

28 APRIL

ISOC
INTERNATIONAL
SCIENTIFIC
ONLINE
CONFERENCES

INTERNATIONAL CONFERENCE IN

TURKEY

THEORY AND ANALYTICAL ASPECTS OF RECENT RESEARCH

OpenAIRE

info.interonconf@mail.ru

www.interonconf.com

TURKEY International scientific-online
conference:
"THEORY AND ANALYTICAL ASPECTS OF
RECENT RESEARCH"

**Part 5, Issue 1
MAY 31st**

COLLECTIONS OF SCIENTIFIC WORKS

ISTANBUL 2022

~ 2 ~

TÜRKİYE Uluslararası Bilimsel-Çevrimiçi Konferans

THEORY AND ANALYTICAL ASPECTS OF RECENT RESEARCH: a Uluslararası bilimsel çevrimiçi konferansın bilimsel çalışmalarının toplanması (31 Mayıs 2022) - Türkiye, İstanbul : "CESS", 2022. Bölüm 5, Sayı 1 - 417 s.

Genel Yayın Yönetmeni:

Candra zonyfar - Doktora Üniversitesi Buana Perjuangan Karawang, Endonezya Sunmoon Üniversitesi, Güney Kore.

Yayın Kurulu:

Martha Merrill - PhD Kent State University, USA

David Pearce - ScD Washington, D.C., USA

Emma Sabzalieva - PhD Toronto, Canada

Languages of publication: русский, english, Turkish, қазақша, uzbek, limba română, кыргыз тили, Հայերեն

Koleksiyon, Uluslararası Bilimsel çevrimiçi konferansa katılan bilim adamları, yüksek lisans öğrencileri ve öğrencilerin bilimsel araştırmalarından oluşmaktadır.

"**THEORY AND ANALYTICAL ASPECTS OF RECENT RESEARCH**". 31 Mayıs 2022'de İstanbul'da gerçekleşti.

Konferans bildirileri, yükseköğretim kurumlarında bilim adamları ve öğretmenler için önerilir. Lisansüstü öğretim süreci, lisans ve yüksek lisans dereceleri almaya hazırlık dahil olmak üzere eğitimde kullanılabilirler. Tüm makalelerin incelemesi uzmanlar tarafından yapılmıştır, materyaller telif hakları yazarlarına aittir. İçerikten, araştırma sonuçlarından ve hatalardan yazarları sorumludur.

© "CESS", 2022
© Authors, 2022

TABLE OF CONTENTS

Гуломов Шерзод Раджабоевич Салимова Хусния Рустамовна Бобомуродов Шарофиддин Азимжон Ўғли МЕТОД ЗАЩИТЫ БЕЗОПАСНОСТИ МОБИЛЬНОЙ СВЯЗИ НА ОСНОВЕ ТЕХНОЛОГИИ HONEYROT	15
Abdurazaqova Gulginaxon Yetmishboyev Shaxzodbek SUN'Y INTELLEKT TIZIMLARI	23
Abdurazaqova Gulginaxon Yetmishboyev Shaxzodbek KOMIL VA BARKAMOL INSON TUSHUNCHALARI	30
Po'latov Oybek Muhitdinovich IQTISODIYOTNI INNAVATSION RIVOJLANTIRISH SHAROITIDA AHOLI FAROVONLIGI MUAMMOLARI VA ULARNI BARTARAF ETISH YO'LLARI.	35
Maksuda Badalova Tulkin Khalilov Siroj Kudratov FOREIGN EXPERIENCE IN ORGANIZING EXTRACURRICULAR EDUCATION	38
С.М.Жумабоев К.Т.Мукумов ФРАКТАЛ ГРАФИКАДАН ФОЙДАЛАНИБ ДИФФЕРЕНЦИАЛ ЧЗИҚЛИ ТЕНГЛАМА ВА ТЕНГСИЗЛИКЛАРНИ ЕЧИШ УСУЛЛАРИ	42
Chutboyeva Muxlisa Nuriddin qizi Ullasheva Sevinch Adham qizi ANVAR OBIDJON NIKOYALARINING BOLALAR MA'NAVIYATINI RIVOJLANTIRISHDAGI O'RNI	48
Сабирова Дилором Кабуловна Султанходжаева Гулнора Шухратовна ИЗУЧЕНИЕ ФИЗИКО-ХИМИЧЕСКИХ СВОЙСТВ КОМПОЗИЦИОННЫХ МАТЕРИАЛОВ НА ОСНОВЕ РЕЗИНЫ	51
Alimardon Choriyev Farxodovich GANDBOLDA OTISH TEZLIGI TUSHUNCHASI VA UNING AHAMIYATI	55
Ergashev Islomjon Zuhridin o'g'li CAUSES OF CONFLICTS AND PROBLEMS IN THE KOREAN PENINSULA	59
Norqulov Shokir O'QUVCHILAR SALOMATLIGINI MUSTANKAMLASH VA ULAR XAYOTIGA SOG'LOM TURMUSH TARZINI SINGDIRISH	63
Чубоева Озодахон Кувонбековна Тахиржанов Ақобир Шавкатбекович НИГИЛИЗМ-ҲУҚУҚИЙ ОНГ, ДЕМОКРАТИК ДАВЛАТНИНГ ТАРАҚҚИЁТ ЙЎЛИДАГИ ХАВФЛИ ОМИЛИ.	68
Matchonova Yulduz Rahmonovna Matchonva Yulduz OMAD VA OMADSIZLIK	73
Axmadaliev Boburbek Jaxongir o'g'li Qalandarova Madina Andrey qizi TOMAT MOZAIKASI VIRUSINI AJRATISH VA UNI O'SIMLIKNING AYRIM FIZIOLOGIK JARAYONLARGA TA'SIRINI O'RGANISH	75

Шербутаев Ж.А Тилабов Б.К ТРАВЛЕНИЕ ШЛИФОВАННЫХ И ПОЛИРОВАННЫХ ПОВЕРХНОСТЕЙ СТАЛЬНЫХ ОБРАЗЦОВ С ХИМИЧЕСКИМИ РЕАКТИВАМИ ДЛЯ ВЫЯВЛЕНИЯ ИХ СТРУКТУРЫ	78
Хидиров Муҳиддин Хурсанович БУЮК ИПАК ЙЎЛИ ДИРЛАР ЙЎЛИ	82
Axmedov Abid Ne'matovich Davronov Vosit Yo'ldoshovich UMUMTA'LIM MAKTAB O'QUVCHILARI BILAN SPORT TO'GARAKLAR, MUSOBAQALAR TASHKIL QILISH VA O'TKAZISHNING NAZARIY AMALIY ASOSLARI	88
Xolmirzaev Yusuf Anarboevich Axmedov Abid Ne'matovich MAKTABDA O'QUVCHI QIZLARNI JISMONIY TARBIYA VA OMMAVIY SOG'LOMLASHTIRISH SPORT TADBIRLARINI TASHKIL QILISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI	91
Аликулов Зоҳид Инадулла ўғли ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИК ҲАЙВОНЛАРИДА ЦИСТИЦЕРКОЗ	94
Бекмуратова Наргиза Арсланбаевна NOFILOLOGIK TA'LIM MUASSASALARIDA INGLIZ TILINI O'QITISH	99
Ж.А.Босимов ИЖТИМОИЙ ЖИХАТДАН ХАВФЛИ АҲВОЛДА БУЛГАН ОИЛАЛАРДА ХУҚУҚБУЗАРЛИКЛАР ПРОФИЛАКТИКАСИ.	102
Юсупов Коньсбай Абылович ÁDEBIYAT SABAQLARÍNDÁ OQÍVSHÍLARDÍŃ DÓRETIWSHILIK KOMPETENCIYASÍN RAWAJLANDÍRÍW	104
Сатбаров Атабек Асилбек ўғли ЎҚУВЧИЛАРДА КИТОБХОНЛИК МАДАНИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ УСУЛЛАРИ	110
Aliqulova Feruza Abror qizi STUDY ON KOREAN PROVERBS BY KOREAN FOLKLORISTS	117
Jumayeva Muxlisa Vaxshullayevna Vozorqulova Roziya NAVOIY VILOYATIDA QISHLOQ XO'JALIGIDA FOYDALANILADIGAN YERLARLARNI IXTISOSLASHTIRISH MASALALARI	121
Шоназаров Улфат Иброгим ўғли ШАРТНОМАЛАР ФУҚАРОЛИК-ХУҚУҚИЙ ТАРТИБГА СОЛИШ ВОСИТАСИ СИФАТИДА	125
Guljakhon Makhmudovna To'lqinova Dilyora COMPARATIVE ANALYSIS OF VERB PHRASES IN UZBEK AND ENGLISH	130
Anvar Gofurovich Mukhiddinov Ibrokhimova Naimakhon Ilyosjon kizi A STUDY OF SYNONYMY OF ALLIED AND NON-ALLIED COMPLEX SENTENCES	136
Лазиз Убайдуллаев ЎРТА ОСИЁ МЕЪМОРЧИЛИГИДА СЕРЖИЛО НАҚШЛАРНИНГ БЕТАКРО КЎРИНИШЛАРИ.	142
Кадирбергенов Амангелди Куанишбай ўғли	146

РАНГТАСВИРДА ҚОРАҚАЛПОҚ МИЛЛИЙ МАДАНИЯТИ ИФОДАСИ	
Abdullayeva Sevara Ergash qizi TEMIR IONINI SORBSION-SPEKTROSKOPIK USULDA ANIQLASH USULINI ISHLAB CHIQISH.	151
Akbarov Begzod Alisher o'g'li QURILISH TASHKILOTLARIDA TOVAR-MODDIY ZAXIRALARNI HISOBGA OLISHNING XUSUSIYATLARI.	153
Khasanov Nurmukhammad Khaydarali ugli Yusufjonov Kuyoshbek Komiljon ugli THE IMPORTANCE OF PEDAGOGICAL IDEAS IN INCLUDING THE PATRIOTIC SPIRIT IN YOUNG PEOPLE.	158
М.Ш. Болтаев Ф.А. Ахмедшина ҚАДИМГИ ХЕТТ ЦИВИЛИЗАЦИЯСИНИНГ ЎРГАНИЛИШИДА МАНБАШУНОСЛИКНИНГ ЎРНИ	166
Собитов Улугбек Равшан угли ИЖРО ЭЛЕМЕНТЛАРИНИ БОШҚАРИШ ТИЗИМИНИ СИНТЕЗЛАШ АЛГОРИТМИ	174
Saidaxon Amirxonzoda MENING QAHRAMONIM -BU MENING ONAJONIM!	177
Hamdamova Sevara Nomoz qizi TA'LIMDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR. FIZIKA TA'LIMIDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARI	180
Канатова Асел Куат кызы САКО-МАССАГЕТСКОЕ ОБЪЕДИНЕНИЕ ПЛЕМЁН	184
Jumonzorov Dostonbek Qudrat o'g'li PROYEKTIV AKSLATIRISHLAR YORDAMIDA TASVIRLARNI BURUSH	188
Valieva Shakhnoza Islamovna OROYKONIMS OF SAMARKAND REGION AND THEIR TOPONYMIC ANALYSIS	191
Ismoilova Gulyora Xabibullo qizi DIN VA DINDORLIKKA BOG'LIQLIGI JIHATDAN SHAKLLANGAN FRAZEOLOGIK BIRLIKLAR	195
Абдумажидов Абдулахад Ровшан угли НЕКОТОРЫЕ ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЫЕ ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ИНСТИТУТА ОБСТОЯТЕЛЬСТВ, ИСКЛЮЧАЮЩИХ ПРЕСТУПНОСТЬ ДЕЯНИЯ	199
Khasanov Nurmukhammad Yusufjonov Kuyoshbek Sultonov Sardorbek Yusupov Arabboy Ubaydullayev Saidakbar Saydaliyevich YOSHLARNING HARBIY-VATANPARVARLIK TARBIYASIDA BADIY ADABIYOT VA MADANIY XORDIQ AHAMIYATI.	203
Qalandarova Dilafro'z Abdujamilovna Jo'rayev Oybek Sherali o'g'li ASARLARGA KO'CHGAN TARIX	208
Muminov Islomjon Arabboyevich Sobirov Ulug'bek Nabijon o'g'li KRISTALLAR SIMMETRIYASI VA TIZIMLARI	214
Abdullayev Suxrob	218

<i>MILLIY IQTISODIYOTDA MEHNAT UNUMDORLIGINI OSHIRISH OMILLARI</i>	
Мадаминов Юлдаш Самандаров А.И. <i>КРИТЕРИИ ВЫБОРА ТЕПЛОИЗОЛЯЦИОННЫХ МАТЕРИАЛОВ ДЛЯ НАВЕСНЫХ ВЕНТИЛИРУЕМЫХ ФАСАДОВ</i>	222
Ф.М.Тажиматова У.И.Шоназаров <i>ЕР УЧАСТКАСИНИ ОЛДИ-СОТДИ ҚИЛИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ</i>	227
Utayev Asror <i>SPECIFIC METHODS AND DIRECTIONS OF FOLK EPIC SCHOOLS</i>	234
Abdurazaqova Gulginaxon Yetmishboyev Shaxzodbek <i>JAHON XO'JALIGIDA IQTISODIY XAVFSIZLIK MUAMMOLARI</i>	238
Dalieva M.X Babaxanova D <i>THE TERM "BLENDING" AND ITS DEFINITION. BLENDING IS A PRODUCTIVE WAY OF WORD FORMATION</i>	241
Juraqulova Farangiz Turaqul qizi <i>O'ZBEKISTON VA TURKIYA ALOQALARI</i>	244
Salimova Husniya Rustamovna Ganiyev Asadullo Mahmud o'g'li <i>MALWARE DETECTION USING HONEYPOT AND MACHINE LEARNING</i>	249
M.M.Kamolova I.M.Usmonov <i>INVESTIGATION OF PHOTOELECTRIC PROPERTIES OF THIN FILMS BASED ON CDTE.</i>	255
Mullajonov Baxodirjon Arabboyevich <i>YOUTUBE KANAL RIVOJLANTIRISHDA XESHTEGLARNI AHAMIYATI</i>	258
O'mirzaqova Nilufar Abduragim qizi <i>TA'LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA O'YINLI TA'LIM TEXNOLOGIYALARINING O'RNI</i>	261
Rajabova Dilorom Xayrullayevna <i>YOUTH OF UZBEKISTAN</i>	266
Тўраева Дилрабо <i>ЎҚИТУВЧИ ПЕДАГОГ</i>	270
Убайдуллаева С.Р <i>ГИПЕРУРИКЕМИЯ КАК ФАКТОР РИСКА АРТЕРИАЛЬНОЙ ГИПЕРТОНИИ</i>	275
Фазлиддинова Ёкутой <i>ОНА ВА БОЛА ВА ХАВФЛИЛИК ГУРУҲИДАГИ БОЛАЛАРНИНГ СОҒЛИГИНИ САҚЛАШ ВА ЯХШИЛАШГА ҚАРАТИЛГАН КЎРСАТМАЛАР.</i>	278
Rustamova Dilrabo Obidjanovna <i>CHAQALOQ ASFIKSIYASINI OLDINI OLIH, PARVARISHI VA DAVOSI</i>	282
Axmadillayeva Zilola Damin qizi <i>ABDULLA QODIRIY HAYOTI VA IJOD YO'LI</i>	286
Baxromov Sarvarbek Anvar o'g'li <i>QISHLOQ XO'JALIGI MAHSULOTLARI HOSILDORLIK KO'RSATKICHLARINI EKONOMETRIK MODELLASHTIRISH ORQALI ISTIQBOLLARINI PROGNOZLASHTIRISH (SURXONDARYO VILOYATI MISOLIDA)</i>	288
Shodiyev Dilshodjon Abdulojon o'g'li	291

Qurbonov Hojiali Alijon o'g'li AMARANT O'SIMLIGINING O'ZBEKISTONDA MAHALLIY SHAROITLARGA INTRODUKSIYA QILINGAN NAVLARINING QISQACHA TAVSIFI	
Shodiyev Dilshodjon Abdulojon o'g'li Mo'minjonov Shermuhammad Zokirjon o'g'li Shodiyeva Gulbahoroy G'ulomjon qizi DORIVOR AMARANT O'SIMLIKLARINI YETISHTIRISHNING FOYDALI JIHATLARI	297
Yoqubjonova Mexrinoz Yaxyojon qizi PARSELLYATIV KONSTRUKSIYALARNING LINGVOPOETIKASI ("OTAMDAN QOLGAN DALALAR" ASARI MISOLIDA)	303
Rahmonova Madina Nazirjon qizi CHET TILI GRAMATIKASI VA QOIDALARINI O'RGANISH BO'YICHA YANGICHA FIKRLAR	307
Soatova Nasiba Jahonovna BOSHLANG'ICH TA'LIMDA ILG'OR TAJRIBA ORRTIRISH VA HAYOTGA TADBIQ ETISH	311
Абдуллаева Шахноза Яхшимуродовна ПЕДАГОГЛАР МАҲОРАТИНИ ОШИРИШ УЧУН ТАЪЛИМДА ЯНГИЧА ЁНДАШУВ ВА ТЕНДЕНЦИЯЛАРНИ ТАДБИҚ ЭТИШ	315
Xudoyberdiyeva Gulruh Botiraliyevna INGLIZ TILI FANIDA TALAFFUZ HAQIDA QARASHLAR VA FIKRLAR	318
Boboyeva Zaxro Zaripovna JAHON HAMJAMIYATIDA RUS TILI FANI AHAMIYATI	321
Soatova Muhayyo Shavkatovna ILM-FAN SOHASIDA ZAMONAVIY TA'LIM USULLARDAN FOYDALANISH.	324
Boboqulova Feruza Baxtiyorovna ILM-FAN SOHASINI YUQORI BOSQICHGA KO'TARISHDA FIZIKA FANINING O'RNI	326
Habibullayeva Orzugul Shukrullayevna "MAVLONO ORIF DEGGARONIY ZIYORATGOHI"	329
Ahmadova Umida Hasan qizi MAKTAB YOSHIDAGI BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA INGLIZ TILINI O'RGATISH	333
Soatova Gulhayo Ibrohim qizi O'ZBEKISTONDA TABIIY FANLARDAN XALQARO BAHOLASH BO'YICHA TIMMS VA PISA BUYICHA O'QUVCHI YOSHLARDA HAYOTIY BILIMLARINI OSHIRISH	335
Maftuna Turdiyeva IKKINCHI JAHON URUSHIDA O'ZBEK AYOLLARINING O'RNI.	337
A'zamova Gulnoza Abduxoliq qizi FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING LINGVOMADANIY XUSUSIYATLARI HAQIDA	345
Alixonova Nilufar Axmadaliyeva Xushnoza HYDROSEPHALIA: IN CHILDREN AND ADULTS - SYMPTOMS, CAUSES	349
Ibragimova Nasiba Saidova Gulrux GASTRITIS CAUSES, SYMPTOMS	352
Shukurov Dilmurod Xudayberdiyevich	355

SENCHA CMD DAN CORDOVA YORDAMIDA ANDROID ILOVALAR YARATISH	
Mahmudova Namuna PIRLS XALQARO BAHOLASH DASTURI: MATNNI O'QIB TUSHUNISH DARAJASINI O'STIRISHDA XORIY TAJRIBALARI	361
Байтилеуова Гулжахан Даулетбаевна ИССЛЕДОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ И ЭКСПЛУАТАЦИИ ВОДОЗАБОРОВ ПОДЗЕМНЫХ ВОД	364
Байтилеуова Гулжахан Даулетбаевна ПРОЦЕСС РЕШЕНИЯ ЗАДАЧИ РАСПРЕСНЕНИЯ АНОМАЛИЙ ВЫСОКОМИНЕРАЛИЗОВАННЫХ ПОДЗЕМНЫХ ВОД	366
Халматова Шохистахон Махсудова Гулнора ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ	369
Мирзобоев Йўлдошали Абдуманнонович ТУР ЎЗГАРИШ ЧИЗИҚЛАРИ УЧТА БЎЛГАН, ГИПЕРБОЛИК ҚИСМЛАРИНИНГ ҲАММАСИ ХАРАКТЕРИСТИК УЧБУРЧАКЛАРДАН ИБОРАТ БЎЛГАН БЕШБУРЧАКЛИ СОҲАДА УЧИНЧИ ТАРТИБЛИ $\left(a \frac{\partial}{\partial x} + c\right)(Lu) = 0$ КЎРИНИШДАГИ ПАРАБОЛИК-ГИПЕРБОЛИК ТЕНГЛАМА УЧУН БИТТА ЧЕГАРАВИЙ МАСАЛА ҲАҚИДА	376
Maxsudova Gulnora Maxammadjonovna Qurolova Feruzaxon Rasul qizi ICHIMLIK SUVINING SANITAR HOLATI YAXSHILASH	380
Akbarova Shahnoza Shokir qizi KOREYS VA O'ZBEK TILI BOG'LOVCHILARINING FARQLI VA O'XSHASH TOMONLARI	385
M.R.Yuldasheva F.M.Sobirjonov AURIN MOLEKULASI REAKSION FAOLLIGINI ChemOffice DASTURI YORDAMIDA O'RGANISH	389
Ochilov Iskandar «QADIMIY XORAZM HUDUDIDAGI ME'MORIY OBIDALARI»	392
Abdurashidov Usmonjon Ziyovuddin Qodirov INKOR UMUMLING VISTIK KATEGORIYA SIFATIDA	396
Abdiganieva.N DEVELOPING SPEAKING SKILLS FOR YOUNG LEARNERS	400
Abdiganieva N EFFECTIVE TECHNIQUES IN TEACHING VOCABULARY TO YOUNG LEARNERS	403
Ravshanov Mustaqim Tavakalovich OPTIK ELTUVCHINI MODULYATSIYALASH VA TOLALI OPTIK ALOQA TIZIMLARI APPARATURALARINING TEXNIK MA'LUMOTI.	406
Omonturdieva Zeboxon Bunyod qizi O'ZBEK TILINING INSON XARAКТЕРINI IFODA ETUVCHI FRAZELOGIZMLARIDA MILLIY MENTALITETNING AKS ETISHI	411
O'rozaliev Davlatbek Alisher o'gli ZAMONAVIY HUJJATLI KINOOPERATORLIK SAN'ATIDA YANGI TENDENSIYALAR VA IZLANISHLAR	416
Pulatova Gulmira Ismoilovna	422

<i>DEVELOPMENT OF TECHNOLOGIES AND INFORMATION TECHNOLOGIES</i>	
Jaliyeva Taluasxan Jalgasbayevna <i>DARSLARDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR</i>	428
R.Hayitov <i>O'RTA OSIYO JADIDLARINING YANGI USUL MAKTABLARI FAOLIYATIDAN LAVHALAR</i>	431
Aktamov Muslimbek Azamat o'g'li Yuldoshev Abdurahmon Husanovich <i>RESPUBLIKAMIZ SUV RESURSLARINI BOSHQARISHDA ZAMONAVIY AXBOROT KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH</i>	436
Dadilov Doniyor Baxtiyor o'g'li Qobilov Zufarjon Raximjon o'g'li <i>HARBIY PSIXOLOGIYANING UMUMIY ASOSOLARI</i>	441
Ergasheva Malika Ulug'bek kizi <i>HINDIY TILI BADIY MATNLARIDAGI SIFATLARNING SINTAGMATIK TAHLILI (PREMCHAND HIKOYALARI MISOLIDA)</i>	444
D.X.Axrorov V.Ahrorov <i>BOSHQARUV JARAYONIDA ZAMONAVIY RAHBAR QOBILIYATLARINING IJTIMOY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI</i>	450
Лутфуллаева Дурдона Эсоновна Аҳмедова Азиза Рустамовна <i>АССОЦИАЦИЯ ТЕРМИНИ ВА УНИНГ ТИЛШУНОСЛИК ФАНИГА КИРИБ КЕЛИШИ</i>	456
Sobirova Nasiba Aliyor qizi <i>IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALARNING MUSIQA MASHG'ULOTLARIDA, MUSIQANI IDROK ETISHNI O'RGATISH USLUBLARI</i>	461
Ashurova Hamida Aliyor qizi <i>ATOYI LIRIKASIDA BADIY OBRAZ VA TASVIR UYG'UNLIGI</i>	464
Mamasidiqova Muattar Muzaffar qizi <i>AMIR TEMUR VA UNING AVLODLARI DAVRIDA SAMARQAND</i>	468
Yokubov Sherzodbek Shavkat o'g'li Olimova Durdona Shuhratbek qizi <i>QISHLOQ XO'JALIK KARTALARINI YARATISHDAGI GEODEZIK ISHLAR.</i>	472
Muhammadrizo Joraboyev <i>UYISHGAN JINOYATCHILAR PSIXOLOGIYASI</i>	479
Mamutova Gulnaz Arislanbaevna <i>O'ZBEK TILINI O'QITISHDA GRAFIK ORGANAYZERLARDAN FOYDALANISH</i>	483
Xabibullayev Fayzulla Nabibullayevich Toxirova Maloxatxon Rasuljon qizi <i>YOSH ORGANIZMLARNING SOG'LOM O'SISHIDA OVQATLANISHNING AHAMIYATI</i>	488
Yunusov Mirzakarim Mirzaxalilovich Xabibullayev Fayzulla Nabibullayev Азимова Фарангис Хиббатжоновна <i>ASALARILARDA PARAZITLARI KELTIRIB CHIQRADIGAN KASALLIKLAR</i>	490
Sh.M.Mirzaaxmedov A.A.Tadjibayev V.U.Jovliyev	493

AVTOMOBIL GENERATORINI DIAGNOSTIK MATRITSASINI TUZISH	
Мухаммаджонова Муслимахон Хусанжон кизи КРЕДИТНО-МОДУЛЬНАЯ СИСТЕМА И ВЫБОР ДИСЦИПЛИН	499
Feruz Muminova OYBEKNING "NAVOIY" ROMANI TO'G'RISIDA MULOHAZALAR	504
Raxmatova Ra'no Qarjavovna KO'YLAQ ETAGINI TIKISH. KO'YLAQKA OXIRGI ISHLOV BERISH.	507
Saidova Parvina Mirzo qizi FORMATION OF SPIRITUAL EDUCATION INDICATORS IN 1-4 TH GRADE STUDENTS	514
Abdurazakov Bobirjon Sobirjon o'g'li G'oibova Sevara Ayup qizi THE IMPORTANCE OF MELONS IN THE NATIONAL ECONOMY AND PROSPECTS FOR DEVELOPMENT	521
G'oibova Sevara Ayup qizi ANORZORLARNI HIMOYA QILISHDA BIOLOGIK VA KIMYOVIY USULLARNI QO'LLASH VA O'SIMLIKLARNI TO'G'RI PARVARISHLASH AGROTEXNOLOGIYASI.	524
Mirzakhililova Shakhnoza Rustam qizi THE UNIVERSAL NATURE OF HYPERBOLE	528
Pyosov Alisher Tilovova G.F NEMIS TILIDA GAZETA VA PUBLISISTIK MATNLARDAGI KOMIZMLARDA TIL VOSITASINING BERILISHI	531
Кодирова Гулноза Ахаджон кизи С.Иноятова МЕСТО И ЗНАЧЕНИЕ ЛИЧНЫХ ПРАВ В СИСТЕМЕ	534
Исмаатов Жаҳонгир Алишер ўғли ШАХСНИ ЖАМИЯТГА ҚАЙТА МОСЛАШТИРИШДА ДЕРАДИКАЛИЗИЦИЯ МАСАЛАСИ	542
Ж.Г. Халмуратова ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ТЕХНИКА ФАНЛАРИ ДАРС ТАҲЛИЛИ МУАММОСИ ВА ЖОРИЙ ҲОЛАТИ	546
Н.Б.Асилбеков ТАЛАБА ШАХСИНИНГ ЎЗИНИ-ЎЗИ МАЪНАВИЙ-КАСБИЙ ТАРБИЯЛАШГА ИНТЕГРАТИВ ЁНДАШУВ ТАҲЛИЛИ	550
Kurbonova Mushtariybegim O'ZBEK XALQINING BOY BADIY MEROSI, UNING JANON SAN'ATI TARIXIDAGI O'RNI.	554
Шахиста Халматова Турсиной Усманова Адаҳамжон Акрамов ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПОСЛЕДСТВИЯ ВОЗДЕЙСТВИЯ ЧЕЛОВЕКА НА РАСТИТЕЛЬНЫЙ И ЖИВОТНЫЙ МИР.	558
Xabibullayeva Iroda Xodjayeva Naimaxon VOLEYBOL TO'PINI UZATISHDA TANLOV REAKSIYASI ANAMIYATI	566
Отамуродова Дилафруз Рахматуллаевна Азимова Саодат Шербойевна	570

Отамуродова Нигора Набиевна MAXSUS MAKTABLARDA DUDUQLANUVCHI BOLALAR BILAN OLIB BORILADIGAN ISHLAR TIZIMI	
Sattarova Marhabo Mamatovna MUHAMMAD SHAYBONIYXONNING MOVAROUNNAHRDA HOKIMIYAT TERASIGA KELISHI VA UNING SHAHSIY SIFATLARI .	573
Уринбоев Зафар Фахриддин ўғли ХУҚУҚБУЗАРЛИКЛАРНИНГ СОДИР ЭТИЛИШИ САБАБЛАРИ ВА ШАРТ-ШАРОИТЛАРИНИ АНИҚЛАШ ҲАМДА БАРТАРАФ ЭТИШ	579
Fayzullaev Asadbek Nuriddinov Akbarali Gavhar Tursunova ABU ALI IBN SINONING ILMIY MEROSI	582
N. F. Qosimova Obloqulova Zarnigor Rashidovna MAIN ERRORS OF TRANSLATION	588
N. F. Qosimova Obloqulova Zarnigor Rashid qizi INTERTEXTUALITY IN LITERARY TEXT	591
Nasirova Mehribon Allamuratovna RAJAB TOYIB ERDOG'ANNING ISLOM OLAMIDAGI O'RNI	593
З.Саминжонова ИНГЛИЗ ВА ЎЗБЕК ТИЛЛАРИДАГИ ЗООНИМИК КОМПОНЕНТЛИ ФРАЗЕОЛОГИК БИРЛИКЛАРНИНГ ДУНЁНИНГ КОГНИТИВ ТАСВИРИДАГИ ЎРНИ	597
Хамрақулов Nuriddin G`ulomjon o`g`li</b> ШАҲАЛОQLAR HIS QILOLGAN QO`SHIQ	604
Umaraliyeva Muxlisa Shavkatbekovna ИНГЛИЗ ВА ЎЗБЕК ТИЛЛАРИДА ҚИШКИ СПОРТ ТЕРМИНЛАРИНИНГ ШАКЛЛАНИШ ХУСУСИЯТЛАРИ	608
Кучкарова Мохира Абдурахимовна ТЕХНИК ТАРАҚҚИЁТ ВА ТЕХНИК ВА ДИДАКТИК ВОСИТАЛАРНИНГ ТАЪЛИМГА КИРИБ КЕЛИШИ	612
Nurmatova Zamira Ummataliyevna O`QUVCHILARGA FIZIKA FANINI O`QITISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDANDAN UNUMLI FOYDALANISH	615
Ruiddinov Asilbek Xusan o`g`li Raxmatullayev Alimardon Yusupovich Norqobilova Zarina Boyqobil qizi QASHQADARYO VOHA ORNITOFAUNASI	618
Fayziyeva Shaxnoza Raxmatovna ACADEMIC INTEGRITY AND ITS IMPORTANCE IN STUDYING	621
Irgasheva Feruza Baxtiyorovna LINGUOKULTURELLE KOMPONENTEN: WORTSCHATZ. LEXIKOLOGIE. TEXT	625
E.S.Babadjanov A.V.Aldebayev AQILLI CHORVACHILIK YARATISHDAGI ILG'OR TEXNOLOGIYALARNING O'RNI	629
Matenova Feruza Maxamatoli qizi Abduganiyeva Djamilya Rustamovna	638

<i>LEXICO-SEMANTIC AND STYLISTIC FEATURES OF DIPLOMATIC</i>	
M.A.Xoshimxonova Sh.A. Akbarova M.A. Mahamatrafiqova Z.A. Tursunboyeva Ch.I. Ababakirova <i>QOBIQ TRUBALI ISSIQLIK ALMASHINISH QURILMALARI</i>	642
Turobova Ra'no Rustamovna <i>KASBGA YO'NALTIRISH JARAYONINING QO'LLANISH TEXNOLOGIYASI</i>	646
Комилжонов Асадбек Ахроржон огли Vahromov Komiljon Murodjon o'gli Muxtorov kenja Vafa o'g'li Убайдуллаев Саидакбар Сайдалиевич <i>ВИЗИТ ПРЕЗИДЕНТА В ФЕРГАНУ</i>	650
Ochilova Munajat Djo'raboyevna Tillayeva Nafisa Rajabboy qizi <i>O'SIB KELAYAOTGAN YOSH AVLODGA VATAN, VATANPARLIK TUSHUNCHALARINI SINGDIRISH.</i>	655
Irsaliyeva Feruza Abdulaxadovna To'liyev Bovojon Abduqayomovich <i>ZAMONAVIY EKOLOGIK MUAMMOLAR</i>	658
Khasanov Ravshan <i>ESTABLISHMENT OF A DUAL SYSTEM OF TEACHING IN PROFESSIONAL EDUCATION OF UZBEKISTAN.</i>	661
Gulnoza Akhmadova <i>GOAL-ORIENTED TEACHING ENGLISH TO REFUGEES AND IMMIGRANTS</i>	664
Sharipova Maftuna Yunusbek qizi <i>SALAT BARGINI GIDROPONIKADA YETISHTIRISH VA QADOQLASH</i>	669
Mengliyev Umarali O'tkir o'gli <i>RELYATSION MODEL ASOSIDA KONTRAKT TO'LOV HISOBINI YURITISH VA NAZORAT QILISH TIZIMINING MA'LUMOTLAR BAZASINI YARATISH.</i>	673
Qurbonova Muxayyo Oltiboyevna Safarov Mansur Norboy o'g'li <i>TARBIYACHILARNING KREATIV (IJODIY) FAOLIYATINI TASHKIL ETISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA</i>	677
Хикматов Илхом Ихтиярович Авезов Исмоил Ёшүзүк ўғли <i>ОСНОВНЫЕ ФИЗИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ ЭНЕРГОВЫДЕЛЕНИЯ В РЕАКТОРАХ</i>	682
Hakimov O.Sh Odiljonov J.R. <i>QURILISH MATERIALLARI VA ULARNING KLASSIFIKATSIYASI.</i>	685
Халимова Нафосат Давронбек кизи <i>ПОНЯТИЕ САТИРЫ В РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ XX ВЕКА</i>	689
Tashmatova Shalola Ravshanbekovna Abdurasulova Madinabonu Shuxrat qizi Salimova Saboxat Tulkunovna Tuxtamurodova Nodira Olimjon qizi Axunova Zuxra Muxamedjanovna <i>BOLAJAK PEDAGOGLARDA KREATIVLIK SIFATLARINI RIVOJLANTIRISH</i>	694

YO`LLARI.	
Odiljonova Sarvinoz Gavharoy Isroiljon qizi <i>OT SO'Z TURKUMI MODALLIK KATEGORIYASI VA UNING LISONIY TAHLILI</i>	699
Ostanov Akmal Yorievich <i>WAYS TO IMPROVE THE REGULATORY FRAMEWORK FOR HUMAN CAPITAL MANAGEMENT IN IMPROVING THE QUALITY OF EDUCATION</i>	702
Shahnozabegim Yokubjonova <i>VORTEILE DER VERWENDUNG DER HANDBÜCHER BEIM DEUTSCHLERNEN</i>	705
Gulchehra Durmonova Dusiyarovna <i>BOLA TARBIYASI VA UNING YETUK SHAXS SIFATIDA SHAKLLANISHIDA OILANING ROLI.</i>	708
Г.Д.Дурманова Турдиева Мухлиса <i>МАКТАБГАЧА ЁШ ДАВРИДАГИ БОЛАНИ МАКТАБГА ПСИХОЛОГИК ТАЙЁРЛАШ</i>	715
Aliyeva Dilshoda <i>"DONISHMAND SIZIF" ROMANIDA MIFOLOGIK OBRAZLAR</i>	719
G.Z. Rozikova F.Abdusamadova <i>ALISHER NAVOIYNING "HOLOTI SAYYID HASAN ARDASHER" ASARIDA QO'LLANGAN KO'CHMA MA'NOLI BIRLIKLARNING LINGVOKULTUROLOGIK XUSUSIYATLARI</i>	723
Olimova Dilfuza Zokirovna <i>CONTINUITY AND DISCRETENESS OF SIMULTANEOUS INTERPRETING.</i>	729
Бобур Исмоилов <i>МАҲМУД ЗАМАХШАРИЙНИНГ "АЛ-УНМУЗАЖ ФИ-Н-НАҲВ" АСАРИДА ФЕЪЛГА ЎХШАШ ЮКЛАМАЛАР ТАҲЛИЛИ.</i>	733
Nurova Oliya Salomovna <i>EMPIRICAL LEVEL OF SCIENTIFIC KNOWLEDGE</i>	738
Togaeva Madina Yusuf kizi Maksudova Hilola Ferdinandovna <i>WHAT IS BLENDED LEARNING? WHAT ARE THE BENEFITS OF BLENDED LEARNING?</i>	744

МЕТОД ЗАЩИТЫ БЕЗОПАСНОСТИ МОБИЛЬНОЙ СВЯЗИ НА ОСНОВЕ ТЕХНОЛОГИИ HONEYROT

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6585194>

Гуломов Шерзод Раджабоевич

*PHD, доцент, заведующий кафедрой «Информационная безопасность»,
Ташкентский университет информационных технологий имени Мухаммада ал-
Хоразмий, Узбекистан*

Салимова Хусния Рустамовна

*Магистр, специальность «Информационная безопасность», Ташкентский
университет информационных технологий имени Мухаммада ал-Хоразмий,
Узбекистан*

Бобомуродов Шарофиддин Азимжон Ўғли

*Бакалавриат, Факультет радио и мобильной связи, Ташкентский
университет информационных технологий имени Мухаммада ал-Хоразмий,
Узбекистан*

Сначала для сбора информации о неизвестных угрозах на мобильных терминалах используется технология приманки, а затем устанавливаются правила обнаружения вторжений неизвестных угроз, чтобы определить путь угрозы. Наконец, технология приманки объединяется для создания интеллектуальной модели защиты от неизвестных угроз на мобильных терминалах. В эпоху промышленного Интернета тенденция развития оцифровки, сетей и интеллекта привела к тому, что все больше и больше промышленного контрольного оборудования, которое изначально находилось в закрытой среде, подвергалось воздействию общедоступного Интернета, сталкиваясь с угрозой атак из Интернета. Более того, honeypot — это новый тип технологии активной защиты, который привлекает хакеров к проведению атак, маскируясь под устройства и системы, которые кажутся ценными. После захвата и анализа поведения при атаке он понимает инструменты и методы атаки и угадывает намерение и мотивацию злоумышленника. В статье предлагается метод классификации информации, основанный на использовании алгоритма неконтролируемой кластеризации. Во-первых, поведение атак приманки фиксируется с высоким и низким уровнем взаимодействия. Затем с помощью технологии перенаправления обычные запросы на доступ перенаправляются на реальный сервер для обработки, а ненормальные запросы на доступ перенаправляются на виртуальную машину-приманку для обработки. Наконец, выбрав традиционные инструменты для сравнительного тестирования,

эксперимент доказывает, что алгоритм, предложенный в статье, может хорошо защищать и отслеживать, а также обнаруживать поведение и информацию о вышеупомянутых событиях атаки.

Атаки в Интернете продолжают увеличиваться, и это наносит ущерб нашей системе безопасности. Чтобы минимизировать эту угрозу, необходимо иметь систему безопасности, способную обнаруживать атаки нулевого дня и блокировать их. «Honeypot — это технология проактивной защиты, в которой ресурсы размещаются в сети с целью наблюдения и обнаружения новых атак». В этой статье предлагается модель на основе приманки для системы обнаружения вторжений (IDS) для получения наилучших полезных данных о злоумышленнике. Были проверены возможности и ограничения Honeypots, и были определены его аспекты, которые необходимо улучшить. В будущем мы стремимся использовать эту тенденцию для раннего предотвращения, чтобы принимать упреждающие меры до любого неожиданного вреда для нашей системы безопасности.

Технология Honeypot — это технология защиты с высокой степенью обмана, которая намеренно может работать в различных сетях и терминальных системах с характерными уязвимостями. Между тем, технология приманки может побудить злоумышленников начать атаки. Таким образом, источник атаки может быть захвачен для реализации средств защиты, защищающих важные системные терминалы от посягательств. Более того, побуждая злоумышленника атаковать терминал-приманку, он может не только отсрочить время атаки на реальную цель, но и своевременно отслеживать, собирать и анализировать поведение атаки, чтобы обеспечить поддержку для борьбы с неизвестными угрозами. Итак, чтобы решить проблемы традиционных методов и применить технологию приманки к процессу защиты мобильного терминала от неизвестных угроз, в статье предлагается метод интеллектуальной защиты от неизвестных угроз для мобильного терминала, основанный на технологии приманки. Результаты сравнительных экспериментов доказывают, что предложенный в статье метод имеет меньшее занижение неизвестных угроз, а также позволяет полностью обнаружить исходную информацию, что может удовлетворить потребности мобильных терминалов в эффективной защите от неизвестных угроз.

Приманка — это сетевое устройство, которое заставляет хакеров думать, что они взломали настоящую сеть организации, когда на самом деле они находятся в поддельной сети, созданной как ловушка. Заманив в приманку, действия злоумышленника можно отслеживать и анализировать. Honeypots предназначены для привлечения хакеров, и чем убедительнее они будут, тем успешнее они будут.

Злоумышленники, взломавшие приманку, считают, что взломали законную часть целевой сети, где они могут найти ценные данные, важные приложения или уязвимые части сетевой инфраструктуры. На самом деле они находятся в изолированной компьютерной системе, настроенной так, чтобы держать их подальше от производственной сети и позволять целевой организации отслеживать их перемещения и действия.

Исследователи, предприятия и потребители используют приманки. Пользователи наблюдают за попавшими в ловушку злоумышленниками, чтобы собрать информацию о их поведении и типы атак, которые они используют. Затем сетевые администраторы могут использовать эту информацию для укрепления стратегии и инфраструктуры кибербезопасности своей организации против будущих атак.

Приманки — это ложные системы или серверы, развернутые вместе с производственными системами в вашей сети. При развертывании в качестве заманчивых целей для злоумышленников приманки могут добавить возможности мониторинга безопасности для синих команд и отвлечь противника от его истинной цели. Приманки могут иметь разную сложность в зависимости от потребностей вашей организации и могут стать важной линией защиты, когда речь идет о раннем обнаружении атак. На этой странице более подробно рассказывается о том, что такое приманки, как они используются и о преимуществах их реализации.

Криминалистическая экспертиза Noneuropot используется для изучения и понимания хакерской стратегии и его инструментов, но не для судебного преследования. Эта наука требует очень много времени, и, по словам участников проекта Noneuropet, один час хакерской активности может привести к более чем 40 часам судебно-медицинской экспертизы. Предлагаемый подход заключается в работе с копией оригинальной жертвы, чтобы процесс анализа можно было повторить с самого начала без потери каких-либо важных данных. Криминалистика в области информатики требует отличного знания хакерских методов, а также того, как работает различное программное обеспечение в целом. Судебно-медицинская экспертиза должна найти доказательства, чтобы провести исследования и попытаться найти некоторые детали и ответы на них. Отрасль криминалистики, которая нас интересует в нашей диссертации, - это компьютерная криминалистика, которая является тем же определением криминалистики, но на этот раз в наших исследованиях участвуют электронные устройства. С приборов получают необходимые данные, и на них судмедэксперты проводят более глубокую экспертизу. Существует несколько ролей и обязанностей судебно-медицинского расследования. Судебно-медицинское расследование проводится с участием лиц, принимающих первые

ответные меры, следователей, технических специалистов, хранителей улик, судебно-медицинских экспертов и судебно-медицинских аналитиков. (Киппер Г., (2007)). Различные приманки, которые мы изучали, предоставили нам несколько лог-файлов, которые может проанализировать экспертная группа. Когда мы говорим о сетевой безопасности, наиболее часто изучаемым файлом является файл .pcap, генерируемый большинством приманок. Этот файл содержит все пакеты, которыми обмениваются злоумышленник и его цель. Его можно открыть с помощью Wireshark и позволить криминалистам увидеть, какое общение произошло. Этот файл может быть огромным по размеру, но содержит очень важную информацию. Трудность здесь состоит в том, чтобы отсортировать соответствующую информацию. В случае приманки мы предполагаем, что весь трафик является подозрительным, поэтому любой IP-адрес за пределами нашей сети должен быть проанализирован. Это упрощает сортировку по сравнению с производственной сетью, где атаку труднее обнаружить. Другая часть криминалистической работы называется реверс-инжинирингом. Когда хакер успешно взламывает систему, он, скорее всего, загрузит одно или несколько вредоносных программ. Обратный инжиниринг позволяет более внимательно изучить эти вредоносные программы, декомпилируя их и пытаясь понять, каковы их цели и как они работают. Опять же, этот метод требует очень много времени, но может позволить экспертной группе выявить новые угрозы. Система Honeypot В компьютерной сети очень важно для сетевой безопасности, особенно в отношении приложений, связанных с различными интересами, будет много вещей, которые могут нарушить стабильность компьютерного сетевого соединения, независимо от того, связаны ли они с оборудованием (физическая безопасность, ресурсы питания) и связанные с ними к программному обеспечению (система, конфигурация, система доступа и т. д.). Нарушение работы системы может произойти из-за случайных факторов со стороны менеджера (человеческий фактор), но не в последнюю очередь и по вине третьих лиц. Нарушения могут включать в себя разрушение, проникновение, кражу прав доступа, неправомерное использование данных или систем, а также преступные действия через компьютерные сетевые приложения. Безопасность системы должна быть обеспечена до включения системы. Использование системы должно быть выполнено до того, как фактическая система будет активирована. Общий.

Honeypots в основном используются военными, исследовательскими и государственными организациями. Они фиксируют огромное количество информации. Их цель - обнаружить новые угрозы и узнать больше о мотивах и методах Blackhat. Цель состоит в том, чтобы научиться лучше защищать систему, они не приносят прямой пользы для безопасности организации.

Honeypots могут перехватывать атаки и давать информацию о типе атаки, а при необходимости, благодаря журналам, можно увидеть дополнительную информацию об атаке. Глядя на них, можно увидеть новые атаки и создать новые решения безопасности. Дополнительные исследования можно получить, посмотрев на тип вредоносного поведения. Это помогает понять больше атак, которые могут произойти. Honeypots не являются громоздкими с точки зрения захвата данных. Они имеют дело только с входящим вредоносным трафиком. Поэтому пойманной информации не так много, как всего трафика. Сосредоточение внимания только на вредоносном трафике значительно упрощает расследование. Следовательно, это делает приманки очень полезные. Для единственного вредоносного трафика нет необходимости в огромном хранилище данных. Нет необходимости поддерживать новые технологии. Любой компьютер может быть использован в качестве приманки. Таким образом, создание такой системы не требует дополнительного бюджета.

Мы изучили все уровни взаимодействия приманок и настроили их. В качестве приманки первого уровня взаимодействия мы развернули Honeyd. Мы объяснили его логику и правильно установили. Наши выводы о Honeyd: Honeyd — самая популярная приманка с низким уровнем взаимодействия, но ее проблема заключается в ее возрасте. Проект с открытым исходным кодом, но часть его устарела, и, похоже, его никто не обновляет. С другой стороны, хакерские инструменты развиваются, поэтому идентифицировать эту приманку несложно. Honeyd использует старую версию отпечатка пальца Nmap для создания поддельных виртуальных операционных систем, поэтому при использовании более новой версии Nmap поддельные операционные системы не будут распознаны, и Nmap обнаружит проблему. Еще одним ограничением Honeyd являются сценарии, привязанные к разным портам. При обычном сканировании можно определить, какие порты открыты, но как только злоумышленник попытается подключиться к порту, он поймет, что служба является поддельной. Например, сценарий, используемый для веб-сервера, при подключении к нему с помощью telnet сервер должен отправлять ответы, но ничего не происходит. Другая проблема заключается в том, что нельзя понять, идет ли входящая атака на систему или нет. Потому что нет такой системы сигнализации, которая может дать понять, что происходит нападение. Сбор информации тоже не очень умный. В результате хакер может быстро понять, что с целью что-то не так, и прервать атаку. Даже непрофессиональные злоумышленники могут скомпрометировать приманку, не тратя на это слишком много времени. Потому что это очень популярные и простые в использовании известные методы, такие как Nmap. Для него не нужен дополнительный подход. Нашим вторым шагом было настроить приманку Nmap среднего уровня

взаимодействия. Мы объяснили, как это работает и как мы изучали это в части реализации. Однако мы обнаружили некоторые проблемы и с Nperntes. Прежде всего, Nperntes предназначен для захвата вредоносных программ через Интернет. В основном используется для этой цели. Таким образом, это должно быть реализовано очень быстро, поскольку угрозы для пользователей через Интернет резко возрастают день ото дня. Непентес не мог справиться с новыми угрозами. Поскольку появляются новые угрозы, а Nperntes не обновляется, он не сможет перехватывать вредоносное ПО. Другая проблема связана с шеллкодом. Менеджер шеллкода должен подумать о шеллкоде и понять его. Поскольку новые угрозы не могут быть захвачены, новые эксплойты также не могут быть захвачены. Кроме того, поскольку мы изучаем проблемы и недостатки безопасности в нашем эксперименте, в структуре Nperntes есть важный недостаток безопасности. Nperntes не имеет защиты транспортного уровня. Безопасность транспортного уровня — это протокол, обеспечивающий безопасность связи в Интернете. Мы считаем, что это реальная проблема для развертывания приманки.

Мы подробно объяснили системы приманок и внедрили приманки с низким, средним и высоким уровнем взаимодействия в лаборатории. Нашей целью было понять их стратегию и то, как они работают, чтобы заманить злоумышленников в систему. Мы обнаружили их недостатки в безопасности, чтобы помочь исследователям и организациям. Несколько компаний используют системы-приманки для защиты сетевой безопасности всей организации, а исследователи проводят с ними академические эксперименты в школах. Как мы все знаем, сетевая безопасность очень важна для всех компьютерных систем, потому что любая незащищенная машина в сети может быть скомпрометирована в любую минуту. Можно потерять все секретные и важные данные компании, что может быть большой потерей, а также очень опасно, если кто-то узнает вашу важную личную информацию. Таким образом, мы попытались найти ответы на вопросы безопасности приманок, используя все возможные интерактивные приманки. Наша главная цель в нашей диссертации состояла в том, чтобы увидеть, легко ли взломать приманки, и проверить, действительно ли они изолированы от других сетей, таких как сеть организации. Когда приманка скомпрометирована, можно ли получить доступ к другим системам и скомпрометировать их? После взлома системы можно ли отследить хакера с помощью необходимых криминалистических инструментов? Насколько они эффективны? Как мы заявили в части результатов и анализа, мы легко взломали все приманки, которые использовали для нашей диссертации. В частности, приманка Honeud с низким уровнем взаимодействия может быть легко взломана без особых усилий. Как мы уже говорили ранее, любой хакер-

любитель может захватить систему, а также увидеть, что это система-ловушка. Таким образом, Honeyd не является хорошей приманкой, поскольку его функции неэффективны, чтобы обмануть хакера. Поскольку Honeyd является демоном, он просто имитирует службы операционной системы. Таким образом, хакер не может захватить другие системы с помощью Honeyd. Злоумышленнику не понадобится время, чтобы увидеть, что система ненастоящая, поэтому он не будет продолжать компрометацию. Это. Он выйдет из системы. Для криминалистической части журнала Honeyd было достаточно, чтобы увидеть действия хакера. Следующая часть заключалась в том, чтобы попробовать Nperntes в качестве приманки со средним взаимодействием. Результат был очень похож. Таким образом, мы пришли к такому выводу: приманки с низким уровнем взаимодействия и со средним уровнем взаимодействия просто имитируют службы реальной системы, из-за чего невозможно получить важные данные от злоумышленников. Они немного отличаются друг от друга, но основная идея одна и та же. Поскольку они не являются настоящими операционными системами, создавать их не рискованно. О дальнейших атаках и говорить не приходится. Итак, мы перешли к последнему уровню. После работы с приманками с низким и средним уровнем взаимодействия мы решили развернуть приманки с высоким уровнем взаимодействия. Мы учились на Honeywall. Несмотря на то, что это долго и сложно, нам удалось создать структуру и работать над ней. Наш результат был более интересным, чем раньше. Приманки с высоким уровнем взаимодействия не виртуализируют систему. Это настоящие системы. Так что это очень рискованно, но собранная информация важна. После правильного развертывания реализации мы успешно взломали honeynet, но не сам Honeywall. Это был тот результат, который мы искали. Как мы заявили в этой статье, системы-приманки все еще очень новы, но являются отличным инструментом для выявления киберугроз. Проблема в настоящее время заключается в том, что очень хороший хакер, скорее всего, сможет понять, когда он атакует приманку. Приманки с низким уровнем взаимодействия смогут идентифицировать в основном автоматические атаки и вряд ли смогут понять новый хакерский метод. С другой стороны, высокоинтерактивные системы предназначены для того, чтобы заманить хакера в ловушку и заставить его передать свои методы и инструменты экспертной группе. Администратор сети, внедряющий приманку такого типа, должен убедиться, что система полностью изолирована от производственной сети. Это лучшая защита, если хакер скомпрометирует приманку. Сетевая безопасность — это не тот путь, по которому идут многие студенты, но мы считаем ее одной из самых важных тем, когда говорим о компьютерах. Нас заинтересовала эта тема, и мы решили написать диссертацию на эту тему. Эта

работа многому нас научила о сообществе черных и белых шляп. Это также дало нам представление о том, насколько огромна и сложна работа судебно-медицинской экспертизы. Каждый день обнаруживаются новые угрозы, и лучший способ защититься — всегда быть в курсе последних событий. Выполняя эту простую задачу, большинство атак не окажут никакого влияния на систему. Проблема в настоящее время заключается в том, что люди, использующие пиратскую версию операционной системы, вносят свой вклад в создание ботнетов. Их система не поддерживает критических обновлений, и они более чувствительны к автоматическим атакам. В настоящее время внедрение и разработка приманок находится под контролем эксперта по сетевой безопасности. Слабость этой системы в том, что она не подкреплена четким законодательством. Большая часть работы в будущем должна быть направлена на совершенствование законов о приманках. Действующие законы о приманках в большинстве стран не ясны. Существует разрыв между юристами и ИТ-специалистами.

ЛИТЕРАТУРА:

1.Т. Чжи-Хонг, Ф. Бинь-Син и Ю. Сяо-Чунь, «Архитектура для обнаружения вторжений с использованием приманки», Международная конференция по машинному обучению и кибернетике 2003 г., том. 2094, стр. 2096-2100, 2003.

2.И. Куватли, М. Срадж, З. Аль Масри и Х. Артейл, «Динамическая конструкция приманки для обнаружения вторжений», Pervasive Services 2004. ICPS 2004. Международная конференция IEEE/ACS по IEEE, стр. 95-104, 2004.

3.А. Эрреро, У. Зурутуза и Э. Корчадо, «IDS с нейронной визуализацией для данных Honeynet», International Journal of Neural Systems, vol. 22, 2012.

4.Д. Путхал, С. Непал, Р. Ранджан и Дж. Чен, «Подход на основе динамической длины ключа для проверки безопасности большого потока данных датчиков в режиме реального времени» в Web Information Systems Engineering-WISE, Springer International Publishing, стр. 93-108. , 2015.

5.Ю. Май, Р. Упадрашта, Х. Су и Дж. Ханипот, «Сетевой инструмент для обмана на основе Java с мониторингом и обнаружением вторжений» в , Лас-Вегас, Невада, стр. 804-808, 2004.

6.Д. Путал, С. Непал, Р. Ранджан и Дж. Чен, «DPBSV - эффективная и безопасная схема для потока данных большого зондирования», Tustcom/BigDataSE/ISPA2015 IEEE, vol. 1, стр. 246-253.

SUN'IY INTELLEKT TIZIMLARI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6585229>

Abdurazaqova Gulginaxon

*Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent
axborot texnologiyalari universiteti Farg'ona filiali
1-bosqich talabasi*

Yetmishboyev Shaxzodbek

*Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent
axborot texnologiyalari universiteti Farg'ona filiali
3-bosqich talabasi*

Annotatsiya: *Sun'iy intellekt doirasida murakkab amaliy muammolarni kompyuterda hal qilishning turli strategiyalari ko'rib chiqiladi. Bundan tashqari, bugungi kunda aqlning o'zi bir nazariya doirasida tasvirlab bo'lmaydigan juda murakkab mavjudot ekanligi ayon bo'ldi. Turli nazariyalar uni mavhumlikning turli darajalarida tasvirlaydi. Eng past darajadagi o'rganish moslashuv, idrok etish va jismoniy dunyo bilan o'zaro ta'sir qilish xususiyatlarini simulyatsiya qiluvchi mashinalar, genetik algoritmlar va boshqa hisoblash shakllarini tan oladigan neyron tarmoqlar tomonidan ta'minlanadi. Abstraktsiyaning yuqori darajasida ekspert tizimlarini yaratuvchilar, aqlli agentlar, stokastik modellar va tabiiy tilni tushunish tizimlari ishlaydi. Bu daraja bilimlarni yaratish, uzatish va olishda ijtimoiy jarayonlarning rolini hisobga oladi. Abstraktsiyaning eng yuqori darajasi mantiqiy yondashuvlarni, jumladan deduktiv, abduktiv modellarni, haqiqatni qo'llab-quvvatlash tizimlarini va boshqa fikrlash shakllari va usullarini o'z ichiga oladi. Ushbu qo'llanmada ushbu nazariyalarning qoidalariga asoslangan algoritmlarni o'rganish uchun amaliy topshiriqlar bilan ba'zi bir past darajadagi nazariyalarning asoslari bayon etilgan. Xususan, chiziqli diskriminant funktsiyalar va o'xshashlik funktsiyalarini o'rganish vazifasi bilan naqshni aniqlash nazariyasi asoslari ko'rib chiqiladi; naqshni aniqlash muammosi bo'yicha sun'iy neyron tarmoqlarning xususiyatlarini o'rganish muammosini shakllantirish bilan sun'iy neyron tarmoqlar nazariyasi; funktsiyaning ekstremumini qidirishda ularning xususiyatlarini o'rganish muammosini shakllantirish bilan genetik algoritmlar. Tadqiqot vazifalarini bajarish uchun har qanday dasturlash tilida, afzalroq ob'ektga yo'naltirilgan dasturlash qobiliyatiga ega bo'lish kerak.*

Kalit so'zlar: *Ekspert tizimlar, bilimlar injeneriyasi, neyro kompyuter, mantiq chiqarish tizimlari.*

Sun'iy intellekt tizimlarining paydo bo'lishi. O'tgan asrning 80-yillari boshlarida sun'iy intellekt ishlab chiqishda mustaqil yo'nalish shakllangan bo'lib, u "ekspert tizimlar" deb nomlandi. Ekspertning (yoki ekspertlar guruhining) o'rnini egallashi hamda murakkab muammolarni qisqa vaqt ichida bartaraf etish bo'yicha tavsiyalar berish mumkin bo'lgan intellektual tizimlar, birinchi navbatda, harbiylarga kerak bo'ldi, keyin tibbiyot xodimlariga, undan keyin esa bunday tizimlarni joriy qilish bilan inson faoliyatining hamma soha mutaxassislari shug'ullana boshladi. Ishlanmalarning maqsadi – murakkab funksiyalarni bajarishda natija beradigan, ekspert yoki mutaxassis-ekspertlar guruhi taklif qilgan yechimlardan sifat va samaradorligi bo'yicha qolishmaydigan dastur yaratishdir. Ekspert tizimlarning ishlab chiqaruvchilari o'z fanlari nomi uchun E. Feygenbaum tomonidan kiritilgan "bilimlar injeneriyasi" degan atamadan foydalandilar. Ushbu atama mazkur bilim sohasi nomi sifatida keyinchalik keng tarqaldi. Mantiqiy xulosa chiqarish tizimlaridan (ekspert tizimlaridan) tashqari boshqa yo'nalishlar ham rivojlantirildi (masalan, neyron tarmoqlar). Obrazlarni farqlay olish uchun tizimlar, jumladan, tabiiy tilni idrok qiladigan tizimlar paydo bo'ldi. Ba'zi ishlanmalar foydalanishda shu darajada qulay bo'ldiki, ularning tijorat analoglari ham paydo bo'la boshladi. Sun'iy va tabiiy intellekt orasidagi o'xshashliklar. Zamonaviy ekspert tizimlar ekspertlarning – ma'lum doiradagi masalalarni hal etishda chuqur anglaydigan kishilar (mazkur bilim sohasida mutaxassislarning) bilim va ichki hissiyotlari bilan sezishlaridan foydalanadilar. Ekspert tizimlar hisoblash tuzilmasi bo'lib, tuzilgan mantiqiy tanlov kichik tizimlari va hisoblash operatsiyalarining ehtimoliy to'plamidan ekspertlar taklifiga ko'ra, mustaqil ravishda, yechim algoritmini shakllantiradi. Operatorlarning u yoki boshqa kichik tizimlarini tanlashi avval ekspertlar tomonidan ifodalangan baho va taqqoslashlar asosida yuz beradi. Ekspert tizimi oldida turgan funksiyalarni bajarish usullari ekspertlarning taqdim etgan u yoki bu ssenariyni amalga oshirish mumkinligi darajasi bo'yicha hamda ma'qul variantni tanlash imkon borligini ifodalovchi chizmalarga asoslangandir. Ammo har holda mazkur tizimlarni masalalar yechishda tajribaga suyangan holda, o'zini-o'zi o'rgatadigan mexanizmlar ko'zda tutilmagan, chunki tadqiqot obyektiga ta'sir va uning holatini o'rganish, ya'ni to'laqonli faol elementlar va samarali teskari aloqa mavjud emas. Ko'pgina ekspert tizimlarda avtonom o'zini-o'zi tahlil qilish va o'z ichki tuzilmasini takomillashtirish ko'zda tutilmagan. Hozirgi zamonaviy dinamik ekspert tizimlar esa ma'lum darajada tashqi muhit o'zgarishlarini hisobga oladi hamda o'z ma'lumotlar bazasining tuzilmasini o'zgartirishga qodir va hozircha bu kerakli yo'nalishdagi ehtiyotkorona qadamlar hisoblanadi. Ekspert tizimlari standart qobiqlari dasturiy ta'minotni yaratishda erishgan katta yutuqlariga qaramasdan (endilikda ularni har bir ekspert mustaqil ravishda, hatto muhandis dasturchilarning yordamisiz, to'ldirishi mumkin), mazkur murakkab uskunalar hozircha sun'iy intellektning to'laqonli tizimlari hisoblanmaydi. Biroq ekspert tizimlari

mutaxassis ekspertlarning tajribasi va bilimlaridan global miqyoslarda foydalanishga imkon beradi, ularning bilim va tajribasini qo'llash hatto tajribasiz foydalanuvchilarga ham qiyinchilik tug'dirmaydi. Neyron tarmoqlar yanada qiziqarliroqdir. Dastlab neyron tarmoq perseptron (perseptio – idrok qilish) deb nomlangan, chunki ularni shakllantirishda asosiy vazifa obrazlarni farqlab olish bo'lgan. Dastlabki perseptron – Mark-I – birinchi neyro kompyuter (uning yaratish tamoyillari va texnik amalga oshirish variantlari 1957-yilda (F.Rosenblatt) ishlab chiqilgan, 1985-yilda esa birinchi tijorat neyrokompyuteri – Mark-III yaratilgan). Neyron tarmoqlar elementlari sifatida neyronlarning chiziqli bo'lmagan matematik modellaridan foydalaniladi, ular tarmoqda juda ko'p bo'lishi mumkin. Neyronlarning ko'p qismini kirayotgan signalga aks ta'sirini o'zgartirib sozlash mumkin. Agar zarur va keng qamrovli masalalar orasida yechimi oldindan ma'lum bo'lganlar soni yetarli darajada bo'lsa, neyron tarmoqni – neyrokompyuterni o'rgatishni boshlasa bo'ladi. Tarmoqni sozlab, o'rgatib, u orqali barcha ma'lum yechimlarni o'tkazib, natijada chiqishda zarur javoblar olinadi. Sozlash neyronlarning parametrlarini tanlashdan iborat. Umuman olganda, sozlash uchun tarmoqni o'rgatuvchi dasturni ishlab chiqish zarur. Sozlashdan keyin tarmoq xuddi shu qatordagi masalalarga to'g'ri javob berishiga qodir bo'ladi. Matematiklar asosli ravishda ekspert tizimlarda va neyron tarmoqlarda masalalar yechish mexanizmi deyarli bir xil deb taxmin qiladilar. Ammo agar neyron tarmoq holda, hatto uning sozlovchisi uning tuzilmasida o'rgatish va o'zini-o'zi o'rgatish jarayonida bilim qanday qilib shakllanishini tushunmasa (ya'ni tarmoq “qora quti”ni ifodalaydi), u holda ekspert tizimga uning yaratuvchilari ushbu ma'lumotlarni (ma'lum rasmiyatchilikdan foydalangan holda) oldindan ma'lum shaklda kiritib qo'yishlari lozim. 1-jadval Intellektual tizimlarning afzallik va kamchiliklari, Intellektual tizimlar, Afzalligi, Kamchiligi, Neyron tarmoqlar Obrazlarni farqlay olish uchun bilimlarni yaxshi o'zlashtiradi. Qanday ishlashi va qanday qilib xulosa olishi noma'lum. O'rgatilgan tarmoqni tahlil qilish juda murakkab – bu qora quti bo'lib, apriorli axborotni (ekspertlar bilimini) kiritish mumkin emas.

Mantiq chiqarish tizimlari

Ular qanday ishlashini tushuntirishga imkon beradi (nima ko'zda tutilgan). Bunday tizimlarning ishlash, tuzilish va chiqarish usullarini tahlil qilish mumkin.

Bilimlarni avtomatik ravishda egallay olmaydilar. Universal to'plamlar turli sohalarda berilgan, bu esa ko'p miqdordagi o'zgaruvchilardan foydalanishni qiyinlashtiradi, haqiqiy bilimlarni talqin etish qiyinchiliklari

Ish jarayonida ekspert tizimi yangi bilim yaratib, keyinchalik undan foydalanadi. Ekspert tizimi bilimlarini har doim ko'rib chiqish hamda har bir masalaning yechimini turli bosqichda tekshirib ko'rishi mumkin bo'ladi. Ammo muammo inson tomonidan yaratilgan, haqiqiy masalalar tavsifining zarur darajasiga to'g'ri kelmaydigan bilimlarni taqdim etish tuzilmasining rasmiyatchilikdagi kamchiliklarida yashiringan. Neyron

tarmoq rasmiyatchilikdan foydalanmaydi va ko'p hollarda o'zini tabiiy intellekt singari tutadi. Inson miyasidagi biologik neyronlar ham o'qitish ta'sirida sozlanadi, bunda ko'plab neyronlarning sozlanishi tushgan ma'lumotlarning tanlangan qaror va kirishga muvofiq kelishini ko'p marta takrorlash yo'li bilan amalga oshiradi. Ushbu sozlash masalani yechishga jalb qilingan neyronlarning parametrlarini ma'lum vaqtgacha saqlab turadi, keyinchalik o'rganish haqidagi xotira yo'qoladi. Ko'p sonli faol biologik neyronlardan har biri bir vaqtning o'zida har xil qarorlarni qabul qilish jarayonlarida ishtirok etgani hamda har xil topologiyadagi o'rgatishdan o'tilgan faollashtirilgan neyron tuzilmalar qatori uchun umumiy element bo'lgani uchun bir-biriga birinchi ko'rinishdan bog'liqligi kam bo'lgan qarorlar orasida yo'naltirilgan (anassotsiativ) aloqaga qobiliyat paydo bo'ladi. Tabiiy intellektda mazkur assotsiativ imkoniyatlar borligi uning kerakli qarorni izlash imkoniyatlarini oshiradi. Zamonaviy neyron tarmoqlarida o'zini-o'zi sozlash muammosi haligacha o'z yechimini topmagan. Ammo neyrokompyuterlar ularning neyron tuzilmasi modeli takomillashtirilganda o'zini-o'zi o'rgatish tartibini o'zlashtirib olishga qodir. Sun'iy yoki tabiiy intellektual tizimning faol hajmi va murakkabligi masalalar yechilishi xususiyatiga ta'sir ko'rsatadi. Haqiqatdan ham, intellektual tizimda berilgan masalalar sinfi va timsollar to'plami o'zaro bog'liq va faollashtirilgan neyronlarning ma'lum miqdorini talab qiladi. Ularning yetishmasligi (ma'lum optimal sonidan kam bo'lsa) qo'yilgan barcha masalalarni yechishga imkon bermaydi, chunki tizimni tegishlicha o'rgatishni amalga oshirish mumkin bo'lmaydi. Ammo intellektual tizimda muammolar faol neyronlar sonini ko'rib chiqilayotgan masalalar yechimi uchun optimal sonidan oshirgan taqdirda ham paydo bo'ladi. Bu holda tizim o'rganish jarayonida juda ko'p o'rganishvariantlariga ega bo'lishi mumkin (sozlashning ko'p qiymatli bo'lishi), bu esa o'z navbatida, yanada aniqroq yechimni topish uchun turli xil sozlash tartiblariga doimiy o'tishlarga olib keladi (ma'lum bo'lgan murakkab tizimlarning "qayta o'rgatish effekti"). Tanlovning noaniqligini kamaytirish uchun shu maqsadda saqlab qo'yilgan yangi ma'lumotlar hamda testlarga asoslangan nazoratning har xil turlaridan foydalaniladi. Tizimning bunday ortiqcha murakkabligi (ortiqchaligi) natijasi bu javoblarning ko'p qiymatli ekanligi bo'ladi, bunga esa ko'pincha yo'l qo'yib bo'lmaydi. Shunga o'xshash muammo har xil hodisalarni tavsiflash uchun mustaqil elementlarning (obyektlarning) yetarli va zarur sonini aniqlashda mavjuddir. Hozir ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan "Ockham britvasi" (XIV asr) tamoyiliga asosan intuitiv bilimda oldindan mavjud va tajriba natijasi bo'lmagan tushunchalar va obyektlarni kiritish mumkin emas. Adabiyotda ko'pincha p sonli ma'lumotlarning so'nggi to'plami approksimatsiya misoli sifatida n tartibdagi polinomni keltiradilar, bunda polinom tayanch tartibining ma'lumotlar miqdoridan sezilarli ortishi tavsifning bir qiymati bo'lmasligining sababi hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan elementar zarrachalar fizikada yangi tushunchalarni kiritishning mavjud amaliyotini ko'rib chiqish qiziqarlidir. Insonda uning jismoniy va intellektual

rivojlanish jarayonida bosh miyaning faol neyronlar hajmi har doim o'sib boradi, bu esa murakkab va ko'p rejali funksiyalarni bajarishga imkon beradi. Miya shaxs oldida turgan ma'lum masalalar massiviga duch kelib ularni hal qilish uchun ko'p sonli neyronlarni ishga tushiradi. Ammo bosh miya qobig'idagi neyronlarning ancha ko'p qismi faoliyati kuchsiz bo'lib qoladi. Mazkurfaolligi kuchsiz neyronlarni ishga tushirish intellektual tizimni ortiqcha to'yintirib, parokandalik va tartibsizlikka olib kelishi mumkin, bu esa maqsadga muvofiq bo'lmaydi. Hajm, murakkablik, sur'at va funksiyalar turi ko'payishi bilan tizimdagi faollashgan elementlar soni ortadi. Intellekt darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, murakkab masalalar shunchalik samaraliroq o'z yechimini topadi, ammo osonroq masalalar yechimida muammolar paydo bo'ladi. Oson masalalarni yechishga majbur qilingan kuchli intellekt doimo mazkur masalalar bo'yicha qabul qilingan qarorlarni qayta ko'rib chiqib, yechimlarni tekshiradi, o'zida va boshqalarda shubha va ishonchsizlik o'yg'otadi. Shuning uchun tajribali rahbarlar osonroq masalalar bo'yicha yakuniy qarorni zehni kuchsizroq, ko'proq o'ziga ishonadigan va shu sababdan ikkilanmaydigan kishilarga (harakatchan insonlarga) topshiradilar. Vaziyatdan chiqishning yana bir yo'li tanlab olingan bitta qaror bo'yicha ish olib borishdir (harbiy nizomlarda bu talab aniq ifodasini topgan). Ba'zan qaror qabul qilayotgan tizimni qo'pollashtirish, tafsilotlarga e'tibor bermasdan muammolarni soddalashtirish foydadan holi emas. Bunday yondashuv tizim va hodisalarga soddalashtirilgan ta'rif berish modellarini yaratish bosqichidagi ilmiy izlanishlar amaliyotiga xosdir. Olimlar hodisalarning asosiy va nisbatan nozik mexanizmlarini ajratib, ko'proq murakkab tahliliy va tajriba usullarini qo'llab, masalalarni sekin-asta murakkablashtirishni o'rgandilar. Boshqa tomondan, tabiat kishilarga hayotda mavjud juda murakkab masalalarni yechish uchun tabiiy ongda uxlab yotgan, intellektual resurslarni avtomatik ravishda, ishga solish mexanizmi yaratilishini ko'zda tutgan. Bunday mexanizmni ishga solib yuborish odam o'zi his qilmagan holda yuz beradi va ko'pincha ichki hissiyot (intuitsiya) deb ataladi. Neyrokompyuterlar sun'iy idrok tizimlari sifatida amalda cheksiz takomillashtirish istiqbolini saqlab qoladi, ekspert tizimlari esa inson ongi bilan raqobatlasha olmaydi va bu jihatdan imkoniyatlari ancha cheklangandir. Ularning taraqqiyoti insonning intellektual faoliyatini rasmiylashtirishning o'sishi bilan bog'liq, bu taraqqiyotning esa o'zi ham uncha ko'zga tashlanmaydi. Shuni ham ta'kidlash kerakki, neyronkompyuterlarni yaratishda faqat dastlabki qadamlar qo'yilgan, lekin bular kelajakka umid bilan qarashga undaydi. Hozircha zamonaviy neyron tarmoqlariga o'rgatiladigan mahalliy tarmoqlarda tashkil qilinadigan va hayot chegarasiga ega ulkan sonli neyronlarga ega inson aql-idrokiga yetish uchun hali ancha bor. Ular aloqalarning o'zaro ta'sir miqdori va darajasini, bundan tashqari, ehtimol boshqa keyinchalik aniqlanadigan ko'p narsalarni o'zgartirishlari mumkin. Biologiyaning tez rivojlanishi, biologiya faniga tadqiqotlarning fizik va kimyoviy usullarini tatbiq etish, matematiklar

va nazariyachi-fiziklarning biologik hodisalar va obyektlarga katta qiziqishi sun'iy intellektning boshqacha rivojlanish yo'lini ham ko'rsatmoqda. Haqiqatdan ham, agar miyaning biologik ekvivalentini o'stirish mumkin bo'lsa, uning elektron analogini yaratishning nima keragi bor? Bu masalada muammolar mavjud (faqatgina axloqiy jihatdan emas). Biologik miya uchun o'rganish va ta'minlash, tashqi muhit bilan o'zaro ta'sir, foydalanuvchilar bilan interfaol muloqot qilish va ko'pgina boshqa tizimlar kerak bo'ladi. Kishilarning asab tizimini elektron qurilmalar (kompyuterlar, tarmoq tuzilmalari) bilan va ularning o'zaro global tarmoq orqali bevosita aloqasini ta'minlashga qodir bo'lgan bunday adapterlar mustaqil yaratiladi. Bunday adapterlardan telepatiyagacha ya'ni, bosh miya qabig'ini tabiiy kodlashda axborot, ya'ni "fikrlar" almashuvini oddiy telekommunikatsiyalarbo'yicha almashishiga ham oz qoldi. Agar infratuzilmaga ega bo'lgan biologik intellektni yaratish imkoniyati namoyish qilinsa, tabiatan doimo izlanuvchan va qiziquvchan insoniyatni mazkur loyihani amalga oshirishga urinishlardan to'xtatish qiyin bo'lib qoladi. EXPERT TIZIMLAR Ekspert tizimlaridan kompyuterda o'rnatilgan ma'lum dastur (maxsus interfeys)yordamida foydalanish mumkin. Avvalo so'ralayotgan muammo haqida ma'lumotlarni kiritish, tizim berayotgan savollarga javob berish zarur. Shundan so'ng ekspert tizim o'zining ma'lumot va bilimlar bazalarida kerakli ma'lumotlar, sabab-oqibat aloqalarnitopadi, xulosa qilib, foydalanuvchiga uni xabar qiladi. Ma'lumot va bilimlar bazalari oldingi tajriba, ilmiy tavsiyalar asosida maxsus tanlangan yuqori malakali ekspertlar ko'magida yaratiladi va keyinchalik to'ldirib turiladi. Ekspert tizimlar ekspertning o'rnini bosishi mumkin hamda ma'qul bo'lgan qaror qabul qilish vaqtini qisqartiradi, shu bilan birga, sun'iy intellekt bilan ishlayotgan shaxs malakasiga talablar ancha susayishi mumkin. Ekspert tizimlar qarorlari to'liq "ochiqligi" bilan ajralib turadi, ya'ni ekspert tizimdan masala qanday o'z yechimini topgani haqida izoh so'rash imkoniyati mavjud. Ma'lumotlarni qayta ishlashning ekspert tizimlari an'anaviy tizimlardan asosan ularni taqdim qilishda belgili (sonli emas) hamda qarorni evristik izlash (ma'lum algoritmnning bajarilishi emas) usullarini ishlatishi bilan ajralib turadi. Ekspert tizim tuzilmasi. Ma'lumotlar bazasi ekspert tizimning muhim qismi hisoblanadi, unda ma'lum tartibda yoki tartibsiz tarzda mantiqiy chiqarish mashinasi ishlashi uchun kerak bo'lgan bilimlar saqlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Akhmedov, B. A., & Khasanova, S. K. (2020). Public education system methods of distance in education in development of employees. Journal of Innovations in Engineering Research and Technology.

2. Мухамедов, Ф. И., & Ахмедов, Б. А. (2020). Инновацион "Klaster mobile" иловаси. Academic Research in Educational Sciences.

3. Ахмедов, Б. А. (2020). О развитии навыков интерактивных онлайн-курсов в дистанционных условиях современного общества (модель-программа для преподавателей образовательных учреждений). Universum: технические науки.

KOMIL VA BARKAMOL INSON TUSHUNCHALARI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6585263>

Abdurazaqova Gulginaxon

*Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent
axborot texnologiyalari universiteti Farg'ona filiali
1-bosqich talabasi*

Yetmishboyev Shaxzodbek

*Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent
axborot texnologiyalari universiteti Farg'ona filiali
3-bosqich talabasi*

Annotatsiya: *Komil inson tushunchasi ma'naviy barkamol inson tushunchasi bilan hamohangdir. Ma'naviy barkamollikka erishmay komil inson darajasiga yetish mumkin emas. Demak, ma'naviy barkamollikka intilish – bu komil inson darajasiga erishish uchun intilishdir. Komillikka inson butun umri davomida erishib boradi. Uchta tushuncha: sog'lom avlod, ma'naviy barkamol, komil inson – darajama-daraja chuqur ma'no kasb etadi.*

Kalit so'zlar: *Mutafakkir inson, inson tushunchasi, erkinlik, fuqaro, ma'naviy barkamol inson.*

Ma'naviy barkamol, komil inson tushunchalarini bilib olishdan avval inson, shaxs, fuqaro tushunchalarining mazmun-mohiyatini bilib olish lozim bo'ladi.

Inson nihoyatda murakkab, ko'p qirrali va ko'p o'lchamli mavjudot bo'lib, uning mohiyatini anglash yuzasidan turli qarashlar ilgari surib kelinmoqda. Sharq falsafasi tarixida ham inson bosh mavzulardan biri bo'lib kelgan. Masalan, Forobiy falsafasida inson butun borliq taraqqiyotining mahsuli sifatida izohlanadi. Mutafakkir insoning barcha olijanob fazilatlari ilm tufayli ekanligini, inson hayotining mazmuni-baxtli bo'lish va baxtli qilishga intilish, bunga esa faqat ilm va ma'rifat orqali erishish mumkinligini ko'rsatdi. Beruniy va Ibn Sino insonning boshqa mavjudotlardan ustunligi aql va tafakkur tufayli ekanligini isbotlashga harakat qildilar. Abu Homid G'azzoliy insonning boshqa mavjudotlardan ustunligi aqlda emas, balki inson qalbida ekanligini ko'rsatdi. Ulug' mutasavvuf Abduholiq G'ijduvoni insonni "kichik olam" deb hisoblagan. Hayot go'zaldir, - deydilar shoir va mutafakkirlar, lekin hayot inson bilan go'zaldir. Inson go'zalligini belgilovchi asosiy mezon uning ma'naviyligi, ya'ni ahloq va odobi hisoblanadi. O'zbek xalqining "Inson odobi bilan go'zal" degan maqolining mohiyatida chuqur falsafiy ma'no yotadi.

Konfusiy insonni o'z mohiyatini ma'naviy-ahloqiy fazilatlari va kamoloti orqali namoyon etadigan jonzot sifatida talqin etadi. U insonning insonligi o'zidagi har qanday tabiiy ehtiyoj, his va tuyg'uni ma'naviylikka bo'ysundira olishidir. Faqat insondagi ma'naviy mas'ullik ularga nima qilish keragu, nima qilish kerakmasligini o'rgatadi. Shu jihatdan qaraganda insondagi ma'naviylik inson va insonlar faoliyatiga maqsad, yo'nalish va mazmun beradigan omildir.

G'arb ilmida esa insonga, asosan biologik mavjudot, tabiatdagi evolyusion o'zgarishlarning mahsuli deb qaraldi. Inson tushunchasiga aniq ta'rif berish uchun uni boshqa biologik mavjudotlardan ajratib turuvchi eng muhim xususiyatlarini aniqlash zarur. Bular qatoriga quyidagilar kiradi. Inson eng avvalo boshqa mavjudotlardan o'zining xotirasi, tafakkuri, tili borligi bilan ajralib turadi. Boshqa mavjudotlardan insonning tub sifatiiy farqini ifodalovchi xususiyatlardan yana biri uning o'z amaliy faoliyatini tartibga sola bilishidir. Shuningdek, inson o'z turmushi uchun zarur bo'lgan moddiy va ma'naviy boyliklarni ishlab chiqarish, yaratish malakasiga ega ekanligi ham ana shunday xususiyatlardan biri hisoblanadi. Inson hayotida mehnat asosiy rol o'ynaydi. Mehnat tufayli inson o'zi yashayotgan tabiatga ta'sir etadi, uni o'zgartiradi, moddiy va ma'naviy boyliklarni yaratadi. Amerikalik olim B.Franklin "Inson mehnat qurollarini yaratuvchi jonzotdir", deb ta'riflagan.

Oilaviy munosabatlar va ma'naviy-ahloqiy meyorlar insonni hayvondan farq qiluvchi eng muhim xususiyati sanaladi.

Inson o'z aqli tufayli butun koinot, tabiat taraqqiyotida buyuk yaratuvchi kuch sifatida namoyon bo'ladi, o'z tarixini yaratadi, uni avaylab-asraydi. Inson faoliyati va tajribalari jamiyatning takomillashuvi va kishilarning har tomonlama kamol topishi uchun manba bo'lib xizmat qiladi.

Bugungi kunda faylasuflar inson uchta buyuk qudrat – tana, ruhiyat va ma'naviyatning yig'indisi ekanligini ta'kidlamogdalar. Insonning biologik xususiyatlariga ovqatlanish, himoyalanih, zurriyot qoldirish, sharoitga moslashish kabilar kirsa, uning ijtimoiy xususiyatlariga til, muomala, bilim, ong, mahsulot ishlab chiqarish, taqsimlash, iste'mol qilish, boshqarish, o'zini-o'zi idora etish, ahloq, nutq, tafakkur, qadriyatlar bilan ish ko'rish va boshqalar kiradi. Psixik xususiyatlarini ruhiy kechinmalar, hayratlanish, g'am-tashvish, iztirob chekish, zavqlanish, kayfiyat kabilar tashkil etadi.

Inson o'z hayoti davomida tana va ruh ehtiyojlarini qondirishga intiladi. Tana ehtiyojlarini qondirish inson yashashining birlamchi, asosiy sharti hisoblanadi. Biroq hayotning ma'nosi faqat moddiy ne'matlardan bahramand bo'lish, qorin to'yg'azish, lazzatlanish, boylikka ruju qo'yishdangina iborat emas. Inson ruhi ham o'ziga xos oziqqa ehtiyoj sezadi. Bu ehtiyoj insonda ma'rifatparvarlik, odamiylik, adolatlilik, rahm-shafqat, diyonat, vijdon, oliy himmatlilik, vatanparvarlik kabi ma'naviy fazilatlarni shakllanishiga olib keladi.

Yuksak ma'naviyat insonni ruhan poklaydi, iymon-e'tiqodini mustahkamlaydi. Yuksak ma'naviyatgina inson ehtiyojlarini oqilona qondirishga, ijtimoiy adolatni o'rnatib, sahiy va oliyhimmat bo'lishga undaydi. Yuksak ma'naviyatda haqiqiy insoniy mohiyat mujassamdir.

Shaxs - alohida kishi, ijtimoiy-ahloqiy, ma'naviy mohiyatni o'zida mujassamlashtirgan individ. Kishilar shaxs bo'lib tug'ilmaydi, balki jamiyatdagina shaxs bo'lib shakllanadi va rivojlanadi. Inson ta'lim-tarbiya, mehnat, o'zaro muloqot jarayonida ijtimoiy tajriba, bilim, turli munosabatlar, ahloqiy-ma'naviy meyorlar, siyosiy qarashlar ta'siri ostida faoliyat yuritadi, ularni o'zlashtiradi va shu jarayonda asta-sekin ijtimoiylashib boradi, ya'ni shaxs bo'lib shakllanadi. Natijada insonda irsiy bo'lmagan yangicha fazilatlar paydo bo'ladi. U yaratuvchan mavjudot sifatida faoliyat ko'rsata boshlaydi.

Shaxs tushunchasi inson tushunchasining yuksak ko'rinishi, oliy maqomidir. U o'zida inson mohiyatini, uning mavjudot sifatidagi qadriyatini mujassam etadi. Insonning olijanob fazilatlarini yetuk shaxslar timsolida o'z aksini topadi. Insonga xos bo'lgan barcha xususiyatlar shaxs faoliyatida, uning jamiyatda tutgan o'rnida, uning o'z moddiy va ma'naviy ehtiyojlarini qondirishda, muayyan g'oyalarni amalga oshirishda yaqqol ko'rinadi.

O'zbekistonda bozor munosabatlariga o'tish sharoitida fozil va barkamol inson shaxsini shakllantirish dolzarb vazifalardan biri bo'lib qoldi. Mamlakatimizda ta'lim-tarbiya sohasida keng ko'lamda amalga oshirilayotgan islohotlar o'z oldiga ana shunday shaxsni tarbiyalab voyaga yetkazish va shakllantirishni maqsad qilib qo'ygan.

Demokratik qadriyatlar tizimida shaxs erkinligi alohida o'rin tutadi. Erkinlik - insonning intellektual-ma'naviy kamolotga erishuvining zarur sharti. Erkinlik tufayli inson yaratuvchilik qobiliyatini namoyon etadi, shaxsiy mas'uliyat va insoniy burchni to'la his etadi. Shaxs erkinligi, avvalo ahloqiy, so'z, vijdon, matbuot erkinligida ro'yobga chiqadi.

Inson, shaxs tushunchalari bilan birga fuqaro, fuqarolik tushunchalari ham yonma-yon ishlatib kelinadi. "Fuqaro" so'zi "faqir" so'zidan olingan bo'lib, hozirgi davrda uning ma'nosi o'zgarib ketgan. Fuqarolik tushunchasi antik Yunoniston va Rimda mavjud bo'lsa-da, asosan o'rta asrlar oxirida feodalizm inqirozga uchrab, jamiyatdagi siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy hayot demokratiya va bozor munosabatlari zaminiga o'ta boshlaganida, hozirgi shakl va mazmunda paydo bo'la boshlagan. Ilk bor fransuzchada "situayyan", inglizchada "sitizen" - "shaharli", ruscha "gorojanin - grajdanin", ya'ni qoloq qishloqdan, mustabid feodal munosabatlardan ozod inson, jamiyatning teng huquqli a'zosi, degan ma'noni bildirgan. Mustaqillik e'lon qilingandan so'ng, o'zbek tilida o'tmishdagi "grajdanlik" so'zi o'rniga "fuqarolik" degan atama qabul qilindi.

Fuqarolik – jamiyatning demokratik rivojlanishida insoniyat qo'lga kiritgan ulkan yutuqlardan biri. U – shaxsning muayyan davlat qaramog'ida bo'lishi, shu davlatga, mamlakat ichida ham, uning tashqarisida ham mansub ekanligi, shu mansublikning huquqiy hujjatlar yordamida tasdiqlanganligini bildiradi. Shaxs fuqarolikka ega bo'lgach, davlat uning hamma huquq va erkinliklarini e'tirof etadi, ularni amalga oshirishini ta'minlash choralarini ko'radi. O'z navbatida fuqarolar davlat qonunlari va qoidalariga so'zsiz amal qiladilar, o'zlari uchun belgilangan majburiyatlarni bajaradilar. Mustaqillik yillarida Prezidentimiz tomonidan "Kuchli davlatdan kuchli fuqarolik jamiyati sari" g'oyasi ilgari surildi. Demakki, bizning bosh maqsadimiz demokratik, fuqarolik jamiyatini qurish va barpo etishdir. Fuqarolik jamiyati-insonga uni iqtisodiy, siyosiy va madaniy hayoti shakllarini erkin tanlashi kafolatlanadigan, qonun ustivorligi va inson huquqlari hamda erkinliklari qaror topadigan, ko'p partiyaviylik, siyosiy institutlar, mafkura va fikrlarning xilma-xilligi ta'minlanadigan hamda o'zini-o'zi boshqarish organlarining mavqei baland bo'lgan ijtimoiy tuzum.

Mamlakatimizda bunday jamiyatni barpo etish barkamol inson shaxsini shakllantirishni talab etadi, chunki fuqarolik jamiyati asoslarini barpo etishni inson omilisiz tasavvur etib bo'lmaydi. Prezidentimiz I.A.Karimov ta'kidlaganidek, hozirgi sharoitda inson omili va mezoni barcha islohotlarimizning bosh yo'nalishi va samaradorligining pirovard natijasini belgilab beradi. "Fuqarolik jamiyati asoslarini barpo etishning eng muhim tarkibiy qismi ma'naviyat va ma'rifat sohasida, shaxsni muntazam kamol toptirish borasida uzluksiz ish olib borishdan iborat".

Ma'naviy barkamol inson tushunchasi keng qamrovli serqirra tushuncha. Ma'naviy barkamol inson – komil inson tushunchasi bilan hamohangdir. Ayni vaqtda ma'naviy barkamol inson tushunchasi sog'lom avlod tushunchasi bilan ham bog'lanib ketadi. Ilmiy adabiyotlarda bu tushunchalar alohida-alohida ishlatilsa-da, mohiyatan ularning hammasi inson ahloqi va odobini, ularda shakllangan barcha ijobiy xislatlarni, ularning insonlarga, jamiyatga va Vatanga bo'lgan munosabatlaridan tortib, toki oilagacha, ota-onaga va boshqalarga munosabatlarining barcha qirralarini qamrab oladi. Mustaqillikka erishib, ma'naviyat va ma'rifat masalalariga birinchi darajali ahamiyat berishimiz, mustaqillikni mustahkamlash vazifalari, tarbiya sohasida sog'lom avlod, ma'naviy barkamol inson, komil inson kabi tushunchalarga izoh berishni, ularning mohiyatini ochib berishni taqozo etmoqda. Yuqorida aytganimizdek, ular mohiyati birday tushunchalar. Insonni to'g'rilikka, halollikka, poklikka, vatanparvarlik va insonparvarlikka, ezgulikka va qo'yingki, yuksak ahloqlilikka yo'llash bu tushunchalarning mohiyati va mazmunini tashkil etadi. Hozirgi kunda bu masalalarga birinchi darajali ahamiyat berishimizning boisi – iymoni, e'tiqodi va ahloqiy fazilatlarini – qo'yingchi, ma'naviyati kuchli, milliy mas'uliyat tuyg'usi qalbida chuqur ildiz otgan, ma'naviy barkamol fuqarolarga ega bo'lgan mamlakatgina mustaqil va barqaror rivojlana oladi. Buyuk kelajak ma'naviy barkamol insonlarga tayangandagina

yaratiladi, qad ko'taradi. Boshqacha aytganda, ma'naviy barkamol, komil insonlargina buyuk kelajakni yarata oladilar. Shuning uchun ma'naviy barkamol insonni, sohlom avlodni tarbiyalash muhim va dolzarb masala. Bu masalada yurtboshimizning quyidagi so'zi ibratlidir: "Biz sog'lom avlodni tarbiyalash, voyaga yetkazishimiz kerak. Sog'lom kishi deganda faqat jismoniy sog'lomlikni emas, balki sharqona ahloq-odob va umumbashariy g'oyalar ruhida kamol topgan insonni tushunamiz"

Xulosa o'rnida aytib o'tish joizki, bu fikrlardan sharqona odob-ahloq va umumbashariy g'oyalarni ongiga singdirib olgan kishi yuksak ma'naviyatli, ya'ni ma'naviy barkamol, komil inson hisoblanadi. Ma'naviy barkamollik insonning dunyoqarashi, e'tiqodi, ruhiyati, xulq-atvor normalari, ahloq-odobi bilan bevosita aloqadorligi bilan ajralib turadi. Ma'naviy barkamol kishilar xalq taqdiri va farovonligi, vatan taqdiri va uning ravnaqini o'ylaydilar. Ular mutelikda, qaramlikda yashashni istamaydilar.

IQTISODIYOTNI INNAVATSION RIVOJLANTIRISH SHAROITIDA AHOLI FAROVONLIGI MUAMMOLARI VA ULARNI BARTARAF ETISH YO'LLARI.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6585294>

Po'latov Oybek Muhitdinovich

Surxandaryo viloyati Termiz shahri

TerDU magistranti

Annotatsiya: *ushbu maqolada iqtisodiyotda innovatsion o'zgarishlar va aholining muammolari va ularning yechimi bo'yicha amalga oshirilayotgan keng ko'lamlil ishlar haqida ma'lumotlar keltirib o'tilgan. Bugungi kunda aholining turmush farovonligini oshirishga qaratilgan ishlar yuzasidan fikr yuritiladi.*

Kalit so'zlar: *iqtisodiyot innovatsiya, fundamental konstruktiv, g'oya, texnologiya, strategiya, bank tizimi, moliya, valyuta,*

Keywords: *economy, innovatsion, fundamental, constructive, idea, texnologiya, strategy, banking systemi, finance, currency.*

Iqtisodiyotni rivojlantirish va innovatsion yangiliklarni sohada qo'llash bugungi kunning eng asosiy mavzusi bo'lib kelmoqda. Iqtisodiyot nima? Innovatsiya o'zi nima? Innovatsiyaning iqtisodiyotdagi bugungi o'rni qanchalik ahamiyatli? Innovatsiya bu - inglizcha so'z bo'lib innovation - yangilik ixtiro degan ma'nolarni anglatadi. Innovatsiya - har qanday faoliyat sohasida uning samaradorligini oshirish uchun fundamental amaliy tadqiqotlar tajriba konstruktiv ishlarning rasmiylashtirilgan natijasi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev Oliy Majlisga yo'llagan murojatnomasida:

"Iqtisodiyotda boshqaruv tizimi eskirgani innovatsion g'oyalarni qo'llab - quvvatlash bo'yicha samarali mexanizmlarni o'z vaqtida joriy qilinmagani ham jiddiy muammo bo'lib qolmoqda. Shuningdek, texnologik qoloqlik resurs va energiyani tejaydigan texnologiyalar, muqobil energiya manbalarini tadbiq etishning yo'lida to'siq bo'lmoqda" deya ta'kidlab o'tilgan. Shunday ekan bugungi kun iqtisodiyotini rivojlantirish uchun yangicha yondashuv va innovatsiya texnologiyalarni tadbiq etish lozim. Bu borada yana bir necha ishlar ham amalga oshirilib kelinmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirmonovich Mirziyoyev O'zbekistonni rivojlantirish haqida harakatlar strategiyasida ham iqtisodiyot va uni rivojlantirishga doir eng muhim ishlar va yo'nalishlarni belgilab bergan edilar. Bu ustuvor yo'nalishlar mamlakatimizni ijtimoiy - iqtisodiy rivojlanishini barqaror va ijobiy o'sishini ta'minlaydi. Iqtisodiyotni yanada rivojlantirish va uni erkinlashtirish,

iqtisodiy salohiyatni yanada kengaytirish, tadbirkorlik faoliyatini yanada raqobatbardoshligini va samaradorligini oshirish, eng asosiysi aholi turmush darajasini yanada kuchaytirish maqsadida so'z yuritiladi.

Aholi o'rtasida tadbirkorlikni har tomonlana rivojlantirish, ularga kredit ajratib, yerlardan va bosh qoldirilgan joylardan tadbirkorlik ob'yekti sifatida qayta ishlab, u yerda ishlab chiqarish, fermer xo'jaligi, issiqxona sifatida foydalanish, daromat olish mumkin. Tadbirkorlarga qulay shart-sharoitlar yaratish va ular toki o'zining tadbirkorlik faoliyatlarini yaxshilab yo'lga qo'yguniga qadar 2 yil muddatga soliqlardan ozod etish kabi afzalliklar yaratilmoqda. Mamlakatimiz aholisini tadbirkorlikka jalb etish, ularning g'oya va loyhalarini amalga oshirish, ularga har tomonlama ko'maklashilmoqda. Tadbirkorlik bilan shug'ullanuvchi aholi uchun ularga imtiyoz sifatida davlat budjetidan 100 trillon so'm miqdorda mablag' ajratildi. Oilaviy tadbirkorlarga daromat topish muayyan mehnat faoliyatiga ega bo'lish va faoliyatini kengaytirish uchun imtiyozli kreditlar berilmoqda. Kreditlar foizi kam yillik 8 foiz stavkada 3 - 6 - oylikgacha bo'lgan imtiyozli davr bilan 3 - muddatga beriladi. 2020 - yildan hamma kreditlar AT Xalq banki, "Mikrokreditbank" ATB va "Agrobank" orqali O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining asosiy stavkasida yillik 14 foiz stavkada beriladi.

O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi "Bandlik va Mehnat munosabatlari vazirligi bilan tizimli ishlar yuritilayotganligi munosabati bilan hozirda ishsiz aholining ko'p qatlami ish bilan ta'minlandi. Bo'sh ish o'rinlari va ularni band etish bo'yicha ham davlarning eng so'nngi innavatsion onlayn portali "vakansiya. argos. uz" ishga tushurildi. Bu partal orqali aholi o'zi yashab turgan hududdan bo'sh ish o'rinlarni topishi va ishga kirish uchun hujjatlarni taqdim etishi mumkin. Aholini sohaga jalb etish uchun "Har bir oila tadbirkor" degan loyhalar ishga tushurilmoqda. Aholining, ayniqsa yoshlarning biznes g'oya va startaplarini amalga oshirish, tadbiriq etish, shakillantirish maqsadida ilg'or xorijiy tajribalardan kelib chiqib, "biznes inkubatorlar"ni tashkil qilish choralari ko'rilmogda. Xotin - qizlarning tadbirkorlik tashabbuslarini amalga oshirish, istiqbolli g'oyalarni ro'yobga chiqarish bilan aholining bandligi ta'minlanmogda..

Bugungi kunga kelib iqtisodiyotni rivojlantirishga doir shunday ko'plab ishlar amalga oshirilayotgani bizning yutug'imiz desak adashmaymiz. Yutboshimiz tashabbuslari bilan iqtisodiyotga va aholining bandligiga qaratilayotgan e'tibor shu darajaga yettiki bugun xalq, aholi bunga rizolik alomatini bildirib, bugungi kuniga shukronalik keltirib, ertangi yorug' kunga umid va ishonch bilan yashamoqda. Bugungi kunda innavatsion iqtisodiyot tamoyili bilan biz jahon iqtisodiyoti bilan tenglashyapmiz bizning tizimdagi o'zgarishlar yangiliklar hech shubhasz jahon iqtisodiyoti sohalaridan qolishmaydi. Bugungi kunimizdagi o'zgarish yangiliklar yaratish o'z qo'limizda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ayubov.R. Boltayeva G “O‘zbekistonda innavatsion iqtisodiyotni shakillantirish muammolari va yechimi.
2. A. Taniyev “Iqtisodiyot” darslik 2020 yil
3. Sh. Mirziyoyev “Yangi O‘zbekistonda erkin va farovon yashaylik” Toshkent 2021
4. “Yangi O‘zbekistonning 2022 – 2026 yillarga mo‘ljallangan taraqqiyot strategiyasi”.

FOREIGN EXPERIENCE IN ORGANIZING EXTRACURRICULAR EDUCATION

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6585309>

Maksuda Badalova

(Ph.D.) Doctor of Philosophy - Head of the Department of Studying for the Problems of school and out of School Education of the Scientific Research Institute for Studying Problems and Determining Perspectives of Public Education named after A. Avloni

Tulkin Khalilov

researcher

Siroj Kudratov

A doctoral Student of Head Scientific and Methodological Center under the Ministry of Higher and Secondary Specialized Education of the Republic of Uzbekistan

The article focuses on the study of extracurricular education in Japan, China, South Korea, the Russian Federation, Kazakhstan, Kyrgyzstan and Azerbaijan, and identifies the specifics of extracurricular education in each of these foreign countries and makes relevant recommendations.

Keywords: *"Harmoniously developed generation", Law, order, circles, STEAM-education, out-of-school education*

Introduction. According to my life experience, I can say without any hesitation and any doubt that The essence of the system of extracurricular education in the country, based on the fullest identification and improvement of individual abilities, interests of children, consists of artistic, communicative, sports, leisure, labor and other activities within various disciplines, the main purpose of which is to ensure the integrity .

Extracurricular education system ("Barkamol Avlod" ¹children's schools) Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan dated September 30, 2019 No PP-4467 "On measures to radically increase the effectiveness of extracurricular education in the public education system", Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan 2021 Regulations of Barkamol Avlod children's schools approved by the Resolution No. 331 of May 27, 2019 and the Ministry of Public Education of the Republic of Uzbekistan dated March 28, 2019 "Culture, art, sports, information

---

¹ The term "Barkamol avlod" means "Harmoniously developed generation" and this name is given to the schools, delt with out of school activities

technology, increase interest in reading books, on measures to implement 5 important initiatives for the involvement of schoolgirls in socially active life”.

As we know, At present, more than 216,000 schoolchildren study in more than 7,527,000 circles in 7 directions of 216 Barkamol Avlod children's schools in the country.

So, The main part. In **Japan**, out-of-school education is mainly done after school. Extracurricular education is often divided into two types: sports clubs (baseball, football, judo, tennis, swimming, softball, volleyball, rugby) and cultural clubs (English, radio, calligraphy, science, mathematics, calendar). The duration of out-of-school education is two hours in many parts of Japan. In Japan, almost 60% of high school pupils participate in extracurricular activities. Furthermore I would like to give some information about school of Japan and In the out-of-school education system, called "Kram schools", classes are conducted in two different directions. It can offer classes for elementary school students in non-academic subjects such as art, swimming, abacus and calligraphy, as well as academic subjects that are important for preparing for entrance exams at all levels. Although the cost of this type of education is high, many Japanese parents want their children to attend this type of school..

In addition **China**. Many Chinese parents supplement their children with extracurricular activities in the afternoon, evenings and on weekends to keep them busy until bedtime. These classes can last from 2-5 hours per day on weekdays and 4-10 hours per day on weekends. There are the following types of extracurricular education: music, art, academic training, sports.

Moreover as we know In China, as in Western countries, parents allow their children to attend extracurricular activities. In China, schooling usually lasts 12 hours and sometimes even 14 hours. Their schedule starts at 08:00 and ends at 18:00, followed by homework until 23:00.

Chinese students often try to teach piano, drawing, or English from the age of 2, but usually start at the age of 7.

I would like to mention that In South Korea, extracurricular activities are an important element of any child's development and are often based on lessons taught in school. The types of out-of-school education are similar to those in other countries and are divided into sports, music, dance, art, foreign language learning, book analysis, and community service (volunteering).

It should be admitted that South Korea also has a form of extracurricular education called "part-time work or volunteering", in which high school students have the opportunity to focus on areas of interest in their careers so that they can feel the vital activity. Part-time work can also be one of the positive signs for a resume. Employers love to see an active person who has shown an intention to develop their career from an early age.

There is no doubt that In the Russian Federation, after-school classes are held on Tuesdays and Wednesdays after school. Out-of-school education is almost free, and only for teachers invited from abroad can be paid for by parents. In Russia, there are forms of education specializing in music, performing arts, sports, foreign languages, STEAM sciences, as well as IT.

As part of out-of-school education in Kazakhstan, after-school classes are held on Tuesdays and Thursdays in the afternoon to explore children's interests and develop a wide range of skills. Forms of extracurricular education include: Languages - reading in Russian, drama in Russian, German for beginners and advanced groups, reading in Kazakh, drama in Kazakh, French, English;

Sports - football, karate, skiing, skating, table tennis, outdoor games, running, basketball, fitness, chess;

Creativity - school group, dance, drama, storytelling, drumming, coding, cartoon drawing, handicrafts, Lego club, making paper dolls, making cards, recycled crafts, wooden crafts, robotics, weaving, sewing;

Social education - checkers and backgammon, chess, dominoes.

In the Kyrgyz Republic, out-of-school education is mainly provided to primary school students on Mondays, Tuesdays, Wednesdays and Thursdays from 2:45 to 3:30, and to secondary school students on Mondays, Tuesdays, Wednesdays and Thursdays from 3:35 to 4:15. . Classes for elementary and middle school students vary every six or seven weeks.

It is noteworthy that in Kyrgyzstan, extracurricular education is free, and only in some cases can payments be made for purchased raw materials. The situation also requires that payments be made for the recruitment of professionals in out-of-school education.

Currently, extracurricular activities include: baking club, golf, horseback riding, strategy games, football, painting, drawing, badminton, outdoor games, drama, art club, table tennis, bowling, yoga, creative drawing, toy making club, knitting, handicrafts, sewing club, girls singing club, Lego robotics, embroidery, basketball, math, volleyball, chess club, cooking club, dance, science club, health and fitness and groups.

Paid and free forms of extracurricular education in Azerbaijan. Free clubs are organized taking into account the wishes of students.

While paid clubs and free clubs help students identify their interests and desires, paid clubs allow students to gain more professional knowledge.

At the music center, students are taught to play a variety of musical instruments. Reporting concerts are also organized in this form of education, and the report concert demonstrates student activism to parents and school staff. Extracurricular activities

include drama, dance, architecture, fashion, drawing, ceramics, marbling (painting on water), carpet weaving, handicrafts, sports, and homework clubs.

CONCLUSION

Studies based on foreign experience show that:

1. The system of extracurricular education is indeed one of the necessary factors for strengthening the cognitive skills conducted in secondary schools;
2. Extracurricular education is a necessary system that can direct young people to the profession based on their interests;
3. It can be argued that the systematic organization of extracurricular educational processes is the basis for students to spend their free time productively in school;
4. Issuance of prestigious certificates to graduates who have studied in out-of-school educational institutions and completed the relevant training hours;
5. To establish cooperation with international professional organizations in order to increase the capacity of vocational groups of out-of-school educational institutions.

REFERENCES:

1. Resolution of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan "On additional measures to improve the system of out-of-school education" No. 331 of May 27, 2021;
2. Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan No. PP-4467 dated September 30, 2019;
3. Order of the Minister of Public Education No. 321 of October 2, 2019 "On measures to radically improve the effectiveness of out-of-school education in the public education system";
4. Christopher Day and Pamela Sammon, "Successful school leadership", 1999y.
5. <https://pedagogical dictionary.academic.ru/>
6. <http://www.marifat.uz/>
7. <https://bigenc.ru/education/>

**ФРАКТАЛ ГРАФИКАДАН ФОЙДАЛАНИБ ДИФФЕРЕНЦИАЛ ЧЗИҚЛИ
ТЕНГЛАМА ВА ТЕНГСИЗЛИКЛАРНИ ЕЧИШ УСУЛЛАРИ**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6587461>

С.М.Жумабоев

Жиззах давлат педагогика институти, катта ўқитувчиси

К.Т.Мукумов

Жиззах давлат педагогика институти, 2-курс магистранти

Аннотация: Ушбу мақолада фрактал графика имкониятларидан фойдаланиб чизиқли тенгламалар, дифференциал тенгламалар ва уларнинг системаларини ечишнинг амалий асослари ёритилган. Бунда фрактал графика ва унинг умумий тавсифи, фрактал графиканинг имкониятлари ва улардан фойдаланиш, фрактал графика имкониятларидан фойдаланиб чизиқли тенгламалар ва уларнинг системаларини ечиш методикаси келтирилган.

Калит сўзлар: *фрактал графика, чизиқли тенгламалар, дифференциал тенгламалар, Mathematica, Maple, Matlab, MathCAD, Derive, Scientific WorkPlace.*

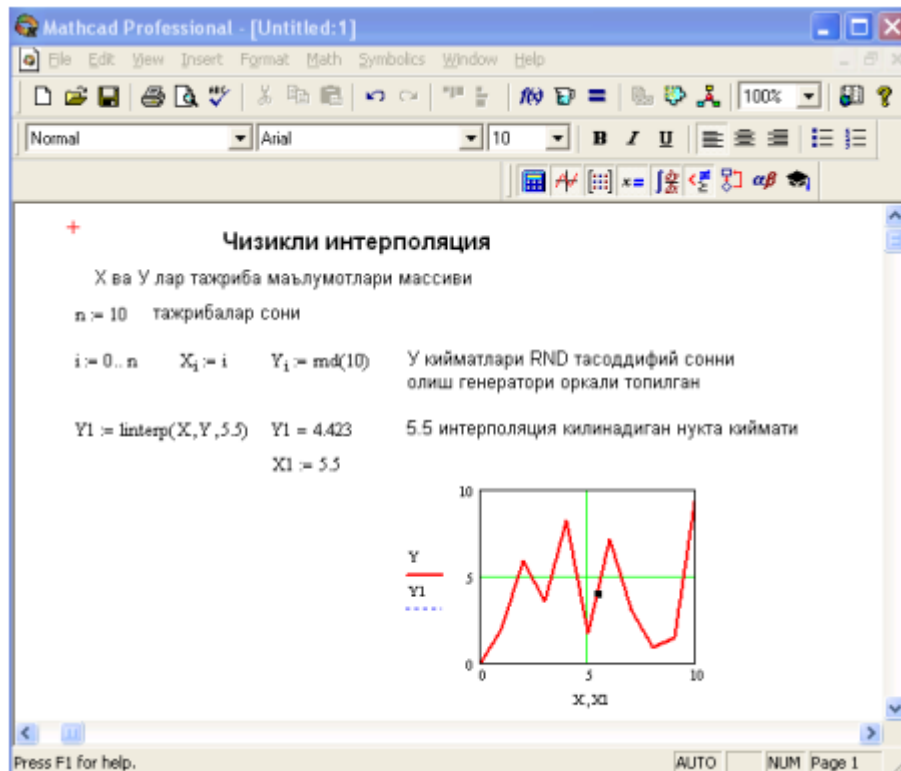
Annotation: *This article describes the practical basis for solving linear equations, differential equations and their systems using the capabilities of fractal graphics. It includes fractal graphics and its general description, the possibilities and uses of fractal graphics, the methods of solving linear equations and their systems using the capabilities of fractal graphics.*

Keywords: *fractal graphics, linear equations, differential equations, Mathematica, Maple, Matlab, MathCAD, Derive, Scientific WorkPlace.*

Ҳозирги кунда компьютер алгебрасининг нисбатан имкониятли пакетлари бу - Mathematica, Maple, Matlab, MathCAD, Derive ва Scientific WorkPlace. Булардан биринчи иккитаси профессионал математиклар учун мўлжалланган бўлиб имкониятларнинг бойлиги, ишлатишда мураккаблиги билан ажралиб туради. MatLab матрицалар билан ишлашга ва сигналларни автоматик бошқариш ҳамда қайта ишлашга мўлжалланган. MathCAD ва Derive қўлланилиши жуда осон бўлиб талабаларнинг типик талабларини қондиришни таъминлайди. Булар каторига Eureka пакетини ҳам қўшиш мумкин. Scientific WorkPlace математик қўлёзмаларни LATEX тизимидан фойдаланган ҳолда тайёрлашга мулжалланган бўлиб бир пайда аналитик ва сонли амалларни бажариши мумкин.

Mathcad бир неча интерполяцион функцияларига эга бўлиб, улар ҳар хил усулларни ишлатади. Чизиқли интерполяциялаш жараёнида `interp` функциясидан фойдаланилади (1-расм). Бу функцияга мурожаат қуйидагича:

$\text{linterp}(x, y, t)$ Бу ерда • x – аргумент қиймати вектори; • y – функция қийматлари вектори; • t – интерполяция функцияси ҳисобланадиган мос аргумент қиймати.

1-расм. Фрактал графика асосида интерполяция масалани ҳисоблаш

Чизикли дастурлаш масаласига келувчи қуйидаги масалани қараймиз. Фабрика икки хил А ва В тикув маҳсулти ишлаб чиқаради. Бу маҳсулотларни ишлаб чиқаришда уч хил N1, N2, N3 турдаги материалларни ишлатади. N1-материалдан 15 м., N2-материалдан 16 м., N3-материалдан 18 м. мавжуд. M1-маҳсулотни ишлаб чиқариш учун N1-дан 2м., N2-дан 1м., N3-дан 3м. ишлатади. M2- маҳсулотни ишлаб чиқариш учун N1-дан 3м., N2-дан 4м., N3-дан 0м. ишлатади. M1- маҳсулотнинг бир бирлигидан келадиган фойда 10 сўмни, M2 - маҳсулотдан келадиган фойда 5 сўмни ташкил қилади. Ишлаб чиқаришнинг шундай планини тузиш керакки фабрика максимал фойда олсин. Масаланинг математик моделини тузамиз: $2x_1 + 3x_2 \leq 15$, $x_1 + 4x_2 \leq 16$, $3x_1 \leq 18$ $x_1 \geq 0$, $x_2 \geq 0$, $Z = 10x_1 + 5x_2$ max Mathcadда чизикли дастурлаш масаласи ечишда maximize ва minimize функцияларидан фойдаланиш мумкин. Бу функциялар умумий ҳолда қуйидаги кўринишда ёзилади: Maximize(F,) Minimize(F,) 73 Mathcadда чизикли дастурлаш масаласини ечиш қуйидагича бажарилади (2- расм):

1.Mathcadни ишга тушургандан сўнг, мақсад функцияси ёзилади, масалан $f(x,y) =$ ва ўзгарувчиларнинг бошланғич қиймати киритилади.

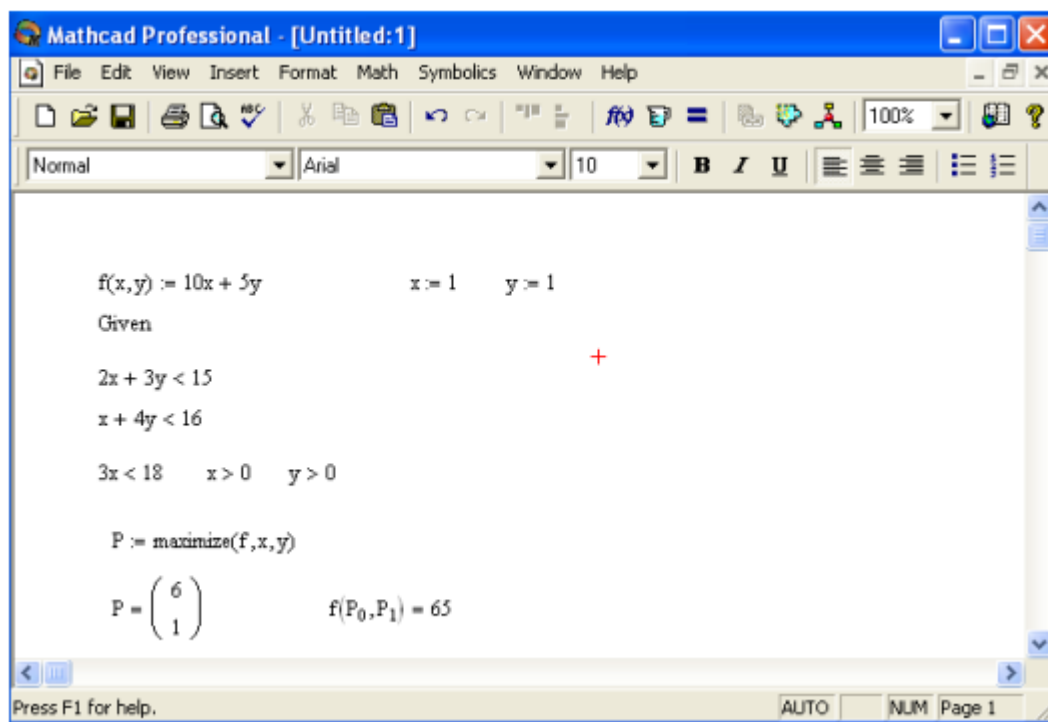
2.Given калит сўзи ёзилади.

3.Тенгсизликлар тизими ва чекланишлар киритилади.

4.Бирор ўзгарувчига max ёки min функцияси юборилади.

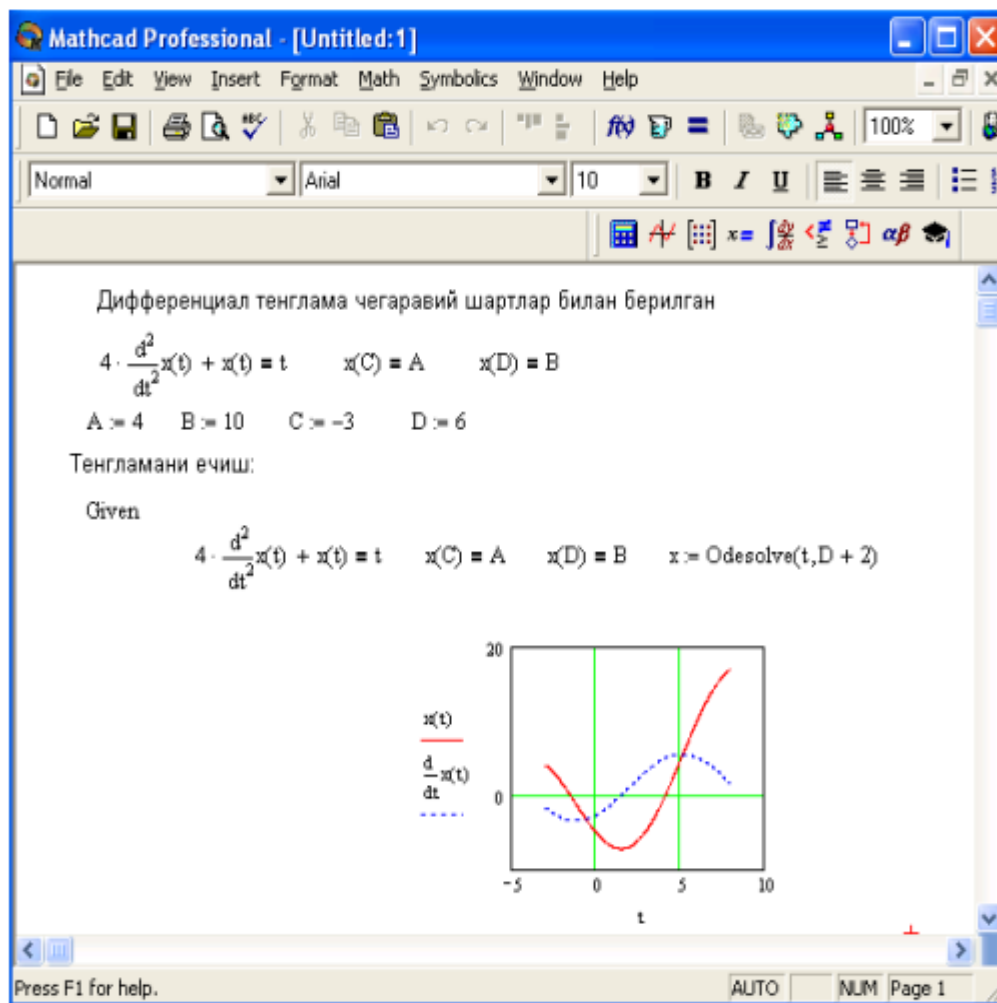
5. Шу ўзгарувчи ёзилиб тенглик киритилади. Натижа вектор кўринишида ҳосил бўлади.

6. Мақсад функцияси қийматини ҳисоблаш учун, масалан $f(p_0, p_1)$ ёзилиб тенглик белгиси киритилади. 1-расм. Чизиқли дастурлаш масаласини ечиш.

2-расм. Фрактал графика ёрдамида чизиқли дастурлаш масаласини ечиш.

Дифференциал тенгламаларни ечиш анча мураккаб. Шу сабаб Mathcadда барча дифференциал тенгламаларни маълум чегараланишларсиз тўғидан-тўғри ечиш имконияти мавжуд эмас. Mathcadда дифференциаллар тенглама ва тизимларини ечишнинг бир неча усуллари мавжуд. Бу усуллардан бири Odesolve функцияси ёрдамида ечиш бўлиб, бу усул бошқа усулларга нисбатан энг соддасидир. Бу функция Mathcad 2000 да биринчи бор яратилди ва у биринчи бор дифференциал тенгламани ечди. Mathcad 2001да бу функция янада кенгайтирилди. Odesolve функциясида дифференциал тенгламалар тизимини ҳам ечиш мумкин. Mathcad дифференциал тенгламаларни ечиш учун яна кўпгина қурилган функцияларга эга. Odesolve функциясидан ташқари уларнинг барчасида, берилган тенглама формасини ёзишда анча мураккаблик мавжуд. Odesolve функцияси тенгламани киритиш блокада оддий дифференциал тенгламани ўз шаклида, худди қоғозга ёзгандек ёзишга имкон яратади (3-расм). Odesolve функцияси ёрдамида дифференциал тенгламаларни бошланғич шарт ва чегаравий шартлар билан ҳам ечиш мумкин.

3-расм. Фрактал графика ёрдамида дифференциал тенгламаларни ечиш.

Берилган тенгламани ёзишда худди дифференциаллаш операторини ишлатган ҳолда ҳам ёки штрихлар билан ҳам ёзиш мумкин. Бошланғич 78 шартни ёзишда эса фақат штрих билан ёзиш керак ва уни киритиш учун Ctrl+F7 клавишиларни баравар босиш керак. Odesolve функциясига мурожаат уч қисмдан иборат ҳисоблаш блоки ёзувини талаб қилади: • Given калит сўзи; • Дифференциал тенглама ва бошланғич ёки чегаравий шарт ёки дифференциал тенгламалар тизими ва унга шартлар; • Odesolve(x,xk,n) функция, бу ерда x – ўзгарувчи номи, xk – интеграллаш чегараси охири (интеграллашнинг бошланғич чегараси бошланғич шартда берилди); n – ички иккинчи даражали параметр бўлиб, у интеграллаш қадамлар сонини аниқлайди (бу параметр берилмаса ҳам бўлади. Унда қадамни Mathcad автоматик равишда танлайди). Дифференциал тенгламалар тизимини ечиш учун Odesolve функцияси кўриниши қуйидагича: Odesolve(x, xk, n).

Регрессия маъноси тажриба маълумотларини аппроксимация қиладиган функция кўринишини аниқлашдир. Регрессия у ёки бу аналитик боғланишнинг

коэффициентларини танлашга келади. Mathcadда икки хилдаги бир неча қурилган регрессия функциялари мавжуд. Улар қуйидагилар:

- line (X,Y) –хатолар йиғиндиси квадрати минималлашда ишлатилувчи тўғри чизиқли регрессия $f(t)=a+b \cdot t$;

- medfit (X,Y) – медиан тўғри чизиқли регрессия $f(t)=a+b \cdot t$;

- lnfit (X,Y) – логарифмик функцияли регрессия $f(t)=a \cdot \ln(t)+b$. Бу регрессия функциялари бошланғич яқинлашишни талаб этмайди. Уларга доир мисоллар 4-расмда келтирилган. Яна бешта қурилган функциялар мавжуд бўлиб улар бошланғич яқинлашишни талаб этади:

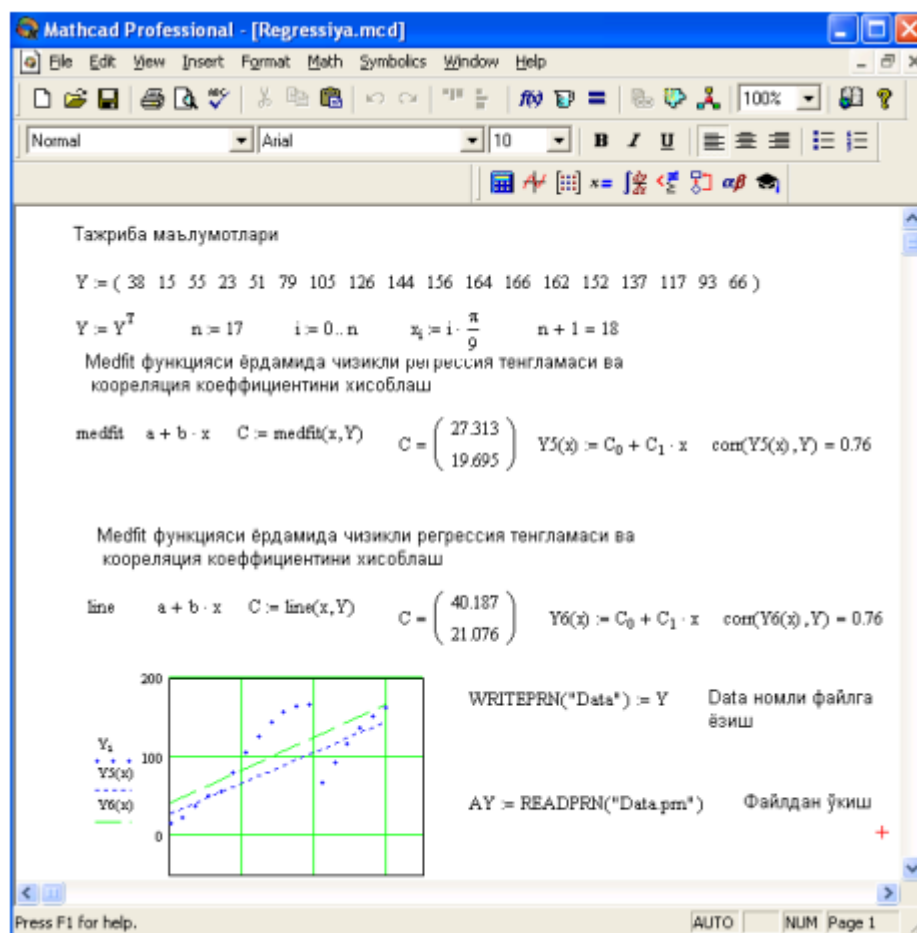
- expfit(X,Y,g) – экспонентали регрессия $f(x)=ae^{bt}+c$;

- sinfit(X,Y,g) – синусоид регрессия $f(x)=a \sin(t+b)+c$;

- pwrfit(X,Y,g) – даражага боғлиқ регрессия $f(x)=at^b+c$;

- lgsfit(X,Y,g) – логистик функцияли регрессия $a(e)=a/(1+be^{-ct})$;

- logfit(X,Y,g) – логорифмик функцияли регрессия $f(t)=a \ln(t+b)+c$.

4-расм. Фрактал графика ёрдамида регрессияни ҳисоблаш.

Бу функцияларда • x – аргумент қийматлари вектори; • y – функция қийматлари вектори • g – a,b,c коэффициентлар бошланғич яқинлашиш қийматлари вектори; • t –интерполяция қилинаётган функция ҳисобланаётган

аргумент қиймати. Юқоридаги расмларда массив (тажриба) маълумотлари билан аппроксимацияланган функция орасидаги боғлиқликни баҳолаш учун коореляция коэффиценти соғ ҳисобланган.

Хулоса қилиб айтганда фрактал графика имкониятларидан фойдаланиб дифференциал тенгламалар ва уларнинг системаларини ечишнинг амалий асослари ёритилган. Бунда фрактал графика ва унинг умумий тавсифи, фрактал графиканинг имкониятлари ва улардан фойдаланиш, фрактал графика имкониятларидан фойдаланиб чизиқли ва дифференциал тенгламалар ва уларнинг системаларини ечиш методикаси келтириб ўтилди.

АДАБИЁТЛАР

1. Жумабоев С.М. Использование информационно-коммуникационных технологий в высшем педагогическом образовании // Проблемы информатики. –Новосибирск, 2011. -№ 3. – С.89-95.
2. S.M. Jumaboev. Role of E-Learning Tools in Higher Pedagogical Education. «Eastern European Scientific Journal», Germany, 2018. -№ 4. – Б. 110 - 112. (ISSN 2199-7977).
3. Зарубин В.С., Кувыркин Г.Н. Особенности математического моделирования технических устройств // Математическое моделирование и численные методы. 2014. № 1 (1).
4. Нахман А.Д. Формирование компетенции математического моделирования в условиях реализации концепции развития математического образования // Международный журнал экспериментального образования. 2016. № 2–2. С. 282–286.
5. Pressley M., Borkowski J.G., Schneider W. Cognitive strategies: Good strategy users coordinate metacognition and knowledge. Annals of Child Development. 2010. vol. 4. P. 89–129.
6. Гаврилова, Т.А. Об использовании визуальных концептуальных моделей в преподавании [Текст] / Т.А. Гаврилова // Вестник С.-Пб. ун-та. Сер. Менеджмент, 2011. – вып. 4. – С.124-159.
7. Гультяев А. Визуальное моделирование в среде MATLAB: учебный курс -- СПб.: Питер, 2000. -- 432 с.
8. С.М.Жумабоев. [Competence of computer modeling in the context of modern education.](#) - Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal 2021 (5), 128-138.

**ANVAR OBIDJON HIKOYALARINING BOLALAR MA'NAVIYATINI
RIVOJLANTIRISHDAGI O'RNI**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6587495>

Chutboyeva Muxlisa Nuriddin qizi

SamDU talabasi

Ullasheva Sevinch Adham qizi

SamDU talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada yozuvchi Anvar Obidjon hikoyalarining bolalar ma'naviyatini, tafakkurini o'stirishda yordami qanchalik kuchli, ahamiyatli ekanligini tushinishda bolajonlar va ularning ota-onalariga ko'maklashadi.*

Kalit so'zlar: *bolalar adabiyoti, bolalar yozuvchisi, hikoya, yumor, turkum.*

Annotation: *In this article, the outhor helps children end their parents to understand how powerful and important the stories of Anvar Abidjan are to help children develop their spirituality and thinking.*

Keywords: *children's literature, children's writer, story, humor, series.*

Bolalar adabiyoti deb turli yoshdagi bolalarga mo'ljallangan so'z san'atidagi hayotiy, tarixiy, uydirma voqealarni bolalarcha idrok ettiradigan asarlar majmuasiga aytiladi. Bolalar adabiyoti yozuvchilari, mualliflari esa bolalar yozuvchisi yoki bolalar shoiri deyiladi.

O'zbek bolalar adabiyotining serqirra ijodkorlaridan biri Anvar Obidjondir. U o'zining bolalar tasavvuriga, tafakkuriga mos asarlari bilan bolalar adabiyotining rivojiga o'zining ulkan hissasini qo'shgan.

Anvar Obidjon hikoyalari bolalarning dunyoqarashlaridan, qiziqishlaridan kelib chiqib yozilgan. Shu sababli Anvar Obidjon barcha bolalar ko'ngliga yo'l topa oladi. Anvar Obidjon hikoyalarini o'qigan ota-onalar, katta yoshli insonlar ham o'zlarini bolalar olamiga kirib qolgandek his qilishadi.

Anvar Obidjon hikoyalarida bolani tarbiyalaydigan, zukkolikka chorlaydigan jihatlari nihoyatda ko'p. Ayniqsa, „ Atrofimizdagi qiziqchilar“ nomli yumoristik turkumida ba'zi hayvonlar haqida hikoyalar keltirilgan. Hikoyadagi qahramonlar ya'ni hayvonlar obrazi orqali, yomonlik, yaxshilik, qahramonlik, ayyorlik, vatansevarlik va shu kabi ko'plab hislatlar ochib berilgan. Shu bilan birga hikoyalarning so'ngida bolalarning firing bilish uchun savollar ham keltirilgan. Shu savollar orqali bolalarning aqlini charxlash ko'zda tutilgan. Savollarning har biri bolalarning fikrlashlarini yaxshilash uchun, dunyoqarashlarini kengaytirish uchun nihoyatda mukammal va mulohaza qilish uchun ajayob savollar o'ta puxtalik bilan qo'yilgan.

„ Atrofimizdagi qiziqchilar" yumoristik turkumidagi „ Kuchukning hikoyasi" nomli hikoyani o'qir ekansiz, opa-uka kuchuklar timsolida bir-biriga

mehrsiz opa-ukalar ko'z oldingizga kelishi tabiiy. Negaki, ushbu hikoyada opa-uka kuchuklar orqali mehrsiz qarindoshlarning illatlari ochib berilgan. Hayvonlar obrazi orqali shunday illatlarga ega insonlarga ishora qilingan. Kichik yoshli bolalarga bemehrlik so'zini ishlatib kattalar dashnom bersa bir biringizga mehrli bo'ling, bemehr bo'lmang deyishsa bolalar bu so'zning mohiyatini anglab olaolmasligi tabiiy hol. Lekin, bu hikoya orqali bolajonlar osonlik bilan ushbu so'z ma'nosini anglab yetadi va mulohaza yuritadi. Hikoya so'ngidagi „ Ishqilib sen ukangni xafa qilmayapsanmi, qizaloq?" savoli esa bu hikoyani o'qiyotgan o'quvchini o'yga toldiradi va o'quvchining shu zahoti o'zi haqida xulosa chiqarishiga turtki bo'ladi. Ukasini xafa qilmasa, o'zining mehribon opa ekanligidan suyunadi. Agarda ukasini xafa qilsa, bu hikoyani o'qiganidan keyin qaytib ukasini xafa qilmaslikka harakat qiladi, hikoyadan o'rnak oladi.

„ Buzoqning hikoyasi" nomli hikoyani o'qib, o'quvchilar birovning haqqini yeb yurgan razil, insofsiz kimsalar haqida tushunchaga ega bo'lishadi. Ushbu hikoya bolalarni to'g'rilikka, halolikka chorlaydi. Hikoya so'ngida keltirilgan „ buzoqning yugirgani somonxonagacha" maqoli orqali esa Har qanday yomon ish qilganlar albatta qo'lga tushishi, hech qachon qochib qutilaolmasligini, jazo muqarrar ekanligini anglab yetishadi. Hikoyada birovning haqqini yeb yurgan kimsalar bir-biriga o'xshash bo'lganligidan foydalanayotgan ayyor buzoqcha timsolida ochib berilgan. Anvar Obidjonning ushbu hikoyasining boshqa hikoyalardan farqli jihati shundan iboratki, hikoyada yomonlik qilgan kishiga jazo muqarrarligi maqol orqali yanada mukammal isbotlab berilgan. Hikoyaga boshqa tomondan ham nazar solsak onalarning qanchalik mehribon bo'lishi, hatto o'z farzandi emasligini bilsada o'z farzandidek ko'rganligi umuman olganda ona muhabbati, mehribonligi ham yaqqol ochib berilgan.

Aynan shu to'plamdagi yana bir hikoya ham bolalarga hayvonlar haqida bir muncha yangiliklar va fikrlar beradi. Bu „ Echkemarning hikoyasi" nomli hikoyadir. Bu hikoya orqali o'quvchi yangi ma'lumotlar bilib oladi. Ushbu hikoyada EchoStar va timsoh bir-biriga qarindoshligi aytib o'tilgan. Bu fikr o'quvchilar uchun yangi ma'lumotdir. Bundan tashqari hikoyada nima uchun bu hayvon aynan echkemar deb nomlanishi kulgu ostida, qiziqarli qilib aytib o'tilgan. Hikoya zamirida bir-biri bilan turar joy uchun talashib, yuzko'rmas bo'lib ketadigan insonlar echkemar va timsoh obrazlarida keltirilgan.

Anvar Obidjonning yuqorida keltirilgan hikoyalari kabi o'quvchilarga yangi ma'lumotlar beradigan, zukkolikka chorlaydigan, o'ylashga majbur qiladigan asarlari juda ko'p. O'ylash orqali esa o'quvchilar tafakkuri, ongi va ma'naviyati yuksalib boradi. Shu sababli Anvar Obidjon hikoyalari va boshqa asarlarini mutolaa qilish bolalar uchun juda foydalidir. O'qishni bilmaydigan bolajonlar uchun ularning ota-onalari ushbu hikoyalardan o'qib berishsa nur ustiga a'lo nur bo'lar edi.

Xullas, Anvar Obidjon asarlari bolalar adabiyotida alohida ahamiyat kasb etadi. Bolalarni vatanga, qon qarindoshlarga umuman olganda barchaga mehribonlik qilish, har doim adolatli bo'lishlari kerak ekanligini bolalarga uqtiiradi. Anvar Obidjon asarlari orqali bolalar ma'nan yetuk, zukko, o'z mustaqil fikriga ega insonlar bo'lib yetishadilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Anvar Obidjon. Hajviy hikoyalar to'plami –Toshkent Sharq" 1978-1983 113,118,140-betlar.
2. Anvar Obidjon. She'rlar va hikoyalar -Toshkent „Sharq"-2006-57-bet.
3. G. Rahimova. Ona tili va adabiyot (bolalar adabiyoti) o'quv qo'llanma. Samarqand. SamDU 2022-316-bet

ИЗУЧЕНИЕ ФИЗИКО-ХИМИЧЕСКИХ СВОЙСТВ КОМПОЗИЦИОННЫХ МАТЕРИАЛОВ НА ОСНОВЕ РЕЗИНЫ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6589825>

Сабирова Дилором Кабуловна

Ташкентский Государственный Транспортный Университет

к. т. н., доцент

Султанходжаева Гулнора Шухратовна

Ташкентский Государственный Транспортный Университет старший

преподаватель

Аннотация: В данной статье рассматривается каучук, история его образования, определение его свойств прежде всего типом каучука, модуль упругости разных видов каучука при малых деформациях, деформации обратного удлинения каучука и твердость каучука.

Ключевые слова: Резина, деформация, модуль упругости, относительное удлинение резины, твердость резины.

Резина (от лат. *resina* «смола») — эластичный материал, получаемый вулканизацией натурального каучука — смешиванием с вулканизирующим веществом (обычно серой) с последующим нагревом. По степени вулканизации резина разделяется на мягкую (1–3 % серы), полутвёрдую и твёрдую (более 30 % серы; эбонит)

История резины начинается с открытием американского континента. Издревле коренное население Центральной и Южной Америки, собирая млечный сок т. н. каучуконосных деревьев (гевеи), получали каучук. Ещё Колумб обратил внимание, что применявшиеся в играх индейцев тяжёлые монолитные мячи из чёрной упругой массы, отскакивают намного лучше, чем известные европейцам кожаные. Кроме мячей, каучук применялся в быту: изготовления посуды, герметизация днищ пирог, создание непромокаемых «чулок» (правда способ был довольно болезненным: ноги обмазывались каучуковой массой и держались над костром, в результате получалось непромокаемое покрытие); применялся каучук и как клей: с помощью него индейцы приклеивали перья к телу для украшения. Но сообщение Колумба о неизвестном веществе с необычными свойствами осталось незамеченным в Европе, хотя, несомненно, что конкистадоры и первые поселенцы Нового света широко использовали каучук.

Резину можно рассматривать как сшитую коллоидную систему, в которой каучук составляет дисперсионную среду, а наполнители-дисперсную фазу. Важнейшее свойство резины - высокая эластичность, т. е. способность к большим обратимым деформациям в широком интервале T -р (см. Высокоэластическое состояние).

Резина сочетает в себе свойства твердых тел (упругость, стабильность формы), жидкостей (аморфность, высокая деформируемость при малом объемном сжатии) и газов (повышение упругости вулканизация сеток с ростом T -ры, энтропийная природа упругости).

Резина-сравнительно мягкий, практически несжимаемый материал. Комплекс ее свойств определяется в первую очередь типом каучука свойства могут существенно изменяться при комбинировании каучуков различных типов или их модификации.

Модуль упругости резин различных типов при малых деформациях составляет 1-10 МПа, что на 4-5 порядков ниже, чем для стали; коэффициент Пуассона близок к 0,5. Упругие свойства резины нелинейный и носят резко выраженный релаксационный характер: зависят от режима нагружения, величины, времени, скорости (или частоты), повторности деформаций и T -ры. Деформация обратимого растяжения резины может достигать 500-1000%.

Ниж. предел температурного диапазона высокоэластичности резины обусловлен гл. обр. T -рой стеклования каучуков, а для кристаллизующихся каучуков зависит также от T -ры и скорости кристаллизации. Верх. температурный предел эксплуатации резины связан с термич. стойкостью каучуков и поперечных хим. связей, образующихся при вулканизации. Ненаполненные резины на основе некристаллизующихся каучуков имеют низкую прочность. Применение активных наполнителей (высокодисперсных саж, SiO₂ и др.) позволяет на порядок повысить прочностные характеристики резины и достичь уровня показателей резин из кристаллизующихся каучуков. Твердость резины определяется содержанием в ней наполнителей и пластификаторов, а также степенью вулканизации. Плотность резины рассчитывают как средневзвешенное по объему значение плотностей отдельных компонентов. Аналогичным образом м. б. приближенно вычислены (при объемном наполнении менее 30%) теплофиз. характеристики резин: коэф. термич. расширения, уд. объемная теплоемкость, коэф. теплопроводности. Циклич. деформирование резины сопровождается упругим гистерезисом, что обуславливает их хорошие амортизац. св-ва. Резины характеризуются также высокими трением св-вами, износостойкостью, сопротивлением раздиру и утомлению, тепло- и звукоизоляц. св-вами. Они диамагнетики и хорошие диэлектрики, хотя м. б. получены токопроводящие и магнитные резины.

Резины незначительно поглощают воду и ограниченно набухают в орг. р-рителях. Степень набухания определяется разницей параметров р-римости каучука и р-рителя (тем меньше, чем выше эта разность) и степенью поперечного сшивания (величину равновесного набухания обычно используют для определения степени поперечного сшивания). Известны резины, характеризующиеся масло-, бензо-, водо-, паро- и термостойкостью, стойкостью к действию хим. агрессивных сред, озона, света, ионизирующих излучений. При длит. хранении и эксплуатации резины подвергаются старению и утомлению, приводящим к ухудшению их мех. свойств, снижению прочности и разрушению. Срок службы резин в зависимости от условий эксплуатации от несколько дней до несколько десятков лет.

Классификация. По назначению различают след. осн. группы резин: общего назначения, теплостойкие, морозостойкие, маслобензостойкие, стойкие к действию хим. агрессивных сред, диэлектрич., электропроводящие, магнитные, огнестойкие, радиационностойкие, вакуумные, фрикционные, пищи и мед. назначения, для условий тропич. климата и др.; получают также пористые, или губчатые (см. Пористая резина), цветные и прозрачные резины.

Применение. Резины широко используют в технике, с. х-ве, быту, медицине, стр-ве, спорте. Ассортимент резиновых изделий насчитывает более 60 тыс. наименований. Среди них: шины, транспортные ленты, приводные ремни, рукава, амортизаторы, уплотнители, сальники, манжеты, кольца и др., кабельные изделия, обувь, ковры, трубки, покрытия и облицовочные материалы, прорезиненные ткани, герметики и др. Более половины объема вырабатываемой резины используется в производстве шин.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Дзевульский В. М. Технология металлов и дерева. — М.: Государственное издательство сельскохозяйственной литературы. 1995.
2. Резиновая смесь // Проба — Ременсы. — М.: Советская энциклопедия, 1975.
3. Большая советская энциклопедия: [в 30 т.] / гл. ред. А. М. Прохоров ; 1969—1978, т. 21).
4. Резиновые изделия / Альтцигер В. С. // Проба — Ременсы. — М. : Советская энциклопедия, 1975.
5. (Большая советская энциклопедия: [в 30 т.] / гл. ред. А. М. Прохоров; 1969—1978, т. 21).
6. Солнцев А. Н., Гаевский В. В. и др. Учебник для ВУЗов. «За рулём», 2005.

7. «Modern car technology : Jeff Daniels looks under the skin of today's cars», Jeff Daniels — Sparkford, UK : Haynes, 2001.
8. «Основы конструкции автомобиля», Иванов А. М. 2005
9. Сабирова Дилором Кабуловна. (2021). ПРОБЛЕМА ПРЕПОДАВАНИЯ ХИМИИ НА ТРАНСПОРТЕ. *Международный междисциплинарный исследовательский журнал Galaxu*, 9(8), 70–73.
10. <https://xumuk.ru/>
11. <https://internationaljournals.co.in/index.php/giirj/article/view/207>.

GANDBOLDA OTISH TEZLIGI TUSHUNCHASI VA UNING AHAMIYATI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6589837>

Alimardon Choriyev Farxodovich

Buxoro Davlat Universiteti Pedagogika institutining

Jismoniy tarbiya nazariyasi uslubiyoti kafedrası

1-bosqich magistri

Annatsiya: *Gandbolda jamoaviy sport turida maksimal kuch, kuch, tezlik, chidamlilik va tortishish tezligi kabi xususiyatlar ustunlik qiladi, yakuniy maqsad raqibga qaraganda ko'proq gol urishdir. Gol urish va g'alaba qozonish usuli samarali tortishish ko'rsatkichidir. Ushbu sharhning maqsadi so'nggi o'n yil ichida gandbolda o'q otish tezligi bo'yicha nashrlarni o'rganish, o'q otish tezligi tushunchasi va uni rivojlantirish uchun tavsiya etilgan o'quv dasturlarining ahamiyatini o'rganishdir.*

Kalit so'zlar: *O'q Otish Tezligi, Gandbol, Zarba Berish, Otish Texnikasi*

Kirish

Jamoaviy sport turi bo'lgan gandbolda mashg'ulot va musobaqa paytida zo'ravon aloqalarga va qisqa / yuqori intensivlikdagi jismoniy harakatlarga qarshi tura oladigan jismoniy kuch qobiliyatiga ega bo'lish kerak. Raqobat paytida yuzlab marta yuqori intensiv jismoniy faoliyatni boshdan kechirish holati yuqori darajadagi kuch talablarini, shuningdek, egalik qilgan kuchni uzoq muddatli saqlashni talab qiladi. Maksimal kuch, kuch, tezlik, chidamlilik va olov tezligi; elita bu darajadagi o'ynagan gandbolda muvaffaqiyat qozonish uchun zarur bo'lgan asosiy omillardan biridir.²

Tortishish asosiy qobiliyat bo'lsa-da, unga tortishish samaradorligi jihatidan "tortishish tezligi" va "urish" kabi ikkita asosiy omil ta'sir qiladi. Gandbolda muvaffaqiyatli bo'lgan zarbalarni tahlil qilishda zarbalar tezligi ularning aniqligi bilan birga birlashtiriladi uni baholash kerakligi tushuniladi. Tabiiyki, o'yinchining bu kuchi zarba paytida hosil bo'ladigan yong'in tezligiga ham ta'sir qiladi. Shu bilan birga, o'yinchining to'pni tasarruf etish qobiliyati bu zarba tezligi bilan bevosita bog'liq. Ammo tortishish qo'lining kuchi nafaqat yuqori oyoq bilan bog'liq; tortishish texnikasi, uning davomida tana qismlarining uyg'unligiva uni pastki ekstremitalarning kuchi bilan birgalikda baholash kerak.³

² Aloui, G., Hermassi, S., Hammami, M., Gaamouri, N., Comfort, P., Shephard, R. J., Schwesig, R. ve Chelly, M. S. (2019). Effects of an 8-week in-season upper limb elastic band training programme on the peak power, strength, and throwing velocity of junior handball players. *Sportverletzung Sportschaden*, 33(3), 133-141.

³ Andersson, S. H., Bahr, R., Clarsen, B. ve Myklebust, G. (2017). Preventing overuse shoulder injuries among throwing athletes: a cluster-randomised controlled trial in 660 elite handball players. *British Journal of Sports Medicine*, 51(14), 1073-1080.

Yurak urishini rivojlantirish bo'yicha turli xil o'quv dasturlarini amalga oshirish adabiyotda ta'kidlangan masaladir. Bu borada qarshilik ko'rsatish bo'yicha o'quv dasturlari birinchi o'ringa chiqadi. Gandbolda asosiy maqsad raqibga qaraganda ko'proq gol urishdir. Gol urish va g'alaba qozonish usuli samarali tortishish ko'rsatkichidir. Samarali tortishish uchun katta ahamiyatga ega bo'lgan tortishish tezligi tushunchasi ko'p yillar davomida tadqiqot mavzusi bo'lib kelgan; shuningdek, bu gandbol murabbiylari, sportchilar va olimlar uchun zarur bo'lgan mavzu.⁴

Otish Texnikasi

Qadam bosishdan keyin sodir bo'ladigan sakrash va ushlab turish bosqichi tufayli gorizonta tezlikni oshirib, gorizonta tezlik oshadi, bu esa mudofaaning zarbaga xalaqit berish ehtimolini kamaytiradi va zarba tezligini oshiradi. Qal'aning markaziga qarab harakatlanish natijasida sodir bo'lgan zarbalar yuqori tezlikka ega; ammo, tortishish tezligiga qadam va tos-magistral harakati ijobiy ta'sir ko'rsatishi ayon bo'ladi qo'yildi.⁵

Yelka Kuchi

Gandbol-bu boshning tepasidan (tepadan) zarbalar kuchli bo'lgan va sportchi o'yin davomida 100 ga yaqin pas va zarbalardan foydalanadigan sport turi. Otish paytida barcha bosqichlarda elkaning ichki va tashqi rotatorlari konsentrik/eksantrik ravishda bo'ladi ishlatiladi. Boshqa tomondan, shikastlanish xavfi va uzoq reabilitatsiya davriga ega bo'lgan elka sohasi sportchida surunkali og'riq va azob-uqubatlarni keltirib chiqaradi. Ushbu muammoga duch kelgan gandbolchi tabiiy ravishda urish va tortishish tezligi jihatidan ham muammolarga duch kelishi mumkin..⁶

Yadro va kuchni qo'llash va mashg'ulotlar

Gandbolda zarbaning samaradorligi ko'p jihatdan zarbaning tezligi va aniqligiga bog'liq. Mavzu bilan bog'liq tadqiqotlar o'rganilganda, noyabr darajasi tushunchasi pastki va yuqori ekstremitalarning mushaklarini muvofiqlashtirish va maksimal portlovchi kuch bilan birlashtirilganligi ta'kidlandi. Ushbu yo'nalishda yurak urishi va aniqligini oshirish uchun ba'zi o'qitish usullaridan foydalanish majburiy bo'lib qoldi. Gandbolda noyabr oyi uchun mushaklarning, ayniqsa qorin, paraspinal va gluteal mintaqalarda joylashgan mushaklarning rivojlanishi juda muhimdir.⁷

Qarshilik tasma-sini tayyorlashni qo'llash

⁴ Chelly, M. S., Hermassi, S. ve Shephard, R. J. (2010). Relationships between power and strength of the upper and lower limb muscles and throwing velocity in male handball players. *The Journal of Strength & Conditioning Research*, 24, 1480–1487.

⁵ Debanne, T. ve Laffaye, G. (2013). Coaches' beliefs and knowledge: Training programs used by French professional coaches to increase ball-throwing velocity in elite handball players. *International Journal of Sports Science & Coaching*, 8(3), 557-570.

⁶ Eriksrud, O., Sæland, F. O., Federolf, P. A. ve Cabri, J. (2019). Functional mobility and dynamic postural control predict overhead handball throwing performance in elite female team handball players. *Journal of Sports Science & Medicine*, 18(1), 91-100.

⁷ García, J. A., Sabido, R., Barbado, D. ve Moreno, F. J. (2013). Analysis of the relation between throwing speed and throwing accuracy in team-handball according to instruction. *European Journal of Sport Science*, 13(2), 149-154.

So'nggi yillarda juda keng qo'llanilgan yana bir material elastik (qarshilik) lentalardir. Ham sportchilar, ham harakatsiz shaxslar uchun qarshilik tasmasi dasturlari ayniqsa, rehabilitatsiya dasturlarida qo'llaniladi. Bundan tashqari, bu sportchilarni yuklashda xavfsiz muhit bilan ta'minlaydigan samarali va arzon usul. Qarshilik tasmagini tayyorlashni tegishli qarshilik va tobora ortib borayotgan yuk muhiti ta'minlangan ekan, sportchining noyabr kuchi va kuchini oshirish usuli deb hisoblaydigan keng tarqalgan fikr mavjud.

Antropometrik Xususiyatlar

Yuqori va pastki ekstremitalar bilan bir qatorda antropometrik tuzilish ham gandbol sportchisida muhim xususiyatdir. Chunki musobaqa davomida huquqbuzarlik nuqtai nazaridan tortishish va mudofaa va tanadan tanaga himoya qilish nuqtai nazaridan bloklar kabi mezonlar jismoniy tuzilishning ahamiyatini oshiradi. Shu bilan birga, iste'dodni tanlash o'zgaruvchisi sifatida ishlatiladigan antropometrik tuzilish ham insonning kuchi va kuchi bilan bog'liq.

Psixologik Holat

To'g'ri mashg'ulot sharoitlarini ta'minlash va sportda ishlashni yaxshilash maqsadida, shuningdek, psixologik holatning roli katta. Xususan, maqsadlarni belgilash, tasavvur qilish, qulaylik, o'z-o'zini gapirish, hissiyotlarni boshqarish va o'ziga ishonch sportdagi psixologik qobiliyat bilan bog'liq. Adabiyotda asosiy mavzusi gandbol va psixologik holat bo'lgan tadqiqotlar soni etarli bo'lmasa-da, otishni o'rganish maxsus psixologik dasturlar yordamida yaxshilanishi ta'kidlangan. Natijada salbiy stimullarni qabul qiluvchi sportchilarning yurak urish tezligida sezilarli o'sish kuzatildi. Shu sababli, sportchilar o'rtasidagi darajadagi farq, sport tarixi va yoshi kabi omillar dek darajasi va samaradorligi bilan aniq bog'liqdir va bu turli tadqiqotlarda ta'kidlangan.⁸

Xulosa Va Tavsiyalar

Gandbolda zarba berish tezligining g'alaba qozonishning asosiy sharti bo'lgan "ko'proq gol urish" maqsadiga erishishdagi o'rni yaqqol ko'rinib turibdi. Yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, yurak urishi faqat mezon emas, balki u doimo aniqlikka moslashishi kerak. Natijada, gandbolda tortishish tezligi bo'yicha olib boriladigan malakali tadqiqotlar sonining ko'payishi bilan; jins, sportchi darajasi va qo'llaniladigan o'quv protokollarining ta'siri ushbu sohada ishlaydigan tadqiqotchilar va murabbiylar tomonidan qabul qilinadi bundan tashqari, uni ko'rishni osonlashtiradi deb o'ylashadi.

---

⁸ Hermassi, S., Delank, K. S., Fieseler, G., Bartels, T., Chelly, M. S., Khalifa, R., Laudner, K., Schulze, S. ve Schwesig, R. (2019a). Relationships between olympic weightlifting exercises, peak power of the upper and lower limb, muscle volume and throwing ball velocity in elite male handball players. Sportverletzung Sportschaden, 33(2), 104-112.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

1. Aloui, G., Hermassi, S., Hammami, M., Gaamouri, N., Comfort, P., Shephard, R. J., Schwesig, R. ve Chelly, M. S. (2019). Effects of an 8-week in-season upper limb elastic band training programme on the peak power, strength, and throwing velocity of junior handball players. *Sportverletzung Sportschaden*, 33(3), 133-141.

2. Andersson, S. H., Bahr, R., Clarsen, B. ve Myklebust, G. (2017). Preventing overuse shoulder injuries among throwing athletes: a cluster-randomised controlled trial in 660 elite handball players. *British Journal of Sports Medicine*, 51(14), 1073-1080.

3. Chelly, M. S., Hermassi, S. ve Shephard, R. J. (2010). Relationships between power and strength of the upper and lower limb muscles and throwing velocity in male handball players. *The Journal of Strength & Conditioning Research*, 24, 1480-1487.

4. Debanne, T. ve Laffaye, G. (2013). Coaches' beliefs and knowledge: Training programs used by French professional coaches to increase ball-throwing velocity in elite handball players. *International Journal of Sports Science & Coaching*, 8(3), 557-570.

5. Eriksrud, O., Sæland, F. O., Federolf, P. A. ve Cabri, J. (2019). Functional mobility and dynamic postural control predict overhead handball throwing performance in elite female team handball players. *Journal of Sports Science & Medicine*, 18(1), 91-100.

6. García, J. A., Sabido, R., Barbado, D. ve Moreno, F. J. (2013). Analysis of the relation between throwing speed and throwing accuracy in team-handball according to instruction. *European Journal of Sport Science*, 13(2), 149-154.

7. Hermassi, S., Delank, K. S., Fieseler, G., Bartels, T., Chelly, M. S., Khalifa, R., Laudner, K., Schulze, S. ve Schwesig, R. (2019a). Relationships between olympic weightlifting exercises, peak power of the upper and lower limb, muscle volume and throwing ball velocity in elite male handball players. *Sportverletzung Sportschaden*, 33(2), 104-112.

CAUSES OF CONFLICTS AND PROBLEMS IN THE KOREAN PENINSULA

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6589853>

Ergashev Islomjon Zuhridin o'g'li

Tashkent State University of Oriental Studies

3rd year student of the

Faculty of Korean Studies "world politics"

Annotation: *In this article we will talk about the origin of conflicts and problems in the Korean Peninsula, where rivers are the most important, fertile: Amnokkan, Tumangan, Kimgan and other broad-leaved and constantly covered with green subtropical forests, in which rice, soybeans, cotton are sown, minerals come across tungsten, graphite, magnesite.*

Keywords: *Korean Peninsula, Sea, Soviet Union, Communist, capitalist government, regional government; String-like vine branches*

The Korean Peninsula is in East Asia, between the Japanese sea and the Yellow Sea. The area is 150 thousand km². Own. In the grass of 600 km, in the aksari part, the width is 200 km. The Korean Peninsula is located in the greater part of the Republic of Korea and the DPRK. The peninsula is adjacent to the mainland by the Korean neck. Relief is mainly mountainous, sertepa plain to the West. The highest place is the Chirisan peak in the East Korean mountains (1915 m). The East Coast is less fragmented, the West and South have a lot of seating and buxta. The climate is temperate, monsoon, subtropical climate in the South. The average temperature of Yanvar is from -21° to 4° in the North, July 22-26°. It rains 900– 1500 mm of precipitation per year.

MAIN PART

By the end of the Second World War, the Soviet Union (USSR) declared war on Japan and by 10 August 1945 occupied the northern part of the Korean Peninsula. At the end of the war, South Korea was divided into northern and southern parts by the Allies at the Potsdam Conference in paragraph 38.

The United States had to rule the southern part, so that the USSR ruled the Northern Territory. This division caused conflicts between the two regions of Korea, because the Northern Territory remained Communist, observing the USSR, and the South opposed this power and formed a strong communist and capitalist government.

The provocations and threats of North Korea have created an unstable environment on the Korean Peninsula. The fact that North Korea continues to develop nuclear weapons and ballistic missiles increases the possibility of using them against

regional states, further exacerbating instability in the region and beyond. The United States, its allies and other theatrical forces, including China and Russia, should focus on four interrelated threats. Failure to prepare increases the likelihood of errors and miscalculation and limits options to reduce the likelihood or severity of future conflicts.

The general picture of the peninsula and its surroundings is determined by a number of factors. The current crisis is a whole complex of problems that have accumulated for decades. Among them is a real O.V. Davydov 70 the complete absence of the Korean War (1950-1953), as a result of which the peace treaty was not signed; Since both the DPRK and the DPRK deny each other the recognition of each other by the state and consider themselves the only legal representative of the entire Korean people on the peninsula (these rules are legally enshrined in the constitutions of the DPRK and the DPRK), the instability of inter-Korean relations, respectively, is rock). In addition, there is no profilactic diplomacy in the subcontinent, and no authoritative framework for dispute and dispute resolution in the region between the two groups of powerful armed forces in the region - North Korea and the US-South Korea-in the context of resistance and tension.

The conflict on the Korean Peninsula has raised fears of a general increase in its potential, especially after the events of 2010-th year of the mysterious drowning of the Cheonan corvette of South Korea, the shooting by North Korea. The border islands belonging to the Republic of Korea in the Yellow Sea, as well as the tension in Korea in 2013, escalated. Subsequent events also showed several times that the situation was approaching a sharp point, in a number of cases coordinated or separate actions were carried out. The big five participants were asked to stop the spread of the crisis.

The essence of the problem is that the DPRK leader Kim Jong-In has a deadly weapon in the conditions of an extremely aggressive foreign policy carried out until recently and is ready to easily inspire a conflict situation. For all the army countries without exception, the further development of the situation was inexplicable, alarming and unpredictable. This brings about serious obstacles to the creation of a tool and includes long-term strategies of regional policy, the formation of a stable international order in the NEAda, the creation of collisions in the field of security and cooperation on this side, the implementation of long-term multilateral projects of economic cooperation, etc.

The general picture of the peninsula and its surroundings is determined by a number of factors. The current crisis is a whole complex of problems that have accumulated for decades. Among them is a real O.V. Davydov 70 the complete absence of the Korean War (1950-1953), as a result of which the peace treaty was not signed; Since both the DPRK and the DPRK deny each other the recognition of each other by the state and consider themselves the only legal representative of the entire Korean

people on the peninsula (these rules are legally enshrined in the constitutions of the DPRK and the DPRK), the instability of inter-Korean relations, respectively, is rock). In addition, there is no profilactic diplomacy in the subcontinent, and no authoritative framework for dispute and dispute resolution in the region between the two groups of powerful armed forces in the region - North Korea and the US-South Korea-in the context of resistance and tension.

The conflict on the Korean Peninsula has raised fears of a general increase in its potential, especially after the events of 2010-th year of the mysterious drowning of the Cheonan corvette of South Korea, the shooting by North Korea. The border islands belonging to the Republic of Korea in the Yellow Sea, as well as the tension in Korea in 2013, escalated. Subsequent events also showed several times that the situation was approaching a sharp point, in a number of cases coordinated or separate actions were carried out. The big five participants were asked to stop the spread of the crisis.

The essence of the problem is that the DPRK leader Kim Jong-In has a deadly weapon in the conditions of an extremely aggressive foreign policy carried out until recently and is ready to easily inspire a conflict situation. For all the army countries without exception, the further development of the situation was inexplicable, alarming and unpredictable. This brings about serious obstacles to the creation of a tool and includes long-term strategies of regional policy, the formation of a stable international order in the NEAda, the creation of collisions in the field of security and cooperation on this side, the implementation of long-term multilateral projects of economic cooperation, etc.

At the same time, it should be noted that none of these problems can be completely solved in the near future, since this is not only the incompatibility of the positions of interested parties, but also the fact of their separation from the general row does not coincide. solve existing problems separately. The main reason for this is that they are all closely related to each other and, as a rule, represent different sides of a single multifaceted problem, it can be conditionally called a "Korean problem". Perhaps, as a result, such deep topics as the conclusion of a peace treaty or a comprehensive approach to the normalization of inter-Korean relations, in fact, at the official level, are not considered in all respects even by the parties. It should also be recognized that in fact they do not even have preliminary developments on this topic, with their help it is possible to specify at least the vector of action, as a result of which the policy of the forces on the whole spectrum. Korean problems are now somewhat chaotic and, as a rule, react to current events.

The reasons for such a situation can be explained, first of all, by two circumstances: firstly, the emergence and rapid growth of a nuclear problem on the Korean Peninsula, and secondly by davriy, but extreme explosions of military-political tension. Under these circumstances, the policy of the states and the United States of

the army in itself was directed to fight against New acute challenges, not to the debate on this matter, but as a priority task.

Conclusion

In conclusion, we can say that until the above-mentioned most pressing problems of the Korean Peninsula are resolved, no principles of trust or major multilateral commitments can be agreed that will bring the region to a new, positive level of relations.

USED LITERATURE

1. National Encyclopedia of Uzbekistan (2000-2005)..First volume. Tashkent, 2000-th year.

1. 2.US State Department. (10 December 2010). South Korea . Removed from the following: <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/2800.htm>

2. 3.Wikipedia. (December 29, 2010). Korean War-Wikipedia, the free encyclopedia.

3. 4.Explore Korean history through World Heritage sites. - Bundang: publishing house of the Central Korean Academy of Sciences. 2012 year.

4. 5.History of Korea / Pierre. G.N. Who? - Seoul: National

5. 2 volumes. - M.: Science. 1974. 5. Korean. Directory. - Seoul Korea Information Service for foreign countries. 1993 year.

O'QUVCHILAR SALOMATLIGINI MUSTAHKAMLASH VA ULAR XAYOTIGA SOG'LOM TURMUSH TARZINI SINGDIRISH

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6589863>

Norqulov Shokir

*A.Qodiriy nomli JDPI. Jismoniy madaniyat fakulteti
dosent v/b*

Annotatsiya: *Sog'lom turmush tarzi bizning maqsad va vazifalarimizni bajarishda, rejalarimizni muvaffaqiyatli amalga oshirishda, qiyinchiliklarga dosh berishda va kerak bo'lganda ulkan ortiqcha yuklarda yordam beradi. Inson o'zi tomonidan saqlanib turadigan va mustahkamlangan sog'liq unga uzoq va quvonchli hayot kechirishga imkon beradi. Sog'liqni saqlash har bir insonning va umuman butun jamiyatning bebaho boyligidir.*

Kalit so'zlar: *Sog'lom turmush tarzi, jismonan baquvvat, sog'lom avlod, jamiyat, yoshlar salomatligi.*

Soglom va uzoq umr korish insoniyatning azaliy orzusi bolganligiga shubha yoq. Shu nuqtai nazardan har qanday jamiyatning oldida turgan asosiy vazifa insoniyatning ana shu orzusini royobga chiqarishdan, yani kishilar sogligii va uzoq umr korishlari uchun sharoit yaratishdan iborat. Hamma davrlarda ham soglom turmush tarzi sogliqni saqlashning asosiy talablaridan hisoblangan. Soglik masalasida noananaviy fikrlovchi kishilar, tabiyotchilar kopayib, ular ichida soglom turmush tarzi sohasida jahonshumul ishlar qilgan fidoyilar va olimlar yetishib chiqadilar. Soglom avlod deganda biz jismonan baquvvat farzandlarimizni emas, balki manaviy boy avlodni ham ko'zda tutganmiz. Chunki, har taraflama soglom avlodga ega bolgan xalqni hech qachon yengib bo'lmaydi. Buni hammamiz yaxshi anglab olmogimiz shart.

Yana shuningdek, Ozining salomatligi haqida shaxsan gamxorlik qilish madaniyatini yoshlikdan oila, maktab, mahalla, soglikni saqlash tizimi jismoniy tarbiya va sportning komagida singdirish kerak. Shunisi muhimki, odamlar sozda emas, balki amalda salomatligining qadriga yetib, uni milliy boylik sifatida avaylab-asrasinlar. Oz ilmiy qarashlari bilan koplal fanlarning rivojiga tasir korsatgan qomuschi olim Abu Ali ibn Sino merosini organish alohida etiborga loyiqdir. Ibn Sinoning tibbiyot va ta'lim-tarbiya masalalariga bagishlab yozilgan asarlarida jismoniy tarbiya va inson salomatligini mustahkamlash muammolariga oid fikrlar, mulohazalar va korsatmalar bayon qilingan. Ma'lumki, hozirgi kunda respublikamizda aholi turmush farovonligini oshirish, sogligini mustahkamlash, jismoniy tarbiya va sportni aholi ortasida ommalashtirish, yosh avlodni aqlan soglom va jismonan barkamol qilib tarbiyalash

boyicha katta ishlar amalga oshirilmoqda. Jamoat va shaxsiy transportning keng kolamda rivojlanishi esa odamning jismoniy faoliyatini pasaytirib yuboradi. Buning natijasida yurak-tomir, ovqat xazm qilish a'zolari kasalliklari kopayib bormoqda. Tabiiyki, bu olimlar respublika aholisining 40 foizga yaqinini tashkil qiluvchi bolalar va osmirlar salomatligiga ham oz tasirini korsatmay qolmaydi.

Sog'lom va uzoq umr ko'rish insoniyatning azaliy orzusi bo'lganligiga shubha yo'q. Shu nuqtai nazardan har qanday jamiyatning oldida turgan asosiy vazifa insoniyatning ana shu orzusini ro'yobga chiqarishdan, ya'ni kishilar sog'ligi va uzoq umr ko'rishlari uchun sharoit yaratishdan iborat. Kishilik jamiyatining turli davrlarida sog'liq masalasi turlicha hal qilingan. Ijtimoiy formatsiyalar rivojlangan sayin sog'liq xususiylikdan umumiylikka, tor doiradagi guruhlar manfaatidan umuminsoniy manfaatlar darajasiga ko'tarilgan. Lekin hamma davrlarda ham sog'lom turmush tarzi sog'liqni saqlashning asosiy talablaridan hisoblangan.

Yurtimizda har tomonlama yetuk yosh avlodni voyaga yetkazish haqida to'xtalar ekan, davlatimiz rahbari Islom Karimov —...o'z haq-huquqini taniydigan, o'z kuchi va imkoniyatlariga tayanadigan, yon-atrofida sodir bo'layotgan voqea hodisalarga mustaqil yondasha oladigan, ayni zamonda shaxsiy manfaatlarini mamlakat va xalq manfaatlari bilan uyg'un holda ko'radigan, har jihatdan barkamol insonlarni tarbiyalash vazifasi istiqloq yillarida biz uchun hal qiluvchi masalaga aylandi, deb ta'kidlagan edi. Bu fikrlar bugungi kunda har birimizni milliy davlatchiligimizni barpo etish va uni mustahkamlash yo'lida faollik ko'rsatishga chorlaydi. Bugungi globallashuv jarayoni ijtimoiy hayotning barcha jabhalariga o'z ta'sirini ko'rsatmoqda, xususan, yoshlar ham bu jarayonlardan xoli emas. Bu bir tomondan umumiy tabiiy jarayon. Chunki hozirgi axborotlashgan jamiyat muhitidan yoshlar ham turli omillar orqali xabardor bo'lyapti. Lekin ularning mafkuraviy immunitet darajasi qadriyatlarga nisbatan turli xil bo'lishi mumkin.

O'quvchilarni sog'lom turmush tarzi – bu faol mehnat, kuchli jismoniy va ruhiy holat, o'ta xavfli va zararli ta'sir ko'rsatuvchi omillarni yenga oladigan, yetuklikka intiluvchan shaxsning shakllanish jarayonidir. Yoshlar o'rtasida ijtimoiy-siyosiy va ma'naviy-ma'rifiy targ'ibot ishlarini samarali hamda ta'sirchan uslubda amalga oshirish maqsadida har bir ta'lim muassasasida sog'lom turmush tarzi, shaxsiy gigiyena, oila ma'naviyati, zararli illatlarning sog'lom bolib tug'ilishiga salbiy ta'siri haqidagi tibbiy bilimni oshirishga qaratilgan o'quv-mashg'ulotlar joriy etilgan. Ta'lim-tarbiya jarayonida sog'lom turmush tarzi mazmunini o'quvchilar ongiga singdirishda e'tibor beradigan eng asosiy vazifalardan biri bolalarning va yoshlarning yosh xususiyatini hisobga olishdir. Shuningdek ta'lim va tarbiyaning samaradorligini oshirish uchun ta'lim muassasasi yoki maktabning umumiy ruhiy holatini shuningdek, guruhlarning umumiy psixologik holatini oldindan bilish talab qilinadi. Oldindan juda puxta reja asosida har bir guruh uchun alohida tayyorlanish so'zlarni ta'sirchanligini

oshirishga ham e'tibor berish kerak. Bu esa ta'lim-tarbiya jarayonida sog'lom turmushni singdirish samaradorligini oshiradi.

Hozirgi globallashuv zamonida oila qurayotgan yoshlarning tarbiyasiga alohida e'tibor berish kerak. Ularni kelajakda ota-onalik ma'suliyatiga tayyorlash kerak. Albatta bunday murakkab zamonda yoshlarning milliy qadriyatlarimiz asosida sog'lom turmush bunyod qilishlari uchun hech qanday bo'shliqlarga yo'l qo'yib bo'lmaydi. Mamlakatimizda istiqbol yillarida erishgan yutuqlardan eng muhimi bu jamiyat ijtimoiy fikrining azaliy qadriyatimiz bo'lgan oilaga nikohning muqaddasligiga qartilganligidir. Chunki inson bolasi dunyoga kelar ekan u mustaqil harakatlanish, yurish, o'qish, yozishdan boshlab, tabiat va jamiyatning archa murakkab qonunlari bilan yuzma-yuz kelganda, nimalar qilish kerakligiga o'rgatiladi yoki bunga maxsus o'qitiladi. Hozirgi kunda o'quvchi va talaba o'rtasida sog'lom turmush tarzini targ'ib etish turli xil illatlarning oldini olish uchun internet tizimidan ham keng foydalanishga e'tibor berilmoqda, bunda yoshlarning ichida internetning ommaviyligiga ham e'tibor berilayotganligi sog'lom turmush tarzini singdirishda asosiy vositalardan biri ekanligini bilishimiz mumkin.

Xulosa: Sog'lom turmush tarsi — bu kundalik turmushni biologik va ijtimoiy qonunlar asosida tashkil etib, salomatlikni saqlash hamda mustaxkamlashga qaratilgan turmush tarzidir. Sog'lom turmush tarzi – bu insonning hayoti va salomatligi xavfsizligini ta'minlashga xizmat qiluvchi ko'nikmalarga ega bo'lish asosida hayotiy faoliyatini yo'lga qo'yish hamda salomatligining yuqori jarajada bo'lishini ta'minlovchi hodisadir. Sog'lom turmush tarzini shakllantirish va har bir oilada uning yuqorida ta'kidlangan tamoyillarini singdirish barkamol avlod tarbiyasining muhim omilidir. Avvalo yosh avlodga sog'lom turmush qoidalarini yetkazish, yetarlicha tushuntirish ishlarini olib borish zarur. Sog'lom turmush tarzini falsafiy-ma'naviy, psixologik mezonlarini quyidagicha ta'riflash mumkin: — oilada, ta'lim maskanlari va jamoat joylarida yosh qizlar va ayollarning kiyinishlariga alohida e'tiborni qaratish; — oilada va jamoat joylarida yoshlarning muomala madaniyatini shakllantirishda sog'lom turmush borasidagi xalqimizning o'ziga xos an'analari va qadriyatlarini, otalar va momolar o'gitlarini alohida sog'lom ma'naviyatli oilalar tajribasini ibrat omili sifatida keng targ'ib etish; — yoshlarni sportga, jumladan, oilaviy sportga ijobiy munosabatini shakllantirishda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan tadbirlar, oilaviy sportchilar an'alaridan foydalanish; — oila a'zolarida, birinchi navbatda yoshlar orasida hayot mohiyatini anglash, umr qadriyatini e'zozlash, hayotiy faoliyatni oqilona tashkil etish madaniyatini shakllantirish. Sog'lom turmush tarzining yo'nalishlarini aniqlashda kasalliklarga qarab emas, balki insoniyatning evolyusion taraqqiyotini hisobga olgan holda, uning organizmi va ayrim tizimlarining faoliyatini ta'minlovchi omillarga qarab belgilash kerak. Sababi, insoniyatning taraqqiyot yo'lini o'rganish bizga shu bugungi kundagi turmushimizni to'g'ri tashkil etishda yordam beradi. Bundan tashqari sog'lom

turmush tarzining rivojlanish bosqichlarini birgina tana a'zolari sog'ligi, uzoq umr ko'rish omillari bilan izohlash kerak emas. Balki, insonning etuk shaxs bo'lib tarbiyalanishida ma'naviy sog'lom turmushni shakllantirish va uning rivojlanish omillarini tahlil qilish muhim ahamiyatga ega bo'lmoqda. Aynan mazku masalada yurtimizda mustaqillik yillari tizimli islohatlar amalga oshirilib kelinmoqda. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng ko'lamlı islohatlar avvalo yoshlarni har jihatdan yetuk qilib tarbiyalashga bog'liqdir. Ta'lim-tarbiya tizimida yangidan yangi usullar va dasturlarning amalga oshirilib kelinayotganligi mazkur sohadagi rivojlanishlar kafolati bo'lib hizmat qilmoqda. Xususan, mamlakatimizda –oila-mahalla-maktab hamkorligi konsepsiyasining tadbıq etilishi barkamol avlod tarbiyasi islohatlarining yangicha yondashuvlarga asoslangan modeli bo'lib hizmat qilmoqda. Masalaning bugungi kundagi ahamiyati va dolzarbligi shundaki, yoshlarning xususan, talabalar ijtimoiy-siyosiy faolligi, barkamol avlod bo'lib yetishishi, har tomonlama yetuk kadrlar bo'lishida, ularning sog'lom turmush tarziga amal qilib voyaga etishida oila va mahalla institutlari hamkorligining yangi imkoniyatlarini kengaytirish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Oila sog'lom ekan – jamiyat mustahkam, jamiyat mustahkam ekan –mamlakat barqarordir. Mahalla – insonni jamiyat bilan uyg'unlashtiradigan hamda shu ruhda tarbiyalaydigan eng katta sahovatli go'sha va beqiyos Vatandir. Mustaqillik sharofati tufayli qo'shnichilik va mahallachilik an'analari yangi ruhda shakllanib, oilaviy maishiy munosabatlarni mustahkamlovchi hamda barcha to'yhashamlarda, ma'rakalarda hamdard, kamarbasta bo'lib, o'zaro yordam berib qo'llab-quvvatlashda muhim rol o'ynamoqda. Mahallachilik katta-kichikni hurmat qilish, yoshi ulug'larni e'zozlash, oilaviy munosabatlarda ahillikni saqlash kabi fazilatlarni nazorat qilishda etakchi o'rında turadi. Zero, har bir o'zbek farzandi dastlabki tarbiyani mahalladan oladi. Ta'lim-tarbiyani insonparvarlashtirishning markaziy masalasi yoshlarda or-nomusni, vatan va xalq oldidagi mas'uliyatni, yuksak axloq va fuqarolik sifatlarini hamda ma'naviy-ruhiy fazilatlarni singdirishdan iboratdir. Mahalla, oilada sog'lom muhitni yaratish orqali jamiyat, xususan yoshlar ma'naviyatini yuksaltira oladigan beshik hisoblanadi. Mamlakatimizda tarbiyani hozirgi zamon talablari darajasida olib borishda mavjud barcha imkoniyatlar va vositalardan samarali foydalanganimizdagina ma'naviyati yuksak yoshlarni tarbiyalashga erishish mumkin bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Birinchi Prezidentimiz Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch – T.: Ma'naviyat, 2008

2. 2017-2021 yillarda Ozbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yonalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi. Ozbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947 sonli Farmoni.

3. Yarashev K.D. Ommaviy sog'lomlashtiruvchi jismoniy tarbiya va xalq milliy o'yinlari bo'yicha mutaxassislar tayyorlash masalalari

4. <http://ziyonet.uz>

**НИГИЛИЗМ-ҲУҚУҚИЙ ОНГ, ДЕМОКРАТИК ДАВЛАТНИНГ ТАРАҚҚИЁТ
ЙЎЛИДАГИ ХАВФЛИ ОМИЛИ.**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6589876>

Чубоева Озодахон Кувонбековна

НамДУ Юридик факультети катта ўқитувчиси

Таҳиржанов Ақобир Шавкатбекович

НамДУ Юридик факультети 2-босқич талабаси

Аннотация: Ушбу мақолада нигилизм ва ҳуқуқий нигилизмни ҳуқуқни ижтимоий ҳаётга тадбиқ этишидаги ўрни тўғрисида тасниф бериб ўтилган. Мамлакатимиз тарихидаги ҳуқуқни амалга оширишидаги айрим жиҳатларга эътибор қаратилган. Шунингдек, ҳуқуқий нигилизмни бартараф этиш билан боғлиқ мамлакатимиздаги олиб борилаётган фаолиятга тўхталиб ўтилган.

Калит сўзлар: нигилизм, қонун, ҳуқуқ нормаси, ҳуқуқий онг, ҳуқуқий маданият, конституция, фармон,

Нигилизм атамасини сўнгги даврларда ижтимоий муносабатларда тез-тез ишлатилмоқда.

Бу тушунча ҳуқуққа оид сўнгги йилларда тилимизга кириб келган тушунча ҳисобланади. Тарих тараққиёти шуни кўрсатадики, ижтимоий ҳаётда инсонлар ўртасидаги муносабатларни тартибга солишга мўнжалланган нормалар қабул қилинади. Лекин ижтимоий муносабатлар доим ривожланиб туради. Яратилган нормалар ижтимоий муносабатларнинг барча жиҳатларини қамраб ололмайди.

Ҳаётнинг янги шароитлари самараси бўлган ва аксар кишиларнинг ўзлари яратган хусусий мулк, бозор иқтисодиёти, илмий-техник тараққиёт, сиёсий ҳокимият, маънавий ҳаёт институтлари сингари ижтимоий ҳодисалар негизида барпо этилмоқда. Бунда жамиятнинг мураккаб ва жўшқин ўзгаришларга бой тизим сифатида мавжуд бўлиши, ўз вазифасини бажариши ва ривожланишини таъминлаш индивидлар, уларнинг бирлашмаларининг мустақил ақлий фаолияти билан боғланган ва ибтидоий жамиятга нисбатан беқиёс даражада юқори, анчайин мураккаб (ва унча мустаҳкам бўлмаган) тартибдаги бир бутун организм эҳтиёжларидан келиб чиқадиган шароит назарда тутилмоқда»⁹.

Ҳатто Ислом оламининг уламолари ҳам доим ҳар бир муносабат учун ислом ҳуқуқи нормаларини ҳаётга тадбиқ этиш борасида турли ҳудудлардан келадиган саволларга изоҳлар ёзиб, мусулмон оламида ижтимоий муносабатларни тартибга солиб келишган. Жумладан, Мухаммад Самарқандий,

⁹ Алексеев С. С. Право на пороге нового тысячелетия. М., «Статут» 2000, 15-16-бетлар.

Фотима Самарқандия, Абу Бакр Косоний каби уламолар шу каби изоҳларни мамлакат худудларига юборганлиги ҳақида маълумотлар мавжуд.

Мамлакатимизда мустақиллик йилларида мамлакатимиз тараққиётига мос қонунлар қабул қилинган ва нормалар яратилган. Ижтимоий ҳаёт эса, яратилган нормалардан олдинга ўтиб ривожланмоқда. Давлатимиз қонунларни янги таҳрирда қабул қилиб ҳаётга мосламоқда.

Шундай бўлсада ҳуқуқда бўшлиқлар кўпроқ кўзга ташланади. Тўғри ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларидаги нормалар ҳам шу муносабатларга мос келавермайди.

Ҳуқуқ нормаларини ҳаётга тадбиқ этиш жараёнида нигилизм тезроқ кўзга ташланади.

Ҳуқуқни, ишлаб чиқилган қонун нормаларини ижросини таъминлашда ҳуқуқий онг алоҳида ўрин тутаяди. Жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий юксалтириш масласи давлат сиёсатида муҳим ўрин тутаяди. Айнан ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш борасида мамлакатимизда 1997 йилдаёқ Миллий дастур яратилган.

2019 йил 9 январда Президентимиз Ш. Мирзиёев томонидан “Жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш тизимини тубдан такомиллаштириш тўғрисида”ги Фармони ва 2020 йил апрелда “Ўзбекистон Республикасида юридик таълим ва фанни тубдан такомиллаштириш бўйича қўшимча чоратadbирлар тўғрисида” Фармонлар қабул қилинди.

Ушбу фармонларда жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш чора тadbирлари ҳамда айнан ҳуқуқий соҳадаги кадрларни тайёрлаш тизимини такомиллаштириш масалалари кўриб чиқилган. Асосий мақсад жамиятда илғор ҳуқуқ нормаларини яратиш ва ҳуқуқий нигилизмни бартараф этишдир.

Президентимиз томонидан фармонларни қабул қилиш мақсади, “миллий юридик таълимнинг самарадорлиги нисбатан пастлигича қолмоқда, бу юқори малакали мутахассис-ҳуқуқшуносларни тайёрлаш ва мамлакатда юридик фанни ривожлантиришга тўсқинлик қилаётган қатор тизимли муаммо ва камчиликлар мавжудлиги билан изоҳланади”.

Юрист кадрлар тайёрлашда нигилизм тушунчаси Давлат ва ҳуқуқ назарияси фанида алоҳида мавзуда ўргатилади.

Давлат ва ҳуқуқ масалаларини ўрганишда бу фанда ҳуқуқий нигилизмга етук юристлар томонидан тушунчалар бериб ўтилган. Профессор Х.Бобоев, “Ҳуқуққа ҳурматсизлик билан салбий (нигилистик) муносабатда бўлиш, ахлоққа қарши феъл-атвор билан боғлиқдир¹⁰. []

¹⁰ Бобоев Х.Б., Исломов З.М., Чориёров У. Давлат ва ҳуқуқ назарияси: -Т.: "Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси" нашриёт уйи, 2000. - 215 б

Академик Андрей Сахаров ўзининг эсдалик хатида 70-йиллар шўро жамиятининг ахлоқий ҳолатига жуда аниқ тавсиф берганди: «Жамиятимиз лоқайдлик, хушомадгўйлик, мешчанларча худбинлик, яширин шафқатсизлик билан заҳарланган. Унинг юқори қатлами – партия-давлат бошқаруви маҳкамаси зиёлиларнинг роҳатда яшаётган олий қатлами вакилларининг кўпчилиги ўзларининг ошкора ва махфий имтиёзларига маҳкам ёпишиб олганлар ҳамда инсон ҳуқуқ-ларининг бузилишига, тараққиёт манфаатларига, инсониятнинг хавфсизлиги ва келажагига ғоят бефарқдирлар»¹¹. Бундай шароитда ҳуқуқий нигилизмнинг ва ҳатто салбий онгнинг – онг айнишининг кенг тарқалмаслигига умид боғлаш қийин эди. Демак, ҳуқуқий нигилизм тарихий давлатчилик барча босқичларида кўзга ташланган.

Нигилизм тушунчасига атамалар луғатида таъриф берилган. Нигилизм лотин тилидан олинган бўлиб, nihil — "ҳеч нима" — мавжуд ижтимоий ҳаёт шакли ва ахлоқий нормаларни, маданий мерос ҳамда идеалларни инкор этиш. Ижтимоий-тарихий тараққиёт инқирозга учраган даврларда айниқса кенг ёйилди. Нигилизм терминини биринчи марта немис файласуфи Ф. Г. Якоби (1743—1819) қўллаган.

Россияда бу термин И. С. Тургеневнинг «Оталар ва болалар» (1862) романи нашр этилганидан кейин кенг тарқалди. 19-аарнинг 2-ярмида крепостнойлик анъаналарини ва динни инкор этган различиншестидесятникларнинг радикал оқими вакиллари нигилистлар деб аталган. Кейинчалик нигилизм термини инқилобий мафкура ва демократик ҳаракатни таҳқирлаш учун ишлатилган¹².

Нигилизм тушунчаси ҳуқуқ субъектининг амалдаги ҳуқуқ нормаларини менсимаслиги, уларга ҳурматсизлик муносабатида бўлиши ёки инкор қилиши тушунилади. Ҳуқуқий нигилизм, бу–манқуртлик дегани. Унинг моҳияти–ҳуқуққа, қонунларга, меъёрий тартибларга салбий, беҳурмат муносабатда бўлишдир. Сабаблари юридик жиҳатдан ғофилликда, қоқоқликда аҳолининг ҳуқуқий тартибсизлигида намоён бўлади.

Ҳуқуқий нигилизм-қонун талабларини онгли равишда рад этиш, аммо жиноий мақсаднинг йўқлиги, қонун талабларини инкор этиш яширин, очиқ кўринишларда кечиши ва ҳар бири алоҳида ҳолда турлича сабаблар билан изоҳланиши мумкин. Бузилган ҳуқуқий онг-онг палағдалигининг энг ёмон кўринишидир. Ҳуқуқий онг бузилишининг энг оғир кўриниши фавқулодда инсон онгининг бузилишидир. Бу–ўта ижтимоий хавфлидир.

Яширишнинг ҳожати йўқ. Ҳаётимизда уларнинг ҳаммаси билан ҳам у ёки бу тарзда рўбарў келиб турибмиз. Бундай иллатларга қарши курашда бизга фақат

¹¹ Сахаров А.Д. Послесловие к Памятной записке. // Мир Прогресс. Права человека. Л., 1990, 33-бет

¹² <https://qomus.info/encyclopedia/cat-n/nigilizm-uz>

хуқуқий маданият ва хуқуқий мафкура ёрдамга кела олади, холос. Хуқуқий онг хуқуқни такомиллаштириш ва ривожлантиришнинг муҳим омилидир. Хуқуқий онг хуқуқни нафақат яратади, балки ривожлантиради ҳам. Хуқуқий онг даражасида шахснинг ўзининг хуқуқий билимлари кўлами ҳам, хуқуқни қабул қилиш ҳолати ҳам, маънавий ўсганлиги ҳам шаксиз кўзга ташланади. Хуқуқий онгга фақатгина юқорида санаб ўтганларимиз таъсир этиб қолмай, яна бошқа кўп омил (жумладан, ижтимоий, иқтисодий, сиёсий, маиший)лар ҳам ўз таъсирини ўтказишади. Одамларнинг бир-бири билан ўзаро таъсири ва муносабати, муҳити, тарбияси, ахлоқий даражаси ҳам кам таъсир қилмайди. Ижтимоий-хуқуқий йўл-йўриқ хуқуқни баҳолаш, унинг талабларига муносабат, ўта хилма-хил омиллар мажмуининг таъсирига боғлиқ ҳолда онгда шаклланади. Хуқуқий онг ижтимоий онгнинг таркибий қисми сифатида ижтимоий ҳаёт ривожига катта таъсир кўрсатиш хусусиятига ҳам эгадир. Хуқуқий ҳиссиётлар, туйғулар, қарашлар, хуқуқий таълимотлар, хуқуқий мафкуралар жамият ҳаётида, ижтимоий турмушда рўй берган ўзгаришларни акс еттириш билан чекланиб-чегараланиб қолмай, балки жамият ижтимоий, иқтисодий, сиёсий ҳаёти ўзгариши ва ривожланишига, одамларнинг хулқ-атвориغا, хатти-ҳаракатларига мафкуравий ва руҳий-психологик таъсир ҳам етади. Буни фалсафада, хуқуқшунослик илмида хуқуқий онгнинг нисбий мустақиллиги дейилади. Хуқуқий онг инсонга вазиятни ҳар тарафлама мушоҳада қилишга, ўзининг хатти-ҳаракатлари ва қилмишларини жамиятдаги қонун-қоидаларга мос келиш-келмаслигини, юриш-туриши, феъл-атворини хуқуқий жиҳатдан баҳолашида ёрдамлашади. Шахснинг хуқуқий онглик талаблари асосида қадам кўйиши, фаолият кўрсатиши, қонунни ҳурмат қилиши жамият тараққиёти ва шахс камолоти учун кони фойдадир. Юксак хуқуқий онг, қонунларнинг руҳи ва талабларини билиш, муайян хуқуқий билим ва тасаввурларга эга бўлишнинг ўзиёқ одамларнинг маълум тарзда ўзларини идора қилишга ундайди. Хуқуқий онгнинг ижтимоий турмушга нисбий мустақиллиги яна шунда намоён бўладики, кўпинча хуқуқнинг ўзи одамларнинг хулқ-атвориغا айнан уларнинг хатти-ҳаракат-ларини бевосита белгилайдиган хуқуқий онг орқали тартибга солувчи таъсир кўрсатади. У ёки бу хуқуқ нормалари одамларга маълум бўлганида, уларнинг тўғри хулқ-атвори ҳамма вақт ҳам хуқуқий нормаларнинг санкцияларини қўллашга ва ҳатто қўллаш билан таҳдид қилишга асосланавермайди. Яъни хуқуқий онгнинг бошқа муҳим томони-бу шахснинг хуқуққа ва уни қўллаш амалиётига муносабати, унинг хуқуқий нуқтаи назари ва мақсадларидир.

Хулоса қилиб айтганда хуқуқий нигилизмни бартараф этиш чораларини ўрганиш ва жамиятда ушбу чора-тадбирларни қўллаш зарур. Юқорида келтирилганидек, юксак хуқуқий онгга эга жамият аъзолари хуқуқий

нигилизмни бартараф этишда фаол бўлишади. Юксак ҳуқуқий онгга эга шахслар томонидан ҳуқуқий тарбияни олиб бориш мақсадга мувофиқдир.

Ҳуқуқий тарбиянинг вазифаси, одамларнинг онгида ҳуқуқнинг аҳамиятини, мақсадни тўғри тушунишни, унинг талабларининг ҳақиқатлигини, уларга онгли равишда риоя қилиш зарурлигини шакллантиришдан иборат”,-деган тушунчани билдиришган¹³

Ҳуқуқий тарбия – бу ҳуқуқий тажриба алмашиш бўйича давлат, жамоат ташкилотлари, алоҳида фуқароларнинг бир мақсадга йўналтирилган фаолияти: ҳуқуқий нормаларга риоя қилиш, уларни бажариш ва бу нормалардан фойдаланишни таъминловчи муайян ижобий тасаввурлар, қарашлар, қадриятларни тушуниш, йўл-йўриқларни шакллантириш мақсадида одам онгги ва хулқ-атворида доимий таъсир ўтказиб боришдир¹⁴.

ФОЙДАЛАНГАН АДАБИЁТЛАР

1. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикасида юридик таълим ва фанни тубдан такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони
2. Исломов З.М. Давлат ва ҳуқуқнинг умумназарий муаммолари: ҳуқуқни тушуниш, ҳуқуқий онг ва ҳуқуқ ижодкорлиги
3. Бобоев Ҳ.Б., Исломов З.М., Чориёров У. **Давлат ва ҳуқуқ назарияси**: -Т.: "Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси" нашриёт уйи, 2000. - 215 б.
4. Алексеев С. С. Право на пороге нового тысячелетия. М., «Статут» 2000, 15-16-бетлар
5. Сахаров А.Д. Послесловие к Памятной записке. // Мир Прогресс. Права человека. Л., 1990, 33-бет..
6. Chuboyeva Ozodaxon. The importance of “Kazilik adabi” in Abu Bakr Kasani’s work “ Badoi-us-sanoe” International Scientific Journal ISJ Theoretical& Applied Science Philodelphia, USA issue 01, volume 81 published January 30, 2020
7. Chuboyeva Ozodaxon . Абу Бакр Косоний и его трудов в педагогике. Научный журнал. Учёный XXI ВЕКА.2020 год ISSN 2410-3586 .85-89 .
8. Chuboyeva Ozodaxon . LOYALTY TO CONSTITUTIONAL DUTIES. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. <https://saarj.com> 1434-38.10.5958/2249-137.2020.01925.4
9. <https://qomus.info/encyclopedia/cat-n/nigilizm-uz>

¹³ Бобоев Ҳ.Б., Исломов З.М., Чориёров У. Давлат ва ҳуқуқ назарияси: -Т.: "Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси" нашриёт уйи, 2000. - 215 б

¹⁴ Исломов З.М. Давлат ва ҳуқуқнинг умумназарий муаммолари: ҳуқуқни тушуниш, ҳуқуқий онг ва ҳуқуқ ижодкорлиги

OMAD VA OMADSIZLIK

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6589910>

Matchonova Yulduz Raxmonovna

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy Universiteti,

Xorijiy Filologiya fakulteti 1-kurs talabasi.

Nemis tilidan Matchonva Yulduz

Tarjimasi

Annotatsiya: *Inson ruhiyati hamma narsadan ustun. Mazkur nemis tilidan o'zbek tiliga tarjima qilingan psixologik matn ikkinchi toifadagilarning o'zlariga bo'lgan ishonchini ortishida ko'mak beradi.*

Kalit So'zlar: *Umidsizlik, Tushkunlik, Qo'rqqoqlik, Asabiylik, Donolik, So'z.*

Ko'plab insonlar o'zi bilan o'zi bo'layotgan suhbat jarayonida shaxsiyatga nisbatan tanqidiy fikrlarni afsuski ko'p qo'llashadi. Ular "men telbaman" "xudbin man" buni faqat mendek nodongina qila oladi. "Doim noto'g'ri fikirlayman" "Men mutloqo omadsiz insonman" kabi jumladan bilan o'zlarini chalg'ishlari uchun qayta - qayta imkon yaratadi.

Albatta bu jarayon avj olishi mumkin. Biz ko'plab insonlarni ko'rdik, ular orasida "sen nodonsan va butunlay mag'lubiyatga uchradingki hatto baxtli bo'lishga ham loyiq emassan" deydiganlar ham yo'q emas, albatta.

Odatda bunday tanqidiy fikrlar o'z - o'zidan vahima va tushkunlikni keltirib chiqaradi va boshqa shu kabi noxush oqibatlarga olib kelishi mumkin. Hozirda juda keng tarqalgan jarayonlardan biri- bu bashorat qilishdir: Siz o'z tashviqotlaringizga ishona boshlaysiz va so'ngida qo'rqqan narsangiz amalga oshadi. Baxtinga qarshi buning aksi ham haqiqat. Do'stona suhbatlaringiz o'z - o'zidan maqsadingiz tomon eltadi .Va bundan o'zingizni yaxshi his qilasiz. Xayriyat og'ir vaziyatda boshidan kechirayotgan shunday deydi. "Bu umidsiz , men bunga baribir bardosh qila olmayman ! : Glenda esa aksincha : Xato bo'lishga aslida bunga xojat yo'q." Men har bir ishga shahd bilan kirishaman va buni ehtimol a' lo darajada uddalay olarman " , - deb so'raydi. Mazkur ikkala holat Glenda erishgan muvaffaqiyatlarning kaliti uning o'zi haqidagi eshitgan ijobiy ta'sirotlar .Xo'sh inson o'zi bilan suhbatlashish jarayonida qanday mantiqni kuzatishi mumkin. Bunday suhbatning nihoyatda zarurligini hech qanday shubha yo'q . Mabodo siz omadli ekaningizga zarracha shubha qilsangiz kun kelib shunday bo'lishingizga biroz bo'lsada kafolat bor . Shunday ekan, har bir ishingiz muvaffaqiyatlar yakun topishini istasangiz hayotda kulib boqing .

O'zingiz erishgan yutuqlaringiz va qilgan yaxshi ammalaringiz to'siqlarni yengib o'tib o'zingizdan qoniqqan, mamnun bo'lgan damlaringiz haqida so'zlab bering.

Shunda o'zingizni huddi o'sha paydagidek his qilashingiz ehtimoldan xoli emas, albatta. O'shanda barcha to'siqlarni yengib o'tganingizdek hozir ham qiyinchiliklar ustidan g'alaba qozanasiz. Omadli insonlarning aksariyati boshqalarga qaraganda ko'proq hayot zaralarga uchragani haqiqatdir negaki ular harakatdan izlanishdan aslo to'xtamagan. Avraam Lenkoln ham biznesmen sifatida 2 marta omadsizlikka uchragan va turli lavozimlar uchun nomzod bo'lgan saylovlarda 1- marta mag'lubiyatga uchragan shunga qaramay, u o'zi va maqsadlarga ishonch bildirishdan qaytmagan

Omadi odamlar

- Omadsizlikka etibor qilmang

(bu bema'nilik)

- Ular yo'l qo'ygan xatolarni o'zingiz uchun yanada aniqroq bo'ladigan o'rganish tajribasichi sifatida ko'ring.

O'zingizni hech qachon aybdor deb bilmang. Yodingizda bo'lsin nodon va dono o'rtasidagi farq donolar hatto qilmaslikni emas aksincha, ular qanchalik nodon ekani o'ziga aytish o'rniga qilgan xattolaridan saboq ola bilishdir.

Barcha uchun xulosa shuki,

- Siz bilan boshqalar muloqotda bo'lishni istaganingizda ba'zan o'zingiz bilan o'zingiz gaplashib turung.

**TOMAT MOZAIKASI VIRUSINI AJRATISH VA UNI O`SIMLIKNING AYRIM
FIZIOLOGIK JARAYONLARGA TA`SIRINI O`RGANISH**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6589932>

Axmadaliev Boburbek Jaxongir o`g`li

*O`zR FA Genetika va o`simliklar eksperimental
biologiyasi instituti tayanch dotoranti*

Qalandarova Madina Andrey qizi

*O`zbekiston Milliy universiteti
Biologiya fakulteti 2-bosqich magistri*

O`simliklarning kasalliklardan himoya qilish maqsadida qishloq xo`jaligi ekinlarining hosildorligini oshirish va mahsulotning sifatini yaxshilashda muhim rol o`ynaydi. Pomidor ekinini respublikamizda eng ko`p yetishtiriladigan va eksport qilinadigan sabzavot ekinlari jumlasiga kiradi. Biroq ekologik muammolar va iqlim o`zgarishlari, turli xil zararkunanda hamda fitopatogen viruslar qo`zg`atadigan kasalliklar tufayli yildan-yilga pomidorning hosildorligi kamayishi kuzatilmoqda. Tadqiqotning maqsadi O`zbekiston janubida issiq iqlim sharoitda yetishtirilayotgan pomidor ekinida kasallik qo`zg`atuvchi mozaika virusini o`simlikning fiziologiyasidagi o`zgarishlarini kuzatishdan iborat. Tadqiqot natijasida virus bilan kasallangan o`simliklardagi fiziologik jarayonlar qanday o`zgarishini kuzatib yani o`simlikdagi xlorofill miqdorini aniqlash orqali sog`lom hamda virus bilan kasallangan navlarda taqqoslandi. Pomidor o`simligining fitopatogen viruslar bilan kasallanishi natijasida 25<sup>0</sup>/<sub>0</sub> dan 60<sup>0</sup>/<sub>0</sub> gacha hosildorligiga zarar keltiradi. Virusli kasalikka uchragan o`simliklar ning meyoriy metabolitik jarayonlari buziladi. Fiziologik jarayonlardan quydagilar:

- ❖ Xlorofill miqdorini aniqlash;
- ❖ Peroksidaza fermentininfg faolligini aniqlash

jarayonlari izidan chiqadi. Natijada o`simlikning ko`pgina organlarida morfologik o`zgarishlar yuzaga keladi va o`simlik muddatidan oldin nobud bo`ladi. Chidamlilik-o`simlik organizimida yuqumli infeksiya manbalariga nisbatn javob meyoridir. Bu o`simliklarning kasallik yuqtirmasligi, chegaralab qo`yishi yoki uni to`squinlik qilish qobiliyati bilan tavsiflanadi. Chunki tirik organizimga tushgan mikroorganizm uning qarshiligiga uchraydi. Shuning uchun ham ular kasallik tug`dirishdan oldin o`zlari nobud bo`lishlari mumkun. Chidamlilik nospetsifik yoki bir turlarga xos,spetsifik yoki navlarga xosbo`lishi mumkun. Tadqiqotimiz davomida pomidor o`simligining

Yusupov

TMK

Sulton

Marvarid

Volgograd

kabi bir qancha navlarning sog`lom hamda virus bilan kasallanganda fiziologik jarayoni qanday o`zgarishini ko`rdik. O`simlikning fotosintez jarayonida asosi xlorofill miqdorini spektrofotometrda o`lchab formulalar yordamida aniqlaganimizda kasallangan o`simliklarda keskin kamayganligini ko`rishimiz mumkun.bundan tashqari o`simliklardagi fiziologik jarayonlarida faol ishtirok etuvchi peroksidaza fermentining faolligini A.M.Boyarkin usuli orqali ham kuzatdik. Bulardan xulosa qilib xlorofill miqdori bo`yicha o`tkazilgan tajribada sog`lom va kasal navlar ustida natijada:

Xlorofill.a

Xlorofill.b

Karatinoid

miqdori spektrofotometr yordamida aniqlandi. Har bir nav uchun bir xil miqdorda va bir xil foizda etanol qo`llanilgan bo`lsa ham lekin pigmentlar miqdori farq qilganligini va sog`lom o`simlik hamda virus bilan kasallangan o`simlikda turlicha bo`lganligini ko`rishimiz mumkun.Bunda o`simlikning navlari turlicha bo`lganligi va virusning o`simlikka tasiri bilan izohlashimiz mumkun.

Navlar	Xlorofil.a	Xlorofill.b	Karatinoid
Yusupov.N	3,5736	2,6996	5,3813
Yusupov.T	2,01	1,883	3,5142
TMK. N	3,3902	2,2214	3,8174
TMK. T	2,707	1,049	2,309
Volgograd.N	3,4472	2,1951	3,9759
Volgograd.T	2,032	1,164	2,611
Sulton.N	3,5874	2,4451	4,6821
Sulton.T	1,4508	1,1987	2,3652
Yablochniy.N	3,447	3,2924	5,3093
Yablochniy.T	1,791	1,1211	3,1345

IZOH: N-sog`lom pomidor o`simligi navi

T-ToMV bilan kuchli kasallangan o`simlik navi

1-YUSUPOV

3-SULTON

5-VOLGOGRAD

2-TMK

4-MARVARID

Pomidor-o`simligining 5xil navida kasallik darajalariga qarab pigmentlar miqdori aniqlandi.kasal,o`rtacha kasal, sog`lom hamda tajriba uchun sog`lom o`simlik ham olindi. Har bir xlorofill miqdorini aniqlashda 95%etanol spiritdan erituvchi sifatida foydalanildi. Quydagi formulada topildi:

~ 76 ~

$$\text{Ch-a}=13,36A_{664}-5,19A_{649}$$

$$\text{Ch-b}=27,43A_{649}-8,12A_{664}$$

$$C_x+C=(1000A_{470}-1,43C_a-35,87C_b)/205$$

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak ToMV bilan kasallangan navlarda xlorofill miqdorini aniqlaganimizda sog'lom o'simlikda yuqoriroq kasallanganlarda keskin kamaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Vahobov A.H. Virusologiya asoslari. Toshkent: Universitet, 2017. B (289-297)
2. Britton.G The biochemistry of natural pigments:Cambridge University Press,1983.(133-140)
3. Ermakov.A.I. Metody bioximicheskogo issledovaniya rastenie,1987 (41_43)

УДК 669.017: 621.078

**ТРАВЛЕНИЕ ШЛИФОВАННЫХ И ПОЛИРОВАННЫХ ПОВЕРХНОСТЕЙ
СТАЛЬНЫХ ОБРАЗЦОВ С ХИМИЧЕСКИМИ РЕАКТИВАМИ ДЛЯ
ВЫЯВЛЕНИЯ ИХ СТРУКТУРЫ**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6589961>

Шербутаев Ж.А.

Тилабов Б.К.

*(Алмалыкский филиал Ташкентского государственного технического
университета имени Ислама Каримова)*

Известно, что многие стальные образцы после шлифовки и полировки подвергаются к травлению для изучения внутреннее строение структуры. Это позволяет определить название и типа микроструктуры стальных и чугуновых образцов, а также цветных металлов и их сплавов. Поэтому металлографии имеется несколько разных много методов травления полированных поверхностей стальных образцов для выявления их структуры [1,2]. В наших условиях применяется различные составы химических реактивов для сталей, чугунов и цветных металлов и их сплавов.

Травление полированных металлических поверхностей химическими реактивами является средством дифференциации структурных составляющих высокоуглеродистых сталей и сплавов, а также высокохромистых белых чугунов [3], так как непосредственно после полировки большинство фаз, за исключением неметаллических включений, которые могут быть отождествлены благодаря их характерным цветам, заметно не различается.

Травление может осуществляться также с помощью нагрева (термическое травление) или при пропускании электрического тока через раствор (электролитическое травление). Дифференциация составляющих, производимая травлением, может быть либо результатом неодинаковой скорости растворения фаз, создающей рельеф, либо результатом образования тонкой, прозрачной, плотной пленки, участки которой, соответствующие различным составляющим или различным зернам, по-разному окрашены (черное и цветное травление).

На практике существуют *три способа* травления полированных поверхностей образцов: **1**-образец погружают в горячий или холодный травитель; **2**-поверхность протирают тампоном, смоченным реактивом; **3**-производят анодное растворение образца в течение определенного времени.

Затем образец промывают в проточной воде или в спирте и быстро высушивают его сжатым или подогретым воздухом.

Для наших исследований применялся первый способ травления полированных поверхностей стальных образцов, изготовленных методом в земляной форме [3]. Основные составы химические реактивы приведены в табл.1.

Таблица 1

Химические реактивы для травления сталей и чугунов

№ п/п	Гост номер травителя	Травитель и способ употребления	Область применения
1	2	3	4
1.	1.2	0,25 мл азотной кислоты (плотностью 1,4); 100 мл этилового спирта	Для травления железа, чугунов и сталей, он выявляет общую структуру различных марок сталей, а также структуру и глубину диффузионного слоя поверхностных покрытий сталей
2.	1.5	Реактив Курбатова: 5 мл азотной кислоты (плотностью 1,4); 100 мл глицерина	Для травления закаленных сталей и он позволяет отличить аустенит от мартенсита
3.	12.1	2,5 г хлорного железа, 5 г пикриновой кислоты, 2 мл соляной кислоты (плотностью 1,19), 90 мл этилового спирта. Продолжительность травления от 15 сек для аустенитных чугунов до нескольких тысяч секунд высокохромистых ферритных чугунов	Для травления высокохромистых высокоуглеродистых чугунов и сплавов

Лучше всего промывать образец последовательно в нескольких последовательных ваннах. *Первая ванна* - содержит 50% ацетона, 50% метилового спирта и 0,5% лимонной кислоты, *вторая ванна* - равные количества ацетона и метилового спирта, *Третья ванна* - химически чистый бензол. Такая промывка обеспечивает получение чистых поверхностей, свободных от продуктов травления.

Следует отметить, что при химическом травлении с увеличением продолжительности процесса, рельеф становится более резко выраженным. Важно, чтобы продолжительность травления была подобрана в соответствии с концентрацией реактива, его химической активностью и растворимостью металла – в этом случае можно регулировать степень рельефа, обеспечивающую

хорошие условия наблюдения при заданном увеличении. Технологии приготовления химических реактивов на стеклянных посудах, представленные в табл.1 для травления сталей и чугунов приведены на (рис.1,а,б). Кроме этого показаны химическая форфоровая посуда (рис.1,в) и фильтровальная бумага (рис.1,г), который очень необходимо при травлении металлических образцов.

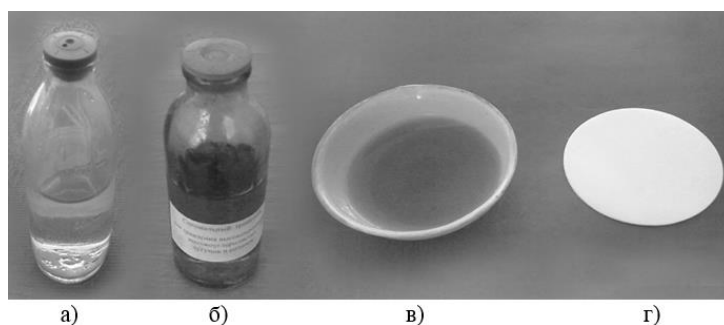

Рис.1. Химические реактивы для травления: **а**-углеродистой и низколегированной стали; **б**-высокохромистых высокоуглеродистых чугунов; **в**-форфоровая посуда; **г**-фильтровальная бумага.

Специально изготовленные литые стальные образцы, полученные путем литья по земляной форме [3] – травили по ГОСТ номер 1.2 и 1.5, а чугунные образцы по номеру 12.1. Время выдержки в посуде травителя для стальных образцов составляет от 5 до 10 сек и более, а для чугунных образцов от 8 до 16 сек и более раз.

После травления всех образцов изучали макро и микроструктуры металлических образцов в состоянии до и после термической обработки. Макростроение поверхностных слоев просмотрели на микроскопе МБС-1, а микроструктуры изучали на оптическом микроскопе МИМ-8М и Neofot-21. Кроме этого, определяли механических свойств, а именно твердости по НВ и НРС, а также измеряли микротвердости поверхностных слоев литых образцов по НВ от заэктоидной, эктоидной и доэктоидной зоны и зоны основного металла. Твердость и микротвердость стальных образцов в отожженном состоянии менее низкий, а после оптимальной термической обработки более высокой [4]. Это все подтверждается образованием структуры феррита, перлита, аустенита и мартенсита. Когда образуется мартенситная структура, тогда в стали имеется высокая твердость и износостойкость.

ЛИТЕРАТУРА

1. А.Г.Рахштадт. Металлографические травители. – М.: Машиностроение, 2003. - 167 с.
2. Valenta A. Iron and Stell inst. – М.: Metallurgies', 1989. - 79 p.

3. Тилабов Б.К., Пўлатов Г.М. Высокохромистые белые чугуны с хромом и никелем. Актуальные вопросы в области технических и социально-экономических наук. Республиканский межвузовский сборник научных трудов. – Ташкент. 1-выпуск. 2012. - С.255-258.

4. Тилабов Б.К., Мухамедов А.А. Повышение твердости и износостойкости стальных литых деталей. Труды – международной НПК «Актуальные проблемы горно-металлургического комплекса Казахстана» посвященной 50-летию КарГТУ. 17-18 сентября Караганда - 2008. - С.312-316.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

1. **Шербутаев Жамшид Абдураззокович**, старший преподаватель кафедры «Технология машиностроения» факультета энергетика и машиностроения Алмалыкского филиала Ташкентского государственного технического университета имени Ислама Каримова.
Домашний адрес: 100047, г. Ташкент, Чиланзарский район улица Катта кани д.48, кв.901.
Моб. тел.: (+998 90) 992-76-87.
Служебный адрес: 100110, Таш. обл. г. Алмалык, улица М.Улугбека, 14.
2. **Тилабов Баходир Курбанович**, доктор технических наук, профессор кафедры «Технология машиностроения» факультета энергетика и машиностроения Алмалыкского филиала Ташкентского государственного технического университета имени Ислама Каримова.
Домашний адрес: 100047, г. Ташкент, Яшнабадский район улица С.Машхадий д.4.
Моб. тел.: (+998 90) 959-29-59.
Служебный адрес: 100110, Таш. обл. г. Алмалык, улица М.Улугбека, 14.

БУЮК ИПАК ЙЎЛИ ДИРЛАР ЙЎЛИ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6590022>

Хидиров Муҳиддин Хурсанович

Термиз давлат университети магистранти

Аннотация: *Диний толерантлик иқтисодиёт, савдо-сотиқ, халқаро маданий алоқаларнинг ривожланишининг асосидир. Буюк ипак йўли орқали динларнинг тарқалиши йўли Марказий Осиёда, хусусан, Ўзбекистон илк давлатчилиги ва маданий ҳаётида тутган ўрни ҳамда мавқеини ишончли манбалар асосида кўрсатиб бериш.*

Калит сўзлар: *замин, жаҳон, мусулмонлар, насронийлар, динлар, ирқий, халқлар, илмлар, Қадимий*

Асосий қисм

Айни шу заминда кўп асрлар мобайнида жаҳон маданиятлари дунё миқёсида бир-бирини бойитган. Бу ерда кўчманчи халқлар ўтроқ халқлар билан, эронлик қабилалар турк қабилалари билан, мусулмонлар насронийлар ва яҳудийлар билан кўп асрлар бирга яшаб келганлар”¹⁵.

Тадқиқотчиларнинг таъкидлашича, кўплаб жаҳон динлари инсонпарварлик ва цивилизациявий кучга эришган, фақат ўз келиб чиқиш жойидан ташқарига чиқиб, ҳам ирқий ва этник таркиби, ҳам турмуш тарзи жиҳатидан фарқ қилувчи кучли илмлар учун ҳам, халқларнинг энг кенг оммаси учун жозибали бўлиб қолаверган.

“Ўзбекистонда тамаддуннинг шаклланиб ривожланишида бағрикенглик анъаналарининг мустаҳкамланиб кучайишида савдо-сотиқ ва алоқа йўллариининг аҳамияти катта бўлди. Қадимий йўллар муаммоларига оид тадиқотлар XIX асрнинг иккинчи ярмидан шу кунгача давом эттирилмоқда. Ана шу тадқиқотлар Ўзбекистон тамаддуни бутун Шарқ тамаддуни билан бевосита боғлиқ эканлигини узил-кесил тасдиқлаб берди.

Ўрта Осиё қадимий йўллариини ўрганиш учун кўпгина тадқиқотлар ўтказилди. Масалан XIX асрнинг охирлари ва ўтган асрнинг бошларида тадқиқотчилар ўрта аср муаллифларининг асарларидан Балхдан Кеш ва Самарқандгача бўлган қадимий йўлларни ва бошқа йўналишлардаги магистралларнинг баён этилганини топдилар. Тадқиқот

¹⁵ И.Каримов. Ўзбекистон XX1 аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари.-Т.:Ўзбекистон, 1997. 141-142 б.

маълумотларининг кўрсатишича, айрим қадимий йўллардан сўнг ўрта асргача фойдаланиб келинган.”¹⁶

Ўлкамиз ҳудудида яшаган энг қадимий халқлар тўғрисида маълумот берувчи кўҳна ёзма манбаларда шу ҳудудларда истиқомат қилган аҳолининг иқтисодий ва маданий алоқалари тўғрисида етарлича тўлиқ маълумот баён этилмаган. Шу сабабли археология, этнография ва антропология соҳасидаги изланишларнинг маълумотлари ғоят аҳамиятлидир. Шу соҳадаги маълумотларни таҳлил этиш натижасида деҳқонлар ва чорвадорлар томонидан Ўрта Осиё ҳудудидан ерларни ўзлаштириш соҳасидаги ўзига хос хусусиятлар ва Қонуниятларни ўрганиш имконияти вужудга келди. Савдо-сотик, мол айрбошлаш ва маданий алоқаларда муҳим аҳамиятга эга бўлган ҳудуддаги ўзаро муносабатлар, жумладан, қадимий йўллар ва йўналишлар тарихини ўрганиш ҳам ғоят аҳамиятлидир.

“Қадимги ва ўрта асрлардаги Туркистондаги христианликнинг кириб келиши дастлабки изланишларни шарқшунос олим, академик В. В. Бартолд томонидан олиб борилган. Академик В.В.Бартолд Ўрта асрларда Ўрта Осиё Месопотамия мамлакатлари орқали ўтадиган савдо йўлларини батафсил таҳлил қилган (6, 280-б. – 283). Барчамизга малумки, халқлар о'ртасидаги диний ва маданий алоқалар савдо-иқтисодий муносабатлардан кам қадимий ва муҳим эмас. Қолаверса, иккаласи ҳам тинч, яхши қо'шничилик мақсадларини ко'злаганлари учун бир ё'налишда борганлар. В.В.Бартолд савдо йўллари ҳақида шундай батафсил тўхталиб ўтади, чунки улардан диний тарғиботда ҳам фойдаланилган, буни ёзма манбалар тасдиқлайди. (6, 284-б. 286).”¹⁷

Тадқиқот натижаларидан маълум бўлишича, милoddан аввалги 4-3 минг йилликлардаёқ Ўрта Осиё ҳудуди Қадимий Шарқда вужудга келган ва кўп холларда айни шу ҳудудга хос бўлган савдо-сотик, мол айрбошлаш ва маданий муносабатлар тизимига кира бошлаган эди, Шу пайтда энг қадимий йўллар пайдо бўлиши натижасида шарқ халқлари ўртасида маданий ва иқтисодий муносабатлар, хусусан савдо-сотик ривожланганлиги кузатилади.

Масалан, тадқиқотчиларнинг фикрича, милoddан аввалги 4-3 минг йилликдаёқ Жанубий Туркманистон ҳудудида лойдан ясалган дастлабки ғилдираклар, милoddан аввалги 3-минг йиллик ўрталарига келиб, хўкиз

¹⁶ Р.Муртазаева “Ўзбекистонда миллатлараро муносабатлар ва толерантлик” Тошкент-2019

¹⁷ Из истории древних культов средней азии христианство-Т-1994

қўшилган тўрт ғилдиракли аравалар пайдо бўлган. Дастлабки юк ташиш воситалари пайдо бўлиб ривожланиши ички ҳудудда қишлоқ хўжалик ва ҳунармандчилик маҳсулотини тақсимлаш жараёнини жадаллаштириш учун яхши шароит вужудга келтирганлигини, бу эса қадимий йўлларда иқтисодий ва маданий муносабатлар самадорлигини оширишга қўмаклашганлигини таъкидлаб ўтмоқ керак.

Юқорида айтиб ўтилганидек, жез даврига келиб Ўрта Осиёдаги янги ерларнинг аҳоли томонидан ўзлаштирилиш жараёни жадал тус олди. Шу вақтда Ўрта Осиёда яшовчи кўпдан-кўп қабила ва этник гуруҳлар Қорақум ва Қизилқумнинг ички қисмидан Помир ва Олойнинг юқори минтақаларидан ташқари бутун ҳудудни ўзлаштириб бўлган эдилар. Шу ҳудуддаги моддий маданият умумий тарзда олинганда икки гуруҳга - чорвачилик хўжалигига эга бўлган Андроново тарихий-маданий жамоаси (Ижтимоий зона)га ва деҳқончилик билан шуғулланувчи Намозгоҳ тарихий-маданий жамоаси (Жанубий зона)га бўлинар эди. Улар ўртасида ва уларга қўшни бўлган ҳудудлар билан қадимий йўллар орқали турли соҳаларда алоқа қилиб турилар эди. Бу алоқалар чорвадорлар билан ўтроқ аҳоли ўртасида савдо-айирбошлаш муносабатларини тез ривожлантириш имкониятини яратди. Муайян ҳудудда тайёрланган маҳсулотнинг бошқа ҳудудда топилиши ёки қадимий ҳудудлардан топилган ҳом-ашёлар шу фикрни исботлади.

Масалан, Андроново маданиятига хос бўлган идиш-товоқлар Марғиёна, Бақтрия, Соғдиана ҳудудларидан топилган, Хоразмда ясалган лой ва металл буюмлар кўпинча шимолий ҳудудларидаги қазишмаларда учраб туради. Замонбобо ва Хўжайли ёдгорликлари атрофида Бадахшон ложуварддан ясалган буюмлар топилган.

Ўрта Осиё ҳудуди қадим замонлардан қимматбаҳо тош ва металлларга бой бўлган, бу ерда топилган нодир тошлар бутун Шарқда маълум ва машҳур бўлган. Ложуварддан ясалган буюмларга талаб катта бўлган. Тадқиқот натижаларига кўра, милоддан аввалги 4-3- мин йилликларда Олд Осиё, Месопотамия, Эрон ва Ўрта Осиёда ложуварддан ясалган буюмлар пайдо бўлган. Кўпгина тадқиқотчиларнинг фикрича, уларнинг аксарияти Бадахшон ложувардидан тайёрланган. Ўрта Осиё қимматбаҳо металлларининг Шарқда ёйилганлиги қадимий йўллар ҳақида илмий мунозараларга сабаб бўлди.

Юқорида айтилганлардан шундай хулоса чиқариш мумкин: жез давридаёқ қадимий савдо-транзит (карвон) йўллари пайдо бўлган. Кўпгина тадқиқотчилар бу йўлни "Ложувард йўли" деб ҳам атайдилар. Ўша даврда Ўрта Осиёнинг савдо йўлларида бири Бақтрия ва

Марғиёнани қадимий Хоразм, Сўғдиёна, Марказий Қозоғистон ва Урол билан боғлаган. Бадахшон ложуварди милоддан аввалги 3-минг йилликда Месопотамияда айниқса шуҳрат қозонган. Тадқиқотчиларнинг фикрича, жез даврида Бадахшондан жануби-шарқ томонга бориладиган яна бир йўл Ўрта Осиёнинг қадимий халқларини Афғонистон орқали Месопотамиянинг йирик марказлари - Ур, Урук, Киш, Лагаш шаҳарлари билан боғлаган. Жез давридаги учинчи йўл Ўрта Осиё жанубидаш Бақтрия ва Марғиёнани Ҳиндистоннинг Хараппа ва Эроннинг Моханжо Боро маданий марказлари билан туташтирган. Милоддан аввалги 2-минг йилликка келиб, Фарғона ва Шош ҳудудлари билан Қадимий Шарқ ўртасида муносабат бошланган. Қадимият тадқиқотлари натижаларига кўра, шу даврда Месопотамия шаҳарларидан бошланган савдо йўллари Жанубий Туркменистон орқали Бақтрия ва Сўғдиёнага ва сўнгра Фарғонага олиб борган. Бу йўлнинг бир тармоғи Фарғонадан Ғарбга, Қозоғистон чўллари орқали Уралга ва Волга бўйларига борган. Бошқа бир тармоғи эса Фарғонадан Шарққа, девон орқали Шингжонга, Шимолий Хитойгача чўзилган.

Милоддан аввалги 3-минг йилликка келиб Ўрта Осиё минтақалари Месопотамия, Ҳиндистон, Эрон каби тамаддунли мамлакатлар билан ҳам алоқа ўрнатган эди. Тадқиқотлар натижасида Зарафшоннинг юқори қисмида жойлашган Саразм қадимий маданият ёдгорликларида ҳинд тамаддуни ашёларига ўхшаш буюмлар: чиғаноқ тошдан ясалган безаклар, сопол идиш намуналари топилди. Шу ўхшашликларга қараб, иккала ҳудуд ўртасида муносабат мавжуд бўлганлигини айтиш мумкин. Кўриниб турибдики, милоддан аввалги 12-3 минг йилликларда Ўрта Осиё жанубида яшаган аҳоли Месопотамия ва Эрон халқлари билан, марказий ҳудудларнинг аҳолиси эса, асосан, Ҳиндистон билан бевосита алоқада бўлган. 2-минг йиллик ўрталарида ички ва ташқи савдо билан шуғулланган Месопотамия савдогарлари учун Месопотамия ва кўшни давлатлар бўйича йўл кўрсаткич- хариталар бўлганлиги тўғрисида маълумотлар борлигини айтиб ўтмоқ керак. Ашшурбанипал кутубхонасида Ўрартудан Мисргача бўлган ҳудудларнинг жойлашиш хариталари топилган. Тадқиқотчиларнинг фикрича, Ҳиндистоннинг Месопотамия ва Эрон билан муносабатлари денгиз йўли орқали, Ўрта Осиё билан муносабатлари эса, асосан қуруқликдаги йўллар орқали олиб борилган.

Сўнги йиллардаги тадқиқот натижаларига кўра, Ҳиндистондан Ўрта Осиёга келинадиган йўл Ҳиндикуш доvonлари орқали ўтиб, Кўкча

дарёсининг Амударёга қуйилиш жойи (Шимолий Афғонистон)да шохобчаларга бўлиниб кетган.

Йўлнинг шимолий йўналишдаги тармоқ Бақтрия (Дашли, Сополли, Жарқўтон) орқали Зарафшон водийси (Саразм, Замонбобо)га, ундан Қизилқум-Чотқол-Қурама тоғларига ва Марказий Қозоғистоннинг мискўрғошин қонларига олиб борган. Иккинчи тармоқ эса Шўртўқайдан Амударёнинг сўл соҳили бўйлаб Мурғоб, Тажан дарёлари водийларига, Жанубий Туркменистон (Олтинтепа, Намозгоҳ)га ва шимоли-ғарбий Эронга олиб борган.

Халқимиз бағрикенглик анъаналарининг ёйилиши ва ривожланишида бевосита иқтисодий ва маданий алоқалар ҳамда қадимий йўлларнинг аҳамияти катталигига алоҳида эътиборни қаратиш лозим. Шу билан бирга қадим замонларда рўй берган миграция жараёнлари ҳам бағрикенликнинг муҳим тарихий илдизлардан бири бўлганлигини қайд этиш лозим.

Халқлар кўчишининг маҳаллий маданиятга таъсири ҳақида кейинги йилларда муайян тадқиқотлар ўтказилди. Баъзи олимлар Ўзбекистон жанубидаги (Бўстонсой) қадимий аҳолининг ўртача умри узоқлиги ва антропологик қиёфасини жез даврида Ўрта Осиё ва Қозоғистон худудида яшаган аҳолининг ана шундай кўрсаткичлари билан таққослаб, улар ўртасида унчалик тафовут йўқ, деган хулосага келдилар.

Шу даврда Ўрта денгиз ирқий қиёфасига ва ўз моддий маданиятига эга бўлган халқлар миграция жараёнлари таъсирида маҳаллий аҳолига яқинлашганлар, Ўзбекистон худуди (Чуст, Далварзин, Сополли, Жарқўтон, Муллали)даги жез даври ёдгорликлари ва жануби-ғарбий Тожикистон (Шерсой, Маканимар), Жанубий Туркменистон (Олтинтепа, Намозгоҳ), Шимолий Афғонистон ва Шимолий Эрон маданият ёдгорликлари шундан далолат беради. 2-минг йилликнинг охири ва 1-минг йилликнинг бошларидаги миграция жараёнлари кучайиши натижасида Ўрта Осиёнинг катта худудида ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлар содир бўлди. Шу даврда шимолдан келган кўчманчи Андроново маданияти кишилари маҳаллий аҳоли билан қўшилиб кетди ва деҳқончилик билан шуғулланиш учун қулай ерларга жойлашиб, ўтроқ ҳаёт тарзига ўтдилар.

Кўпчилик тадқиқотчилар 3 минг йиллик ўрталари ва 2 минг йилликда янги тарихий анъаналар вужудга келганлигини ва бу ҳолат Ўрта Осиёдаги миграция жараёнларининг натижаси эканлигини таъкидлайдилар. Бу жараёнда, тегишли алоқалар туфайли юзага келган маданий-иқтисодий ўзаро таъсир ҳам жуда муҳим аҳамиятга эга бўлган.

Ўрта Шарқ тарихий тамаддуни ривожини учун қадимий Шумер-Элам анъаналари асос бўлиб хизмат қилганлигини таъкидлаб ўтмоқ керак. Уларнинг таъсир даражасини иқтисодий ва маданий турмуш ашёларида, жойларнинг меъморий-тарихий ривожланишида, хунармандларнинг айрим буюмларида кўриш мумкин. Бундан ташқари ҳинд маданияти ҳам Ўрта Шарқ тамаддунига кучли таъсир ўтказди. Сўнгги маданий экспансия давом эта бориб, иқтисодий ва маданий ривожланиш доираси шимоли-шарқий тарафга жануби-ғарбий Тожикистон ҳудудига ёйилади ва дашт чорвадорлари маданиятига дуч келади. Шу пайтдан эътиборан дашт ва ўтроқ жамоаларнинг чегара ҳудудларидаги ўзаро маданий таъсир минтақада тарихий-маданий асосда содир бўлаётган этно-сиёсий жараёнларни янада кўпроқ чигаллаштириб юборади.

Шу билан бирга бу даврда деҳқончилик ва чорвачилик маданиятларининг бирлашуви хўжаликни нисбатан самарали юритишнинг муҳим асоси бўлди. Металл қазиб олиш ва уни қайта ишлашда кулолчилик маҳсулотлари ишлаб чиқаришда ҳам юқори натижаларга эришилди. Жез даври хунармандлари фаолиятида технология ўзгаришлари туфайли маҳсулот сифати яхшиланди, бу ҳол ҳам ички, ҳам ташқи омиллар билан боғлиқ эди. Милoddан аввалги 2-минг йилликда жанубий деҳқонлар билан шимолий чорвадорларнинг (аввалига алоқа орқали, сўнггра бевосита экспансия ва миграция, яъни ёйилиш ва кўчиш орқали) фаол ўзаро муносабатлари Ўрта Осиёдаги тарихий-маданий жараёнларга сезиларли таъсир ўтказди ва мазкур ҳудуд аҳолисининг тарихий тақдирида, шунингдек бағрикенглик анъаналари ривожланишида муҳим аҳамиятга эга бўлди.

Фойдаланилган адабиётлар

1. И.Каримов. Ўзбекистон XX1 аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари.-Т.:Ўзбекистон, 1997.
- 2.Р.Муртазаева “Ўзбекистонда миллатлараро муносабатлар ва толерантлик” Тошкент-2019.
- 3.Из истории древних культов средней азии христианство-Т-1994.

**UMUMTA'LIM MAKTAB O'QUVCHILARI BILAN SPORT TO'GARAKLAR,
MUSOBAQALAR TASHKIL QILISH VA O'TKAZISHNING NAZARIY AMALIY
ASOSLARI**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6590063>

Axmedov Abid Ne'matovich
Davronov Vosit Yo'ldoshovich
Jizzax DPI magistranti

Annotatsiya: *Mazkur maqolada O'quvchi-yoshlarda sog'lom turmush tarzi va xarakter faolligini darsdan tashqari mashg'ulotlar (sport to'garaklari) orqali samarali tashkil etish yo'llari haqida fikr yuritilgan.*

Kalit so'zlar: *sport to'garaklari, kuch, tezlik, chidamlilik, chayirlik, chaqqonlik, sog'lom hayot.*

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erisgandan keyin demokratik va erkin huquqiy jamiyat barpo etish yo'lida mustaqil fikrlovchi, aqliy, ma'naviy-axloqiy va jismoniy jihatdan yetuk, barkamol avlodni tarbiyalash zaruriyati kun tartibiga qo'yildi. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni, "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi", "Sog'lom avlod" Davlat dasturi mazmunida insonni intellektual va ma'naviy – axloqiy jihatdan tarbiyalash, o'quvchilarda sog'lom tarzini shakllantirishni taqozo etmoqda.

Inson, uning hayoti va salomatligini ta'minlash, o'sib kelayotgan yosh avlodni jismonan baquvvat qilib tarbiyalash bugungi kunda dolzarb ijtimoiy masala darajasiga ko'tarilmoqda. Mamlakatimizda jumladan dunyoda COVID-19 koronavirus infeksiyasi avvalo yurak-qon tomir va nafas olish yo'llari hamda semizlik (ortiqcha vazn) kasalligiga chalingan fuqarolarimizning sog'lig'iga salbiy ta'sir ko'rsatdi. Barchamiz bundan jiddiy xulosa qilgan holda zararli odatlardan voz kechib, ommaviy sport bilan doimiy shug'ullanish, to'g'ri ovqatlanish tamoyillariga rioya qilish, xususan tarkibida tuz, qand va yog' miqdori ko'p bo'lgan hamda xamirli taom va shirinliklarni, non mahsulotlarini me'yoridan ortiq iste'mol qilmaslikni, bir so'z bilan aytganda, sog'lom turmush tarzini kundalik hayotimizga aylantirishimiz zarur ekanligini bugungi davrning o'zi taqozo etmoqda.

Jismoniy tarbiya va ommaviy sport bilan muntazam shug'ullanish hamda sog'lom turmush tarzi bo'yicha hayotiy ko'nikmalarni shakllantirish orqali har bir fuqaroda kasallikka qarshi kuchli immun tizimi paydo bo'lishini ta'minlash, zararli odatlardan voz kechish, to'g'ri ovqatlanish tamoyillariga amal qilish, tiklash va rehabilitatsiya

ishlari hamda ommaviy jismoniy faollik tadbirlarini tizimli va samarali tashkil qilish asosiy vazifa qilib belgilab berildi.1

Shu munosabat bilan o'quvchi-yoshlarda sog'lom turmush tarzi va xarakat faolligini darsdan tashqari mashg'ulotlar (sport to'g'araklari) orqali samarali tashkil etish masalasi bugungi kunning asosiy vazifasi desak adashmagan bo'lamiz. Bu uchun biz kabi mutaxassislardan nafaqat jismoniy tarbiya darslarini yuqori saviyada tashkil etish, balkim darsdan tashqari sport to'g'araklari orqali o'quvchilarni sog'lomlashtirish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Jismoniy tarbiyaning o'ziga xos vazifasi kuch, tezlik, chidamlilik, chayirlik, chaqqonlik kabi sifatlarni tarbiyalashdir. Bu vazifa har tomonlama komil shaxsni tarbiyalash bilan chambarchas bog'liqdir. Sog'lomlashtiruvchi profilaktik ta'lim bu turli kasalliklar tarqalishining oldini oluvchi maxsus bilimlar va ko'nikmalarning bir tizimga solingan majmuasidir.

Sog'lomlashtiruvchi jismoniy tarbiya jarayonida hal qilinishi lozim bo'lgan ta'lim vazifalari hayotiy muhim, professional sport amaliy harakatlariga o'rgatish va sog'lom hayot tarzi ko'nikmalarini tarbiyalashni o'z ichiga oladi. Shuningdek, sog'lomlashtiruvchi jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi asoslarini o'rganish ham ta'lim vazifalaridan biri hisoblanadi. Amalda mustahkamlangan bilimlar asosida sog'lomlashtiruvchi jismoniy mashqlar bilan muntazam shug'ullanishning foydasi va zaruriyatiga ishonch shakllanadi.

Salomatlikni mustahakamlash, tanani chiniqtirish, uning turli kasalliklarga qarshiligini oshirish bu pedagogik jarayonning sog'lomlashtiruvchi vazifalari hisoblanadi. Sog'lomlashtiruvchi vazifalarning muvaffaqiyati jismoniy mashg'ulotlarning sog'lomlashtiruvchi pedagogik prinsiplari talablariga rioya qilishga bog'liqdir. Sog'lomlashtiruvchi jismoniy tarbiya bo'yicha amaliy mashg'ulotlarda o'quvchilarning jismoniy rivojlanishi bilan bog'liq muhim masala hal etiladi.

Jismoniy yetuklik shaxsni jismoniy tarbiya vositalari yordamida shakllantiruvchi pedagogik jarayon natijasidir. Ta'lim berish- yuksak ishchanlik qobiliyatini tarbiyalash, salomatlikni asrash va mustahkamlash, sog'lom hayot tarziga yo'naltirish uchun kerak bo'ladigan bilim va ko'nikmalar bilan yoshlarni qurollantirishdir.

Sport to'g'araklari iloji boricha ko'proq o'quvchilarni, shu jumladan, jismoniy rivojlanishda bir oz oqsayotgan o'quvchilarni ham jalb etish lozim. Sport to'g'araklarining rahbarlari muayyan sport turining mashg'ulotlarini o'tkazish uslubiyatini, o'quvchilar bilan olib boriladigan mashg'ulotlarning o'ziga xosligini yaxshi bilishlari kerak. Sport mashg'ulotlarini to'g'ri tashkil etish va boshqarishda, o'quvchilarni sport turlari bilan shug'ullanishida organizmi rivojlanishining hamda sport natijalarini ko'rsatishni ijobiy natijalariga erishish mumkin.

Yoshlarni umumiy jismoniy tayyorgarligini sport to'g'araklari orqali jismoniy rivojlantirishni ta'minlab to'g'arak mashg'ulotlari ish faoliyati, yil davomiga

quyidagicha rejalashtirish mumkin. Kuzda-harakatli va sport o'yinlari, yengil atletika, qishda-qishki sport turlari, gimnastika, kurash mashg'ulotlari, bahorda- kross tayyorgarligi, sport o'yinlari, yozda-suzish mashg'ulotlari o'tkaziladi. Umumjismoniy tayyorgarlik mashg'ulotlari jismoniy tarbiya asosida tashkil etiladi. Musobaqalar va sport bayramlarida o'quvchilarning umumiy jismoniy tayyorgarligi nazorat qilib boriladi. To'garaklar a'zolari 15-20 kishidan iborat bo'lishi mumkin. Guruhlar yoshi, jinsi va jismoniy tayyorgarligi bir xil darajadagi o'quvchilardan saralanadi. To'garak mashg'ulotlari haftasiga ikki va uch marta o'tkaziladi. Har bir mashg'lot 60 minut atrofida bo'lishi mumkin. Jismoniy tayyorgarlik guruhlariga guruh sardorlari tayinlanib ular tarbiyachilarga yordam beradilar.

O'quvchi-yoshlarda sog'lom turmush tarzi va xarakat faolligini darsdan tashqari mashg'ulotlar ya'ni sport to'garaklari orqali samarali tashkil etish ularni jismoniy tarbiya darslaridan tashqari, jismoniy holatini yanada rivojlantirish hamda katta sportga katta imkoniyatlar yaratadi desak adashmagan bo'lamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Керимов Ф.А. Спорт соҳасидаги илмий тадқиқотлар. 2003 й. Тошкент.
2. Ачилов А.М. Акрамов Ж.А. Гончарова О.В. Болаларнинг жисмоний сифатларини тарбиялаш. 2004 й. Тошкент.
3. Шарипов Т.Ю., Усмонходжаев Т.С. Жисмоний тарбия. Дарс ишланмалари ва харакатли ўйинлар. 2005 й.
4. Усмонходжаев Т. С. ва бошқа. Болалар ва ўсмирлар спорти машғулотлари назарияси ва услубиятлари. 2005 й. Тошкент.
5. Шарипова Д.Д. Формирование здорового образа жизни. 2001г. Ташкент.

**MAKTABDA O'QUVCHI QIZLARNI JISMONIY TARBIYA VA OMMAVIY
SOG'LOMLASHTIRISH SPORT TADBIRLARINI TASHKIL QILISHNING O'ZIGA XOS
XUSUSIYATLARI**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6590105>

Xolmirzaev Yusuf Anarboevich

Axmedov Abid Ne'matovich

JDPI magistr

Annotasiya: *Maqolada jismoniy tarbiya va sport vositalari bilan qizlarni salomatligini muhofaza qilish masalalari ijtimoiy-falsafiy jihatdan yoritib berilgan.*

Kalit so'zlar: *sportning ijtimoiy ahamiyati, jismoniy tarbiya, sport, millat salomatligi, sog'lom avlod, sog'lom turmush tarsi, sog'liqnisaqlash.*

Bugungi kunda mamlakatimizda xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish, ularning turli soha va tarmoqlarda o'z qobiliyat va imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishi uchun shart-sharoit yaratish, huquq va qonuniy manfaatlariga so'zsiz rioya qilinishini ta'minlash, onalik va bolalikni har tomonlama qo'llab-quvvatlash, shuningdek, oila institutini mustahkamlash borasida keng ko'lamlı ishlar amalga oshirilmoqda. Jamiyatimizda xotin-qizlarning o'rni hayotimiz ravnaqi, jamiyat taraqqiyotida beqiyosdir.

Ayniqsa, keyingi yigirma etti yil ichida xotin-qizlarimizning ma'naviy dunyo qarashi, aqliy va jismoniy salohiyati yuksala boshlaganligi ham ayni haqiqat. Prezidentimizning O'zbekiston xotin-qizlariga ko'rsatayotgan g'amxo'rliqi tufayli ularning salomatligini tiklash, mustahkamlash va himoya qilishning muhim omillaridan biri bo'lgan sportga munosabat mustaqillik yillarida tubdan o'zgardi. Zero, sport – hamjihatlik, do'stlik, ezgulik elchisi, etuklik ramzidir.

Keyingi yillarda xotin-qizlar o'rtasida jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirish va ularni sportga ommaviy jalb etish maqsadida uyushtirilayotgan tadbirlarda, xususan, Ayollar spartakiadasida bir yarim milliondan ortiq ayollar ishtirok etdi. Ayniqsa, O'zbekiston Xotin-qizlar qo'mitasi tashabbusi bilan viloyatlarda o'tkazilayotgan «To'maris ayollar» sport festivallari o'zining ommaviyligi bilan muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Dastlab shahar, tuman, viloyat miqyosida bo'lib o'tgan musobaqalarda nafaqat xizmatdagi ayollar, balki uy bekalari ham faol qatnashmoqda. Yuqorida aytib o'tganimizdek, jismoniy va ma'naviy etuklik mezonlaridan biri sportga mehr qo'yish, uni rivojlantirishdir.

Viloyatimizning bir qator shahar va tumanlarida qurilgan ulkan sport inshootlari – suzish havzalari, tennis kortlari, futbol maydonlarini respublikamizda barpo

etilishlari sportni yanada rivojlantirishda olib borilayotgan katta islohotlardan biri sifatida va amaliy natijasidir desak ham mubolag'a bo'lmaydi. Bunday imkoniyat va sharoitlar tufayli sport xotin-qizlarning kundalik ehtiyojiga aylansa, sportchilarimizning xalqaro musobaqalardagi muvaffaqiyati ortadi, demak Vatanimizning dunyo hamjamiyati oldidagi obro'-e'tibori yanada yuksalish muhim ahamiyatga ega ekanligi bunga misol bo'la oladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yildagi "O'zbekiston xotin-qizlar qo'mitasi faoliyatini qo'llab-quvvatlash maqsadidagi qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi farmoni, Vazirlar Maxkamasining qarorlarida belgilangan vazifalar ijrosini ta'minlash maqsadida O'zbekiston Xotin-qizlar qo'mitasi tashabbusi bilan ayollar o'rtasida ommaviy musobaqalarni o'tkazilishi keng ko'lamdagi targ'ibot va tashviqot ishlari olib borildi.

O'zbekiston Xotin-qizlar qo'mitasi tashabbusi bilan ayollar o'rtasida o'tkazilayotgan ommaviy sport musobaqalari orqali quyidagi jihatlariga katta e'tibor qaratilmoqda;

- xotin-qizlarning reproduktiv salomatligini mustahkamlash va sog'lom turmush tarzini keng targ'ib etish;

- sog'lom oila qurish, sog'lom farzandni dunyoga keltirish, sog'lom turmush tarzini yuritish (to'g'ri ovqatlanish, gigiena, tibbiy madaniyat, sport bilan shug'ullanish va boshqalar) asoslarini xotin-qizlar orasida keng targ'ib etish;

- xotin-qizlar o'rtasida sog'lom turmush tarzini mustahkamlash, ularni jismoniy tarbiya va sport bilan ommaviy tarzda shug'ullanishga jalb qilish;

- barcha turdagi sport majmualarining sport-sog'lomlashtirish guruhlarida kam ta'minlangan oilalardagi xotin-qizlarni imtiyozli shug'ullanishlari uchun shart-sharoit yaratish;

- sportning nafis turlari bo'yicha bir necha bosqichli xotin-qizlar spartakiadalarini tashkil etish.

Mazkur ommaviy sport musobaqalari orqali vatanga muhabbat va o'z mamlakati uchun g'urur-iftihor ruxida tabiyalash, jamiyatda sog'lom turmush tarzini shakllantirish, xotin-qizlar salomatligini mustahkamlash va ayollarning jismoniy tarbiya va sport bilan faol shug'ullanishga keng jalb etishni ta'minlashdan iborat.

Jamiyatimizdagi amalga oshirilayotgan tadbirlar, jismoniy tarbiya va sport xarakati tashkilotchilarning sa'yi xarakati tufayli, yurtimizda sport turlari bo'yicha ham kerakli zaxiralarni tayyorlash uchun tashkiliy jihatdan yondashgan holda metodologik asoslari yaratilishi ham muhim o'rinni egallaydi.

Xulosadan kelib chiqib shuni ta'kidlash lozimki "Ommaviy tadbirlar" insonning xayotiy faoliyatida muhim ahamiyat kasb etadi. Ommaviy tadbirlar yoki xotin-qizlar o'rtasida o'tkazilayotgan sport musobaqalarini o'tkazish "xotin-qizlar sporti"ni yanada rivojlantirishda ijobiy ta'sir etadi. Shuning uchun xotin-qizlar orasidagi musobaqalarni,

ayniqsa yosh qizlarni sportga kirib kelishida va ularni dastlabki tayyorlashda ommaviy tadbirlarni o`tkazilashi alohida amaliy ahamiyatga egadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Kerimov F.A. "Sport sohasidagi ilmiy tadqiqotlar" T., 2003 y.
1. 2) Kerimov. F.T. "Sport kurash nazariyasi va usuliyati" T., 2005 y.
2. 3) Abdullaev A, Xonkeldiev SH. Jismoniy madaniyat nazariyasi va metodikasi Toshkent., O`z DJTI, 2005 yil
3. 4) Salomov R.S. "Sport mashg`ulotining nazariy asoslari" T.,2005 y.
4. 5) Livisskiy A.N Maktabgacha yoshdagi bolalarni jismoniy madaniyat nazariyasi va metodikasi Toshkent: 1995 yil
5. 6) Maxkamdjonov K.M. Jismoniy madaniyat nazariyasi va metodikasi Toshkent., "Iqtisod -moliya" 2008 yil
6. 7) Goncharova O.V. "Yosh sportchilarning jismoniy qobiliyatlarini rivojlantirish" T.,2005 y.

УДК: 619:636:2

ҚИШЛОҚ ХҲЖАЛИК ҲАЙВОНЛАРИДА ЦИСТИЦЕРКОЗ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6590150>

Аликулов Зоҳид Инадулла ўғли

*Ветеринария илмий-тадқиқот институти
таянч докторант*

Аннотация: Ушбу мақолада қишлоқ хўжалиги ҳайвонларида цистицеркознинг эпизоотологияси, тарқалиши, қўзғатувчининг анатомо-морфологияси, биологияси, даволаш ва олдини олиш чора тадбирлари бўйича маълумотлар келтирилган.

Аннотация: В статье представлены сведения об эпизоотологии, распространенности, анатомо-морфологии, биологии, лечении и профилактике цистицеркоза сельско хозяйственных животных.

Summary: This article provides information on the epizootiology, prevalence, anatomo-morphology, biology, treatment and prevention of cysticercosis in farm animals.

Калит сўзлар: цестодоз, цистицеркоз, антропозоноз, сколекс, стробила, онкосфера, миграция

Мавзунинг долзарблиги. Ҳозирги кунда дунё миқёсида чорвачилик қишлоқ хўжалигининг ажралмас бир бўлаги ҳисобланиб, аҳолини озиқ овқат маҳсулотларига бўлган талабини қондиришда муҳим аҳамият касб этади. Аммо ҳайвонлар бош сонини кўпайтиришда ва уларнинг маҳсулдорлигини оширишда мавжуд бўлган имкониятдан ташқари чорвачиликнинг ривожланишига тўсқинлик қилувчи қатор сабаблар мавжуд. Улар ҳайвонларнинг турли юқумли, юқумсиз ва инвазион касалликлари ва бошқа турли иқлим ўзгаришлари шулар жумласидандир.

Дунёнинг кўплаб мамлакатларида гельминтозлар кенг тарқалган бўлиб, улар орасида трематодалар, цестодалар ва нематодалар алоҳида ўринга эга. Гельминтозлар оқибатида кўплаб ҳайвонлар нобуд бўлади, тирик қолганларида эса улардан олинадиган маҳсулотларнинг миқдори ва сифати пасайиб, бошқа касалликларга нисбатан чидамлик кўрсаткичлари пасайиб кетади. Биргина қишлоқ хўжалик ҳайвонларининг цистицеркози оқибатида ёш ҳайвонларнинг ўсиш ва ривожланишдан ортда қолиши, гўшт маҳсулотларининг яроқсиз ҳолатга келиши, шунингдек ҳайвон организмнинг касалликларга нисбатан резистентлигининг пасайиши, ҳайвонларнинг нобуд бўлиши, чорвачиликка

ихтисослашган хўжаликларда, аҳоли хонадонларида иқтисодий зарарнинг ортишига ва инсон саломатлигига жиддий зарар етказишга сабаб бўлади. Қишлоқ хўжалиги ҳайвонларидан қорамол, чўчқа, қўй-эчкилар, туя, қуён ва бошқа ҳайвонларда цистицеркоз учраши аниқланган. Шулар ичида қорамол ва чўчқа цистицеркози муҳим ижтимоий аҳамиятга эга ҳисобланади. Чунки уларнинг зарарланган маҳсулотларини истемол қилиши оқибатида инсонлар ҳам зарарланади. Шунинг учун гельминтозларни олдини олишнинг уларга қарши курашишнинг янги замонавий чора-тадбирларини ишлаб чиқиш нафақат Республикамиз шароитида, балки бутун дунёда долзарб муаммо бўлиб ҳисобланади.

Адабиётлар таҳлили. Маълумки ҳозирги кунда дунё миқёсида кўплаб мамлакатларнинг турли географик-иқлим минтақаларида, қишлоқ хўжалиги ва ёввойи ҳайвонлар гельминтозларидан бири ҳисобланган цистицеркоз билан зарарланиш даражаси кенг тарқалганлиги аниқланган бўлиб, чорвачилик йўналишларига катта иқтисодий зарар етказиб келмоқда.[2,3]

Цистицеркоз қорамол, чўчқа, қўй-эчкилар, туя, қуён ва бошқа сут эмизувчиларнинг цестодоз касаллиги бўлиб, *Taenia hydatigena* нинг личинкалик шакли *Cysticercus tenuicollis* қишлоқ хўжалиги ҳайвонларининг чарви ва бошқа ёғ тўқималарида, мускулларида, юрагида, тилида, диафрагмасида паразитлик қилиши туфайли касаллик юзага келади. [1,5]

Касалликнинг бошланғич (ўткир) даврида ошқозон ичак фаолиятининг бузилиши (ич кетиш), тана ҳароратининг ошиши, холсизланиш, қорин деворини пайпаслаганда оғриқ сезиши кузатилади. Кейинги даврда клиник белгилар сезилмайди, ҳайвон ориқлаб бориши ҳамда қонсизланиши кузатилади. [2,5]

Қорамолларда- *Taeniarhynchus saginatus* нинг личинкалик шакли *Cysticercus bovis* нинг узунлиги 5-15 см, эни эса 3-8 мм. Ички герминатив қобиғида битта қуролланмаган сколекс ичиги қайрилган ҳолатда жойлашган. Сколекснинг диаметри 1,5-2 мм бўлиб, 4 та мускулли сўрғичи билан қуролланган. Вояга етган шакли *Taeniarhynchus saginatus* асосий хўжайин ҳисобланган одамларнинг ингичка ичагида паразитлик қилиб, у инсонларда тениаринхоз касаллигини келтириб чиқаради. Унинг узунлиги 10 метр ва ундан ҳам узун бўлиши мумкин, эни эса 12-14 мм ни ташкил қилади.

Қўйларда *Taenia ovis* нинг личинкалик шакли бўлган, *Cysticercus ovis* учрайди, унинг диаметри 3-9 мм бўлган юмалоқ ёки овал шаклдаги оч рангли пуфакчадир, унинг ичидаги тиниқ суюқликда пуфак пардасига ёпишиб турадиган битта қуролланган сколекс мавжуд.

Вояга етган *Taenia ovis* одамларда тениоз касаллигини келтириб чиқаради. Унинг узунлиги 1 м дан ошмайдиган тасмасимон, бўғинларга бўлинган цестодадир. [2,4]

Чўчқаларда *Cysticercus cellulosae* учраб, у эллипссимон шаклдаги пуфакча ҳисобланиб, унинг узунлиги 6-20 мм, эни 5-10мм га тенг, девори икки қатламдан иборат, унинг ичида икки қатор бўлиб жойлашган, бири узун, бири калта, жами 22-32 та хитинли илмоқчалар билан қуролланган сколекси ичига қайрилган ҳолатда жойлашган. Вояга етган шакли *Taenia solium* нинг узунлиги 3 метрдан 6 метргача етиши мумкин. [4,5]

Cysticercus dromedarii туяларнинг юрак, тил, скелет мускулларида овал шаклда, жигар, мия, талоқ ва лимфа тугунларида эса юмалоқ шаклга учраб, унинг диаметри 2-9 мм га тенгдир. Вояга етган шакли *Taenia hyaenae* ҳисобланиб, узунлиги 0,85-2,9 метрга етади. [4]

Қуёнларда *Cysticercus pisiformis* касаллик чақириб, узунлиги 1 см, кенглиги тахминан 0,5 см бўлган овал шаклдаги пуфакчадир. Пуфакнинг қобиғи нозик, ички бошлиғи шаффоф суюқлик билан тўлган. Қуролланган сколекс деворнинг ички юзасида катта оқ нуқта шаклида жойлашган. Унинг вояга етган шакли *Taenia pisiformis* узунлиги 0,5-2 метргача етади. [2,4]

Маълумотларга кўра қўзғатувчининг биологиясида вояга етган шакли ҳисобланган тенияларнинг, қорамол ва чўчқа цистицеркозида одамлар, қўй, туя ва қуёнларнинг асосий хўжайинлари бўлмиш итлар, бўрилар, тулкилар, шоқоллар ва бошқа гўштхўр ҳайвонларнинг ингичка ичакларида жойлашиб ҳайвонлар тезаги билан таркибида минглаб тухумлар сақловчи етук бўғинлар ажратади. Базан бўғинлар ичакларда ёрилади ва тезак билан паразит тухумлари чиқади. Чиққан бўғинлар ҳаракат қилиб, ёрилиб ташқи муҳитга тухумларни тарқатади. Оралиқ хўжайинлар ҳисобланган қорамол, чўчқа, қўй- эчкилар ва бошқа ҳайвонлар тения бўғин ва тухумлари билан зарарланган озуқа ва ичимлик сув орқали зарарланади. Ошқозон ичак тизимига тушган тения тухумларидан онкосфера ажралиб чиқиб, ингичка ичакнинг шиллиқ пардасини тешиб, капиляр қон томирларига ўтади ва қон лимфа оқими билан мускул тўқималарига (юрак, диафрагма, чайнаш мускуллари, тил, скелет мушаклари), мускуллараро бириктирувчи тўқима ва паренхиматоз органларга бориб жойлашиб, сўнг цистицерк пуфагини ҳосил қилади. [1,2]

Асосий хўжайин ҳисобланган – одам, ит, бўри, шоғол ва тулкилар ана шу цистицерк пуфагини истемол қилиб зарарланади ва паразит маълум муддат ичида жинсий вояга етган шаклга айланиб, у органзмда бир йил яшашга қодир. [3,4]

Эпизоотологик малумотларга кўра цистицеркоз дунёнинг кўпчилик мамлакатларида, турли хил қишлоқ хўжалиги ҳайвонларида қорамол, чўчқа, қўй-эчкилар, туя, қуён ва яввойи ҳайвонларда кенг тарқалган гельминтозлар қаторига киради. Бу касаллик айниқса қўйчилик ривожланган худудларда кенг тарқалган ва ҳавfli бўлиб ҳисобланади. [1,3]

Қорамол цистицеркози ер юзида кенг тарқалган бўлиб, у Африка, Жанубий Америка, Австралия ва Осиёнинг айрим мамлакатларида, Қозоғистонда, Россиянинг шимолий вилоятлари аҳоли ўртасида кўпроқ учраши аниқланган. Ўзбекистонда бу касаллик айниқса Хоразм вилояти аҳоли ўртасида кенг тарқалган. Бунинг асосий сабаби маҳаллий аҳоли ўртасида миллий таом ҳисобланган мол гўшти қиймасидан тайёрланган “ижжан”нинг кенг истемол қилинишидир (13%). [5]

Дунёнинг айрим давлатларида яъни Шарқий Эфиопиядаги қўйларда 26,0% ва эчкиларда 22,0%, Ғарбий Австралиядаги қўйларда 20,5%, Саудия Арабистонидаги қўйларда 2,3% зарарланиш аниқланган. Касалликнинг тарқалиш даражасини ва турли органларда учрашини аниқлаш мақсадида 2013-2014 йилларда Эроннинг Керманшох шаҳарчасидаги қушхоналарида тадқиқотлар олиб борилган. Тадқиқотлар натижаларига кўра бир йил мобайнида қуўхонада сўйилган 69198 бош қўйларнинг 833 таси (619 та эркак ва 214 та урғочи) қўйларнинг цистицеркоз билан зарарланганлиги аниқланган. Касалликнинг мавсумий тахлилига кўра баҳорда 1,8%, ёзда 0,9%, кузда 1,1% ва қишда 0,9% касалланиш аниқланган. Бундан ташқари касаллик қўзғатувчиси қўйларнинг юрак мускулларида 29,7%, диафрагмасида 18,8%, тилда 15,5%, қовурғалараро мускулларда 4,2%, сон мускулларида 3,7%, ичак шиллиқ қаватида 1,7%, жигарда 0,6% ва талоқда 0,3% учраши аниқланган. [2,3,4]

Дунёнинг кўпгина мусулмон давлатларида чўчқа гуштини истемол қилиш диний нуқтаи назардан тақиқланганлиги сабабли, бундай давлатларда касалланиш даражаси паст ҳисобланади. Россия, Судан, Чили, Испания ва Португалия каби давлатлар зарарланиш даражаси ўртача бўлган давлатлар қаторига киради. Марказий ва Жанубий Америка, Африка ва Осиёнинг мусулмон бўлмаган мамлакатлари зарарланиш ҳолати юқори бўлган давлатлар саналади. [1,3]

Африка мамлакатларида туялар цистицеркози кенг тарқалган. Жанубий Африкада ўтказилган тадқиқотларда 835 бош сўйилган туяларнинг 24,5 % да *Cysticercus dromedarii* топилган. [4]

Цистицеркоз Республикамиз қишлоқ хўжалиги ҳайвонларида ҳам учраши аниқланган. Хусусан Республикамизда қўй- эчкиларда 80% ҳамда ундан ҳам юқори фоизларда, қорамолларда 30-50%, чўчқаларда 20-30% ҳайвонларда учрайди.

Касалликнинг патогенезини ўрганганимизда қўзғатувчи қон айланиш тизими орқали мускулларга, ингичка ичаклардаги майда капилляр қон томирлари орқали кириб бориши билан бошланади. Бундай ҳолда тўқималарда механик шикастланиш, микрофлоранинг ўзгариши, токсик ва аллергиялик таъсирлар пайдо бўлади. Энг оғир патологиялар цистицеркларнинг

ҳайвонларнинг кўзларига ва миясига кириб бориши натижасида юзага келади. Бу нейронларнинг сиқилишига, асаб импульсларининг ўтказувчанлигига ва натижада неврологик симптомларга, ҳаттоки кўр бўлиб қолишига ҳам олиб келади. [3,4]

Ташхис қўйишда эпизоотологик ҳолатни ўрганиш, мажбурий сўйилган ҳайвонлар гуштини ВСЭ натижаларини ва ўлган қўйларнинг жасадини К.И.Скрябиннинг тўлиқ гелминтологик ёриб кўриш усули билан амалга оширилади. [2,4,5]

Цистисеркозни даволаш усули ишлаб чиқилмаган.

Касалликнинг олдини олиш учун аввало одамлардагитениаринхоз касаллигини тугатиш керак. Бунинг учун аҳоли ўртасида вақти-вақти билан оммовий текширувлар олиб бориш, касалликнинг бор-йўқлигини аниқлаш лозим. Касаллик одамлардан қорамолларга юқмаслиги учун аҳоли яшайдиган жойларда ёпиқ типдаги ҳожатхоналар бўлиши ва улар тоза ҳолатда сақланиши керак. Қорамол гўшти ветеринария назоратидан ўтказилиши лозим. Умуман касалликнинг олдини олиш паразитнинг биологик занжирини узишдан иборат бўлиб, сўйилган ҳайвон гўшти ва ички органларини тўлиқ текшириш, личинкалардан зарарланган органларни йўқ қилиш, кераксиз дайди ва ортиқча итларни йўқ қилиш ва керакли уй итларини тўлиқ гижжасизлантиришни ўз ичига олади. [2,4,5]

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Дъяконов Л.П., Косминков Н.Е., Лайпанов Б.К., Непоклонов А.А. Ветеринарная паразитология. // Учебник Москва 1999.
2. Дадаев С., Абдурахманова Г. Умумий паразитология // ўқув қўлланма // Тошкунт 2013
3. Галат В.Ф., Березовский А.В., Сорока Н.М., Прус М.П. Паразитология та инвазийни хвороби тварин. // Киев Уражай 2009
4. Сивкова Т.Н., Доронин-Доргелинский Е.А. Ларварные цестодозы. Биология, патология, ветеринарно-санитарная экспертиза и контроль. // Учебное пособие // Пермь ИПЦ <<Прокрост>> 2018
5. Ятусевич А.И., Галат В.Ф., Березовский А.В., Прус М.П., Сорока Н.М. Руководство по ветеринарной паразитологии. // Минск Техноперспектива 2007.

NOFILOLOGIK TA'LIM MUASSASALARIDA INGLIZ TILINI O'QITISH

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6590211>

Бекмуратова Наргиза Арсланбаевна

Каракалпок Давлат университети

Факультетла аро чет тиллари кафедраси

укитувчиси

Annotatsiya: *Ushbu maqolada nofilologik ta'lim muassasalarida ingliz tilini o'qitish jarayonida talabalarni yanada ko'proq fikrlashga undaydigan interfaol metod orqali o'rganilayotgan yangi so'z va terminlarini tez va oson yodlay olishi va mavzuni o'ziga noma'lum bo'lgan tomonlarini bilib oladi va yangi bilimlarini ifodalab berishi uchun tushunarli hamda qiziqarli bo'lish masalalari keltirilgan.*

Abstract: *This paper explores the unknown aspects of the topic being studied in a way that encourages students to think more and easily memorize new words and terms in the process of teaching English in non-philological educational institutions and present issues that will be understandable and interesting for students to express their new knowledge.*

Аннотация: *В этой статье учащиеся нефилологических учебных заведений смогут быстро и легко запомнить новые слова и термины, выученные таким способом, который побуждает их больше думать в процессе обучения английскому языку. и выразить новые знания.*

Kalit so'zlar: *nofilologik ta'lim muassasalari, mustahkamlovchi mashqlar, "zanjir", "buzuq telefon" o'yini, interfaol metodlar.*

Respublikamizda oliy ta'lim tizimida bo'lajak kadrlarni tayyorlash va ilmiy maqsadlar uchun zarur bo'lgan axborotni topish jarayonida mutaxassislik bo'yicha kerakli adabiyotni o'qish, xorijiy tildagi og'zaki muloqotlarda ishtirok etish ko'nikmasini shakllantirish maqsadida ingliz tili darslari talabalarga o'rgatilmoqda. O'z sohasining kuchli mutahasisi o'z kasbiga oid ingliz tilidagi adabiyotlarni asl nusxasini o'qiy olishi, o'qilgan matnni tushunishi va uni o'z kasbida qo'llay olishi muhim rol o'ynaydi. Bundan tashqari, u berilgan mavzuda chet ellik suhbatdoshi bilan chet tilida erkin fikr almasha olishi lozim. Tilga ixtisoslashmagan oliy ta'lim muassasalarda ingliz tilini interfaol usullar va metodlar orqali o'rgatish yaxshi samara beradi, bu orqali talabalarining fikrlashini yanada o'stirish, ingliz tilidan ma'lumot olish va berish, ingliz tili haqidagi yangi bilimlar, o'z sohasidagi ilmiy o'zgarishlarni kuzatib borish va yangiliklardan bexabar qolmaslik imkonini yaratadi va bu talabalar dunoyoqarashini oshiradi. Talabalarining o'z kasbida tegishli materiallarini ya'ni

mavzularda ishlash ular uchun zavqli va foydalidir. Buning uchun avvalo matnda ishtirok etayotgan yangi soʻz yoki atamalarni maʼnosi, talaffuzi va ishlatilishini talabalar bilishi lozim. Bunda bizga xilma xil interfaol usullardan foydalanish qoʻl keladi. Masalan, “zanjir”(chain drill) metodi. Talabalar yangi soʻz yoki atamalarning audiosini eshitib talaffuz qiladilar va oʻzi yaxshi oʻrgangan soʻzini tarjimasini bilan aytadi, keyingi oʻrganuvchi esa uning soʻzini tarjimasiz qaytaradi va yana bitta oʻzi oʻrgangan soʻzni qoʻshib aytadi. Shu tariqa oʻyin ohirgi talabaniing soʻziga davom etadi, mabodo soʻz tartibi soʻzlarni takrorlayotgan talabaniing shu soʻzini faqat oʻzbek yoki rus tilida aytib yordam berishi mumkin, shunda ham aytolmasa oʻyindan chiqib ketadi. Bu oʻyin talabani yangi soʻzlarni oson va qiziqish bilan beixtiyor yodlab olishiga kumaklashadi. Ikkinchi usul: guruh kichik 2 yoki 3 ta kichkina guruhlariga boʻlinadi va ketma ket turib oladilar va “buzuq telefon” (broken telephone) interfaol usuli orqali soʻzlarni mustahkamlab oladilar. Bunda birinchida turgan oʻquvchi yangi soʻz va iboralar ishtirokida gap tuzadi va orqasida turgan talabaniing qulogʻiga aytadi, u esa oʻzidan keyingi talabaga aytadi va shu tarzda oʻyin davom etadi. Va oxirgi talabaga yetib borguncha oʻyin davom etadi. Oʻyinning asosiy vazifasi jamoa bilan birga ishlash va har bir talaba fikrini toʻliq anglab olish va yetkazib berish maʼsuliyyatini his qilishidir. Tushunib olish va yetkazib berish jarayonida ular ancha maʼlumotni oʻzlashtirib oladilar. Xatosiz fikrini yetkazib bergan birinchi guruh gʻolib deb topiladi. Endi soʻzlarni oʻzlashtirib olgan guruhlar bilan ishlash ancha osonlashadi. Matni talabalar audio orqali eshitadilar va yozma koʻrinishini kuzatib boradilar. Ikkinchi marta audio qoʻyilganda esa oʻqituvchi tomonidan aynan oʻsha matndagi yangi soʻzlar tushirib qoldirilgan holatda tarqatiladi. Talaba uni bir vaqtni oʻzida ham eshitib ham hech narsaga qaramasdan toʻldirib borishi kerak. Bu amaliy ishni natijasi hamma guruh talabalari bilan tekshiriladi va xatolar ustida ishlanadi. Endi matn 2 yoki 3 qismga boʻlinib guruhlariga tarqatiladi. Guruhning salohiyatiga qarab vaqt belgilanib, ularga “Speaker with Translator” interfaol oʻyini tarzida topshiriq beriladi, bunda talabalarning har biri tarjimon va notiq boʻlib ishlaydi yaʼni notiqning gapini nuqtama nuqta emas, ohangma ohang tarjima qiladi va keyingi gapga oʻzi notiqlik qiladi. Shu tarzda birma- bir ishlanadi. Qolgan guruhlar esa xato va kamciliklarini kuztib borishadi va ularning ishiga “feedback” yani (izoh) yozib berishadi va ularning nutq va tarjimasini yordamida nimani anglab yetgani haqida inglizcha gapirib berishadi. Qolgan guruhlar ham shunday ishlashadi. Bahoni esa talabalarning oʻzlari qoʻyadilar. Bu amaliy mashgʻulotda har bir talaba oʻz guruh ishining sifatli chiqishi uchun harakat qiladi. Bu usullar ayniqsa nofilologik taʼlim muassasalarida soʻz va atamalarni tez va oson oʻrganish, mustaqil fikrini bayon etish, tengdoshlar bir-birlariga tushuntirib berish, bir xil darajadagi talabalarning bir-biriga oʻrgatish mahoratini oshirish va darslarda faol qatnashishiga xizmat qiladi. Talabalarga darsning oxirida oʻqituvchi tomonidan berilgan individual izoh talabalar uchun motivatsiya boʻladi. Berilgan matn

yoki ishlangan matnlarga oid qo'shimcha ma'lumotlar topish va harxil prezintatsiyalar tayyorlab kelish ularga vazifa qilib guruhlarga beriladi. Bu esa talabalarni yanada ko'proq o'sha mavzu bilan bog'liq bo'lgan ma'lumotlarni izlab topishga, o'zaro fikr almashishga va taqdim etayotgan prezintatsiyalar asosida fikrlarini bir-biriga bog'lay olish, grammatikadan to'g'ri foydalana olish, lug'atlardan mustaqil ishlash salohiyatini beradi. Ko'rinib turibdiki, talaba darsga zerikib yoki oshiqcha yuklamaga qaragandek emas, o'rganishni o'zi xohlab va o'zini bilim darajasini ko'tarish istagida qatnashadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Saidahmedov N. Yangi pedagogik texnologiyalar. "Ma'rifat" 2020
2. Alimov Sh.S. Zamonaviy o'qitish texnologiyalari fanidan ma'ruzalar kursi. Andijon 2021
3. Douglas brownching by principles. Pearson Longman,USA. 1996

**ИЖТИМОЙ ЖИХАТДАН ХАВФЛИ АХВОЛДА БУЛГАН ОИЛАЛАРДА
ХУҚУҚБУЗАРЛИКЛАР ПРОФИЛАКТИКАСИ.**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6590242>

Ж.А.Босимов

Ўзбекистон Республикаси

Ички ишлар вазирлиги Академияси 307-гуруҳ курсанти

Ҳар бир жамиятда барча турдаги ҳуқуқбузарлик ва зўравонликни камайтириш устувор вазифадир. Ночор ахволдаги оила ота-она ўртасидаги жанжаллар ва ажралишлар интернет орқали олинган малумотлар, дўст ва танишларнинг тасири, мобил ускуналар орқали агрессия, зуравонлик, шафқатсизлик ва ҳоказоларнинг тарғиб қилиниши вояга етмаганлар ҳуқуқбузарлиги ва жиноятчилигига тасир қилувчи асосий омиллар сифатида баҳоланади. Бизга маълумки, ҳар қаддай ҳуқуқбузарлик ва салбий иллатларнинг томири оилада шаклланади. Оила шахсни ижтимоий ҳаётга тайёрлаш, маънавий ва ахлоқий тарбиялаш, шахслар билан бўладиган ижтимоий муносабатлар жараёнида ўзини тутиш каби инсоний хусусиятларни шакллантиришда муҳим аҳамият касб этади. Агар оилада қанчалик иноқлик, бир-бирини тушуниш мавжуд бўлса, у оиладан маънавий баркамол инсонлар етишиб чиқади. Инсоният тарихи шуни кўрсатадики, қайси жамиятда, миллатда, оилада ота-онага, болаларга бўлган ҳурмат кўрсатувчи урф-одатлар мавжуд бўлса, шу ерда жиноятчилик даражаси пастдир. Жиноятларнинг қелиб чиқиш сабаблари ва унга олиб келган шарт-шароитларни ўрганиш қонунга ёки қонун ижросига путур етказадиган, унга риоя қилишга тўсқинлик қиладиган омилларни оилалардан излаш лозимлигини кўрсатади. Инсоннинг болалик ва ўсмирлик даври унинг шаклланишида ҳал қилувчи даврдир, бу пайтда шахсни оиладан ташқарида тасаввур қилиб булмайди. Том манода айтганда вояга етмаганларнинг жиноят ва ҳуқуқбузарлик содир етишда оиланинг муҳити ўз тасирини ўтказмасдан қолмайди. Малумки оилада вояга етмаганлар томонидан содир етилаётган жиноят ва ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишда давлатнинг роли беқиёсдир. Бугунги кунда кам тامينланган оилаларга давлатимиз томонидан жуда катта имконият ва шароитлар яратиб берилмоқда. Кам тامينланган оилалар учун имтиёзли киридитлар ёш оилаларни уй жой билан тامينлаш шулар жумласидандир. Айтиш жоизки, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 63-моддасида “Оила жамиятнинг асосий бўғини ҳисобланади. У жамият ҳамда давлат томонидан муҳофазада бўлиш ҳуқуқига эга” эканлиги мустаҳкамлаб қўйилган. Аммо давлат томонидан амалга

оширилаётган рағбатлантиришнинг ўзи етарли емас.Ота оналар ўз фарзандлари тарбиясига бефарқ булмаслиги уларнинг тарбияси билан яқиндан шуғулланиши жамиятда яхши инсон булиб шакилланишида халқимизнинг енг яхши ананалари рухида тарбияламоғи лозим.

ÁDEBIYAT SABAQLARÍNDÁ OQÍWSHÍLARDÍN DÓRETIWSHILIK KOMPETENCIYASÍN RAWAJLANDÍRÍW

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6590362>

Юсупов Конысбай Абылович

*Қарақалпақ мәмлекетлик университети,
педагогика илимлериниң докторы, профессор
Өзбекстан ҳәм Қарақалпақстан республикасы*

Ulıwma bilim beretuǵın mekteplerde ádebiyat sabaqlarında oqıwshılardıń awızeki hám jazba sóylew mádeniyatın rawajlandırıw eń áhmiyetli metodikalıq máselelerdiń biri. Sonlıqtan ádebiy materiallardı oqıtıw barısında oqıwshılardıń awızeki sóylew mádeniyatın rawajlandırıwdıń ózine tán ózgeshelikleri bar. Bul metodikalıq másele boyınsha Xusanbaeva [1], K.A.Yusupov [2,3,4,5. h.t.] hám basqalar ilimiy metodikalıq pikirler bildirdi.

Ulıwma orta bilim beriw mekteplerinde, kásip óner kolledji hám akademiyalıq liceylerde oqıtılatuǵın qaraqalpaq ádebiyatı sabaǵın oqıtıw barısında oqıwshılardıń awızeki sóylew hám jazba tilin rawajlandırıw eki túrli másele emes, olar bir-biri menen baylanısp izbe-iz úyrenilip barıladı. Solay etip awızeki sóylew tili hám jazba tildiń rawajlanıwına tiykar saladı.

Qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıw metodikası boyınsha oqıwshılardıń jazba tilin rawajlandırıw boyınsha metodikalıq izertlew jumısları az. Bul máselege baylanıslı qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıw metodikası boyınsha biraz pikirler ayılǵan. Usı kózqarastan ayırım metodistlerdiń pikirlerin hám metodikalıq qollanbaların bassılıqqa alıp oqıwshılardıń awızeki sóylew hám jazba tilin rawajlandırıw boyınsha metodikalıq kórsetpeler beremiz. Metodist alım S.Dolimov: «Oqıwshılardıń awızeki hám sóz mádeniyatın ósiriw ádebiy oqıw sabaqlarınıń tiykarǵı máselelerinen esaplanadı», - dep bahalı pikirin bildirgen. Ol óz miynetinde oqıwshılardıń jazba sóylew mádeniyatın rawajlandırıwda bayan hám jazba jumıslardıń áhmiyeti haqqında metodikalıq pikirlerin aytıp ótken. Bul pikirlerdi tolıqtırıp, belgili metodist alım Á.Paxratdinov qaraqalpaq ádebiyatında oqıwshılardıń jazba sóz mádeniyatın ósiriw máselesine bılayınsha pikirin bildiredi: «Birinshiden, qaraqalpaq mekteplerinde ádebiyattaǵı qosıq, gúrrińlik shıǵarmalardıń mazmunın hám baǵıtın úyrenip barıw, oǵan jobalar dúzdiriw hám qayta aytıp beriwge úyretiwler jatadı. Ekinshiden, qaraqalpaq ádebiyatı boyınsha kórkem shıǵarmalardı tallaw hám olarǵa baha beriw, sorawlarǵa juwap beriw hám bahalaw máseleleri de jatadı. Biraq mekteplerde oqıwshılardıń jazba sóz mádeniyatın ósiriw qaraqalpaq ádebiyatınıń materialların úyreniw menen ǵana tamam bolmaydı». Alımnıń bul pikiri oqıwshılardıń jazba sóz

mádeniyatın rawajlandırıwına baylanıslı ayılğan orınlı pikir esaplanadı. Usı mazmundağı pikirler Q.Yuldoshev, B.Tuxliev, Q.Xusanboevalardıń miynetlerinde ayılıp ótıledi.

Oqıwshılardıń jazba hám awızeki sóz mádeniyatın rawajlandırıw ushın qollanatuǵın jumıs túrleri bar. Ulıwma orta bilim beriw mekteplerinde, kásip óner kolledji hám akademiyalıq liceylerde jazba jumıs túrleri keń qollanıla baslaydı. Bularda bayan jumısı hám oqıwshılardıń óz betinshe shıǵarma jumısları ótkerilip barıladı. Oqıwshılar óz oyın durıs aytıp hám sawatlı jazıp beriwinde mektepte oqıtılatuǵın ádebiyat sabaǵınıń atqaratuǵın xızmeti úlken. Onda sózlik jumısı, teksttiń mazmunı menen tanısıw, obrazlarǵa pikir bildiriw, sorawlarǵa juwap beriw usaǵan máseleler menen tanısıp baradı.

Ulıwma orta bilim beriw mekteplerinde, kásip óner kolledji hám akademiyalıq liceylerde oqıtılatuǵın ádebiyat sabaǵı barısında oqıwshılar jazıwshı-shayırlardıń ómirbayanı, olardıń kórkem shıǵarmaları menen tanısıp qoymastan, usı tanısqa shıǵarmaların qalay ózlestirip alǵanlıǵın bahalaw maqsetinde jazba jumıslardıń túrleri de ótkeriledi. Bul jazba jumıslar klasta da hám klastan tis óz betinshe oqıp úyrengen kórkem shıǵarmasın qanday dárejede ózlestirip alǵanlıǵın anıqlaydı. Oqıwshılar sabaq barısında kórkem shıǵarmalardıń ózine tán belgileri menen tanısıp baradı. Oqıwshılardıń jas ózgesheligin esapqa ala otırıp, xalıq awızeki dóretpeleriniń eń jaqsı úlgielerin oqıp úyreniwge kóbirek orn berilgen. Bul oqıwshılardıń óz tájiriybesinde sózlerden orınlı qollana biliwine paydalı tásin tiygizedi.

Ádebiyat páninen oqıtıwshı oqıwshılardıń sabaq barısında hám klastan tis óz betinshe oqıp úyrengen materialların qanday dárejede ózlestirgenin anıqlaydı. Shıǵarma oqıwshılardıń jazba sawatlılıǵın, sóylew mádeniyatın jetilistirip baradı.

Ulıwma orta bilim beriw mekteplerinde, kásip óner kolledji hám akademiyalıq liceylerde shıǵarma jumısı – bul ádebiy materiallar, ádebiy dóretywshilik hám erkin temalarda ótkeriledi. Bul úsh túriń qálegen birewi boyınsha oqıwshılar shıǵarma jazıwı múmkin. Shıǵarmanı ótkeriwdiń metodikası boyınsha pikirler kópshilik metodistler tárepinen ayıladı. Shıǵarma jumısınıń teması muǵallım tárepinen úyrenilip shıǵadı. Tárbiyalıq áhmiyeti bar oqıp atırǵan klasta hám tómengi klasta ótilgen materiallar tańlap alınadı.

Ulıwma orta bilim beriw mekteplerinde, kásip óner kolledji hám akademiyalıq liceylerde ótilgen ádebiy materiallar boyınsha tómendegi temalardı tańlap alıw maqsetke muwapıq boladı. «Folklor-bul xalıqtıń ruwxıy baylıǵı», «Naqıl-maqallarda adamgershilik qásiyetlerdiń súwretleniwi», «Ertekler xalıq turmısınıń aynası», «Dástanlar-xalıqtıń tariyxı», «"Alpamıs" dástanında doslıq hám adamgershiliktiń súwretleniwi», «Orxon-Enisey hám onıń túrk tilles xalıqlar tariyxında tutqan ornı», «Axmet Yugnakiydiń «Haqıyqatlar sıylıǵı» shıǵarmasında ádillik hám haqıyqatlıqtıń jırlanıwı», «Jiyen jırawdıń shıǵarmalarında tariyxıy shınlıqtıń súwretleniwi», «Kúnxoja

shıǵarmalarında ádillik, tuwılǵan el teması», «Ájiniyaz shayırdıń lirikasında hayal-qızlar teması», «A.Muwsaevtıń lirikasında adamgershilik máselelerdiń súwretleniwi» hám taǵı basqa temalar beriledi. Bul temalardı jazba jumıs retinde paydalanıw oqıwshılardıń ádebiyatqa bolǵan qızıǵıwshılıǵı artadı, olardıń jazba sóylew mádeniyatınıń rawajlanıwına tiykar boladı.

Jazba jumıs jazıw barısında oqıwshılardıń aldında eki másele turadı. Birinshiden, olardıń shıǵarma jumısınıń mazmunına itibar qaratıladı, ekinshiden, shıǵarma jumısınıń sawatlıǵına dıqqat beriledi. Hár bir oqıwshı bul eki máselege mudamı kewil bólip, óz betinshe pikirlew qábiletin rawajlandırıw baradı. Bunday ádebiy materiallar ótkeriletuǵın jazba jumısta oqıwshılardıń oy-órisi, pikirlew qábileti, jazba sóz mádeniyatı jetilisip baradı.

Oqıwshılardıń bayan jazıw jumısları da belgili bir tártipte alıp barıladı. Bayan jumıslarınıń tekst mazmunı qızıq, logikalıq oylawda oqıwshılardı jalıqtırmaytuǵın qısqa jıynaqlı túrde bolıp, kólemi onsha úlken bolmaǵan jay gáplerden quralǵan materiallardan alınadı. Bayannıń usı túri saqlanıw, bayan ushın alıńǵan material burınǵıǵa qaraǵanda keń kólemde alıp barıladı. Bayan ushın bir pútin shıǵarmanıń yamasa úzindiniń syjeti yaki ayırıqsha belgili bir jazıwshınıń ómirbayanına tiyisli material alınıwı múmkin. Hár bir klasta ótkeriletuǵın bayan jumıslarınıń metodikalıq tárepleri bir-birine ádewir jaqın bolıp keledi. Dáslep tekst boyınsha jáne bir márte túsinik berip ótedi. Ayırım oqıwshılar tárepien sorawlar berilse sorawına juwap qaytarıladı. Bir yaki eki oqıwshı bayan jumısınıń mazmunı boyınsha sóylep bergeni durıs. Bayan jazıw ushın tolıq múmkinshilik jaratıladı. Solay etip oqıwshılardıń jazba jumısları klaslarına qaray izbe-iz ańsattan qıyınǵa qaray alıp barıladı. Jazba jumıslardı ótkeriw aldınan sol temaǵa tiyisli awızsha tapsırmalar ótkerilip barılıwı kerek. Oqıwshılar muǵallimniń basshılıǵı menen aldın-ala dúzilgen joba boyınsha ayırım qaharmanlarǵa jay hám jazba salıstırmalı minezlemeler jazıwǵa úyrenedi. Al, bunnan joqarı klaslarǵa ayılǵan túrlerden basqa bir ádebiy shıǵarmalardı jazdırıw qolǵa alındı.

Ulıwma orta bilim beriw mekteplerinde, kásip óner kolledji hám akademiyalıq liceylerde jazba jumıslardı yaǵnıy bayan hám shıǵarmalardı ótkeriw arqalı oqıwshılardıń ana tili hám ádebiyat boyınsha baǵdarlama materialların qanshama ózlestirip atırǵanın, olardıń jazba sóz mádeniyatınıń ólshemlerin anıqlaw múmkin.

Ulıwma orta bilim beriw mekteplerinde, kásip óner kolledji hám akademiyalıq liceylerde ádebiyat sabaqlarında sózlik dápterler menen islesiw, kórkem shıǵarmalar boyınsha túsinigin jazba túrde pikirlew qábiletin rawajlandırıw eń áhmiyetli metodikalıq máselelerden esaplanadı. Oqıwshılardıń awızeki hám jazba jumıslardıń tiykarǵı túrleri boyınsha hár bir klastaǵı ózgesheliklerine toqtap óteyik.

Oqıwshılar qosıqlardı hám prozalıq shıǵarmalardı kórkemlep oqıp úyreniw, ertekler menen gúrrińlerdiń syujetlerin yadnan aytıp beriw, oqıǵan shıǵarmalarınıń

mazmunı boyınsha óz betinshe joba dúzip, olardıń mazmunın jazıw, kórkem shıǵarmalarda kórkemlew qurallarınan paydalanıw ózgesheliklerine itibar beriw, úyrenilip atırǵan shıǵarmalarǵa pikir bildiriw, bul boyınsha bayan jazıw, onıń qaharmanı haqqında gúrriń etiw sıyaqlı bilim kónlikpelerdi iyelep, ózleriniń awızsha hám jazba sóz mádeniyatın bayıtıp hám rawajlandırıw, til baylıǵın jetilistirip baradı.

Oqıwshılar berilgen kórkem shıǵarmalardı, xrestomatiya-sabaqlıqtaǵı tekstlerdi dawıslap tez oqıw, yadlaw ushın berilgen kórkem shıǵarmalardı yamasa olardan alınǵan úzindilerdi tásirli oqıw, kishi epikalıq shıǵarmanıń keń hám qısqa túrde mazmunın sóylep beriw, oqıwshınıń awızsha hám jazba túrde bildirgen óz pikiriniń ápiwayı jobasın dúziw, sorawlarǵa tolıq juwap beriw, ádebiy qaharman boyınsha gúrriń qurastırıw sıyaqlı jazba hám awızsha jumıslardıń túrlerin úyrenip baradı.

Mektep oqıwshıları qaraqalpaq ádebiyatı boyınsha materiallardı tematikalıq tártipte úyrenip baradı. Olardıń awızsha hám jazba jumıs boyınsha sóz mádeniyatın rawajlandırıwda metodikalıq máseleler esapqa alınıp barıladı. Olar kórkem shıǵarmalardı hám berilgen tekstlerdi dawıslap tez oqıw, yadlaw ushın alınǵan kórkem shıǵarmalardı hám olardan alınǵan úzindiniń jobasın dúziw, kishi kólemdegi epikalıq shıǵarmanıń mazmunın qısqa hám tolıq túrde sóylep beriw, úyrenilgen shıǵarma boyınsha awızsha hám jazba túrde pikir aytıw (bayan, shıǵarma), berilgen sorawlarǵa juwap qaytarıw, shıǵarmanıń qaharmanlarına minezleme beriw sıyaqlı jumıs túrlerin ózlestire biliwi tiyis.

Oqıwshılar sabaqlıqta berilgen tekstlerdi gramatikanıń talabına ılayıqlı dawıslap tez oqıw, kórkem shıǵarmalardan alınǵan úzindilerdi yamasa yadlanǵan shıǵarmalardı tásirli oqıw, kishi kólemdegi shıǵarma boyınsha joba dúziw, kishi shıǵarmalar yaki olardan alınǵan úzindilerdi awızsha hám jazba túrde pikir bildiriw, sorawlarǵa keń túrde juwap beriw, shıǵarma qaharmanlarına minezleme beriw sıyaqlı jumıs túrlerin ámelge asırıw kerek.

Ulıwma orta bilim beriw mekteplerinde, kásip óner kolledji hám akademiyalıq liceylerde kórkem hám ádebiy publicistikalıq tekstlerdi dawıslap tez oqıw kerek. Sonday-aq kórkem shıǵarmalardı hám olardan alınǵan úzindilerdi, yadlanǵan tekstlerdi tásirli oqıw kerek. Bulardan basqa oqıwshılar tárepinen awızsha hám jazba túrde bildirilgen jeke óz pikiriniń ápiwayı hám qospalı jobaları dúzilip barıladı. Olar jazba sóz mádeniyatın rawajlandırıw maqsetinde epikalıq shıǵarmalardan úzindilerdi, yadlanǵan tekstlerdi jazba túrde bayanlap beriw, úyrenilip atırǵan shıǵarma boyınsha pikirdi awızsha bayanlaw, shıǵarma jazıw, dóretpelerdegi jeke obrazlarǵa minezleme jaza alıwı kerek.

Kásip óner kolledji hám akademiyalıq liceylerde oqıwshılar óz betinshe oqıǵan ádebiy shıǵarmanı, kórgen kórkem kinofilm, saxnalıq shıǵarma, súwret, radio, tele esittiriw haqqında qısqasha jazba túrde pikir aytıw, ilimiy-publicistikalıq hám ádebiy kritikalıq maqalalardan konspekt alıw yamasa joba dúziw, kerekli sánelerden

paydalanılıp, ádebiy temaǵa bayanlama hám referat tayarlaw sıyaqlı jumıs túrlerin ámelge asırıp baradı. Degen menen oqıwshılardıń jazba sóylew mádeniyatın rawajlandırıwda sózlik dápterlerdiń áhmiyeti haqqında elege shekem metodikalıq izertlew jumısı bolǵanı joq. Sonlıqtan ádebiyat sabaqlarında sózlik jumıslardı júrgiziwdiń usıllarına dıqqat awdarılǵanı jaqsı.

Ádebiyatshı muǵallimler sabaq barısında temalar boyınsha qıyın hám túsiniksiz sózlerdi taxtaǵa jazıp kórsetedi. Oqıtıwshılar bul usıldı kásip óner kolledji hám akademiyalıq liceylerde kóbirek paydalanadı. Sebebi, bul klaslarda ótilgen temalar boyınsha túsiniksiz terminler, sóz dizbekleri, obrazlı sózler ushırasa baslaydı. Máselen, naqıl-maqallar, frazeologiyalıq sózler, kórkemlew qurallar, qosıq qatarlarındaǵı obrazlı sózler, arab-parsı tillerinen kirgen sózlerdiń mánilerin jazdırıw kerek.

Oqıwshınıń sóz baylıǵın qansha rawajlandırıw zárúr bolsa, oqıtıwshı bul máselege ayrıqsha dıqqatlı bólıwı shárt. Sol arqalı oqıwshı pikirin mánili, túsinikli, kórkem etip bere aladı. Sonlıqtan ádebiyat sabaǵındaǵı baslı wazıypalardıń biri oqıwshını oqıwǵa qızıqtırıp oqıtıw, bilim beriw menen birge, onıń tilin, sóz baylıǵın rawajlandırıp barıw. Bul ushın olardıń aldında mınaday wazıypalar turadı. Birinshiden, ádebiyat sabaǵında oqıwshılardıń jas ózgeshelikleri, bilim hám kónlikpeleri esapqa alınıp, olardıń sóz baylıǵın belgili dárejede talapqa juwap bererliktey etip bayıtıw hám paydalanıw uqıbın rawajlandırıw kerek. Ekinshiden, ádebiyat sabaǵında ótilgen materiallardıń ishinen sózlerdi mánisine sáykes kerekli ornında ǵana qollanıw uqıbın hár tárepleme ósirip barıw tiyis. Úshinshiden, baǵdarlamadaǵı berilgen materiallar tiykarında ádebiy tilimizge kirmeytuǵın, biraq oqıwshılardıń tilinde ushırasıp turatuǵın dialekt sóylewge jatatuǵın sózlerden, mánisi joq sózlerden paydalanıwdı qadaǵan etiw, ádebiy tilde jazba sóylew mádeniyatın rawajlandırıw kerek.

PAYDALANÍLGAN ÁDEBIYATLAR:

1. Хусанбоева Қ., Ниёзметова Р. Методика преподавания литературы. –Т.: Баркамал файз мадиа, 2018. – стр. 352

2. Юсупов К.А. Методика преподавания каракалпакской литературы. – Ташкент: Сано-стандарт, 2018. – Стр.336.

3. Юсупов К.А. Методика преподавания каракалпакской литературы в академических лицеях. (монография). – Нукус: Каракалпакстан, 2019. – Стр. 112

4. Yusupov K.A. Scientific and theoretical foundations of teaching Karakalpak literature at academic lyceums // Journal of Critical Reviews. (ISSN 2394-5125). – Vol 7, Issue 7, 2020. №1.-P.P.349-354. (<https://www.scopus.com /sourceid / 21100920227>.)

5. Yusupov K.A. Methods of teaching literary material at academic lyceums according to the program // Academicia. An International Multidisciplinary Research

Journal (India). (ISSN: 2249-7137). – Vol. 10 Issue 5, 2020. – P.P. 1628-1634 (Impact Factor: SJIF 2020= 7,13).

6. Yusupov K.A. Curricula for teaching karakalpak literature. // *Academicia: An International Multidisciplinary Research Journal* <https://saarij.com>. Academicia ISSN: 2249-7137 Vol. 11, Issue 5, May 2021, Стр. 1069-1074. Impact Factor: SJIF 2021 = 7.492, 10.5958/2249-7137.2021.01525.1

7. Yusupov K.A. Scientific and methodological problems of studying karakalpak literature. // *Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR)* <https://www.tarj.in>. ISSN: 2278-4853 Vol 10, Issue 5, May, 2021. Стр. 585-590. Impact Factor: SJIF 2021 = 7.699. 10.5958/2278-4853.2021.00451.1

8. Yusupov K.A., Seytjanov J.E. Problems of artistic psychologism in Karakalpak prose. *Philosophical Readings XIII.4 (2021)*, pp.2054-2060.2054 10.5281/zenodo.5584439. Info@philosophicalreadings.org

9. Юсупов К.А. Научно-методических основы преподавания каракалпакской литературы. *International Scientific Journal Theoretical & Applied Science* p-ISSN: 2308-4944 (print) e- ISSN:2409-0085 (online) Year: 2021 Issue: 11. Pp. 362-371. <http://T.Science.org>.

10. Yusupov K.A. Teaching students the methods of artistic depiction in Karakalpak prose. // *Journal of Hunan University (Natural Sciences)*. Vol. 49. No. 04. April 2022. Page - 590-603. <https://johuns.net/index.php/abstract/361.html>

11. Yusupov K.A. Learning Discussing the Epic Novels. // *Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching*. Volume 7 I March 2022. Page - 26-30. ISSN: 2795-739X. www.geniusjournals.org.

(<https://geniusjournals.org/index.php/ejlat/issue/view/74>)

12. Юсупов К.А. Обучение основам письменной речи учащихся. // «PEDAGOGS» international research journal. Volume-7, Issue-1, April-2022. – Стр. 176-181. www.pedagoglar.uz.

13. Yusupov K.A. Theoretical foundations of teaching Karakalpak literature // *GALAXY international interdisciplinary research journal (GIIRJ)*. ISSN (E): 2347-6915. Vol. 10, Issue 5. May, (2022). Pp. – 210-216.

ЎҚУВЧИЛАРДА КИТОБХОНЛИК МАДАНИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ УСУЛЛАРИ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6590411>

Сатбаров Атабек Асилбек ўғли

*Тошкент вилояти Чирчиқ давлат
педагогика институти ўқитувчиси*

Аннотация: Мақолада ўқувчиларнинг умумтаълим мактабларида китобхонлик маданиятини шакллантириш ва ривожлантириш омиллари, уларда китобга бўлган меҳр, китобни тўғри танлаш масалалари тўғрисида фикр юритилган

Калит сўзлар: мутоола, китоб, ўқувчи, интернет, технология, маданият, ривожланиш.

МЕТОДЫ ФОРМИРОВАНИЯ БИБЛИОТЕЧНОЙ КУЛЬТУРЫ У СТУДЕНТОВ

Аннотация: В статье рассматриваются факторы формирования и развития культуры чтения в общеобразовательных школах, их любовь к книге, правильный выбор книг.

Ключевые слова: чтение, книга, читатель, интернет, технологии, культура, развитие.

METHODS OF FORMATION OF LIBRARY CULTURE IN STUDENTS

Annotation: The article discusses the factors of formation and development of reading culture in secondary schools, their love for books, the right choice of books.

Keywords: reading, book, reader, internet, technology, culture, development.

Бугун китоблар инсоният учун энг қимматли, қадриятли бой-ликка айналди. Мана шу бойликларни ўқиб-ўрганиш натижасида инсоният бугунги даражасигача кўтарилди. Хўш, ҳам хаёт, ҳам тарих, ҳам илм макони бўлган китоб оламига бугунги ёшларни қандай киргазиш мумкин? Китобдан кўра интернетни маъқул кўрадиган ёшларни китоб билан дўстлаштириш осон ишми? Ўзи хохлаган маълумотни интернетдан олиш ва уни кўчириб ўзиникида қилиб, осонгина уй вазифаларини бажаришга ўрганган ўқувчи жонини қийнаб китоб ўқишга, ундаги материалларни ўзлаштириб, ундан тўғри фойдаланишга осонгина таслим бўлармикан? Хар онда хар хил янги-ликларни этказиб бериб

турган телефон “дўстидан” осонгина воз кеча олар-микан? Ота-онаси, устозлари тақиқлаган уйинлару-фильмларларни яширинча кўришга имконият яратиб берган интернетдан осонгина қутула олармикан?

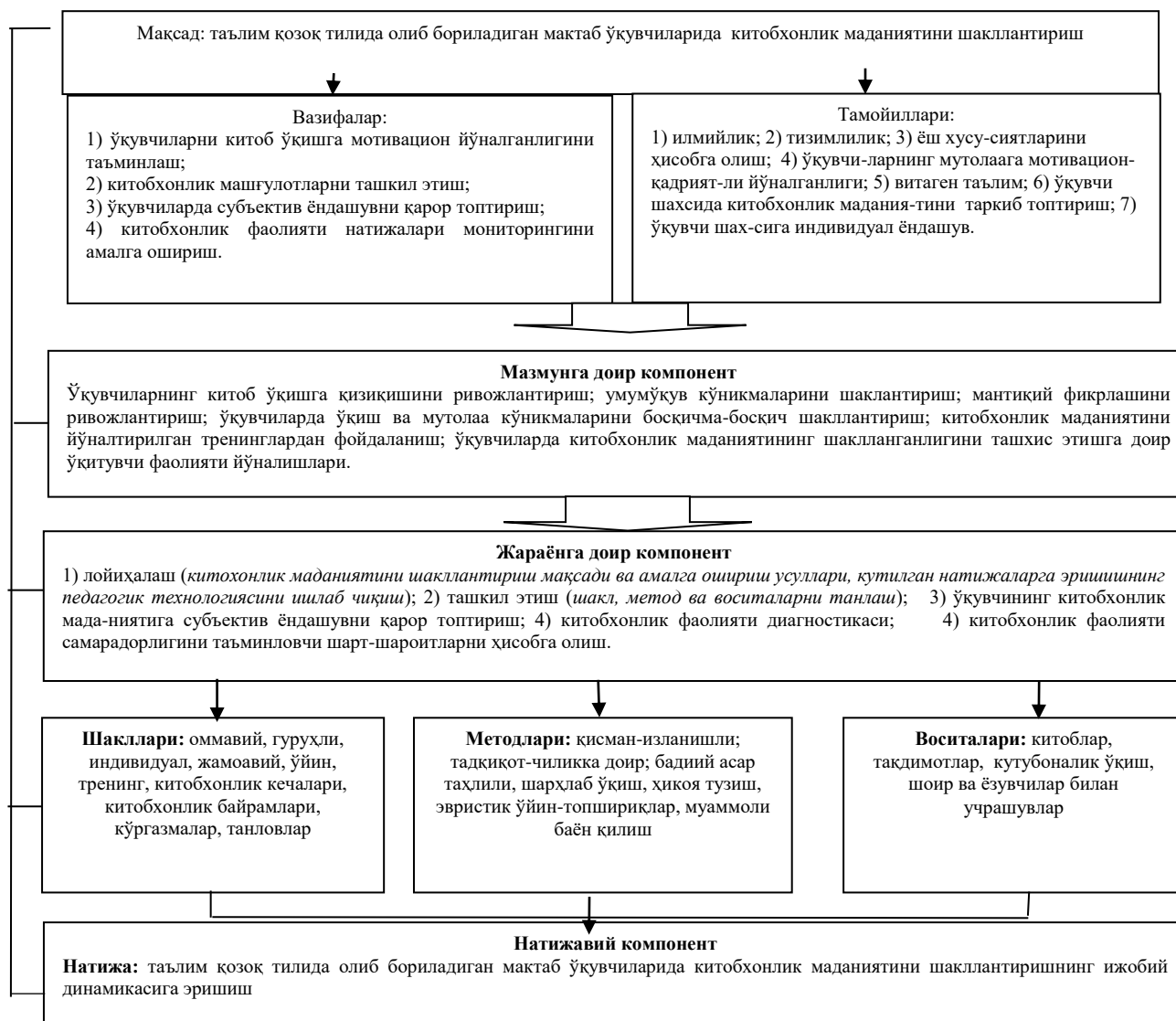
Хақиқатдан ҳам, юртимизда усиб келаётган ёш авлоднинг интеллектуал салоҳиятини ривожлантиришга катта аҳамият берилмоқда. Президентимизнинг аҳолини оммавий тарзда китоб мутолаасига жалб қилишга давлат даражасидаги масала сифатида қараши алоҳида эътиборга лойиқ. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев томонидан 2017 йил 12 январда қабул қилинган «Китоб махсулотларини нашр қилиш ва тарқатиш тизимини ривожлантириш, китоб мутолааси ва китобхонлик мада-ниятини ошириш ҳамда тарғибот қилиш бўйича комиссия тузиш тўғрисида»ги Фармойишнинг бажарилишини таъминлаш мақсадида охириги йилларда мунтазам равишда “Ўзбекистон давлат кутубхонасида” очиқ эшиклар кунининг ташкил этилиши, республикамизнинг турли худудларида “Китобхонлик маданиятини юксалтириш – буюк мақсадларимизга эришиш-нинг муҳим кафолатидир” шиори остидаги анъанавий Республика китоб байрамининг ўтказилиши, “Аудио” китоблар тақдимотининг бўлиб ўтиши, таълим масканларида “Китобхонлик ҳафталиги”нинг ўтказилиши ва “Энг яхши китобхон” каби танловларнинг бўлиб ўтиши, шоир ва ёзувчилар билан учрашувлар ўтказилиши, 2019 йилдан бошлаб таълим муассасаларида “Китоб марафони” тадбирларининг ўтказилиши сўзсиз юртимизда китобхонликка алоҳида эътиборни кучайтирганини кўрсатиб турибди.

Ўқувчиларда китобхонлик маданиятини шакллантириш модели ўз ичига қўйидаги компонентларни олади: мақсадли компонент, мазмунга доир компонент, жараёнга доир компонент ва натижавий компонент.

Ўқувчиларда китобхонлик маданиятини ривожлантириш кўп босқичли, мураккаб жараён бўлиб, мазкур жараёнга технологик ёндашувни талаб этади. китобхонлик маданиятини ривожлантиришга технологик ёндашув унинг мақсадга мувофиқлиги ва оқилона ташкил этилишини талаб этади.

1-жадвал

Ўқувчиларда китобхонлик маданиятини шакллантириш модели

Мазкур вазифани ҳал этишга йўналтирилган тарбия жараёнининг асо-сини қутиладиган натижалар ва унга эришиш усуллари, эришиш усулларини моделлаштиришни талаб этувчи режалаштириш, ишлаб чиқилган режа ва моделларни амалга ошириш, мазкур доирада амалга оширилувчи кишилар-нинг фаолият ва хулқ-атворини бошқариш билан боғлиқликдаги педагогнинг тарбиявий фаолияти кабилар ташкил этади.

Умумтаълим мактабларида ўқувчиларнинг китобхонлик маданиятини ривожлантириш технологиясини амалиётга татбиқ этишда қуйидаги педагогик шарт-шароитларга асосланиш лозим, деган хулосага келинди: фаолият мақсадини аниқлаштириш; китобхонлик маданият мазмунини лойиҳалаштириш; педагогик таъсир кўрсатиш воситаларини аниқлаштириш; ўқувчилар фаолиятини ташкил этиш метод ва усулларини ишлаб чиқиш; фаолият натижалари мониторингини юритиш.

Технологиянинг устувор йўналишлари сифатида қуйидагилар белгилаб олинди:

1) оқилона талабчанлик билан ва ўзаро фаол муносабатларни уйғунлаштириш;

2) ўқитувчилар ва ўқувчиларнинг ўзаро ҳамкорликдаги ривожланти-рувчи фаолияти;

3) ўз-ўзини бошқариш;

4) фаолиятнинг ташкил этилиши ва натижалари;

5) метод сифатида тўғридан-тўғри мажбурлашдан воз кечиш.

Ўқувчиларнинг китоб ўқишга қизиқишининг ривожланиши қуйидаги иш шаклида бўлиши мумкин:

Ўқишдан ташқари адабий фаолият.

Ушбу фаолият ўқувчи қизиқишининг ривожланишига, натижада олинган билимларни чуқурлаштиришга, ҳар бир ўқувчининг шахсий хусусиятларини ошқор қилишга, болалар автономлиги ва ижодий фаолиятини ривожлантиришга ёрдам берадиган таълим жараёнининг ажралмас қисми ҳисобланиши керак.

Ўқувчиларнинг ўқиш маданиятини шакллантириш учун адабий ўқиш бўйича дарсдан ташқари ишлар олиб борилиши катта аҳамият касб этади. Ушбу ишни ташкил этишда ўқитувчининг асосий мақсади ўқувчиларнинг ўқишга қизиқишларини шакллантириш бўлиши ва унинг учун қуйидаги вазифаларни ҳал қилиши керак:

- адабий матнни чуқур ва мазмунли қабул қилиш учун асос сифатида ўқиш сифатини ошириш;

- ўқувчиларнинг нутқини ривожлантириш, нутқ ва ёзма нутқ ва ҳиссиётларини ифода этиш қобилияти;

- бадиий асарларни ўқиш орқали ўқувчиларнинг ахлоқий меъёрларини ва қадриятларини ривожлантириш;

- адабий қаҳрамонлар мисолида инсоннинг ахлоқий фазилатларини шакллантириш.

Одатий ўқиш бўйича ўқув машғулоти доимо ўқитувчилардан режалаштирилади ва ўқитувчи рус ва чет эл классиклари, замонавий ва минтақавий адабиётларнинг асарларини оқилона билиши керак; тематик иш режасининг хилма-хиллиги; Турли жанрлардаги асарларнинг комбинацияси; турли дарсликлардан ташқари адабий ўқиш бўйича альтернатив; ўқувчиларнинг ўқиш маданиятини ошириш усуллари.

Бу йўналишда ўқитувчининг ишлаш шакллари кўриб чиқамиз.

Т.Р	Китобхонликка йўналтирувчи	Фаолият натижалари
-----	----------------------------	--------------------

	шакллар	
1	Адабий тўгарак	синфда тўпланган билимларни тизимлаштириш ва чуқурлаштиришга ҳисса қўшади. Ўқувчилар синфда билим ва ижодий қобилиятга, ўқиш талабларига эга.
2	Адабий зал	сиз драматик ҳаракатлар, мусиқа ва қўшиқларни, адабий ўйинни, китоб қаҳрамонлари билан мулоқотни уйғунлаштирадиган ҳар қандай, ҳатто энг жасур ғояни энг юқори даражага кўтариш имконини беради.
3	Адабий ўйин	у ўйин фаолияти асосида амалга оширилади, бу асарнинг жанрининг хусусиятларини аниқлаш, асарнинг таркибий қисмларини кўриш, ўқиш матнини тасаввур қилишингиз, муаллифнинг ниятини тушуниш ва ўз позициянгизни аниқлаш учун ёрдам беради
4	Адабий дам олиш	қўлга киритилган кўникмаларни чуқурлаштирадиган, халқ ижодиёти ва ёзувчиларга бўлган қизиқиш ва муҳаббатни кучайтирадиган, ўқув-машғулотдан ташқари турли тадбирлар, янги таассурот қолдиради, қувончли кайфиятни яратади. Адабий байрамлар бадиий адабиёт-лар мазмунини тузатади ва умумлаштиради, янги таассуротлар яратади. Бундай байрамларда ўқувчилар монолог ўқиш, рол ўйнаш, ҳикоя қилиш, тинглаш, китоб мазмуни қўшиқ ва рақс билан тўлдирилиб, китобни кино адаптацияси қисмларини томоша қилишлари мумкин
5	Адабий альманах	мавзули, жанр ёки бошқа сабабларга кўра бирлаштирилган китоблар, асарлар, муаллифлар ҳақидаги тадбир. Алманах тематик бўлиши мумкин, кейин китобларни бир мавзу бўйича: ҳарбий, тарихий, фантастика, табиат, эртак, шеърлар ва бошқалар билан бирлаштиради. Адабий олмонларнинг яратилиши - ўқувчиларни китоб билан таништириш ва унга эътибор беришнинг энг самарали усуллари билан бирдир.
6	Кўргазма зали	адабиёт оламида янги маҳсулотларни рағбатлантиришга қаратилган аксия. Китоб кўргазмалари ўқувчиларнинг ёшига қараб ташкил

		этилган.
7	Адабий ярмарка	адабий фестивални ташкил этишнинг анъанавий бўлмаган шаклларида бири, шу жумладан, бир вақтнинг ўзида кичик, турли хил адабий тадбирлар мажмуаси. Ярмарка давомида адабий викториналар ва танловлар, қизиқарли кишилар билан учрашувлар ўтказиш мумкин. Адабий кўрғазманинг ўзига хос хусусияти – кўрғазма мавзусига бағишланган тадбирлар ҳар хил бўлиб чиққани учун ҳар бир ҳодисанинг мазмуни ва адабий мазмуни мажбурийдир. Ярмаркада ўқувчи ўзи хоҳлаган китобни сотиб олади ёки сотиб олади.
8	Аукцион	ўқувчиларнинг ўқиш қизиқишини оширишга мўлжалланган шакл. Аукцион тематик ва универсал бўлиши мумкин, аммо вазифалар ҳар доим турли хил таркибдаги китобларга бағишланган. Аукционда ўқувчилар, ўқитувчилар ва оналарнинг қўллари билан чиқарилган адабиёт қаҳрамонларининг “нарсалар” бўлиши мумкин. Адабий ким ошди савдоси бошқа шаклда ўтказилиши мумкин. Ҳар бир синф олдиндан ўқиган китобнинг мазмунини тақдим этади, шунинг учун улар ўқишни ишташади.
9	Адабий тарғибот гуруҳи	китобларни, уларнинг белгиларини ва мазмунини реклама қилувчи, одатда битта аудиториядан бошқасига кўчирадиган кичик гуруҳ ва ўқувчилар.

Ўтказилган педагогик кузатишлар натижалари шуни кўрсатадики, ўқувчиларнинг китобхонлик маданиятини шакллантиришда “**Китоб ҳафталиги**” ўтказиш ҳам яхши натижалар бермоқда. Ҳафталик комплекс тадбир бўлиб, бунда янги ёки бирор мавзуга оид китоб-кўрик кўрғазмалар ташкил этилади, адабиётлар таҳлили ўтказилади. Ёзувчилар, шоирлар билан учрашувлар ва адабий кечалар ташкил қилиниши ҳам мумкин. Бу тадбир ҳафта мобайнида ўтказилади ва бу даврда мактабдаги барча таълим-тарбиявий ишлар шу тадбирга қаратилган бўлиб, уни байрам руҳида ўтказиш тавсия этилади.

Мактаб кутубхонасида ўтказиладиган **оммавий тадбирлар** ўқувчиларнинг китобхонлик маданиятини шакллантиради, дунёқарашини кенгайтиради, уларнинг ахлоқий-эстетик сифатларини қарор топтиради. Тадбирлар ўқувчиларда ватанпарварлик, меҳнатсеварлик, ўз миллати, аجدодлари яратган

маданий-маърифий бойликлар билан фахрланиш ҳиссини уйғотди. Тадбирлар мунтазам равишда, ўқувчиларнинг ёш хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда, кутубхоначи ва мактаб ўқитувчиларининг ҳамкорлигида ташкил этилсагина ўз самарасини беради.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Салиева З.Т. Талабаларда маънавий маданиятни ривожлантириш технологиялари Монография. – Тошкент: Fan va texnologiya, 2016. – 170 б..
2. Сафарова Д.С. Китобхонлик маданиятини шакллантириш орқали ўқувчи-ёшларни турли ёт ғоялар таъсиридан ҳимоя қилиш// Замоновий таълим. – 2017. 6-сон. 37-42-бетлар.
3. Сирожиддин Саййид. Китобсиз келажак йўқ // Моҳият.- 2017. - 17 янв.
4. <http://abc.vvs.iu/Books/instrum/page0016/.asp>.
5. <http://dic.academic.ru/dic/ns17soico/4789>.
6. http://www.e-osnova.ru/PDF/osnova_14_7_656.pdf.

STUDY ON KOREAN PROVERBS BY KOREAN FOLKLORISTS

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6590461>

Aliqulova Feruza Abror qizi

*Uzbekistan State World Languages University, the faculty of Oriental languages,
bachelor's degree student*

Annotation. *This article discusses the origin of Korean folk proverbs and the history of their collection, as well as the theories expressed by Korean linguists about proverbs.*

Key words: *Korean folk proverbs, history of studying Korean folk proverbs, dictionary of Korean proverbs, theories about proverbs.*

Man can understand the world and himself through a language that embodies universal and national socio-historical experiences. A person's interest in the past and culture also forces him to pay close attention to language. The echoes of the past, the joys and sorrows, the intellect and wisdom, the experiences and conclusions of life are today reflected in the examples of folklore, such as proverbs and sayings. As the Russian linguist F.I. Buslayev explains, paremias are specific microworlds that express the moral rules and common sense left by ancestors to guide their descendants [1, p.206]. That is why proverbs and sayings are widely studied today not only in the fields of folklore and linguistics, but also in such fields as cultural studies, ethnolinguistics and ethnography.

Korean folk proverbs, like Uzbek folk proverbs, are complex and one of the best examples of folklore. The Encyclopedia of Korean Culture states that there are two main reasons for the emergence of Korean folk proverbs:

- 1) proverbs formed from the description of a certain historical situation;
- 2) proverbs based on the description of common situations that occur in everyday life.

Most Korean folk proverbs are derived from descriptions of situations that occur in the daily lives of ordinary people. However, they may include well-known names: names of historical figures, names of literary works, names of regions [7]. For example, if we translate the proverb “황정승 네 치마 하나 세 모녀가 돌려 입듯” into Uzbek, it means “*Hvang Jong-singning uyida uch ayol bir libosni bo'lishib kiyadi*”. Hwang Jong-sing, a prominent politician of the Koryo and Chosun eras and later prime minister, was known for his extremely frugal lifestyle, and people even joked that his wife and daughters share a dress in his house. Gradually, this joke became a proverb for very frugal people. As an alternative to the Uzbek language, we can cite the following

proverbs: “*Bekniki – bejog’lik , boyniki – tejog’lik*”, “*Daryo-daryo qabul qil, tomchi-tomchi yubor*”.

Korean paremiology reflects ancient traditions and Korean culture. In today's Korean paremiology, the term proverb is mainly expressed by three Chinese terms – 속담, 격언 and 이언. The basis of all these terms is associated with the meanings of "word", "wisdom", "wise word".

Proverbs have long been in the spotlight as they come along with human life and experiences. That is why some Korean folk sayings have been added to the writings of ancient scholars, while others have been deliberately collected and recorded. In Korea, the term “속담” (proverb) first appeared in the second half of the seventeenth century in the remains of the books “어우야담” and “동문유행” (period of the Choson dynasty) and by the eighteenth century was widely used along with other terms [5, b.399]. However, scholars believe that in the story of the maid Ukmyon, mentioned in Chapter 5 of the “삼국유사” (1145), which records the ancient three kingdoms, the citation of the proverb “*己事之忙 , 大家之春促*” – “*내 일 바빠 한덕 방아*” (*jon kuydirmay yumush bitmas*) confirms that the articles were quoted in the written literature much earlier. The term “속담” means “속된 민족의 말” – “folk words with an inner meaning”. However, until the middle of the 15th century, when the hangeul (Korean national writing system) was created, the Korean people did not have a personal writing system, and as a result, ordinary people found it difficult to record their wise words. As a result, research on proverbs in Korea only intensified in the late twentieth century.

The history of Korean proverbs, the stages of their collection and research are as follows:

1. The first examples of proverbs in Korean written literature are found in Chapter 5 of the “삼국유사”. However, the book does not use the word “속담” in the sense of the word "wise", but “이언”.

2. Then, by the time of the Chosun Dynasty, a Chinese textbook in the book “박통사언해” quotes a proverb with the term “상언”. Only in the second half of the Choson period can we find the term “속담” in the books “어우야담” and “동문유행”.

3. The collection of proverbs dates back to the 17th century from Hong Manjong's book “순오지”. In this book, the author translates 124 popular proverbs of his time into Korean. After that, other scholars Li Deok Mu included 100 proverbs in

“청장관전사”, Jeon Yak Yong added 241 proverbs to “이담 손찬” and 422 proverbs are found in the book “동언해” whose author is unknown.

4. The first dictionary of proverbs in Korean is Choi Von Shik's book “조선이언” published in Shinmungwan in 1913, which contains more than 900 proverbs.

5. In 1922, Dongyasovon Publishing House published a collection of Kim Sanggi's “조선 속담” (Choson proverbs), which included more than 600 proverbs in addition to 900 articles in Choi Von Shik's book “조선이언”.

6. Bang Jong-hyun and Kim Sa-yeop's Dictionary of Proverbs, published in 1940, contains about 4,000 proverbs.

7. Kim Won-pyo's book of proverbs was published in 1948 and contains more than 700 proverbs.

8. Jin Seong-gi's collection of proverbs includes more than 400 articles and was published in 1959.

9. In 1962, Kyonghaksa Publishing House published a dictionary of proverbs, which contains 1256 examples of proverbs.

10. Lee Gi-mun's Dictionary of Proverbs, published in 1962, is the largest collection of Korean proverbs, with more than 7,000 proverbs.

11. The Korean Folklore Society published the book "Korean Proverbs" in 1970.

12. Son Jae-Seon's "Great Dictionary of Korean Proverbs" was published in 1980.

13. In 1993, Tongmunson Publishing House published a Dictionary of Proverbs.

14. In 1993, Chvi Chang's "Women's Proverbs" was published, and in 1995, the "Dictionary of Animal Proverbs" was published [2, p.78].

To summarize the content of the proverbs, many Korean scholars have commented as follows:

“Short words that mean lessons, experiences, joys and sorrows as an ancient folk wisdom” (*Li Hwe-sing*);

“Words that have an internal meaning that is not known when, where, or by whom they are uttered, and that have become widespread and public property as a result of a strong influence on the hearts of the people around them” (“*Great dictionary of Korean words*”);

“A concise idiomatic expression of worldly wisdom from the daily experience of ordinary people” (*Dictionary of Korean Linguistics*);

“Broadly speaking, any word that has a certain power and travels from time to time belongs to the genre of proverbs. In the narrow sense, we call proverbs words that are used to express some kind of intelligence, wisdom, imagination, vigilance, comparison, irony, or any observation experience, that is, knowledge that helps to tell the truth about human life. Therefore, proverbs are an encyclopedia of the past, a mirror of the present, a beacon of the future” (*Gang Shik-jin*) [3, p.9];

“The proverb is formed naturally in the people and reflects the wisdom, way of thinking and values of the common people's life” (*Nam Yun-shin*) [6, p.45];

“Proverbs tell us the truth of life not as a form of rebellion, but as truth. A proverb is a linguistic heritage that encompasses our historical condition” (*Jo Hin-chon*) [4, p.85];

“Proverbs are the product of universal truth and wisdom. They are not only a guide to our way of life, but also have a great persuasive and influential power, so we can say that the proverbs have an educational function that warns and awakens a person” [2, p.22].

In short, proverbs are short but powerful words that embody the culture, history, ideas, and way of life of a nation, and reflect the worldview and unique values of the people. The proverb is an eternal companion and close friend who lives and dies with the daily life of the people, making the life of the people richer, more beautiful and modern. Proverbs in Korean are one of the most complex and researched areas. When we analyze the research on proverbs in Korean folklore, we are convinced that each theory is finding its proof in science.

REFERENCES:

1. Маслова В.А. Введение в лингвокультурологию. -М.: Наследие, 1997. - 206 с.
2. 최창렬.우리 속담 연구. 서울: 대한출판문, 1999. - 22쪽, 78쪽.
3. 튀잉. 한,중 양국의 속담의 비교 연구, 한양대학교, 2011. - 9쪽.
4. 최창렬. 속담 고사성어 사진, 부산: 문창사출판, 2012. - 85쪽.
5. 이강언, 김문수, 박기용. 한택동 공편, «국어학습용어사전», 태학사, 2000. - 399쪽.
6. 이선종. 예림당, 한국의 속담 대백과. 서울: 대한출판문화, 2008. - 45쪽.
7. https://en.m.wikipedia.org/wiki/Korean_proverbs

NAVOIY VILOYATIDA QISHLOQ XO'JALIGIDA FOYDALANILADIGAN YERLARNI IXTISOSLASHTIRISH MASALALARI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6590520>

Jumayeva Muxlisa Baxshullayevna

(NavDPI Geografiya va iqtisodiy bilim asoslari katta oqituvchisi)

Bozorqulova Roziya

(NavDPI magistranti)

Keyingi yillarda mamlakatimiz rahbari tomonidan agrar soha vakillari oldida qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini izchil rivojlantirish, mamlakat oziq-ovqat xavfsizligini yanada mustahkamlash, ekologik toza mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish, agrar sektorning eksport salohiyatini oshirish, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash, yarim tayyor va tayyor oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish bo'yicha eng zamonaviy yuqori texnologik asbob-uskunalar bilan jihozlashga asosiy e'tibor qaratilgan.

Qishloq xo'jalik ishlab chiqarishni oqilona joylashtirish va ixtisoslashtirish yer, mehnat resurslari, asosiy hamda aylanma fondlardan samarali foydalanish imkoniyatini berish bilan bir qatorda ijtimoiy mehnat samaradorligini va yalpi mahsulot hajmining ortishini jadallashtirishni ta'minlaydi. Navoiy viloyatida qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini joylashtirish va ixtisoslashtirish bugungi bozor iqtisodiyoti sharoitida muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Qishloq xo'jaligida ilmiy-texnika taraqqiyotiga erishish, fermer xo'jaliklari moddiy texnika ta'minotini yaxshilash asosida yalpi mahsulotni ko'paytirish imkoniyatlari mavjuddir. Qishloq xo'jaligida fan-texnika taraqqiyoti ishlab chiqarish jarayonlarining barcha elementlarini sifat jihatdan takomillashtirishni talab etadi. Qishloq xo'jaligini sanoatlash hozirgi bosqichda ikkita asosiy yo'nalish-gorizont va vertikal yo'nalishda bormoqda. Birinchi yo'nalish dehqonchilik va chorvachilikda ishlab chiqarish jarayonlarini maxanzatsiyalash va avtomatlashtirishni, ikkinchi yo'nalish esa qishloq xo'jalik mahsulotlarini sanoat yo'li bilan qayta ishlashni ko'zda tutadi. Viloyatda keyingi yillarda qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlashga ixtisoslashgan ko'plab kichik korxonalar qurilgan. Bu kichik korxonalar qishloq joylardagi ortiqcha mehnat resurslarini ish bilan ta'minlashda katta rol o'ynaydi. Qishloq xo'jalik ishlab chiqarishni ilmiy asoslangan holda oqilona tashkil etish, ixtisoslashuvni takomillashtirish qator muhim sotsial-iqtisodiy vazifalarni hal etish imkoniyatlarini beradi. Bu birinchidan ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, tabiiy, iqtisodiy, mehnat resurslaridan va xo'jalik bo'g'inlarining ichki imkoniyatlaridan to'la foydalanishni yuzaga keltiradi. Ikkinchidan esa qishloq xo'jalik ishlab chiqarishni hududiy tashkil etishni va ixtisoslashuvini

takomillashtirish, oziq-ovqat muammosini ijobiy hal etadi. Shuni hisobga olib viloyatda sug'oriladigan erlardan unumli foydalangan holda qishloq xo'jaligi ekinlarini maqsadga muvofiq ixtisoslashtirish bugungi kun tartibidagi asosiy masala hisoblanadi.

Navoiy viloyati iqtisodiyotida qishloq xo'jaligi muhim rol o'ynaydi. Viloyat yer resurslari bilan yaxshi ta'minlangan. Haydalib dehqonchilik qilinadigan erlarning umumiy maydoni 109485 gektar bo'lib shundan, sug'orilib dehqonchilik qilinadigan yerlar 89354 gektarni tashkil etadi. Viloyatda qishloq xo'jaligiga yaroqli erlarning 8764185 gektari yaylovlardan iborat. Viloyatda yer resurslari quyidagicha taqsimlangan:

**Navoiy viloyati yer resurslari to'g'risida ma'lumot
(gektar hisobida)**

№	Tuman, shahar nomi	Umumiy maydoni	Jami ekin yerlar	Shundan sug'oriladigan erlar	Yaylovlar
1	Karmana	95254	15997	15997	44164
2	Konimex	1584926	4724	4724	1197964
3	Qiziltepa	218519	21749	21749	123751
4	Navbahor	157079	18153	17957	110080
6	Tomdi	3578098	243	243	3030940
7	Nurota	653042	19315	3225	483001
8	Uchquduq	4501225	120	120	3701898
9	Xatirchi	141797	29180	25335	72387
10	Navoiy sh	5153	4	4	0
11	Zarafshon sh	2132	0	0	0
12	Uchquduq sh	210	0	0	0
	Viloyat bo'yicha	1093743 5	109485	89354	8764185

Jaadval Viloyat statistika boshqarmasi ma'lumotlari asosida tayyorlangan

Viloyatda 6 ta meva-sabzavotchilmi kooperatsiyalari mavjud bo'lib, umumiy maydoni 228 gektarni tashkil etadi. Ishlab chiqarish quvvati – 240 tonna. 481,6 gektar maydon yer 276 ta fermer xo'jaliklari tomonidan issiqxonalarga ajratilgan. Hozirgi kunda 1893 gektar maydon 119 ta fermer xo'jaligiga intensiv bog'lar uchun ajratib berilgan.

Asosiy yerlarning maydoni 103092 gektarni tashkil etadi. Shundan: yoshlarga vaqtincha beriladigan yerlar – 8,073 ga; texnik ekinlar (paxta) – 32,588 gektar; g'alla

ekinlari – 38 039 gektar (bug'doy – 37 539 gektar, arpa 500 gektar); ozuqabop makkajo'xori – 1 550; dukkakililar – 2 396 gektar (no'xat – 941 gektar, mosh – 1 450 gektar, loviya – 5 gektar); moyli ekinlar – 8 821 gektar (soya – 1 000 gektar, kungaboqar – 7 788 gektar, kunjut – 33 gektar); sabzavotlar – 3 941 gektar, shundan: piyoz – 150 gektar, sarimsoq – 123 gektar (avgust-sentyabrda ekish); piyoz – 122 gektar, sabzi – 9 gektar, ko'katlar – 17 gektar, ko'kpiyoz – 17 gektar (to'qsonbosti usulida), pomidor – 242 gektar, bodring – 183 gektar, ko'katlar – 59 gektar, bulg'or qalampiri – 4 gektar (issiqxonalarda); pomidor – 809 gektar, bodring – 398 gektar, sabzi – 434 gektar, piyoz – 792 gektar, sarimsoq – 100, karam – 126 gektar (gulkaram – 35 gektar, karam – 90 gektar), ko'katlar – 51 gektar, ukrop – 8 gektar, petrushka – 13 gektar, koriandr – 6 gektar, ko'kpiyoz – 24 gektar, bulg'or qalampiri – 108 gektar, baqlajon – 43 gektar, lavlagi – 158 gektar, qovoqcha – 13 gektar (bahorda asosiy ekin yerlarida); poliz ekinlari – 315 gektar (tarvuz – 177 gektar, qovun – 118 gektar, qovoq – 20 gektar); kartoshka – 874 gektar; ozuqabop ekinlar – 12 352 gektar; past ball bonitetli ko'p yillik daraxtlar – 2 216 gektar (mevali daraxtlar – 585 gektar (danakililar – 245 gektar, mevalar – 340 gektar); uzumzorlar – 1 631 gektar.

Takroriy ekin uchun ajratilgan yer maydoni – 30 939 gektar. Shundan: sabzavot – 1 395 gektar (sabzi – 628 gektar, sholg'om – 488 gektar, turp – 279 gektar); kartoshka – 115 gektar; poliz ekinlari (tarvuz) – 355 gektar; moyli ekinlar – 7 200 gektar (kungaboqar – 7 200 gektar); ozuqabop makkajo'xori – 1 591 gektar; dukkakililar – 7 417 gektar (mosh – 7 417 gektar); guruch – 1 500 gektar; ozuqabop ekinlar – 4 931 gektar.

Sug'oriladigan paxtakor rayonlarda ilmiy asoslangan-almashlab ekishni joriy qilmasdan tuproq unimdorligini oshirishga erishib bo'lmaydi. Ma'lumki bir ekinni bir dalaga mutassil ekaverish yerning toliqishiga hosildorlikning bosh omili bo'lgan gumus miqdorining keskin kamayib ketishiga olib keladi. Sug'oriladigan yerlardan samarali foydalanishning to'g'ri yo'li beda-g'o'za, g'alla-g'o'za almashlab ekish sistemasini tadbiq etish maqsadga muvofiq. Viloyatda sug'oriladigan yerlarning asosiy qismi Xatirchi, Karmana, Navbahor va Qiziltepa tumanlarida joylashgan bo'lib, paxta, g'alla shu hududlarda etishtiriladi.

Viloyat qishloq xo'jaligida asosan yaylov chorvachiligi muhim tarmoq hisoblanadi. Har yilda o'rtacha bu tarmoqda 100-110 ming t go'sht (tirik vaznda), 315 ming t sut, 186 mln dona tuxum, 3063 tonna jun, 323 ming birlik qorako'l terisi, 960 tonna pilla etishtiriladi. Jun va qorako'l terisini etishtirishda viloyat respublikada oldingi o'rinlarda turadi. Mamlakatda etishtirilgan junning 11,4 foizi va qorako'l terisining 28,3 foizi aynan shu viloyat zimmasiga to'g'ri keladi. Keyingi yillarda intensiv chorvachilikni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Yerdan yuqori unum bilan foydalanishni ta'minlashning muhim vositasi ilmiy jihatdan asoslangan dehqonchilik sistemalarining qo'llanishi bilan bir qatorda ekin maydonlari strukturasi

ixtisosiga mos keladigan qilib to'g'ri belgilash va uni izchillik bilan mukammallashtirib borish, iqtisodiy jihatdan foydasiz va kam hosil ekinlarini eng katta samara beradigan yuqori hosilli va juda qimmatli ekinlar bilan almashtirib borish zarur.

Xulosa qilib aytganda viloyat qishloq xo'jaligida foydalaniladigan erlarni ixtisoslashtirish bugungi kunning dolzarb masalasi hisoblanadi. Qishloq xo'jaligi maxsulotlarini ko'proq etishtirish, aholini oziq-ovqat masalalarini ijobiy hal qilishga katta imkoniyat yaratadi.

ADABIYOTLAR:

- 1.Soliev A. O'zbekiston iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasi. -T.: 2014.-377 b.
- 2.Soliev A., Nazarov M., Qurbonov SH. O'zbekiston hududlari ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi. -T.: Mumtoz so'z, 2010. -332 b.

ШАРТНОМАЛАР ФУҚАРОЛИК-ХУҚУҚИЙ ТАРТИБГА СОЛИШ ВОСИТАСИ СИФАТИДА

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6590550>

Шоназаров Улфат Иброгим ўғли

*Тошкент давлат юридик университетининг
Ихтисослаштирилган филиали Давлат-хуқуқий фанлар
кафедраси мудири в.в.б.*

Аннотация: *Мақолада муаллиф фуқаролик-хуқуқий тартибга солиш воситасиларидан бири бўлмиш шартномаларга оид қисқа таҳлилни амалга оширган. Шунингдек, шартнома тушунчасининг миллий ва хорижий назарий олимлар талқинида ёритилган назарий манбаларга ҳам мурожаатлар амалга оширилган.*

Калит сўзлар: *Шартнома, фуқаролик хуқуқий муносабат, хуқуқий тартибга солиш, фуқаролик-хуқуқий тартибга солиш, шартнома субъекти.*

Жамиятни янгилаш, мамлакатни модернизация қилиш ва ислоҳ этишда фуқаролик-хуқуқий тартибга солиш воситаларининг роли беқиёсдир. Бугунги кунда дунёда юз бераётган глобаллашув жараёнида турли ижтимоий, иқтисодий ва хуқуқий тизимларни инobatга олган ҳолда шартномавий муносабатларини тартибга солиб турувчи хуқуқий ҳужжатларни изчил ривожлантириш муҳим аҳамият касб этмоқда.

Бунда айниқса, мамлакатимизда бозор иқтисодиёти ривожланишининг мустаҳкам асосларини яратиш, тадбиркорлик фаолиятида шартномавий муносабатларни хуқуқий тартибга солиш долзарб муаммолардан ҳисобланади.

Шу жиҳатдан, республикаимизда хусусий тадбиркорликни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, унинг мамлакат иқтисодиётидаги роли ва улушини кенгайтириш, соҳада фуқаролик-хуқуқий шартномаларни тузиш ҳамда унга амал қилиш маданиятини янада ошириш бўйича кенг қамровли чора-тадбирлар амалга оширилмоқда.

Шу нуқтаи назардан фуқаровий муносабатлар, жумладан, шартномавий муносабатларни умумхуқуқий универсал хуқуқий тартибга солиш воситаси дейишимиз мумкин.

ФКнинг 2-моддаси 5-қисмига кўра, муайян ҳолатларда меҳнат-хуқуқий, оила-хуқуқий, табиий ресурслардан фойдаланиш, атроф-муҳитни ҳимоя қилиш бўйича шартномавий-хуқуқий муносабатларга нисбатан фуқаролик-хуқуқий шартномалар бўйича нормаларни қўллаш мумкин.

ФКнинг 8-моддаси талабига кўра, шартномалар тарафлар ўртасида фуқаролик ҳуқуқ ва бурчлари вужудга келишининг асосларидан биридир. Устозимиз И.Зокировнинг фикрларича, шартномаларнинг аҳамиятини кенг тушунтириш мумкин. Аммо уларнинг сараси шартномалар тўлов интизомини кучайтиради, тарафларнинг фаолиятини ҳар томонлама рағбатлантиради, ўз навбатида тарафларнинг масъулиятини оширади, хўжаликнинг дебиторлик ва кредиторлик ҳолатини яхшилайти, пировардида тарафларнинг барқарорлигини таъминлайди. Бу эса ўз навбатида жамиятда товарлар, хизматлар ва капиталларнинг мўл-кўллигига гаровдир¹⁸.

Мазкур тушунча ФКнинг 353-моддасида ҳуқуқий томондан мустаҳмакланиб қўйилган бўлиб, унга асосан, икки ёки бир неча шахснинг фуқаролик ҳуқуқлари ва бурчларини вужудга келтириш, ўзгартириш ёки бекор қилиш ҳақидаги келишуви шартнома дейилади.

Шартномаларга ушбу Кодекснинг 9-бобида назарда тутилган икки ва кўп тарафлама битимлар тўғрисидаги қоидалар қўлланилади.

Шартнома атамаси уч маънода: юридик факт; бирон-бир юридик фактга асосланган, моддий ёки моддий манфаатлар тўғрисидаги ҳуқуқий муносабат; шахслар (фуқаролар ва ташкилотлар) нима тўғрисида ўзаро келишсалар, шуни акс эттирувчи, ифодаловчи ҳужжат маъносида ишлатилади. Бинобарин, ҳуқуқий муносабатларни белгилаш, ўзгартириш ва бекор қилишга қаратилган ҳолатлар юридик факт деб юритилади¹⁹.

Фуқаролик-ҳуқуқий муносабатларни вужудга келтирадиган, ўзгартирадиган ва бекор қиладиган асослар сифатида кўрилган юридик фактлар турлича бўлиб, субъектлар эрки-иродаси мазунига кўра икки гуруҳга: ҳодисалар ва ҳаракатларга бўлиниши мумкин.

Юридик ҳаракатлар ўз навбатида ҳуқуқ йўл қўйган ҳаракатлар сифатида бир томонлама ва икки томонлама битимлар (шартномалар) кўрсатилган эди. Шартномадан келиб чиққан мажбуриятларга, агар қонунларда бошқача ҳол назарда тутилмаган бўлса, ФКда белгиланган мажбуриятлар ҳақидаги умумий қоидалар қўлланилади.

Шартнома ҳуқуқий муносабатларни вужудга келтириш, ўзгартириш ёки бекор қилиш учун асос бўлиб хизмат қилади. Аммо шартноманинг ҳаракати бу билан чекланмайди. Агар бошқа юридик фактлар умумий қоида бўйича ҳуқуқий муносабатни вужудга келтириш, ўзгартириш ёки бекор қилиш билан тугалланса, шартнома мазкур юридик фактлардан фарқ қилиб, ҳуқуқий

¹⁸ Зокиров И.Б. Ўзбекистон Республикасининг фуқаролик ҳуқуқи: Университетларнинг юридик факультетлари, юридик институт ва ҳуқуқ асослари ўқитиладиган олий ўқув юртлари талабалари учун Дарслик. I қисм. Ўзбекистон Республикаси адлия вазирлиги; Тошкент Давлат юридик институти. –4-нашр. Қайта ишланган ва тўлдирилган. –Т.: ТДЮИ, 2005 й., 372-бет.

¹⁹ Бобоев Ҳ. Б., Одилқориев Ҳ.Т ва бошқалар. Давлат ва ҳуқуқ назарияси. Дарслик. –Т.: Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси, 2000. – 528 б.

муносабатни белгилаш, ўзгартириш ёки бекор қилишдан ташқари яна ҳуқуқ нормалари билан белгиланган доираларда ҳуқуқий муносабатда қатнашувчиларнинг хатти-ҳаракатларини тартибга солади, ҳуқуқий муносабат иштирокчиларининг ҳуқуқ ва бурчларини белгилайди, шартнома тарафлари икки ёки ундан ортиқ бўлиши шарт, демак якка субъект ўз ўзи билан шартнома туза олмайди, шартнома фуқаролик ҳуқуқлари ва бурчларини вужудга келтириш, ўзгартириш ёхуд бекор қилиш учун асос ҳисобланади, шартнома ҳар доим тарафларнинг келишуви тарзида мужассамланади, келишув эса фақат ўзаро тенглик, ихтиёрийлик ва тўла розилик (консенсус) асосидагина вужудга келиши мумкин.

Шартноманинг ўзига хос хусусиятларидан яна бири шартнома тузиш одобидир. Шартнома маълум бир фуқаролик-ҳуқуқий механизмлар ёрдамида ҳосил қилинадиган ижтимоий муносабатдир. Шунга кўра, шартноманинг тузилиши ФКнинг 354-моддасида кўрсатилганидек, агар тарафлар ўртасида шартноманинг барча талаб қилинадиган шаклда келишувга эришилган бўлса, шартнома тузилган ҳисобланади.

Шартнома тарафлардан бирининг оферта (шартнома тузиш ҳақида таклиф) йўллаши ва иккинчи тараф уни акцептлаши (таклифни қабул қилиши) йўли билан тузилади²⁰.

ФКнинг 366-моддасига асосан, агар қонунда муайян турдаги шартномалар учун маълум бир шакл белгилаб қўйилган бўлмаса, шартнома битимлар тузиш учун назарда тутилган ҳар қандай шаклда тузилиши мумкин. Ёзма шартнома тарафлар имзолаган битта ҳужжатни тузиш йўли билан, шунингдек, почта, телеграф, телетайп, телефон, электрон алоқа ёки ҳужжат шартномадаги тарафдан чиққанлигини ишончли суратда аниқлаш имконини берадиган бошқа алоқа ёрдамида ҳужжатлар алмашиш йўли билан тузилиши мумкин. Бозор иқтисодиёти шароитида шартномавий муносабатлар ривожланар экан электрон шартномаларнинг аҳамияти ҳар қачонгидан ҳам ортиб бормоқда, шу жиҳатдан ушбу шартномавий муносабатларни тартибга солиш жуда муҳимдир.

Шартнома барқарор бўлиши мумкин эмас, чунки ижтимоий муносабатлар турличадир, шу нуқтаи назардан олиб қарасак шартнома қай тартибда тузилган бўлса шундай ўзгартирилиши ва бекор қилиниши мумкин. Умумий қоида бўйича шартнома тарафларнинг келишувига мувофиқ ўзгартирилиши ва бекор қилиниши мумкин. Тарафлардан бирининг талаби билан шартнома суд томонидан фақат иккинчи тараф шартномани жиддий равишда бузса ва Фуқаролик кодекси, бошқа қонунлар ва шартномада тузилган ўзга ҳолатлардагина ўзгартирилиши ёки бекор қилиниши мумкин. Тарафлардан

²⁰ Муаллифлар жамоаси: Ф.Отахонов, К.Қодиров, С.Отахонов, Н.Хажиев. Фуқаролик-ҳуқуқий шартномалар / амалий қўлланма. –Т.: Ўзбекистон Республикаси Савдо-саноат палатаси нашриёти, 2010 й., –6 бет.

бирининг шартнома бузиши иккинчи тарафга у шартнома тузишга умид қилишга ҳақли бўлган нарсадан кўп даражада маҳрум бўладиган қилиб зарар етказиши шартнома жиддий бузиш ҳисобланади. Бир тараф шартнома бажаришда тўла ёки қисман бош тартиб, қонун ёхуд тарафларнинг келишувида бунга йўл қўйса, шартнома тегишлича бекор қилинган ва ўзгартирилган ҳисобланади. Агар тарафлар шартномани жиддий ўзгарган вазиятга мувофиқлаштириш ёки уни бекор қилиш ҳақида ўзаро келиша олмаган бўлсалар, шартнома манфаатдор тарафнинг талаби билан ФКнинг 383-моддасида кўрсатилган шартлар мавжуд бўлган ҳолларда шартнома суд томонидан бекор қилиниши мумкин. Башарти, қонун ҳужжатларидан, шартнома ёки иш муомаласи одатларидан бошқача тартиб келиб чиқмаса шартнома қандай шаклда тузилган бўлса, уни ўзгартириш ёки бекор қилиш тўғрисидаги келишув ҳам шундай шаклда тузилади.

Шартнома шунчаки яқинда пайдо бўлиб қолган тушунча эмас, унинг пайдо бўлганлиги ва ҳозирги ҳолатга келишигача жуда узоқ давр бор. О.А.Камалов ўзининг “Бозор иқтисодиёти шароитида маҳсулот етказиб бериш бўйича шартномавий муносабатларни такомиллаштириш” номли диссертациясида таъкидлаганидек, шартноманинг мазмун-моҳиятини доимий равишда ўрганиш заруратининг мавжудлиги, Н.Н.Тарасов эътироф этганидек, ривожланаётган ижтимоий қадриятлар, уларнинг мақсад ва вазифалари билан боғлиқ²¹.

Нидерландия давлатининг Фуқаролик кодексида “шартнома”га берилган таърифдан унинг нафақат контрагентлар ўртасидаги келишув, балки контрагент томонидан берилган “ваъда” эканлиги ҳам англашилади²².

М.Брагинский, В.Витрянский шартномалар тушунчасини аниқлашда энг аввало қонун ва шартнома ўртасида нисбатни аниқлаб олиш шарт, деб ҳисоблайдилар²³.

Қадимги Римда шартномалар *contractus* деб аталган бўлиб, у *contrahere*, яъни тортиш, ейиш феълидан олинган. Римда шартномалар ҳақида жадвал ва қонунларда: “шартномани бажариш шарт, ваъда бердингми бажар” деган қоидалар такрорланган. Ўз мажбуриятини бажармаган, сўздан қайтган киши икки барабар жарима тўлаши керак бўлган. Ибтидоий тараққиёт даврида бўлган жамият учун шунинг ўзи етарли бўлган, чунки уларда натурал муносабатлар мавжуд бўлган²⁴.

Ҳар қандай ҳуқуқ тизими каби фуқаролик ҳуқуқи учун ҳам фуқаролик ҳуқуқий муносабатлар иштирокчиларининг фуқаролик-ҳуқуқий

²¹ О.А.Камалов. Бозор иқтисодиёти шароитида маҳсулот етказиб бериш бўйича шартномавий муносабатларни такомиллаштириш. Диссертация., 2015 й., 65-бет.

²² Статъя 3.35 Гражданского кодекса Нидерландии от 1992 года.

²³ М.Брагинский, М.Витрянский. Договорное право. –Москва.: 1997 й. 9-б.

²⁴ З.Ш.Шомухамедова. Рим хусусий ҳуқуқи: Дарслик. –Т.: “Консаудитинформ”, 2002. -128 б.

муносабатларда, жумладан, шартномавий муносабатларда фуқаролик ҳуқуқий меъёрларга риоя қилишлари муҳим аҳамият касб этади²⁵.

Шартномавий муносабатларни такомиллаштириш истиқболларини белгилаш, Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодексига демократик бозор муносабатлари шароитида соҳада тегишли шартномалар тузиш ва уларни қўллаш механизмларини, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг иштирокини кенгайтириш учун имконият яратишга хизмат қилувчи қоидаларни мустақамлашга қаратилган ўзгартиш ва қўшимчалар киритилиши лозим.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Зокиров И.Б. Ўзбекистон Республикасининг фуқаролик ҳуқуқи: Университетларнинг юридик факультетлари, юридик институт ва ҳуқуқ асослари ўқитиладиган олий ўқув юртлари талабалари учун Дарслик. I қисм. Ўзбекистон Республикаси адлия вазирлиги; Тошкент Давлат юридик институти. –4-нашр. Қайта ишланган ва тўлдирилган. –Т.: ТДЮИ, 2005 й., 372-бет.

2. Бобоев Ҳ. Б., Одилқориев Ҳ.Т ва бошқалар. Давлат ва ҳуқуқ назарияси. Дарслик. –Т.: Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси, 2000. – 528 б.

3. Муаллифлар жамоаси: Ф.Отахонов, К.Қодиров, С.Отахонов, Н.Хажиев. Фуқаролик-ҳуқуқий шартномалар / амалий қўлланма. –Т.: Ўзбекистон Республикаси Савдо-саноат палатаси нашриёти, 2010 й., –6 бет.

4. О.А.Камалов. Бозор иқтисодиёти шароитида маҳсулот етказиб бериш бўйича шартномавий муносабатларни такомиллаштириш. Диссертация., 2015 й., 65-бет.

5. Статья 3.35 Гражданского кодекса Нидерландии от 1992 года.

6. М.Брагинский, М.Витрянский. Договорное право. –Москва.: 1997 й. 9-б.

7. З.Ш.Шомухамедова. Рим хусусий ҳуқуқи: Дарслик. –Т.: “Консаудитинформ”, 2002. -128 б.

8. О.Оқюлов. Фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлик моҳияти, тушунчаси, тавсифи ва асослари. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Ахборотномаси. 2015 й., №2-сон. 13-бет.

²⁵ О.Оқюлов. Фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлик моҳияти, тушунчаси, тавсифи ва асослари. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Ахборотномаси. 2015 й., №2-сон. 13-бет.

COMPARATIVE ANALYSIS OF VERB PHRASES IN UZBEK AND ENGLISH

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA FE'L SO'Z TURKUMINING QIYOSIY TAHLILI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6590573>

Guljakhon Makhmudovna

Senior teacher of FerSU

To'lqinova Dilyora

Master's degree student of FerSU

Abstract: *This article examines structural discordances in English and Uzbek by providing specific examples of differences and similarities between the two languages. We will study how to employ grammatical categories of verbs in both languages in this post [1].*

Keywords: *English, Uzbek, verb, suffixes, order, numeral, nouns, grammatical transformation, syntactical structures, pronouns, article, gender, tenses and other grammatical categories.*

**СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ГЛАГОЛЬНЫХ СЛОВСОЧЕТАНИЙ В
УЗБЕКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ**

Аннотация: *В этой статье исследуются структурные несоответствия в английском и узбекском языках, приводятся конкретные примеры различий и сходств между двумя языками. В этом посте мы изучим, как использовать грамматические категории глаголов в обоих языках [1].*

Ключевые слова: *английский, узбекский, глагол, суффиксы, порядок, числительное, существительные, грамматические преобразования, синтаксические конструкции, местоимения, артикль, род, времена и другие грамматические категории.*

INTRODUCTION. We already know that declarative statements in English have the following structure: Subject – Predicate – Object. As for Uzbek sentences, they are formed due to another scheme: Subject – Object – Predicate (at the end of a sentence). As a result, the word order of English and Uzbek phrases diverge drastically. Furthermore, suffixes such as -ni and -ini are frequently used in Uzbek phrases. Three types of structural discordances in English and Uzbek set expressions can be identified: 1. Complete conformity. 2. Partial conformity. 3. Complete discordance [2].

DISCUSSION AND RESULTS. The term "complete structural concordance" refers to the alignment of structures, word combinations, and parts of speech in both English and Uzbek. Consider the number category, which is similar in both languages: I would like to express my viewpoint – Men fikrimni aytmoqchiman I would like to express my viewpoints – Men fikrlarimni aytmoqchiman Let me introduce my friend – Do‘stimni tanishtirishga ijozat bering. Let me introduce my friends – Do‘stlarimni tanishtirishga ijozat bering.

However, the word order in these phrases is different: in English phrases, the predicate comes after the subject, whereas in Uzbek phrases, the predicate comes after the subject and object. There are extremely few examples of English and Uzbek speech formulations that are structurally identical. Typically, such expressions have two or three parts: an international telegram – xalqaro telegramma travelers’ check – sayohatchilar cheki [3-4].

Partially discordant categories include tense, voice, and case. There are two cases in English, and six in Uzbek. I heard much about your country – Sizning mamlakatingiz to‘g‘risida ko‘p eshitganman. Two English words –your country are rendered by one Uzbek word –mamlakatingiz. Moreover, they vary from the viewpoint of category of cases. Another example: We are from Tashkent – Biz Toshkentdanmiz. As we see, three English lexemes –are from Tashkent|| are combined in one Uzbek lexeme –Toshkentdanmiz. We came here on the invitation of the government of – Biz hukumati taklifiga binoan keldik. In this example the structure of the English expression –on the invitation of government|| is different by word order in the Uzbek equivalent –hukumati taklifiga (word order is vice versa).

As we see in the examples above, set expressions with partial accordance are similar in meaning but differ in structure: one letter – bitta kitob five letters – beshta kitob [5- 6]. As we see, English phrases consist of numeral and noun (singular and plural), but Uzbek phrases consist of numeral and noun in singular. Even in cases of total semantic accordance there may be revealed cases of partial structural discordance: a list of items – molar ro‘yhati (word order differs + Uzbek suffix –i|| in the word –ro‘yhati||) customs restrictions – bojhona cheklovlari (same word order but Uzbek suffix –i|| in the word –cheklovlari||) import license – import uchun ruhsatnoma (same word order + Uzbek postposition –uchun||). Total structural discordance is first of all vivid in the category of possession which is expressed by possessive suffixes in Uzbek and by possessive pronouns in English:

possessive pronouns in English:

May I introduce you to my family? – Sizni oilamga tanishtirishga ruhsat bering. This is your invitation, please. – Marhamat, sizning taklifnomangiz [7].

So, on these common examples we can confirm that a communicant of English-Uzbek conversation should master all possessive pronouns of English and possessive

suffixes (endings) of Uzbek. Total grammatical discordance is vivid also on the use of English articles which don't exist in the Uzbek language system but sometimes can be rendered with the help of another lexical means:

I would like to present you with the gift – Men sizga mana bu sovg'ani topshirmoqchi edim. In the Uzbek variant the English definite article –the|| is transferred by the Uzbek demonstrative pronouns –mana bu||. What a lovely surprise! – Qanday ajoyib uchrashuv! In this Uzbek set expression there is no rendering of the English article –a||. The most vivid examples of total structural discordances can be demonstrated on the material of English and Uzbek set expressions which have the form of sentence: It is I who should thank you – Sizga minnatdorchilik bildirishim kerak I'm terribly sorry – Meni afv eting It is just the other way round – Aksincha As the examples show, meaning and communicative aim of informing or rendering definite information, desire, point of view or feeling towards something is identical in both languages but their grammatical structures are totally different [8-9].

Result and discussion for rendering the meaningful content of speech formulas from one language into another, we apply various types of grammatical transformation: change of word order, omitting some words, adding word(s), conversion of parts of speech and others. One of the most frequently used types of grammatical transformation is change of word order, i.e. change of position of parts of speech. Please, accept my sincerest wishes on your birthday – Tug'ilgan kuningizda mening samimiy tilaklarimni qabul qiling. In these examples we come across with change of structure: in the English variant the reason of congratulation is shown in the second part of the sentence, as for the Uzbek sentence, the reason comes at the very beginning of the sentence. Moreover, English –please|| is omitted in Uzbek because its meaning is rendered by other components of the sentence. Another example of change of word order: I wish you speedy recovery – Tezda sog'ayib ketishingizni tilayman [10]. Besides change of word order in these examples we come across with conversion of parts of speech: in English the phrase –speedy recovery|| is expressed by adjective + noun, as for Uzbek –tezda sog'ayib ketishingizni|| is expressed by adverb + verb. He is a good speaker – U yahshi gapiradi. As it is clear, English –good speaker|| is expressed by an adjective + noun, in Uzbek we have –yahshi gapiradi|| – adverb + verb. I wish you good luck – Sizga omad tilayman. Here we have omitting of the personal pronoun –I|| but its meaning is rendered by suffix –-man|| in the verb –tilayman||. Omitting often takes place in Uzbek variants of conveying the meaning of English sentences with –that||: He said that he would be glad to see us – U bizlarni ko'rsa hursand bo'lishini aytdi. As we see the meaning of the sentence is rendered by another linguistic means. He said his opinion – U fikrini aytdi. In Uzbek sentence –his|| is omitted because it is rendered by suffix –-ini|| in the word.

The English article –a|| is transferred by the Uzbek indefinite pronoun –qandaydir|| (someone). In the sentence –She will come in an hour|| the article –an|| points at number (one hour), so in Uzbek we'll have –U bir soatda keladi||. So, English article –an|| is rendered by Uzbek numeral –one||. Many cases of structural discordance are based on inversion. It is natural because English sentences are formed on Subject + Predicate structure. In Uzbek sentences predicate is placed at the very end: I beg your pardon – Sizdan uzr so'rayman [12]. I can't agree with you – Fikringizga qo'shila olmayman. If you want to know my opinion – Mening fikrimni bilmoqchi bo'lsangiz. Sometimes inversion of parts of speech takes place in English-Uzbek sentences: The last week saw an intensification of diplomatic activity. – O'tgan haftada diplomatic munosabatlarning faollashuvi kuzatildi. English –last week|| is used as the subject of the sentence, but in the Uzbek sentence –o'tgan haftada|| is adverbial modifier of place. Another difficulty in English-Uzbek speech act is rendering the category of gender which is easily expressed by pronouns –he||, –she||, –his||, –her||, –him|| in the English language. In Uzbek the system of pronouns doesn't contain those which are able to express gender: She is from England – U (kishi) Angliyadan. He is from Switzerland – U (kishi) Shveytsariyadan. Her name is Ann – Uning (u kishining) ismi Ann. His name is Paul – Uning (u kishining) ismi Paul. As the examples show, in Uzbek sentences there is no strict indexing at gender (as in English) and one and the same pronoun can be used for both male and female. Structural discordance can appear in rendering compound and complex sentences. In another language the position of the main and subordinate clauses may be changed: I remember the time when we were children. – Men bolalik chog'imizni eslayman.

The complex sentence in English is rendered by a simple sentence in Uzbek because subordinate clause in the English sentence turns into an adjective + object phrase in Uzbek. Uzbek people often ask about someone's health: Sogligingiz yaxshimi? (=Is your health good? Is your health in a good condition?) [13]. But English people usually use one common and frequent question – How are you? In speech formulas of request the verb appears at the beginning in English sentences, as for Uzbek – at the end + negative form is used for producing polite request: Would you give me your book? – Kitobingizni berib turolmaysizmi? Could you stay here another day? – Bu erda yana bir kun qololmaysizmi?

CONCLUSION

As it is clear from the given above examples, the expression of politeness is rendered by verbs –could||, –would||, etc. in English, in Uzbek – by verbs in negative form: –yordam qilolmaysizmi||, –turolmaysizmi||, etc. These are also vivid examples of structural discordance of English and Uzbek set phrases. So, grammatical system of any language plays a great role in its functioning. To render appropriate meaningful content in a correct grammatical construction needs perfect knowledge and mastering

grammatical peculiarities of both languages. The most difficult points in this aspect are: syntactical structures, pronouns, article, gender, tenses and other grammatical categories [14-15].

LIST OF USED REFERENCES:

1. Rakhimov G.H. Theory and practice of translation. Tashkent: National Encyclopedia of Uzbekistan, 2016. 176 P.

2. Sweet H. A new English Grammar, logical and historical. Oxford: Clarendon press, 1995. Part 1. 500 p.

3. Tuxhlieva Sh.B. Systemic relations of speech formulas and stylistic pragmatic peculiarities of their functioning in the texts of dialogue speech. Tashkent, 1994.

4. Lectures of comparative typology, C. Satimov, M. Просвещению

5. Comparative typology V.D. Arakin, M. «Prosveshenie» 1991.

6. Нариманов Б. А., Шодийева Н. Ш. К. ОБ ПОЯТИЕ ГИДРОАККУМУЛИРУЮЩЕЙ ЭЛЕКТРОСТАНЦИИ (ГАЭС) // Academic research in educational sciences. – 2021. – Т. 2. – №. 5. – С. 286-293.

7. Narimanov B. A. FORECASTING OF PROCESSES THE TURNOVER AND STRUCTURE OF THE FINANCIAL RESOURCES OF THE BANKING SECTOR // Academic research in educational sciences. – 2021. – Т. 2. – №. 4. – С. 1980-1991.

8. Yangibayevich A. A., Absalomovich N. B., Baxodirovich N. S. Forecasting of processes the turnover and structure of the financial resources of the banking sector // SAARJ Journal on Banking & Insurance Research. – 2019. – Т. 8. – №. 3. – С. 28-44.

9. Absalamovich N. B. Research on the use of alternative energy sources in Uzbekistan: Problems and prospects // ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2020. – Т.

10. – №. 11. – С. 763-768. 10. Yangibayevich A. A., Pardaboev A., Absalomovich N. B. Issues of modeling the perspective development of cattle breeding // South Asian Journal of Marketing & Management Research. – 2020. – Т. 10. – №. 6. – С. 89-96.

11. Nabijonovich J. A. Renewable energy sources in Uzbekistan // ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2020. – Т. 10. – №. 11. – С. 769-774.

12. Sultanov M. M. et al. FITTING THE SPECTRA OF PIONS, KAONS, PROTONS, AND ANTIPROTONS IN RELATIVISTIC CU+ CU COLLISIONS // Euro-Asia Conferences. – 2021. – С. 96-98.

13. Abror Q. Research and Analysis of Ferromagnetic Circuits of a Special Purpose Transformer // Fazliddin, A., Tuymurod, S., & Nosirovich, O.O. (2020). Use of Recovery Boilers At Gas-Turbine Installations Of Compressor Stations And Thyristor Controls. The American Journal of Applied sciences. – 2020. – Т. 2. – №. 09. – С. 46-50.

14. Taylanov N. A., Dzhuraeva N. M., Bobonov D. T. Diffusion evolution of electromagnetic perturbations in superconductors //Uzbekiston Fizika Zhurnali. – 2019. – T. 21. – №. 2. – C. 130-132.

15. Olimov O. N. et al. ELEKTR ENERGIYADA PAST KUHLANISHLI KOMMUTASIYALASH JIXOZLARNING, IQLIM VA JOYLASHISH TASNIFI //Academic research in educational sciences. – 2021. – T. 2. – №. 5. – C. 294-299.

A STUDY OF SYNONYMY OF ALLIED AND NON-ALLIED COMPLEX SENTENCES

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6590596>

Anvar Gofurovich Mukhiddinov

*Doctor of Philology, Associate Professor
of the Department of Russian Philology, FerSU*

Ibrokhimova Naimakhon Ilyosjon kizi

*Master's degree student of Linguistics: Russian
language, FerSU*

Annotation: *The article is devoted to the problem of synonymy of form and sense. According to the present scientific trends it is important to analyze the synonyms from the position of anthropocentrism, asymmetry, symmetry and integration.*

Key words: *synonymy, synonymy of forms, synonymy of senses, theoretical model, integration, criterions*

ИССЛЕДОВАНИЕ СИНОНИМИИ СОЮЗНЫХ И БЕССОЮЗНЫХ СЛОЖНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ

Аннотация *Статья посвящена проблеме синонимии формы и смысла. Согласно существующим научным тенденциям важно проанализировать синонимы от положения антропоцентризма, асимметрии, симметрии и интеграции.*

Ключевые слова: *синонимия, синонимия форм, синонимия смыслов, теоретическая модель, интеграция, критерии*

The study of synonymy, which is one of the universal semantic constants of natural language, is of great importance for modern science in general methodological and practical terms. From a methodological point of view, the problem of synonymy is inseparable from the question of the connection between language, thinking and reality, identity and difference, symmetry and asymmetry, identifying the place and diversity of language functions in the process of cognition and communication. In practical terms, the consideration of this problem is determined by the important role of a person's possession of synonymous means, which make it possible to choose from the dictionary and grammatical system of the language precisely those means that accurately express his thoughts and feelings. It is the methodological and practical significance of the problems of synonymy, associated with understanding the problems of communication and cognition, that makes the study of synonymic

relations in language especially relevant within the framework of the linguistic paradigm of the late 20th and early 21st centuries with a clearly marked turn towards a comprehensive study of objects in language and language as a whole.

The prospects for an integrated approach to the language, focusing not on particulars, but on the integrity and nature of the integrative interaction of its parts, put forward a number of new and actualized some of the already known problems in linguistics. These include the identification of the correlation of linguistic and mental categories, the definition of general and particular patterns of implementation of language units in a comprehensive analysis of the universal semantic constants of the language: polysemy, homonymy, conversion, antonymy.

The problem of synonymy, despite a long history of study in different paradigms of linguistic knowledge and comprehension at different levels of the language system with varying degrees of effectiveness, has not yet become the subject of a comprehensive analysis. However, synonymy as a semantic interaction of the identity and difference of linguistic units has been most fully studied at the word level in connection with a systematic approach to lexical units. A large number of works on the material of various languages are devoted to its study, criteria for its description are identified, and its theoretical and practical purpose is determined. And the results of numerous studies of the problem under discussion are recorded in synonymous dictionaries. In grammatical science, the problem of synonymy was developed mainly in morphology, in syntax this problem has not been studied exhaustively, which is primarily due to the fact that syntax (the study of scientific syntax, which was initiated by A.M.

Peshkovsky began to develop much later than vocabulary and morphology. The ideas of the theory of transformational grammar and the doctrine of syntactic transposition gave impetus to the development and beginning of the study of syntactic synonymy. At the same time, in the study of the problem of synonymy, tasks were set and solved within the framework of one, separately taken level of the language. Meanwhile, a clear delimitation of the levels of the language system in the analysis of synonymy, in addition to unconditional advantages, has its drawbacks. More G.W.F. Hegel wrote about the meaning of the whole for the parts of the organism: "Their living unity is not indifferent to them, but, on the contrary, it is a substance in which and through which they can only preserve their own individuality".

New perspectives in the study of synonymy are associated with the study of the functioning of synonymic units in the text, which led to the formulation and study of the problem of synonymy at the text level.

The experience of the previous study of synonymy, the tendency of a not too rigid distinction between lexical, morphological and syntactic synonymy, the inclusion of synonymy in the broad range of problems of semantic studies of the language has

prepared by now the foundation for creating a theoretical model for analyzing the integrative interaction of synonymous units of the same and different levels of affiliation, within which it can be an objective and complex picture of synonymic relations in the language is obtained. One of the theoretical settings of the model for analyzing the integrative interaction of synonymous units of the same and different levels of belonging is the description of synonymy as one of the semantic constants of natural language, closely related to the essence of a person, his worldview, spiritual and practical activities.

Since it is impossible to describe synonymic relations in a language in isolation from a person whose essence "... rests in the language", the human factor is chosen as a system-forming link when discussing the problem of synonymy. The next setting in the development of a theoretical model for the analysis of the integrative interaction of synonymous units of the same and different levels of belonging is to determine the essence and nature of the concept of synonymy in close connection with the logical and philosophical doctrines of identity.

This made it necessary to involve representatives of the mainly German logical-philosophical tradition as key works, distinguished by self-sufficiency when it comes to developing problems of identity. As reference points, the principle of the identity of the indistinguishable (Leibniz 1983), the aporia of identity and difference by I. Kant, the interaction of identity and difference by G.V.F. Hegel, which are complemented by the concepts of symmetry and asymmetry, which are integral attributes of the language system, the real world and human nature as an integral part of this world. The principle of symmetry and the principle of asymmetry of the form and content of language units underlie the existence of synonymy, the essence of which is that the same content has several forms for its expression. If symmetry is a manifestation of balance and static, then asymmetry is a manifestation of movement, various transformations caused by shifts and rotations of objects in space and time, as well as their combinations. The use of the principle of symmetry and the principle of asymmetry makes it possible to include the spatio-temporal parameters inherent in all processes occurring in the world, from the simple movement of objects in space and time to thinking, into the definition of identity and difference.

An essential, if not exclusive, role in the analysis of synonymous relations between linguistic units in this model is given to the use of the theoretical development of G. Frege of two interrelated concepts – "meaning" and "meaning", related to the subject and semantic content of linguistic expressions. The theoretical development of the relationship between meaning and meaning is expanded by the description of the meaning of linguistic expressions proposed by W. Quine through a set of synonymous transformations. Their use significantly expands the analysis and

makes possible a constructive study of synonymy, which in the proposed model is carried out in two directions.

On the one hand, various linguistic forms were subjected to synonymic analysis and what was common between them was determined, according to the method of describing the meaning of linguistic expressions proposed in a number of semantic works of the logical-philosophical and linguistic directions: the meaning of a linguistic expression is the class of all linguistic expressions that are synonymous with data. On the other hand, a search was carried out and the establishment of another concept of the content of synonyms - the meaning of synonymous units. The bidirectional study of synonymic relations between linguistic units brings the analysis of synonymy beyond the language in the direction from the synonymy of forms to the synonymy of meanings, which significantly expands the theoretical model for the analysis of the integrative interaction of synonyms of the same and different levels of belonging.

Since the study of language and synonymy as one of the most important semantic constants of a language is connected with the essence of a person and his attitude to the world around him and to himself, the study of the problem of synonymy required an expansion of theoretical development. In this case, we are talking about the inclusion in the circle of objects of reference, limited in logic and analytical philosophy and in most linguistic works to objects, phenomena, events of extralinguistic reality, a person as a carrier of information about external reference. This corresponds to the general philosophical position that a person belongs to the natural objects of the real world. The speaker, describing a reference external to him, appropriates the formal apparatus of language and, with the help of it, manifests his position, forming the center of internal reference. This explains the introduction of the concept of "internal reference" into the development of a theoretical model for the analysis of synonymy. Therefore, one can speak of a reference external to the speaker and at the same time internal as the speaker's attitude to it. Internal reference is a reflection in the semantics of linguistic expressions of all human introspections, defined as the semantics of the speaker's personal partiality to the reported. The reflection of a common reference in linguistic units that are in relation to synonymy coincides, they are semantically identical to each other. The reflection of the internal reference does not coincide, they are semantically different. On the dialectical unity of semantic identity and difference, the synonymy of language units of varying complexity and syntactic configuration (words, morphemes, phrases, sentences, texts) is based, which have the same type of correlation with external reference and differ in the speaker's personal bias towards it. If the description of the synonymy of linguistic units stopped at the analysis of the synonymy of forms, then the path to a complete and adequate picture of synonymous relations in the language would be closed, reflecting the interaction of denotative and connotative meanings (emotionally expressive and

evaluative), stylistic, register, social, territorial, professionally specialized differences between synonyms.

As a result of the analysis of the factual material on the basis of the methodological guidelines adopted in this model, it was revealed that the objective reality in which synonyms function is the text as a product of the speaker's verbal and mental activity. The functioning of synonyms in the text is subordinated to the creation of the semantic integrity of the text, based on the unity of the theme, provided by the identity of the reference, the correlation throughout the text with the same fragment of the extralinguistic reality of synonymic units. At the same time, it is fundamentally important to analyze not individual synonyms, but the totality of synonyms in their relationship to each other in the process of functioning in the text. In this regard, the work clarifies the concept of a synonymic series as a system of symmetrical and asymmetric in form and content of language units, which significantly expanded the idea of a synonymic series by including linguistic units of different levels. All of the above allows us to state that the proposed model of synonymous relations of linguistic units clearly shows that synonymy as one of the universal semantic constants, along with other semantic constants of natural language, is one of the possible options for explaining complex, multi-parametric relationships between language, thought and reality. This model reflects numerous information processes that occur in the mind of a person when he creates a certain conceptual picture of the surrounding reality. Theoretically constructive and methodologically important is also the conclusion that the integrative interaction of synonymous units of the same-level and multi-level belonging can be one of the processes leading to the acquisition and consolidation of new knowledge. As a result, we have a methodologically sound and promising model for describing the synonymous relations of linguistic units, applicable to the analysis not only of a single natural language, but also when comparing languages within the framework of interlingual synonymy.

LIST OF USED REFERENCES:

1. Belonogova A.A. Synonymy of "texts-compacts" as a factor in the adequacy of understanding the text in terms of intercultural communication: author. dis. ... cand. philol. Sciences. Ulyanovsk, 2003. - 21 p.
2. Boeva N.B. Grammatical antonymy in modern English: monograph. M.: Gothic, 2000. 160 p.
3. Gak V.G. Language transformations. Moscow: Languages of Russian culture, 1998. 768 p.
4. Hegel G.W.F. Lectures on Aesthetics: Op. in 12 volumes. Book. 1M.; Leningrad: GIZ publishing house, 1938. 431 p.

5. Dobrichev S.A. Converse Relations in Modern English: Abstract of the thesis. ...
Dr. Philol. Sciences.

ЎРТА ОСИЁ МЕЪМОРЧИЛИГИДА СЕРЖИЛО НАҚШЛАРНИНГ БЕТАКРО
КЎРИНИШЛАРИ .

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6590614>

Лазиз Убайдуллаев

Қарши давлат университети

“Санъатшунослик” Факультети

Рангтасвир ва амалий санъат кафедраси ўқитувчиси

Аннотация: Ушбу мақолада ўзбек миллий нақш санъатининг ўзига ҳос жилвалари ҳалқ хунармандчилигининг бетакрор амалий безак санъати ва меморий обидаларнинг бадиий безаклари ҳақида сўз борга. Нақш турларидан гириҳ нақш намуналари ва ишланиш услублари билан бир қаторда рамзий ифодалари батафсил ёритилган.

Калит сўзлар: Мақбара, Пештоқ, Тасвир, Рамз, Нақш, Наққош, Эпиграфика, Ганч, Ёғоч ўймакорлиг, Хунармандчилик, Ҳалқ амалий безак санъати.

IX— X асрларда Ўрта Осиёда наққошлик санъати авж олиб ривожланди. Архитектурада ғишт қалаб нақш солиш юксак даражада ривожланди, биноларнинг ички томонига ганч, ёғоч ўймакорлигини қўллаш юксак ривож топди. Айниқса макбараларнинг пештоқлари девор ва равоқлар ганч-нақшлар билан жуда нафис безатилади. Нақшлар мураккаблашиб борди. Уларнинг янги нусхаларида рамз, тасвирлар, тимсол, дуо-афсунлар, тасбих, ва бошқалар нақадар мўллигини кўрамиз. Рамзий нақшлар дунёда содир бўлаётган воқеликлар, тилакларни акс эттирган. Хар бир чизилган нақшда ўзига хос маъно бўлган. Чунончи, ўсимликсимон нақш гулсапсарни олайлик, у осойишталик ва умр узоқлик тимсоли, “печак ислимий” нақши бойлик ва фаровонликни, новда ва япроқлар эса тўкинчилик ҳамда баҳор чоғида уйғонишни билдиради. Мусаввирнинг тасвирлари бу унинг она табиатга бўлган муҳаббатини, билдиради. Унинг ранглари ўзига хос маъно ва характерга эга. Накш ўзбек маданиятининг ҳамма боскичларида хамрох бўлиб келган. Энг оддий принциплари бир-бирига мутаносиблик, уйғунлик, йўсин ва усулларини ажойиб қайта-қайта такрорлашувидир. Халқ наққошлари нақшларнинг ҳар бир деталига алоҳида эътибор бериб, унинг табиийлигини йўқотмаганлар, ҳар бир элемент устида пухта фикр юритганлар(1.75-б).

XIV–XVIII–асрларда биноларнинг ички томонларини безатишда ганчкорлик санъатидан фойдаланилган. Бу даврларда янги-янги нақшлар

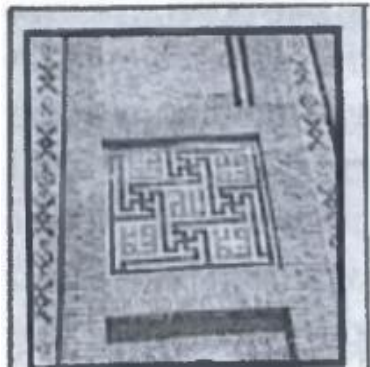
яратилди. Биноларда ганч ўймакорлиги, узвий боғланган кошнлар ва тошдан ясалган безаклар кенг ишлатила бошланди. Кошин ва тошдан ўйилган безаклардан фойдаланиш натижасида ганчкорлик аста секин минораларнинг ички қисмига қўлланиладиган бўлди. Унинг ташқари қисмига эса жуда кам қўлланилди(2.11-б). XX асрнинг ўрталарида наққошлик санъати янада ривож топди. Деворларга манзарали монументал тасвирнинг машҳур устаси Чингиз Аҳмаров Шарқ миниатюрасининг энг яхши намуналаридан ҳамда Ўрта Осиё халқларининг бадиий меросидан илҳомланиб ажойиб деворий расмлар яратди. Ўзбек халқи икки минг йил давомида халқ амалий санъатининг шундай ажойиб намуналарини яратди ва яратиб келмоқда. Наққошлар ўзларининг юксак бадиий маҳорати ва назокати билан бугунги кунда ҳам кишиларни ҳайратга солмоқдалар. Албатта наққошлик санъатида гириҳ ва ўсимликсумон нақшлар меъморий обидаларни бадиий безатишда етакчи ўринни эгаллайди. Айнан гириҳ нақшлар ҳақида тўхталадиган бўлсак, Гириҳ қатъий қонуниятга эга мураккаб нақшдир. Уста ислимий нусха чизишда истаган томонга навдаларни йуналтириши мумкин. Агар маъқул бўлмаса учуриб бошқа ёққа йуналтириб бўш ўринларни гул, гунча ёки барглар билан тулдириб кетаверади. Демак, уста ислимий чизишда ўз иши устидан хоким. Гириҳ чизишда уста чизаётган гириҳига тобеъ бўлиб қолади. Чунки хар бир гириҳ хандасий (геометрик) қонуниятлар асосида вужудга келади.

Хандасий нақшлар Ўрта Осиё ва яқин шарқ мамлакатларида жуда кенг тарқалган. У ўзини мураккаблиги ва аниқ қонуниятга эга булмаганлиги, куркам ва вазминлиги билан совлат тукиб туради. Бирон иншоатни безашда гириҳ билан ислимий биргаликда қўлланган бўлса, биринчи бўлиб кўзимизга гириҳ ташланади. Композицияда гириҳ етакчи ўринни, ислимий эса тўлдирувчи ўринни тутди. Шу сабабли гириҳ билан ислимий биргаликда қўлланган композицияда ислимий гириҳ чизигини кесиб ўтмайди. Гириҳ биринчи, ислимий иккинчи планда туради. хар бир халқни ислимий ёки оддий ўсимликсумон нақшларини кўрсак улар бир-биридан ажралиб туради. Чунки, хар ерни ўзига хос манзараси ва ўсимлик дунёси нақшида акс этиб туради. Бундан маълум буладики, ислимий нақшлар географик характерга эга бўлар экан. Гириҳни яна бир афзаллиги шундаки, у байналминал, географик характерга эга эмас: шу боис у ватан танламай ер юзининг намма қитъасида ўз-ўзини топа олади.(3.140-б)

Кўкалдош мадрасаси пештоки 10 ва 5 раҳли геометрик нақшлар билан безатилган. Икки томонида иккитадан квадрат шаклида ва меҳроб токча кўринишида безаклар билан безатилган Икки ёнида тўртта квадрат чиройли безатилган бўлиб, унда Марказий Осиёнинг деярли барча меъморчилик

тажрибасида учрайдиган чархпалак тасвирланган. Ушбу нақшни шу асргача ҳеч ким илмий таҳлил қилиб, хулоса чиқара олмаган. Ҳозирча бирорта манбаъда илмий таҳлили баён қилиб берилганини учратмадик. Хўш, Кукалдош биноси фасадида сақланиб қолган квадрат

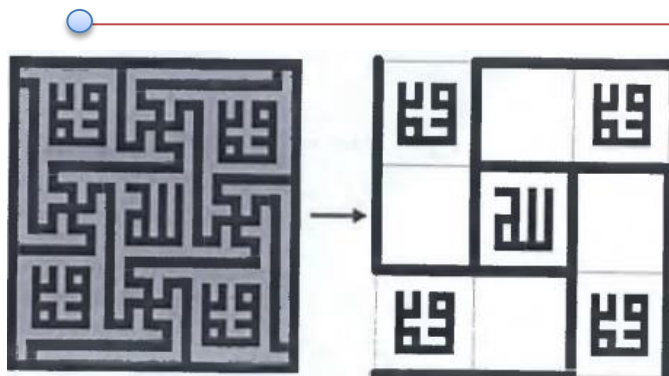
шаклидаги тўртта бир хил нақшли безак қандай ҳикматни англатиб турибди. Дунёда маъносиз сўз бўлмаганидек, маъносиз нақш ҳам йўқ. Шу нуқтаи назардан сўз юритилаётган безакни таҳлил этишга уриниб кўрайликчи

Квадрат ичига назар солсак у тўққизта катакка бўлиниб, квадратда

Яратгувчи, тўрт мартта Мухаммад сўзи араб алифбосида ёзилган. Шакл жихатидан қарасак битта катта чархпалак соат мили кўрсатгичи йўналишида ҳамда тўрттаси эса соат мили юришига қарама-қарши кичкина шаклда тасвирланган. Ранг жихатдан қарасак Яратгувчи ва Мухаммад ёзув ранглари бир хил рангда тасвирланган. Кўпчилик Яратгувчи ва Мухаммад сўзини ўқийди. Лекин бу сўз ва шаклларни биргаликда кўшиб ўқий олмайдилар. Бунинг сабаби шундаки, араб имлосини билган инсон шаклларнинг рамзий маъносини етарли даражада билмайдилар, билсаларда иккаласини кўшиб ўқишга қийналадилар.(4.97-б) Аввало, нима учун безакка квадрат танланган Квадрат дунёнинг тўрт томони, мустахамлик, оламнинг чексизлиги, қуёш фарзанди эканлиги, абадийлик, ёруғлик маъноларини, шунингдек, оламнинг моддий асоси тўрт унсурдан, яъни ер, сув, ҳаво ва оловдан иборатлигини ифодалайди. Квадрат яна симметрик, гўзаллик тенглик рамзидир. Оламдаги жамики гўзаллик квадрат шаклига асослангандир.

(Тошкент шаҳридаги Кўколдош мадрасаси пештоқидаги безак.)

Ушбу квадрат нима учун 9 та катакка булиниб, шу катаклар асосида ёзилган, бунинг сабаби нимада Агар рақамларни тўққизта катакка ёзиб чиқсак қуйидаги кўриниш беради. Математикада рақамлар фалсафасига муружат қилсак, ҳар бир рақам ўзига хос мантиқий ва фалсафий маънога эга. Яъни 1-рақами Аллохнинг ягоналигини, 2 рақами жуфтлик рамзи ва хоказо тушунчаларига эга. Нима учун квадрат тўққизта тенг катакка бўлинган. Инсон она корнида 9 ой, 9 кун, 9 соат, 9 дақиқада хомила сифатида улғаяди. Яна соғ ва мукамал инсонда 9 муҳим аъзо етук булади: кўз, қулоқ, бурун, оғиз, қўл, оёқ, қорин, тиш ва тил. Колаверса, 9 сони қадимдан муқаддас рақам ҳисобланган. У бахт, икбол рамзи.

Оддий гириҳ намуналаридан нусха кўчириш ёки уларни мустақил машқ қилиш авваламбор геометрик яшашларни машқ қилишдан бошланади. Чунки битта гириҳ композициянинг ичида ҳам бир неча шакл мужассам бўлади. Буларни яшаш учун эса малака талаб этилади. Геометрик яшашларнинг биринчи машқи айланани циркуль ёрдамида тенг бўлакларга бўлиш орқали кўпбурчакли шаклларни ясаймиз. Бунинг учун қоғоз юзасига бир хил диаметрдаги айланаларни чизиб оламиз. Геометрик чизмачилик курсида олган билимларимизга таяниб айланаларни мунтаазам кўпбурчакларга бўлишни машқ қиламиз. Чунки гириҳ нақшларида бу шакллар ҳар доим қўлланилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Қосимов Қ. “Наққошлик” – Т.: Ўқитувчи. 1982
2. Аҳмедов М.Б. “Ёғоч ўймакорлиги”. –Т.: Адабиёт учқунлари, 2017, 11 б.
3. С.С.Булатов, М.С.Соипова “Бадиий таҳлил тамойиллари” тошкент – “фан ва технология” – 2016
4. Ниғмонов Б.В, Эрматов А.Б. Нақши нигоралар, ТОШКЕНТ – 2010 й.

РАНГТАСВИРДА ҚОРАҚАЛПОҚ МИЛЛИЙ МАДАНИЯТИ ИФОДАСИ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6590786>

Кадирбергенов Амангелди Куанишбай ўғли

*Камолитдин Беҳзод номидаги Миллий рассомлик ва дизайн институтининг
“Дастгоҳли рангтасвир” мутахассислиги 2-курс магистри*

Аннотация: Ушбу мақолада Қорақалпоқ халқининг жимжимадор амалий санъатида ўзининг миллийлиги ва қадим тарихга эгалиги билан шухрат қозонган бетакрор ўтовлар ҳақида сўз юритилган, қолаверса Қорақалпоқ рассомлари ижодида она юртнинг бетакрор табиати ва азал-азалдан шакилланиб келган, авлоддан-авлодга меърос бўлган устоз-шогирд анъаналарининг ўзига хос давомийлиги ва ёш ижодкорларнинг келгусидаги бажариши лозим бўлган вазифалар тўла очиб берилган.

Калит сўзлар: Қора уй, Ўтов, қасқоқ, уйчи, оқ ўтов, бўз ўтов, бўз ўрда, чий, кўклаш, телетин, шанироқ, тўғин.

Санъат жуда қадим замонларда, меҳнат жараёнининг тараққиёти натижасида пайдо бўлди. Меҳнат жараёнида инсон тафаккури камол топди, гўзаллик ҳисси ортди, воқеликдаги гўзаллик, қулайлик ва фойдалилик тушунчалари кенгайди. Синфий жамият вужудга келиши билан эса ижтимоий тараққиётда катта ўзгаришлар содир бўлди; ақлий меҳнат жисмоний меҳнатдан ажралиб чиқа бошлади. Бу эса фан ва санъат ривожига муҳим аҳамият касб этди. Профессional санъат ва санъаткорлар шу даврда пайдо бўлди. Санъат эса ўзининг ўзига хос хусусиятини, синфийлигини намоён этиб, ҳукмрон синфнинг идеологиясини тарғиб этувчи кучли ғоявий қуролга айланди. Лекин шунга қарамай, омма орасидан етишиб чиққан истеъдодли ижодкорлар меҳнаткаш халқ оммасининг орзу-истакларини, уларнинг гўзаллик ва худбинлик, олийжаноблик ва инсонпарварлик ҳақидаги тушунчаларини ифода этувчи асарлар яратдилар. Халқнинг турмуши, ҳулқ ва одатлари, ютуқ ва мағлубиятлари уларнинг асарларида ўз ифодасини топди. Ҳар бир даврда мавжуд бўлган ана шундай санъат ҳаёт гўзалликларини тасвирлаб, одамларда юксак хислат ва фазилатларни камол топтирди, уларни тенглик, озодлик, биродарлик, ёрқин келажакка интилишга даъват этди.

XIX аср ўрталаридан тасвирий ва амалий санъатда янги мавзу ва технологиялар ҳаётга кириб кела бошлади, дастгоҳ санъатининг дастлабки намуналари яратилди. Бу санъатнинг муаллифлари четдан келган рассом ва ҳайкалтарошлар эди. Булар ичида рус рассомлари В.В.Вершагин, ёзувчи ва

рассом Н.Н.Каразин, олим ва рассомлар Л.Е.Дмитриев–Кавказский, О.Федченко, украиналик рассом С.Светославский, грузиялик рассом Г.Габашвили, ҳайкалтарош М.О.Микешин ва бошқалар бор.(1.51) Улар қаламда, тушда, акварель ва гуашда, мойбўёқ ва темперада мавзули суратлар, манзара, портретлар яратдилар. Тасвирий санъатни ҳеч қандай бадиий анъаналарсиз тасаввур этиб бўлмайди. 1945-50 йиллар Ўзбекистон тасвирий санъати тарихида янги босқични белгилайди. Бу босқич тасвирий санъат тур ва жанрларининг ривожини, рассомларнинг сафи кенгайиши билан боғлиқ. Манзара жанридаги ютуқлар ўзбек рангтасвирининг бошқа тур ва жанрларига таъсир этди,

Жоллибой Танирбергенович Изентаев Қорақалпоғистон тасвирий санъатида истеъдодли ранг тасвирчилардан бири сифатида ёрқин из қолдирган. Бугунги кунда рассом тамонидан яратилган асарлар юртимиз ва дунёнинг бошқа давлатлари коллекцияларидан муносиб ўрин эгаллаган. Шу ўринда рассомнинг юзга яқин рангтасвир асарлари Қорақалпоғистон Республикаси И.В.Савицкий номидаги давлат санъат музейи коллекциясида сақланаётган асарлари ўзининг ноёблиги ва юқори қиймати билан катта аҳамиятга эга. Чунки Изентаев ижоди ва қилган меҳнатлари орқали Қорақалпоқ тасвирий санъатининг шаклланишига катта ҳисса қўшган. Изентаев бу даврда ҳар бир ёш рассом каби ўз услубини ва дастхатини яратиш учун тинимсиз изланишлар олиб борган ва натижада қорақалпоқ халқи ҳаёти, маданияти ва санъатини теран англашга ҳаракат қилганлиги, уни секин аста ўзига хос миллий ёрқин колоритда асарлар яратишга даъват этди. Шунингдек рассом ижоди турли хил мавзу ва жанрларга бой асарлар билан сержило тус ола бошлади. Уларда ўзгача композицион ечим, колорит, ранг ва фактуралардан кенг фойдаланган.(2.27) Ж.Изентаевнинг тарихий мавзуда яратилган “Бегжап фожиаси”асари талабалик даврида ишланган диплом асарининг иккинчи нусхаси ҳисобланади. Полотнода рассом она ватан учун ўз жонидан кечишга тайёр бўлган мард ўғлонларнинг ўлимдан ҳам кўрқмаслиги, жасорати ва метин иродасини, уларнинг ички туғёнларга бой тарзда ифода этган. Рассомнинг “Ҳовли”, “Қорақалпоғистонда куз”, “Қоратоғ”, “Нукусдаги ҳовли” номли асарлари она юрт тароватини турли хил рангларда жилвалантириб, уларда қандайдир қалбга яқин сокинлик ва сукунат ифода этилган. Унинг тарихий обидалар тасвирланган манзара асарларида кўҳна иншоатларнинг бор таровати ва жозибаси, турли хил ранглар суртмаларига бир қарашда қоришиб кетгандай туюлса ҳам, аслида уларнинг асл гўзаллиги ва маҳобати тўла тасвирланганлигини кўриш мумкин.

Мамлакатимизнинг барча худудлари каби Оролбўйида ҳам миллий ҳунармандчилик азалдан ривожланган.Мамлакатимизда миллий

хунармандчилик, халқ бадий ва амалий санъатини ривожлантириш, миллий қадриятларимизни тарғиб қилишга давлатимиз раҳбари томонидан ҳам алоҳида эътибор қаратилмоқда. Шу сабабдан миллий маданиятимизни тасвирий санъат асарлари орқали бутун жаҳонга танитиш нафақат устоз рассомларни балки ёш ижодкорлар зиммасига ҳам улкан масъулият юклайди. Айнан Қорақалпоқ халқ хунармандчилигининг беқиёс дурдоналаридан бири бўлмиш “Ўтов” тикиш жараёнлари ва ўзига ҳос урф одату анъаналарини рангтасвир композицияларида кўрсатиш, халқ дostonлари, куй қўшиқлари, ўтов тикиш ва безатишдаги миллий нақшларнинг рамзийлигини композицион асарларда ифодалаш бугунги куннинг талаби десам ҳеч адашмайман. Юқорида номлари тилга олинган устоз рассомлар Қорақалпоқ табиати ва инсонларининг меҳнаткаш чеҳраларини тасвирлаган бўлса бугунги кунда анъаналарни рангларда куйлаш далзарб мавзулардан биридир. Айнан Қорақалпов ўтовлар чет элга экспорт қилинмоқда. Ўтовни тикиш жараёнларни рангтасвир асарларида ифодалашда асар яратишдан олдин “Ўтов” тикиш жараёнларини узоқ кузатишлар ва миллий қадриятларни тарихий илдизларини назарий жиҳатларини ўрганиш жуда муҳим. Ўтовнинг 70 фоиз меҳнати аёллар қўли билан яратилади. Яъни ёғочдан тикланиб бўлингач, уни яхлит ансамбль қиёфасига келтириш учун жуда кўплаб нақш турлари билан безатилади ва улар қўлда тайёрланади. Шунинг учун Қорақалпоғистонда миллий хунармандчиликнинг бу йўналишининг сир-асрорларини ёшларга, қизларга ўргатиш ишларига алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Ўйлаймизки келгусида яратиладиган асарда халқ ҳаётига нозик дид билан қаралган, унда миллатнинг топқирлиги, зийраклиги - комик ва трагик тимсолларда баён этилиб, халқ урф-одатлари, удумлари, ўйин кулгилари юксак бадий услубда тасвирланади. Қорақалпоғистоннинг ўзига ҳос табиати, бепоён далалари, чўлу саҳролари, тепалигу пасттекисликлари, Амударёнинг сермавж сувлари, бежирим кашталари, бетакрор ўтовларини тараннум этади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Алламуратов А. Каракалпакская народная вышивка. Нукус: Каракалпакстан, 1977. 80с.
2. Лаковская В. Жоллыбай Изентаев. Образ и цвет. – Нукус: Издательство Каракалпакстан, 1988.
3. Ўтегенова У. “Мусаввирнинг қуёшли олами” // Санъат-Тошкент, 2013. №1.
4. Ахмедова Э. “Менинг Қорақалпоғистоним” // Санъат -Тошкент, 2003. №2.
5. Хожаметова П. “Қорақалпоқ тасвирий санъат дарғаси Жуллибой Изентаев таваллудининг 75 йиллигига” // Санъат - Тошкент, 2018. №1

TEMIR IONINI SORBSION-SPEKTROSKOPIK USULDA ANIQLASH USULINI ISHLAB CHIQISH.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6590791>

Abdullayeva Sevara Ergash qizi

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti

"Kimyo" yo'nalishi 2-bosqich Magistranti

Bugungi kunda texnologiyalarni rivojlanishi toza suvga bo'lgan ehtiyojni kun sayin orttirib bormoqda. Chiqindi va oqava suvlarining ko'payishi sababli suv havzalarini ifloslanishi kuzatilmoqda. Suvni ifloslantiruvchilardan biri bu temir bo'lib, uning ruxsat etilgan miqdoridan oshishi har xil salbiy oqibatlariga olib keladi. Ortiqcha temir miqdori bo'lgan suvdan foydalanish teriga, qonning morfologik tarkibiga ta'sir qiladi va allergik reaksiyalarni keltirib chiqarishi mumkin. Agar tanadagi umumiy temir miqdori 15 g dan oshsa, u holda ichki organlar ta'sir qiladi. Demak, ichimlik suvidagi temir moddasining ko'payishi nafaqat uning organoleptik ko'rsatkichlarini yomonlashtiradi, balki sog'likka ham salbiy ta'sir ko'rsatib, turli kasalligini keltirib chiqarganligi tufayli temirni aniqlashning ekspress va tanlab ta'sir qiluvchi yangi metodikasini yaratish dolzarb muammolardan biri hisoblanadi.

Temirni organik reagentlar bilan immobilizasiya qilib aniqlashga bag'ishlangan bir qancha usullar ishlab chiqilgan bo'lib, ular usulning metrologik xususiyatlarini yaxshilashi, elementlarning belgilangan konsentratsiyasining pastki chegaralarini kamaytirish kabi afzalliklarga olib keladi.

Ushbu ilmiy ishda PPA-1 tolali sorbentga alizarin-3 metilamino- N-N- disirka kislotasi organik reagenti bilan immobilizasiya qilishning va temir ioni bilan kompleks hosil qilish optimal sharoitlari tanlangan. Ishlab chiqilgan sorbsion - spektroskopik usul oqava suvlar, yer usti va ichimlik suvidagi temirning kam miqdorini aniqlashga qo'llanildi. Kompleks hosil qilishiga muhitning ta'siri o'rganildi (1-jadval).

1-jadval

Temir(III) ning 0,01% alizarin-3-metilamino-N,N-disirka kislotasi reagenti bilan rangli kompleks hosil qilishiga muhitning ta'siri

($C_{Fe^{3+}} = 50 \text{ mkg/ml}$, $l = 1,0 \text{ sm}$, $n=3$, $t=25\pm 5^{\circ}C$)

pH ml	1	2	3	4	5	6	7
$\bar{A}_{Fe}$	0,107	0,170	0,293	0,195	0,102	0,087	0,058

Olingan tahlil natijalaridan ma'lumki, 50 mkg/ml li Fe (III) ni 2,0 ml 0.01 % li alizarin-3-metilamino-N,N-disirka kislotasi reagenti bilan kompleks hosil qilish pH=3 da ekanligi o'rganildi.

Temir ionini alizarin-3 metilamino- N-N- disirka kislota organik reagenti bilan immobillangan tola orqali aniqlashning spektral tavsiflari o'rganildi va olingan natijalar 2-jadvalda keltirildi.

2-jadval

Temir ionini alizarin-3 metilamino- N-N- disirka kislota organik reagenti bilan immobillangan tola orqali aniqlashning spektral tavsiflari

Kompl eks rangi	H	λ , HR nm	λ , MeR	λ	C_{Me^n} mkg	$C_{Me^{n+}}$, mol/l	$\bar{A}$	Sendel bo'yicha sezgirlik mkg/sm ²
To'q qizil (Fe)	3.0	450	560	110	50	$3.57 \cdot 10^{-5}$	0,294	0,0068

Sendel bo'yicha sezgirlik qiymatlari aniqlandi. Olingan tahlil natijalaridan shunday xulosaga kelish mumkinki, reaksiya birmuncha kontrastlikga ($\lambda = 110$ nm) va yaxshi sezgirlikga ($S.b.s = 0,0068$ mkg/sm²) ega ekan.

Demak, bu ishlab chiqilgan usul bilan temirni barcha turdagi oqava, chiqindi suvlar tarkibidan aniqlashni imkoni bo'lar ekan. 100 ml tahlil qilinadigan eritma o'tkazilgan vaqtda aniqlanadigan miqdorlarning eng past chegarasi Fe(III) uchun 0,001 mg/l, tashkil etadi. Tahlillarning davomiyligi o'rtacha 15 dan 20 minutgacha vaqt oladi, 100 ml tahlil qilinadigan eritma o'tkazilganda -25 minut, nisbiy standart chetlanish $S_r < 0,3$.

QURILISH TASHKILOTLARIDA TOVAR-MODDIY ZAXIRALARNI HISOBGA OLIHNING XUSUSIYATLARI.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6590809>

Akbarov Begzod Alisher o'g'li

TDIU 2kurs, MBR-31 guruh

magistranti

Annontatsiya: *Ushbu maqolada qurilish tashkilotlarida tovar-moddiy zaxiralarni hisobga olishning xususiyatlari hamda ishlab chiqarishning hisob prinsplari to'g'risida fikr yuritilgan.*

Kalit so'zlar: *Audit, tashkilot, zaxira, moddiy, tovar, narx, hisob, xarajat, realizatsiya, natija.*

Tovar-moddiy zaxiralarni kirim qilish va ishlab chiqarishga sarflash vaqtida baholashning to'g'riligini tekshirish amaldagi qoidalarga muvofiq moddiy boyliklar hisob va hisobotda haqiqiy tannarxi bo'yicha aks ettirilishi lozim. Haqiqiy tannarx ularni sotib olish uchun qilingan sarflar (transport - tayyorlov xarajatlari), ushbu resurslarni yetkazib beruvchi tomonidan taqdim qilingan qarz hisobiga sotib olganlik uchun to'lanadigan foizlarni ham qo'shgan holda aniqlanadi. Shuningdek, tashqi iqtisodiy va boshqa tashkilotlarga to'langan xizmat haqlari, ustama haqlari, bojxona to'lovlari, chet tashkilotlar tomonidan amalga oshirilgan saqlash, yuklash-tushirish va tashish xarajatlari (QQS siz) ham haqiqiy tannarxga qo'shiladi.

Moddiy boyliklarni baholashning to'g'riligi ko'p jihatdan ularning analitik va sintetik hisobini tashkil etish hamda yuritishga bog'liq. Shuning uchun auditor 1010-1090 schyotlar bo'yicha moddiy boyliklar hisobi, ularning har bir turi bo'yicha hamda iste'mol xossalari ko'ra (navi, markasi, konditsiyasi va hokazo) yuritilishini; Moddiy boyliklarning iste'mol xossalari qarab ularning har biriga nomenklatura raqamlari berilganligi va ularning dastlabki hujjatlarda hamda omborxonada hisobida ko'rsatilishini tekshirishi lozim.

Agar ishlab chiqarish zaxiralari hisob baholari bo'yicha hisobga olin-sa, ushbu baholar va sotib olingan materiallarning haqiqiy tannarxi o'rtasi-dagi farqlarni tovar-moddiy zaxiralarning turlari o'rtasida taqsimlash ish-lari audit obyektini hisoblanadi. Korxonada faoliyatining moliyaviy ko'rsatkichlari ishlab chiqarish zaxiralarini baholash usullaridan qaysinisi tanlanganiga ham bog'liq. Tovar-moddiy zaxiralar yil davomida har xil baholarda sotib olinganligi sababli, ularning to'g'ri baholanishini aniqlash asosiy muammolardan biri hisoblanadi. Ishlab chiqarish zaxiralari yil davomida har xil baholarda sotib olinganligi sababli, ularning to'g'ri baholanishini aniqlash asosiy muammolardan biri hisoblanadi. Ishlab chiqarish zaxiralari yil davomida har xil baholarda sotib olinganligi sababli, ularning to'g'ri baholanishini aniqlash asosiy muammolardan biri hisoblanadi. Ishlab chiqarish zaxiralari yil davomida har xil baholarda sotib olinganligi sababli, ularning to'g'ri baholanishini aniqlash asosiy muammolardan biri hisoblanadi.

mumkin. Tekshiruv usuli korxonada tovar-moddiy zaxiralarni hisobdan o'chirishning qaysi uslubi (har xil mod-diy boyliklar uchun ular xilma-xil bo'lishlari mumkin) qo'llanilishiga bog'liq.

№4 - «Tovar-moddiy zaxiralar» nomli BHMSga muvofiq, ishlab chi-qarishga xarajat qilinadigan moddiy boyliklarning haqiqiy tannarxini aniq-lash chog'ida ishlab chiqarish zaxiralarni baholashning quyidagi usul-laridan foydalanish tavsiya qilinadi: O'rtacha tannarxi bo'yicha (AVECO). Birinchi xarid qilingan tannarx bo'yicha (FIFO). Auditor zaxiralarning muayyan turiga nisbatan tanlangan usulning yil davomida o'zgartirilmasdan qo'llanilganligiga ishonch hosil qilishi, ularni qo'llashning to'g'riligi hamda asoslanganligi va boshqaruv uchun foyda-liligini tekshirishi lozim. Agar korxonaning hisob siyosatida tovar-moddiy boyliklarni baho-lashning FIFO (FIFO) metodi belgilangan bo'lsa, u holda ular oy boshiga mavjud bo'lgan zaxiralar qoldig'ining tannarxini hisobga olgan holda, bi-rinchi sotib olingan zaxiralar bahosida ishlab chiqarishga sarflanishi lozim. Balansda esa moddiy boyliklarning qoldiqlari so'nggi sotib olingan, ya'ni qimmatroq xarid baholari bo'yicha ko'rsatilishi lozim. Agar zaxiralar o'rtacha tannarx (AVECO usuli) bo'yicha baholansa, auditor zaxiralarning qaysidir bir partiyasini baholashning to'g'riligini, ya'ni o'rtacha bahoning to'g'ri hisob-kitob qilinganligini aniqlashi uchun bir necha dastlabki kirim hujjatlarini tekshirishi zarur.

Materiallar haqiqiy tannarxi xatolashib yoki ataylab oshirilganda, tay-yor mahsulotlar ishlab chiqarish (ish bajarish, xizmat ko'rsatish) xarajatlari sun'iy ravishda ko'payadi va mahsulot (ish, xizmat)larni sotishdan olinadi-gan foyda (daromad) kamayadi. Shuningdek, foyda (daromad) solig'i bo'yicha soliqqa tortiladigan baza ham kamayadi, ya'ni sun'iy ravishda soliq yashiriladi. Agar korxonada hisobot davri davomida bahosi pasaytirilgan material-lar bo'lsa yoki ular qisman o'z sifatini yo'qotgan yoki ma'naviy eskirgan bo'lsa, bunda ular yil oxirida haqiqiy tannarxi bo'yicha emas, balki sotish mumkin bo'lgan bahoda baholanishi va balansda aks ettirilishi lozim. Agar u dastlabki tayyorlash (sotib olish) qiymatidan past bo'lsa, bahodagi farq-lar moliyaviy natijalarga olib boriladi. Moddiy boyliklarning ishlab chiqarish va boshqa maqsadlarda ishlati-lishini tekshirish uchun auditor texnologik jarayonlarning xususiyatlari hamda moddiy boyliklarni ombordan ishlab chiqarishga berish tartibi bilan batafsil tanishishi lozim. Chunki ushbu tartib buzilganida ko'plab kam-chiliklar va hatto suyiste'mol qilishlar yuzaga keladi.

Moddiy boyliklarning ishlab chiqarishga berilishi, dastlabki va yig'ma chiqim hujjatlari asosida tuziladigan, materiallar sarflanishi hisobga olinadigan yig'ma vedomost bo'yicha tekshiriladi.

Tovar-moddiy zaxiralar yo'qolishining hisobdan o'chirilishini tekshirish.

Tovar-moddiy boyliklarning kamomadi, buzilishi va qayta ba-holanib bahosining pasaytirilishini hisobdan o'chiradigan hujjatlar hamda ayrim turdagi materiallarni tashish chog'idagi tabiiy kamayish me'yori-ning to'g'ri qo'llanilishi maxsus puxta tekshiruvdan o'tkazilishi lozim. Masalan, zich (germetik) yopiladigan idishlarda tashiladigan tovar-moddiy zaxiralar bo'yicha tabiiy kamayish me'yorlari qo'llanilmaydi. Shisha idishlarda tashiladigan materiallar bo'yicha esa ruxsat etilgan sinish me'yori qo'llaniladi. Tabiiy kamayish me'yori doirasidagi va undan osh-gan yo'qotishlar tegishli tarzda rasmiylashtirilgan hujjatga asosan faqat korxonah rahbarining ruxsati bilan taqqoslash vedomostidagi kamomaddan oshib ketmagan miqdorda hisobdan o'chirilishi mumkin.

Belgilangan tabiiy kamayish me'yoridan oshiqcha hisobdan o'chirish hamda buzilish va arzonlashtirishdan ko'rilgan yo'qotishlarga doir muomalalar auditoridan maxsus e'tibor qaratishni talab etadi.

Arzonlashtirish va buzilishdan ko'rilgan yo'qotishlar dalolatnomalar va inventarizatsiya ro'yxatlari, arzonlashtirish yoki buzilish sodir bo'lgan sanadagi bozor baholari, hamda arzonlashtiriladigan materiallarning xarid baholari to'g'risidagi ma'lumotlar bilan tasdiqlangan bo'lishi lozim. Bundan tashqari, auditor dastlabki hujjatlar asosida analitik va sintetik hisob registrlaridagi yozuvlarni ham tanlab tekshiradi.

Ishlab chiqarish xarajatlari hisobining to'g'riligini va mahsulot, ish hamda xizmatlar tannarxi to'g'risidagi hisobotni tuzishning to'g'riligini nazorat qilish uchun quyidagilarni tekshirish lozim: hisobot davridagi haqi-qiy xarajatlarning ishlab chiqarish xarajatlari schyotlarida o'z vaqtida, to'liq va ishonarli aks ettirilishi; ishlab chiqarishga xarajat qilingan xomashyolar, materiallar, yoqilg'ilar, ehtiyot qismlar va yoqilg'i-moylash materiallarini baholashning to'g'riligi; belgilangan xarajat smetalari, lavozim maoshlari, tarif stavkalari, ishlab chiqarish xodimlarining mehnatiga haq to'lash va mukofatlash haqidagi Nizomga rioya qilish ustidan nazoratning ta'minlanganligi; ishlab chiqarish sarflari va yo'qotishlarning paydo bo'lish sabablari hamda hisobdan o'chirilishning asoslanganligi; ularni kamaytirish bo'yicha qabul qilingan chora-tadbirlar; asosiy vositalar va no-moddiy aktivlarga eskirish hisoblashning to'g'riligi; tovar-moddiy boyliklarning hisob bahosidan chetga chiqqan summalar (transport tayyorlov xarajatlari)ni hisobdan o'chirishning to'g'riligi; tovarlar, YoMM va boshqa qiymatliklar tabiiy kamayishini hisobdan o'chirishning to'g'riligi; quyidagi xarajatlarni mahsulot (ish, xizmat)lar tannarxiga qo'shishning to'g'riligi va asoslanganligi; ta'xis hujjatlariga muvofiq qo'shma korxonada ishlab chiqarishda bevosita ishlaydigan chet el fuqarolariga berilgan turar joylar va kommunal xizmatlar uchun to'lovlar; xizmat safarida va yo'lda bo'lgan vaqt, turar joy ijarasi, xizmat safari joyiga borib qaytish yo'l xarajatlari uchun tasdiqlangan me'yorlar doirasida, ishlab chiqarish faoliyati bilan bog'liq chet el xizmat safari xarajatlari.

Asosiy xarajatlar, ishlab chiqarishni tashkil etish va boshqarish xarajatlarining to'g'ri va asoslangan hamda me'yorlarga muvofiqligini tekshiriladi. Mahsulot (ish, xizmat) larning rejadagi va hisobot kalkulyatsiyasi-ning to'g'riligini xarajat moddalari bo'yicha tekshiriladi. Natijada reja va haqiqiy tannarx o'rtasidagi tafovutlar moddalar bo'yicha tahlil qilinib, tafovutlar sababi aniqlanadi. Xomashyo va materiallarni sarflashning to'g'riligi, baholar to'g'riligini tekshirish metodlari, mahsulot (ish, xizmat) bir-ligiga to'g'ri keladigan sarf me'yoriga rioya qilinishi tekshiriladi. Brak (yaroqsizlik)dan ko'rilgan yo'qotishlar va ishlab chiqarish xarajatlari schyotlarini yopishning to'g'riligini tekshirish.

Auditor shuni yaxshi bilishi zarurki, mahsulot(ish, xizmat)lar tannarxi buxgalteriya hisobida oddiy faoliyat turlari bo'yicha hisobot davrida mahsulot ishlab chiqarish (ish bajarish, xizmat ko'rsatish) va realizatsiya bilan bog'liq sarflar yig'indisi kabi aniqlanadi.

Tannarx soliqqa tortish maqsadlarida hisob elementi sifatida esa so-liqqa tortiladigan bazani kamaytiradigan miqdor hisoblanadi. Ushbu ta'rifdagi tafovut faqat shaklan, ya'ni atamashunoslik nuqtai nazaridan emas, balki miqdor jihatidan hamdir. Chunki soliqqa tortish maqsadida hisoblanadigan tannarxga odatdagi faoliyat turlariga doir sarflar belgi-langan me'yor(limit)lar va cheklashlarni hisobga olgan holda qo'shiladi. Mahsulot ishlab chiqarish (ish bajarish, xizmat ko'rsatish) xarajatlari to'langan vaqtdan qat'i nazar (oldin yoki keyinchalik to'langan), qaysi hisobot davriga taalluqli bo'lsa, shu davr tannarxiga qo'shiladi. Xo'jalik faoliyatidagi faktlarning vaqtinchalik aniqlik tamoyili tannarxni to'g'ri shakllantirish uchun tovar-moddiy zaxira (ish, xizmat)lar qiymatining to'langanlik fakti emas, balki ularni ishlatish(sarflash) fakti ahamiyatli eka-nini bildiradi. Masalan, auditorga tekshiruv o'tkazish uchun taqdim qilin-gan hujjatlar mazmunidan ma'lum bo'lishicha, tekshirilayotgan korxonada tomonidan o'tgan yili dekabr oyida keyingi yil uchun ishlab chiqarish binolarining ijara haqi to'langan. Ushbu sarf shu vaqtning o'zida ya'ni o'tgan yili dekabr oyida mahsulot(ish, xizmat)lar tannarxiga olib borilgan.

Auditor ushbu xo'jalik muomalasini asossiz, ya'ni o'tgan yildagi mahsulot (ish, xizmat) lar tannarxini sun'iy ravishda oshirgan va moliyaviy natijani hamda foyda solig'ini pasaytirgan deb topdi va tuzatish kiritishni tavsiya qildi. Shu bilan birga to'langan ijara haqi keyingi yil davomida umumiy summaning 1/12 qismi miqdorida har oyda xarajatga hisobdan o'chirishi lozimligini tushuntirdi. O'zbekiston Respublikasi «Buxgalteriya hisobi to'g'risida»gi Qonunining 9-moddasiga muvofiq korxonada sodir etilgan barcha xo'jalik muomalalari amalga oshirilayotgan vaqtda yoki amalga oshirilib bo'lingandan so'ng tegishli dastlabki hujjatlar bilan rasmiylashtirilishi lozim. Xarajatlarni hujjatlashtirish tamoyili auditorning xarajatlar-ni asoslash uchun isbotlovchi hujjatlarning mavjudligi, hamda ushbu muomalalarni buxgalteriya hisobida aks ettirishning to'g'riligini tasdiqlash vazifasini belgilab beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasining "Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi Qonuni - Toshkent 1996 y. 30 avgust.
2. O'zbekiston Respublikasining "Auditorlik faoliyati to'g'risida"gi Qonuni (yangi tahriri) 2000 y. 26 may. (O'zR 13.12.2002 y. 447-II-son Qonuni, O'zR 04.04.2006 y. O'RQ-28-son Qonuni, O'zR 10.10.2006 y. O'RQ-59-son Qonuni, O'zR 17.09.2007 y. O'RQ-110-son Qonuni, O'zR 09.09.2009 y. O'RQ-216-son Qonuni asosidagi o'zgartirishlar bilan)
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2007 yil 4 apreldagi PQ-615-son Qaroriga ilova «Auditorlik tashkilotlari to'g'risida» Nizom.
4. Do'smurov R.D. Audit asoslari.-T.: O'zbekiston milliy entsiklopediyasi. 2003.-612 s.
5. Audit. Darslik 1-jild. M.M.Tulajodjaeva, Sh.I.Ilxomov, K.B.Axmadjonov va boshq.-T.: NORMA.-2008.-320 b.
6. Audit. Darslik 2-jild. M.M.Tulajodjaeva, Sh.I.Ilxomov, K.B.Axmadjonov va boshq.-T.: NORMA.-2008.-320 b.

THE IMPORTANCE OF PEDAGOGICAL IDEAS IN INCLUDING THE PATRIOTIC SPIRIT IN YOUNG PEOPLE.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6590816>

Khasanov Nurmukhammad Khaydarali ugli

*Student of the military education faculty of Fergana State University
Uzbekistan, Fergana*

Yusufjonov Kuyoshbek Komiljon ugli

*Student of the military education faculty of Fergana State University
Uzbekistan, Fergana*

Annotation: *This article informs the importance of family, community and education in educating the young generation in the spirit of military patriotism, as well as the idea that the education of today's youth is one of the most responsible and urgent tasks, and the idea that the Motherland is one. It is about inculcating it in the minds and thinking of the rising generations.*

Keywords: *family, neighborhood, education, youth, personal education, social education, homeland, patriotism.*

Each science in the same object of study distinguishes its subject of research – one or another form of existence of the objective world, one or another side of the process of development of nature and society. Education as a complex, objectively existing phenomenon is studied by many Sciences. Historical materialism, for example, considers education as a particular moment in the development of society, its productive forces and relations of production; history as a particular moment in the history of class struggle and class politics; psychology - in connection with the study of the formation of the personality of a developing person. The independence of any science is determined, first of all, by the presence of a special, own subject of research, the presence of such a subject that is not specifically studied by any other scientific discipline.

In the General system of Sciences, in the General system of "things and knowledge", pedagogy is the only science that has as its subject the education of man.

The study of all science begins with the understanding of such questions: how did this science arise and develop, and what specific problems does it explore?

In fact, each science has its own history and a fairly specific aspect of natural or social phenomena, the study of which it is engaged and the knowledge of which is of great importance for understanding its theoretical foundations.

The isolation and formation of pedagogy as a science were caused by the growing needs of society in creating special educational institutions, in the theoretical understanding and generalization of spontaneously emerging experience of teaching and upbringing of younger generations, special preparation for life. Education and upbringing, thus, became an objective need of society and became the most important prerequisite for its development.

That is why at a certain stage of development of human society and, in particular, in the later period of the slave-owning system, when production and science have reached significant development, education is allocated to a special social function, that is, special educational institutions appear, there are people whose profession has become the education and upbringing of children. This was the case in many ancient countries, but more or less reliable information about schools for boys has come down to us from Egypt, the Middle East and ancient Greece.

I must say that already in the ancient world, many public figures and thinkers were well aware of and pointed out the huge role of education, both in the development of society and in the life of each person. For example, according to the laws of Solon (between 640 and 635-CA. 559 BC), it was assumed that the father must take care of special training of his sons in a particular field of work. As education expanded and became more complex, a special branch of theoretical knowledge related to educational activities began to be developed more intensively. This branch of knowledge, as well as knowledge in other spheres of life and production, was first developed in the depths of philosophy. Already in the works of ancient Greek philosophers-Heraclitus (530-470 BC), Democritus (460-early IV century BC), Socrates (469-399 BC), Plato (427-347 BC), Aristotle (384-322 BC), and others. – contained a lot of deep thoughts on issues of education. The term "pedagogy" also originates from ancient Greece, which has been established as the name of the science of education. How did this happen?

In Ancient Greece, teachers were slaves who were assigned by aristocrats to look after their children, accompany them to and from school, carry school supplies, and take walks with them. The Greek word "paidagogos" (pada – child, Gogo – news) is a "schoolmaster". In the future, teachers were called specially trained people who were engaged in teaching and raising children and for whom teaching was a profession. Hence the special science of education became known as pedagogy.

It should be said that many other pedagogical concepts and terms also originate from Ancient Greece, for example, school, which means "leisure", gymnasium - public school of physical education, and later just a secondary school, etc.

The issues of education also occupied a significant place in the works of ancient Roman philosophers and orators. Interesting pedagogical ideas, for example, were expressed by Lucretius Carus (CA. 99-55 BC), Quintilian (42-118 BC), and others.

In the middle ages, problems of education were developed by philosophers-theologians, whose pedagogical ideas were religious in color and were permeated with Church dogma.

Further development of pedagogical thought was received in the works of thinkers of the Renaissance (XIV-XVI centuries). The most prominent figures of this era - the Italian humanist Vittorio da Feltre (1378-1446), the Spanish philosopher and teacher Juan Vives (1442-1540), the Dutch thinker Erasmus of Rotterdam (1465-1536), and others.

They criticized the mechanical rote learning that flourished in education, advocated humane treatment of children, and the liberation of the individual from the shackles of oppression.

Despite the intensive development of educational theory, pedagogy continued to be a part of philosophy. As a special science pedagogy was first isolated from the system of philosophical knowledge at the beginning of the XVII century. Most researchers associate the design of pedagogy as an independent scientific discipline with the name of the great Czech teacher Jan Amos Comenius (1592-1670). The principles, methods, and forms of organization of educational work with children and moral education formulated by him became integral elements of subsequent scientific and pedagogical systems.

The works of such prominent figures as J. J. Rousseau (1712-1778), D. Diderot (1713-1784), K. A. Helvetius (1715-1771) in France, John Locke (1632-1704) in England, Johann Heinrich Pestalozzi (1746-1827) in Switzerland, Friedrich Adolf Wilhelm Diesterweg (1790-1866) and Johann Friedrich Herbart were of inestimable importance for the formation of scientific pedagogy (1776-1841) in Germany.

The founders of revolutionary demographic views in Russian pedagogy were V. G. Belinsky (1811-1848), A. I. Herzen (1812-1870), N. G. Chernyshevsky (1828-1889) and V. A. Dobrolyubov (1836-1861). The works of L. N. Tolstoy (1828-1910) and N. I. Pirogov (1810-1881) had a great influence on the formation of Russian scientific pedagogy. A complete, systematic disclosure of domestic pedagogical ideas was given in the works of K. D. Ushinsky (1824-1870). A great contribution to the development of Soviet pedagogy was made by N. K. Krupskaya (1869-1939), A.V. Lunacharsky (1875-1933), M. I. Kalinin (1875-1946), A. S. Makarenko (1888-1939), V. A. Sukhomlinsky (1918-1970).

The fact that pedagogy has put forward such a large number of major teachers is not accidental. The society with its intensive development of production, science and culture required increasing the literacy of the main producers. Without this, it could not develop. Therefore, the number of educational institutions is growing, the network of public schools that provide the necessary training for children is expanding, special educational institutions for teacher training are opening, and pedagogy is being taught

as a special scientific discipline. All this gave a great impetus to the development of pedagogical theory.

Having emerged as a science about the education of children and youth, pedagogy, as the boundaries of education and the scope of subjective factors in the life of society expand, increasingly become a science about the General laws of educational influence on people of all ages.

All the period of its development, pedagogy was based primarily on education and training.

In turn, education is an educational facet of education, has a scientific-disciplinary and natural essence, representing an integral pedagogical process, during which educational tasks are solved, education and development of students are carried out. This process is primarily two-way. On the one hand, it serves as a training (teacher), who sets out the program material and manages this process, and on the other – students, for whom this process takes the nature of teaching, mastering the material being studied. Their joint activities are aimed at deep and lasting assimilation of scientific knowledge, development of skills and abilities, their practical application, development of creative abilities, formation of a materialistic worldview and moral and aesthetic views and beliefs.

Training should be available to this class, age, and level of development. And all that is available is based on the knowledge that is available in the child's mind, obtained in the process of education, family education, direct reflection of natural and social phenomena, communication with adults and peers, in reading, television programs, movies.

REFERENCE:

1. Nurmukhammad, Khasanov, et al. "PATRIOTISM IS A GREAT VALUE." *MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH* 1.11 (2022): 1-4.
2. Shakhobiddin T, Nurmukhammad K. The Peculiarities of The Organization of Military-Patriotic Education in Secondary Schools.
3. Nurmukhammad, Khasanov, Yusufjonov Kuyoshbek, Yusupov Arabboy, and Topivoldiyev Jasurbek. "THE SPIRITUAL LAW OF OUR PATRIOTIC LIFE." *INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM* 2, no. 17 (2022): 1-4.
4. Nurmukhammad, K., Kuyoshbek, Y., Arabboy, Y., & Jasurbek, T. (2022). THE SPIRITUAL LAW OF OUR PATRIOTIC LIFE. *INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM*, 2(17), 1-4.

5. Nurmukhammad, Khasanov, et al. "THE SPIRITUAL LAW OF OUR PATRIOTIC LIFE." *INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM* 2.17 (2022): 1-4.
6. Khasanov, Nurmukhammad, and Maftuna Ziyakulova. "USING OF INTERACTIVE METHODS IN MOTHERLAND LESSONS." *Студенческий* 25 (2020): 101-102.
7. Nurmukhammad, Khasanov. "The Peculiarities of The Organization of Military-Patriotic Education in Secondary Schools." *INTERNATIONAL JOURNAL ON HUMAN COMPUTING STUDIES* 3.2.
8. Ugli, Khasanov Nurmukhammad Khaydarali, and Yusufjonov Kuyoshbek Komiljon Ugli. "THE IMPORTANCE OF MILITARY WILL IN THE PROCESS OF TRAINING OF RESERVE OFFICERS." *PROSPECTS AND MAIN TRENDS IN MODERN SCIENCE* 1.1 (2022): 1-3.
9. Khasanov, Nurmukhammad, et al. "EDUCATING THE YOUNG GENERATION IN THE SPIRIT OF PATRIOTISM. FACTORS." *INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION* 2.5 (2022): 8-11.
10. Khasanov, Nurmukhammad, et al. "THEORETICAL AND PRACTICAL PEDAGOGICAL FUNDAMENTALS AND LAWS OF FORMATION OF PROFESSIONAL CULTURE OF MILITARY EDUCATION." *SCIENTIFIC APPROACH TO THE MODERN EDUCATION SYSTEM* 1.4 (2022): 1-3.
11. Nurmukhammad, Khasanov, et al. "THE STRUGGLE AND DEFENSE OF SULTAN JALALIDDIN MANGUBERDI AGAINST MONGOLIA." *INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM* 2.17 (2022): 1-3.
12. Nurmukhammad K, Arabboy Y, Kuyoshbek Y, Jasurbek T. THE STRUGGLE AND DEFENSE OF SULTAN JALALIDDIN MANGUBERDI AGAINST MONGOLIA. *INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM*. 2022 May 5;2(17):1-3.
13. Khasanov, Nurmukhammad, et al. "THE ROLE AND IMPORTANCE OF YOUTH IN THE CREATION OF THE ENLIGHTENED SOCIETY" NEW UZBEKISTAN". *INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION* 2.5 (2022): 5-7.
14. Khasanov, N., Yusufjonov, K., Yusupov, A., & Topivoldiyev, J. (2022). THE ROLE AND IMPORTANCE OF YOUTH IN THE CREATION OF THE ENLIGHTENED SOCIETY" NEW UZBEKISTAN". *INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION*, 2(5), 5-7.
15. Khasanov, Nurmukhammad, Kuyoshbek Yusufjonov, Arabboy Yusupov, and Jasurbek Topivoldiyev. "THE ROLE AND IMPORTANCE OF YOUTH IN THE CREATION OF THE ENLIGHTENED SOCIETY" NEW UZBEKISTAN". *INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION* 2, no. 5 (2022): 5-7.

16. Khasanov, N., Yusufjonov, K., Yusupov, A. and Topivoldiyev, J., 2022. THE ROLE AND IMPORTANCE OF YOUTH IN THE CREATION OF THE ENLIGHTENED SOCIETY" NEW UZBEKISTAN". *INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION*, 2(5), pp.5-7.
17. Khasanov N, Yusufjonov K, Yusupov A, Topivoldiyev J. THE ROLE AND IMPORTANCE OF YOUTH IN THE CREATION OF THE ENLIGHTENED SOCIETY" NEW UZBEKISTAN". *INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION*. 2022 Apr 20;2(5):5-7.
18. Khasanov, Nurmukhammad, et al. "SPITAMEN'S HORSE CATCHED THE RIVER AND CAUSED ONE OF THE ISLANDS BETWEEN THE RIVER." *SCIENTIFIC APPROACH TO THE MODERN EDUCATION SYSTEM* 1.4 (2022): 8-10.
19. Khasanov, N., Yusufjonov, K., Yusupov, A., & Topivoldiyev, J. (2022). SPITAMEN'S HORSE CATCHED THE RIVER AND CAUSED ONE OF THE ISLANDS BETWEEN THE RIVER. *SCIENTIFIC APPROACH TO THE MODERN EDUCATION SYSTEM*, 1(4), 8-10.
20. Khasanov, Nurmukhammad, Kuyoshbek Yusufjonov, Arabboy Yusupov, and Jasurbek Topivoldiyev. "SPITAMEN'S HORSE CATCHED THE RIVER AND CAUSED ONE OF THE ISLANDS BETWEEN THE RIVER." *SCIENTIFIC APPROACH TO THE MODERN EDUCATION SYSTEM* 1, no. 4 (2022): 8-10.
21. Khasanov, N., Yusufjonov, K., Yusupov, A. and Topivoldiyev, J., 2022. SPITAMEN'S HORSE CATCHED THE RIVER AND CAUSED ONE OF THE ISLANDS BETWEEN THE RIVER. *SCIENTIFIC APPROACH TO THE MODERN EDUCATION SYSTEM*, 1(4), pp.8-10.
22. Khasanov N, Yusufjonov K, Yusupov A, Topivoldiyev J. SPITAMEN'S HORSE CATCHED THE RIVER AND CAUSED ONE OF THE ISLANDS BETWEEN THE RIVER. *SCIENTIFIC APPROACH TO THE MODERN EDUCATION SYSTEM*. 2022 Apr 20;1(4):8-10.
23. Nurmukhammad, Khasanov, et al. "PEDAGOGICAL TECHNOLOGY AND ITS SCIENTIFIC AND THEORETICAL BASIS AND RULES." *INTERNATIONAL SCIENTIFIC RESEARCH CONFERENCE*. Vol. 1. No. 3. 2022.
24. Nurmukhammad, K., Kuyoshbek, Y., Arabboy, Y., & Jasurbek, T. (2022, May). PEDAGOGICAL TECHNOLOGY AND ITS SCIENTIFIC AND THEORETICAL BASIS AND RULES. In *INTERNATIONAL SCIENTIFIC RESEARCH CONFERENCE* (Vol. 1, No. 3, pp. 1-6).
25. Nurmukhammad, Khasanov, Yusufjonov Kuyoshbek, Yusupov Arabboy, and Topivoldiyev Jasurbek. "PEDAGOGICAL TECHNOLOGY AND ITS SCIENTIFIC AND THEORETICAL BASIS AND RULES." In *INTERNATIONAL SCIENTIFIC RESEARCH CONFERENCE*, vol. 1, no. 3, pp. 1-6. 2022.

26. Nurmukhammad, K., Kuyoshbek, Y., Arabboy, Y. and Jasurbek, T., 2022, May. PEDAGOGICAL TECHNOLOGY AND ITS SCIENTIFIC AND THEORETICAL BASIS AND RULES. In *INTERNATIONAL SCIENTIFIC RESEARCH CONFERENCE* (Vol. 1, No. 3, pp. 1-6).
27. Nurmukhammad K, Kuyoshbek Y, Arabboy Y, Jasurbek T. PEDAGOGICAL TECHNOLOGY AND ITS SCIENTIFIC AND THEORETICAL BASIS AND RULES. In *INTERNATIONAL SCIENTIFIC RESEARCH CONFERENCE 2022* May 5 (Vol. 1, No. 3, pp. 1-6).
28. Khasanov, Nurmukhammad, et al. "PATRIOTISM IS A GREAT VALUE." *INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION* 2.5 (2022): 12-15.
29. Khasanov, N., Yusufjonov, K., Yusupov, A., & Topivoldiyev, J. (2022). PATRIOTISM IS A GREAT VALUE. *INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION*, 2(5), 12-15.
30. Khasanov, Nurmukhammad, Kuyoshbek Yusufjonov, Arabboy Yusupov, and Jasurbek Topivoldiyev. "PATRIOTISM IS A GREAT VALUE." *INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION* 2, no. 5 (2022): 12-15.
31. Khasanov, N., Yusufjonov, K., Yusupov, A. and Topivoldiyev, J., 2022. PATRIOTISM IS A GREAT VALUE. *INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION*, 2(5), pp.12-15.
32. Khasanov N, Yusufjonov K, Yusupov A, Topivoldiyev J. PATRIOTISM IS A GREAT VALUE. *INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION*. 2022 Apr 20;2(5):12-5.
33. Nurmukhammad, Khasanov, et al. "THE CONCEPT AND CONCEPT OF PATRIOTISM IN THE TEN OF YOUTH." *INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM* 2.17 (2022): 1-3.
34. Nurmukhammad, K., Kuyoshbek, Y., Arabboy, Y., & Jasurbek, T. (2022). THE CONCEPT AND CONCEPT OF PATRIOTISM IN THE TEN OF YOUTH. *INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM*, 2(17), 1-3.
35. Nurmukhammad, Khasanov, Yusufjonov Kuyoshbek, Yusupov Arabboy, and Topivoldiyev Jasurbek. "THE CONCEPT AND CONCEPT OF PATRIOTISM IN THE TEN OF YOUTH." *INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM* 2, no. 17 (2022): 1-3.
36. Nurmukhammad, K., Kuyoshbek, Y., Arabboy, Y. and Jasurbek, T., 2022. THE CONCEPT AND CONCEPT OF PATRIOTISM IN THE TEN OF YOUTH. *INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM*, 2(17), pp.1-3.
37. Nurmukhammad K, Kuyoshbek Y, Arabboy Y, Jasurbek T. THE CONCEPT AND CONCEPT OF PATRIOTISM IN THE TEN OF YOUTH. *INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM*. 2022 May 5;2(17):1-3.

38. Xaydaraliev, K. (2019). THE EXPERIENCE OF CHARGES AND FACULTIES USING THE NEW MODERN INFORMATION DISTRIBUTION SYSTEM IN TRAINING. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences* Vol, 7(6).

39. Хайдаралиев, X. X. (2019). МОТИВАЦИЯ ВЫБОРА ПРОФЕССИИ КАК ПРОЯВЛЕНИЕ ПАТРИОТИЗМА СОВРЕМЕННЫХ СТУДЕНТОВ. In *EUROPEAN RESEARCH: INNOVATION IN SCIENCE, EDUCATION AND TECHNOLOGY* (pp. 50-52).

40. Ugli, Khasanov Nurmukhammad Khaydarali, and Yusufjonov Kuyoshbek Komiljon Ugli. "THE IMPORTANCE OF MILITARY WILL IN THE PROCESS OF TRAINING OF RESERVE OFFICERS." *PROSPECTS AND MAIN TRENDS IN MODERN SCIENCE* 1, no. 1 (2022): 1-3.

41. DAMIROVICH, MUSTAEV RUSLAN, TUKHTANAZAROV ILHOM IBRAGIMJANOVICH, and KHASANOV NURMUKHAMMAD KHAYDARALI UGLI. "The Role of Family, Community and Education in the Development of Patriotic Spirit in Youth." *JournalNX* 7.1: 311-314.

42. DAMIROVICH, M. R., IBRAGIMJANOVICH, T. I., & UGLI, K. N. K. The Role of Family, Community and Education in the Development of Patriotic Spirit in Youth. *JournalNX*, 7(1), 311-314.

43. DAMIROVICH, MUSTAEV RUSLAN, TUKHTANAZAROV ILHOM IBRAGIMJANOVICH, and KHASANOV NURMUKHAMMAD KHAYDARALI UGLI. "The Role of Family, Community and Education in the Development of Patriotic Spirit in Youth." *JournalNX* 7, no. 1: 311-314.

44. DAMIROVICH, M.R., IBRAGIMJANOVICH, T.I. and UGLI, K.N.K., The Role of Family, Community and Education in the Development of Patriotic Spirit in Youth. *JournalNX*, 7(1), pp.311-314.

45. DAMIROVICH MR, IBRAGIMJANOVICH TI, UGLI KN. The Role of Family, Community and Education in the Development of Patriotic Spirit in Youth. *JournalNX*;7(1):311-4.

ҚАДИМГИ ХЕТТ ЦИВИЛИЗАЦИЯСИНИНГ ЎРГАНИЛИШИДА
МАНБАШУНОСЛИКНИНГ ЎРНИ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6590912>

М.Ш. Болтаев

Жиззах лавлат педагогика институти,

Тарих факултети

2-курс магистранти,

Ф.А.Ахмедшина

Жиззах лавлат педагогика институти,

т.ф.д., профессор

Аннотация: Ушбу мақолада Қадимги Хетт давлати тарихини ўрганишда манбалар билан ишлашнинг аҳамияти ҳақида сўз боради. Қадимги Хетт давлати тарихи тадқиқ этилаётган бир даврда Миср, Месопатамия, Сурия, Фаластин ва бошқа кўплаб ҳудудлардан топилган манбалар муҳим маълумот сифатида фойдаланилганини кўришимиз мумкин.

Калит сўзлар: “Умман-Манда”, Б.Грозний, “Текст Анитты”, Хаттусали I, “Деяния Суппилулиумы I”, “зулмат асри”, Сунасура, Телепин фармони

Дунё халқлари қадим даврлардан буён ўз тамаддуни ва тарихий тажрибасига таянган ҳолда ривожланиб, ўсиб боради. Ушбу жараён асоси тарихий цивилизацияларни тадқиқ қилишни, ибтидода яширин сирларни очишни тақазо этади. Аммо ҳар қандай жумбоқ ўз жавобини осонликча тақдим этмайди. Худди шунингдек, Хетт халқлари²⁶[1] жумбоғи ҳам узоқ вақт давомида тарихчи олимларни изланишга ва ечим излашга ундаб келмоқда. Хеттлар ҳақида гап борганда уларнинг этник шаклланиши узоқ даврларга бориб тақалишини кўришимиз мумкин. Мил.авв. III минг йилликнинг охирида Кавказ ва Ғарбий Осиё нотинч замонлар эди. Месопатамия манбаларида таъкидланишича, мил.авв XXIII асрнинг 2-ярмида “Умман-Манда” номи остида

²⁶ Эр.авв. II мингйилликларда тарих саҳнасидан йўқолиб кетган Хеттлар цивилизацияси ҳақида ҳатто антик давр тарихчилари ҳам ҳеч нарса билмаганлар. Фақат 1887 йилда Тель-Амарна (Миср) архивининг топилиши натижасида қадимда фанга номаълум буюк салтанатнинг борлиги аниқланди. 1906 йилда Г. Винклер раҳбарлигидаги немец экспедициясининг Богазкёя (Хетт салтанатининг пойтахти Хаттуса) да (Туркия) олиб борган архелогик қазишмалари натижасида топилган Хетт-Миср давлатлари ўртасидаги тинчлик шартномасининг миххат ёзувидаги варианты фанда сенсация яратди. 1906-1912 йилларда Богазкёяда олиб борилган археологик қазишмалар натижасида 10 мингдан ортиқ Яқин Шарқ халқлари тилида ёзилган лавҳалар топилган. Уларнинг орасида номаълум тилда ёзилган лавҳалар олимларнинг диққатини жалб этди. Лекин уша вақтда фанга маълум бўлган бирон бир ёзувга ўхшамаган лавҳалардаги ёзувларни ўқиш мумкин бўлмади. Ҳозирги кунга келиб 20 мингга яқин хетт тилидаги матнлар нашр этилган. Хетт матнларининг дешифровкаси қадимги хеттлар тарихи, тили ва маданиятини ўрганувчи янги фан-хеттология фанининг шаклланишига олиб келди.

келадиган ёввойи бир халқ Арман тоғларида пайдо бўлди. Шундай қилиб, месопотамияликлар ўзлари билган дунёнинг шимолий чеккасида, яъни Кавказдан келган ваҳшийлар ўша пайтда Аккад сулоласи қироли Нарамсуен ҳукмронлик қилган даврда давлатга ҳужум қилди. Машхур Майкоп ёдгорлигидан топилаган кўплаб ашёлар шундан далолат берадики, “умманманда”лар Арманистон тоғлари орқали кўчиб Кичик Осиёдаги Галис дарёси ҳавзасига кўчиб келиб ўрнашган, кейинчалик улар Хетт халқлари деб аталган деган илмий хулоса тарихчи олимлар томонидан илгари сурилади[2]. Мил.авв II минг йилликда заволга юз тутган Хетт ҳокимияти қадимги манбаларда деярли ўз аксини топмаган (Микен цивилизацияси давридаги Кичик Осиё Амазонлари ҳақидаги юнон афсоналари бундан мустасно). Муқаддас Китобда фақат Сурия - Фаластиндаги "хеттлар" ҳақида маълумот бор. Миср манбаларида эса Янги Қироллик даврида Мисрнинг Сурия чегараларидан шимолда жойлашган буюк Хетт қироллиги ҳақида сўз боради[3]. Айнан шу сирли, асосан, диний манбаларда номи келган бу халқ XIX асрдаёқ иштиёқманд тарихчилар томонидан таҳлил қилина бошланди.

1887- йилда Телл-Амарна архиви ўрганилиши даврида топилган Хетт-Миср давлатлари дипломатик ёзишмаларида, Хетт давлати ҳукмдори Миср фиръавни Эхнатоннинг энг яқин биродари сифатида кўрилиши тарихчи олимларни яна бир бор мулоҳаза қилишга, хеттлар тарихини чуқурроқ ўрганишга ундади[4].

Ва кейинги даврларда ўтказилган тадқиқотлар, бу элат вакиллари афсона эмасликларини кўрсатди. Хетт давлати тарихи бўйича ўз даврининг энг йирик экспедитсияси Бўғозқоя манзилгоҳида 1906-1912-йиллар давомида олиб борилиб, бу вақт оралиғида кўплаб лой тахтачалар ва ашёвий манбалар топилди. Хетт тили дешифирофкаси бўйича изланишлар 1915-йил чехиялик Б.Грозний томонидан Хетт тили сирларини очиб берди[5]. Айни шу кашфиёт Хетт давлати тарихий манбалари устида ишлаш имконини берди. Хетт миҳхат ҳужжатлари устида иш олиб бориш жараёнида олимлар Хетт халқларининг кўп асрлик сиёсий тарихини, ўлканинг қадимги даврдан давлатнинг қулашигача бўлган индивидуал ривожланиш босқичларини акс эттирувчи бир қатор матнларни аниқладилар. Шунинг билан бирга Бўғозқоя харобаларини ўрганиш чоғида, Хаттусали III, Тудхалия IV ва унинг ўғиллари Арнуванда III, Суппилиум II даври билан боғлиқ кўплаб матнлар ўқилди[6].

1947 – йил германиялик археолог Боссерт томонидан қилинган кашфиёт яъни Қоратепадан топилган иероглифлар ёрдамида Финикия ёзуви битилган лой тахтачалар ўқилиши натижасида Хетт давлати тарихи ҳақида тахминлар ҳақиқат эканлиги ўз исботини топди[7]. Хеттлар даври бўйича олиб борилаётган тадқиқотлар аста-секин улар билан боғлиқ манбаларнинг бойиб боришига сабабчи бўлди. Мил.авв XVI асрга тегишли Киликия (Тарсус шаҳри

қазишмаси) худудидан,шунингдек,Анатолиянинг жануби-ғарбидаги Бейжесултон шахрида топилган давлат муҳрлари орқали хетт миҳхатидан ўша давлардаёқ кенг доирада фойдаланилганини кўришимиз мумкин[8]. Масатдаги миҳхат ёзувидаги лой тахтачалар ва Кичик Осиё жанубидаги Тархунтас ёдгорлигининг ўрганилиши юқоридаги фикримизни янада аниқроқ изоҳлайди[9].

Хеттлар даври манбашунослиги XX асрда ўтказилган археологик тадқиқотлар орқали кенгайиб борди.Ва бу давр манбаларини таҳлил қиладиган бўлсак,улар ўз ичида бир неча гуруҳларга жамланади.Хетт давлати йилномалари: Ушбу жанрнинг энг қадимги намуналаридан бири Хеттлар тарихининг дастлабки даврларини (мил. авв. XVIII аср) акс эттирувчи "Текст Анитты"[10] ("Анитта матнлари") деб номланган лой тахтачалар қолдиқларидир.Айнан мана шу матнда қироллик ҳужжатларининг алоҳида йилларга бўлинишининг дастлабки белгиларини кўришимиз мумкин.Хеттологлар изланишлари шуни кўрсатдики, ушбу ҳужжатлар асосида Анитта бошчилигида Хетт-несит қабилалари гегемонлиги остида Кичик Осиё шаҳар-давлатларининг биринчи йирик сиёсий бирлашмасини (маркази аввал Куссарда , кейинчалик Неса- Канеш шахрида) тузишга муваффақ бўлгани тарихий асос сифатида исбот топди (Анитта ҳукмронлиги бу тадқиқотгача тахминий ҳисобланган) [11]. 1957- йилда Хетт ва аккад версияларида топилган[12] миҳхат матни қадимги Хетт давлати ҳукмдори Хаттусали I (мил. авв. XVII аср) томонидан туздирилган ва авлодларига мерос сифатида, ҳарбий юришлар ва тактикалар ҳақида сўз боради. Ушбу ҳужжатда мил.авв XVII асрда Хеттлар тарихининг бир қатор масалалари бўйича илгари номаълум бўлган ноёб маълумотлар тадқиқотчилар эътиборини тортди. Маълум бўлишича, Хаттусали I ўзидан олдинги ҳукмдорлар каби Куссар шахрида эмас,балки пойтахтни Хаттуса кўчиртириб,шу ердан туриб давлат сиёсатини назорат қила бошлаган эди. Матнда,шунингдек, Хаттусали I нинг шимолий Суриянинг энг йирик шаҳар-давлатлари Алалах ва Варсувага юришлари ҳақида сўз боради[13]. Қироллик тарихи ҳақида яна бир энг муҳим манба Мурсили II (мил.авв XIV аср биринчи ярмида) ҳукмронлигида Кичик Осиёда Хетт давлати ўз тараққиётининг юқори босқичига кўтарилган бир даврда, отаси Суппилулиум I томонидан ёздирила бошланган давлат сиёсий жараёнлари хроникаси "Деяния Суппилулиумы I" [14] ("Суппилулиум I ислоҳотлари") тўплами ҳам мавжуд.Бу тўплам Суппилулиум I даврида 7 та катта лой тахтачага ёздирилган бўлиб, бизгача етиб келган ушбу тарихий ҳужжатга қўшимча равишда Мурсили II ўз фаолияти даври йилномасини киритади.Бу тўплам Хетт тилида –олимлар томонидан 2 қисмга ажратилган бўлиб, биринчи қисм Суппилулиум I нинг тахтга ўтиришидан кейинги 10 йиллик даврни ўз ичига олса,иккинчи қисм

қиролнинг умри охиригача бўлган вақт оралиғини ёритади. Янги Хетт қироллигининг босқинчилик ҳолатидаги ташқи сиёсатини акс эттирган ҳолда, ушбу ёзма манбалар Хеттларнинг Кичик Осиё ва Шимолий Суриянинг турли минтақаларида қилган йирик ҳарбий юришлари ҳақида маълумот беради. Шунингдек, Бўғозқояда олиб борилган изланишлар Тудҳалия ва Арнуванда тарихини ёритувчи манбаларнинг топилишига имкон берди. Аммо улар баъзи бир тарихчилар томонидан Хетт қироллари эмас, балки, йилномалар ёзувчи котиблар ҳам бўлиши мумкин деган фараз ҳам мавжуд. Хетт ҳукмдорларининг ташқи сиёсати ва дипломатик фаолиятини акс эттирувчи кўп сонли ёзма манбалар орасида, Хетт ҳукмдорлари томонидан Яқин Шарқнинг турли мамлакатлари шоҳлари билан тузган давлат шартномалари алоҳида ажралиб туради. Қисмларга бўлинган парчалар сифатида сақланиб қолган қадимги давлат шартномалари, масалан Хетт қироли Телепин (Мил.авв 1500 йиллар) ва Китссуватна шоҳи - Испутахсу билан тузилган шартнома икки тилда - аккад ва Хетт тилларида тузилган бўлиб [15], бу шартнома орқали Кичик Осиёнинг жануби-шарқида Хетт давлатининг бошқаруви билан боғлиқ мунозарали масалаларни ҳал қилишга қаратилган. Умуман олганда, худди шу шаклда тузилган шартномалар сирасига шунингдек, Сиданта ва Китссуватна шаҳарлари ҳукмдори Пилия, Хетт шоҳи ва Китссуватна шоҳи Паддатису ўртасида тузилган аҳдлар ҳам киради. Аккад ва Хетт тилларида тузилган ушбу дастлабки шартномалар тенг ҳуқуқлилиқ асосида тузилган бўлиб, томонларнинг тўлиқ бир-бирларини талабларини бажаришни талаб этган. Масалан, Китссуватна шаҳри билан бўлган жангдан сўнг тузилган шартнома асосида, асирларни алмашиш масаласи туради [13]. Хеттларнинг босқинчилик сиёсати Суппилулиум I ҳукмронлигидан бери, Анатолиянинг жануби ва шарқида, шунингдек, Шимолий Сурия ва Шимолий Месопотамияда Хеттларнинг кучайишига олиб келди. Манбалар яна шундан далолат берадики, Суппилулиум I даврида яхши қўшничилик сиёсати юритилганини ҳам кўришимиз мумкин. Хусусан, Суппилулиум I Шарқий Кичик Осиёда ташкил топган Ҳаяс шоҳлиги билан муносабатларни барқарорлаштириш мақсадида унинг ҳукмдори Хуканна билан битим тузади. Шунга ўхшаш тинчлик масаласини кўзлаб тузилган шартномалар Китссуватна шоҳи – Сунасура [16], Шимолий Сурия қабилалари (аккад ва Хетт тилида) билан ҳам тузилган [4]. Қўшничилик сиёсати орқали давлат хавфсизлигини таъминлай олган ҳукмдор Суппилулиум I тез орада душмани Миттанни қироли Шаттивас [17] устидан ғалабага эриша олади. Кейинчалик Шимолий Суриядаги ғолибона юришлардан кейин Суппилулиум I бу ҳудудда жойлашган йирик шаҳар ҳукмдорлари: Угарит қироли Никмаду [18], Амурра ҳукмдори Азир [19], Каркемиш шоҳи Шарри - Кушух [20], Нуҳаш подшоҳи Тетта [21] билан

музокарали шартномалар ҳам тузади.Тарихчилар фикрича Суппилулиум I даврида Хетт давлати мағлуб давлатга қўядиган талаблар рўйхати шаклланган ва шартномалар расмий тарзда қатъий белгиланган муҳокамали масалаларни ҳал қилиш асносида тузила бошланган.Ва айнан Мурсили II даврида шартнома ҳужжатларни тузиш учун модел жуда аниқ шаклга эга бўлди. Қарам давлат билан шартнома шакли Хетт қироллари номасидан бошланади ва музокаранинг асосий мақсади муҳокама қилиб,ғолиб давлатнинг талаблари қуйидагича баён этилган: фатҳ қилинган мамлакат ҳукмдори маълум вақт оралиғида керакли маҳсулот карвони ва жанг араваларини Хетт қиролига юбориб туриш, мунтазам равишда ўлпон тўлаш, душманнинг тўсатдан пайдо бўлиши ёки Хетт давлатига қарши тузилаётган фитналар ҳақида зудлик билан маълумот бериш, Хетт давлатига асирларни қайтариш ва ҳоказолар.Ўз навбатида, Хетт шоҳи ҳам вассал ҳукмдорларга сиёсий ёрдам беришга ваъда берган. Шартномаларнинг охирида худоларга мурожаат қилиш ва ишончномани ўзига хос маросимлар ўтказиш орқали имзолашган[13]. Юқорида айтиб ўтганимиз, тенг шартномалар сирасига Хаттусили III ва Рамзес II томонидан тузилган абадий тинчлик битимини ҳам киритишимиз мумкин. Унинг Аккад тилидаги версияси Бўғозқоядаги қазишмалар пайтида, иероглиф нусхаси Карнак ибодатхонаси[22] деворларида, Фивадаги Рамзес II ибодатхонасида кумуш тахтачаларда битилган ҳолатда топилди. Ҳужжатда абадий дўстлик ва тажовуз қилмаслик, шартноманинг барча бандларини бажариш, ташқи ва ички душманларга қарши ,биргаликда курашиш, асирларни қайтариш каби бандлар мавжуд[23]. Бундан ташқари, бу ерда топилган миҳхат ёзувининг катталаштирилган нусхаси Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Нью-Ёркдаги биноси деворида илиб қўйилган. Бу лавҳа тахминан 3300 йил аввал Хетт шоҳи Хаттусили III ва Миср фиръавни Рамзес II ўртасида Кадеш жангидан сўнг тузилган тинчлик шартномасини ифодалайди ва халқаро шартномаларнинг энг қадимги цивилизациялардан бошланган анъана эканлиги орқали замонавий давлат арбобларига ўртак бўла олади[24]. Шу ўринда Хетт манбашунослигини тўдирувчи ташқи манбаларнинг кўплаб қисмини Миср давлати топилмалари орқали ҳам билиб олдик.Бундан ташқари Хетт давлатининг қулашига сабабчи бўлган “денгиз халқлари”,ахейлар ва Болқон қабилаларининг Кичик Осиёга юришлари, жумладан Троя уруши ҳақида юнон эпосидан бизгача етиб келган малумотлар ҳам Хетт цивилизацияси ривож ва заволига (“зулмат асри”) оид воқеаларни қайта тиклашда муҳим рол ўйнайди[2].

Мавзуни давом эттирган ҳолда хеттлар тарихини ёритишда давлат пойтахти Хаттуса харобаларида олиб борилган тадқиқот ишлари нақадар муҳим ўрин эгаллаганини таъкидлаб ўтмоқчиман.Бўғозқоя архиви[25] (шунингдек,

Тел- Амарна) бизга Хетт ҳукмдорларининг Яқин Шарқ мамлакатлари ҳукмдорларига йўллаган мактублари ҳақида маълумот беради. Ушбу хатлар нафақат қадимги шарқнинг кўплаб мамлакатларидаги сиёсий вазиятни ўрганиш учун муҳим манба ҳисобланади, шунингдек, улар Хетт, миср, бобил, оссуриялик ва бошқа халқларнинг ижтимоий-иқтисодий, этник, диний тарихи ҳақида маълумотлар беради. Бу мактуб алмашинуви воситасида Хетт-Миср алоқалари айниқса яхши йўлга қўйилганини кўришимиз мумкин. Хеттларнинг Шимолий Сурия ва Митаннига нисбатан ташқи сиёсати хусусида бир қатор хатлар келтирилган. Кичик Осиёнинг шарқий ва Месопотамиянинг шимолидаги сиёсий вазиятнинг мураккаблашиши, Оссурия ва Бобилнинг кучайиб кетиши, Хетт шоҳлари ва Месопотамия мамлакатлари ҳукмдорлари ўртасидаги икки томонлама дипломатик ёзишмалар учун сабаб бўлган. Бобил шоҳи Кадашман-Турге[26] Ҳаттусили III билан ёзишмалар олиб бориб, мактубларида уруш ҳолатида ёрдам беришини сўрайди. Бундай дипломатик алоқалар Бобилнинг кейинги ҳукмдори Кадашман-Еллия ўртасида ҳам олиб борилган. Оссурия билан алоқалар анчайин мўътадил бўлган даврларда – Муваттали ва Адад-нерар I, Ҳаттусили ва Салманасар I ўртасида мактуб алманушуви олиб борилганини кўрамиз. Аммо Тутҳалия IV ҳукмронлиги даврида Оссурия билан муносабатлар мураккаблашди. Бунга Хетт шоҳи, тахтга ўтирган Оссурия ҳукмдори ёш Тукулти-Нинурҳни табриклар жўнатган дипломатиясига қарамасдан, ўз худбинлигидан келиб чиқиб Оссур қиролининг Эвфрат[27] дарёси бўйида яшовчи Хеттликларга тажовузи ва бу ҳудуддан 28800 аҳолини кўчиртириб олиб кетгани сабаб бўлади. Бу даврда Кичик Осиё ғарбидаги вазият ҳам Аххия (Микен ўлкаси) давлатининг ҳарбий фаоллашуви билан мураккаблашиб боради. Бу ҳақида биз Янги Хетт қиролларининг Аххия ва Милават ўлкаси ёзишмаларида маълумот олишимиз мумкин[13].

Юқорида муҳокама қилинган ҳужжатларга қўшимча равишда, Бўғозқоя архивида Хеттлар сиёсий тарихининг турли жиҳатларига бағишланган кўплаб матнлар мавжуд. Ушбу матнлардан бири "Ҳаттусили I нинг васиятномаси" [28] ҳисобланиб, у икки тилда - Хетт ва аккад тилларида ёзилган. Унинг матнига жиддий шикаст етган бўлса ҳам, ушбу лой тахтача васиятга яқин бўлган бошқа матнларни таққослаш натижасида 1938-йилда Ф. Соммер ва А. Фалкенштейн[29] томонидан мукамал тарзда қайта тикланди. "Телепин фармони" ҳам ўрганилган даврда ушбу ҳужжат ҳам "Ҳаттусили I васиятномаси ("Апология)" [28] га мазмунан яқинлиги аниқланди. Чунки бу ҳужжат ҳам, қиролнинг ҳарбий йиғинга мурожаати, қирол ҳокимиятининг (отадан ўғилга) мерос қолдиришнинг янги тартибини, шунингдек, қироллик бошқаруви муносабатларини белгилайди. Матн бизга, асосан, Хеттча версиясида етиб келган, аммо унинг аккад тилидаги баъзи

жойлари ҳам сақланиб қолган[13]. Юқорида изоҳлаб берилган манбалардан ташқари Хетт тарихи бўйича манбаларни Хетт қонунларида, қироллар фармонлари, суд ҳужжатлари, диний ва бадиий адабиётларда ва бошқа ҳужжатлар орқали билиб олишимиз мумкин[30].

ФҲЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Источниковедение истории Древнего Востока. Хеттское царство <http://Annales.info/other/iidv/011.htm>

2. От Анатолии до Ирана. http://www.telenir.net/istorija/istorija_drevnego_vostoka/p6.php#metkadoc4

3. МАЛАЯ АЗИЯ: СТРАНА И НАСЕЛЕНИЕ. ИСТОЧНИКИ И ИСТОРИОГРАФИЯ. ДРЕВНЕЙШИЙ ПЕРИОД ЕЕ ИСТОРИИ. https://studopedia.ru/1_26312_istochniki-i-istoriografiya-hettskogo-tsarstva.html

4. Источники и историография Хеттского царства. <http://www.mystic-chel.ru/east/hittites/222.html>

5. Хеттский язык. <http://history-repetitor.ru/87-hettskiy-yazyk.html>

6. From an Antique Land An Introduction To Ancient Near Eastern Literature. Hittite Literature. Gary Beckman. <https://www.researchgate.net/publication/280230686>

7. Замаровский Войтех. Боссерт на Черной горе. Тайны Хеттов. <https://history.wikireading.ru/178589>

8. Дж. Г. Маккуин. Хетты и их современники в Малой Азии «Хетты и их современники в Малой Азии»: Главная редакция восточной литературы издательства «Наука»; Москва; 1983. https://royallib.com/book/makkuin_dg/hetti_i_ih_sovremenniki_v_maloy_azii.html

9. Источники и историография Хеттского царства. <https://studfile.net/preview/7346875/page:87/>

10. Г. Г. Гиоргадзе. «Текст Анитты» и некоторые вопросы ранней истории хеттов. <http://Annales.info/hetts/small/anitta.htm>

11. История Древнего Востока Авдиев Всеволод Игоревич. <https://history.wikireading.ru/153155>

12. Анатолия - Взлет и падение хеттов. <https://delphipages.live/ru/the-rise-and-fall-of-the-hittites>

13. Источниковедение истории Древнего Востока. Раздел второй Передняя Азия. Глава XI Хеттское царство. <http://Annales.info/other/iidv/011.htm>

14. «Деяния Суппилулиумы I». <http://ru.knowledgr.com/00496074/Ankhesenamun>

15. Хеттское царство. <https://ru.wikipedia.org/wiki>
16. Куццуватна. <http://www.hrono.ru/land/landk/kuccyvanta.php>
17. Шаттивас. <https://tistoriya.livejournal.com/511431.html>
18. Никамду. <https://poznayka.org/s60952t1.html>
19. Азиру. <http://cyclowiki.org/wiki>
20. Каркемиш. <https://deru.xcv.wiki/wiki/Karkemi%C5%A1>
21. Нухашше. <https://livepcwiki.ru/wiki/Nuha%C5%A1%C5%A>
22. Карнакский храм. <https://tonkosti.ru>
23. Египетско-хеттский мирный договор. https://ru.wikipedia.org/wiki/Египетско-хеттский_мирный_договор
24. ХЕТТЫ. <https://www.allaboutturkey.com/hittite.html>
25. Богазкёйский архив. <https://ru.wikipedia.org/wiki/>
26. Кадашман-Тургу. <https://ru.wikipedia.org/wiki>
27. Эвфрат. <https://bigenc.ru/geography/text/4010322>
28. «Апология» Хаттусили III. <https://proshloe.com/apologiya-hattusili.html>
29. ПОЛИТИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ ХЕТТСКОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ. <https://megabank.by/kursovye/politicheskaya-istoriya-hettskoy-civilizacii-1.html>
30. Хеттский Закон. <https://history.wikireading.ru/230439>

ИЖРО ЭЛЕМЕНТЛАРИНИ БОШҚАРИШ ТИЗИМИНИ СИНТЕЗЛАШ АЛГОРИТМИ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6590920>

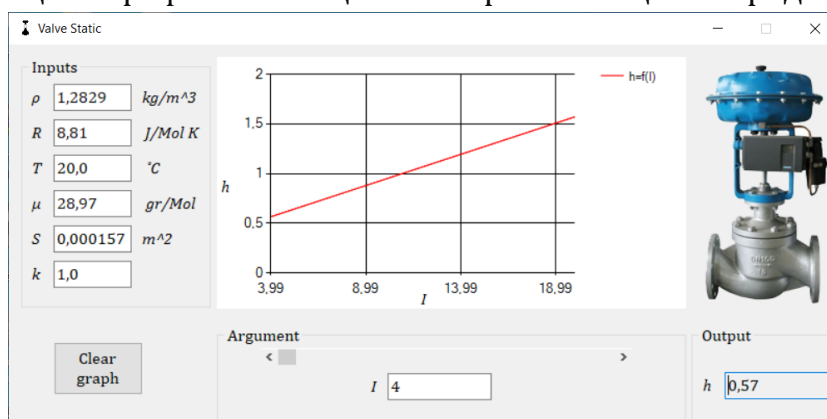
Собитов Улугбек Равшан угли

Тошкент кимё-технология институти

Ижро элементлари чиқишидаги бошқарув таъсирига кўра икки турга бўлинади: куч таъсиридаги ва параметрик. Ростловчи органнинг фазовий ҳолатини куч ёки момент ёрдамида ўзгартирувчи ижро элементлари куч таъсиридаги ижрочи элементлар бўлади. Буларга электромагнитлар, электромеханик муфтлар, ҳар хил турдаги двигателларни мисол қилиш мумкин [8].

Ижро элементларининг математик моделларини амалиётга тадбиқ қилиш учун аниқланган моделлар асосида компютер модели ёки бршқариш дастурини ишлаб чиқиш зарур бўлади. Бошқариш дастури ишлатиладиган платформасига мос равишда шакиллантирилади. Компьютер моделлари эса персонал компютерларда ишлатиладиган дастурий маҳсулотга айлантирилади.

Ушбу тадқиқот ишида мембранали пневматик ростлаш калпанининг статик таснифларини аниқлаш учун шакллантирилган математик модел асосида компютер модели дастурий маҳсулот сифатида ишлаб чиқилди. Бу дастурнинг интерфейси 1- расмда келтирилган бўлиб, фойдаланувчилар учун содда ва қулай шаклда бажарилган. Дастур кириш параметрлари берилганда мембранали пневматик бошқариш клапанларида кириш сигналининг штокни силжишига боғлиқлиги графигини ва қийматларини аниқлаб беради.

1-расм. “Valve Static” дастурининг интерфейси

Бу дастурдан фойдаланиш учун клапан кириш параметрларининг қийматлари [Inputs] блокига киритилади. Булар: ишчи ҳаво зичлиги ρ , ҳарорат T , ишчи хавонинг моляр массаси μ , мембрананинг ишчи юзаси S , пружина

коэффициенти k . [Argument] блоқи орқали эса бошқариш сигналининг қиймати киритилади. Бошқариш сигналининг қиймати 4-20 мА чегарасида ўзгариши мумкин. Бу қийматни ўзгартириш эса шу блокдаги прокрутка орқали амалга оширилади. Прокрутка минимумдан максимал қийматга қаратиб ёки аксинча сурилса, клапаннинг сатик характеристикаси график экранда намоён бўлади. Бундан ташқари [Output] блокида шток силжишининг сонли қиймати ҳам намоён бўлади.

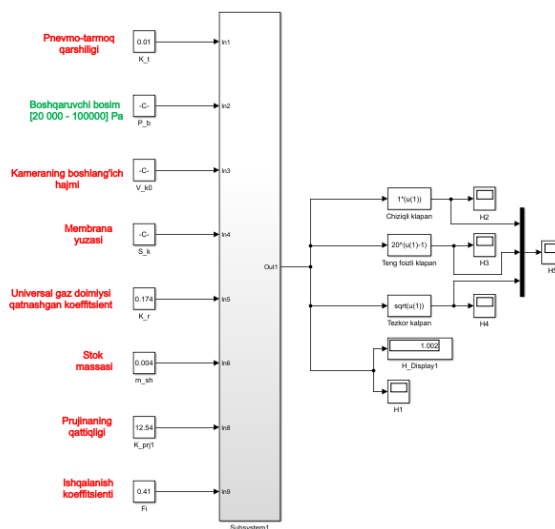
Бу дастур ёрдамида турли параметрли пневматик ростлаш клапанларининг статик характеристикаларини аниқлаш мумкин.

Мембранали ижро механизимининг динамикаси (1) тенгламага асосан қуйидаги кўринишда ёзилган эди.

$$\begin{cases} \frac{dP_M}{dt} = \frac{(K_T \sqrt{P_0 - P_M})}{(V_{K0} + S_K * h) K_R} \\ \frac{d^2h}{dt^2} + \frac{\psi}{2m_{ш}} \left(\frac{dh}{dt}\right)^2 = \frac{1}{m} (P_M S_M - K_{прж} h) \end{cases}$$

Тенгламага биноан штокнинг силжиши мембрана босимининг ўзгаришига боғлиқ. Мембрана босимининг ўзгариши эса мембрана хажмига боғлиқ. Мембрана хажмининг ўзгариши эса яна айланиб штокнинг силжишига боғлиқ бўлиб қолади.

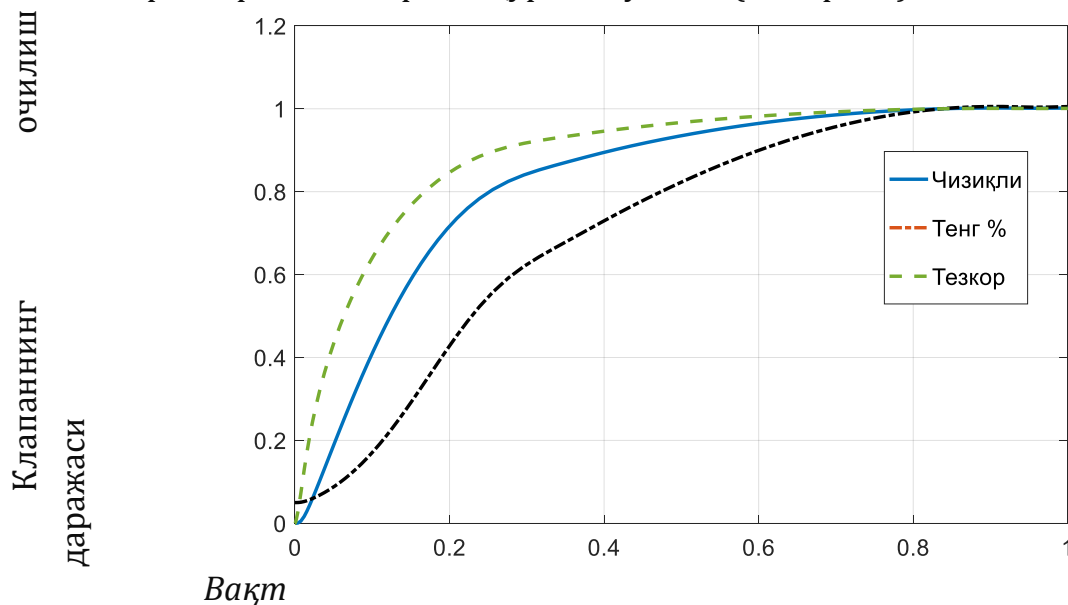
Ижро механизими сифатида қўлланилаётган клапанлар асосан уч турда бўлиши мумкин: тезкор очилувчан, тенг фоизли ва чизиқли. Турли характердаги клапанлар учун ҳам мембранали ижро механизимидан фойдаланиш мумкин. Шу мақсадда компьютер моделини универсаллаштириб, клапан турига кўра ишлайдиган модел хосил қилинади (2-расм).

2-расм. Мембранали ростлаш клапанининг универсал компьютер модели

Хосил қилинган компьютер модели маълум кириш параметрларида турли хил характердаги клапанлар учун турлича натижаларни берди.

Клапанларнинг қай турда бўлишидан қатъий назар унинг очилиш даражасини таъминловчи омил бу штокнинг силжиши хисобланади. Мазкур модел ёрдамида тезкор очилувчи, тенг фоизли ҳамда чизиқли клапанларнинг динамик характеристикаларини қуриш мумкин (2.15-расм).

3-расм. Турли мембранали клапанларнинг ўтиш характеристикаси

ХУЛОСА

Моделлаштиришнинг аналитик усулларида фойдаланиб, саноатда кўп учрайдиган ижро элементларининг динамик моделлаши ишлаб чиқилди. Бу моделлар ижро элементларининг ишлашида таъсир кўрсатадиган барча асосий омилларни инобатга олгани учун, бошқа аналогларига нисбатан аниқлиги бирмунча яхшиланди

MENING QAHRAMONIM –BU MENING ONAJONIM!

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6590926>

Saidaxon Amirxonzoda

*Toshkent shahar Uch-tepa tumani
287-sonli maktab 7-“A”sinf o‘quvchisi*

Annotatsiya: *ushbu maqolada mo‘tabar ona, uning mehrini cheksizligi, bizlarni jondan sevib, asrab – avaylashi, uning oldida biz farzandlar to vafot etgunimizcha qarzdorligimiz va mening qahramonim, aziz onajonim haqida so‘z boradi.*

Kalit so‘zlar: *mo‘tabar ona, mehr, farzand, insoniyat, muqaddas, jonkuyar, nafosat, nazokat.*

Ayol... Ona... Ona allasi...Ona mehri...Ayol deganda avvalombor, har bir insonning ko‘z o‘ngida: mehribon, bag‘rikeng, oq sut berib voyaga yetkazadigan mo‘tabar zot-Ona siymosi namoyon bo‘ladi. Insoniyat bahori, avlodlar davomiyligi, sarchashmasi ham - Ona. U naqadar mushfiq, muqaddas, o‘z dilbandi uchun jonkuyar, mehribondir... Ona mehri shu qadar kuchliki, dunyodagi jamiiki go‘zal kuy va navolar birlashsa ham, uning kuylagan allasi kabi quvonchli va g‘amli bo‘la olmaydi... Ona muqddas, mo‘tabar, farzandini jondan suyguvchi zotdir. Onajonlarimiz o‘z dilbandlarini bir parcha etligidan asrab-avaylab katta qiladi. U og‘rinsa, ming o‘lib, ming tiriladi. Tunlari yig‘lab, bedor bo‘lib, mijja qoqmaydi. Farzandi oyog‘iga tikan kirsam, kipriklari bilan olishga, uning uchun jon fido qilishga ham tayyordirlar. Onajonlarimiz biz uchun naqadar aziz va qadrli. Shuning uchun ularni asrab-avaylaylik, ko‘klarga ko‘tarishimiz, farzandlik burchimizni ado etishimiz, biz uchun ham farz, ham qarzdir!

Ayolning nafosati va nazokati, vafo va sadoqati, aql-zakovati va fidoiyligi asrlar mobaynida yer yuzida hayot davomiyligi va abadiylikiga asos bo‘lib keladi. Shu bois ham dunyodagi eng buyuk san‘at asarlari, qo‘shiq va qasidalar, me‘moriy obidalar ayollar sha’niga bag‘ishlangandir.

Oila va jamiyat ustuni, hayotimizning fayzi va ko‘rki bo‘lgan xotin-qizlarni e‘zozlash, ularga hurmat va ehtirom ko‘rsatish xalqimiz uchun azal-azaldan buyuk qadriyat bo‘lib kelgan va shunday bo‘lib qoladi. Chunki **sizlar bilan hayotimiz go‘zal va mazmunli, xonadonlarimiz obod va nurafshondir.**

Hech shubhasiz, O‘zbekiston deb atalgan jonajon Vatanimizda har qaysi mard yigit avvalo mehribon onasi, oilasi, farzandlari baxtli bo‘lishini albatta istaydi, hazrat Alisher Navoiy bobomiz aytganlaridek, bu yo‘lda o‘zining butun borlig‘ini bag‘ishlashga tayyor turadi.

Jamiyatimizda ayollar o'zni beqiyos. Ular har qadamda, har sohada faol va jonkuyardirlar. Yurtimizda ular uchun keng ko'lamli shart-sharoitlar yaratilganligiga o'zimiz ham guvohi bo'lganmiz. Aytishlaricha, ayol qaysi mamlakatda qadrlansa, e'zozlansa, shu yurt farovon va boqiy bo'lar ekan.

Ona dunyodagi eng aziz va mo'tabar zot bizni duo qilguvchi bizga uzoq umr tilovchi zot - bu bizning onanmizdir, lekin shunday odamlar borki, onaning qadriga yetmaydilar va yetganida kech bo'ladi. Biz kechasi uyga kelganimizda bizni uxlamay kutib o'tiradi va ikki og'iz gap aytadi "bolam keldimi?", biz esa "ha onajon keldim" deyish o'rniga "e haliyam o'tiribsizmi uxlasayiz bo'lmaydimi" deb jerkib beramiz. Biz kelganimizda hamma shirin uyquda uxlab yotadi, lekin shu shirin uyqusidan voz kechib onamiz bizni kutib o'tiradi. Biz esa shu uchun bir og'iz shirin so'zimizni ayaymiz.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqqan holda o'z mehribonim - onam haqida qisqacha gapirib bersam. Sababi to'liq ta'riflashga tilim ojizlik qiladi. Mening onam oddiy emas, u mening mushfiq va mehribonim va benazir qahramonimdir. Har qadamimda u meni qo'llab-quvvatlaydi va dalda beradi. Kecha-yu kunduz har qanday sharoitda bo'lishdan qat'iy nazar, doim yonimda. Onamning har bir ishi, qat'iyatligi, mardligi, fidoyiligi, xulq atvori, ko'ngilchangligi va sadoqati menga ilhom baxsh etadi.

Men onamni juda, juda yaxshi ko'raman. Biz yoshlar kattalarni hurmat qilishimiz kerak. Lekin men onamni umuman boshqacha hurmat qilaman, onam men hali gapira, yura olmagan paytlarimdayoq menga g'amxo'rlik qilgan. Meni bitta yig'lashim orqali, nima xohlayotganimni tushunib olgan. Onam menga gapirishni, yurishni va ozimni eplashni o'rgatdi. Shu vaqtgacha bosgan qadamim, hammasi onam tufayli bosilgan. Chunki onam menga kichik qadamlar tashlashni o'rgatmaganida, men bu katta, ishonchli qadamlarni bosa olmagan bolardim.

Onam men uchun rostgo'y va samimiy insondur. Onam men uchun hamisha qo'llari duoda. Onam menga hamma narsani berishga tayyor, lekin bularni evaziga mendan hech nima talab qilmaydilar. Onam oilamizda menga va otamga g'amxo'rlik qiladilar hamda meni ham kelajakda shu yo'ldan ketishimni xohlaydilar.

Onam jismonan kuchli bolmasa-da, hayoti va oilasi uchun har qanday to'siqlarni yengib o'tishga qodir. U meni shunday bo'lishga va qiyin paytlarda hech qachon taslim bo'lmaslikka chaqiradi. Eng muhimi onam meni har tomonlama puxta bo'lishga va ilm olishimga chorlaydilar.

Onamning menga "Muvaffaqiyat qozonmaguningcha qayta-qayta o'qigin qizim" deb aytgan gaplari hamon qulog'im ostida jaranglaydi.

Mening kunim yaxshi o'tmasa yoki maktabdan xafa bo'lib kelsam, doim onamning oldiga yuguraman, chunki onam meni har qanday muammodan qutqaradi. Kichik uy vazifasimi yoki bir ma'lumotmi kerak bo'lsa, u doim yonimda. Agar men uy vazifalarimni bajarib turib charchab uxlab qolsam, boshimni ushlab turadi.

Shu o'rinda bir rivoyat esimga tushdi.

“Ey Allohning rasuli! Men g'azotga bormoqchi edim, maslahatingizni olish uchun keldim. Shunda Rasululloh: “Onangiz bormi?”, dedilar. U kishi “Ha”, dedi. Payg'ambarimiz: “Onangizning xizmatlarini g'animat biling, chunki jannat uning oyog'i ostidadur!” dedilar.

Men bu gaplarim bilan nima demoqchiman. “Jannat onalar oyog'i ostida”. Har bir ona o'z farzandi uchun alohida va mukammallik ramzidir. U ajoyib ustoz, sevimli do'st, agar bizni onamizdan ortiq yaxshi ko'radigan odam bo'lsa, bu faqat Allohdir. Nafaqat mening onam, balki o'z oilasi uchun jonini fido qilayotgan har bir ona, maqtovga sazovordurlar. Mehribon onalarimizga qancha xizmat qilsak ham ularni haqlarini ado eta olmaymiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. “Xalqaro xotin-qizlar bayrami” munosabati bilan Prezident tabrigi 07.03.2018
2. <https://kun.uz/>
3. <http://fikir.uz/>
4. <https://ok.ru/>

**TA'LIMDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR. FIZIKA TA'LIMIDA INNOVATSION
TEXNOLOGIYALARI**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6590932>

Hamdamova Sevara Nomoz qizi

Qarshi Davlat Universiteti

Fizika yo'nalishi 3-bosqich talabasi

Annotatsiya: *Ta'lim yangi bosqichga ko'tarilmoqda, o'quvchilar fikr darajasi kengaymoqda, axborot olish osonlashmoqda, bunday o'sish jarayonida o'qitishda innovatsion texnologiyalardan foydalanmaslik darsning samaradorligini pasaytirib yuboradi. Mazkur maqolada hozirgi kundagi innovatsion texnologiyalar va ularni fizika darslarida qo'llashni o'rganib chiqamiz.*

Kalit so'zlar: *tadqiqotlar, innovatsion jarayon, modernizatsiya, kommunikatsion texnologiyalar, Innovatsion ta'lim texnologiyalari, axborotlashtirish.*

Bugungi kunda, barkamol shaxsni shakllantirish masalasi davlat siyosati doirasiga ko'tarilgan bo'lib, uni amalga oshirish jarayoni hisoblangan pedagogik jarayon samaradorligini ta'minlash ta'lim jarayoni ishtirokchilari va boshqa mutaxassis xodimlarning faoliyatini samarali tashkil etish va takomillashtirish mexanizmlarini yaratish, innovatsion faoliyatni tashkil etish zaruratini belgilaydi.

"Innovatsiya" tushunchasi tadqiqotlarda "yangilik kiritish" tushunchasi sifatida ko'rib chiqiladi, "innovatsion jarayon" tushunchasi esa yangilik yaratish va ularni o'zlashtirish hamda ta'lim muassasasi amaliyotida samarali qo'llash jarayoni sifatida ifodalanadi.

Ta'lim jarayonini modernizatsiya qilishning umume'tirof etilgan usuli sifatida innovatika maydonga chiqadi.

Ta'limda innovatsiyalar - uni inson va jamiyatning tinimsiz o'zgaruvchi ehtiyojlariga muvofiq rivojlantirishning tabiiy va zaruriy omilidir. Ular, bir tomondan, abadiy qadriyatlarni saqlab qolishga ko'maklashadi, boshqa tomondan esa, eskirgan va o'z umrini yashab bo'lgan barcha vositalar va usullardan voz kechishni talab qiladi, ijtimoiy o'zgarishlarga zamin yaratadi.

Innovatsiya nima? Bu yangi ehtiyojni qondirishga qaratilgan harakat. Innovatsion jarayonning birinchi bosqichida yangiliklarning barchasini ikki guruhga ajratish mumkin: birinchi - moddiy-texnik yangiliklar; ikkinchi ijtimoiy yangiliklar.

Ta'limda innovatsiyalarni tadbiq etish afzalliklari quyidagilar;

Ta'lim jarayoni ishtirokchilari innovatsiyalar ta'lim xizmatlari bozorida raqobatbardoshlik darajasini oshirishning zaruriy omili ekanligini tushunishlari lozim.

O'zgarishlar ta'lim faoliyatining istalgan jihati yoki omili, chunonchi: tuzilishi, faoliyat maqsadlari va vazifalari, o'quv jarayoni texnologiyalari, tashkiliy madaniyat va hokazolarga tegishli bo'lishi mumkin.

- Innovatsiyalar bilimlarni amaliyotga tadbiiq etishning asosiy shakli va bilimga asoslangan iqtisodiyotning muhim omili hisoblanadi. Iqtisodiy tadqiqotlar innovatsiyalarning bugungi kunda milliy iqtisodiyotning o'sishida raqobatbardoshlik darajasining asosiy manbai ekanligini tasdiqlaydi. Mutaxassislarning hisob-kitoblari so'nggi o'n yillik mobaynida rivojlangan mamlakatlarning iqtisodiy o'sishi asosan innovatsiyalar bilan belgilanishini ko'rsatadi.

- Hozirgi zamon ta'limi axborot va kommunikatsion texnologiyalarsiz shakllanishi va rivojlanishi mumkin emas. Bu texnologiyalar ta'lim faoliyatining turli sohalariga tobora kengroq kirib kelmoqda. Bunga jamiyatni keng ko'lamli axborotlashtirish tashki omillari, bilimdon mutaxassislar tayyorlash zarurati, zamonaviy kompyuter texnikasi va dasturiy ta'minotni tarqatish, ta'limni axborotlashtirishga doir davlat va davlatlararo dasturlar qabul qilish bilan bog'liq ichki omillar ko'maklashmoqda. Axborotlashtirish vositalaridan foydalanish aksariyat hollarda pedagoglar mehnatini intensivlashtirishga, shuningdek, turli ta'lim tizimlarida ta'lim oluvchilarni tayyorlashning samaradorlik darajasiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

- Ta'limda innovatsion texnologiyalarini qo'llash ta'lim tizimini o'zgartirish va ta'lim jarayonining sifatini oshirish vazifalarini hal qilishning eng yaxshi vositasi. Chunonchi, yangi innovatsion texnologiyalar ta'limning har bir bosqichida uning sifatini kuzatib borish, ta'limning sifatiga innovatsion texnologiyalar ta'sirini aniqlashga bagishlangan ilmiy tadqiqotlar o'tkazish uchun imkoniyat yaratadi.

- Innovatsion texnologiyalar yangi bilimlarni yaratmoqda. Yangi bilimlar, o'z navbatida, yangi texnologiyalari yaratilishiga sabab bo'ladi. Yosh avlod zamonaviy texnologiyalarining afzalliklarini yaxshi anglaydi. Ayni shu sababli zamonaviy talablar ta'limning odatdagi strategiyasini qayta ko'rishni taqozo etadi.

- Innovatsion texnologiyalarning o'ziga xos xususiyatlaridan yana biri, globallashtirishning ta'lim tizimiga ta'sirining ma'naviy, iqtisodiy, axloqiy jihatlarini tushuntirish, buni faqat chuqur innovatsion materiallar asosida o'tkaziladigan ma'ruzalar va amaliy mashg'ulotlar natijasida amalga oshirish mumkin.

- Innovatsion ta'lim texnologiyalari oldiga quyidagi muammolarni yechish, ta'lim jarayoni mazmuni va tuzilishini o'zgartirish vazifasi qo'yildi:

- Ta'lim oluvchilarning bilim darajasini hozirgi davr talablariga muvofiq rivojlantirish;

- bilimlarni o'zlashtirish darajasiga qarab mo'ljal olish;

- Ta'lim oluvchilarni tayyorgarlik darajasini zamonaviy texnologiyalarni boshqarishga muvofiq emasligi.

- Globallashtirish, demokratlashtirish, axborotlashtirish jarayonlariga javob bera oladigan ta'limni tashkil etish.
- Ta'limning ochiqlik darajasi, sifati va samaradorligini oshirish.

Innovatsion texnologiyalar samaradorligini ta'minlovchi vositalar-tajriba, harakatlar va shaxs sifatlari ko'rsatkichlari yoritiladi. Ta'lim oluvchining innovatsion faoliyatga tayyorgarlik holati o'rganiladi. Yaratilgan model ko'rsatkichlari bilan taqqoslanadi. Ta'lim oluvchini innovatsion faoliyatga tayyorlashda texnologik yondashuv mohiyati ochib berildi. Ta'lim beruvchining texnologik darajadagi faoliyati mezonlari ishlab chiqiladi. O'qitishning innovatsion texnologiyasi va mazmunli tavsifi ochib beriladi. Ta'lim jarayoni maqsadlari- raqobatbardoshlik, harakatchanlik va sifat

Innovatsion ta'lim texnologiyalari ta'lim oluvchi faoliyatini faollashtirish va jadallashtirishga asoslanganligi bilan an'anaviy ta'lim usulidan keskin farq qiladi. Innovatsion ta'lim texnologiyasining asosi - insonning fikrlashi muammoli vaziyatni hal etishdan boshlanishi hamda uning muammolarni aniqlashi, tadqiq etishi va yechish qobiliyatiga ega ekanligidan kelib chiqishi bilan talabalarning ijodiy tafakkuri va ijodiy qobiliyatlarini o'stirishga xizmat qiladi. Innovatsion ta'limning bosh maqsadi - ta'lim oluvchilarning muammoni to'liq tushunib yetishiga erishish va uni hal eta olishga o'rgatishdan iborat ekanligi bilan ahamiyatli.

Innovatsion ta'lim texnologiyasi, ta'lim oluvchiga beriladigan bilimning qaysi qismini, qanday yo'l bilan berish muammosini samarali hal qilishga qaratilgan o'qituvchi faoliyatidir. Innovatsion ta'lim texnologiyasi darsda bir vaqtning o'zida o'qituvchi va talabalarning hamkorlikdagi harakati bo'lib, u talaba shaxsidagi muhim belgi - ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. N.G. Dayri aytganidek, darsda o'rganiladigan mazmunning murakkab qismini o'zlashtirishda o'qituvchining faoliyati qanday bo'lsa, talaba faoliyatini ham shu darajaga yetkazish muammoli ta'limning asosiy maqsadidir.

Innovatsion ta'lim texnologiyasidan foydalangan holda darslarni tashkil qilish samaralidir. Misol uchun fizika darslarida innovatsion ta'lim texnologiyasidan foydalanish orqali o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishini oshiradi.

Fizika fanini o'qitish jarayonida zamonaviy innovatsion texnologiyalardan foydalanish o'quvchilarni idrok etishga olib keladi, mavzuni o'rganishga, qiziqishini uyg'otadi, o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini yaxshilaydi. Kompyuter materiallari o'qituvchini to'ldirishi, yangilanishi, turmush tarzi bo'lishi mumkin bo'lgan yagona o'quv vositalarining zarur bir qismidir. An'anaviy ta'lim bilan solishtirganda innovatsion texnologiyalarni birlashtirishning afzalliklari xilma-xil. Ularga, bilimlarni samarali sinovdan o'tkazishdan tashqari, ishlab chiqarish va mantiqiy fikrlashdan va boshqalarni sinab ko'rish va boshqalarga tegishli, uslubiy shakllarning xilma-xilligi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. O'quv jarayoniga kompyuter texnologiyasini birlashtirish, siz quyidagilarni ta'minlashingiz mumkin: □

- Kompyuter bilan aloqaning o'ziga xos xususiyatlari va ixtisoslashtirilgan dasturlar bilan ishlashning o'ziga xos xususiyatlari tufayli konstruktiv, algoritmik fikrlash;

- Aqli o'quv tizimlari va modellashtirish dasturlari o'rtasida vazifalarni bajaradigan reproduktiv faoliyatning mazmunini o'zgartirib ijodiy fikrlashni rivojlantirish;

- Kompyuter biznes o'yinlari jarayonida qo'shma loyihalarni amalga oshirishga asoslangan kommunikativ qobiliyatlarni yaratish;

Bugungi kunda ta'lim modernizatsiya jarayonlarini boshdan kechirmoqda. Ta'lim sohasidagi davlat siyosatining asosiy prinsiplaridan biri bu "ommaviy foydalanish imkoniyati, ta'lim tizimining ta'lim tizimiga moslashuvchanlik, talabalarni tarbiyalash va o'qitish xususiyatlari." Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, yuqorida keltirilgan dasturlardan ma'ruza jarayonida qo'llash natijasida qisqa vaqt ichida kerakli axborotni tinglovchi va o'quvchilarga ko'rgazmali o'tkazish imkoniyati bor. Bu esa o'quv samaradorligini oshirishning muhim omili bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR :

1. Ta'lim bo'yicha axborot texnologiyalari: tadqiqotlar. O'qish uchun qo'llanma Yuqori. Tadqiqotlar. muassasalar /. - 4-chi., Ched. - m.: "Akademiyaning" nashriyot markazi, 2008 yil. - 192C.

2. 2. Pedagogika: pedagogik nazariyalar, tizimlar, texnologiyalar: tadqiqotlar. Str uchun. Baland. va ommaviy axborot vositalari. Ped. Tadqiqotlar. Transport vositalari /, I.B. KOTOVA va boshqalar; Ed. . - 5-chi., Ched. - m.: 2004 yil nashriyot markazi, 2004 yil

3. Uzoqova G.S., Tursunov. Q. Sh., Qurbonov M. Fizika o'qitishning nazariy asoslari.-T., "O'zbekiston", 2008.

САКО-МАССАГЕТСКОЕ ОБЪЕДИНЕНИЕ ПЛЕМЁН

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6590940>

Канатова Асел Куат кызы

*Студент Каракалпакского государственного
Университета имени Бердаха
факультет истории 3-курс.*

Аннотация: в данной статье рассматривается один из актуальных вопросов этнографии, а именно вопрос о происхождении предков каракалпаков, их образ жизни, а также мнения древнегреческих и восточных авторов касательно об этих племенах.

Ключевые понятия: сако-массагетское, скифы, «Авесто», Геродот, Страбон.

Сако-массагетское объединение племен, насельники древнего Турана, впервые появляется в «Авесте», как страна или место обитания туров. По мнению И.Н. Хлопина, авестийских туров следует локализовать в Юго-Восточном Прикаспии (в долинах рек Горган, Этрек и Сумбар). «Авеста» упоминает также туранские племена хона, дана, сайрима, сина, даха. Все эти племена можно обозначить термином «скифские», ибо они были связаны единой культурой, вооружением, идеологией. О том, что скифы являются выходцами из Азии имеется свидетельство «отца истории» Геродота (V в до н.э.). Он приводит три версии, но особо подчеркивает согласие с третьей: «Существует еще и третье сказание (ему я сама больше всего доверяю). Оно гласит так. Кочевые племена скифов обитали в Азии. Когда массагеты вытеснили их оттуда силой, скифы перешли в Аракс и прибыли в киммерийскую землю».

Геродот приводит кроме киммерийцев, массагетов, скифов, и другие названия «скифских племен» - «царские скифы», исседоны.

Список имен продолжает греческий географ Страбон: «Большинство скифов, начиная от Каспийского моря, называются даями (дахами). Племена, живущие восточнее последних, носят названия массагетов и саков, прочих же называют общим именем скифов, но у каждого племени есть свое особое имя. Все они в общей массе кочевники. Из этих кочевников в особенности получили известие те, которые отняли у греков Бактриану, особенно аши, пасианы, тохары и сакаравлы, которые переселились из области на другом берегу

Иаксарта рядом с областью саков и согдианов, занятой саками. Из даев одни называются апарнами, другие ксанфиями и третьи писсурами».

Далее он прибавляет: «К племенам массагетов и саков относятся также аттасии и хорасмии (хорезмийцы)».

Восточные авторы не знают названий «скиф» и «массагет». Примечательно, что Геродот специально отмечал: «...персы всех скифов называют саками».

Очень важный источник – надпись на гробнице Дария, высеченная в ущелье Накш-и-Рустем, около Персеполя. Там упоминаются три сакских народа: сакатиграуда, сака-хаумаварга и сака-тиай-дарайя.

Само название сака-тиай-дарайя говорит о том, что они жили за какой-то крупной рекой (Амударья или Сырдарья). Саков-хаумварага искусственно пытаются этимологизировать как «изготавливающих хаому». Но академик В.В.Струве (вслед за В.В.Григорьевым) отождествлял их с «амиргийскими» саками, которые проживали на берегу Мургаба, и от которой они получили свое название. Вавилонские писцы, в свою очередь, отождествляют их с народом «гимирри», «гамирра», вторгшимся в конце VIII в до н.э. в Переднюю Азию. Это и есть загадочные киммерийцы. Интересно, что именно амиргийских саков профессор С.П.Толстов считал массагетами, чем и объяснял отсутствие их названия в надписи Дария.

Действительно, свидетельства античных историков и географов очень запутанны. Они перечисляют иногда одни и те же народы, но уже под другим названием. Это объясняется тем, что античные авторы черпали сведения из разных источников.

Видимо стоит видеть во всех этих названиях племена и роды больших племенных союзов. В исторических судьбах народов древнего Туркменистана, большую роль играло огромное объединение массагетов. Нам кажется допустимым отождествлять саков-тиграуда с массагетами в современных научных исследованиях, может быть даже под всеми этими сакскими племенами, вскрывается имя массагетов, как понятие более широкое.

Массагеты – это мощный союз племен, расселявшихся по всей территории Турана. О массагетах Страбон писал, что «одни из них обитают в горах, другие на равнинах, третьи – на болотах... Они прекрасные наездники и пешие воины; вооружены луками, мечами, панцирями, бронзовыми боевыми топорами; в сражениях они носят золотые пояса и головные повязки. Уздечки и перевязи у лошадей у них из золота. Серебра в их стране нет, железа мало, зато медь и золото встречаются в изобилии... Живут на манер кочевников и скифов, питаются бараниной и рыбой. У всех такого рода племен находили и некий общий образ жизни, о чем я нередко упоминаю: их погребальные обряды, обычаи и весь быт

схожи; это люди самобытные, дикие и воинственные, однако при деловом общении честные и не обманщики».

В массагетах нельзя видеть только ираноязычные племена – это большое объединение тюркоязычных и ираноязычных этносов Средней Азии, которые стали основополагающим компонентом туркменского народа, а также других народов Средней Азии. Сако-массагеты передали туркменам свои этнонимы. Названия аланов и ясов (асиев) носят ныне туркменские племена алили, олам, а также роды аса (човдуры и игдыры), алам (салыры, йомуды), язы (теке) и т.д. Это имя носило крупное огузское племя языров, ныне карадашлы.

Имя саков, сакараваков усматривается в туркменском племени сакар, а также в названиях родов сакарлы (эрсары), сакаргалык (баяты), сакгар (ата, геклены).

Народное название дахов (тохаров) продолжало жить в имени одного из главных огузских племен – дюкер (тюгер). Дахи (тохары) принимали самое активное участие в движении сельджукских войск. Среди племен, вошедших в состав Гарагоюнлы и Акгоюнлы, упоминается племя духарлу. Название текер и дюгер до сих пор существуют в Турции в веляятах Сивас, Афьйон, Урфеа Кейсери, Конья, Бурдур. Имя тохаров в качестве этнонимов тагар, тувер сохранилось у туркмен эрсары, теке, човдур, баят, шых, игдыр. К названию дахов восходят туркменские подразделения дяшли, дяли (абдалы, алили, арабачы, эрсары, геклены, йомуды, сакары, салыры, сарыки, човдуры, эсги).

Название огузского племени бечене (печенеги) восходит к массагетскому племени апасиаков (пасианы). С саками-амюргиями (хаумаварга) отождествляются огузское племя эймир (имир) и современное туркменское эмрели, а с атасиями (астабенами) – туркменское племя ата и крупное йомудское подразделение атабай.

ВЫВОД: Таким образом, на основе данных древнегреческих и римских авторов, мы можем утвердить, что племена апасиаков и аугасиев являются древними предками каракалпаков, живших в бассейне Каспия и Арала.

ЛИТЕРАТУРА И ИСТОЧНИКИ:

1. Кадимги тарихчилар Урта Осиё хакида. - Тошкент: «YURIST-MEDIAMARKAZI» - 2008.

2. Гундогдыев О. Историко-культурное наследие Туркменистана. - Стамбул: UNDP, 2000; Гундогдыев О. Сако-массагетское объединение племен // turkmenhistory.narod.ru/massaget.ht

3. Геродот. История в девяти книгах. - Москва, 1972.

4. История Древнего Востока. Кн. 2. - Москва, 2004.

5.Бехистунская надпись Дария I, столбец V (перевод с древнеперсидского В. И. Абаева). // Литература Древнего Востока. Иран, Индия, Китай (тексты). Москва: изд-во МГУ, 1984.

6.Толстов С.П. Древний Хорезм. Опыт историко-археологического анализа. – Москва, 1948.

7.Зепп Т. Б. История Казахстана. - Алматы: «Зият Пресс», 2006.

8.Сосанов К. История Казахстана.- Алматы: «Олжасбаспасы», 2007.

PROYEKTIV AKSLATIRISHLAR YORDAMIDA TASVIRLARNI BURUSH

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6590944>

Jumonzorov Dostonbek Quadrat o'g'li

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston milliy universiteti,

«Amaliy matematika va intellektual texnologiyalar»

fakulteti 2-bosqich magistranti

Annotasiya: *Bu maqolada proyektiv akslatirishlar yordamida tasvirlarni burush haqida ma'lumotlar keltirilgan.*

Kalit so'zlar: *proyektiv, rekonstruksiya, diapazon, affin, perspektiv, transformatsiya, manipulyatsiya.*

АННОТАЦИЯ: *В этой статье содержится информация о том, как поворачивать изображения с помощью проективных отражений.*

Ключевые слова: *проективный, реконструкция, диапазон, аффинити, перспектива, трансформация, манипуляция.*

Annotation: *This article provides information on how to rotate images using projective reflections.*

Key words: *projective, reconstruction, range, affinity, perspective, transformation, manipulation.*

Aylanma sirtlarning 3D geometrik modelini aniq rekonstruksiya qilish juda ko'plab sohalarda qo'llanib kelinmoqda. Hozirgi vaqtda ob'ektlarning 3D ma'lumotlarini olishning ko'plab usullari mavjud bo'lib tasvirlash usullari va diapazonni skanerlashni misol tariqasida olishimiz mumkin. Nuqtalarning bir jinsli tasviri affin va proyektiv akslantirishlar uchun izchil belgilashni ta'minlaydi. Bir jinsli belgilashlar proyektiv geometriyada [3], [1] kompyuter grafikasiga kiritilishidan ancha oldin ishlatilgan [4]. Bir jinsli belgilash ko'pincha noto'g'ri tushuniladi, shuning uchun biz uning qo'llanilishi va xususiyatlarini aniqlashtirishga e'tibor qaratamiz.

Bir jinsli belgilashda 2D nuqtalar 3 ta koordinatali vektorlar bilan, 3D nuqtalar esa 4 ta koordinatali vektorlar bilan ifodalanadi. Affin va proyektiv akslantirishda manba fazosidagi nuqtalarni $p_s = (u', v', q)^T$ orqali va maqsad fazosidagi nuqtalarni $p_d = (x', y', w)^T$ orqali belgilaymiz.

Perspektiv yoki bir jinsli transformatsiya deb ham ataladigan proyektiv akslantirish bir tekislikdan nuqta orqali boshqa tekislikka proyeksiyalashdir [3]. Bir jinsli transformatsiyalar 3D affin modellashtirish transformatsiyalari va perspektiv kamera transformatsiyalari uchun keng ko'lamda qo'llanilgan [2]. O'rganilgan 2D o'lchovli proyektiv akslantirish bir xil 3D o'lchovli akslantirishlarning kichik qismidir.

Proyektiv akslantirishning umumiy shakli ratsional chiziqli akslantirishdir:

$$x = \frac{au + bu + c}{gu + hu + i}, \quad y = \frac{du + eu + f}{gu + hu + i}$$

Bir jinsli matritsada foydalanish proyektiv akslantirishlarni manipulyatsiya qilish ancha oson:

$$P_d = M_{sd} P_s = \begin{pmatrix} x' \\ y' \\ w \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} a & b & c \\ d & e & f \\ g & h & i \end{pmatrix} \begin{pmatrix} u' \\ v' \\ q \end{pmatrix}$$

$$\text{bu yerda } (x, y)^T = \left(\frac{x'}{w}, \frac{y'}{w} \right)^T, \quad w \neq 0 \quad \text{va} \quad (u, v)^T = \left(\frac{u'}{q}, \frac{v'}{q} \right)^T, \quad q \neq 0.$$

Yuqoridagi matritsada 9 ta koeffitsient mavjud bo'lsada, bu akslantirishlar bir jinsli, shuning uchun bu matritsalarining har qanday nolga teng bo'lmagan skalyar ko'paytmasi ekvivalent akslantirishni beradi. Demak, 2D o'lchamli proyektiv akslantirishda faqat 8 ta darajali erkinlik mavjud. Umumiylikni yo'qotmasdan, $i = 1$ deb taxmin qilishimiz mumkin, $(0, 0)^T$ manba nuqtasi cheksizlikdagi nuqtaga mos keladi va maxsus holat bundan mustasnodir. $g = h = 0$ bo'lganda proyektiv akslantirish affin akslantirish hisoblanadi.

Proyektiv akslantirishlar affin akslantirishning ko'plab kerakli xususiyatlariga ega. Muayyan chiziqlar bo'ylab tenglashtirilgan nuqtalarni saqlaydigan ikki chiziqli akslantirishdan farqli o'laroq, proyektiv akslantirish odatda tenglashtirilgan nuqtalarni saqlamaydi. Buning o'rniga ular nuqtalarning "o'zaro nisbati" deb nomlangan miqdorni saqlaydilar [1]. Affin akslantirishlar singari, proyektiv akslantirish ham barcha yo'nalishlardagi chiziqlarni saqlaydi.

Yana bir diqqatga sazovor xususiyat shundaki, proyektiv akslantirishning teskarisi proyektiv akslantirishdir. Teskari akslantirish uchun matritsa to'g'ridan-to'g'ri akslantirishning teskarisi yoki qo'shmasidir. (Matritsaning qo'shilishi kofaktorlar matritsasining ko'chirilishidir [5]; $M^{-1} = \text{adj}(M) / \det(M)$).

Teskari bir jinsli algebrada teskari konvertatsiya zarur bo'lganda matritsa o'rniga qo'shma matritsadan foydalanish mumkin, birlik matritsaning teskarisi mavjud bo'lmaganda. Teskari konvertatsiya quyidagicha bo'ladi:

$$P_s = M_{ds} P_d = \begin{pmatrix} u' \\ v' \\ q \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} A & B & C \\ D & E & F \\ G & H & I \end{pmatrix} \begin{pmatrix} x' \\ y' \\ w \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} ei - fh & ch - bi & bf - ce \\ fg - di & ai - cg & cd - af \\ dh - eg & bg - ah & ae - bd \end{pmatrix} \begin{pmatrix} x' \\ y' \\ w \end{pmatrix}$$

Nuqtani teskari konvertatsiya qilish orqali akslantirishda $(x, y)^T$ dan $(u, v)^T$ ni hisoblaymiz. Agar $w \neq 0$ va $q \neq 0$ bo'lsa, $w = 1$ ni tanlab, hisoblashimiz mumkin:

$$u = \frac{Ax + By + C}{Gx + Hy + I}, \quad v = \frac{Dx + Ey + F}{Gx + Hy + I}$$

Interfaol tasvir o'zgartirgichida belgilangan to'rtburchaklar va manbaning to'rtta uchini planshet yoki sichqoncha yordamida belgilashingiz mumkin va bir maydonni boshqasiga o'zgartirishingiz mumkin. Ushbu turdagi vazifa proyektiv akslantirishning ideal dasturidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. H. S. M. Coxeter, Non-Euclidean Geometry, U. of Toronto Press, 1978.
2. James D. Foley, Andries van Dam, Fundamentals of Interactive Computer Graphics, Addison-Wesley, Reading, MA, 1982.
3. E. A. Maxwell, The Methods of Plane Projective Geometry, Based on the Use of General Homogeneous Coordinates, Cambridge U. Press, London, 1946.
4. Lawrence G. Roberts, Homogeneous Matrix Representation and Manipulation of N-Dimensional Constructs, MS-1405, Lincoln Lab, Lexington, MA, July 1966.
5. Gilbert Strang, Linear Algebra and Its Applications, 2nd ed., Academic Press, New York, 1980.
6. Paul Heckbert, Projective Mappings for Image Warping, 1999.

OROONYKONIMS OF SAMARKAND REGION AND THEIR TOPONYMIC ANALYSIS

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6590952>

Valieva Shakhnoza Islamovna

Samarkand State University

Department of Geography and Natural Resources,

Samarkand, Uzbekistan

Abstract: *The article gives an oronymic characteristic of the oikonyms of Samarkand region. Each of these oroikonyms was studied in the context of districts.*

Keywords: *oikonym, oronym, mountain, say, plain, hill, ravine*

Oikonyms are used in relation to cities, villages, auls, and other settlements. Oikonyms (*placenames*) is the most volatile branch of toponymy, which reflects the peculiarities of the nature of the region, the events of historical eras that occurred on the territory, the names of the professions of the population, the names of the clan tribe, depending on the ethnic composition that lived in the area. Settlements are a socio-economic category, and it is of great scientific and practical importance to study the regularities of the formation, location, and naming of cities and villages in close connection with specific natural, historical and political conditions.

Toponymist S. Koraev (2006) considers it expedient to study the names of settlements by dividing them into 2 large groups. These are:

- physical and geographical oikonyms.
- socio-economic oikonyms.

Physical or physical and geographical oikonyms are understood as the names of geographical areas depending on the names of water bodies - hydronyms, geomorphological forms of the area - oronyms, plant names - phytooikonyms, animal names – zooikonyms, and other physical and geographical conditions.

Socio-economic oikonyms associated with the economic activities of people include professional names of people, clan and tribal names-ethnonyms, names associated with first name and surnames, nicknames of people, anthroponyms, religious names-agionyms [3;4].

Later, P. Gulomov (1994) proposed a two-stage system of classification of geographical names. The scientist first divided the toponyms into large groups, and then determined the types of toponyms within each large group and, according to them, divided the toponyms into the next three large groups [5;6].

- Names that appear depending on the natural characteristics of the place.

➤ Names that appear in connection with socio-economic, and political circumstances.

➤ Legendary and strange names.

While studying about the orookonyms of Samarkand region, first of all, let's describe oronym and orookonym. According to the definition of the toponymist S. Koraev (2006), "*oronyms*" include not only mountains, rocks, hills, adyrs, hills, but also negative landforms - such as valleys, gorges, ravines, valleys of sai, depressions, as well as plains, lowlands and sandy massifs. Geographical terms such as adyr, aqba (*mountain pass*), ovga (*mountain pass*), bel (*saddle*), dara (*gorge*), dovon (*mountain pass*), jar (*ravine*), jailow (high mountain pastures), tov-tog (mountain), tosh (stone), choqqi (peak), qir (*upland*), qorgon (*mound*) play an important role in the lexicon of oronyms. Among the oronymic terms, the word tosh (*stone*) has special significance in color symbols such as oq (*white*), qora (*black*), qongir (*brown*).

Sometimes we can find the above oronymic terms in oikonoms. Such oikonoms associated with the structure, and the level of the Earth's relief are called orookonyms (*orographical placenames*). The composition of orookonyms includes such indicators as adyr, bel (*saddle*), jar (*ravine*), tepa (*hill*), tosh (stone), tog (*mountain*), qir (*upland*), qum (*sand*).

The following orookonyms of Samarkand region can be referred to as such place names. In Samarkand region, the most common term that has passed from oronymic indicators to oikonoms is "tepa" (*hill*). A "tepa" (*hill*) is a hilly, elevated dome-shaped place with steep slopes, on which in ancient times, for defensive purposes, people-built settlements near the hills, that is, they served to anticipate enemy danger and warn others from it [5]. In the region there are: Aygirtepa, Bobotepa, Jomboytepa, Navroztepa (in Jomboy district), Alqartepa, Devontepa, Farmontepa, Qarovultepa, Qoratepa, Oqtepa, Chambiltepa (in Bulungur district), Jalpoqtepa, Jartepa, Jorabtepa, Mozortepa, Sariqtepa, Choshtepa (in Urgut district), Yogontepa, Oqtepa, Mayintepa (in Qoshrabot district), Dostitepa, Koktepa, Yurgantepa, Kartepa, Uchtepa, Kultepa, Tangitepa (in Ishtixon district), Dovtepa, Yaloqtepa, Choshtepa (in Payariq district), Imomtepa (in Nurobod district), Isovoytepa (in Kattaqorgon district), Kamoltepa, Oqtepa, Zindontepa (in Oqdaryo district), Sartepa (in Samarqand district).

There are also geographical names in which the oronymic term "*jar*" (*ravine*) participates, such names indicate the presence of a ravine with a negative relief form in the immediate vicinity of the village [1]. *Jar* (*ravine*) is a depression formed by the erosion of soft rock by sewage water. *Jar* is also used in the sense of a depression, a lowering. Examples of orookonyms containing the term jar are such place names as Jar (in Payariq, Urgut, Bulungur, Oqdaryo, and Pastedargom districts), Jarboshi, Jomonjar (in Payarik district), Jarquduq (in Nurobod district), Jartepa, Jarqishloq (in Urgut district), Jarosti (in Ishtikhan district), Jarbota (in Oqdaryo district).

Village names such as Toshariq, Toshloq, Toshquduq, Qoratosh of Nurobod, Oqdaryo, Urgut, Jomboy, and Qoshrabot districts of Samarkand region contain the term "tosh" (*stone*), and these oikonyms also belong to the geomorphological group of oikonyms. *Tosh* (*stone*), contained in these oroikonyms, is a hard rock and is used in the names of rocky peaks in mountains as well as in place names. For example, there are oronyms with the indicator "qoya" (*rock*), such as Ayriqoya, Belbogliqoya, Qizilqoya (in Urgut district), Qatorqoya (in Qoshrabot district).

Oronyms, with the indicator "tog" (*mountain*), are quite significant in the region and are found in the names of such places as Buqchaqirtog (in Nurabad district), Gardantog, Yettiqiztog (in Urgut district), Gubdintog (in Bulungur district).

In the study area, we can also find place names such as Soy, Joyisoy, Kattasoy, Murodsoy, Oltinsoy, Oqsoy, Tollisoy, Omondara, Chuqur, Qir. The words soy (*sai, gully*), dara (*gorge*), qir (*upland*), chuqur (*depression*) in the composition of such oroikonyms are considered oronymic terms denoting the shape of the relief, and under the soy-valley, tributary, former river-bed, flat ravine are understood as hollow areas of the earth's crust formed in various ways. "Dara" (*gorge*) is a mountain corridor in the mountains, formed by a tectonic fault, the washing away of hard rocks by rivers. Sometimes dara (*gorge*) is also called vodi (valley), soylik (valley of sai). Qir (*upland*) are flat or gentle domed hills, flat low mountains. They are formed as a result of mountain runoff, wind erosion, and tectonic uplift. The above-mentioned oroikonyms are significant in that they do not change over time.

In general, oronyms are part of separate toponymy that represents the physical and geographical objects associated with the relief structure of the earth. Oronyms are onomastic unit, meaning interconnection, and integral unity of nature and society. Also, the oronyms of Samarkand region are unique in their climatic and natural, location, flora, fauna, natural resources, and geomorphological features.

REFERENCES

1. Akhmadaliev Yu.I. (2009) *Fargona viloyati toponimlari* [Toponyms of Fergana region]. Fergana. p. 187. (in Uzbek)
2. Temirov.Sh.A. (2019) *Samarqand viloyati oronimlarining lisoniy tadqiqi* [Linguistic study of oronyms of Samarkand region] (PhD Thesis abstract), Samarkand. p. 52. (in Uzbek)
2. Qoraev S. (2005) *O'zbekiston viloyatlari toponimlari. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi*. [Toponyms of the regions of Uzbekistan. National encyclopedia of Uzbekistan.]. Tashkent: State Scientific Publishing House. (in Uzbek)
3. Qoraev S. (2006) *Toponimika* [Toponymy]. Tashkent: Publishing House of the National Society of Philosophers of Uzbekistan. (in Uzbek)

4. Gulomov P.N. (1994) *Jug'rofiya atamalari va tushunchalari izohli lug'ati* [Glossary of geographical terms and concepts.] Tashkent: Oqituchi. p. 115. (in Uzbek)
5. Khakimov Q. (2016) *Toponimika* [Toponymy]. Tashkent: Mumtoz soz. p. 176. (in Uzbek)

**DIN VA DINDORLIKKA BOG'LIQLIGI JIHATDAN SHAKLLANGAN
FRAZEOLOGIK BIRLIKLAR**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6590963>

Ismoilova Gulyora Xabibullo qizi

Farg'ona Davlat Universiteti

Ingliz tili va adabiyoti fakulteti

Ingliz tili o'qitish metodikasi o'qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada ingliz va o'zbek badiiy adabiyotidan misollar olinib, din va dinga oid frazeologik birliklari aniqlandi va tahlil qilindi. Birliklarning frazeologik va grammatik ma'nolari hamda shakllanishi o'rganildi.*

Kalit so'zlar: *frazeologik birliklar, diniy frazeologik birliklar, diniy marosimlar, leksik-grammatik shakl, leksema.*

Odamzot yaratilibdiki, hayoti din bilan chambachas bog'liq bo'lgan. Qaysi davr, qaysi irq bo'lishidan qat'iy nazar yaratguvchisi borligini, o'zidan kuchli, uni kuzatib turuvchi zot borligiga e'tiqod qilgan. Qarshisida o'zini ojiz his qilgan narsaga sig'inishga harakat qilgan. Dinga bog'liq frazeologik birliklar shakllanib, og'zaki va yozma nutqda foydalanilgan hamda hozir ham ishlatib kelinmoqda.

Insoniyat qadim-qadimdan dinga ishonib kelgan. Shu tufayli o'zbek tilida ham diniy tushunchalar doirasida shakllanib bo'lgan o'nlab frazeologizmlar, ayniqsa, so'zlashuv nutqida, qolaversa, yozma nutqda ham tez-tez ishlatib turiladi. Bunday frazeologizmlarning shakllanishida kishining diniy rasm-rusumlarni bajo keltirish, u yoki bu ilohiy kuchlarga ishonish, ularga sajda qilish kabi xususiyatlari, xatti - harakatlari asos bo'lgan. Chunki dinga ishonish bilan aloqador jarayonlarning barchasini u yoki bu tarzda tilda ifodalash ehtiyoji tug'ilgan. Pirovardida, dastlabki bosqichlarda bunday tushunchalar erkin birikmalar orqali ifoda qilingan. Vaqtlar o'tishi bilan bot-bot ishlatib turilgan bunday birikmalar obrazlitasavvur bilan bo lanib, ko'chma ma'noda, g' ya'ni frazeologizmlar tarzida qo'llana boshlagan. Masalan, birgina xudo tushunchasi dorasida shakllangan frazeologizmlarni misol tariqasida ko'rib chiqaylik. (O'TIL,IV, 420-bet) da ta'rif berishicha, Xudo "...butun mavjudotni, butun olamni yaratgan va uni boshqaruvchi oliy ilohiy kuch" ma'nosini ifodalaydi. Shuning uchun ham dinda xudo eng oliylikni ifoda etadi. Shundan kelib chiqilgan holda, avvalo, ijobiy ma'noli frazeologizmlar va salbiy ma'noli frazeologizmlar shakllangan. a) ijobiy ma'noli frazeologizmlar: azbaroyi xudo, avvali xudo, yo ol xudo, yo ber xudo deb, xudo bergan ekan, xudo berdi, xudo biladi, xudoga shukur, xudo yorlaqadi, xudo ko'rsatmasin, xudoning bergan kuni, xudo saqlasin, xudo asrasin, xudo xayr bersin,

xudo xohlasa, xudo haqqi, banda qilsa malomat, xudo qilsin salomat, xudo umrini bersin, xudoga shukur qilmoq, xudoga ayon, xudoning irodasi, xudo bandam degan, xudo ko'rsatsa, xudoga topshirdim kabilar shular jumlasiga kiradi. Quyidagi misollar ham fikrimizni tasdiqlaydi: Banda qilsa malomat, xudo qilsin salomat. Jon bolam. Qish yozsiz bo'lmaydi, bu kunlar ham o'tib ketadi, olaqarg'aning qag'illagani qoladi, -dedi Adolat xola. (Shuxrat). -Zap xudo yorlaqagan odamsan-da, Mengli. Hazratqul akam rosa suyunadigan bo'ldilar-da. (S.Ahmad). Mendan ketdimi, ulardan ketdimi xudoga ayon. Tavakkal, yo ostidan, yo ustidan. (G'.G'ulom). -Yig'lamang, buvi xudoning irodasi, -dedi G'ulomjon, bunday gaplar onasining hilviragan qalbiga malham bo'lolmasligini bilsa ham. (M.Ismoilijon). Bu kishining ostonalarini supur, qo'llariga suv quy. Xudo bandam degan ekan, iqbolingga jannatning eshigini ochdi qo'ydi. (P.Tursun). Xudoga shukur, vijdonimni shaytonga sotganimcha yo'q, hali. (X.To'xtaboyev). Tilagimga yetkazgan xudoga ming-ming marta shukur. (P.Tursun). Nasib bo'lsa, Muxtorxonning to'yiga shu hofizni olib kelaman. Unda xudo bergan shirali ovoz bor, qo'shiqlari mazmundor. (S.Soliyev). -Xudo xohlasa, xizmatdamiz, -dedi rais qo'lini ko'ksiga qo'yib, -Kamoliddin aka- o'qimishli, bilimdon san'atkor, sevimli hofiz_____. (N.Yoqubov). Sizdagi odamiylik sut bilan kirgan. Xudo umringizni uzoq qilsin! (S.Soliyev).

b) salbiy ma'noli frazeologizmlar. Mazkur guruhda qarg'ish, so'kish, yomonlikni ravo ko'rish ma'noli frazeologizmlar shakllanadi: xudo ko'tarsin, xudo ko'p ko'rди, xudo olsin, xudo urgan, xudo urdi, xudo urdi-ketdi, xudo urdimi?!, xudo tirnoqdan qismoq, xudoning qahriga uchramoq, xudoning zorini qilmoq, xudodan qo'rqmoq kabilar shular jumlasiga kiradi. Misollar keltiramiz: Keliningiz xudoning zorini qilaverib, holi-jonimga qo'ymadi. (E.Usmonov). Ikki tanob yerimiz, tovuq katagiday eshigimiz bor edi, otam rahmatli bularni Bolta ko'pasga, jonini bo'lsa xudoga topshirib qutuldi. (M.Ismoilijon). Fis qi fasodga ishqibozligini eslab: "xudo urdi", endi bir vagon gap to'qiydi" degan xayolga borib: -Boring-e -deb yuborganimni o'zim ham bilmay qoldim. (B.Daminov). Sizni xudo dag'dag'aga yaratgan. Tanglayingizni do'q bilan ko'targan. Maqtayvering o'zingizni, maqtayvering! (U.Usmonov). Mirsalim akaning tili bilan dili bir emas, Yolg'onni chin, chinni xudo urdirib gapiradi. Lekin maishati zo'r, dasturxon-qalqon. (Shuhrat). Misollardan ma'lum bo'lmoqdaki, mazkur frazeologizmlarning shakllanishida xudo obrazi simvol bo'lib xizmat qiladi. Xudo leksemasi semantik tayanch a'zo bo'lib, ularning mazmun planini shakllantirishda asosiy omil bo'lib keladi. Diniy rasm-rusumlarni obrazli gavdalantirish asosida ham qator frazeologizmlar shakllanadi. Bu doirada asosan birikmaga teng qurilishli is chiqarmoq, kalima keltirmoq, kalima uchirmoq, fotiha bermoq, gunohga botmoq, tarki dunyo qilmoq, gunohidan o'tmoq, duoyi jonida bo'lmoq, duoyi jonini qilmoq, duoyi jonini tilamoq, imon keltirmoq, uvoliga qolmoq, jonini olmoq, shayton so'ziga kirmoq, shayton yo'ldan urmoq, qur'on ursin, shaytonga hay bermoq, arvoq urmoq, duo qilmoq, duo demoq, oppoq xo'jam ursin kabi fe'l frazeologizmlar shakllanganligini

keltirilgan misollar ham tasdiqlaydi. Shuningdek, avliyolar oldida ikki dunyo bir qadam, tili boshqa, dini boshqa, kinna kirdi, ham farz, ham sunnat kabi gapga teng qurilishli fe'l frazeologizmlar, nafasi o'tkir, pir urgan, hizr nazar qilgan kabi sifat frazeologizmlar, noumid shayton kabi ot frazeologizmlar ham shakllangan. Fikrimizni dalillash uchun misollarga murojaat etamiz: "Nomoz o'qimaydi", mahallaga kelganidan beri biron marta is chiqargani yo'q. (A.Qahhor). Shayton so'ziga kirmanglar. Biz yana kelamiz! deganicha shirin xayrlashib chiqib ketdi. (Shuhrat). Nimayki topsak o'rtada, to'tga bo'lamiz. Ikki hissa meniki, bir hissadan senlarniki. Kim shu va'dadan qaytsa, beti qibladan qaytsin, omin ollohu akbar, -dedi. (G'.G'ulom). -Qarasam, sizni xafa qilib qo'yadigan. _____Qarab turgandan ko'ra shaytonning bo'yni uzilgani yaxshi emasmi, dedimu, shartta ishga kirishdim-qo'ydim. (R.Fayziy). Tili qiynalib bo'lsa-da, kalimaga keldi va nihoyat tug'ilib o'sgan vatani Marg'ilonga qaytdi. (S.Anorboyev). Shuningdek, xudo leksemasi o'rnida "olloh", "tangri", "parvardigor" kabi leksemalar qo'llanib, ollohning panohiga topshirdim, ollohu akbar, parvardigor yaratgan, tangridan so'radim kabi variantdosh frazeologizmlar shakllanadi. Bu leksemalar "Islom dinida butun mavjudodni yaratgan oliy ilohiy kuch" (O'TIL, I, 73-bet) kabi ma'nolarni ifoda etadi. Quyidagimisollarni qiyos qilaylik: Nuridiydam, belimning quvvati, oyoqlarim ahamiyat kasb etadi. O'zbek xalqining milliy o'ziga xosligi frazeologizmlarda ravshan aks etgan bo'ladi. Shuning uchun Kham frazeologizmlarning aksariyat qismi milliy xarakterga ega bo'ladi. Frazeologizmlashtirish lisoniy ko'ptomonlama hodisa bo'lib, ular o'z ifodalash uslubiga ega bo'ladi. Frazeologizmlar tilning boshqa bosqichlaridan, jumladan, fonema, morfema, leksemalardan yuqori turuvchi murakkab leksik-grammatik shakl ekanligi bilan xarakterlanadi. Milliy o'ziga xoslik frazeologizmlarning grammatik qurilishida, leksik, stilistik, fonetik va semantik xususiyatlarida ham ko'rinadi. Frazeologizmlarning ko'pchilik qismi shaxsning psixologik holatini, ichki kechinmalarini ifodalash zaruriyati asosida shakllanadi. Shuningdek, kasb-kor doirasida ham bir qator frazeologizmlar shakllanadi. Shaxsning psixologik holati bilan bog'liq holda shakllangan frazeologizmlar spontan xarakterga ega bo'ladi. Turli kasb-korga bog'liqligi jihatidan shakllangan frazeologizmlarning asosini esa erkin bog'lanmalar tashkil etadi. Bular nutq ehtiyoji bilan frazeologizmlashtiriladi. Shuningdek, har bir millatning dini va yashash tarzi jihatdan kelib chiqib frazeologizmlar shakllanaveradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mamatov A. Frazeologik stilistika masalalari. –Toshkent: 1991. – 120b
2. Mamatov A. Frazeologizmlarning shakllanish asoslari.- Toshkent:1996

3. Ismoilova, G. (2021). FRAZEOLOGIK BIRLIKLAR KLASSIFIKATSIYASI. *Журнал иностранных языков и лингвистики*, 2(2).

4. Kuchkarova, Z. (2021). COMPARATIVE STUDY OF PHRASEOLOGICAL UNITS VERBALIZING THE CONCEPT OF" WEDDING" IN THE ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES. *Журнал иностранных языков и лингвистики*, 2(2).

НЕКОТОРЫЕ ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЫЕ ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ИНСТИТУТА ОБСТОЯТЕЛЬСТВ, ИСКЛЮЧАЮЩИХ ПРЕСТУПНОСТЬ ДЕЯНИЯ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6590971>

Абдумажидов Абдулахад Ровшан угли

*Магистрант Ташкентского государственного
юридического университета*

Аннотация: *В настоящем научном тезисе исследуются некоторые актуальные аспекты и исследования обстоятельств, исключающих преступность деяния, и вопросы по совершенствованию положений в юридической науке. В целом, автор приходит к выводу, что теоретико-правовой пробел, касающийся общеправового аналога уголовно-правового понятия «преступность деяния», целесообразно ликвидировать путем признания в этом качестве понятия «деликтность деяния».*

Ключевые слова: *Обстоятельства, преступность, деяние, институт, пробел, деликтность, общественно опасные действия.*

Институт необходимой обороны направлен на поощрение любой правомерной деятельности граждан, нацеленной на подавление общественно-опасных поползновений. УК направляет право послушных людей на формирование нетерпимой позиции по отношению к общественно значимым посягательствам. При этом он апеллирует ко всем неуравновешенным лицам, способным совершить преступление, «предупреждая их о том, что совершение ими общественно опасного посягательства может вызвать достойное сопротивление, связанное с причинением тяжкого вреда»[1].

Регламентируя институт необходимой обороны, законодатель стремится «обеспечить права обороняющегося от общественно опасного посягательства для того, чтобы стимулировать его на подобные действия» и оградить от возможного необоснованного привлечения к ответственности, в частности за превышение пределов необходимой обороны[2].

Необоснованно забытый с практической точки зрения институт крайней необходимости переживает в настоящее время второе рождение. Ведь именно на его постулатах основываются данные нормативные установления, так как в их основе лежит принцип: для предотвращения большей опасности (массовое заболевание COVID-19) ограничивается, например, право свободы передвижения, личного общения и т.п. Так, например, новейшее исследование профессора Г. С. Шкабина позволило ему прийти к соответствующим выводам:

«Очевидно, что пандемия COVID-2019 с уголовно-правовых позиций объективно является опасностью наличной и действительной, непосредственно угрожающей правоохраняемым интересам. Это означает, что она может быть признана источником крайней необходимости и является основанием для причинения правомерного вреда»[3].

Необходимо заметить, что зачастую общественно опасные деяния не являются противоправными или признаются таковыми законодателем с большим опозданием[4]. И наоборот, противоправность не всегда может свидетельствовать об их общественной опасности. Потому то и формально подпадающие под признаки состава преступления деяния, при определённых обстоятельствах (исключающих преступность деяния) не признаются общественно опасными (а даже общественно полезными несмотря на формальный запрет их совершения) и не влекут ни уголовной ответственности, ни, тем более, наказания[5].

По мнению А. П. Дмитренко и С. Н. Сарницкого, «право на необходимую оборону сохраняется, если преступление фактически совершено, но имеется возможность ликвидировать причинённый вред путём причинения вреда посягающему. Например, при совершении хищения право обороны нельзя считать оконченным до тех пор, пока имеется возможность забрать у скрывающегося с места преступления лица, его совершившего, похищенное» [6]. Недопустимость задержания лица, если заведомо известно для задерживающего о недостижении им возраста уголовной ответственности либо его невменяемости, так как такие лица не обладают признаками субъекта преступления, следует подвергнуть критике. «Заведомость» является трудно устанавливаемым признаком в исследуемых ситуациях. В реальной обстановке задержания далеко не всегда имеется возможность дать квалифицированную оценку совершенному преступлению и тем более признакам, характеризующим личность задерживаемого[7].

Предлагается для установления факта явного несоответствия мер, необходимых для задержания лица, совершившего преступление, характеру и степени общественной опасности совершенного задерживаемым лицом преступления и обстоятельствам задержания, когда лицу без необходимости причиняется явно чрезмерный, не вызываемый обстановкой вред, учитывать: характер и степень общественной опасности совершенного задерживаемым лицом преступления (объект преступления, размер последствий, формы вины, способ совершения преступления, вооруженность и т. д.); субъективные данные задерживаемого: пол, возраст, состояние здоровья, поведение, количество лиц; обстановку: время (днем или ночью, а также и с учетом минимального разрыва во времени между совершенным преступлением и действиями, направленными

на задержание лица), место (в людном или безлюдном месте) задержания, наличие сведений об агрессивном поведении задерживаемых, их вхождение в состав банды, террористической организации и т. д. [8].

В целом, можно сказать, что теоретико-правовой пробел, касающийся общеправового аналога уголовно-правового понятия «преступность деяния», целесообразно ликвидировать путем признания в этом качестве понятия «деликтность деяния» как выражающего совокупность всех основных признаков правонарушения — общественной вредности, противоправности, виновности, наказуемости (последствий в виде мер юридической ответственности).

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

[1] Cotton, Michele. (2015). The Necessity Defense and the Moral Limits of Law. *New Criminal Law Review: An International and Interdisciplinary Journal*. 18. 35-70. 10.1525/nclr.2015.18.1.35.

[2] Рустамбаев М.Х. Курс уголовного права Республики Узбекистан. Том 1. Общая часть: Учения о преступлении. 470 с

[3] Шкабин Г.С. Пандемия COVID-19 как источник опасности при крайней необходимости // Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Юриспруденция. 2020. М 3. С. 40-50.

[4] Никуленко А. В. Роль обстоятельств, исключающих преступность деяния, в современных реалиях противодействия преступности / А.В. Никуленко // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. - 2017. - № 2 (74). - С. 103-107.

[5] Милюков С. Ф., Никуленко А. В. Причинение вреда при задержании лица, совершившего общественно опасное деяние: монография. - Санкт-Петербург: Юридический центр, 2015. - 560 с.

[6] Дмитренко А. П., Сарницкий С. Н. Начальный и конечный моменты состояния необходимой обороны при защите от дсящихся и продолжаемых посягательств // Кубанское агентство судебной информации pro-sud-123.ru: юридический сетевой электронный научный журнал. - Краснодар, 2018. - № 2-5. - С. 30-41.

[7] Милюков С.Ф., Никуленко А.В. Обстоятельства, исключающие преступность деяния, в уголовном праве России и Вьетнама: рецензия на монографию // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. - 2020. - № 2 (86). - С. 229-240.

[8] Никуленко А. В. Проблемы квалификации обоснованного риска в правоохранительной деятельности // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. -2014. - № 3 (63). - С. 59-62.

**YOSHLARNING HARBIY-VATANPARVARLIK TARBIYASIDA BADIY ADABIYOT VA
MADANIY XORDIQ AHAMIYATI.**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6590990>

Khasanov Nurmukhammad
Yusufjonov Kuyoshbek
Sultonov Sardorbek
Yusupov Arabboy
Ubaydullayev Saidakbar Saydaliyevich
Fardu Harbiy ta'lim fakulteti
talabalari

Annotatsiya: Biz harbiy-vatanparvarlik tarbiyasining tamoyillari xaqida so'z yuritganimizda, bizning ixtiyorimizda bo'lgan, insonlarning hissiyotlari va ongiga ta'sir etishga aniq yo'naltirilgan barcha shakl va usullardan to'liq va ijodiy tarzda foydalanishni nazarda tutamiz.

Kalit so'zlar: vatanparlik, kino-teatr, yoshlar, ijodkorlar.

Harbiy-vatanparvarlik tarbiyasi mavzusi o'zbek adabiyotidan mustahkam o'rin oldi va uning bugungi kundagi rivoji davom etmoqda.

Shunisi diqqatga sazovorki, bir qator yozuvchilarimiz o'z ijodlarida yoshlarning harbiy-vatanparvarlik tarbiyasiga katta ahamiyat bermoqdalar. Shuning uchun ham kundan-kunga harbiy-vatanparvarlik mavzusidagi asarlar namunalari ko'payib, ularning badiiy saviyalari ham oshib bormoqda. Halqimizning sevimli yozuvchilari A.Qodiriy, A.Muxtor, O.Yoqubov va boshqalarning asarlarini bugungi kunda yoshlarimiz ham qiziqib mutoala qilishmoqda. Zabardast shoirlarimiz A.Oripov, E.Voxidov, Muxammad Yusuf singari ijodkorlarning xayot yo'li yoshlarimiz uchun yo'lchi yulduz bo'lib xizmat qilmoqda.

Harbiy-vatanparvarlik mavzusida chop etilayotgan nashrlarning ko'lami juda ham kengdir. Urush va mehnat xaqidagi yangi asarlar va maqolalarning aksariyat qismi uning mualliflarining aniq ifodalangan e'tiqodlari, muammolarga ilmiy yondoshganlik xususiyatlari bilan ajralib turadi. Jasorat va fidokorona mehnatga chorlovchi yo'nalishdagi asarlar mazmunlari, shuningdek mualliflarning, insonning jangda yoki mehnatdagi xarakterini ijtimoiy mohiyatini chuqur ifodalab berish saviyalari oshib bormoqda.

Yoshlarning harbiy-vatanparvarlik tarbiyasida asar mualliflari va qaxramonlari bilan o'tkaziladigan uchrashuvlar katta ahamiyatga egadir. Chunki, ular o'zlarining hikoyalari bilan o'quvchilarga kuchli ruhiy ta'sir ko'rsata oladilar, bu esa uchrashuv

qatnashchilari xotirasida uzoq vaqtgacha saqlanib qoladi. Yaxshi tashkil etilgan bundan uchrashuvlarning yoshlarga tarbiyaviy jihatdan ta'siri ham yuqori bo'ladi.

Harbiy-vatanparvarlik tarbiyasida kino, teatr va tasviriy san'atning tutgan roli. Yoshlarning harbiy-vatanparvarlik tarbiyasi muammolari respublikamiz matbuoti, radiotelevideniya, kino, teatr va tasviriy san'atlarining diqqat e'tiboridadir.

Kino - yoshlar o'rtasida eng ommaviy san'at turi bo'lib hisoblanadi. Sotsiologik ma'lumotlarga ko'ra mamlakatimiz yoshlarining 80%- kinotomoshabinlardir.

Xalqimizning o'tmishida O'zbekiston Respublikasi ozodligi, mustaqilligi uchun olib borgan kurashlarini badiiy va ma'naviy jihatdan tushunib yetish, xalqimiz taqdiridagi suronli yillarning buyuk sinovlari aks ettirilgan voqealarga chuqur nazar tashlash, ularning tarixiy rivojlanishidagi ahamiyatini, ozodlik kurashini olib borgan ajdodlarimizning ommaviy fidoiyliklarining manbalarini falsafiy jihatdan mushohada qilish, - bu harbiy-vatanparvarlik mavzusidagi filmlarning bosh maqsadidir.

Bunday filmlar o'tkir syujetli, chuqur falsafiy ma'noga, shuningdek, sarguzasht voqealarga boy bo'lsa, ular yoshlar tarbiyasida eng samarali vositalar bo'lib qoladi.

Eng yaxshi harbiy kinofilmlarda jasurlik, qaxramonlik manbalarini badiiy jihatdan tadqiqot qilish, Vatanga bo'lgan muxabbat bilan ifodalanadi - bu ruhiy kalit hisoblanib, u shaxsning ichki dunyosidagi eng chuqur kechinmalarning anglashga imkon beradi. Harbiy-vatanparvarlik mavzusidagi filmlar, yoshlarning ma'naviy e'tiyajlariga to'la javob beradi, chunki ularda yoshlarga xos bo'lgan sarguzashtlarga intilish, hayotda o'zining munosib o'rnini egallash va fidoyilik namunalari hikoya qilinadi. Masalan, "AmirTemur", "Mendirman Jaloliddin", "General S.Raximov", "Jasur", "Ilxq" va boshqa filmlar shular qatoridandir.

Ona-Vatanga bo'lgan muxabbatni tarbiyalash, vatanparvarlik tuyg'ularini shakllantirish, bevosita hayotiy ideallar bilan bog'langan bo'lib, milliy g'oya va milliy mafkuramizning asosi hisoblanadi. Bu esa, o'z navbatida hozirgi kunga qadar o'quv yurlarida batamom bartaraf etilmagan ba'zi bir umumiy kamchiliklarni yengib o'tishni talab qiladi.

So'z bu yerda avvalom bor, o'quv yurtlari va o'quv dasturlarida va dasrdan tashqari ishlarda o'zining muhim o'rniga ega bo'lmagan estetik ta'lim va tarbiya xaqida bormoqda. Ana shu kamchiliklar oqibatida yoshlarning umumiy ma'naviy rivojlanishida sezilarli muammolar paydo bo'lmoqda. Ularning san'at, shuningdek, kino san'ati sohasidagi bilimlar darajasi juda sayoz bo'lib, bu muammolar o'zining yechimini kutmoqda.

Teatr san'ati - nafis san'at turlaridan bo'lib, o'zining emotsional jihatlari bilan barkamol insonning shakllanishiga kata ta'sir ko'rsatadi.

Agar, o'quvchi yoki talaba teatrni san'at turi deb qabul qilishga tayyor bo'lsa, u holda uning kundalik san'at emasligi, uni har doim ham tomosha qila olmaslik, faqat

teatr uchun xos bo'lgan emotsional ruh, samimiy vaziyat singari jihatlar bilan sezilmay qoladi.

Teatrda, adabiyotda ham, kino va boshqa san'at turlarida ham bo'lmagan vaziyat, ya'ni, teatr sahnasi va tomoshabinlar zalining, aktyor va tomoshabinning o'zaro jonli muloqoti, teatr tomoshasining butun ruhiy holati bilan boyitilgan jonkuyarlik tuyg'ulari bor.

Yosh tomoshabinlar har doim sahnada bo'lib o'tayotgan voqealarni chuqur ehtiros bilan qabul qiladilar. Ular ertak qaxramonlarining harakatlarini hayajon, qichqiriq va ogohlantirishlar bilan kuzatib boradilar.

Shu vaqtdan boshlab bolalar, noxaqlikning dushmani, qaxramonning esa faol yordamchisi bo'lishni o'rganadilar. Keyinroq, bu jon kuyinishlar ochiq namoyon bo'lmasada, tomoshabinlar sahnadagi voqealarning qatnashchilari bo'lib qoladilar. Tomoshabinlar zali rejissyor, aktyor va muallif spektaklning qanday ishtirokchilari bo'lsa, ular ham xuddi shunday ishtirokchilaridir. Hozirgi yoshlar ko'proq harbiy-vatanparvarlik mavzusidagi kitoblarni o'qimoqdalar, kino va teatrlarni tomosha qilmoqdalar. Bunday asarlarga bo'lgan qiziqish malum jihatdan, yoshlarning o'tkir syujetli sarguzashtlarni, yorqin va kuchli qaxramonlarni obrazini topishga bo'lgan istaklari bilan tushuntiriladi.

Harbiy-vatanparvarlik va harbiy-tarixiy mavzudagi spektakllar, teatr san'atining o'ziga xos bo'lgan ifoda vositalari yordamida, spektaklda namoyish qilinayotgan davrning, milliy-ozodlik xarakatining suronli yillari ruhiy holatini tomoshabinlar diqqatiga yetkazib beradi, yosh tomoshabinga o'zini tarixiy voqealarning bevosita qatnashchisi sifatida his qilishga imkon beradi. Shuning uchun hozirgi vaqtdagi qaxramonona-vatanparvarlik mavzusidagi spektakllar, tomoshabinlar diqqatiga qaratilgan ruhiy his-hayajonli murojaatdan boshlanadi. Spektaklning bunday boshlanishi, o'z dunyoqarashiga ega bo'lgan zamonaviy tomoshabinni qaxramonona o'tmishni chuqur xis qilishga, uni o'sha davr ruhiy holatiga kirishishiga yordam beradi.

Tasviriy sanat - yoshlarning harbiy-vatanparvarlik tarbiyasida o'ziga xos san'at turi sifatida aloxida o'rin egallaydi. Tasviriy san'atdagi rassomchilik, grafika va haykaltaroshlikdagi yaratilgan obrazlar inson xotirasida uzoq muddat saqlanib qoladi. Ular insonlarda, ayniqsa yoshlarda go'zallikka bo'lgan intilish va tuyg'ulari, olam sir-sanoatlariga to'g'ri munosabatda bo'lish sifatlarini shakllantirishga ko'mak beradi.

Tasviriy san'at yoshlar bilan Harbiy- vatanparvarlik mavzusidagi suhbatlar uchun boy materiallarga egadir, chunki Vatanimiz tarixidagi shonli voqealar, xalqimiz va uning alohida vakillari tomonidan qilingan buyuk jasorat namunalari tasviriy san'atda o'z aksini topganlar. Yetuk xalq rassomlari Chingiz Axmarov, Ro'zi Choriev, Raxim Axmedov, Javlon Umarbekov singari ijodkorlarning yaratgan asarlari xalqimizning o'lmas jasorati, yaratuvchanlik mexnati va buyuk kelajakka ishonch tuyg'ulari aks etgan suratlar va kompozitsiyalarda o'z ifodasini topgan. Zamonamizning

zabardast rassomi Alisher Aliqulovning “Samarqand darvozasi”, “Amir Temurning To‘xtamishxon ustidan qozonilgan g‘alabasi” nomli mashhur kompozitsiyalari Temuriylar tarixi davlat muzeyi zallarini bezab turibdi va xalqimizning, yoshlarimizning ma‘naviy dunyosini boyitish uchun xizmat qilmoqda.

Bu buyuk jasoratlarga bag‘ishlanib arxitektura va me‘morchilik yodgorliklar, haykallar qad rostlagan va ular keyingi avlod sanatkorlari uchun turli xil mavzudagi asarlar yaratish uchun imkon yaratgan.

Yoshlarda yuksak vatanparvarlik tuyg‘ularini tarbiyalash uchun tasviriy sanat asarlaridan foydalanilganda, ularda badiiy tasviriy sanat namunalarini, shuningdek, san‘atkor o‘z ruhiyatini, dunyoqarashini va voqealarga munosabatini insonlarga yetkazish uchun foydalanayotgan ifoda vositalarini mustaqil ravishda tahlil qilish malakalarini ham unutmash kerak.

Harbiy-vatanparvarlik mavzusidagi suhbatlarda xech qachon rasmiyatchilikka yo‘l qo‘yilmasligi kerak. Aks holda bunday yondoshish o‘quvchilarda sanat asarlariga bo‘lgan munosabatgagina emas, balki ularning dunyoqarashlari shakllanishiga ham salbiy ta‘sir ko‘rsatishi mumkin.

Yuqorida aytilganlardan shuni xulosa qilish mumkinki, o‘qituvchi bunday suhbatlarda faqat tarixiy faktlarnigina emas, balki har bir sanat turining o‘ziga xos xususiyatlarining, shuningdek, aniq bir sanat asarini badiiy jihatdan xaqqoniy baholashni ham bilishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Kuyoshbek, Y., Nurmukhammad, K., Arabboy, Y., Sardorbek, S., & Saydaliyevich, U. S. (2022, May). THE CONQUEST OF CENTRAL ASIA BY THE ARABS. In *INTERNATIONAL SCIENTIFIC RESEARCH CONFERENCE* (Vol. 1, No. 4, pp. 130-134).
2. Arabboy Y., Sardorbek S., saidakbar Saydaliyevich U. PEDAGOGICAL OPPORTUNITIES FOR DEVELOPING CREATIVITY IN FUTURE TEACHERS ON THE BASIS OF ACCOLOGICAL APPROACH //FORMATION OF PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY AS INTERDISCIPLINARY SCIENCES. – 2022. – T. 1. – №. 9. – C. 280-283.
3. Arabboy, Y., Sardorbek, S., & saidakbar Saydaliyevich, U. (2022). PEDAGOGICAL OPPORTUNITIES FOR DEVELOPING CREATIVITY IN FUTURE TEACHERS ON THE BASIS OF ACCOLOGICAL APPROACH. *FORMATION OF PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY AS INTERDISCIPLINARY SCIENCES*, 1(9), 280-283.
4. Sardorbek No‘monjon o‘g S. et al. YOSHLAR ONGIDA MILLIY G‘OYA VA MAFKURA TUSHUNCHALARI SHAKLLANTIRISH //SCIENTIFIC APPROACH TO THE MODERN EDUCATION SYSTEM. – 2022. – T. 1. – №. 4. – C. 11-15.

5. Sardorbek No'monjon o'g, Sultonov. "YOSHLAR ONGIDA MILLIY G'OYA VA MAFKURA TUSHUNCHALARI SHAKLLANTIRISH." *SCIENTIFIC APPROACH TO THE MODERN EDUCATION SYSTEM* 1.4 (2022): 11-15.

6. Sardorbek No'monjon o'g, S. (2022). YOSHLAR ONGIDA MILLIY G'OYA VA MAFKURA TUSHUNCHALARI SHAKLLANTIRISH. *SCIENTIFIC APPROACH TO THE MODERN EDUCATION SYSTEM*, 1(4), 11-15.

7. Saydaliyevich, U. S., & Sardorbek, S. (2022). FIGHT AGAINST OFFENSES. RESPONSIBILITY OF MILITARY SERVICES. *MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH*, 1(11), 359-366.

8. PERSON, F. O. A. H. S. FarDU. Faculty of Military Education student.

ASARLARGA KO'CHGAN TARIX

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6591112>

Qalandarova Dilafro'z Abdujamilovna

Ilmiy maslahatchi, Nizomiy nomidagi TDPU,

O'zbek tili va adabiyoti kafedrasi dots.v.b.

Jo'rayev Oybek Sherali o'g'li

Nizomiy nomidagi TDPU, O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi

2-bosqich talabasi

Annotatsiya: *Mazkur maqolada Tog'ay Murodning "Bu dunyoda o'lib bo'lmaydi" romanidagi ijtimoiy muhit hamda obrazlar talqini tahlilga tortilgan.*

Tayanch so'zlar: *Tog'ay Murod, mustabid, tarix, firqa, epepeya, mafkura, roman, madaniyat.*

Аннотация: *В данной статье анализируется социальная среда и интерпретация образов в романе Тогай Мурада «Бессмертный на этом свете».*

Ключевые слова: *Тогай Мурад, тиран, история, секта, эпос, идеология, роман, культура.*

Absrtact: *This article analyzes the social environment and interpretation of images in TogayMurad's novel "In This World Can't Die".*

Key words: *Togay Murad, tyrant, history, sect, epic, ideology, novel, culture.*

Xalqimiz qalbidagi hurriyat sari ezgu intilishni hech qanday bosqin, zulm va zo'ravonliklar yo'qota olmadi. Bunga ko'hna tariximizning o'zi guvoh. 1991-yil 31-avgust kuni mamlakatimiz hayotida tub burilish yasagan, tom ma'nodagi buyuk tarixiy voqea yuz berdi. Necha yuz yillar davomida kelajakka katta umid va ishonch bilan qarab, hamisha sabr-matonat bilan yashagan xalqimiz ulug' orzusiga erishdi – o'zining davlat mustaqilligini qo'lga kiritdi [1; 5-b.].

Bilamizki, O'zbekiston bir necha o'n yilliklar mobaynida Sovet ittifoqidek mustabid sotsial davlat tarkibida bo'ldi. Bu qaramlik o'zbek xalqi uchun juda qimmatga tushdi. Sovet davrida madaniyatimiz, urf-odatlarimiz toptaldi, milliy va diniy qadriyatlarimiz yerga urildi, moddiy-ma'naviy boyliklarimiz tortib olindi yoki yo'q qilindi.

Biz bu kabi yo'qotishlarni, o'zbek xalqi boshiga tushgan og'ir qiyinchiliklarni tarixiy manbalarga tayanib yaratilgan, o'tmishning chirkin hodisalarini ko'rsatib bera olgan Tog'ay Murod qalamiga mansub "Bu dunyoda o'lib bo'lmaydi" romani asosida ochib berishga harakat qilamiz.

Hayotda yozilmagan asos va qoidalar bo'ldi, orttirilgan tajriba asosida barcha zamonlarda ham keng dunyoqarash bilan yozilgan asar uzoq yashaydi. Ushbu roman ham ana shunday asarlar sirasiga kiradi.

Asarda To'raqulov ismli raykom (tuman hokimi – O.J.) sekretarining vafot etishi shunday tasvirlangan: “Xonadon motamxona bo'ldi, zim-ziyo qorong'uzor bo'ldi. Jimjit zulmat bo'ldi. Mungli ham qayg'uli bo'ldi.

Xonadondan ajib-ajib is anqidi.

Botir firqa (firqa-guruh degani, bu yerda partiya, KPSS, nazarda tutilyapti – O.J.) bo'sag'ada mashinaga suyanib turdi, To'raqulov to'ng'ich o'g'lini aytdirib keldi.

Mana shu anqiyotgan nima?-dedi Botir firqa.

– Isiriq .

Isiriq, isiriq...qirqinchi yillarda mana shu isiriq uchun odamlar surgun bo'lgan, qatag'on bo'lgan . Shuni bilasizmi?” [1; 22-b.].

Asarda guvohi bo'lganimizdek, o'zbekning milliy an'analari toptalgan, yo'q qilingan. Milliy qadriyatlarga nisbatan eskilik sarqiti sifatida qaraldi, jamiyatga sotsialistik mafkurani singdirmoqchi bo'lishdi. Bu yo'lda hech qanday qabih ishlardan tab tortishmadi.

“...ertaga dafn marosimida partiya-sovet arboblari keladi, obkom (viloyat hokimligi – O.J.) sekretarlari keladi. Bir so'z bilan aytsak, jamiyatni qaymog'i keladi. Ammo-lekin dafn marosimida janoza o'qilmaydi” [1; 22-b.].

Bu kabi ishlarni qilish orqali o'zbeklarni islom dinidan chiqarish, islomiy mafkura o'rniga Markscha-lelincha-mafkuralarni singdirishga e'tibor qaratib, ruslashtirish siyosatini olib borishdi. Shu orqali ma'naviy pastlik sari g'arq bo'lgan bu xalqni o'z hukmi ostida ushlab turish nazarda tutilgan. “Millatni yo'q qilish uchun uni qirib tashlash shart emas, uning madaniyati, tili, dinidan ayirsang, o'zi zavolga yuz tutadi” [1; 4-b.].

Ana shu g'oya ostida o'zbeklar o'lkasida o'zining tajovuzkor siyosatlarini olib bordi. Har qanday arzimagan ish uchun jazo qo'llash bilan shug'ullanildi. Qamoqqa olish, surgun qilish hukmron doira vakillarining kundalik ishiga aylanib qoldi. O'sha davr insonlari uchun qamoqqa tushmay, bo'htonlarsiz yashash kun mavzusiga aylangan “baxt” edi.

Hujjatlarda shunday ma'lumotlar keladi: Ichki ishlar xalq komissarligi (NVKD) faoliyatida juda katta kamchilik va qonunbuzarliklarga yo'l qo'yilmoqda. Ommaviy qamoqqa olishlarga zo'r berilgan, ko'p hollarda ular yetarli darajada asoslanmagan. Ichki ishlar xalq komissarligida, uning rayonlaridagi bo'limlarida, hatto, eng ko'p qamoqqa olish uchun musobaqa e'lon qilindi. Bu esa yetarli darajada asoslanmay, qamoqqa olish uchun keng yo'l ochdi. (O'z...KP(b) MQ birinchi kotibi.

Usmon Yusupovning Moskva Stalinga yozgan xati [3; 111-b.].

Haqiqatdan ham NVKD faoliyatida juda ko'p noqonuniy ishlar sodir bo'lgan, ikki og'iz so'z uchun ham jazoviy choralar ko'rilgan. Masalan: – Я корресподент Мадиев...задерживаюс! (Men korrespondent Madiyev...ushlanib qolaman) [3; 23-b.].

Shu telegramma uchun Madiyevni ishdan olishadi. Bu xo'rliklarga chidolmagan Madiyev chinovniklarni so'ka boshlaydi. Aslida bu milliy vatanparvarni telegrammasi bir bahona bo'ladi xolos. Madiyev o'sha davrning ziyoli kishisi, ruschani biladigan o'zbek shoiri edi. O'zbekligini, o'zligini unutmagan ziyolini yo'q qilish uchun jinnixonaga gap-so'zsiz bir "oshiyon", asar qahramoni Botir firqa ta'biri bilan aytganda "qabriston, tiriklar qabristoni" edi.

Asarda jinnixonaga juda katta planda tasvirlanadi. Unga ko'ra, besh qavat, har qavatda o'n ikkitadan palata, palatalarda 20 xildagi bemorlar saqlanishi aytib o'tiladi. Chindan ham bu siyosiy jarayonda ishtirok etmoqchi bo'lgan haqiqatparvarlarning qamoqxonasini edi.

Tog'ay Murod ushbu roman syujetining hech qaysi qismida mavhumlikka yo'l qo'ymagan, aynan jinnixonada saqlanadigan bemorlarning qanday "aybi" uchun kelganligini ham aniq va ochiq bayon etib bergan. Masalan, Botir firqaga bosh vrach kasallar haqida mu'lumot berish jarayoni shunday tasvirlanadi: *"...bular shariat ishlari bilan shug'ullanganlar. Namoz o'qiganlar. Toat-ibodat qilganlar, o'zlari kamday, sof vijdonli sovet kishilari orasida diniy targ'ibot ishlari olib borganlar. Shu sabab bular – diniy-ruhiy bemorlardir. Mana bular esa-huquqni himoya qiluvchi bemorlar hisoblanadi. Aniqrog'i, tarixchi-ruhiy kasallardir. Bu tarixchi-ruhiy kasallar tarix darsliklariga qarshi chiqqanlar.*

Masalan, anovi tirjayib turgan bemor ...akam o'zlaricha Rossiya O'zbekistonni qo'shib olmagan, aksincha, bosib olganlar, deb targ'ibot qiladilar. Biz bu dononi davolayapmiz. Manavilar – boyvachcha bemorlar.

bizga olib kelib topshiradi. Mana bu bemorlar esa-harbiy qonun-qoida qurbonlari. Bular o'z vaqtida harbiy xizmat qilishdan bosh tortgan. Armiyada xizmat qilishni istamagan. Harbiy xizmat vaqtida armiyadan qochib ketgan. Sovet armiyasi sha'niga haqoratimiz so'zlar aytgan. Sovet armiyasi qamoqxona degan. Xullas, Sovet armiyasining dushmanlari. Manavilar-ixtirochi-kashfiyotchilar" [1; 29-b.].

Romandan olingan kattagina hajmli ko'chirmada biz yuqorida aytib o'tgan dinga qarshi siyosat juda aniq tarzda ochib berilgan. Hech kimga sir emaski, Sovet davlati sotsialistik jamiyat qurish uchun harakat qiladi. Sotsialistik jamiyatda xususiy mulkka chek qo'yiladi. Odamlarning mol-mulklari tortib olinib, davlat mulkiga aylantiriladi.

Tarixiy manbalarning guvohlik berishicha, 1925-1929-yillarda o'tkazilgan islohotlar natijasida barcha viloyatlarda 5000ga yaqin boy xo'jaliklar tugatildi. 23000dan ortiq o'ziga to'q xo'jaliklarning "ortiqcha" yerlari tortib olindi. Hatto, qishloqlarda tayyorlov idorasining vakillari uyma-uy yurib, kambag'al dehqonlarning oxirgi misqol g'allasigacha, hatto, 20 funt zig'irigacha tortib olganlar [3; 63-64-b].

Bundan tashqari boshqa o'lkalarga armiyaga jo'natilgan o'zbek bolalari tayyor ishchi kuchi, agressiv harakatlar uchun harbiy qo'shin vazifasini o'tagan. O'z haqqini talab qilgan, haqiqatni yuzaga chiqarmoqchi bo'lgan tarixchilarga jinnixonona usuli qo'llangan.

Romanda aytilganidek, Rossiya O'zbekistonni qo'shib olgan deb targ'ibot qilganligi uchun tarixchini (asarda bu obrazni bosh shifokor tilidan muallif akam deb ataydi. – O.J.) jinnixonona tiqib qo'yishadi.

Aynan jinnixonona motivini biz Tohir Malikning "Shaytanat" romanida ham ko'rishimiz mumkin. Oddiygina tarixchi yigit Anvarning "Rus istilosi va Turkistonda milliy ozodlik harakati" nomli dissertatsiyasini yozgani uchun uni milliy nizo chiqarishda ayblab jinnixonona tiqib qo'yishadi. Anvar ham tabiatan shoir yigit. U ham haqiqat yo'lida qurbon bo'lgan obrazlardan biri. Biz mana shu jinnixonona motivi orqali Tog'ay Murod va Tohir Malik ijodida mushtaraklikni ko'rishimiz mumkin.

Endi asar bosh qahramoni bo'lgan, o'zini asl kommunist deb hisoblovchi Botir firqa obraziga to'xtalsak. Bu obrazni muallif asarda shunday tasvirlaydi: "Qodir qulni chevarasi, Xolmat malayni nevarasi, Eson xizmatkorni bolasi". [1; 1-b.]. Ana shunday nasl-nasabining deyarli tayini yo'q bo'lgan, o'zi oddiygina ma'lumotsiz qo'shchiga firqa, ya'ni qishloq sho'rosining raisi lavozimi beriladi. Shu orqali ma'lumotsiz (botirlar) bilan qishloqni idora qilish, odamlarni boshqarish uchun vosita vazifasini bajaradi.

Asar shunday jumlar bilan boshlanadi: **"Tagi ko'rmaganga gilam bitmasin"**. Asarda bu maqol Botir firqaga nisbatan ishlatiladi. Kecha kimligini unutgan firqa o'z qishloqdoshlarini qamoqqa tiqadigan shaxs. Birovning mehnat haqqini qirqib tashlagich bir odam. Kimlarningdir mol-xolini yemishdan tortgich. Ismiga firqa so'zini qo'shmagichni "xalq dushmani" degich bo'ladi, xullas, xalq dushmani bo'ldi-qoldi.

Botir firqa Samarqandga, Moskvaga bir necha marta o'qib keldi, miyasiga totalitar mafkura o'rnashib, "davlat fidoyisi" bo'lib qaytdi. Ba'zi bir adabiyotchilar fikri bilan aytganda, o'sha tuzum qurboni, tuzum qo'lidagi "qo'g'irchoq" – soddagina ijrochi. Shu o'rinda O'zbekiston xalq shoiri Abdulla Oripovning "Tilla baliqcha" she'ri yodga tushadi:[6.]

Dunyoda ko'rgani shu tor hovuzcha
Va mudroq tollarning achchiq xazoni,
Menga alam, qilar tilla baliqcha
Bir ko'lmak hovuz deb bilar dunyoni.

"Bu dunyoda o'lib bo'lmaydi" romanida "tilla baliqcha" – Botir firqadir. Lelin qur deydi, quradi. Stalin yarat deydi, qo'lidan kelganicha sotsialistik jamiyat yaratishda o'z hissasini qo'shadi. Xrushchev o'zlashtir deydi, cho'lni obod qiladi. Brejnev paxta ber deydi, yiliga millon-million tonna paxta yetishtirib beradi. Tepadagilar nima desa ham, faqat "xo'p" deydi. Chindan ham u "tilla baliqcha" yiliga 6 million tonna paxta, tonna-tonna g'alla berguvchi "tilla baliqcha".

Botir firqa SSR uchun jon berib ishlaydi, lekin qariganda hech kimga keraksiz, qizil deya qoralanuvchi chol, hech vaqosiz (agar sovetlar bergan bir-ikkita medalni aytmaganda. – O.J.) shirin yolg'onlar qurboni.

Asarda Botir firqani institut dekani janozasining ustidan chiqib qolish jarayoni shunday tasvirlanadi: Botir firqa tumonot odamdan ko'ngli yorug' bo'ldi. "Qaysiki, marhumni janozasiga tumonot odam yig'ildimi, bo'ldi, ana shu odam jannati bo'ladi [1; 67-b.]. Ushbu jumladan ko'rishimiz mumkinki, ma'naviy jaholatga botgan bu insonga bekorga rahbarlik berilmagan edi. Firqa insonning narigi dunyoda jannatga yoki do'zaxga tushishini janozaga to'plangan odamlar soni bilan belgilaydi hamda professorning aniq jannatga tushishiga ishonadi. Vaholanki, odamzotning dunyodan o'tgandan so'ng jannatga tushish yoki tushmasligi odamlar soniga emas, balki tark etgan dunyosidagi yaxshiliklariga qarab, toat-ibodatlar-yu savobli ishlariga qarab belgilanishi yetti uxlab tushiga ham kirmaydigan hodisa edi.

Tog'ay Murodning o'zi shunday deydi: "Shunday intuitsiyamni qudrati-men hech bir yozuvchi ko'ra olmovchi hayot nozikliklarini ko'raman, hech bir yozuvchini yetti uxlab tushiga kirmovchi asarlar yarata olaman. Intuitsiyamni fojiali tomoni men uyda o'tirib ...yerni tagida ilon qimirlasa bilib o'tiraman, ana bu...yomon, yomon! Oqibat, ruhiy azob chekaman. Dunyo nega bunday, deb asabiylashaman" [2; 138-b.]. Yozuvchiga bu so'zlarni aytish oson bo'lmagan deb o'ylaymiz. Tog'ay Murod ham hayotda mana shu asar qahramonidek "Botirlar"dan nafratlansa kerak, ruhiy azob cheksa kerak, siqilsa kerak. Yo'qsa, bunday asarlar yozmas edi, o'z asarlarida esa bunday obrazlarni gavdalanitirmas edi.

Asarda Botir firqaning kampiri juda ajoyib tarzda tasvirlangan. U har qanday mushkul vaziyatda ham firqaga to'g'ri yo'lni ko'rsata oladi. Firqaning kayfiyatiga qarab muomala qilib, ko'ngliga yo'l topadi. U firqaning hamma savollariga xolisona va to'g'ri javob topib bera oladi. Botir firqa qarib, bisotida faqatgina shu kampiri qolib, umid deb atalgan yo'l boshchisidan ayrilgan chog'larida kampiriga suyanadi, faqat kampiridagina najot topadi.

Asarda demokratlar kampirlarini ham davlatga topshiringlar deb qolsaya, deb aytgan hazilomuz gaplarida ham, aslida, qo'rquv bor. Bir faylasuf aytganidek, har qanday yolg'onda ham ma'lum bir darajada haqiqat yashirindir. Xuddi shunday, bir qarashda asarni o'quvchiga bu bir yumordek tuyulishi mumkin, lekin bu so'zlar tagida haqiqat yotadi. Botir firqa kampirini yo'qotib qo'yishdan qo'rqadi, ko'zining nuri yo'qolib qolishidan cho'chidi. Tog'ay Murod ushbu obraz orqali haqiqiy o'zbek kampirini ko'rsatib bera olgan.

Asar kompozitsiyasi juda oddiy, lekin sal kam bir asrlik vaqt oralig'idagi voqealarni ko'rsatib bera olgan. Asar tili sodda, aniq va tushunarli bo'lib, asl Surxon shevasida yoritilgan. Asarda Tog'ay Murod xalq folkloridan (T.Murod asarlarining barchasida ham - O.J.) juda yaxshi va o'rinli foydalangan.

Voqealar rivojida asar qahramonlarining vaziyat va holatlariga qarab, maqol va atamalardan o‘rinli foydalanilgan.

Roman 74 bobdan iborat. Romanda obrazlar soni 43 tani tashkil etadi. Bu roman fransuz tiliga tarjima qilinib, Parijdagi “Les Editions DU NET” nashriyotida bosilib chiqqan [2; 133-b.].

Xulosa qilib aytganda, yozuvchi tarixiy asar yozish orqali o‘tmishni titkilab, tarixiy hodisalarni yuzaga chiqarish emas, balki kelajak avlod uchun o‘qishli asar qoldirish va ularni o‘sha davrlardagi voqealardan o‘zlariga kerakli xulosalar chiqarishni ko‘zlaydi. Zero, tarixiy xotirasiz kelajak yo‘q!

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Tog‘ay Murod. Bu dunyoda o‘lib bo‘lmaydi. – T.: 2008.
2. Suvanov Z.N. Tog‘ay Murod nasrida obrazlar poetikasi. Dissertatsiya (PhD) 2019.
3. G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyoti-matbaa ijodiy uyi. 10-sinf. O‘zbekiston tarixi darslik. – T.: 2017.
4. Mixail Skobelov.Tgstat.com
5. <http://review.uz>
6. <https://tafakkur.net/tilla-baliqcha/abdulla-oripov.uz>

KRISTALLAR SIMMETRIYASI VA TIZIMLARI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6591135>

Muminov Islomjon Arabboyevich

Farg'ona davlat universiteti

Fizika-matematika fanlari bo'yicha

falsafa doktori (PhD)

Sobirov Ulug'bek Nabijon o'g'li

*Farg'ona davlat universiteti, Fizika (Yarimo'tkazgichlar fizikasi) yo'nalishi
magistranti*

Annotatsiya: *Kristallar simmetriyasi, almashtirishlar yoki simmetriya amallari deyiladigan muayyan o'rin almashtirishlar natijasida jismning o'z-o'zi bilan ustma-ust tushishi, ya'ni oldingi vaziyatini olish xossalari keng o'rganilgan.*

Kalit so'zlar: *tekisliklar simmetriyasi, inversiya yoki nuqtada akslanish, vintsimon o'q, geksagonal panjara.*

Abstract: *The properties of crystals as a result of certain substitutions, called symmetry, transformations, or symmetry operations, have been widely studied.*

Keywords: *plane symmetry, inversion or point reflection, helical axis, hexagonal grid.*

KIRISH

Jismning simmetriyasi almashtirishlar yoki simmetriya amallari deyiladigan muayyan o'rin almashtirishlar natijasida jismning o'z-o'zi bilan ustma-ust tushishi, ya'ni oldingi vaziyatini olish xossalarini ifodalaydi. Bunda deformatsiyalar bo'lmasligi kerak. Simmetriya almashtirishlariga quyidagilar kiradi:

- 1) jismning barcha nuqtalarini muayyan masofaga parallel ko'chirish (translyatsiya);
- 2) jismning biror o'q atrofida muayyan burchakka burilishi;
- 3) tekislikda akslanish;
- 4) inversiya yoki nuqtada akslanish;
- 5) bunday almashtirishlarning turli qo'shmalari.

Har qanday jismning simmetriyasini faqat akslanish amallari yordamidagina tavsiflash mumkin. Jismga nisbatan simmetrik joylashgan muayyan geometrik nuqtalar, to'g'ri chiziqlar va tekisliklar jismning simmetriya - elementlari (simmetriya markazi, simmetriya tekisligi va xokazo) deyiladi. Jismning barcha simmetriya elementlari to'plami simmetriya guruhini tashkil qiladi.

Murakkab kristall panjarasini tashkil etgan eng sodda panjaralar o'zining simmetriyasi bilan boshqalaridan farq qilishi mumkin. Murakkab panjarada

simmetriyaning yangi turlari - vintsimon o'q va ko'zqusimon sirpanish tekisligi bo'lishi mumkin.[1-6]

Kristall panjaraning tuzilishi uning izotropik va anizotropik xossalarini, taqozo qiladi: Izotropiya kristallning har bir nuqtasida barcha yo'nalishlarda fizik xossalari bir xil bo'lishligini, anizotropiya esa turli yo'nalishlarda kristallning xossalari turlicha bo'lishligini bildiradi.

MUHOKAMA

Sodda panjaralar simmetriyasi 7 ta kristall tizimga (singoniyaga) bo'linadi. Aslida, kristall tizimlarga ajratish Brave panjarasi (geometrik mumkin bo'lgan sodda panjaralar 14 ta) ega bo'lgan turli tartibli burilish simmetriya o'qlarining soni bo'yicha bajariladi. Fazoviy panjara simmetriyasi panjara asosiy parallelepipedining simmetriyasi bilan hamma vaqt ham mos tushavermaydi. Ammo, geksagonal panjaradan boshqa har qanday sodda panjaradan barcha simmetriya elementlariga ega bo'lgan parallelepipedni ajratib olish mumkin.

Bunday parallelepipedlarning eng kichigi Brave parallelepiped deyiladi, ular

6 xil ko'rinishga ega. Bularga geksagonal panjara qo'shilsa, yuqorida aytilgan 7 asosiy kristall tizimlari hosil bo'ladi.

Quyida bu kristall tizimlarini qisqacha tavsiflaymiz.

Kubik tizim. Bu tizimga uch xil panjara: sodda (R) hajmiy markazlashgan (I), yoqlama markazlashgan (R) kubik panjaralar kiradi. Yagona fazoviy parametr - Brave kubi qirrasining a uzunligidir.

Tetragonal yoki kvadratik tizim. Brave parallelepiped asosi kvadrat bo'lgan to'g'ri prizmadir. Bu tizimga-sodda (R) va hajmiy markazlashgan (I) panjaralar kiradi, Tetragonal panjaraning ikkita parametri bor: kvadrat asosi qirrasining a uzunligi, parallelepipedning s balandligi.

Geksagonal tizim. Bu tizimning asosini muntazam olti qirrali prizma tashkil qiladi. Uning asosiy parametrlari - prizma asosi tomonining a uzunligi va prizmaning s balandligidan iborat.

Romboedrik tizim. Brave parallelepiped romboedr shaklga ega. Bu tizimning yagona panjarasi yoqlari bir xil romblardan iborat sodda panjaradir. Uning ikki parametri bor: romb qirrasining a uzunligi va qirralar orasidagi α - burchak.

Rombik va ortogonal tizim. Brave parallelepiped to'g'ri burchakli bo'lib, uning uchta qiymati - a, b, s qirralarining uzunliklari panjaraning parametrlari bo'lib xizmat qiladi. Bu tizimda Brave panjarasining 4 xili: sodda (R), xajmiy markazlashgan (I), yoqlama markazlashgan (F) va asoslari markazlashgan (S) panjaralar mavjud.

Monoklin tizim. Brave parallelepiped to'g'ri parallelepiped. Uning asosi parallelogrammdan iborat bo'ladi. Monoklin panjaraning 4 ta parametri bor: Brave parallelepiped qirralarining a, b, s uzunliklari va ulardan ikkitasi orasidagi burchak.

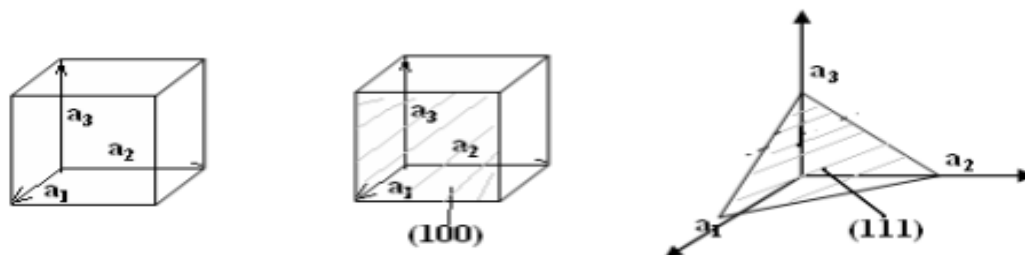
Triklin tizim. Bu tizimning panjaralari faqat sodda (R) panjaralardir. Brave

parallelepipedini ixtiyoriy shaklda bo'lishi mumkin. Panjaraning parametrlari: Brave parallelepipedini qirralarining a, b, c uzunliklari va ular orasidagi α, β, γ burchaklar. Atomlarning kristall panjaradagi vaziyatini aniqlash uchun kristallografik

koordinatalar tizimidan foydalaniladi. Koordinatalar boshi sifatida panjaraning bir tuguni, koordinatalar o'qlari sifatida esa tegishli Brave parallelepipedini (eng kichik katak) qirralarining yunalishlari olinadi. Brave parallelepipedining qirralari koordinata o'qlari yo'nalishida uzunlik birliklari deb qabul qilinadi. Shunday qilib, har xil koordinata o'qlari yunalishlarida uzunlik birliklari turlicha bo'ladi: Kristall atomlarining markazlaridan o'tgan tekislik kristall tekisligi deyiladi. Tugunlardagi atomlar markazlaridan o'tgan chiziq tugunlar chizig'i deyiladi.[7-10]

NATIJALAR

Kristalldagi tekislikning vaziyatini Miller-indekslari (hkl) deb ataladigan uchta raqam belgilaydi. Ular quyidagicha aniqlanadi. Sodda kub panjaraning elementar yacheykasini (eng kichik katagini) qaraylik (1.- rasm).

1-rasm

Uning qirralari (asosiy vektorlar) a_1, a_2, a_3 bo'lsin. Kristalldagi biror tekislikni koordinata o'qlarida $S_1 a_1, S_2 a_2, S_3 a_3$ kesmalar kesgan bo'lsin, bunda, S_1, S_2, S_3 - butun sonlar, $\frac{1}{S_1} : \frac{1}{S_2} : \frac{1}{S_3}$ nisbatni yozib, umumiy maxrajga keltiramiz va maxrajni tashlab yuboramiz, suratlardan tashkil bo'lgan butun sonlarning umumiy bo'luvchisi bo'lsa, shunga bo'lib, uchta butun son nisbatini, ya'ni h, k, l ni hosil qilamiz. Shu sonlar kristalldagi tekislikning Miller indekslari deyiladi va uning vaziyatini aniqlaydi.

XULOSA

Kubning yoqlaridan, o'tgan tekisliklar $(100), (010), (001), (100), (010), (001)$ ko'rinishlarda belgilanadi. 1 belgi mazkur tekislik tegishli o'qining manfiy tomonidan kesib o'tganligini ko'rsatadi. 1 - b rasmdagi tekislik (100) , 1-v-rasmdagi esa (111) ko'rinishida belgilanadi. Tugunlar chizig'ining yo'nalishini umumiy bo'lovchisi bo'lmagan uchta eng kichik u, b, w sonlar orqali belgilanadi. Quyidagi u, b, w nisbat mazkur yo'nalish bo'yicha yo'nalgan vektorning a_1, a_2, a_3 o'qlari bo'yicha tashkil etuvchilari nisbatiga teng bo'ladi. Masalan, 1-rasmda a_1 o'qning yo'nalishi (100) ko'rinishda belgilanadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Вахромович А. В., Алиjon o'g'li М. А. YARIMO'TKAZGICH ASOSIDAGI TURLI STRUKTURALI NANOTRUBKALAR Muminov Islomjon Arabboyevich. – 2022.
2. Ахмедов Б., Муминов И., Ҳомиджонов Д. УРАВНЕНИЯ ШРЕДИНГЕРА ДЛЯ ДВУМЕРНОГО ВОЛНОВОГО ВЕКТОРА //InterConf. – 2021.
3. Rasulov V. R. et al. Interband one-and two-photon absorption of polarized light in narrow-gap crystals //Scientific-technical journal. – 2021. – Т. 4. – №. 1. – С.
4. Yavkachovich R. R. et al. Diagonal matrix elements of the effective Hamiltonian in a semiconductor (taking into account spin-orbit interaction) //European science review. – 2020. – №. 1-2. – С. 101-105.
5. Расулов, В. Р., Расулов, Р. Я., Эшболтаев, И. М., Насиров, М. Х., & Муминов, И. (2016). ЛИНЕЙНО-ЦИРКУЛЯРНЫЙ ДИХРОИЗМ ОДНО ФОТОННОГО ПОГЛОЩЕНИЯ СВЕТА В ПЬЕЗОЭЛЕКТРИЧЕСКИХ ПОЛУПРОВОДНИКАХ. УЧЕТ ЭФФЕКТА КОГЕРЕНТНОГО НАСЫЩЕНИЯ. American Scientific Journal, (7), 44-47.
6. Akhmedov B. B., Rozikov J. Y., Muminov I. A. MATERIAL'S ELECTRONIC STRUCTURE //Zbiór artykułów naukowych recenzowanych. – С. 78.
7. Akhmedov B. et al. ABOUT WAVEFUNCTIONS IN LOW-DIMENSIONAL SEMICONDUCTORS //Central Asian Problems of Modern Science and Education. – 2018. – Т. 3. – №. 4. – С. 51-57.
8. Muminov I. A. et al. HETEROSTRUCTURES OF ANTIMONIDE-BASED SEMICONDUCTORS //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2021. – Т. 1. – №. 11. – С. 952-959.
9. Muminov I. A., Axmedov B. B., Sobirov U. B. N. O. G. L. TURLI SIMMETRIYAGA EGA BO'LGAN QATTIQ JISMLAR KRISTALL PANJARASI //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2022. – Т. 2. – №. 4. – С. 541-546.
10. Rustamovich R. V. et al. THEORETICAL ANALYSIS OF MULTIPHOTON INTERBAND ABSORPTION OF POLARIZED LIGHT IN CRYSTALS WITH A COMPLEX ZONE (PART 1) //European science review. – 2021. – №. 3-4. – С. 48-51.

MILLIY IQTISODIYOTDA MEHNAT UNUMDORLIGINI OSHIRISH OMILLARI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6591172>

Abdullayev Suxrob

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti MIN-10guruhi magistranti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Milliy iqtisodiyot, moddiy ishlab chiqarish sohasini intensiv rivojlantirish, mahsulot hajmini, ayniqsa, sof mahsulot hajmini sarf-harajatlarning va aholining o'sishiga nisbatan tezroq o'stirish Milliy iqtisodiyot va iqtisodiy taraqqiyot muammolarini hal etishning, uni uzluksiz yuksaltirishning bosh yo'li ekanligi, mehnat unumdorligi darajasi va uning dinamikasiga ko'pgina omillar ta'sir qilishi hamda Hukumat va kompaniyalar tomonidan mehnat unumdorligini oshirishning bir qancha usullari haqida so'z boradi.*

Kalit so'zlar: *Milliy iqtisodiyot, ishlab chiqarish, mahsulot hajmi, sarf-harajatlari, omillar, mehnat unumdorligi.*

Milliy ehtiyojlarni yaxshiroq qondirish zarurati iqtisodiy resurslardan samarali foydalanishni, tovarlar va xizmatlarning ijtimoiy zarur maksimal hajmlariga erishishni taqozo etadi. Ayniqsa, ijtimoiy zarur mahsulot (tovar) ishlab chiqarish, uni zarur miqdorlarda va sifatlarda, tabiatni asrab-avaylab, ekologiyani yaxshilab ishlab chiqarish har qanday Milliy iqtisodiyotning asosiy qonunidir. Milliy iqtisodiyotning ishlab chiqarish va noishlab chiqarish sohalari o'rtasida maqsadga muvofiq nisbati ta'minlanishining, ishlab chiqariladigan mahsulotlarning va ko'rsatiladigan xizmatlarning mumkin qadar ijtimoiy zarur yuqori hajmlarda bo'lishining muhim sharti fan-texnika taraqqiyotini tezlashtirish, zamonaviy va samarali texnologiyalarni qo'llash, kadrlar tayyorlash sifatini oshirish, ishlashni xohlovchi barcha mehnatga qobil kishilarning ish bilan ta'minlanishiga erishishdir. Birinchi navbatda, moddiy ishlab chiqarish sohasini intensiv rivojlantirish, mahsulot hajmini, ayniqsa, sof mahsulot hajmini sarf-harajatlarning va aholining o'sishiga nisbatan tezroq o'stirish Milliy iqtisodiyot va iqtisodiy taraqqiyot muammolarini hal etishning, uni uzluksiz yuksaltirishning bosh yo'lidir. Bundan tashqari, Milliy iqtisodiyotning sanoat, qishloq xo'jaligi, qurilish, transport, aloqa va boshqa tarmoqlari ichida hamda shu tarmoqlar o'rtasida barqaror, o'suvchan tarkibiy o'zgarishlar va maqsadga muvofiq nisbatlar, mutanosibliklar bo'lishi muhimdir. Fuqaroviy va harbiy ishlab chiqarishlar nisbati ham to'g'ri, me'yorida bo'lishi kerak. Ishlab chiqarilayotgan tovarlarning va ko'rsatilayotgan xizmatlarning asosiy qismi, birinchi navbatda, ichki bozor talab-ehtiyojlarini qondirishga yo'naltirilishi, eng avvalo ichki bozorni sifatli va arzon milliy tovarlar bilan to'yintirish (to'ldirish) maqsadga muvofiqdir. Shu bilan birga tashqi iqtisodiy

aloqalarni har tomonlama kengaytirish, jahon iqtisodiyotiga tobora qo'shib borish, uning imkoniyatlaridan samarali foydalanish obyektiv zaruratdir, xo'jalik yurituvchi subyektlarga, aholiga soliq yukini yengillatish, davlat byudjetini va undan qilinadigan sarf-harajatlarni optimallashtirish, inflyasiyani jilovlash kabilar Milliy iqtisodiyotning rivojlanishiga jiddiy va ijobiy ta'sir etadi.

Milliy iqtisodiyotda mehnat unumdorligini oshirish omillariga e'tiborimizni qaratadigan bo'lsak, mehnat unumdorligi mamlakat iqtisodiyotining soatlik ishlab chiqarish hajmini o'lchaydi. Xususan, u bir soatlik ish kuchi bilan ishlab chiqarilgan real yalpi ichki mahsulot (YaIM) miqdorini jadvalga kiritadi. Mehnat unumdorligining o'sishi uchta asosiy omilga bog'liq: tejash va jismoniy kapitalga, yangi texnologiyalarga va inson kapitaliga investitsiyalar.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida unumdorlikni sotilgan mahsulot hajmi bo'yicha hisoblash ancha muhimroqdir, chunki tugallanmagan ishlab chiqarishning ko'payishi va sotilmagan mahsulot qoldiqlarining to'planib qolishi ijobiy iqtisodiy ahamiyatga ega emas. Mehnat unumdorligi darajasi va uning dinamikasiga ko'pgina omillar ta'sir qiladi. **Omillar** deb, mehnat unumdorligining o'zgarishiga ta'sir ko'rsatadigan xarakatlantiruvchi kuchlar va sabablarga aytiladi. Ularning ayrimlari mehnat unumdorligining ortishiga yordam bersa, boshqalari unumdorlikning pasayishiga sabab bo'lishi mumkin: Omillarning *birinchi guruhiga* mehnat unumdorligi kuchining ortishi, mehnatni va ishlab chiqarishni tashkil etishning, mehnatkashlar ijtimoiy sharoitining yaxshilanishi, *ikkichi guruhga* tabiiy sharoitlarning noqulay tasir etishi, ishlab chiqarish va mehnatni tashkil etishdagi kamchiliklar, ijtimoiy sharoitdagi salbiy elementlarning yomon tasiri kiradi.

Mehnat unumdorligi, shuningdek, ishchi kuchining unumdorligi deb nomlanuvchi, ish soati uchun real iqtisodiy mahsulot sifatida tavsiflanadi. Mehnat unumdorligining o'sishi belgilangan vaqt davomida bir ish soati bo'yicha iqtisodiy mahsulotning o'zgarishi bilan o'lchanadi. Mehnat unumdorligini xodimning unumdorligi bilan chalkashtirib yubormaslik kerak, bu alohida ishchi mahsulotining ko'rsatkichidir.

Mehnat unumdorligi yuqori iste'mol tarzida turmush darajasining yaxshilanishi bilan bevosita bog'liqdir. Iqtisodiyotning mehnat unumdorligi o'sib borishi bilan u bir xil nisbiy ish uchun ko'proq mahsulot va xizmatlar ishlab chiqaradi. Ishlab chiqarish hajmining o'sishi tovar va xizmatlarning tobora maqbul narxiga ko'proq iste'mol qilishga imkon beradi.

Mehnat unumdorligi, shuningdek, iqtisodiyotdagi qisqa muddatli va davriy o'zgarishlarni, ehtimol hatto o'zgarishni ham ko'rsatishi mumkin. Agar ish vaqti statik bo'lib qolganda ishlab chiqarish hajmi ortib borsa, bu ishchi kuchi unumdorroq bo'lganligidan dalolat beradi. Yuqorida keltirilgan uchta an'anaviy omillardan tashqari, bu iqtisodiy tanazzul paytida ham namoyon bo'ladi, chunki ishchilar ishsizlik

ko'payganda ishchilar o'zlarining mehnat kuchlarini ko'paytiradilar va ish joylarini yo'qotmaslik uchun ishdan bo'shatish xavfi mavjud.

Hukumat va kompaniyalar tomonidan mehnat unumdorligini oshirishning bir qancha usullari mavjud.

- **Jismoniy kapitalga investitsiyalar:** Hukumat va xususiy sektor tomonidan infratuzilma, shu jumladan kapital mahsulotlarga investitsiyalarni ko'paytirish, ish yuritish narxini pasaytirish va samaradorlikni oshirishga yordam beradi.

- **Ta'lim va o'qitish sifati:** Ishchilarga o'z malakalarini oshirish imkoniyatlarini taqdim etish va arzon narxlarda ta'lim va o'qitish, korporatsiya va iqtisodiyotning samaradorligini oshirishga yordam beradi.

- **Texnologik taraqqiyot:** Yangi texnologiyalarni ishlab chiqish, shu jumladan kompyuterlashtirish yoki robotlashtirish kabi qattiq texnologiyalar va biznesni tashkil etishning yangi usullari kabi yumshoq texnologiyalar yoki davlat siyosatidagi erkin bozor islohotlari ishchilar samaradorligini oshirishi mumkin.

Ayrim korxonalar yoki tashkilot darajasigi omillarni ichkiva tashqi turlarga bo'lish mumkin.

Ichki omillarga korxonaning texnika bilan qurollanish darajasini, darajasini, ishlatilayotgan texnologiyaning samaradorligi, mehnat va ishlab chiqarishning energiya bilan ta'minlashi darajasini, tatbiq etilayotgan rag'batlantirish tizimlarining ta'sirchanligini, kadrlarga ta'lim berish va ularning malakasini oshirishni kadrlar tarkibining yaxshilanishini va korxonalar jamoasi, hamda uning rahbarlariga bog'liq bo'lgan barchasi kiradi.

Tashqi omillarga davlat buyurtmalari va bozordagi talab, hamda taklifning o'zgarishi munosabati bilan mahsulot xillari va ularning sermehnatlik darajasining o'zgarishi, jamiyat va mintaqalarning ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlari, boshqa korxonalar bilan kooperatsiyalashuv darajasi, moddiy texnika ta'minotining pishiq-puxtaligi, tabiiy shart-sharoit va hokazolar taalluqli.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, mehnat unumdorligining o'sishi to'g'ridan-to'g'ri jismoniy kapital, yangi texnologiyalar va inson kapitalining o'zgarishi bilan bog'liq. Agar mehnat unumdorligi o'sayotgan bo'lsa, uni odatda ushbu uch sohadan birining o'sishi bilan izlash mumkin. Jismoniy kapital - bu ishchilar tovar ishlab chiqarish uchun foydalanishi mumkin bo'lgan asbob-uskunalar, uskunalar va jihozlar. Yangi texnologiyalar - bu yig'ish liniyalari yoki avtomatizatsiya kabi qo'shimcha mahsulot ishlab chiqarish uchun kirishni birlashtirishning yangi usullari. Inson kapitali ishchi kuchining ma'lumotlilik va ixtisoslashuvining o'sishini anglatadi. Mehnat unumdorligini o'lchash ushbu asosiy tendentsiyalarning birgalikda ta'sirini baholaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdurahmonov Q.H, Holmo'minov Sh.R. «Mehnat iqtisodiyoti va sotsiologiyasi». Toshkent-2004
2. Abdurahmonov Q.H., Bozorov N., Volgin N. va boshqalar. «Mehnat iqtisodiyoti va sotsiologiyasi». Toshkent: «O'qituvchi»-2001
3. Tuxliyev N.T., Taksanov A., Natsionalnaya ekonomicheskaya model O'zbekistana, T., 2000.
4. Makkonnel K.R., Bryu S . L ., Ekonomiks: Prinsipi, problemi i politika. V 2 t. Per.s angl. t. 1., 1993
5. <https://uz.thelittlecollection.com/>

КРИТЕРИИ ВЫБОРА ТЕПЛОИЗОЛЯЦИОННЫХ МАТЕРИАЛОВ ДЛЯ НАВЕСНЫХ ВЕНТИЛИРУЕМЫХ ФАСАДОВ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6591257>

Мадаминов Юлдаш

Т.ф.н

Самандаров А.И.

асистент (УрГУ)

Большое количество публикаций, круглых столов, конференций, посвященных теплоизоляционным материалам и теплоизолированным конструкциям, существенно укрепили идеи энергосбережения как в сознании граждан вообще, так и в сознании участников строительного сообщества. Сегодня трудно себе представить, что, например, стена вновь возводимого здания вообще не содержит теплоизоляционных слоев. Вместе с тем, рекламная направленность многих публикаций, нечеткие, часто противоречивые, а иногда и ложные представления о теплотехнических свойствах теплоизолированных конструкций, внесли определенную путаницу в процесс конструирования последних с точки зрения оценки рациональности принимаемых решений.

Очень часто, говоря об эффективности конструкции, имеют в виду только стоимостной аспект понятия. Однако, кроме стоимости, в понятие эффективности любой строительной конструкции или сооружения входят и другие, не менее важные аспекты. В общем виде определение эффективности можно сформулировать так: конструктивное решение эффективно при достижении:

- заданного уровня конструктивного качества. В это понятие входят, например, несущая способность, жесткость, устойчивость, теплозащитные свойства и т.д.

- заданной долговечности и надежности, т.е. сохранении заданного уровня качества в течение заданного времени при условии периодического обслуживания или без него.
- минимальных издержек по возведению конструкции или здания в целом. Очевидно, что издержки (в основном) определяются стоимостью материалов и работ.

Современный уровень качества ограждающей конструкции определяется ее теплозащитными свойствами при условии обеспечения заданной долговечности и надежности. Действительно, обеспечить прочность и устойчивость стены в течение длительного промежутка времени не сложно. Например, построив ее в 1½ кирпича. Другое дело, насколько эффективно она

будет защищать от отрицательных температур ?

В период осознания на государственном уровне значимости вопросов энергосбережения именно теплозащитные свойства строительных конструкций выходят на первый план при определении понятия их качества. Главная задача теплоизоляционного слоя – обеспечение заданных теплозащитных свойств конструкции в течение заданного времени при заданных условиях эксплуатации. Отсюда и главная характеристика теплоизоляционных материалов – коэффициент теплопроводности. Однако, только сравнения этих коэффициентов для различных утеплителей явно недостаточно. Выбор утеплителей проводится на основе сравнительного анализа показателей свойств, значимых для данной конструкции. Свойство утеплителя является критерием для сравнения, если при решении задачи обеспечения заданного уровня теплозащиты и надежности конструкции есть четкое представление о влиянии этого свойства на конечное качество конструкции или технологию производства работ, т.е. имеется количественная методика. Самый простой пример – величина коэффициента теплопроводности. Чем он выше, тем большая толщина слоя утеплителя необходима в конструкции для достижения заданного уровня приведенного сопротивления теплопередаче. Другой пример – коэффициент паропроницаемости, который входит в расчет влажностного режима любой конструкции. Важен и такой параметр как воздухопроницаемость материала. Правда, стоит отметить, что на сегодняшний день в Республике отсутствует общепринятая методика учета воздухопроницаемости волокнистых утеплителей в конструкции вентилируемого фасада. Существенным является сочетание различных свойств в одном материале. Например, при устройстве конструкции вентилируемого фасада утеплитель должен обладать хорошими показателями по паропроницаемости и малым весом. Кроме того, при устройстве конструкции с вентилируемым зазором материал должен как можно плотнее примыкать к несущей стене, обходя возможные неровности поверхности, пилястры и эркеры сложной формы без образования щелей между утеплителем и стеной. Реализовать эту задачу позволяют такие механические характеристики как упругость, сжимаемость и гибкость теплоизоляционного материала. Очевидно, что по этим показателям утеплители из упругого штапельного стекловолокна обладают преимуществом перед более жесткими плитами. Также утеплитель в подобной конструкции должен сопротивляться отрыву слоев и обладать необходимой прочностью для крепления в конструкции. Для наилучшего соответствия комплексу требований к теплоизоляции в навесных вентилируемых фасадах [1–3] производители предлагают двухслойные решения. Например, в качестве внутреннего слоя теплоизоляции используется

мягкий и упругий слой в качестве наружного слоя – более плотный продукт со специальным кашированием стеклохолстом повышенной прочности. Специальный продукт производится в виде плит, удобен в монтаже, имеет отличные теплоизоляционные характеристики, а также высокую формостабильность. Материал оклеен (каширован) черным стеклохолстом повышенной плотности, благодаря чему не требует установки дополнительной ветрозащиты и более устойчив к неблагоприятным воздействиям среды, которым утеплитель подвергается во время монтажа до закрытия его облицовкой фасада. Двухслойное решение позволяет получить дополнительный экономический эффект. Основная толщина теплоизоляционного слоя содержит более легкий, а значит менее дорогой продукт, и только в качестве наружного слоя используется более плотная плита с ветрозащитным покрытием. В результате получается конструкция с внутренним слоем, который надежно примыкает к поверхности стены без образования полостей и разрывов. Этот слой гарантирует защиту от проникновения холодного воздуха, а наружный слой, обладает большей прочностью и менее требователен к качеству монтажа. Одним из важных критериев выбора теплоизоляционных материалов для навесных вентилируемых фасадов является показатель прочности материала. Величина растягивающего усилия зависит от плотности утеплителя, толщины слоя и количества точек закрепления на 1 м². Данная величина не должна превышать прочности материала на растяжение. Результаты, полученные при определении прочности на разрыв в плоскости плиты, позволяют утверждать, что принятая схема крепления теплоизоляции с установкой анкеров на плиту, гарантирует надежность положения плит и ФАСАД в конструкции, т.к. в этом случае обеспечивается практически десятикратный запас по прочности.

Соответственно, происходит локальное уменьшение толщины утеплителя, а значит, фактическое значение сопротивления теплопередаче такой конструкции может отличаться от заданного в проекте. Утеплители с высокой сжимаемостью легко деформируются, и говорить о величине их прочности на сжатие не приходится. В жестких утеплителях величина сжимающих усилий не должна превышать их прочности на сдвиг, которую можно уравнивать с прочностью на сжатие, традиционно определяемой для жестких утеплителей. Решение проблемы локального сжатия утеплителя находится в правильном подборе типа анкера в зависимости от толщины теплоизоляции и материала стены. Не менее важно соблюдение технологии монтажа, рекомендуемой производителями анкеров. Усилия от изгибающих моментов в утеплителе, возникающие при эксплуатации, зависят от формы утепляемой поверхности и способа закрепления теплоизоляции. Эти усилия не должны превышать предел

прочности утеплителя на растяжение. Для теплоизоляционных материалов из стекловолокна это – предел прочности на растяжение вдоль волокон. Критериями надежности утеплителей являются показатели свойств, определяющие надежность всей конструкции по сохранению теплозащитных свойств в условиях эксплуатации в течение заданного времени. Для теплоизоляционных слоев всех без исключения конструкций крайне важно сохранение сплошности слоя. Не менее важно и сохранение первоначальной толщины в течение всего срока службы конструкции. К сожалению, никто из производителей теплоизоляционных материалов пока не декларирует таких показателей, как стабильность размеров и формы при заданной влажности и температуре. Отчасти потому, что советские ГОСТы на теплоизоляцию не содержали таких требований. Применительно к классификации свойств теплоизоляционных материалов целесообразно ввести следующие определения: эксплуатационные свойства – свойства, определяющие долговечность и надежность теплозащитных свойств конструкции

- конструктивные свойства – свойства, определяющие материалоемкость для обеспечения заданного уровня теплозащитных свойств

- технологические свойства – свойства, определяющие временные издержки при производстве работ по обеспечению заданного уровня теплозащитных свойств

Ориентироваться в такой системе координат достаточно просто, а самое главное, что она позволяет проводить корректное сравнение различных теплоизоляционных изделий при обосновании эффективности конструкции. Использование приведенного выше алгоритма при проектировании ограждающих конструкций [5], безусловно, способствует повышению качества этих конструкций и ведет к снижению издержек при их строительстве и эксплуатации. Предложенный критерий эффективности конструкции позволяет простым и понятным способом сравнивать различные варианты конструктивных решений, содержащие различные современные теплоизоляционные изделия. Для наилучшего соответствия комплексу требований к теплоизоляции в навесных вентилируемых фасадах производители предлагают двухслойные решения. Например, в качестве внутреннего слоя теплоизоляции используется мягкий и упругий слой, в качестве наружного слоя - более плотный продукт. Двухслойное решение позволяет получить дополнительный экономический эффект [5]. Основная толщина теплоизоляционного слоя содержит более легкий, а значит менее дорогой продукт, и только в качестве наружного слоя используется более плотная плита с ветрозащитным покрытием. В результате получается конструкция с внутренним слоем, который надежно примыкает к поверхности стены без образования полостей и разрывов. Этот слой гарантирует защиту от

проникновения холодного воздуха, а наружный слой, обладает большей прочностью и менее требователен к качеству монтажа

ЛИТЕРАТУРА

1. Немова Д. В. Навесные вентилируемые фасады: обзор основных проблем // Инженерно-строительный журнал. 2010. № 5. С. 7-11.
2. Nur Najihah Abu Bakar, Hayati Abdullah, Hasimah Abdul Rahman, Md Pauzi Abdullah, Faridah Hussin, Masalah Bandi Energy efficiency index as an indicator for measuring building energy performance: A review // Renewable and Sustainable Energy Reviews. 2015. No. 44, pp. 1-11;
3. Lv Chen, Zhang Junzhi, Yutong Li, Ye Yuan Mechanism analysis and evaluation methodology of regenerative braking contribution to energy efficiency improvement of electrified vehicles // Energy Conversion and Management. 2015. No. 92, pp. 469-482;
4. Кирюдчева А. Е., Шишкина В.В. Энергоэффективные фасадные системы // Строительство уникальных зданий и сооружений. 2015. № 4 (31). С. 249-252.
5. Гагарин В. Г. Методы экономического анализа повышения уровня теплозащиты ограждающих конструкций зданий // АВОК. – 2009. – №№1-3.
6. А.С. Горшков Об окупаемости инвестиций на утепление фасадов существующих зданий // Энергосбережение. -2014.- № 4.

ЕР УЧАСТКАСИНИ ОЛДИ-СОТДИ ҚИЛИШНИНГ ЎЗИГА ХОС
ХУСУСИЯТЛАРИ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6591286>

Ф.М.Тажиматова

ТДЮУ Ихтисослаштирилган филиали

1-босқич талабаси

У.И.Шоназаров

Давлат-ҳуқуқий фанлар

кафедраси мудири в.в.б. раҳбарлигида

Аннотация: мақолада муаллиф ер участкасини олди-сотди қилишнинг ўзига хос хусусиятларини, бу борадаги қонунчилик ва назарий манбаларни таҳлил қилган. Шунингдек, айрим хорижий сивилист олимларнинг асарларига ҳам мурожаатлар қилгани ҳолда қиёсий таҳлил қилган.

Кит сўзлар: ер участкаси, олди-сотди, шартнома, олди-сотди шартномаси, кўчмас мулк, мулкдор.

Ер инсон, ҳайвонот ва ўсимлик дунёси яшаши учун асос ҳисобланади. Шу сабабдан, ер бойликларига оқилона муносабатда бўлиш, ундан табиат ва жамият қонуниятлари талабларига риоя қилган ҳолда фойдаланиш, уни муҳофаза қилиш ҳар қандай жамиятда асосий масалалардан бири бўлиб келган. Бунда ер участкаларини фуқаролар ва юридик шахсларга уй-жой қуриш, томорқа хўжалигини юритиш ёки тадбиркорлик фаолиятини амалга ошириш мақсадида сотиш алоҳида долзарблик касб этади. Айниқса, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон Фармони билан тасдиқланган “2017 – 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси”да ер участкаларини тадбиркорлик субъектларига бериш тартибини соддалаштириш масалаларининг белгиланиши ҳамда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 11 октябрдаги “Давлат мулки объектларини ва ер участкаларига бўлган ҳуқуқларни тадбиркорлик субъектларига сотиш тартибини соддалаштириш бўйича кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-5552-сон Фармонининг қабул қилиниши ер участкалари ва уларга бўлган ҳуқуқларни сотиш муносабатларини тартибга солишда янги босқични бошлаб берди.

Кўчмас мулкни сотиш шартномасида мазкур шартнома бўйича сотиб олувчига берилаётган кўчмас мулкни аниқ белгилашга имкон берувчи

маълумотлар, шу жумладан, кўчмас мулкнинг муайян ер майдонида жойлашганлигини ёки бошқа бир кўчмас мулкнинг таркибида эканлигини аниқловчи маълумотлар кўрсатилган бўлиши керак. Ушбу маълумотлар мавжуд бўлмаса, кўчмас мулкни сотиш шартномасидаги тегишли шартлари келишилмаган, шартноманинг ўзи эса тузилмаган ҳисобланади. Кўчмас мулкни сотиш шартномасига кўра, сотиб олувчига шу кўчмас мулкка нисбатан мулк ҳуқуқи билан бирга, мазкур кўчмас мулк жойлашган ва ундан фойдаланиш учун зарур бўлган ер майдонининг муайян қисмига бўлган ҳуқуқлар ҳам топширилади. Сотувчи сотилаётган кўчмас мулк жойлашган ер майдонининг мулкдори бўлган тақдирда, сотиб олувчига ер майдонининг тегишли қисмига нисбатан мулк ҳуқуқи, ёки ижара ҳуқуқи, ёки кўчмас мулкни сотиш шартномасида назарда тутилган бошқа ҳуқуқ берилади.

Кўчмас мулкка эгалик ҳуқуқининг бошқа шахсга ўтганлиги давлат рўйхатидан ўтмагунча сотиб олувчи, ушбу мулк унинг эгалигида бўлишидан ёки ундан фойдаланишидан қатъий назар ушбу мулкни тасарруф этиш ҳуқуқига эга бўлмайди.²⁷ Бундай ҳаракатларга йўл қўйса, иккинчи тараф олди-сотди шартномасини ҳақиқий эмас деб топиш учун судда даъво қўзғатиш ҳуқуқига эга.

Кўчмас мулкнинг тўлиқ қиймати тўлаб бўлинганидан ҳамда Давлат мулки қўмитаси, унинг ҳудудий бошқармаси томонидан давлат варақаси берилгандан кейин ҳаридор мулк эгаси ҳуқуқига эга бўлади.

Ер участкаси кўчмас мулк сифатида фуқаролик муомаласида бўлиш лаёқатига эга. “Ер участкасини фуқаролик муомаласида бўлиши деганда, универсал ҳуқуқий ворислик тартибида (мерос қилиб қолдириш, юридик шахсни қайта ташкил этиш), ёхуд бошқа йўллар билан бир шахсдан бошқасига эркин олиб бериш ёки ўтказиш имконияти тушунилади”.

Юридик адабиётларда ер участкаси олди-сотди шартномаси тушунчаси берилган бўлиб, унга кўра “олди-сотди шартномаси бўйича бир томон (сотувчи) бошқа томонга (сотиб олувчига) ер участкасини мулк қилиб бериш мажбуриятини олади, сотиб олувчи эса ер участкасини олиш ва маълум суммани тўлаш мажбуриятини олади”.

Ҳ.Р.Раҳмонқуловнинг фикрича, кўчмас мулкни сотиш шартномаси олди-сотди шартномасининг мустақил тури ҳисобланади. Шу сабабли унга олди-сотди шартномаси тушунчасини аниқловчи барча белгилар хосдир, яъни мулкнинг ўтиши, икки томонлилик, ҳақ эвазигалик ва консенсуаллик²⁸. О.Оқюлов ҳам кўчмас мулкни сотиш шартномасини олди-сотди шартномасини предмети бўйича алоҳида тури эканлигини таъкидлайди²⁹.

²⁷ Раҳмонқулов Ҳ.Р. Олди-сотди шартномаси. –Тошкент: Адолат, 2000. -128 б.

²⁸ Гражданское право (Особенная часть). Учебник. (автор этой главы Х.Р.Раҳманқулов). –Ташкент: ТГЮИ, 2009 -158 с.

²⁹ Фуқаролик ҳуқуқи. Иккинчи қисм. (ушбу боб муаллифи О.Оқюлов). -Тошкент: Илм-Зиё, 2008. -6 б.

М.И.Брагинский ва В.В.Витрянскийлар ҳам кўчмас мулкни сотиш шартномаси олди-сотди шартномасининг предметига кўра алоҳида тури эканлигини эътироф этишади³⁰.

Демак, ердан фойдаланиш ҳуқуқини сотиш шартномаси қўйидаги белгилари билан ифодаланади:

1. Ердан фойдаланишга оид олди-сотди шартномаси икки томонлама шартномалар туркумига киради. Шартнома юзасидан тарафларнинг ҳар қайсида муайян ҳуқуқ ва тегишли мажбурият пайдо бўлади.

2. Ердан фойдаланишга оид олди-сотди шартномаси консенсуал хусусиятга эга, чунки тузилган шартнома билан уни ижро этиш муддатлари ҳар доим ҳам бир-бирига мос келавермайди.

3. Ердан фойдаланишга оид олди-сотди шартномаси ҳақ эвазига тузиладиган шартномалардандир. Сотиб олувчи ер участкасини олиш ва маълум суммани тўлаш мажбуриятини олади.

4. Ердан фойдаланишга оид олди-сотди шартномасини тузишдан кўзланган асосий мақсад-сотувчи ер участкасини мулк қилиб бериш мажбуриятини олади.

Ер участкасини сотиш жараёнида аукционни ўтказиш тартиби муҳим босқич бўлиб, аукцион ташкилотчи томонидан таклиф этилган аукционист ёрдамида ўтказилади. Аввалига объект номи, муайян белгилари, аукцион босқичлари эълон қилинади. Бу босқич объект баҳосининг 5.15 % атрофида бўлади. Савдо жараёнида аукционист муайян босқич суммасини эълон қилади, сотиб олишга рози бўлган иштирокчилар эса ўз билетини кўтаради. Савдо бошланғич нарх эълон қилинганидан сўнг бошланади. Нарх эълон қилинганидан кейин билет кўтарган шахс эълон қилинади. Шундан сўнг аукционист навбатдаги нархни эълон қилади. Савдо якунида эса аукционист объектнинг сотилганлиги, нархини, харидорнинг билет рақамини эълон қилади. Савдо якунланганидан сўнг баённома тузилади. Баённомада ер участкаси жойлашган жой, туман, шаҳар, охириги баҳо, харидор номи қайд этилади. Баённома харидор (аукцион ғолиби) ва аукцион ташкилотчиси томонидан имзоланиб, унинг бир нусхаси харидорга берилади. Бу баённома ер участкасига умрбод эгалик қилиш ҳужжати ҳисобланади. Агар ғолиб чиққан харидор ўн кун муддат ичида ер участкасига бўлган ҳуқуқни ўтказиш тўғрисидаги шартномага имзо чекмаса, аукцион баённомаси бекор қилинади. Аукцион якуни тўғрисидаги маълумот 30 календар куни ичида матбуот ёки махсус информатсион бюллетенда эълон қилинади³¹.

³⁰ Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Ч.2. -М.: Статут, 2007. -196 с.

³¹ Мирзаабдуллаева М.Р. Ерга бўлган ҳуқуқни вужудга келишида танловнинг аҳамияти // Ер қонунчилигини такомиллаштириш муаммолари: республика илмий-амалий конференция материаллари. -Тошкент: ТДЮИ, 2005. –Б.82-84.

Аукцион натижаларини расмийлаштириш босқичида биринчи навбатда, аукцион якуни ҳақидаги баённома имзолангандан сўнг ўн кун ичида туман ёки шаҳар ҳокимияти ва ер участкасини сотиб олган шахс ўртасида ер участкасига мерос қилиб қолдириладиган умрбод эгалик қилиш ҳуқуқини берувчи шартнома имзоланади. Шундан сўнг белгиланган муддат ҳамда тўлов шаклига риоя қилган ҳолда ер участкасини сотиб олган шахс ҳокимият ҳисобига келишилган пул миқдорини тўлиқ ҳолда ўтказиши лозим. Аукцион якуни тўғрисидаги баённомага имзо қўйилганидан кейин 30 календар куни ичида аукционнинг бошқа иштирокчиларига гаров пуллари қайтариб берилади. Туман ёки шаҳар ҳокимияти томонидан ер участкасига мерос қилиб қолдириладиган умрбод эгалик қилиш ҳуқуқини берувчи давлат ҳужжати берилганидан сўнг ерга эгалик ҳуқуқи давлатдан ерни аукционда сотиб олган шахсга ўтади. У ер участкасини сотиб юбориш (тасарруф этиш)дан бошқа барча ҳуқуқларга эга бўлади. Ер участкасига нисбатан мулк ҳуқуқи давлатда сақланиб қолади. Ер участкаларини фуқароларга умрбод эгалик қилишга сотишдан тушган маблағларнинг 5 фоизи аукцион ташкилотчисига, 60 фоизи унинг филиалига, 40 фоизи Республика кўчмас мулк биржасига ўтказилади. Ер участкасини сотишдан тушган пулнинг 20 фоизи Республика бюджетига, 75 фоизи Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар бюджетига, ушбу сумманинг 45 фоизи вилоятларнинг шаҳар, туман бюджетларига ўтказилади.

Республика ҳудудларида инвестиция муҳитини тубдан яхшилаш, тадбиркорлик фаолиятини амалга ошириш учун фойдаланилмаётган давлат мулки объектлари ва ер участкаларига бўлган ҳуқуқларни тадбиркорлик субъектларига сотишни жадаллаштириш мақсадида:

а) ўз ваколати доирасида (жумладан, Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси ва вилоятлар халқ депутатлари кенгаши қарорларига асосан), бўш турган давлат кўчмас мулк объектларини (мазкур Фармоннинг [4-бандида](#) кўрсатилган объектлар бундан мустасно) уларни баҳоламасдан, 1 сўмга тенг қийматдаги бошланғич нархда «E-IJRO AUKSION» электрон савдо майдончасида аукционга чиқариш орқали инвестициявий ва ижтимоий мажбуриятларни белгилаган ҳолда ўрнатилган тартибда сотиш;

б) ўз ваколатлари доирасида инвестициявий лойиҳаларни амалга ошириш учун аукцион ўтказмасдан, инвестор билан тўғридан-тўғри музокаралар орқали инвестициявий (камида 1 млн. АҚШ доллари эквивалентида) ва ижтимоий мажбуриятлар белгилаган ҳолда ер участкаларини бериш ва бўш турган давлат кўчмас мулк объектларини сотиш тўғрисида қарорлар қабул қилиш. Бунда, Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши раиси ва вилоятлар ҳокимларининг мазкур масаладаги қарорлари дастлаб Қорақалпоғистон

Республикаси Жўқорғи Кенгеси ва халқ депутатлари вилоятлар кенгашларида кўриб чиқилиши ҳамда тасдиқланиши лозим;

в) «E-IJRO AUKSION» электрон савдо майдончасида аукционга чиқариш учун ер участкаларининг жойлашган ҳудудидан келиб чиқиб, Қорақалпоғистон Республикаси Молия вазирлиги ва вилоят ҳокимликларининг молия бош бошқармалари, Қорақалпоғистон Республикаси ва вилоятлар давлат солиқ бошқармалари, Қорақалпоғистон Республикаси ва вилоятлар ер ресурслари ва давлат кадастри бошқармаларининг тавсияларига асосан, ҳар бир туман бўйича бўш ер участкаларидан фойдаланиш ҳуқуқининг (0,01 га майдони учун) бошланғич баҳосини ҳар чорақда тасдиқлаш;

г) уч йилдан ортиқ муддат давомида тупроқ бонитировкаси ишлари олиб борилмаган уч гектаргача бўлган майдонга эга ер участкаларида тегишли маҳаллий бюджетлар маблағлари ҳисобига тупроқ бонитировкаси ишлари буюртмачиси бўлиш;

д) «E-IJRO AUKSION» электрон савдо майдончасида аукцион орқали суғорилмайдиган ерлар тоифасига кирадиган ер участкаларидан вақтинча фойдаланиш ҳуқуқини тадбиркорлик ва шаҳарсозлик фаолияти учун инвестициявий (камида 1 млн. АҚШ доллари эквивалентида) ва ижтимоий мажбуриятлар белгилаган ҳолда 50 йил муддатга сотиш;

е) «E-IJRO AUKSION» электрон савдо майдончасида аукцион орқали халқаро ва давлат аҳамиятидаги автомобиль йўлларига туташ ҳудудлардаги ер участкаларидан доимий фойдаланиш ҳуқуқини уларнинг тоифаларидан қатъий назар Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши ва вилоятлар ҳокимликлари томонидан тасдиқланган намунавий лойиҳалар бўйича йўлбўйи ва туристик инфратузилма объектларини ташкил этиш учун сотиш. Бунда, суғориладиган қишлоқ хўжалиги ерлари тоифасига кирувчи ер участкалари кўрсатилган мақсадлар учун фақат Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 11 сентябрдаги ПҚ-3939-сон [қарорига](#) биноан ташкил этилган Тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш ва ривожлантириш бўйича комиссия билан келишилган ҳолда берилади;

ж) ички ишлар органлари ва Миллий гвардиянинг жамоат тартибини сақлаш кучларининг уч сменали режимдаги патрулини таъминлаш орқали, шунингдек, мазкур зоналарда сайёҳлар учун дам олишни ташкил этиш дастурларини тасдиқлаган ҳолда Нукус шаҳри, вилоятлар марказлари ва сайёҳлар ташриф буюрадиган бошқа жойларда савдо-кўнгилочар ва умумий овқатланиш объектлари фаолиятини тунги вақтда чеклашга йўл қўйилмайдиган зоналарни аниқлаш.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 10 январдаги “Урбанизация жараёнларини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари

тўғрисида”ги ПФ-5623-сон Фармонида белгиланишича, 2019 йил 1 июлдан бошлаб шундай тартиб ўрнатилсинки, унга мувофиқ:

юридик шахслар — Ўзбекистон Республикаси резидентлари уларга мулк ҳуқуқи асосида тегишли бўлган ёки улар томонидан хусусийлаштирилаётган бино ва иншоотлар, саноат инфратузилмаси объектлари жойлашган ер участкаларини, шунингдек уларга туташ ҳудудлардаги ишлаб чиқариш фаолиятини амалга ошириш учун зарур миқдордаги ер участкаларини хусусийлаштириш ҳуқуқига эга;

жисмоний шахслар — Ўзбекистон Республикаси фуқаролари уларга яқка тартибда уй-жой қуриш ва турар жойга хизмат кўрсатиш учун ажратилган ер участкаларини хусусийлаштириш ҳуқуқига эга;

жисмоний ва юридик шахслар — Ўзбекистон Республикаси резидентлари томонидан хусусийлаштирилган ер участкалари хусусий мулк (фуқаролик муомаласи объектлари) ҳисобланади ва дахлсиздир, шунингдек Ўзбекистон Республикасининг «Хусусий мулкни ҳимоя қилиш ва мулкдорлар ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида»ги [Қонунига](#) мувофиқ давлат томонидан муҳофаза қилинади;

ер участкаларини хусусийлаштириш фақатгина кадастр ҳужжатлари мавжуд бўлган ҳолда ҳамда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланадиган миқдорларда пуллик асосда амалга оширилади.

Хулоса сифатида айтганда, ер участкасини олди-сотди қилиш шартномасини фуқаролик-ҳуқуқий тартибга солиш асослари бугунги кунда тубдан ўзгариш арафасида эканлигини таъкидлаб ўтиш лозим. Чунки, ер участкаларининг хусусийлаштирилиши натижасида ер участкалари фуқаролик муомаласининг мустақил объекти сифатида муомалага киритилиши мумкин бўлади. Бу эса ўз навбатида ФК ва ЕКнинг янги таҳрири қабул қилинишига олиб келиши билан бирга, ер участкаларини мулк ҳуқуқи билан бирга сотишнинг ҳуқуқий механизмларини ишлаб чиқиш заруратини кўрсатади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Раҳмонкулов Ҳ.Р. Олди-сотди шартномаси. –Тошкент: Адолат, 2000. - 128 б.
2. Гражданское право (Особенная часть). Учебник. (автор этой главы Х.Р.Раҳманкулов). –Ташкент: ТГЮИ, 2009 -158 с.
3. Фуқаролик ҳуқуқи. Иккинчи қисм. (ушбу боб муаллифи О.Оқюлов). - Тошкент: Илм-Зиё, 2008. -6 б.
4. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Ч.2. -М.: Статут, 2007. -196 с.

5. Мирзаабдуллаева М.Р. Ерга бўлган ҳуқуқни вужудга келишида танловнинг аҳамияти // Ер қонунчилигини такомиллаштириш муаммолари: республика илмий-амалий конференция материаллари. -Тошкент: ТДЮИ, 2005. -Б.82-84.

SPECIFIC METHODS AND DIRECTIONS OF FOLK EPIC SCHOOLS

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6591299>

Utayev Asror

*Karshi State University faculty of "Art Studies"
department of Painting and Applied Arts
teacher*

Annotation: *The description of folklore in the fine arts of Uzbekistan is based on the Uzbek schools of folk poetry and its spiritual foundations, its place in our national values, historical significance, relevance of the art of baxshi, epic and epic poetry. 'navigational achievements, talked about. The distinctive aspects of the schools of epics are revealed in a comprehensive way.*

Keywords: *Bakhshi, Classical Poetry, Romantic Epics, Hero, Folklore, Ethnocultural, Fine Arts*

The role of folklore in the development of our people's way of life is great, and for centuries it has accumulated a rich spiritual heritage and made a worthy contribution to the education of the younger generation. Epics, an important part of folklore, have deep historical roots, have been created over the centuries and have been sung in a variety of socio-economic contexts.

During the years of independence, the importance of lyric-epic genres in the expression of the epic has increased. In Uzbek folklore and Uzbek classical literature, the story is told using lyrical and epic imagery. It covers a wide range of life and reality, with one or two protagonists and a lot of characters (the plot is colorful, colorful). Epics in folklore are in verse and prose, and epics in written literature are in verse, which serves as a link between prose events. Lyricism is stronger in epics in written literature, especially in contemporary epics, where the lyrical basis is more weighty.

Unique depiction of folklore in the fine arts of Uzbekistan delivery is one of the important factors in the upbringing of the younger generation. Of course, in the upbringing of the younger generation with devotion to the motherland, representatives of all spheres must set great goals and objectives. Coverage of folklore in the fine arts is reflected not only in the schools of epic poetry and their specific directions in each oasis and region, but also in the national costumes of the region, as well as the traditions of customs and traditions. it is the honorable duty of every artist to seal history as it is.

Epics in world classical literature are characterized by the breadth and volume of social, political, and moral issues, the sharpness of the plot and the sharpness of the

drama, the abundance of characters. At the heart of such works is the destiny of society and the people, the society, the people and the hero are depicted as a whole, there is no conflict between them, but the struggle between this nation, this hero and external enemies, the conflict between good and evil. They promote the ideas of patriotism, heroism, humanity, love, friendship and loyalty, hard work, led by team performance. Each of the heroic epics of the Khorezm Bakhshi epic reflects the people's heroic struggle against the invaders of their own free will, and one of such heroic epics was the epic "Alpomish" (p. 1,400).

Influenced by Uzbek epics, the Alpomish epic was originally based on Tajik versions of fairy tales and legends. This hostility was fueled by members of the ruling class who were interested in waging wars of aggression. It is well known that the burden of civil wars and quarrels fell on the working people. Looting and internal strife were rampant, and the ruling class was stirring up strife, creating discord between father and son, brother and brother, and trying to use it to their advantage (2.59-). b)

The image of the elders plays an important role in the plot of the epic "Alpomish". The hypocrisy of the elders is exposed with high artistic skill. The aristocracy of the Seed period exacerbated the conflict between Boybori and Boysari. When Boysari said he was going to Qashal, the elders supported him and ignited the pain in his heart. They are not interested in reconciling the brothers. When the people are calm, there will be prosperity, the elders and their markets will be ruined, but these aristocrats are so hypocritical that they do their own thing, stay away or work with someone else's hands. There is life when they don't give clear advice. No one can blame them if something bad happens to them. In fact, when Barchin gets into a fight, they say, "You're the one who started it." However, they are not limited to this hypocrisy.

They want to enrich the honor and dignity of the boy and live freely. The plot of the aristocracy, which appears episodically in two places, plays a significant role in the escalation of the conflict. Contrary to the combined image of the aristocracy, Alpomish and Karajon's wonderful friendship is presented with beautiful artifacts.

In the face of such hypocrisy and aggression of internal and external enemies - the aristocracy and the Toychakhans, it was natural for the masses to want to live in friendship with other peoples in order to fight together against the oppressors. This pure and noble intention is reflected in the friendship of Alpomish and Karajan. The description of Karajon as a friend of Alpomish has a great social interest: both of them do not know what fraud is in life. For a common goal, such as freedom and a prosperous life, the struggle of the Toychans against the Ultons is the basis of their friendship, and therefore of the friendship of the two peoples.

Surkhandarya is a school of poetry that unites hundreds of bakhshis who grew up on the borders of several districts in the Kashkadarya region, southern and partly

northern Afghanistan (where Uzbeks live) in Tajikistan and Turkmenistan. Thanks to the Sherabad School of Epic, the consistent development of epic traditions in Surkhandarya and Kashkadarya continues today. That is why the epics written in the 1940s by the representatives of the Sherabad school of epic poetry contain relatively low-level elements of epic poetry, less developed forms of artistic thinking. From the 1960s onwards, however, traditions became more defined and, in a sense, more biblical. (3.46-b) The Surkhandarya oasis has three schools of epic poetry, namely Sherabad, Beshkotan and Boysun. The Sherabad School of Epics has a special place in Uzbek epic poetry. The Sherabad School of Poetry and Bakhchisarai has many famous founders and a number of founders.

Bakhshi poets united in Sherabad school of epic poetry: "Alpomish", "Gorogly", "Kuntugmush", "Hasankhan", "Avazkhan", "Nurali", "Yunus pari", "Misqol pari". performed with special skill. The repertoire of the Sherabad epic school includes the epics "Golden Pumpkin", "Malla Savdogar", "Ollanazar Olchinbek", "Toshbosar", and "Khursona". At the beginning of the 20th century, H. Zarifov was one of the first researchers to study the folklore and epics of the oasis. Together with members of the ethnolinguistic expedition to the Southern Uzbekistan oasis in 1929, he identified folk poets such as Khidir, Boysari, Rajab from Kashkadarya and his student Abdulla, poet Nurali ogli, and Kholyor Abdukarim ogli from Baysun. got acquainted with their repertoire and wrote some epics (4.26-b)

The art of the Khorezm school of epics differs from other schools of epics in style. Khorezmian epics have a written source, sometimes with a handwritten text in the narrator's hand, in which music plays a leading role, more romantic epics are sung, a song is defined. those who perform the melody, the narrators call them bakhshi ways or bakhshi namas. Bakhshi performed the words and the song in an open voice, accompanied by a dutar or a circle. Representatives of Kashkadarya, Surkhandarya, and Samarkand schools of baxshichilik performed a song in a low voice, accompanied by a drum, and described the process of the epic in an open voice.

In the 19th century, there was a school of epic poetry in Kashkadarya, in the village of Kamay, Kamashi district. This school was founded by Abdukarim Juyruq (19th century), Mulla Kholnazar ogli (died 1910), Bazar Sherkul ogli (1887-1953), Hazratqul baxshi Khudoiberdiev (1920), who lived around Dehkanabad and Guzar districts. born) united about 60 bakhshis. They collaborated with the Shakhrisabz School of Poetry. Representatives of the Kamay School of Poetry paid special attention to the lyrical direction of folk epics. They were more advanced in the development of poetic forms than the representatives of the Sherabad school of epic poetry. Among Nama's epics were "Nurali's Youth" (1972-1977), "Lady" (1963) and others. Our bakhshis have also made a great contribution to the fact that the epics passed down from generation to generation have been polished by the bakhshis and have not lost

their status to this day. In this regard, among the artists there are many artists who refer to the image of bakhshis. In their works, they depict the people's bakhshis in their national costumes, in a cheerful mood, with wide meadows and hills at the foot of the mountains with a drum in their hands. Here, too, we can see that folk epics have ethnocultural features. This, in turn, reminds us that it is important to study and carefully preserve the deep roots of folk culture.

REFERENCES

1. Uzbek folk heroic epic. Tashkent, Sharq Publishing House - 1998. 400 pages
2. "Alpomish" - Uzbek folk heroic epic. - T, 1999
3. Qahhorov A. New epics - Tashkent: 1988; Own ME. 2005. Volume 10 Page 46
Tora Mirzaev
4. Zarifov H. T. Uzbek folklore. Chrestomathy for pedagogical institutes.

JAHON XO'JALIGIDA IQTISODIY XAVFSIZLIK MUAMMOLARI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6591321>

Abdurazaqova Gulginaxon

*Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent
axborot texnologiyalari universiteti Farg'ona filiali talabasi*

Yetmishboyev Shaxzodbek

*Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent
axborot texnologiyalari universiteti Farg'ona filiali talabasi*

Annotatsiya: *Mamlakat, hudud, firma, kompaniyaning iqtisodiy inqirozga uchrash xavfidan himoya qilish bo'yicha ko'radigan chora-tadbirlari majmui. Rivojlangan mamlakatlarda Iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash maqsadlarida yirik firma, kompaniyalarda maxsus xizmatlar tashkil qilinadi. Ular bozorlarni o'rganish, talab va taklifni prognozlash, ilmiy-texnikaviy taraqqiyotini kuzatish va boshqa ishlarni bajaradilar. Iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashda mahsulot turini muntazam yangilab turish, raqobatdor mahsulotlarni harajatlarni qisqartirish muhim ahamiyatga ega. Iqtisodiy xavfsizlik milliy iqtisodiyot darajasida makroiqtisodiy kategoriya va muayyan mamlakat milliy iqtisodiyotini tavsiflaydi, bozor tizimida xatar borligidan va bundan hatto milliy iqtisodiyot ham xoli bo'lmashligini, undan saqlanish zarurligini bildiradi.*

Kalit so'zlar: Iqtisodiy xavfsizlik, milliy xavfsizlik.

Iqtisodiy xavfsizlikning bosh mezonini bu mamlakat ehtiyojlarining uzluksiz ta'minlanishi hisoblanadi, bu, birinchidan, imkon boricha o'zini o'z mahsulot va xizmatlar bilan ta'minlashni, ikkinchidan, mamlakatda yaratish mumkin bo'lmagan tovar va xizmatlarni chetdan qulay narxlarda va uzluksiz keltirib turishni bildiradi. Aks holda iqtisodiyot izdan chiqadi. Milliy iqtisodiyot darajasida Iqtisodiy xavfsizlikning muhim 3 yo'nalishi (ozuq-ovqat, yoqilg'i-energetika, eksport) mavjud. Mamlakat aholisining ozuq-ovqatga bo'lgan talabini qondirilishi 80%, mamlakatning energiya omillariga bo'lgan talabining o'z hisobidan 70—80% ga qondirilganda xavfsizlikka erishilgan hisoblanadi. Eksport xavfsizligi mamlakat eksport salohiyatini amalga oshirish imkoniyati bilan belgilanadi. Eksport tarkibida iste'molga tayyor mahsulotlar, birinchi navbatda, ishlov beruvchi sanoat mahsulotlari bo'lishi talab etiladi. Eksportning cheklangan turdagi tovarlarga, ayniqsa, jahon bozorida narxi tez-tez o'zgarib turadigan xom ashyo va energiya omillariga bog'liq bo'lib qolishi eksport xatarini tug'diradi, narxlar pasaygan paytda eksport tushumidagi yo'qotishlar mamlakat iqtisodiyotiga zarar keltiradi.

Iqtisodiyot globallasgan, eksport va importning milliy iqtisodiyotga ta'siri kuchaygan sharoitda Iqtisodiy xavfsizlikni o'z ishlab chiqarishi bilan ta'minlab bo'lmaydi. Shunday sharoitda eksport-import aloqalarining muntazamligini strategik sherikchilik asosida ta'minlash Iqtisodiy xavfsizlikni kafolatlaydi.

Ma'lumki, milliy xavfsizlik – fuqarolar, jamiyat va davlatning hayotiy muhim manfaatlarini turli tabiatga ega bo'lgan (siyosiy, harbiy, iqtisodiy, ekologik, axborot va x.k.) ichki va tashqi tahdidlardan himoyalanganligidir. Ko'pgina davlatlarda milliy xavfsizlikni ta'minlashda iqtisodiyotga alohida ahamiyat qaratiladi. Dunyoda to'liq o'zini-o'zi ta'minlaydigan davlat mavjud emas. Ba'zilari tabiiy resurslarga boy bo'lsa, boshqalari innovatsion texnologiyalarga ega. Bir tomondan qaraganda, har qanday mamlakatning milliy xavfsizligi o'zidagi mavjud imkoniyatlarga, uning xususiyatlari va kuchli tomonlariga asoslanadi, boshqa tomondan esa uni xalqaro hamkorliksiz va tashqi savdo aloqalarisiz ro'yobga chiqarib bo'lmaydi. Davlatning siyosiy, iqtisodiy va harbiy kuchi hamda o'zini o'zi ta'minlash qudrati xalqaro darajadagi baholarda o'lchanadi va o'zining aniq miqdoriy o'lchamlari va indikatorlariga ega. Yapon olimlari tomonidan 1980-yillarda davlatning “kompleks milliy qudratini” baholash bo'yicha tahliliy metod taklif etilgan va bir qator rivojlangan davlatlarning ishlab chiqilgan indeks bo'yicha qiyosiy tahlili berilgan. Mazkur metodikaga asosan, “kompleks milliy qudrat”ni aniqlash uchun, birinchidan, jahon hamjamiyatiga o'z hissasini qo'shish imkoniyati, ya'ni iqtisodiy, moliyaviy va ilmiytexnik sohadagi faoliyati, ikkinchidan, xalqaro darajadagi inqirozli va favquloddagi holatlarda yashab qolish imkoniyatlari aniqlanadi. Yashab qolishni baholash uchun mamlakatning geografik joylashuvi, aholi soni, tabiiy sharoitlari, iqtisodiy va mudofaa potentsiali, milliy ahloqi, diplomatik faolligi va uning natijaviyligini tavsiflovchi indikatorlardan foydalaniladi. Uchinchidan, “kompleks milliy qudrat” barcha komponentlariga, xususan, kuch bilan bosim o'tkaza olish imkoniyatlariga suyangan holda o'z milliy manfaatlarini ilgari surish va himoya qila olish qobiliyati. Yuqoridagi tarkibiy qismlar indekslarda o'lchanadi, uchta asosiy indeks esa umumiy davlat “kompleks milliy qudrat”ni shakllantiradi. Ko'rinib turibdiki, mazkur metodikada ijtimoiy-siyosiy omillar ta'siri hisobga olinmagan (indekslarda ichki siyosiy va ijtimoiy barqarorlik omillari mavjud emas). Shunga qaramay, u ob'ektivlikdan unchalik yiroq emas. Keyingi yillar shuni ko'rsatdiki, AQSh va Sobiq Ittifoq o'rtasidagi mudofaa sohasidagi tenglikni saqlashga intilish, iqtisodiy va moliyaviy qudratning etarli emasligi oqibatida Sobiq Ittifoqning emirilishiga olib keldi. Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqqan holda, boshqa omillarni (ijtimoiy-siyosiy, harbiy va x.k.) kamsitmagan holda, mamlakat iqtisodiy qudrati, uning mudofaa qobiliyatini kerakli darajada bo'lishini, hududiy yahlitligini, suveren davlat sifatida halqaro munosabatlarda o'z manfaatlarini himoya qilishini, ijtimoiy-iqtisodiy barqarorligini va aholining ma'naviy va jismoniy barkamolligini ta'minlaydi, milliy xavfsizlikning

moddiy asosini tashkil etadi. Bu esa o'z navbatida, IXning milliy xavfsizlik tizimidagi o'rni va rolini asoslab beradi.

THE TERM “BLENDING” AND ITS DEFINITION. BLENDING IS A PRODUCTIVE WAY OF WORD FORMATION

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6591340>

Dalieva M.X

Supervisor

Babaxanova D

1st year master's degree student of UzSWLU :

Annotation: *this article is devoted to the study of blending as a new productive way of word formation and interpretation of the meaning of this term from the point of view of Russian and English linguists.*

АННОТАЦИЯ: *эта статья посвящена исследованию блендинга как нового продуктивного способа образования слова и интерпретации значения этого термина с точки зрения русских и английских лингвистов.*

Key words: *word-formation, blending, words – ingots, splinter.*

For many decades, the world's languages had greatly expanded their vocabulary. According to statistics, every year the dictionary of modern English increases by 15-20 thousand lexical units. The reasons for this addition to the vocabulary are obvious: the most pronounced and the most important reason is the social and cultural changes within modern society, technological revolution, and globalization. It is known that the English language is rapidly expanding its vocabulary, mainly resorting to word-forming and semantic resources, embedded in itself.

Initially, the method of blending was a rare way of forming new words and was mainly aimed at creating a stylistic effect in the conversation. Today, the number of words formed by merging has grown so much that they have become familiar and are no longer perceived as a witty and funny way to express their thoughts. Words that appear as a result of word-sharing are called blends.

Blended words have been popular because they allow us to shrink language, by merging two syllables which sound the same. Blending is as one of the types of word-formation considered to be not a new phenomenon since it was mentioned before, however due to globalization current blends are more creative that mostly found in mass media.

In the linguistic literature, the linguistic phenomenon of «blending» has a rather ambiguous definition. Linguists give different interpretations of blending. Moreover, there is no single term for this phenomenon.

In his work, A. P. Prokopec, while researching «blending», uses the term containment (contact, mixing) and defines it as «unification of the structural elements of two linguistic units in the speech stream on the basis of their structural similarity or identity, functional or semantic similarity». In turn, O. M. Lashkevich defines «blending» as a method of word formation, in which a new derivative word arises from the fusion of the full basis of one source word with the truncated basis of another or from the fusion of truncated bases of two original words. In the research of this author «blends» have the name - words - ingots. A. A. Khrushcheva believes that the blend is formed by the interaction of two or more initial units that undergo the truncation process and merge into a single token or have similar fragments in their structure and are combined by overlapping.

For example, A. Enarson presents «blending» as a combination of two or more forms in which at least one word was shortened. The abbreviation can be done by simply omitting a part of a word or can be the result of partially matching sounds or letters. S. Grice sees in «blending» creation of new tokens due to joining of parts of at least two other words, and at least one of them was reduced. In turn, A. Lerer says that blends are compounds that consist of one word and part of another, or parts of two other words. The truncated part of a word is called a splinter. Splinter cannot exist as a separate word.

It is interesting to note that the blended words most often appear in publicistic articles and consumer advertising texts (for which the principle is very important, «maximum meaning at minimum space», moreover, words-ingots attract special attention of the addressee). The spread of word expression is increasing in areas such as terminology in various fields of media, where a convenient, accurate and short method of communication is important.

Words created as a result of blending have a very important function: they allow a brief transmission of information and have an easy-to-use. Here is an example of the words that have been recorded in the language in the last decade, and the emergence of which is due to the emergence of new technologies, changes in society and other reasons: there was a popular English blend due to the withdrawal of United Kingdom from European Union called Brexit coming from Britain + Exit or substitution blends such as car +hijacking (carjacking), stool + stargazing (stoolgazing). The new form obtained in this way meets the two requirements of the language to the nomination: the integral design and compactness of the language.

Thus, blending as a method of word formation is becoming increasingly active and productive in many languages and requires further comprehensive study.

REFERENCES:

1. Enarson, A. (2006). New blends in the English Language (p. 120). Hostterminen.
2. Gries St. Th. (2006) Cognitive Determinants of Subtractive Word-formation: a Corpus-based Perspective // Cognitive Linguistics. № 17. P. 535-588.
3. Lehrer A. Lexical Creativity, Texts and Contexts [Электронный ресурс]. University of Pisa, 2007. URL: <https://ben-jamins.com/catalog/sfsl.58> (дата обращения: 31.08.2021).
4. Hockett, C. (1968). A Course in Modern English (p. 134). Miley Online Library.
5. Лашкевич О. М. Семантика слов-слитков в современном английском языке // Вестник Удмуртского университета. Филологические науки. 2005. № 5 (2). С. 99-103.
6. Хрущева, О. (2010). Универсальные особенности блендинга (pp. 187–189). Воронеж: Вестник Воронежского государственного университета.

O'ZBEKISTON VA TURKIYA ALOQALARI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6591358>

Juraqulova Farangiz Turaqul qizi

Nizomiy nomidagi TDPU Tarix fakulteti tarix yònalishi 202-guruh talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada O'zbekiston va Turkiya aloqalarini tarixi va bugungi rivoji haqida qisqacha so'z yuritilgan.*

Kalit so'zlar: *O'zbekiston, Turkiya, munosabat, Prezident, hamkorlik, savdo, sotiq*

Turkiya-O'zbekiston munosabatlari yaxshi va qiyin kunlarni boshdan kechirgan.

O'zbek xalqining Sharq xalqlari, shu jumladan, turk xalqi bilan adabiy aloqalari uzoq zamonlarga borib taqaladi. U o'z rivoji davomida turli tarixiy davr sharoitlari ta'sirida turlicha yo'nalish va xususiyat kasb etib borgan. Ilk o'rta asrlar davriga nazar solar ekanmiz o'sha davrlarda ham Turkiya bilan bo'lgan munosabatlarda ham iliqlik, ham razillik holatlari uchrab turadi. Ilk o'rta asrlarda Amir Temur diplomatsiyasida xalq tinchligi, yashash huquqi, erkinlikligi ta'minlashiga va kafolatlashga intilgan. Temuriylar va Usmonli turklar o'rtasida olib borilgan aloqalar bugungi kunga qadar saqlanib qolingan. Bizga ma'lumki, Amir Temur hokimyat tepasiga kelganda Muradi hukmdor edi. Boyazid Yilidrim davrida Usmonli turklar davlati qudrat cho'qqisiga erishdi. Ushbu jahon podshosi Amir Temur bilan diplomatsiya tarixi saxifalarini ochishgan³², Amir Temur va Boyazid Yilidrim o'rtasidagi diplomatik munasabatlar ikki hukmdor o'rtasida mojarolar kelib chiqishiga olib keldi. Amir Temur va undan keyingi temuriylar davrida yetishgan Shohruh Mirzo, Husayn Boyqaro, Alisher Navoiy, Ulug'bek, Bobur Mirzo, Ali Qushchi kabi turkistonlik buyuk shoh, olim va shoirlar ta'sirlari Turkiyada ham kuchli bo'ldi. Turk madaniy hayoti bilan tanishdilar. Undan keying davrlarda ham bu aloqalar davom etdi. Xususan XVII-XIX asrlarda Buxoro, Xiva, Qo'qon xonliklari bilan Turkiya o'rtasida ijtimoiy-siyosiy va madaniy aloqalar ayniqsa kuchaygan edi. Bu davlatlar o'rtasida diplomatik aloqalar va savdo almashinuvlar yuz berdi. Xonliklar hayotining iqtisodiy- siyosiy va madaniy jihatdan yuksalishida Turkiyaning o'rni alohida ekanligi ta'kidlanadi. Bu davrda Umarxon, Feruz, Ogahiy, Muqimiy, Furqat va boshqalarning asarlari Turkiyada keng tarqala boshlaydi. XIX asr oxirlarida Turkistonning ilg'or ma'rifatparvarlaridan Ishoqxon Ibrat, Zokirjon Furqat va boshqalar Turkiyada ham bo'ladilar. Furqat 1891 yilda Istanbulda bo'lgan vaqtida yangi turk adabiyoti, maorifi va matbuoti, o'quv va o'qituv ishlari borasida ular erishgan yutuqlar bilan tanishadi, ularni xalq xalq ommasiga taqdim etdi. Turkistondagi o'z vatandoshlariga yo'llagan bir maktubida Istanbuldagi yuqori tabaqa

³² Ш.Улжаева — Т.: “ IJOD-PRESS” нашриёти, 2018 йил. —83-б.

vakillari va tijorat ishlari bilan shug'ullanuvchi kishilarning zamon taraqqiyotini hisobga olgan holda o'z farzandlarini fransuz va nemis tillarni o'rganishga katta ahamiyat berayotganliklari va turklarning ta'lim sohasidagi bu ilg'or tajribalaridan yurtdoshlarini ibrat olishga da'vat etadi. Turkiyadan kirib kelgan bu yangi adabiyot va matbuotni bu yerdagi yoshlar qiziqib o'qirdilar. Ular ham o'zining Turkiya adabiyotiga munosabatini yorqin tarzda talqin etardilar. O'zbek olimlari hayotida ham turk tiliga bo'lgan munosabat va qiziqish boshqacha bo'lganligi ko'plab manbalarda o'z tasdig'ini topgan. Misol tariqasida shuni keltirish kerakki, mashhur turkiyshunos olim Ahmet Zeki Validiy Tog'an o'zining "Bugungi turk eli (Turkiston) va yaqin tarixi"³³ kitobida bu haqda eslab, shunday deb yozadi: "1913 yilda, ya'ni Cho'lpon hali 19 yoshlik vaqtlarida uning uyiga mehmon bo'lib borganimizda, u turk tarixiga doir asarlarni o'qir edi, keyin "Turk yurti" kabi turkcha nashrlarni kuzatdi. Cho'lpon o'zi ham bir nechta turk xalqi madaniyatiga oid sherlari chop etilgan. Cho'lpon Turkiston muxtoriyati barpo etilishida faol ishtirok etib, muxtoriyatni sharaflovchi "Ozod turk bayrami" she'rini yozadi. O'zbek -Turk aloqalari shu tariqada o'z taraqqiyot cho'qqisiga chiqib borgan. Bu tashqi aloqalarda ikki davlat ham albatta manfaatli foyda ko'rardi. O'zbek-Turk aloqalari orqali o'zbek xalqi hayotida turk xalqi madaniyati, Turk xalqiga esa O'zbek xalqining madaniyati kirib kelishda o'z tasdig'ini topgan desak, mubolag'a bo'lmaydi. O'zbek -Turk o'rtasidagi aloqalar to'xtab qolgan emas. O'zbekiston mustaqillikka erishgacha bu jarayon yanada jadallashdi.

Mustaqillik davrida O'zbekiston- Turkiya munosabatlari

1991-yil 31-avgust kuni O'zbekiston mustaqilligini e'lon qilib, o'z suverenitetini qo'lga kiritdi. O'zbekistonning mustaqilligini birinchi bo'lib Turkiya tan oldi. Birinchi Prezident Islom Karimov 1991-yil 16-dekabr kuni Turkiyaga rasmiy tashrif bilan bordi. Tashrif chog'ida O'zbekiston Respublikasi bilan Turkiya Respublikasi o'rtasida davlatlararo munosabatlarning asoslari va maqsadlari to'g'risida hamkorlik shartnomalari imzolandi. Bu shartnomada ikki davlat o'rtasidagi ma'naviy hamda ruhiy yaqinlik ta'kidlandi. Bundan tashqari iqtisodiy va savdo sohasida hamkorlik, madaniyat, fan, ta'lim sog'liqni saqlash, sport, turizm va boshqa sohalar bo'yicha bitimlar imzolandi. Shundan keyin O'zbekistonda turk maktablari ochilib, turk biznesi yo'lga qo'yildi. O'zbekistonlik talabalar Turkiyadagi universitetlarda o'qish imkoniyatiga ega bo'ldi.

1993-yilning aprel oyida Turkiya Prezidenti Turgut O'zal rasmiy tashrif bilan O'zbekistonga keldi. Bu tashrif ikki qardosh davlat uchun samarali bo'ldi. "Daromad va mol-mulkka ikki tomonlama soliq solmaslik to'g'risida", "Terrorizm, g'ayriqonuniy qurol va giyohvand moddalar tarqalishiga qarshi kurash to'g'risida" bitimlar va boshqa

³³ Ahmet Zeki Validiy Tog'an o'zining "Bugungi turk eli (Turkiston) va yaqin tarixi" (Istanbul, I jild, 1981 yil)

hujjatlar imzolandi. O'sha yili O'zbekistonga 240 million dollar miqdorida turli tovarlar keltirildi.

Aloqalarning sovuqlashishi

1993-yilning oxirlariga kelib O'zbekiston-Turkiya o'rtasidagi munosabatlarga "ko'z tegdi". Ikki davlat orasida siyosiy ziddiyatlar yuzaga keldi. Xususan, Turkiya o'zbek muxolifatining asosiy vakili Muhammad Solihga boshpana berdi. Biroq shunga qaramay 90-yillarning oxirigacha munosabatlar bir tekisda ketayotgan edi. Hatto, O'zbekiston Kollektiv xavfsizlik shartnomasi tashkiloti (KXSHT)dan chiqib, Turkiya Respublikasi bilan harbiy hamkorlikni yo'lga qo'ya boshladi.

1999-yilda O'zbekistonda terroristik xurujlar bo'lib o'tdi. Shundan so'ng O'zbekiston hukumati ba'zi shaxslarga nisbatan qidiruv e'lon qildi. Bu shaxslarning aksari Turkiyada edi. O'zbekiston Turkiya hukumatidan bu shaxslarni berishni so'radi. Lekin Turkiya Inson huquqlari bo'yicha Yevropa konventsiyasidan kelib chiqib bu insonlarni berolmadi. Chunki Turkiya uzoq muddatdan beri Yevropa Ittifoqiga a'zo bo'lish uchun jadal suratda harakat qilayotgan edi. Agar Turkiya O'zbekiston so'ragan insonlarni berganida, ayrim mamlakatlarning nafratiga uchrashi mumkin edi. Shundan so'ng O'zbekiston hukumati Anqarani uning ichki ishlariga aralashishda va qonuniy bo'lmagan muxolifatni qo'llab-quvvatlashda ayblay boshladi. 2000-yilda O'zbekiston Turkiyadagi elchisini chaqirib oldi. Shundan so'ng O'zbekistondagi turk biznesiga bosimlar boshlanib ketdi. 2001-yilda mamlakatdagi turk maktablari tamoman yopildi.

Ikki davlatning yarashuvi

2016-yilda O'zbekistonda hokimiyat transformatsiyasi yuz berdi. Shavkat Mirziyoyev hokimiyat tepasiga kelishi bilan ikki davlat o'rtasida hamkorlikning yangi bosqichi boshlandi. 2017-yilning oktabr oyida Shavkat Mirziyoyev prezident sifatida ilk bor Turkiyaga tashrif buyurdi. Haqiqatdan ham, bu tashrif O'zbekiston-Turkiya munosabatlarida yangicha dinamizm (rivojlanishning kuchli, tezkor, yuqori sur'atlari) shakllandi. Chunki 1999-yildan beri ikki davlat rahbari o'rtasida rasmiy tashriflar to'xtab qolgan edi.

So'nggi yillarda O'zbekiston va Turkiya o'rtasidagi munosabatda yangi sahifa ochildi. Prezidentlar Shavkat Mirziyoyev va Rajap Tayyip Erdo'g'anning siyosiy irodasi, qat'iyati tufayli ko'plab yo'nalishlarda hamkorlik jadal rivojlanmoqda. Shavkat Mirziyoyev respublika iqtisodiy imkoniyatini kengaytirish, xalq farovonligi va turmush darajasini oshirish maqsadida keng ko'lamlı islohotlarni davom ettirmoqda. Mazkur siyosatning muvaffaqiyati Turkiya bilan ham bog'liq. Muloqot faollashuvi, bevosita, ikki davlat munosabatining iqtisodiy tarkibi kengayib borishiga xizmat qilmoqda.

2021-yilning 27-iyuni kuni Turkiya Respublikasi vitse-prezidenti Fuat O'ktay Toshkent shahrida O'zbekiston Respublikasi va Turkiya Respublikasi o'rtasida uyushtirilgan savdo-iqtisodiy hamkorlik bo'yicha hukumatlararo komissiyaning 6 - yig'ilishida ishtirok etish maqsadida O'zbekistonga tashrif buyurdi. Fuat O'ktayni

poytaxtda O'zbekiston Bosh vaziri o'rinbosari Sardor Umurzakov kutib oldi. Vitse-prezident Fuat O'ktay 28-iyun kuni Toshkentda O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyev bilan uchrashdi. Uchrashuv davomida ikki mamlakat Prezidentlarining bu yilgi o'zaro tashriflari chog'ida kun tartibiga olib chiqiladigan masalalar ham qo'lga olindi. Ikkinchi Turkiya-O'zbekiston Oliy darajali strategik hamkorlik kengashi yig'ilishining O'zbekistonda Prezident Rajap Tayyip Erdo'g'an ishtirokida o'tkazilishi rejalashtirilmoqda. O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning esa Turk kengashi sammitida ishtirok etish maqsadida Turkiyaga kelishi kutilmoqda.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki o'zbek va turk aloqalari qotib qolmagan, balkim har doim diplomatik munosabatlar almashinuvi, savdo-sotiq aloqalari, elchilar almashinuvi kuzatilib turgan. Bu diplomatik munosabatlarda ikki davlat ham o'z manfaatlari yuzasidan olib borar edi. O'zbek-Turk munosabatlari qadimgi davrdan hozirgi kungacha davom etayotganligi yaqqol ko'zga tashlanib turiladi. Ayniqsa, mustaqillik davrida yana o'z cho'qqisiga erishdi. O'zbekistonning mustaqilligini eng birinchi bo'lib tan olgan ham aslida Turkiya davlati edi. Bu va bu kabilar ikki davlat o'rtasidagi diplomatik aloqalarning yanada ravnaq topishiga imkon yaratgan.

Ikkala davlat rahbarlari tomonidan 2019-yili belgilab olingan 5 milliard dollarlik savdo hajmiga joriy yilda erishish ko'zda tutilgan. Oxirgi 1.5 yil ichida O'zbekistonda 500 dan ortiq Turk shirkati qurildi. Islom Karimov davrida turli sabablar bilan ba'zi insonlar tomonidan olib qo'yilgan Turk shirkatlari mulklari qaytarib berilmoqda. Turk banklari O'zbekistonda filiallar ochmoqda. Turkiya Savdo banki aprel oyida O'zbekistonda bo'lib qaytdi. 2021-yilning 7-martida Samarqandda Turkiya Bosh konsulxonasi rasmiy ravishda ochildi. May oyida O'zbekistonning Antaliya faxriy konsuli tayin qilindi. O'zaro avia qatnovlar Istanbuldan O'zbekistonning sakkiz nuqtasiga qatnov yo'lga qo'ya boshladi.

Oliydarajadagi strategik hamkorlik kengashining ikkinchi yig'ilishi yakunlari bo'yicha ommaviy axborot vositalari vakillari uchun joriy yilda brifing o'tkazildi. Prezident Shavkat Mirziyoyev so'zining avvalida xalqlarimizni Navro'z bayrami va yaqinlashib kelayotgan muborak Ramazon oyi bilan tabrikladi. Millatlarimizning tarixi birligi va bugungi yaqinligiga e'tibor qaratdi.

– Buyuk ipak yo'lining chorrahalarida joylashgan yurtlarimiz qadimdan Osiyo, Yevropa va Afrika qit'alarining karvon yo'llari tutashgan hududlar sifatida shuhrat qozongan. Hozirda turk qardoshlarimiz bizdan minglab kilometr olisda yashayotgan bo'lsalar-da, bizlarning tillarimiz va dillarimiz nihoyatda yaqindir. Bizning tarixiy ildizlarimiz bir, bugungi orzu-intilishlarimiz ham mushtarak, – dedi O'zbekiston Prezidenti.

O'zbekiston bilan Turkiya o'rtasida savdo va investitsiya aloqalari jadal rivojlanib borayotgani mamnuniyat bilan qayd etildi. So'nggi yillarda ikki tomonlama savdo

hajmi 2,5 barobarga, qo'shma shirkatlar soni 5 karraga ortgan. Turkiyadan O'zbekistonga kiritilgan investitsiyalar hajmi esa 70 marotabaga ko'paygan. Oliy darajadagi strategik hamkorlik kengashi aloqalar rivojiga katta hissa qo'shayotgani, uning bugungi yig'ilishi munosabatlar tarixida yangi sahifa ochgani ta'kidlandi.

MALWARE DETECTION USING HONEYPOT AND MACHINE LEARNING

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6591373>

Salimova Husniya Rustamovna

Master's degree, specialty "Information Security", Tashkent University of Information Technologies named after Muhammad al-Khwarizmi, Uzbekistan

Ganiyev Asadullo Mahmud o'g'li

Bachelor degree, Faculty of Software engineering, Tashkent University of Information Technologies named after Muhammad al-Khwarizmi, Uzbekistan

In our thesis, we explained honeypot systems in detail, and implemented low interaction, middle interaction and high interaction honeypots at laboratory. Our goal was to understand their strategy and how they are working in order to lure intruders towards the system. We discovered their security flaws in order to help researchers and organizations. Several companies are using honeypot systems to protect the whole organization's network security, and researchers are making academic experiments on them at schools. As we all know network security is very significant for all computer systems because any unprotected machine in a network can be compromised in any minute. One may lose all the secret and important data of a company, which can be a great loss, and it is also very dangerous that someone else knows your important personal information. Thus, we tried to find answers for honeypots' security using all interaction honeypots possible. Our main goal for our thesis was to see if honeypots are easy to hack and check if they are really isolated from other networks like a organization's network. When a honeypot is compromised, is it possible to reach other systems and compromise them too ? After the system is compromised, is it possible to track the hacker by using necessary forensic science tools ? How efficient are they ? As we stated in results and analysis part, we easily hacked all the honeypots that we used for our thesis. Especially, low interaction honeypot Honeyd can be hacked easily without too much effort. As we stated before, any amateur hacker can seize the system and also can see that it is a trap system. Therefore, Honeyd is not a good honeypot as its features are not efficient to fool the hacker. As Honeyd is a daemon, it is just simulating a operating system's services. So, it is not possible to a hacker to seize other systems using Honeyd. For the intruder, it will not take time to see that the system is not real, so he will not continue compromising it. He will leave the system. For forensic part, Honeyd's log was sufficient to see the actions of the hacker. Next part was to try Nepenthes as medium interaction honeypots. The result was quite similar. Thus, we came up with this conclusion: Low interaction honeypots and medium interaction honeypots are just simulating the services of a real system, because of that it is not

possible to capture significant data from intruders. They are slightly different from each other but the main idea is the same. As they are not real operating systems, it is not risky to build them. There is no need to mention about further attacks. So, we moved on to the last level. After working low interaction and medium interaction honeypots, we decided to deploy high interaction honeypots. We studied on Honeywall. Even though it is time consuming and difficult, we managed to create a structure and worked on it. Our results were more interesting than before. High interaction honeypots are not virtualizing the system. They are real systems. So, it is very risky but the captured information is important. After deploying the implementation correctly, we successfully hacked the honeynet, but not Honeywall itself. It was the result we were looking for. The development of Internet and social media contributes to multiplying the data produced on the Internet and the connected nodes, but the default installation and the configuration of variety of software systems represent some security holes and shortcomings, while the majority of Internet users have not really set up safety awareness, leading to huge security risks. With the development of network attack techniques, every host on the Internet has become the target of attacks. Therefore, the network information security cannot be ignored as a problem. To deal with 0-day and future attacks, the honeypot technique can be used not only passively as an information system, but also to reinforce the traditional defense systems against future attacks. In this paper, we present an introduction of machine learning and honeypot systems, and based on these technologies, we design a smart agent for cyber-attack prevention and prediction.

The purpose of this paper is to show, firstly, the strength of using machine learning and honeypots, as solutions for the cyber security purpose, through some related works and by introducing these technologies. The second purpose of this work is to discuss a cyber security solution based on honeypot and machine learning techniques. Our main objective is to design an intelligent agent for predicting new attack profiles by analyzing, automatically, the gathered data via the honeypot, using a combination of machine learning algorithms. The objective of the algorithms combination is to represent the data with a lot of accuracy and build an efficient predictive agent for cyber security, especially for the future and 0-day attacks prediction.

Anomalies characterization receives a lot of attention; all seek to protect themselves against fraudulent use of their data or against malicious intrusions into computer systems. A lot of security solutions were proposed in the last decade, but results still present some limitations, and the most recent works are based on machine learning algorithms to model anomalies activities using data collected by information technologies such as honeypots.

The authors in propose an intelligent honeypot which improves IoTs devices' security, based on machine learning. In order to store each device response, an IoT-scanner was proposed to probe accessible IoT devices on the Internet and scan the Internet for each malicious interaction, and a model called IoTLearner was trained to be used by the intelligent honeypot that can optimize a model to reply attackers.

The authors in propose an autonomous method for attacks characterization, based on unsupervised anomalies learning, using the collected information by honeypots. This approach is based on clustering techniques such as density-based clustering, subspace clustering, and evidence accumulation for classifying flow ensembles in traffic classes. The advantage of this method is that it does not require a training phase. The authors in propose an automatic classification of social spam-based machine learning (e.g., SVM), for network communities such as Facebook and MySpace using a social honeypot to gather information about malicious profiles.

The authors in propose a linkage defense system based honeypot to overcome the limitations of the traditional tools. The linkage technique will ensure management and communication between the honeypot and components of the defense system, constructing a linkage management module based on SNMP protocol for network management. In order to overcome the problem of new attacks, the system is centroid honeypot for treating suspicious flows arrived from the traditional defense system, and the decision to block or not will depend on the state of the honeypot. If the honeypot is damaged, then the correspondent intruder will be blocked by the firewall.

A Honeypot is a diversion of intruders' attention, in order for intruders to think that it has managed to break down and retrieve data from a network, when in fact the data is not important and the location is isolated. A way to trap or deny unauthorized use of effort in an information system. One type of honeypot is honeyd. Honeyd is a low interaction honeypot that has a smaller risk compared to high interaction types because the interaction with the honeypot does not directly involve the real system. The purpose of the implementation of honeypot and firewall, firewall is used on Mikrotik. Can be used as an administrative tool to view reports of Honeyd generated activity and administrators can also view reports that are stored in the logs in order to assist in determining network security policies.

Deployment of honeypots depends on whether the decoy system is intended to monitor external or internal attacks to the organization's network; hence, it can be installed in front of the firewall, in a demilitarized zone (DMZ), or behind the firewall .

A computer is not smart; it performs tasks described in a program form, as orders of what to do and how to do it, and this is called traditional programming. While writing a traditional program, the decision is made directly into the program. Machine learning is a subarea of artificial intelligence that aims to give computers the opportunity to learn; its techniques allow understanding the structure of the data and

integrating them into models that can be understood and used to solve complex problems in real-life situations, and its techniques represent an efficient tool to address the significant challenges posted by the big data.

A machine learning model is designed in two phases: the first is to estimate the model from the available data, by executing practical tasks such as animal recognition in pictures, speech translation, or participating in autonomous vehicles driving, this is called the training phase, and it is generally performed before the practical use of the model. The second is the production phase, meaning the phase of passing new data to obtain the result corresponding to the desired task. According to the information available during the learning phase, learning is qualified in different ways; if the data is labelled, then the learning would be supervised, in a more general case, and without labels, the learning is unsupervised.

Companies have invested a great deal on time and money in manual networks reconfiguration, in order to protect information systems from infiltration. It is well known that the locks break and the keys can be copied; therefore, it is an illusion to think that a lock and a key represent perfect security. So, the real challenge in terms of cyber security is to accept the probability of an imminent attack and to understand what is really going on within complex information systems. Traditional security tools such as IDS, Firewalls, and IPS can protect systems against simple attacks that use the same tools and tactics repeatedly. They are implemented independently; hence, there is no contact between them to block intrusion detected in an IDS by the firewall, for example, they represent a passive solution when it is about 0-day attacks.

The forensic science branch that we are interested in our thesis is computer forensics which is the same definition of forensic science but this time electronic devices are involved with our researches. The necessary data is obtained from the devices, and forensic investigators make deeper examination on them. There are several roles and responsibilities for forensic investigation. Forensic investigation is done with first responders, investigators, technicians, evidence custodians, forensic examiners and forensic analysts. (Kipper G., (2007)). The different honeypots we studied offered us several log files that a forensic party can analyze. The most common file to study when we talk about network security is the .pcap file that most honeypots are generating. This file contains all the packets exchanged between the attacker and its target. It can be opened with Wireshark and allow the forensic to see what communication happened. This file can be huge in size but contains very important information. The difficulty here is to sort the relevant information. In the case of a honeypot, we assume that all traffic is suspicious thus any IP address not within our network must be analyzed. This make the sorting easier than on a production network where the attack is harder to detect. Another part of the forensic work is called reverse engineering. When a hacker successfully compromises a system, he will most likely

upload one or more malware. Reverse engineering take a closer look at these malware by decompiling it and trying to understand what are their purposes and how they work. Again this technique is very time consuming but can allow the forensics team to identify new threats. Honeypot system In the computer network is very important for network security, especially related to applications involving various interests, there will be many things that can disrupt the stability of the computer network connection, whether related to hardware (physical security, power resources) and related to software (System, configuration, access system, etc.). Disruption of the system can occur due to accidental factors performed by the manager (human error), but not least also caused by a third party. Disturbances can include destruction, infiltration, theft of access rights, misuse of data or systems, to criminal acts through computer network applications. Security of the system should be done before the system is enabled. The use of the system should be done before the actual system is enabled.

With a basic scan it is possible to find which ports are open but as soon as the attacker tries to actually connect on a port, he will realize the service is fake. For example the script used for a Web server, by connecting it using telnet, the server should send back replies but nothing is happening. Another problem is one cannot understand if there is an incoming attack to the system or not. Because there is no such alarm system that can make you understand that there is an attack. Information gathering is not very smart either. As a result the hacker can understand quickly that there is something wrong with the target and will abort his attack. Even unprofessional intruders can compromise the honeypot without spending too much time on it. Because it is very popular and easy to use well known techniques such as Nmap. There is no additional approach needed for it. Our second step was to configure medium level interaction honeypot Nepenthes. We explained how it works and how we studied on it in implementation part. However, we found some problems with Nepenthes too. First of all, Nepenthes is for capturing malware over internet. It is mostly used for this aim. Thus, it must be implemented very rapidly since threats for users over internet are increasing dramatically day by day. Nepenthes could not keep up with new threats. As new threats are arriving and Nepenthes is not up to date, it will not be able to capture malware. Another problem comes from the shellcode. Shellcode manager should consider about shellcode and understand it.

In this paper, we have presented an introduction of machine learning and honeypot as solutions for cyber security. We also presented an efficient algorithm which returns two important information, one for profile creation and the other for classifying this profile. In fact, the specific solution based on honeypot and the combination of machine learning algorithms forms a solid modeling and predictive system for suspicious profile recognition and classification. Hence, it represents an integrated efficient system for cyber security to deal with future and 0-day attacks. Our

next work will be devoted to implement the smart agent in a real environment in order to evaluate and test its performances.

REFERENCES:

1. GDataGData, *MalwareNumbers*, 017, <http://www.gdatasoftware.com>.
2. P. Owezarski, "Unsupervised classification and characterization of honeypot attacks," in *Proceedings of 10th International Conference on Network and Service Management (CNSM) and Workshop*, pp. 10–18, Rio de Janeiro, Brazil, November 2014. View at: [Publisher Site](#) | [Google Scholar](#)
3. S. Dowling, M. Schukat, and E. Barrett, "Improving adaptive honeypot functionality with efficient reinforcement learning parameters for automated malware," *Journal of Cyber Security Technology*, vol. 2, no. 2, pp. 75–91, 2018. View at: [Google Scholar](#)
4. I. M. M. Matin and B. Rahardjo, "Malware detection using honeypot and machine learning," in *Proceedings of 2019 7th International Conference on Cyber and IT Service Management (CITSM)*, pp. 1–4, Bandung Institute of Technology, Bandung, Indonesia, November 2019. View at: [Google Scholar](#)
5. L. Spitzner, *Honeypots: Tracking Hackers*, Addison-Wesley, Clemson, SC, USA, 2003.
6. T. Luo, Z. Xu, X. Jin, Y. Jia, and X. Ouyang, "Iotcandyjar: towards an intelligent-interaction honeypot for iot devices," in *Proceedings of the Black Hat*, Las Vegas, NV, USA, 2017. View at: [Google Scholar](#)

INVESTIGATION OF PHOTOELECTRIC PROPERTIES OF THIN FILMS BASED ON CDTE.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6591438>

M.M.Kamolova

*Lecturer, Department of Physics,
Fergana State University, Fergana, Uzbekistan*

I.M.Usmonov

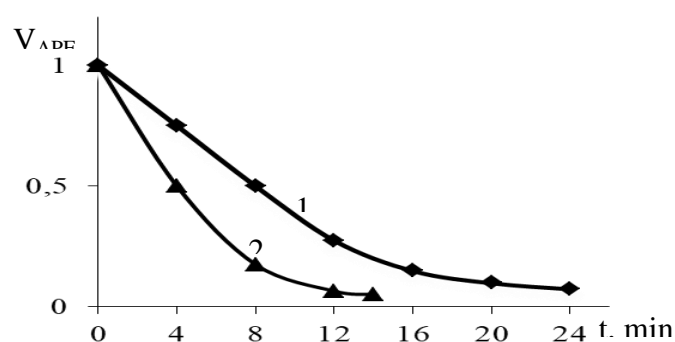
Academic lyceum of TUIT FF, teacher of physics

At present, the issues of studying the electrophysical properties of semiconductor films attract the attention of specialists, since thin films with anomalously high photovoltages (APV) and anomalously high photomagnetic voltages (APMK) can be used to create miniature converters, memory devices, photodetectors, etc[1].

The studied samples were obtained by thermal evaporation of CdTe and CdTe <Sn> in a vacuum of 10⁻⁴ mm Hg. The film thickness was 0.5±1 μm, the resistance was ~1010 Ohm. Under the action of white light with an intensity of I=10 Lx, the films generated a photovoltage of up to 400 Volts. The resistance and photovoltage were measured based on the current-voltage characteristics of the samples. The capacitance of the circuit was 10 picofarads. In this case, the circuit relaxation time ranged from 10 to 200 s[2-4].

We have studied the dependences of the stationary photoelectret voltage (PEV) on the relaxation time at various illumination values. To study the above processes, a device was assembled that allows short-circuiting the film for a certain time and connecting it to the device.

When the film is illuminated, an anomalous photovoltage occurs, which is recorded by a measuring device. Then the electrodes are short-circuited, after which the film with short-circuited electrodes is kept for several seconds in the dark, and then, when the contact is opened, the value of the photoelectret voltage is measured on the device.

. Fig. 1. Dependence of voltage on dark relaxation time for two studied samples (1-CdTe+Sn; 2-CdTe)

From fig. Figure 1 shows that in CdTe films with and without tin dopant, relaxation occurs at different times. We can say that it is associated with the presence of sticking levels[5-7].

The dependences of $Lg(I_t)$ on LgI are studied, from which it follows that the law of interchangeability in the investigated CdTe<Sn> films is practically fulfilled.

The depolarization dependences of AFN films for CdTe and CdTe+Sn show that in the studied films, the depolarization time of activated films was significantly longer than that of non-activated ones[8].

The results obtained indicate that in the studied samples, the APV effect is formed due to the summation of elementary photovoltages at p-n junctions. The presence of sticking levels in such structures leads to a photoelectret state [2]. The conducted experiments showed that the relaxation of photovoltage in activated samples occurs within 60-100 minutes, and in non-activated samples 10-30 minutes[9].

For a more detailed analysis and comparison of the parameters with the parameters of the new AFS films, cadmium telluride films were fabricated at different substrate temperatures. The deposition angle was within $\sim 45^\circ$. The substrates were glass, quartz, LiF, NaCl and luda. The layer thickness was within $\sim 1 \mu\text{m}$ [10].

Table 1 lists some parameters of AFN-films of cadmium telluride.

Таблица 1

Support number	T°C substrates	Vacuum, mm Hg	θ° , spray angle	V, v	V', v
6	50	10^{-4}	40	100	600
14	70	10^{-4}	40	200	920
16	150	10^{-4}	45	350	1200
21	200	10^{-4}	40	650	4000
29	250	10^{-4}	45	1300	7000
31	300	$5 \cdot 10^{-5}$	45	950	1200
36	350	$5 \cdot 10^{-5}$	40	650	1100

(V, V'-photovoltages at room and nitrogen temperatures).

In individual samples, the photovoltage reached values of more than 1000 volts. At liquid nitrogen temperature, it reached 7000 V. at a substrate temperature of 250°C (see Table 1).

REFERENCES:

1. Ахмедов, М. М., Гайназарова, К. И., Кадыров, К. С., & Онаркулов, М. К. (2020). О химическом составе тензочувствительных пленок на основе системы Bi-Sb-Te. *Universum: технические науки*, (2-1 (71)).
2. Онаркулов, К. Э., Юлдашев, А. А., Азимов, Т., & Йўлдошқори, Ш. (2017). Висмут-сурма теллурид юпқа пардаларнинг электрофизик хоссаларига технологик жараённинг таъсири. *ФарДУ илмий хабарлар*, (2), 32-35.
3. Шамирзаев, С. Х., Юсупова, Д. А., Мухамедиев, Э. Д., & Онаркулов, К. Э. (2006). Определение эффективной плотности электронных поверхностных состояний в нанокристаллических пленках $\text{Bi}_2\text{Te}_3\text{-Sb}_2\text{Te}_3$. *Физическая инженерия поверхности*.
4. Karimberdi, O., Usmanov, Y., & Toolanboy, A. (2020). Semiconductor sensor for detecting volume changes at low temperatures. *European Journal of Molecular & Clinical Medicine*, 7(2), 2353-2358.
5. Ma'Rifjonovich, A. T., & Egamberdiyovich, O. K. (2020). EFFECT OF COMMUTATION SOLDER ON THE OPERATING CHARACTERISTICS OF COOLING ELEMENTS BASED ON BISMUTH AND ANTIMONY CHALCOGENIDES. *Austrian Journal of Technical and Natural Sciences*, (1-2), 21-25.
6. Ахмедов, Б. Б., Хошимов, Х. А. У., & Зокиров, А. И. У. (2022). РЕШЕНИЕ УРАВНЕНИЯ ШРЕДИНГЕРА ДЛЯ ПОТЕНЦИАЛЬНОЙ ЯМЕ ПРЯМОУГОЛЬНОЙ ФОРМЫ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(Special Issue 4-2), 942-947.
7. Зокиров, А. И. У., & Ташланова, Д. М. (2022). АФН-ПЛЕНКА КАК МИКРОФОТОБАТАРЕЯ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(Special Issue 4-2), 854-860.
8. Зокиров, А., & Гайназарова, К. (2022). ТЕХНОЛОГИЯ ПОЛУЧЕНИЯ АФН ПЛЕНОК ИЗ ХАЛЬКОГЕНИДОВ КАДМИЯ. *Scientific Collection «InterConf»*, (103), 202-208.
9. Зокиров, А. И. У., & Ташланова, Д. М. (2022). О природе микрофотоэлементов. *Ta'lim fidoyilari*, 5(9), 269-272.
10. Маматова, М. А., & Мансурова, Г. А. (2020). МЕТОД КР-ВОЗМУЩЕНИЙ. In *ИННОВАЦИОННЫЕ НАУЧНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ТЕОРИЯ, МЕТОДОЛОГИЯ, ПРАКТИКА* (pp. 14-18).

YOUTUBE KANAL RIVOJLANTIRISHDA XESHTEGLARNI AHAMIYATI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6591499>

Mullajonov Baxodirjon Arabboyevich

Ilmiy tadqiqotchi

O'zbekiston jurnalistika va ommaviy

kommunikatsiyalar universiteti.

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada ijtimoiy media platformalari media tarqatuvchi platformalari miqyosida o'rganilgan. Media tarqatuvchi platformalardan hozirgi kunga dunyo bo'yicha eng keng tarqalgani va mualliflar uchun yaxshigina daromad manbai hisoblanuvchi youtube platformasida pul topish shartlari o'rganilib, mualliflar uchun kanalni qanday muvafaqqiyatli ko'tarish bo'yicha amaliy maslahatlar berilgan.

Kalit so'zlar: Media tarqatuvchi platformalar, youtube platformasi, videodarslik, monetizatsiya, xeshteglar, zamonaviy texnologiyalar.

Insoniyat yaratilbdiki yangilik qilishga intilib keladi. Ushbu fazilat tufayli yangi qurilmalar, ixtirolar qilinadi. Son sanoqsiz ixtirolar tufayli texnologiyalar hozirgi darajada rivojlanib ketti. Maktab bolasidan tortib nafaqadagi odamgacha qo'lida zamonaviy gadjetlarga duch kelamiz.[1,117] Hali maktabga bormagan bolalar o'qishni yozishni bilmaydi, lekin qo'lga telefonni berib qo'ying youtubega kirib o'ziga kerakli multfilmni qidirib topishni biladi. Bunda media tarqatuvchi platformalarni xam o'rni beqiyos. Chunki bu platformalarda qidiruv qismlari juda qulay va optimal qilib yaratilishmoqda.

Ijtimoiy media platformalar kundan kunga rivojlanib bormoqda. Ijtimoiy media bu foydalanuvchilarga kontent yaratish va almashish yoki ijtimoiy tarmoqlarda ishtirok etish imkonini beradigan web saytlar yoki ilovalar.[2,261] Avval ijtimoiy media platforma tarkibiga kiruvchi media tarqatuvchi platformalarni ajrata olishimiz zarur. Ijtimoiy media platformalarga: bloglar, forumlar, media tarqatuvchilar, virtual ijtimoiy tarmoqlar, kontent almashuvchi platformalar, hamkorlik platformalari va boshqalar kiradi. Bu ijtimoiy media platformalari bir biridan o'z o'zini taqdim etish qobiliyati va media boyligi bilan bir biridan farq qiladi.

Media tarqatuvchilar vizual kontentni foydalanuvchilariga baham ko'rish, baholash, sharx qoldirish imkonini beradigan platformadir. Youtube platformasi hozirgi kunda eng rivojlangan media tarqatuvchi platforma hisoblanadi.[3,21] Bunga sabab kanal mualliflariga pul topish uchun juda ko'p imkoniyatlar yaratilib berilganligidir. Youtube platformasi faqat avtorlarni huquqlarini himoya qilibgina

qolmaydi, balkim uchala tomonga ham yaxshi bo'lishi uchun harakat qiladi. Uchinchi reklama beruvchi tomondan reklama oladi va uni avtorlar videolari orasiga monetizatsiya shartlari asosida joylaydi. Bu reklamalarni tomoshabinlar ko'rish soniga va qaysi davlatdan ko'rilishiga qarab avtorlarga reklama beruvchidan olingan puldan ma'lum bir ulushni beradi. Bu avtorlarni youtube uchun ishlashga juda zo'r motivatsiya beradi. Qancha ko'p video chiqarib, qancha ko'p ko'ruvlar soniga ega bo'lsa va bu video ko'rishlari orasidan reklamalar ko'proq ketsa shunchalik ko'p pul ishlaydi. Bu platformadan yaxshigina pul ishlab topsa bo'ladi, lekin bu pul topadigan darajaga yetish uchun siz monetizatsiyani minimal talablarini bajarishingiz kerak. Bu talablar esa hozirgi kunda 1000 ta obunachi va oxirgi 12 oy uchun 4000 soat ko'rishga ega bo'lishi kerak.(1-rasm) Bu talablarni bajarganingizdan keyin siz youtube qoidalarini buzmasdan faoliyat olib borgan bo'lsangiz, youtube siz bilan hamkorlik shartnomasini imzolaydi.

Bu monetizatsiya eng dastlabki youtubedan pul topish yo'li xolos aslida. Kanal asta sekin ko'tarilishni boshlagani bilan yangi pul topish funksiyalari ochila boshlaydi. Super chat va super stiker funksiyalari, homiylik qilish funksiyasi, youtube premiumga ulanishdan keladigan ulush, mahsulotlarni sotish bo'limi ochilishi shular jumlasidandir. Lekin bu funksiyalar ko'p davlatlarda ishlashi bilan birgalikda, ba'zi bir davlatlarda ishlamaydi. Markaziy Osiyoda davlatlari ichida faqat Qozog'istondagina bu xizmatlar ochiq. Bu degani O'zbekistonda turib kanalda pul topish imkonsiz degani emas. Buni shunday tushinish kerakki: qo'yilgan videolar O'zbekistondan yoki Tojikistondan ko'rilsa pul bermaydi, lekin Koreyadan, Qozog'istondan ko'rilsa pul berishda davom etaveradi.

1-rasm. Youtube Studioni minimal shartlar bajarilishini ko'rish bo'limi.

Sizni istalgan kontentda faoliyat yuritishingizdan qat'iy nazar kanalingizga joylagan videolaringizni ommalashishi ikki usul bilan bo'ladi.

1. Birinchi usulda youtubeni o'zi sizni videolaringizni rekomendatsiyaga chiqaradi. Bunda sizni videolaringizni youtube boshqalarga tavsiya qilganda bosilish foizi va videolaringizni ko'rgani kirgan auditoriyani ushlab qolish darajasi ahamiyat kasb etadi. Yani shu ikkala ko'rsatkich yuqori bo'lsa youtube vidolaringizni qayta qayta odamlarga tavsiya qilaveradi.

2. Ikkinchi usulda esa siz o'zingiz sun'iy videolaringizni ko'tarasiz. Bunda teglarni to'g'ri ishlatish yoki boshqa tashqi manbaalarda videolarni tavsiya qilishingiz tushuniladi. Teglarni xam videolarni ko'tarishda eng yaxshi usullardan biri hisoblanadi. Bunda siz o'z videolaringizni oid youtubeda izlanadigan kalit so'zlar va so'z birikmalarini qidirasiz. Eng ko'p qidiriladigan va eng kam shu mavzuda videolariga ega teglarni topa olishingiz sizni muvaffaqiyatingizni asosiy garovidir. Misol uchun: o'zbek kontentida ko'k no'xat yopish degan video mavjud bo'lmasa, lekin odamlar shu so'rov bilan odamlar video izlashyatkan bo'lsa, siz ko'k no'xat yopish deb nomlangan video

olsangiz vas hu mavzuga oid teglarni ishlatsangiz bu videoyingizni katta ko'rishlar soniga ega bo'lishi kafolatlangan bo'ladi. Odamlar endi bu so'rov bilan qidirganda sizni videoyingiz ularga birinchi o'rinda chiqa boshlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Airoidi, M, Beraldo, D, Gandini, A (2016) Follow the algorithm: An exploratory investigation of music on YouTube. *Poetics* 57: 117–123.
2. Bardakcı, S. (2019). Exploring high school students' educational use of YouTube. *The International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 20(2), 261–273.
3. Fleck, B. K. B., Beckman, L. M., Sterns, J. L., & Hussey, H. D. (2014). Youtube in the classroom: Helpful tips and student perceptions. *Journal of Effective Teaching*, 14(3), 21–37.

TA'LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA O'YINLI TA'LIM
TEKNOLOGIYALARINING O'RNI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6591505>

O'mirzaqova Nilufar Abduragim qizi

*Jizzax davlat pedagogika instituti "Aniq va
tabiiy fanlarni o'qitish" metodikasi*

(matematika) yo'nalishi 2-kurs magistranti

Jizzax viloyati Baxmal tumani XTB iga qarashli 60-maktab o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ta'lim samaradorligini oshirishda o'yinli ta'lim texnologiyalarining o'rni yoritilib berilgan.

Kalit so'zlar: pedagogik texnologiya, interfaol texnologiya, o'yin texnologiyasi, o'yin, o'yin faoliyati funksiyalari.

V.A. Slastyoning fikricha, **Pedagogik texnologiya** – muvaffaqiyatni kafolatlaydigan pedagogik ishlar, amallar, hatti-harakatlarni qat'iy ilmiy loyihalashtirish va aniq qayta ishlab chiqarishdir.

Pedagogik texnologiya – o'quv jarayonini qulay shart-sharoitlarini shubhasiz ta'minlash bilan loyihalashtirish, tashkil etish va o'tkazish bo'yicha hamkolikdagi faoliyatning barcha tafsilotlari bilan puxta o'ylangan modeli[1].

Ta'limning interfaol texnologiyalari – o'quvchining ta'lim beradigan bilish jarayonida jarayon ishtirokchilarining barchasining jamoaviy, o'zaro to'ldiruvchi va o'zaro faoliyatida ishtirok etmasligi mumkin bo'lmagan ta'lim jarayonining tashkil etilishining bir turidir.

Interfaol pedagogik texnologiyalarga o'yin texnologiyalari taluqli. Ushbu texnologiyalarning mohiyati ta'lim jarayonida shaxslararo o'zaro faoliyatiga qaratilganlikdan, tayanishdan iborat. Gumanizatsiya tahsil oluvchilarning shaxsiy erkinligi va faoliyatiga asoslangan shaxsga qaratilgan (tayanadigan) pedagogikaga o'tishni nazarda tutadi. Bunda tahsil oluvchi o'zining shaxsiy rivojlanishi va tarbiyasining sub'ektiga aylandigan, o'zi o'z maqsadlarini o'z qiziqishlari, tabiat, Hudo bergan iqtidorlar va qobiliyatlarga muvofiq qo'yishga qodir bo'la oladigan shart-sharoitlar yaratiladi. O'yin – faol faoliyatning turlaridan biri. U bilimlar olish jarayonini faollashtirish bilan ularni olishga ham, shaxsning ko'plab sifatlarini rivojlanishiga ham barobar yordam beradi.

O'yin texnologiyasi ta'lim jarayonining muayyan (konkret) qismini qamrab oladigan yaxlit tizimini ifodalaydi. Unga tarbiyalanuvchilarning shaxsiy sifatlarini shakllantiradigan, sotsiumga kirishning samaradorligini, ularning o'z imkoniyat,

qobiliyat va salohiyatlarini amalga oshirishni o'z qiziqishlari va imkoniyatlariga muvofiq amalga oshirishni ta'minlaydigan o'sinlar va mashqlar ketma-ket kiradi (qo'shiladi).

Ta'lim jarayonini faollashtirish va jadallashtirish, tahsil oluvchilarning shaxslararo munosabatlarini, faoliyatining turli xillarining real sharoitlarini modellashtiradigan turli vaziyatlarda jamoaviy qarorlar qabul qilish taomilini qayta tiklash, ta'limning turli-tuman priyomlari va metodlarini moslashuvchanlik holatida birga qo'llash, faoliyatning deyarli har qanday turini modellashtirish o'yin texnologiyalarining ustunlik tomonlaridir. O'z nazariy ishlarida vaamaliy tajribalarida K.D. Ushinskiy, S.L. Rubinshteyn, V.A. Suxomlinskiy, A.S. Makarenko va boshqa pedagoglar o'yinning ijobiy tarbiyaviy, ta'lim beradigan va rivojlantiradigan imkoniyatlarini ta'kidlash bilan ungaalohida o'rin berishgan va maktab o'quvchilari uchun o'yinni o'rganish va metodik tomondan ishlab chiqish zarurligini ko'rsatishgan. K.D. Ushinskiy: "Biz bolalar o'yinlariga shunday kattaahamiyat beramizki, agar erkaklar yoki ayollar o'qituvchilar seminariyasini tashkil etadigan bo'lsak, bolalar o'yinlarini nazariy vaamaliy o'rganishni asosiy fanlardan biri qilib belgilagan bo'lar edik", deb yozgan.

Ta'limiy o'yinning strukturasi har qanday ta'lim faoliyati strukturasi kabi bo'ladi, ya'ni u maqsadi, vositalari, o'yin jarayoni va natijasini o'z ichiga oladi. O'yinda yuzaga keladigan ijodiy muhit, shablondan ozod bo'lganlik inson psixikasining ijodiy zaxiralarining ochilib ketishiga yordam beradi, xavotirlangan hissini barataraf qiladi (neytrallashtiradi), xotirjamlik hissini yaratadi, shaxslararo muloqotni yengillashtiradi.

Bunda o'yinda yuzaga keladigan qiziqish o'yinga bo'lgan qiziqish ekanligi, va ta'lim jarayoniga qiziqish emasligidan qo'rqmaslik kerak. Qiziqishning rivojlanishida qonuniyat bor: hodisalarning tashqi tomoni bilan qiziqqanlik ularning ichki mohiyatiga qiziqish darajasiga o'sib chiqadi.

Ta'rifga ko'ra, o'yin – faoliyatning xulq-atvorni o'zi mustaqil boshqarish shakllanadigan va takomillashtiriladigan ijtimoiy tajribani qayta yaratish va o'zlashtirishga yo'naltirilgan vaziyatlar sharoitlaridaamalga oshadigan turidir[2].

Inson amaliyotida o'yin faoliyati quyidagi funksiyalarini bajaradi:

- ko'ngil ochuvchi (bu o'yinning asosiy funksiyasi – ko'ngil ochish, qoniqish berish, ilhom berish, qiziqish uyg'otish);
- kommunikativ: muloqot dialektikasini o'zlashtirish;
- o'yinda insonning amaliyotining asosi sifatida o'z imkoniyatlari, qobiliyatlari va salohiyatlarini amalga oshirish;
- o'yin terapie: hayot faoliyatining boshqa turlarida uchraydigan turli qiyinchiliklarni yengib o'tish;
- tashxisiy (diagnostik): me'yoriy xulq-atvordan og'ish/chetlashishlarni, o'yin jarayonida o'zi mustaqil bilishni aniqlash;

• isloh qilish funksiyasi: shaxsiy ko'rsatkichlari strukturasi ijobiy o'zgarishlarni kiritish;

• millatlararo kommunikatsiya: barcha odamlar uchun yagona ijtimoiy-madaniy qadriyatlarni o'zlashtirish;

• ijtimoiylashuv: ijtimoiy munosabatlari tizimiga kirish, odmlarning birgalikda yashash me'yorlarini o'zlashtirish.

Aksariyat o'yinlarga to'rtta asosiy xislat xos (S.A. Shmakovga ko'ra):

• faqat bolaning xohishi bilan, faoliyat jarayonining o'zidan nafaqat natija olish uchun, balki qoniqish (zavq-shavq) (toamil zavq-shavqlari, qoniqishlari) olish maqsadida amalga olinadigan erkin rivojlantiruvchi faoliyat;

• ushbu faoliyatning ijodiy, jiddiy tarzda improvizatsiya qilingan, juda faol xarakteri/tabiiati ("ijod maydoni");

• faoliyatning emotsional ko'tarinkiligi, musobaqachilik, bellashuvlik, raqobat va hok. (o'yinning hissiy tabiiati, "emotsional taranglik");

• o'yinning mazmunini, uning rivojlanishini mantiqiy va zamondagi izchillik (ketma-ketligini) aks ettiruvchi bevosita (to'g'ri) yoki bilvosita qoidalarining mavjudligi.

Faoliyat sifatidagi o'yinning strukturasi tabiiy ravishda (organik ravishda) maqsad qo'yish, rejalashtirish, maqsadni amalga oshirish, hamda shaxs o'z imkoniyat, qobiliyat va salohiyatlarini sub'ekt sifatida to'laamalga oshiradigan natijalarning tahlilini o'z ichiga oladi. O'yin faoliyatiga motivatsiya qilish (rag'batlantirish) uning ixtiyoriyligi, tanlovni imkoniyatlari va musboqalilik elementlari, o'z shaxsini ko'rsatish, o'z imkoniyat, qobiliyat va salohiyatlarini amalga oshirishga bo'lgan ehtiyojni qoniqtirish bilan ta'minlanadi.

Jarayoni sifatidagi o'yinga quyidagilar kiradi:

• o'yinchilar o'zlariga olgan rollar;

• o'yin amallari bu rollarni amalga oshirish vositasi sifatidagi;

• predmetlar/narsalarni o'yinda qo'llash, ya'ni real narsalarni o'yinli, shartli narsalar bilan almashtirish;

• o'yinchilar orasida real munosabatlar;

• syujet (mazmun) – voqelikning o'yinda shartli ravishda qayta ishlab chiqariladigan sohasi.

Ta'lim jarayonini faollashtirishni mo'laj qilgan zamonaviy maktabda o'yin faoliyati darsning, mashg'ulotning yoki uning bir qismining (kirish, tushuntirish, mustahkamlash, mashq qilish, nazoratning) syujeti sifatida, darsdan tashqari ishlar texnologiyasi ("Zarnitsa", "Burgutch", JII (jamoaviy ijodiy ish) va boshqalar) sifatida qo'llaniladi.

O'yinlardan farqli o'laroq, pedagogik o'yinda jiddiy belgi – ta'lim, tarbiyaning aniq ko'rinishda asoslash bo'ladigan, ajratib ko'satilishi mumkin bo'lgan va o'qiv-bilish

faoliyati bilan tavsiflanadigan aniq qo'yilgan maqsadi va unga tegishli pedagogik natijasi[3]1.

Mashg'ulotlarning o'yin shakli darsdan tashqari faoliyatda tahsil oluvchilarni faoliyatning turli xillariga turtki berish, stimol berish vositasi sifatida xizmat qiladigan o'yin priyomlari va vaziyatlari yordamida amalga oshiriladi.

O'yin faoliyatining psixologik mexanizmlari shaxsning o'zi qobiliyat, salohiyatlarini ifodalash, o'z shaxsini ko'rsatish, isbot qilish, o'z hayoti, taqdiri, o'rnini belgilash, o'zini tartibga solish, o'z imkoniyatlari, qobiliyatlari, salohiyatlarini amalga oshirishga bo'lgan asosiy/bazoviy ehtiyojlarga tayanadi.

O'yinda insonning faoliyati o'yinning boshqa sub'ektlari faoliyati bilan tartibga solinadi, guruh uning sa'y-harakatlarini cheklaydi yoki kuchaytiradi. Bu holatda u o'z xulq-xalq atvorini boshqalarning xulq-atvori bilan solishtira olish, uni muvofiqlashtirish, isloh qilish, boshqalarga faol munosabatda bo'lish, o'z kuchlarini, va shunga barobar tarzda qo'yilgan maqsadga erishishda o'ynaydigan barcha odamlarning sa'y-harakatlarni hisobga olish malakasini o'rganish. Muloqot ko'nikmalari, ijtimoiy muhitning o'zgaradigan sharoitlariga moslashish malakalari shakllanadi.

Umuminsoniy qadriyatlar asosida o'yin shaxsning axloqiy sifatlarini, ijtimoiy qaratilgan rag'batlanganligini shakllantiradi, shaxsning intellektual, emotsional va irodaviy sohalarini rivojlantiradi. O'yinning birgalikdagi tabiati o'z amallari, hatti-harakatlarini ongli boshqarishga turtki beradi (undaydi), tashkil etilganlik, maqsadga intilganlik, o'zini mustaqil nazorat qilisha oshadi, irodaviy sifatlar takomillashadi; impulsivlik (tashqi ta'sirlarga beriluvchanlik) pasayadi, kommunikativ sifatlar, hamkorlik qilish qobiliyat, mushtarak ish uchun mas'uliyat, hamdard bo'lish, g'urur, o'zaro yordam, o'z do'stlariga nisbatan minnatdorchilik hissi rivojlanadi, bola mumiy natijaga erishishga shaxsan sherik bo'lganini his qiladi.

O'yin – shunday faoliyatki, unda bola inson munosabatlari tizimini, xulq-atvor qoidalarini, atrofdagi voqelikni avval emotsional tarzda, so'ng aql bilan/intellektual jihatdan o'zlashtiradi. O'yinda amalga oshiriladigan hatti-harakatlar, amallar bolaning real "MENi" bilan ham, o'zi bajaradigan/o'ynaydigan rol bilan ham shartlanadi. O'yinda bolaning "o'zi va boshqa odam bo'la olishi" qobiliyati amalga oshadi.[4]

Aynan o'yin o'sayotgan shaxsning uning imkoniyatlari va xohish-istaklari, hamda ijtimoiy talablarni hisobga olgan holda moyilliklari, qobiliyatlari va qiziqishlarini rivojlantiradi. Bolalarning individual-ahamiyatli va ijtimoiy-ahamiyatli rollarni ijro etishlari va o'ynab mashq qilishlariga yordam berish bilan o'yinlar nafaqat individuallikni nivojlantiradi, balki ijtimoiy ahamiyatli xulq-atvorga ham o'rgatadi.

Inson xulq-atvorini ma'lum shartli qoidalarga bo'ysundirib, axloqiy sifatlar, ijtimoiy ko'nikmalar va malakalarni shakllantirish va rivojlantirishning o'rnini

almashtirib bo'lmadigan vosita (asbob) sifatida o'yin, birinchi bo'lib bolani oqil va ongli xulq-atvorga o'rgatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.

1. *Кашлев С.С.* Современные технологии педагогического процесса. Минск, 2000.

2. *Краснов Ю.Э.* Введение в технологию игрового имитационно-деятельностного обучения. Минск, 2003.

3. *Коваленко В.Г.* Дидактические игры на уроках математики. М., 1990.

4. *Можар Е.Н.* Стимулирование учебно-познавательной активности учащихся старших классов. Минск: РИВШ, 2007.

YOUTH OF UZBEKISTAN

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6591509>

Rajabova Dilorom Xayrullayevna

Surkhandarya region

Angor District No. 3

Native language and literature teacher of IDUM

Anntation: *The report "Youth of Uzbekistan: Problems and Prospects" covers the main aspects of life of young people in Uzbekistan - education and upbringing, professional life and economic opportunities, digital life and the Internet,*

Keywords : *information on the general situation of young people in the field of family and civic activities.*

"This new report, which brings together the voices of young people who make up the bulk of the population, reminds us of our duty to them. It is our duty to prepare young people for life in a world that represents the difference between employment, poverty and prosperity, despair and hope, "said Munir Mamedzade, UNICEF Representative in Uzbekistan. It is important to justify the confidence of today's youth, who make up the largest part of the population in the history of Uzbekistan, in achieving the goals of the program. "

According to the survey, the main concerns of young people are education (77% of respondents) and employment (61.8% of respondents). The report found that the majority of young people (54.6%) do not study, work or undergo vocational training after completing compulsory secondary education. This figure increases sharply for women over 18 years of age and is 74% for women aged 25-30 years. For men, the figure is lower, decreasing to 24.8% as they age.

The report also outlines the skills and knowledge that young people value most. These include knowledge of foreign languages, business literacy, and entrepreneurial skills. Young people also emphasized the need for "social" skills such as leadership and flexibility.

Gender inequality is also observed in the use of the Internet and knowledge of information technology. The number of young women (68.1%) who never use the Internet is twice as high as that of men (34.3%). The report notes that girls and young women are often criticized for using the Internet, and that the idea that the Internet has a negative impact on their behavior is widespread.

- rounded, purposeful and energetic young people with modern knowledge and skills, who can take responsibility for a decent future of the country, is the most

important condition for the sustainable and rapid development of the country. Ensuring the legitimate rights and interests of young people is one of the priorities of state policy , "said Bobur Bekmurodov, chairman of the Yuksalish national movement.

Based on the data analysis, the report makes recommendations aimed at improving the vital, technical, innovative and entrepreneurial skills of young people. One of the key recommendations is to ensure the active participation of young women in economic, social and political life by creating equal opportunities and encouraging behavioral change.

Distance education is not recognized in Uzbekistan . Problems of young people studying in universities of neighboring countries

the start of the new academic year, many applicants who were not able to enroll in Uzbek universities have gone abroad, mainly to study in neighboring countries.

The main applications come from graduates of universities in neighboring countries

to the State Inspectorate for Quality Control in Education , according to the statistics for 8 months of 2019, the largest number of applications for recognition of documents on foreign education came from graduates of education in the Kyrgyz Republic. (45.7 percent). The second place was taken by Tajikistan (16.7%), followed by Russia (14.3%) and Kazakhstan (10.6%).

These statistics apply not only to graduates of higher education, but also to the recognition of school, college-lyceum graduation documents.

most educators are applicants for documents on the recognition of foreign education (1216), many graduates in engineering, processing, construction, health, law." It was difficult for me to pass the entrance exams "

" Last year I entered the full-time department of one of the private universities in Almaty without entrance exams. I chose that university, despite the fact that it is non-governmental, thinking that it will be difficult for me to pass the entrance exams in Uzbekistan. However, the diploma of this university is not directly recognized by us. That's why I moved to Karaganda State Technical University. This university is included in the top thousand, "said one of the students , Boriboy Jumakulov.

According to him, the contract fee of the university where he is studying is 7 million (300 thousand tenge), and scholarships are not given to those who study on a contract basis. The cost per student can be as high as \$ 100 per month when used sparingly.

to accept the desire for higher education "

, head of the State Inspectorate for Quality Control in Education under the Cabinet of Ministers, explains why the majority of young people seeking higher education choose universities in neighboring Kazakhstan and Kyrgyzstan, rather than prestigious foreign universities. expressed his views.

In accordance with the Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan dated March 26, 2021 "On measures to radically improve the system of spiritual and educational work" Vice-Rector for Youth and Spiritual and Enlightenment "Was introduced.

In order to further improve and increase the effectiveness of the educational process at the Institute, the main tasks of the Vice-Rector for Youth and Spiritual Enlightenment are to lead the spiritual and educational system, improve the work in this area, Preparation and publication of necessary scientific and methodological literature using experience, organization of training of staff in all fields, organization of meetings of various clubs, sports and public clubs, a broad explanation of respect for students, universal values, historical traditions, love, devotion to the ideas of independence, success in the spiritual sphere, training of qualified specialists, formation of personnel meeting new modern requirements, upbringing of loyal, spiritually and physically harmoniously developed youth.

Public organizations play a special role in the implementation of youth policy at the Institute . The activities of public organizations with the requirements are coordinated by the Department of Youth Affairs, Spirituality and Enlightenment of the Institute . Today, the primary organization of the Youth Union of Uzbekistan, the institute's women's adviser, head coach, psychologist, pedagogical educators of student dormitories work at the institute.

THE MAIN OBJECTIVE OF THE PROSECUTOR FOR YOUTH AFFAIRS AND SPIRITUAL AND EDUCATIONAL AFFAIRS:

- Carrying out organizational work on the implementation of the Laws of the Republic of Uzbekistan, Resolutions and Decrees of the President of the Republic of Uzbekistan, resolutions of the Oliy Majlis and the Cabinet of Ministers in the field of education and training;
- Ensuring the organization of spiritual and educational work and assistance in the training of qualified personnel;
- Organize the implementation of orders and instructions of ministries and higher organizations, decisions of the Academic Council of the Institute, as well as orders of the Institute on spiritual, educational and youth education;
- Organization of spiritual and educational work and training of qualified personnel on the basis of state educational standards;
- Ensuring that all deans and departments, heads of departments and teachers are fully aware of the content of knowledge and the set of requirements for the level of training in accordance with state educational standards;

- Organize the implementation of orders, directives and instructions of higher authorities, decisions of the Academic Council of the Institute and the rector's orders on issues of spiritual-educational and educational processes;
- Develop tools to study the development trends of the education system in developed countries, the Law "On Education", the "National Training Program" and other laws related to education. exit and ensure their implementation;
- Preparation of proposals and organization of work in the field of activity ;
- Coordination, organization and control of the work of departments, deans ' offices, providing spiritual-educational and educational process ;
- Approval of work plans of departments, faculties and departments and control over their implementation;
- control and ensure the implementation of paragraph 5 of the personal plan of professors and teachers;
- organization of conferences, meetings, round tables and conferences in the field of spirituality and enlightenment,
- Manage and assist in the process of searching for, selecting and working with talented young people, the process of preparing prestigious scholarship winners of the President of the Republic of Uzbekistan, Navoi, Beruni, Ulugbek, Zulfiya and others among students and interns. compromise;
- Development of proposals for the staff of professors and teaching assistants, the organization of work to provide departments and divisions with qualified personnel ;
- Take action against employees who violate executive discipline , prepare proposals for termination of the contract with them;
- Conducting annual reports, analysis and conclusions of departments, faculties and departments, the implementation of modern methods of assessing the spiritual and educational activities of teachers;
- Carrying out regular spiritual and educational cooperation with institutes, ensuring the active participation of professors and teachers in conferences, seminars, cooperation with local authorities;
- Regular internal certification of the Institute in the prescribed manner, active participation in the preparation and conduct of external certification.
- The Institute should always ensure the role of young people in society, further increase their political and legal knowledge, fight against corruption, drug addiction, AIDS, terrorism, extremism, prevention of alcoholism and other negative evils;

ЎҚИТУВЧИ ПЕДАГОГ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6591522>

Тўраева Дилрабо

Аннотация: Ўшбу мақолада Ўқитувчи педагог, ўрта ва олий таълим тизими ходими бўлиб, ўқувчи ва талабаларни ўқитиш билан шуғулланади. Бошқа номлари: "устоз", "домла", "муаллим".

Калит сўзи: Ўқитувчи, муаллим — турли йўналишдаги ўрта умумий таълим мактаблари, академик лицей ва касб-хунар коллежларида ўқувчилар билан таълимтарбия ишларини амалга оширадиган мутахассис.

Ўқитувчи педагог, ўрта ва олий таълим тизими ходими бўлиб, ўқувчи ва талабаларни ўқитиш билан шуғулланади. Бошқа номлари: "устоз", "домла", "муаллим".

Ўқитувчи, муаллим — турли йўналишдаги ўрта умумий таълим мактаблари, академик лицей ва касб-хунар коллежларида ўқувчилар билан таълимтарбия ишларини амалга оширадиган мутахассис. Олий мактаб ўлари "домла" деб юритилади, улар "ўқитувчипроф." тарзида умумлашма ном билан ҳам аталади. Шунингдек Ўқитувчи ларга нисбатан "муаллим" ёки "педагог" атамаси ҳам қўлланилади.

Ўқитувчи лик касби жуда қадим замонлардан буён инсон фаолиятининг алоҳида тури сифатида мавжуд. Чунки инсон фақат таълимтарбия туфайлигини ҳаётини давом эттира ва ривожлантира олади. Тамаддуннинг Оссурия, Бобил, Миср, Туркистон, Ҳиндистон, Хитой сингари қадимий ўчоқларида топилган тарихиймаданий обидалар бу ўлкаларда Ўқитувчи лик касби жуда қадим замонларда шаклланганлигини кўрсатади. Бу даврларда энг оқил, тажрибали кишилар Ўқитувчилик билан шуғулланишган ва улар бошқаларга қараганда катта имтиёзларга эга бўлишган. Юнонистонда фақат озод кишиларгина Ўқитувчи лик қилишга ҳақли ҳисобланган. Улар мамлакатнинг турли ёшларида грамматиатлар, педаномлар, дидаскаллар, педотриблар шаклида номланганлар ва кўпинча ўз шахсий мактабларига эга бўлганлар. Бой оилаларда эса, таълимтарбия иши билимли ва саводли қулларга топширилиб, улар пайдагоглар ("педагог" сўзи шундан келиб чиққан), яъни "бола етакловчилар" деб аталган. Рим империясида Ўқитувчи император номидан тайинланадиган давлат амалдори саналган. Ўрта асрларга келиб, Ғарб мамлакатларида Ўқитувчи лик билан, асосан, черков хизматчилари шуғулланишган. Шаҳарларда дунёвий мактаблар ташкил топгач, хунармандчилик цехлари ва савдогарлар гилдиялари

томонидан таклиф этилган ёлланма Ўқитувчи лар пайдо бўлди. Техника тараққий этиб, фказдлар кўпайиши билан Ўқитувчи лик энг оммавий касблардан бирига айланди. Чунки маълум даражада таълим кўрмаган одам техника воситаларидан фойдалана олмас эди. Бунинг учун эса, кўплаб мактаб ва Ўқитувчи керак бўларди. Айна вақтда, 18—19-асрларда бой оилаларда мураббий, гувернёр сингари уй Ўқитувчи ларидан фойдаланиш кенг ёйилди.

Шарқ мамлакатлари, жумладан, Туркистон ўлкасида ҳам Ўқитувчи энг қадимий ва обрўли касб ҳисобланиб, "устоз" деб эъзозланган. Ўлкага ислом дини кириб келиши билан ҳар бир қишлоқ, шаҳарлардаги ҳар бир маҳаллада масжид ва деярли ҳар бир масжид қошида мактаб ташкил этилди. Бу мактабларнинг Ўқитувчи лари домла деб аталди. Шунингдек, мактаблар алоҳида шахслар уйида ҳам ташкил этилиб, улар мактабдор дейилган. Ўлкамизда қизларни ўқитишга ҳам алоҳида эътибор қаратилиб, саводли аёллар уйларида отинойи мактаблари ташкил этилган. Бу мактаб Ўқитувчи лари отинойи ёки отинбиби деб юритилган. Таълим давлатдан ажратилганлиги, болаларнинг ўқиши, асосан, ота-оналарнинг иши ҳисоблангани учун ҳам Туркистонда Ўқитувчи лик касбига махсус тайёрланилмаган. Мадраса кўрган ёки мактабдан сўнг ўз устида ишлаган саводли киши Ўқитувчилик билан шуғулланиши мумкин бўлган.

19-асрнинг охиридан, яъни ўлкада маърифатчилик ҳаракати пайдо бўлиши билан Ўқитувчи нинг савиясига алоҳида эътибор бериладиган бўлди. Туркистонда анъанавий йўсинда ўқитадиган Ўқитувчилар билан бирга Европа мамлакатларидан ўзлаштирилган усулларда дарс берадиган янги муаллимлар ҳам фаолият кўрсата бошлади. Бу ҳол, айниқса, жадидчилик ҳаракати авж олган кезларда анча кенг ёйилди. Ўқитувчи лар савиясининг ошганлиги миллат руҳиятида уйғониш бўлишига, тараққиётнинг бир қадар тезлашувига олиб келди.

Ўқитувчи олдида турган вазифалар ва унинг мавқеи жамият тараққиётининг турли даврларида турлича бўлган. Жамият гуллаб-яшнаган даврда унга эътибор юксак бўлди ёки Ўқитувчи нинг мавқеи кўтарилгани учун жамият ривож топди. Октябрь тўнтариши амалга ошгандан сўнг ва шўроларнинг ўз олдига қўйган оммани ёппасига саводли қилиш вазифасини бажариш учун Туркистонда ҳам тизимли равишда Ўқитувчи тайёрлаш йўлга қўйилди. Чунки бутун ўлка бўйлаб очилган мактабларда ишлайдиган мутахассислар керак эди. Шу сабабли Ўқитувчи лар шўро ҳокимиятининг дастлабки йилларида урушга олинмайдиган бўлди. Таълим тизими ҳам мафкурага бўйсундирилган шўро даврида Ўқитувчи лар ҳукмрон сиёсатни ўтказувчи кучга айлантилди. Улар бевосита таълимтарбияга тегишли бўлмаган турли ғоявий-сиёсий ҳамда ташкилий ишларга меъёридан ортиқ жалб

этилди. Ўзига хос бўлмаган ишлар билан шуғулланиш Ўқитувчи лар обрўсининг пасайишига олиб келди.

Собиқ Иттифоқ таркибидаги бошқа республикалар сингари Ўзбекистонда ҳам 1936-йил 10 апрелдан СССР МИК ва ХКС томонидан шахсий Ўқитувчи унвони (ихтисослиги) жорий этилди. Ўшандан бошлаб пед. ўқув юртини битирган ва давлат имтиҳони топширган шахсга расмий тарзда Ўқитувчи ихтисослиги берилдиган бўлди.

Ўзбекистон мустақилликка эришгач, Ўқитувчи тайёрлашга алоҳида эътибор берилди бошланди. Бу "Таълим тўғрисида"ги қонун (1997-йил 29 августда қабул қилинган) ва Кадрлар тайёрлаш миллий дастурида ўз аксини топди. Ўзбекистонда Ўқитувчи лар университетлар, пед. ўқув юртларида тайёрланади. Ўқитувчи ўз педагогик фаолияти жараёнида илмий билимларни эгаллаб, педагогик қобилиятини шакллантириб боради. Мамлакатда ўқитувчилар малакасини ошириш тизими жорий этилган, ҳар бир Ўқитувчи га ўқитувчилар малакасини ошириш интларида бепул педагогик ва методик ёрдам олиш имконияти берилган. Мамлакатда ҳар йили 1-октябрьда "Ўқитувчилар ва мураббийлар" куни умумхалқ байрами сифатида нишонланади. Республикада "Ўзбекистон Республикаси халқ ўқитувчиси", "Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган халқ таълими ходими", "Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган ёшлар мураббийси" сингари фахрий унвонлар мавжуд. Ўқитувчи ларга максимал даражада қисқа иш куни ва ҳақ тўланадиган энг узун меҳнат таътили белгиланган. Шунингдек, Ўқитувчи лар учун халқ таълими ва пед. газета ва жур.лари, жумладан, ўзбек тилида "Маърифат", рус тилида "Учителская газета" ("Ўқитувчилар газетаси") газ.лари, "Халқ таълими", "Бошланғич таълим", "Узлуксиз таълим", "Таълим тараққиёти", "Таълим ва тарбия", "Тил ва адабиёт таълими" жур.лари, педагогик ва методик адабиётлар нашр этилади.

2002/03 ўқув йили бошида Ўзбекистондаги кундузги умумий таълим мактабларида 461,1 минг ўқитувчи ишлади. Улардан 5 киши (М.Исматова, М. Мадалиева, М.Зокиров, В. Пак, А. Маҳмудова) Ўзбекистон Қаҳрамонидир (2005).

Шуни айтиш керакки, Ўқитувчи алоҳида ижтимоий ҳодиса бўлиб, жамият аъзоларининг шаклланишига таъсир кўрсатгани учун ҳам унинг шахслик сифатлари касбий фазилатларидан муҳимроқ ҳисобланади. Чунки у жамиятнинг бугуни ва эртанги куни қиёфасини шакллантиради. Шунинг учун ҳам Ўқитувчи нинг профессионал жиҳатдангина етук бўлиши кифоя қилмайди. Унинг маънавий олами ўқувчиларга сингдирилиши кўзда тутилган эзгу инсоний сифатларга тўйинган бўлиши керак Ўқитувчилар тайёрланадиган ўқув юртларида айни шу жиҳатга алоҳида эътибор қаратилади.

Ҳозирги педагогика фани Ўқитувчининг амалиётчилик, тадқиқотчилик, ташкилотчилик, воситачилик, ижрочилик сингари вазифалари борлигини қайд

этади. Ана шу вазифаларни тўла уддалайдиган Ўқитувчигина бугунги ёш авлоднинг баркамол шахслар сифатида шаклланишига таъсир кўрсата олади. Истиқлол даври Ўқитувчи ларида ана шундай хусусиятларни қарор топтириш мамлакат тараққиётини таъминлаш омилидир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ahmedova D., Akramov A. USE OF MODERN TECHNOLOGIES IN THE EDUCATION SYSTEM //Конференции. – 2021.
2. Ahmedova, Dilfuza, and Adahamjon Akramov. "USE OF MODERN TECHNOLOGIES IN THE EDUCATION SYSTEM." Конференции. 2021.
3. Ahmedova, D., & Akramov, A. (2021, July). USE OF MODERN TECHNOLOGIES IN THE EDUCATION SYSTEM. In Конференции.
4. Madina G., Adakhamjon A. Conservation of flora //Asian Journal of Multidimensional Research. – 2021. – Т. 10. – №. 11. – С. 195-198.
5. Madina, Gaybullaeva, and Akramov Adakhamjon. "Conservation of flora." Asian Journal of Multidimensional Research 10.11 (2021): 195-198.
6. Madina, G., & Adakhamjon, A. (2021). Conservation of flora. Asian Journal of Multidimensional Research, 10(11), 195-198.
7. Ahmedova D., Akramov A. USE OF MODERN TECHNOLOGIES IN THE EDUCATION SYSTEM //Конференции. – 2021.
8. Saydalievich, Ubaydullaev Saidakbar, Abdulkhakimov Shaxzodbek Abdurashid oqli, and Dadamirzayev Jasur Umidjon oqli. "Strengthening Military-Patriotic Education." Pindus Journal of Culture, Literature, and ELT 1.12 (2021): 123-125.
9. Saydalievich, U. S., Abdurashid oqli, A. S., & Umidjon oqli, D. J. (2021). Strengthening Military-Patriotic Education. Pindus Journal of Culture, Literature, and ELT, 1(12), 123-125.
10. Saydalievich, Ubaydullaev Saidakbar, Abdulkhakimov Shaxzodbek Abdurashid oqli, and Dadamirzayev Jasur Umidjon oqli. "Strengthening Military-Patriotic Education." Pindus Journal of Culture, Literature, and ELT 1, no. 12 (2021): 123-125.
11. Saydalievich, U.S., Abdurashid oqli, A.S. and Umidjon oqli, D.J., 2021. Strengthening Military-Patriotic Education. Pindus Journal of Culture, Literature, and ELT, 1(12), pp.123-125.
12. Saydalievich US, Abdurashid oqli AS, Umidjon oqli DJ. Strengthening Military-Patriotic Education. Pindus Journal of Culture, Literature, and ELT. 2021 Dec 17;1(12):123-5.

13. Ahmedova, D. I., and Adahamjon Akramov. "USE OF MODERN TECHNOLOGIES IN THE EDUCATION SYSTEM." Конференции. 2021.
14. Ahmedova, D., & Akramov, A. (2021, July). USE OF MODERN TECHNOLOGIES IN THE EDUCATION SYSTEM. In Конференции.
15. Saydalievich, Ubaydullaev Saidakbar, Abdulhakimov Shahzodbek Abdurashid oqli, and Xofizov Javohirbek Qurbonboy oqli. "UNDERSTANDING AND CONCEPTING BALLS IN THE SPIRIT OF MILITARY PATRIOTISM." Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 9.12 (2021): 924-929.
16. Saydalievich, U. S., Abdurashid oqli, A. S., & Qurbonboy oqli, X. J. (2021). UNDERSTANDING AND CONCEPTING BALLS IN THE SPIRIT OF MILITARY PATRIOTISM. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 9(12), 924-929.
17. Saydalievich, Ubaydullaev Saidakbar, Abdulhakimov Shahzodbek Abdurashid oqli, and Xofizov Javohirbek Qurbonboy oqli. "UNDERSTANDING AND CONCEPTING BALLS IN THE SPIRIT OF MILITARY PATRIOTISM." Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 9, no. 12 (2021): 924-929.
18. Saydalievich, U.S., Abdurashid oqli, A.S. and Qurbonboy oqli, X.J., 2021. UNDERSTANDING AND CONCEPTING BALLS IN THE SPIRIT OF MILITARY PATRIOTISM. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 9(12), pp.924-929.
19. Saydalievich US, Abdurashid oqli AS, Qurbonboy oqli XJ. UNDERSTANDING AND CONCEPTING BALLS IN THE SPIRIT OF MILITARY PATRIOTISM. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. 2021 Dec 22;9(12):924-9.

ГИПЕРУРИКЕМИЯ КАК ФАКТОР РИСКА АРТЕРИАЛЬНОЙ ГИПЕРТОНИИ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6591534>

Убайдуллаева С.Р

2-Ферганский медицинский колледж

Аннотация: *Сегодня накоплено множество данных о роли нарушений пуринового обмена в развитии целого ряда заболеваний, в том числе сердечно-сосудистых. Однако результаты большого числа эпидемиологических и клинических исследований, направленных на обнаружение патогенетической взаимосвязи гиперурикемии (ГУ) и артериальной гипертензии (АГ) противоречивы.*

Ключевые слова: *Артериальная гипертензия, гиперурикемия, информативность фактора риска.*

Повышенный уровень мочевой кислоты (МК) как предиктор сердечно-сосудистой заболеваемости и смертности изучался практически во всех крупных популяционных исследованиях, причем были получены различные результаты. Установлена независимая взаимосвязь между уровнем мочевой кислоты, заболеваемостью и смертностью от сердечно-сосудистой патологии, а также риском развития коронарных заболеваний и частотой госпитализаций [1, 3, 8]. Однако результаты большого числа эпидемиологических и клинических исследований, направленных на обнаружение патогенетической взаимосвязи ГУ, артериальной гипертензии и других факторов риска противоречивы [2, 4, 5].

В Рекомендациях Европейского общества кардиологов и Европейского общества гипертензии по лечению артериальной гипертензии 2013 г сделан особый акцент на ГУ, которая рассматривается как фактор риска снижения почечного кровотока и развития нефросклероза [9].

Гиперурикемией считается превышение уровня мочевой кислоты сыворотки крови более 7,0 мг/дл (420 мкмоль/л) у мужчин и 6,0 мг/дл (360 мкмоль/л) у женщин. В 85-90% ГУ является следствием гипокскреции уратов почками. Среди лиц с ГУ только в 30,5% случаев в течение 10 лет развивается подагра [7].

Сегодня накоплено множество данных о роли нарушений пуринового обмена в развитии целого ряда заболеваний, в том числе сердечно-сосудистых [1, 6, 10]. В ходе многочисленных исследований (МНАКЕБ I, МОМСА/КСЖА, АМОШЭ, РШМА, МЯИТ, АШС) накоплены убедительные данные о тесной взаимосвязи между гиперурикемией (ГУ) и увеличением риска сердечно-

сосудистых осложнений у пациентов с артериальной гипертензией (АГ), метаболическим синдромом (МС), ишемической болезнью сердца (ИБС), сердечной недостаточностью (СН), хронической болезнью почек (ХБП). Доказано, что ГУ является весомым фактором риска снижения эластичности артериальной стенки, прогрессирования МАУ, роста сывороточного креатинина, снижения СКФ, формирования ГЛЖ, а также каротидного атеросклероза. [11,12,].

Разработка и реализация любой профилактической программы требует всестороннего изучения эпидемиологических условий той или иной патологии. В Республике Узбекистан и во всем регионе Центральной Азии, где около 70% населения проживают в сельских местностях и заняты сельским хозяйством, эпидемиологические исследования в отношении артериальной гипертензии (АГ) в связи с совокупностью таких факторов риска, как гиперурикемия (ГУ), нарушение толерантности к углеводам (НТУ), , пестицидемия, дислипотеидемия (ДЛП), избыточная масса тела (ИМТ) и курение среди сельских мужчин и женщин трудоспособного возраста не проводились, что не дает возможность полностью оценить эпидемиологическую ситуацию.

С использованием логистической модели, позволяющая вычислить индивидуальный риск развития болезни с учетом наличия и потенциала факторов риска, выявлена, что у мужчин ГУ имеет более прогностическое значение в развитии АГ, чем у женщин (2,21 и 0,61 соответственно). Как у мужчин, так и у женщин наиболее высокую информативность имеет нарушение толерантности к углеводам (4,86 и 5,19 соответственно). Наименьшую информативность в обеих популяциях имеет курение.

Гиперурикемия среди мужчин выявляется в 2 раза чаще, чем среди женщин и в сочетании с другими ФР имеет высокое прогностическое значение в развитии АГ среди населения Ферганской долины;

При массовых обследованиях населения необходимо широко проводить исследование на содержание мочевой кислоты в крови;

Наряду с выявлением ГУ необходимо определять другие ФР для возможности их совокупной оценки с помощью логистической модели для распределения населения на соответствующие группы, нуждающиеся в дифференцированном профилактическом вмешательстве.

БИБЛИОГРАФИЯ:

1. Бильченко А. В. Гиперурикемия как фактор риска сердечно-сосудистой заболеваемости и смертности

/ А.В.Бильченко // Русский Медицинский Журнал. –2009. – № 10. – С. 46–48.

2. Мычка В. Б. Рекомендации экспертов Всероссийского общества кардиологов по диагностике и лечению метаболического синдрома (второй пересмотр) / В. Б. Мычка, Ю. В. Жернакова, И. Е. Чазова // Доктор. ру. – 2010. – № 3. – С. 15–18.

**ОНА ВА БОЛА ВА ХАВФЛИЛИК ГУРУҲИДАГИ БОЛАЛАРНИНГ СОҒЛИГИНИ
САҚЛАШ ВА ЯХШИЛАШГА ҚАРАТИЛГАН КЎРСАТМАЛАР.**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6591544>

Фазлиддинова Ёқутой

2- Фарғона тиббиёт коллежи

Хамширалик иши фани ўқитувчиси

Аннотация: Соғлиқни сақлаш тизимида бирламчи буғим фаолиятига қаратилган эътибор кундан кун ортиб бормоқда. Аҳоли орасида патронаж хизматини туғри ташкил қилиш давр талаби бўлиб қолмоқда. Биз шу мавзунини ёритиб беришга ҳаракат қилдик.

Калит сўзлар: фертил ёш, диспансеризация, контрацепция

1. Соғлом турмуш тарзини тарғибот қилиш.

Хамшира қуйида келтирилган бўлимларни қайд қилган ҳолда фертил ёшидаги аёл ва унинг оила аъзоларини индивидуал шароитига қараб ўқитиш лозим:

- Рационал овқатланиш.
- Жисмоний активлик.
- Дам олиш режими.
- Зарарли одатларни йўқотиш.
- Психик саломатликни сақлаш учун атроф-мухитни тайёрлаш.

Касалликлар профилактикаси.

Шахсий гигиенага ўқитиш.

Хамшира фертил ёшидаги аёл ва оила аъзоларини касалликлар профилактикаси учун ўзини парваришлаш, кундалик ҳаётда конкрет ҳаракатларни амалга оширишни ургатиши керак. Хамшира оила аъзоларига уз саломатликлари ҳақида қайғурмаса, давлат ҳам, тиббиёт ҳам, турли шифохона ва поликлиникалар ҳам, тиббиёт ходимлари ҳам унинг саломатлигини тиклай олмайди.

Ўз шахсий гигиенасига мунтазам риоя қилиш оила ва бутун жамият соғлигини сақлашни гаровидир.

- Поликлиникада ўтказиладиган диспансеризация ва кузатувлар.

Диспансеризация – инсон саломатлигини динамик кузатиш методи, у ўз ичига профилактика чораларини, касаллик олди ва эрта белгиларини аниқлашни, бузилган функцияларни соғлиқни тиклаш мақсадида замонавий коррекциялаш.

Диспансерга хомиладор аёллар, 3 ёшгача бўлган болалар, усмирлар, олий ва коллеж талабалари, улуғ ватан уруши ва уруш катнашчилари, ногиронлар ва зарарли иш фаолиятидаги ишчилар ёткизилади.

Диспансер кузатувини шифокор белгилаб, куйидагича классификацияланади:

Группа №1: Шикояти йук, анамнезда ва кузатувда касаллик белгилари йўқ одамлар.

Группа №2: Анамнезида ўтки рва сурункали касалликлари бор, лекин бир неча йил мобайнида шикояти бўлмаган нисбатан соғ одамлар.

Группа №3: Давога мухтож пациентлар.

Диспансеризациянинг конкрет тадбирлари, даволаш, санитар-окартув ва социал-профилактик чораларни уз ичига олади.

3) Хомиладорликни режалаштириш ва тиббий генетик масалалар.

Контрацепцияга ургатиш (контрацепция махсулотлари ва таблеткалар).

Бизнинг давлатимизда туғишни йулга қуйишда хомиладорликни сунъий узиш, аёлнинг ёшидан катъий назар, соғлигига зиён етказиш, аввалгидек кенг тарқалган. Лекин абортни олдини олувчи контрацепциянинг турли замонавий усуллари мавжуд. Гармонал таблеткаларни ва инъекцион контрацептларни фақатгина шифокор буюради. Бачадон ичига қулланиладиган бачадон ичи спиралларини ҳам шифокор қўяди. Шифокорнинг қатъий муолажасига аёллар ва эркаклар стерилизацияси киради. Барьер усуллари билан қулланиладиган контрацепция усуллари ва уларни қўллаш методикасини эса, хамшира ургатади. Бу усулларни ўргатишдан мақсад, оила аъзоларини тиббий контрацепция турлари ва усулларини ўргатиш, уни асосини тушунтириш ва уларга ўзларига мос ва қулайини танлаб олишга шароит яратиб бериш.

Генетик маслахат.

Хозирги вақтда патронаж хамшираси умумий амалиёт шифокорининг мухим буғини, участка педиатри ва акушерининг, соғлом бола хонаси шифокорининг, усмирлар, оилани режалаштириш ва контрацепция бўлинмаларининг асосий ёрдамчиси хисобланади.

Патронаж хамшираси махалалар ахолиси билан генетиклар ёрдамида оилани режалаштириш масаласида тиббий-генетк суҳбатлар олиб бориши лозим.

Оилани хабарлаш ва ўқитиш.

Дунёнинг барча бурчагида юз бераётган ўзгаришлар умумхалқ тажрибалар узвий боғлиқ. Шунингдек, бола парвариши, табиий эмизиш, гигиеник ва жинсий алокани тарбиялашнинг, контрацепциянинг янги усуллари кириб келаяпти.

Шундай қилиб, умумхалқ соғлиқни сақлаш хамшираси вазифасига аёлларни репродуктив саломатлик қоидалари ҳақида маълумот бериш, хомилани оиланинг яхши психологик муҳитида ривожланишининг ахамияти, аёлни эҳтиётлаш ва фертил ёшидаги аёллар касалликларини олдиндан аниқлаш қиради.

Болаларни тарбияловчи муҳитни тайёрлаш ва касалликлари профилактикаси .

1) Тарбияловчи муҳитни тайёрлаш.

Боланинг узиши ва ривожланиши ҳар бир оила аъзолари, ота-онаси билан биргаликда олиб борилади.

Ота-оналар тарбияда боланинг тафаккурига маълум йуналишларни сингдириш, уни белгиланган мақсадга бириктириш каби усулларини қўллашади.

Бу мақсадга эришиш учун улар болани рағбатлантиришади ёки жазолашади, унга урناق бўлишга ҳаракат қилишади, қушни, дустлари, қушларни жалб қилишади. Болани тарбиялашда, ота-онанинг узи хам ота-она сифатида тарбияланишади. Оилада ва жамоада тарбияловчи муҳитни тайёрлаш, соғлом болани тарбиялашда ҳал қилувчи қисми ҳисобланади.

2) Тарбия усулларига ургатиш.

Ота –онани тарбиялаш усулларига ургатишни участка хамшираси амалга оширади.

У уз ичига қуйидаги йуналишларни уз ичига олади:

1) Соғлом турмуш тарзига риоя қили шва янгиликларни урганиш.

2) Рационал овқатланиш ва тугри овқатланиш режимига амал қилиш.

3) Жисмоний тарбия ва боланинг жисмоний фаоллиги.

4) Боланинг узиши ва ривожланиши, тугри тарбиялаш.

5) Массаж техникаси.

6) Рахит профилактикаси.

7) Иммунопрофилактиканинг муҳимлиги.

8) Қўп учрайдиган касалликлар профилактикаси (истма, шамоллаш).

9) Яшаш шароитини тайёрлаш ва бахтсиз ҳодисалар олдини олиш.

10) Ота-онанинг вазифалари ва бола билан муносабати.

Фойдаланган адабиётлар:

1.Я.Н. Аллаёров “Акушерлик” Тошкент, 2008.

2.М.Ф. Зияева, Г.Мавлонова “Гинекология” Тошкент, 2007.

3.Н.Е.Кротова, Л.М.Смирнова "Акушерлик ва гинекология" Тошкент “Ибн Сино” номидаги нашриёти 1991 йил.

CHAQALOQ ASFIKSIYASINI OLDINI OLISH, PARVARISHI VA DAVOSI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6591551>

Rustamova Dilrabo Obidjanovna

2 Fag'ona tibbiyot kolleji

pediatriya fani o'qituvchisi

Annotatsiya: *Asfiksiyani boshdan kechirgan chaqaloqlarda gipoglikemiya va gipotermiya xavfi yuqori bo'ladi Og'ir asfiksiyani o'tkazgan bolalarda ba'zi a'zolar funksiyasining tranzitor yetishmovchiligi namoyon bo'ladi .SHunday ekan bu mavzu har doim dolzarb mavzulardan hisoblanadi .*

Kalit so'zlar: *asfiksiya, gipoglikemiya, gipotermiya, ishemik ensefalopatiya*

Chaqaloq asfiksiyasi - bu organizmda kislorod yetishmasligi, is gazining ko'payib ketishi ko'rinishidagi gaz almashinuvi buzilishi oqibatida kelib chiqadigan patologik holat bo'lib, unda almashinuv jarayonida parchalanmay qolgan moddalarning to'planishi natijasida yuzaga keladigan metabolik asidoz kuzatiladi.

Tug'ilishdan keyingi asfiksiyaning xarakterli belgisi shuki, tirik tug'ilgan (yurak urishi eshitilayotgan) bola butunlay nafas olmaydi yoki unda o'qtin-o'qtin ay rim yuzaki nafas qayd qilinadi.

Yangi tug'ilgan chaqaloqlar asfiksiyasining 2 turi: yengil (ko'k) va og'ir (oq) turi bor. Ko'k asfiksiyada bolaning terisi va shilliq pardalari ko'kargan, reflekslar susaygan, yurak urishi sekinlashgan, muskullar tonusi qanoatlanarli bo'ladi.

Oq asfiksiya bo'lib tug'ilgan bolaning terisi rangsiz, shilliq pardalari ko'kargan, yurak urishi keskin darajada sekinlashgan, reflekslar ham keskin darajada susaygan yoki butunlay yo'q, muskullar bo'shashgan bo'ladi. Ko'k asfiksiyani ko'pgina hollarda bartaraf qilsa bo'ladi, oq asfiksiya bo'lib tug'ilgan bolalarning ko'pchiligini jonlantirish qiyin bo'ladi. Tirik qolgan bolalarda

ko'pincha asfiksiya oqibatlari kuzatiladi: miyasiga qon quyilib, eng muhim funksiyalar buziladi (kalla ichidagi travma), pnevmoniya, o'pka atelektazi va boshqa kasalliklar ro'y beradi. Yangi tug'ilgan chaqaloqning holati Apgar shkalasiga muvofiq baholanadi.

Tug'ilgan zahoti chaqaloqning yurak urishi, nafas olishi, reflekslari, muskul tonuslari, teri rangi kabi belgilar hisobga olinadi.

Har qaysi belgilar uch balli tizim bilan baholanadi: 0,1,2. Chaqaloqning holati beshta belgining yig'indisiga qarab aniqlanadi.

Sog'lom tug'ilgan chaqaloqlar shu shkala bo'yicha 10-7 ball oladi. Yengil asfiksiya bo'lgan bolalar uchun 6-5 ball bo'lishi xarakterli, o'rtacha og'ir asfiksiya bo'lganlar uchun 5 ball, og'ir bo'lganlar uchun 4 ball va bundan past (klinik o'lim yuz berganda 0 ball).

Asfiksiyada faqat qon aylanishi, nafas va boshqa funksiyalar buzilibgina qolmay, balki moddalar almashinishi ham izdan chiqadi. Odatda, asidoz holati yuz beradi.

Chaqaloqlar asfiksiyasining oldini olish

1. Akusherlik va ekstragenital patologiyalarning oldini olish va intensiv davolash.
2. Chaqaloqlarning yuqori nafas yo'llarini o'z vaqtida tozalash.
3. Kindikni o'z vaqtida bog'lash.
4. Xavfi yuqori guruhdagi honnilador ayollarni o'z vaqtida tug'ruq majmualariga yotqizish.
5. Homilaning surunkali va o'tkir gipoksiyasini intensiv davolash.

ASFIKSIYA BILAN TUG'ILGAN CHAQALOQLAR PARVARISHI

Tug'ruqdan so'ng 30 soniya davomida bola nafas olmasa yoki nafas olishi tartibsiz bo'lsa, yurak qisqarishi soni (YuQS) 100 dan kam bo'lsa, unda nafas yo'llarini tozalash kerak. Bolada mustaqil nafas olish harakati kuzatilmasa sun'iy nafas berishni boshlash lozim va 30-60 soniyadan so'ng chaqaloq holatini qayta baholash kerak. Agar bolada intensiv jonlantirish muolajalarini o'tkazish zarur bo'lsa, kindik tizimchasini tezlikda qisib, kesib, bolani jonlantirish stoliga olib o'tish kerak.

O'rtacha og'irlikdagi neonatal asfiksiyada bolaning nafasi sekin, tartibsiz yoki umuman yo'q, YuQS bir daqiqada 100 ta dan ko'p, muskul tarangligi nisbatan yaxshi, terisi ko'kimtir bo'ladi. Bunday chaqaloqqa niqob orqali qopcha bilan 1-2 daqiqa nafas berib, so'ngra qayta ko'rikdan o'tkazish lozim. Agar chaqaloqning nafas olishi tartibli va YuQS bir daqiqada 120 dan ko'p bo'lsa, go'dakni onasiga berish mumkin. Agar bolaning notekis nafas olishi davom etsa, puis bir daqiqada 100 dan kamaysa, yurakni bilvosita uqalash lozim. Nafas olishi notekis, pulsi bir daqiqada 100 dan ko'p bo'lgan oraliq holatlarda esa, go'dakni yana bir necha daqiqa davomida sun'iy nafas oldirib, so'ngra uning holatini qayta baholash lozim. Ko'pincha sun'iy nafas berishda, havoli qopcha va niqobdan foydalaniladi. Ulardan to'g'ri foydalanilganda chaqaloqlarning 85% ida, hatto asfiksiyaning og'ir turlarida ham bu usul bilan havo berishni samarali o'tkazish mumkin. Bunday hollarda bos hqa hech qanday muolajalar yoki asbob - uskunalar kerak bo'lmaydi.

CHAQALOQNI ASFIKSIYADAN KEYINGI KUZATUV

Asfiksiyani boshdan kechirgan chaqaloqlarda gipoglikemiya va gipotermiya xavfi yuqori bo'ladi. Og'ir asfiksiyani o'tkazgan bolalarda ba'zi a'zolar funksiyasining tranzitor yetishmovchiligi namoyon bo'ladi. Buyrak yetishmovchiligi, hatto og'ir bo'lmagan asfiksiyadan keyin ham kuzatiladi, yurak yetishmovchiligi va gipoksik-ishemik ensefalopatiya odatda og'ir asfiksiyadan so'ng kuzatilishi mumkin. Chaqaloqlarni

asfiksiyadan keyingi holatida parvarishni to'g'ri olib borish quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- bola yotgan xona issiqligini ta'minlash;
- erta va tez-tez ko'krak bilan boqish;
- ona va bola orasidagi aloqani erta boshlash (teri-teriga);
- monitor orqali yurak urishi, nafas olishi, agar mumkin bo'lsa, buyrak faoliyati, qonda qand va kalsiy miqdorini aniqlash;
- kelgusida bolaning holati, o'sishi va rivojlanishini mukammal kuzatib borish lozim.

Davolash:

Yengil darajali asfiksiyada (6-7 ball). Chaqaloq isitkichli stolga yotqiziladi (bo'yni tagiga yostiqcha qo'yiladi) yuqori nafas yo'llaridan shilliq sanatsiya qilinadi. Oshqozon shirasini fiziologik eritma bilan yuvib toza suv chiqqunga qadar tozalab sanatsiya qilinadi. Agar homila surunkali gipoksiya bilan tug'ilgan bo'lsa, tomir ichiga glyukoza va kokarboksilaza yuboriladi. .

O'rtacha daraja asfiksiya (4-5 ball). Bunda ham yengil asfiksiyadagi kabi muolajalar qilinadi, sanatsiya qilingandan keyin respirator yordamida ventilatsiya qilinadi. Yordamchi ventilatsiya 1-2 minut davom ettiriladi. Agar nafas tiklanmasa, demak bu og'ir asfiksiya, sun'iy nafasga o'tkaziladi. Agar nafas tiklansa, glyukoza bilan askorbin kislota yuboriladi, kislorod bilan ventilatsiya qilinadi.

Og'ir asfiksiya (1-4 ball). Yuqoridagilar hammasi qilinadi, qo'shimcha yana laringoskop yoki barmoq bilan intubatsiya qilinadi. Bir vaqtni o'zida ko'krak qafasini tashqi massaji qilinadi. Chaqaloq pushti rangga kirganda, kindigiga glyukoza, kokarboksilaza va natriy bikarbonat yuboriladi. Agar yurak faoliyati tiklanmasa, til ostiga atropin qilinadi. Ahvoli og'ir chaqaloqlar uchun sun'iy nafas 20 minut mobaynida amalga oshiriladi. Keyinchalik davom ettirishning hojati yo'q.

Chaqaloqlar reanimatsiyasi asosiy vazifasi:

1) nafasnitiklash;

2) oksiginatsiya.

Keyinchalik sindrom bo'yicha davolash davom ettiriladi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

- 1.Ya.N. Allayorov "Akusherlik" Toshkent, 2008.
- 2.M.F. Ziyaeva, G.Mavlonova "Ginekologiya" Toshkent, 2007.
- 3.A.A.Qodirova, Yu.K.Jabborova. "Akusherlik" Toshkent 1993.
- 4.V.I.Bodyajina "Akusherlik" Meditsina, 1984.
- 5.V.A.Zagrebina, A.M.Torchinov "Ginekologiya" Moskva 1991.

6.N.E.Kretova, L.M.Smirnova "Akusherlik va ginekologiya" Toshkent "Ibn Sino"
nomidagi nashriyoti 1991 yil.

ABDULLA QODIRIY HAYOTI VA IJOD YO'LI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6594248>

Axmadillayeva Zilola Damin qizi

TDTU, Mexanika fakulteti,

Tehnologik mashina va jihozlar kafedrası

I-bosqich talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Abdulla Qodiriyning hayot yo'li uning ijodi xususida fikr yuritiladi. Adibning o'zbek adabiyotiga qo'shgan ulkan hissasi to'g'risida alohida to'xtalib o'tiladi.*

Kalit so'zlar: *Qodiriy, Jo'lqinboy, Juvonboz, Mehrobdan chayon, O'tgan kunlar, uloqda.*

Abdulla Qodiriy asosiy taxallusidan biri , Qodiriy va Julqunboy bo'lgan. Adabiyotning ulkan namoyondasi 1894-yil 10-aprelda Toshkentda bog'bonchi oilada tavallud topgan.

" Har holda bemavridroq bo'lsa merak, kambag'al , bog'bonlik bilan kun kechirguvchi bir oilada tug'ilganman " , deydi. U o'zi tarjimai holida , - yoshim to'qqiz - o'n'larga borg'ondan so'ng meni maktabga yubordilar. Maktabda ikki -uch yil chamasi eski usulda o'qib , keyin vaqtlarda oilamizning nihoyatda qashshoq kun kechirgan vajhidan o'n ikki yoshimda meni bir boyga xizmatchilikka berdilar. Xo'jayinim o'zi savdogar kishi bo'lub, o'rischa yozuv- chizuv bilaturg'on odamga muhtoj edi. Shu ta'ma bo'lsa kerak , meni o'ris maktabga yubordilar ... 1912 yilda manufaktur bila savdo qiladuvchi bir kishiga yiliga 50 so'm barobariga prikazchik bo'lub kirdim...

Shu miyonalardan bozor vositasi bilan tatarlardan chiqadig'on gazetalarni o'qib , dunyoda gazeta degan gap borlig'iga imon keltirdim. 1913- yilda o'zbekcha " Sadoi Türkistan", " Samarqand", " Oina " , gazetalari chiqa boshlag'och , menda shularga gap yozib yurish fikri uyg'ondi . 1913 - yilda " Padarkush " ta'sirida " Baxtsiz kuyov " degan teatr jitobini yozib yuborg'animni o'zim ham payqamay qoldim (1915 - yilda) . Yana shu yilda teatrlarda chiqa turg'on hikoya va romonlarga taqlidan " Juvonboz" otliq hikoyachani yozib nashr topilmag'onidan , o'zim nashr qilib yubordim. Nikolay taxtdan tiqilg'andan keyin oddiy xalq militsiyasiga ko'ngilli bo'lib yozildim...

1918 - yil boshlarida eski shahar oziq komiteti boylar qo'lidan olinib, komitetning raisligiga o'rtoq Sultonxo'ja Qosinxo'jayev tayin qiling'on edi va men mazkur komitetning o'zbekcha sarkotibligiga kirdim, 1919-yilning avvallarida oziq komitetining ismidan chiqarilmoqchi bo'lg'on " Oziq ishlari " gazetasiga muharir bo'lib tayinlandim...

Shu kungacha Sho'ro idoralaridan qilg'on xizmatlarimni birma-bir sabab o'ltirishim uzoqqa cho'ziladig'on bo'lg'onlikdin mundan keyin muassasa ismlarinigina atash bilan kifoyalanaman; " Ro'sto " devoriy gazetasiga muxbir bo'lib ", " Ishtirokiyun" va " Qizil bayroq " gazetalarida satrudnik , " Mushtum " jurnalining muannisi va tahririya a'zosi bo'lib , to 1924 -yilgacha mehnatkashlar manfaatiga xolis ishlab keldim. Shu o'tgan yetti yil o'rtasida sho'rolar hukumati va firqadan bir og'iz tanbeh olmadim.

1920-yillar boshida Abdulla Qodiriy birinchi bo'lib o'zbek romani bo'lmish " O'tgan kunlar " ni yozadi. 1922-yil ilk bor " Inqilob " jurnalda chop etilib ,1926- yil esa alohida kitob holida chiqadi . Roman 19- asr o'z ichiga qamrab olgan . Murakkab tarixiy hofisalar romanning bosh qahramonlari Otabek va Kumushbibining fojiviy sevgi qissasi atrofida ufodalangan . Voqealar rivoji mahalliy hukmdorlarning hokimiyat uchun qonli kurashlari muhitida kechadi. Boshqa yirik epik asarlardagi kabi " O'tgan kunlar " da ham hikoyanavislikning ko'p planliligi , ikkilamchi syujetlar mavjudligi, ketma-ket avj oluvchi va fojiali yakun topuvchi Otabek obrazi romanning g'oyaviy va kompazitision markazi hisoblanadi. U ochiqcha savdodagi eskirgan iqtisodiy munosabatlarga qarshi chiqib, oila va turmush muammolariga yangi qarashga amal qilardi.

Bo'lg'usi adibning ilk ijodi 1913-1914- yillarda boshlangan bo'lib, dastlab u shoir sifatida qalam tebratadi. Uning " Ahvolimiz " , " Millatimga " , " To'y " (1914-1915) kabi she'rlari "Oina " jaridasida bosilib chiqqan edi . U o'z millatini ma'rifatga chaqiradi, ma'rifatparvar shoir va adib sifatida maydonga chiqadi. " Baxtsiz kuyov " (1915) nomli fojeasi , " Juvonboz " (1915) " Uloqda " (1916) kabi hikoyalarida ham o'z xalqini savodli , bilimli , madaniyatli va ozod ko'rish istagi sezilib turadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. www.kitob.uz
2. www.ziyonet.uz
3. www.google.uz

**QISHLOQ XO'JALIGI MAHSULOTLARI HOSILDORLIK KO'RSATKICHLARINI
EKONOMETRIK MODELLASHTIRISH ORQALI ISTIQBOLLARINI
PROGNOZLASHTIRISH (SURXONDARYO VILOYATI MISOLIDA)**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6594277>

Baxromov Sarvarbek Anvar o'g'li

Termiz davlat universiteti Iqtisodiyot va turizm fakulteti

Iqtisodiyot (tarmoqlar va sohalar bo'yicha) yo'nalishi 2-kurs magistri

Annotatsiya: *Ushbu maqolada qishloq xo'jaligi yalpi mahsuloti, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini isloh qilishni diversifikatsiyalash, yerlarning meliorativ holatini yaxshilash, zamonaviy yuqori samarali texnologiyalarni joriy etish hamda xo'jaliklarning moddiy-texnika bazasini mustahkamlash bo'yicha amalga oshirilgan chora-tadbirlar hamda qishloq xo'jaligi mahsulotlari hosildorlik ko'rsatkichlarini ekonometrik modellashtirish orqali istiqbollarini prognozashtirish haqida so'z boradi.*

Kalit so'zlar: *qishloq xo'jaligi, diversifikatsiyalas, meliorativ, ekonometrik modellashtirish, texnologiyalar.*

So'nggi yillarda yer va suv resurslaridan samarali foydalanish, mahsulot ishlab chiqarish hajmini oshirish va eksport geografiasini kengaytirish bo'yicha izchil islohotlar amalga oshirilmoqda.

2016 — 2019-yillar davomida yalpi qishloq xo'jaligi mahsuloti hajmi — 171,2 foizga, jumladan meva-sabzavotchilik — 172,6 foizga, chorvachilik mahsulotlari — 170 foizga, o'rmon va baliqchilik mahsulotlarini ishlab chiqarish — 177,5 foizga oshdi.

Meva-sabzavot mahsulotlarining eksport hajmi 1,4 mln tonnadan oshib, 2016-yilga nisbatan 1,5 barobarga o'sishga erishildi. Shu bilan birga, jahon bozorida mahsulotlarga qo'yilgan sifat va xavfsizlik talablarining tobora kuchayib borishi, respublikamizda yetishtirilayotgan mahsulotlarning xalqaro bozorlardagi o'rnini mustahkamlash uchun qo'shimcha choralar ko'rishni talab qilmoqda.

Qishloq xo'jaligi yalpi mahsuloti – hisobot davrida qishloq xo'jaligi faoliyatini amalga oshiruvchi subyektlar tomonidan ishlab chiqarilgan dehqonchilik va chorvachilik mahsulotlari hajmlarining qiymatini belgilab, ishlab chiqarishning umumiy hajmini ifodalaydi.

Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini isloh qilishni diversifikatsiyalash, yerlarning meliorativ holatini yaxshilash, zamonaviy yuqori samarali texnologiyalarni joriy etish hamda xo'jaliklarning moddiy-texnika bazasini mustahkamlash bo'yicha amalga oshirilgan chora-tadbirlar natijasida, qishloq xo'jaligi yalpi mahsuloti hajmi 2016 yilda 3861,7 mlrd. so'mni tashkil etib, 2000 yilga nisbatan 38,0 martaga o'sishini ta'minladi.

Shu jumladan, dehqonchilik mahsulotlari hajmi 2061,8 mlrd. so'mni (50,4m.), chorvachilik mahsulotlari hajmi 1799,9 mlrd. so'mni (29,7m.) tashkil etdi. 2010-2016 yillar davomida jami qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi barqaror sur'atlarda o'sib bordi, bunda o'sish sur'ati yiliga 6-7 foizni tashkil etdi.

Qishloq xo'jaligi mahsulotlari hosildorlik ko'rsatkichlarini ekonometrik modellashtirish orqali istiqbollarini prognozlashtirishni ko'rib chiqadigan bo'lsak, avvalo har bir ekonometrik model uch jihatga ega: matematik mazmun, matematik tuzilma va statistik afzallik. Mantiqiy borliq va modelni tugallanganligi uning matematik shakli bilan aniqlanadi. Statistik tavsifi uni parametrlarini baholash jarayoni bilan aniqlangan. Agar model statistik nuqtai-nazardan to'liq baholanmagan bo'lsa, bu holda haqqoniy axborot olingan taqdirda ham parametrlar yetarli darajada asoslanmagan bo'ladi. Ekonometrikda bu modelni identifikatsiya muammosi deb ataladi.

Parametrlarni berilgan qiymatlari uchun juft (R,X) mavjud va bu geometrik tarzda talab funksiyasi va taklif funksiyasini kesishish nuqtasi sifatida keltirilishi mumkin. Faraz qilamizki, bizni tanlanmamiz har bir davrdagi muvozanatnarxni va tovar miqdorini ko'rsatuvchi ikki vaqtli ma'lumotlardan tashkil topgan.

Vaqtli tanlanma tarqoqlik nuqtalari sifatida joylashishi mumkin. Tarqoqlik nuqtalari, holatini aniqlash joiz. Bu hodisa identifikatsiyaga ta'luqli bo'lib, tadqiqotchilar unga barcha ekonometrik modellarni qurishda duch keladilar. Ayni paytda esa ma'lumotlar talab va taklif funksiyasini yoki ular aralashmasini identifikatsiya qilish, yoki qilmasligini aniqlash lozim. Ma'lum shartlarni qabul qilgan holda quyidagi natijalarni olamiz:

1. Faraz qilamizki, talab funksiyasi vaqt davomida o'zgarmaydi, taklif funksiyasi esa sezilarli tarzda siljiydi. Bu holda yuqorida ko'rsatib o'tilgan modelda talab funksiyasi doimiy, taklif funksiyasi parametrlari esa o'zgaradi. Agar talab tenglamasi taklif tenglamasiga nisbatan barqaror bo'lsa, bu holda narxdagi va sotuv miqdoridagi o'zgarishlar taklif egrisining siljishiga bog'liq bo'ladi. Demakki, talab egrisi ma'lumotlar bilan identifikatsiyalangan. Ushbu xodisaga misol tariqasida qishloq xo'jaligi mahsulotlari taklifi funksiyasini keltirish mumkin.

2. Faraz qilamizki talab egrisi sezilarli darajada siljigan holda taklif egrisi o'zgaras. Bu avvalgi misolning butunlay qarama-qarshisi. Taklif funksiyasi parametrlari (ishlab chiqarish omillari narxi, texnologik sharoitlar) unchalik sezilmaydigan tarzda o'zgaradi yoki umuman o'zgarmaydi lekin ayni vaqtning o'zida talab egrisi parametrlari anchagini o'zgaradi. Taklif nuqtalarining joylashishi taklif egrisini identifikatsiyalaydi. Bu holda statik ma'lumotlar taklif funksiyasining hisoblash uchun foydalanilishi mumkin lekin talab egrisini ushbu ma'lumotlar asosida hisoblash ancha mushkul.

3. Faraz qilamizki ikki funksiya (talab va taklif) sezilarli darajada siljiydi. Bu nisbatan umumiy holat. Bu holatda talab funksiyasi ham, taklif funksiyasi ham haqiqiy ma'lumotlar asosida identifikatsiya qilinmaydi.

Ko'rib o'tilgan vaziyatlar identifikatsiya roli haqida kengroq tushuncha olish imkonini beradi.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, ishlab chiqarishni diversifikatsiyalash va oziq-ovqat mustaqilligini ta'minlash bo'yicha qishloq xo'jaligini strategik rivojlantirish doirasida o'tkazilgan kompleks chora-tadbirlarning amalga oshirilishi natijasida, so'nggi yillarda sohada yuqori sur'atlarga erishildi. Yuqori sur'atlarda o'sib borayotgan mamlakat aholisini oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta'minlash maqsadida, oziq-ovqat ekinlari maydonlarining kengaytirilishi hisobiga g'o'za ekin maydonlari qisqartirildi. Ozuqa ekinlari maydonlarining qisqartirilishi, chorva mollari va parrandalarni mustahkam ozuqa bazasi bilan ta'minlash yaxshi yo'lga qo'yilgan takroriy, oraliq, qator oralig'i ekinlarini ekish hisobidan qoplanayotganligi bilan izohlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 18-maydagi PF-5995-son Farmoni

7. Эконометрика. Учебник. /под ред. проф. И.И.Елисейевой. -М.: Финансы и статистика, 2004.

1. Горбунов В.К Математическая модель потребительского спроса. Теория и прикладной потенциал. М.: Экономика, 2004.

2. <https://lex.uz/>

**AMARANT O'SIMLIGINING O'ZBEKISTONDA MAHALLIY SHAROITLARGA
INTRODUKSIYA QILINGAN NAVLARINING QISQACHA TAVSIFI**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6594299>

Shodiyev Dilshodjon Abdulojon o'g'li

Farg'ona politexnika instituti

"Oziq-ovqat texnologiyasi" kafedrasida assistenti

Qurbonov Hojiali Alijon o'g'li

Farg'ona politexnika instituti

"Oziq-ovqat texnologiyasi" kafedrasida talabasi

Annotatsiya: *Maqolada Amarant o'simligining O'zbekistonda mahalliy sharoitlarga introduksiya qilingan navlarining qisqacha tavsifi va ulardan tibbiyot hamda tabobat sohasida foydalanish istiqbolari haqida fikrlar keltirilgan.*

Kalit so'zlar: *Amarant dorivor o'simlik, amarant yog'i, dorivor xususiyatlari, onkologik kasalliklar.*

Аннотация: *В статье дана краткая характеристика интродуцированных в местных условиях сортов растения амаранта в Узбекистане и перспективы их использования в медицине и медицине.*

Ключевые слова: *Лекарственное растение амарант, амарантовое масло, лечебные свойства, онкологические заболевания.*

Annotation: *The article gives a brief description of the amaranth plant varieties introduced under local conditions in Uzbekistan and the prospects for their use in medicine and medicine.*

Key words: *Medicinal plant amaranth, amaranth oil, medicinal properties, oncological diseases.*

Yurtimizda mavjud 4230 o'simlik turlarining 577 tasi shifobaxsh o'simliklar ekanligi aniqlangan. "Gultojihoroz" sinfiga mansub bo'lgan amarant o'simligi noyob dorivor o'simlik ekanligi o'lkamizda qadimdan ma'lum bo'lib, Abu Ali ibn Sino davrida teri kasalliklarini tuzatishda (masalan, qizamiq, qizil toshma va x.k), tig'dan olgan jarohat va yaralarni, og'iz bo'shlig'idagi badbo'y hidlarni va boshqa kasalliklar davolashda amarantdan keng foydalanganligi haqida ma'lumotlar mavjud.

Amarant so'zi qadimgi rus slavyanlari "mara (amrita) – o'lim", "a – inkor" so'zlaridan olingan bo'lib, "o'limni inkor etish" yoki "abadiylik" ma'nosini bildiradi. Grekchada esa "αμάρανθος" "α – inkor" prefiksi va "μαραίνω – so'limoq" "ανθος – gul" so'zlari qo'shilishidan hosil qilinib, so'zma-so'z "so'limaydigan gul" degan ma'noga ega (quritilgan amarant 3-4 oy o'z shakli-shamoyilini saqlaydi). Qadimgi slavyan

tabobatida amarant qarishga qarshi vosita sifatida ishlatilgan. Markaziy Amerika xalqlari – inklar va atsteklar, qadimiy etrusklar va ellinlar ham uni mangu hayot belgisi deb hisoblashgan.

Machin (gultojiho‘roz) (ruscha “щиритса, barxatnik, aksamitnik, петушие гребешки, koshachiy xvost, lisiy xvost”, [lotincha](#) “amaránthus”, grekcha “αμάρανθος”) boshhoqsimon-popukli to‘pgullarga birlashgan mayda gulli, keng tarqalgan, bir yillik o‘tsimon o‘simlik bo‘lib, “Amarantlar” (Amaranthaceae) oilasiga kiradi. Doni mayda – 1800 tasi 1 gramm vaznga ega, tanasi 2-4 metrgacha o‘sib, 3,5 oyda hosil beradi. Gullagan vaqtida yaxshi asal beradi (1-rasm).

1-rasm. Amarant oilasi

Amarant keyinchalik Shimoliy Amerikaga, Hindistonga va Osiyo mamlakatlari bo‘ylab dunyoga tarqala boshlab, Xitoygacha yetib kelgan. Hozirgi paytda Hindiston, Pokiston, Nepal va Xitoyning tog‘li aholisi orasida donli va sabzavot o‘simligi sifatida keng ommalashgan. Yevropa mamlakatlari, masalan, Rossiya va Ukrainada ham yetishtirilishi joriy qilingan bu o‘simlikdan tibbiyotda, pazandachilikda, kosmetologiyada, sanoatda, qishloq xo‘jaligida va xalq xo‘jaligining boshqa tarmoqlarida keng foydalanilmoqda. Ayrim mamlakatlarda rangli to‘pgullari va barglari uchun dekorativ o‘simlik sifatida ham yetishtiriladi. Uning 65 navi va 900 dan ortiq turlari mavjud.

Oldingi davrlarda mamlakatimizda amarant asosan manzarali ekin sifatida ko‘paytirilgan. Xo‘roz tojini eslatuvchi “gultojiho‘roz” deb nom olgan qizil rangdagi amarant navi o‘lkamizda keng tarqalgan.

Xorij tibbiyotida amarantning shifobaxsh xususiyatlari keng targ‘ib etilmoqda. O‘zbekistonda amarantning ba‘zi turlari ayrim xususiyatlarini ilk bor tadqiq etish o‘tgan asrning 90-yillaridan boshlab prof. K.S.Safarov, prof.I.R.Asqarov,

dots.N.X.To'xtaboyevlar tomonidan olib borilgan bo'lsada, uning kimyoviy tarkibi, farmatsevtika va tibbiyotdagi muhim qirralari chuqur o'rganilmagan.

Amarant moyida tarkibida skvalen moddasi mavjudligi aniqlangani davrimizning muhim kashfiyotlaridan biri desak yanglishmaymiz. Tibbiyotda alohida ahamiyatga ega bu modda 1906 yili Yaponiyalik olim Mitsumaro Sudjimoto tomonidan dengiz tubida yashovchi akula jigaridan ilk bor ajratib olingan (lot. squalus – akula). Ma'lum bo'lishicha, dengizning yetarlicha chuqurligida akulalarning gipoksiya (kislrod o'ta kam bo'lgan muhit) sharoitida yashashi uchun skvalen o'ta muhim.

Hozirda amarant moyi onkologik va yurak-qon tizimidagi muammolar, ishemik kasalliklar, organizmni radionuklid, og'ir metal tuzlaridan tozalash, infeksiyon kasalliklar, gerpes, psoriaz, vitiligo, neyrodermit, ekzema, atopik dermatit, oshqozon-ichak yaralari, qand diabeti, jigar xastaligi, siydik-jinsiy organlar shamollashi, ateroskleroz, anemiya, avitaminoz, stenokardiya, gipertoniya kabilarda va immunitetni keskin oshirish vositasi sifatida keng qo'llanilmoqda. Amarant moyi o'simlik va hayvon yog'lari ichida yuqori sifatga, chakanda (oblepixa) moyidan barcha ko'rsatkichlari bo'yicha 2 marta ko'p afzallikka ega va shu sifat bo'yicha nurlanish kasalligini kompleks davolashda qo'l keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Shodiev D., Hojiali Q. Medicinal properties of amaranth oil in the food industry //Interdisciplinary Conference of Young Scholars in Social Sciences. – 2021. – С. 205-208.

2. Шодиев Д. А. У., Расулова У. Н. К. Значение амарантового масла в медицине //Universum: технические науки. – 2022. – №. 1-2 (94). – С. 69-72.

3. Шодиев Д. А., Нажмитдинова Г. К. Пищевые добавки и их значение //Universum: технические науки. – 2021. – №. 10-3 (91). – С. 30-32.

4. Холдаров Д. М., Шодиев Д. А., Райимбердиева Г. Г. Геохимия микроэлементов в элементарных ландшафтах пустынной зоны //Актуальные проблемы современной науки. – 2018. – №. 3. – С. 77-81.

5. Шодиев, Д. А. у. Специфические аспекты производства продуктов питания / Д. А. у. Шодиев, Г. К. к. а. Нажмитдинова // Universum: технические науки. – 2021. – № 3-2(84). – С. 91-94. – DOI 10.32743/UniTech.2021.84.3-2.91-94. – EDN ETVIFG.

6. Shodiev D., Haqiqatkxon D., Zulaykho A. USEFUL PROPERTIES OF THE AMARANTH PLANT //ResearchJet Journal of Analysis and Inventions. – 2021. – Т. 2. – №. 11. – С. 55-58.

7. Алиева Ф. А. К., Шодиев Д. А. У., Далимова Х. Х. К. УФ-ВИДИМЫЙ ЗАПИСЫВАЮЩИЙ СПЕКТРОФОТОМЕТР УФ-2201 СПЕКТРОФОТОМЕТР

ИССЛЕДОВАНИЕ СИНТЕТИЧЕСКИХ КРАСИТЕЛЕЙ В БЕЗАЛКОГОЛЬНЫХ НАПИТКАХ //Universum: технические науки. – 2021. – №. 11-3 (92). – С. 66-69.

8. Шодиев Д. А. ЗНАЧЕНИЕ БИОЛОГИЧЕСКИХ КОЛИЧЕСТВ МИКРОЭЛЕМЕНТОВ РАСТЕНИЯМИ //FORMATION OF PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY AS INTERDISCIPLINARY SCIENCES. – 2022. – Т. 1. – №. 9. – С. 297-301.

9. Sattarova B., Shodiev D., Haqiqatkhon D. THE DETERMINATION OF THE COMPOSITION AND STRUCTURE OF FERROCENYL BENZOIC ACIDS BY MASS SPECTROMETRIC AND POTENTIOMETRIC METHODS //Innovative Technologica: Methodical Research Journal. – 2021. – Т. 2. – №. 11. – С. 56-58.

10. Nabievna S. B., Adxamjonovich A. A. The chemical composition and properties of chicken meat //Innovative Technologica: Methodical Research Journal. – 2021. – Т. 2. – №. 10. – С. 25-28.

11. Саттарова Б. Н., Аскарлов И. Р., Джураев А. М. Некоторые вопросы классификации куриного мяса //Universum: химия и биология. – 2018. – №. 11 (53). – С. 36-38.

12. Саттарова Б. Н. и др. Влияние полученных биостимуляторов на повышение живой массы цыплят //Universum: химия и биология. – 2019. – №. 12 (66).

13. Саттарова Б. Н., Омонов Н. О. Ё., Уринов Х. К. У. Определение антиоксидантов в местном курином мясе на хромато-масс-спектрометре //Universum: технические науки. – 2021. – №. 5-5 (86). – С. 6-8.

14. Намозов А. А., Аскарлов И. Р., Саттарова Б. Н. Анализ синтетических красителей в безалкогольных напитках методом капиллярного электрофореза //Вестник Белгородского государственного технологического университета им. ВГ Шухова. – 2011. – №. 3. – С. 120-123.

15. Саттарова Б. Н., Асқаров И. Р., Джураев А. М. Товуқ гўштининг кимёвий таркибини ўрганиш орқали инсон саломатлигини муҳофаза қилиш //АнДУ Илмий хабарномаси. – 2018. – №. 3. – С. 31-33.

16. Sattarova B., Xurshid A. IMPORTANCE OF MISSELLA REFINING TECHNOLOGY FOR VEGETABLE OILS //Innovative Technologica: Methodical Research Journal. – 2022. – Т. 3. – №. 01. – С. 42-46.

17. Sattarova B., Alieva F. EQUIPMENT FOR CAPILLARY ELECTROPHORESIS (CEF) FOR THE PRODUCTION OF SOFT DRINKS IN THE FOOD INDUSTRY CONTROL METHOD USING //Innovative Technologica: Methodical Research Journal. – 2022. – Т. 3. – №. 01. – С. 47-51.

18. Sattarova B., Mokhlaroyim K. Extraction of oil by pressing //Innovative Technologica: Methodical Research Journal. – 2022. – Т. 3. – №. 02. – С. 8-13.

19. Sattarova B., Saidmakhammadjon J. FACTORS AFFECTING THE QUALITY OF VEGETABLE PRODUCTS AND CANNED VEGETABLES //Innovative Technologica: Methodical Research Journal. – 2022. – Т. 3. – №. 02. – С. 14-19.
20. Sattarova B., Xurshid A. METHODS OF CLEANING MICELLES IN THE PRODUCTION OF VEGETABLE OILS //Interdisciplinary Conference of Young Scholars in Social Sciences. – 2021. – С. 293-296.
21. Alieva F., Namunakhon A. CURRENT ISSUES OF PRODUCT CERTIFICATION AT THE INTERNATIONAL LEVEL //Innovative Society: Problems, Analysis and Development Prospects. – 2022. – С. 86-90.
22. Alieva F. SCIENTIFIC FOUNDATION OF PRODUCING TECHNOLOGY OF NON-ALCOHOLIC DRINKS //Interdisciplinary Conference of Young Scholars in Social Sciences. – 2021. – С. 330-333.
23. Guljakhon N. The role of the stevia plant in the food industry //Interdisciplinary Conference of Young Scholars in Social Sciences. – 2021. – С. 334-338.
24. Najmitdinova G. USEFUL PROPERTIES OF NATURAL DRY MILK //International Journal of Advance Scientific Research. – 2022. – Т. 2. – №. 04. – С. 43-50.
25. Kholdarov D. et al. ON GENERAL CHARACTERISTICS AND MECHANICAL COMPOSITION OF SALINE MEADOW SAZ SOILS //Конференции. – 2021.
26. Yuldasheva S. K. et al. The function of regulations quantity nuts afids with entomofags //Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR). – 2021. – Т. 10. – №. 3. – С. 393-397.
27. Yuldasheva S. Q. The development cycles of nut aphid generation upper leaves in the central and mountain surrounding plains of Fergana valley //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2021. – Т. 11. – №. 3. – С. 1582-1586.
28. Юлдашева Ш. К. и др. ЗНАЧЕНИЕ НАСЕКОМЫХ В БИОЛОГИЧЕСКОЙ ЗАЩИТЕ РАСТЕНИЙ //Актуальные научные исследования в современном мире. – 2016. – №. 5-2. – С. 29-33.
29. Абдукаримова Н. У. и др. РОЛЬ НАСЕКОМЫХ ПАРАЗИТОВ В БОРЬБЕ С ВРЕДИТЕЛЯМИ АГРОЦЕЗОНОВ ФЕРГАНСКОЙ ДОЛИНЫ //Актуальные научные исследования в современном мире. – 2016. – №. 5-2. – С. 10-13.
30. Yuldasheva S. K. Characteristics of vertical regional distribution of sap in nature //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2020. – Т. 10. – №. 11. – С. 2135-2139.
31. Yuldasheva S. K. SEASONAL QUANTITY DYNAMICS OF LEAF TOP NUT APHIDS //Scientific Bulletin of Namangan State University. – 2020. – Т. 2. – №. 4. – С. 85-92.

32. Юлдашева Ш. Влияние почвенно-климатических условий на биологию и распределение ореховых вредителей //Актуальные проблемы энтомологии: Материалы научно-практической конференции. Фергана. – 2010. – С. 7.

DORIVOR AMARANT O'SIMLIKLARINI YETISHTIRISHNING FOYDALI JIHATLARI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6594335>

Shodiyev Dilshodjon Abdulojon o'g'li

Farg'ona politexnika instituti

"Oziq-ovqat texnologiyasi" kafedrası assistenti

Mo'minjonov Shermuhammad Zokirjon o'g'li

Farg'ona politexnika instituti

"Oziq-ovqat texnologiyasi" kafedrası talabasi

Shodiyeva Gulbahoroy G'ulomjon qizi

Farg'ona davlat universiteti

"Zoologiya va umumiy biologiya" kafedrası talabasi

Annotatsiya: *Maqolada Amarant dorivor o'simligidan qishloq xo'jaligi, oziq-ovqat sohaslarida va ularning foydali xususiyatlari haqida fikrlar keltirilgan.*

Kalit so'zlar: *Amarant navlari, amarant yemi, qishloq xo'jaligi, amarant bargi,*

Аннотация: *В статье представлены сведения о лекарственном растении амарант в сельском хозяйстве, пищевой промышленности, его полезных свойствах.*

Ключевые слова: *сорта амаранта, корма для амаранта, сельское хозяйство, лист амаранта,*

Annotation: *The article presents information about the medicinal plant amaranth in agriculture, the food industry, its beneficial properties.*

Key words: *amaranth varieties, amaranth feed, agriculture, amaranth leaf.*

Hozirgi kunda insoniyat soni 7,8 milliardga yaqinlashayotgan vaqtda sayyoramiz aholisini oziq-ovqat va qishloq ho'jalik mahsulotlari bilan ta'minlash dolzarb muammoga aylanib bormoqda. Shuning uchun ozuqabop o'simliklarni biologik xususiyatlarini organish, ularning hosildorligini oshirish zarur.

Keyingi yillarda mamlakatimizning ilg'or xo'jaliklarida hosildorligi yuqori, oqsili ko'p, urug' hosildorligi turg'un bo'lgan yangi ozuqaviy yem-xashak o'simliklari, ilmiy muassasalarida esa ulardan olinayotgan ozuqaviy qo'shilmalar sinab ko'rilmoqda. Bunday o'simliklarga amarant, sudan o'ti, Kolumb o'ti, krotalyariya, afrika tarig'i kabi o'simliklarni kiritish mumkin. Ularning ichida istiqbolli ozuqaviy ekin sifatida izlanuvchilarning diqqat e'tiboriga sazovor bo'lgan amarant ajralib turadi.

Amarant - 8000 yillik ekilish tarixiga ega. Bo'yi 2-3 metr keladigan bir yillik o'simlik. Urug'i mayda sharsimon, qo'ng'ir yoki sariq rangda bo'lib, 1000 donasining vazni 0,4-0,6 gramm keladi. Amarant dorivor o'simliklar qatorida Markaziy va Janubiy

Amerikaning qadimgi xalqlarida katta o'ziga xos shuxratga ega bo'lgan o'simlik hisoblanadi. Amarant faqat alohida maydonlarda va borish qiyin bo'lgan joylarda (toglarda) saqlanib qolgan. Amarant o'simligi tashqi go'zallikka qo'shimcha ravishda o'zining ozuqaviyligi, yem-xashakbopligi, xalq tabobatida dorivorligi bilan yuqoridagi talablarga javob beradi. Uni an'anaviy qishloq xo'jaligi ekinlari sifatida ekilishi qishloq xo'jaligi va xalq xo'jaligida istiqbolli yo'nalishlarni ochib beradi. Amarantning 1000 dan ortiq turi namunalari to'plangan. Amarantning fiziologiya va biokimyoy, genetika va seleksiya sohasida, uni yetishtirish agrotexnologiyasi hamda amarantni qayta ishlash texnologiyalari yo'nalishlarida ko'pgina yutuqlarga erishilgan. Amarant tijorat ekini bo'lib qoldi. U ko'p fermerlar tomonidan Markaziy va Janubiy Amerika, Afrika mamlakatlarida, Xitoyda, Xindistonda, Sharqiy Yevripa, Rossiyada donli va sabzavot o'simligi, ozuqaviy ekin sifatida yetishtiriladi.

Mamlakatimizda uni qishloq xo'jaligi amaliyotiga joriy qilish borasida dastlabki tadqiqotlar 1990-yillarda boshlangan va bugungi kunga kelib amaliyotga tavsiya qilingan o'simliklar sirasiga kirdi. Bugun biz, xuddi butun dunyodagidek, ko'p asrli unutilishdan keyin amarantga qaytadan paydo bo'lgan qiziqishning guvohi bo'lib turibmiz. Keyingi yillarda bu o'simlikning tiklanishi ko'pgina tadqiqotlar tufaylidir. Ularda amarantning yuqori oziq-ovqatli va ozuqaviy qiymati, shuningdek amarantning qurg'oqchilikka chidamliligi qayd qilingan. Bu esa suv resurslarining kamayishi va iqlimning global isishi davrida, ayniqsa, muhimdir.

O'zbekiston sharoitlarida sug'oriladigan yerlarning, dehqonchilik maydonlarining ozligi, katta maydonlarning sho'rlanganligi kabi muammolar tufayli yem-ozuqa ishlab chiqarish uchun ekin yetishtiriladigan maydonlardan samarali foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu boradagi muammolarni yechish borasida olib borilgan izlanishlar jahon miqyosidagi amaliyotlarda o'zining tegishli ijobiy sifatlarini namoyon qilgan, mamlakatimiz uchun noan'anaviy hisoblangan qishloq xo'jaligi ekinlarini joriy qilish kutilgan natijalarni berishi mumkinligini ko'rsatdi. Shunday o'simliklardan amarant va kinoani sho'rxok yerlarimizda yetishtirishimiz mumkin. Ajoyib xususiyatlari bilan mashhur bo'lgan amarant bugungi kunda, ko'plab mamlakatlarda, yem va ozuqa qimmatiga ega, keng tarqalgan qishloq xo'jaligi ekini sifatida o'zini namoyon qila oldi.

Amarant moyi tarkibida to'yinmagan yog'li kislotalar, juda ko'p rutin, karotinoidlar va alohida ta'kidlash lozim, qimmatbaho dorivor modda – skvalen mavjud. Ko'p to'yinmagan yog'li kislotalar shubhasiz foydalidir: ulardan yurak-qon tomir kasalliklarining oldini olishda foydalanish samaradorligi isbotlangan. Shuningdek, ularning yallig'lanishga qarshi ta'siri borligi haqida dalillar mavjud. Skvalen esa organizmda qarish jarayonini sekinlashtiradi. Umuman olganda dorivorlik xususiyati juda keng qamrovli bo'lgan bu o'simlikni katta maydonlarda yetishtirish va

qayta ishlash bugungi kunda qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat sanoati uchun o'ta dolzarb ahamiyatga ega masala bo'lib hisoblanadi.

Amarantda C vitamini va karotinning yuqori darajasi hayvon va parrandalarning sog'lom bo'lishida muhim omil hisoblanadi.

Amarant bargi kamqonlik, immunitetni ko'tarish kabi xususiyati tufayli choy sifatida va ovqat sifatida qo'llaniladi. Donidan bodroq tayyorlab, ozgina asalga qo'shib yeyilsa qator kasalliklardan xolis bo'lamiz. Bu mahsulotni maxsus qadoqlashda shifobaxsh mahsulot sifatida eksport qilish imkoniyati bor. Unidan oddiy bug'doy uniga 1/10 miqdorda aralashtirib, non tayyorlansa u shifobaxsh turga aylanadi va uzoq vaqt qotmaydi.

Amarant qishloq ho'jalik xodimlari, amaliyotchi-tadqiqotchilar e'tiborini boy oqsil miqdori, yuqori darajadagi hosildorlik, ko'plab vitaminlar va mineral tuzlarni o'zidan mujassam etganligi bilan o'ziga jalb etmoqda. U nafaqat oziq-ovqat va yem-ozuqa, balki bebaho shifobaxsh o'simlik sifatida ham yetakchi xomashyo deb qaralmoqda.

Amarantni O'zbekistonda o'stirish, undan xalq ho'jaligining turli sohalarida va tabobatda keng foydalanish istiqbolli yo'nalish va shu kunning ehtiyojlaridan biridir. Bu o'simlikning ekologik ahamiyatidan, aynan tobora sifatini yo'qotayotgan tuprog'imizni sog'lomlashtirishda, hatto energetika muammosini yechishga ham jalb etilish istiqboli mavjud.

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki amarantning bu kabi noyob xususiyatlari tufayli O'zbekiston dehqonchilik sohasiga yangi istiqbolli madaniy va iqtisodiy samarador o'simlik sifatida dadil kirib bormoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Shodiev D., Hojiali Q. Medicinal properties of amaranth oil in the food industry //Interdisciplinary Conference of Young Scholars in Social Sciences. – 2021. – С. 205-208.

2. Шодиев Д. А. У., Расулова У. Н. К. Значение амарантового масла в медицине //Universum: технические науки. – 2022. – №. 1-2 (94). – С. 69-72.

3. Шодиев Д. А., Нажмитдинова Г. К. Пищевые добавки и их значение //Universum: технические науки. – 2021. – №. 10-3 (91). – С. 30-32.

4. Холдаров Д. М., Шодиев Д. А., Райимбердиева Г. Г. Геохимия микроэлементов в элементарных ландшафтах пустынной зоны //Актуальные проблемы современной науки. – 2018. – №. 3. – С. 77-81.

5. Шодиев, Д. А. у. Специфические аспекты производства продуктов питания / Д. А. у. Шодиев, Г. К. к. а. Нажмитдинова // Universum: технические науки. – 2021. – № 3-2(84). – С. 91-94. – DOI 10.32743/UniTech.2021.84.3-2.91-94. – EDN ETVIFG.

6. Shodiev D., Haqiqatkhon D., Zulaykho A. USEFUL PROPERTIES OF THE AMARANTH PLANT //ResearchJet Journal of Analysis and Inventions. – 2021. – Т. 2. – №. 11. – С. 55-58.

7. Алиева Ф. А. К., Шодиев Д. А. У., Далимова Х. Х. К. УФ-ВИДИМЫЙ ЗАПИСЫВАЮЩИЙ СПЕКТРОФОТОМЕТР УФ-2201 СПЕКТРОФОТОМЕТР ИССЛЕДОВАНИЕ СИНТЕТИЧЕСКИХ КРАСИТЕЛЕЙ В БЕЗАЛКОГОЛЬНЫХ НАПИТКАХ //Universum: технические науки. – 2021. – №. 11-3 (92). – С. 66-69.

8. Шодиев Д. А. ЗНАЧЕНИЕ БИОЛОГИЧЕСКИХ КОЛИЧЕСТВ МИКРОЭЛЕМЕНТОВ РАСТЕНИЯМИ //FORMATION OF PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY AS INTERDISCIPLINARY SCIENCES. – 2022. – Т. 1. – №. 9. – С. 297-301.

9. Sattarova B., Shodiev D., Haqiqatkhon D. THE DETERMINATION OF THE COMPOSITION AND STRUCTURE OF FERROCENYL BENZOIC ACIDS BY MASS SPECTROMETRIC AND POTENTIOMETRIC METHODS //Innovative Technologica: Methodical Research Journal. – 2021. – Т. 2. – №. 11. – С. 56-58.

10. Nabievna S. B., Adxamjonovich A. A. The chemical composition and properties of chicken meat //Innovative Technologica: Methodical Research Journal. – 2021. – Т. 2. – №. 10. – С. 25-28.

11. Саттарова Б. Н., Аскарлов И. Р., Джураев А. М. Некоторые вопросы классификации куриного мяса //Universum: химия и биология. – 2018. – №. 11 (53). – С. 36-38.

12. Саттарова Б. Н. и др. Влияние полученных биостимуляторов на повышение живой массы цыплят //Universum: химия и биология. – 2019. – №. 12 (66).

13. Саттарова Б. Н., Омонов Н. О. Ё., Уринов Х. К. У. Определение антиоксидантов в местном курином мясе на хромато-масс-спектрометре //Universum: технические науки. – 2021. – №. 5-5 (86). – С. 6-8.

14. Намозов А. А., Аскарлов И. Р., Саттарова Б. Н. Анализ синтетических красителей в безалкогольных напитках методом капиллярного электрофореза //Вестник Белгородского государственного технологического университета им. ВГ Шухова. – 2011. – №. 3. – С. 120-123.

15. Саттарова Б. Н., Асқаров И. Р., Джураев А. М. Товуқ гўштининг кимёвий таркибини ўрганиш орқали инсон саломатлигини муҳофаза қилиш //АнДУ Илмий хабарномаси. – 2018. – №. 3. – С. 31-33.

16. Sattarova B., Xurshid A. IMPORTANCE OF MISSELLA REFINING TECHNOLOGY FOR VEGETABLE OILS //Innovative Technologica: Methodical Research Journal. – 2022. – Т. 3. – №. 01. – С. 42-46.

17. Sattarova B., Alieva F. EQUIPMENT FOR CAPILLARY ELECTROPHORESIS (CEF) FOR THE PRODUCTION OF SOFT DRINKS IN THE FOOD INDUSTRY CONTROL

METHOD USING //Innovative Technologica: Methodical Research Journal. – 2022. – Т. 3. – №. 01. – С. 47-51.

18. Sattarova B., Mokhlaroyim K. Extraction of oil by pressing //Innovative Technologica: Methodical Research Journal. – 2022. – Т. 3. – №. 02. – С. 8-13.

19. Sattarova B., Saidmakhammadjon J. FACTORS AFFECTING THE QUALITY OF VEGETABLE PRODUCTS AND CANNED VEGETABLES //Innovative Technologica: Methodical Research Journal. – 2022. – Т. 3. – №. 02. – С. 14-19.

20. Sattarova B., Xurshid A. METHODS OF CLEANING MICELLES IN THE PRODUCTION OF VEGETABLE OILS //Interdisciplinary Conference of Young Scholars in Social Sciences. – 2021. – С. 293-296.

21. Alieva F., Namunakhon A. CURRENT ISSUES OF PRODUCT CERTIFICATION AT THE INTERNATIONAL LEVEL //Innovative Society: Problems, Analysis and Development Prospects. – 2022. – С. 86-90.

22. Alieva F. SCIENTIFIC FOUNDATION OF PRODUCING TECHNOLOGY OF NON-ALCOHOLIC DRINKS //Interdisciplinary Conference of Young Scholars in Social Sciences. – 2021. – С. 330-333.

23. Guljakhon N. The role of the stevia plant in the food industry //Interdisciplinary Conference of Young Scholars in Social Sciences. – 2021. – С. 334-338.

24. Najmitdinova G. USEFUL PROPERTIES OF NATURAL DRY MILK //International Journal of Advance Scientific Research. – 2022. – Т. 2. – №. 04. – С. 43-50.

25. Kholdarov D. et al. ON GENERAL CHARACTERISTICS AND MECHANICAL COMPOSITION OF SALINE MEADOW SAZ SOILS //Конференции. – 2021.

26. Yuldasheva S. K. et al. The function of regulations quantity nuts afids with entomofags //Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR). – 2021. – Т. 10. – №. 3. – С. 393-397.

27. Yuldasheva S. Q. The development cycles of nut aphid generation upper leaves in the central and mountain surrounding plains of Fergana valley //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2021. – Т. 11. – №. 3. – С. 1582-1586.

28. Юлдашева Ш. К. и др. ЗНАЧЕНИЕ НАСЕКОМЫХ В БИОЛОГИЧЕСКОЙ ЗАЩИТЕ РАСТЕНИЙ //Актуальные научные исследования в современном мире. – 2016. – №. 5-2. – С. 29-33.

29. Абдукаримова Н. У. и др. РОЛЬ НАСЕКОМЫХ ПАРАЗИТОВ В БОРЬБЕ С ВРЕДИТЕЛЯМИ АГРОЦЕЗОНОВ ФЕРГАНСКОЙ ДОЛИНЫ //Актуальные научные исследования в современном мире. – 2016. – №. 5-2. – С. 10-13.

30. Yuldasheva S. K. Characteristics of vertical regional distribution of sap in nature //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2020. – Т. 10. – №. 11. – С. 2135-2139.

31. Yuldasheva S. K. SEASONAL QUANTITY DYNAMICS OF LEAF TOP NUT APHIDS //Scientific Bulletin of Namangan State University. – 2020. – Т. 2. – №. 4. – С. 85-92.

32. Юлдашева Ш. Влияние почвенно-климатических условий на биологию и распределение ореховых вредителей //Актуальные проблемы энтомологии: Материалы научно-практической конференции. Фергана. – 2010. – С. 7.

PARSELLYATIV KONSTRUKSIYALARNING LINGVOPOETIKASI (“OTAMDAN QOLGAN DALALAR” ASARI MISOLIDA)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6594376>

Yoqubjonova Mexrinoz Yaxyojon qizi

Andijon davlat universtiteti

Filologiya fakulteti III-bosqich 303-guruh talabasi

Anotatsiya: *ushbu maqolada parsellyativ konstruksiyalar va ularning asardagi o’rni haqida ma’lumotlar berilgan. Parsellyativ konstruksiyalardan ellipsis va metafora haqida nazariy tushuncha va bilimlar berilgan. Berilgan misollar Tog’ay Murodning “Otamdan qolgan dalalar” asaridan olingan.*

Kalit so’zlar: *parsellyativ konstruksiyalar, paranteza, poetik ta’kid, ellipsis, metafora.*

Bolgar tilshunosi I.Xadjov o’tgan asrning 30-yillarida parsellyativ konstruksiyalarni birinchi bo’lib tilga olgan. U gapning asosiy tarkibidan, vaqtdan oldinroq nuqta qo’yish yo’li bilan muayyan qismni uzib olish mumkinligiga e’tiborini qaratgan. Ayni shu o’rinda tadqiqotchi Stupkina rus tilshunosi L.Yu.Maksimovning yozma nutqda gapni bo’laklash hodisasini ifodalash uchun 1936-yilda “Parsellyatsiya” terminini qo’llanilganligini, 50-yillarda tadqiqotchi Efremov ham ana shunday qurilmalar uchun “Parsellyatsiya” terminini taklif etganligini aytadi. O’zbek tilshunosligida dastlab parsellyativ konstruksiyalar F.Isxoqov va B.Maskabov kabi tilshunoslar tomonidan “Ilovali konstruksiyalar” nomi ostida o’rganilgan.

Parsellyat konstruksiya asardagi muallif nutqida ham, qahramonlar nutqida ham keng qo’llaniladi. Ayniqsa, monologik va dialogik nutq shakllarida bunday tuzilmalar tamoman o’ziga xos tarzda namoyon bo’ladi. Mutaxassislar parsellyatsiya tashqi shakl jihatidan og’zaki nutqqa xos konstruksiyalarni eslatsa ham, u kitobiy sintaksis hodisasi ekanligini ta’kidlaydilar. Tilshunos M.Yo’ldoshev parsellyatli konstruksiyalarning birlamchi vazifasi asosiy gapdagi eng muhim mazmuniy va mantiqiy uzvni alohida ta’kidlash yo’li bilan shu uzvni poetik aktuallashtirishdan iboratligini ta’kidlaydi.³⁴

Parsellyat asosiy qismga nisbatan sintaktik struktura jihatidan mustaqil pozitsiyada bo’lishiga qaramay, asosiy mazmuni qismning mazmun doirasiga aloqador bo’ladi. Bu o’rinda parsellyatning o’zini va o’zi tobe bo’lgan qismni poetik aktuallashtirishga xizmat qilishini alohida ta’kidlash lozim. Parsellyatsiyani

³⁴ M.Yo’ldoshev. Badiiy matn lingvopoetikasi. – Toshkent: Fan. 2008.

barcha yozuvchilar uslubiga bab-barovar xos usul sifatida baholab bo'lmaydi. U, tabiiyki, har bir yozuvchining individual uslubiga xos, badiiy-individual sintaksis hodisasidir.

Parsellyatli qurilmalar "Otamdan qolgan dalalar" asarida turli shakllarda qo'llanilganligini guvohi bo'lamiz. Ya'ni ega shaklidagi, kesim shaklidagi, aniqlovchi, to'ldiruvchi, hol shaklidagi, shuningdek, gap va mikromatn shaklli parsellyatsiyalar yozuvchi maqsadini amalga oshirishda muhim poetik vosita sifatida qo'llanilgan. Bundan tashqari, parsellyatlar monologik nutqda ham, dialogik nutqda ham yozuvchining badiiy-estetik niyatiga bog'liq holda badiiy vosita sifatida xizmat qiladi. Ayniqsa, dialogik nutqdagi parsellyativ qurilmalar nafaqat poetik ta'kid, balki tabiatan og'zaki va yozma nutqning aralash holatidagi murakkab kartinasini qulay tasvirlash imkoniyatiga egaligi bilan katta ahamiyatga molik hodisa hisoblanadi. Yozuvchi badiiy matnda bunday konstruksiyalarga murojaat qilish orqali ta'kidlashni istagan ma'lum bir so'zni yoki gap ichidagi muhim fikr ifodalovchi bo'lakni alohida gap sifatida taqdim qilish va og'zaki so'zlashuv nutqi intonatsiyalarini aniq aks ettirish imkoniyatiga ega bo'ladi: Bu dunyoda bitmaydigan ish bormi. Gaplashdim. Harakat boshlangan. Kutib tur. Lekin yigirma besh foizi ularniki. Bemalol, - jon holatda ikkala qo'lini siltadi Isomiddin. - Uchalasi bir millionga yaqin turadi. Men uch yuz ming beraman. Oldindan.

Tog'ay Murodning badiiy matndagi parsellyativ qurilmalarning qo'llanish o'rni va tarzini kuzatish orqali badiiy matnning sintaktik tabiatini yanada teranroq anglashimiz mumkin. Shuningdek, parsellyativ konstruksiyalarning matndagi realizatsiyasini tekshirish orqali og'zaki nutqning kashf etilmagan imkoniyatlarini hamda bu boradagi yozuvchining lisoniy mahoratini ham yuzaga chiqarish mumkin. Parsellyat asosiy gap ichiga konstruksiyaning leksik grammatik tarkibini o'zgartirmagan holda kira oladi, ya'ni parsellyatsiyalangan konstruksiyani deparsellyatsiyalash mumkin. Ilova esa asosiy gap ichida konstruksiyaning leksik grammatik tarkibini o'zgartirmagan holda kira olmaydi.

Parsellyatsiya hodisasi ta'kidlamoqchi bo'lgan qismni alohida kommunikativ birlik maqomida gapning oxiriga chiqarishdan iborat usuldir.³⁵ Ekspressiv sintaksis bo'yicha olib borilayotgan tadqiqotlarda paranteza termini ostida o'rganilayotgan hodisa ba'zi jihatlari bilan parsellyatsiyaga o'xshab ketadi. Har ikki hodisa ham badiiy adabiyotda yozuvchining muayyan maqsadi talabiga ko'ra reallashadi va lingvopoetik qimmat kasb etadi. Parantezda ham, parsellyatsiyada ham gap, asos va unga aloqador qism "bo'laklangan" bo'ladi. Lekin parsellyativ konstruksiya deparsellyatsiyalanganda hech qanday o'zgarishsiz bitta yaxlit gap

---

³⁵ I.Toshaliyev. Hozirgi o'zbek tili. Sintaksis. Sintaktik va sintagmatik qayta bo'linish. Parsellyatsiya. O'quv qo'llanma. – Toshkent. 2004.

yuzaga kelishi hamisha kuzatiladi. Parantezali konstruksiyalarda esa qavs, vergul yoki boshqa tinish belgilari bilan ajratilgan gap o'zicha mustaqil holda shakllanadi. Masalan:

-Manavi sinf rahbaridan so'rang, aytib beradi.

-Buyoq chin aytayapti, o'rtoq direktor. Abil mergan odam emas. Bir safar bolasini darsda bir-ikki tutib edim. Otasiga borib aytibdi. Bir mahal mergan uyimizga bostirib borsa bo'ladimi.

Yelkasida miltiq!

-Xa-da, miltiq bo'lgandayam – qo'shog'iz miltiq.

Bu gapimizda miltiq so'zi paranteza hodisasiga uchragan.

Parantezali konstruksiyalarda esa qavs, vergul yoki boshqa tinish belgilar bilan ajratilgan gap o'zicha mustaqil holda shakllangan.

Asarda biz ellips hodisasini ham kuzatishimiz mumkin. Ellips (yunoncha – tushish, tushirilishi) deb nutqiy aloqa jarayonida gap bo'laklarining muayyan maqsad bilan tushirilish hodisasiga aytiladi. Ellipsisni maqollarda juda ko'p uchratamiz. So'zlarning tushirilishi natijasida yozuvchi asarda maqollardan foydalanadi. Chunki bu usul so'zlarni tejash uchun yordam beradi. Masalan:

Yer haydasang kuz hayda, kuz haydamasang yuz hayda.

O'ynab qo'yay! Maqoldan-da o'ynab qo'yay, shu maqolni aytmish eldan-da o'ynab qo'yay.

Dala ko'ngli nozik bo'ladi, vaqt-bevaqt oralay bersa ko'ngliga oladi.

Dala fe'li injiq bo'ladi, bot-bot traktor sola bersa aynib qoladi.

Dala tekislanib qoladi. Dala zichlanib qoladi. Dala tosh-metin bo'lib qoladi. Bu gaplarimizda metafora hodisasini ko'rishimiz mumkin. Chunki dalaning fe'li injiq bo'lmaydi. Quyidagi misollarga e'tibor beraylik:

Dalalarim entikdi. Dalalarim uyg'ondi. Dalalarim ko'z ochdi. Dalam meni imladi.

Kim entikadi? Toliqqan inson entikadi yoki bo'lmasam chaqaloqlar onasini qo'msab, entikib yig'laydi. Dehqonqulning dalalari qarovsiz qolganida Dehqonqulning kelishiga entikishini yozuvchi badiiy ta'sirchanlikni oshirish uchun ifodalagan.

Dalalarim uyg'ondi.

Dalalarim ko'z ochdi. Bu gaplarda esa xuddi inson ertalab uyqudan turgani kabi dalalar ham erta bahorda uyg'onishini yozuvchi juda chiroyli ifodalagan.

Dalam meni imladi, dalam meni chorladi. Bu misollarda ham badiiy tasvir aks ettirilgan. Chunki biror-bir kishini boshqa birovni o'ziga qaratish uchun imlab chaqiradi. Dalaning tili bo'lmaydi. Shuning uchun ham yozuvchi asarda imladi so'zini ishlatadi.

Parsellyatsiya natijasida murakkab, hajman katta sintaktik struktura nisbatan ixcham jumalarga bo'laklanadi. Nisbiy semantik va sintaktik mustaqil konstruksiyalar miqdori oshadi, bunday holatlarda, albatta, tegishli qismlarning mantiqiy-poetik ta'kidlanish darajasi ortadi. Nutqning bunday sintaktik quyuvlashuvi, tabiiyki, uning badiiy-estetik quyuvlashuvi olib keladi, ya'ni semantik-sintaktik quyuvlashuvi lingvopoetik quyuvlashuvi bilan birgalikda voqelanadi. Aytish mumkinki, badiiy matnda sintaktik-poetik quyuvlashuv yuz beradi. Bu, albatta, matn badiiyatini ta'minlashda o'ziga xos sintaktik zaxiradir.

Kattalardan do'qlar eshitdim, lalmi-lalmi, qanday do'qlar lalmi-lalmi. Bunda ravish holi alohida ta'kid olib, parsellyatsiya hodisasi uchraydi. Asarda yozuvchi bu so'zni parsellyat sifatida gapdan tashqariga olib chiqmagan bo'lsa ham so'zlar takror qo'llanilganligi uchun kitobxonlar e'tiborini o'ziga tortadi.

Shunda peshonamda chuqur-chuqur ajinlar chiziq tortdi. Bu gapda aniqlovchini parsellyatsiya sifatida gapdan tashqariga chiqarish mumkin. Parsellyativ konstruksiyalarning qo'llanish o'rnini va tarzini kuzatish orqali badiiy matnning sintaktik tabiatini yanada teranroq anglashimiz mumkin bo'ladi. Shuningdek, bunday konstruksiyalarning badiiy matndagi realizatsiyasini tekshirish orqali og'zaki nutqning hali kashf etilmagan imkoniyatlarni hamda bu boradagi yozuvchining lisoniy mahoratini o'rta qo'llanma chiqarishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.M.Yo'ldoshev. Badiiy matn lingvopoetikasi. – Toshkent: Fan. 2008.
- 2.M.Yo'ldoshev. Badiiy matn va uning lingvopoetik tahlili asoslari. – Toshkent: Fan. 2007.
- 3.A.Mamajonov., M.Abdupattoyev. Matn sintaksisi. – Toshkent. 2002.
- 4.I.Toshaliyev. Hozirgi o'zbek tili. Sintaksis. Sintaktik va sintagmatik qayta bo'linish. Parsellyatsiya. O'quv qo'llanma. – Toshkent. 2004.

CHET TILI GRAMATIKASI VA QOIDALARINI O'RGANISH BO'YICHA YANGICHA FIKRLAR

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6594641>

Rahmonova Madina Nazirjon qizi

*Karmana tumani 9-umumiy o'rta ta'lim maktabi
ingliz tili fani o'qituvchisi*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada ingliz tilini o'rganishda dolrab muammolar va ularning yechimlari haqida so'z borgan. Hozirda zamonaviy AKT orqali hamda internet tarmoqlarida masofaviy ta'lim orqali o'zimizga ma'lumotlarni qabul qilish jarayoni tezlashgan. Shu munosabat bilan ingliz tilini o'rganish uchun ham qulayliklar beqiyos. Ingliz tilini o'rganish hamda o'rgatish jarayonlarini obrazli shaklda amalga oshirish hamda vertual bazani yaratish, uni milliylik ruhida amalga oshirish til o'rganish uchun juda katta imkoniyat hisoblanadi. Hozirda Yevropa davlatlarida vertual baza tushunchasi juda keng tarqalgan atama hisoblanadi. Ammo bu tushuncha bizning davlatimizda rivojlanish bosqichida turibdi. Shu munosabat bilan jarayonni tezlashtirish maqsadida mamlakatimizda ham turli qator ishlar olib borilmoqda. Mazkur maqolada ana shunday innovatsion yangilik sifatida asosiy chet tili predmeti haqida aytib o'tilgan, Ushbu maqolaga nafaqat multimediya hamda undagi yaratilgan obrazli harakat ko'rsatilgan, balki undan foydalanish hamda qo'shimcha ma'lumotlar berilgan.*

Kalit so'zlar: *ingliz tili, axborot texnologiya, pedagogik texnologiya, multimedia vositalari, ta'lim jarayoni, bahs-munozara, tilning ishlatilish me'yorlari*

Respublikamizda ta'lim jarayonida pedagogik va axborot texnologiyalarni qo'llashga doir keng ko'lamda ishlar olib borilmoqda. Ushbu muammoning ilmiy-nazariy asoslari, har bir pedagogik texnologiyaning o'ziga xos jihatlari ishlab chiqilib, yetarli darajada tajribalar to'plandi. Ta'lim jarayoniga pedagogik va axborot texnologiyalarni joriy etishda xorijiy mamlakatlarning tegishli tashkilotlari yaqindan yordam ko'rsatmoqda. Ma'lumki ushbu yo'nalishni amalga oshirishda eng birinchi chet tilini o'rganishda qaratildi. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida chet tillarini, ayniqsa ingliz tilini o'qitishdagi asosiy muammolar har qanday chet tilini ikkinchi til sifatida o'qitishda kelib chiqishi mumkin bo'lgan muammolar bilan bir hil. Ammo gap maktab o'quvchilari, yosh jihatidan ancha kichik bo'lgan o'rganuvchilar haqida ketganda esa o'rgatish jarayoni bir necha barobarga qiyinlashgandek tuyuladi. Chet tilini ayniqsa ingliz tilini o'rganishda axborot vositalarni qo'llash undagi dasturlarni ishlab chiqarish ham talablarni amalga

oshirish o'zini natijalarini bermoqda. Albatta ularni barchasi zamonaviy dasturlar bo'lib o'quv jarayonida foydalanish imkoniyatiga ega bo'lgan qulayliklar majmuasiga aytiladi. Chet tili o'qitishda kerakli bo'ladigan asosiy multimedion qurilmalarni roli katta hisoblanadi. Ushbu jarayonlarni amalga oshirishda visual materiallar audio qurilmalar o'qitish jarayonini faollashtirishni yanada mustahkamlaydi. Multimedia vositalari bilan dars jarayonlarni o'tish texnologiya rivojlanishi ya'ni XX asrdan boshlangan bo'lsa ham undagi natijalarni samaradorligi qoniqarli ekanligini ko'rishimiz mumkin. Kuzatishlar natijasida maktab yoshidagi o'rganuvchilarga ingliz tilini o'qitishda quyidagi asosiy 10 ta muammo eng ko'p uchraydi, degan qarorga kelindi:

1. O'quvchilarning o'qituvchiga haddan ortiq suyanib qolishi. Bu holatni guruhlarga bo'linib ishlash jarayonida ham, alohida o'quvchilar bilan ishlash jarayonida ham ko'p kuzatish mumkin. O'quvchilar ba'zi savollarning to'g'ri javoblarini bilmay qolishsa, jim qolgan holatda o'qituvchining to'g'ri javobni aytishini kutadi. Balki bu bolaning o'rganish psixologiyasiga bog'liqdir. Ammo bunday vaziyatlarda menimcha o'qituvchi o'quvchini mustaqil fikrlashga, kerak bo'lsa kitobi yoki daftaridan foydalanib bo'lsa ham javobni mustaqil ravishda topishga undashi to'g'riroq bo'ladi. O'qituvchiga haddan ortiq bog'lanib qolishni hatto to'g'ri javobni bilgan va uni ayta olgan o'quvchilarda ham kuzatish mumkin. Siz savol berasiz, o'quvchi to'g'ri javobni biladi, javobni aytadi, ammo baribir Sizga to'g'ri javobni olish nigohi bilan qaraydi. Bu hatti-harakatni javobning to'g'riligini bilish emas, ko'proq o'z javobiga ishonmaslik hissi, deb hisoblanadi. O'quvchilarda bunday holatlarni kamaytirish, imkon qadar ularning mustaqil fikrlashlariga yordamlashish maqsadida har bir ingliz tili o'qituvchisi ularni ruhlantirib turishlari kerak. Ruhlantirish bu vaziyatda juda muhim, chunki u orqali o'quvchida o'ziga ishonch hissi oshadi.

2. Ona tilidan ko'p foydalanish. Chet tili darslarida to'liq xorijiy tilda gapirib dars o'tishning imkoni yo'q. Balki maktabning katta sinflarida, ayniqsa bitiruvchilar bilan bu yo'sinda dars o'tish mumkindir, ammo yosh o'rganuvchilar bilan o'zbek tilini ishlatmasdan ingliz tilini o'rgatish imkonsizdir. Ammo birinchi til (ona tili) ni ham haddan ortiq ko'p ishlatish o'quvchilarning chet tilini o'rganishlariga katta to'siq bo'lishi mumkin. Sinflarda ingliz tili darsi vaqtida o'qituvchining ingliz tili va o'zbek tilidan foydalanib dars o'tishi o'rtasida balans bo'lishi kerak. Ammo bu me'yorni qanday qilib topish mumkin? Har qanday holatda ham ona tili va ingliz tili o'rtasidagi sinflarda tilning ishlatilish me'yoriga aloqador muammo, menimcha, ko'pchilik o'qituvchilarni o'ylantiradi.

3. Shovqinli, to'polonchi, darsga halal beruvchi o'quvchilar. Bunday o'quvchilar har qanday darsning buzilishiga sabab bo'lishiga qaramasdan, ingliz tili darslarida bunday o'quvchilarning bo'lishiga birinchi navbatda o'qituvchi va ikkinchi navbatda shu o'quvchini qiziqтира olmagan, yetarlicha jihozlar bilan qurollanmagan dars

aybdor. O'zbek tilida o'tiladigan tarix, geografiya kabi fanlarda bunday o'quvchilarning bo'lishini –bola fanga qiziqmapti-da||, deb izohlashimiz mumkin bo'lar, ammo faqat ingliz tilida emas. Ingliz tilida bola darsga qiziqishi, fanga qiziqish bilan qarashi uchun eng avvalo u fanni oz bo'lsa ham tushunishi kerak. Tushuntirish faqat og'zaki ma'lumot berish bilan emas, balki ko'rgazmali qurollar, multimedia vositalari asosida bo'lishi juda muhim.

4. O'quvchilarning dars mavzusini –olib qochishi||. Bu masala avvalgi gapirib o'tilgan muammodan farqliroq. O'quvchilarning darsni –olib qochish|| lariga quyidagi holat misol bo'lishi mumkin: mavzuga asoslangan suhbat boshlanadi, o'quvchilar suhbatga kirishib ketishadi, mavzu asosida bahs-munozara davom etadi, o'quvchilar yetarli darajada ingliz tilida gapirishga harakat qilishadi. Hammasi juda yaxshidek tuyulayotgan bir vaqtda o'quvchilar to'satdan, ba'zan o'zlari bilmagan holda, mavzuga juda o'xshash, ammo butunlay boshqa bir narsa haqida gapirib ketishadi. Bu holat kengroq fikrlash, qo'shimcha ma'lumotlar kiritish sifatida baholansa ham, mavzudan chetlashish hisoblanadi va o'quvchilarning fikrini asosiy mavzudan butunlay chalg'itib yuborishgacha borib yetishi mumkin.

5. O'quvchilar o'rtasidagi o'zaro tortishuvlar. Ba'zan do'stona muhitda o'tayotgan bahs-munozara ham kutilmaganda katta tortishuvga, salbiy ko'rinishga ega bo'lgan janjallarga ham olib borishi mumkin. Bunday holatda faqat ingliz tili darslarida emas, balki har qanday boshqa fan darslarida ham yuz berishiga qaramasdan, bunday holatlarning kelib chiqishida o'quvchilarning fanga yetarli darajada qiziqmasliklari yoki tushunmasliklari sabab bo'ladi. Darsda bo'lishi mumkin bo'lgan bunday salbiy holatlarning oldini olish uchun har bir o'qituvchi yuqorida, 3-muammoda berilgan tavsiyalarga imkon qadar amal qilishga harakat qilishlari zarur.

6. O'quvchilarning topshiriqni to'liq tushunmasliklari. Ingliz tili darslarida, ona tilidan foydalanishni ham unutib qo'ymagan holda, imkon qadar barcha topshiriqlar ingliz tilida berilishi ma'qul. Ammo o'quvchilar ingliz tilida berilayotgan topshiriqlarga yetarli darajada tushunishmasachi? Tushuntirishning aniq bo'lishi uchun o'qituvchi qo'llar harakati, yuz tuzilishi, mahsus harakatli belgilar asosida o'quvchiga topshiriqni ko'rgazmali tarzda tushuntirishga ham urinishi kerak. Og'zaki+ko'rgazmali tushuntirish har doim ikki barobar yaxshi natija olib keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1.«Kompyuterlashtirishni rivojlantirish va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini yanada rivojlantirish to'g'risida» 2002 yil 31 maydagi PF3080-sonli Farmoni.

2.ФайзиевМ.А. Мультимедиали электрон қўлланмалар яратиш тажрибаси

Ахборот коммуникациялар технологиялари асосида электрон ўқув адабиётларини яратиш: тажриба, муаммо, истиқболлар: Республика илмий-амалий анжуманининг маърузалар тўплами. 28 апрель 2004.

3. Та'лимни sifatini yaxshilash bo'yicha metodik tavsiyalar.

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA ILG'OR TAJRIBA ORRTIRISH VA HAYOTGA TADBIQ ETISH

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6594656>

Soatova Nasiba Jahonovna

Navoiy viloyati Karmana tumani

9-maktabning boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada yosh avlodni tarbiyalashda pedagogning mahorati, metodikasi, ta'lim jarayonida qo'llanilishi kerak bo'lgan asosiy mezonlari, yoshlarni manaviy ongini rivojlantirish tamoyillari yoritilgan. Boshlang'ich ta'limda pedagog yondashuvi alohida ta'kidlab o'tilgan.*

Kalit so'zlar: *Pedagog, ta'lim, mahorat, metod, yosh avlod, boshlang'ich ta'lim, fikrlash, dunyoqarash*

Ma'lumki, har qanday jamiyatning kelajagi yosh avlodning qanday ta'lim olishiga va qay tarzda tarbiyalanishiga bog'liq. Ana shunday avlodgina mamlakat oldida turgan umumdavlat ahamiyatiga molik vazifalarni bajarishga qodir bo'lib, o'z xalqining tarixiy taqdirini belgilab bera oladi. Shunga ko'ra yosh avlodni milliy mustaqillik ruhida tarbiyalash davlatimiz oldida turgan muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Bu vazifalarni esa asosan xalq ta'limi tizimidagi muassasalar va bu muassasalarda faoliyat ko'rsatayotgan o'qituvchi-murabbiylar bajara oladi.

Bugungi kunda dunyo miqiyosida axborot kommunikatsiya tizimining yuksak darajada rivoj topib borayotganligi va bu boshqa sohalar qatorida ta'lim jarayoniga ham kirib kelib, uni yanada sifatli tashkil etishga o'z ta'sirini ko'rsatayotganligi barchamizga ma'lum. Bunday sharoitda inson faoliyatining nazariy va amaliy qirralari ham uzluksiz yangilanib turishi tabiiydir. Pedagogik faoliyat ham alohida va murakkab mehnat turi sifatida bundan mustasno emas. Pedagoglar o'z faoliyatlarida kafolatlangan natijalarni qo'lga kiritishga urinmoqdalar.

Birinchi Prezidentimiz I.Karimov «Asosiy vazifamiz- Vatanimiz taraqqiyoti va xalqimiz faravonligini yuksaltirish mavzusidagi Vazirlar Mahkamasining majlisidagi nutqida: «Biz farzandlarimizning nafaqat jismoniy va ma'naviy sog'lom o'sishi, balki ularning eng zamonaviy intellektual bilimlarga ega bo'lgan, uyg'un rivojlangan insonlar bo'lib, XXI asr talablariga to'liq javob beradigan barkamol avlod bo'lib voyaga yetishi uchun

zarur barcha imkoniyat va sharoitlarni yaratishni o'z oldimizga maqsad qilib qo'yganmiz», - degan edi.

Ta'lim jarayoni nihoyatda murakkab jarayon bo'lganligi uchun ta'lim samaradorligi pedagog va o'quvchi faolligiga, ta'lim vositalarining mavjudligiga, ta'lim jarayonining tashkiliy, ilmiy, metodik mukammalligiga bog'liq. O'zbekistonda bozor munosabatlariga asoslangan iqtisodiy tuzilmalar yaratilayotgan hozirgi kunda keng, chuqur bilimli va bilimlarni amalda qo'llay oladigan shaxslarga talab kuchayib bormoqda. Bilimdon va tadbirkor, ijtimoiy faol shaxs jamiyat hayotida, mehnatda o'zining o'rnini topadi. Bunday faollik vujudga kelishi uchun bilimdon va harakatchan, milliy istiqloq g'oyasiga sodiq bo'lgan shaxsni shakllantirish kerak va avvalo har tomonlama rivojlangan, sog'lom fikr yuritadigan, jahon yoshlari bilan har sohada raqobatbardosh, ma'naviy barkamol yoshlarni tarbiyalamoq zarur. Intellektual salohiyatli barkamol yoshlarni tarbiyalashda esa yurtimiz har bir pedagogining o'z kasbiga bo'lgan ma'suliyati va bilimlari zarur bo'ladi. Ayniqsa, endi kamol topib kelayotgan kelajak avlodni manaviyat ruhida tarbiyalash pedagog zimmasidagi eng dolzarb burch hisoblanadi!

Ta'lim metodlarining mohiyati va mazmuni:

Hikoya – o'qituvchi tomonidan mavzuga oid dalil, hodisa va voqealarning yaxlit yoki qismlarga bo'lib, tasviriy vositalar yordamida obrazli tasvirlash yo'li bilan ixcham, qisqa va izchil bayon qilinishi. Metodning samarasi ko'p jihatdan o'qituvchining nuqt mahorati, so'zlarni o'z o'rnida, ifodali bayon qilishi, shuningdek, o'quvchilarning yoshi, rivojlanish darajasini inobatga olgan holda yondashuviga bog'liq. Shu bois hikoya mazmuni o'quvchilarning mavjud bilimlariga tayanishi, ularni kengaytirishga xizmat qilishi zarur. Hikoyaning axborotlar bilan boyitilishi maqsadga muvofiqdir. Hikoya qilinayotgan materialni samaralash maxsus reja asosida amalga oshiriladi. O'qituvchi har bir darsda uning maqsadini aniq belgilab oladi, undagi asosiy tushunchalarga alohida urg'u berishga e'tiborni qaratadi.

Suhbat - savol va javob shaklidagi dialogik ta'lim metodi bo'lib, u fanga qadimdan ma'lum, xatto undan o'z faoliyatida Suqrot ham mohirona foydalangan. Suhbat ta'lim jarayonida ko'p funktsiyalar (aqliy fikrlash, hozirjavoblik, muloqot madaniyati va boshqa sifatlarni shakllantiradi) bajaradi, ammo asosiysi o'quvchida faollikni yuzaga keltiradi.

Suhbat o'qituvchi fikriga mos harakat qilish, natijada yangi bilimlarni bosqichma-bosqich egallashga imkon beradi. Suhbat-faoliyatni endigina boshlagan o'qituvchi uchun murakkab ta'lim metodi hisoblanadi, binobarin, savollarni tayyorlash, ularning ketma-ketligini ta'minlash ko'p vaqt talab etadi, uni tashkil etishda esa barcha o'quvchilarning diqqatini jalb etish talab qilinadi. O'qituvchi oddiy savollar berishi, o'quvchilarga ular yuzasidan batafsil o'ylash uchun vaqt ajratishi, o'quvchilarning javoblarini esa diqqat bilan tinglashi, zarur o'rinlarda ularni sharhlashi lozim. Shu bois suhbatda bilish deduktiv yoki induktiv yo'l bilan amalga oshadi. Deduktiv suhbat o'quvchilarga oldindan ma'lum bo'lgan qoidalar,

tushunchalar, hodisalar, jarayonlar asosida tashkil etilib, o'quvchilar tahlil yordamida xususiy xulosalarga keladilar. Suhbatning induktiv shaklida alohida dalillar, tushunchalarning tahlil asosida umumiy xulosaga kelinadi.

Tushuntirish –o'quv materiali mazmunini isbot, tahlil, umumlashma, taqqoslash asosida bayon qilishdir. Bu metod hikoyaga nisbatan birmuncha keng qo'llaniladi. Undan odatda, nazariy materiallar hamda murakkab masalalarni o'rganishda foydalaniladi. Tushuntirish jarayonida o'quv materialining bir qadar qiyin unsurlari ko'zga tashlanadi va shu asosda materialning mohiyati ochib beriladi. Tushuntirish samarasi ko'p hollarda o'qituvchining ko'rgazmali vositalardan oqilona foydalanishiga bog'liq bo'ladi.

Ma'ruza - yirik hajmdagi o'quv materialini og'zaki bayon qilish metodi sanalib, uning o'ziga xos xususiyatlari quyidagilardan iborat: qat'iy mantiqiy ketma-ketlik, uzatilayotgan axborotlarning ko'pligi, bilimlar bayonining tizimliliigi. Maktab ma'ruzasi mazmunini murakab tizimlar, hodisalar, obyektlar, jarayonlar, ularning sababli bog'lanishlari, qonun va qoidalar tashkil etadi. Shu bois ma'ruza maktab sharoitida yuqori sinflardagina qo'llaniladi. Chunki u butun dars jarayonini qamrab olishi mumkin. Ma'ruza metodi tushuntirish va suhbatning asta-sekin kengayib borishidan vujudga keladi va bir vaqida o'quvchilarni qisqacha yozib olish (konspektlash)ga o'rgata boradi. Ta'lim sifati va samaradorligini ta'minlashda ko'rgazmali metodlar ham alohida ahamiyatga ega.

Tasvir (illyustratsiya) metodi namoyish metodiga chambarchas bog'liq bo'lsada, didaktikada alohida o'rganiladi. Ilyustratsiya narsa, hodisalar va jarayonlarni ularning ramziy ko'rinishlari- chizma, port, rasm, fotosurat, yassi modellar va boshqalar yordamida ko'rsatishni taqozo etadi.

Namoyish (demonstratsiya) metodi o'rganilayotgan obyekt harakat dinamikasini ochib berishda qo'l keladi va ayni chog'da predmetning tashqi ko'rinishi va ichki tuzilishi haqida to'laqonli ma'lumot berishda keng qo'llaniladi. Tabiiy obyektlarni namoyish qilishda odatda uning tashqi ko'rinishi (shakli, hajmi, miqdori, rangi, qismlari, ularning o'zaro munosabatlari) ga e'tibor qaratiladi, so'ngra ichki tuzilishi yoki alohida xususiyatlarini o'rganishga o'tiladi. Ko'rsatish ko'p holatlarda o'rganilayotgan obyektlarning subyeksi yoki chizmasi yordamida kuzatiladi.

Amaliy metod-o'zlashtirilgan bilimlarni amaliy masalalar yechimini topishga yo'naltirilgan jarayonda qo'llashni taqozo etadi. Bunda nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llash ko'nikmasi hosil qilinadi. Amaliy ishlar sinfda yoki tabiiy sharoitlar maktab er maydoni, issiqxona, geografik maydonlarda amalga oshiriladi. Ularni amalga oshirishda sodir etiladigan harakatlar o'qituvchi tomonidan nazorat qilinadi va zarur hollarda yo'riqnoma yoki maxsus ko'rsatmani o'quvchilar e'tiboriga havola etadi.

Mashq aqliy yoki amaliy (jismoniy) harakatlarni bajarish ko_nikmalarini egallash yo_lidagi ko_p marta takrorlanishlar bo_lib, mashqsiz ko_nikma hamda malakalarni shakllantirish mumkin emas. Mashqlar og_zaki, yozma, gradikaviy (texnik jarayonlar mohiyatini ifodalash), ijtimoiy-foydali, jismoniy va boshqa turlarga bo_linadi.

Didaktik o_yin-o_rganilayotgan ob_yekt, hodisa va jarayonlarni modellashtirish asosida o_quvchining bilishga bo_lgan qiziqishi va faollik darajasini rag_batlantiruvchi o_quv faoliyati turi. Ayni vaqtda o_yin ham ijtimoiy faoliyat ko_rinishi sanaladi.

Xulosa o_rnida shuni takidlash lozimki, boshlang'ich ta'limda pedagog yosh avlodning ta'lim olishi bilan birgalikda, ularning fikrlashini, dunyoqarashini, manaviy savodini oshirishga alohida e'tibor qaratishi lozim. Ertangi kunimizning qanday bo'lishi mana shu avlodga chambarchas bog'liqdir. Yosh avlod jamiyatimizning asosiy bo'g'inidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1.I.Karimov «Asosiy vazifamiz - Vatanimiz taraqqiyoti va xalqimiz faravonligini yuksaltirishdir». T.: O'zbekiston, 2010-y. 48-bet.
- 2.A. Xoliqov "Pedagogik mahorat" Toshkent-2011
3. D.A.ABDURAHIMOVA, R.A.MAVLONOVA "PEDAGOGIK MAHORAT" TOSHKENT-2012
4. Mirsagatova Nargiza Sayfullayevna –Ta'lim metodlari va vositalari||. Toshkent-2019.

**ПЕДАГОГЛАР МАҲОРАТИНИ ОШИРИШ УЧУН ТАЪЛИМДА ЯНГИЧА ЁНДАШУВ
ВА ТЕНДЕНЦИЯЛАРНИ ТАДБИҚ ЭТИШ**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6594679>

Абдуллаева Шахноза Яхшимуродовна

Кармана тумани 9-мактаб

инглиз тили фани ўқитувчиси

Аннотация: *ушбу мақолада замонавий ўқитувчига қўйилаётган талаблар ва маҳоратли ўқитувчиликка хос инновацион педагогик фаолиятни шакллантириш шарт-шароитлари ҳақида.*

Калит сўзлар: *педагогик технология, педагогик маҳорат, инновацион технология.*

Маълумки, ҳар қандай мамлакатнинг ривожланиш даражасини ошириш учун ўз касбининг моҳир устаси бўлган, фаол ва креатив фикрлаш қобилиятига эга бўлган, юқори малакали ўқитувчи мутахассислар зарур. Бугунги кунда иқтисодий ва сиёсий соҳалардаги барча ислохотларнинг асосий мақсади юртимизда яшаётган барча фуқаролар учун муносиб ҳаёт шароитларини ташкил қилишдан иборатдир. Шу жиҳатдан ҳам маънавий жиҳатдан мукамал ривожланган инсонни тарбиялаш, таълим ва маорифни юксалтириш, миллий ғояни ўзида мужассам этган янги авлодни вояга етказиш давлатимиз сиёсатининг устувор йўналишларидан бири ҳисобланади.

Таълим-тарбия жараёнида ўқувчиларнинг хилма хил фаолиятини уюштириш, уларни билимли, одобли, эътиқодли, меҳнатсевар, баркамол инсон қилиб ўстириш ўқитувчи зиммасига юклатилган. Ҳозирги кунда замонавий ўқитувчидан ўз касбий малакасини муттасил такомиллаштириб бориш билан бирга инновацион ўқитувчилик технологиялардан фойдаланиш, уларни таълим жараёнида қўллашга лаёқатли бўлиш талаб этилмоқда. Ўқитувчининг инновацион фаолиятга тайёргарлик даражаси касбий малакасининг энг муҳим кўрсаткичига айланди. Зотан, ўқитувчининг инновацион фаолияти ижодий изланишлари, таълим шакли ва мазмунини такомиллаштириш йўлидаги илғор ғоялар яратиш, янгиликлар кашф этиш салоҳиятини намоён қилади. Инновацион технологиялар воситасида мактаб ўқувчиларига ҳам яратувчилик, ижодкорлик, мустақил фикрлаш таълим мақсадларига ўз изланишлари, онгли ижодий муносабат орқали эришиш лаёқатини таркиб топтириш кўзда тутилади. Дарҳақиқат, ҳалқимизнинг келажаги, мустақил Ўзбекистоннинг истиқболи кўп жиҳатдан ўқитувчига,

унинг савиясига тайёргарлиги, фидоийлигига, ёш авлодни ўқитиш ва тарбиялаш ишида бўлган муносабатига боғлиқ. Келажак авлод ҳақида қайғуриш, соғлом, баркамол насли тарбиялаб этиштиришга интилиш бизнинг миллий хусусиятимиздир. Ўқитувчилар малакасини ошириш ва қайта тайёрлаш ишларини амалга оширилиши педагогик маҳоратни такомиллаштиришда муҳим омил бўлиб хизмат қилмоқда.

Замонавий ўқитувчига биргина умумий маданиятнинг ўзи кифоя қилмайди. Шунингдек, махсус билимлар ва малакалар асосида болаларини кузатиш, уларнинг ўсишидаги муҳим нарсаларни жамиятда вужудга келган асосий ижтимоий ғоялар билан таққослаш, таълим-тарбия жараёнини ривожлантириш йўллари ва усулларини аниқлаш, турли воситалар билан тарбиявий таъсир кўрсатиш, таҳлил қилиш, педагогик изланишлар ва ютуқларни илмий жиҳатдан бир тизимга солиш мақсадга мувофиқдир. Албатта, бунда ўқитувчи талабчан, яхши меҳрибон, сабрли, босиқ ва ўз касбига нисбатан эътиқодли бўлиши лозим. Болани бутун қалби билан севадиган ўқитувчи кўпроқ табассум қилади, камроқ қовоқ солади. Болаларга билим бериш билан биргаликда айни вақтда уларга ўз характерини ўтказа олади, уларга одамийлик намунаси бўлиб кўринади. Ўқитувчининг касбга оид маҳоратини шакллантиришда педагогик-психологик назарияларнинг аҳамияти каттадир, чунки маънавиятимизнинг шаклланишида ўз-ўзига эга бўлган улуғ инсонлар фаолияти тўғрисида, уларга қўйилаётган талаблар ҳақида замонавий педагогик технологиялар тўғрисида назариялар касбий маҳоратни шакллантиришнинг асосий манбаи бўлиб хизмат қилади.

Педагогик тажрибаларни такомиллаштиришда илмий педагогик маълумотлардан фойдаланиш муҳим аҳамиятга эга. Чунки, ҳозирги замон фан ва техника тараққиёти ўқитувчининг ижодкор бўлишини фаннинг муҳим муаммолари юзасидан эркин фикр юрита олиши, фан ютуқларини ўқувчиларга етказа олиши ва ниҳоят ўқувчиларни ҳам ижобий фикрлаш, тадқиқотчилик ишларини ўргата олишини талаб қилади. Шунинг учун ўқитувчи аввало, тадқиқотчилик ишларини олиб бориши ва бу соҳадаги малакаларни эгаллаши зарур. Ўқитувчи илмий тадқиқот ишларини олиб бориши давомида, тажрибаларни тўплайди, таҳлил қилади, улар асосида хулосалар чиқаради.

У шу хулосалардан ўзининг амалий фаолиятида фойдаланиш жараёнида ҳозирги замон ўқитувчи учун зарур бўлган жуда муҳим билимларни эгаллайди.

Касбий маҳоратни такомиллаштиришда шахсий педагогик изланишнинг аҳамияти каттадир. Ўқитувчи ишидаги муваффақиятни кунлик фаолиятида катталар ва болалар, айрим гуруҳ ва яқка шахслар билан алоқага ириша

олиш қобилиятини таъминлайди. Алоқалар фаолиятда дуч келадиган турли хил воқеаларга педагогик қоидалар нуқтаи назаридан эмас, балки шароитни ҳисобга олган ҳолда ижобий ҳал этиш талаб этилади. Таълим сифати давлат таълим стандартларига мувофиқ бўлиши учун амалий ва назарий машғулотлар ўтказилади. Бу соҳада илмий тадқиқот ишлари амалга оширилади. Шахсий изланишлар ва илмий тадқиқот ишларини олиб бориш ўқитувчининг касбий маҳоратини такомиллаштиришнинг муҳим омили бўлиб ҳисобланади. Мустақил Ўзбекистон давлатининг касб-хунар таълими коллежларида ишлайдиган ўқитувчи ватанпарварлик бурчини туғри англаган ҳолда ихтисосга доир билимларни чуқур билишлари лозимдир. Шунингдек, назарий, миллий ва умуминсоний қадриятларни, дунёвий, диний илмлардан ҳам хабардор маънавий баркамол бўлмоғи лозим. Ўқитувчи шахсининг касб соҳасидаги хусусиятлари бу - ўз касбига муҳаббатли бўлиш, педагогик назокат, педагогик тасаввур, ташкилотчилик қобилияти, ҳаққонийлик, дилкашлик, талабчанлик, қатъийлик ва мақсадга интилиш, вазминлик, ўзини тута билиш, касбий лаёқатлик ва бошқалар. Ўқитувчининг ижодкорлиги ўқувчининг ижодкорлигини уйғотади. Улар ўз ўқувчиларини ватанга садоқат руҳида тарбиялаш бир бирга уларнинг қалбида олижаноб фазилатларни қарор топтирадилар. Юқорида келтирилган фикрлардан кўриниб турибдики, замонавий, мустақил фикрлай оладиган, кенг дунёқарашга эга ўқитувчилар кўпайиши лозим. Келажак мустақил Ўзбекистоннинг истиқболи кўп жиҳатдан ўқитувчига унинг савиясига, ёш авлодни ўқитиш ва тарбиялаш ишига бўлган муносабатига боғлиқ. Ўқитувчи билимли, юксак маънавиятли бўлиши келажак авлоднинг билимли, юксак марраларни эгаллайдиган бахтли авлод бўлиб етишишини таъминлайди.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Азизхўжаева Н.Н. Педагог мутахассислигига тайёрлаш технологияси. – Т.: ТДПУ, 2000.
2. Азизхўжаева Н.Н. Педагогик технология ва педагогик маҳорат. – Т.: ТДПУ, 2003.
3. Ишмуҳамедов Р.Ж. Инновацион технологиялар ёрдамида таълим самарадорлигини ошириш йўллари. – Т.: ТДПУ, 2004.
4. Очилова Г. Педагогик маҳорат. – Т., 2005.
5. Фарберман Б.Л., Мусина Р.Т., Жумабоева Ф.А. Олий ўқув юртларида ўқитишнинг замонавий усуллари. – Т., 2002.

INGLIZ TILI FANIDA TALAFFUZ HAQIDA QARASHLAR VA FIKRLAR

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6594897>

Xudoyberdiyeva Gulruh Botiraliyevna

Karmana tumani 9-maktab

ingliz tili fani o'qituvchisi

Annotation: *This article shows pronunciations mistakes made by most ESL (English as a Second Language) learners, as well as Uzbek audience and introduce the English words that do not obey the usual rules for pronunciation, moreover, how words pronounce in British and American dialects with transcripts and in a way that is understandable to the reader through simple letters.*

Key words: *syllable, stress, British and American dialects, abbreviations, acronyms.*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada ko'pchilik ingliz tilini o'rganuvchilar, jumladan, o'zbek auditoriyasida ham kuzatiladigan talaffuzdagi xatolar, talaffuz qoidalariga bo'ysinmaydigan so'zlar bilan tanishtiradi. Qo'shimchasiga, so'zlarning amerika va britaniya so'zlashuv uslubidagi talaffuzlari ham transkripsiyalar, ham oddiy harflar orqali o'quvchiga tushunarli tarzda bayon etiladi.*

Kalit so'zlar: *bo'g'in, urg'u, britaniya va amerika so'zlashuv uslublari, qisqartma so'zlar, akronimlar.*

Ingliz tilini o'rganishni nima qiyinlashtiradi bilasizmi? Bunga harflarning turli xil o'rinlarda turlicha talaffuz qilinishi va qoidaga bo'ysinmaydigan harflarning talaffuzi sabab bo'lishi mumkin. Shuningdek, qoidaga bo'ysinmaydigan tovushlarni taniydigan darajada bo'lish uchun, avvalo, talaffuz qoidalarini bilish zarur. Qoidani bilmasdan turib yoki so'zning qanday talaffuz qilinishini lug'atlardan ko'rib bilmay turib xato talaffuz qilib qo'yish hech gap emas. Shu o'rinda, albatta, qoidadan mustasno holatlarni ham e'tiborga olish zarur. Ingliz tilini o'rganayotganlarning birinchi xatosi shuki, matnda ko'rgan yangi va notanish bo'lgan so'zni lug'atdan ko'rishadi-yu, lekin kamchilik o'rganuvchilar uni talaffuziga e'tibor qaratishadi.

Umuman olganda, katta matnda notanish so'zlar ko'p bo'lsa, ularning barchasini talaffuziga e'tibor berib ketish anchayin mushkul ko'rinadi. Ammo bu talaffuzni o'stirishning ilk qadami bo'lishi mumkin va shu bilan birgalikda, siz aytmoqchi bo'lgan so'zni noto'g'ri talaffuz qilib, boshqa ma'nodagi va umuman ingliz tilida mavjud bo'lmagan so'zni bildirib qo'yishingiz mumkin. O'zbek auditoriyasi va boshqa ingliz tilini o'rganuvchilar talaffuzlarida bir nechta qiyinchiliklarga duch kelishadi. Bunga chek qo'yish va noto'g'ri talaffuzni oldini olish uchun qoidaga bo'ysinmaydigan so'zlar va ularni to'g'ri talaffuz qilish qoidalari keltiriladi va misollar orqali yanada

mustahkamlanadi. Bu maqola orqali ko'pgina so'zlar va ularning talaffuzini o'rganib olish imkoniga ega bo'lasiz va talaffuzingizni ham yaxshilash imkoni paydo bo'ladi.

Aynan ingliz tilida ko'pgina so'zlar yozilganidek o'qilmaydi va hatto ma'nosiga qarab ham urg'u boshqa bo'g'inga tushishi mumkin. Misol uchun, birgina so'z ham ot, ham fe'l so'z turkumiga mansub bo'lgan holatlarda turlicha talaffuz qilinishi mumkin, hattoki urg'u tushgan bo'g'ini ham o'zgaradi. Bunga misol keltiradigan bo'lsak: conserve [kən-sə'əv] – Br, [kən'sɜ:v] – Am. so'zi fe'l so'z turkumiga mansub bo'lgan o'rinda urg'u ikkinchi bo'g'inga tushadi – [kən'sɜ:v] – bu so'zning ma'nosi –tejamoq|| (misol uchun –conserve energy|| – energiyani tejamoq) yoki –biror narsani yo'q bo'lib ketish, buzilib ketishdan himoyalamoq, saqlamoq|| hisoblanadi (misol uchun conserve wildlife|| – yovvoyi tabiatni himoya qilmoq); conservel so'zi ot so'z turkumiga mansub bo'lgan holatida urg'u birinchi bo'g'inga tushadi – ['kɒn.sɜ:v] (konn-sə'əv)– Br, ['kɑ:n.sɜ:v] (kaan-sərv) – Am. Buning tarjimasida kanserva bankasi\idishiga almashtirib qo'ymang. Bu so'zning ma'nosi – (mevalari katta-katta qilib to'g'ralgan)murabbo. Shuningdek, bir so'z ikki xil talaffuz qilinishi mumkin: –wind so'zi ot so'z turkumiga mansub bo'lgan holatda [wɪnd] (win'd) talaffuz qilinadi; –wind so'zi fe'l so'z turkumiga mansub bo'lgan holatida [waɪnd] (waaynd) talaffuz qilinadi. Aynan –biror narsani boshqa bir narsa atrofida aylantirmoq, aylanmoq|| va –o'ramoq|| degan ma'nolarni bildirganidagina shunday talaffuz qilinadi. Qolgan tarjimalarida [wɪnd] talaffuz qilinadi [1]. So'z boshida kelgan –x|| –eks|| deb talaffuz qilinmaydi, –z|| talaffuz qilinadi. Ko'pchilik o'rganuvchilar buni bilmasliklari mumkin. Buning sababi –x|| harfi bilan boshlangan so'zlar sanoqli bo'lgani uchun bunday talaffuzga e'tibor bermaganmiz. Qisqartma so'zlarda va akronimlardagi –x|| undosh tovushi (x-axis, x-chromosome,

XHTML, the x-factor, X-acto knife,...) –eks|| deb talaffuz qilinaveradi;

Misol uchun: –Xerox|| - ['ziə.rɒks] (zee-roks) – Br, ['zi:r.ɑ:ks] – Am.

xena – ['zi:nə] (zee-nə) xylem – ['zai.ləm]

xenon – ['zen.ɒn] – Br, ['zen.ɑ:n] – Am.

xenophobe – ['zen.ə.fəʊb]– Br, ['zen.ə.fouɪb] – Am.

xenophobic – [zen.ə'fəʊ.bɪk] – Br, [zen.ə'fou bɪk] – Am.

xenophobia – [zen.ə'fəʊ.bi.ə] – Br, [zen.ə'fou.bi.ə] – Am.

xylophone – ['zai.lə.fəʊn] –Br, ['zai.lə.foun] – Am.[1]

Ba'zi so'zlarda –o|| unlisi [ʌ] talaffuz qilinadi va ko'p holatlarda o'rganuvchilar noto'g'ri talaffuz qilib ketishadi. Ushbu qoidaga bo'ysunib talaffuz qilinadigan so'zlar 40dan ortiqni tashkil qiladi. Quyida shunday so'zlar keltirib o'tiladi:

mother – ['mʌð.ər] – Br, ['mʌð.ə] – Am.

thorough - ['θʌr.ə] – Br, ['θɜ:rə] – Am.

comfortable – ['kʌmp.fə.tə.bl] – Br, ['kʌmp.fə.t ə.bl] – Am.

color(Br), colour(Am) - ['kʌl.ər] – Br, ['kʌlə] – Am.

wonder - ['wʌn.dər] – Br, ['wʌn.də] – Am.

cover - ['kʌv.ər] – Br, ['kʌv.ə] – Am.

govern - ['gʌv.ən] – Br, ['gʌv.ən] – Am.

smother - ['smʌð.ər] – Br, ['smʌð.ə] – Am.

won - [wʌn] some - [sʌm] ton - [tʌn]

glove - [glʌv] front - [frʌnt] love - [lʌv]

dove - [dʌv] tongue - [tʌŋ] nothing - ['nʌθ.ɪŋ]

above - [ə'baʊv] company - ['kʌm.pə.ni]

none shove -dozen -

mongrel - ['mʌŋ.grəl] monk - [mʌŋk] sponge - [spʌndʒ]

flood - [flʌd] covenant - ['kʌv.ən.ənt]

oven - ['ʌv.ən] shovel - ['ʃʌv.əl] conjure - [kʌn.dʒər]

ingliz tili so'zlar va imlo qoidalari va talaffuzi bilan tushunish o'rganishni shuncha yaxshilaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1) Jakub Marian, Improve your English pronunciation and learn over 500 commonly mispronounced words, 1st edition, 2013, [www.jakubmarian.com],
- 2) J.D.O'Conor, Better English Pronunciation 2nd edition, Cambridge University Press, 67-83-b.;
- 3) Jakub Marian, One Hundred Most Commonly Mispronounced English Words, 2nd edition, 2015, 3-10-b., \jakubmarian.com\hundred-words

JAHON HAMJAMIYATIDA RUS TILI FANI AHAMIYATI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6594941>

Boboyeva Zaxro Zaripovna

*Navoiy viloyati Karmana tumani
9-maktabning rus tili fani o'qituvchisi*

Annotatsiya: *ushbu maqolada rus tilining rivojlanish tarixi, zamonaviy va qadimgi rus (Sharqiy slavyan) tili, butun jahonda rus tilining tutgan o'rni hamda uning ko'p mamlakatlar maktablari va universitetlarida o'qitilishi haqida so'z boradi.*

Kalit so'zlar: *til, rus tili, Sharqiy slavyan, Rossiya, ruslar, ukrainlar, beloruslar. Kiyev, hind - yevropa tillari.*

Til barcha bilimlar va tabiatning kalitidir. Til deganda insoniyat jamiyatining barcha davrida mavjud bo'lgan ijtimoiy hodisalar tushuniladi. Tilning asosiy maqsadi (yoki funksiyasi) aloqa vositasi sifatida xizmat qilishdir. Til tafakkur, inson ongi bilan uzviy bog'liq bo'lib, fikr va tuyg'ularimizni shakllantirish va ifodalash vositasi bo'lib xizmat qiladi. Sayyoramizda ikki mingdan ortiq til mavjud. Ular orasida rus tili eng ko'p gapiriladiganlardan biridir. Bu odamlar o'rtasidagi aloqada ishlatiladigan barcha til vositalarini o'z ichiga oladi. Biz hammamiz bilamizki, rus tili dunyodagi eng katta tillardan biri. Zamonaviy rus tili qadimgi rus (Sharqiy slavyan) tilining davomidir. Slavyan tillari ham hind - yevropa antikasini, ham grammatikasida, ham lug'atida saqlaydi. (To'g'ri, tirik hind - yevropa tillarining eng konservativi bu Boltiqbo'yi: Litva va Latviya.) Ushbu qadimiy meros rus tilini (qolgan slavyanlar singari) juda murakkab, ammo yoqimli qilib ko'rsatadi. Qadimgi rus tilida IX asrda Kiyev davlati tarkibida qadimgi rus millatiga asos solgan Sharqiy slavyan qabilalari gaplashgan. Bu til boshqa slavyan xalqlarining tillari bilan katta o'xshashliklarga ega bo'lgan. Ammo allaqachon ba'zi fonetik va leksik xususiyatlar bilan ajralib turgan. Barcha slavyan tillari (polyak, chex, slovak, serb - xorvat, sloven, makedon, bolgar, ukrain, belorus, rus) umumiy ildizdan - yagona proto - slavyan tilidan kelib chiqqan, ehtimol X-XI asrlarga qadar mavjud bo'lgan. XIV-XV asrlarda esa qadimgi rus millatining yagona tili asosida Kiyev davlatining parchalanishi natijasida uchta mustaqil til paydo bo'lgan: ruslar, ukrainlar va beloruslar, millatlar shakllanishi bilan milliy tillarga aylangan. Rossiyada kitob yozish an'anasining shakllanishi va rivojlanishi, rus tili tarixining asosiy bosqichlari, ilk kirillcha matnlar Sharqiy slavyanlar orasida X asrda paydo bo'lgan. 988 yilda rus tilida kitob yozish boshlandi. Xronikada Yaroslav dono bo'lgan davrda ishlagan ko'plab ulamolar haqida hikoya qilinadi. Ko'pincha liturgik kitoblar mos keladi. Sharqiy slavyan qo'lyozma kitoblarining asl nusxalari asosan slavyan skriptini

yaratuvchilarining talabalari Kiril va Metyusiylarning asarlariga oid Janubiy slavyan qo'lyozmalari bo'lgan. Yozishmalar jarayonida asl til Sharqiy slavyan tiliga moslashtirilgan. XX asr o'rtalaridan boshlab butun jahonda rus tilini o'rganish keng tarqaldi. Hozirgi paytda rus tili dunyodagi 100 dan ortiq mamlakatda o'qitiladi. 1967 yilda rus tili va adabiyoti o'qituvchilarining xalqaro assotsiatsiyasi, 1973 yilda A. S. Pushkin nomidagi rus tili instituti tashkil etilgan. Rus tili dunyoning eng keng tarqalgan va boy tillaridan biri bo'lib, ular tarqaladigan asosiy hududdan tashqarida turli millat vakillari tomonidan so'zlashiladi, nafaqat ushbu tillarning ona tillari bilan, balki o'zlari bilan ham muloqot qiladi. Davlat yoki rasmiy davlat bo'lgan chet ellarda ishlatiladigan ingliz va boshqa ba'zi tillar singari, rus tili Rossiyadan tashqarida ham keng qo'llaniladi. Masalan, xalqaro (davlatlararo) aloqaning turli sohalarida foydalaniladi. U –fan tili|| vazifasini bajaradi hamda turli mamlakatlar olimlari o'rtasidagi aloqa vositasi, umuminsoniy bilimlarni kodlash va saqlash vositasi bo'lib xizmat qilib kelmoqda. Statistika ko'rsatkichlarga qaraganda barcha dunyo ma'lumotlarining 60-70%i ingliz va rus tillarida nashr etilar ekan. Rus til - bu dunyo aloqa tizimlarining zaruriy aloqasi (radioeshittirishlar, havo va kosmik aloqalar va boshqalar)dir. Ingliz, rus va boshqa dunyo tillari nafaqat davlat funktsiyalarining o'ziga xos xususiyati bilan tavsiflanadi (masalan, lingua franca funktsiyasi, ya'ni turli mamlakatlarda bilimlarni tarqatish va ularning darajasini tekislashda vositachi; diplomatiya, xalqaro savdo,transport, turizm tilining funktsiyasi) balki, ushbu tillarni o'rganish va foydalanish uchun ongli ravishda tanlab olinadi. Ya'ni ko'p mamlakatlar maktablari va universitetlarida o'qitish mavzusi, xalqaro miqyosda –ishlaydigan til|| sifatida huquqiy tan olinishi, odamlar, birinchi navbatda BMT, xalqaro kongresslarda va boshqa joylarda rus tilining qo'llanilishi uning nufuzi sezilarli darajada yuqori ekanligidan dalolat beradi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki rus tili fani jahonda o'zining nufuzini necha asrlardan buyon saqlab kelmoqda.Hozirda dunyo tan olgan tillar toifasiga rus tili yetakchi o'rinni egalaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Rus tili madaniyati. (Darslik) Maslov V.G., 2010 - 160 b.
2. Rus tili va nutq madaniyati: Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. L.A. Vvedenskaya, L.G. Pavlova, E.Yu. Kashaeva, Rostov n / a: "Feniks" nashriyoti, 2001. - 544 b.
3. Rus tili va nutq madaniyati / I. A. Dolbina, T. A. Karpinets, O.A. Saltakova; Kuzbas davlat texnika universiteti, 2011.-- 63s.
4. XX asr oxiridagi rus tili. V.L. Vorontsova va boshqalar - M.: Rus madaniyatining tillari, 2009. - 478 b.

5. Zamonaviy rus tili. Darslik. Valgina N.S., Rosenthal D.E., Fomina M.I., 2002.nashr.

ILM-FAN SOHASIDA ZAMONAVIY TA'LIM USULLARDAN FOYDALANISH.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6594973>

Soatova Muhayyo Shavkatovna

Karmana tumani 9-maktabning

ingliz tili fani o'qituvchisi

Annotatsiya: *Mazkur maqolada ta'lim jarayonida yangi pedagogic texnologiyalarni joriy qilish haqida ma'lumot beriladi. Dars jarayonida har bir pedagog-o'qituvchi zamonaviy axborot texnologiyalarini qo'llashi, olib borilayotgan darsning samaradorligiga xizmat qilishi o'z ifodasini topgan.*

Kalit so'zlar: *ta'lim, ped texnologiya, interfaol, innovatsiya, metod, bilim, dars.*

Bugungi kunda amalga oshirilayotgan o'zgarishlar albatta yosh avlodga ta'lim berishda sifat darajasini takomillashtirish kerakligini talab qiladi. Chunki shiddat bilan rivojlanayotgan zamonda mustaqil fikrlaydigan yoshlarni tarbiyalash uchun o'quvchilarning ijodiy faoliyatini o'stirishni taqozo etadi. Shunday ekan, ta'lim jarayonida yangi o'qitish texnologiyalari va faol metodlarni qo'llash orqali bu natijaga erishish mumkin. Tarixga nazar soladigan bo'lsak o'quvchi shaxsida mustaqil fikrni shakllantirish uchun bir qancha pedagogik ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilgan. O'quv jarayonida o'quvchilarga avvalambor shaxs sifatida qarash kerak, shu bilan birgalikda turli pedagogik texnologiya va zamonaviy metodlardan foydalanilsa, o'quvchilarda mustaqil fikrlashga, masalaga ijodiy yondashishga, o'qishga, fanga bo'lgan qiziqishi ortib boradi. Bunday vazifalarni amalga oshirishda pedagoglarning xizmatlari kattadir. Shuning uchun ham o'quvchilarga ta'lim tarbiya berishda bugungi innovatsion va axborot texnologiyalarni qo'llash lozim. Shu bilan birgalikda rivojlangan mamlakatlar ta'lim jarayonida qo'llaydigan texnologiya va uslublardan hamkorlikda foydalanish maqsadga muvofiqdir. Behbudiy aytganidek –Dunyoda turmoq uchun dunyoviy fan va ilmlozimdur, zamona ilmi va fanidan bebahra millat boshqalarga poymol bo'lur||.

Bugungi kunda innovatsion texnologiya va interfaol uslublar soni juda ko'p. Ulardan ta'lim sohasida keng tarqalgan va qo'llaniladigan interfaol uslublarni sanab o'tamiz: –Aqliy hujum||, –Tarmoqlar|| (Klaster), –Assesment|| metodlari, –Bumerang||, –Skarabey||, –Charxpalak||, –Rezyume||, –Keys-stadi|| kabi texnologiyalarni qo'llashda pedagogdan innovatsion faoliyat talab etiladi.

Xo'sh innovatsion faoliyat nima? U qanday oshiriladi kabi savollar. Innovatsion faoliyat bu- uzluksiz ravishda yangiliklar asosida ishlash bo'lib, u uzoq vaqt davomida shakllanadi va takomillashib boradi. Innovatsion faoliyat pedagog

faoliyatiga ijobiy ta'sir etmay qolmaydi. Shuning uchun ham innovator-pedagoglar bugungi kun ta'lim tizimida o'zining innovatsionfaoliyatini keng yoyishi va interfaol usullarni yaratish orqali darslarda qo'llash lozim.

Interfaol ta'lim, interfaol uslublar muntazam moloqotga asoslangan uslublar tizimi bo'lib, o'quvchilarning hamkorlikdagi va faol ishtirokidagi ta'lim va uslublar tizimi hisoblanadi. Interfaol uslublar natijasida pedagog va o'quvchilar hamkorligi vujudga keladi. Pedagogik texnologiya – oldindan loyihalashtirilgan pedagogik jarayonning amaliyotda rejali va bir maromda tadbiiq etish yoki pedagogik masalani yechishga qaratilgan pedagogning uzluksiz o'zaro bog'langan harakatlari tizimidir. Pedagog o'z faoliyatini amalga oshirishda turli texnologiyalardan foydalanadi. Har bir dars va mavzu o'ziga xos texnologiyaga ega. Bu jarayonni amalga oshirishda o'quv jarayoni uchun yaratilgan sharoitlar, sinfdagi psixologik muhit va kayfiyat muhim rol o'ynaydi. Shuningdek pedagog shaxsi sifatleri ham muhim rol o'ynaydi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, bugungi kunda har qanday davlatning barqaror taraqqiyoti asosini innovatsion faoliyat tashkil etadi. Bu esa albatta ta'lim orqali amalga oshadi. Xalqimizning asriy orzularidan biri bu albatta yoshlarimiz kelajagi va ertangi kunga bo'lgan sihonchini orttirish. Ta'lim sifati yaxshi rivoj topgan jamiyatda albatta xalqning ma'naviyati va axloq odobi chiroyli bo'ladi. Bu o'z navabatida davlatning boy bo'lishiga ilmiy salohiyati yuksalishiga olib keladi. Biz tobora rivojlanib borayotgan bu zaminda avvalo ta'lim va tarbiyaga ehtiyoj nihoyatda yuqoridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. .Innovatsiya-yangilikka intilish, kelajakka qadam Xalq ta'limi jurnali -2018
2. Anorqulova G.M., Ro'zimatova G. –Ta'lim samaradorligini oshirishda o'quvchi shaxsini faollashtirishga qaratilgan ta'lim texnologiyalaridan foydalanishning pedagogik asoslari Xalq ta'limi-2019
3. Ishmuxammedov R., Yuldashev M. –Ta'lim va tajribada innovatsion pedagogik texnologiyalar T.: -2016

ILM-FAN SOHASINI YUQORI BOSQICHGA KO'TARISHDA FIZIKA FANINING O'RNI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6595018>

Boboqulova Feruza Baxtiyorovna

Navoiy viloyati Karmana tumani

9-maktab fizika fani o'qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolaning mazmun-mohiyati quyidagicha, umumta'lim maktablarda fizika fanini o'qitish sifatini oshirishda pedagog tomonidan yangicha g'oya va metodlarning dars jarayonida qo'llanishi, o'quvchilarga dars jarayonini yangicha texnikalar va yangi ma'lumotlar asosida tashkil qilishda zarur ko'nikmalar yoritib berilgan. Shu bilan bir qatorda fanni o'qitishdagi muammolar va ularga yechimlar ham ko'rsatib o'tilgan.*

Kalit so'zlar: *«Ta'lim to'g'risida»gi yangi tahriri qonun, formulalar, matematik qoida, mexanika.*

Ta'lim berish jarayoni o'zining murakkabligi va mashaqqati bilan maroqlidir. Kelajak avlod siz bergan ta'lim-tarbiya bilan kamol topishining o'zi insonga motivatsiya bag'ishlaydi. Umumta'lim maktablarida bugungi kunda fanlarni o'qitishda ko'pgina o'zgarishlar yuz bermoqda. Ayniqsa, yoshlar uchun muhim bo'lgan sohalarga bo'lgan e'tibor katta. Ta'lim berish mohir pedagog barcha narsaga e'tibor qaratishi lozim. Ya'ni, o'quvchining qiziqishidan tortib, fanning bugungi talabagicha, albatta. 2020-yil 23-sentabrdagi «Ta'lim to'g'risida»gi qonunning yangi tahririda qonun dasturi amalida ta'limdagi katta o'zgarishlar bosqichma-bosqich amalga oshmoqda. Ta'lim mazmuniga keng qamrovli pedagogik texnologiya kirib kela boshladi, maktab kimyo fani xonalarining zamon darajasida jihozlanish ishlari oxirlab bormoqda. Bu ishlarning ahamiyati beqiyosdir. Bugungi kunda respublikamizda joriy qilingan ta'lim tizimini jahon tajribasi asosida, yangicha dastur va metodlar orqali isloh qilish ishlari o'z samarasini bermoqda. Joylarda ijod maktablari va ixtisoslashtirilgan maktablarning faoliyatini tubdan yaxshilash, ulardagi ta'lim berish jarayonlarining sifatini ikki hissa oshirish va har bitta fanning o'qitish metodikasida yangicha yondashuvlarni joriy qilish bugungi kun talabiga aylanib ulgurdi. Fizika fanining asosiy mavzulariga tahlil qilayotganda fizik nazariyalar va qonunlarining metodik mohiyatlarini ochib berish ko'zda tutiladi. Fizika o'qitish metodikasining vazifasi o'quvchilarga ilmiy-texnik progress bilan bog'liq bolgan, sinflarda fizika o'qitish reformasining mazmunini tushuntirish, o'rta umumiy ta'lim va o'rta maxsus ta'limga o'tish munosabati bilan fizika fanining asosiy mazmuni va strukturasi tahlil qilib berishdan iborat. Fizika o'qitish metodikasi kursini o'rganish jarayonida o'quvchilar yangi avlod fizika

darsliklari, o'quv qo'llanmalari va asosiy metodik adabiyotlar bilan tanishishlari kerak bo'ladi. Fizika fani asosiy bo'limlarining mazmunini ochishda dunyoqarashni rivojlantirish, politexnik ta'lim muammosiga jiddiy e'tibor berish kerak bo'ladi. O'rta umuta'lim va o'rta maxsus ta'limda o'qitishning takomillashtirishda Fizika fanining vazifalari va dolzarb muammolari: ilmiy dunyoqarashni shakllantirish ma'naviy tarbiyaviy tadbirlar. O'suvchilarning kasb tanlashida fizikaning roli. Fizikani o'qitishda o'quvchilar asliy faoliyatlari va tushunchalarining rivojlanish darajasini bosqichli ravishda tashkil qilish nazariyasidagi asosiy tamoyillar. Fizika formulalar, matematik qoida va talablariga ko'ra shakl almashganda, fizika tilini tushunish uchun matematik asoslarni puxta o'zlashtirish lozim. Lekin kuzatishimizdan anislanishicha shuning o'zi etarli emasga o'xshaydi. Ayniqsa, o'quvchilarni formulalar zamirida qanday fizik mohiyat yashiringanligini, ya'ni formulalar bilan real haqiqat orasidagi munosabat qandayligini anglashga o'rgatish kerak. O'quvchilar formulalar bilan ishlab, tadqiq qilinayotgan ob'yektlar orasidagi o'xshashlik va farqni yanada nozikroq jihatlarini topishni, hodisalarning miqdoriy sifat jihatidan ajratmaslikni, fanlararo bog'lanishlarni, o'rganilayotgan hodisa va jarayonlarning fizik ma'nosini anglaydilar. Fizikaning rivojlanish tarixini, unga Sharqning buyuk allomalari qo'shgan hissalarini, jamiyat rivojlanishida fizika va texnikaning ahamiyatini, O'zbekistonda fizika va texnika sohasida olib borilayotgan tadqiqotlar haqida umumiy ma'lumotlarni bilish mumkin. Shu qatorda fizika fanini o'qitishning o'ziga xos xususiyatlari quyidagilar:

- fizik kattaliklarning Xalqaro birliklar tizimini tushuntira olish;
- mexanika: kinematika, dinamika, Nyuton va mexanikada saqlanish qonunlari, statika elementlari, suyuqliklar va gazlar mexanikasiga oid qonuniyatlarni bilish va misollar yordamida tushuntira olish;
- molekulyar fizika va termodinamika asoslari: molekulyar-kinetik nazariya asoslari, gaz va termodinamika qonunlari, suyuqlik va gazlarning o'zaro aylanishi, qattiq jismlar fizikasiga oid qonuniyatlarni bilish;
- elektrodinamika: elektostatika, o'zgarmas tok, turli muhitlarda elektr toki, magnit maydon, moddalarning magnit xossalari, elektomagnit induksiya qonuniyatlarini bilish;
- tebranish va to'lqinlar. Optika. Atom va yadro fizikasi: mexanik va elektromagnit tebranishlar va to'lqinlar, tovush, geometrik optika, nisbiylik nazariyasi elementlari, kvant, atom va elementar zarralar fizikalariga oid qonunlarini bilish hamda olamning fizik manzarasi to'g'risidagi bilimlarga ega bo'lish.

O'qituvchi zamon talabi darajasida dars berishi va yaxshi samara olishi uchun darsning kerakli shakllarini va unga mos o'qitish metodini to'g'ri tanlay bilishi kerak. So'ngi vaqtlarda vaqtli matbuotda va pedagogik hamda metodik adabiyotlarda

mavjud darsning axborot shakli jiddiy tanqid qilinmoqda. Fizika o'quv mashg'ulotlari va dars shakllarining yangi-yangi usullari tavsiya etilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Fizika ta'limi davriyligini loyihalash texnologiyasi. S.Qahhorov Toshkent – 2007
2. Fizika o'qitish metodikasi fanining samaradorligini oshirish yo'llari.
4. 3.G.E.Karlibayeva 2014 yil 3. Kurbanov Sh.Ye, Seytxalilov Ye. A. Ta'lim sifatini boshqarish. – T.: Shark, 2006.-592 bet
5. 4.Ta'lim to'g'risidagi onnuning yangi tahriri 23.09.2020 yil

“MAVLONO ORIF DEGGARONIY ZIYORATGOHI”

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6595048>

Habibullayeva Orzugul Shukrullayevna

Karmana tumani 9-umumiy o'rta ta'lim maktabining

Tarix fani o'qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Navoiy viloyati Karmana tumani Hazora qishlog'ida joylashgan tarixiy qadamjo haqida va buyuk avliyo Mavlono Orif Geggaroniy haqida va u kishining ustozalri va shogirdlari haqida fikr yuritiladi.*

Kalit so'zlar: *Tarixiy obidalar, tarix tilsimlari, buyuk shaxslarga ehtirom*

Ona diyorimiz O'zbekiston tarixiy obidalar , ziyoratgohlarga juda boydir. Shunday obida va ziyoratgohni o'zida mujassam etgan O'zbekistonning Buxoro va Samarqand orasida joylashgan manzil Navoiy viloyati Karmana tumanidagi Hazora qishlog'idir. Hazora qishlog'ida joylashgan Mavlono Orif Deggaroniy ziyoratgohlari qadimiy maskanlardan biridir. Mavlono Orif Deggaroniy ziyoratgohlarida Deggaroniy **qabrlari , tug'lari , qadimiy chillaxona, qudug' , masjid , muzey** joylashgan. 2007 – yilda bu yerda ta'mirlash ishlari olib borildi. Ushbu ziyoratgohga vatandoshlarimiz va chet ellik sayyohlar kelishsa bu yerning naqadar aziz maskan ekanligiga guvoh bo'lishadi. Mavlono Orif Deggaroniy 1313-yilda Hazora qishlog'I “Deggaron” dahasida tug'ulganlar. U kishi haqida to'liq ma'lumotlar kam. Mavlono Orif Deggaroniy Sayid Amir Kulolning eng yaqin shogiridlaridan biri bo'lgan. Xojagon Naqishbandiya tariqatiga muhim hissa qo'shgan. U kishi bashoratchi , karomatgo'y avliyo bo'lganlar. Mavlono Orif Deggaroniy 1380-yil vafot etganlar. “Deggaron “ -so'zi qazon yasovchi mahalla degan ma'noni anglatadi. Aytishlaricha bu ziyoratgohda qilingan niyat va duolar o'z ijobatini topar ekan .

1991-yil 16-may oyida Italiyalik 2 ta olim ushbu qadamjoga kelgan. Ularning qo'llaridagi manbada Hazora qishlog'idagi bu qadimiy bino VI-VII asrda qurilgani yozilgan. Ushbu kitobda qayid etilishicha , bu masjid Zardushtiylar davrida ibodatxona sifatida qurilgan. Ammo ayrim manbalarda masjid XI asrda qurilganligi aytilgan . Binoning 4 tomoni ochiq bo'lib , uning 9 ta gumbazini 4 ta g'isht ustun ko'tarib turadi.

Masjidga uzoqdan boqaningizda katta qubba ko'zingiz tushadi. Atrofida esa undan kichik qubalar bor. Masjid ichiga kirsangiz o'rtadagi katta qubani 4 ta fil poyalari ko'tarib turibdi, yani fil oyoqlari ma'nosida. Ustunlari juda qalin bo'lgani uchun fil poyalari deb nomlangan.

Masjid qulay geografik o'rinda qurilgan . Eshik va derazalar Janubda joylashgan. Qishda issiq , yozda salqin bo'lgan. Masjid Ziyoratgohning shimoliy - g'arbida joylashgan. Masjid shimolida qo'rg'on devorlari saqlanib qolgan. Masjidning shimol va

sharq tomonida 1 tadan deraza , janubida 2 ta deraza bor.Masjid aniqlik bilan to'g'ri o'lchamda kvadrat shakilda qurilgan.Tomonlari 17 X 17 metrni tashkil etadi. Yani to'rt tomoni ham 17 metrdan.Hozirgi kunda ushbu masjidning old tomonida usti yopiq ayvon qurilgan. Ayyonga qo'qonlik ustalari mahorati bilan uymakor naqishlar bilan bezangan ustunlar o'rnatilgan.

Ziyoratgohdagi muzeydan o'rta asrlardan XX asr boshlarigacha bo'lgan buyumlar joy olgan. Qadimiy kulolchilik buyumlari xumlar, ko'zalar shular jumlasidandir. Muzeydan yana qadimiy liboslar, ro'mollar, chachvon va so'zanalar joy olgan. Muzey xonasida devoriy suratlar bor. Bundan tashqari donni ezadigan va sutni quyultiradigan tarixiy ro'zg'or buyumlari mavjud. Muzey xonasi yorug', 6 ta deraza va uymakor ustunlar bor. o'chami 12X12 metr. Bizni e'tiborimizni tortgan buyum bu xumlar. Qadimda xumlarda oziq ovqat mahsulotlari saqlangan deb aytdi Tarix ustozingiz. Bu Xumlarda saqlangan mahsulotlar achibmagan, bijg'imagan. Sababi xum toza tuproqdan mohirona ishlangan va yozda salqin havo bergan. Bizga ma'lumki suv tarkibida vodorod va kislarod yana turli xil minerallar bo'ladi. Mavlono Orif Deggaroniy ziyoratgohlarida joylashgan qudug'dan chiqadigan suvni tadqiqotchilarimiz tekshirganlarida tabiiy va tozaligi haqida aytishgan. Suvning inson tanasiga foydali ekanligi hammaga ma'lum. Ziyoratga kelganlar niyat qilib bu suvdan ichishadi. Qudug'dan suv arqonlar yordamida chelak bilan chiqoriladi. Qudug'ning chuqurligi 20 metrdan oshadi. Aytishlaricha qudug'ga qarab aytilgan tilak ijobat bo'larkan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Karmana tarixi asari 2018-yil
2. Mahmud qashg'ariyning –Hayot durdonasidan tomchilar asari
3. Tarixiy manbalar

MAKTAB YOSHIDAGI BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA INGLIZ TILINI O'RGATISH

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6595069>

Ahmadova Umida Hasan qizi

Navoiy viloyati Karmana tumani

9-maktabning ingliz tili fani o'qituvchisi

Annotatsiya Ushbu maqolada yosh o'rganuvchilarga ingliz tilini o'qitish jarayonida qanday psixologik yondashuvlar kerakligi haqida ma'lumotlar berilgan: bolalarni aktivlikka undash, harakatli mashg'ulotlarga jalb qilish, uzundan- uzoq gapirishdan qochish lozimligi, bolalar bir-birlari va muallim bilan o'zaro muloqot qilish, qaytarish, o'zlarining va bir-birlarining xatolarini topish va tuzatish, maqto

Kalit so'zlar: Murakkab yo'nalish, bola psixologiyasi, zamonaviy psixologiya, jismoniy aktivlik, individual yondashuv, muvaffaqiyat kaliti, motivatsiya, actual, samara, muloqot.

Xorijiy til sifatida ingliz tilini yosh o'rganuvchilarga o'qitish anchayin murakkab yo'nalishdir. Fikrimcha, yosh o'qituvchilar uchun bunday auditoriyaga dars berish, dars bera olish ikki karra muhim va qiyindir, sababi ular endi- endi kasbiy ko'nikmalarni o'zlashtirayotgan mahali, til o'qitish metodikasidan tashqari, bola psixologiyasini tushunishlari ham talab etiladi. Kichik yoshli o'quvchilarni ushundan turib esa ularga yo'l topish mumkin emas, chamamda. Xo'sh, yosh o'rganuvchilarni o'qitish jarayonida qanday psixologik yondashuv qo'llash kerak? Bu ko'plab bahs- munozaralar, ilmiy ishlar uchun mavzu bo'lmoqda. Ba'zi mutaxassislar bolalarni o'qitishda ularga kattalardek munosabatda bo'lmaslikni, aksincha o'ta sabrli, quvnoq va o'yinqaroqlik hissiga ega bo'lishni tavsiya etishadi. Ikkinchi oqim esa bu fikrga qarshi. Qanday yondshgan maqul degan savlga zamonaviy psixologiyaning ta'lim psixologiyasi deb nomlangan yirik bir tarmog'I javob beradi. Psixologiyaning bu sohasi odamlar ta'lim olishida qanday asoslarga tayanish, turli yoshdagi o'rganuvchilarga nima qizig'u nima qiziq emas, yonalish berish metodikalari, ular va biz kabi bo'lish yonalishlarini tadqiq etadi. U yosh o'smir va katta yoshli o'rganuvchilarning ruhiy holati va qiziqishlarini o'rganishga alohida e'tibor qaratadi. Maqolani yozishda ta'lim psixologiyasi sohasidagi mutaxassislar bergan quyidagi maslahatlar e'tiborimni tortdi. Bolalar bir-birlari va muallim bilan o'zaro muloqot qilish orqali o'rganishadi. Ularni ko'pincha individual yondashuv talab etiladi. Qaytarish, qaytarish va yana bir bor qaytarish. Har yangi dars boshida avvalgi darslarni qaytarish muvaffaqiyat kalitidir. O'zlarining va bir-birlarining xatolarini topish va tuzatishga undash ham yaxshi samara beruvchi vosita

sifatida ko'rsatilgan bolalar psixologlari tomonidan. Maqtov, maqtov va yana maqtov. Bu usul o'quvchilarga motivatsiya, ya'ni qiziqish ulashishning eng yaxshi yollaridan biridir. Nazarimda, bu amaliy tavsiyalar juda aktual va biz kabi mutaxassislar uchun bolalarga ingliz tilini o'rganish psixologiyasini tushunishda foydalidir.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida asosan multimediali va ko'rgazmali usullar yordamida dars o'tish shu bilan birga o'yinli rolli tarzda dars o'tilsa o'quvchilarni ongi shunchalik tez va uzoq vat esida saqlaydi. Chunki bolalar asosan bu yoshda ko'rgazmali va rolli mashg'ulotlarga ko'p qiziqishadi. Ingliz tilini o'rgatish maktab davridan eas hali go'dakligidan boshlash va bog'cha ya'ni maktabgacha bo'lgan yoshda juda ko'p ma'lumotlar qabul qiladi va esda saqlab qolish xotirasi yaxshi rivojlanishiga olib keladi. Hozirda maktab davridan ingliz tili bo'yicha turli tanlov va o'quvchilarga imtiyozlar berilmoqda. Xususan, 9-11 sinf o'quvchilarining ingliz tili buyicha sertifikatlarni qo'lga kiritadigan bo'lsa nafaqat maktabdagi imtiholardan balki oliy ta'limga kirish buyicha shu fandan maksimal ball beriladi. Bu o'z navbatida yoshlarga ingliz tilini yoshligidan puxta egallashga ishtiyoq beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Z. Nishanova, G. Alimova - "Bolalar psixologiyasi va uni o'qitish metodikasi" o'quv qollanma.
2. Katy Allen - "Primary school teachers and the problems faced with teaching the English language" 2008
3. Jeremiy Harmer - "English language teaching" 2001.
4. Xorijiy tillarni yangi bosichga olib chiqish bo'yicha vazirlar Mahkamasi va XTV qaror va buyruqlari

O'ZBEKISTONDA TABIIY FANLARDAN XALQARO BAHOLASH BO'YICHA TIMMS VA PISA BUYICHA O'QUVCHI YOSHLARDA HAYOTIY BILIMLARINI OSHIRISH

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6595101>

Soatova Gulhayo Ibrohim qizi

Karmana tumani 9-maktabning

fizika fani o'qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu tezis –TIMSS topshiriqlari asosida o'quvchilarning tabiiy fan bo'yicha ta'lim yutuqlarini baholash|| xususida bo'lib, unda tabiiy fanning mazmun-mohiyati, PISA tadqiqotlari bo'yicha tushunchalar berilgan.*

Kalit so'zlar: *TIMSS; PISA buyicha o'quvchilarning tabiiy fanlarga bo'lgan qiziqishlarini orttirish; xalqaro baholash dasturini amaliyotda qo'llash; o'quvchilarni bilimga bo'lgan motivatsiyasini oshirish.*

XXI asrda insoniyat oldida turgan muammolar ilmiy tafakkur va ilmiy kashfiyotlarga asoslangan innovatsion yechimlarni talab etishi shubhasiz. Jamiyatga iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik muammolarni hal qilishda zarur bo'ladigan innovatsiyalarni rivojlantiradigan va ilmiy tadqiqotlar olib boradigan ilm egalari, olimlar kerak. Aytish mumkinki, tabiiy fanlar bo'yicha savodxonlik tayanch kompetensiya sanalib, tabiiy fanlarni o'qitishning asosiy maqsadidir. Tabiiy fanlarga asoslangan bilim hamda ko_nikmalar har bir shaxsning shaxsiy, ijtimoiy va kasbiy faoliyatida katta ahamiyatga ega, ilm-fan va unga asoslangan texnologiyalarni tushunish esa –yoshlarni hayotga tayyorlash||da markaziy o'rinni egallaydi.

O'quvchilarning bilim va malakasini umumiy ravishda tahlil qilish mamlakatdagi ta'lim sifati darajasini belgilaydi. Shu maqsadda o_quv yili davomida har bir ta'lim muassasasida ichki va tashqi monitoring o'tkazib boriladi. Uning natijasiga ko'ra, eng namunali maktablar ketma-ketligi, o'qituvchilar salohiyati va o'quvchilarning o'zlashtirish darajasi aniqlanadi. Bu jarayon ta'lim taraqqiyotini belgilovchi muhim mezon bo'lgani uchun Xalq ta'limi vazirligi tashabbusi bilan umumiy o'rta ta'lim maktabi o'quvchilari bilimini baholash bo'yicha xalqaro dasturlarni amaliyotga joriy etish maqsadida ilk qadamlar tashlandi. Ya'ni, o'quvchilar bilimini xalqaro talablarga yetkazish, unga mosligini o'rganib borish maqsadida PISA(Programme for International Student Assesment), TIMSS (Trends in Mathematics and Science Study) kabi baholash dasturlarini qo'llash rejalashtirilmoqda. Boshlangich sinf o'quvchilarining tabiiy fanlar xususida savodxonligini oshirishda TIMSS Xalqaro baholash dasturining o'rni beqiyosdir. TIMSS xalqaro tadqiqoti har 4 yil davomida 4- va 8-sinf o'quvchilarining

ta'lim yutuqlariga baho berib boriladi va shu bilan birga, nafaqat ularning bilim va ko'nikmasi, balki ularning ushbu fanlarga bo'lgan munosabati, qiziqishi, hamda ta'limga bo'lgan motivatsiyasini solishirishga imkon beradi. Tadqiqotning asosiy rejasi: 4 yil davomida 4-sinf o'quvchisi 8-sinfga yetgunga qadar uning matematika va tabiiy fanlar bilimining natijalari kuzatib boriladi. Shu yo'sinda maktabning boshlang'ich va yuqori sinf o'quvchilarining bilim yutuqlarining monitoringi amalga oshiriladi.

Tabiiy fanlarga asoslangan bilim hamda ko'nikmalar har bir shaxsning shaxsiy, ijtimoiy va kasbiy faoliyatida katta ahamiyatga ega, ilm-fan va unga asoslangan texnologiyalarni tushunish esa –yoshlarni hayotga tayyorlash||da markaziy o'rinni egallaydi. Tabiiy fanlar bo'yicha savodxonlik deganda shaxsning tabiiy fanlarga oid g_oyalarni bilishi, faol fuqaro sifatida tabiiy fanlar bilan bog'liq muammolarni hal qila olishi tushuniladi. O'quvchilarning tabiiy fanlar bo'yicha savodxonligini rivojlantirishda dars va darsdan tashqari o'qish soatlarida, to'garak mashg'ulotlarida, takrorlash darslarida yuqorida qayd etilgan TIMSS Xalqaro baholash dasturi topshiriqlaridan foydalanish muhim omil sanaladi. Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 10-dekabrda 997-sonli qaroriga asosan shu yili Respublikamizning 10000 dan ortiq maktablaridan 100 dan ortiq maktablar tanlab olindi va o'quvchilarning aniq, tabiiy va o'qish savodxonligi hamda kreativ fikrlash bo'yicha bilimlari sinovdan o'tkazildi. Albatta bunday tadqiqotlarga O'zbekistonimizning a'zo bo'lgani va ishtirok etgani o'quvchilarimizning ertaga hayotga tayyorlashda mustaqil fikrlashini oshirishga yaxshilashga kata foyda beradi.

ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018 yil 8 dekabrda –Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risidagi 997-sonli qarori
2. Ta'lim to'g'risidagi qonunning yangi tahriri 2020-yil 23-sentabr
3. O'zbekistonda Yangi Taraqqiyot davrida ta'lim tarbiya va ilm fan sohalarini rivojlantirish chora tadbirlari to'g'risida PF-6108 2020yil 6-noyabr

IKKINCHI JAHON URUSHIDA O'ZBEK AYOLLARINING O'RNINI .

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6595314>

Maftuna Turdiyeva

O'z MU Tarix 1-kurs magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqola ikkinchi jahon urushida o'zbek ayollarining matonati haqida malumot beradi. O'zbek ayollari asrlar davomida matonat timsoli bo'lgan.

Kalit so'zi: Urush, Qizil armiya, Jasorat, Qizil Yulduz, Harbiy gospital, Vatan uchun, ordenlar.

KIRISH

Inson – bu dunyoning mukammal xilqati, mavjudotlar ichida sarvaridir.

Aqllilik, manaviyat insonga hos eng muhim xususiyatlar bo'lib ular insonning tarixiy mohiyatidan bo'lib chiqadi.

Insoniyat boshidan ko'plab yo'qotishlar o'tgan. Tabiat inijliklari sabab, epidemiyalar sabab urushlar sabab. Bular ichida eng og'riqlisi bu ikkinchi jahon urushi. Ikkinchi jahon urushi xalqlarga og'ir kulfatlar, og'ir yo'qotishlar va fojialar olib keldi. XX asr insoniyat tarixiga o'zining ajoyib yutuqlari bilan kirib keldi. Bu bilan birga XX asr ikkinchi jahon urushi xalqlari taqdiriga qorong'u tunday bostirib kirdi, bu urushning asosiy aybdori fashist Germaniyasi edi. Ikkinchi jahon urushida SSSRning ham aybi bor edi.

ADABIYOTLAR VA METODOLOGIYA

Har qaysi xalq milliy qadriyatlarini o'z maqsad muddoalari shu xalq bilan birga umumbashariy taraqqiyot yutuqlari asosida rivojlantirib manaviy dunyosini yuksaltirib borishga intilar ekan bu borada tarixiy xotira masalasi alohida ahamiyat kasib etadi.³⁶ O'zbekiston Respublikasi birinchi prezidenti I. A. Karimov ta'kidlaganidek tarixiy xotira masalasi haqiqatdan ham alohida ahamiyat kasib etadi. Ikkinchi jahon urushi o'sha davir uchun „Ulug' vatan urush deb nomlanganligi urush yurtimiz sarhadlaridan necha ming kilometrda bo'lsada xalqimiz bu urushni vatan urushi deb urushga jonini tikadi bu xalqimizning qanchalar fidokorligini yana bir bor isbotlab beradi. O'zlikni anglash tarixini bilishdan boshlanadi³⁷. Birinchi prezinti I. Karimov aytganlaridek o'zligimizni anglashimiz uchun tarixni yaxshi bilishimiz kerak. Tariximizda o'chmas iz qoldirgan ikkinchi jahon urushi prezintimiz aytganlaridek jamiyatning har bir azosi o'z o'tmishini yaxshi bilsa bunday odamni yo'ldan urush har xil aqidalar tasiriga olish mumkin emas, Tarix saboqlari insonni hushyorlikka

³⁶ Islom K. Yuksak manaviyat yengilmas kuch-T.:Manaviyat.2008.-B.34

³⁷ I.Karimov. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q.-T:Sharq.1998.-B.5

o'rgatadi, idorosini mustahkamlaydi.³⁸ Insonlarni hushyorlikka chaqiradigan bu urush xalqini boshiga og'ir fojialarni olib keldi. Bu urushda onalar bolasidan, bolalar otasidan, ayollar umiryo'ldoshidan ayirilgan. Birinchi prezinti Islom Karimovning bu urush davri haqidagi fikirlarni eslab o'tsak „Urush yillari – O'zbekiston tarixining uzviyligi bir qismi. Bu tariximizdan biror sahifasini olib tashlamaymiz. Bu tarix bizni uni unutishga hech kimning haqqi yo'q o'sha qiyin kezlarda xalqimiz boshqa xalqlar bilan bir qatorda fashizim balosini daf etishga munosib va salmoqli hissa qushgani har doim katta faxr va g'urur bilan aytamiz, namayon qilamiz.“³⁹

Insoniyat ko'plab urushlarni kechirgan. Ikkinchi jahon urushi insoniyat tarixida eng yirik harbiy qarama-qarshiliklar edi. Urush 6 yil davom etib unda 110 mln yaqin harbiylar ishtirok etdi 65 mlnga yaqin insonlar halok bo'ldi. Bundan tashqari urush keltirgan ocharchilik qochqinlik ortidan bir necha mln odamlar azyat chekdi. Ikkinchi jahon urushi 1939 yil 1 sentabrda Germaniyaning Polshaga hujum qilishi bilan boshlangan va 1945 yil 2 sentabrda Yaponiyaning so'zsiz taslim bo'lishi bilan yakuniga yetdi. Ushbu urush o'z dahshatlari bilan ungacha bo'lgan barcha urushlar jamlanmasidan oshib tushdi. Urush ko'lami shu qadar keng ediki unda usha davrda mustaqil bo'lgan 1,7 mln aholisi bo'lgan. 61 ta davlat ishtirok etgan bo'lib bu jaroyon yer yuzi aholisining 80 foizi qamrab olgan bo'lib harbiy harakatlar 40 ta davlat 3 qita 4 okean hudidda olib borilgan edi. Hozirgi paytgacha ikkinchi jahon urushi yadroviy qurol qo'lanilgan yagona urush hisoblanib kelmoqda. Bu urushda dunyo bo'yicha qurbonlar sonni 65 mln kishini tashil etadi shulardan 27 mln sovet itifoqi fuqorolari 500000 nafari esa vatandoshlarimiz bo'lgan. Getlarning taxmini bo'yicha Sovet Ittifoqi 1941-yilning uzidayoq yo'q bo'lishi kerak edi. Fashiz Germaniyasi 1941-yil 22 iyunda yakshanba kuni tong otarda hujum qilmaslik haqida shartlar qog'ozda qolib ketdi va hujum boshlandi. Sovet xalqlari ittifoqi shu jumladan o'zbek xalqlari uchun og'ir sinovlar vaqti va ularning nemis fashiz bosqinchilariga qarshi fidokorona kurash boshlandi.⁴⁰ Sovet hukumati 22-iyun kuni urushning boshlanishi munosabati bilan mamlakat xalqlariga murojatnoma ishlab chiqdi va o'sha kuni radio orqali e'lon qilindi. Bu murojatnoma xalqni g'alabaga undaydigan murojatnoma buladi. Bu g'alabaga yurtimiz erkaklari bilan yelkama-yelka kurashgan o'zbek ayollarimiz ham o'chmas iz qoldirgan. Ayol va ona so'zlari sinonim ayollarimiz kichik jusasida urush yillar ham dardni ham yo'qotishlarni ham og'ir mehnat sinovlarini ham ko'tardilar. Bu yillarda ularining nozik yelkalarida juda og'ir masulyat turgan. Ayol deganda ham vaqt rahim shafqat so'zi bilan chambarchas bog'liq. Ayol hayot beradi. Ayol va hayot so'zlari ajralmas tushunchadir. Urush yillaridagi har bir ayol matonat ramzidir. Urush yillardagi ayollarni yakka qoyalarga o'xshatsak bo'ladi ular yolg'iz boshi bilan hamma ishni o'z qo'lga oldilar. Korxonalaridagi barcha ishchilarning yarmidan ko'prog'i ayollar

³⁸ O'sha kitob 9 bet.

³⁹ Islom. K. Turkiston umummiy uyimiz. -T.; O'zbekiston. 1995. -B. 12-13.

⁴⁰ O'zbekiston Sovet mustamlakachiligi davrida. -Sharq. T. 2000. -B. 430.

edi.Qishloqlardagi ishchilarning 75% ayollar tashkil etardi.,,Hamma narsa front uchun,,,Hammasi g'alaba uchun,,shiori ostida yashaydilar va kurashadilar.Zavodlarda ish boshlagan 13-14 yoshli qizlar va ayollar hech qayerda o'qitilmagan.Ularga faqat qanday ish qilishi o'rgatilgan . Qishloqlarda ayollar og'ir mashinalarni boshqargan.Urushning ikkinchi kunidan boshlab Toshkent shahridagi barcha korxonalarda mahalalarda va boshqa jamoat joylarida ko'p ming kishilik mitinglar bo'ldi.1941 yil 26 iyunda Toshkent to'qimachilik kobinatida ko'p ming kishilik miting o'tkazildi mitingda ayollar o'z zinmalariga majburiyatlarini qabul qilganliklari ta'kitladi.Shaharda o'zing va frontdga ketgan turmush o'rtog'ing uchun ishla!degan shior keng quloq yoydi. Marifatli, fidoiy, zahmatkash,yuzi ham qalbi ham go'zal bo'lgan o'zbek ayollari nomini, ular amalga oshirgan ishlarni dunyo xalqlari albatta bilishi kerak.

Ikkinchi jahon urushi jangohlarida bir yarim mln nafar vatandoshimiz janga kirgan.Respublikamizda usha paytda qarib 4 mln aholi istiqomat qilardi to'rtiyuz mingdan ziyod kishi urushda xalok bo'lgan bo'lsa taxminan 130 000 nafar kishi bedarak ketgan bu xalqiniz uchun katta yo'qatish edi.O'zbekistondan 4555 nafar xotin-qiz urush yillarda frontda erkaklar bilan bir safda turib janga kirishdi ⁴¹

1941-yil 26-iyunda toshkentlik 1551,28-iyunda farg'onalik 423,xorazmlik 147, andijonlik 798,namanganlik 267 nafar xotin-qiz armiya safiga qabul qilishlarini frontda jang qilishi istagini bildirib ariza topshirgan .

1942-yil bahorda Toshkent Davlat tibbiyot inistitini tugatib frontga otlangan 20 nafar yosh birachlar orsida Nuri SHokirova,Po'latoy Qodirova,Sobira Majidova, singari ham bor edi.Urushning dastlabgi yillarda o'zbek deligatsiyasi tushgan va sovg'a-salomlar ortilgan poyezni boshqarib borgan mashinist Bashorat Mirboboyva,Zebo G'aniyva,Muqadam Ashrapova Aziza Qalandarva,Roza Ibroximova va Mavjuda Samatovalar haqiqiy qahromonlar qatoridan o'rin olishgan biroq sovet mustamlakachiligi davrida o'zbek ayollarning tabiatida mavjud bo'lgan vatanparvarlik,millatparvarlik tuyg'ulari suniy ravishda Ittifoq deb atalgan hudud bilan o'lchangan.Bu esa ularda milly uzlikni anglash milliy mustaqillik uchun kurashga qaratilgan ehtiyojlarning shakilanishga imkon bermagan ⁴²

Ulug' Vatan urushi frontlarda O'zbekiston xotin-qizlari jangchilar bilan bir qatorda turib jasorat ko'rsatilar shuning uchun ularning nomi tarixda oltin hariflar bilan yozilgandir.O'bek xalqi o'zining jasur bu qizi bilan fahirlanadi.Ulug' Vatan urushi boshlangan vaqtida u Moskiva teatr rasomchilik o'qishda edi.U ko'ngillilar safida frontga jo'nadi va senaypiralar qismida xizmat qildi.U jang maydonida ko'rsatgan jasorati uchun Qizil Bayroq ordeni va bir qancha medallar bilan mukofatlandi va unga givardiyachi unvoni berildi ⁴³

⁴¹ Shamsutdinov.R.Karimov.Vatan tarixi.Uchinchi kitob.-T.:Sharq,2010.-B.343

⁴² O'sha kitob.

⁴³ Правда Востока.Gazetasi.1943-yil.29-oktabr

O'zbek ayollarning Vatan mustaqilligi yurt obodligi uchun olib borgan kurashlardagi jasurligi va sobitqadonliliklari, millatparvarliklari urush yillari ayniqsa yanada bilindi.

Moskiva jangida O'zbek xalqining shonli qizlari ham mardona jang qildi ular orasida Zebo G'aniyeva (1923-2010) ham bor edi u aktiyor bo'lish orzusi bilan dastlab Toshkent xronologeya sutudiyasida o'qidi urush boshlanganida Moskvada tahsil olayotgan Zebo G'aniyeva tibbiy hamshira bo'lib jang maydoniga kirib boradi u keyinchalik jangovar foyatini minomyotchi po'limyotchi sifatida davom etiradi Zebo G'aniyeva quroldosh dugonasi bilan birgalikda 130 o'qchi deviziyasida sinayperlik harakatining tuzulishda tashobuz ko'rsatdi. U 1942-yilning 23 mayda katta Viragova qishlog'ini ozod etishda oyog'idan og'ir yarodor bo'ldi bunga qadar esa Zebo G'aniyeva 129 ta fashistni yo'q qilgan edi bu qahromonligi uchun bir necha medallar bilan taqdirlangan. Zebo G'aniyeva malumotlarga qaraganda 17 marotaba jarohlik operatsiyasini boshidan o'tkazgan. Qahramon qizimiz Zebo G'aniyeva 2010 yil Moskvada vafot etdi.

O'zbekistonda usha yillari 4 ming 555 nafar hotin-qiz frontga safarbar etildi ular orasida Zebo G'aniyeva, Yelina Stimpkovskaya, Olga Sanferova, Rahima Alimova, Sharofat Eshanturayeva va kabi mohir merganlarning yuzlab fashistlarni yer tishlatgan. Harbiy jarroh Muqadam Ashropova qanchadan qancha askarlarni hayotini saqalab qoldi. Hujumkor avayatsiya kuzatuvchisi Sayyora Shukorova mashhur radislar Roza ibragimova, Sobira Majidova, opa singil Munira va Roziya G'iyosova imkon qadar g'alabani yaqinlashtirgan uchun kurashganlar. Ushbu jasur ayollar bugun oramizda yo'q ularning yorqin hotirasi xalqimiz yodida abadiy saqlanadi.⁴⁴

Bu haqida so'z borganda Sovet Ittifoqi Qahramoni Yelina Konstantinobva Stimpkovskaya hayoti va faoliyati haqida alohida to'xtalish lozim. Chunki Yelina Stimpkovskaya O'zbekistondan frontga safarbar etilgan xotin-qizlar orasidan shu yuksak unvonga munosib ko'rilgan ikki nafar ayol jangchidan biri hisoblanadi. Afsonalarga aylangan bu jasur qiz 1921-yilda Belarusiyaning Minsk viloyati Koligorsk tumanidagi Mazurshichina qishlog'da tug'ulgan bo'lib urushga qadar Sirdaryo viloyatidagi Boyovut qishlog'ida yashagan. Urush boshlanganida Toshkent pedagogika institutida taxsil olayotgan Yelina 1941-yil 21-iyunda tarix fanidan imtihonni alo bahoga topshirib, ertasi kuni frontga otlangan. U 1941-yil iyun oyidan armiya xizmatiga kirgan, radoitelegrafchilar kursini tamomlagan. 1942-yil yanvaridan harakatdagi armiya safiga xizmatni boshlagan. 1942-yil iyunida Janubiy-G'arbiy fronti 21-armiyasi 76-o'qchi diviziyasi 216-o'qchi polka o'qchi batalonining radisti Yelina Stimpkovskaya bataloni Belgorod viloyati Shebekin tumani Zimovenka qishlog'i yaqinida dushman qurshovidan chiqayotganida polk O'zbekistonshtabi bilan aloqani taminlab turgan. Kichik serjant Yelina Stimpkovskaya 1942-yil 16-iyundagi jang payti

⁴⁴ Akmal.S.G'alaba bog'i falsafasi.-Toshkent.2021.-B.117

dushman qo'shinlari qurshab olayotgan bo'lishiga qaramay, halok bo'lgan muvofiqlashtiruvchi o'rnini bosib, rasiya orqali artelleriya o'q yomg'irini o'zi turgan joyga yo'natirgan. So'ng vzvod tarkibida batalonning chekinini taminlagan va o'sha jangda halok bo'lgan.⁴⁵ Bu yosh jangchi qizimiz 20 yoshida halok bo'ldi va 1946-yil „Sovet Qahramoni,“ unvoni bilan taqdirlandi. Toshkent pedagogik institutidan ikki nafar vakili Yelina Stempkovskaya va Ziyamat Husanov, „Sovet Ittifoqi Qahramoni,“ unvoniga sazovar bo'lgan. Olga Sanfirova urushgacha Xorazmda yashagan. 1942-yilda Batay harbiy aviasiya o'quvchilar maktabini bitirgan va harahatidagi armiyada xizmatni boshlagan. Uchuvchi, bo'g'in kamandiri, eskadrilya komandiri lavozimlarida xizmat qilgan. U 46-tungi bombardimonchi aviapolk eskadrilyasi komandiri sifatida dushman jonli kuchlari va istehkomlarini yo'q qilish uchun 630 ta tungi jangavor parvozni amalga oshirib, 875 soat jangovar parvozda bo'lgan va dushmanga 77 tonna aviabomba tashlagan. Kapitan Sanfirova 1944-yil 13-dekabr tunda dushman pozitsiyalarini yo'q qilish bo'yicha jangovar topshiriqni bajarish vaqtida qahramonlarcha halok bo'lgan. Belarussiyaning Grodno shahridagi „Birodarlik,“ qabristoniga dafn etgan. Yurtimizning yana bir matonatli qizlaridan biri Soliha Davronova. Soliha Davronova Buxoro shahridagi Quybeshev nomli o'rta maktabni tamomlab aparatida ishlay boshladi. Nemis-fashis boshqinchilari Ulug' Vatanimizga hujum boshlagan paytida Solihada frontga boorish, dushmanga qarshi kurash orzusi tug'ildi. 1942-yilning erta baxorida Soliha o'z dugonalari Rahima Olimova, Salomat Sanginova, Xosiyat Usmonova va Qosimovalar bilan birga ko'ngili ravishda Savet Armiyasi safiga yozilib frontga junadilar. Soliha Davronova xizmat qilgan qism fashist boshqinchilarini Maskivadan uloqtirib tashlab frontning turli uchastkalarida jang olib borgan edilar.

Soliha Davronova front sharoitiga kunikibgina qolmay uzini o't olov ichiga ham tashladi. Soliha Davronovaning jangovar qobiliyati janglarda toblandi va takomillashdi. U dastlab qismda sanitariya instruktori, miladshe komandrligidan ofiserlik darajasiga kutariidi qisim jangchilari uni sevikli singil, mexribon opa, jangovor dust deb atardilar. U tashkilotchi rahbariga aylandi. U bataliyon komsolmol tashkilotchisi lavozimiga kutarildi. U chaqqon qiz bo'lib har qanday jangovar topshiriqni bajarishga qiziqib kirishishi va hozir javobligi bilan hammani qoyil qoldirardi. Qismdagi kattayu kichik hamma bu o'zbek qizini tashabbuskor va dovyurak bo'lgani uchun ham behat hurmat qilardilar. Polkdagilar Solihani g'azbli qiz deb ham atar edilar. Dushman tanklari izg'ib yurgan jang maydonida yarador bo'lgan jangchilar qonga belanib yotar. Soliha esa ularga yordam kursatish va jang maydonidan olish chiqish uchun quyundan yog'ilib uqlar ostidan ular tomon emaklab borardi.⁴⁶ Qizg'in janglarning birida Soliha yarador bo'ldi. Soliha Davronova saninetruktor bo'lib ishlagan

⁴⁵ O'zbekistonlik Ikkinchi jahon urushi qahramonlari. -T.: Sharq. 2020. -B. 265.

⁴⁶ A. Rahmat. Vatan botirlari. -T.: Yosh gvardiya. 1965. -B. 115

yuzlarcha yaradorlarni jang maydonidan olib chiqib ularni hayotini saqlab qoldi. Jangovar xizmatlari jasurligi uchun medal bilan mukofotlandi 1943-yil qishki janglar vaqtida Soliha komenestik partiya safiga utish uchun bataliyon partiya tashlikilotiga ariza berdi va jang maydonida o'tkazilgan partiya jasur jangchi Soliha Davronovani bir og'izdan partiya safiga qabul qilishga Soliha Davronovaga urushyillarida kursatgan xizmatlari uchun II darajali Vatan urushi, Qizil Yulduz ordenlari va bir necha medallari bilan mukofotlandi. Yana bir o'zbek qizi bulmasada Toshkentda yashagan va ishlagan qizimiz Sanferova Olga Alwksandrovna u 1917-yil 2-mayda Quybeshov shahrida tug'ilgan. Millati-tatar. KPSS azosi. 9 sinfni Maskva oblastining Komolonova shahrida aeroklubni tugatgan. Toshkentda yashagan va ishlagan. Bataysk uchuvchilar aviasiya maktabini tugatgan. 1941-yil dekabrda Sovet Armiyasida. 1942-yildan Ulug'Vatan urushi frontida. 46-gvardiyachi tungi bombardimonchi aviyasiya polki eskadriliya komandiri gvardiyachi kapitan O.A. Saifirova dushman qo'shinlari istehkomlarini bombardimon qilish uchun 630 marta jangavor tungi parvoz qilgan. 1944-yil MogilyovGrognno yaqinidagi operiyatsiyalarda Ptich daryosidan o'tishda o'rnak ko'rsatdi. 1944-yil 13-dekabrda jangavor topshiriqni bajarib qaytayotganda samaliyoti dushman tomonidan urib shikaslantirilgach, parashotda o'zini tashlagan, ammo mina maydoniga tushib portlab ketgan. 1945-yil 23-fevaralda vafotidan so'ng Sovet Ittifoqi Qahramoni unvoni berilgan.⁴⁷

Tinchlik! Naqadar qisqa-yu mazmuni olam qadar keng so'z bu! Olam qadar keng deyayotganimning boisi nazarimda rejamizning dadilligi-yu orzularimizning ro'yobi onalik saodati-yu, bunyodkorlik hayojoni zaminning bahoriy yoniqligi-yu, kuz hosilining bo'liqligi-hamma-hammasi shu birgina so'z bag'riga jo bo'lgabdek.⁴⁸ Og'ir urush yillari jang maydonlariga otlangan yurtimiz ayollaridan qanchadan-qancha arizalar tushdi. 23-24-iyunda Samarqand, Buxoro, Andijon, Namangan, Farg'ona, Nukus va respublikaning boshqa shaharlarida ham ko'p ming kishilik mitinglar bo'lib o'tdi. Ularda so'zga chiqqanlarning nutqlari Vatanni ko'kraklarini qalqon qilib himoya qilishga mamlakat ichkarisida va frontda yovuz bosqinchilar ustidan g'alabani taminlashga qaratilgan ohang bilan to'lib toshgan edi. Har kuni frontga jo'nash istagini bildirib harbiy kommissarliklarga kelib turgan arizalar oqimi O'zbekistonliklarning milliy vatanparvarlik ruhi yuksakligini yaqqolnamunasi bo'ldi. Mazkur arizalarni turli kasbdagi va har xil millatga mansub kishilar, erkaklar va ayollar, yoshlar va keksalar, partiyali va partiyasizlar edilar.⁴⁹ Arxiv hujjatlarining dalolat berishicha urushning dastlabki kunlarida respublikaning shahar va tuman harbiy

⁴⁷ Jasoratnoma. N.G. Bereznyak. -T. 1990. -B. 247-248.

⁴⁸ R. SHomansurova. Jangchi qizlar qissasi. -T. O'zbekiston. 1990. -B. 44.

⁴⁹ M. Jo'rayev. O'zbekiston sovet mustamlakachiligi davrida. -T. Sharq. 2000. -B. 436

komissarliklariga respublikkaning shahar va tuman harbiy komissarliklariga ko'ngillilardan 14 mingdan ortiq ariza tushgan.⁵⁰

XULLOSA

Xullosa qilib shuni aytishim joizki urush qaysi davrda qachon qayerda bo'lmasin og'ir davir hisoblanadi. Insonyat boshidan juda ko'plab urushlar janglar o'tdi lekin ikkinchi jahon urushi insonlar boshiga juda og'ir musibatlar solgan urush hisoblanadi. Ikkinchi jahon urushi deb atalgan bu urush fashistlar Germaniyasi Polshaga hujum qilgan kuni umuman boshlanmadi. Ikkinchi jahon urushining boshlanishi 1918-yilda urush tugagan paytdan boshlab muqarrar edi, bu deyarli butun Yevropaning qayta bo'linishiga olib keldi. Barcha shartnomalar imzolanganidan so'ng, hududlarning bir qismi olib qo'yilgan qayta tuzilgan mamlakatlarning har biri o'zining kichik urushini boshladi. Rossiya imperiyasi xarobarida paydo bo'lgan yangi sotsialistik davlatning ikkinchi jahon urushida ko'plab talofatlarga duchor bo'ldi. Bu insoniyat tarixidagi eng yirik ikkinchi jahon urushi birinchi jahon urushining mantiqiy davomi bo'ldi. Germaniya Sovet davlati hududiga armiyasining katta qismini olib kirdi. Xalqimiz ikkinchi jahon urushida jang maydonlarida va front ortida ulkan jasorat va matonat ko'rsatib fashizim ustidan g'alaba qozonishda uzlarining munosib hissalarini qo'shdi. O'sha g'oyat og'ir va suronli davrda yurtimiz frontning mustahkam ta'minot bazasiga aylandi, bu yerdagi sanoat korxonalari harbiy sohaga moslashtirib ularning faoliyati front ehtiyojlari uchun yo'naltirildi. O'zbekistonga evakuatsiya qilingan yuzdan ziyod zavod va fabrikalarni tiklashda fuqarolarimiz bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etildi.

Afsuski bu urush bizning xalqimiz boshiga og'ir yo'qotishlarni, og'ir jarohatlarni olib keldi. Urush yillarida xalqimiz g'alaba uchun qancha qurbonlar berdi. Bu g'alaba bizga yo'qotishlar va og'riqlar evaziga keldi.

REFERENCES:

1. Karimov.I.A.Yuksak manaviyat yengilmas kuch.-T.:Manaviyat.2008.-B.34.
2. Karimov.I.A.Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q.-T.:Sharq.1998.-b.5.
3. Karimov.I.A.Turkiston umumiy uyimiz.-T.:O'zbekiston.1995.-B.12-13.
4. O'zbekiston Sovet mustamlakachiligi davrida .-T.Sharq.2000.-B.430.
5. Shamsutdinov.R.Karimov.Vatan tarixi.Uchinchi kitob.-T.Sharq.-B.20
6. Правда Востока.Gazetasi.1943-yil.29-oktabr.
7. Akmal.S.G'alaba bog'i falsafasi.-Toshkent.2021.-B.117.
8. O'zbekistonlik Ikkinchi jahon urushi qahramonlari.-T.Sharq.2020.-B.265.
9. Rahmat.A.Vatan botirlari.-T.Yosh gvardiya.1965.-B.115.
10. N.G.Bereznyak.Jasoratnoma.-T.1990.-B.247-248.

⁵⁰РЦХИДНИ ф 17 .оп.8. 95.л. 13.

11. Shomansurova.Jangchi qizlar qissasi.-T.O'zbekiston.1990.-B.44.
12. Jo'rayev'M.O'zbekiston sovet mustamlakachiligi davrida.-T.Sharq.2000.-B.44.
13. РЦХИДНИ.Ф.17.оп.8.95.л.13.

FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING LINGVOMADANIY XUSUSIYATLARI HAQIDA

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6595348>

A'zamova Gulnoza Abduxoliq qizi

SamDCHTI birinchi kurs magistranti

Annotatsiya: *Frazeologik birliklar tarkibi va tuzilishida barqaror, alohida leksik birlik vazifasini bajaradigan, leksik jihatdan bo'linmaydigan va qiymatli so'z birikmasidir. Lingvomadaniy tahlil ijtimoiy hayot darajasining tildagi aks etishini o'rganishda aktiv qo'llaniladi. Ushbu maqola frazeologik birliklarning lingvomadaniy xususiyatlarini o'rganishga bag'ishlangan.*

Kalit so'zlar: *Linvokulturalogiya, madaniy aloqalar, semantik tuzilish, ifoda plani, madaniy qadriyat, milliy an'analar.*

Аннотация: *Фраzeологизмы – это лексически устойчивые, лексически неделимые и ценные словосочетания, выступающие в роли отдельных лексических единиц. Лингвокультурологический анализ активно используется для изучения языкового отражения уровня общественной жизни. Данная статья посвящена изучению лингвокультурологических особенностей фразеологических единиц.*

Ключевые слова: *лингвокультурология, культурные связи, смысловая структура, план выражения, культурные ценности, национальные традиции.*

Annotation: *A phrase is a lexical unit that is stable in structure and , acts as a separate lexical unit, is lexically indivisible, and is valuable. Linguocultural analysis is actively used to study the linguistic reflection of the level of social life. This article is devoted to the study of linguistic and cultural features of phraseological units.*

Keywords: *Linguculture, cultural relations, semantic structure, expression plan, cultural values, national traditions.*

Zamonaviy tilshunoslikda tilni lingvo-kognitiv, kommunikativ yo'nalishlardan kelib chiqib o'rganish muhim ahamiyat kasb etib bormoqda. Tilning mohiyatini o'rganish har bir millatning ma'naviy merosi, tarixi, milliy qadriyatlari, madaniy boyliklarini chuqurroq anglab yetishga imkon yaratib beradi. Til va madaniyat o'rtasidagi aloqa, milliy mentalitetni anglash tilning mohiyati va uning kommunikativ funksiyasini chuqur va ilmiy o'rganib , tahlil qilishga zarurat yaratib beradi. Xalqlar o'rtasidagi ijtimoiy-iqtisodiy va o'zaro madaniy aloqalar ham jadallik bilan rivojlanmoqda. Va bu aloqalarni shakllantirib, mustahkamlash maqsadida yangi tillarni o'rganish va ishlatish ham kengayib bormoqda. Yangi tilni o'rganish sizga o'sha millatning madaniyatini o'rganishingizga va kerak bulsa his qilishingizga imkon

beradi. Shu ma'noda, til va madaniyat o'rtasidagi aloqani o'rganish dolzarb masala bo'lib qoldi. Bugungi kunda insonlar, xalqlar, mamlakatlar o'rtasidagi iqtisodiy-siyosiy, madaniy hamda ilmiy aloqalar, xalqaro madaniy kommunikativ jarayonlar tilshunoslik sohasida tillarning o'zaro munosabati va til madaniyati hamda tilning milliy o'ziga xos ko'rinishi kabi qator masalalarni o'z ichiga olgan, alohida yo'nalish va predmetni o'z ichiga olgan yangi soha lingvokulturalogiyaning yuzaga kelishiga sabab bo'lmoqda. Lingvokulturemalarga madaniyatning biror bo'lagini aks ettiruvchi so'zlar, frazeologik birliklar, so'z birikmalari, gaplar, paremiyalar, murakkab sintaktik butunliklar, matnlar va hokazolar kiradi. Lingvokulturema mazmun va ifoda planiga ega, ifoda plani yuqorida ko'rsatilgan birliklar, mazmun planini esa o'sha birliklarning semantikasi tashkil qiladi. Demak, lingvokulturema kontseptdan o'zining mazmun va ifoda planiga ega bo'lishi bilan farq qiladi, lingvokulturologiya uchun xalq madaniyatini lisoniy ko'rinishda namoyon etish asosiy vazifa hisoblanadi. Uningcha, "lingvokulturema" tushunchasi qiyosiy tilshunoslik uchun foydali, "zero til – madaniy fakt, biz meros qilib oladigan madaniyatning tarkibiy qismi va ayni paytda qurol hamdir. Xalq madaniyati til orqali verballashadi, aynan til madaniyatining tayanch, asosiy tushunchalarini harakatga keltiradi va ularni belgilar ko'rinishida, ya'ni so'zlar vositasida ifoda etadi" [2.15].

Turli xalqlar madaniyatida mavjud yuqorida keltirilgan o'ziga xosliklarning tilda aks ettirilishini o'rganish lingvokulturologiyaning asosiy vazifalaridan biridir. Lingvokulturologiya tilshunoslikning yosh, yangi sohasi bo'lsa-da, biroq unda frazeologik, konseptologik, leksikografik va lingvodidaktik yo'nalishlar shakllanib ulgurgan. Lingvokulturalogiyaning asosiy vazifasi – til bilan madaniyatning bog'liq tomonini, ya'ni madaniyatga oid tushunchalarning tilda va uning turli vositalarida ifodalanish usullarini o'rganish, til va xalq mentaliteti o'rtasidagi o'zaro aloqalarni tavsiflashdan iborat. O'zbekistondagi bir qator olimlar, xususan, A.Abdulazizov, D.Ashurova, Sh.Safarov, O'. Yusupov, A.Mamatov va boshqa tadqiqotchilar lingvokulturologiya sohasiga salmoqli hissa qo'shib kelmoqdalar. Lingvokulturologik tadqiqotlar sotsiolingvistika, etnolingvistika, psixolingvistika, lingvomamlakatshunoslik, madaniyatshunoslik va boshqa shunga yaqin sohalararo miqyosda olib boriladi. Professor D.Ashurova fikricha, lingvokulturologiyaning eng muhim vazifalaridan biri – metodologik shart-sharoitlarni aniqlashtirish, tadqiqotlarning konseptual qonun-qoidalari hamda madaniyat nuqtayi nazaridan ajratib olingan til birliklarini (lingvokulturemalar) tizimiga solish va tasniflash muammolarini ishlab chiqish hisoblanadi.

Ma'lumki, madaniyat tildagi frazeologizmlarda so'zlardagidan ko'ra yaqqolroq namoyon bo'ladi. Misol sifatida, fransuz va o'zbek tillaridagi hudud va kishi nomlari ishtirok etgan frazeologik birliklarni keltirish mumkin. Masalan, fransuz umuman sodir bo'lmaslik ma'nosini ifodalash uchun *A la Saint-Glinglin* - hech qachon (*Glinglin*

nomli avliyo yo'qligi, va bu avliyo uchun atalgan bayram yo'qligi sababli, nutqda hech qachon ma'nosida qo'llanilgan va shu holatda tilda o'rnashib qolgan.); boylukni ifodalashda: Être riche comme Crésus - Kresusdek boy bo'lmoq (Kresus - Lideya qiroli mil.avv. VI asr, o'zining boyligi bilan tanilgan); hasislik, ziqnalikni ifodalashda: Être avare comme un Auvergnat - Overgnelikdek ziqna bo'lmoq (Auvergne - Fransiyaning markaziy qismidagi viloyat nomi. Tarixda Avergn dehqonlari o'zining yashash sharoitining yomonligi va qiyinligi bilan ajralib turgan, shuning uchun ham "ziqna" nomini olgan); ikkilanishni ifodalash uchun: être comme l'âne de Buridan - Buridanning eshagidek bo'lmoq (Jean Buridan: sxolastik faylasuf, Sorbonna rektori (1300-1366). Uning nomi juda och bo'lgan, bir chelak suv va bir o'ram pichandan bir xil masofada turib ikkalasidan birini tanlay olmagan eshak haqidagi mashhur argumenti orqali ommalshagan). (3.63, 68)

O'zbek tilidagi frazeologizmlarda ham shu kabi holat kuzatiladi. Misol tariqasida Bog'dodda hammayoq tinch, so'rab-so'rab Makkani topsa bo'ladi, Xo'ja ko'rsinga, Alixo'ja-Xo'jaali, Alpomishdek yigit, Barchinoydek go'zal kabi frazeologik birliklar o'zida o'zbek madaniyatini aks ettirishini ko'rsatish mumkin. Demak, har bir millat o'z tili va madaniyatiga ega bo'lib, madaniyat tilda turli til birliklari (leksemalar, frazeologik birliklar)da o'z aksini topishi til va madaniyatning bir-biri bilan chambarchas bog'liq ekanligini tasdiqlaydi.

Lingvokulturalogiya madaniyatshunoslik va tilshunoslik fanlari o'rtasida yuzaga kelgan umumlashma fan hisoblanadi va u madaniyatning o'zaro ta'siri va bog'liqligi, bu bog'liqlikning shakllanishi hamda yaxlit bir sistema sifatida til va tildan tashqarida aks etishi kabi hodisalarni o'rganish bilan shug'ullanadi. Bir tomondan lingvokulturalogiya insoniyatning madaniy faktordagi o'rni, ikkinchi tomondan esa til faktoridagi insonning o'rnini o'rganadi. Hozirgi vaqtda lingvokulturalogiya jahon, xususan rus, fransuz, o'zbek tilshunosligida eng rivojlangan yo'nalishlardan biri bo'lib, bu borada bir qancha o'quv qo'llanmalar yaratilgan. O'zbek tilshunosligida ham bu sohada qator ishlar olib borilmoqda. Keyingi yillarda tilning frazeologik tizimiga ham alohida e'tibor berilmoqda. Frazeologik birliklar xalqlarning madaniyati va milliy mentalitet haqidagi ma'lumotlarni ifodalaydigan til birliklari. Biz frazeologik iboralar orqali xalqning milliy mentaliteti, millatning etnomadaniyati haqida kerakli ma'lumotlarga ega bo'lishimiz mumkin. Umuman olganda, frazeologiya millatning yashash tarzi, madaniyati, milliy an'analari va bilimining yorqin ifodasi. Frazeologik birliklar millatning madaniyatini ko'rsatadigan ma'lumotlar manbai va muayyan lingvomadaniyatni ifodalaydigan yorqin til birligidir. Shuni ta'kidlab o'tish kerakki, zamonaviy tilshunoslik rivojida frazeologiyaning milliy-madaniy xususiyatlarini o'rganish juda ham munosibdir. Ko'pgina tilshunoslar tomonidan tan olinganidek, tilning frazeologiyalarga boyligi har bir xalqning milliy-madaniy o'ziga xosligini ifodalaydigan vosita bo'lib xizmat qiladi. Chunki mohiyatan, bunday til birliklari shu til

foydalanuvchilarining milliy madaniyatini aks ettiradi. Shu sababdan ham bugungi ko'pgina tilshunoslar frazeologik birliklarni o'rganishga alohida e'tibor berib kelishmoqda. Tilshunos V. A. Maslova aytgan edi: "Semantik tuzilishiga ko'ra frazeologik birliklar xalqning davomiy rivojlanish jarayonini ifodalaydi, madaniy qoliqlar, standartlar, timsollarni avloddan avlodga olib uzatadi, muhrlaydi va yozib qo'yadi."

Til madaniyat xazinasini, sandig'i, majmuyi hisoblanib, leksika, grammatika, iboralar, maqol va matallar, forklor va ilmiy adabiyot, og'zaki va yozma nutqda madaniy qadriyatlarni saqlab keladi. Til - madaniyat tashuvchisi bo'lib, ajdodlardan avlodlarga milliy madaniyat xazinasini meros qilib qoldiradi. Yosh avlod ona tili barobarida ajdodlarning boy madaniy tajribasini ham o'zlashtiradi. Til - madaniyatning quroli, vositasidir. u xalq madaniyati vositasida inson shaxsiyatini, til sohibini shakllantiradi. Til madaniyatning milliy komponentlari orasida birinchi o'rinda turadi. Til birinchi navbatda, madaniyatga kishilik jamiyatining ham muloqot vositasi, ham ushbu muloqotni uzib qo'yuvchi vosita bolishiga yordam beradi.

FOYDALANILGA ADABIYOTLAR:

1. Maslova V. A. Lingvokulturologiya: Ucheb. Posobie. – M.: Academia, 2001-208s.
2. Vorobyev V. V. Lingvokulturologiya. Teoriya i metodi. –M., 1997.
3. Бардоши В., Эттингер Ш., ШтельтингС., Бутина Е В. Фразеологизмы французского языка: Словарь-практикум. Екатеринбург: Уральское изд-во, 2002.
4. А. Г. Назарян Фразеология современного французского языка, Москва " Высшая школа" 1987.
5. V. L. Arxangelskiy. Zamonaviy rus tilidagi barqaror iboralar. Rostov universiteti nashriyoti, 1964.
6. Yo'ldoshev. B. "Hozirgi frazeologik birliklarning funksional-uslubiy xususiyatlari". Toshkent 1993.
7. X. Berdiyurov, R. Rasulov, B. Yo'ldoshev. O'zbek frazeologiyasidan materiallar. Sam., Birinchi qism, 1976.
8. Sh. Safarov. Kognitiv Tilshunoslik. "Sangzor" nashriyoti 2006.
9. Шукурова, М. А. СВЯЗЬ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ С КУЛЬТУРОЙ РУССКОГО И УЗБЕКСКОГО НАРОДОВ. Science and Education, 1(Special Issue 3), 2020.

HYDROSEPHALIA: IN CHILDREN AND ADULTS - SYMPTOMS, CAUSES

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6595380>

Alixonova Nilufar

Axmadaliyeva Xushnoza

*Teachers of the Technical College of Public Health
named after Abu Ali ibn Sino*

Abstract: *Hydrocephalus (Greek: ὕδωρ - - from the word "water" + κεφαλή "head") is a disease characterized by the accumulation of excess spinal fluid in the ventricular system of the brain, which is caused by the secretion of spinal fluid. (cerebral ventricles) Difficulty in reaching the site of absorption (subarachnoid space) into the blood system - occlusive hydrocephalus, or absorption disorder - occurs as a result of areorptive hydrocephalus.*

Hydrocephalus is a person who suffers from hydrocephalus.

Spinal fluid is also called cerebrospinal fluid, which is vital for nerve tissue function. The cerebrospinal fluid is present in both the brain and the spinal cord. In the brain, this fluid is stored in four ventricles in the center of the skull. The two upper ventricles are located in the two hemispheres, and the two lower ventricles are located along the central axis of the brain. The ventricles communicate with each other through a system of tubes called the waterways. In addition, cerebrospinal fluid can travel to the subarachnoid space that separates the cerebral cortex and to the cerebral cisterns at the base of the skull.

The functions of cerebrospinal fluid are different:

Protection of nerve tissues from external mechanical influences;

Removal of harmful substances from the brain and delivery of nutrients;

Maintain a stable value of intracranial (intracranial) pressure.

The volume of cerebrospinal fluid is relatively small, about 50 ml in infants and 120-150 ml in adults.

The cerebrospinal fluid, like blood, circulates in the cranial cavity. However, its composition is constantly changing: 3 times a day in adults, often in infants - 8 times a day. Adults produce 0.35 ml of cerebrospinal fluid per minute, about 500 ml per day. In adults, cerebrospinal fluid pressure can vary over a wide range - from 70 to 180 mm Hg. up to.

The cerebrospinal fluid is mainly formed in the ventricles of the brain. Two-thirds of the fluid is formed in the ventricular junction, and the rest in the ventricular

membrane and cerebral cortex. Inside the skull, in a special vein at the top of the neck, the venous sinuses absorb it.

TYPES OF HYDROSEPHALIA

There are three main forms of the disease: open, closed (occlusion), and hypersecretory.

The closed form of the disease develops when there is a physical barrier that prevents the re-flow of cerebrospinal fluid into the systemic bloodstream from the intended pathways of the skull. The cause of this type of disease can be various cysts, tumors or hemorrhages.

The overt form of hydrocephalus is observed when the mechanism of absorption of cerebrospinal fluid into the systemic bloodstream is disrupted. The cause of this type of disease is usually a previous infection, such as meningitis or the presence of blood in the subarachnoid space.

Hypersecretory hydrocephalus is a relatively rare disease that occurs in about 5% of cases. This occurs as a result of overproduction of spinal fluid. This condition can occur, for example, due to vascular pathology.

There are also congenital, acquired, and substitutable types of hydrocephalus. Congenital hydrocephalus is when a person has the disease from birth. Acquired hydrocephalus is a consequence of the diseases experienced. Substitute disease occurs when the brain tissue is degraded and replaced by an increased volume of cerebrospinal fluid.

According to the intensity of pathological processes, the disease is divided into acute and chronic types. The acute type develops within a few days, usually in a closed form, and requires immediate surgical intervention. The chronic type develops within a few months. It is often associated with an overt disease.

Depending on the location of the increase in cerebrospinal fluid volume, the disease is divided into external, internal and mixed types:

Externally, excess fluid accumulates mainly in the space between the cerebral cortex.

Internally, the disease affects the ventricles of the brain. This condition is often associated with a congenital closed form. In addition, internal hydrocephalus can be divided into symmetric and unilateral. Unilateral type of hydrocephalus is diagnosed when an increase in cerebrospinal fluid volume affects only one of the two symmetrically located ventricles.

In the mixed type, an increase in fluid volume is observed in both the ventricles and the space between the cerebral cortex.

In addition, the disease can have compensated and decompensated forms. In the compensated form, despite the increase in fluid volume, compression of the nervous structures of the brain is not observed and, accordingly, there are no negative

neurological symptoms. However, treatment of the disease if not started, it may progress to a decompensated phase.

According to the dynamics of development, hydrocephalus is divided into progressive, stabilized (stabilized) and regressive forms. Depending on the level of spinal fluid pressure, the disease is divided into hypertensive (high pressure), normotensive (normal pressure) and hypotensive (low pressure).

REFERENCES:

1. M.F.Ziyayeva. Z.O.Rizayeva. "Bolalarda hamshiralik parvarishi". Toshkent, "Fan va texnologiya" 2012 yil.
2. X.N Fayziyev. « Сестринский уход за детьми » Toshkent, «Ilm ziyo» nashriyoti, 2008 yil
3. K.S Inomov. «Pediatriyada hamshiralik ishi» Toshkent, 2007 yil
4. www.ziyonet.uz
5. <https://mymedic.uz/>

GASTRITIS CAUSES, SYMPTOMS

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6595404>

Ibragimova Nasiba

*Teacher of the Technical College of Public Health
named after Abu Ali ibn Sino (Djizzakh)*

Saidova Gulrux

*Teacher of the Technical College of Public Health
named after Abu Ali ibn Sino*

Abstract: *Gastritis or inflammation of the lining of the stomach is one of the most common human diseases. According to statistics, about 80-90% of people have experienced an episode of illness at least once in their lifetime. In old age, 70-90% of people suffer from various forms of gastritis. A chronic form of gastritis can turn into an ulcerative disease, stomach cancer.*

Gastritis is an inflammation of the lining of the stomach that causes the organs to malfunction. When gastritis occurs, food is poorly digested, leading to weakness and lack of energy. Gastritis, like most diseases, can be acute or chronic. In addition, gastritis is characterized by a decrease in the acidity of gastric juice, normal and high.

Nowadays, gastritis can be called a century disease. Both adults and children suffer from it.

Gastritis is characterized by various internal and external factors that contribute to the development of pathology. Clinically in the form of inflammation (acute or chronic). Acute inflammation is short-lived. Damage to the gastric mucosa with concentrated acids, alkalis and other chemicals can lead to dangerous consequences (death).

Prolonged (chronic) illness reduces quality of life and manifests itself in the form of pain. Accompanying symptoms include:

- Abdominal heaviness;
- Heartburn;
- Diarrhea or constipation;
- Flatulence;
- Bad breath.

The chronic form of the disease is dangerous with atrophy of the gastric mucosa. As a result, the pancreas stops working properly. Atypical cells begin to appear instead of healthy cells. Self-repair of the gastric mucosa is one of the causes of imbalance - the development of ulcers and cancer.

The stomach is the most delicate part of the digestive system. It involves at least three complex digestive processes: the mechanical mixing of the food ball, the chemical breakdown of food, and the absorption of nutrients.

Gastritis often affects the lining of the stomach, the lining of the stomach. This layer produces two complementary digestive components - gastric juice and protective mucus.

Digestion in the stomach is a finely tuned biochemical process of the body. This is confirmed by the normal acidic pH of gastric juice (its main component is hydrochloric acid), as well as by the difference in acidity in different parts of it. High acidity (pH 1.0-1.2) is observed in the initial part of the stomach, while low acidity (pH 5.0-6.0) is observed at the junction of the stomach with the small intestine. In the duodenum, the pH is alkaline.

Unpleasant sensation in gastritis - heartburn - is primarily the result of a violation of the acid-base balance in any part of the gastrointestinal tract. In addition, the pathogenesis of gastritis is characterized by abnormal acid balance in certain parts of the stomach - low or high acidity.

Rough effects on digestion: food and chemical poisoning, gastric bile excretion, intestinal infections, regular intake of certain medications, carbonated, alcoholic beverages and other factors have a negative impact on the condition of the gastric mucosa. Microbial factors have been shown to significantly affect the development of gastritis.

Short-term adverse effects on digestion are limited to clinical signs of acute inflammation of the following nature:

- Catarrhal;
- Fibrinosis;
- Necrotic;
- Phlegmon.

Catarrhal gastritis is associated with malnutrition and mild food poisoning. Fibrinosis and necrotic gastritis usually occur as a result of poisoning with heavy metals, saturated acids, and hydroxide salts. Phlegmonous gastritis is associated with mechanical injury of the stomach wall.

Long-term effects on the weakened organism lead to the development of chronic pathogenesis, which is aggravated by ulcerative processes in the stomach wall. Gastritis can cause oncological processes in the gastrointestinal tract.

The diversity of gastritis in humans is due to its complex classification. A detailed study of the clinical signs of gastritis is essential for gastroenterologists in the use of treatment modalities. In our case, it is a description of different forms of the disease, which helps students to understand at least a little bit of the general appearance of gastritis.

REFERENCES:

1. M.F.Ziyayeva. Z.O.Rizayeva. “Bolalarda hamshiralik parvarishi”. Toshkent, “Fan va texnologiya” 2012 yil.
2. X.N Fayziyev. « Сестринский уход за детьми » Toshkent, «Ilm ziyo» nashriyoti, 2008 yil
3. K.S Inomov. «Pediatriyada hamshiralik ishi» Toshkent, 2007 yil
4. www.ziyonet.uz
5. <https://mymedic.uz/>

SENCHA CMD DAN CORDOVA YORDAMIDA ANDROID ILOVALAR YARATISH

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6596321>

Shukurov Dilmurod Xudayberdiyevich

JDPI, "Ta'limda axborot texnologiyalari"

yo'nalishi 2-kurs magistranti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada cordova yordamida android ilovalar yaratish va ulardan foydalanish shart-sharoitlari, ilovaning natijasi va unga erishish haqida fikr yuritilgan.*

Kalit so'zlar: *android ilovalar, ilovalardan foydalanish, ilovalar yaratish.*

Kordova: Apache Cordova Android, iOS, BlackBerry va Windows Phone qurilmalari uchun ilovalar yaratuvchi API va qadoqlash vositalarini taqdim etadi. Sencha Cmd 5+ bir nechta qurilish profillarini qo'llab-quvvatlaydigan qurilish tizimini taqdim etadi. Bu mahalliy qadoqlash uchun ideal. Cordova Native Packager komponentlari ushbu xususiyatdan to'liq foydalanish uchun yangilandi.

Paketni tanlash: Cordova o'rtasida tanlov qilishda bir nechta narsaga e'tibor berish muhimdir:

- Cordova qadoqlash vositalari sizga mashinangizda bir vaqtning o'zida bir nechta platformalar yaratish imkonini beradi.

- Cordova doimiy ravishda ochiq kodli hamjamiyat tomonidan yangilanadi.

Sencha Cmd-dan Cordova yordamida foydalanish Sencha Cmd bilan yaratilgan har bir ilova ushbu xizmatlar orqali mahalliy platformalar uchun yaratish imkoniyatiga ega. Sencha Cmd ilovangizni yaratish, uni Cordova uchun to'g'ri joyga qo'yish va ilovangizni yaratish, taqlid qilish yoki ishga tushirish uchun tegishli buyruqlarni ishga tushirish kabi takrorlanadigan barcha vazifalarni bajaradi.

Mahalliy rivojlanishni boshlash haqida ko'proq ma'lumot olish uchun Apache Cordova platformasi qo'llanmalariga qarang. Ushbu qo'llanmalar tizimni ishga tushirish va ishga tushirish uchun zarur bo'lgan boshlang'ich ma'lumotlarini va shartlarni taqdim etadi.

Muhim eslatmalar

1. `1.packager.json` butunlay olib tashlandi. Agar loyihangiz hali ham ushbu faylni o'z ichiga olsa, uni xavfsiz olib tashlashingiz mumkin. Bu fayl faqat Senchaning eski Native Packager dasturida ishlatilgan.

2. Cordova uchun Sencha Cmd faqat ilovalarning DEBUG versiyalarini yaratishi mumkin, Release (ilovalar do'koni uchun) versiyasini emas. Chiqarish versiyalarini

yaratish uchun siz Android uchun Eclipse yoki IntelliJ va iOS uchun Xcode kabi paketlovchidan foydalanishingiz kerak.

3. Sencha Cmd Cordova buyruqlari to'g'ri ishlashi uchun sizda Java JRE 1.8 bo'lishi kerak. Windows va Mac OS X uchun Sencha Cmd 6 va undan keyingi versiyalarini standart o'rnatuvchilarda joriy JRE bilan yuklab olish mumkin bo'lsa-da, Cordova vositalari Sencha Cmd ichki JRE-ni topa olmaydi va foydalanmaydi.

Atrof muhitni sozlash

Cordova ilovasini ishlab chiqishdan oldin siz o'z muhitingizni quyidagi dasturiy ta'minot bilan sozlashingiz kerak bo'ladi:

1. [Install Java](#)

JRE 8-versiyadan OpenJDK 11gacha qo'llab-quvvatlanadi.

2. [Install Node.js](#)

Agar siz Cordova bilan paketlash va taqlid qilishni istasangiz, uni quyidagi buyruq bilan o'rnatish:

```
npm install -g cordova
```

Agar siz Mac-da bo'lsangiz, o'rnatishni yakunlash uchun "sudo" ni qo'shishingiz kerak bo'lishi mumkin.

Keyin buyruq quyidagicha bo'ladi:

```
sudo npm install -g cordova
```

Eslatma: Ilovangizni paketlash va taqlid qilish uchun Cordova-ni o'rnatish yoki yo'qmi, Cordova API ilovangiz uchun mavjud. Cordova qadoqlash va emulyatsiya Cordova API-laridan foydalanishga ta'sir qilmaydi.

4. Sencha Cmd-ni yuklab oling va o'rnatish. Ushbu jarayon haqida ko'proq ma'lumot olish uchun Cmd Intro Guide-ni ko'rib chiqing.

4. Maqsadli qurilma platformasiga xos talablarni tekshiring va qondirish:

Android: Android SDK menejerini yuklab oling va o'rnatish. BlackBerry: BlackBerry Native SDK-ni ko'rib chiqing va BlackBerry Keys buyurtma formasi bilan ilovalaringizga imzo chekish uchun ro'yxatdan o'ting.

iOS: Apple iOS provayder profillari portalida iOS ta'minoti uchun barcha qadamlarni bajaring (Apple ID, parol va sotib olingan dasturchi litsenziyasi talab qilinadi). Sertifikat olish, qurilmalarni aniqlash va AppID olish uchun ushbu saytdan foydalaning.

Bundan tashqari, bepul Xcode dasturini yuklab oling va o'rnatish. IOS ilovasini qurilmaga o'rnatishdan oldin uni disk raskadrovka qilish uchun Xcode simulyatoridan foydalanishingiz mumkin.

config.xml

Cordova ilovasini yaratganingizda, ular ikkalasi ham loyihangiz uchun config.xml faylini yaratadi. Cordova config.xml ni "app_root/cordova" jildida saqlaydi.

Sencha buyruq ilovasini yarating va Cordova ilovangizni ishga tushiring

Cmd ning yaratish buyrug'i yordamida ilovangizni quyidagicha yarating:

```
sencha -sdk /path/to/extjs-framework generate app MyApp /path/to/MyApp
```

Cordova ilovangizni quyidagicha ishga tushiring: Yangi yaratilgan loyiha papkasiga o'ting va quyidagi buyruqlardan birini ishga tushiring

(APP_ID and APP_NAME arguments optional).

```
sencha cordova init com.mycompany.MyApp MyApp
```

Endi yuqoridagi buyruq bajarilgandan so'ng loyiha papkasida telefon bo'shlig'i yoki cordova katalogini ko'rishingiz kerak.

Universal ilovalar uchun

Agar siz Ext JS 6+ universal ilovasini yaratgan bo'lsangiz, yaratilgan ilova allaqachon app.json'da qurilish blokini o'z ichiga oladi. Ilovangiz allaqachon bloklar blokiga ega bo'lsa, sencha phonegap/cordova init buyrug'i app.json faylingizni o'zgartira olmaydi. Cordova qo'llab-quvvatlashini qo'shish uchun Cordova integratsiyasini qo'shish uchun ilovangizning app.json Builds obyektini o'zgartiring. Quyidagi misol zamonaviy qurilish profilini qanday o'zgartirishni ko'rsatadi:

```
"builds": {
  "classic": {
    "toolkit": "classic",
    "theme": "theme-triton"
  },
  "modern": {
    "toolkit": "modern",
    "theme": "theme-cupertino",
    "packager": "cordova",
    "cordova": {
      "config": {
        "platforms": "ios",
        "id": "com.mydomain.MyApp"
      }
    }
  }
}
```

Mavjud profillardan istalganini o'zgartirishingiz mumkin. Shuningdek, siz yangi profil yaratishingiz va uni o'zingiz yoqtirgan deb atashingiz mumkin. Quyida Cordova integratsiyasi bilan maxsus qurilish profilining namunasi keltirilgan:

```
"cordova_android": {
  "packager": "cordova",
  "toolkit": "modern",
  "theme": "theme-neptune",
  "cordova": {
    "config": {
      "platforms": "android",
      "id": "com.mycompany.test",

```

```
"name": "test"
```

```
}
```

```
}
```

```
}
```

Universal bo'lmagan ilovalar uchun

Agar siz universal dastur yaratmagan bo'lsangiz, app.json da qurilish obyektini ko'rasiz. Sencha cordova init buyrug'ini ishga tushirganingizda bu fayl siz uchun yaratilgan.

Endi loyihangizning app.json faylida Cordova integratsiyasiga ega qurilish profilini ko'rishingiz kerak. E'tibor bering, app.json loyihangizning ildizida joylashgan. app.json faylingizda quyidagiga o'xshash qurilish obyektini mavjudligini toping va tasdiqlang.

```
"builds": {  
  "native": {  
    "packager": "cordova",  
    "cordova": {  
      "config": {  
        "platforms": "android",  
        "id": "com.mydomain.MyApp"      }  
    }  
  }  
}
```

Maxsus qurish profillaridan foydalanish

Agar siz o'zingizning shaxsiy profilingizni yaratishga qaror qilsangiz yoki yaratilgan "mahalliy" profildan foydalansangiz, ilovangiz manifestini yaratishda qaysi profildan foydalanish kerakligini qo'lda belgilashingiz kerak bo'ladi. Buning uchun quyidagilarni bajaring:

1. Loyihangizning ildizida index.html ni oching

2. Ext.beforeLoad ilgagini toping

3. Ushbu ilgak ichidagi kodning oxiriga yaqin Ext.manifest = profil degan chiziqqa e'tibor bering.

4. Ilgak ichidagi profil o'zgaruvchisiga maxsus tuzilish profilini qo'lda o'rnatish uchun kod qo'shing:

```
profile = 'your_custom_profile_name here';
```

```
Ext.manifest = profile;
```

Eslatma Bu erda foydalanadigan profil keyingi bo'limda keltirilgan Sencha buyrug'i buyruqlarida ishlatilganligiga ishonch hosil qiling.

Platformalar

Platformalar ob'ektini istalgan platforma yoki platformalar kombinatsiyasi sifatida sozlashingiz mumkin. Cordova uchun siz bo'sh joy ajratilgan ro'yxatni belgilashingiz mumkin, masalan, "ios android".

ID

Cordova ilovasi birinchi marta yaratilganda "id" xususiyatidan foydalaniladi. Bu ilovangiz uchun identifikator bo'ladi. Ya'ni, siz buni to'g'ri tanlaganingizga ishonch hosil qilishni xohlaysiz. Agar siz uni o'zgartirishingiz kerak bo'lsa, siz loyihangizdan Cordova jildini o'chirib tashlashni xohlaysiz va ID xususiyatini o'zgartirganingizdan so'ng Cmd uni qayta yaratishga ruxsat berasiz. Bu, ayniqsa, iOS ilovasi uchun juda muhim, chunki u sizning Bundle identifikatingizga mos kelishi kerak.

Cordova ilovangizni yaratish

Terminal yoki buyruq satridan quyidagi buyruqni bajaring: `sencha app build {build-profile-name}` Bu erda {build-profile-name} sizning qurish ob'ektida belgilangan nomlardan biridir app.json fayli. Misol uchun, agar siz cordova qurish profilingizni "android" deb atasangiz, buyruq quyidagicha bo'ladi: `sencha app build android`

Bo'ldi shu! Sencha Cmd endi Cordova ilovasini yaratadi va app.json'dagi platformalar xususiyati orqali siz ko'rsatgan platformani yaratadi. Muvaffaqiyatli yaratish uchun sizda tegishli SDK va qo'llab-quvvatlovchi vositalar (Android uchun Android Studio, Gradle va boshqalar va iOS uchun Xcode) bo'lishi kerakligini unutmang. Agar siz qaramlikni yo'qotib qo'ysangiz, Cordova sizga narsalarni tushuntirish uchun etarlicha mehribon.

Sencha Cordova buyruqlari

Siz Cordova va ushbu yangi qurish ob'ekti bilan foydalanishingiz mumkin bo'lgan 4 ta buyruq mavjud.

Eslatma: {build-profile-name} Cordova qurilish profilingiz nomiga o'rnatilishi kerak.

Build `sencha app build {build-profile-name}` "Yaratish" buyrug'i Sencha ilovasini va qurish profilingizda ko'rsatilgan platforma(lar) uchun mahalliy ilovani yaratadi.

Run `sencha app run {build-profile-name}`

"Run" Sencha ilovasini va mahalliy ilovangizni yaratadi. Keyin uni ulangan qurilmada ishga tushirishga harakat qiladi.

Emulate

`sencha app emulate {build-profile-name}`

"emulate" Sencha ilovangizni va mahalliy ilovangizni yaratadi. Keyin uni emulyatorida ishga tushirishga harakat qiladi.

Eslatma Android Studio / ADV / Emulator yordamida ketma-ket joylashtirish bilan bog'liq muammolarga duch kelsangiz, ushbu buyruq bajarilganda yaratilgan APK yo'lini har doim qayd qilishingiz mumkin. Buni emulyatingizga o'rnatish va ishga tushirish uchun ADB dan foydalanishingiz mumkin. Apk-ni o'rnatish uchun quyidagi buyruqni bajaring:

`adb install /path/to/apk/app-debug.apk`

Prepare

sencha app prepare {build-profile-name}

"prepare" Sencha ilovangizni yaratadi, so'ngra o'rnatilgan dasturni mahalliy ilovaga tayyorlaydi. Biroq, u mahalliy qismni yaratmaydi. Sencha kompilyatsiyasidan keyin va mahalliy qurilishdan oldin ilovangizga narsalarni kiritishingiz kerak bo'lsa, bu yaxshi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. https://docs.sencha.com/cmd/7.5.1/guides/cordova_phonegap.html

**PIRLS XALQARO BAHOLASH DASTURI: MATNNI O'QIB TUSHUNISH
DARAJASINI O'STIRISHDA XORIJ TAJRIBALARI**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6596324>

Mahmudova Namuna

*Nizomiy nomidagi TDPU ta'lim va tarbiya
nazariyasi va metodikasi mutaxassisligi
II bosqich magistranti*

Annotatsiya: Maqolada PIRLS xalqaro baholash dasturida yuqori natijalarga erishgan mamlakatlar ko'rsatkichlari hamda yutuqlari borasidagi tajribalari to'g'risida so'z boradi.

Kalit so'zlar: PIRLS tadqiqoti, ta'lim sifati, xalqaro tadqiqotlar, IEA, Rossiya, Finlandiya, Singapur, Gong-Kong va hokazo.

Zamonning shiddatkor rivoji shuni taqozo etmoqdaki, fan va ta'limning har bir sohasida yutuqqa erishishga intilish butun dunyo e'tibori markaziga tushmoqda. Chunonchi, ta'lim sifatini baholashning turli tadqiqotlarida yuqori ko'rsatkichlarga erishish borasida raqobatning kuchayishi ushbu tadqiqotlardan ko'zlangan maqsadning amalga oshishiga xizmat qilmoqda. Jumladan, PIRLS dasturi (Progress International Read and Literacy Study) doirasida ham yuqori natijalarga ega bo'lgan davlatlar tajribalari bilan tanishamiz. Bu bizga ta'limda ushbu usullarni qo'llab, o'quvchilar o'qib tushunish darajasini o'stirish metod va usullarini ishlab chiqishga yordam beradi.

“Mamlakatimiz o'z taraqqiyotining yangi davriga qadam qo'ygan hozirgi kunda O'zbekiston Respublikasini 2017–2021-yillarda rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi asosida barcha sohalarda keng ko'lamli o'zgarishlar amalga oshirilmoqda. Ana shu islohotlarning muvaffaqiyati, mamlakatimizning dunyodagi rivojlangan, zamonaviy davlatlar qatoridan munosib o'rin egallashi, avvalo, ilm-fan va ta'lim-tarbiya sohasining rivoji bilan, bu borada bizning dunyo miqyosida raqobatdosh bo'la olishimiz bilan uzviy bog'liq...”⁵¹

Tadqiqotlar 2001, 2006, 2011, 2016-yillarda o'tkazilgan bo'lib, 2021-yil tadqiqotning beshinchi davriyligi hisoblanadi. Aytib o'tish mumkinki, 2021-yilda o'tkaziladigan tadqiqotlar 2001-yildan boshlab uzluksiz ishtirok etib kelayotgan davlatlarning 20 yil davomida erishgan yutuqlarini baholash imkonini beradi.

Oltita asosiy element ta'lim sifatiga ta'sir qiladi.

⁵¹ Xalqaro tadqiqotlarda boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini baholash. Boshlang'ich sinf o'qituvchilari, metodistlar, soha mutaxassislari uchun metodik qo'llanma. T.:Sharq, 2019. -4-bet.

- 1) o'qituvchi va o'qitish usullari.
- 2) Ta'lim mazmuni.
- 3) O'quv muhiti.
- 4) Maktabni boshqarish.
- 5) O'quvchilar uchun shart-sharoitlar.
- 6) Moliyalashtirish va tashkil etish.

Davlatlar PIRLSdan quyidagi maqsadlarda foydalanadilar:

- global miqyosida ta'lim tizimi darajasidagi yutuqlarning tendensiyalarini kuzatib borish; yangi yoki qayta ko'rib chiqilgan ta'lim siyosatining ta'sirini kuzatib borish;

- Ta'limning zaif nuqtalarini belgilash va o'quv islohotini amalga oshirish;

- PIRLS ma'lumotlarini tadqiq va tahlil qilish orqali o'qitish va o'qishni takomillashtirish;

- Adolatlilikni kuzatish yoki qo'shimcha sinflarda o'quvchilarni baholash kabi tegishli ishlarni olib borish;

- O'qishni va o'qitishni o'rganish.

Tadqiqot natijalari Rossiya, Singapur, Gong-Kong, Finlyandiya va shu kabi qator mamlakatlarda o'qish savodxonligi yuqori darajada ekanligini ko'rsatdi.

Rossiyada bunday yuqori ko'rsatkichga erishishning asosiy sabablaridan biri sifatida, mamlakatda o'qish tezligiga e'tibor qaratishdan ko'ra, matnni o'qib tushunish darajasini oshirishga nazoratga olinganligi, jumladan, bu davlat hujjatlarida ham qayd etilganligi ko'rsatiladi.

Finlyandiya Ta'limni baholash markazining baholash bo'yicha maslahatchisi Yanniina Vlasovanning ta'kidlashicha, "mamlakat ta'lim tizimida o'quvchilar bilimni baholashdan maqsad nazorat emas, ularning qobiliyatlarini boshqarish va rivojlantirish"⁵²dir.

- 0-6 yoshdagi bolalar uchun boshlang'ich ta'lim, ya'ni ilk yoshdagilar ta'limi va parvarishi;

- 7-15 yoshdagi bolalar uchun 9 yillik majburiy ta'lim;

- 10-sinfdan yuqori yoshdagi bolalar uchun umumiy yuqori o'rta ta'lim, kasb-hunar yuqori o'rta ta'limi va tarbiya;

- universitetlar va amaliy fanlar universitetlaridir.

O'quvchilar 10-sinfdan boshlab, kasb-hunar yuqori o'rta ta'limi va tarbiya muassasalarida bevosita ish tajribasiga ega bo'lishlari mumkin. Bunda ular qo'shimcha kasbiy malaka hamda mutaxassis kasbiy malakasiga ega bo'lishadi.

Ta'kidlash joizki, ishtirok etuvchi mamlakatlarda maktab boshlang'ich yoshida sezilarli darajada tafovut mavjud bo'lib, bu tabiiy ravishda tadqiqotda qatnashgan to'rtinchi sinf o'quvchilarining yoshida sezilarli darajada o'zgarishiga olib keladi.

---

⁵² <https://tdi.uz>

Ko'pgina mamlakatlarda boshlang'ich maktab olti yoshdan boshlanadi va o'quvchilar to'rtinchi sinfni o'n yarim yoshida tugatadilar. Biroq, Angliya, Yangi Zelandiya va Trinidad va Tobagoda bolalar besh yoshdan boshlab o'qishni boshlaydilar va shu sababli bu mamlakatlarda beshinchi sinf o'quvchilari qatnashdilar. Shvetsiya, Daniya va Sharqiy Yevropaning aksariyat mamlakatlarida bolalar yetti yoshdan boshlab o'qishni boshlaydilar; bu mamlakatlardan kelgan talabalar eng yoshi (10 yosh) bo'lgan. Barcha mamlakatlarda maktablarni tanlash ushbu maktabda parallel ravishda so'ralgan o'quvchilar sonini hisobga olgan holda mamlakatdagi barcha maktablar ro'yxatidan ehtimoliy usul bilan amalga oshiriladi.

Xulosa qilib aytganda, respublikamizda PIRLS tadqiqotiga tayyorgarlik ko'rishda xorij tajribalaridan unumli foydalanish ta'lim sifatini yanada oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. A. Ismailov, D. Norboyeva ba b. Xalqaro tadqiqotlarda boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini baholash. Metodik qo'llanma. T.: "Sharq", 2019. 92 bet.
2. Boshlang'ich sinf o'quvchilari bilimini baholashda xalqaro tajribalardan foydalanish: muammo va yechimlar. Vazirlik miqyosidagi ilmiy-amaliy anjuman materiallari. 2020-yil 14-mart. -288 b
3. И. П. Пастухова. Субъекты и объекты оценивания метапредметных образовательных результатов. Москва -2020. -26 ст.
4. Xalqaro tadqiqotlarda boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini baholash. Boshlang'ich sinf o'qituvchilari, metodistlar, soha mutaxassislari uchun metodik qo'llanma. T.:Sharq, 2019.-4-bet.

INTERNET SAYTLARI:

1. <https://tdi.uz>
2. www.eduportal.uz
3. www.ziyonet.uz

ИССЛЕДОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ И ЭКСПЛУАТАЦИИ ВОДОЗАБОРОВ ПОДЗЕМНЫХ ВОД

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6596342>

Байтилеуова Гулжахан Даулетбаевна

Нукусский филиал ТУИТ имени

Мухаммада Аль-Хоразмий, студентка 3-курса

Аннотация: *Статья автора является актуальной в условиях кризиса Аральского моря. Ценность данной статьи ещё в том, что здесь даны научно обоснованные результаты исследования эффективного использования подземных вод.*

Ключевые слова: *подземная вода, водные ресурсы, математические модели, идентификационные задачи, разнородная информация.*

В условиях острого дефицита водных ресурсов, особенно в экологически неблагоприятных территориях, ПВ являются одним из основных источников хозяйственно-питьевого водоснабжения населения. В этой связи вопросы регулирования запасов и охраны количества и качества ПВ являются особо актуальными. Адекватное решение таких задач достигается путем комплексного изучения условий формирования эксплуатационных запасов ПВ и их качества в различных условиях питания водоносного горизонта и разработки рекомендаций по управлению процессами их формирования и эксплуатации.

Вопросам типизации комбинированных водозаборных систем при совместном использовании подземных и поверхностных вод, как в компенсационном варианте, так и при постоянной эксплуатации поверхностных и подземных источников воды посвящена работа, где выделены наиболее эффективные варианты компенсационного использования ПВ при недостатке поверхностных вод без ущерба последним. Предложены принципы типизации гидрогеологических условий для организации комбинированной водозаборной системы и проанализированы природные параметры и техногенные факторы, определяющие величину ущерба речному стоку при работе компенсационного водозабора. Решение проблемы обеспечения эффективного и экологически безопасного использования водных ресурсов, помимо водоохраных и водосберегающих мероприятий, связано с созданием экономичных водозаборных сооружений. Сложность выполнения этой задачи определяется ограниченностью чистых грунтовых вод и неравномерностью поверхностного стока, в результате чего более 50% его теряется в паводковые периоды. Исследование динамики

поверхностного стока, в частности речного стока, представляется определяющим в процессе формирования ВПВ. Вопросы, связанные с изучением особенностей детерминированных и стохастических математических моделей, их перспективности в гидрологических расчетах, а также разработки требований, предъявляемых к применяемым моделям — универсальность, адекватность, возможная простота, прозрачность структуры, работоспособность - посвящены работы ряда исследователей. Исследованию процессов взаимодействия грунтовых и поверхностных вод, существующих математических моделей их совместного движения и вопросам их численной и компьютерной реализации посвящены работы В.М.Шестакова, В.М.Гольдберга, В.В.Веселова и др. Для целей компьютерного моделирования исследуются особенности эксплуатационного режима работы канала и его состояния перед пуском системы. Обоснование проектов ВПВ осуществляется моделированием процессов фильтрации и переноса солей в подземной гидросфере. В этой связи наиболее важным этапом моделирования и принятия решений является решение идентификационных задач в условиях разнородной информации. Перспективным для решения обратных и эпигнозных задач фильтрации ПВ является применение методов нечеткой логики и современных ГИС-технологий. Применение метода геоинформационно – математического моделирования в решении идентификационных задач осуществляется в три основных этапа: анализ и схематизация гидрогеологических условий; формирование структуры математической модели; решение с использованием математической модели серии обратных задач. Вопросы нечетко-логического и адаптивного нейро-нечеткого моделирования грунтовых водоносных горизонтов имеющих важное значение в питьевым водоснабжения рассмотрены в [1].

ЛИТЕРАТУРА

1. РН Усманов, КК Seitnazarov. Нечетко-детерминированные математические модели процессов восстановления запасов и качества подземных вод. Наука и Мир 1 (5), 104-108
2. RN Usmanov, KK Seitnazarov. Justification of technological schemes of groundwater intakes for single beds under the fuzzy initial information
3. RN Usmanov, KK Seitnazarov Software Complex of Fuzzy-Determined Modeling of Hidrological Objects Chief Editor–Professor Vadim A. Zhmud, Head of Fepartment of Automation in, 13

**ПРОЦЕСС РЕШЕНИЯ ЗАДАЧИ РАСПРЕСНЕНИЯ АНОМАЛИЙ
ВЫСОКОМИНЕРАЛИЗОВАННЫХ ПОДЗЕМНЫХ ВОД**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6596363>

Байтилеова Гулжахан Даулетбаевна

Нукусский филиал ТУИТ имени

Мухаммада Аль-Хоразмий, студентка 3-курса

Аннотация: *Опреснение подземных вод является особенно актуальным в условиях Каракалпакстана. В этой статье автором даны обоснованные ответы на все вопросы в этом направлении.*

Ключевые слова: *водные ресурсы, подземная вода, применения математических моделей, геофильтрационные задачи, технологическая схема.*

В условиях дефицита водных ресурсов, особенно на экологически неблагоприятных территориях, вопросы регулирования количества и качества ПВ являются особо актуальными. Адекватное решение таких задач достигается путем комплексного изучения условий формирования запасов ПВ и их качества в различных условиях питания водоносного горизонта и разработки рекомендаций по управлению процессами их формирования и эксплуатации.

В период работы ИС в паводок характерными являются проблемы, связанные с постепенным заиливанием дна ИС, вызывающим уменьшение их отдачи, а также охраны ПВ от загрязнения от поверхностных водотоков.

В работе [1] предлагается следующая зависимость оценки уменьшения отдачи ИС при постоянном уровне в нем:

$$Q(t) = Q_0 / \sqrt{1 + \varphi t},$$

где Q_0 – постоянный расход ИС в период накопления; t_0 – время от начала периода уменьшения дебита; φ – комплексный параметр, характеризующий интенсивность постепенного заиливания дна. В расчетах t_0 принимается равным ≈ 3 мес.

Длительность периода уменьшения отдачи ИС вычисляется по формуле

$$t_y = \frac{1}{\varphi} \left(\left(\frac{V_0}{V_{\min}} \right)^2 - 1 \right),$$

где $V_{\min}$ – минимальная допустимая скорость инфильтрации, V_0 – скорость инфильтрации в период накопления.

Допустим, что на k -м цикле мониторинга в результате усиленной эксплуатации ПВ возникла опасность истощения запасов и ухудшения качества ПВ. Реакция ЛПР в этой ситуации: применить восстановительные меры, т.е. прекратить откачку ПВ и подключить ИС.

Допустим, что состояние МПВ – благоприятное, по обеспеченности запасами и качеством ПВ, но в определенный момент времени наблюдается значительное (выше порога) увеличение степени минерализации ПВ. Реакция ЛПР в этой ситуации: применить локализационные меры путем проектирования системы заградительных скважин с целью перехвата загрязненных вод[1].

Допустим, что вовремя не удалось обеспечить принятие предупредительных или локализационных мер по обеспечению качества ПВ, в результате чего наблюдается их загрязнение. Реакция ЛПР в таких ситуациях: применить восстановительные меры на участках с сильным загрязнением ПВ и предупредительные меры на других участках водозабора.

В качестве примера можно привести процесс решения задачи распреснения аномалий высокоминерализованных вод Куванышджар-минского месторождения на базе применения математических моделей физико-химической гидродинамики [2].

По гидрогеологическим условиям территорию Куванышджарминского месторождения следует рассматривать как двухслойную в разрезе, состоящую из двух водоносных горизонтов, разделенных слабопроницаемым слоем. Эти условия дают основание принять математическую модель, состоящую из одномерной в плане постановки геофильтрационной задачи на основе гипотезы Мятиева-Гириного и двумерных солевых задач в одномерном фильтрационном потоке для обоих водоносных горизонтов с дополнительными условиями солеобмена на границах этих горизонтов.

Такая модель взята в качестве основы технологической схемы распреснения аномалий высокоминерализованных вод верхнего слоя на фоне эксплуатации вод из нижнего напорного горизонта.

ЛИТЕРАТУРА

1. Usmanov R.N., Seitnazarov K.K. The problem of information model development for the relationship between hydrogeological object and its fuzzy-deterministic model// The Advanced Science Journal. USA, 2014 –№7. – С.67-73. ISSN 2219-746X.

2. Усманов Р.Н., Сеитназаров К.К. Нечетко-детерминированные математические модели процессов восстановления запасов и качества

подземных вод // Наука и мир. – Волгоград, №5(21), 2015 – С. 102-104. ISSN 2308-4804.

3. Seitnazarov K.K. Integration of gis technology for fuzzy deterministic simulation of conditions of operation and maintenance Kegeyli groundwater is abstracted// «IJRET» Volum 4 Issue 2. – Indiya, 2015. – P.727-735. eISSN: 2319-1163/pISSN: 2321-7308. (№5) Global Impact Factor, IF=0,897.

ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6596386>

Халматова Шохистахон

PhD

Махсудова Гулнора

преподаватель,

Ферганский государственный университет

Аннотация: В статье освещены некоторые особенности использования инновационных технологий в преподавании экологических дисциплин.

Ключевые слова: экология, экологизация, макроэкология, микроэкология, экологические проблемы, эксперты, гарничная развитие, глобальный, содружества.

Сегодня как никогда перед человечеством стоит вопрос о необходимости изменения своего отношения к природе и обеспечения соответствующего воспитания и образования нового поколения.

В современном сложном, многообразном, динамичном, полном противоречий мире проблемы окружающей среды (экологические проблемы) приобрели глобальный масштаб. Основой развития человечества должно стать содружество человека и природы. Каждый должен понять, что только в гармоничном сосуществовании с природой возможно дальнейшее развитие нашего общества.

Человеку необходимы новые знания, новая система ценностей, которые, безусловно, нужно создавать и воспитывать с детства. С детства надо учиться жить в согласии с природой, ее законами и принципами.

Экологическое образование и воспитание должно охватывать все возрасты, оно должно стать приоритетным. Экологическими знаниями должны обладать все.

Задача вуза состоит не только в том, чтобы сформировать определенный объем знаний по экологии, но и способствовать приобретению навыков научного анализа явлений природы, осмыслению взаимодействия общества и природы, осознанию значимости своей практической помощи природе.

В настоящее время экологизация воспитательной работы стала одним из главных направлений развития системы образования.

Экология нередко понимается как «макроэкология», т.е. широкий междисциплинарный комплекс, который объединяет общую и прикладную экологию.

Однако, стало совершенно понятно, что обучить такой макроэкологии только на занятиях невозможно. Необходимы другие формы и методы работы: занятия в кружке, экскурсии в природу, работа в лаборатории и внеаудиторные мероприятия, так называемые «интерактивные формы образования»: дискуссии, диспуты, экологические вечера, спектакли, беседы, ролевые игры и другие мероприятия.

Для наибольшей эффективности и успеха экологического воспитания студентов очень важно наполнить все мероприятия местным материалом о состоянии среды в нашем регионе, городе, районе. Такой материал можно взять из Государственного доклада о состоянии окружающей среды, использовать данные администрации нашего района.

А можно такие данные добывать и самим. Это особенно эффективно происходит в процессе самостоятельной поисково-исследовательской деятельности. Исследовательский характер деятельности способствует воспитанию инициативы, активного, добросовестного отношения к научному эксперименту, увеличивает интерес к изучению экологического состояния своей местности, экологических проблем родного края.

В целом экологическое воспитание позволяет полнее реализовать воспитательный и развивающий потенциал экологических знаний, обеспечивать более надежные основы экологической ответственности студентов.

В настоящее время опубликовано некоторое количество учебной и справочной литературы по экологии. Этого достаточно, чтобы обеспечить высокий научно-методический уровень занятий. Но необходимо продолжать изучение экологии и во внеаудиторное время. В экологическом воспитании на внеаудиторных мероприятиях можно использовать следующие формы и методы.

1. Интерактивные экологические мероприятия. Интерактивные экологические мероприятия – это внеаудиторные экологические мероприятия: викторины, олимпиады, ток-шоу, экологические спектакли.

«Ток-шоу» и «экологические спектакли» - эти две формы в широком плане – ролевые игры. Однако, первый вариант – «ток-шоу» несколько сложнее, чем «экологические спектакли».

«Ток-шоу» несут основную экологическую информацию, а «спектакли» их дополняют. В «ток-шоу» участники игры разделяются на экспертов и «зал». Эксперты – это, как правило, студенты, проявляющие особый интерес к

экологии, которые под руководством преподавателя специально готовятся к игре и наиболее основательно изучают литературу по обсуждаемому вопросу. Каждый эксперт должен быть убежден в правильности отстаиваемой им точке зрения.

Участие зала более или менее импровизировано, хотя нужно сделать так, чтобы зал тоже готовился к дискуссии. Для этого полезно за несколько дней до проведения экологического вечера вывесить список вопросов, которые будут осуждаться. Студенты из зала не только задают вопросы экспертам, но сами берут слово, дополняют их ответы. В разных по содержанию ток-шоу соотношение ролей экспертов и зала может быть различным. Так, в одном ток-шоу может быть велика роль зала, а другом эксперты и зал будут играть одинаковую роль.

Успех ток-шоу определяется участием опытного ведущего (эколога), который помогает правильно адресовать вопрос, задает дополнительные вопросы экспертам и залу, что помогает активизировать всех участников игры, комментирует некоторые ответы, а в конце обобщает ее результаты. В конечном счете эрудиция ведущего и будет главным фактором успеха организованного ток-шоу. В этой роли может выступить преподаватель или хорошо подготовленный старшекурсник.

Важную роль в организации ток-шоу играют участники зала, задающие интересные и содержательные вопросы. В некоторых случаях преподавателю стоит подстраховать дискуссию, особенно на ее первом этапе, и заготовить по несколько вопросов из зала каждому эксперту.

В дальнейшем, когда дискуссия оживится, вопросы и выступления пойдут спонтанно. Нужно быть готовым и к тому, что на какой-то вопрос эксперт не сможет ответить, тогда ему на выручку должен прийти ведущий.

Ток-шоу нужно приблизить по форме организации к подобным диспутам на телевидении. Ведущий перемещается по залу (с микрофоном, если зал большой), эксперты располагаются лицом к залу на специальной площадке (сцене) за столом или удобно расставленных креслах. Перед каждым экспертом ставится табличка-визитка, написанная крупными буквами.

Экологический спектакль по форме более свободен. И преподавателю, и студентам предоставляется больше возможностей проявить выдумку при исполнении какой-либо роли. В этом случае успех спектакля во многом определяется придуманными костюмами, и даже выбором исполнителя той или иной роли.

Если ток-шоу проходят в серьезной обстановке, то в экологических спектаклях присутствует немало юмора. При хорошей постановке спектакля и исполнении ролей зал должен периодически смеяться.

Любое экологическое мероприятие целесообразно завершать экспресс-викториной. Формы определения победителя могут быть различными.

2. Экологическая тропа – форма экологического воспитания. Многие специалисты признают важнейшим педагогическим условием воспитания и образования наряду с теоретическим обучением на уроках организацию разнообразных видов деятельности студентов среди природы. Такой формой организации экологического образования и воспитания может выступать учебная экологическая тропа, где создаются условия для выполнения системы заданий, организующих и направляющих деятельность студентов в природном окружении. Задания выполняются во время экологических экскурсий и полевого практикума. В ходе полевых занятий на учебной экологической тропе создаются условия не только для углубления, но и для конкретизации, применения на практике получаемых на занятиях предметных знаний и умений студентов.

Маршрут экологической тропы выбирается таким образом, чтобы на нем сочетались уголки естественной природы и антропогенный ландшафт. Это позволяет проводить сравнительное изучение естественной и преобразованной природной среды, чтобы студенты учились оценивать характер природопреобразующей деятельности человека. Назначение экологической тропы – создание условий для целенаправленного воспитания экологической культуры обучающихся.

Экологическая тропа создается студентами, прежде всего для самих же студентов, ради их обучения и воспитания. Это одна из привлекательных форм организации их деятельности в системе экологического воспитания и образования. Если она правильно организована, то позволяет обучающимся с разных сторон раскрывать свои творческие возможности, сочетать умственный и физический труд.

Организация экологической тропы силами студентов дает педагогам возможность создавать различные жизненные ситуации, решение которых требует от студентов творческого подхода, активной деятельности. Задания по изучению и оценке состояния окружающей среды в зоне тропы побуждают студентов не только использовать свои знания из различных предметов, но и – самое важное – принять посильное участие в трудовых природоохранных делах. В конечном итоге у студентов вырабатываются навыки экологически грамотного поведения, сознательное отношение к природе.

Работа по оборудованию тропы проводится в следующей последовательности: первый этап – подготовительный. Работа начинается с подготовки небольшой группы студентов – организаторов и помощников руководителя – преподавателя. На этом этапе ставится цель, определяются

задачи и объем работы, раскрываются перспективы и определяется место каждого студента в предстоящем деле.

Следующий этап – открытие тропы. Это мероприятие можно провести в виде вечера, превратить в праздник.

Создание учебной экологической тропы способствует повышению научного уровня образования и экологического воспитания. Знания, которые студенты получают на тропе, тесно связаны со знаниями, полученными на занятиях. Главное же состоит в том, что студенты овладевают умениями применять на практике знания из разных предметов в комплексе, постигая неразрывное единство природной среды и человека.

На учебной экологической тропе во внеурочное время студенты усваивают не только научные знания о природной среде, но и этические и правовые нормы, связанные с природопользованием.

Исследовательская деятельность студентов.

Экология не является лабораторной наукой. Это наука, в которой важнейшее место занимают наблюдения и эксперименты в природе.

Исследовательская деятельность – одна из самых эффективных форм работы по изучению экологии, экологическому воспитанию студентов. В ходе исследований происходит непосредственное общение обучающихся с природой, приобретаются навыки, и накапливается опыт научных экспериментов, развивается наблюдательность, пробуждается интерес к изучению конкретных экологических вопросов.

Выполнение различных исследовательских проектов в природной обстановке позволяет студентам активно приобщаться к изучению природных сред, экологических систем своего города, участвовать в научно-практических конференциях, обмениваться результатами исследований со студентами из других вузов, работающим по этим же проблемам.

Задача, которая ставится перед студентами при выполнении исследований: приобретение знаний о родном крае, городе, приобретение навыков практической исследовательской деятельности, осознание значимости своей практической помощи природе.

Студенты, участвующие в выполнении экологических исследований имеют возможность реализовать свои способности, повысить свою социальную активность.

Экологические проблемы многоаспектные, поэтому для своего решения они требуют комплексного подхода и, как правило, знаний различных наук. Таким образом, в процессе работы над проектом у обучающихся формируется комплекс специфических умений, подкрепленный соответствующей теоретической базой.

Такая проектная деятельность может быть использована в кружковой работе. Основные цели программы кружка – привитие студентам любви и бережного отношения к природе, углубление знаний по экологии и другим наукам, совершенствование трудовой подготовки.

Студенты, посещающие занятия кружка, получают общие сведения о природе своего края, о взаимосвязях и взаимообусловленности явлений в природе, знакомятся с современными вопросами охраны и рационального природопользования.

В программу кружка входят теоретические занятия и практическая работа – выполнение исследовательских проектов.

Итогом проведенной работы становится участие в научно-практических конференциях.

В заключении необходимо отметить, что существует необходимость в дальнейшей более глубокой разработке проблемы экологического воспитания, т.к. при проведении такой работы решаются следующие задачи:

- развитие экологической этики студентов, ответственности в их отношениях с природой;
- эстетическое, нравственное воспитание, воспитание любви к Родине;
- формирование чувства сопричастности к своему времени, личной ответственности за все происходящее вокруг.

Экологическое воспитание необходимо для гармоничного развития студентов и является необходимой формой работы.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Халматова Ш.М. Олий таълимда экологик билим беришда инновацион технологияларни қўллашнинг айрим жиҳатлари. Инновационный сотрудничество между наукой образованием и производством как платформа для модернизации. Ферган, 2013

2. Назаров М, Ш.Халматова. Сув хавзаларининг санитар холати. Фарғона, 2020 йил.

3. Халматова Ш.М. Экологик маданиятнинг муҳим омили. “Фарғона водийсида табиатдан фойдаланиш ва муҳофаза қилишнинг долзарб муаммолари” Республика илмий-амалий конференцияси материаллари. Наманган. 2014 йил

4. Abdullaeva, M. T., & Usmanova, T. E. (2022). FUNDAMENTALS OF ORNAMENTAL PLANT PROTECTION. *Eurasian Journal of Academic Research*, 2(1), 104-104.

5. Abdullaeva, M. T., & Ibragimova, S. S. (2022, January). THE ROLE OF ECOLOGICAL EDUCATION IN THE DEVELOPMENT OF ECOLOGICAL CULTURE IN OUR YOUTH. In *International journal of conference series on education and social sciences (Online)* (Vol. 2, No. 1).

6. Abdullaeva, M. T., Usmonova, T. E., & Inomov, H. E. (2021). Influence of number of seedlings and amount of fertilizers on the development of root system of winter wheat. *Asian Journal of Multidimensional Research*, 10(10), 805-809.

7. Зокирова, С. Х., Халматова, Ш. М., Абдуллаева, М. Т., & Ахмедова, Д. М. (2020). ВЛИЯНИЕ ПИТАТЕЛЬНЫХ ЭЛЕМЕНТОВ ИСКУССТВЕННОГО И ЕСТЕСТВЕННОГО ЭКРАНОВ В ПЕСКЕ НА РОСТ, РАЗВИТИЕ ХЛОПЧАТНИКА. *Universum: химия и биология*, (12-1 (78)), 14-18.

8. Зокирова, С. Х., Халматова, Ш. М., Абдуллаева, М. Т., & Хаджибалаева, Н. М. (2020). Изучение режима орошения хлопчатника в условиях гидроморфных почв. *Universum: химия и биология*, (2 (68)).

9. Abdullayeva, M. T. L., & Maqsudova, G. M. (2021). EKOLOGIK TA'LIM VA TARBIYADA HORIJYIY TAJRIBA. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(10), 159-165.

9. To'lanovna, A. M., & Maхammadjonovna, M. G. (2021). EKOLOGIK TA'LIM VA TARBIYADA HORIJYIY TAJRIBA.

10. Зокирова, С. Х., Акбаров, Р. Ф., Кадирова, Н. Б., & Махсталиев, Н. С. У. (2020). Характеристика галечниковых почв Ферганской области и их пути к улучшению. *Universum: химия и биология*, (2 (68)).

11. Xolikulov, M. R. (2020). THE HERB (*Capparis spinosa* L) IS AN IMPORTANT HONEY PLANT. *Scientific Bulletin of Namangan State University*, 2(3), 165-170.

12. Kholikulov, M. R. (2019). Current Status of Plant Resources in The Ferghana Valley and Opportunities To Use Them. *Indonesian Journal of Innovation Studies*, 8.

13. Ismoilovich, I. M. (2021, July). ISSUES OF TRANSFORMATION OF EDUCATIONAL EXPERIENCE OF DEVELOPED COUNTRIES. In *Euro-Asia Conferences* (pp. 227-239).

14. Каримов, Ў., Каримова, Г., & Каримов, Ў. (2021). ИЛМ-ФАН ВА ТАЪЛИМ СОҲАСИДАГИ АХБОРОТЛАШУВ. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 1(1), 103-110.

15. Рафиқова, Д. К., & Каримова, Г. Ў. (2020). ЁШЛАРНИ ИЖТИМОЙ ФАОЛЛИГИНИ ОШИРИШДА ҚАДРИЯТЛАРНИНГ АҲАМИЯТИ. *ПЕРЕКРЁСТОК КУЛЬТУРЫ*, 2(1).

ТУР ЎЗГАРИШ ЧИЗИҚЛАРИ УЧТА БЎЛГАН, ГИПЕРБОЛИК ҚИСМЛАРИНИНГ
 ҲАММАСИ ХАРАКТЕРИСТИК УЧБУРЧАКЛАРДАН ИБОРАТ БЎЛГАН

$$\text{БЕШБУРЧАКЛИ СОҲАДА УЧИНЧИ ТАРТИБЛИ } \left(a \frac{\partial}{\partial x} + c \right) (Lu) = 0$$

КЎРИНИШДАГИ ПАРАБОЛИК-ГИПЕРБОЛИК ТЕНГЛАМА УЧУН БИТТА
 ЧЕГАРАВИЙ МАСАЛА ҲАҚИДА

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6596400>

Мирзобоев Йўлдошали Абдуманнонович

ўқитувчи,

Фарғона давлат университети

Аннотация: Ҳозирги даврга келиб хусусий ҳосилали дифференциал тенгламалар назарияси жадал суръатларда ривожланмоқда. Чунки бундай тенгламалар учун қўйилаётган масалаларнинг амалий татбиқлари физика, механика, техника ва бошқа табиий фанлар масалаларини тадқиқ этишда кўплаб учрамоқда.

Калит сўз: параболик, гиперболик, перпендикуляр, чегаравий, бешбурчакли.

xOy текисликнинг G соҳасида параболик-гиперболик типдаги учинчи тартибли.

$$\left(a \frac{\partial}{\partial x} + c \right) (Lu) = 0 \quad (3.1.1)$$

кўринишдаги тенглама қаралади, бунда $a, c \in \mathbb{R}$, шу билан бирга $a \neq 0$; $G = G_1 \cup G_2 \cup G_3 \cup G_4 \cup J_1 \cup J_2 \cup J_3$, G_1 – учлари $A(0,0)$, $B(1,0)$, $B_0(1,1)$, $A_0(0,1)$ нуқталарда бўлган тўртбурчак; G_2 – учлари A , B , $C(1/2, -1/2)$ нуқталарда, G_3 – учлари A , D , A_0 нуқталарда, G_4 – учлари B , B_0 , $E(3/2, 1/2)$ нуқталарда бўлган учбурчаклар; J_1 – учлари A , B нуқталарда, J_2 – учлари A , A_0 нуқталарда, J_3 – учлари B , B_0 нуқталарда бўлган очиқ кесмалар; $u = u(x, y)$ – номаълум функция, шунингдек,

$$Lu = \begin{cases} u_{xx} - u_y, & (x, y) \in G_1, \\ u_{xx} - u_{yy}, & (x, y) \in G_j, \quad j = 2, 3, 4. \end{cases}$$

(3.1.1) тенглама учун G соҳада қуйидаги масалани қўйиш ва тадқиқ этиш мумкин:

$M_{a_0c}^3$ масала. Шундай $u(x, y)$ функция топилсинки, у 1) $\bar{G}$ ёпиқ соҳада узлуксиз ва $G \setminus J_1 \setminus J_2 \setminus J_3$ соҳада (3.1.1) тенгламада қатнашган узлуксиз

ҳосилаларга эга, шу билан бирга u_x ва u_y – чегаравий шартларда кўрсатилган G соҳа чегарасининг қисмларида узлуксиз; 2) $G \setminus J_1 \setminus J_2 \setminus J_3$ соҳада (3.1.1) тенгламани қаноатлантиради; 3) қуйидаги чегаравий шартларни қаноатлантиради:

$$u|_{BC} = \psi_1(x), \quad 1/2 \leq x \leq 1; \quad (3.1.2)$$

$$u|_{AD} = \psi_2(x), \quad -1/2 \leq x \leq 0; \quad (3.1.3)$$

$$u|_{B_0E} = \psi_3(x), \quad 1 \leq x \leq 3/2; \quad (3.1.4)$$

$$\frac{\partial u}{\partial n}|_{AC} = \psi_4(x), \quad 0 \leq x \leq 1/2; \quad (3.1.5)$$

$$\frac{\partial u}{\partial n}|_{AD} = \psi_5(x), \quad -1/2 \leq x \leq 0; \quad (3.1.6)$$

$$\frac{\partial u}{\partial n}|_{A_0D} = \psi_6(x), \quad -1/2 \leq x \leq 0; \quad (3.1.7)$$

$$\frac{\partial u}{\partial n}|_{BE} = \psi_7(x), \quad 1 \leq x \leq 3/2; \quad (3.1.8)$$

$$\frac{\partial u}{\partial n}|_{B_0E} = \psi_8(x), \quad 1 \leq x \leq 3/2; \quad (3.1.9)$$

ва 4) қуйидаги узлуксиз улаш шартларини қаноатлантиради:

$$u(x, +0) = u(x, -0) = \tau_1(x), \quad 0 \leq x \leq 1; \quad (3.1.10)$$

$$u_y(x, +0) = u_y(x, -0) = \nu_1(x), \quad 0 \leq x \leq 1; \quad (3.1.11)$$

$$u(+0, y) = u(-0, y) = \tau_2(y), \quad 0 \leq y \leq 1; \quad (3.1.12)$$

$$u_x(+0, y) = u_x(-0, y) = \nu_2(y), \quad 0 \leq y \leq 1; \quad (3.1.13)$$

$$u_{xx}(+0, y) = u_{xx}(-0, y) = \mu_2(y), \quad 0 < y < 1; \quad (3.1.14)$$

$$u(1+0, y) = u(1-0, y) = \tau_3(y), \quad 0 \leq y \leq 1; \quad (3.1.15)$$

$$u_x(1+0, y) = u_x(1-0, y) = \nu_3(y), \quad 0 \leq y \leq 1. \quad (3.1.16)$$

Бунда $\psi_j (j=1,8)$ – берилган етарлича силлиқ функциялар, $\tau_i, \nu_i (i=1,3)$, μ_2 – аниқланиши керак бўлган етарлича силлиқ функциялар; n эса $x+y=-1$ (AD) ёки $x-y=-1$ (A_0D) ёки $x-y=1$ (BE) ёки $x+y=2$ (B_0E) тўғри чизикларга ўтказилган ички нормал; AD ва A_0D (BE ва B_0E) – учлари мос равишда A, D ва A_0, D (B, E ва B_0, E) нуқталарда бўлган кесмалар.

Қуйидаги белгилашларни киритамиз: $u(x, y) = u_j(x, y), (x, y) \in G_j (j=4)$. Бунда $\tau_1(0) = \tau_2(0), \nu_1(0) = \tau_2'(0), \tau_1(1) = \tau_3(0), \nu_1(1) = \tau_3'(0)$ тенгликлар бажарилиши керак.

Теорема. Агар $\psi_1(x) \in C^3 [1/2, 1]$, $\psi_2(x) \in C^3 [-1/2, 0]$, $\psi_3(x) \in C^3 [1, 3/2]$, $\psi_4(x) \in C^2 [0, 1/2]$, $\psi_5(x), \psi_6(x) \in C^2 [-1/2, 0]$, $\psi_7(x), \psi_8(x) \in C^2 [1, 3/2]$ ва $\psi_4(0) = \psi_5(0)$, $\psi_5'(-1/2) = \psi_6'(-1/2)$, $\psi_7'(3/2) = \psi_8'(3/2)$ келишиш шартлари бажарилса, у ҳолда M_{a0c}^3 масала ягона ечимга эга бўлади.

Исбот. Теоремани ечимни қуриш усули ёрдамида исботлаймиз. Бунинг учун (3.1.1) тенгламани қуйидаги кўринишда ёзиб оламиз:

$$u_{1xx} - u_{1y} = \omega_1(y) e^{-\frac{c}{a}x}, \quad (x, y) \in G_1, \quad (3.1.17)$$

$$u_{jxx} - u_{jyy} = \omega_j(y) e^{-\frac{c}{a}x}, \quad (x, y) \in G_j, \quad j = \overline{2, 3, 4}, \quad (3.1.18)$$

бунда $\omega_j(y)$, $j = \overline{1, 4}$ – аниқланиши керак бўлган ҳозирча номаълум етарлича силлиқ функциялар.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Бабенко К.И. К теории уравнений смешанного типа. Докторская диссертация (библиотека Математического института АН СССР, 1952).

2. Кароль И.Л. Об одной краевой задаче для уравнения смешанного эллипτικο-гиперболического типа. ДАН СССР, 88, 2, 1953. - с.

3. Франкль Ф.И. О задачах Чаплыгина для смешанных до- и сверхзвуковых течений. Изв. АН СССР, серия матем. 9, 2, 1945,.

4. Akbarov D. E., Umarov S. A. Mathematical characteristics of application of logical operations and table substitution in cryptographic transformations //Scientific-technical journal. – 2021. – Т. 4. – №. 2. – С. 6-14.

5. Akbarov D. E. Umarov Sh. A.(2020). Applying Logical Operations and table replacements in modeling basic transformations of Symmetric block encryption algorithms //International Journal of Mechanical and Production Engineering Research and Development. – Т. 10. – №. 3. – С. 15041-15046.

6. Umarov S. СИГНАЛЛАРНИ ХААРА ВА ВЕЙВЛЕТ-ХААРА СПЕКТРАЛ КОЭФИЦИЕНТЛАРИ ОРҚАЛИ ДАРАЖАЛИ КЎПҲАДЛАР КЎРИНИШИДА ИФОДАЛАШ //Журнал математики и информатики. – 2021. – Т. 1. – №. 2.

7. Умаров Ш. А., Акбаров Д. Е. Разработка нового алгоритма шифрования данных с симметричным ключом //Журнал Сибирского федерального университета. Техника и технологии. – 2016. – Т. 9. – №. 2. – С. 214-224.

8. Умаров Ш. А., Умарова М. И. ПОНЯТИЕ О ДРЕВОВИДНЫХ СТРУКТУРЫ ДАННЫХ //Интернаука. – 2021. – №. 5-1. – С. 9-12.

9. Makhmuda, Q., & Maftuna, K. (2020). Creative tasks in mathematics lessons in primary classes. *Proceeding of The ICECRS*, 6, 398-400.

10. Adkhamjanovna, Q. M. (2020). Development of creative abilities in primary schools using ICT. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 10(4), 807-811.

11. Kuchkarova, M. A. (2020). РЕШЕНИЕ НЕСТАНДАРТНЫХ ЗАДАЧ МЕТОДОМ РАССУЖДЕНИЯ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ. *Theoretical & Applied Science*, (1), 682-685.

12. Кочкарова, М.А. (2021). РЕШЕНИЕ ТЕКСТОВЫХ ЗАДАЧ ПРОСТЫМИ И УДОБНЫМИ СПОСОБАМИ. *Теоретические и прикладные науки*, (4), 234-236.

13. Adxamjonovna, Q. M. (2021). Emphasis on thinking in elementary grade mathematics lessons. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(5), 952-954.

ICHIMLIK SUVINING SANITAR HOLATI YAXSHILASH

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6596426>

Maxsudova Gulnora Maxammadjonovna

o'qituvchi,

Qurolova Feruzaxon Rasul qizi

talaba, Farg'ona davlat universiteti

Annotatsiya: *Ushbu maqola ichimlik suvlarini tatkibini o'rganish, uni ekologik muhofaza etish va ulardan oqilana foydalanishga qaratilgan va unda toza ichimlik suviga qo'yiladigan talablar ko'rsatkichining kimyoviy va organoleptik tarkiblari ko'rsatib o'tilgan.*

Kalit so'zlar: *Ichimlik suvi, nitrit, temir, mis, margimush, selen, stronsiy, mikroelement, vodoprod, kanalizatsiya, organoleptik xossasi, GOST, koli-titr, koli-indek, "Эдинвич" suv manbasi.*

Gigiyenik nuqtai nazaridan toza suv-hayot manbai, salomatlik hisoblanadi. Suv inson hayoti, hayvonot va o'simlik dunyosi uchun muhim ahamiyatga ega bo'lgan tashqi muhit omillaridan biridir. Odam gavdasi vaznining 65 - 75% suvdan iborat. Suv organizmga zarur mikroelementlarni (yod, fluor, kobalt va boshqalar) olib kirishda, ovqat mahsulotlarini to'qimalarga tarqatishda, teri va nafas yollaridan bug holatida chiqishi bilan tana haroratini muvozanatda saqlashda va organizmda suv-tuz muvozanatini saqlab turishda ishtirok etadi.

Aholi yashaydigan joylarning sanitariya madaniyati darajasi suv bilan taminlanish sifati va miqdoriga qarab belgilanadi. Aholi jon boshiga suv sarfi qishloq joylarida 40 - 60 litr, vodoprod va kanalizatsiya bor, lekin vannasi yoq binolarda 125-160 litr, vannasi bor bo'lsa 160-230 litr, markazlashtirilgan issiq suv taminoti tizimi bor binolarda 230- 350 litr, yirik shaharlarda 500-1000 litr atrofida boladi.

Toza suv tanqis bolgan joyda aholining salomatligi xavf ostida qolishi tabiiy. Demak, suv organizmning fiziologik, gigiyenik talablariga va xo'jalik ehtiyojlariga sifat va miqdor jihatidan to'la javob beradigan bo'lishi kerak. Ichimlik suvning sifati organoleptik xossasi, kimyoviy tarkibi, kasallik tarqatuvchi mikroblar hamda radioaktiv nurlaming bor yoki yo'qligi bilan ifodalandi. Shuning uchun ham suv manbalariga baho berishda uning atroflari sanitariya-topografik jihatdan tekshiriladi. Bundan maqsad tuproqni ifloslantiruvchi manbalami aniqlash, suv olish inshootlarini tekshirish, laboratoriya tekshiruv uchun suv oladigan joyni belgilash va boshqalar. Bundan tashqari, bu suv manbayidan foydalanuvchilar orasida qanday kasalliklar uchrashini aniqlash, tumandagi epidemiologik ahvol bilan tanishish lozim. Bunda,

asosan, aholi va uy hayvonlari orasida uchraydigan, suv orqali tarqalishi mumkin bo'lgan kasalliklar o'rganiladi.

Shunday qilib, sanitariya-topografik tekshirishlar natijasi bilan laboratoriya natijalari bilan taqqoslanib, suv manbai va suv gigiyenik nuqtai nazardan baholanadi.

Suvning sifatini belgilovchi gigiyenik me'yorlar.

Ichimlik suvlariga ikki GOST qo'yilgan bo'ladi. GOST "Ichimlik suvi" vodoprot suvi bo'lib, u aholi ehtiyoji, uy-ro'zg'or, madaniy-maishiy, davolash va profilaktika muassasalari, bolalar muassasalari, ovqatlanish tarmoqlari, shaxsiy gigiyenik va boshqa ehtiyojlar uchun mo'ljallangan.

Ichimlik suvining kimyoviy tarkib bo'yicha meyorlar

N_o	Kimyoviy moddalar	Me'yorlar mg/l (gacha)
1	Qoldiq alayuminiy	0.5
2	Berilliy	0.0002
3	Molibden	0.25
4	Margimush	0.05
5	Nitratlar	45
6	Qoldiq poliakrilamid	2
7	Qo'rg'oshin	0.03
8	Selen	0.001
9	Sitronsiy	7.0
10	Ftor	0.7-1.5

Ichimlik suvining organoleptik xususiyatlari bo'yicha me'yorlari.

	Ko'rsatkichlar	Me'yorlar
1	200 C va 600 C isitilganligi suv hidi, ball	2 gacha
2	200 C da suvning mazasi, ball	2 gacha
3	Suvning rangi, daraja	20 gacha
4	Suvning loyqaligi, standart bo'yicha mg/l	1.5 gacha

Suvni epidemiologik jihatdan xavfsizligini bildiruvchi ko'rsatkichlar.

- Koli-indeks 3 dan yuqori bo'lmasligi;
- Koli-titr 300 dan kam bo'lmasligi;
- Bakteriyalar koloniyasining umumiy soni 1.0 ml suva 100 tadan ko'p bo'lmasligi kerak.

Yozyovon tumani Navbahor qishlog'i "Эдинвич" suv manbasining 26.05.2020 sanasi holatiga ko'ra ichimlik suvi tarkibi.

Organoleptik xususiyatlari bo'yicha me'yorlari.

	Ko'rsatkichlar	Me'yorlar
1	200 C va 600 C isitilganligi suv hidi, ball	0

2	200 C da suvning mazasi, ball	0
3	Suvning rangi, daraja	0.06
4	Suvning loyqaligi, standart bo'yicha mg/l	0.04 mg/dm ³

Kimyoviy tarkibi bo'yicha meyorlari.

№	Kimyoviy moddalar	Me'yorlar mg/l (gacha)
1	Qoldiq alayuminiy	-
2	Berilliy	-
3	Molibden	-
4	Nitritlar	0.03
5	Nitratlar	0.05
6	Qoldiq poliakrilamid	-
7	Qo'rg'oshin	-
8	Mis	0.04
9	Temir	0.02
10	Ftor	0.07
11	Umumiy qattiqligi	4.0
12	Quruq qoldig'i	300

Yuqoridagi jadvallardan ko'rishimiz mumkinki, suvning organoleptik xususiyatlari bo'yicha toza ichimlik suviga qo'yilgan GOST miqdori talablariga to'g'ri keladi. Kimyoviy tarkibi bo'yicha esa ushbu "Эдинвич" suv manbasida nitrit, temir va mis kabi moddalarni borligini hamda margimush, selen va stronsiy moddalarining yo'qligini ko'rishimiz mumkin.

Xulosa

Suv manbalarini sanitar-gigiyenik holatda bo'lishini ta'minlash va ularni ekologik jihatdan muhofaza qilish muhim, ahamiyatga ega hisoblanadi.

Jumladan, ularni muhofaza qilish, mavjud ifloslangan suvlarni tozalash ham, muhim ahamiyatga molikdir. Ifloslangan suvlarni tozalashning asosan uch xil usuli mavjud bo'lib, ular mexanik, kimyoviy va biologik usullardir. Hozirda ushbu usullardan keng foydalaniladi. Bundan tashqari suvlarni tozalashning o'nlab usullari ishlab chiqilgan bo'lib, ularni qo'llashdan oldin ifloslangan suv manbalarining tabiiy sharoitini yaxshilab o'ganib chiqish lozim.

Yuqorida ko'rsatib o'tilgan Yozyovon tumani Navbahor qishlog'i "Эдинвич" suv manbasining kimyoviy tarkibini o'rganib chiqqan xolda biz shuni aytishimiz mumkinki, ushbu hududlardagi suvlarni tozalashda biologik usuldan foydalanish maqsadga muvofiq deb hisoblayman chunki, boshqa usullarga nisbatan qo'llash oson va kam mablag' talab qiluvchi hisoblanadi. Shunisi ahamiyatliki, ekologik jihatdan axoli salomatligiga xaf solmaydigan jihatlari talaygina.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. P.S.Sultonov. Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish asoslari, «Musiq» nashriyoti, Toshkent 2007.
2. D.Yormatova. Sanoat ekologiyasi. "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti". Toshkent 2007.
3. Salimjon Buriyev, Dildora Maxkamova, Vafabay Sherimbetov. Ekologiya. Toshkent, 2009.
4. Barayev F.A., Serikbayev B.S., Mamasoliyev A.B va boshqalar. Suv resurslari va suvdan tejamli foydalanish. Toshkent, 2014.
5. Латенко Д.В. Состояние почв и интенсивность эрозионных процессов на прилегающих водосборах Цимлянского водохранилища. Известия НАК, 2011.
6. Abdullaeva, M. T., & Usmanova, T. E. (2022). FUNDAMENTALS OF ORNAMENTAL PLANT PROTECTION. *Eurasian Journal of Academic Research*, 2(1), 104-104.
7. Abdullaeva, M. T., & Ibragimova, S. S. (2022, January). THE ROLE OF ECOLOGICAL EDUCATION IN THE DEVELOPMENT OF ECOLOGICAL CULTURE IN OUR YOUTH. In *International journal of conference series on education and social sciences (Online)* (Vol. 2, No. 1).
8. Abdullaeva, M. T., Usmonova, T. E., & Inomov, H. E. (2021). Influence of number of seedlings and amount of fertilizers on the development of root system of winter wheat. *Asian Journal of Multidimensional Research*, 10(10), 805-809.
9. Зокирова, С. Х., Халматова, Ш. М., Абдуллаева, М. Т., & Ахмедова, Д. М. (2020). ВЛИЯНИЕ ПИТАТЕЛЬНЫХ ЭЛЕМЕНТОВ ИСКУССТВЕННОГО И ЕСТЕСТВЕННОГО ЭКРАНОВ В ПЕСКЕ НА РОСТ, РАЗВИТИЕ ХЛОПЧАТНИКА. *Universum: химия и биология*, (12-1 (78)), 14-18.
10. Зокирова, С. Х., Халматова, Ш. М., Абдуллаева, М. Т., & Хаджибалаева, Н. М. (2020). Изучение режима орошения хлопчатника в условиях гидроморфных почв. *Universum: химия и биология*, (2 (68)).
11. Abdullayeva, M. T. L., & Maqsudova, G. M. (2021). EKOLOGIK TA'LIM VA TARBIYADA HORIJIIY TAJRIBA. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(10), 159-165.
12. To'lanovna, A. M., & Maxammadjonovna, M. G. (2021). EKOLOGIK TA'LIM VA TARBIYADA HORIJIIY TAJRIBA.
13. Зокирова, С. Х., Акбаров, Р. Ф., Кадирова, Н. Б., & Махсталиев, Н. С. У. (2020). Характеристика галечниковых почв Ферганской области и их пути к улучшению. *Universum: химия и биология*, (2 (68)).

14. Xolikulov, M. R. (2020). THE HERB (*Capparis spinosa* L) IS AN IMPORTANT HONEY PLANT. *Scientific Bulletin of Namangan State University*, 2(3), 165-170.
15. Kholikulov, M. R. (2019). Current Status of Plant Resources in The Ferghana Valley and Opportunities To Use Them. *Indonesian Journal of Innovation Studies*, 8.

KOREYS VA O'ZBEK TILI BOG'LOVCHILARINING FARQLI VA O'XSHASH TOMONLARI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6596438>

Akbarova Shahnoza Shokir qizi

*O'zDJTU Filologiya va tillarni o'qitish
(koreys tili) yo'nalishi 4-bosqich talabasi*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada koreys va o'zbek tili bog'lovchilari o'rtasidagi farq va o'xshash tomonlari haqida so'z yuritiladi.*

Kalit so'zlar: *koreys tili bog'lovchilari, o'zbek tili bog'lovchilari, o'xshashliklar, farqlar.*

Hozirgi rivojlanayotgan zamonda davlatlararo, millatlararo va madaniyatlararo aloqalarning misli ko'rilmagan darajada kengayishi turli xalqlar vakillari o'rtasidagi to'laqonli muloqot muammosini dolzarb qilib qo'ydi. To'liq muloqot, birinchi navbatda, lingvistik muloqotni o'z ichiga oladi. Chet tilini bilish ta'lim darajasiga ko'tariladi, dunyoqarashni kengaytiradi va atrofda dunyoni yanada bag'rikenglik bilan idrok etishga hissa qo'shadi. Til o'rganishda so'z boyligi, talaffuz, grammatika qismlari qanchalik muhim bo'lsa, gaplarni chiroyli va qisqa bo'lib qolmasligini taminlab berish uchun bog'lovchilarning o'zni judayam muhim.

Koreys tilini o'rganish davomida gaplarni oddiy qisqa-qisqa qilib tuzishdan boshlaymiz. So'z boyligimiz oshib, chiroyli gaplar tuzishimiz uchun yoki 2ta gapni bir-biriga bog'lash uchun bog'lovchilardan foydalanamiz. Koreys bog'lovchilari ham o'zbek bog'lovchilari ham gaplarni bir-biriga bog'lash uchun hizmat qiladishi ikka til bog'lovchilarining o'xshash tomoni hosiblanadi.

Koreys tilida bog'lovchi qo'shimchalar⁵³ – gapning ketma-ketligini ta'minlovchi, tushuntirib beruvchi, harakatning davomiyligi, harakatning nihoyalanganligi ma'nosini, shuningdek, harakatni to'ldirib beruvchi, maqsad qilib beruvchi kabi vazifani bajaradi. Bog'lovchilar tuzilishi jihatidan sodda va qo'shma bo'ladi. Sodda bog'lovchilar morfologik jihatdan bo'linmaydi: va, ham, ammo, lekin, biroq, balki kabi. Qo'shma bog'lovchilar juda oz bo'lib, morfologik jihatdan tarkibga ajratilmaydi: holbuki, shuning uchun kabi.

Koreys tilida ham boshqa tillar singari bog'lovchi qo'shimchalarning ko'plab turlari mavjud. Koreys tilida bog'lovchi qo'shimchalar grammatik jihatdan o'zgarmaydi, mustaqil leksik ma'noga ega emas.

⁵³ 남 기 심 “한국어 문법”. – [서울]: 군립국어원, 2005. – 쪽. 426.

Koreys tilida bog'lovchilar “그러하다” va “그리하다” fe'llarining turlangan va yangi tarkib topgan so'z ko'rinishidir. Bu teng bog'lovchilar teng huquqli gap bo'laklarini va gaplarni bir-biriga bog'lashga xizmat qiladi. Ushbu bog'lovchilar bir vaqtlilik, ketma-ketlik, natija, zidlik munosabati ma'nolarini beradi.

Koreys

tilida

bog'lovchilar⁵⁴

1. 접속사 - bog'lovchi so'zlar;

그리고	그렇지만	그러나	그래서
그러면	그런데	그러니까	그러면서
그래도	그러므로	그렇지 않으면	그러다가

2. 연결어미 - bog'lovchi qo'shimchalarga bo'linadi. So'z va gap qaysi bog'lovchi qo'shimchalar olishiga ko'ra quyidagicha jadval tuzish mumkin.

Turkum (구분)	Ma'nosi (의미)	Qo'shimcha (어미)
Teng bog'lovchi qo'shimchalar - 대등적 연결어미	Biriktiruv (나열)	-고; -(으)며; -와/과; -(이)랑; 하고
	Zidlov (상반)	-지만
	Ayiruv (분리)	-이나; -거나; -든(지) 든(지); ㄴ/는데; -든지 말든지; -거나; -아니면
Bir vaqtlilik (동시 자연속히)	Sabab (이유/원인)	-자 (마자); -(이)면서
	To'siqsizlik (양보)	-(으)니까; -어/아서; -고서; 느라고
	Gumon, taxmin (가정)	-(어\여)도
		-ㄴ 테니까 (ㄴ 테니); ㄴ(을)텐데

⁵⁴ 은 경 국어의 연결어미 연구. - 서울: 태학사, 2000. - 쪽. 342.

Ergashtiruv chi bog'lovchi qo'shimchalar - 종속적연결어미	Holat (계기)	-어\아서; -고 나서
	Shart-sharoit (조건)	-거든; -(으)면
	Maqsad (목적/의도)	-(으)러; -(으)려고; -(으)려면; -고자
	Yutuq, erishish (미침)	-도록
	Zarurlik (필연/단위)	-어야; -여야
	Ko'chish (전환)	-다가
	Chog'ishtiruv (비유)	-(듯이)
	Ko'proq (더욱)	-(으)ㄴ 수록
	Natija (양보)	아무리 A/V - 아/어도; -더니
	Izoh (설명)	-다니; -도록
Yordamchi bog'lovchi qo'shimcha - 보조적연결어미	Yordam-보조	-고

Koreys tili bog'lovchilari o'zbek tili bog'lovchilariga o'xshaganlidi tufayli ulardan gaplarda foydalanish ham oson tuyuladi. Koreys tili bog'lovchilari bilan o'zbek tili bog'lovchilaridan farqi shundaki o'zbek tili bog'lovchilari yordamchi so'z turkumlariga kiradi, koreys tili bog'lovchilari esa mustaqil so'z turkumi tarkibiga kirgan holda o'rganiladi.

O'zbek tilida bog'lovchilar

Bog'lovchilar⁵⁵ - gapning uyushiq bo'laklarini va qo'shma gap tarkibidagi sodda gaplarni o'zaro bog'lash uchun xizmat qiluvchi yordamchi so'zlar.

Bog'lovchilar uyushiq bo'laklarni bog'laydi.	Bog'lovchilar qo'shma gap tarkibidagi sodda gaplarni bog'laydi.
Boshlanadi ijod va turmush.	Bahor keldi va dalalarda ishlar qizib ketdi.

⁵⁵ Erkaboyeva N. O'zbek tilining maruzalar to'plami. – T.: Yosh kuch nashriyoti, 2019 –289

Bog'lovchilar	
Teng bog'lovchilar	Ergashtiruvchi bog'lovchilar
Teng munosabatli gap bo'laklari va sodda gaplarni bog'laydi.	Tobe munosabatli gap bo'laklari va sodda gaplarni bog'laydi.
Va, lekin, ammo, biroq, hamda, bilan, ham, -da, na-na, balki, yo...yo, goh...goh, bir...bir, bazan...bazan, dam...dam.	Chunki, negaki, toki, go'yo, go'yoki, xuddi, agar, agarda, basharti, garchi, mabodo, gar.

Xulosa qiladigan bo'lsak, koreys va o'zbek tillarida bog'lovchi vositalarning shakllari turlicha bo'lsa ham ular bajaradigan vazifa bir xil. Har ikki tilda ham bog'lovchilar sodda gaplar tarkibidagi uyushiq bo'laklarni yoki qo'shma gapni tashkil etuvchi sodda gaplarni o'zaro bog'lash uchun xizmat qiladi. Koreys va o'zbek tilidagi bog'lovchilar gap ichida ma'lum so'roqqa javob bo'la olmasligi, ma'lum bo'lak vazifasida kela olmasligiga ko'ra farqlanmaydi: har ikki tilda ham bu holatni kuzatish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. 남 기 심 “한국어 문법”. - [서울]: 군립국어원, 2005. - ㄷ. 426.
2. 은 경 국어의 연결어미 연구. - 서울: 태학사, 2000. - ㄷ. 342.
3. Erkaboyeva N. O'zbek tilining maruzalar to'plami. - T.: Yosh kuch nashriyoti, 2019 -289

**AURIN MOLEKULASI REAKSION FAOLLIGINI ChemOffice DASTURI YORDAMIDA
O'RGANISH**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6596446>

M.R.Yuldasheva

O'zbekiston Milliy universiteti k.f.d,dotsent

F.M.Sobirjonov

O'zbekiston Milliy universiteti magistranti

Annotatsiya: Ushbu ishimizda Chem Office dasturida aurinning hosil bo'lish issiqligini va atomlarning zaryad qiymatini o'rganish natijasi keltirilgan. Aurinning Avogadro programmasidan hisoblangan hosil bo'lish issiqligi bilan ChemOffice da hisoblangan hosil bo'lish issiqligi solishtirildi.

Kalit so'z : Aurin,, ChemOffice dasturi, zaryad taqsimoti, hosil bo'lish issiqligi, torsion burchak, Van-der-Valls ta'sirlashuv, dipol-dipol ta'sirlashuv

Kirish

Organik birikmalarning fizik va kimyoviy xossalari uning tarkibiga hamda kimyoviy, elektron va fazoviy tuzilishiga bog'liq. Organik reaksiyalar vaqtida , ko'pincha, karboniy ionlar : karbokationlar yoki karboanionlar hosil bo'ladi. Ularning ichki barqarorligi elektron tuzilishiga bog'liq. Agar aromatik yadrolarning o'rta va para xolatlarida elektrodonor guruhlar mavjud bo'lsa, ular ham musbat zaryadning delokallanishiga yordam beradi. Shu hildagi radikallar (toq elektronli zarrachalar) ning stabillashuvi ham o'xshashdir, chunki erkin radikallar ham elektrofil tabietga egadir. Xyukkel qoidasi bo'yicha aromatik birikmalardagi delokallangan p-elektronlarning umumiy soni $(N)Nq4nq2$ qiymatga ega bo'ladi. Bunday nq 0, 1, 2, ... n natural sonlardir. Demak aromatik birikmalardagi delokallangan elektronlarning soni 2, 6, 10, 14, 18 va hakazo bo'lishi mumkin. O'rinbosarlar ta'sirini hozirgi vaqtda ko'pincha yarim-empirik usul bilan hisobga olinadi. Organik birikmalarning reaksiyon qobiliyatini tushuntirishda ularning nisbiy zichligidan foydalaniladi. Organik reaksiyalarda esa ko'pincha eski kovalent bog'larning uzilishi va yangilarining hosil bo'lishi kuzatiladi. Organik reaksiyalar juda murakkab bo'lib, bir necha bosqichlarda borishi, hatto sxemadagi tasvirlashga mos kelmaslihi mumkin. Kimyoviy reaksiyaning yo'nalishi ta'sirlashuvchi molekulalardagi elektronlarning qanday taqsimlanganligiga bog'liq. Molekuladagi elektron zichlikning taqsimlanishi va yangi bog' hosil bo'lish imkoniyatlarini jamlagan omillar kimyoviy reaksiyalarning borishiga asosiy sabab bo'ladi.

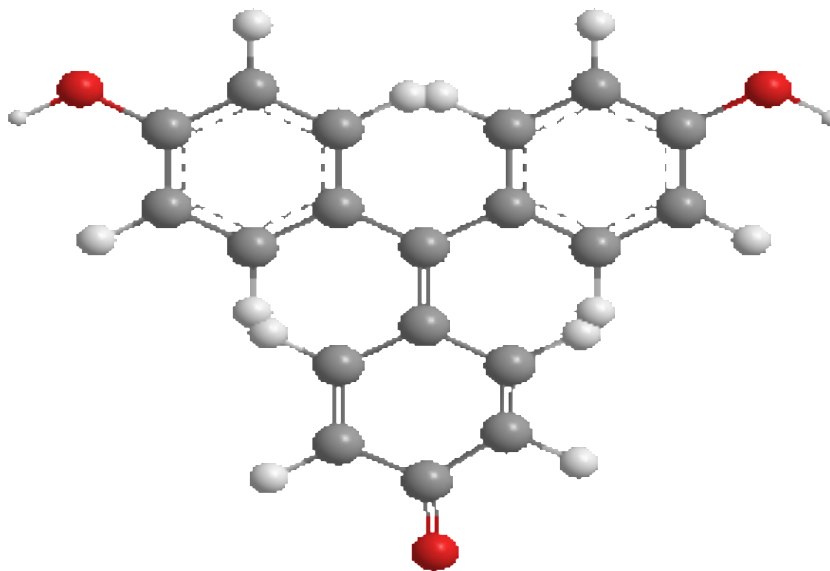
Olingan natijalar tahlili. Aurin moddasining ayrim fizik-kimyoviy doimiyliklarini o'rganish bilan bir qatorda, tuzulishini o'rganish maqsadida ChemOffice dasturi yordamida turli kvant kimyoviy hisob-kitob ishlarini olib bordik. Aurinning hosil bo'lish energiyasi ChemOffice dasturida o'rganilganda quyidagicha natija olindi:(1-jadval)

1-jadval

Aurinning ChemOffice va Avogadro dasturlarida hisoblangan hosil bo'lish issiqliklari (kj/mol)

Energiya turlari	ChemOffice	Avogadro			
	MM2	Chemical	MMFF94	MMFF94s	UFF
umumiy energiya	70,2568	52,5008	197,705	195,786	379,835

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, energiyalar bir-biridan keskin farq qiladi. Valent burchak energiyasi ikkita dasturda ham deyarli bir xil qiymatga ega bo'ldi. ChemOffice da olingan natijalar pektinning real hosil bo'lish issiqligidan katta farq qilishi aniqlandi va Avogadro dasturining MMFF94 va MMFF94s kuch maydonlari aurinning hosil bo'lish issiqligini hisoblash uchun qulay ekanligi aniqlandi.

ChemOffice dasturida aurin tarkibidagi atomlarning zaryad qiymatlari hisoblandi. Zaryad qiymatlari orqali aurin moddasi qanday holatda reaksiyaga kirishish qobiliyatini bilib olsak bo'ladi yani qaysi atomga hujum borishini aniq ayta olamiz: (2-jadval)

2-jadval

ChemOffice dasturida hisoblangan aurinning atom zaryadlari qiymati

№	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
		C-0.007 [C(1)]	C- 0.11 [C(2)]	C- 0.336 [C(3)]	C- 0.11 [C(4)]	C - 0.007 [C(5)]	C - 0.046 [C(6)]	C0.025 [C(7)]	C- 0.050 [C(8)]	C - 0.144 [C(9)]
1	C - 0.051 [C(10)]	C-0.025 [C(11)]	C - 0.112 [C(12)]	C-0.286 [C(13)]	C-0.115 [C(14)]	C0.024 [C(15)]	C-0.025 [C(16)]	C-0.112 [C(17)]	C-0.286 [C(18)]	C-0.114 [C(19)]
2	O- 0.630 [O(20)]	00.182 [O(21)]	O- 0.182 [O(22)]	H 0.057 [H(23)]	H 0.022 [H(24)]	H 0.022 [H(25)]	H 0.058 [H(26)]	H 0.054 [H(27)]	H 0.053 [H(28)]	H 0.023 [H(29)]
3	H 0.022 [H(30)] 3	H 0.052 [H(31)]	H 0.053 [H(32)]	H 0.023 [H(33)]	H 0.022 [H(34)]	H 0.208 [H(35)]	H 0.208 [H(36)]			

Bu zaryad qiymatlaridan ko'rinib turibdiki, O atomi o'ziga bog'langan C atomining elektron bulutini o'zi tomonga tortishi natijasida manfiy zaryadlanadi. Agar aurin bilan o'zaro elektrofil zarra ta'sirlashsa birinchi bo'lib, O kislorodga hujum boradi, keyin esa H atomiga hujum qiladi.

Xulosa ChemOffice va Avogadro dasturida aurinning energetik parametrlari o'rganilganda Avogadro dasturi aurinning enegetik parametrlarini o'rganish uchun ko'proq to'g'ri kelishi aniqlandi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. <http://www.biblioclub.ru/book/76610>
2. [ChemOffice.pdf \(cambridgesoft.com\)](#)

«QADIMIY XORAZM HUDUDIDAGI ME`MORIY OBIDALARI»

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6596458>

Ochilov Iskandar

Guliston davlat universiteti

Tarix yo`nalish talabasi

Annotatsiya: *Maqolada " Qadimiy Xorazm hududidagi me`moriy obidalar" Madaniy meros ob`ektlari xalqning bebaho boyligi, me`moriy yodgorliklarni saqlash va ulardan oqilona foydalanish, ularni asrash va avlodlarga bezavol yetkazish masalasi ko`tariladi.*

Kalit so'zlar: *Memoriy obida ,madaniy meros,me`moriy yodgorlik , paxsa devor.*

Аннотация: *В статье «Архитектурные памятники на территории древнего Хорезма»поднимается вопрос о бесценном богатстве народа, сохранении и рациональном использовании памятников архитектуры, их сохранении и передаче будущим поколениям.*

Ключевые слова: *мемориал, культурное наследие, памятник архитектуры, стена пакса.*

Abstract: *The article "Architectural monuments in the territory of ancient Khorezm" raises the issue of invaluable wealth of the people, preservation and rational use of architectural monuments, their preservation and transmission to future generations.*

Keywords: *Memorial, cultural heritage, architectural monument, cotton wall.*

O`rta asrlarga oid Janubiy Orol bo`yidagi (Xorazm-Qoraqalpog`iston vohasi) yodgorliklarning me`morchiligi, qurilish uslubi, obida holati tekshirilib saqlanishi hanuzgacha to`liq o`rganilmagan. Bugungi kunda dunyoning yetti iqlimidan oqib kelayotgan sayyohlarni lol qoldirayotgan jonli guvohlarimiz paxsa-xom g`isht devorli me`moriy yodgorliklari Qadimiy Xorazm qurilishda va me`morchilikda naqadar yuksak taraqqiy qilgan davlat bo`lganligini ko`z-ko`z qilib turibdi. Planetamizning eng qadimgi sivilizatsiyasidan biri hisoblangan Qadimiy XorazmUrartu bilan Vaviloniyaga tengdosh davlat Osiyodagi eng katta daryo–Amudaryo sohilida barpo etilgan. [1]

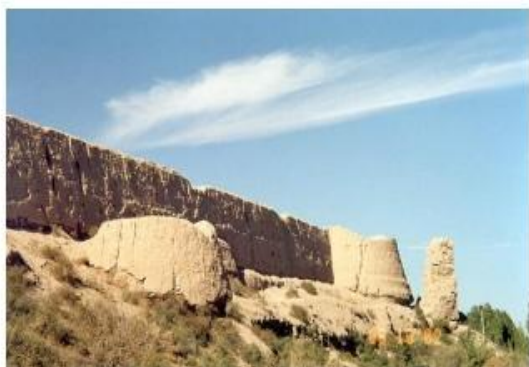
Buyuk fan arboblari S.P. Tolstov va Ya. G`ulomovlarning ma`lumotlariga asosan miloddan avvalgi bir minginchi yillarning boshidanoq Xorazm sharqdagi eng rivojlangan qudratli davlat bo`lgan, o`sha davrdanoq vohada ilm - fanga asoslangan holda me`morchilik-qurilish rivojlangan. Janubiy Orol bo`yidagi qal`alar yani Qadimiy Xorazm qal`alari oddiy loydan - paxsa devor, xom g`ishtlardan qurilgan, ammo ushbu paxsa devor yodgorliklarini ilmiy tadqiq qilganimizda, ular o`ziga xos murakkab

arxitektura asosida, juda yuqori darajada arifmetik va geometrik hisoblar asosida qurilgan. Paxsa devor qal'alari eng muhim joy bo'lib, u nafaqat to'siq, balki asosiy jangovar sarhad hamdir. Devorlar bir qator muhim elementlaridan tarkib topib, bular, jumladan, asos, devorning o'zi, pilyastr, kontrfors (g'isht tirgovich), shinak, burj, darvoza va boshqalardir. Oralig'ida otish yo'lagi bo'lgan qo'shdevor qadimgi Xorazm harbiy me'morchiligiga eng ko'p darajada xos bo'lgan xodisadir. Qadimda qo'rg'onlarning xom g'ishtli xonalari mumkin qadar ixcham bo'lgan. [3] Bu vohadagi qal'alarning katta ko'pchiligi bizning eramizdan ancha ilgari qad ko'targan bo'lib, ularning binokorlari matematika bilan geodeziyani, astronomiya bilan meditsinani yaxshi bilganlar, hamda shaharsozlik, me'morchilik, rassomchilik san'atini mukammal egallagan kishilar bo'lgan. [4]

Tarixiy me'moriy yodgorliklarni saqlash va ulardan foydalanishga oid dunyodagi

TO'PROQQAL'A

Mil. I-IV asrlar.

KATTA GULDURSUN

Qal'a mil.av. III-IV asrlar, mil. XII-XIII asrlar

samarador yo'nalishlar bo'yicha YuNESKO tashabbusi bilan 413 ta qadimiy shaharlar hududidagi Butunjahon moddiy madaniy meros yodgorliklari ro'yxatiga 1007 ta ob'ektlardan 779 tasi kiritilganligi bilan diqqatga sazovordir. [2] YuNESKO, BMT, ICOMOS kabi nufuzli tashkilotlar tomonidan madaniy meroslarimizni saqlash va ularni kelajak avlodga yetqazish bo'yicha - Butun jahonning madaniy va tabiiy merosni himoya qilish to'g'risidagi konvensiyasi (1972); Tarixiy qal'alarni himoya qilish haqidagi xalqaro xartiya (Vashington xartiyasi, 1987); Tarixiy yodgorliklarni, qal'alar guruhini va diqqatga sazovor joylarni ro'yxatga olish bo'yicha asosiy qonun qoidalari (1996); Konservatsiya, tahlil qilish va me'moriy yodgorliklarning tuzilishini qayta tiklash bo'yicha asosiy qonun-qoidalari (2003); Madaniy meros yodgorliklar xisoblangan - tuzilma, ob'ekt harobalarining atrofini saqlab qolish bo'yicha Sian deklaratsiyasi (2005) kabi xalqaro hujjatlarning muntazam ravishda qabul qilinishi bu sohaning naqadar muhimligini ko'rsatib beradi. [5]

QO`YQIRILGAN QAL`A (Mil.av. IV asr – mil. IV asr)

Mustaqillikning dastlabki yillaridanoq madaniy meros ob`ektlarini muhofaza qilish davlat siyosati darajasiga ko`tarildi. Hozirgi kunda respublikamizda mavjud 7000 dan ziyod yodgorliklardan -2500 tasi me`moriy yodgorliklar, 2700 tasi arxeologik yodgorliklar va 1800 tasi monumental yodgorliklar bo`lib, ularning barchasi davlat muhofazasiga olingan.[6]

Mamlakatimizni jadal rivojlantirishga qaratilgan Harakatlar strategiyasida shaharsozlik va me`morchilikni yanada takomillashtirish, me`moriy yodgorliklarni saqlash va ulardan oqilona foydalanish borasidagi muammolarni hal etish chora-tadbirlari belgilangan. –Madaniy meros ob`ektlari xalqning bebaho boyligi, ularni asrash va avlodlarga bezavol yetkazish barchamizning burchimizdir.[7]

XULOSA

Xulosa qilib shuni aytishimiz kerakki antik davrlarda Janubiy Orol bo`yidagi Qadimiy Xorazmning davlat bo`lib shakillanishi. Butun O`rta Osiyoda, ayniqsa Janubiy Orol bo`yida, boshqa yerlarga qaraganda daxmalar va nihoyatda ko`p ossuariylar topilgan. Quyqirilgan qal`a, To`proqqal`a, Katta Guldursun va Qal`aliqir atrofida yuzlab dafn qutilari kashf etilgan bu degani barcha yodgorliklar bir davrga oid ekanligini bildiradi.

ADABIYOTLAR

- 1.Xorazm safari kundaliklari. Toshkent-2009. 155 b.
- 2.Spisok vseмирnogo naslediye YuNESKO <http://wbe.unesco.org/en/list>.
3. Tatqiqot uz. O`zbekistonda ilmiy amaliy tadqiqotlar mavzusidagi konfirensiya materiallari Toshkent 2020 yil 30 sentyabr №20
4. Kaliyev Nadjibulla Muratovich “Qoraqalpog`iston tarixiy Me`moriy yodgorliklarini saqlash va ulardan foydalanish samaradorligini oshirish” Arxitektura fanlari bo`yicha Falsafa Doktori (Phd) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya Toshkent 2021 y.

5. «Birlashgan Boshqaruv Rejasi 2017-2022 Ichan Qal`a, Umumjahon Madaniy Merosi»

6. Durdiyeva Gavxar Salayevna “ Xiva me`moriy yodgorliklarini saqlash va ta`mirlash metodologiyasini takomillashtirish” Ma`ruza shaklidagi arxitektura bo`yicha Fan Doktori (dsc) Dissertatsiyasi Toshkent – 2017y.

7. O`zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlis palatalari, siyosiy partiyalar bilan yig`ilishdagi ma`ruzasi. 01.07.2017 y.

INKOR UMUMLINGVISTIK KATEGORIYA SIFATIDA

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6596462>

Abdurashidov Usmonjon

Andijon davlat universiteti

O'zbek tili va adabiyoti 2- bosqich magistranti

Ziyovuddin Qodirov

Ilmiy rahbar: ADU f.f,n katta o'qituvchi

Inkor - kategorial tipologik tushuncha birligi sifatida turli tizimli tillar ifoda planlarida bir ko'rsatkichli va ko'p ko'rsatkichli inkor belgilari orqali namoyon bo'ladi. Tillardagi bir inkorli va ko'p inkorli ifoda shakllari ularning ichki me'yori talablari va odatlari bilan bog'liq bo'lib, ushbu masala alohida echimini topmagan dolzarb muammolardan biridir. Lingvistik tipologiya planida bir inkorlik va ko'p inkorlik muammosi tadqiqining murakkabligi, bir tomondan, ushbu masalaning dolzarbligidan dalolat bersa, ikkinchi tomondan, unga nisbatan maxsus tipologik yondashuvni taqozo etadi. Jahon tilshunosligida inkor kategoriyasi ko'p tahlil qilingan bo'lsa-da, inkor kategoriyasini o'zbek tilshunosligi nuqtai nazaridan tadqiq etish hamda uning umumlisoniy mohiyatini ochish dolzarb masalalardan biridir.

Inkor kategoriyasi doimo tilshunos olimlarning diqqat markazida turgan masalalardan biridir. Inkor kategoriyasini o'rganishda hind-evropa va turkiy tillar manbalari asosida izlanishlar olib borgan bir qator tilshunoslarning (I.A. Alyamskaya, V.F. Andreeva, M.V. Andreychikova, N.A. Bulax, S.A. Vasileva, K.V. Gabuchan, M.N. Jukenova, V.N. Zenchuk, A.F. Kulagin, L.F. Kumanichkina, N.A. Lavrov, V.S. Shemerova, E.I. Shendels, L.P. Shipulina) xizmatlari katta.

Inkorning turli ko'rinishlari o'z holicha mustaqil ilmiy izlanishlarning mavzulari bo'lishiga qaramasdan, o'zbek tilshunosligida etarli darajada o'rganilmagan. O'zbek tilshunosligida ko'plab olimlar (A. Shomaqsudov, I. Rasulov, R. Qo'ng'urov, H. Rustamov, E. Qilichev) inkor formasidagi gap ekspressiv tasdiq ma'no ottenkasini ifodalashi va uni oddiy tasdiqdan farq qilishiga oid ma'lumotlarni bergan. Mazkur masalaga bu qadar jiddiy e'tibor berilishi tekshirish ob'ektining o'ta murakkab va keng qamrovli ekanligidan dalolat beradi. Inkor kategoriyasi qadimiy tushunchalar qatoriga kiradi, chunki insoniyat yaratilibdiki, unga xizmat qilayotgan til vositalari va ular orqali o'z ifodasini topayotgan lingvistik kategoriyalar ham o'sha xalqning tarixi bilan chambarchas bog'liq bo'ladi. So'nggi yillarda til nazariyotchilari u yoki bu tildagi mavjud til birliklarining bajarayotgan vazifalariga ko'ra ularning mohiyatini aniqlashni lingvistikaning kun tartibiga qo'yishmoqda. Bu, albatta, ma'lum tilning bajarayotgan vazifasi bilan chambarchas bog'liqdir.

Agar biz buyuk bobokalonimiz Abu Rayhon Beruniyning "Til so'zlovchining tilagini tinglovchiga etkazuvchi tarjimondir" degan purma'no ta'rifidan kelib chiqadigan bo'lsak, zamonaviy tilshunoslikning pragmatik lingvistika deb atalmish sohasiga bizning bobokalonimiz asos solganiga shubha qolmaydi. Darhaqiqat, har bir so'zlovchidan tinglovchiga qarab ketayotgan axborot va har bir kalima ma'lum vaziyatda, ma'lum bir vaqtda va, albatta, makonda sodir bo'lishi barchaga ma'lum. Ammo tildagi tayyor birliklarning ma'lum maqsadlarning ifodasi sifatida ishlata bilish har kimning ham qo'lidan kelavermaydi. Shuning uchun ham muloqot paytida insonlarning bir-birini tushunmasligi ana shu birliklarni to'g'ri ishlata bilmasligida deb qarash mumkin.

Pragmatik lingvistika masalalari bilan shug'ullanuvchi ko'pchilik olimlarning fikricha, til birliklaridan unumli foydalanish, vaziyatni tanlay bilish, kim bilan kommunikastiyaga chiqayotganlikni e'tiborga olish muhim ahamiyat kasb etadi. Ana shu nuqtai nazardan kelib chiqib, inkor kategoriyasining mohiyatini aniqlash va, umuman, bu kategoriya muloqot jarayonida nima uchun kerakligini tushunish masalaning bahstlab tomonlarini yoritishda izlanuvchi uchun keng istiqbol ochib berishi mumkin. Chunki har yaxshining ammosi, har yomonning lekini, muhabbatning qahri, umuman olganda, har bir narsaning shu kabi fazilatlarini yonmayon bo'lganidek, tasdiqning ham inkori bo'lishi, shubhasiz, tabiiy bir holdir.

Har qanday voqelik yoki xabarning tasdig'i bo'lganidek, uning qarama-qarshi tomoni, boshqacha qilib aytganda, inkori ham, shubhasiz, o'zini namoyon qiladi. Bu ikki qarama-qarshi nuqtada turuvchi tushunchalar fan taraqqiyoti davomida turli sohalarning, shu jumladan falsafa, mantiq, psixologiya'ning o'rganish manbai bo'lib kelgan. To'g'ri, tasdiq va inkor kategoriyalari ko'p qirrali bo'lib, turli fanlar chorrahasiga joylashgan universal, umumlisoniy kategoriyalar toifasiga kiradi va u zamonaviy nazariy tilshunoslikda o'rganilishi eng muhim bo'lgan umumlingvistik kategoriya hisoblanadi, lekin har bir fan bu sermuammo masalani o'z maqsadi nuqtai nazaridan turib tahlil etadi.

Tilshunoslik tarixida tasdiq va inkor, bo'lishlilik va bo'lishsizlik kategoriyalari to'g'risida turlicha nazariyalar mavjud bo'lgan. Ammo masalaning asl mohiyati, ya'ni uning lingvistik voqelik ekanligi va ifoda vositalarining ma'lum tizimga tushgan majmuasi bo'lmasa, uni kategoriya sifatida tan olinib, tahlil talab tomonlari to'g'risida bahs yuritishning hojati ham bo'lmas edi. Biz yuqorida inkorni universal, ya'ni jahon tillarining barchasida mavjud bo'lgan voqelik deb fikr yuritdik. Darhaqiqat, inkor universal lingvistik kategoriya sifatida barcha tillarning grammatik qurilishida o'z aksini topgan bo'lsa-da, lekin uni ifodalovchi til vositalari universallikka da'vo qilmaydilar. Chunki dunyodagi har bir til o'zining tarixiy taraqqiyoti davomida ishlab chiqqan vositalar majmui orqali inkorning turli ko'rinishlarini ifoda etadilar.

Inkorning ko'rinishlari esa lingvistik adabiyotlarning shohidlik berishicha, turlichadir. Umuman, jahon tillarida lingvistik, aniqrog'i, grammatik ma'nolarni ifodalashda hamma vositalardan yoki usullardan teng foydalana olmaydilar. Boshqacha qilib aytganda, ma'lum bir til qandaydir lingvistik tushunchani ifoda etishda sintaktik yarus birliklariga murojaat etsa, boshqasi leksik yoki morfologik yarus birliklari orqali ifoda etiladi. Aslida lingvistik tushunchalarni qanday usul bilan ifodalanishi til toifasiga ham bog'liq bo'ladi. Jumladan, biz tadqiq etayotgan inkor kategoriyasi hind-evropa tillarining aksariyatida sintaktik voqelik deb tan olingan bo'lsa, bu hodisani turkiy tillarga nisbatan ayta olmaymiz. Chunki turkiy tillarda bu kategoriya aksariyat hollarda morfologik yarus birliklari orqali o'z ifodasini topadi.

Inkorning turli ko'rinishlarini tasnif qilish hozirgi davr tilshunoslari e'tiborini o'ziga qaratmoqda. Shunga qaramay ayrim tilshunoslar yuqorida e'tirof etilgan fikrlardan kelib chiqib, jahon tillarida inkor kategoriyasining semantik turlarini tasniflaydi. Inkorning turlariga e'tiborimizni qaratadigan bo'lsak, ularning tartibiy joylashishi quyidagichadir:

- 1) mutlaq inkor;
- 2) gap inkori;
- 3) miqdoriy inkor;
- 4) maxsus leksik inkor; 5) yarim inkor;
- 6) shaklan bo'lishli, ammo mazmunan bo'lishsiz inkor;
- 7) so'z inkori;
- 8) sintaktik inkor.

Inkorning ifoda vositalari boshqa grammatik kategoriyalarning markerlari kabi lingvistik tahlilning turli sathida kuzatiladi. Jahon tillarida, jumladan, biz tadqiq etayotgan ingliz tilida ular quyidagi lingvistik vositalarni qamrab olgan:

1. Inkor so'zlar:
  - a) sodda - yo'q
  - b) qo'shma - hech qachon, hech narsa, hech bir;
2. Inkor yuklama - na doimo maxsus shaxsli forma bilan qo'shilib keladi.
3. Inkor affiksalar:
  - a) prefiksalar: no-, be-;
  - b) suffiksalar: - ma.

Boshqa belgi va signallarga sal-pal va zo'rg'a (yarim inkor) ni kiritish mumkin. Bu so'zlar ishtirok etgan gaplar bo'lishli tuzilishga, ya'ni ma'noga ega bo'lsa-da, lekin uning zamirida qisman inkor ma'no yotadi.

Ushbu «Men uni zo'rg'a taniyman»ning transformastion muqobili «Men uni yaxshi tanimayman», ya'ni «Men tanimoqchi bo'lgan shaxsni to'liq ko'z o'ngimda ifoda eta olmayman» kabi tanlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Каримов И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. Т.: 2011.
2. Abdurahmonov G`. Shukurov Sh. O'zbek tilining tarixiy grammatikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 1973. -312 b.
3. Boboev T. Adabiyotshunoslik asoslari. – Toshkent: O'zbekiston, 2002. – 558 b.
4. Maxmudov N., Nurmonov A. O'zbek tilining nazariy grammatikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 1995. – 232 b.

DEVELOPING SPEAKING SKILLS FOR YOUNG LEARNERS

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6596608>

Abdiganieva.N

Student of Karakalpak State University

after named Berdakh (Uzbekistan)

Annotation: *This article provides a brief overview of how to develop young students' speaking skills, what grammar rules to use, and how to improve their English speaking skills.*

Keywords: *Speech, development, declensions, conjugations, prelogs, anatomical, physiological, psychological.*

Human speech develops gradually, the process of speech development consists of several stages. In the first year of a child's life, anatomical, physiological, and psychological conditions are created to master speech. This stage of speech development is preparation, pre-speech. In the second year of life, the child practically masters human speech. But this speech is grammatical in nature - even though the child is already building sentences, it has no declensions, conjugations, prelogs, and conjunctions. Grammatically correct oral speech is formed in the third year of a child's life, but at this stage the child makes many mistakes in both morphology and word formation. Further development of speech occurs in middle and high school age, and by the age of seven, by the time a child enters school, he or she has mastered his or her native language system sufficiently and is fluent in spoken language. Going to school can make a big difference in a child's speech development. These shifts are related to the fact that a child's speech is subject to new requirements related to the learning of many new learning disciplines. For children under the age of 1, school-age speech is a practical means of communication with other people, and in the process of its formation, then in school-age children, speech is also a means of mastering the cognitive system.

Without learning the language itself, without mastering literacy - reading and writing, it is clear that a child's speech cannot function as a systematic and comprehensive knowledge of reality. Therefore, in a learning setting, the child's spoken language becomes his or her specific learning topic. The student learns three aspects of language: phonetic, lexical, and grammatical. In the process of language learning, all types of student speech are improved and developed. Written language development. Especially when written speech is more valuable in developing a student's speech. A person who is fluent in written language has a much wider range of

communication possibilities. A student who has mastered the written language can express and convey his / her opinion in writing to a person who does not have it. Using the same written language, he can learn other people's opinions and, most importantly, gain knowledge by reading textbooks and other books. A student's written speech is subject to much greater demands than his or her oral speech. The written presentation of this or that study material should be strictly consistent and coherent, understandable to the reader. The student's written and oral speech develop in unity and interact with each other. Mastering written speech involves reading and writing skills, knowledge of grammar and spelling rules. The development of written speech begins with mastering the reading process. According to the research of T. G. Egorov, the acquisition of reading skills goes through three main stages. In the first stage - analytically - the reader gets acquainted with the names of the letters and how these letters are combined into syllables, from syllables to words, using the corresponding speech sounds.

At this stage, the synthesis of letters into syllables and syllables into words is slow and with certain difficulties. This is explained by the following psychological reasons: first, because the student has not yet been able to distinguish the graphic style of the letters well, their recognition is sluggish and erroneous; second, the reader has difficulty connecting letters to matching sounds and often makes mistakes. As a result, there is a delay in the synthesis of word elements and the evil of recognizing it. In the second stage - synthetic - the student synthesizes the elements of the word without much difficulty and faster. However, even at this stage, there are errors in word synthesis. They are the result of schoolchildren rushing to read before distinguishing the elements that make up a word, i.e. by guessing. Often, these errors occur when a word that is read outwardly sounds like another familiar word. In the third stage - analytical-synthetic - the reading process in schoolchildren is based on the rapid differentiation and integration of word elements. This is a fluent and accurate reading phase. The speed of reading from class to class increases significantly. For example, a first-grader who completes a primer study reads aloud about three times slower than a fourth-grader, which in turn reads twice as slowly as a tenth-grader. Meaningful, "thinking" reading relies on the development of complex thinking processes that enable the reader to understand the basic and important ideas of the text's content. Meaningful reading is not given immediately, but develops gradually, in the process of education and upbringing. The teacher needs to know both the reasons that hinder the development of reading and the means that accelerate its development. Experience in school and psychological research show that young students' misunderstanding of a particular text is linked to children's poor vocabulary, inability to find the main idea when they read, and to separate parts of the text. It depends on whether or not. putting the work into a general context, and so on. Overcoming these

shortcomings in the development of meaningful reading requires special effort from the teacher. First of all, it is necessary to develop and enrich children's vocabulary. And for this, it is important to know what vocabulary the child has and how accurately these words express the content of the concepts. School children should be taught to find the main idea of a story or a passage from a textbook text. important words and statements in which this idea is expressed. To do this, children are taught to plan the story they are reading, to look for the most appropriate headings for stories, paragraphs, parts of a plan, etc. The text is read expressively by the teacher and then by the students themselves; helps to understand the content of the text being read. Expressive reading reveals the semantic content of a text using vivid intonation and logical emphasis. To develop your English speaking skills, we must first pay attention to pronunciation. If we do not pronounce English words correctly, our speech may become unintelligible to others. We will need to examine and study the correct pronunciation of all the English words and phrases in our vocabulary one by one. You don't have to master English phonetics to learn the correct pronunciation of words. It may be sufficient to study the transcription of words in dictionaries to know how individual words are pronounced.

REFERENCES

1. Qodirova. F. R. Kadyrova R. M. Theory and methods of development of children's speech. -T. : Istiqlol. 2006.
2. Qodirova. F. R. Kadyrova R. M. Methods of teaching a second language to preschool children. -T. : Sano-Standart. 2004.
3. Babayeva DR Theory and methods of speech development. -TDPU. : 2018.

EFFECTIVE TECHNIQUES IN TEACHING VOCABULARY TO YOUNG LEARNERS

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6596623>

Abdiganieva N

student of Karakalpak State University

after named Berdakh (Uzbekistan)

Annotation: *This article gives a brief overview of the advantages of using foreign language teaching techniques for young students, word memorization techniques, what resources they teach, and what other resources to use.*

Keywords: *Education, creativity, culture, thinking, worldview, lexicography.*

Today, one of the important factors in improving the quality of education is to increase the overall creativity of students. In this regard, the main priorities in increasing the creativity of primary school students are conscious teaching, the development of speech culture, the harmonization of written and oral exercises. In turn, working with dictionaries is one of the important factors in increasing creativity. Because working with dictionaries develops students' ability to observe, improves their speech culture, expands their thinking and worldview, increases vocabulary, improves students' writing skills. Linguistics studies all words in the language, their history, interpretation, spelling and other important issues.

No language is relevant to society and cannot develop on its own outside of society. Language is, first of all, a means of interaction between society and people, so society is a direct link between people and the formation of language vocabulary. It is important to remember that language is important because it has the laws of the internal system of formation. Depending on the situation, a single idea in any developed language will be interpreted differently. Regardless of style, stylistic color, or situation, there are neutral words that are used in communication only for certain situations as the core of the language. We refer to this category of words in dictionaries as words of non-literary or non-standard vocabulary. Before looking at non-standard vocabulary, if we look at the problems with its style, it becomes clear that there are basically two different styles of use: functional and expressive. Functional style is interpreted as a specific, goal-oriented communication style specific to a certain group of people, i.e., for situations involving specific legal aspects of human movement, such as entrepreneurial style, verbal style, scientific style, etc. . Functional styles in modern languages are very complex and diverse. It should be noted that the method can be divided into written and oral forms, and can be divided into different

forms for public use. But so far, linguists, although they have a lot of information, have not come to a consensus on the types of styles.

There are now many English resources available for teachers (tutors) and parents, but it is not possible to cover everything. You need to choose what your students and you like. As one of these sources, I am in my teaching practice. I told him how to use it. By the way, there is a special section for English teachers and tutors. As for direct materials for teaching children, they are mainly provided in the form of video and audio materials. According to the search results within the site, the content for children is 412 files. These include songs, cartoons, lyrics and more. If it's an alphabet, it will be voiced, which is also very handy. Naturally, you need to have a tablet or laptop to work with this portal.

When it comes to textbooks, books, and other educational publications, the opinions of different teachers sometimes differ. Again, this is from a personal experience. In rare cases, it is possible to work on only one textbook or series, the most correct is to create an individual program for each child, usually following a single clear scheme. For example: and video, audio, new words: colors, toys, personal pronouns, family and animal names are taken according to the Happy House system. We always give 2-4 minutes for the appropriate task in the lesson game. In English, but deliberately in the best interests of the child. One of my students loves dinosaurs, for which the additional tasks are worksheets in which you have to connect the dots in the correct alphabetical order, and so on. Giving your child assignments based on their interests and favorite characters will be more effective. Preschoolers love to play and it is best to learn English in a playful way. If you can instill a love for English right now, you are a great teacher because most people don't know the language that way, just because in school they have overcome all the desires for that language.

As a serial, Happy House is very popular all over the world. I like that they have audio accompaniment to the lessons, very funny and catchy songs that the kids will remember quickly. And a very successful activity book. For example, the Task on Colors theme looks like this. The kids will be happy!

For lessons on the subject of colors, I always use mine to combine my own and the material. Color cards are needed to get acquainted with colors, memorize them, and pronounce names. I use black and white for games. It all depends on your imagination. You can do this: first we will learn 6 colors. We give the child 6 felt-tip pens of the correct color and blank cards with balls, where everything is written only in words. You name the color in English, put the card on, and the child has to put a felt-tip pen of the desired color on it. When all 6 felt-tip pens are on the cards, give him 6 colored cards and he will check himself. No matter how many flowers you remember, always praise and say that the next time you will definitely be lucky. He also begins to visually memorize words and their meanings.

Another of the most popular methods of teaching a foreign language is the use of information and communication methods such as computer technology, media, audio and others. The use of audio, video stories, fairy tales, cognitive materials in direct learning activities helps to individualize learning and develop motivation for preschool children's speaking activities. The use of ICT in direct foreign language learning activities develops two types of motivation: self-motivation when the proposed material is self-interesting and by showing the preschooler that he or she can understand it . the language he is learning. It brings satisfaction and gives them confidence in their power and a desire to further improve.

REFERENCES

1. Morgan, C. (1993). Attitude change and foreign language culture learning. *Language Teaching*, 26(2), pp. 63-75.
2. Sanz, C. (2000). Bilingual education enhances third language acquisition: Evidence from Catalonia. *Applied psycholinguistics*, 21(01), 23-44.
3. <https://cabinetry.ru/uz/metodiki-obucheniya-angliiskomu-yazyku-metodiki-izucheniya.html>

OPTIK ELTUVCHINI MODULYATSIYALASH VA TOLALI OPTIK ALOQA TIZIMLARI APPARATURALARINING TEXNIK MA'LUMOTI.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6596629>

Ravshanov Mustaqim Tavakalovich

Buxoro davlat universiteti fizika kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada hozirgi kunda aloqa tizimlaridagi optik eltuvchini ko'p kanalli elektr signal bilan modulyatsiyalashning chastotaviy, fazaviy, amplitudaviy, qutblovchi modulyatsiya, jadalligi bo'yicha modulyatsiya usullari mavjud. Tolali optik aloqa tizimlari apparaturalarining qisqacha texnik ma'lumotlari keltirilib, tahlil qilingan.*

Kalit so'zlar: *Synchronous Transport Module, STM-1, optik eltuvchi, modulyatsiya, jadallik bo'yicha modulyatsiyasi, Sinxron raqamli ierarxiya, STM-4, STM-16, STM-64, STM-256*

Optik eltuvchini ko'p kanalli elektr signal bilan modulyatsiyalash uchun chastotaviy, fazaviy, amplitudaviy, qutblovchi modulyatsiya, jadalligi bo'yicha modulyatsiya va boshqalardan foydalanish mumkin.

Monoxromatik optik nurlanish elektr maydonining oniy qiymatini belgilangan fazoviy koordinatalarda quyidagi ko'rinishda yozish mumkin:

$$E(t) = E_m \cos(\omega_0 t + \varphi_0) \quad (1)$$

bunda E_m - maydon amplitudasi; ω_0 va φ_0 - optik eltuvchining tegishli chastotasi va fazasi. U holda optik nurlanish jadalligining oniy qiymati quyidagiga teng bo'ladi:

$$P_{ON} = E^2(t) \cos(\omega_0 t + \varphi_0) \quad (2)$$

$T_0 = 2\pi/\omega_0$ davr bo'yicha o'rtacha qiymati esa quyidagiga teng:

$$\vec{P} = 0,5E_m^2 \quad (3)$$

$\vec{P}$ kattalikni optik nurlanishning o'rtacha jadalligi yoki quvvati deyiladi.

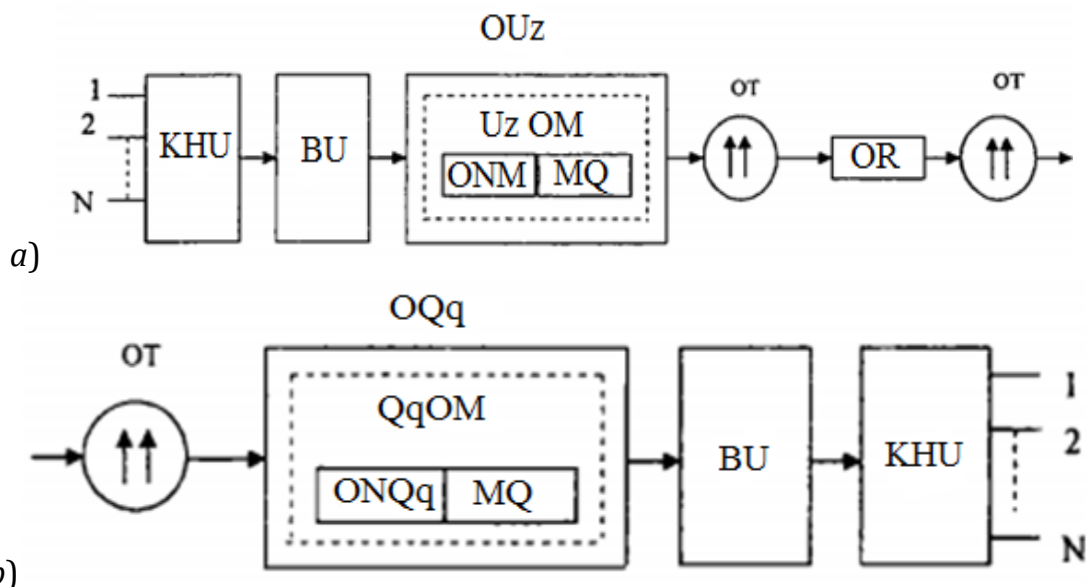
Jadallik bo'yicha modulyatsiyalanayotganda ayni $\vec{P}$ kattaligi modulyatsiyalovchi ko'p kanalli signalga mos ravishda o'zgaradi. Optik nurlanish to'liq tabiatga ega bo'lib, ayni shu vaqtda u diskret bo'ladi. U faqat diskret kvantlar - hf_0 energiyali fotonlar ko'rinishida nurlanadi va yutiladi, bu yerda h -Plank doimiysi. Shuning uchun $\vec{P}$ optik nurlanish quvvatini fotonlar oqimi (vaqt birligidagi soni)ning ko'p kanalli signallar bilan modulyatsiyalanadigan jadalligi orqali tavsiflash mumkin.

$$J = P/hf_0 \quad (4)$$

Yarimo'tkazgich manbaining nurlanishini uning jadalligi bo'yicha modulyatsiyalashni va optik signalni elektr signalga teskari o'zgartirish, ya'ni demodulyatsiyalashni boshqarish (modulyatsiyalash) qurilmasi bilan amalga

oshirishning texnik jihatdan nisbatan sodda hal qilinishi tufayli optik tolali uzatish tizimini tashkil qilishda jadallik bo'yicha modulyatsiyasi juda keng ko'lamda qo'llanila boshladi.

Optik tolali uzatish tizimlarining umumiy tuzilish sxemasi 1-chizmada keltirilgan.

1-chizma. Optik tolali uzatish tizimining umumiy tuzilish sxemasi.

a) Optik tolali uzatish tizimlari uzatish traktining tuzilish sxemasi.

b) Optik tolali uzatish tizimlari qabul qilish traktining tuzilish sxemasi.

Tolali optik aloqa tizimlari apparaturalarining qisqacha texnik ma'lumoti. Sinxron raqamli ierarxiya (SRI) (SDH)da liniyali signallari besh bosqichga ega sinxron raqamli multipleksorlarda (STM) – (Synchronous Digital Multiplexer) shakllanadi.

Ma'lumotni raqamli trakt orqali yuboruvchi bunday bloklar sinxron transport modullari STM (Synchronous Transport Module) deyiladi. Multipleksorlar yordamida shakllanadigan transport modullari besh bosqichga bo'linadi. Bular haqidagi ma'lumotlar 1- jadvalda keltirilgan.

Birinchi bosqich – STM-1 (sinxron raqamli optik liniya traktida uzatish tezligi 155,52 *Mbit/s*). bunday tezlik 2 *Mbit/s* tezlikdagi 63 ta raqamli signallar oqimini uzatishni ta'minlaydi. Tovush chastotali kanallarning soni esa $63 \cdot 30 = 1890$ ta tovush chastotali kanallarga teng bo'ladi. (Ikki megabitli oqimni ikkita xizmat kanallari asosan hisobga olinmaydi);

Ikkinchi bosqich – STM-4 (sinxron raqamli optik liniya traktida uzatish tezligi 622,08 *Mbit/s*). Bunday tezlik 4 ta STM-1 transport modullarini 155 *Mbit/s* tezlikda uzatishni ta'minlaydi. Tovush chastotali kanallar soni quyidagicha aniqlanadi: $1890 \cdot 4 = 7560$ tovush chastotali kanal.

Uchinchi bosqich – STM-16 (sinxron raqamli optik liniya traktida uzatish tezligi 2488,32 *Mbit/s*). Bu 4 ta 622,08 *Mbit/s* tezlikdagi STM-4 transport modullarini birlashmasidir. Tovush chastotali kanallar soni quyidagicha aniqlanadi: $1890 \cdot 16 = 30240$ tovush chastotali kanal.

To'rtinchi bosqich – STM-64 (sinxron raqamli optik liniya traktidagi uzatish tezligi 9952,28 *Mbit/s*). 4 ta STM-16 transport modullarining birlashmasi. Tovush chastotali kanallar soni quyidagicha aniqlanadi: $1890 \cdot 64 = 120960$ tovush chastotali kanal.

Beshinchi bosqich – STM-256 (sinxron raqamli optik liniya traktida uzatish tezligi 39813,12 *Mbit/s*). 4 ta STM-64 transport modullarining birlashmasi. Tovush chastotali kanallar soni quyidagicha aniqlanadi: $1890 \cdot 256 = 483840$ tovush chastotali kanal.

1-jadval. SDH transport modulining beshta satxi, transport moduli, uzatish tezligi va tovush chastotali kanallar soni

SDH transport modulining satxi	Transport moduli	Uzatish tezligi, <i>Mbit/s</i>	Tovush chastotali kanallar soni
SDH ning birinchi satxi	STM – 1	155,52	1890
SDH ning ikkinchi satxi	STM – 4	622,08	7560
SDH ning uchinchi satxi	STM – 16	2488,32	30240
SDH ning to'rtinchi satxi	STM – 64	9953,28	120960
SDH ning beshinchi satxi	STM – 256	39813,12	483840

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Р.И.Исаев, Р.К.Атаматов, Р.Н.Раджапова. Телекоммуникация узатиш тизимлари. // «Fan va texnologiya» нашриёти, Тошкент-2011.

2. G.X.Mirazimova, t.f.n., dotsent R.I.Isayev. Optik aloqa asoslari. O`quv qo`llanma. // Toshkent, TATU, 2008.

3. M.T.Ravshanov Optik signallarni optik tolalarda uzatishda kuchaytirgichlardan foydalanish istiqbollari. // Zamonaviy kimyoning dolzarb muammolari ilmiy-amaliy anjuman (2020) 455-457 b.

4. Ravshanov M.T. Ravshanov N. Optik aloqaning qo'llanish sohalari // Tafakkur va talqin ilmiy-amaliy anjuman (2021) №9. 138-141 b.

5. Ravshanov M.T. Molekulalararo ta'sir kuchlari va ularning xususiyatlari // Дистанционные возможности и достижения наука международная научно-практическая конференция (2021) С 67-68

6. Ибрагимов С.С., Равшанов М.Т. Қуёш сув чучитгичини қуришда унинг ўлчамлари ва жойлашувини танлаб олиш // Қишлоқ хўжалигида ресурс тежовчи инноватцион технология ва техник воситаларни яратиш ҳамда улардан самарали фойдаланиш истиқболлари илмий-техник анжуман (2019) 30-32 б.

7. Равшанов М.Т. Қуёш сув чучитгичининг синов натижалари // Tafakkur va talqin ilmiy to'plam (2019) №7. 85-87 b.

8. Ravshanov M.T. Magnit maydon qonuniyatlariga doir masalalar yechishda talabalarda ko'nikma shakllantirish // Pedagogik mahorat ilmiy-nazariy va metodik jurnal (2020) maxsus son 132-136 b.

9. Кодиров Ж.Р., Маматрузиев М., Составление программного обеспечения, алгоритм и расчет математической модели применения свойств солнечного опреснителя к точкам заправки топливом.// Молодой ученый, (2018) С 50-53.

10. Кодиров Ж.Р., Маматрузиев М. Изучение принципа работы устройств насосного гелио-водоопреснителя.//Международный научный журнал «Молодой ученый», 26 (2018) С 48-49.

11. Кодиров Ж.Р, Хакимова С.Ш, Мирзаев Ш.М. Анализ характеристик параболического и параболоцилиндрического концентраторов, сравнение данных, полученные на них.// Вестник ТашИИТ №2 2019 С 193-197.

12. Кодиров Ж.Р., Мавлонов У.М., Хакимова С.Ш. Аналитический обзор характеристик параболического и параболоцилиндрического Концентраторов.// Наука, техника и образование 2021. № 2 (77). С 15-19.

13. Мирзаев Ш.М., Кодиров Ж.Р., Ибрагимов С.С. Способ и методы определения форм и размеров элементов солнечной сушилки. //Альтернативная энергетика и экология (ISJAEE). 2021;(25-27):30-39. <https://doi.org/10.15518/isjaee.2021.09.030-039>.

14. Mirzaev, Sh M.; Kodirov, J R. Ibragimov, S S. (2021) "Method and methods for determining shapes and sizes of solar dryer elements," // *Scientific-technical journal*: Vol. 4: Iss. 4, Article 11.

15. Qodirov, J. (2022). Установление технологии процесса сушки абрикосов на гелиосушилках.// Центр научных публикаций. [Том 8 № 8 \(2021\)](#)

16. Mirzayev Sh.M., Qodirov J.R., Hakimov B. Quyosh qurilmalarida o'riklarni quritish uchun mo'ljallangan quyosh qurilmasini yaratish va uning ishlash rejimini tadqiq qilish. // *Involta Scientific Journal*, 1(5), (2022). 371–379.

17. Sh. Mirzaev., J. Kodirov., B Khakimov. Research of apricot drying process in solar dryers. // *Harvard Educational and Scientific Review*. (2021). Vol. 1 No. 1. Pp 20-27.

18. Qodirov, J. Quyosh meva quritgichi qurilmasining eksperiment natijalari. // центр научных публикаций. [Том 1 № 1 \(2020\)](#).

19. Arabov J.O., Hakimova S.Sh., To'xtayeva I.Sh. Past haroratli qiya ho'llanadigan sirtli quyosh suv chuchutgichlarida bug'lanadigan sirt bilan kondensatsiyaladigan sirt orasidagi masofani optimallashtirish.// *Eurasian journal of academic research*Innovative Academy Research Support Center. Volume 1 Issue 01, (2021).

20. Hikmatov Behzod Amonovich, Ochilova Gullola Tolibovna - Fizika fanidan laboratoriya mashg'ulotlarida dasturiy vositalardan foydalanish. PEDAGOGS-2022 Том 6 Номер 1 Страницы 382-388

21. Бехзод Амонович Хикматов - Изучение физико-механических и химических свойств почвы. Наука, техника и образование Номер 2-2 (77) Страницы 52-55.

22. Kodirov J, Saidova R, Khakimova S, Bakhshilloev M. Determination of the size and amount of energy incident on the reflective surface of a parabolic cylinder concentrator. // Asian Journal of Research (2020). No 1-3. Pp 252-260.

23. Qodirov J, Hakimova S. Suv nasos quyosh chuchitgichi takomillashgan qurilmasini loyihalash usuli. // Центр научных публикаций. Том 1 № 1 (2020).

24. Qodirov J, Hakimova S. Quyosh konsentratorlari boyicha jahonda olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlar holati. // Центр научных публикаций. Том 1 № 1 (2020).

25. Qodirov J, Hakimova S. Noan'anaviy energiya manbalaridan foydalanishning kelajak istiqbollari. // Центр научных публикаций. Том 1 № 1 (2020).

26. J Kodirov, S Khakimova. Determination of the size and amount of energy incident on the reflective surface of a parabolic cylinder concentrator. // Asian Journal of Research (2020). № 1-3.

**O'ZBEK TILINING INSON XARAKTERINI IFODA ETUVCHI
FRAZEOLOGIZMLARIDA MILLIY MENTALITETNING AKS ETISHI**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6596634>

Omonturdieva Zeboxon Bunyod qizi

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti magistranti.

Toshkent, O'zbekiston

Annotatsiya: *maqolada inson xarakterini ifoda etuvchi o'zbek tilidagi frazeologizmlar, ularda shaxsning ichki dunyosi, ruhiy holati, kayfiyati va turg'un, barqaror xislatlarining nutq bilan bevosita aloqadorligi, inson xarakterini aks ettirish uchun qo'llaniluvchi turg'un iboralarda milliy-madaniy belglarning namoyon bo'lishi bilan bog'liq masalalar ko'rib o'tilgan.*

Kalit so'zlar: *frazeologizm, turg'un ibora, idiom, inson xakteri, mentalitet, milliy madaniyat*

Dunyo tilshunosligida frazeologik birliklarni noyob namunalar sifatida o'rganish, qiyosiy-chog'ishtirma, tasnifiy, tavsifiy tadqiqotlar olib borish, shu bilan birgalikda, o'zbek va boshqa tillaridagi frazeologizmlarning xususiyatlarini aniqlash bo'yicha ilmiy izlanishlarni amalga oshirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Davr ijtimoiy ehtiyojlaridan kelib chiqadigan maqsad va vazifalar echimiga yo'naltirilgan samarador tadqiqot usullari asosida olib borilayotgan ilmiy - amaliy izlanishlar, o'zbek tilshunosligining dolzarb muammolaridan biridir. Binobarin, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlisga Murojaatnomasida ijtimoiy sohani, jumladan, "milliy o'zligimizni anglash, Vatanimizning qadimiy va boy tarixini o'rganish, bu borada ilmiy tadqiqot ishlarini kuchaytirish, gumanitar soha olimlari faoliyatini har tomonlama qo'llab-quvvatlash" [1] zarurligi alohida ta'kidlangan.

Jahon tilshunosligida frazeologik birliklarning paydo bo'lishi, taraqqiyoti va semantik, grammatik va funktsional jihatdan yangilanishiga doir ko'plab tadqiqotlar olib borilgan va bu jarayon davom etmoqda. Ushbu sohaga salmoqli hissa qo'shgan rus olimlari V.V.Vinogradov, A.V.Kunin, N.N.Amosova, I.I. Chernisheva, A.M. Babkin, I.V.Arnold, V.L.Arhangelskiy, B.A. Larin, N.M.Shanskiyning ishlari diqqatga sazovordir. G'arb tilshunosligida frazeologiya tahliliga bag'ishlab yaratilgan Sh. Balli asarlari katta ahamiyat kasb etdi [2]. Keyinchalik frazeologik birliklarning semantikasiga bag'ishlangan A. Kouvi, J.Fyors, J.Sinkler kabi olimlarning tadqiqotlarida bu fikrlar rivojlantirildi va asoslab berildi O'zbek tilshunosligida frazeologik birliklarni ilmiy-amaliy tadqiq etish bo'yicha qator dissertatsiyalari himoya qilindi, ko'plab ilmiy maqolalar e'lon qilindi, monografiyalar va o'quv qo'llanmalari nashr etildi, frazeologik

lug'atlar yuzaga keldi. O'zbek frazeologiyasi asoslari E.D.Polivanov, Sh.Rahmatullaev, Ya.D.Pinxasov, M.Umarxodjaev, Abdimurod Mamatov, Abdug'afur Mamatov, B.Yo'ldoshev, A.Isaev, M.Sodiqova, Q.Hakimov, Sh.Usmonova, K.Bozorboev, B.Jo'raeva, Sh.Abdullaev, Sh.Almamatova, M.Vafoeva va boshqa qator tilshunoslarning tadqiqotlarida chuqur o'rganildi.

Tilshunos Sh.T.Maxmaraimovanning ta'kidlashicha, har qanday madaniyat tilda namoyon bo'ladi, tilda o'zining moddiy qobig'ini topish bilan birga, atrof-muhit ta'sirida taraqqiy qilib o'zgarib boradi. Turli millatlar madaniyati bir-biridan voqelikni moddiy va ma'naviy o'zlashtirishdagi farqi jihatidan ajralib turadi [3]. Olamning lisoniy manzarasida yoki insonning til shuurida so'zlar bilan bir qatorda tarkibi jihatidan barqaror bo'lgan va nutqda tayyor holda aks ettiriladigan frazeologik birliklar yoki frazeologizmlar mavjud. U yoki bu tilning frazeologik birliklari insoniy munosabatlarning ko'z ilg'amas rang-barangligini aks ettiradi. Turli tillar frazeologiyasida umumiy jihatlar ko'p, chunki frazeologiya umuminsoniy tushunchalarni va olamga bo'lgan munosabatni aks ettiradi. Ammo har bir tilning ko'plab frazeologizmlari o'zining milliy xususiyati bilan ajralib turadi. Bu farq frazeologizm ma'nosining nozikliklarida, uning milliy obrazligida, leksik tarkibida ko'rinadi.

Jahon ilm-fanida inson xarakteri mavzusi bilan qiziqish qadimgi antik davrlardan boshlangan. Jahon tilshunosligida inson xarakterini ifodalovchi birliklarni olamning lisoniy manzarasi, milliy xarakter, milliy madaniyat va milliy kolorit, axloqiy me'yor va mentalitet, ijtimoiy-madaniy munosabatlar asosidagi talqiniga

bo'lgan e'tibor doimo ortib boradi. O'zbek tili turg'un iboralarga juda boy. Qadimdan iboralar, turli qochirim xarakteridagi so'z birikmalari, maqol va aforizmlar og'zaki nutq va yozma adabiyotdan munosib o'rin egallab keldi. Frazeologik iboralarning stilistik imkoniyatlari katta bo'lib, boshqa leksik vositalarga nisbatan o'ta jozibali va ta'sirchandir. O'zbek tilshunosligida inson xarakteri xususiyatlarini aks ettiruvchi sifatlar, so'z birikmalari, frazeologik birliklar paremlar atroflicha yoritilgan va tavsiflangan[4]-[5]. Sh.M.Iskandarovanning "shaxs mikromaydoni" xususidagi qarashlari o'zbek tilida xarakter xususidagi antropotsentrik tadqiqotlarga poydevor vazifasini o'tadi [6]. D.A.Tosheva dissertatsiyasida "hayvon" ma'nosini aks ettiruvchi so'zlarning inson xarakter-xususiyatlariga ishora qilishi xususida qarashlar mavjud [7]. M.Vafoeva, F.M.Ibragimova izlanishlari lingvokulturologik aspektida bo'lib, o'zbek tilidagi taom nomlari, oziq-ovqat nomlarining milliy xarakterni aks ettirishda qo'llanish o'rinlari xususida asosli xulosalar bayon qilingan [8]-[9].

Dunyo tilshunosligida insonning ichki dunyosi, ruhiy holati, kayfiyati va turg'un, barqaror xislatlarining nutq bilan bevosita aloqadorligi, inson xarakterini aks ettirish uchun qo'llanuvchi birliklarda milliy-madaniy belgining namoyon bo'lishi, xarakter va temperament tushunchalarining lingvistik ta'rifini yaratish zarurati xususidagi

qarashlar ilmiy tadqiqotlar asosida o'z tasdig'ini topib kelmoqda. Bu borada milliy frazeologik fond muhim manba vazifasini bajarib uning antropotsentrizm yo'nalishlari asosidagi ta'rifi va talqinini yaratishga alohida ahamiyat qaratilmoqda. Zamonaviy psixologiyada xarakter tushunchasining ko'p ta'riflari mavjud. Xara'kter (grekcha χαρακτήρ "alomat, tafovut, belgi" - shaxs hatti-xarakati va munosabatlarini ifoda etuvchi ruhiy xususiyatlarining turg'un, nisbatan doimiy tizimidir. Xarakter u yoki bu fe'l-atvor, hayot tarzini belgilab beruvchi muhim insoniy xususiyatlar majmuasini tashkil etadi. Olib borilgan tadqiqotlar jarayonida inson xarakteridagi salbiy jihatlarini ifoda etuvchi ideomalar nisbati ijobiy jihatlarni aks ettiruvchilariga qaraganda doimo yuqori ekanligi kuzatiladi. Bu holatni insonlarning salbiy hodisalarga o'tkir emotsional va nutqiy-kognitiv reaksiyasi bilan izohlash mumkin. Masalan, o'zbek tilida takabburlik - burni baland; landovurlik - ammamning buzog'i; ayyorlik - ilonning moyini yalagan; qo'rqqoqlik - chumchuq chirr etsa, yuragi shirr etadi; g'iybatchilik - og'zi bilan yuradi; maqtanchoqlik - uyda chaksa uni yo'q, tom boshida qo'sh tandır; ochko'zlik - otni ko'rsa, oqsaydi, suvni ko'rsa suvsaydi kabi inson xarakterining salbiy tomonlarini, shuningdek, mardlik-belida belbog'i bor; beozorlik - pashshaga ozor bermaydi; xushchaqchaqlik - shaqir-shuqur yong'oq kabi ijobiy xislatlarni ifoda etuvchi frazeologizmlarning boy zahirasi mavjud. Ularni o'rganish jarayonida xalqning u yoki bu axloqiy xususiyatlarga bo'lgan munosabatining tilda qanday aks etishini kuzatish, qaysi xarakter xususiyatlarining insonlar uchun muhimligi, qay darajada qimmatliligini baholash imkoniyalari mavjud. Masalan: atala maxsum - bo'shshagan, lanj odam haqida; baland oxurdan em eydi-amaldor va boylar bilan yaqin aloqada bulib kekkaygan insonlarga nisbatan ishlatiladi; bir qop yong'oq - ko'nglida kiri yo'k, xushchaqchaq odam haqida; itning keyingi oyog'i-mavqei past odamga nisbatan ishlatiladi; katta og'iz-sohta kibr-havoli, maqtanishni yaxshi ko'radigan inson; qovog'idan qor yog'adi - badqovoq, badjahl inson; qo'y og'zidan cho'p olmagan-kamtar, yuvvosh, beozor insonlarga nisbatan ishlatiladi; muloyim supurgi-muomalasi muloyim, ammo quv, qattiq xarakterli inson; na don, na somon-hech narsaga yaramaydigan odam haqida; tili bilan yuradi - g'iybatchi, birov haqida (salbiy) gapiradigan inson haqida; oyog'i yerdan uzilgan-kibrlangan, kekkaygan kishi to'g'risida; puchuq obdasta-o'ziga aloqasi yo'q yoki aqli etmaydigan gap - so'zga, ishga aralashadigan kishiga qarata, uni kamsitib, tanbeh yuzasidan aytiladi; sirkasi suv ko'tarmaydi-gap ko'tara olmaydigan, ta'bi nozik odam; tegirmonga kirsas butun chiqadi, yulduzni benarvon urmoq - uddaburon, abjir insonlarga nisbatan ishlatiladi; yumshoq supurgi - muomalasi muloyim, ammo quv, qattiq xarakterli insonlarga nisbatan ishlatiladi; qo'li ochiq-sahiy kishi; qo'zini shira bosgan - muvaffaqiyatlardan esankiragan kishi; dunyoni suv bossa, to'pig'iga chiqmaydi, boqi beg'am - beparvo, beg'am kishi; qo'li egri-birovning mulkiga ko'z olaytiruvchi, o'g'ri; uyda chaksa uni yo'q, tom boshida qo'sh tandır - o'ziga yuqori baho beruvchi, maqtanchoq kishi;

suvdan quruq chiqadi - har qanday qiyin vaziyatdan zararsiz chiqa oladigan kishi; paytavaquloq, haftafahm - farosatsiz, zehni past kishilarga nisbatan ishlatiladi.

Tadqiqotimiz doirasida o'rganilgan manbalar tahlili inson xarakteriga hos xususiyatlarni ifoda etuvchi turg'un iboralar boshqalariga nisbatan kamchilikni tashkil etishi aniqlandi, masalan, G. Begmatovanning "O'zbek milliy korpusida idiomalar bazasi" nomli tadqiqoti doirasida yaratilgan o'zbek tili ideomalarining elektron bazasida joylashtirilgan jami (92 ta) turg'un ibora ichidan 26 foizi (24 ta) inson xakteri xususiyatlarini ifoda etib, shulardan ijobiy insoniy jihatlarni aks ettiruvchi ideomalar 2 foizni (2 ta) tashkil etadi[10]. M. Sadikovanning "Qisqacha ruscha-o'zbekcha barqaror iboralar lug'ati"da berilgan 1000 ta rus tilidagi turg'un ibora ichidan shaxs xususiyatlarini aks ettiruvchi ideomalar 5 foiz (44 ta) ni tashkil etadi. Bular ichidan 0,9 foizi (9 ta) ijobiy xarakter xislatlarni ifoda etuvchi ideomalardir[11]. Sh. Raxmatullaevning "O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati" ga kiritilgan 1000 dan ortiq frazeologik birliklar ichida bu ko'rsatkichlar mos ravishda 5 foiz (50 ga yaqin) va 0,5 foiz(5 ta)ni tashkil etadi[12].

Inson xakteri, nutqi, faoliyat mutanosibligini asoslash zarurati xakter xususiyatlarini ifodalovchi birliklarni belgilab olish, ularning semantik tahlilini amalga oshirish, "xakter" tushunchasini ifodalashning leksik-semantik shakllarini belgilash, falsafa, psixologiya fanlari integratsiyasi nuqtai nazaridan tavsiflash, milliy xakter xususiyatlari va individual xakter belgilarini tadqiq etishning dolzarbligini asoslaydi. O'zbek tilidagi xakter xususiyatlarini ifodalovchi birliklar tadqiqi mamalakatimizda olib borilayotgan til siyosatining "o'zbek tili o'quv leksikografiya tarmog'ini rivojlantirish, zamonaviy yangi avlod uchun o'quv lug'atlarini tuzish hamda ularning elektron shakllarini sohalar bo'yicha milliy terminologik tizimni takomillashtirishdek"[13] ustuvor vazifalarini amalga oshirishning tub negizida turadi. Bu o'z o'rnida shaxs xakterini ifoda etuvchi frazeologik birliklarga alohida guruh sifatida yondashish, ularning lug'atlarini tuzishga qaratilgan tadqiqotlar ko'lamini kengaytirish va o'zbek tilidagi frazeologizmlarning terminologik tizimini rivojlantirishni nazarda tutadi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. M. Mirziyoevning 2018 yil 28 dekabrda "Taraqqiyot yo'limizning shiddati yanada oshaveradi" mavzusidagi Oliy Majlisga Murojaatnomasi // Xalq so'zi, 2018 yil, 29 dekabr.
2. Sh. Balli. Frantsuzskaya stilistika. – M.: Editorial URSS, 2001. – 416 s.
3. Sh.T. Maxmaraimova Lingvokulturologiya. O'quv qo'llanma. – Toshkent: Cho'lpon NMIU, 2017.

4. Sh. Rahmatullaev O'zbek frazeologiyasining ba'zi masalalari (Frazeologik polisemiya, sinonimiya, antonimiya va omonimlik): Filol. fan. dokt. ... diss.–Toshkent, 1966. – B.326;
5. A. Mamatov O'zbek tili frazeologizmlarining shakllanish masalalari: Filol. fan. dokt. ... diss. – Toshkent, 1999. – B.330.
6. Sh. Iskandarova Leksikani mazmuniy maydon asosida o'rganish muammolari. – Toshkent: Fan, 1998. – 50b.
7. D.A.Tosheva. Zoonim komponentli maqollarning lingvokulturologik xususiyatlari: filol. fan. fals. dokt. ... diss. avtoref. –Toshkent, 2017. – 69 b.
8. M. Vafoeva O'zbek tilida frazeologik sinonimlar va ularning struktural-semantik tahlili: Filol. fan. nomz. ... disser. avtoref. –Toshkent, 2009. – 53 b.
9. F.M. Ibragimova Badiiy matnda ellipsis va antiellipsis: Filol. fan. nomz. ... disser. avtoref. –Toshkent, 2011.–53 b.
10. www.idioms.uz
11. M. Sadikova Qisqacha ruscha-o'zbekcha barqaror iboralar lug'ati. – Toshkent: O'qituvchi, 1994. – 95 b.
12. Sh. Raxmatullaev. O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati. –Toshkent: O'qituvchi, 1978. – 406 b.
13. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 20 noyabrdagi PF-6084-sonli
“Mamlakatimizda o'zbek tilini yanada rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi Farmoni // lex.uz.

ZAMONAVIY HUJJATLI KINOOPERATORLIK SAN`ATIDA YANGI TENDENSIYALAR VA IZLANISHLAR

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6596640>

O'rozaliev Davlatbek Alisher o'gli

O'zbekiston davlat san`at va madaniyat instituti magistri

Annotation: *Ushbu maqolada zamonaviy hujjatli kino janridagi kinooperatorlik san`ati haqida izlanishlar olib borilar ekan uning insonlar uchun mental ta`sir kuchi yetuk soha vakillari tomonidan tan olingani tahlil qilinadi.. Shuning uchun xalq ongiga ta`sir qiluvchi, insonlarning o'z – o'ziga bo'lgan ishonchini oshiruvchi hujjatli kinoni kinooperator san`atidagi yangicha tendensiyalar va izlanishlar yordamida ta`sirini yanada oshirib uni ommalashtirish muhim bildirilgan.*

Keywords: *Hujjatli kinoda operatorlik san`ati, Zamonaviy hujjatli kinoda kinooperatorlik ishlarining yetakchi xususiyatlari Hujjatli kino janrining istiqboli Zamonaviy hujjatli kinoda operatorlik san`atini rivojlantirish masalalari fikr-mulohazalar.*

Kirish: Kino san`ati inson ongi va qalbiga kuchli ta`sir ko'rsata oluvchi beqiyos qudrat va imkoniyatlarga ega. Uning o'ziga xosligi shundaki, kino qahramonlarining ichki dunyosi so'z, kinooperator mahorati orqali gavdalantirilgan o'y – hayol, yirik, o'rta va umumiy planlar, rejissyorning ijodiy yondashuvi hamda topilmalari, kompozitorning qahramon tabiatiga monand kuy-qo'shiq yaratishi va boshqa bir qancha faktorlarda o'z aksini topadi. To'g'ri tanlangan mavzu, g'oya, muhimi, rejissyorlik yechimi kabi umumlashmalar tomoshabinni film davomida ro'y berayotgan voqea joyiga pinhona yetaklaydi. Kino san`atining o'ziga xos qonun-qoidalari asosida yaratilgan ekran asari namoyishi davomida tomoshabin kino qahramon yashab turgan makonda u bilan birga nafas oladi, dardlari va shodliklariga sherik bo'ladi.

Ekran san`ati teatr, tasviriy san`at, musiqa, adabiyot unsurlarini o'zida mujassam etgan san`at sifatida bir tomondan jamiyatda kechayotgan jarayonlarga badiiy, falsafiy, estetik umumlashmalar nuqtayi nazaridan yondashsa, ikkinchi tomondan unga xos bo'lgan ommaviylik bu umumlashmalarni katta-katta auditoriyalarga maroqli va ta`sirchan shakl-shamoyilda yetkazib berish imkonini yaratadi.

Hujjatli kinoda operatorlik san`ati

“San`atshunos olimlar hujjatli kinoni davr ko'zgusi, deb bejizga aytishmaydi. Haqiqatdan ham shunday. Zero, har bir film, garchi u qaysi bir janrda sur`atga olingan bo'lmasin, o'zida davr nafasini aks ettiradi. Qolaversa har bir kartina davrimizning eng

muhim voqealari-yu, ijtimoiy-siyosiy, madaniy-ma`rifiy jabhalarda kechayotgan ulkan islohotlarning o`ziga hos in`ikosidir.”⁵⁶

Hujjatli film (sahnalashtirilmagan film) kinematografiyaning real voqelikdagi insonlarni tabiiy o`zlarining muhitida namoyon qiluvchi yoki real hayotning o`zini, uning voqealari hamda hodisalarini ko`rsatib beruvchi yirik bir turidir.

Hujjatli kino kinematografiya san`atining yaralishidagi ilk mevasidir. 1895-yil kino kamera ixtiro bo`libdi-ki, ilk olingan tasvirlar hamda video fragmentlar aynan sahnalashtirilmagan real voqea va shu reallikda tasvirlangan personajlarning beqiyos hissiyotlaridir. Aynan shu haqida kino kameradan birinchi bor foydalangan aka-uka Lyumerlar ijodiga oid “Kirill va Mefodiya” katta ensiklopediyasining “ Lyumer ” maqolasida shunday qiziqarli faktlar keltirilgan. “ La – syota bekatiga poyezd kelishi” filmini ilk bor 1895-yil 22- mart kuni ko`rgan deyarli barcha insonlar undagi poyezdning detal planida kino kamera obyektivi tomonga yaqinlashishi tasvirga olingan kadrida, tasvirni ikki hajmli proyeksiya emas balki haqiqiy hayotning o`zida bo`layotganiga ishonib qolib vahimaga tushishgan va o`rindiqlaridan turib qochib ketishgan.

“Hujjatli film” atamasi ilk bor 1926-yili 8-fevral sanasida kino-tanqidchi, jurnalist Djon Grirson tomonidan qo`llangan. U birinchi marta bu atamani “The New York Sun” jurnalida chop ettirilgan “Janubiy dengizlar moanasi” filmiga bergan rezensiyasida qo`llagan va “Hujjatli film” ni “Reallikni ijodiy qayta ishlanilishi” deya tariflagan.

Hujjatli film taqdiri kinematografiya, televideniya va hozirgi kunda ayni aktual insoniy informatsion oqim tarixining shakillanishidagi eng katta bosqichlaridan biri hisoblanadi. Vaholanki aynan hujjatli kino tarixi ma`lum davr insoniyat ongini va jamiyatning tarixiy o`zgarishlari hamda harakatlanishlarining “ yaqqol tasviri ”.⁵⁷

Badiiy filmdan farqli o`laroq hujjatli kinoning aksariyat turlarida ma`lum bir syujet va ssenariyni yaratishga yoki topishga bo`lgan ehtiyoj, aktyorlik san`atining ulkan mahoratiga tayanish, dekoratsiya va grim kabi film faktorlari katta ahamiyatga ega bo`lmaydi. Hujjatli filmning eng asosiy quroli his – hayajonga, fikr va g`oyaga boy hamda ayni bir lahzalarda bularning hammasini taqdim etuvchi hayotning o`zidir. Shunchaki o`sha mikrosekundlarda o`tib ketishi mumkun bo`lgan voqeani vaqt boy bermay tasvirga olish kerak.

“Keyinchalik badiiy adabiyot bilan kinoni uyg`unlashuvi natijasida badiiy sahnalashtirilgan filmlar yaraldi va tez ommalashdi. Lekin tabiiylik hamda real voqealarga, arxivlarga bo`lgan talab va ularning ta`sir kuchi o`zgarmadi. Zero har bir film garchi u qaysi bir hujjatli film turida suratga olingan bo`lmasin u o`zida davr nafasini aks ettiradi. Buning sababi shundaki har bir kartina davrimizning eng muhim

⁵⁶ O`65 O`zbekiston hujjatli kinosi: S.Hayitmetova. – T: ART FLEX, 2008 – 116 b. v. 4

⁵⁷ Г. С. Прожика « Концепция реальности в экранном документе » стр 9 М 2004

voqealari hamda ijtimoiy – siyosiy va madaniy – marifiy jabhalarda kechayotgan ulkan islohotlarning o'ziga xos ko'zgusidir." ⁵⁸

Hujjatli kino ijodkori o'ziga kerak bo'lgan texnika va usullardan foydalanadi: har bir rejissyor o'zining sub'ektiv haqiqatini aks ettirish uchun qaysi detallar muhimligini, qaysilarini chetlab o'tish mumkinligini, muvozanat va xolislikni qanday saqlash kerakligini o'zi belgilaydi.

Hujjatli kinoda kinooperator mahorati

Tasvirsiz kino san'atini tasavvur etib bo'lmaydi! Tasvir bu tomoshabinga film mohiyatini yetkazish, unga aqliy va hissiy ta'sir ko'rsatishda eng asosiy unsurdir.

Operatorlik san'ati - suratga olish uslubi orkali film mazmuni va g'oyasini ochib berish hamda badiiy tasvir yaratish vazifasidan iborat, u kinematografiya va televideniye ga xos bo'lgan badiiy ijod sohasi. Kinooperatorlik san'atining rivoji kino san'ati, tasviriy san'at, teatr, dramaturgiya va boshqa san'at turlari rivoji bilan chambarchas bog'liq. Kinooperator hox u hujjatli kinoda bo'lsin yoki badiiy kinoda u rejissyor, rassom va filmning boshqa ijodkorlari bilan hamkorlikda kinematografik texnika va zamonaviy uslub asosida filmning tasviriy mohiyati va mazmuniniga tayanib suratga olish jarayonini ishlab chiqadi. Suratga olingan tasvir sifati va sub ma'nosi operator mahoratiga bog'liq, u suratga olish jarayonida umumiy, o'rta, yirik planlardan, rakurs va yorug'lik-nuridan, kinokadr kompozitsiyasidan maqsadga muvofiq foydalanadi. Operatorlik san'atining o'ziga xosligi ekranda narsalarning nafaqat shakl, rang, hajmini, suratga olish joyining manzarasi, masofasini va harakat tezligini to'g'ri, butun boricha tasvirlash, film mazmun va mohiyatini o'ziga hos usulda tomoshabinga yetkazishidir.

Hujjatli film tasvirlarida qo'llaniladigan kadrlarning bir qancha turlari mavjud. Real, ma'lum bir voqea ketma - ketligi, kinoxronika (shunchaki tezkor yangiliklar uchun emas balki millat tarixi uchun tasvirga olingan kadrlar ketma ketligi), kinofiksatsiya ya'ni ma'lum maqsadlar uchun qo'llaniladiga kadrlar (ilmiy izlanishlar kadrlari, ichki ishlar protakollari va kuzatish kameralari), mualliflik jurnalistikasi va niyohat ijodiy san'at darajasidagi kadrlar. So'ngi ikki uslubda tasvirga olingan kadrlar bir qancha film janrlarini yaratilishiga turtki bo'lgan. Ular kinoreportaj, kinoocherk, izlanuvchi filmlar, ijtimoiy kinopublistika, kinokundalik, filmportret, kinonasr, hujjatlidrama. Vaholanki hamma kichik janrlarni belgilash mushkul ish chunki ular badiiy film hamda hujjatli filmlar, undan tashqari adabiyot kichik janrlari, hattoki musiqa bilan ham mutatsiya va sintezlanadi.

Kinooperatorlik mahoratining tub ma'nosi yorug'lik orqali tasvir chizish demakdir. Ya'ni bu kasb egasi yetuk rassom kabi o'zining g'oyaviy dunyosidagi kartinani yaratar ekan, rassomdan farqli o'laroq uning rasmi chegaralari bu kartina

⁵⁸ ffdgfhgjhkhg

kompozitsiyasidir, uning mo'y qalami bu yorug'lik nuri, obykti esa aksariyat hollarda tirik shaxslar yani aktyorlardir.

Kinematograf termini ildizi qadimgi yunoniston tiliga borib taqaladi va u hozirgi talqinda " harakat bilan tasvirlash " ma`nosini bildiradi. Kinematograf fotografiyadan ko'proq kuchga ega. U g'oya, so'zlar, voqea, hissiyotlar, temp va boshqa hamma o'zagi bo'lmagan muloqot turlarini o'zida jamlaydi hamda o'z qonun qoidalariga mos vizuallashtiradi.

XXI asrga qadar hujjatli kino kinematografistlari kino tanqidchi hamda rejissorlar tomonidan ko'p yangiliklar hamda innovatsiyalar kiritildi. Yangi faktor hamda tamoyillarning kelib chiqishi sababi bir xil. Bu aynan tomoshabinga tasvirdagi reallikni yani shaxslarni tasvirlanayotgan hayotda bevosita mavjudligi, his hayajoni, makon va zamon muhitini singdira olish hamda ishontirishdir. Bu faktorlarga nisbatan nafaqat rejissorlik ishi hamda uni uslublari vaholanki kinooperatorning ham o'rni muhim. Tasvirga olish uslublari umumiy nazariyada real hayotni makonlarni, mavjud qahramon yoki ommaviy to'plangan insonlarni kuzatish, bazi hollarda bo'lib o'tgan voqealarni sahnalashtirish orqali qayta qurish, bosh qahramon yoki davr qahramonlariga alohida urg'u berishdan iborat.

Badiiy - hujjatli kino — hujjatli filmga asoslangan aralash janr. Ushbu filmlarning aksariyati hujjatli lavhalardir, ammo voqeani to'lik hikoya etishda yetishmayotgan yoki erishib bo'lmaydigan hujjatli materiallarning bir qismi professional yoki noprofessional aktyorlar tomonidan ijro etilgan voqealarni rekonstruksiya qilish bilan almashtiriladi.

Badiiy hujjatli film badiiy publistik film ham to'liq badiiy film ham emas. Unda juda ham nozik chegaralar mavjud. Badiiy hujjatli filmning kinooperator vazifasida faqatgina badiiy filmlar tasvirga olgan operator va shu bilan bir qatorda ijodiy karyerasida faqatgina hujjatli film olgan operator ham ish yuritishi mumkin. Bu tanlov aynan filmning umumiy stilistikasidan kelib chiqadi. Yani rekonstruktiv kadrlarni sahnalashtirgan holda aktyorlar bilan ijodiy badiiy film ko'rinishida tasvirga olish ham mumkin yoki aynan kuzatuv kamerasi andozasidek sahnalashtirilgan kadrlarni hujjatli filmning bir qismi yani arxiv kadrlarday olish ham mumkin. Har ikki holatda ham tasvirga olish bu umumiy filmning kino operator yaratgan ko'rinishidan kelib chiqishi zarur. Bizning davrimizda dramatik aktyorlar kuchlari tomonidan voqealarni o'ynoqi tarzda qayta tiklaydigan hujjatli filmlar tobora ko'payib bormoqda, ammo zamonaviy kinoijodkorlar endi tomoshabinni "hujjatli film" da sahnalashtirilgan kadrlar mavjudligi haqida ogohlantirishni shart deb bilishmaydi.

Yuqorida keltirilgan tarzda yaratilgan hujjatli filmlarning aksariyati bugunga kelib dokudramma nomli kichik janr yaralishiga olib keldi. Endilikda dokudramma yani hujjatli drama sintez janr hisoblanib to'lliq hujjatli filmlar qatoriga kirmaydi. Unda drama aktyorlari yordamida tarixiy bo'lib o'tgan voqeani hujjatli kino yoki

bo'lmasa ilmiy ommabop film tarzida ko'rsatiladi. Dokudramma stilistikasi kelib chiqishi aynan hujjatli film operatorlari zimmasidadir. Chunki aynan dokudramma stilistikasidagi rejissyorlik ish biz ko'plab guvohi bo'lgan " film haqiqiy bo'lib o'tgan voqealarga asoslangan " deb titrda yozilib chiquvchi badiiy film bilan bir xil. Ammo aynan operatorlik ishi undagi tasvirida olishda yaratilgan stilistika tub ma'noda qarama - qarshidir. Yani haqiqiy bo'lib o'tgan voqealarga asoslangan badiiy kinoda operatorlik ishi to'lliqlik sahnalashtirilgan hamda tasvir jihatidan badiiy filmga mos kompozitsiya hamda chiroqlar, ranglar va filmning badiiy hususiyatiga mos keluvchi tondan iborat bo'ladi. Ammo dokudrammada akyorlar, rassom ishi yordamida hujjatli film kinooperatori tasvir jihatidan real voqelikni his ettiruvchi ortiqcha ranglarsiz hamda teatr hususiyatiga mos bo'lgan cheklanga mizansenasiz kadrlarni tasvirga oladi. Ma'lum hollarda yuqorida keltirilgan filmlar sintezi ham kino olamida mavjud, bunga yorqin misol qilib aynan Lars Von Trier kinolarini olishimiz mumkin. Ularning aksariyatida biz kamera harakatdaligini hamda uning harakati aynan filmda ko'rinmas uchunchi shaxs qo'lidaligini his qilamiz. Undagi operatorlik ishlarida biz qo'l harakati hamda favqulotda kamera yaqinlashuvi hamda uzoqlashuvi kabi holatlarni va bundan tashqari aksariyat kadrlar qo'shimcha yorituv uskunalarisiz tasvirga olinishi guvohi bo'lishimiz mumkin. Albatta yordamchi chiroqlarsiz tasvirga olingan to'lliqlik badiiy filmlar ham bir qancha. Misol uchun badiiy " Выживший " filmida operator Yanush Kaminskiy ham film tasvirga olish jarayonlarida chiroqlardan foydalanmagan ammo undagi kompozitsiya, postda qo'shilgan o'rta tonlar filmni tomosha qilish vaqtida aynan badiiylilikni beradi. Dokudrammaga keladigan bo'lsak uni tasviri aynan real voqealilikni tasvirleydi go'yoki ayni damda yer yuzining ma'lum burchagi sodir bo'layotgan voqeani tog'ridan tog'ri efiri kabi. Dokudramma janriga misol qilib biz BBC tomonidan tasvira olingan " Tarixiy Rim : Imperiyaning yuksalishi hamda qulashi " yoki " Buyuk janglar : Qahramonlar hamda zolimlar " filmlarini olishimiz mumkin.

Hujjatli filmning yuksalish davridagi aynan yuqorida keltirilgan badiiy kino bilan qator sintezlanishi oqibatida jahon kino tanqidchilari hujjatli filmning aynan haqiqat hamda reallikdan yaratilganiga shubha ostida qaray boshlashdi bu esa kino olamida ko'plab tushunmovchiliklar sababiga aylandi. Aynan shu kabi holatda tanqidchilar tomonidan keltirilgan psevdohujjatli film yoki boshqa tanqidchilar nazarida " mokyumentari " subjanri ham paydo bo'ldi.

Psevdo hujjatli film yoki mokyumentari o'ylab topilgan voqelikni ayni haqiqat nazmida ko'rsatish. Bu kabi filmlaraga qator misollar keltirsa bo'ladi. BBC ning Shvetsariyadagi spagetti hosili ko'rsatuvi, Amerikaning " Bler yolmog'izlari " yoki Rossiyaning " Birinchi bor oyda " filmi. Bu filmlar drammaturgiya, syujet yordamida o'ziga xos estetik voqelikni yaratadi va uni hujjatli film ohangida tasvirga oladi.

Har bir hujjatli film san'at asari - zamonni ijodiy o'zlashtirish maxsuli. Real hayotni kuzatib, chuqur anglab, so'ng texnik va estetik qonun - qoidalariga moslab,

ijodiy yondashgan holda qayta ishlash natijasida yaratilgan hujjatli film ham san`at asari. Kino san`atining barcha badiiy vositalari hujjatli kinoda ham o`z o`rni topgan. Lekin badiiy vosita va tasviriy yechimlar hujjatli filmda badiiy filmdan farqli o`laroq ma`lum asos ostida qo`llanilishi va bo`rtirilmasligi muhim.

Dunyodagi eng muvaffaqiyatli hujjatli film ijodkorlaridan biri Ken Berns, hujjatli kinematografiya bo'yicha beshta maslahat ulashgan. Bu e`tibor berilishi lozim deb topilgan jabhalarda hujjatli filmning g`arb dunyosidagi rivojlanish bosqichlarini kuzatish mumkin.

Hujjatli filmlar juda xilma-xil bo'lishi mumkin tashviqot, siyosiy va spekulativ-sensatsion, haqiqiy fojia, komediya va poetik-falsafiy ... har qanday. Buni o'z kasbi sifatida tanlagan har bir kishi uchun hujjatli kino olamida imkoniyatlar kengdir.

“ O'zbekiston Respublikasi ilmiy – ommabop va hujjatli filmlar kino studiyasi 1934 yilda tashkil topgan va soha ijodkorlari hamda vakillariga turli yo`nalishlarda olib borilayotgan bunyodkorlik ishlarini manguga muxrlash vazifasi yuklatilgan. Studiyaning ko`zga tashlangan ilk ijodkorlari Malik Qayumov, Davron Salimov, B Muzaffarov, Sh Mahmudov, Sh Abbosov, R Botirovlar qator xalqaro kinofestivallarda nufuzli sovrinlar bilan taqdirlangan. Kinostudiyada uzoq yillar mobaynida shakllangan eng yaxshi an`analar bugungi kunda yanada takomillashib davom etmoqda. Ayniqsa, mamlakatimiz mustaqillikka erishgach, studiya tarixida yangi sahifa ochildi. Bu avvalo, mavzularning yanada kengayganligi hamda ijodkorlarimizning o`z filmlarida yangi – yangi tajribalar o'tkazish imkoniyatiga ega bo'lganliklarida ko`rinadi. Hamonki yangi bir davrga qadam tashlagan ekanmiz, odamlarimizni dadil va ishonch bilan tashlashimiz lozim. ”⁵⁹

---

⁵⁹ O`65 O`zbekiston hujjatli kinosi: S.Hayitmetova. – T: ART FLEX, 2008 – 116 b. v. 4

DEVELOPMENT OF TECHNOLOGIES AND INFORMATION TECHNOLOGIES

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6596646>

Pulatova Gulmira Ismoilovna

*teacher of technology, secondary school No. 34,
Pakhtachi district, Samarkand region*

Annotation: *In the 21st century, which is called the age of information and technology, the development of science, the creation of innovations in all spheres of life - industry, construction, chemistry, agriculture, textiles, machinery and others - is vital. This process is now recognized in all countries of the world on the path of development. In our country, too, special attention is paid to this process and it is important.*

Keywords: *information technology, technology, development, thinking, information, integration, digital technologies, networks, internet, ideas, electronics, programmers.*

Human society has evolved since its inception. They distinguish three stages of human development. The first stage came at the end of the 19th century, and it was the agrarian stage - it was based on the predominance of agriculture and manual labor on the land. The twentieth century was an industrial stage, and now most of the labor was done by machinery, equipment and tools, and the rich of that time were industrialists and bankers, namely Ford and Rockefellers.

The 21st century will be the information age, and the economies of already developed countries have moved to the field of digital information technologies and electronic services. Now the rich are e-shop owners and information technology programmers.

Today's rich and wealthy countries do not earn money from growing cotton, raising chickens and growing peppers. Today, the sphere of activity of the rich and the rich states and peoples is high technology. Technology creates thinking. Contemplation develops in a society where thought has become. Thoughts are turned by the press and other media.

Here are today's rich people: the high-tech Waltons have \$ 130.59 billion (Uzbekistan's three-year budget of \$ 33 million), and Bill Gates (the owner of Microsoft, a computer programmer) has \$ 91.9 billion. that's more than Uzbekistan's two-year GDP, Jeff Bezos - \$ 80.92 billion (owner of Amazon, owner of The Washington Post and publishing house), Mark Zuckerberg - \$ 61.92 billion (Facebook invented), Larry Page is worth \$ 34.2 billion, Sergey Brin is worth \$ 43.35 billion (these two

people created the Google search engine), Jack Mann is worth \$ 26.7 billion (owner of Alibaba Group) ... There are 2,200 billionaires in the world, with a fortune of more than \$ 9 trillion.

Based on the purpose of the article, we have identified the following tasks.

1. Development of information technology and IT;
2. Humanity is closely linked to information technology;
3. Development of science for development;
4. Information economy of developed countries;
5. A unique achievement of the technical age.

We see that today capital is circulating in the field of information technology, and sometimes the mental labor of one or two people is more effective than the movement of entire states, the hard labor of peoples. A state that claims to be integrated into the world opens the way to thinking, that is, it allows freedom of speech and thought, liberates the press.

In today's economy, the main place is occupied by information technology and IT. Does Uzbekistan have a role in this development and where will it be? All efforts should be focused on this. Increasing the yield from 30 quintals per hectare to 40 or 50 quintals, increasing the amount of irrigated land, raising chickens, etc., will not significantly boost the economy.

Digital economy - online services based on digital technologies, electronic payments, e-commerce, Internet advertising, Internet banking, Internet games, crowdfunding.

The 21st century is the age of information technology. It is in this century that unprecedented new inventions in the field of information and communication have emerged and are developing. The Internet has a special place among the ever-evolving and renewing industries.

Experts have found that in ancient times it took years, even centuries, for inventions to come to life. For example, while it took 150 years for a washing machine and 50-70 years for a car to become a necessity for people, social networks and virtual communications have come a long way in less than a year. .

Of course, in a sense, this may be a unique achievement of the technical age. But the other side of the issue is thought-provoking. It's no secret that the fact that access to the Internet is becoming more convenient and cheaper is "relieving" many people. Including terrorists and saboteurs. It is these individuals who have turned the Internet into their ideological weapon. The saddest thing is that in the past, they used to instill their hateful ideas in people through war, weapons or similar means, but today, they are hooking thousands and millions of people into their hooks in a matter of minutes via the internet.

In our view, as the information age changes rapidly and modern technology develops, members of society also continue to be shaped by circumstances and circumstances. As the President said in his speech, "Currently, most of the services are provided through information technology. The effectiveness of other areas also depends on it."

It is no secret that today everyone is closely connected with information technology. The world is living in a new era of information. In the context of globalization, the idea that "Whoever possesses information, possesses that world" is increasingly becoming a social reality. Nowadays, everyone can easily and quickly connect to the Internet via mobile phones or computer networks. It is as if the universe has become virtual.

Nowadays, the process of informing is increasing by the second with fast pictures, you can easily find any information without difficulty, if you look for useful information, it is good, but ideologically empty and propagating evil, contrary to our national mentality. What if you find yourself in a world of destructive, useless information? How do you avoid this. The internet is not like an international spider web in vain, you can't pull yourself out once you fall into its trap.

Unfortunately, the "electronic world" is being used by various political forces as their main weapon in carrying out their terrorist, extremist propaganda and ideas, propagating their views to the public, and carrying out the activities of every criminal gang. The fact that the major negative forces are creating their own ideological platforms on the Internet, carrying out widespread information terrorism - "electronic jihad" on the Internet, new threats and problems to global and regional security - is creating information security problems in the world.

Any field of science is useful only if it develops in connection with the environment and society, and is integrated with them. Otherwise, it becomes a useless science. So is information. It should be aimed at the benefit of the people.

The computer has a definite and definite role in the collection, storage, processing and practical application of information - regardless of its type and appearance.

The presentation meeting held on June 8, 2020 under the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev was also dedicated to this issue, namely, the development of information technology and the digital economy. The meeting set the task to open at least 100 training centers on digital technologies in all regions. It is planned to organize short-term training courses on the basics of programming, e-commerce and graphic design.

Also, at the meeting on April 28, 2020, the President of the Republic of Uzbekistan adopted a resolution "On measures for the widespread introduction of the digital economy and e-government," in which the Prime Minister called for the quality implementation and coordination of tasks. the position of advisor was introduced.

Most importantly, the first phase of the One Million Programmers project covered more than 62,000 students, 5,400 of whom were issued certificates of competency and stressed the need to further accelerate the training of modern programmers, despite the quarantine conditions.

The development and implementation of smart devices is also used in our schools, for example, smart bells and various sensors that measure room temperature. In addition, we can create modern training rooms depending on the seismic detection device, photoelectric converter device, thermoelectric converter device. The use of cloud technologies in data storage has become very useful.

It will be useful for the student to be active and not distracted in the classroom, and the quality of education will increase. In this process, we propose the following:

- Introduce modeling technologies into the teaching process due to the lack of imagination of students in the educational process;
- Virtually create a workflow and display the results in cases where the practical use of technical equipment in the classroom is not possible;
- analysis on the basis of modeled objects;
- Demonstration of chemicals;
- In geography lessons, maps and models of cities can be used effectively.

In conclusion, it should be noted that the introduction of high information technology in various spheres of society is a requirement of the times. Of course, young people should take advantage of such huge changes in the field of information technology. Having a high level of technical faith facilitates the process of labor, production, technology takes on tasks that are complex and difficult for man, and opens a wide way for human mental activity, facilitates. Communication with the peoples of the world will be easier and faster. It should not be forgotten that its result will serve the development of the country.

REFERENCES

1. From the presentation meeting held on June 8, 2020 under the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev.
2. Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan "On measures to widely introduce the digital economy and e-government" at the meeting on April 28, 2020. Okhunov, M., & Minamatov, Y. (2021). Application of Innovative Projects in Information Systems. European Journal of Life Safety and Stability (2660-9630), 11, 167-168.
3. Minamatov, Y. E. U. (2021). APPLICATION OF MODULAR TEACHING TECHNOLOGY IN TECHNOLOGY. Scientific progress, 2(8), 911-913.

4. Минаматов, Ю. (2021). УМНЫЕ УСТРОЙСТВА И ПРОЦЕССЫ В ИХ ПРАКТИЧЕСКОЙ ЭКСПЛУАТАЦИИ. *Eurasian Journal of Academic Research*, 1(9), 875-879.
5. Mamadalieva, L. K., & Minamatov, Y. E. (2021). High Efficiency of a Photoelectric Converter in a Combined Design with a Thermoelectric Converter. *Middle European Scientific Bulletin*, 19, 178-186.
6. Kamiljanovna, M. L. (2021). Analysis of the Results of the Study of the Thermoelectric Part of the Source Sensor. *Middle European Scientific Bulletin*, 19, 191-196.
7. G'ofurovich, T. X. A., & Esonali o'g'li, M. Y. (2022). Computer Using Dynamic System Modelling Environments. *Journal of Ethics and Diversity in International Communication*, 2(2), 9-13.
8. Minamatov, Y. E. O. G. L., & Nasirdinova, M. H. Q. (2022). APPLICATION OF ICT IN EDUCATION AND TEACHING TECHNOLOGIES. *Scientific progress*, 3(4), 738-740.
9. Okhunov Dilshod Mamatzhonovich, Okhunov Mamatjon Khamidovich, & Minamatov Yusupali Esonali o'g'li. (2022). DIGITAL ECONOMY: ESSENCE, FEATURES AND STAGES OF DEVELOPMENT. *Academicia Globe: Inderscience Research*, 3(04), 355-359. <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/MFNWD>
10. Avazjon o'g'li, V. D., & Esonali o'g'li, M. Y. (2022). Prospects for the Development of the 3D Modeling Process. *Texas Journal of Engineering and Technology*, 7, 78-79.
11. Komiljonovna, M. L., & Esonali o'g'li, M. Y. (2022). Adjuster Synthesizing for the Heat Process with Matlab. *Texas Journal of Engineering and Technology*, 7, 63-66.
12. Avazjon o'g'li, V. D., & Esonali o'g'li, M. Y. (2022). Use and Importance of Three-Dimensional Images in Fields. *Journal of Ethics and Diversity in International Communication*, 2(2), 1-4.
13. Abdurasulovich, N. M. (2022). О 'ZBEKISTONDA TERMoeLEKTRIK GENERATORLARDAN FOYDALANISH ISTIQBOLLARI. SO 'NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI, 1(1), 269-273.
14. Зокиров, С. И. У., & Норбутаев, М. А. (2021). СОЛНЕЧНЫЙ ТРЕКЕР ДЛЯ ФОТОТЕРМОГЕНЕРАТОРА СЕЛЕКТИВНОГО ИЗЛУЧЕНИЯ. *Universum: технические науки*, (4-5 (85)), 9-13.
15. Kamiljanovna, M. L., & Gofurovich, T. A. (2021). Technology for Manufacturing Working Substances for Thermoelements Branches and Determination of their Thermoelectric Characteristics. *Middle European Scientific Bulletin*, 19, 365-370.

16. Охунов, Д. М., & Охунов, М. Х. (2018). РАЗРАБОТКА МОДЕЛИ ВЫБОРА АВТОМАТИЗИРУЕМЫХ ОБЪЕКТОВ ДЛЯ РЕАЛИЗАЦИИ ПРОЦЕССОВ УПРАВЛЕНИЯ РАБОТАМИ ПО СОЗДАНИЮ И РАЗВИТИЮ ИНФОРМАЦИОННЫХ СИСТЕМ. *САПР и моделирование в современной электронике*, 147-150.

17. Pisetskiy, Y. V., Dusmatov, S. S., & Olimova, O. S. (2018). ADVANTAGES AND PECULIARITIES OF USING FIBER-OPTIC COMMUNICATION LINES. *Scientific-technical journal*, 1(2), 165-168.

18. Каримов, Ж. Х. (2021). ПРОЦЕДУРЫ ОПТИМИЗАЦИИ ГЛОБАЛЬНЫХ ЦЕЛЕЙ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ МНОГОСТАДИЙНЫМИ ПРОЦЕССАМИ. *Universum: технические науки*, (11-1 (92)), 48-52.

19. Kasimakhunova, A. M., Zokirov, S. I., & Norbutaev, M. A. (2019). Development and Study of a New Model of Photothermogenerator of a Selective Radiation with a Removable Slit. *Development*, 6(4).

20. Горовик, А. А., & Халилов, З. Ш. (2021). КОНЦЕПЦИИ И ЗАДАЧИ РАЗРАБОТКИ СИСТЕМЫ ЭЛЕКТРОННОГО ОБУЧЕНИЯ. *Universum: технические науки*, (1-1), 15-17.

21. Горовик, А. А., & Халилов, З. Ш. (2021). ОСНОВЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ЭЛЕКТРОННОГО ДИСТАНЦИОННОГО ОБРАЗОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН. *Universum: технические науки*, (12-1 (93)), 54-56.

22. Xalilov, Z. S. (2021). YIG'IM JARAYONIDA KOMBAYNLARDAN FOYDALANISH TEXNOLOGIYALARI. *Scientific progress*, 2(8), 906-910.

23. Korolkov, A. N., & Mamadalieva, L. K. (2022). Methodology for Conducting Practical Exercises to Study the Simulation System 3DS Max 2020. *Texas Journal of Engineering and Technology*, 7, 80-86.

24. Mamadilieva, L. K., & Zokirov, S. I. (2019). Automation problems of finding the optimal coordinates of a photocell in a selective radiation photothermogenerator.

DARSLARDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6596652>

Jaliyeva Taluasxan Jalgasbayevna

Qoraqalpog'iston Respublikasi Kegayli tumani

19-maktab tarix fani o'qituvchisi

Annotatsiya: *Maqolada ta'lim jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanishning yo'llari keng yoritilgan. Dars jarayonida o'qituvchilar pedagogik texnologiyalardan foydalansalar katta samaraga erishadilar.*

Kalit so'zlar: *ta'lim-tarbiya jarayoni, zamonaviy pedagogik texnologiya, innovatsiya, innovatsion ta'lim.*

Ta'lim-tarbiya sohasini isloh qilishning asosiy omillaridan biri shaxs manfaati va ta'lim ustivorligi hisoblanadi. Bu davlatimiz ta'lim sohasidagi ijtimoiy siyosatini belgilab berganligi tufayli ta'limning yangi modeli yaratildi. Ta'lim-tarbiya tizimini takomillashtirish bevosita zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga samarali joriy etish jarajasi bilan bog'liqligini inkor etib bo'lmaydi. Pedagogik texnologiyani joriy qilishni inovatsion jarayon deb qarash mumkin. Bunda "inovatsiya"ni biror o'quvchilar jamoasi faoliyatini takomillashtirish uchun kiritilayotgan va bu innovatsiya sub'ekti tomonidan yangilik deb qabul qilingan yondoshuv tushuniladi. Texnologiya taraqqiyotida inson psixologiyasi katta o'rin tutadi.

Tarixan pedagogik texnologiya taktik (strategik emas) jihatdan faoliyat ko'rsatgan va rivojlangan. Hozirgi kunda pedagogik texnologiyalarni amalda qo'llash masalalari dolzarb bo'lib qolmoqda.

Hozirgi kunda ta'lim sohasida yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanish dars jarayoniga kirib bormoqda. Bu texnologiya o'qitish jarayoning o'zaro bog'liq qismlarini tashkiliy jihatdan tartibga keltirishdir. Pedagogik texnologiya o'qituvchining kasbiy faoliyatini yangilovchi va ta'limga yakuniy natijani kafolotlovchi majmualar yig'indisi hisoblanadi. Pedagogik texnologiya o'zining egiluvchanligi, natijalarning turg'unligi, samaradorligi, oldindan loyihalaniish zarurati bilan metodikadan farq qiladi. Ilg'or pedagogik texnologiyalar hozirgi davrdagi ta'lim jarayoni sifatini yuqoriga olib chiquvchi metodlar tizimiga aylandi. Shuning uchun texnologik yondashuv asosida o'quvchilarga bilim berish, ularning malaka va ko'nikmalarini shakllantirish, interfaol ta'lim olishga yordam beruvchi inovatsion usullardan keng foydalanish maqsadga muvofiqdir. Pedagogik texnologiyalar darsga o'quvchilar faoliyatining yuqori darajasini ta'minlash asosida oldindan belgilangan maqsadga erishishga qaratiladi. O'qituvchining zamonaviy usullarni qo'llashi ta'limda yuqori samaradorlikka olib

keladi. Pedagogik texnologiyaning asosiy tarkibiy qismi o'qituvchining mimik va pantomimik harakatlardan samarali foydalanishidir. Dars jarayonida aniq imo-ishora, ma'noli qarash, rag'batlantiruvchi yoki istehzoli tabassum pedagogik ta'sir ko'rsatishda so'zli tushuntirish yoki e'tiroz bildirishga qaraganda ancha samarali muomala vositasi hisoblanadi. Ma'lumki, inovatsion ta'limning bir ko'rinishi hamkorlik bo'lib fanlar o'rtasidagi hamkorlikdir. Shu bilan bilan birga o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi hamkorlik ko'lami qancha keng bo'lsa, bilimlarni o'zlashtirish darajasi shuncha puxta bo'ladi. Yangi pedagogik texnologiyaning asosiy mohiyati, uning ehtiyojlarini rivojlantirishdan hamda ularning harakatlari faol bo'lib, bir-biriga ta'sir qilishdan iboratdir.

Darsda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanishning afzal tomonlari juda ko'p. Ma'lumki, zamonaviy pedagogik texnologiyalarning asosiy sifat ko'rsatkichlari quyidagilarni tashkil etadi:

1. Bilim olish darajasini kafolatlash.
2. Belgilangan bilim olish natijalariga erishish samaradorligini ta'minlash.
3. Ta'limning didaktik vositalaridan foydalanishni optimallashtirish.

O'yin bilan bog'liq faoliyat o'zining qo'yidagi xususiyatlari bilan ajralib turadi. Ulardan dars mashg'ulotlarida quyidagi usullarda foydalanish mumkin: - aqliy hujum. O'quvchilarda hozirjavoblikni shakllantiruvchi usul, uning psixologik mohiyati shundaki, oddiy munozara, bahslashuvlar ko'proq ongli va asosiy fikrlarni bayon etishga harakat qiladilar.

-bahs-munozara. Alohida dars ko'rinishida bo'lib, o'tilgan mavzuga oid munozarali, muommolarni ikki guruhga bo'lib hal etish usuli.

-juftliklarda ishlash. Guruhdagi barcha o'quvchilarning yonida yoki orqasida o'tirgan sherigi bilan baravariga fikr almashib, muloqot qilish usuli.

-zanjir mashqi. O'quvchilarning darsda o'rganilgan mavzuni qismlarga bo'lib, navbatma-navbat bayon etishlarini umumlashtirish usuli.

-ijodiy ish. O'quvchilarning ijodiy va intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan usul.

Xulosa qilib aytganda, yuqorida bayon qilingan maqolada zamonaviy pedagogik texnologiyalar ta'lim-tarbiyaning maqsadini yangi yo'nalishga burdi. Ayni paytda, zamonaviy pedagogik texnologiya tizimli yondashuvlar asosida o'qitishning shakllarini qulaylashtirish, uning natijasini kafolatlash va ob'ektiv baholash uchun zarur bo'lgan inson salohiyati hamda texnik vositalarining o'zaro hamkorligini namoyon qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. "Ta'limda interfaol usullardan foydalanish", Boshlang'ich ta'lim jurnali 2009 y., № 2.

2. Karnegi D. Do'st orttirish va odamlarga ta'sir ko'rsatish to'g'risida. O'z-o'ziga ishonch hosil qilish va omma oldida so'zlash san'ati. Bezovtalikdan xalos bo'lish va yangi hayot boshlash sirlari. –T.: Yangi asr avlodi, 2013.
3. Satib-Aldiyev A. Muloqotni tashkil etishning psixologik-pedagogik jixatlari. O'quv- metodik qo'llanma. – T.: TOUQBYu, 2012.
4. Okhunov, M., & Minamatov, Y. (2021). Application of Innovative Projects in Information Systems. European Journal of Life Safety and Stability (2660-9630), 11, 167-168.
5. Minamatov, Y. E. U. (2021). APPLICATION OF MODULAR TEACHING TECHNOLOGY IN TECHNOLOGY. Scientific progress, 2(8), 911-913.
6. Minamatov, Y. E. O. G. L., & Nasirdinova, M. H. Q. (2022). APPLICATION OF ICT IN EDUCATION AND TEACHING TECHNOLOGIES. Scientific progress, 3(4), 738-740.
7. Okhunov Dilshod Mamatzhonovich, Okhunov Mamatjon Khamidovich, & Minamatov Yusupali Esonali o'g'li. (2022). DIGITAL ECONOMY: ESSENCE, FEATURES AND STAGES OF DEVELOPMENT. Academicia Globe: Inderscience Research, 3(04), 355–359. <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/MFNWD>
8. Горовик, А. А., & Халилов, З. Ш. (2021). КОНЦЕПЦИИ И ЗАДАЧИ РАЗРАБОТКИ СИСТЕМЫ ЭЛЕКТРОННОГО ОБУЧЕНИЯ. Universum: технические науки, (1-1), 15-17.
9. Горовик, А. А., & Халилов, З. Ш. (2021). ОСНОВЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ЭЛЕКТРОННОГО ДИСТАНЦИОННОГО ОБРАЗОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН. Universum: технические науки, (12-1 (93)), 54-56.
10. Горовик, А. А., & Турсунов, Х. Х. У. (2020). Применение средств визуальной разработки программ для обучения детей программированию на примере Scratch. Universum: технические науки, (8-1 (77)), 27-29.

O`RTA OSIYO JADIDLARINING YANGI USUL MAKTABLARI FAOLIYATIDAN LAVHALAR

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6596675>

R.Hayitov

BuxDU magistranti

Annatatsiya: Ushbu maqolada Jadidlar tomonidan O`rta Osiyo, xususan, Xorazm, Buxoro va Qo`qon hududlarida yangi usuldagi maktablarning tashkil etilishi, ta`limiy islohotlari, ko`zlangan maqsad va belgilangan vazifalari xususida so`z boradi.

**Kalit so`zlar:** Usuli jadid, demokratik tizim, ta`limiy islohot, maktabxona, No`g`oy maktab, usuli savtiya, tovush usuli, Chor hukumati, ijtimoiy tuzum, rus-tuzem.

Аннотация: В данной статье рассматривается создание джадидами новых школ в Средней Азии, в частности в Хорезме, Бухаре и Коканде, образовательные реформы, цели и задачи.

Ключевые слова: Метод модерн, демократическая, реформа образования, школа, ногайская школа, метод савтия, звуковой метод, царское правительство, общественный строй, русский строй.

Annotation: This article discusses the establishment of new schools, educational reforms, goals and objectives by the Jadids in Central Asia, in particular in Khorezm, Bukhara and Kokand.

Keywords: Method modern, democratic system, educational reform, school, Nogai school, method savtiya, sound method, Tsarist government, social system, Russian system.

XX asrda Turkiston o`lkasida Jadidlar tomonidan xalqning ma`naviyatini boyitish, o`rta asrlarga xos qoloqlik va xurofotlardan ozod etish, demokratiya tizimini o`rnatish orqali ozod va farovon jamiyat qurish kabi g`oyalar ilgari surilgan. Buning uchun avvalo yoshlar tarbiyasi g`oyat muhim ahamiyat kasb etgani holda, barcha taraqqiyparvarlarning e`tibor va e`tirof markazida bo`lgan.

Shu maqsadda yangi usul maktablari tashkil etilgan. Bu turdagi maktablar - musulmon maktablarining ta`lim usuli va dasturlarini isloh qilib, bolalarga ona tilidan xat-savod o`rgatgan va g`oyalarni ilgari surgan o`quv yurtlari demakdir. Dastlab Qirimning Bog`chasaroy shahrida 1884 yilda Ismoilbek G`aspirali tomonidan tashkil etilgan va u "Usuli savtiya tadrijiya" ya`ni, rivojlanuvchi tovush usuli maktablari bo`lgan. XIX asrning oxiri XX asr boshlarida Turkistonda tijorat va sanoatning rivojlanishi bu sohalarni boshqara oladigan shaxslarni yetishtirish ehtiyojini tug`dirgan.⁶⁰

⁶⁰ Fedorov M.P. Xlopkovodstvo v Sredney Azii. Sankt-Peteburg, 1898. - S. 215

Ko'p asrlik maktabxonalar yoshlarga zarur dunyoviy bilim va ko'nikma bermas edi. Shuning uchun yangi usulda ta'lim berayotgan maktablar ochila boshlandi. 1893 yil Buxoro amiri Abdulahadxon ruxsati va Mo'minxo'ja Vobkendi va G'ijduvonlik Domla Fozil sa'y-harakati bilan dastlabki yangi usul maktablari ochildi. Turkiston hududida keying yangi usul maktablari 1898 yil Qo'qonda Salohiddin domla va Samarqanddagi Paxta zavodi huzurida tatar mualliflari tomonidan ochildi.⁶¹

Mahaliy aholi tomonidan bu davrda bu turdagi maktablar "No'g'oy maktab" deb atalgan. 1900 yildan boshlab Toshkentda Jadidchilik harakatining yirik namoyondasi Munavvarqori Abdurashidxonov, Samarqandda Abduqodir Shakuriy tashkil qilgan Yangi usul maktablari o'z ishini boshlagan. Bunday maktablar Andijon va Namanganda, Xiva xonligida ham ochildi.

1908 yil Buxoroda Burhonov tomonidan tashkil etilgan boshqa Yangi usul maktabi ko'p o'tmay yopib qo'yilgan. Yangi usul maktablarida maktabxonadagi yakka o'qitish usulidan sinfga dars berishga o'tilgan. Sinflarda Geografiya xaritalari, Globus va boshqa shu turdagi ko'gazmali qo'llanmalar mavjud bo'lgan. Yangi usul maktablarida xat-savod bolalarning ona tilida tovush usuli - "Usuli savtiya" o'rgatilgan. Maktablar asosan 1-4 sinflardan iborat boshlang'ich maktablar bo'lgan.

1913-1914 o'quv yilidan ayrim joylarda ikki bosqichli tizim joriy qilina boshlanadi. Bu tizimdagi maktablar "Namuna maktablari" deb atalib, ularning birinchi bosqichi tahriziy, ya'ni, boshlang'ich sinflar, ikkinchi bosqichi Rushdiy, ya'ni, "Yuqori sinflar" deb atalgan. Xususan, Abdurashidxonovning namuna maktabi Shakuriyning Samarqanddagi va A. Ibidiyevning Qo'qondagi maktabida Rushdiy tipdagi sinflar ham ish boshlagan.⁶²

Shu bilan bir qatorda Yangi usul maktablarida bir qator dolzarb muammolar ham mavjud edi. Ammo ta'kidlash joizki, muammolarning aksariyati ularning faoliyatiga to'sqinlik qila olmagan. Masalan, ulrning hech biri uchun maxsus binolar qurilmagan. Ular xususiy bo'lib, ko'p hollarda xususiy maktablar uchun muallimning o'z uyidan yoki biror bo'sh turar joy binolaridan hamda ba'zi shaxslarning "Tashqi hovli"(XX asrning oxirlariga qadar mahalliy aholining turar joyi "Ichki hovli" va "Tashqi hovli" qismlaridan iborat bo'lgan)laridan foydalanilgan.

Chor hukumati amaldorlari bunday maktablar milliy madaniyatning o'sishiga yordam berishidan cho'chib, podsho hokimiyati uchun xatarli deb hisoblashgan. Shuning uchun ularning faoliyatini bo'g'ib qo'yadigan turli choralar ko'rildi. Xususan, 1911 yilda mahalliy millat maktablarida (Rus-tuzem maktablaridan tashqari) o'quvchilar qaysi millatdan bo'lsa muallim ham shu millatdan bo'lishi kerakligi haqida qaror qabul qilindi.⁶³

⁶¹ O'zRMDA, 1 - jamg'arma, 5 - ro'yxat, 939 - ish, 13 - varaq.

⁶² Cho'lpon. Adabiyot nadur. T.: 1926. 37

⁶³ R.Sharipov. Turkiston jadidchilik harakati tarixidan. Toshkent "O'qituvchi". 105.

O`quv jarayonidagi darslar muayyan maktab rahbari va muallimlar tomonidan tuzilgan o`quv rejasi va darsliklar asosida olib borilgan. Masalan, A. Shakuriy o`z maktabining 1-2 bosqich sinflari uchun o`uv dasturi va rejasini Behbudiy bilan birga tuzgan. Yangi usul maktablarida dunyoviy fanlar bilan bir qatorda diniy fanlar ham o`qitilgan. "Alifbe" kitobi bilan "Alifboyi Qur`oniy" ham o`rgatila boshlangan. Dunyoviy fanlardan Fizika, Kimyo, Geometriya, Arifmetika, Geografiya, ayrim maktablarda 4-sinfdan Rus tili ham o`qitilgan. Rus tilidan imtihonlar Toshkentdagi ikki bosqichli rus-tuzem maktabida o`tkazilgan va o`uvchilar bilimi 5 ballik tizim asosida baholangan.

Yangi usul maktablarida yuqori sinflar uchun Fizika, Kimyo, Geometriya kabi o`quv fanlaridan o`zbek tilida darslik, o`quv qo`llanmalari bo`lmagan. Muallimlar bu fanlar bo`yicha tatar, turk tillarida nashr etilgan qo`llanmalardan foydalanishga majbur bo`lishgan. Ayrim muallimlar o`zlari darslik yozib shu asosida ta`lim berganlar.⁶⁴

Saidrasul Saidazizov "Ustodi avval" (1902), Behbudiy "Risolai asbobi savod"(1904), "Risolai Jug`rofiya umroniy" (1905), Munavvarqori "Adibi avval", "Adibi Soniy"(1907), Abdulvohid Burhonov "Rahbari xat"(1908), Fbdulla Avloniy "Birinchi muallim" (1910) "Ikkinchi muallim"(1912), Rustambek Yusufbek o`g`li "Ta`limi avval", Ibodiyev "Ta`sil ul- alifbo" darslilarini yozib nashr etishgan.

1904-1905 yillarda rus- yapon urushi, 1905-1907 yillarda bo`lgan 1- rus inqilobi, 1908- yilda Turkiyada bo`lgan Yosh Turkular inqilobi jadidlar dunyoqarashiga kuchli ta`sir ko`rsatdi. Jadidlar o`z gazeta va jurnallari, yangi usul maktablari, turli kutubxona va qiroatxonalar, havaskor teatr truppalari tevaragida to`planishar edi. Ularning ko`pchiligi shu davrning ko`zga ko`ringan ijodkorlari- shoir-u yozuvchilar edi. Ular o`z asarlari bilan tarixan yangi milliy adabiyot yaratdilar.

Jadidlar musulmon maktablarining ta`lim usuli dasturlarini isloh qilib yangi usul maktablarini ochishgan. 1900 yilda Toshkentda Munavvarqori tashkil qilgan yangi usul maktabi ish boshlagan. Keyinchalik u namuna maktabiga aylantirilib, unda 5-6 sinf kabi yuqori sinflar bo`lgan.⁶⁵

Turkistondagi dastlabki oliy o`quv yurti Turkiston xalq universiteti (hozirgi O`zbekiston Milliy universiteti)ning 1918 yilda Toshkentda ochilishi ham jadidlar faoliyati bilan bog`liq. Munavvarqori Abdurashidxonov tashabbusi bilan 1918 yil 12-mayda Turkiston xalq universiteti tarkibida musulmon xalq dorilfununi tashkil qilinadi. 1919 yil Toshkentning eski shahar qismida Jadidlar tashabbusi bilan Turkiston xalq konservatoriyasining milliy (Eski shahar) bo`limi tashkil etildi.⁶⁶

Jadid ma`rifatparvarlarining milliy o`zlikni anglash borasidagi muhim ishlaridan biri yosh avlod ma`rifatida diniy ta`limga alohida e`tibor qaratishi bilan belgilanadi. Avvalambor, diniy ruhda yosh avlodning xatsavodini chiqarish, diniy e`tiqodni

⁶⁴ R.Sharipov. Turkiston jadidchilik harakati tarixidan. Toshkent "O`qituvchi". 2002. -B.28-29.

⁶⁵ Qosimov B. Milliy uyg`onish. T: Ma`naviyat, 2002. - B. 23

⁶⁶ Jadidchilik: Islohot, yangilanish, mustaqillik va taraqqiyot uchun kurash. T., "Universitet", 1999.

mustahkamlash, din tarixini bilishga alohida diqqat qildilar. Birgina o'quvchilar uchun islom dini tarixini o'rgatishga mo'ljallangan bir qator darsliklar yaratildi.⁶⁷ Munavvarqori Abdurashidxonovning "Havoiju-diniya" Abdulla Avloniyning "Muxtasari tarixi anbiyo va tarixi islom", Abdurauf Fitratning "Muxtasar tarixi islom" kabi darsliklari shular jumlasidandir.

Mahmudxo'ja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Shakuriylar xalqni tez va qisqa fursatda savodli qilish uchun yangi usul maktablarini tashkil qilishda ularning har biri o'z maktablari uchun dasturlar va dars jadvallari tuzib darslik va o'quv qo'llanmalar yaratishda ular diniy bilim berishdan tashqari, yozish, o'qish hisobni o'rgatish bilan bir vaqtda jug'rofiya, tibbiyot, fors, arab, rus tillarini o'qitishni yo'lga qo'yishdi.

Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Shakuriy xalq ommasining ko'proq yuqori qatlamini ziyoli qilish orqali o'z maqsadlarini amalga oshirishni maqsad qilgan bo'lsa, Abdulla Avloniy esa "ilm-ma'rifat shunday bir vositaki, uning yordamida butun bir ijtimoiy tuzumni yaxshi tomonga o'zgartirish mumkin, lekin buning uchun ma'rifat ishlariga hammaning manfaatlarini birga qo'yish kerak", degan barcha davrlar uchun dolzarb fikrni ilgari surishdi va anashuni hisobga olib maktablar tashkil etishdi.

Turkiston jadidlari tomonidan amalga oshirilgan bu kabi ta'limiy islohotlar, ayniqsa, shu masalaga yo'naltirilganligi bilan Ismoil Ga'spirali tomonidan ilgari surilgan Qrim jadidchiligidan qaysidir ma'noda farq qilar edi. Yangi usuldagi maktablar Qo'qon, Toshkent, Samarqand, Buxoro, Xiva kabi tarixiy shaharlarda, ularga tutash bo'lgan shahr va qishloqlarda tashkil etilganligining ham tarixiy ahamiyati beqiyosdir. Sababi, bu shaharlar azal-azaldan ilm-ma'rifat maskani sifatida e'tirof etiladi. Shu asnod, ko'hna tarix charxpalagida toblangan xalqimizning bunday turdagi yangi usul maktablariga ehtiyojmandligi hech zamonda, hech qaysi bir tadqiqotchini ajablantirmagan.

Xulosa o'rnida shuni alohida e'tirof etish mumkinki, Jadidlar tomonidan Yangi usul maktablarining tashkil etilishi tom ma'noda millatning avvalo ma'naviy hayotini yuksaltirish asnosida kelgusida zamonaviy jamiyatda uning xalqaro darajadagi mavqeini yuksaklarga ko'tarishga qaratilgan edi. Ta'lim sohasidagi bu kabi islohotlar Chor hukumati matasaddilari va mahalliy diniy mutaasiblar tomonidan qoralanib ma'lum ma'noda ta'qib ostiga olingan bo'lsada, ular bu harakatlardan oz bo'lsada chekinishmadi, harakatdan to'xtashmadi. O'sib kelayotgan yosh iste'dodli yoshlarga Turkiston o'lkasining rivojida kelgusidagi harakatlantiruvchi asosiy kuchi sifatida qaralib, ularning bir qanchasi Turkiya va Olmoniya kabi xorijiy mamlakatlarga o'qishga yuborilganligi bir qator tarixiy manbalarda qayd etilgan. Zero, Abdulla

⁶⁷ Karimov N. Milliy uyg'onish davrida o'zbek adabiyoti. T: Ma'naviyat, 2003. - B. 65.

Avloniy g`oyat o`rinli ta`kidlaganidek: "Tarbiya biz uchun yo hayot, yo mamot, yo najot, yo saodat, yo falokat masalasidir".

**RESPUBLIKAMIZ SUV RESURLARINI BOSHQARISHDA ZAMONAVIY AXBOROT
KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6596682>

Aktamov Muslimbek Azamat o'g'li

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi

Toshkent Axborot Texnologiyalari

Universiteti 2-bosqich magistranti

Yuldoshev Abdurahmon Husanovich

TATU AT kafedrası katta o'qituvchisi

Annotatsiya: *Bugungi kunda barcha sohaning zamonaviy axborot texnologiyalari bilan integrallashuvi, qishloq xo'jaligi faoliyatini ham chetlab o'tmadi. Butun dunyo, jumladan mamlakatimizda ham aholi sonining yildan-yilga o'sib borishi, tabiiy resurs(yer, suv, havo va boshqa)larga bo'lgan talabni yanada oshiradi. Ayniqsa keyingi yillarda yuzaga kelayotgan muommolardan biri bu – chuchuk suv tanqisligidir. Bunga sabab iqim o'zgarishi, aholi sonining oshishi va yangi yerlarning o'zlashtirilishidir. Zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish bilan, bu kabi masalalarga samarali yechim berishimiz mumkin.*

Kalit so'zlar: *Qishloq xo'jaligi, Suv resurslari, AKT, Aqlli suv qurilmasi, Dayver qurilmasi.*

Suvga bo'lgan munosabat o'zgarmas ekan, hosildorlikni oshirish haqida gap ham bo'lishi mumkin emas.

Shavkat Mirziyoyev

Qishloq xo'jaligi bu - moddiy ishlab chiqarishning asosiy tarmoqlaridan biri bo'lib, dehqonchilik va chorvachilik mahsulotlari olish uchun ekinlar ekish va chorva mollarini ko'paytirish bilan shug'ullanadi, aholini oziq-ovqat mahsulotlari va xalq xo'jaligining bir qancha tarmoqlarini xom ashyo bilan ta'minlaydi. Qishloq xo'jaligi o'simlik va hayvon mahsulotlarini dastlabki qayta ishlashning turli tarmoqlarini ham o'z ichiga oladi. Qishloq xo'jaligi, moddiy ishlab chiqarishning boshqa sohalaridan farq qilgan holda, katta-katta maydonlarda va hududiy xilma xil sharoitlarda olib boriladi. Unda yer (asosiy ishlab chiqarish vositasi), yorug'lik, issiqlik, suv va tirik organizmlar — o'simlik va hayvonlardan foydalaniladi. Qishloq xo'jaligining ishlab chiqarish davri ish davri bilan mos tushmaydi. Qishloq xo'jaligining asosiy tarmoqlari — dehqonchilik va chorvachilik. Ular ham o'z navbatida bir qator kichikroq tarmoqlarga bo'linadi (dehqonchilikda — dalachilik, sabzavotchilik, polizchilik, bog'dorchilik, o'rmon

xo'jaligi va boshqa; chorvachilikda — qoramolchilik, qo'ychilik, yilqichilik, cho'chqachilik, parrandachilik, asalarichilik, pillachilik va boshqalar); O'z navbatida, dehqonchilik va chorvachilik tarmoqlari ekiladigan ekinlar (g'allachilik, sholikorlik, paxtachilik) va chorva mollari turlari (qoramol, qo'y, ot, tuya) bo'yicha guruhlanadi.

Suv resurslari - foydalanish uchun yaroqli bo'lgan yer usti, yer osti suvlari va tuproqdagi nam zaxiralari. Sr. asriy (yer usti qatlamlari, Qutb va baland tog' muzliklari, yirik ko'llar va shu kabida to'plangan chuchuk suvlar) va qayta tiklanadigan (daryo oqimlari, yer osti suvlarining o'zgaruvchan va dinamik zaxiralari, ko'llar hajmining bir qismi va boshqalar) turlarga bo'linadi. Suv resurslari deganda suv ob'yektlari — daryo, ko'l, dengizlar ham tushuniladi, chunki ulardan kema qatnovi, gidroenergetika, baliq xo'jaligi, dam olish, turizm va boshqa maqsadlarda foydalaniladi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) - axborotni mustahkamlash, uni qayta ishlash va axborot almashish (uzatish, tarqatish, oshkor etish) bilan ta'minlaydigan texnologiyalar to'plamidir. Oddiyroq qilib, mikroprosessor, kompyuter texnologiyalari asosida ishlaydigan dasturiy ta'minot, apparat-texnika vositalari va qurilmalar, shuningdek, ma'lumotlarni uzatish, axborot almashish, yig'ish, ishlab chiqarish, to'plash, saqlash va saqlash bo'yicha operatsiyalarni amalga oshiradigan zamonaviy vositalar va tizimlar deya tushuntirish mumkin.

Xalqimiz azal-azaldan suvni e'zozlab, uning har tomchisini hatto tilloga tenglaydi. Asrlar osha o'z ohorini yo'qotmay kelayotgan «Suv – bebaho boylik», «Suv – zar, suvchi – zargar» kabi maqollar ham obihayotning qanchalik qadrliligi ne'mat ekanligidan dalolat beradi. Yer yuzida hayot mavjudligining asosiy manbai ham suvdur. Ma'lumki, insoniyat, o'simlik va hayvonot olami, umuman, hech bir jonzot suvsiz yashay olmaydi. Yer sharining uchdan ikki qismi suv bilan qoplangan bo'lsa-da, uning 97,5 foizi sho'r suvlar bo'lib, ishlatishga yaroqsizdir. Qolgan 2,5 foizi chuchuk suv resurslarini tashkil etib, uning 79 foizi abadiy muzliklar, 20 foizi yer osti suvlari, 1 foizi esa daryo va ko'llar hissasiga to'g'ri keladi.

Ma'lumotlarga qaraganda, dunyo aholisining har 10 nafardan 4 nafari toza ichimlik suvi yetishmaydigan hududlarda yashaydi. BMT ekspertlari tomonidan 2030 yilga borib Yer shari aholisi 8,6 milliardga, 2050 yilda esa 9,8 milliardga yetishi bashorat qilinmoqda. Tabiiyki, insoniyat ko'paygan sari suvga bo'lgan talab ortib boradi. Okean va yirik dengizlardan ancha olisda, qurg'oqchil mintaqada joylashgan. O'zbekiston uchun ham suvning ahamiyati benihoya katta. Mamlakatimizda foydalaniladigan suv resurslarining 80 foizga yaqini (taxminan 41,5 km³/yil) qo'shni respublikalar hududidagi muzliklar hisobiga shakllanadi. Global iqlim o'zgarishlari sababli Tojikistondagi mavjud 8 mingdan ortiq muzliklar maydonining 30 foizi, Qirg'izistondagi 10 mingga yaqin muzliklar maydonining 16 foizi erib ketgan. 2030 yilga borib muzliklarning yana 15–20 foizi yo'qolib ketishi bashorat qilinmoqda.

Shu bilan birga, so'nggi paytlarda mintaqamizda suv kam bo'lgan yillar soni tobora ko'payib boryapti. Agar 2000 yillarga qadar har 6–8 yilda suv taqchilligi takrorlangan bo'lsa, keyingi vaqtlarda bunday holat har 3-4 yilda kuzatilyapti. Bundan ko'rinadiki, suvning har tomchisidan oqilona va unumli foydalanish bugungi kunda nafaqat mamlakatimizda, balki butun dunyoda eng dolzarb vazifalardan biriga aylanmoqda.

Hisob-kitoblarga ko'ra, 2015 yilda O'zbekiston bo'yicha umumiy suv tanqisligi 3 km³ ni tashkil etgan bo'lsa, 2030 yilga borib 7 km³, 2050 yilga qadar esa 11–13 km³ ga yetishi mumkin.

Markaziy Osiyo davlatlari orasida eng ko'p aholi istiqomat qiladigan O'zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi ko'p jihatdan, boshqa mintaqalarda bo'lgani kabi tabiiy resurslarga, xususan, suv resurslariga bog'liq. Qolaversa, mamlakatimiz iqtisodiyoti tarmoqlarining, jumladan, agrar sohaning rivojlanishini ham suv resurslarisiz tasavvur qilib bo'lmaydi.

O'zbekistonda foydalaniladigan suv resurslarining asosiy manbalarini Amudaryo, Sirdaryo va ularning irmoqlari tashkil etadi. Orol dengizi havzasidagi barcha daryolarning o'rtacha ko'p yillik suv oqimi hajmi yiliga 116,02 km³ bo'lib, shundan 79,4 km³. Amudaryo havzasida (67,4%) va 36,6 km³ (32,6%) Sirdaryo havzasida shakllanadi.

Suv xo'jaligida axborot texnologiyalarini tatbiq etish alohida ahamiyat kasb etadi. Bunda gidrotexnika inshootlarida suvning boshqaruv jarayonlarini avtomatlashtirish, suvdan samarali foydalanish, gidrotexnika inshootlarining xavfsizligini ta'minlash, suv resurslarini boshqarishda tezkorlik va aniqlikni oshirish hamda inson omili va ekspluatatsiya xarajatlarini kamaytirishga zamin yaratadi.

Shu kunlarda yurtimizda suv resurslarini online monitoring qilish bo'yicha qator ishlar olib borilmoqda jumladan:

1) Nasos stantsiyalarda suv resurslarini onlayn monitoring yuritish imkonini beruvchi nazorat o'lchov qurilmalarini o'rnatish - Mazkur qurilmalar xar bir nasos stantsiyaning agregatiga o'rnatilib, ushbu qurilmalar yordamida suv resurslarining sarf ko'rsatgichlari onlayn tarzda o'lchash ishlari bajariladi va ajratilgan limit va elektr energiyaga solishtiriladi. Qurilmalar yordamida o'lchanadigan yuqorida ko'rsatib o'tilgan ko'rsatgichlar (sarf) muayyan vaqt oralig'ida avtomatik tarzda GSM-GPRS tizimi orqali buyurtmachining server qurilmalariga uzatiladi.

Qurilma tarkibi

- Boshqarish moslamasi;
- suv resurslarining sarf ko'rsatgichlarini avtomatik tarzda o'lchash imkoniga ega o'lchov vositasi;
- qurilma hotirasi va undagi maxsus dastur;
- GSM-GPRS modem;

- mobil ilova.

2) Meliorativ kuzatuv quduqlarida sizot suvlari sathi, minerallashganlik darajasini onlayn monitoring qilish imkonini beruvchi qurilmalarni yetkazib berish va o'rnatish (Dayver qo'rilmasi) - Qurilmalar meliorativ kuzatuv quduqlarda yer osti sizot suvlari monitoringini yuritish uchun mo'ljallangan. Mazkur qurilmalar meliorativ kuzatuv quduqlariga o'rnatilib, ushbu qurilmalar yordamida quduqlardagi sizot suvlari sathi, minerallashganlik (meneralizatsiya) darajasi, sizot suvlari bosimi, PH ko'rsatgichlari hamda suvning harorati kabi ko'rsatgichlar onlayn tarzda o'lchash ishlari bajariladi.

Qurilmalar yordamida ko'rsatgichlar muayyan vaqt oralig'ida avtomatik tarzda o'lchanib, ma'lumotlar GSM-GPRS tizimi orqali server qurilmalariga uzatiladi.

Qurilma tarkibi

- Boshqarish moslamasi
- Sizot suvlari sathi, ularning minerallashganlik darajasi, PH ko'rsatgichlari, harorati, bosimi kabi ko'rsatgichlarni avtomatik tarzda o'lchash imkoniga ega o'lchov vositasi;

- GSM-GPRS modem;

- quyosh paneli va quyosh panelidan quvvat oluvchi akkumulyator batareyalar (Li-ion qayta quvvatlanuvchi 3,5-5 V);

3) Ochiq o'zanli kanallarida suv resurslarini onlayn monitoring yuritish imkonini beruvchi nazorat o'lchov qurilmalarini o'rnatish (Aqlii suv qo'rilmasi) - Mazkur qurilmalar ochiq o'zanli kanallardagi suv o'lchash postlariga o'rnatilib, ushbu qurilmalar yordamida suv resurslarining sath va sarf ko'rsatgichlari onlayn tarzda o'lchash ishlari bajariladi.

Shuningdek, qurilmalar yordamida suvning sath ko'rsatgichlariga asosan qurilma hotirasida mavjud dastur yordamida suvning sath ko'rsatgichlari aniqlanadi. Qurilmalar yordamida o'lchanadigan yuqorida ko'rsatib o'tilgan ko'rsatgichlar (sath va sarf) muayyan vaqt oralig'ida avtomatik tarzda GSM-GPRS tizimi orqali buyurtmachining server qurilmalariga uzatiladi.

Qurilma tarkibi

- Boshqarish moslamasi;
- suv resurslarining sath ko'rsatgichlarini avtomatik tarzda o'lchash imkoniga ega o'lchov vositasi;

- qurilma hotirasi va undagi maxsus dastur;

- GSM-GPRS modem;

- quyosh paneli va quyosh panelidan quvvat oluvchi akkumulyator batareyalar (Li-ion qayta quvvatlanuvchi 3,5-5 V);

- mobil ilova.

Respublikamizda jami sug'oriladigan maydonlar 4,3 mln. gektarni tashkil etib, shundan 2,4 mln. gektari (55 foizidan ortiq) vazirlik tasarrufidagi 1688 ta nasos stantsiyasi, 5231 dona nasos agregati, 8085 dona sug'orish va meliorativ quduqlari yordamida sug'oriladi. 2020 yilda nasos stantsiyalari, ularda o'rnatilgan nasos agregatlari, sug'orish va meliorativ quduqlar, podstantsiyalar, transformatorlar va elektr uzatish tarmoqlarini texnik soz holatda saqlash, ishonchli ishlashini hamda ularni takomillashtirishni ta'minlash va rivojlantirish borasida keng ko'lamli ishlar amalga oshirildi. Jumladan:

- nasos stantsiyalarida 2756 dona nasos agregatlari, 1284 dona sug'orish quduqlari joriy va tubdan ta'mirlandi;

- zamonaviy energotejamkor texnologiyalarni joriy qilish maqsadida 3371 dona yorug'likdiod lampalar, 72 dona kondensator, 29 dona chastota o'zgartiruvchi qurilmalar va 27 dona quyosh batareyalari o'rnatildi.

Hisobot davrida 7600 mln. kVt. soat elektr energiyasi limiti belgilangan bo'lib, elektr energiyasini tejash bo'yicha amalga oshirilgan chora-tadbirlar, o'rnatilgan zamonaviy energotejamkor qurilmalar hisobiga 7172 mln. kVt. soat elektr energiyasi sarflandi. Natijada 428 mln. kVt. soat (192,5 mlrd. so'mlik) hamda 2019 yilga nisbatan 237 mln. kVt. soat (106 mlrd. so'mlik) elektr energiyasi tejaldi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 10-iyuldagi "O'zbekiston Respublikasi suv xo'jaligini rivojlantirishning 2020 — 2030-yillarga mo'ljallangan konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-6024-son farmoni

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 24-fevraldai "O'zbekiston respublikasida suv resurslarini boshqarish va irrigatsiya sektorini rivojlantirishning 2021 — 2023-yillarga mo'ljallangan strategiyasini tasdiqlash to'g'risida" 5005 qarori

3. <https://water.gov.uz/oz/page/1/4>

4. <https://uz.wikipedia.org/wiki>

HARBIY PSIXOLOGIYANING UMUMIY ASOSOLARI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6596689>

Dadilov Doniyor Baxtiyor o'g'li
Qobilov Zufarjon Raximjon o'g'li

O'zbekiston Respublikasi

Jamoat xavfsizligi Universiteti kursantlari

Annotatsiya: *Mazkur maqolada harbiy xizmatchilarning o'z kasbiga tayyorlab borishda ularning shaxsiy-psixologik xususiyatlari, rivojlanish psixologiyasining mohiyati va umumiy asoslari xususida fikr yuritilgan.*

Kalit so'zlar: *harbiy psixologiya, kasbiy burch, harbiy faoliyat, harbiy ta'lim*

Harbiy xizmatchilarning kasbiy faoliyati bevosita va bilvosita zo'riqish, xavotir bilan bog'liqdir. Zo'riqish va xavotirni oldini olishda psixologik bilimlarning roli benihoya kattadir. Zamonaviy harbiy xizmatchi bugungi kunda o'ta kuchli darajada psixologik, bilimlariga muhtojlik sezishmoqda. Bugungi kunda harbiy xizmatchilarga bo'lgan talab benihoya oshdi, buning sababini bugungi kun talabi, bugungi kunning ehtiyoji bilan bog'lamoq darkor.

Psixologik xizmat ko'rsatish, bu – harbiy qism, harbiy ta'lim muassasalari kabi muassasalarning harbiy xizmatchilari, jamoa a'zolari, turli toifadagi komandirlariga harbiy xizmatni o'tash jarayonida, ularning individual psixologik salomatligini, ijtimoiy-psixologik holatini, “komandir-bo'ysunuvchi”, “bo'ysunuvchi-bo'ysunuvchi”, “bo'ysunuvchi-harbiy xizmat (kasbiy burch)”, “komandir-komandir”, “komandir-harbiy jamoa” kabi xizmat munosabatlarini me'yorida saqlash maqsadidatadbirlarni amalga oshirishni rejalashtiruvchi, amalga oshiruvchi, ta'minlovchi, ya'ni institutsional darajada tashkil etilgan faoliyat turidir. Bu faoliyat turi, komandirlik hamda tarbiyaviy va mafkuraviy ishlar bo'yicha komandir o'rinbosarining funksional majburiyatlari doirasida bajariladigan vazifalarning mazmunini individual- shaxsiy xususiyatlar va harbiy xizmat davomida vazifalarni bajarish uchun amalga oshiriladigan harakatlar muvozanatini ta'minlovchi hisoblanadi.

Harbiy faoliyat tizimini takomillashtirishda amaliy psixologik xizmat quyidagilarni amalga oshirish uchun xizmat qiladi:

- harbiy kasb ixtisosliklari bo'yicha professiogrammalar tayyorlash, harbiy xizmatchilarning kasbiy kompetentlik darajasini aniqlash;

- harbiy xizmat (mehnat) jarayonida barcha toifadagi harbiy xizmatchilarni o'z vazifalarini bajarish uchun qulay shart- sharoitlarni yaratish, ya'ni individual, yoshi va

jinsiy o'ziga xosligini inobatga olib, ularning xizmati davomidagi psixologik barqarorligini ta'minlash;

- harbiy xizmatchilarning individual-psixologik xususiyatlari va harbiy mehnat talablarini inobatga olib, muvaffaqiyatli faoliyat yuritishlari uchun amaliy psixologik tadbirlar majmuasini ishlab chiqish va uni harbiy amaliyotga tadbiq etish;

- harbiy jamoalarda ijtimoiy-psixologik jarayonlarning rivojlanishini ta'minlash, psixodiagnostikasini, psixologik prognozini amalga oshirib, psixokorreksiya o'tkazish uchun dasturlar tayyorlash;

- komandirlarga harbiy jamoa va alohida harbiy xizmatchining kundalik faoliyatidagi psixologik jarayonlarni boshqarishda amaliy yordam (psixologik maslahat, psixologik ma'rifat va b.) ko'rsatish;

- harbiy xizmatchilarning kasbiy vazifalarini bajarish davomida to'liq intellektual qobiliyatlari va iqtidorini shakllantirishga, namoyon etishiga yordam berish;

- harbiy xizmatchilarning oila a'zolariga amaliy psixologik yordam (psixokonsultatsiya, psixodiagnostika, psixokorreksiya va psixoterapiya) ko'rsatish;

- "harbiy xizmatchi ↔ harbiy jamoa", "harbiy xizmatchi ↔ harbiy kasb majburiyatlari", "komandir ↔ bo'ysunuvchi ↔ kasbiy texnika va qurol" kabi munosabatlar tizimini barqarorligini saqlash va b.

Umuman olganda, harbiy faoliyat tizimida psixologik xizmatni joriy etish mamlakat mudofaasini amalga oshirish nuqtai nazaridan ham bir qancha qulayliklarga ega bo'lib, bunda uning psixologik, harbiy, siyosiy, iqtisodiy, madaniy, ma'naviy va ma'rifiy jihatlari mavjudligini e'tiborga olish lozim. Psixologik xizmat ko'rsatishning maqsad va vazifalaridan kelib chiqqan holda unga qo'yiladigan talablarni quyidagicha guruhlariga ajratish mumkin. Ya'ni, amaliy psixologik yordam ko'rsatish amaliyotida harbiy psixolog harbiy kasb talablariga; harbiy psixologik talablarga; fiziologik talablarga; texnika xavfsizligi talablariga; harbiy kasbning gigiyenik talablariga; harbiy kasbning estetik talablariga qat'iy rioya etgan holda, amaliy harbiy-psixologik yordam ko'rsatishi lozim.

Xulosa o'rnida ta'kidlash lozimki, harbiy kadrlarni tanlash, tayyorlash, qayta tayyorlash, malakasini oshirish, ularning kasbiy kompetensiyasini inobatga olib joy-joyiga qo'yish bevosita ilmiy yondashuvni talab etadi va bu jarayon aniq psixologik metodika, testlar yordamida amalga oshirilishini talab etadi. Shu bois qurolli kuchlar tizimi uchun yangi hisoblangan psixologik texnologiyalar orqali amalga oshirilishi ahamiyatli hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Vozrastnaya i pedagogicheskaya psixologiya: Uchebnik dlya studentov ped. in-tov/ .V.V.Davydov, T.V.Dragunova, L.B.Itelson i dr.; Pod red. A.V.Petrovskogo. – 2-ye izd., ispr. i dop. – M.: Prosvechenie, 1979. – 288 s.
2. Yosh psixologiyasi va pedagogik psixologiya: Ped. in-t. talabalari uchun o'quv qo'llanma/ M.G.Davletshin umumiy tahriri ostida. – T.: O'qituvchi, 1974. – 194 s.
- 3.Kon I.S. Psixologiya ranney yunosti: Kn. dlya uchitelya. – M.: Prosvechenie, 1989.–
- 4.www.arxiv.uz

**HINDIY TILI BADIY MATNLARIDAGI SIFATLARNING SINTAGMATIK TAHLILI
(PREMCHAND HIKOYALARI MISOLIDA)**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6596693>

Ergasheva Malika Ulug'bek kizi

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

<<Janubiy va Janubi-Sharqiy Osiyo tillari>>

kafedrasi magistranti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada hindiy tili badiiy matnlaridagi sifat so'z turkumi va ularning ifodalanish xususiyatlari tahlil qilingan. Premchand hikoyalari asosida hindiy tilida sifat so'z turkumi hamda ularning xususiyatlari tadqiq qilingan.*

**СИНТАГМАТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ В ХУДОЖЕСТВЕННЫХ
ТЕКСТАХ ХИНДИ (НА ПРИМЕРЕ РАССКАЗОВ ПРЕМЧАНДА)**

Эргашева Малика Улугбек қизи

Ташкентский Государственный Университет Востоковедения

Магистрант кафедры «Языков Южной и Юго-Восточной Азии».

Аннотация: *В данной статье анализируются прилагательные в литературных текстах на языке хинди и их экспрессивные особенности. По рассказам Премчанда изучаются прилагательные и их свойства на хинди.*

**SYNTAGMATIC ANALYSIS OF ADJECTIVES IN HINDI LITERARY TEXTS (ON THE
EXAMPLE OF PREMCHAND STORIES)**

Ergasheva Malika Ulug'bek kizi

Master of the department "Languages of South and Southeast Asia" at

Tashkent state University of Oriental studies

Abstract: *This article analyzes the adjectives in Hindi literary texts and their expressive features. Based on Premchand's stories, adjectives and their properties are studied in Hindi.*

Mazkur maqola Hind-Yevropa tillari oilasining hind-oriy tillari guruhiga oid hindiy tili badiiy matnlarida qatnashgan sifat so'z turkumining o'ziga xos xususiyatlarini ilmiy tadqiq etishga bag'ishlangan. Garchi hindiy tilining o'ziga xos

xususiyatlari ilmiy jihatdan o'rganib kelinayotgan bo'lsada, lekin hindiy tili grammatikasi sifat so'z turkumining o'ziga xos xususiyatlari hindiy tili badiiy matnlarida tadqiqot obyekti sifatida keng o'rganilmagan.

Mazkur maqolani yozishda Hindistonning buyuk davlat arbobi Premchand hikoyalari tanlab olinib, unda ishtirok etgan sifatlar qiyosiy-tipologik usulda tahlil qilindi. Premchandning "बूढ़ी काकी", "ठाकुर का कुआं", "यह मेरी वतन" va shu kabi 10 dan ortiq hikoyasi ichidan 250 ga yaqin sifat ishtirok etgan gap tahlil qilindi.

Premchand hikoyalarida, zamon kategoriyasi jihatdan qaraydigan bo'lsak, eng ko'p o'rinda, oddiy hozirgi zamondagi gaplarda sifatlar ishtirok etgan. Jami gaplar soni 67 tani tashkil etib, ular ichida 85 ta sifat so'z turkumiga oid so'zlar ishtirok etgan. Ulardan eng ko'p ishlatilgan "बड़ा" sifat so'z turkumidir. Misol uchun:

आज मेरे लिए बड़ी खुशी का दिन है ।

Bugun men uchun juda quvonchli kun .

Ushbu misolda "बड़ा" "juda, katta" sifati muannas jinsdagi "खुशी" otiga bog'lanib kelgan. Sintaktik munosabat jihatdan qaralganda, "बड़ी खुशी" atributiv munosabat, ya'ni aniqlovchi va aniqlanmish o'rtasidagi munosabat hisoblanadi.

बड़े-बड़े विद्वान उनकी मातहती में काम करते है

Uning qo'l ostida buyuk olimlar ishlaydi .

Ushbu gapda ham "बड़ा" "juda, katta" sifati qatnashgan bo'lib, takror sifat ko'rinishida kelgan. Bu sifat muzakkar jinsdagi "विद्वान" "olim" so'zga bog'langan hamda ushbu misolda ham atributiv munosabat mavjud.

Shuningdek, oddiy hozirgi zamondagi gaplarda ishtirok etgan sifatlardan keyingi o'rinlarda oddiy o'tgan zamon va tugal o'tgan zamondagi gaplar yetakchi o'rinni egallamoqda. Oddiy o'tgan zamondagi 54 ta gapda ishtirok etgan sifatlar soni jami 69 tani tashkil etadi. Misol uchun:

भाग्य से बीवी भी ऐसी मिली जो बहुत ही सुंदर थी, जिसकी खूबसूरती की चर्चा सारे अमरीका में फैली थी और जिसके दिल में मेरे अलावा कोई और नहीं था।

Baxtinga, mening juda chiroyli, go'zalligi butun Amerika bo'ylab muhokama qilingan xotanim bor edi, mendan boshqa hech kimda yo'q edi.

Ushbu misolda "सुंदर" "chiroyli" sifati "बहुत ही" "shunaqangi, juda" so'zi bilan birga kelib, uning ma'nosini kuchaytirib kelmoqda. Sintaktik munosabat jihatdan qaralganda, "बहुत ही सुंदर थी" "shunaqangi, juda go'zal edi" birikmasi predikativ munosabatda ya'ni ega bilan kesim o'rtasidagi munosabatda kelgan.

यह आरजू कुछ आज ही मेरे मन में पैदा नहीं हुई है, उस वक़्त भी थी जब कि मेरी बीवी अपनी मीठी बातों और नाजूक अदाओं से मेरा दिल खुश किया करती थी।

Bu orzu xayolimda faqat bugun tug'ilgani yo'q, xotanim shirin so'zlari, nozik harakatlari bilan qalbimni shod qilgan paytlar edi.

Ushbu gapda 2 ta sifat qatnashgan bo'lib, मीठी "shirin" sifati muannas jinsdagi ot बात «so'z" so'zi bilan bog'lanib, atributiv munosabat yasamoqda. Keyingi sifat ham नाज़ुक "nozik" sifati अदा «harakat" so'zi bilan birgakelib atributiv munosabat yasamoqda.

Ko'rinib turganidek, oddiy o'tgan zamonda ishtirok etgan sifatlarning aksariyati ma'no-xususiyat jihatdan qaraganda, xususiyat bildiruvchi sifatlar turkumiga kiradi. Aksariyati atributiv munosabatda bo'lib, ham muzakkar ham muannas jinsdagi otlar bilan birga qo'llanilgan.

Tugal o'tgan zamondagi gaplarda ishtirok etgan sifatlar 78 tani tashkil etadi. Jami gaplar soni esa 50 ta. Misol tariqasida:

यह मेरे बुलंद इरादे और बड़े-बड़े मंसूबे थे जिन्होंने मुझे देश निकाला दिया।

Meni yurtidan haydagan aynan yuksak niyatlarim va katta-katta mansablarim edi.

Ushbu misolda बुलंद "yuksak" sifati atributiv munosabatda bo'lgan muzakkar jinsdagi इरादे "niyat, iroda" so'zi bilan bog'lanib kelgan. Ushbu gapda qatnashgan 2-sifat esa tuzilishi jihatdan takror bo'lgan बड़े-बड़े "katta-katta" sifati muzakkar jinsdagi मंसूबे "mansab" so'zi bilan bog'lanib kelgan. Ushbu so'z birikmasi ham atributiv munosabat orqali birikkan.

मेरे पाँच बेटे हुए, सुन्दर, हृष्ट-पुष्ट और नेक, जिन्होंने व्यापार को और भी चमकाया और जिनके भोले, नन्हें बच्चे उस वक़्त मेरी गोद में बैठे हुए थे जब मैंने प्यारी मातृभूमि का अन्तिम दर्शन करने के लिए कदम उठाया।

Mehribon vatanning so'nggi nigohini ko'rish uchun so'nggi qadamni qo'yganimda biznesni yanada yorqinroq qilgan, begunoh jajji farzandlari bag'rimda o'tirgan beshta ko'rkam, baquvvat, olijanob o'g'lim bor edi.

Ushbu ergash gapli qo'shma gapda bir necha sifat so'z turkumiga oid so'zlar qatnashgan bo'lib, ulardan सुन्दर, हृष्ट-पुष्ट, नेक "ko'rkam, baquvvat, olijanob" kabi xususiyat bildiruvchi sifatlar muzakkar jins ko'plikdagi बेटे "o'gillar" so'ziga bog'lanib kelgan. Shuningdek, भोले, नन्हें "begunoh, jajji" kabi xususiyat bildiruvchi sifatlar ham muzakkar jins ko'plikda kelgan बच्चे "farzandlar" so'zi bilan atributiv munosabatda birikkan. Muannas jinsdagi ot मातृभूमि "ona yurt" so'ziga bog'langan प्यारी "sevimli" sifat ham atributiv munosabatda birikkan.

Tugal hozirgi zamondagi gaplar orasida ishtirok etgan sifatlarni quyidagi misollarda ko'rishingiz mumkin:

अम्मीजान अल्लाह मियाँ के घर से उसके लिए बड़ी अच्छी-अच्छी चीजें लाने गयी हैं

Ammijon Alloh Miyonning uyidan unga ko'p yaxshi narsalarni olib kelish uchun ketdi.

Ushbu misolda बड़ी "ko'p" sifati takror kelgan अच्छी-अच्छी "yaxshi-yaxshi" sifati bilan birga muannas jinsdagi चीज "narsa" so'zi bilan bog'lanib, atributiv munosabat

yasamoqda. Shuningdek, sifatlar bog'lanib kelayotgan so'z muannas jinsda bo'lgani sababli sifatlar ham muannas jinsda qo'llanilmoqda.

कितना अपूर्व दृश्य था, जिसकी सामूहिक क्रियाएँ, विस्तार और अनंतता हृदय को श्रद्धा, गर्व और आत्मानंद से भर देती थीं, मानों भ्रातृत्व का एक सूत्र इन समस्त आत्माओं को एक लड़ी में पिरोये हुए है।

Naqadar g'ayrioddiy manzara, uning jamoaviy harakatlari, kengliklari va manguliklari qalblarni ehtirom, iftixorga to'ldirdi, go'yo birodarlik ipi bu qalblarni bir ipga bog'lab turgandek.

Ushbu misolda अपूर्व hamda सामूहिक sifatlari ishtirok etgan bo'lib, ikkalasi ham yasama sifat hisoblanadi. अपूर्व so'zi a hamda पूर्व so'zlaridan tashkil topgan. सामूहिक so'zi ham सामूह (jamo) so'ziga -इक (sifat yasovchi qo'shimcha) qo'shimchasini qo'shish orqali hosil qilingan. अपूर्व so'zi दृश्य so'zi bilan, सामूहिक sifati esa क्रियाएँ so'zi bilan bog'lanib, attributiv munosabat hosil qilmoqda.

Eng kam miqdorda esa uzoq o'tgan zamon, hozirgi protsessiv hamda o'tgan protsessiv zamonlarida ishtirok etgan sifatlar hisobga olindi. Tadqiqot davomida ushbu gaplardan jami 28 ta misol yig'ildi.

मेरी रगों में ताजा खून दौड़ता था और सीना उमंगों और बड़े-बड़ें इरादों से भरा हुआ था।

Tomirlarimda yangi qon oqardi, ko'ksim g'ayrat va ulug' niyatlariga to'la edi.

Ushbu misolda ikkita sifat ishtirok etgan: ताजा oddiy sifati hamda बड़े-बड़ें takroriy sifati. ताजा o'zlashma sifat hisoblanib, hind tiliga arab tilidan kirib kelgan hisoblanadi. Shuning uchun ham o'zi bog'lanib kelgan otning jinsi va sonidan qat'iy nazar, shakli o'zgarmaydi. Ushbu sifat belgisini bildirib kelgan खून so'zi ham hindcha so'z emas, balki fors tilidan o'zlashgan so'zdir. Ikkita o'zlashgan so'zdan bitta bir butun so'z birikmasi hosil bo'lmoqda.

Ikkinchi sifat hisoblanmish बड़े-बड़ें sifati takroriy sifat hisoblanib, o'zidan keyin kelgan ot muannas jins ko'plikda bo'lgani sababli sifat ham shu usulda o'zgargan. इरादों so'zi aslida arab tilidan hindi tiliga o'zlashgan so'z hisoblanadi, demak, sifat o'zlashma ot bilan attributiv munosabat hosil qilmoqda.

Mazkur yo'nalishdagi tahlilni olib borishdan ko'zlangan maqsad, hindiy tilidagi sifatning badiiy matnlardagi o'rnini, ulardan qaysi birlari ko'proq qo'llanilishini aniqlash hamda sifatlarni qanday zamon kategoriyasi tarkibida kelishini aniqlashdan iborat.

Tahlil natijasida hindiy tili matnida uchragan sifatlar jami 330 ta misolni tashkil qildi. Hindiy tili matnlarida qo'llanilgan sifatlar quyidagi jadvalda o'z aksini topgan.

	Misollar	Soni
1.	बड़ा	25 ta
2.	सुन्दर	22 tadan

3.	पुराना	18 tadan
4.	नया	15 tadan
5.	अच्छा	12 tadan
6.	स्वादिष्ट	8 tadan
7.	ताजा	5 tadan
8.	हरी-भरी va b.	3 tadan

Hindiy tilidagi hikoyalarda sifat ishtirok etgan gaplarni tahlil qiladigan bo'lsak, qanday zamon kategoriyasida sifatlar ishtirok etganligini quyidagi diagrammadan bilib olsak bo'ladi.

Ko'rinib turganidek, Premchand hikoya-larida, zamon kategoriyasi jihatdan qaraydigan bo'lsak, eng ko'p o'rinda, *oddiy hozirgi zamondagi* gaplarda sifatlar ishtirok etgan. Jami

gaplar soni 67 tani tashkil etib, ular ichida 85 ta sifat so'z turkumiga oid so'zlar ishtirok etgan. Ulardan eng ko'p ishlatilgan "बड़ा" sifat so'z turkumidir.

"Hindiy tili badiiy matnlaridagi sifatning sintagmatik tahlili (Premchand hikoyalari misolida)" nomli maqola yozilishi natijasida quyidagi xulosalarga kelindi:

✓ Premchandning 10 ortiq hikoyasini o'rganish natijasida jami 330 dan ortiq sifatlar tahlil etildi. Ular orasida eng ko'p qo'llanilganlari बड़ा hamda सुन्दर sifatleri ekanligi ma'lum bo'ldi. Sifatning zamon doirasida qo'llanilish hajmi jihatidan eng ko'p hissasi oddiy hozirgi zamon, oddiy o'tgan zamon hamda tugal o'tgan zamon shakllariga to'g'ri kelmoqda. Takroriy hamda juft sifatlar faol qo'llanilgan.

✓ Eng kam miqdorda esa uzoq o'tgan zamon, hozirgi protsessiv hamda o'tgan protsessiv zamonlarida ishtirok etgan sifatlar hisobga olindi. Tadqiqot davomida ushbu gaplardan jami 28 ta misol yig'ildi.

✓ Sifatlar tahlil etilganda ularning daraja shakllari, tub yoki yasama sifat ekanligi, o'zlashma sifat ekanligi hamda qaysi turdagi sifat ekanligiga ham e'tibor qaratildi.

✓ Xususan, hindiy tilida boshqa tillardan (asosan, arab va fors) o'zlashgan sifatlarning ham faol ishtirokiga guvoh bo'ldik. Shuningdek, yasama sifatlar ham faol qo'llanilganligi aniqlandi.

Umumiy xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, hindiy tili grammatikasi tizimida "Sifat" mavzusi yetarlicha ahamiyatga ega va bu borada ko'plab ishlar amalga oshirilgan. Ammo, ba'zi bahsli o'rinlar borki, biroz tuzatish va qo'shimchalar kiritishga muhtoj. Chunonchi, mazkur mavzuga qo'l urishimizdan maqsad ham bu boradagi mavjud kamchiliklarga barham berish, bahsli masalalarga yechim topishga kirishish, mavzu doirasidagi tushunmovchiliklarni bartaraf etish kabi mas'uliyatli ishga kichik bo'lsada hissamizni qo'shish va kelgusi avlod vakillariga bugungi mavjud ma'lumotlarga qo'shimcha yanada aniq va to'liq tarkibdagi ma'lumotlarni qoldirishdan iboratdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Shomatov O.N. "Janubiy Osiyo tillariga kirish 3-qism" Toshkent- 2004
2. «Грамматика языка хинди II». З.М.Димшиц. Москва, 1986
3. मुंशी प्रेमचंद "प्रेमचंद की यादगारी कहानियां" पेंगुइन बुक्स इंडिया
4. डॉ. अरविन्द कुमार. "सम्पूर्ण हिंदी व्याकरण और रचना". - जय हिंद प्रेस. पटना., 2018
5. श्री शरन, अशोक गुप्त, श्रीमती सरोज भार्गव. - सचित्र व्याकरण-बोध तथा रचना. करोल बाग, नई दिल्ली., 2003.
6. केंद्रीय हिंदी संस्थान, आगरा. - व्यावहारिक हिंदी संरचना और अभ्यास. - राष्ट्रभाषा ऑफसेट प्रेस., 2015
7. केंद्रीय हिंदी संस्थान, आगरा. - हिंदी दिग्दर्शन (भाग -1). - नीलम प्रकाशन, कमला नगर., 2002
8. डॉ. वासुदेवनन्दन प्रसाद. - आधुनिक हिंदी व्याकरण और रचना. - भारती भवन, पटना., 2017

INTERNET MANBALARI:

9. www.hind.com
10. www.hindibhasha.com
11. www.hindilanguage.com

**BOSHQARUV JARAYONIDA ZAMONAVIY RAHBAR QOBILIYATLARINING IJTIMOY-
PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6596706>

D.X.Axrorov

*Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti
Psixologiya va ijtimoiy munosabatlar fakulteti
4-bosqich talabasi*

V.Ahrorov

*Ilmiy rahbar: Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti
Psixologiya nazariyasi va amaliyoti kafedrası
katta o'qituvchisi*

Annotatsiya. *Maqolada rahbarning boshqaruvchilik sifatlari shakllanganligini nazariy va amaliy jihatdan tahlil etish, ulardagi tashkilotchilik va kommunikativlik sifatlarining qay darajada rivojlanganligini tekshirish va rivojlantirish, boshqaruv jarayonini yanada takomillashtirish va yangi sifatlarini shakllantirishga oid amaliy tavsiyalar ilgari surilgan.*

Аннотация. *В статье проводится теоретический и практический анализ формирования управленческих качеств руководителя, изучение и развитие у них организаторских и коммуникативных качеств, дальнейшее совершенствование процесса управления и формирование новых качеств.*

Annotation. *The article provides a theoretical and practical analysis of the formation of managerial qualities of the leader, the examination and development of their organizational and communicative qualities, further improvement of the management process and the formation of new qualities.*

Kalit so'zlar. *rahbarlik, rahbarlik sifatlari, kommunikativlik, tashkilotchilik, boshqaruv, boshqaruv uslublari, rahbarlik salohiyati.*

Ключевые слова: *лидерство, лидерские качества, коммуникация, организация, управление, методы управления, лидерский потенциал.*

Keywords: *leadership, leadership qualities, communication, organization, management, management methods, leadership potential.*

Biz o'z tadqiqotimizda boshqaruvda kommunikativlik va tashkilotchilik xususiyatlarining rivojlanganligi va agarda past ko'rsatkichli xususiyat kuzatilsa, o'sha xususiyatni rivojlantirishga qaratilgandir. Hozirgi kunda tashkilotchilik qobiliyati rahbarlarda kam foizda kuzatilmoqda. Buni biz tadqiqotimiz natijalari orqali ham bilib olishimiz mumkin. R.Stogdill qalamiga mansub "Rahbar qo'llanmasi"da dominantlik

boshqaruvga zarur sifatlar ro'yxatida birinchi o'ringa qo'yiladi. "Dominantlik" so'zi bir necha ma'noni anglatadi. Rahbarlik va boshqaruv mavzusidan kelib chiqilsa, "o'zgalarga ta'sir etish", "ishni tashkil qila olishlik", "tashkilotchilik" degan jumlar mazmunan hamma gapga asos bo'ladi. "Rahbarlikka nomzodning mosligi, o'ziga yuklatilgan mas'uliyatni his etish layoqati, o'z vazifasiga sadoqati, vatanparvar va millatparvarligi, o'z burchini halol va xalq bilan birgalikda bajara olishi, o'z atrofida sog'lom kuchlarni to'play bilishi, bilimni tobora o'stira borishi, yangicha tafakkur tarzi, fikrlar xilma-xilligini e'tirof eta bilishi, o'zgalar fikrini tinglash madaniyati, ularni hurmat qilishi, o'z manfaatini boshqalar manfaatlari bilan uyg'un ko'rishi va nihoyat "Elim deb, yurtim deb yonib yashaydigan" fidoyi bo'lishdek fazilatlar bugungi kun rahbarida mujassam bo'lishi lozim..."⁶⁸

Shu maqsadda, "Kommunikativ va tashkilotchilik qobiliyatini aniqlash" metodikasi yordamida mazkur xususiyatlarning shakllanganlik darajasi diagnostikasi amalga oshirildi. Tadqiqotda Samarqand tuman Xalq ta'limi bo'limi tasarrufidagi umumta'lim muassasalarining jami 48 nafar amaliyotchi psixologlari respondent sifatida ishtirok etishdi.

Umuman olganda, ushbu metodika V.V.Sinyavskiy va V.A.Fedoroshin tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, 40 ta "ha" yoki "yo'q" hukmlaridan iborat. Bundan tashqari, ushbu metodikani o'smirlarda kasb tanlashni aniqlash uchun ham ishlatiladi.

Ma'lumotlarning statistik jihatdan o'zaro bog'liqligini aniqlashda "STATISTICA 10" dasturidagi noparametrik statistikaning Spirmen rang korrelyatsiya metodi tanlandi. Ta'kidlab o'tish joizki, Spirmen korrelyatsiya koeffisienti uchun kritik ko'rsatkichlar jadvali, yani kuzatuvchilar soni $n=40$ bilan chegaralanganligi sababli, O.Yu.Yermolayev ta'kidlashicha, Pirson korrelyatsiya koeffisienti kritik ko'rsatkichlar jadvalini qo'llash mumkin bo'ladi. Bunda kritik ko'rsatkichlar $k=40$ holatida ko'rib chiqiladi. Bizning tadqiqotimizda tanlov guruhi $n=48$ bo'lganligi sababli Pirson jadvaliga ko'ra kritik ko'rsatkich quyidagicha ko'rinishda bo'ladi:

$$r = \begin{cases} 0,29 (p \leq 0,05) \\ 0,31 (p \leq 0,01) \end{cases}$$

Respondentlarda kommunikativ qobiliyat namoyon bo'lish darajasi natijalari 2.1-jadval va 2.1-rasmda keltirib o'tilgan.

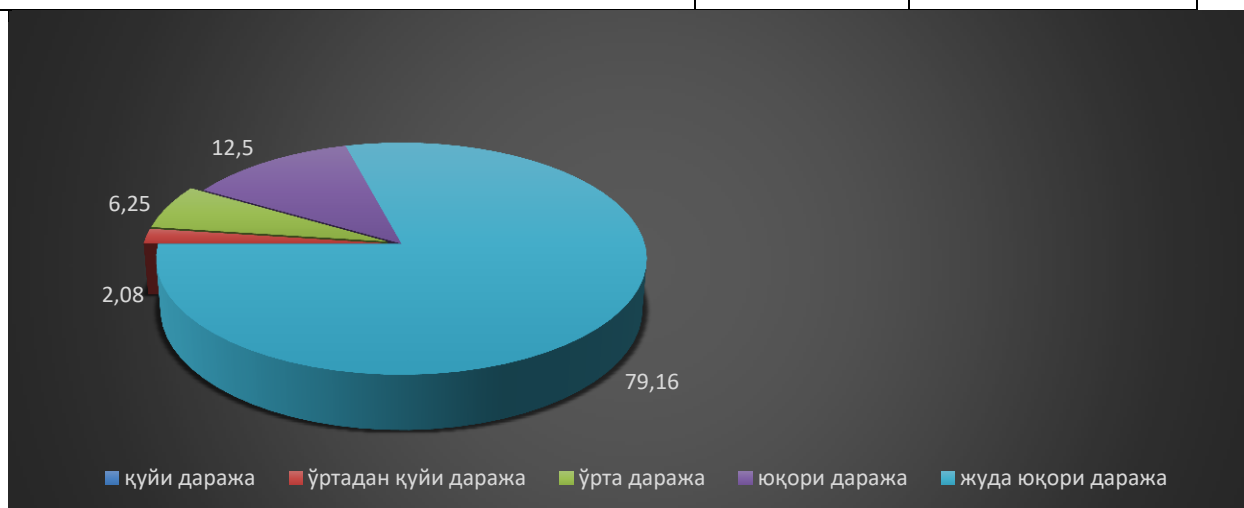
2.1-jadval

Kommunikativ qobiliyat namoyon bo'lishi darajasi natijalari taqsimlanish ko'rsatkichi

Baholash mezon	Kommunikativ qobiliyat
----------------	------------------------

⁶⁸ I.A.Karimov. «Rahbar kadrlar to'g'risida», «Tafakkur» nashriyoti, Toshkent-2014, 6-bet.

	soni	%
1 – quyi daraja	0	0
2 – o’rtadan quyi daraja	1	2.08
3 – o’rta daraja	3	6.25
4 – yuqori daraja	6	12.5
5 – juda yuqori daraja	38	79.16
Jami	48	100,0

1-rasm. Kommunikativlik qobiliyati namoyon bo’lishi natijalari taqsimlanish ko’rsatkichi (% hisobida)

Kommunikativ qobiliyat namoyon bo’lishi natijalari tahlilidan respondentlarning 79,16 % da kommunikativ indeksining juda yuqori darajasi namoyon bo’lganligi, ularning 12,5% da yuqori darajasi, 6,25% da o’rta darajasi, 2,08% da o’rtadan quyi darajasi namoyon bo’lganligi aniqlandi.

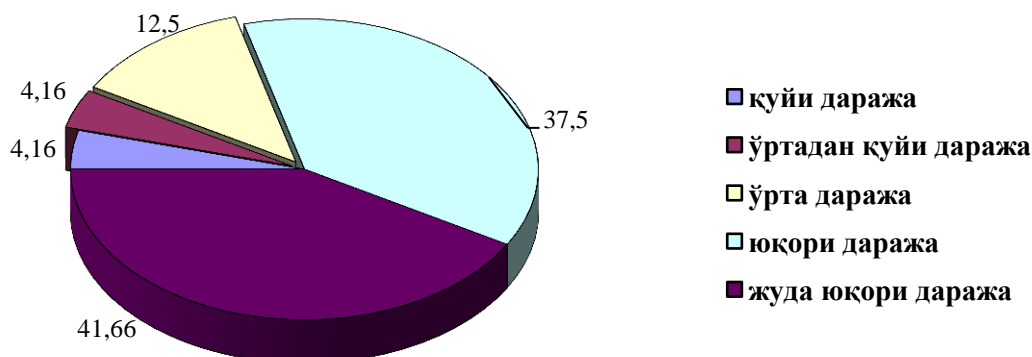
Respondentlarda tashkilotchilik qobiliyati namoyon bo’lishi darajasi natijalari 2.2- jadval va 2.2-rasmda keltirib o’tilgan.

2-jadval

Tashkilotchilik qobiliyat namoyon bo’lishi darajasi natijalari taqsimlanish ko’rsatkichi

Baholash mezon	Kommunikativ qobiliyat	
	soni	%
1 – quyi daraja	2	4.16
2 – o’rtadan quyi daraja	2	4.16
3 – o’rta daraja	6	12.5
4 – yuqori daraja	18	37.5
5 – juda yuqori daraja	20	41.66

Jami	48	100,0
------	----	-------

¶2.2-rasm. Tashkilotchilik qobiliyati namoyon bo'lishi natijalari taqsimlanish ko'rsatkichi (% hisobida)

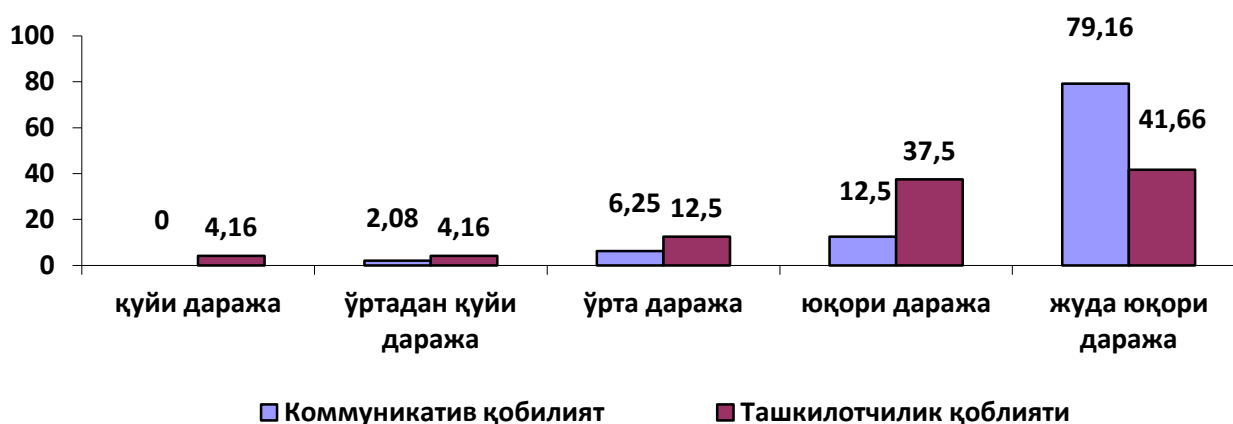
Tashkilotchilik qobiliyati namoyon bo'lishi natijalari tahlilidan respondentlarning 4,16% da tashkilotchilik indeksining quyi darajasi namoyon bo'lganligi, 4,16%da o'rtadan quyi darajasi, 12,5% da o'rta darajasi, 37,5 % da yuqori va 41,66 % da juda yuqori darajasi namoyon bo'lganligi aniqlandi.

Kommunikativlik va tashkilotchilik qobiliyatining namoyon bo'lishi darajalari qiyosiy tahlili natijalari 2.3-jadval va 2.3-rasmda keltirib o'tilgan.

2.3-jadval

Kommunikativ va tashkilotchilik qobiliyatining namoyon bo'lishi darajalari qiyosiy tahlili natijalari

Baholash mezoni	Kommunikativ qobiliyati		Tashkilotchilik qobiliyati		Farqlanish ko'rsatkichi	
	soni	%	soni	%	soni	%
1 – quyi daraja	0	0	2	4.16	2	4,16
2 – o'rtadan quyi daraja	1	2.08	2	4.16	1	2,08
3 – o'rta daraja	3	6.25	6	12.5	3	6,25
4 – yuqori daraja	6	12.5	18	37.5	12	25
5 – juda yuqori daraja	38	79.16	20	41.66	18	37,5
Jami	48	100	48	100	48	100

2.3-rasm. Kommunikativ va tashkilotchilik qobiliyatining namoyon bo'lishi darajasi qiyosiy tahlili natijalari taqsimlanish ko'rsatkichi (% hisobida)

Keltirib o'tilgan qiyosiy tahlil natijalaridan respondentlarning 79,16% da kommunikativ qobiliyatning juda yuqori darajasi namoyon bo'lgan holda ularda tashkilotchilik qobiliyatining bunday ko'rsatkichi 41,66% ni tashkil etishi aniqlandi. Bundan ko'rinib turibdiki, tadqiqotda ishtirok etgan respondentlarda kommunikativ qobiliyatning yuqori darajada ekanligi namoyon bo'lishi bilan birga, ularda tashkilotchilik xususiyatlarining namoyon qilishda ma'lum bir muammolar mavjudligini anglash mumkin. Shuningdek, quyi ko'rsatkichlar qiyosiy tahlili esa bu holatning aksini namoyon qilganligini ko'rish mumkin.

Olib borilgan tadqiqot ishimiz natijasida biz quyidagi xulosalarni bayon qilamiz:

1. Samarqand tuman Xalq ta'limi bo'limi tasarrufidagi umumta'lim maktabi psixologlarining aksariyatida kommunikativ qobiliyat tashkilotchilik qobiliyatiga nisbatan yuqori ekanligini ko'rsatdi.

2. Samarqand tuman Xalq ta'limi bo'limi tasarrufidagi umumta'lim maktabi psixologlarining aksariyatida kommunikativ qobiliyat tashkilotchilik qobiliyatiga nisbatan yuqori ekanligini inobatga olib Samarqand tuman Xalq ta'limi bo'limi tasarrufidagi umumta'lim maktabi psixologlarida dars mashg'ulotlarini tashkilotchilik qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan sotsial psixologik treninglardan foydalangan holda olib borish maqsadga muvofiqligi aniqlandi.

3. Boshqaruvchilik faoliyatining muhim sifatlarini rahbarlarda bugundanoq shakllantirish maqsadida ularning qiziqish, qobiliyat, layoqat va imkoniyatlarini hisobga olgan holda turli mashg'ulotlar olib borish lozimligi aniqlandi. Natijada psixologlar kelajakda o'z faoliyatini aniq rejalashga erishish imkoniyatiga ega bo'ladi. Har bir bo'lg'usi rahbar boshqaruvchilik faoliyatini boshlashidan oldinoq o'z kelajagini rejalashtira olsa, demak faoliyatning samarali bo'lishini kafolatlash mumkin.

Shu o'rinda boshqaruvchilik faoliyati bilan shug'ullanishni istagan rahbarlarga quyidagi qobiliyat va sifatlarni o'zlarida shakllantirishni tavsiya etish maqsadga muvofiqdir:

1. Tashabbuskor va imkoniyatlarni izlash
2. Qat'iyatlilik va tirishqoqlilik
3. Tavakkalchilikka doim tayyor turish
4. Samaradorlikni hamda sifatni o'z oldiga maqsad qilib qo'yish
5. Mas'uliyatni o'z zimmasiga olish
6. Maqsadni aniq qo'yish va unga qarab intilish
7. Maksimal darajada axborotga ega bo'lish
8. Muntazam ravishda rejalashtirish hamda kuzatuv(nazorat)
9. O'zgalarni ko'ndirish va aloqa o'rnata olish qobiliyati
10. Mustaqillikka va o'z kuchiga ishonish
11. **Tashkilotchilik va kommunikativlik qobiliyati va h.k**

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoyev Sh.M . Tanqidir tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. – Toshkent O'zbekiston, 2017. –B. 10.
2. Karimov I.A “Rahbar kadrlar to'g'risida” . // «Tafakkur» nashriyoti, Toshkent-2014, -B. 6.
- 3..Mahmudov I.M. Boshqaruv psixologiyasi. – Toshkent:Akademiya, 2006.-B. 170.
4. Xolmurodov R.I. Rahbarlik-ulkan mas'uliyat . –Xalq so'zi gazetasi, 2022. №34son, - B. 3.
5. Ahrorov V.Yu. Menejment va marketing psixologiyasi . – Samarqand , 2019. 120 b.
6. Hayitov O. E. Boshqaruv psixologiyasi. –Chirchiq:O'zDJTSU, 2020. –B. 156.
7. Razzoqov Sh. Rahbarlik san'ati. – Toshkent: LESSON PRESS, 2017. –B. 5.
8. Boymurodov N. Rahbar psixologiyasi. –Toshkent: Yangi asr avlodi, 2007. –B. 92.

АССОЦИАЦИЯ ТЕРМИНИ ВА УНИНГ ТИЛШУНОСЛИК ФАНИГА КИРИБ
КЕЛИШИ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6596710>

Лутфуллаева Дурдона Эсоновна

*ЎзР ФА Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институти
филология фанлари доктори, профессор.*

Аҳмедова Азиза Рустамовна

*ЎзР ФА Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институти
кичик илмий ходим*

Аннотация: Ушбу мақолада ассоциация термини ва унинг жаҳон тилшунослигида ўрганилиши тўғрисида фикр юритилади. Шунингдек, ассоциатив муносабат, ассоциатив тилшунослик, ассоциатив меъёр, ассоциатив майдон тушунчалари тўғрисида маълумот берилади.

Калит сўзлар: ассоциация, ассоциатив муносабат, ассоциатив тилшунослик, психология, фалсафа.

Ассоциация термини латинча *associatio* сўзидан олинган бўлиб, бириктириш, ўзаро алоқа маъноларини англатади.⁶⁹ Ушбу термин биринчи марта 1690 йилда инглиз философи, психолог Ж.Локк томонидан қўлланган. Аммо Ж.Локкга қадар ҳам антик фалсафада қадимги дунё философлари Платон ва Аристотел томонидан ғоялар ассоциацияси ҳақидаги қарашлар илгари сурилганлиги маълум. Ушбу философларнинг маълумотиغا кўра инсонда юзага келган бироро ғоя, албатта, иккинчи бир ғояни ёдга туширади. Инсон хотирасида бир ғоянинг бошқа бир ғояни эслатиши уларнинг ўзаро ўхшашлиги ёки бир-бирига ёндош ҳолатда эканлиги асосида юз беради. Шунга кўра Аристотел ғояларнинг ўхшашлик, кетма-кетлик ва контрастлик (қарама-қаршилиқ) асосида ўзаро ассоциатив боғланиши ҳақида маълумот берган. Платон эса ғояларнинг ўхшашлик ва ёндошликка кўра бир-бирини ёдга тушириши ҳақида хулоса чиқарган.

Психологияда *ассоциация* термини фалсафадан фарқли тарзда инсон руҳиятида кузатиладиган бирор психик жараён, ҳодисанинг қонуний тарзда инсон онгида бошқа руҳий жараённи келтириб чиқариши, уни ёдга солишига нисбатан қўлланилган.

⁶⁹ Философский энциклопедический словарь. 2010 // http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/1789.

Ж.Локк *ассоциация* терминини айни шу маънода, яъни инсонда юз берган психик жараёнларни бир-бири билан боғловчи ассоциатив алоқага нисбатан қўллаган.⁷⁰

Машҳур философ ва психолог Ж.Локк “хурофот ва “ёлғон ғоялар”нинг юзага келиши масаласини ёритишда *ассоциация* терминидан фойдаланган. У инсонда бирор ғоянинг ҳосил бўлиши жараёнида ассоциация асосида бошқа ғояларнинг тасодифий, эркин боғланиши юз беради деб ҳисоблаган”.⁷¹ Унинг ассоциация ҳақидаги қарашлари XVIII-XIX асрларда фалсафий ва психологик ассоцианизм оқимининг юзага келишига туртки берди.

Ж.Локкнинг ассоциация ҳақидаги психологик қарашлари XVIII аср ўрталари ва XIX асрнинг бошларида классик ассоцианизмнинг шаклланишига туртки берди. Манбаларда ассоцианизм оқимининг юзага келиши инглиз врачлари ва философи Д.Гартли номи билан ҳам боғланади. У 1749 йилда эълон қилган «Инсон устидан назорат» китобида ассоциация тамойилларидан фойдаланган.

Д.Гартли асаб тизимига таъсир кўрсатувчи барча психик ҳодисалар ортида ассоциация қонунияти ётиши ҳақида хулоса чиқаради. Унинг фикрича, ташқи оламдаги нарса-предметлар инсон ҳиссий органларига таъсир кўрсатиб, мияда вибрацияларни юзага келтиради. Бундай вибрациялар мияда у билан боғлиқ бирор ҳатти-ҳаракатни ёдга солади.⁷²

XIX асрда психологик ассоцианизм ғоялари инглиз психологлари Т.Браун, ака-ука Ж.Милл ва Ж.С.Милл, А.Бэн, Г.Спенсерлар томонидан ривожлантирилди.⁷³ Бу олимларнинг ишларида ассоциация қонунияти икки ва ундан ортиқ руҳий жараёнларнинг ўзаро ассоциатив алоқаси, уларнинг бир-бирини хотирада ёдга солиши сифатида изоҳланди.⁷⁴

XIX аср ўртаси XX аср бошларига келиб ассоцианизм ғоялари таназзулга юз тутди. Натижада оламда юз берган барча ҳодисалар асосида ассоциация ғоялари ётмаслиги, жумладан, психологик ассоциация қонуниятларини физик жараёнларга татбиқ этиб бўлмаслиги аён бўлди.

XX асрнинг боши XX асрнинг 20-йиллари ассоцианизмнинг энг сўнгги босқичи бўлиб, бу даврда ассоцианизм йўналиш сифатида буткул барҳам топди ва унинг ғоялари психологик назария ва амалиётнинг турли тармоқларига

⁷⁰ Локк Ж. Опыт о человеческом разумении. В 4-х томах. (Перевод с англ. А.Н.Савина). – М.: Мысль, 1985. – С. 450-459.

⁷¹ Лутфуллаева Д. Ассоциатив тилшунослик назариячи. – Тошкент, “Merius”. – 2018. – Б.5.

⁷² Кўрсатилган манбалар.

⁷³ Понятие «ассоциация» в психологии. Вербальные ассоциации. Ассоциативный эксперимент // http://studbooks.net/1703067/psihologiya/ponyatie_assotsiatsiya_psihologii_verbalnye_assotsiatsii_assotsiativnyy_eksperiment.

⁷⁴ Қаранг: Мартинович Г.А. Вербальные ассоциации в ассоциативном эксперименте. СПб., 1997. <http://davaiknam.ru/text/g-a-martinovich-verbalenie-associacii-v-associativnom-eksperiment-page-5>

сингиб кетди. Ассоциациянинг механизм эмас, фундаментал ҳодиса эканлиги, унинг механизмларини тушунтириш ва очиб бериш лозимлиги ҳақидаги қараш ҳамма томонидан тан олинди.⁷⁵

Тилшуносликда тил бирликларининг инсон хотирасида бир-бирини ёдга тушириш хусусиятига нисбатан *ассоциатив муносабат* термини қўлланилди.

Тилшуносликда тил бирликлари муносабатида кузатиловчи ассоциатив алоқа масаласи биринчи марта немис олими В. Хумболдт томонидан илгари сурилди. У ҳар бир инсоннинг онгида бир-бирига яқин турли фикрлар юзага келиши, шунинг ҳисобига улар бир-бирини тушуна олиши ҳақида фикр юритди.⁷⁶

Машҳур швейцариялик олим Ф. де Соссюр ҳам тил бирликлари орасида кузатиловчи ассоциатив муносабат ҳақида гапириб, уни парадигматик муносабатга тенглаштирган.⁷⁷

Дунё тилшунослигида фақат XIX аср охирларидан бошлаб лингвистик ассоциациянинг бир кўриниши сифатида лексик ассоциацияларнинг ҳосил бўлиши, лексик бирликларнинг ассоциатив маъноси, инсон хотирасида жуфт-жуфт бўлиб ассоциатив гуруҳларга бирлашиши, ассоциатив муносабатдаги гуруҳларнинг ассоциатив майдонга бирлашиши каби масалалар тадқиқига алоҳида эътибор қарата бошлашди. Ғарб тилшунослигида айни шу даврдан бошлаб тил бирликлари муносабатида кузатиловчи лингвистик ассоциацияларни ўрганишга киришилди.

Рус тилшунослигида ҳам XIX аср охирларидан бошлаб тилдаги ассоциатив муносабатларни ўрганишга интилиш кучайди. Бу даврда Қозон лингвистик мактаби вакили Н.В.Крушевский биринчилардан бўлиб ассоциация қонунига кўра тилда сўзларнинг ассоциатив қаторларга тизилиши ҳақидаги қарашларни илгари сурди. Унинг фикрича, “сўзлар бир-бири билан: 1) ўхшашликка кўра; 2) ёндошликка кўра ассоциация орқали бевосита боғланади. Шу жойдан сўзларнинг уялари ёки тизимлари ва қаторлари келиб чиқади”.⁷⁸

А.А.Потебня ҳам ассоциатив алоқа ҳақида фикр юритар экан, сўзнинг ички шакли муайян объектнинг бошқа объект билан ягона асосий белгисига кўра ассоциацияси сифатида тавсифланиши мумкин деган хулосага келади. Англашиладики, А.А.Потебня ассоциацияга сўзнинг муҳим белгиси сифатида қарайди.

⁷⁵ Лутфуллаева Д. Кўрсатилган манба.

⁷⁶ Бу ҳақида қаранг: Горошко Е.И. Интегративная модель свободного ассоциативного эксперимента: <http://www.textology.ru/article.aspx?aId=90>

⁷⁷ Соссюр Ф. Труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 1977. – С. 155.

⁷⁸ Крушевский Н.В. Очерк науки о языке. – Казань, 1883. – С.68-69.

XX аср бошларида тилшуносликка ассоциатив тажриба методи кириб келди. Ассоциатив тажриба методининг тилни ўрганишга татбиқ этилиши илк ассоциатив луғатларнинг юзага келишига замин ҳозирлади. Ассоциатив луғатлар инсоннинг лисоний онги, лисоний хотираси ва лексик бирликлар заҳираси ҳақида кенг маълумот берувчи манба вазифасини ўтади.

XX аср ўрталарига келиб рус тилшунослигида тилни ассоциатив йўналишда ўрганиш жиддий тус олди. Бу даврда М.М.Покровскийнинг инсон лексиконининг ҳосил бўлишида ассоциацияларнинг роли муаммосига доир хулосалари диққатга сазовор бўлди. Олимнинг фикрича, сўз ва сўзшакллари онгга боғлиқ бўлмаган ҳолда шакли ва мазмунидаги ўхшашликка кўра турли гуруҳ ва категорияларга бирлашади... Тилдаги шакл, сўз, категориялар ассоциацияси турлича ва лингвист учун ҳам, психолог учун ҳам қизиқарли материал бўла олади.⁷⁹

XX аср ўрталарида фанга *ассоциатив меъёр*, *ассоциатив майдон* тушунчалари кириб келди. Индивидуал ассоциациялардан жамоавий ассоциацияларни ўрганишга ўтилди, ассоциатив тажриба натижаларини миқдорий белгиси асосида таҳлил этишга эътибор қаратилди. Ассоциатив тажрибаларни ўтказиш объектлари кенгайди, турли тилларга хос ассоциатив бирликлар қиёсан ўрганилиб, умумий жиҳатлари аниқланди. Ўтган асрнинг 70-йилларидан бошлаб ассоциатив лексикография алоҳида йўналиш сифатида ривожлана бошлади.

Кўринадики, тилшуносликда ассоциатив бирликларни ўрганиш дастлаб икки йўналишда амалга оширилган. Биринчи йўналиш асосида ассоциацияларни анъанавий-лингвистик (шартли) тушуниш ётади. Бундай ёндашув рус тилшунослари А.А.Потебня, И.А.Бодуэн де Куртенэ, Н.В.Крушевский, М.М.Покровский ва бошқаларнинг ишларида кузатилди.⁸⁰ Характерлиси шундаки, бу ишларда таҳлил материали сифатида бадиий матнлар танланган. Ушбу олимларнинг ишлари заминида кейинги давр тилшунослари томонидан ассоциатив бирликлар орасидаги боғланишларнинг турли кўринишлари шакллантирилди.

Иккинчи илмий йўналиш (экспериментал-психологик)да ассоциацияларнинг ассоциатив тажриба турига боғлиқлиги масаласи ўртага ташланди. Бу қараш ғарб психологлари, психиатрлар, кейинчалик психоллингвистлар – Г.Кент, А.Розанов, Ж.Диз, Ж.Миллер, Ч.Кофер⁸¹ ва

⁷⁹ Покровский М.М. Избранные работы по языкознанию. – М., 1959. – С.18.

⁸⁰ Крушевский Н.В. Очерк науки о языке. - Казань, 1883. – 148 с.; Покровский М.М. Избранные работы по языкознанию. – М., – 1959. – 145 с.; Потебня А.А. Мысли и язык. // Сборник трудов. - М.: Лабиринт, 1999. – 330 с.

⁸¹ Kent G.H., Rosanoff A.J. A Study of Association in Insanity // American Journal of Insanity. 1910, - N 67. – P.37- 96; Miller G.A. Language and communication / N. Y., 1951. – 298 p.; Cofer

бошқаларнинг ишларида ўз ифодасини топди. Мазкур олимлар томонидан илгари сурилган назарий қарашлар ассоциатив тажриба методининг кенг ёйилишига, ассоциатив назариянинг ривожланишига, кейинчалик тилшуносликда вербал ассоциацияларнинг турли-туман таснифларининг яратилишига туртки берди.⁸²

XX асрнинг 80-йиллари охиридан ҳозирги кунга қадар бўлган давр психоллингвистикада ассоциатив йўналиш шаклланишининг якунловчи босқичи ва ассоциатив тилшуносликнинг юзага келиш даври сифатида эътироф этилади. Бугунги кунда психоллингвистикадан алоҳида йўналиш – ассоциатив лексикография ва лексикология, ассоциатив грамматикани қамраб олган *ассоциатив тилшуносликнинг ажралиб чиққанлиги* қайд этилмоқда.

Ю.Н.Карауловнинг фикрича, рус тилининг кўп жилдли ассоциатив тезаурусининг яратилганлиги ассоциатив тилшуносликнинг назарий асосини шакллантириш ва унинг базасида ассоциатив вербал тармоқ (АВТ) ҳамда ассоциатив грамматиканинг яратилишига замин яратди. Ассоциатив тилшунослик концепциясига кўра тил нафақат тизимли муносабатлар шаклида, нафақат матнларнинг йирик мажмуи кўринишида, балки инсоннинг тил лаёқати билан боғлиқ бўлган ассоциатив вербал тармоқ шаклида ҳам намоён бўлади.⁸³

Ассоциатив вербал тармоқда тилнинг турли сатҳ бирликлари орасида шундай алоқа-муносабатлар намоён бўладик, бундай алоқалар бир сатҳ бирлиги орқали бевосита бошқа сатҳ бирлиги билан боғланишга имкон яратади. Бу ҳолат стимул сўзнинг лексик, морфологик, синтактик, сўз ясалиши тизими бирликлари билан бевосита алоқасида ҳамда ассоциацияларнинг ўзаро муносабатида ўз ифодасини топади.

Хуллас, ассоциация термин бугунги кунда психоллингвистика, ассоциатив тилшунослик, адабиётшунослик, фалсафа, мантиқшунослик каби фанларнинг таянч термини саналади.

Ch. N. Associative Commonality and Rated Similarity of Certain Words from Haagen's List // Psychological Reports, 1957. V. 3. – P. 603- 606.

⁸² Қаранг: Мартинович Г.А. Вербальные ассоциации в ассоциативном эксперименте. СПб., 1997. <http://davaiknam.ru/text/g-a-martinovich-verbalenie-associacii-v-associativnom-eksperim-page-5>; Швецова В.М. Основные направления в изучении вербализованных ассоциаций в лингвистике // Актуальні проблеми філології. - Івано-Франківськ, 2013. – С. 73.

⁸³ Караулов Ю.Н. Ассоциативная грамматика русского языка. Изд.2. – М., URSS. 2010. – 328 с.

**IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALARNING MUSIQA MASHG'ULOTLARIDA,
MUSIQANI IDROK ETISHNI O'RGATISH USHLARI**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6596714>

Sobirova Nasiba Aliyor qizi

TDPU Musiqa ta'limi va san'at yo'nalishi

1-bosqich magistranti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada imkoniyati cheklangan bolalarda musiqa fanini idrok etish uslublari izohlab berildi.*

Kalit so'zlar: *idrok, usul, ritm, sezgi, tembr, temp, dinamika, diapazon;*

Musiqiy idrokning to'laqlonligi, musiqiy ifoda vositalarini tushunish imkoniyati, musiqiy kechinma turlari har bir odamda har xil bo'lib, o'z xususiyati hamda sabablariga ega. Tabiiyki savol tug'iladi? Nima uchun musiqani hamma eshitadi-yu, lekin hech kim idrok eta olmaydi?

Nima uchun ba'zi yevropalik tinglovchilar Sharq musiqasini, ba'zi Sharq tinglovchisi esa Yevropa musiqasini doim to'lig'icha tushunavermaydi?

Musiqa san'ati boshqa san'at turlaridan o'ziga xos idrok etilishi bilan farq qiladi. Masalan, tasviriy san'at, haykaltaroshlik, arxitektura kabi san'at turlarida asar ko'rish vositasi bilan idrok etiladi. Shu tufayli asarning shaklini va mazmunini istalgan biron bir vaqt mobaynida ham butun holda, ayrim detallarga bo'lingan holda idrok etish mumkin. Musiqa san'atida esa asarni ko'z bilan ko'rib, idrok etib bo'lmaydi. Uni aniq bir vaqt mobaynida eshitish orqali idrok etish mumkin. Shuning uchun bizning ongimizda musiqa asarlari birdaniga bir

butun holda gavdalanmay, balki asta-sekin asarning bo'laklari biri ikkinchisining ortidan kelib, xotira yordamida belgilanib, ma'lum vaqt mobaynida yaxlit asarga aylanadi. Aynan shu xususiyat musiqa asarining idrok etilishini belgilaydi. Demak, musiqa shakli boshqa san'at turlaridagi shakllardan o'zining idrok etilishi, ya'ni eshitish va vaqt bilan bog'liqligi jihatidan farq qiladi. Musiqa san'atining idrok etilishi so'z san'atining idrok etilishiga o'xshab ketadi. Adabiyotda ham asarni rejalashtirish jihatdan bir-biriga o'xshashlik uchrab turadi. Masalan, romanlar va ularning syujeti har xil bo'lsada, ularning rejalashtirilishida ma'lum o'xshashliklar mavjud. Xuddi adabiy asarlar kabi musiqiy asarlar ham turlicha qismlardan tashkil topadi.

Idrok – narsalar va yoki hodisalarning sezgi a'zolariga bevosita ta'siri orqali ongimizda aks etishidir. Psixologiyada idrok predmetlilik, yaxlitlik, barqarorlik kabi o'ziga xos sifatlarga ajratiladi. Musiqa tarixidan ma'lumki, " har bir usul nafaqat

ma'lum bir ohang, balki o'ziga xos intonatsiyasi bilan ham tavsiflanadi (balandlikka ko'ra harakati bilan).

Usul-ritm oldingi o'ringa chiqilgan va yetakchi, intonatsion hamda muayyan tus beruvchi kuy.

Sezgida predmetning alohida qismlari, idrokda esa predmetning tarkibiy qismlari bir butunlikda his etiladi. Masalan, ko'rishda nuqsoni bor inson biror

musiqiy asarni eshitganida uning kuyi, ritmi, garmoniyasi, tembrini alohida qabul qilmaydi, aksincha, u bu asarni obrazli, umumlashgan holda, yaxlitligicha anglab, idrok etadi.

Ko'rishda nuqsoni mavjud yoki mavjud bo'lmagan tinglovchilarning musiqani qabul qilishlarida tafovutlar mavjud. Musiqani tushunmaslik, qabul qilmaslik va musiqiy idrokning teranligi, nozikligi sezilib turadi. Musiqani qabul qilishdagi bu tafovutlar hayot, turmush, tarbiya, musiqiy qobiliyatlarning rivojlanganlik darajasi, musiqiy eshitish qobiliyati, musiqa san'atini tushunishga tayyorlik va bunga bo'lgan xohish bilan bog'liq bo'lgan bir qator sabablarga bog'liq.

Imkoniyati cheklangan bolalarning musiqiy idrokini rivojlantirish uchun quyidagi musiqiy uquv qobiliyatlarini shakllantirish lozim:

1. Tembr uquvi (musiqiy tovushlarning, cholg'u asboblari tovushlarining o'ziga xos alohida xususiyatlarini bir-biridan farq qila olish qobiliyati) ni shakllantirish;
  2. Ritm tuyg'usi (musiqaga xos harakatlarni bajarish, qadam tashlash, chapak chalib, musiqani xotirada saqlash, his etish va ifodalash) ni shakllantirish;
  3. Musiqiy uquv (tovushning past-balandligini his etish) ni shakllantirish;
- O'rta umumiy ta'lim maktablaridagi Musiqa madaniyati darslarining tuzilishi: *ovoz sozlash, xor bo'lib kuylash, musiqa savodi, musiqa tinglash, musiqa xos harakatlarni bajarish* kabi faoliyat turlaridan iborat. Bular ichida musiqa idroki yetakchi vazifani bajaradi.

Darsning ovoz sozlash qismida imkoniyati cheklangan o'quvchilar musiqani, musiqiy tovushlarini idrok etish orqali musiqiy tovushlarning balandligini, cho'zimini his qilishni, idrok etishni va sof ovoz hosil qilishni o'rganishadi. Jamoa bo'lib kuylash qismida musiqani, musiqiy mavzuni idrok etish orqali sof ovozda ifodali kuylashni o'rganishadi.

Musiqa savodini o'rganish qismida musiqani, musiqiy tovushlarning tuzilishini, nazariy jihatdan idrok etish orqali musiqiy asarlarning strukturasi idrok etishni o'rganishadi. Musiqa tinglash qismida musiqani idrok etishni o'rganish alohida ahamiyat kasb etadi. Bunda imkoniyati cheklangan bolalar musiqiy asarlarni, tinglab tahlil qilish orqali asarning tuzilishi, tembri, tempi, dinamikasi, tovushlarning past-balandligi, diapazoni hamda alohida berilgan musiqiy asarning asosiy mazmunini aynan tinglash orqali idrok etish malakalariga ega bo'lishadi.

Bu o'rinda musiqa fani o'qituvchisi imkoniyati cheklangan, xususan, ko'rishda nuqsoni bo'lgan yohud boshq imkoniyat darajalarida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarning musiqani idrok etishlarini shakllantiruvchi, rivojlantiruvchi, usullardan vaziyatdan kelib chiqqan xolda foydalanishi maqsadga muvofiqdir. Ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalarda musiqiy asarni idrok etish, oddiy matnga nisbatan ko'proq ta'sir kuchiga ega. Biror mazmundagi asarni so'z orqali eshitganda, ma'lum darajada idrok etadi, shu bilan birga o'sha mavzuni kuy jo'rligida, qo'shiq tarzida eshitganida uni yanada teranroq, chuqurroq anglaydi, tasavvur qiladi va his etadi. Agar bola yetarli darajada musiqani musiqiy idrok etish qobiliyatga ega bo'lmasa, musiqani umuman eslab qola olmaydi. Ritmni butunlay his etmaslik, tovushlarning baland yoki past ekanligini qoniqarli darajada farqlay olmasligi kuzatiladi. O'quvchiga ijro etish uchun asar tanlashda uning yoshi, xarakteri, ovoz imkoniyatlari, musiqiy bilimlarni egallaganlik darajasi kabi bir qator jihatlari ham e'tiborga olishini lozim. Agar ushbu tamoyillarga amal qilinmasa, imkoniyati cheklangan o'quvchilarda musiqani idrok etsihni shakllantirishni tashkil etish ishlari kutilgan natijani bermasligi mumkin. Jamoaviydan ko'ra yakka tartibdagi mashg'ulotlarda musiqa idrokini tashkil etish bir qancha qulayliklarga egaligi nilan ahamiyatlidir. Bunda musiqani idrok etishning har bir byuansini individual tarzda alohida tushuntirish, o'quvchining ijrosini alohida eshitib, tahlil etish, uning yutuq va kamchiliklari o'z vaqtida tushuntirish va boshqa shu jabi imkoniyatlarga ega bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, imkoniyati cheklangan bolalarda musiqiy idrokni shakllantirish orqali ular ruhiyati va qalbida nafosat, go'zallikka intilish bilan birgalikda dunyoqarashi keng, ichki madaniyatga ega komil insonlarni tarbiyalashga hissa qo'shgan bo'lamiz. Kelajak poydevori bo'lgan yosh avlodni

har jihatdan oqil, vijdonli, madaniyatli, ma'naviyatli qilib, milliy vatanparvarlik ruhida, tarbiyalashda ularning musiqani idrok etish qobiliyatini shakllantirish va to'g'ri yo'nalishda rivojlantirishni tashkil etish masalasi eng dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standarti va o'quv dasturi. Musiqa, Tasviriy san'at, Jismoniy tarbiya. 6-maxsus son "Sharq" nashriyot-matbaa konserni, – T., 1999 y.
2. Qodirov R.G. Musiqa psixologiyasi. "Musiqa" nashriyoti, T., 2005 y.
3. Sharipova G.H. Musiqa o'qitish metodikasi. G'.G'ulom nomidagi nashriyot matbaa uyi, – T., 2006 y.
4. Quvvatov R. Musiqa o'qitish metodikasi. "Musiqa" nashriyoti.T., 2009 y.

ATOYI LIRIKASIDA BADIY OBRAZ VA TASVIR UYG'UNLIGI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6596719>

Ashurova Hamida Aliyor qizi

O'zMU Jurnalistika fakulteti

Adabiyotshunoslik (o'zbek adabiyoti) yo'nalishi

1-bosqich magistranti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Atoy g'azallaridan parchalar keltirish orqali, Ayyub (a.s.) obrazining jozibasi atroflicha izohlab berildi.*

Kalit so'zlar: *Mumtoz she'riyat, Atoy lirikasi, g'azal janri, badiiy obraz, nubuvvat, badiiy tasvir.*

XV asr birinchi yarmiga kelib, turkiy adabiyotning ravnaq topishi juda ko'plab badiiy tafakkur namunalarining vujudga kelishiga sabab bo'ldi. Turkiy she'riyatimizda ham juda go'al namunalar yaratilib, uni Mavlono Atoyisiz tasavvur etish qiyin. Atoy g'azallarida tasvirlangan his-tuyg'ular uning yuksak san'atkorligidan dalolat beradi. Uning g'azallaridagi tasvir vositalarining rang-barangligi, badiiy obrazlarning yuksak darajadali fikrimizga dalildir. Atoy lirikasidagi badiiy jozibadorlik, nubuvvatdagi badiiy obrazlar timsolida yaqqol ko'zga tashlanadi.

O'zbek mumtoz adabiyotining taraqqiy etishida nubuvvat (payg'ambarlar) bilan bog'liq obrazlar eng ko'p murojaat etiladigan timsollar hisoblanadi. Ko'pgina ijodkorlar asarlarida ijtimoiy-ma'naviy masalalarning badiiy talqini timsol-obrazlar vositasi orqali aks ettirilgan. Mumtoz she'riyatda ham tarixiy-afsonaviy shaxslar tarixidan ko'ra, anbiyolar tarixi ko'proq o'ziga jalb etib kelgan. Payg'ambar siymolar tasviri o'zbek adabiyotining mumtozligini belgilab berish bilan bir qatorda, lirik ifodalar uchun o'ziga xos ilhom manbai desak mubolag'a bo'lmaydi. O'zbek mumtoz she'riyatida Ayyub (a.s.) mavzu, timsol, obraz sifatida talqin etilishi o'ziga xos badiiy olam hisoblanadi. Bu obraz ramziy-majoziy tasvirlar ko'lami bilan komil ruh va sabr timsoli uchun ibrat bo'lib xizmat qiladi.

Zero, Qur'oni Karimda zikr etilgan Payg'ambarlar orasida Allohning sinovlariga sabr-bardosh bilan munosabatda bo'lgan zot – Ayyub (a.s.) dir. Ayyub alayhissalom insoniyatning sabr-toqat, bardosh timsoli. Binobarin, "Ayyub" so'zi – yahudiy tilida "tavba qiluvchi" degan ma'noni bildiradi. Ayyub (a.s) haqidagi ilk manbalar, batafsil ma'lumotlar ham diniy – muqaddas kitoblar hisoblanadi. U qadimgi yahudiy, nasroniy va islom ilohiy kitoblarida qayd etilgan. Shuning uchun ham jahon adabiyoti namunalarida barcha xalqlar tarixiga tegishli siymo sifatida talqin etiladi. Buning ikki muhim jihatini e'tirof etishimiz mumkin. Birinchidan, islomiy qarashlar bo'yicha,

Ayyub (a.s) insoniyat uchun yuborilgan payg‘ambarlardan biri. Shuning uchun ham diniy manbalarda, tasavvuf adabiyotida, tafsir va hadislarda, payg‘ambarlarga bag‘ishlangan (anbiyolar) qissalarida keng tasvirlanadi. Ikkinchidan, Ayyub (a.s) sabr-bardosh, chidam va tavba ramzi sifatida talqin etilishidir. Islom tarixiga nazar tashlasak, insoniyatning gultoji bo‘lgan payg‘ambarlarga ham turli sinovlar berilgani barchamizga ma‘lum. Balo-ofatlar, sinov va imtihonlar berish orqali O‘ziga bo‘lgan shukronasi va sabrini sinagani albatta, behikmat emas. Alloh sinovlarga sabr-toqatli bo‘lganlargagina hayot va oxirat ne‘matini ortig‘i bilan beradi. Noshukrlik, sabrsizlik orqali esa ne‘matlar zavoliga sabab bo‘lish mumkin. Ana shunday sifatlarni o‘zida mujassam etgan, sabr-toqat va chidam egasi Ayyub (a.s) mumtoz adabiyotimizda keng qo‘llanilgan an‘anaviy obrazlardan biridir. Shoir Atoyi, o‘z g‘azallarida payg‘ambarlarga bevosita ***Ayyub alayhissalomga murojaat qilish orqali, mashaqqatlarda sabr-bardoshli bo‘lishning o‘ziga xos tarzda ifoda*** etilganligining guvohi bo‘lamiz.

O‘zbek mumtoz she‘riyatida payg‘ambarlarning timsol sifatida tavsif etilishi badiiy talqinni namoyon bo‘lishiga sababdir. Masalan, Xizr suvi, Sulaymon mulki, Nuh umri, Ayyub sabri, Yusuf husni, Iso nafasi singarilar bilan birgalikda tavsiflanadi. Atoyi she‘riyatida esa Ayyub payg‘ambarga badiiy timsol sifatida uch o‘rinda murojaat etilgan.

Qur‘oni karimda zikr qilingan payg‘ambarlar, ularning hayoti bilan bog‘liq voqealar shoir g‘azallarida tez-tez uchrab turishi bilan talmeh san‘atining an‘anaviy va yangi namunalari ko‘zga tashlanadi. Shoir shu yo‘l bilan lirik qahramonning visol va hijron kunlaridagi holatini, g‘amgin va shod lahzalarini obrazli hamda jozibali qilib ifodalaydi.⁸⁴

Atoyi **“Ne jonsen...”** deb boshlanuvchi g‘azalida quyidagicha xitob qiladi:

*Sanga bersun ilohi No‘h umrin,
Manga ham furqatingda sabri Ayyub.⁸⁵*

Ya‘ni, shoir: “Alloh senga Nuh umrini bersin, menga sendan ayriliqda Ayyub sabrini ato etsin”, - deydi. Sharq adabiyotida ham, anbiyolar tarixida ham Nuh (a.s.) ning uzoq umr ko‘rganligi bizga ma‘lum. Rabg‘uziyning “Qisasi Rabg‘uziy” asarida keltirilgan rivoyatda yozilishicha, Nuh (a.s.) ga to‘rt yuz yoshida payg‘ambarlik kelgan, to‘fondan so‘ng yana uch yuz ellik yil yashagan. Bir ming yetti yuz yil umr kechirgan deyiladi. Alisher Navoiyning “Tarixi anbiyo va hukamo” asarida esa unga qirq yoki ikki yuz ellik yoshida vahiy kelgan deyiladi. To‘qqiz yuz ellik yillik umri davomida o‘z xalqini iymonga da‘vat etganligi, bir ming uch yuz yil, ba‘zi talqinlarda ming olti yuz yil yashaganligini guvohi bo‘lamiz. Mumtoz she‘riyatimizda uning yashash tarzi emas,

⁸⁴ S.Rafiddinov. Majoz va haqiqat. Fan. - T., 1995. 162 b. 48-bet

⁸⁵ Devoni Shayxzoda Atoyi. O‘zRFA. Fan nashriyoti. - T., 2008. 38-bet

balki uning umr muddati go'zal qiyos tarzida olinganini shoirlarimizning g'azallari misolida guvoh bo'lamiz. Bizda, ya'ni Sharqona talqinlarga binoan, umr qancha bo'lsa ham birinchi navbatda, sabot, matonat, ezgulik va poklikni o'zida mujassam etgani bilan qadrlidir. Shu boisdan, shoir Atoyi birinchi misrada, oshiqning ma'shuqaga Nuh (a.s) (*No'h umrin*) umrini tilashini go'zal va obrazli tarzda ifoda etganligining guvohi bo'lamiz. Payg'ambarlar ichida eng uzoq umr ko'rgan va zalolatga botgan qavmni sabr bilan Haq yo'liga boshlagan Nuh (a.s) ekanligi sir emas va ushbu misradan u zotga bo'lgan ishorani ham anglashimiz mumkin. Shu bilan birga umrni bu dunyoning jamiki, sinov-mashaqqatlariga sabr-bardosh etish davri deb ham olishimiz mumkin. Shu sabab, Ayyub (a.s.) sabr va toqat siymosi sifatida talqin etilishi ham bejiz emas. Ayyub payg'ambar haqida badiiy nasrda yaratilgan Rabg'uziyning "Qisasi Rabg'uziy" asarida ham, Alisher Navoiyning "Tarixi anbiyo va hukamo" asarida ham ma'lumot uchratmaymiz. Qur'oni karimda esa [Niso surasi](#) 163-oyat, [An'om surasi](#) 84-oyat, [Anbiyo surasi](#) 83-oyat, [Sod surasi](#) 41-oyatlarida payg'ambarlardan biri ekanligi haqida qayd etiladi. Mumtoz she'riyatimiz talqinlariga ko'ra Ayyub (a.s.) ga samarali bo'lmasa-da, murojaat etilgan. Taqdiri, hayot yo'li esa barchamizga ma'lum. Ayyubning mana shu sabri, bardoshi mumtoz badiiyatimizda ibrat va tamsil vazifasini bajaradi. Ikkinchi misrada Atoyining lirik qahramoni ham yorning firoqiga, ayriliq azobiga Ayyubning sabrini istashini ko'ramiz. Zero, shu orqali sabr-toqatli (*sabri Ayyub*) bo'lish, mashaqqat va sinovlarga bardosh berishni ta'kidlashga urinadi.

Xulosa o'rnida, Atoyi Qur'ondagi oyatlarni mohirona qo'llash orqali, birinchi navbatda o'sha oyatning ma'nosini yodimizga tushirganiga, ikkinchidan, misralardagi obraz, fikr-g'oyalarning mukammalligini ta'minlovchi so'zlar sifatida qo'llaganiga guvoh bo'lamiz. Shoir, o'z misralari orqali Ayyub obrazini yanada ibratli qilib ko'rsata olgan. Aynan shu jihat Ayyub (a.s) obrazining umumjahon adabiyotidan o'rin olishiga xizmat qilgan. Mumtoz adabiyotimizning nubuvvat borasida yaratilgan deyarli barcha asarlarida, payg'ambarlar va ularning silsilasi juda jozibali tasvirlangan. Yuqorida qayd etilgan lirik ifodalar ham mohiyatan kishi tafakkurini botin olamiga sayr etishga undaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Qur'oni Karim. Hilol-nashr. Toshkent, - 2017-yil.
2. Rabg'uziy. Qissasi Rabg'uziy. Ikki jildlik, 1-2-jildlar - Toshkent: Yozuvchi, 1991. - 240 b.
3. Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to'plami. Yigirma jildlik. O'z oltinchi jild.- T., O'zRFA. Fan nashriyoti. 2000-yil, 329 bet.
4. *Atoyi. Devon. - Toshkent: O'zRFA. Fan nashriyoti. 2008-yil, 319 bet.*

5. S. Rafiddinov. Majoz va haqiqat. – **Toshkent: O‘zRFA. Fan nashriyoti. - 1995-yil.**
162 bet.

AMIR TEMUR VA UNING AVLODLARI DAVRIDA SAMARQAND

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6596727>

Mamasidiqova Muattar Muzaffar qizi

*Namangan davlat universiteti, Tabiiy
fanlar fakulteti, Geografiya yo'nalishi talabasi*

Annotatsiya. *Ushbu maqolada o'z davrining ulkan imperiyasi bo'lgan Temuriylarning poytaxti – Samarqand haqida so'z boradi. Shaharning yuksalishi hamda undagi bunyodkorlik bugungi kunda ham insonni lol qoldiradi. Temuriylar davrida shaharning ko'rinishi butkul yangi bosqichga chiqdi bunda avvalo Amir Temurning hissasi beqiyosdir. Samarqand haqidagi ko'plab ma'lumotlarni ushbu maqolada ko'rishimiz mumkin.*

Kalit so'zlar. *Samarqand, Bog'i Behisht, Shodimulk og'o maqbarasi, Afrosiyob, Klavixo, V.V.Bartold, Solih Zakiy, "Ziji Elxoniy".*

Аннотация. *Эта статья о Самарканде, столице Темуриды, великой империи своего времени. Рост города и его творчество до сих пор удивляют людей. В период правления Темуриды облик города вышел на совершенно новый уровень, в первую очередь неоценим вклад Амира Темура. В этой статье мы можем увидеть много информации о Самарканде.*

Ключевые слова. *Самарканд, Боги Бехишт, мавзолей Шодымулк ага, Афросиаб, Клавихо, В.В. Бартольд, Салих Заки, "Зиджи Эльхани".*

Annotation. *This article is about Samarkand, the capital of the Timurids, the great empire of its time. The rise of the city and its creativity still amazes people today. During the reign of the Timurids, the appearance of the city reached a whole new level, first of all, the contribution of Amir Temur is invaluable. We can see a lot of information about Samarkand in this article.*

Keywords. *Samarkand, Bogi Behisht, Shodimulk aga mausoleum, Afrosiyob, Klavikho, VV Bartold, Salih Zaki, "Ziji Elkhani".*

*"Men Samarqand haqida eshitganlarimning hammasi albatta
haqiqat! Faqat bitta narsa: u men tasavvur qilganimdan
ham chiroyliroq bo'lib chiqdi"*
Iskandar Maqduniy

Yurtimiz hududidagi tarixiy shaharlarning ko'plari turli davrlarda turlicha taraqqiy etgan. Xususan biz fikr yuritmoqchi bo'lgan shahar Samarqand ham. Samarqand ko'plab davrlarda mamlakat markazi bo'lib kelgan. Temuriylar davri tarixi

va me'morchiligida poytaxt Samarqandning o'rni sezilarli darajada yuqori bo'lgan. Amir Temur boshqa mamlakatlarga yurishlari bilan bir qatorda Movarounnahrda obodonchilik, qurilish ishlariga kata e'tibor bergan. Uning davrida saltanat markazi bo'lmish Samarqandda katta o'zgarishlar yuz bergan, imoratlar, shahar atrofida turli bog'-rog'lar barpo etilgan. Bog'i Chinor, Bog'i Shimol, Bog'i Dilkusho, Bog'i Behishtlar shular jumlasidandir [1, B. 9]. Shuningdek Amir Temur Samarqand hududida turli ariqlar, yo'llar o'tqazadi, rastalar qurilib, obod maydonlar vujudga keltiriladi. Saltanat poytaxti sifatida Samarqand jahonga mashhur bo'ladi.

Temuriylar davri, ayniqsa Amir Temur davrida Samarqand gullab yashnadi. Shaharda Isfahon, Sheroz, Halab, Xorazm, Buxoro, Qarshi va Kesh shaharlarining me'mor va binokorlarining qo'li bilan saroylar, masjidlar, madrasalar, maqbaralar qurildi[2. B. 234]. Xususan Shohi Zinda me'moriy majmuasiga mansub Shodimulk og'o maqbarasi, Shirinbeka og'o maqbarasi kabi maqbaralar bunyod etildi. Shaharda Bibixonim jome masjidi, Amir Temurning qarorgohi Ko'ksaroy va Bo'stonsaroylar qad ko'tardi. Umuman olganda Samarqand shahri Amir Temur davrida o'zining qadimiy o'rni Afrosiyobga nisbatan birmuncha yangitdan qurildi. Shahar tevaragi mustahkam qal'a devori bilan o'ralib, Ohanin, Shayxzoda, Chorsu, Korizgoh, So'zangaron va Feruza kabi nomlar bilan ataluvchi 6 ta darvoza o'rnatildi. Movarounnahrning dehqonchilik vohalari, shuningdek Zarafshon vodiysida o'nlab sug'orish tarmoqlari chiqarilib, dehqonchilik maydonlari kengaytirildi. XIV asrning oxiriga kelib Samarqand Sharqning eng go'zal va obod shaharlaridan biriga aylandi. Bu yerdagi binokorlikka katta e'tibor qaratildi. Ispaniyalik sayyoh Klavixoning ma'lumotlariga qaraganda, Samarqandning boyligi faqat oziq ovqatning mo'lligi bilan belgilanmasdan, balki shoyi matolar, atlas, mo'ynadan qilingan kiyimlar va shunga o'xshash son-sanoqsiz mollari bilan ajralib turardi[3. B. 10]. Yangi qishloqlar barpo etildi. Bu davrda Samarqand ko'pgina Sharq va Yevropa davlatlari bilan savdo aloqalari o'rnatgan. Yirik sharqshunos olim V.V.Bartold ta'kidlaganidek, Bu davrda Amir Temurning fikriga ko'ra, Samarqand jahonning birinchi shahri bo'lishi kerak edi.

Temuriylar davriga qadar ham Samarqand ilm-fan borasida yaxshigina taraqqiy etgan shahar edi. Bu taraqqiy etish mo'g'ullar bosqinida to'xtab qoldi lekin Temuriylar davrida ko'plab olim-u fuzalolarning yetishib chiqishida va birlashishida bir markaz vazifasini bajardi. Amir Temurning o'zi ko'plab ilm ahlini Samarqandga to'plashga harakat qildi, unday ulamolarga mavlono Xorazmiy, mavlono Munshi, Xo'ja Afzal, Jalol Xokiy kabilarni misol keltirishimiz mumkin[4]. Samarqand Temuriylar davrida ilm-fan hamda tasviriy san'at sohasida ham nafaqat Osiyo balki Yevropada mashhurlikka erishdi. Xususan, "Sharq Rafaeli" deb tanilgan Kamoliddin Behzod aynan Samarqand o'lkasida tasviriy san'atni yangicha bosqichga olib chiqa oldi. Mamlakatda fanlarning ko'plab sohalari: tibbiyot, riyoziyot, handasa, jo'g'rofiya, falakiyot, tarix, mantiq, adabiyot, falsafa, axloqshunoslik va boshqa fanlar taraqqiy etdi. Adabiyot va

adabiyotshunoslik yuksalib, she'riyat nazm, sohasida ijod qiluvchi mashhur shoirlar yetishib chiqdi. Yirik shoirlar Davlatshoh Samarqandiy, Sakkokiy, Bisotiy, Samarqandiy, Mirzabek, Vosifiylar Samarqandda yashab, ijod qilib, bir qancha she'riy va nasriy asarlar yaratdilar. Bu davrda tibbiyot ilmi ham o'zining yirik namoyondalariga ega edi. Samarqanddan kelib mehnat qilgan tibbiyot ilmining yirik vakillaridan Burxoniddin Nafis ibn Evaz hakim al-Kirmoniy, Sulton Ali tabib Xurosoniy, tabib Husayin Jarroh shular jumlasidandir.

Samarqandning yana bir ajoyib davri bu Mirzo Ulug'bekning hukmronlik davridir. Bilamizki Ulug'bek bobosiga nisbatan janglarda kam ishtirok etgan shu boisdan ham endilikda uning faoliyatida mamlakat obodonchiligi, yurt tinchligi, farovonligi, ilm-fan ravnaqiga oid masalalar asosiy o'rin egallaydi. Mamlakatda savdo-sotiq, hunarmandchilik va ziroatchilik avvalgidek rivojlanishda davom etdi. Ko'plab sun'iy sug'orish inshootlari barpo etildi. Mamlakat Buyuk ipak yo'li orqali xalqaro karvon savdosida faol ishtirok etdi[4. B. 194.]. Samarqand, Buxoro, Shaxrisabz, Shosh va boshqa shaharlarda ko'plab hashamatli madrasalar, masjid-u maqbaralar, karvonsaroylar qad rostladi. Uning bevosita rahnamoligida qurilgan tenggi yo'q me'moriy inshoot – rasadxona o'sha davr ilm-fani va texnikasining eng so'nggi yutuqlarini o'zida mujassam etgan edi. Shuningdek Ulug'bek Samarqandda o'zining maktabiga asos soladi. U Al-Koshiyni 1416-yilning yozida Samarqandga taklif etgan. Al-Koshiy Samarqandga kelgach, bu yerda rasadxona qurdirish niyati borligini Ulug'bekka bildirib, unga rasadxona qurilishi uchun mo'ljallangan "Astronomik asboblarga sharh" risolasini topshiradi. Bunday iltimosning sababini tarixchi Solih Zakiy shunday bayon qiladi: "Ulug'bek "Ziji Elxoniy"da keltirilgan ma'lumotlar eng so'nggi kuzatishlar natijalari bilan mos kelmasligini G'iyosiddin Jamshiddan ko'p marta eshitganini ta'kidlaydi..."[5]. Oqibatda matematika va astronomiyadan katta bilimga ega bo'lgan Ulug'bek rasadxona qurilishiga rozilik beradi. Shu munosabat bilan Ulug'bek ko'p olimlarni to'plab, 1417-yili rasadxonani qurishga bag'ishlangan majlis ham chaqirgan. Rasadxona qurilishi bo'yicha Ulug'bekning zamondoshi tarixchi Abdurazzoq Samarqandiy bu majlis haqida shunday yozadi: "Majlis bo'lajak rasadxonani shunday qurish kerakki, oqibatda u vaqt o'tishi bilan tebranmasin, siljimasin, uzoq yillar abadiy tursin. Buning(rasadxona qurish) uchun (yig'ilish) Samarqandning Shimoli-Sharqidan ma'qul joy ko'rsatdi. Uni qurish yakunlangunga qadar quyidagilar bajarilsin: rasadxona bo'lajak xodimlarining bilimlari takomillashtirilsin, qo'shimcha jadvallar tuzilsin va zarur (kuzatish) asboblarning uzvlari tayyorlansin..."

Mirzo Ulug'bekning qilgan ilm-fan yo'lidagi harakatlari besamar ketmadi, ya'ni Samarqand dunyo taraqqiyotida o'zining o'rniga ega bo'laoldi. Uyg'onishi davrining ikkinchi bosqichi bo'lgan bu oltin asrda ilm-fanning nechog'lik ravnaq topganligi

hamda uning jahon ilmu urfoni taraqqiyotiga qo'shgan bebaho hissasi haqida har qancha g'ururlansak arziydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ўринбоев А, Бўриев О. Темурийлар бунёдкорлиги давр манбаларида. –Т.: Абдулла Қодирий номидаги Халқ мероси нашриёти. 1997. –Б.9.
2. Murtazayeva R.H. O'zbekiston tarixi. –Т.: O'zbekiston Respublikasi Oliy va O'rta ta'lim vazirligi, 2005. –В.234.
3. Ўринбоев А, Бўриев О. Темурийлар бунёдкорлиги давр манбаларида. –Т.: Абдулла Қодирий номидаги Халқ мероси нашриёти, 1997. –Б.10.
4. https://vaqt.ucoz.com/publ/madaniyat_va_san_39_at/temur_va_temuriylar_d_avlatida_ilm_fan_va_adabiyot/9-1-0-740
5. Азамат Зиё. Узбек давлатчилиги тарихи. Шарқ, 2001. –Б. 194.
6. <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/maqolalar/mirzo-ulug-bek-va-uning-akademiyasi>

QISHLOQ XO'JALIK KARTALARINI YARATISHDAGI GEODEZIK ISHLAR.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6596741>

Yokubov Sherzodbek Shavkat o'g'li

Farg'ona politexnika instituti

Olimova Durdona Shuhratbek qizi

Farg'ona politexnika instituti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada qishloq xo'jalik kartalari, ularni klassifikatsiyasi, qishloq xo'jalik atlaslari, relyef va gidrografiya kartasi, yer tuzish kartasi, tuproq kartasi, yer baholash kartasi, madaniy-ma'muriy obyektlar kartasi, chorvachilik kartasi, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi strukturasi, uning morfologik, tipologik va funksional xususiyatlari haqida ma'lumotlar keltirib o'tilgan.*

Kalit so'zlar: *geografik karta, qishloq xo'jalik kartasi, ularni klassifikatsiyasi, qishloq xo'jalik atlaslari, relyef va gidrografiya kartasi, yer tuzish kartasi, tuproq kartasi, yer baholash kartasi, madaniy-ma'muriy obyektlar kartasi, chorvachilik kartasi, morfologik, tipologik.*

GEODESICAL WORK IN CREATION OF AGRICULTURAL MAPS.

Abstract: *This article describes agricultural maps, their classification, agricultural atlases, relief and hydrography maps, land management maps, soil maps, land assessment maps, maps of cultural and administrative facilities, livestock maps, agriculture information about the structure of production, its morphological, typological and functional features.*

Keywords: *geographical map, agricultural map, their classification, agricultural atlases, relief and hydrography map, land management map, soil map, land assessment map, map of cultural and administrative objects, livestock map, morphological, typological.*

Kirish. Qishloq xo'jalik kartalari – bu qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini hududiy tabaqalanishini yoritadigan geografik kartalardir. Qishloq xo'jalik kartalariga, odatda, quyidagilar kiradi: qishloq xo'jaligini yuritish va rivojlanishini iqtisodiy shart-sharoitlarining kartasi; qishloq xo'jaligining iqtisodiy ko'rsatkichlari; qishloq xo'jalik ishlab chiqarish resurslarini (moddiy, mehnat, tabiiy) iqtisodiy baholash; qishloq xo'jalik ishlab chiqarish texnologiyalari. Qishloq xo'jalik kartalarini tuzish uchun asosiy belgilar va ko'rsatkichlarni tanlash chog'ida shu narsaga alohida e'tibor berish zarurki, qishloq xo'jaligini kartalashtirishning butun bir yaxlit tizimi, ishlab chiqarilgan

mahsulotlar to'g'risidagi ma'lumotlar bilan taqqoslaganda, yerdan, ishlab chiqarish vositalari, mehnat resurslaridan foydalanishning hududiy xususiyatlarini ochib berishi zarur. Bundan tashqari, qishloq xo'jalik kartalari xalq xo'jaligining boshqa tarmoqlari bilan hududiy tarmoqlararo aloqalarni yoritishi zarur. Ushbu talablar mavjudligi sababli qishloq xo'jalik kartalari tor tarmoqli va tuman sintetik turlarga bo'linadi. Birinchi guruhga quyidagi kartalarni kiritish mumkin: qishloq xo'jalik ekinlari, hayvonlar nasl va turlarini joylashish kartalari; qishloq xo'jalik ekinlarining hosildorliklari va hayvonlar mahsuldorligi; dehqonchilik va chorvachilikni mexanizatsiyalash; qishloq xo'jalik korxonalarini yalpi va tovar mahsulotlarining hajmlari hamda tarkibi, shuningdek maxsus agronomik va zootexnik kartalar. Iqtisodiy rayonlashtirishning turli darajalaridagi ma'muriy birliklar va hududlar, qishloq xo'jalik korxonalarini ixtisoslashtirish kartalari ikkinchi guruhga kiradi. Ularni o'z navbatida mavjud qishloq xo'jalik rayonlari va bashoratliga bo'lish mumkin. Qishloq xo'jalik kartalarining alohida murakkab bo'limi – bu qishloq xo'jalik rayonlarining sintetik kartalaridir. Ularda qishloq xo'jaligi, tabiiy muhit, iqtisodiy shart-sharoitlarning o'zaro bog'liqligi yoritiladi hamda turlicha hududiy birliklar yoki qishloq xo'jalik korxonalarini bo'yicha qishloq xo'jaligini rivojlantirishning iqtisodiy ko'rsatkichlari keltiriladi. Qishloq xo'jaligini kartalashtirishni maxsus alohida kartalar va atlaslar tuzish asosida amalga oshirish mumkin. Alohida kartalarda qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining yoki tabiiy sharoitlarining elementlari yoritiladi. Alohida qishloq xo'jalik kartalarining butun bir to'plami atlasni tashkil etadi. Kartalarning ichki birligi, o'zaro kelishiluv va o'zaro bir-birini to'ldirishi zamonaviy atlaslarning o'ziga xos xususiyatidir. Qishloq xo'jaligining bir guruh elementlarini aks ettirish uchun mo'ljallangan, qishloq xo'jalik kartalarining majmuali to'plamiga qishloq xo'jalik atlasini deyiladi.

Muhokama. Qishloq xo'jaligi kartalarni quyidagi klassifikatsiyalarga ajratish mumkin:

- masshtabi bo'yicha – yirik masshtabli (1:50000 va undan yirik), o'rta masshtabli (1:50000-1:200000) va mayda masshtabli (1:200000 dan mayda);
- ma'muriy-hududiy bo'linishi bo'yicha (qishloq xo'jalik massivlari, tumanlar, viloyatlar, respublika);
- holatni ko'rsatish usuli bo'yicha – nuqtali, ko'prangli, bir rangli va hokazo;
- foydalanish usuli bo'yicha- devoriy va stol;
- mazmuni bo'yicha – tabiiy sharoitlar, ishlab chiqaruvchi kuchlar, qishloq xo'jalik tarmoqlari, iqtisodiy kartalar, umumiy qishloq xo'jalik kartalari, yerdan foydalanish va agrotexnika, mehnat yoshidagi aholi va boshqa kartalar.

Atlaslar ichida ayniqsa qishloq xo'jalik korxonasining atlasini muhim ahamiyatga egadir, negaki undan korxonalar mutaxassislari, rahbarlari, tuman ma'muriyati va boshqa manfaatdor shaxslar ko'p marta foydalanishadi. Atlasning kartalari dehqonchilik, chorvachilik, melioratsiya va zaruriy agrotexnikani qo'llash uchun yerlarning hisobini

yuritish hamda oqilona foydalanish asosi bo'lib xizmat qilishi mumkin. Xo'jalikning yer tuzish loyihalari va tuproq kartalari bunday atlasning birlamchi topografik materiallari bo'lib xizmat qiladi. Yerdan foydalanish planlari Gaussning ortogonal proyeksiyasida tuzilishi mumkin. Atlasdagi kartalarning mohiyati va soni xo'jalikning aniq bir tabiiy-iqtisodiy xususiyatlariga bog'liqdir. Hududni qamrab olishi bo'yicha kartalar ikki turga bo'linadi: qishloq xo'jalik massivining butun hududini yoritadigan va alohida fermer xo'jaliklari hududini aks ettirgan kartalar. Atlasning asosiy kartalari quyidagilar bo'lish mumkin:

1. Qishloq xo'jalik massivlari, ularni ixtisosliklari va boshqa yerdan foydalanuvchilar chegaralarini ajratgan tarzda ma'muriy tuman kartasi. Bu kartalarda, shuningdek umumkartografik ma'lumotlar, aholi punktlari, mahalliy o'z-o'zini boshqaruv organlari, qishloq xo'jalik massivlari, gidrografiya, transport tarmoqlari va boshqalar yoritiladi.

2. Yerlar eksplikatsiyasini ko'rsatgan holda xo'jalikning butun hududining qishloq xo'jalik yer turlarining kartasi. Yer turlarining eksplikatsiyasi – plan va kartalarda qo'llaniladigan yer turlarining shartli belgilarini tushuntirishdir. Bunday eksplikatsiya qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishni rejalashtirish va boshqarishda ma'lumotnomali material bo'lib xizmat qiladi; yer tuzish organlari tomonidan yer balanslarini rasmiylashtirishda alohida yer-hisob hujjati sifatida undan foydalaniladi.

3. Relyef va gidrografiya kartasi.

4. Yer tuzish kartasi

5. Tuproq kartasi, unda tuproq chegaralari, relyefning ko'rsatkichlari ko'rsatiladi. Kartada umumgeografik ma'lumotlar, xususan, aholi punktlari, yo'llar, gidrografiya va boshqalar keltiriladi.

6. Yer baholash kartasi. Umumgeografik ma'lumotlardan tashqari kartada ekin yerlari, yem-xashak yerlarining chegaralari, baholash shkalasi va boshqalar yoritiladi.

7. Madaniy-ma'muriy obyektlar kartasi. Aholi punktlari, yo'l tarmoqlari, gidrografiya kabi umumgeografik obyektlardan tashqari bu kartada aloqa muassasalari (pochta, telegraf), xalq ta'limi, bolalar uylari, ijtimoiy ta'minot muassasalari, do'konlar, klublar, kutubxonalar, teatrlar, oshxonalar, shuningdek dala shiyponlari, omborxonalar, ustaxonalar, garajlar, chorvachilik binolari va hokazolar aks ettiriladi.

8. Chorvachilik kartasi. Unda fermani joylashtirish va chorva mollarining bosh soni yoritiladi.

9. Umumxo'jalik hududlarining kartalaridan tashqari atlasga alohida fermer xo'jaliklari va uchastkalarining ham kartalari qo'shiladi. Bu kartalarda ancha yirik masshtablarda almashlab ekish dalalari, ekinlarni almashish tartibi, gidrografiya va boshqa elementlar aks etiriladi.

Atlasning kartalarini tuzish uchun umumtopografik kartalardan tashqari quyidagi qo'shimcha va yordamchi materiallar zarur: aholi punktlarini rejalashtirish loyihasi, tuproq va iqlim materiallarining izohi, ekinlar turlari, tarkibi, maydoni va hosildorlik, dehqonchilik va chorvachilik mahsulotlari to'g'risida ma'lumotlar, elektrlashtirish, melioratsiya va boshqalar to'g'risidagi ma'lumotlar. Atlaslar mutaxassislar ishtirokida yer tuzish tashkilotlari tomonidan tuziladi. Oldiniga hududning alohida qismlarining (fermer xo'jaliklari) kartasi tuziladi, keyin umumiy hududning plani tuziladi. Oxirida kartaga maxsus mazmun tushiriladi. Ma'muriy tumanlarning qishloq xo'jalik atlaslari qishloq xo'jaligining tabiiy-iqtisodiy sharoitlarini hamda ushbu tumandagi barcha xo'jaliklarning qishloq xo'jaligining tavsifnomasini kartalarda yoritishga mo'ljallangan. Tuman atlasining kartalari xo'jaliklararo yer tuzishni o'tkazish hamda yerlardan oqilona foydalanishning boshqa masalalarini hal qilish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Tuman qishloq xo'jaligining atlaslari tuman rahbarlari va mutaxassislari uchun ma'lumotnomali qo'llanma bo'lib hisoblanadi. Ular har yili qishloq xo'jaligini rivojlantirish rejalarini ishlab chiqadilar hamda tuman xo'jaligiga rahbarlikni amalga oshiradilar. Tuman atlasining kartalari alohida yerdan foydalanuvchi xo'jaliklarining kartalari asosida tuziladi. Xo'jalik kartalari ortogonal proyeksiya asosida tuzilganligi sababli, tuman atlasining kartalari ham xuddi shunday Gaussning ortogonal proyeksiyasida tuziladi. Atlasni tuzishda oldiniga kartalarni tuzish dasturi ishlab chiqiladi. Unda kartalar ro'yxati, ularning mazmuni, topografik materiallardan foydalanish xarakteri, statistik ma'lumotlar, holatlarni ko'rsatish usullari va boshqalar belgilanadi.

Natija. Qishloq xo'jalik ishlab chiqarishi murakkab hududiy ishlab chiqarish tizimini shakllantiradi. Uni tavsiflash uchun ko'p ko'rsatkichlar majmui qo'llaniladi. Kartada tarmoqlar rivojlanishining ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlarini, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi strukturasi, uning morfologik, tipologik va funksional xususiyatlarini tasvirlash zarurdir. Qishloq xo'jaligi kartalarining mavzui kartografiyalashtirilayotgan tuman, tabiiy va ijtimoiy-iqtisodiy xususiyatlarini hisobga olgan xolda tuziladi. U ko'p jixatdan ijtimoiy-iqtisodiy kartografiyalashga xos umumiy prinsiplar bilan aniqlanadi.

Qishloq xo'jaligining O'zbekiston iqtisodiyotida tutgan o'rni katta. Bu sohani kartografiyalashga "O'zdaverloyixa" instituti jamoasi ancha katta hissa qo'shdi. Bu institut ko'p yillar mobaynida qishloq xo'jaligini hududiy tashkil etish muammolarini har tomonlama chuqur o'rganib kelmoqda.

"O'zbekiston paxtachilik atlaslari" tayyorlangan. Uni tayyorlashda respublikamiz kartograflarining hissasi juda katta.

Davlat va jamoa paxtachilik xo'jaliklari o'rtasidagi o'zaro iqtisodiy aloqalarni takomillashtirish, bozor munosabatlarini rivojlantirish, xo'jalik yuritishning yangi shakllarini tadbiq etish, fermer xo'jaliklarini tashkil etish, texnikadan, o'g'itlardan va

suv resurslaridan samarali foydalanish, paxta yalpi hosilini, xosildorligini oshirish va mahsulot tannarxini kamaytirish hisobiga ko'paytirish masalalari respublika qishloq xo'jaligining etakchi tarmog'ini kartografiyalash sohasi oldiga iqtisodiy isloxlarning keyingi bosqichiga o'tish sharoitida hal qilinishi zarur hisoblangan yangi muammolarni qo'ymoqda. Xo'jalik yuritishning yangi sharoitida paxtachilik uchun ilmiy tadqiqot natijalari va mutaxassislar tajribasi umumlashtirilgan yirik kartografik asarlar zarur bo'lmoqda.

Paxtachilikni bugungi kundagi asosiy muammolari qatoriga uni tashkil qiluvchi bo'limalarni boshqarish bo'yicha samarali usullarni ishlab chiqilmoqda. SHu bilan bog'liq holda amaliy maqsadlar uchun baholash va bashorat qilish kartalarini tayyorlash zaruriyati tug'ilmoqda. Undan tashqari yer resurslaridan samarali foydalanishni aks ettiruvchi yangi resurs-iqtisodiy, tuproq-meliorativ, geoekologik hamda maxsus maqsadli kartalarni yaratishni davr taqazo qilmoqda.

Ijtimoiy-iqtisodiy kartografiyalash yerlardan oqilona foydalanish va ularni muhofaza qilish, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishning ixtisoslashganligini va kooperatsiyalashganligini mukammallashtirish, almashlab ekishni o'zlashtirish, o'g'itlardan ilmiy asoslangan holda foydalanish, melioratsiya, yer hisobini, uni rejalashtirishni yaxshilash hamda qishloq xo'jaligini operativ holda boshqarish masalalarini hal etishga imkon berishi mumkin. SHunday maqsadlar uchun maxsus Yer-kadastr kartalarini yaratish zamon talabidir. Ularda jamoa xo'jaliklarining, o'quv xo'jaliklarining, davlat o'rmon va yer fondlarining, jami yerdan foydalanuvchilarning chegaralari ko'rsatiladi. Undan tashqari, mazkur kartalarda chorvachilik majmualarining, dehqon fermer xo'jaliklarining, mahalliy xom ashyoni qayta ishlovchi, qurilish materiallari ishlab chiqaruvchi korxonalarining, tayyorlov punktlarining va boshqalarning joylashganligi, ishlab chiqarish xajmi va strukturasi aks ettirilishi mumkin.

Tumanlar va ayrim uchastkalarining yer-kadastr kartalarini yaratish, ayniqsa dolzarbdir. Ular yirik masshtabda tayyorlanishi va yerlarni iqtisodiy baholash jarayonida foydalanilishi mumkin. Bu esa hozirgi bozor iqtisodiyotiga o'tish bosqichida katta amaliy ahamiyat kasb etadi.

Xulosa. Hozirgi kunda geodezik ishlarni bajaruvchi turli korxonalar zamonaviy geodezik asboblardan bilan qurollangan. Bu borada Respublikamiz rahbariyati, shaxsan Prezidentimizning tashabbuslariga ko'ra, chetel zamonaviy geodezik asboblarni ishlab chiqaruvchi chet el firma va kompaniyalari bilan uzoq muddatli shartnomalar tuzilgan. Shularning evaziga hozirda mutaxassislarimiz zamonaviy geodezik asboblardan yordamida eng ma'suliyatli xalq xo'jaligi ishlarini bajarmoqdalar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Xamdamova D.O., GAT texnologiyalaridan foydalanib qishloq xo'jalik kartalarini yaratish, Samarqand – 2018.
2. Shavkat o'g'li Y. S., Xalilovna B. Y. GIS DASTURLARI YORDAMIDA GEOGRAFIK ASOS QATLAMLARINI JOYLASHTIRISH VA ULARNI BOSHQARISH //RESEARCH AND EDUCATION. – 2022. – C. 312.
3. Arabboevna A. M., Shavkat o'g'li Y. S. The Use of Geoinformation Systems in the Study of the Land Fund of Household and Dekhkan Farms //Texas Journal of Multidisciplinary Studies. – 2022. – T. 8. – C. 163-164.
4. Ogli Y. S. S., O'G'Li A. P. A. KOSMIK MA'LUMOTLAR YORDAMIDA YER TUZISH LOYIHA ISHLARINI OLIB BORISH //Ta'lim fidoyilari. – 2022. – T. 25. – №. 5. – C. 23-25.
5. Abduqodirova M. A., qizi Mirzakarimova G. M. GIS TEXNOLOGIYASI YORDAMIDA KARTANING GEOGRAFIK ASOSINI TUZISH, UNI TAHRIR QILISH //INTERNATIONAL CONFERENCES ON LEARNING AND TEACHING. – 2022. – T. 1. – №. 6. – C. 309-311.
6. Abdukadirova M. A. The Role Of Builder And Building In The Development Of The Country Is Invaluable //The American Journal of Interdisciplinary Innovations Research. – 2021. – T. 3. – №. 05. – C. 81-84.
7. Abdukadirova M. A., qizi Mirzakarimova G. M. The use of Geo Information System in the Establishment of Land Balance //Middle European Scientific Bulletin. – 2021. – T. 18. – C. 441-445.
8. Хакимова К. Р., Абдукадилова М. А., Абдухалилов Б. К. РАЗРАБОТКА ТЕМАТИЧЕСКИХ СЛОЕВ НА ОСНОВЕ СОВРЕМЕННЫХ ГИС-ПРОГРАММ КАРТ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО АТЛАСА //Актуальная наука. – 2019. – №. 11. – C. 39-43.
9. Arabboyevna A. M. et al. In orthophotoplane technology photomod mosaic module //International Journal Of Discourse On Innovation, Integration And Education. – 2020. – T. 1. – №. 4. – C. 93-97.
10. Khakimova K. R., Ahmedov B. M., Qosimov M. Structure and content of the fergana valley ecological atlas //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2020. – T. 10. – №. 5. – C. 456-459.
11. Khakimova K. R., Holmatova D. B., Abdusalomov A. A. Basics of atlas mapping optimization in the ferghana region //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2020. – T. 10. – №. 5. – C. 613-617.
12. Habibullaev E. D., Khakimova K. R. General atlas //Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR). – 2020. – T. 9. – №. 6. – C. 165-171.

13. Makhmud K., Khasan M. Horizontal Survey of Crane Paths //Middle European Scientific Bulletin. – 2021. – T. 18. – C. 410-417.
14. Abduraufovich Q. O., Valiyevich M. X., Dilshodbeko'g'li H. E. Some issues of re-utilization of casing strings, unused water intake wells (for example, some countries in the south-western sahel) //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2020. – T. 10. – №. 6. – C. 1568-1574.
15. Abduvaxobovich A. A. Methods of Improving Physical and Mechanical Properties of Light Concrete on the Basis of Chemical Additives //Texas Journal of Multidisciplinary Studies. – 2022. – T. 8. – C. 165-167.
16. Madaminovich A. B. The use of gis technology to create electronic environmental maps //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2020. – T. 10. – №. 5. – C. 438-440.
17. Marupov A. A., Ahmedov B. M. General Characteristics of Zones with Special Conditions of use of the Territory //Middle European Scientific Bulletin. – 2021. – T. 18. – C. 446-451.
18. Ilmiddinovich K. S. The methodologies of learning english vocabulary among foreign language learners //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2021. – T. 11. – №. 4. – C. 501-505.
19. Numonjohnovna E. N., Ugli B. B. B., Ilmiddinovich K. S. Problems in developing speaking skills of students of technical higher educational institutions //Проблемы современной науки и образования. – 2019. – №. 12-1 (145). – C. 95-96.

UYISHGAN JINOYATCHILAR PSIXOLOGIYASI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6596901>

Muhammadrizo Jòraboyev

Qòqon DPI Pedgagogika va psixologiya fakulteti

Amaliy psixologiya yònalishi 201-guruh talabasi

Annotasiya: *Ushbu maqolada uyushgan jinoyatchilik va jinoiy guruhlarning tasnifi, jinoiy guruhlarning jinoiy harakatlari psixologiyasi, shaxsning jinoiy guruhlarga kirib qolish tavsifi hamda sóroq qilish psixologiyasiga oid ma'lumotlar sanab ótilgan.*

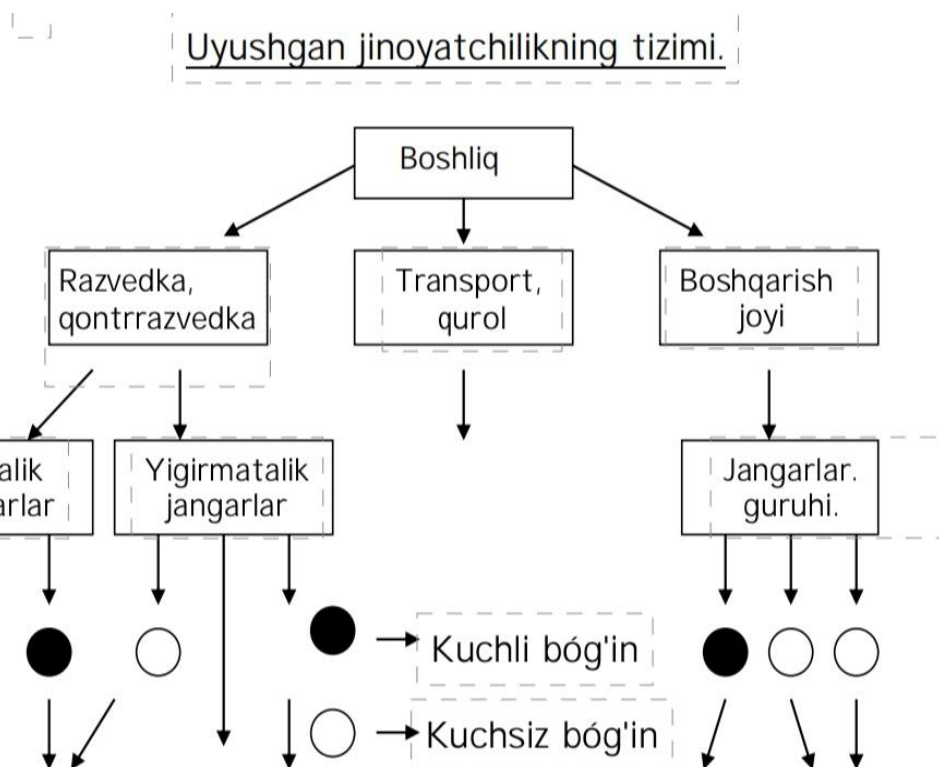
Uyushgan guruh - jinoyatda ishtirokchilik shakli; O'zbekiston jinoyat huquqi bo'yicha (O'zbekiston Respublikasi JK, 29modda), 2 yoki undan ortiq shaxsning birgalikda jinoiy faoliyat olib borish uchun oldindan bir guruhga birlashishi. Uyushgan guruh birga bajaruvchilik ko'rinishida bo'lishi mumkin. Bunda jinoiy faoliyat bilan birgalikda shug'ullanish uchun uyushgan shaxslarning barchasi oldindan til biriktirib guruhning jinoyatni sodir qilishida bevosita ishtirok etadi. Ayni paytda bunday guruhlar uchun shunday uyushganlik mansubki, unda guruhda qatnashadigan shaxslar muayyan vazifalarga ega, shuningdek, ular o'rtasida martaba va lavozimlar taqsimlanishi amalga oshgan bo'ladi. Ikkala ko'rinishda ham pog'onali tuzilma bo'lishi va u subordinatsiya hamda muvofiqlashtirishga asoslangan bo'ysunish kuzatiladi. Biroq, odatda, bunday guruhlarda uyushganlik darajasi, ularning keng tarqalgan bo'lishiga qaramay, jinoiy uyushma bilan qiyoslaganda uncha yuqori bo'lmaydi va shu nuqtai nazardan ular uyushgan jinoyatchilikning quyi "pog'onasi"da turadi.

Qurollangan Uyushgan guruhlar tuzish, unga rahbarlik qilish yoki ishtirok etish alohida baholanadi. Guruhning qurollanganligi mazkur guruh a'zolarining hech bo'lmaganda birida qurolning mavjudligi, bu haqda guruhning boshqa a'zolarining bundan aniq xabardorligida ifodalanadi. Qurollangan Uyushgan guruhni tashkil etishning o'ziyoq jinoiy javobgarlikka loyiq qilmish sanaladi.

Uyishgan jinoyatchilikning kòzga kòrinadigan xususiyati asosiy jinoiy guruhni tuzush va uni kichik tarmoqlarga bólishdan iborat va har bir kichik guruhlar jinoyatchilarning darajasiga qarab iyerarxik (har kim óz joyini bilishi boshqa narsalarga aralashmaslik) tizimiga solinadi.

Bu iyerarxik tizim uch bólimdan tashkil topgan.

1. Boshqarish;
2. Bóysunish;
3. Jinoyatlar orasida funksiyalar (vazifalar) taqsimlash.

Jamiyatda boshliq (yetakchi) mavqeyini órnatish juda ham muhim va murakkab. Chunki uni hamma tan olishi va unga bóysunishi lozim.

Jinoiy guruhni shakllantirishda quyidagi omillar ról óynaydi:

- a) jinoiyatni bir ózi sodir qila olmasligi
- b) jinoiy qiziqishlarning birligi
- c) Ózaro hayrixoxlik, samimiylik
- d) Xulqi, ishonchlari, xuququiy ongning óxshashliklari (kamchiliklari)

Jinoiy guruhlar quyidagi belgilarga ega: 1. Uyishganligi (qat'iy iyerarxiya, tartib-qoida, pastki bóg'in yuqori bóg'inga bóysunishini inobatga olish)

2. Mustahkamligi (guruhning barbot bólishidan sóng qayta tiklanishi)

3. Birligligi (motivlarning girligi, bir maqsadga intilishi)

4. Muhofazalanganligi (muhofazaning borligi, aholiga psixik va fiziologik ta'sir kórsatishi).

Uyushganlik darajasi bóyicha jinoiy guruhlar quyidagilarga bólinadilar.

- Uyishgan jinoiy guruhlar;
- Jinoiy tashkilotlar;
- Jinoiy jamoalar;

Jinoiy guruhning psixologik strukturasi yani ularda integratsion munosabatlar órnatilgan. Bu munosabatlar muhit bilan bog'liq bólib, ular: shaxslararo, gorizantal, vertikal holatlarda bólishi mumkin.

Vertikal holatdagi integratsion bu munosabatlar-xuquqni muhofaza qilish organlari va davlat organlari bilan aloqada bólishi mumkin.

Integratsion munosabatlar - jinoiy guruh azolari ortasidagi rolliy vazifalarga suyanadi (yani jinoiy faoliyatning harakteriga kóra rollar,majburiyatlar jinoiy guruh azolari ortasida taqsimlanadi.)

Jinoiy guruh ózining harakatlarini quyidagi tarzda amalga oshiradi;

- Turli yóllar bilan jinoyatni sodir etish uchun kerakli bólgan malumotlarni yig'ish;

- Xuquqni muhofaza qilish va boshqa organlarni doimo korrupsiyalashtirish;

- Ózlarining xatti -harakatlariga tashqi qonuniylik berish maqsadida asosiy ijtimoiy- iqtisodiy institutlardan mohirona foydalanish;

- Ózlarining kuchliligi tóg'risida mish-mishlar va qórquv tarqatish;

- Guruh sardorlarining qilmishlari bóyicha masuliyatdan qutulish uchun kerakli bólgan boshqaruv tizimini tuzish;

- Ózlarining qora niyatlarini amalga oshirish va hududda hukumdorlik órnatish uchun turli jinoyatlarni sodir etish.

Jinoiy guruhning yashab turishi uchun doimo faoliyat doirasini zamon va imkon tamondan kengaytirib turish lozim. Bunday xarakatlar bólmasa jinoiy faoliyatiga nuqta qóyiladi. Jinoiy guruhning ichki psixologik va funksional tizimi qanchalik mustahkam rivojlangan bólssa, shunchalik uning faoliyati maqsadga yónalgan bóladi va azolari ortasidagi rollar va vazifalar aniq belgilangan bóladi. Jinoiy guruh ishtirokchilari orasida faqat ishchi munosabatlar hukm suradi, shaxsiy munosabatlarga órin bólmaydi. Jinoiy guruhda doimo 2ta qarama-qarshi kuchlar tóqnashadilar: Birinchi kuch axil bólishiga óz xissasini qóshsa, ikkinchisi uning yoyilib ketishiga harakat qiladi. Uyishgan jinoyatchilik óta xavfli bólib, jinoyatchilikning "chóqqisini" anglatadi. U odatdagi jinoiy sheriklaridan farqli ólaroq jinoiy hamjamiyat tarzidagi faoliyatni bildiradi.

Uyishgan jinoyatchilik - barqaror hodisa bólib, odatdagi jinoyatni oldini olish - profilatika tadbirlariga bóysunavermaydi, chunki jinoiy jamoa ishtirokchilarining kriminogen bog'liqligi doimiy ózaro tasir bilan kucahytirib turiladi, guruh azolaridan birining jinoiy muhitdan chetga chiqishiga urinishi esa shavqatsizlik bilan óch olinishiga sabab bóladi. Uyishgan jinoyatchilik keng qamrovligi bilan ajralib turadi.

Jinoyatchilik psixologiya nuqtai nazaridan, jinoiy xatti- xarakatlarning bajarilishi boshqa mezonlardan farq qiladi. Jinoiy xatti- xarakatlar xar doim xissiyotlik, ruhiy keskinliklar bilan birga keladi, chunki nohaq tajavuzkorlik bilan bog'liq bólgan odam, u qonuni buzganligini biladi va u qattiq jazoga duch kelishini ham biladi.

Jinoiy guruh tomonidan sodir etilgan jinoyat bóyicha sòroq qilishda asosan guruhning har bir a'zosi alohida sòroq qilinadi. Gumondor shaxslarning gapirish

ohangi, har bir mimikasiga e'tibor beriladi va ularning har bir gapirgan gapini yozib boriladi. Tergovdan sòng bular sòzma-sòz solishtiriladi. Bu asosiy jinoyatchini topishda juda katta yordam beradi

Jinoiy guruh tabiiyki jinoyatchi shaxslardan tashkil topadi. Guruhning har bir a'zosini òz shaxsiyati bòladi ya'ni guruhga kirib kelgunga qadar uning xayot tarzi. Yaqin yillar ichida ekspertlar tomonidan òrganilgan tadqiqotlar shuni kòrsatdiki guruhga aralashib qolganlarning asosiy foizi: bekorchilik, moddiy yetishmovchilik va oilaning notinchligi sabab bòlmoqda.

Agar har bir mahalla va inspektorlar mana shunday jinoyatga moyil shaxslar bilan alohida shug'illanib, ularni bandligini ta'minlab, kòproq ilimga qiziqtirishsa umid qilamizki jinoyat tòrining qamrovi ancha qisqaradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1) Jinoiy profilni haqiqiylikini shubha ostiga olish: dalillarga asoslangan yondashuv" Chiflet, Paskal 2015 yil
- 2) "Erkin va farovon demokartatik O'zbekistonni birgalikda barpo etamiz"- Sh.Mirziyoyev- 2021 yil
- 3) "Yurdik psixologiya" 2017 yil
- 4) "Qora jinoiy stereotiplar va irqiy profillar" Welch Kelly -2017 yil
- 5) "Psixologiya- aql va xulq-atvor haqidagi fan" Gross, Richard- 25-may 2019 yil
- 6) "Insonni yuz qiyfoasiga qarab yolg'onni aniqlash" -Poll Ekman -2010

O'ZBEK TILINI O'QITISHDA GRAFIK ORGANAYZERLARDAN FOYDALANISH

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6596911>

Mamutova Gulnaz Arislanbaevna

Chimboy tumani 37-sonli

umumta'lim maktabi oqituvchisi

Annotatsiya: *Mazkur maqolada zamonaviy o'qitish usullaridan, xususan grafik organayzerlardan foydalanish va uning samarasi haqida fikr yuritiladi. Til o'qitishda morfemika bo'limini o'rganish asnosida ushbu usullarning samarali jihatlari yoritib berilishga harakat qilamiz.*

Kalit so'zlar: *morfema, yetakchi morfema, affixal morfema, ta'lim texnologiyasi, metod, grafik organayzer*

Annotation: *This article discusses the use and effectiveness of modern teaching methods, especially graphic organizers. Attempts have been made to shed light on the effectiveness of these methods in the teaching of morphemes in language teaching.*

Keywords: *morpheme, leading morpheme, affix morpheme, educational technology, method, graphic organizer*

KIRISH

Ta'limda zamonaviy o'qitish usullaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Darhaqiqat, o'qituvchi muayyan mavzuni o'qitishda uning oson, to'liq o'zlashtirilishiga imkon beruvchi didaktik vositalar, texnologiyalar, metod turlaridan samarali foydalangan taqdiridagina dars samaradorligiga erishadi. Shuningdek, o'quv materiallari, mavzulari o'zi aloqador bo'lgan fanning eng so'nggi yutuqlarini o'zida mujassam qilishi nihoyatda zarur. Buning uchun o'qituvchidan ta'limga yangicha yondashish, rejalashtirish ishlarini olib borish, innovatsiyalarni tatbiq etish talab qilinadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Ushbu maqolada til ta'limida, xususan, morfemika bo'limini o'rganishda grafik organayzerlardan foydalanish masalasini yoritish maqsad qilib qo'yilgan.

Morfemika – tilshunoslikning bir bo'limi bo'lib, u so'zning ma'noli qismlari haqida ta'limot beradi. So'zning ma'noli qismlari morfema deb yuritiladi. Masalan, talabalarining so'zi talaba-lar-ning kabi morfemalardan, o'qishdan so'zi esa o'qi-shdan morfemalaridan tuzilgan.

Bu so'zlardagi har bir morfema shu so'zlar to'qimasida o'ziga xos ma'no va vazifa bilan qatnashmoqda. Misollardagi morfemalar tarkiban yana bo'linadigan bo'lsa, ularning ma'nosi yo'qoladi. Demak, morfema so'zning bo'linmas, eng kichik ma'noli

qismidir. Soʻz tarkibidagi eng kichik maʼnoli qism – morfema tilshunoslikda turli qirralariga koʻra tasniflanadi.

Morfemika – tilning morfema va morflari tarkibi haqida taʼlim berishdan tashqari, morfemaning maʼno ifodalash zanjiridagi xususiyati: yetakchi yoki affiksial morfemaligi (lugʻaviy maʼno yoki grammatik maʼno tashishi), affiksial morfemalarning vazifasiga koʻra turlari: soʻz yasovchi yoki forma yasovchi affiksial morfemalarga boʻlinishi, shuningdek soʻzning morfem strukturasi boʻladigan ayrim oʻzgarishlar haqida taʼlimot beruvchi soha hamdir. Shuni ham aytish oʻrinliki, soʻzda ana shunday minimal maʼnoli qismlar boʻlishi va ular morfema deb atalishi haqidagi ilk taʼlimotni tilshunoslik faniga Qozon tilshunoslik maktabining asoschisi Boduen de Kurtene olib kirdi.

Biz quyida morfemika boʻlimini oʻrganishda grafik organayzerlardan foydalanish yuzasidan fikr yuritamiz. Maʼlumki, grafik tashkil etuvchilarga “Insert” usuli, “Toifali jadval”, “Tushunchalar jadvali” “Konseptual jadval”, “BBB” usuli, “Klaster” sxemasi, “T-jadvali”, “Venn diagrammasi”, “SWOT-tahlil jadvali”, sxema va diagrammalar: “Nima uchun?”, “Qanday?”, “Baliq skeleti” kabilar kiradi.

MUHOKAMA VA NATIJA

Ushbu grafik tashkil etuvchilardan morfemika boʻlimini oʻrganishda quyidagilardan foydalanish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz. Yana shuni alohida taʼkidlab oʻtishimiz kerakki, turlar va taniflarga ajratilgan boʻlimlarni grafik organayzerlar orqali tushuntirish oson va samarali hisoblanadi. Shuni inobatga olgan holda morfemika boʻlimini oʻqitishning qulay va samarali usullarini ishlab chiqdik.

BBB texnologiyasi

Bilaman	Bilishni xohlayman	Bilib oldim
<ul style="list-style-type: none"> Asos va qoʻshimchani farqini, soʻz yasovchilarni, lugʻaviy va sintaktik shakl yasovchilarni, old qoʻshimchalarni, soʻz tarkibining ikki qismga boʻlinishini 	<ul style="list-style-type: none"> Soʻz, morfema, morf, allamorflar va ularning oʻzaro munosabati (chegarasi) muammolarini 	<ul style="list-style-type: none"> FYAMlarning umumkategorial va kategorial belgi-xususiyatlariga koʻra 2 turga boʻlinishi, affiksial morfemalarning shakli va maʼno munosabatiga koʻra sistemalanishi muammolari, soddalashuv, qayta boʻlinish hodisalarini

“TUSHUNCHALAR TAHLILI”

Tushuncha	Sizningcha bu tushuncha qanday maʼnoni anglatadi?	Qoʻshimcha

		ma'lumot
Yetakchi morfema	so'z tarkibining doimiy elementi bo'lib, lug'aviy ma'no tashiydigan hamda so'z yasash uchun ham, forma yasash uchun ham asos bo'la oladigan morfema.	
Affiksial morfema	mustaqil olinganda lug'aviy ma'no anglatmaydigan, so'zning leksik yoki grammatik ma'nosini hosil qilishga xizmat qiladigan morfema.	
So'z yasovchi affiksial morfema	yangi so'z hosil qiladigan, so'zning leksik ma'nosini hosil qilishda ishtirok etadigan morfema.	
Forma yasovchi affiksial morfema	so'zning grammatik ma'no ifodalovchi yoki biror grammatik vazifaga xoslangan shaklini yasashda ishtirok etadigan morfema	
Kategorial forma yasovchi affiksial morfema	ma'lum so'z turkumining biror grammatik kategoriyasiga xos forma yasaydi.	
Nokategorial forma yasovchi affiksial morfemalar	biror grammatik kategoriyaga qarashli bo'lmagan ma'noni ifodalovchi, ma'lum sintaktik vazifa bajarishga xoslangan so'z formasini hosil qiluvchi affiksial morfemalar.	
Affiksoidlar	yetakchi morfemaning affiksial morfemaga aylanishi. Masalan, ishxona, choyxona, bosmaxona, yotoqxon so'zlaridagi "xona" elementi lug'aviy ma'nosida emas, o'rin-joy yasovchi affiksial morfema vazifasida kelmoqda.	

TOIFALASH JADVALI

Yetakchi morfema		Ko'makchi morfema	
Asosning affikslar bilan muntazam qo'llanishi yoki affiksial morfemalarsiz, o'zi mustaqil ishlatila olishiga ko'ra (bu hodisaning asosan o'zlashma so'zlarga xosligi e'tiborga olinadi):		Asosning qaysi tomonidan qo'shilish tartibiga ko'ra:	
Erkin asos	Bog'li asos	Old qo'shimchalar	Asosdan keyin qo'shiluvchi qo'shimchalar
Nutqda faqat (har doim) affikslar bilan ishlatiladigan asoslar	O'zi mustaqil ishlatilishi mumkin bo'lgan asoslar	Asosdan oldin qo'shiluvchi qo'shimchalar	Asosdan so'ng qo'shiluvchi affikslar
fash-izm	vagon-li	ba-ma'ni	aql-li
fash-ist	mashina-soz	ser-hosil	toza-la
agit-atsiya	sport-chi	bar-kamol	gul-don
agit-ator	traktor-chi	no-qobil	ista-k

FSMU texnologiyasi Jadvalni to'ldiring

1-guruh

Savol	Hozirgi o'zbek adabiy tilida so'z tarkibi sinxron va diaxron aspektga ko'ra turlicha bo'linishga ega qanday so'zlarni bilasiz va tilshunoslikda bu hodisa nima deyiladi?
(F) Fikringizni bayon	Qishloq, sakson, to'qson, yuksak, yuksal, o'dag'ayla,

eting	ovloq kabilar
(S) Fikringiz bayoniga sabab ko'rsating	So'zlarning morfem tahlilida tarixiylik va hozirgi holat masalasi aniq chegaralanishi zarur.
So'zlarning morfem tahlilida tarixiylik va hozirgi holat masalasi aniq chegaralanishi zarur.	Chunki qismlarga ajraladigan ba'zi so'zlar davrlar o'tishi bilan ajratilmaydigan holga kelib qoladi.
(U) Fikringizni umumlashtiring	Bu hodisa tilshunoslikda soddalashish (oproshenie) deyiladi

2-guruh

Savol	O'zbek tilida o'zlashmalar tarkibidagi asoslar necha xil?
(F) Fikringizni bayon eting	2 xil: bog'li va erkin
(S) Fikringiz bayoniga sabab ko'rsating	Chunki bog'li asoslar tilimizda o'ziga qo'shilgan affikssiz qo'llanmaydi, erkin asoslar esa o'zi erkin yoki turli boshqa qo'shimchalar bilan qo'llana oladi.
(M) Ko'rsatgan sababingizni isbotlovchi dalil keltiring	fashizm, ateist, shar'iy, nokas, badaviy, salbiy, ijobiy, sun'iy, madaniy so'zlari bog'li asosli so'zlar; traktorchi, vagonsoz, ommaviy, qabilaviy, ruhiy, tarbiyaviy so'zlari erkin asosli so'zlardir.
(U) Fikringizni umumlashtiring	So'zning forma yasalishi strukturasi shartli va erkin asos tushunchasi haqida gapirilganda, bu hodisaning asosan o'zlashma so'zlarga xosligi e'tiborga olinadi

XULOSA

Maqolada nazariy ta'limning amaliy jarayonlarini o'rganishni, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni rivojlantirish va modernizatsiya qilish vazifasini oldimizga maqsad qilib qo'ygan edik. Ish davomida bunga erisha oldik, deb hisoblayman. Zamonaviy ta'limni tashkil etishga qo'yiladigan muhim talablardan biri ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarf etmay, qisqa vaqt ichida yuksak kafolatli natijalarga erishishdir. Bu talabni yuzaga keltirishda interfaol metodlar to'la ishonchli vosita bo'la oladi.

Bugungi kunda mamlakatimizda o'quvchilarning o'quv va ijodiy faolliklarini oshiruvchi, ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligini kafolatlovchi pedagogik texnologiyalarni qo'llashga doir katta tajriba to'plangan bo'lib, u tajriba asosini interfaol metodlar tashkil etmoqda.

Xulosalarning ta'lim va tarbiya jarayonida pedagoglar tomonidan o'rinli, maqsadli, samarali qo'llanilishi ta'lim oluvchida muloqotga kirishuvchanlik, jamoaviy faoliyat yuritish, mantiqiy fikrlash, mavjud g'oyalarni sintezlash, tahlil qilish, turli qarashlar orasidagi mantiqiy bog'liqlikni topa olish qobiliyatlarini tarbiyalash uchun keng imkoniyat yaratishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abduazizov, A. (1994). O'zbek tili fonologiyasi va morfonologiyasi. O'qituvchi.
2. Hojiyev A. Hozirgi o'zbek tilida forma yasalishi. Fan.
3. Khodjamkulov, U. N., Makhmudov, K. S., & Shofkorov, A. M. (2020). The Issue of Spiritual and Patriotic Education of Young Generation in the Scientific, Political and Literary Heritage of Central Asian Thinkers. International Journal of Psychosocial Rehabilitation, 24(05).
4. Tojiyev, Yo. (1992). O'zbek tili morfemikasi. O'qituvchi.
5. Шофқоров, А. М. ПОВТОРЯЮЩИЕСЯ СЛОВА И ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ВЫРАЖЕНИИ.
6. Шофқоров, А. М., & Ходжамқулов, У. Н. (2019). Bor" ning inkori va "Yo'q" ning tasdig'i haqida mulohazalar. Til va adabiyot ta'limi, (2), 25-26.
7. Шофқоров, А. М., & Ходжамқулов, У. Н. (2020). O'zbek tilida inkor shakllarining ma'no tovlanishlari. Texnika oliy o'quv yurtlarida o'zbek va xorijiy tillarni o'qitishning dolzarb masalalari, 38-39.

YOSH ORGANIZMLARNING SOG'LOM O'SISHIDA OVQATLANISHNING AHAMIYATI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6596931>

Xabibullayev Fayzulla Nabibullayevich

FarDU tayanch doktoranti

Toxirova Maloxatxon Rasuljon qizi

FarDU magistr

Sog'lom ovqatlanish sirlaridan biri – bu ekologik toza, pestitsidsiz, kuchli zaharli kimyoviy vositalarsiz qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtirish hisoblanadi. Respublikamizning har bir xonadonida, fermer xo'jaliklarida bir – biridan sifatli, mazali meva poliz va sabzavot mahsulotlari yetishtirilmoqda. Afsuski asosan kasallik va zararkunandalarga qarshi turli kimyoviy zaharli pestitsidlar bilan kurashiladi. Bunday pestitsidlarning asosiy qismi xorijdan keltiriladi, nihoyatda kuchli zahar. Shunday kuchli zaharli kimyoviy preparatlar sepilgan meva yoki sabzavot mahsulotlari avvalo inson salomatligiga, qolarversa issiqqonli hayvonlarga, asalarilarga nihoyatda katta zarar keltiradi. Shunday ekan, zararkunanda va kasalliklarga qarshi kam zaharli yoki biologik preparatlar qo'llashning yangi texnologiyalarini ishlab chiqarish va joriy etish zarurdir. Shu maqsadda tarkibida insektitsid va fungitsidlik xususiyatiga ega bo'lgan achchiq shuvoq o'simligini meva, sabzavot va, poliz ekinlari zararkunandalariga, asosan so'ruvchi zararkunandalarga qarshi ta'sirini kuzatib bordik. Achchiq shuvoqni olma shirasiga, shira bitiga, olma qurtiga, pomidorda va qovunda ko'k shiralarga qarshi ta'sirini o'rganish bo'yicha kengaytirilgan dala tajribalari olib borildi. Ayniqsa, olma ko'chatlariga tushgan ko'k shiralarga turli konsentratsiyada tayyorlangan dimlamalarni turlicha ta'sir etganligi kuzatildi. Achchiq shuvoq o'simligining 1,0; 2,0 foizli konsentratsiyada tayyorlangan dimlamasi sepilganda 3 soatda barglardagi shiralarning 80 foizi qirilib ketdi, bir kunda olma ko'chatlaridagi barglar shiralardan to'la tozalandi.

Tadqiqot natijalaridan ko'rindiki, achchiq shuvoqni yuqori konsentratsiyadagi dimlamalari olma ko'chatlaridagi shiralarga ta'siri kam bo'ldi, ammo achchiq shuvoqni past (1,0; 2,0 foizli) konsentratsiyadagi dimlamalari olma ko'chatlari bargidagi ko'k shiralarga to'la va tez ta'sir etdi.

Achchiq shuvoqni O'zbekistonning barcha hududlarida ekib o'stirish mumkin. O'simlikning hamma qismi kulrang kumushsimon gullar bilan qoplangan. Poyalari ko'p sonli, ayrim hollarda bittadan, tik turuvchi, yuqori qismidan shoxlangan, balandligi 60–100 sm. Ildiz oldi barglari uzun bandli, uch bora qirg'ilgan, uzunligi 20 sm enlikda, 40–90 gulni o'z ichiga oladi. Gul o'rni botiq, urg'ochi gullari ipsimon, naysimon, ikki jinsli gullari keng naysimon sariq. Urug'lari qo'ng'ir rangda, 1 mm uzunlikda. Iyun oyi

oxirlarida gullab, oktabr oylarida urug'lari yetiladi. To'qaylarda, ariqlar qirg'og'ida, tashlandiq yerlarda, tog' o'rta qismidagi hududlarda o'sadi. Respublikamizda keng tarqalgan. O'simlikning yer ustki qismi kuchli fitonsidlarga, intektitsidlarga boy. Unda turli glikozidlar (absintin, anabsintin va hk.), (ikki foizgacha), tuyol spirtining efiri (eng kuchlim fitonsid), , , hk. lar mavjud. Achchiq shuvoqdan tayyorlangan dimlama yoki qaynatma dorivor o'simliklar, ning eng xavfli zararkunandalari bo'lgan qo'ng'iz, tunlam qurtlari, bit va shiralarga qarshi samarali ta'sir etadi. Olib borilgan kuzatish natijalari ko'rsatdiki, achchiq shuvoqdan tayyorlangan dimlama olma ko'chatlaridagi shiralarni 3 soatda qirib yubordi, barglar tozalanib ketdi. Buning uchun achchiq shuvoqni gullash davrida yer ustki qismi yig'ib olinib, quritib maydalanadi, 10 l suvga 500 g maydalangan massa solinib, 3 kun quyosh tig'ida dimlab qo'yiladi. Ishlatish oldidan unga yana ikki barobar suv hamda 20 g xo'jalik sovuni (tvoyorkadan o'tkazilgan)ni qo'shib shira bosgan barglarga opriskivatel yordamida sepiladi. Natija nihoyatda yaxshi bo'ladi.

Achchiq shuvoq yorug'sevar o'simlik, har qanday tuproqda o'stirish mumkin. Faqat sho'r tuproqli va botqoq yerlarni yoqtirmaydi. Bog' oralarida o'stirish mumkin. Buning uchun o'simligi urug'lari yig'ib olinadi. Kech kuzda yoki erta bahorda yerga urug'lar 1 sm chuqurlikka qadaladi. Agar yerlar chuqur haydalgan, o'g'itlangan bo'lsa, o'simlikning o'sish va rivojlanishi kuchli bo'lib, bo'yi 1,5 metrgacha o'sadi. Urug'dan ko'payadi. Ekishdan oldin ishlov berishning hojati yo'q.

Zararkunandalarga qarshi foydalanish uchun asosan achchiq shuvoqning yer ustki qismini qismini gullagan davrida o'rib olib, shaboda esib turadigan stelajlarda soyada quritiladi. O'rib olib quritilgan mahsulotlar qoplarga solib, quruq joyda saqlanadi. Foydalanish uchun ikki yilgacha saqlash mumkin.

Har qanday tomorqachi yoki fermer o'z xo'jaligida achchiq shuvoq yetishtirib, zararkunanda hasharotlarga qarshi kuchli zaharli kimyoviy dorilar o'rniga uning damlamalarini ishlatish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.:

1. G.Ross, Ch.Ross,D.Ross.“Entomologiya”. M.“Mir” 1985 y.
2. S.A.Murodov.Umumiy entomologiya. T.1986 y.
3. E.Maxmudov “O'smirlar fiziologiyasi va maktab gigiyenasi”. T.:O'qituvchi. 1994 y.

ASALARILARDA PARAZITLARI KELITIRIB CHIQRADIGAN KASALLIKLAR

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6596940>

Yunusov Mirzakarim Mirzaxalilovich

FarDU b.f.n.dotsent,

Xabibullayev Fayzulla Nabibullayev

FarDU tayanch doktorant

Farg'ona davlat universiteti

Азимова Фарангис Хиббатжоновна

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Farg'ona vodiysida asalarilarda parazitlik qiluvchi va asalarilarda ular keltirib chiqaradigan kasalliklar, ularning belgilari va oldini olish, davolash yo'llari qisqacha berilgan.*

Аннотация: *В данной статье дан краткий обзор болезней, которыми паразитируют пчелы в Ферганской долине и что они вызывают у пчел, их симптомы и профилактика, лечение.*

Annotation: *This article provides a brief overview of the diseases that parasitize bees in the Ferghana Valley and what they cause in bees, their symptoms and prevention, treatment.*

Kalit so'zlar: *asalari kasalliklari, vorroatoz, invaziya, Yakobson kanasi, mum, lichinka, ona asalari, ishchi asalari, erkak asalari.*

Ключевые слова: *болезни пчел, vorroatoz, инвазия, тростник Якобсона, воск, личинки, пчеломатки, рабочие пчелы, пчелиные самцы.*

Key words: *diseases of bees, vorroatoz, invasion, Jacobson's reed, wax, larvae, queen bees, worker bees, male bees.*

Asalarichilik qishloq xo'jaligining tarmoqlaridan biri sifatida asal, mum va boshqa mahsulotlar (asalari suti, asalari yelimi, asalari zaxari) olish, shuningdek qishloq xo'jaligi ekinlari hosildorligini oshirish uchun ularni changlatish maqsadida boqiladi. Asalarichilikka bo'lgan e'tibor va qiziqish yildan-yilga ortib bormoqda. Bugungi kunda asalarichilarni asalarilarda uchraydigan juda ko'plab muammolar qiynab kelmoqda. Shu bilan birgalikda ularda uchraydigan asalari kushandalari, asalari kasalliklari va ularni keltirib chiqaruvchi parazitlar ham muammolarda biri sanaladi. Hozirgi kunda keng tarqalib borayotgan vorroatoz - bu yuqumli invaziya kasalligi arilarda uchraydigan kasallik bo'lib, uni Yakobson kanasi tarqatadi. Bu kana kasalik Farg'ona vodiysining ko'plab hududlarida va boshqa viloyatlarda ham ko'p tarqalgan holda asalarichilikka juda katta zarar yetkazmoqda. Shuning uchun ham har bir asalarichilik bilan shug'ullanuvchilar bu parazit hayot kechiruvchi kananing rivojlanish holati va

ularga qarshi kurashish choralarini bilishi kerak dagan maqsadda uning ayrim xususiyatlari haqida kuzatuv natijalarini yoritishga hakakat qildik. Vorroatoz kanasining rangi jigarrang bo'lib, oddiy ko'z bilan ko'rinadigan, og'iz apparati yordamida tanani teshib so'ruvchi parazit kananing to'rt juft oyog'ida tanaga yopishib oluvchi moslamalari mavjud. Asosan ishchi ari, erkak ari, ayrim hollarda ona ari tanasida (Farg'ona-2022 yil aprel) urg'ochi kanalar yopishib olgan holda hayot kechiradilar. Erkak kanalar esa urg'ochi kanalar bilan asalari katakchalari ichida qo'shilib (yoki erkak ari inchalarida) urchitib bo'lgach, ishchi ari yoki erkak ari inchalarida halok bo'ladi. Farg'ona vodiysi xududlarida uchrovbchi kanalar: Urg'ochi kana tanasining uzunligi o'rta hisobda 1,1 mm, eni esa 1,7 mm; erkak kana tanasining uzunligi 1,0 mm, eni 0,9 mm ga tengligi kuzatildi. Kanalarning asosiy yopishib ozuqalanadigan joylari bosh, ko'krak va qorin o'rtasida hamda 3 ta oldingi qorin bo'limlari oraliqlari hisoblanadi. Uzatuvarimiz davomida bitta ishchi ari, erkak ari yoki ona ari tanasida 3 tadan to 5 tagacha kana yashashi mumkin (Marxamat tumani, 2021 yil iyun). Tadqiqotlarimizdan ma'lum bo'lishicha vodiy sharoitida ham vorroatoz kanasini faqat urg'ochisi qishlab chiqadi (Marxamat tumani-2021yil dekabr) va jinsiy yo'l bilan ishchi ari, ona ari hamda erkak arilarining mumkatak inchalarida kurtchalarni tanasida rivojlanib ko'payadi. Inchalardagi qurtchalar ustini berkitishdan oldin urg'ochi kana inchaga kirib, incha devorlariga yoki qurtchalar tanasiga 3-8 tagacha tuxum qo'yadi. Inchalarga tuxum qo'yish uchun bir yo'la bir nechta urg'ochi kana kirishi mumkin. Kananing tuxumi xuddi tuxum shaklida, oppoq sut rangida bo'ladi. Arilarining inchalariga qo'yilgan kana tuxumidan oradan 8-9 kun o'tgach urg'ochi kana, 6-7 kun o'tgach erkak kana yetiladi. Urgochi kana erkak kana bilan usti berk ari inchalarida qo'shiladilar va tayyor urchigan urg'ochi kanalar arilar inchadan chiqish vaqtida ularning tanasiga yopishib, birga chiqib keladi.

Kanalar har xil sharoitda ham oziqsiz 3-5 kundan ortiq yashay olmaydi. Tadqiqotlarimiz davomida havo harorati 30-34°C va 60% namlik kanalarning ko'payishiga eng qulay sharoit hisoblanadibo'ladi. Bu kanalar Farg'ona vodiysi sharoitida 42-44°C issiqqa va 0-2°C sovuqqa ham chidaydi. Namlik 10-12% bo'lganda ular nobud bo'ladi. Quyosh nurlarini yoqtirmasligi kuzatildi.

Vodiy sharoitida urg'ochi kanalar 22-25°C haroratda havo namligi 70-80% bo'lganda 5-6 kun davomida och yashashi mumkin (Marxamat tumani-2022 yil aprel). Ichida arisi yo'q uyalaridagi qoramtir mumkatak inchalarda 6-7 kun, ochiq qurtchada 15 kun, yopiq qurtchada 32 kun, o'lgan arilar tanasida 3-5 kun, o'lik gumbak tanasida 7-11 kun yashay oladi. Katta yoshdagi urg'ochi kanalar ari (gemolimfa) qoni bilan oziqlanib, qurtga, gumbak va katta yoshdagi arilar tanalarini toliqtirib, oqsil kasalini rivojlantiradilar va natijada arilar tana to'qimalarining ish faoliyati buzilib, qoniga gafnioz, Yevropa chirish kasali, paratif kabi yuqumli kasalliklar bakteriyalarining yuqishiga sabab bo'ladi va ikki xil kasalning ta'sirida arilar o'la boshlaydi. Qurtchalar

tanasiidagi qonni kanalar so'rishi natijasida qon kamayib, oqsil moddasiga tashnalik kuchaygach, arilar kurtchalarni uya teshigi oldidagi taxtachaga sudrab olib chiqib tashlaydilar. O'lgan lichinkalar qo'lansa hid chiqargani bois, katakchalar ichidan oson olinadi. Kana yopishgan arilar bezovtalanadi, katakchalardan chiqib arixonaning tagiga to'kiladi. Kana bosgan oilalar notinch bo'lib, qishlovga kirishda bir yerga yig'ila olmaydi. Ularning o'sishi va asal yig'ishi kamayadi, bu oilalarda ona arining tuxum qo'yishi erta kuzda to'xtaydi. Kuzda kuchsizlanib qolgan oilaga kuchli oila arilari hujum qiladi.

Farg'ona vodisida olib borilgan tadqiqotlar asosida vorroatoz kana kasali bilan kasallanish uch xil pog'onada o'tadi deb belgilash mumkin.

1- Kanalar arilarni 0,5-2% gacha zararlaydilar va kana bilan zararlanish ari oilasining rivojlanishiga uncha ta'sir ko'rsatmaydi, kanaga qarshi kurashish ishlarini, olib borilsa, oilani qayta tiklash mumkin.

2- Zararlanishda kanalar 3% dan 30% gacha gumbaklar, arilar, erkak arilarni zararlaydilar va bunday zararlanishga ham qarshi kurashishning iloji bo'ladi.

3- Zararlanishda arilar, gumbaklar, erkak arilar 30% dan ortiq zararlanganda kanaga qarshi kurashish qiyin bo'lib, ko'pchilik hollarda ari oilalarini o'lib ketishi kuzatildi.

Bu hulosalar havaskor asalarichilarga kasallikni oldini olib, uni bartaraf etishda qo'l keladi deb hisoblaymiz.

Vorroatoz kasalligiga tashxis qo'yishda quyidagilar muhim ahamiyatga ega.

- Arixonalarda yoz oyining oxirida hamda kuz oylarida kana kasalini tarqatuvchilar ko'zga tez tashlanib, oson aniqlanadi.

- Bahor va yoz oylarida arilarning tanalarida, qurtchalarda hamda arilar qo'nadigan taxta ustida kanalarni uchratish mumkin.

- Qishda esa uyaning tag qismiga to'kilgan iflos chiqindilar ichiga ham kanalar to'kilganligi ko'rish mumkin (Farg'ona tumani-2021 yil dekabr).

- Katta yoshdagi arilar va erkak arilar tanasini ikkinchi va uchinchi qorin bo'g'imlarining orqasida ko'proq uchraydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. N. F. Kraxotin. O'zbekistonda asalarichilik. – T.: Mehnat, 1991.
2. A. I. Isamuhamedov. Asalarichilik. – T.: O'qituvchi, 1995.
3. Н. Ф.Крахотин. Календарь пчеловода. – М.,1989.
4. А. Г. Авестесян. Пчеловодства. – М.
5. А. С. Нуждин. Основы пчеловодства. – М., 1988.
6. И. Х. Иргашев, С. Старков. Основы пчеловодства и болезни пчел. – Т.: Мехнат, 1987.

AVTOMOBIL GENERATORINI DIAGNOSTIK MATRITSASINI TUZISH

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6597287>

Sh.M.Mirzaaxmedov

Toshkent davlat transport universiteti magistranti

A.A.Tadjibayev

Toshkent davlat transport universiteti dotsenti

V.U.Jovliyev

Toshkent davlat transport universiteti katta o'qituvchisi

Avtomobillarni elektr va elektron jihozlarni diagnostika qilish va uning natijalarni amaliyotga tadbiq qilish hozirgi kun transportida tezkorlik va baniqlik talab qiladi. Avtomobil agregatlarini diagnostika qilish va hosil bo'lishi mumkin bo'lgan nosozliklarni oldini olishga bo'lgan ishlar jamlanmasi va agregatlarning umumiy holatini diagnostika qilish kuch bilim talab qiladi. Diagnostikalashni matritsa qilish yordamida hosil bo'layotgan buzilish va ularning parametrlarini bir biriga bog'liqligi aniqlab agregatning buzulish va nosozliklarini bartaraf etishning umumiy hulosasini berishga katta yordam beradi. Diagnostika matritsalar yordamida muammolarni bartaraf etish mumkin bo'lgan (aslida yeng katta yoki kattalashtirilgan) nosozliklar ro'yxatini va tegishli tarkibiy parametrlarni oldindan aniqlashni talab qiladi; bog'liq diagnostika parametrlari; diagnostiklangan buzilishlar turkumlari yoki modeli uchun diagnostika matritsasi tomonidan ko'rsatiladigan tarkibiy va diagnostika parametrlari o'rtasidagi munosabatlar aniqlanadi.

Diagnostik matritsalarini olish uchun ob'ektning ichki texnik holati parametrlarining haqiqiy to'plami, ularning har biri ma'lum bir oraliqda cheksiz qiymatlar to'plamini olishi mumkin, 0 yoki 1 ikkita qiymatdan faqat bittasini oladigan $\{x\}$ tuzilmaviy parametrlarning cheklangan to'plamiga aylantiriladi. mos ravishda nosozlikning yo'qligi yoki mavjudligiga. Shunday qilib, x_t o'zgaruvchisi shartli ravishda faqat I obyektning i -chi aybi mavjudligini yoki yo'qligini aks yettiradi.

Diagnostika parametrlari to'plami, ularning har biri odatda ma'lum bir oraliqda cheksiz qiymatlar to'plamini qabul qilishi mumkin, shuningdek diagnostic parametrlarning me'yoriy qiymatlari S_m , bu nosozliklar yo'qligiga mos keladigan ikkita darajadan birini — 0 yoki 1 ni oladi yoki bir yoki bir nechta nosozliklar mavjudligi.

Diagnostika paytida olingan ko'rsatkichlarni diagnostika parametrlari bo'yicha o'zgartirish ularni normallashtirishdan iborat: ko'rsatkichini minimum t -chi diagnostika parametrining tolerantlik maydonini aniqlaydigan pastki va yuqori standartlari bilan taqqoslash. t -chi diagnostika parametri p_t ning tarqalish maydonidan

tashqariga chiqishi t-chi diagnostika belgisi (simptomi) S_t ning qimati bilan ko'rsatiladi:

$$\left\{ \begin{matrix} p_t^I > p_t, \\ S_m = 1 \end{matrix} \right. , \text{ va } \left\{ \begin{matrix} p_t^{II} < p_t, \\ S_m = 1 \end{matrix} \right. , \text{ yoki } \left\{ \begin{matrix} p_t^I < p_t < p_t^{II}, \\ S_m = 0 \end{matrix} \right. ,$$

Bu yerda *mos* ravishda diagnostika parametri va uning pastki va yuqori chegara qiymatlari; S_t - diagnostika xususiyati.

Ushbu nazariyaga asosan lassetti avtomobilining generatorining tuzilish-sabab-oqibat bog'lanish sxemasi va diagnostik matritsasini tuzishniko'rib chiqamiz.

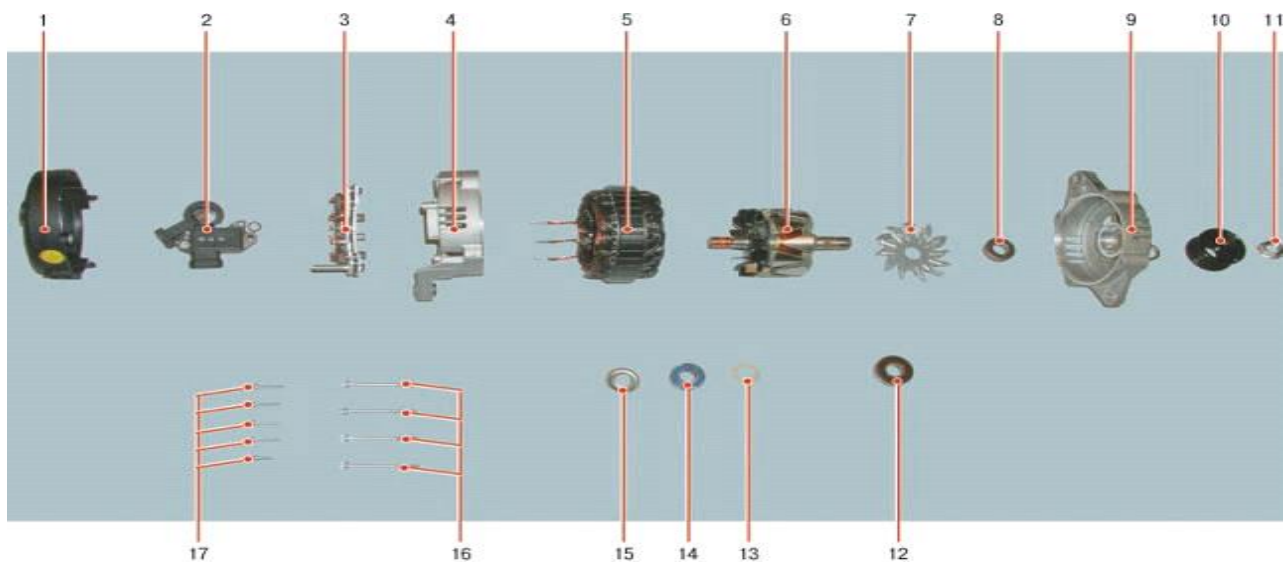
Diagnostik ob'ektning vazifasi va tuzilishi

Lassetti avtomobili generatori (2.3-rasm)

1 - generator chiqishi; 2 - korpus; 3 - orqa qopqoq; 4 - ulagich; 5 - ulash vinti; 6 - stator; 7 - old qopqoq; 8 - Shkif

Quyida generatorning umumiy elementlarini keltirib o'tamiz

2.4 rasm. Generatorning detal va elementlari

1 - korpus; 2 - kuchlanish rostlagich; 3 - elektr sxemasi; 4 - orqa qopqoq; 5 - stator; 6 - rotor; 7 - ventliyator ; 8 - masofadan o'chirish vtulkasi; 9 - yuritma tomonidagi qopqoq; 10 - shkif; 11 - shkifni mahkamlash gaykasi; 12 - rotor oldingi podshipniklari; 13 - rotorning orqa podshipnikining o'rash tomondan himoya shaybasi; 14- rotorning orqatomonidagi podshipniki; 15 - rotorning orqa podshipnikining shaybasi; 16 - ulash boltlari; 17 - kuchlanish rostlagich va rektifikator blokini mahkamlash uchun boltlar

2.1.-jadval

Generatorlarining asosiy nosozliklari paydo bo'lish sabablari, ularni diagnostika va bartaraf etish usullari

Nosozlik sabablari	Diagnostika qilish usullari	Bartaraf etish usullari
Generator akkumulyator batareyasini zaryad qila olmaydi		

Shkiv yeyilganligi yoki tasma tarangligi yetarli bo'lmagani uchun tasmaning uzilishi yoki sirpanishi	Uzatma ko'zdan kechiri- ladi, tasmaning egilish qiymati tekshiri ladi.	Tasma almashtiriladi. tasma tarangligi sozlanadi yoki shkiv almashtiriladi.
Generator va AKB zanjirlaridagi bog'lovchi shtekerlarda kontakt yo'q yoki uzilish bor	Generator va AKB (Q) klemmalaridagi kuchla-nish uzoq masofani yoritish farasi ulangan va dvigatel ning o'rtacha aylanishlar chastotasi voltmeter bilan o'lcha-nadi yoki tester yordamida uzilish joyi aniqlanadi.	Kontaktni tiklash, uzilishlarni bartaraf etish
AKB ni ishdan chiqishi	AKB holati yuklama ayrisi bilan tekshiriladi	Zarurat bo'lganda AKB almashtiriladi
Cho'tkalarini yeyilishi, osilib holishi yoki kontakt halqalarining yeyilishi	Cho'tka uzeli holati tekshiriladi (prujina kuchi, cho'tka balandligi) va uni chang va ifloslikdan tozalanadi	Cho'tka ushlagich defor masiyalangan holda u almashtiriladi. Ishlab yeyilgan kontakt halqalari yo'niladi
Uyg'otish zanjirida uzilish	Uyg'otish g'altagi uchliklarini kontakt halqalariga kavsharlash sifati tekshiriladi	Uzilib qolgan uchiklar qayta kavsharlanadi. Uyg'otish cho'lg'amida ichki uzilish bo'lsa cho'lg'am yig'ma holda almashtiriladi
Stator cho'lg'aminin birorta fazasida o'ramlararo tutashuv	Statorga nisbatan faza cho'lg'amlari izolyasiyasi sifati ommetrdan tekshiriladi	Uzilish yoki o'ramlararo tutashuv bo'lsa, stator yangisiga almashtiriladi yoki ta'mirlanadi
To'g'irlagich blokining diodi teshilgan yoki uzilgan	Ommetr yoki nazorat lampasi yordami bilan diodlarning to'g'ri va teskari o'tkazuvchanligi tekshiriladi	To'g'irlagich bloki almashtiriladi
Integral kuchlanish rostlagichining ishdan chiqishi	Uyg'otish cho'lqamini birorta uchi "massa" ga ulangan generatorlarda "SH" va (+) klemmalarini uyg'otish cho'lg'aminin ikkitali izolyasiya qilingan uchi generatorlar uchun "SH" va "massa" ni qisqa vaqtda bir-biriga tek-kizilganda voltmeter kattaroq kuchlanishni ko'rsatadi	Kuchlanish rostlagich almashtiriladi
Tebranuvchan yoki kon-taktli tranzistorli kuchlanish rostlagichni	Prujinnaning taranglik kuchi tekshiriladi	Prujinnaning taranglik kuchi sozlanadi

ishdan chiqishi		
<i>Generator ishlagan paytda yuqori darajada shovqin</i>		
Podshipniklarda moyning yetarli emasligi yoki yo'qligi	Podshipniklar holati tekshiriladi	Podshipniklar yuviladi va moylanadi. O'ta yeyilgan podshipniklar almashtiriladi
Seperatorning yemirilishi va podshipnikning tiqilib qolishi, podshipnik tashqi qobig'i-ning qopqog' o'tirgan joyda aylanishi	qo'l bilan rotor valini aylantirib tekshiriladi	Podshipnik va qopqog' almashtiriladi
Qopqog'dagi podshipnikning ishlab yeyilganligi	qo'l bilan rotor valini aylantirib tekshiriladi	Podshipnik va qopqog' almashtiriladi
<i>Generator AKB ni o'ta zaryadlash holati (Elektrolitning "qaynashi")</i>		
AKB nosozligi (akkumulyatorda qisqa tutashuv bor)	Elektrolit zichligi va AKB kuchlanishi tekshiriladi	AKB almashtiriladi yoki ta'mirlanadi
Generator (+) klemmasidan o't oldirish kaliti va kuchlanish rostlagichigacha bo'lgan joyda o'tish qarshiligi ortib ketishi	Zanjirdagi o'tish qarshiligi yoki zanjirning ayrim uchastkalarida kuchlanish o'lchanadi	<i>Kontakt tiklanadi</i>
Elementrlarning teshilishi tufayli kuchlanish rostlagichining nosozligi	Rostlagich o'rniga elektr lampasi ulanganda AKB zaryadlansa, rostlagich ishdan chiqqan	Zaruriyat bo'lsa, rostlagich yangisiga almashtiriladi.

Generatorning tuzilishi va uning ishonchliligini o'rganish asosida tuzilmaviy-sabab-oqibat sxemasi tuziladi. Bu holda quyidagilar aniqlanadi:

- Diagnostikalash ob'ekti: Generator;
- Generatorning tuzilish elementlari: korpus; orqa qopqog; ulagich; ulash vinti; stator; rotor, rotor podshipniki, old qopqog; Shkif
- Elementlarning tuzilish parametrlari: uzatuvchi tarsma tarangligivaakkumulyator klimmasi bilan kontakti, generator cho'tkalarini rotor orasidagi kontakt yo'qolishi, stator cho'lgamini kuyishi, kuchlanish rostlagich elektr sxemasini kuyishi va rostlanganligini buzilishi.

Nosozliklar xarakteristikalarini aniqlash. Tasmaning tarangligi o'lchanadi va har bir markadagi avtomobillar uchun aniq qiymati mavjud. Ampermetr va voltmetrlar orqali generatordagi yuritmalarning izolyatsiyasi, akkumulyator klimmasini oksidlanishi, cho'tkalarini yeyilishi ko'z nazorati va stator cho'lgamlarining kuyishi hid bilish orqali

aniqlanadi. Podshipnik va rotor orasidagi buzlishni shovqinning o'zgarishida aniqlanadi.

Avtomobil haakatlanish vaqtida akumlyatordan tokolishi elektr jihozlari quvvatsizlanishi, o't oldirish jarayonida elektr quvvatni etishmasligi va akumlyator batareykasini tez quvvatsizlanishi bilan namoyon bo'ladi. Ishchi va hamroh jarayonlar bo'yicha diagnostik belgilar quyidagi birliklarda aniqlanadi: tasma tarangligini kamayishi (N), elektr yuklamasini ta'minlash avtomobil ishlab turganda generator kuchlanishi 14V, shovqin quvvati -U, (Vt).

Diagnostik parametr fizik birlik bo'lib, uning yordamida diagnostikalanadigan ob'ektning ishchi yoki hamroh jarayonlarini o'lchash mumkin. Bizning misolda tasma tarangligi - F, elektr ta'minoti yuklamasi - Q yoki shovqin quvvati - U.

Diagnostik parametrlarni o'lchash uchun TXK va JT jarayonlari va avtomobilda qo'llash uchun kichik o'lchamli, murakkab bo'lmagan, xizmatda qulay bo'lgan vakatta aniqlikda o'lchovchi vositalar tanlanadi (MS008 - generatorlar, starterlar va kuchlanish rostagichlarni diagnostikasi uchun jihozi).

Tuzilmaviy parametrlar bilan ifodalangan kerakli nosozliklarning diagnostika parametrlari bilan o'zaro bog'liqligining vizual, qulay va shuning uchun keng tarqalgan modeli bu diagnostika matritsasi yoki nosozliklar jadvali (2.1-jadval).

Diagnostik matritsani tuzish. Diagnostik matritsa ikki qiymatli mantiqiy model bo'lib, me'yoriy qiymatga erishgan tuzilmaviy X va diagnostik S parametrlar orasidagi bog'lanishni ko'rsatadi.

2.2-Jadval

Generatorning tuzilmaviy va diagnostik parametrlari orasidagi bog'lanish diagnostik matritsasi

Tuzilmaviy va diagnostik parametrlar		Tuzilmaviy parametrlarning me'yoriy qiymatlari		
		Generator yurimasi tasmasi tarangligi	Generator yurimasi tasmasi tarangligi;	Podshipnik va rotor orasidagi jipislik;
Diagnostik parametrlarning me'yoriy qiymatlari	Tasma tarangligi;	1*	1	1
	Generatorda hosil bo'layotgan kuchlanish;	1	1	1
	Podshipnik va rotor aylanishidan hosil bo'lgan shovqin.	1	1	0*

Izox: "1" soni mumkin bo'lgan nosozlik mavjudligini bildiradi, "0" soni esa nosozlik yo'qligini bildiradi.

Diagnostika matritsasi nosozliklarning rivojlanish ehtimoli yoki darajasini ko'rsatmaydi, u faqat diagnostika xususiyatlarining kombinatsiyasi asosida nosozliklarni aniqlash ko'rsatadi. Tuzilmaviy parametrlar va diagnostika xususiyatlari o'rtasidagi munosabatlar oldindan o'rnatiladi va diagnostika matritsasiga kiritiladi.

Agar bir vaqtning o'zida bir nechta nosozliklar bo'lishi mumkin emasligi (juda ehtimoldan yiroq) bir xil turdagi ob'yektlarning ishlashini kuzatishlardan ma'lum bo'lsa, uni aniqlash uchun barcha diagnostika parametrlarini o'lchash kerak, matritsa tomonidan "rejalashtirilgan" va taqqoslash natijada diagnostika xususiyatlarining matritsa ustunlari bilan kombinatsiyasi aniqlanib diagnostik parameter va tuzilmaviy parametrlarni bog'ligini va ularni xarakteristikalarini aniqlash mumkinligini ko'rishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. James D.Halderman.AUTOMOTIVE TECHNOLOGY. Principles, Diagnosis, and Service. FOURTH EDITION. Copyright © 2012,2009,2003,1999 Pearson Education, Inc., publishing as Pearson Education, 1 Lake Street, Upper Saddle River, New Jersey 07458
2. Ishonchlilik nazariyasi va diagnostika asoslari: Oliy o'quv yurtlari bakalavrlari uchun darslik./A.A. Tojiboyev, Q.M. Sidiqnazarov, K.I. Ibrohimov, N.V. Kusnetsov, T.: "Extremum-Press" 2015. 296 b.
3. Sh.P.Magdiyev. Avtomobillar texnik ekspluatatsiyasi va servisi. Darslik. Toshkent "NIF MSH" nashriyoti 2021 yil. 308 bet.
4. Avtomobillar texnik ekspluatatsiyasi. Darslik 2-nashr. Q.M. Sidiqnazarov va boshqalar. Toshkent. "Go To Print", 2009. – 560 bet

КРЕДИТНО-МОДУЛЬНАЯ СИСТЕМА И ВЫБОР ДИСЦИПЛИН

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6597293>

Мухаммаджонова Муслимахон Хусанжон кизи

*магистр Наманганского государственного
университета*

Аннотация: В статье представлена информация о значении выбора предметов в обучении в кредитно-модульной системе, выборе предметов в подготовке специалистов, роли учебных планов и программ в кредитно-модульной системе, специфике элективных предметов, преимущества факультативных предметов в кредитно-модульной системе.

Ключевые слова: кредит, модуль, система образования, учебная программа, учебный план, студенты, предметы, дисциплина, специалист.

CREDIT-MODULAR SYSTEM AND CHOICE OF DISCIPLINES

Mukhammadjonova Muslimakhon Khusanjon kizi

*Master of Namangan State
University*

Annotation: The article provides information on the importance of the choice of subjects in education in the credit-modular system, the choice of subjects in the training of specialists, the role of curricula and programs in the credit-modular system, the specifics of elective subjects, the advantages of elective subjects in the credit-modular system.

Key words: credit, module, education system, curriculum, curriculum, students, subjects, discipline, specialist.

Введение. Система образования последовательно развивается в целях воспитания молодежи знаниями и навыками, подготовки специалистов в русле мирового развития. Университеты работают на основе строго определенных учебных планов. Студенты изучают все предметы, указанные в программе, с момента поступления до выпуска.

Возникает вопрос – студенты, обучающиеся в высших учебных заведениях, должны учиться на основе строго определенного типового учебного плана? Возможно ли, что все предметы в программе не соответствуют интересам каждого ученика и планам на будущее?

На самом деле каждый студент лучше знает свои интересы, возможности, какую профессию он будет выбирать в будущем и какие предметы для этого необходимы. Можно заставить ученика сидеть в комнате, но нельзя удерживать его мысли и внимание в комнате.

Анализ литературы и методы. Кредитно-модульная система, являющаяся новинкой для системы образования Узбекистана, представляет собой модель оценивания, основанную на процессе организации образования, наборе модульных технологий обучения и кредитомерности. Поддержание кредитно-модульной системы в целом представляет собой многогранный и сложный системный процесс.

Многие наши узбекские ученые опубликовали методические пособия и статьи по ее содержанию, терминам и понятиям, используемым в системе и организации учебного процесса в кредитно-модульной системе. В частности, в 2020 году Б.Ш.Усманов, Р.А.Хабибуллаев издали учебник «Организация учебного процесса в высших учебных заведениях по кредитно-модульной системе», в котором дана подробная информация о кредитно-модульной системе. В учебнике рассматривается история возникновения и развития кредитно-модульной системы, ее применение и специфика в системе образования различных зарубежных стран, в том числе США, Испании, Швеции, Нидерландов, Великобритании и Японии. А также российские ученые Тимофеев А.А., Ушко Н.А., Ярифа М.А. в статье «Кредитно-модульная система обучения», Рослякова Е.М., Бисерова А.Г., Хасенова К.Х., Байболатова Л.М. дают информацию о кредитно-модульной системе.

Еще одним важным аспектом перехода на кредитно-модульную систему является включение в учебный план предметов по выбору. По системе, на первых курсах обучения студенты смогут выбирать специальные дисциплины исходя из своих интересов, после освоения основных, общепрофильных дисциплин и получения общих знаний в данной области. По кредитно-модульной системе университет предоставляет студентам перечень факультативных курсов, предлагаемых в течение учебного года, и подробную информацию о них. На основе этого списка и информации студенты выбирают предметы, которые им интересны. Этот процесс позволяет каждому студенту в определенном смысле сформулировать свою собственную программу бакалавриата или магистратуры. То есть, если в группе 50 студентов, у каждого из них будет своя программа обучения по интересам.

Количество факультативных предметов нужно будет увеличивать от курса к курсу. Потому что по мере перехода студента с курса на курс он развивается и развивает способность принимать самостоятельные решения. Вузы должны

постепенно предоставлять студентам возможность изучать факультативы вне своих факультетов, т.е. на других факультетах.

Полученные результаты. Практика выбора предметов не только позволяет студентам получить глубокие знания в выбранной ими области, но и служит естественному отбору содержания предметов в учебном плане вуза. Поскольку студенты оставляют предметную программу, не отвечающую их интересам и потребностям, они адаптируют перечень изучаемых ими предметов к требованиям и интересам периода.

В этом случае учителю придется постоянно работать над собой, чтобы его предмет мог привлечь достаточное количество учащихся, постоянно повышать качество уроков, поддерживать значимость предмета для учащихся. В противном случае предмет может выпасть из учебной программы, а учитель может потерять работу. Этот процесс также способствует повышению качества уроков.

Обсуждение. Практика выбора предметов — это практика, доказавшая свою полезность в развитых странах. С этим аспектом связано развитие науки, развитая экономика, потенциал специалистов в них, особенно в сфере образования.

Понятно, что история кредитно-модульной системы, ее появление тесно связаны с практикой выбора предметов. То есть появление кредитно-модульной системы было вызвано практикой выборных наук. Поэтому, если вуз вводит кредитно-модульную систему, но не включает в учебный план выбор предметов, нельзя говорить о том, что вуз работает по кредитно-модульной системе.

Обучение по кредитно-модульной системе – обучение – это еще и формирование у будущего специалиста самых необходимых знаний, умений и навыков. Если студента учат чему-то другому, кроме необходимых по специализации знаний и умений, в результате аспекты специализации у него не формируются в полной мере. Сегодня в учебных программах высших учебных заведений есть много предметов, которые не имеют прямого отношения к специальности студента. Например, в большинстве вузов на 1 курсе, а в некоторых случаях даже на старших курсах преподаются физкультура, религия, этика, эстетика и другие подобные предметы. Хотя эти предметы обычно не связаны напрямую со специализацией студентов, они занимают много места и времени в учебных планах вузов. Кроме того, странно, что студент изучает физкультуру в вузе только 1-й семестр или один год. Как выразился один эксперт, «предположительно, студенту, изучающему физическое здоровье и спорт, достаточно одного семестра или года».

На наш взгляд, большинство этих предметов должны быть специфическими для старших классов школы. Если у студента есть знания и

навыки по этим предметам в школе, какая необходимость повторять их еще раз на уровне вуза? Не лучше ли было бы студенту потратить это время на более глубокое изучение своей области? Правда, такие общие науки, как религия, этика и эстетика, могут сыграть большую роль в формировании личности молодежи, но в настоящее время только 10-20% выпускников школ поступают в высшие учебные заведения. Это означает, что если эти предметы не будут преподаваться в старших классах школы, то у большинства выпускников школ таких знаний не будет. Если такие предметы считать важными для формирования личности молодежи, то целесообразно преподавать их в старших классах школы. Наполнение университетских учебных программ общими, самоповторяющимися предметами, не имеющими прямого отношения к специальности, лишает студента возможности максимально эффективно использовать свое короткое и самое ценное время в университете. В результате много случаев среди выпускников, которые говорят, что их не учили таким вещам в университете после прохождения практики.

В кредитно-модульной системе ECTS университеты должны заранее четко определить цели каждой программы бакалавриата и магистратуры. То есть перед созданием учебного плана по той или иной специальности они обязаны задать себе следующие вопросы:

- Какого специалиста мы хотим подготовить?
- Какими именно знаниями должны обладать наши выпускники, что они должны понимать и что они должны уметь делать после выпуска?

Поскольку каждая программа бакалавриата и магистратуры отличается, естественно, что и цели будут разными.

То есть университеты должны заранее четко определить цели каждой учебной программы бакалавриата и магистратуры в виде знаний, навыков и компетенций, которые им необходимо будет приобрести в рамках программы магистратуры. На языке кредитно-модульной системы это называется Program Learning Outcomes. После того, как цели учебной программы будут установлены, только предметы, которые служат этим целям, теперь будут сохранены или включены в программу, а остальные предметы должны будут покинуть программу.

Поэтому, чтобы позволить вузам свободно формировать свои учебные планы, исходя из потребностей экономики, рынка труда и обучающихся, Кабинет Министров внес изменения в Постановление «Об утверждении государственных образовательных стандартов высшего образования» от 16 августа 2001 г. Вполне вероятно, что стандарт, разработанный 19 лет назад, не будет соответствовать современным требованиям. Ведь по мере изменения запросов экономики и рынка труда вузы также должны иметь возможность

регулярно оценивать свои учебные программы и при необходимости вносить в них изменения.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрда қабул қилинган “Таълим тўғрисида”ги ЎРҚ-637-сонли Қонуни.
2. Усмонов Б.Ш., Хабибуллаев Р.А. Олий ўқув юртларида ўқув жараёнини кредит-модуль тизимида ташкил қилиш. Ўқув қўлланма. Т.: “Tafakkur” нашриёти, 2020 й. 120 бет.
3. Ўринов В. Ўзбекистон Республикаси олий таълим муассасаларида ECTS кредит-модуль тизими: асосий тушунчалар ва қоидалар. Ўқув қўлланма. Нью Брансвик Университети, 2020 й.
4. Ibragimov A. A. et al. THE ART OF MUSIC DURING THE KHIVA KHANATE //НОВЫЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ. – 2022. – С. 55-56.
5. Sultonova Nurkhon Anvaronva, MKK Kizi - Eurasian Research Bulletin, Developing the Intellectual Power of Preschool Children Through Developing Technologies. 2022
6. Султонова Нурхон Анваровна (Кўқон, Ўзбекистон). ИНТЕРФАОЛ МЕТОДЛАРНИНГ ТАЪЛИМ ВА ТАРБИЯ ЖАРАЁНИДАГИ. ЎРНИ ВА ИМКОНИЯТЛАРИ. modern scientific challenges and trends - iSciencteh[https://sciencecentrum.pl/uploads/2018/05/4/3 \(105-108 6\)](https://sciencecentrum.pl/uploads/2018/05/4/3/105-1086)

OYBEKNING “NAVOIY” ROMANI TO‘G‘RISIDA MULOHAZALAR

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6597301>

Feruza Muminova

BuxDU Adabiyotshunoslik:

o‘zbek adabiyoti mutaxassisligi

1-kurs magistranti

Annotatsiya: *Mazkur maqolada serqirra ijodkor Oybekning “Navoiy” romani va ijodkor mahorati to‘g‘risida fikr boradi. Unda Navoiy obrazi, uning insonparvarligi va davlat arbobi ekanligi mahorat bilan tasvirlangan.*

Kalit so‘zlar: *roman, insonparvar, obraz, sujet chiziqlari, Navoiy, Jomiy, Husayn Boyqaro.*

XX asr o‘zbek adabiyotining buyuk va yorqin siymolaridan biri Muso Toshmuhammad o‘g‘li Oybekdir. Oybek- serqirra ijodkor, uning faoliyat qirralarini birma-bir sanash bir maqola doirasida imkonsiz. Lekin bir chiroyli misol bor: “Uning boy adabiy merosi 20 jildlik «Mukammal asarlar to‘plami» dan joy olgan. O‘rni kelganda eslatib o‘taylikki, o‘zbek adabiyoti tarixida hozirga qadar faqat ikki ulug‘ ijodkorninggina shunday to‘plami nashr etilgan: Alisher Navoiy va Oybek”. Bu misolni bejiz keltirmadim. Oybek ijodida Alisher Navoiy dahosiga hurmat va sadoqat alohida ahamiyat kasb etadi. Oybek Alisher Navoiyga

bag‘ishlab roman, qissa va ikkita doston yaratdi: “Navoiy” romani, “Bola Alisher” qissasi, “Navoiy”, “Guli va Alisher” dostonlari adibning buyuk shoirga ehtiromidir.

Oybek Navoiy hayoti va ijodi bilan 30-yillar arafasida faol qiziqqa boshladi. U shu yillarda Yazdiy, Koshifiy, Qazviniy, Muhammad Tolib, Abdurazzoq Samarqandiy, Vosifiy, Mirxond singari tarixchi olimlarning asarlarini qunt bilan o‘rganishga kirishdi. Oybek 1940-yil 6-yanvarda «Navoiy» romani ustida ish boshlab yubordi va uni 1942-yilning qish oylarida tugatdi. Roman turli muhokamalardan o‘tib, 1944-yilda nashr etildi. Oybekning asosiy maqsadi Navoiyning ulug‘ inson, shoir va davlat arbobi sifatidagi obrazini yaratish edi. Oybekning talqinicha, Navoiy siymosining ana shu uchala qirrasini o‘zaro birlashtirib turadigan «magnit maydoni» uning insonparvarligidir. Oybek Navoiyning insonparvar shoir va davlat arbobi sifatidagi obrazini yaratish uchun asarga tarixiy shaxslar obrazi bilan birga badiiy to‘qima obrazlarni ham kiritgan. Bular, birinchi navbatda, Navoiyning shogirdi Sul-tonmurod, uning do‘sti Arslonqul va uning sevgilisi Dildordir. Bular roman voqealaridan oddiy xalq vakillari sifatida ishtirok etib Navoiyning ulug‘ inson, shoir va davlat arbobi sifatidagi obrazini ochishga ko‘maklashadi. Husayn Boyqaro, Jomiy, Behzod,

Nizomulmulk, Majididdin singari o'nlab qahramonlar esa Oybek asariga to'ppa-to'g'ri tarix sahifalaridan kirib kelgan. Oybek bu qahramonlar obrazini yaratishda tarix haqiqatiga suyangan.

Roman XV asrdagi Movarounnahr hayotidan olingan. Bu hol adibning shu davrdagi tarixiy sharoitni, Navoiy va Husayn Boyqaro, Navoiy va Jomiy, Navoiy va xalq o'rtasidagi munosabatlarni badiiy mujassamlashtirishni taqozo qilgan, albatta. Oybek shu mavzularni badiiy yoritish jarayonida Navoiy obrazining eng muhim qirralarini ochishga intilgan.

Oybek romanda Navoiy siymosi va u yashagan tarixiy davrni tasvirlash orqali zamondoshlarini o'tmishdagi achchiq voqealardan saboq, xalq va vatan manfaati yo'lida yashab, ijod qilgan ulug' siymolar va ularning ajoyib fazilatlaridan esa ibrat olishga chaqiradiki, xuddi shu narsada asarning ma'rifiy va tarbiyaviy ahamiyati yotadi. Shunday qilib, romanda, bir tomondan, Navoiy – Boyqaro – Jomiy – Sultonmurod – xalq, ikkinchi tomondan esa, Arslonqul – Dildor sujet chiziqlari tasvirlanadi. Adib bu har ikkala sujet chizig'ini shunday ustalik bilan birlashtirib yuborganki, kitobxon ularni yaxlit badiiy qatlam sifatida ijro etadi. Xullas, Oybek ulug' o'zbek shoiriga bag'ishlangan romanini shunday shohi ipaklar bilan tikkanki, bunda adibining tanlangan mavzu va qahramonga bo'lgan muhabbati yaqqol sezilib turadi.

Romanning ahamiyati haqida gapirganda buyuk olim va munaqqid Ozod Sharafiddinovning quyidagi fikrlarini keltirmoqchiman:

“O'tgan asrning 40-yillarida — Navoiy tavalludining 500 yilligini nishonlashga qaror qilinganda, hali xalq Navoiy siymosi bilan unchalik tanish emas edi. Xondamir, Vosifiy kabi o'tgan ulug' muarrixlarning asarlarini hisobga olmaganda, Alisher Navoiy haqida ma'lumot beradigan tayinli asarlar yo'q edi. Buning ustiga yaqindagina yozuvini o'zgartirib, yoppasiga savodsizga aylangan xalq uchun uning tishi o'tadigan yozuvda Navoiy asarlari nashr etilganicha yo'q edi. Xullas, Oybek romani keng xalq ommasiga Navoiyning siymosi, qiyofasi va ijodi haqida, aytish mumkinki, ilk marta atroflicha tasavvur berar edi. Hatto qay bir nuqtalarda biz bugunga qadar ham Navoiyni shu roman orqali tasavvur qilamiz”¹

Oybekning “Navoiy” romani haqida ko'plab tadqiqotlar, maqola va ilmiy ishlar yozilgan. Lekin mening nazarimda, hali qiladigan ishlar ko'p. Ulug' insonlarning qiyofasi, fe'l-atvori va hayotiga qiziqish har doim ham kuchli bo'lgan. Jumladan, Alisher Navoiy siymosiga va shuningdek, Oybek va yaratgan asarlarga ham qiziqish hech qachon so'nmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Sharafiddinov O. Iste'dod jilolari. Adabiy portretlar. T: Adabiyot va san'at. 1976.

2.Nazarov B.,Rasulov A., Axmedova Sh., Qahramonov K. O'zbek adabiy tanqidi tarixi.T: Tafakkur qanoti.2012

KO'YLAK ETAGINI TIKISH. KO'YLAKKA OXIRGI ISHLOV BERISH.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6597309>

Raxmatova Ra'no Qarjavovna
Tashkent shahar yashnabod tumani
244-maktab texnologiya (Qiz bolalar)
fani o'qituvchisi

Annotatsiya. *Usbu maqolada tikuvchilikda muhim hisoblangan ko'ylak etagini tikish usullari hamda ko'yakning tayyor holga kelishidagi ohirigi ishlov berish masalalari ko'rib chiqilgan. Shuningdek, maqolada ko'ylak haqida tushunchalar hamda uning tikish bosqichlari haqida ham ayrim fikr-mulohazalar yuritilgan.*

Kalit so'zlar. *Ko'ylak, tikish, chok, ishlov berish, uslub, dastgoh, texnologiya, igna, ip, mahsulot, tikuvchi.*

СШЬЕМ ЮБКУ ПЛАТЬЯ. ОТДЕЛКА РУБАШКИ.

Аннотация. *В данной статье рассмотрено, как сшить юбку, что немаловажно в шитье, а также окончательная обработка юбки, когда она будет готова. В статье также дается некоторое представление о концепции рубашки и этапах ее шитья.*

Ключевые слова. *Рубашка, шитье, шитье, обработка, фасон, станок, технология, игла, нитки, изделие, портной.*

SEW THE SKIRT OF THE DRESS. FINISHING THE SHIRT.

Annotation. *This article discusses how to sew a skirt, which is important in sewing, as well as the final processing of the skirt when it is ready. The article also provides some insights into the concept of the shirt and its sewing steps.*

Keywords. *Shirt, sewing, sewing, processing, style, machine tool, technology, needle, thread, product, tailor.*

KIRISH

Bugungi kunda xalqimizning ilmiy salohiyati, imkoniyatlari bilan birgalikda umumiy soni ham o'sib borayabdi va shunga monand ravishda moddiy ehtiyojlari ham oshib borayapti. Ularning moddiy ehtiyojlarini har tomonlama qondirish masalasini hal qilishda tikuvchilik ishlab chiqarish korxonalarini zimmasiga ham muhim vazifalar yuklanadi. Bu vazifalarni bajarish uchun kiyimlarni modellashtirish, mukammallashtirish,

ishlab chiqarishga yangi texnologiyalarni joriy qilish, tikuvchilik korxonalarini eng yangi jihozlar bilan ta'minlash talab qilinadi. Hozirgi vaqtda tikuvchilik ishlab chiqarishi juda keng tarmoq bo'lib, unda avtomatlashtirish va mexanizatsiyalashtirishning ilg'or vositalaridan, kompyuter texnikasidan, fan va texnika yutuqlaridan keng foydalaniladi. Bularning hammasi tikuvchi mutaxassislardan yuqori bilimli bolishni, mahorat va malaka orttirishni talab qiladi. Xususiy mulkchilikka keng yo'l berilishi natijasida kichik va o'rta korxonalar, xususan tikuvchilik korxonalari rivoj topayotganligi bu talabni yanada oshirib yuboradi. Bu vazifalarni bajarish uchun kadrlar tayyorlash masalasiga alohida e'tibor berish lozim. Tikuvchilik korxonalari uchun mutaxassislar bugungi kunda maktablarning o'zida tayyorlanayotganligi ham quvonarli holat hisoblanadi.. Shuningdek, kasb ta'limi bo'yicha tayyorlanayotgan talabalar kiyimlarni yakka buyurtma asosida va ommaviy tarzda ishlab chiqarishda yangi zamonaviy texnologiyalarni qo'llab, zamonaviy asbob-uskunalar va moslamalardan foydalangan holda barcha talablarga javob beradigan mahsulotlar tayyorlashni bilishi zarur.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Tadqiqotni yoritishda biz bir qator adabiyotlarni o'rganib tahlil qilib chiqdik. Jumladan M.Sh. Jabborovning "Tikuvchilik texnologiyasi" kitobida tikishning texnologiyasi, uning bichish uslublari haqida ma'lumotlar berib o'tilgan. A.T. Truxanovning "Tikuvchilik texnologiyasi asoslari" nomli kitobida ham tadqiq etilayotgan mavzu yuzasidan juda ham muhim ma'lumotlar berib o'tilgan. I.N. Litvinova, Y.A. Shaxovalarning "Ayollar ust kiyimini tikish" nomli kitobida ayollar ko'ylagining tikish uslublari etak qismi va yakunlovchi qismlari haqida juda ham mazmunli fikrlar berib o'tilgan. Y.V. Glinskayaning "Azbuka vishivaniya" Gaipova N.S, Ismatullayeva M.Z, Axmetova A.S, X.Z. Ismatullayevalarning "Tikuvchilik texnologiyasi asoslari" nomli kitobi ham tadqiq etilayotgan mavzu yuzasidan juda ham muhim manba bo'lib hizmat qildi. Shuningdek, internet manbalaridan www.ziyonet.uz, www.pedagog.uz, www.natlib.uz kabi web saytlardan ham foydalanildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Avvalo mavzuni tadqiq etishda oldin kiyim nima degan savolga javob berib o'tish lozim.

Kiyim - bu materiallarning odam tanasidagi qobiq sistemasi bo'lib, tanani iqlim ta'siridan saqlaydi va odamning o'ziga xos ba'zi xususiyatlarini namoyon qiladi. Kiyim kishilik jamiyati rivojlanishining ilk bosqichlarida paydo bo'lgan va jamiyat taraqqiyotiga mos ravishda rivojlanib, o'zgarib kelgan. U ijtimoiy tuzum, texnika va iqtisodiyot taraqqiyoti, xalqlar milliy madaniyati xususiyatlarini, turmush tarzi, iqlim sharoiti, badiiy did va an'analarini o'zida aks ettiradi. Kiyim deganda ich kiyim, ustki kiyim, bosh kiyim, qo'lqop, poyafzal kabilarning keng kompleksi tushuniladi.

Tikuvchilik buyumlariga kiyimdan tashqari uy-ro'zg'or buyumlari (dasturxon, sochiq, ko'rpa - yostiqlik jildlari) texnik buyum va anjomlar (avtomobil g'illoflari va yopqichlari, chodirlar, qoplar) kiradi. Kiyim o'z navbatida maishiy va ishlab - chiqarish kiyimlariga bo'linadi. Maishiy kiyimlarga kundalik kiyim, tantanali kiyim, uy kiyimi, sport kiyimlari, shuningdek ich kiyimlar, korset buyumlari, cho'milish kiyimi, bosh kiyimlar kiradi. Ust kiyim ich kiyim va korset buyumlari turkumidagi kiyimlar ustidan kiyiladigan kiyimlardir, unga palto, plash, pidjak, nimcha, jaket, ko'ylak, xalat, bluzka, yubka, erkaklar ko'ylaklari, kombinezon va shimlar kiradi.

Kiyim tikish jarayoni uch asosiy bosqichdan iborat:

1. Model, konstaiksiya va andazalar tayyorlash;
2. Gazlamani tikishga tayyorlash va bichish (ya'ni tayyorlov - bichish uchastkasidagi ishlar);
3. Buyumni tikish va bezash. [1,35]

Kiyimlarni ko'plab ishlab chiqarish uchun buyumlarning modellarini yaratish va loyihalash bilan modalar uyi, texnika, tajriba laboratoriyalari, ayrim korxonalarda esa yuqori malakali rassom - modelerlar va konstaiktorlari bo'lgan eksperimental sexlar modalar uyi rahbarligida shug'ullanadi. Buyumlarni konstruksiyalash ular konstruksiyasini yaratish jarayonidan iborat. Konstruksiya buyumning haqiqiy kattalikdagi chizmasi bo'lib, unda qirqimlar bo'yicha detallarning tutashish joylari va tikish usullari ko'rsatiladi. Andazalar, texnik hujjatlar va modellarning namunalari tikuvchilik fabrikasiga keltiriladi. Har bir tikuvchilik korxonasida tikish jarayonida kiyim uchta asosiy uchastkadan; eksperimental sex, tayyorlov-bichish uchastkasi va tikuv sexidan o'tadi.

Fabrika eksperimental sexi xodimlarining vazifalari:

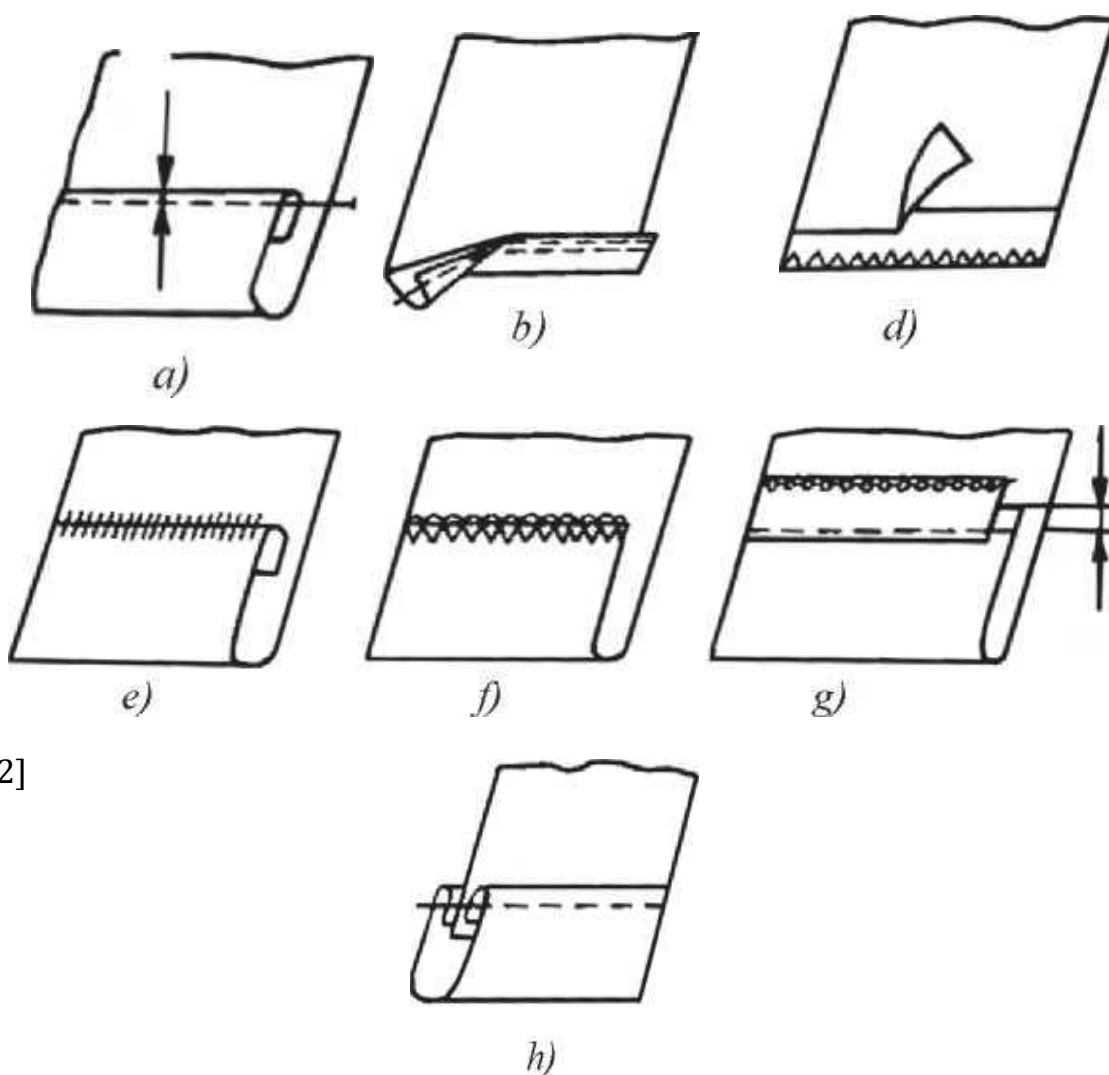
- modalar uyidan modellar namunalari, kiyim andazalarini va texnik hujjatlarini olish;
- andazalarni tekshirish; ko'paytirish va tayyorlash;
- andazalarni aralash joylashtirish uchun razmer va roslarni birlashtirish;
- andazalarni ekspremental yo'l bilan joylashtirish va gazlama sarfi normasini aniqlash;
- trafaretlar tayyorlash;
- ishlab chiqarishda gazlamalardan tug'ri foydalanishni nazorat qilishdan iborat.[2,25]

Tayyorlash sexida gazlamalar qabul qilinadi va saqlanadi, sifati tekshiriladi, gazlama to'plari uzunligi o'lchanadi va saralanadi, to'shamalarga gazlama tanlanadi, to'shamalarning ustki qavatlarini bo'rlanadi. Bichish sexida gazlamalar to'shaladi, to'shama bolaklarga qirqiladi, buyum detallarini qirqib olinadi, bichish sifati tekshirilib, bichilgan detallar to'plab qo'yiladi. Tikuvchilik sexida choklaydigan va maxsus mashinalar, shuningdek namlab - isitib ishlov beradigan uskunalar bilan

jihozlangan texnologik potoklarda kiyim tikiladi. Yirik korxonalarda pardozlash sexida namlab - isitib ishlash operatsiyalari bajariladi, natijada tayyor kiyim tovar ko'rinishini oladi. Pardozlash sexidan kiyim tayyor maxsulotlar omboriga jo'natiladi.

Kiyim tikish jarayoni aynan manashu tartibda amalga oshiriladi. Endi bevosita tadqiq etilayotgan ko'ylak etagini tikish va tikishni yakunlash bosqichiga to'xtalsak.

Ko'ylak etagini tikish uchun uning old bo'lagi bilan orqa bo'lagi o'rtasidan buklanib va yon choklari, vitachkalari, taxlamalari, bel choki to'g'ri keltirilib, stol ustiga yozib qo'yiladi.

[3,42]

Etagingning ustiga andaza qo'yilib, ikkita chiziq tortib bo'rlanadi. Ulardan birinchisi bo'ylab etak qirqib tekislanadi, ikkinchisi bo'ylab esa etak ichkariga bukiladi.

Ko'ylakning choklari kertiladi va etagingning bukish haqidan 2-4 sm yuqorisigacha yorib dazmollanadi. Ko'ylak etagi kengaya bormay, to'g'ri tushgan bo'lsa, uni bo'rlab

o'tirmay buklaydigan moslamasi bor universal mashinada tikiladi (5.64-a rasm). Chok oxiri esa moslamasiz tikiladi.

Klesh etakli kiyimlar etagini oldin belgilangan chiziq bo'yicha bukib, ikkita baxyaqator yuritib, ko'klab olinadi (5.64-b rasm). Bunda birinchi baxyaqator buklangan ziydan 1 sm oraliqda, ikkinchisi esa bukish haqi qirqimini ichkariga qaytarish bilan bir vaqtda shu qayrilgan ziy bo'ylab yuritiladi.

Zich to'qilgan gazlamalardan va velvet-kord tipidagi ip gazlamalardan tikilgan ko'ylaklar, shuningdek, plisse, gofre yubkalar etak qirqimlari yo'rmab qo'yiladi (5.64-d rasm). Ko'ylak etagining bukish haqi belgilangan chiziq bo'ylab bukilib, yashirin baxyali mashinada tikib qo'yiladi (5.64-e rasm).

Ko'ylakning etagi ochiq qirqimli bukma chok bilan ham ishlov berilishi mumkin, bunda avval ochiq qirqim yo'rmab olinadi, so'ngra etak tikib qo'yiladi (5.64-f rasm).

Titiluvchan gazlamadan tikiladigan ko'ylak etagiga maxsus tasma ulab, keyin asosiy detalni teskarisiga bukib maxsus mashinada tikish mumkin (5.64-g rasm).

Kiyim etagiga bezak mag'iz yoki beyka qo'yib tikiladigan bo'lsa (5.64-h, rasm), maxsus buklagich yordamida bir ignali yoki qo'sh ignali mashinada bostirib tikiladi, yoki universal mashinada oldin kiyim etagining teskarisiga mag'iz o'ngini qo'yib, ulab olinadi.

Keyin mag'izning asosiy detal o'ngiga qaytarib, ochiq qirqimini bukib bostirib tikiladi.

Ko'ylakda chizmalar mo'ljallangan bo'lsa, andaza qo'yib izma joylari belgilanadi va maxsus mashinada yo'rmaladi. Ipli izmalar 3-4 qavat 104 ip tortib, keyin uni xalqa qaviq solib yo'rmash yo'li bilan qo'lda hosil qilinadi. Bunday chizmalarining uzunligi tugmalar o'lchamiga bog'liq bo'ladi.[4,71] Temir ilgaklarning izmalari esa 0,4-0,5 sm bo'ladi, kiyimni tikib bo'lgandan keyin ortiqcha iplar qirqib tashlanadi, ko'ylakning o'ngidagi bo'rlangan chiziqlar o'chirib tashlanadi. Namlab - isitib ishlov berish uchun oldin detallarning (bort, belbog', yoqa) chetlari namlab to'g'rilanadi va batamom quriguncha dazmollanadi. Kiyimning choklari yorib dazmollanadi, taxlamalari, bo'rtma choklari dazmollanadi. Ko'ylaklarni so'ngi dazmollashni bug'li havo manekenida bajarish ham mumkin. Ko'ylak teskarisidan dazm ollanadigan bo'lsa, dazmol mato ishlatilmaydi. O'ngidan esa oq gazlamadan dazmol matoq o'yib dazmollanadi. Yoqa, manjet, belbog'lar ostki tom onidan dazmollanadi.

TAKIF VA TAVSIYALAR

Tadqiq etilayotgan mavzuni yoritib berish asnosida biz bir qancha taklif va tavsiyalarn ishlab chiqidik. Jumladan:

1. Eng avvalo texnologiya sinf honalarini zamonaviy tarzda jihozlar va ularni ishlatish ko'nikmasiga ega bo'lish

2. Pedagoglar tomonidan dars mashg'ulotlarini imkoni boricha amaliy mashg'ulotlar bilan nazariy mashg'ulotlar uzviyiligini ta'minlash

3. Har bir o'quvchi bilan individual tarzda ishlash

4. Turi hil ishlab chiqarish fabrikalariga, turli hil sexlarga ekskursiyalarni tashkil etish

5. O'quvchilarning tayyorlagan mahsulotlarini bozor rastalariga olib chiqish va qaysidir ma'noda ularda rag'batni hosil qiish

6. O'quvchilarning bo'sh vaqtlarini mazmunli tashkil etish maqsadida turli to'garaklarni tashkil etish.

7. Ishlab chiqarish, biznes sohasi vakillari bilan davra suhbatlari, master klaslar tashkil etish kabi jihatlar o'ylaymizki, o'quvchi yoshlarga texnologiya faniga nisbatan qiziqishni oshirishga hizmat qiladi.

XULOSA

Yuqoridagi fikrlardan xulosa qilib aytadigan bo'lsak, ko'ylak etagini tikish va ko'ylakka oxirgi ishlov berish anchayin murakkab jarayon hisoblanadi. Maktab o'quvchi qizlariga ko'ylak tikish usullari, ayniqsa etak qismini tikish va yakunlash bosqichlarini o'rgatishda texnologiya fani o'qituvchisidan mahorat, qunt va sabr kerak bo'ladi. Chunki habr bir o'quvchi qizga ushbu qismni o'rgatish pedagogdan yuqoridagi sifatlarni talab qiladi. Shiningde, bugungi kunda texnologiya darslarini olib borishda texnologiya honasining muhim zaruriy vosita va texnikalar bilan jizohlanganligi ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda tadbirkorlikka muhim e'tibor berilayotganligi sababli, har bir tadbirkorga malakali ischi hodimlar zarur. Muhtaram Prezidentimizning farmon va qarorlari bilan maktablarda texnologiya darslari zamon bilan hamnafas ravishda olib borilmoqda. Zero, Prezidentimiz ta'kidlaganlaridek, maktabning har bir o'quvchisi dargohni tamomlayotganidan kamida bitta kasbni egallashi zarur. O'ylaymizki, bugungi tadqiqot mavzuyimiz barcha texnologiya fani pedagoglari hamda ushbu sohaga qiziquvchi o'quvchi-yoshlar uchun muhim manba bo'lib hizmat qiladi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

1. Jabborova M .Sh. "Tikuvchilik texnologiyasi". Toshkent.: "O'zbekiston". 1994y.

2. Truxanova A.T. "Tikuvchilik texnologiyasi asoslari". Toshkent.: "O'qituvchi". 1996 y.

3. Litvinova I.N., Shaxova Ya.A. "Ayollar ust kiyimini tikish" Toshkent.: "O'qituvchi". 1997 y.

4. Glinskaya Ye.V. "Azbuqa vishivaniya" Toshkent.: "Mehnat". 1994 y.

5. N.S. Gaipova, M.Z. Ismatullayeva, A.S. Axmetova, X.Z. Ismatullayeva "Tikuvchilik texnologiyasi asoslari", Toshkent.: "O'zbekiston tozuvcilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi" 2006 yil

6. www.ziyonet.uz

7. www.pedagog.uz

8. www.natlib.uz

FORMATION OF SPIRITUAL EDUCATION INDICATORS IN 1-4 TH GRADE STUDENTS

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6597328>

Saidova Parvina Mirzo qizi

*is a graduate student of Termez State University,
Faculty of Social Sciences*

Annotation. *This article discusses the content of the formation of indicators of spiritual education in students in grades 1-4, its current state.*

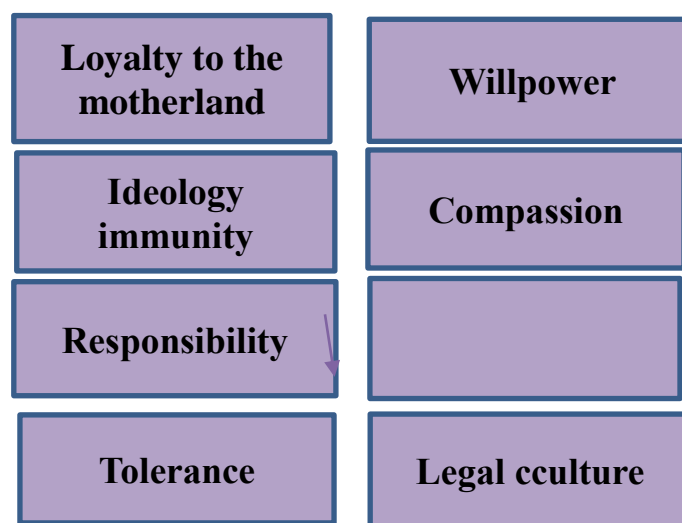
Keywords: *upbringing, morality, spirituality, spiritual upbringing, education, indicators of spiritual upbringing, harmonious personality.*

Introduction. At a time when new reforms are being implemented and developed, it is necessary to emphasize the attention paid to education in the country. Upbringing and education are inseparable, these two processes are organized only on a mutually harmonious, continuous basis. It cultivates patriotic youth with a broad outlook and thinking, a modern profession. Theoretical and practical assistance to young people who are the builders of our future in acquiring knowledge, skills and abilities will pave the way for a more prosperous life tomorrow. We are stepping in line with new ideas and plans in the new Uzbekistan. These rapid steps will show their promising results in the near future.

The main part. It is also bearing fruit in the wide-ranging reforms in our society. In accordance with the Resolution of the Cabinet of Ministers No. 1059 of December 31, 2019 "On approval of the Concept of continuous spiritual education and measures for its implementation", the priorities of the Action Plan for the implementation of the Concept of continuous spiritual education marked. The purpose of the concept is to gradually form age-appropriate social skills and qualities necessary for an independent and happy life in the younger generation. To achieve this goal, the following tasks are required:

- Development of science-based indicators for the assessment of spiritual and moral education;
- effective use of the achievements of national and modern pedagogy in the upbringing of children;
- Regularly improve the knowledge and skills of educators as well as students;
- Spiritual education is based on the principles of gradual development and continuity.

According to him, the effective implementation of tasks, especially in the field of youth education, providing them with the basic competencies necessary for a peaceful life; development of science-based indicators for the assessment of spiritual education; Continuing the process of upbringing, based on the principles of continuity, first of all, the correct organization of the mother's pregnancy, spiritual upbringing of infants and children, parents, educators in the implementation of continuous spiritual upbringing from pregnancy to 30 years , a number of priorities, such as the development and implementation of a mechanism for mutually beneficial cooperation between teachers, continuing education institutions and the community. The concept states that our students should have the following spiritual and moral qualities from childhood (figure 1):

Figure 1. Spiritual and moral qualities (competencies) specified in the "Concept of continuous spiritual education".

The Concept of Continuing Spiritual Education covers the following stages:

the first stage - in families (on the basis of two periods: the first period - the fetal period, the second period - the period from birth to 3 years);

second stage - preschool education from 3 to 6 (7) years;

the third stage - in the system of general secondary education (on the basis of two periods: the first period - 7 (6) - 10 years of primary school, the second period - 11 - 17 years of middle and high school);

the fourth stage - young people working and not engaged in production, as well as in the system of secondary special vocational and higher education institutions (on the basis of two periods: the first period - secondary special vocational and young people not covered by higher education, as well as those engaged in production and

not employed - 17 - 30 years, the second period - students of secondary special vocational, higher education institutions 15 - 22 (24) years old).

Our research topic covers the first phase of the third phase of the Concept - 7 (6) - 10 years of primary school. The formation of indicators of spiritual education in students in grades 1-4 today further increases the responsibility of the leadership of educational institutions, teachers. It assigns them the task of working tirelessly to increase the effectiveness of the tasks assigned to them. Students diligently study the knowledge, skills, and competencies imparted by the teacher. In order to teach, a teacher must first have thorough knowledge, high qualifications, skills and competencies with professional and life experience.

The teacher should take into account the following when educating students:

1. Taking into account the relevance of education to the mentality and age of students;
2. To study the impact of students' mental and spiritual relationships;
3. Literacy, art and skills of the teacher;

The determination of spiritual and moral qualities takes place on the basis of the following general content:

- The spiritual and moral level of students is reflected in the process of social relations, its approach to society, the environment and nature;
- The level of spiritual and moral development of students depends on the level of socio-spiritual development of society;
- The spiritual and moral development of students is the result of continuous, systematic education, organized on the basis of a combination of objective and subjective conditions;
- The spiritual and moral development of students leads to positive results in the establishment of social relations;

Spiritual education is the unification of spiritual consciousness, the development of moral feelings, and the formation of behavioral skills and habits. The purpose of spiritual and moral education depends on the requirements of society, which in turn depends on the level of development of the productive forces and the work of teaching and educating young people in society to form a moral and religious belief in the younger generation. should serve to educate them in the spirit of boundless devotion to the Motherland.

The primary school teacher performs the following tasks in the spiritual and moral education of students:

- a) Fostering students' commitment to society and the country;
- b) Fostering an ethical attitude to work;
- c) Ethical treatment of others;

d) Fostering a moral attitude towards oneself and one's behavior;

Spiritual and moral education is a process of formation of spiritual and moral consciousness, giving students a structured knowledge of the essence of spiritual and moral relations, creating in them the need to acquire spiritual and moral knowledge. It must be organized in a consistent, continuous, systematic manner.

The organization of spiritual and moral education of students is a holistic process aimed at a specific goal, in which the following pedagogical tasks are solved:

1. Students are introduced to the essence of spiritual and moral norms and ethical relations and their importance in the life of society.

2. To create in students the need to acquire spiritual and moral knowledge, to determine the spiritual and moral consciousness.

3. To instill in students positive spiritual and moral qualities (knowledge, diligence, humility, humanity, love, devotion to the Fatherland, respect for parents and adults, generosity, devotion to duty, etc.).

4. Decide on the moral, ethical, character and will of students.

5. Formation of spiritual and moral culture of students.

The current state of formation of indicators of spiritual education in students of grades 1-4. At the heart of the reforms being carried out in our country today, the main goal is to bring up the younger generation in a fully developed and harmonious way. All the reforms in the field of education are aimed at improving the spiritual image of our children. It is necessary to recognize the implementation of the laws developed by our state in the development of young people as well-rounded individuals.

One of the most important tasks is to determine the formation of indicators of spiritual education in students in grades 1-4. We study the extent to which these aspects are formed in students of grades 1-4 in Termez city 16, 13 - general secondary school and Uzun district 5, 9 - general secondary school, which is the object of our research. We learned. From the observations made during our observations, we can say that in some students, real self-esteem, lack of high goals, mobilization for self-study, will, perseverance, diligence, we see that the qualities of action are not sufficiently developed, that their moral relations are not good, and that these aspects also harm the quality of education. It also poses a number of challenges for our young people, who are entering independent life, to find their place in life, to make independent, positive decisions, and to become active individuals who benefit society.

With the implementation of large-scale reforms, the subject of "Education" has been included in the curriculum of secondary schools from the 2020-2021 academic year. The main essence of this science is to inculcate the qualities of spiritual education from an early age, to provide students with thorough knowledge, to strengthen the motivation for success, to teach diligence, career guidance, cooperation, the process of socialization with adults, national values. The study covers a number of tasks, such as

the use of the rich scientific heritage of the ancestors, the development of spiritual and moral skills and abilities. It is the duty of today's parents, teachers and educators to inculcate spiritual and moral values in young people.

During our observations, we reviewed the "Education" textbooks for students in grades 1-4. Indicators of spiritual education are included in the textbooks. It explains the methods of pedagogical influence, gives examples by example. In the textbook for primary school, we found the following indicators of spiritual education (Table 1):

Indicators (criteria) of spiritual education			
1.	Loyalty to the motherland	0.	Respect for parents
2.	Greeting etiquette	1.	Remembering people
3.	Knowledge	2.	Perseverance
4.	Etiquette of talking on the phone	3.	Hard work
5.	Good manners	4.	Caution
6.	Common sense	5.	Dress culture
7.	The etiquette of sitting around the table	6.	Freedom
8.	Behavior in a public place	7.	Human etiquette
9.	Courage and bravery	8.	Graciousness
10.	Patriotism	9.	Respect for the elderly
11.	Reading	0.	Neighborhood etiquette
12.	Doing good	1.	Public transport etiquette
13.	Adamant	2.	Discipline
14.	Honesty	3.	Harmony
15.	Honesty	4.	Humanity
16.	Respect for the mother		Hospitality

	tongue	5.	
17.	Savings	6.	Friendship
18.	Success	7.	The etiquette of giving and receiving gifts
19.	Obey the law	8.	Pilgrimage etiquette, etc.

Table 1. Indicators of spiritual education included in the textbook "Education" for primary school students (grades 1-4) of general secondary schools.

This table shows the indicators of spiritual education, which primary school students will master during the school year under the guidance of a teacher. In this case, the greatest responsibility falls on the teacher, who must always work on himself, to create new knowledge, to bring students to spiritual maturity, to bring them up as perfect human beings. At the heart of this work is the belief that the "beautiful character" - the "spiritually mature" people - will always be recognized. Along with educators, parents are also responsible for the expected results in this regard. The responsibility of educators is especially important in educational institutions. The research topic we are conducting leads to high rates of formation of spiritual education in primary school students. To further develop this process, we recommend a model for the formation of indicators of spiritual education. Through this model, students develop spiritual and moral competencies. In the future, they will be recognized as exemplary, well-rounded students with developed spiritual competence.

Conclusion. The formation of spiritual education in primary school students, in turn, requires teachers to develop their own spiritual maturity, the theory of spiritual and moral education, as well as spiritual and moral education in the school education process. requires a deep understanding of the enhancement methodology. In this regard, it is important to develop a coherent system of spiritual and moral education of students from the first stage of education. Enriching the content of teaching materials to form the spirituality of students in grades 1-4 on the basis of a holistic system, including art, historical works, fairy tales, stories and tales of Uzbek and world peoples, which will enrich the spiritual world of children. It is advisable to recommend winter, organize excursions to historical monuments, meetings with writers, poets, scientists.

The development program of Uzbekistan is aimed at raising the material and spiritual world of the people in setting long-term and long-term goals, in-depth study, understanding and appreciation of the immortal heritage of the younger generation, in the spirit of universal values, modern science. parenting has become a priority. The

values that ensure the existence of man and society are gradually passed down from ancestors to generations through spiritual upbringing. The term spiritual education in the broadest sense is a set of all spiritual influences, activities, actions, aspirations aimed at shaping the human personality, ensuring its active participation in production and social, cultural and educational life. Nurturing the spiritual qualities necessary for a person to live in a society is an ancient and eternal value that ensures its essence as a core value. There are also teaching materials that provide methodological support to teachers in the formation of indicators of spiritual education in the field of spiritual education, including methodological manuals in the field of spiritual education, more users of textbooks needed for students. The process of forming indicators of spiritual education will be further accelerated by referring to the public.

REFERENCES:

1. Resolution of the Cabinet of Ministers No. 1059 of December 31, 2019 on the approval of the concept of continuous spiritual education and measures for its implementation (National Database of Legislation 03.01.2020, 09 / 20/1059/4265-son, 19.06.2020-y., 09/20/391/0777-son)
2. R.Mavlonova, N.Vakhidov, N.Rahmonkulova "Theory and history of pedagogy" "Science and technology" publishing house. Tashkent 2010 p.324.
3. "Dictionary of basic concepts of spirituality" T.: 2009. 396 pages.

THE IMPORTANCE OF MELONS IN THE NATIONAL ECONOMY AND PROSPECTS FOR DEVELOPMENT

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6597342>

Abdurazakov Bobirjon Sobirjon o'g'li
G'oibova Sevara Ayup qizi
Gulistan State University

The area under crops in the Syrdarya region is 227,816 hectares, including 80,557 hectares of technical crops, 92,900 hectares of grain crops, 520 hectares of legumes, 2,200 hectares of oilseeds, 8,720 hectares of vegetables, 300 hectares of potatoes, 16,380 hectares of melons, 1,761 hectares of orchards, 350 hectares of mulberry silkworms, 72 hectares of vineyards, 20,382 hectares of food crops, 3,674 hectares of other crops. Melons are one of these crops. Farmers of Syrdarya region, as well as other regions of the country, have extensive experience in growing melons. On August 22, 2019, more than 40 varieties of melons were presented at the "Melon Festival".

Melon cultivation has been practiced in Central Asia for centuries, and melons are loved and appreciated by people in the region as one of their most valuable food sources.

According to N.I. Vavilov (1926), Central Asia is a major centre of origin of cultivated plants and a secondary centre for melons, where its diversity is concentrated. Many melon varieties adapted to grow in different soil and climatic conditions of the region have been developed by local breeders. Varieties exist that are adapted to a specific region or even to a specific settlement. Using the genetic diversity of local varieties, new commercial varieties suitable to grow over a wide area have been successfully developed.

Today in Uzbekistan, more than 160 melon varieties—differing in their maturity period, productivity, taste, and fruit shelf life—can be found, and many of them have gained worldwide popularity.

In recent years, 36 melon varieties have been released in Uzbekistan. Among these varieties, some are early ripening (9), midseason ripening (15), and late ripening (12). Eight released varieties are local types. Many varieties now listed in the State Register have been released during the last several decades.

Uzbekistan is the largest zone of melon cultivation in Central Asia. Annually, more than 35 000-40 000 ha of land are devoted to melon cultivation here and the total yield is more than 450 000–500 000 t.

Melons from Central Asia have a great reputation for their unique flavour and sweetness. They have several useful properties. They contain 85–92% water, 8–15% dry matter, 0.8% protein, 1.8% cellulose and 6.2% other carbohydrates, 0.9% fat, 0.6% ash, 20–30 mg% vitamin C, 0.03–0.07 mg% of other vitamins and microelements, such as Zn, Fe, Ca, Mg, K, and P. Sugar content in Central Asian melons can reach up to 14–16%. Sugar can be represented by glucose and/or fructose. This fact adds to relevance to the use of melons as a health food and as medicinal plants. When fructose is prevalent melon pulp is very sweet, and when glucose is prevalent it is somewhat sweet. All these factors define the dietary value of melons, their medicinal properties, and use in human medicine. As a matter of fact, historically famous doctors, such as Iskari Alima (4th century BC), Abu Ali Ibn Sino (a.k.a. Avicenna, 10th century AD) recommended melons for the treatment of many illnesses. Medicinal properties of melons have been confirmed by modern medical science. Melons promote the regulation of many physiological processes. They are used to treat illnesses of the kidneys, stomach, and liver, as well as arteriosclerosis, bronchitis, tuberculosis, rheumatism, and anaemia. An infusion from melon seeds is useful for cough, skin, and gallstone illnesses.

Melons traditionally decorate tables during weddings and other important celebrations. With the same pleasure, fresh melons are eaten by families as part of every day life.

Among many diverse recipes, melon pulp is used in canning and confectionery for the preparation of jam 'shinni', candies, mousse, pies, gingerbread, and cookies.

A special red-brownish honey prepared from cooked melon 'bekmes' is also notable. It contains more than 60% sugar and has an excellent taste. The famous sweet 'halva' can be also prepared with flour. Over-ripe melon fruits with the added bread flour, 'kaunkurt', are another specialty. These are dried in the sun and can be stored in a dry cool place for several months.

Dried in the sun, the sugar content of melons is concentrated (>50%). These slices are used by local populations or exported to other countries.

Melon's skin and unripe fruits are a source of forage for animals. Melon seeds contain up to 35% oil and are used for the preparation of truly high-quality oil.

Changes in modern societies and new trends in agricultural production are influencing the cultivation and spreading of melon varieties. Over the last decade, the local diversity of melon varieties sown by amateurs has fallen, and there is a threat of losing some valuable old varieties that have been selected and maintained by generations of farmers. At the same time, however, the process of improvement of existing local varieties has continued, and new interesting, promising, and stable melon forms and varieties are being produced.

The germplasm of local Central Asian melon varieties is of great value for breeding, and conservation of the melon gene pool is a National interest. For this reason, scientists in Uzbekistan carry out the important work of carefully conserving existing and disappearing local varieties for future generations. This task is carried out through collecting expeditions, conservation in research institutes, and extensive research investigations.

Scientists deploy their efforts on improvement of local varieties for resistance to powdery mildew and Fusarium wilt, and also for the development of new varieties and hybrids. Great attention is paid in the country towards non-polluting melon cultivation, greater use of melon diversity and increased seed production, cultivation of early ripening varieties and hybrids in protected areas, development of rain-fed melon growing processes, and increasing the export of fresh and dried melon products.

REFERENCES:

1.R.Mavlyanova, A.Rustamov, R.Khakimov, A.Khakimov, M.Turdieva and s. Padulosi - Melons of Uzbekistan, 2005

2.Zuev Vladimir Ilich, Qodirxo'jaev Orif, Adilov Maxsud Mirvasitovich, Akramov Umidilla Ikramdjanovich - Vegetable and melon growing.

ANORZORLARNI HIMOYA QILISHDA BIOLOGIK VA KIMYOVIY USULLARNI QO'LLASH VA O'SIMLIK LARNI TO'G'RI PARVARISHLASH AGROTEXNOLOGIYASI.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6597358>

G'oibova Sevara Ayup qizi
Guliston Davlat Universiteti talabasi

Annatsiya: *Boshqa o'simliklar singari anor bog'larini tashkil qilgandan so'ng yuqori hosildorlikka erishish uchun ularni himoya qilish va asrash choralari ham ko'rish kerak. Bu maqolada anorzorlar tashkil etilishdan boshlab to hosil yig'ishtirib olingungacha bo'lgan jarayonlarda biologik va kimyoviy qarshi kurashda foydalaniladigan mikroorganizmlar va preparatlar haqida ma'lumotlar keltirilgan.*

Kalit so'zlar: *Anorzorlar, biologik, kimyoviy, mikroorganizmlar, preparatlar, streptomitsin, karbendazim, bronopol, fungitsidlar, bakteriyali kuyish, tripslar, bordo suyuqligi, shira.*

Yangi anorzorlar rejasini tuzish va ularni barpo qilishda e'tibor berilishi tavsiya qilinadigan omillar:

Kelajakda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolarni oldini olish maqsadida yangi tashkil qilinayotgan bog' rejasini va uni boshqaruv tizimi mukammal rejalashtirilishi juda muhimdir. Shu bilan birga yangi tashkil qilinayotgan bog' o'zida zamonaviy dehqonchilik amaliyoti tamoyillarini mujassam etishi tavsiya qilinadi. Daraxtlarning fiziologik holatiga ta'sir o'tkazuvchi harorat, namlik, soya, havo aylanishi kabi ob-havo va yer resurslari omillari yaxshilab o'rganilishi shart, zero ular daraxt samarali rivojlanishi uchun zarur mikroiklim va qulay sharoitlar shakllanishida muhim o'rin tutadi. Bu o'rinda tuproq va suv omillari muhim ahamiyatga ega. Yangi tashkil qilinayotgan anorzorlar yuqori daromad olish va mavjud texnik resurslardan unumli foydalanish imkonini bera oluvchi tizimda yaratilishi shart. Shuni aytish mumkinki, yangi bog'larni rejalashtirishda anor rivojlanishida muhim rol o'ynovchi uchta asosiy masalaga alohida e'tibor berish tavsiya qilinadi:

- 1.Imkoniyat darajasida ko'chatlarni sovuq urishdan saqlovchi (hudud);
- 2.Neytral pH ko'rsatgichiga yaqin namlikni yaxshi o'tkazuvchan tuproq sharoiti;
- 3.Yuqori sifatdagi meva yetishtirish uchun talab etiluvchi suv manbai;

Anor bog'larini barpo qilganda ular uchun nav tanlashga katta ahamiyat berish lozim. Chunki navlar majmuasi bog'ning hosildorligini va uning iqtisodiy samaradorligini ko'p jihatdan hal qiladi. Nav tanlaganda bog' tashkil qilinayotgan hududda qaysi navlar o'sishi, rivojlanishi, hosildorligi, mevasining sifati va iqtisodiy samaradorligi yuqori bo'lgan navlar tanlanadi. Har bir xo'jalikning tuproq, suv

sharoitidan, uning yo'nalishidan kelib chiqqan holda navlar tanlanadi. Asosiy omillardan navlar erta hosilga kiradigan va mo'l hosil beradigan bo'lishi lozim. Bir xil sharoitda bunday navlar 2-3 barobar ko'proq meva beradi. Anor bog'lariga har yili mo'l hosil beradigan navlarni tanlash lozim. Chunki bunga ko'pgina ishlab chiqarish jarayonlarini rejalashtirish, ishchi kuchidan yillar davomida bir maromda foydalanish va mevani qayta ishlaydigan korxonalarini bir me'yorda ish bilan ta'minlash, o'z navbatida, iqtisodiy samaradorlikni belgilab beradi.

Bog'lar tashkil etilgandan so'ng, o'simliklar kuchli sog'lom o'sishi, kasalliklar va hasharotlar zararkunandalarining oldini olish uchun himoyalash choralari to'g'ri tashkil qilish kerak. Kasalliklar, hasharotlar, boshqa zararkunandalar va fiziologik kasalliklarni to'g'ri va o'z vaqtida davolash o'simliklarning yaxshi rivojlanishiga va yuqori mahsuldorlikka olib keladi. Shuning uchun zarur choralarni ko'rish uchun davriy monitoringi zarur.

Ekilishdan oldingi bog'ni parvarish qilish (ekishning birinchi-ikki yili)

Ekishdan bir oy o'tgach, streptomitsin sulfat 90% + oksitetratsiklin 10% (streptotsiklin) 0,5 g / l + COC (2,5 g / l) bilan bakterial kuyish bilan zararlangan hududlarda va kasallikdan holi joylarda faqat mis oksid (COC) bilan bajariladigan amallar. Bordo aralashmasining muqobil suyuqligini oling (1%). Shu bilan bir qatorda, COC+ streptotsiklin spreylarini 2-bromo-2-nitropropan-1,3 diol (Bronopol) bilan almashtirish kerak. Karbendazim 1g/l kabi, ehtiyojga ko'ra boshqa fungitsidlardan ham foydalanish mumkin. Kasalliksiz bog'larda sepilish oralig'i bir oy bo'lishi kerak. Shira kasalligi kuzatilgan bog'larda purkash jadvali oralig'i quruq davrda 15 kun va yomg'irli kunlarda 7-10 kun bo'lishi kerak.

So'ruvchi zararkunandalar, ayniqsa yangi o'sishga hujum qiladigan tripslar uchun tiametoksam 25WG (0,3 g/l) ni purkash, 15 kunlik interval bilan yoki kerak bo'lganda takrorlash zarur. Qarshilikning rivojlanishiga yo'l qo'ymaslik uchun asetamiprid 20SP (0,3 g/l) dan foydalanish mumkin.

Optimal quyoshni boshqarish uchun tavsiya etilgan butalash va kesish tartib-qoidalariga rioya qilish lozim. Yomg'irli kunlarda hech qachon kesmaslik kerak. Chunki maqbul namlik sharoitida har qanday kasallik va zamburug'lar avj olib ko'payishni boshlaydi. 6-9 oylik o'sishdan keyin 3-4 ta poya qoldirib, pastdan chiqqan qo'shimcha poyalarni kesib turish va o'simlik balandligiga qarab erdan 30-60 sm gacha bo'lgan barcha kurtaklarni olib tashlash lozim. O'suv nihollarini, ko'ndalang shoxlarini, o'lik, quruq, zararlangan novdalar va ortiqcha novdalarni olib tashlash maqsadga muvofiq.

Har yili daraxtning barcha tomonlarida yangi kurtaklar to'plamining rivojlanishiga harakat qilish lozim. Har bir daraxtni kesib bo'lgandan so'ng, kesilgan 2,5% natriy gipoxlorit bilan dezinfektsiyalash kerak. Bu kasallanishni oldini oladi.

Shiraga chalinmaslik choralarini oldindan ko'rish tavsiya etiladi. Boshlang'ich darajalarida biologik kurash juda foydalidir. SHirali barglar belgilari kuzatilgan taqdirda tavsiya etilgan spreylarda foydalanish kerak.

Poyalarda kuyish alomatlari kuzatilsa, simptom sezilganda kasallangan novdalarni kesib olib daladan olib chiqib tashlash lozim. Kesilgan uchlariga Bordo suyuqligi (10%) qo'llaniladi. Kesilgan uchlarini yomg'irli mavsumda yopishtirish uchun yog'ga asoslangan pastalar (COC bo'yog'i) juda foydali.

Agar chayqalish belgilari kuzatilsa, sabablarini ildizlarini tekshiring va o'simliklarni mos ravishda ularni yerga mustahkamroq qilib joylashtirishimiz kerak. Bizga ma'lum, O'zbekiston sharoitida anor qish mavsumida ko'miladi. Shuning uchun ularni ekishda ham biroz qiyalatib ekish, bu ko'mishni osonlashtiradi. Zaruriy bartaraf etish choralarini ko'rgandan so'ng kasalliksiz o'simlik yaxshi o'sib rivojlanadi va kutilgan hosildorlikni beradi.

O'g'itlarni qo'llash tuproq testi va barglar tahlili qiymatlariga asoslanishi kerak. O'sishni yaxshilash uchun bog'ning dastlabki ikki yil davomida meva berishiga yo'l qo'ymaslik kerak. Ya'ni bajariladigan tadbirlar meva berib, hosil yig'ib olinishga qaratilmasligi zarur. Avvalombor tuproq muhitini yaxshilash, kerakli bo'lgan tuproq tarkibidagi optimal muhitni yaratish, gumus bilan to'yintirish ishlari bajarilishi lozim. Shundagina maksimal darajada yetilgan tuproqdan maksimal darajadagi hosilni olishimiz mumkin.

- Barpo etilgan bog'ni parvarish qilish (ikkinchi yildan keyin)

Yosh anorzorlar bog' barpo qilingandan keyin uchin- chi yildan e'tiboran boshlab gektariga 25-30 t hisobidan go'ng solib o'g'itlanadi, beshinchi yildan boshlab esa har uch yilda bir marta 35-40 t dan go'ng ishlatiladi. Mine- ral o'g'itlardan dastlabki ikki yilda har yili gektariga 30-35 kg dan azot, 20-25 kg dan fosfor va 7-8 kg dan kaliy solinadi. Uchinchi, to'rtinchi yilga borganda azot va kaliy- ning miqdori ikki baravar, fosfor miqdori esa 1,5 baravar oshiriladi. Besh yoshli va undan oshganidan e'tiboran har gektarga solinadigan azotning miqdori 100-120 kg ga, fosforniki 60-65 kg va kaliyniki 25-30 kg ga etkazila- di. Kam unumli yerlarda azot va fosfor miqdori 1,5-2 baravar oshiriladi, shulardan azotning 50% yoz faslidagi oziqlantirishda beriladi. O'g'itlar yosh bog'larda 15-20 sm chuqurlikda hosilga kirgan anorzorlarda esa 35-40 sm gacha chuqurlikda solinadi. Kuzda anor tuplari qishga ko'milgan- dan keyin qator oralari 25-30 sm chuqurlikda haydaladi. Anor tuplari to'liq hosilga kirgan davrda (o'tqazilgandan keyin 7-8-yili qator oralari qora shudgorligicha qoldi- riladi, qator oralari gacha navbatlab siderat o'simlik- lar ekilib, kelgusi yil bahorida (aprel-may boshlarida) haydab tashlanadi. Dam olish davrini to'g'ri tashkil qilish. O'simliklarning sog'lig'ini yaxshilash, hosildorlik oshishi uchun qishki tinim davri juda muhim.

- Kerakli quyosh nuriga ega bo'lish va mevalarni saqlash uchun yiliga ikki marta kesish maqsadga muvofiq (bahorda va kuzda);

- O'rim-yig'imdan keyin asosiy butalash;
  - Gullarni tartibga solishda engil (yuqori 10-15 sm) kesish;
  - Og'ir bakteriali kuyish qayd etilgan bog'larda qattiq nazoratga olish, o'rim-yig'imdan so'ng darhol va yangi infeksiyasi bo'lgan barcha poyalarni iloji boricha olib chiqib tashlash;
  - Namlik sharoitlarida hasharotlar hujumi kuzatilsa, mos keladigan tavsiya etilgan insektitsidlardan foydalanish;
  - Barglar tushganidan keyin engil kesish, kesilganidan keyin darhol Bordo aralashmasidan (1%) foydalanish. Barcha tushgan barglarni to'plash va bog'ni yaxshi sanitariya qilish uchun yoqish, organik go'ng uchun barglarni paparchalash;
  - Ortiqcha sug'orishdan saqlash lozim. To'rt yo'nalishda joylashtirilgan to'rtta tomizgich bilan tomchilatib sug'orishni qo'llash kerak. Bu birinchi navbatda sho'rlanishni ham oldini oladi, ham kerakli suv vaqtida yetib boradi. Dastlab engil sug'orish bilan tuproqni ho'llashda o'g'it qo'llanilgandan so'ng darhol hosilni sug'orib, keyin muntazam ravishda sug'orib turish lozim.
- Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, har bir o'simlikka alohida e'tibor berib, parvarishlaydigan bo'lsak yuqori natijaga erishib, o'zimizga ham iqtisodiyotimizga ham katta foyda keltiramiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. G.Chorshanbiyeva "Methods of irrigation of agricultural crops and water-saving irrigation Technologies "Publishing House" Tasvir "Tashkent-2021
2. Artukmetov ZA, Sheraliyev H Basics of crop irrigation Textbook. T Publishing House of the National Society of Philosophers of Uzbekistan, 2012
3. Artukmetov ZA. Basics of crop irrigation and water Practical training in the use of irrigation systems Textbook T: Tashkent State University of Public Administration, 2009.
4. Artukmetov ZA Practicum on the development of agricultural culture and the operation of the circulatory system. .
5. Mirzaev M.M., Sobirov M.Q. O'zbekistonda bog'dorchilik. – T.: 1980. – b. 6-30.
6. Ne'matov I. Anor yetishtirish sirlari. – Toshkent. 2011.
7. Ostanaqulov T. E., Islamov S. Ya, Xonqulov X.X., Sanaev S.T., Xolmirzaev D.K. Mevachilik va sabzavotchilik. S.: 2011. – b. 232-250.
8. Ostanaqulov T. E., Narzieva S., G'ulomov B. X. "Mevachilik asoslari". S., 2011. 152-155 b.
9. Rajametov Sh., Normuratov I., Adilov X., Namozov I. Meva, rezavor meva va tok ko'chatzorlarini tashkil etish. Toshkent. "Baktria press", 2018. – b. 11-80.

THE UNIVERSAL NATURE OF HYPERBOLE

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6597389>

Mirzakhililova Shakhnoza Rustam qizi

Chirchik State Pedagogical Institute of Tashkent region

First year master's degree student

Abstract: *This paper examines the universal nature of hyperbole in different speeches. Hyperbole has been studied in rhetoric and in literary contexts, but only relatively recently in banal, every day contexts. It is often related with irony. Hyperbolic expressions usually pass without challenge by listeners, who accept them as creative intensifications for evaluative or affective purposes such as humor and irony, and who often make their own supportive contributions to the figure of speech. In this paper, examples of hyperbole are included that occur in ironic contexts and illustrated the importance to theory-building.*

Key words: *hyperbole, exaggeration, irony, trope, rhetoric, speech, literature, humor.*

Hyperbole is the use of exaggeration as device or figure of speech. It has a long history of study as a rhetorical figure of speech in written texts, and has been, since the time of ancient Greeks. Rhetoric, in the ancient world, was associated with persuasive speech and the exercise of power, and centuries of treatises on eloquence and techniques of expressions testify to this. Only Fontanier (1968) shifted the study of figurative rhetoric into the domain banal, common language. However, not a great amount of researches exists into everyday spoken hyperbole, and much of the literature on hyperbole in spoken language is subsumed within studies of verbal irony and humour (e.g. Gibbs, 2000). In Smith's (1657) *Mysterie of Rhetorique Unvaild*, for example, hyperbole is defined as: "when the tope is exceedingly enlarged, or when the change of signification is very high and lofty, or when in advancing or repressing one speaks much more than is precisely true, yea above all belief" (p. 54). Smith identified two kinds of hyperbole: *auxesis* and *meiosis* (ibid: p. 55), the exaggerated intensification, expanding or enlarging of an entity and the exaggerated reduction or attenuation of it, respectively.

Useful conception to hyperbole may be found in the literature on irony and sarcasm. Irony is a literary device in which contradictory statements or situations reveal a reality that is different from what appears to be true. There are many forms of irony featured in literature. The effectiveness of irony as a literary device depends on the reader's expectations and understanding of the disparity between what "should"

happen and what “actually” happens in a literary work. Gibbs (1994) notes that both hyperbole and understatement are closely related to irony in traditional rhetoric “in that each misrepresents the truth” (p. 391). Roberts and Kreuz (1994) found that irony and hyperbole co-occurred in discursual contexts where the goals were humor, emphasis and clarification. One linking characteristics between hyperbole and irony is what Kreuz and Robers (1995) call ‘nonveridicality’, a difference between utterance and reality, what we refer to as contradiction. A important distinction in the study of irony has been made between ‘use’ and ‘mention’, where use is defined as reference directly to what an expression refers to, while mention involves reflexive reference to the expression itself.

A great contribution to the linguistics of hyperbole is offered by Spitzbardt (1963), who supports the need to look at hyperbole in everyday speech (as opposed to its occurrence in literature) and who focuses on the lexico-grammatical repertoire for hyperbole. In general, hyperbole is often used for emphasis or effect. In casual speech, it functions as an intensifier: saying “the bag weighed a ton” simply means that the bag was extremely heavy. The rhetorical device may be used for serious or ironic or comic effects. Understanding hyperbole and its use in context can help understand the speaker’s point. Hyperbole generally conveys feelings or emotions from the speaker, or from those who speaker may talk about. It can be used in a form of humor, excitement, distress, and many other emotions, all depending on the context in which the speaker uses it.

In popular culture hyperbole is one of the most widely recognized and used forms of figurative language in everyday life. It is used heavily in advertising and entertainment. Advertisers use hyperbole to exaggerate the benefits of products to boast sales. Repetitive hyperbole is used in public relations to increase the popularity of a person or product.

Hyperbole is a literary device and we use this device in our daily conversation to include a certain effect. However, the translation of the example of a hyperbole is not actually true, rather it is an embellishment and it highlights an emotion. It is applied to accentuate the thoughts, ideas and images presented in the literature and it dramatizes the overall text. The objective of using hyperbole is to add an amusing effect in the text. In literature, it carries a great significance as it allows the writers to present something common in an intense manner. In short, by applying hyperbole, one can turn a common feeling into a remarkable one. Most importantly, the use of hyperbole provides a contrast as with this technique, something is explained by giving an extra stress and on the other hand, the other descriptions remain normal. For this reason, it attracts the reader’s attention and makes the literary work memorable for a long time.

In conclusion, we can say that by definition, a hyperbole is nothing but trope composed of exaggerated words or ideas used for emphasis. In every area of our lives

we encounter exaggeration to make the speeches more effective. Hyperbole is commonly used not only in prose and poetry but also in every day communication among people. However, although valued in creative writing, hyperboles are avoided in formal writing or business writing.

REFERENCES

1. *M. McCarthy, R. Carter* "There is millions of them": hyperbole in everyday conversation / *Journal of Pragmatics* 36 (2004) 149-184.
2. *Fontanier, Paul*, 1968. *Les Figures du Discourse*. Flammarion, Paris
3. *Gibbs, Raymond*, 2000. Irony in talk among friends. *Metaphor and Symbol* 15, 5-27.
4. *Fogelin, Robert*, 1998 *Figuratively Speaking*. Yale University Press, New Haven.
5. *Wales Katie*. *A dictionary of Stylistics*. Pearson Education, 2001, p.315.

**NEMIS TILIDA GAZETA VA PUBLISISTIK MATNLARDAGI KOMIZMLARDA TIL
VOSITASINING BERILISHI**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6597401>

Ilyosov Alisher

O'zMU Lingvistika

(nemis tili) mutaxassisligi 1– kurs magistranti

Tilovova G.F.

Ilmiy rahbar: f.f.f. dok. PhD

Hayotimizning ajralmas qismiga aylanib ulgurgan ommaviy axborot vositalari nafaqat O'zbekistonda, balki butun dunyoda ham OAV ning ajralmas qismi hisoblanadi. Publisistik matnlar va gazetalar jamiyat hayotini aks ettiruvchi va jamiyatni dunyodan boxabar qilguvchi ko'zguvchi. Bugungi kunga kelib internet hayotimizning ajralmas qismiga aylangan bo'lsada, ko'pchilik insonlar onlayn vositalardan ko'ra qog'oz variantini o'qishni afzal bilishadi. Gazeta, umuman olib qaraganda publisistika paydo bo'lganiga ming yillar bo'ldi. Shunga qaramay bugungacha publisistika davlatda to'rtinchi hokimiyat maqomini oldi. Tilshunoslikda bir qancha uslublar mavjud bo'lib, publisistik matnlarda uslub o'zgachaligi bilan boshqa uslublardan farq qiladi. Gazetalarda va umuman publisistik matnlarda rasmiy xabar va ma'lumotlar bilan birga, xazil va kulguga boy mavzular haqida ham so'z borishi mumkin. Bunda albatta komizm atamasini nazardan chetda qoldira olmaymiz. Komizm yunoncha "komos" so'zidan kelib chiqqan bo'lib "qishloq bayrami" ma'nosini anglatadi. Birinchi navbatda komizm – insonlar hissiyotlarga beradigan ta'siri bilan - vizual kulgili kontrastni anglatadi. Komizmning bir qancha turlari mavjud: murakkab komizm; ta'sirli komizm; kulgili komizm, grotesk komizm, tragikkomizm kabi. Tragikkomizm komediya va tragediya birlashib, o'zaro neytrallashadi [1]. Umumiy olib qaralganda, Komizm bu biror shaxs yoki hodisaning kulguli tomoni bo'lib, komizm haqida turli xil fikrlar mavjud. Rus olimi Platonovning fikricha, komizmning keng tarqalgan usullaridan biri bu "mantiqning siljishi" bilan bog'liqligini izohlab, komizm vaziyatning kulgili tomoni shundaki, bu anekdot emas, balki haqiqat deya ta'rif berib o'tgan. Publisistik matnlardagi komizmlarda hajviy effekt yaratish maqsadida sarosimaga tushish, soddalik, ajablanish, eksentriklik va boshqa vositalardan foydalaniladi. Shu o'rinda publisistikada komizmning yorqin ifodasi sifatida birinchi o'rinda barcha yoshdagilar uchun mo'ljallangan komikslarni aytib o'tmay ilojimiz yo'q. Publisistik janrlarda ya'ni gazeta va jurnallarda komizmning boshi komikslar deyishimiz mumkin. Komikslar ham shakllariga muvofiq satirik yoki yumoristik uslubdan tashqari kinoya vositasida ham yaratiladi. Komikslar publisistik janrning asosiy bo'g'ini bo'lib xizmat qiladi.

Nafaqat bolalar, balki katta yoshdagi insonlar uchun ham komiklar qiziqarlilik darajasini yo'qotmay kelmoqda. Komizm bilan bog'liq bo'lgan bir qancha tushunchalar mavjud. Bulardan asosiylari ironiyani keltirib o'tishimiz mumkin. "Zeit" gazetasi Germaniya terma jamoasi o'z maydonida fransiyaga yutqizganligi haqida kinoya qilib, *Die höflichen Gäste aus Deutschland* ya'ni Germaniyalik xushmuomala mehmonlar deya yozgan. Yoki aynan shu gazetada *Diesmal nur acht Ohrfeigen-* ya'ni bor yo'g'i sakiztagina shapaloq yegan deya imtixonidan o'ta olmagan talabalar haqida yozishgan bo'lib, bunda atigi ya'ni *nur so'zi* ma'no kuchaytirishga xizmat qilgan. Bundan tashqari, *Eine Reise nach München sei nicht angenehmer als ein Besuch beim Zahnarzt. Manchmal tut es nicht weh, oft aber schon-*Myunxenga sayohat qilish tish shifokoriga borishdan ko'ra yaxshiroqdir. Ba'zida bu zarar qilmaydi, lekin ko'pincha u azob berishini aytgan. Bu misolda muallif o'quvchiga qarama-qarshi o'xshatishni taklif qiladi: Bundesliga yetakchisi "Bavariya" bilan o'ynash bu tishlarni davolatishga tengligini keltirib o'tgan [2]. Monodrama esa, N.N.Yevreinovning teatr nazariyasi prinsipi bo'lib, sahna voqealarining rivojlanishi, xuddi qahramon yoki personajlardan birining ongi orqali prognoz qilinadi. Grotekda- hayotiy munosabatlarni g'alati yoki tragikomik tarzda umumlashtiruvchi va keskinlashtiradigan badiiy tasvirdir, grotekda reallik bilan fantastika, giperbola bilan alogizmning qarama-qarshi kombinatsiyasi yaqqol aks etadi. Pafos - hayajon, ishtiyoq degan ma'noni anglatib, komizmda tomoshabinlarning his-tuyg'ularini jalb qilishning asosiy usuli hisoblanadi. Hissiy yuksaklik, ilhom, drammatizatsiya bilan ajralib turadigan his - tuyg'ularni ifodalash uslubi desak also mubolag'a bo'lmaydi.

Komizm faoliyatda ifodalangan hajviy, birinchi navbatda, tashqi sharoitlar, odamlarning hatti-harakatlari, shuningdek, individual harakatlar va harakatlarning o'zaro ta'siri sifatida yuzaga kelgan kulgili vaziyatdir. Komizm vaziyat tushunchasi ham obyekt, ham subyekt tomonidan idrok etishni, ularning munosabatlarini bir butun sifatida o'z ichiga oladi. Komizm vaziyat illyuziyalarning saqlanishi, ular uchun obyektiv asosning haqiqiy yoki haqiqiy emasligi bilan tavsiflanadi. Komizmlar har doim aqlga qaratilgan bo'ladi. Komizm ironiya birinchi o'rinda turuvchi vositadir. Ironiya aqliy kategoriya bo'lib, uning harakati mantiqiy va mantiqsiz qarama-qarshilikka asoslangan. Ironiya o'z mohiyatiga komiksning boshqa modifikatsiyalariga qaraganda yaqinroq yaqinlashadi, chunki u nafaqat kulgu obyektiga subyektiv munosabat bilan birga uning o'zaro bog'liqligida obyektning rivojlanish mantiqini ham o'z ichiga oladi. Komizm ironiyaning ko'rinadigan va yashirin dialektika ko'rinishlari mavjuddir [3]. Shu munosabat bilan kinoya ritorik, adabiy vosita (yashirin shaklda ifodalangan nozik masxara), ikki qavatli maqtov, noaniqlik sifatida ishlatilishi mumkin, bunda inkor va masxara ijobiy tashqi baholash ortida turadi. Shunday qilib, komizm aks etgan ironiya o'ziga xos da'vogarlikdir: "ha" desangiz, aslida "yo'q" deysiz va aksincha [4]. Lekin o'zini ko'rsatish aldashni anglatmaydi: kinoyaning

mohiyati shundan iboratki, “men” “ha” deb, o‘zinning “yo‘q” deganimni yashirmayman, ya’ni uni bildiraman, ochib beraman.

Xulosa qilib aytganda, komizmlarda asosiy ustuvor g‘oya bu kulgudir. Biroq, kulgu har doim ham faqat tabassumni keltirib chiqarmaydi. Bir vaqtlar taniqli falsafa fanlari doktori Leonid Karasev kulgi uyatga sabab bo‘lish qobiliyatiga ega ekanligini aniqlagan va agar bizni ustimizdan kulishsa, biz uyatni his qilishimiz haqida to‘xtalib o‘tgan. Shuningdek, komizm o‘zida pamflet, felyeton, karikatura, allegoriya, paradoks, metafora, giperbola, litota, ironiya, kalambur, sarkazm, satira va yumorni o‘zida birlashtira olgan kuchli g‘oyalar yig‘indisidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Богданов Н.Г. Справочник журналиста. Л., Лениздат, 1971.
2. Kühl E. Die höflichen Gäste aus Deutschland. // Zeit Online. Sport. – 02.04.16. [Электронный ресурс].URL:<http://www.zeit.de/sport/2016-07/deutschland-frankreich-fussball-em-live> 24.04.2017.
3. Беззубов А.Н. Стилистические приёмы газетной речи. СПб., 2000.
4. Пропп В.Я. Проблемы комизма и смеха. Научная редакция, комментарии Ю.С. Рассказова, изд «Лабиринт», М., 1999.

МЕСТО И ЗНАЧЕНИЕ ЛИЧНЫХ ПРАВ В СИСТЕМЕ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6597431>

Кодирова Гулноза Ахаджон кизи

Магистрант ТГЮУ

С.Иноятова

Научный руководитель

Кафедра: Гражданское право

Аннотация: В настоящей научной статье раскрывается понятие, роль, место и значение личных прав человека в системе законодательства Республики Узбекистан. Личные права – это прежде всего конституционные установки, которые находят свое отражение и конкретное применение в законодательстве в целом. Государство гарантирует личные права граждан, как естественные и неотчуждаемые права. В связи с этим автором выделяются некоторые проблемы реализации личных прав человека, и подходы к их осмыслению и решению.

Ключевые слова: личные права, человек, личность, законодательство, Гражданский кодекс, гендерное равенство.

Abstract: This scientific article reveals the concept, role, place and significance of personal human rights in the system of legislation of the Republic of Uzbekistan. Personal rights are primarily constitutional principles that are reflected and specifically applied in legislation as a whole. The State guarantees the personal rights of citizens as natural and inalienable rights. In this regard, the author highlights some problems of the realization of personal human rights, and approaches to their understanding and solution.

Keywords: personal rights, person, personality, legislation, Civil Code, gender equality.

Хулоса: ушбу илмий мақолада Ўзбекистон Республикаси қонунчилиги тизимида шахсий инсон ҳуқуқлари тушунчаси, роли, ўрни ва аҳамияти очиб берилган. Шахсий ҳуқуқлар, авваламбор, қонунчиликда акс еттирилган ва умуман қўлланиладиган конституциявий принциплардир. Давлат фуқароларнинг шахсий ҳуқуқларини табиий ва ажралмас ҳуқуқлар сифатида қафолатлайди. Шу муносабат билан муаллиф шахсий инсон ҳуқуқларини амалга оширишнинг айрим муаммоларини таъкидлаб, уларни тушуниш ва ҳал қилишга ёндашади.

Калит сўзлар: шахсий ҳуқуқлар, шахс, шахс, Қонунчилик, фуқаролик кодекси, гендер тенглиги.

Введение.

Актуальность и востребованность исследования заключаются в том, что личные права и свободы граждан играют особую роль и занимают первое место в системе прав человека. Ни для кого не секрет, на сколько сейчас уязвимы личные права человека, особенно если учитывать нематериальную природу общественных отношений и ценностей. Зачастую приходится утверждать, что многие права людей в семейных правоотношениях остаются незащищенными, особенно если это касается статуса женщин, вступивших в брак, без заключения брачного договора. Этот пример из практики существующих семейных отношений, - один из многих таких случаев, которые побуждают исследователей обращаться к теме выбора способов защиты личных прав.

Ценность личных прав человека заключается в том, что они позволяют определить статус человека в обществе, его уровень развития. Признанием этого явилось принятие Генеральной Ассамблеей ООН 10 декабря 1948 г. Всеобщей декларации прав человека, а также 16 декабря 1966 г. Международного пакта о гражданских и политических правах.

Личные права в общей системе законодательства занимают очень важное место. Представляя собой естественные и неотчуждаемые основополагающие права и свободы, принадлежащие человеку от рождения и не зависящие от его связи с конкретным государством[1].

Президент Республики Узбекистан Ш. М. Мирзиёев на многих собраниях уделял особое внимание вопросам личных прав человека. Наша страна проводит открытую политику, в результате чего на особом уровне обеспечиваются личные права человека, принимаются акты законодательства, направленные на повышение правовой грамотности населения. При этом основа реформирования – это общепризнанные принципы прав человека, Конституция Республики Узбекистан, и Стратегия развития нового Узбекистана, утвержденной в 2021 году.

Президент Республики Узбекистан Ш. М. Мирзиёев отметил: «Исторический опыт человечества свидетельствует о том, что формировавшиеся на протяжении веков базовые духовно-нравственные ценности и основные права личности в результате цивилизационных процессов приобрели форму Конституции. Нам нужно продолжить работу по развитию культуры уважения прав и свобод человека в обществе, что повысит авторитет нашей страны на международной арене»[2]. Нужно согласиться с мнением Президента нашей страны, потому что «жизнь требует от нас достижения важнейшей цели,

определенной в Конституции, - всестороннего обеспечения интересов человека»[3].

Основная часть.

Ввиду, что большинство личных прав защищается гражданским законодательством, поскольку они рассматриваются в качестве одного из видов объектов гражданских прав. И в системе защиты личных прав человека считается статья 11 Гражданского кодекса Республики Узбекистан, которая предусматривает не исчерпывающий перечень способов защиты прав граждан. Учитывая обширность гражданского законодательства Республики Узбекистан, действующая нормативно-правовая база выступает важной гарантией для реализации других прав граждан. Объем личных прав полностью невозможно зафиксировать в исчерпывающем списке какого-либо нормативного акта, но в то же время необходимость их последовательного нормативного обеспечения с целью их дальнейшей защиты есть.

Следовательно, можно отметить, что личные права занимают центральное место в системе национального законодательства. А способы их защиты выступают как особые правовые механизмы их реализации. При этом способы бывают юрисдикционными, а также неюрисдикционными. Способ защиты личного права будет считаться законным, если он не нарушает в своей материальной сущности права и законные интересы иных граждан.

Личные права - это комплексный правовой институт, который включает в себя нормы многих отраслей права. В правовом регулировании личных прав основой всегда выступает Конституция государства. Так, государство обеспечивает права и свободы граждан, закрепленные Конституцией и законами.

Как это определено в Конституции нашей страны, «каждому гарантируется судебная защита его прав и свобод, право обжалования» (статья 44 Конституции Республики Узбекистан).

Права несовершеннолетних, нетрудоспособных и одиноких престарелых находятся под защитой государства.

Женщины и мужчины имеют равные права (статья 46 Конституции). Говоря о гендерном равноправии, нужно учесть, что в Узбекистане был принят соответствующий закон в 2019 г.[4].

На данный момент, с учетом развивающихся тенденций общественных отношений, возрастает необходимость повышения социальной грамотности населения именно в деле защиты личных прав. Многие личные права граждан, пребывающих в брачных отношениях, зачастую остаются либо нереализованными, либо нарушенными. Например, неимущественные права и обязанности, свобода выбора, равенства. Современное общество еще не отходит

от патриархального понимания личных прав, особенно если дело касается женщин. Как вывод, состояние защищенности личных прав граждан зависит как от общества, так и от сознательного выбора человека.

В системе законодательства Республики Узбекистан личные права человека занимают центральное место. Каждый нормативно-правовой акт тем или иным образом направлен на урегулирование правового статуса человека, определение и обеспечение гарантий его возможностей в государстве. В сфере личных прав человека действует множество нормативно-правовых актов, в частности:

- Конституция Республики Узбекистан;
- Закон «О гражданстве», от 13.03.2020 г. № ЗРУ-610;
- Закон «О судах», от 28.07.2021 г. № ЗРУ-703;
- Закон «О занятости населения» от 20.10.2020 г. № ЗРУ-642;
- Закон «О правах лиц с инвалидностью» от 15.10.2020 г. № ЗРУ-641;
- Закон «О свободе совести и религиозных организациях», от 05.07.2021 г. № ЗРУ-699;
- Закон «Об охране здоровья граждан» от 29.08.1996 г. № 265-I;
- Закон «О науке и научной деятельности» от 29.10.2019 г. № ЗРУ-576;
- Закон «О принципах и гарантиях свободы информации» от 12.12.2002 г. № 439-II;
- Закон «О качестве и безопасности пищевой продукции», от 30.08.1997 г. № 483-I и множество других нормативно-правовых актов.

Становится аксиомой утверждение, что личные права человека уже давно занимают важнейшее место в системе конституционных прав, поскольку они позволяют установить статус/положение человека в обществе. Теоретически вся система личных прав построена вполне приемлемо, однако с практической точки зрения личные права зачастую остаются без применения. Все это происходит из-за гибкости самих общественных отношений.

Суть и назначение личных прав человека состоит в том, чтобы:

- обеспечить гарантии права на жизнь человека, запрет насилия, жестоких либо унижающих достоинство личности действий;
- индивидуализировать человека, его комфорта, а также невмешательства в его частную и семейную жизнь;
- обеспечить свободу, возможность беспрепятственно выбирать разные варианты поведения в области национальных, религиозных, нравственных и иных видов отношений, в которых индивид выступает как биосоциальное существо. Надо признать, что «личными правами обладает каждый человек вне зависимости от гражданства, национальной, этнической или иной

принадлежности. Они играют роль некой гарантии в защите частной жизни от неправомерных и излишних посягательств государства»[5].

Личные права человека – это объект комплексной правовой защиты, где могут использоваться нормы различных отраслей права.

По верному замечанию ученых, «место личных прав в системе прав и свобод человека и гражданина определяется следующим они по своей сущности являются правами человека, т.е. не увязаны напрямую с принадлежностью к гражданству государства и не вытекают из него; эти права и свободы человека неотчуждаемы и принадлежат каждому от рождения; они объединяют те права и свободы лица, которые необходимы для охраны его жизни, свободы, достоинства, и другие естественные права, связанные с его личностью, индивидуальной частной жизнью»[6].

Личные права могут быть применимыми вследствие активного поведения самого человека-обладателя данных прав, и способы их защиты, которые предусмотрены в статье 12 Гражданского кодекса Республики Узбекистан, могут быть действенными только ввиду активности самого человека. Надо отметить, что юрисдикционные способы защиты личных прав зачастую должны сменяться неюрисдикционными, договорными способами, потому что обращение в суд и разбирательство по встречным требованиям ответчиков истцам зачастую обходятся стрессом и затратами для обеих сторон. Следовательно, повышение социальной и правовой грамотности в обществе имеет на данный момент стратегическое значение.

Все личные права и свободы обладают своими характерными особенностями, в зависимости от норм, которые обеспечивают те или иные естественные и неотчуждаемые потребности личности. В то же время, существует проблема определения их смысловой сущности, отсутствует ясность в определениях, что затрудняет механизм их правового регулирования[7].

Заключение.

На основании проведенного анализа, можно сделать следующие выводы:

- личные права человека – это совокупность естественных прав человека независимо от демографических и социальных признаков. Они занимают центральное место в системе законодательства Республики Узбекистан. Это очевидно из системы законов и иных нормативно-правовых актов, ядром и смыслом которых является человек, его права и законные интересы;

- личные права защищаются в основном способами, предусмотренными законодательством. В гражданском праве основной нормативно-правовой акт в сфере защиты личных прав – это Гражданский кодекс (статья 11 и другие статьи);

- значение личных прав в системе законодательства Республики Узбекистан велико, потому что они закрепляют правовой статус человека в обществе и государстве;

Учитывая столь обширное содержание личных прав человека, следует отметить, что неразрешенными проблемами в Узбекистане остались вопросы обеспечения свободного права граждан на проведение вакцинации, и вопросы гендерного равенства.

Наиболее сложным на данный момент остается вопрос о проведении вакцинации в стране. Как мы знаем, право на здоровье – естественное, абсолютное право граждан, которое, к сожалению, с последними тенденциями развития пандемии коронавируса подвергается изменению, а порой и нарушению. Борьба с пандемией, вакцинация населения ставит перед многими государствами вопросы о правомерности проводимых с его стороны мер. Перед многими государствами встала дилемма: как не допустить массового нарушения прав человека (не только на здоровье, но и на осуществление трудовой деятельности), и в то же время как обеспечить стабильность эпидемиологической обстановки в стране. Вакцинация сама по себе представляет выбор человека, а принуждение к ее проведению, ограничения иных прав в случае отсутствия сертификата о вакцинации – отчасти являются нарушением личных прав граждан, что и составляет основную актуальную проблему на данный момент, и в Республике Узбекистан тоже. Разрешение данной проблемы мы видим в активной общественной пропаганде и материальном стимулировании социально ответственного выбора граждан.

Во втором случае, необходимо отметить, что гендерное равенство сталкивается с патриархальными устоями в стране, тем самым оставляя позади исполнение норм законодательства в части защиты личных прав (в частности, личных прав женщин). Граждане сталкиваются с ограничением личных прав, и порой не могут выбрать механизмы для их защиты. Наиболее наглядным примером являются недобросовестные действия в семейных правоотношениях, где один супруг может пойти на определенный сознательный выбор, ограничивая в правах другого супруга (например, в части воспитания и бытового ухода за детьми, отсутствия такой помощи со стороны второго супруга). Судебная практика полна случаев, когда один супруг выплачивает другому супругу символическую сумму алиментов, но в то же время он не принимает никакого участия в жизни ребенка. В таких ситуациях одинаковым образом ограничиваются (а иногда и нарушаются) личные права супруги и ее ребенка. Как вывод, в такой ситуации женщина ограничена необходимостью ухода за ребенком, отказом от трудоустройства, и лишена возможности получать содержание на себя, если мужчина отказался на ней жениться, даже

несмотря на то обстоятельство, что между ними были личные отношения и от таких отношений имеется совместный ребенок. Даже процедура установления отцовства в этом случае не способствует выплате содержания «фактической», а не законной супруге со стороны мужчины, если между ними не был зарегистрирован официальный брак. Как видим, сознательный выбор одних граждан может менять жизнь других граждан, но конкретных способов защиты пострадавших граждан (женщин) объективно не существует, т.к. «принудить» к заключению официального брака не может ни женщина, ни государство.

Соответственно, есть смысл предложить разрешение некоторых проблем в сфере защиты личных прав. Так, в части гендерного равенства следует упорядочить гражданские и семейные правоотношения граждан, предусмотрев дополнительные юридические процедуры по вступлению в брак (например, прохождение трехмесячных курсов подготовки к семейной жизни). На наш взгляд, люди должны осознавать, на какую социальную роль они претендуют в жизни. С этим вопросом разрешилось бы множество иных юридических проблем, например такие, как конфликты по признаку пола, социальных увлечений, расторжения брака и т.п.

Что касается вопросов гендерного равенства, то в этом деле есть смысл подчеркнуть, что резко сознание общества не изменить. Ввиду этого представляется целесообразным дальнейшее повышение социальной, правовой культуры и грамотности граждан, обновление стандартов мышления, привлечение граждан к социально активной деятельности. Только сами граждане могут поменять свои запросы по отношению к другим гражданам. Государство не сможет принудить исполнять нормы законодательства в сфере равноправия и реализации личных прав, сколько это сможет сделать сознательная деятельность граждан.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

[1] Андрианова В. В. Личные права человека – правовая категория. Юридический журнал. Пробелы в российском законодательстве. 2012 г. // Источник: <https://cyberleninka.ru/article/n/lichnye-prava-cheloveka-pravovaya-kategoriya>

[2] Верховенство Конституции и законов - важнейший критерий правового демократического государства и гражданского общества // Доклад Президента Республики Узбекистан Ш.М. Мирзиёева на торжественном собрании, посвященном 27-й годовщине принятия Конституции Республики Узбекистан. - 7 декабря 2019 года [Электронный ресурс]. - URL: <https://president.uz/ru/lists/view/3119/>.

[3] Обеспечение верховенства закона и интересов человека - гарантия развития страны и благополучия народа // Доклад избранного Президента Республики Узбекистан Ш.М. Мирзиёева на торжественном собрании, посвященном 24-й годовщине принятия Конституции Республики Узбекистан. - 7 декабря 2016 года [Электронный ресурс]. - URL: <http://old.president.uz/ru/news/5384/>.

[4] Закон Республики Узбекистан «О гарантиях равных прав и возможностей для женщин и мужчин», № 562 от 02.09.2019 г. <https://lex.uz/>

[5] Назначение и виды личных прав // Источник: <https://lecu.ru/konstitutsionnoe-pravo-zarubezhnykh-stran/631-naznachenie-i-vidy-lichnykh-prav>

[6] Гражданское право. Учебник. Т. 1. / Под ред. Суханова Е.А. - М., Волтерс Клуверю. 2008. - С.736.

[7] Андрианова В. В. Личные права человека – правовая категория. Юридический журнал. Пробелы в российском законодательстве. 2012 г. // Источник: <https://cyberleninka.ru/article/n/lichnye-prava-cheloveka-pravovaya-kategoriya>

ШАХСНИ ЖАМИЯТГА ҚАЙТА МОСЛАШТИРИШДА ДЕРАДИКАЛИЗИЦИЯ МАСАЛАСИ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6597447>

Исматов Жаҳонгир Алишер ўғли

Ўзбекистон халқаро ислом академияси

“Қиёсий диншунослик” йўналиши

1-босқич магистранти

Бугунги кунда инсон қалби ва онги учун курашнинг янгидан янги усул ва воситалари кўпайиб бормоқда. Айниқса, бу борада диндан ниқоб сифатида фойдаланишга уринишлар ривожланиб бораётгани ташвишланарли ҳол. Хусусан, диний эътиқодий тушунчаларни нотўғри талқин этиш орқали дунёнинг турли минтақаларида босқинчилик, кўпоровчилик ва террорчилик ҳаракатларини содир этиш ҳолатлари авж олиб бормоқда. Бу эса миллатлараро ва динлараро адоват, миллатчилик ҳамда диний айирмачилик кайфиятининг шаклланишига замин яратмоқда. Натижада узоқ йиллар давомида тинч-осуда ривожланиш йўлида бўлган жамиятлар пароканда бўлиб, аҳоли урушлар гирдобидида қолиб кетмоқда.

Ҳозирда дунё ҳамжамиятини катта ташвишга солаётган муаммолардан бири бу турли диструктив оқимларга кўшилиб, сўнгра бу йўлдан қайтаётган инсонларни ижтимоий реабилитация қилиш борасида кучли механизм ишлаб чиқиш бўлиб қолмоқда. Сабаби, бугунги кунга келиб дунёнинг қизғин уруш кетаётган ўчоқларида айрим экстремистик ва террористик оқимларнинг фаолиятига чек қўйилди. Лекин шунга қарамасдан бу ҳудудларда кўпоровчилик ҳаракатлари давом этмоқда. Мазкур терактларга сабаб сифатида мутахассислар диструктив оқимлардан қолган ва турли ҳудудларга тарқалиб кетган қолдиклар, яъни ўз йўлини топа олмаётган жангарилар ҳамда уларнинг оила-аъзолари эканини таъкидламоқдалар. Шунинг учун ҳам мазкур ҳолатларни бартараф этишда реабилитацион дастурларнинг аҳамияти ва амалиятга тадбиқ этилиши бугунги кунда долзарб масалаларнидан ҳисобланади.

Шу билан бирга жаҳон халқаро ташкилот ҳамда илмий тадқиқот марказлари ижтимоий реабилитация қилиш ва мослаштириш дастурларига эътибор қаратганда биринчилардан бўлиб, радикаллашувга олиб келган омилларни олдини олиш ва дерадикализацияни кучайтириш кераклигини алоҳида таъкидлаб ўтилган. Сабаби экстремистларга айланган шахсларда олиб борилган таҳлиллар шуни кўрсатадики, уларнинг жамиятдаги турли

масалаларда ечимини топмаган қарашлари ва ижтимоий муаммолари натижасида одамлар нисбатан радикал қараш ҳамда муносабатда бўлиш шаклланган. Шу каби фикрловчиланинг инсонлар орасида кўпайиб бориши эса уларнинг деструктив фаолият олиб боришига туртки бўлган.

Шунинг учун ҳам шахсни жамиятга қайта мослаштиришда дерадикализициянинг аҳамияти жуда муҳим ҳисобланади. Бундан ташқари халқаро миқёсдаги ташкилот ва экспертларнинг фикрича, дерадикализация механизмларни амалиётга тадбиқ этишдан олдин радикаллашувга олиб келадиган омилларини ўрганиб уларни бартараф этиш талаб этилишини таъкидламоқдалар. Негаки радикал қарашдан қайтиб жамиятга қўшилиб кетган шахсда радикаллашишига сабаб бўлган ҳолатлар ўша муҳитида яна пайдо бўлса ёки такрорланса, дерадикализациянинг самарадорлиги пасайиб кетиди.

Реабилитацион жараёнлар билан боғлиқ бўлган ҳолат ҳақида сўз юритишдан аввал, радикаллашув нима эканлиги ва унинг бугунги кундаги оқибатлари хусусида мутахассислар ва халқаро ташкилотлар томонидан ўтказилган тадқиқотларга тўхталиб ўтиш ўриlidir.

Радикализм (лот. radicalis — илдиз) - мавжуд давлат тузумини танқид остига олиб, радикал ўзгаришлар ва ислоҳатлар ўтказишни талаб этувчи сиёсий ҳаракат ҳисобланади⁸⁶. Мазкур сиёсий тушунчага диний тус бариш натижасида, мутаассиб характер билан динга амал қилувчи шахслар вужудга келиши кузатилмоқда. Бунга нисбатан бетиборсизлик билан қараган айтим мамлакатларда турли хилдаги дин ниқобидаги қупорувчилик ҳаракатлари келиб чиқади. Хусусан, Лондон иқтисодиёт ва тинчлик институтининг “Global Terror Index 2019” рейтинги натижаларига кўра, экстремистик ва террористик ҳолатлардан 2018 йилда 16 минга яқин одамлар жабрланган (2014 йилда бу кўрсаткич 33 мингдан ортиқ бўлган)⁸⁷.

Дерадикализация - жамиятда радикаллашган шахсларни бирлаштиришга қаратилган ва радикаллашувини олдини олишга бўлган амалий ҳаракат ҳисобланади⁸⁸. Қисқача радикаллашувни олдини олиш десак муболаға бўлмайди.

Бугунги тез суръатларда ривожланиб бораётган замонда аҳоли орасида радикаллашувнинг кучайиши, экстремизм хавфининг ортиши ҳамда терроризмнинг ўта ваҳшийлашиб бораётгани жаҳон ҳамжамятини ташвишлантирмоқда. Бундай салбий ҳолатнинг шаклланишига қандай омиллар

⁸⁶ Бегматов Э. Радикализм // Ўзбек тилининг изоҳли луғати.-Тошкент. Давлат илмий нашриёти, 2007.–Б. 337.

⁸⁷ Institute for Economics and Peace. Global Terror Index 2019 // URL: <http://visionofhumanity.org/app/uploads/2019/11/GTI-2019web.pdf>, 22.11.2019.

⁸⁸ Стратегии Конгресса по борьбе с радикализацией. Предупреждение радикализации и проявлений ненависти на местном уровне // URL: <https://rm.coe.int/1680719e1c>, 20.10.2015.

сабаб бўлаётгани борасида бир қатор халқаро тадқиқот институтлари томонидан изланишлар олиб борилмоқда.

Масалан, 2019 йилнинг ноябрь ойида “Search for Common Ground” халқаро нодавлат ва нотижорат ташкилоти томонидан “Ахборот оқимлари ва Марказий Осиёда экстремизмга олиб борувчи радикаллашув” (Information flows and Radicalization leading to violent extremism in Central Asia) деб номланган тадқиқот ишининг тақдимоти ўтказилди⁸⁹.

Мазкур тадқиқот Қозоғистон, Қирғизстон ва Тожикистон Республикаларида ўтказилган бўлиб, унда радикализмга хайрихоҳликни келтириб чиқарувчи ахборот оқимлари ва ишончли ахборот манбаларини аниқлаш ва таҳлил қилиш мақсадида учта таркибий қисмда амал оширилган.

Биринчи қисмда, 2013-2018 йилларда Марказий Осиёдаги ОАВларида чоп этилган материаллар ўрганилган ва таҳлил қининган.

Таҳлил хулосаларига кўра, радикализм ва экстремизмни вужудга келишига қўйидаги омиллар сабаб бўлган: 1) жамиятдаги тенгсизлик, 2) мафкуравий бўшлиқ, 3) ишсизлик, 4) аёллар ҳуқуқининг чекланиши, 5) диний ва дунёвий билимларни бир-бирдан узоқлашиши, 6) ахборот хуружлари.

Иккинчи қисмда, 201 нафар респондентлар (46 нафар мутахассис ва бевосита экстремизмга алоқадор бўлган шахслар, уларнинг оила аъзолари ҳамда 155 нафар ёшлар, аёллар ва ишчи мигрантлар) билан ўтказилган суҳбатлар бўлиб, унда респондентларнинг ахборот манбалари, улардан фойдаланиши, жамият, сиёсат, давлатга оид қарашлари ҳамда дин ва радикализм борасидаги тушунчалари қиёсий ўрганилган.

Тадқиқот натижалари ҳар бир давлат ҳудудида яшовчи фуқароларнинг ўзига ҳослигидан келиб чиққан ҳолда турлича бўлган. Жумладан, Қозоғистонлик респондентларнинг аксарияти (диндор ва диндор бўлмаган) жамиятда диннинг тутган ўрни борасида берилган саволларга ижобий қарашини билдирган бўлса, радикаллашувга олиб борувчи воситалар деб сохта салафийларни кўрсатган.

Қирғизстонлик респондентлар жамиятда радикализмнинг ривожланишида, ёшларнинг турли террористик гуруҳлар таркибига қўшилиб қолиши, давлат идораларига аҳолининг ишончсизлиги ва этник дискриминацияни сабаб сифатида кўрсатганлар.

Тожикистонлик респондентлар эса, аҳолида диний билимларнинг етишмаслиги ва меҳнат муҳожирларининг қўпайиши радикаллашувга олиб борувчи асосий омил сифатида баҳолаганлар.

⁸⁹ “Search for Common Ground” халқаро нодавлат ва нотижорат ташкилот бўлиб, 1982 йил 22 мартда асос солинган. Вашингтон ва Брюсселда ўз штаб-квартирасига эга. Мақсади зиддиятли масалаларни ечишда анъанавий усулларидан фойдаланиб, муаммоларни тинч йўл билан ҳал қилиш.

Учинчи қисмда, Қозоғистон, Қирғизстон ва Тожикистон Республикаларининг ҳар бирдан 600 нафар респондентлар билан ОАВларида тарқатилаётган ахборот истеъмоли ва ишончлилик даражаси таҳлил қилинган.

Унга кўра уччала давлатнинг барчасида расмий телеканаллар оммабоп эканлиги ва ундаги берилаётган маълумотлар ишончли ахборот манбаси ҳисобланиши таъкидланган. Шунингдек, радикаллашув ва экстремизмни олдини олишда бу воситалардан унумли фойдаланиши айтиб ўтилган⁹⁰.

Бундан ташқари Жорж Вашингтон университети қошидаги Европа, Россия ва Евроосиё тадқиқотлари институтининг Марказий Осиё дастури тадқиқотчиси Ной Таккернинг (Noah Tucker) “Terrorism without a God: Reconsidering Radicalization and Counter-Radicalization Models in Central Asia” (“Худосиз терроризм: Марказий Осиёдаги радикаллашув ва радикаллашувга қарши кураш моделларини қайта кўриб чиқиш”) деб номланган тадқиқоти ҳам диққатга сазовор. Унда Марказий Осиё мамлакатлари мисолида радикаллашунинг сабаблари таҳлил қилинган ва дерадикализация бўйича хулосалар берилган.

Экстремистик ғояси тарғиботчилари томонидан “Фейсбук”, “Твиттер”, “Инстаграм”, “ВКонтакте”, “Одноклассники” ва бошқа шу каби ижтимоий тармоқлардан кенг фойдаланган ҳолда, шахсий саҳифа ва жамоалар яратиб, ўз сафларини алданган ёшлар билан кенгайтиришга уриниш кузатилмоқда.

Юқорида санаб ўтилган бир қанча омиллар бевосита инсоннинг қалби ва онгига таъсир кўрсатиш орқали уларни радикал фикрлашига, турли экстремистик оқим ва гуруҳларга қўшилиб қолишига ҳайрихоҳлақ билдиришга сабаб бўлган ҳолатлар ҳисобланади.

Шахсни жамиятга қайта мослаштиришда юқоридаги масалаларга эътибор қаратганда аввало сиёсий, иқтисодий ва мафкуравий муаммолар сабабли аҳоли айниқса, ёшлар орасида радикализмга ҳайрихоҳлик билдириш ҳолатларини олдини олиш энг асосий омил сифатида баҳоланади. Сабаби шахснинг радикал ғоялар таъсирига берилмаслиги унинг дерадикализация қилинишига имкон қолдирмайди. Мазкур ҳолатларда кузатилиши мумкин бўлган масалаларни барча ташкилотлар бир ёқадан бош чиқарган ҳолда бартараф этиши давлатнинг тинчли ва осойишталигини янада мустаҳкалашга замин яратади.

⁹⁰ Search for Common Ground (SCG). Information flows and Radicalization leading to violent extremism in Central Asia. – Washington DC, 2019., URL: <https://www.sfcg.org>, 2019.

ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ТЕХНИКА ФАНЛАРИ ДАРС ТАҲЛИЛИ МУАММОСИ ВА ЖОРИЙ ҲОЛАТИ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6597461>

Ж.Г. Халмуратова

Доцент, Тошкент тўқимачилик ва энгил саноат институти

Аннотация: Ушбу мақолада олий таълим тизимидаги техника фанлари дарс таҳлилини ўрганиш ҳамда бу борада юзага келаётган муаммолари ва ҳозирги кундаги ҳолати баён этилган.

Нопедагогик олий ўқув юртларида касбий таълим факультетларига қарашли кафедраларда талабанинг касбий таълими унинг касбий тарбияси билан уйғун равишда олиб борилмоғи талаб этилади. Ўқитувчининг ҳар бир ўтадиган дарс машғулоти бўлажак мутахассиснинг касбий жиҳатдан қандай тарбияланаётганлиги, яъни ҳар бир талаба шахсининг касбий ўз-ўзини тарбиялаш масаласи айнан таълим ва тарбиянинг бирлиги принципи моҳиятида ўз ечимини топмоғи лозим. Ушбу социологик тадқиқот кўринишидаги анкета сўровномасига талабаларидан қуйидаги тартибда жавоб олинди.

Талабаларнинг жавобларига кўра касб танлови камида 4 хил мотив асосида амалга ошганлигини кўрсатди. Булар:

1. Фанга қизиққан ҳолда – 32 %
2. Севимли ўқитувчисига тақлид қилиб – 23 %
3. Касбга қизиқиб – 28 %
4. Шунчаки олий маълумот олиш учун – 17 %

Анкетадаги саволлар бир мунча талабани чалғитувчи характерда тузилганлигига қарамай, жавоблар жўяли ва мантиқан бир-бирини тўлдирувчи хусусиятга эга эканлигини кўрсатди. Аммо юқоридаги мотивлар тасдиғини текшириб кўриш маъносида худди шу анкета сўровномаси иккинчи ва учинчи курс талабалари билан ўтказилганда қуйидаги мотивлар йиғиндиси қўлга киритилди:

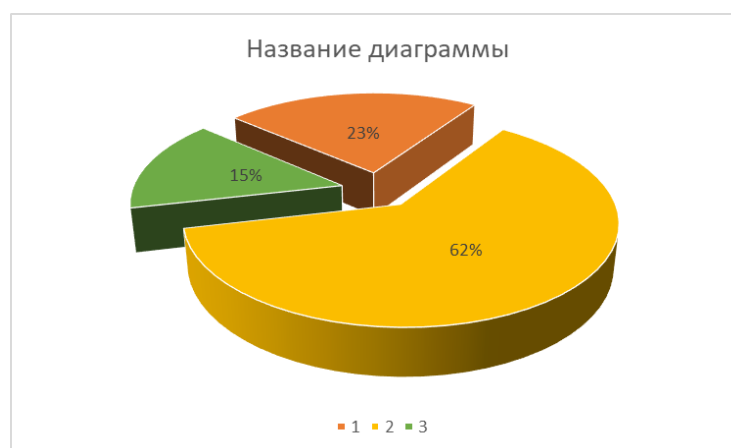
1. Фанга қизиқиб – 29 %
2. Тадбиркорлик имкониятларининг борлиги учун – 23 %
3. Ўрта махсус, касб-ҳунар тизимида ишлаш мақсадида – 18 %
4. Магистратурада ўқишни давом эттириш мақсадида – 15 %
5. Шунчаки олий маълумот олиш учун – 12 %
6. Шаҳар ҳаётига қизиққанлигим учун – 3 %

Бу ўринда шу нарсани алоҳида таъкидлаш лозимки, бўлажак мутахассисни олий ўқув юрти шароитига мослашуви, мутахассисликка оид ҳамда педагогика ва психология фанларининг ўқитилиши таъсирида талабаларида фикран ўзгаришлар содир бўлганлиги жавоблардан кўриниб турибди. Талабанинг онги шу урида мотивлар тарбияси амалга ошганлигини ижобий баҳолаш лозим. Аммо, сўровнома таҳлили ўлароқ шунчаки олий маълумот олиш учун ва шаҳар ҳаётига қизиққани учун ўқишга кирган талаба-ёшлар билан алоҳида ўтказган суҳбатларимиз, олиб борилган кузатувлар қуйидаги маълумотларни олиш имконини берди.

Талабаларида ўтказилган анкета сўровномаси якуни ўлароқ, уларнинг касб танлови мотиви тарбиясига кўра баҳолашнинг шкала ўлчови уч даражадан иборат бўлди (1-расм).

1-расм

Талабаларининг касб танлови мотивини ётирувчи уч даражали шкала

Кўриниб турибдики, талабанинг фанга бўлган қизиқиши, ўқишни давом эттириши ва ўз соҳасида ишлаш мотивлари алоҳида (62 %) мотивацияни ҳосил қилган бўлса, тадбиркорлик имкониятининг борлиги (23%) ва шунчаки олий маълумот олиш билан шаҳар ҳаётига бўлган қизиқиш мотивлари мазмунан яқин бўлгани учун (15 %) алоҳида бирлаштирилди.

Олинган маълумотларни бир-бирига қиёсий солиштириш орқали асл ҳолатни кўрсатадиган илмий хулосани бирданига чиқариб бўлмайди. Шунинг учун тадқиқий-ижодий ёндашувга биноан дарс таҳлили турига қараб таҳлил ҳолатларини ўрганиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади. Бу ўринда дарс таҳлили мазмунида қайтар алоқа принципи механизмига эътиборни қаратиш лозим.

$$A \quad B = AB; \quad AB = \begin{matrix} \rightarrow \\ \leftarrow \end{matrix} AB \quad \rightleftharpoons$$

Ушбу механизм моҳиятидан дарс қандай ҳолатларда таҳлил этилади? деган мақсадли савол келиб чиқади.

1. Ўқувчи-талабани фан асосларига қизиқишларини аниқлаш бўйича

2. Ўзлаштириш даражасини ўрганишга (тўлиқ ўзлаштиришга эришиш принципининг моҳиятига) мувофиқ
3. Ўзлаштирамовчиликнинг олдини олиш мақсадига кўра
4. Давомат ва интизомни ўрганиш мақсадида
5. Психологик муҳитни ўрганиш мақсадида
6. Етакчилар (лидерлар) фаолиятини аниқлаш учун
7. Синф ёки гуруҳ жамоасининг шаклланганлигини аниқлаш бўйича.
8. Ўқувчи-талабани касб танловига бўлган муносабатларини таҳлил этишга кўра
9. Юқумли касалликларнинг олдини олиш ва шахсий гигиена тартиб-қоидаларини ўрганиш мақсадида
10. Инновацион технологиялар татбиқини ўрганиш (аниқлаш) мақсадида
11. Илғор тажрибаларни аниқлаш ва оммалаштириш мақсадида
12. Ўқитувчи фаолияти тўғрисида ота-оналар ва жамоатчилик томонидан норозилик (шикоятлар) тушган ҳолатларда ва бошқа.

Бундан ташқари, таълим муассасасининг ички назорати томонидан меъёрий ҳужжатлар ижроси меҳнат ва ижро интизомини ўрганиш мақсадида ҳам дарслар ўрганилиши (таҳлил этилиши) мумкин. Ички назорат ходимларининг фаолияти алоҳида метод сифатида олиб қаралади.

Олиб борилган илмий ва ўқув-методик кузатувларимиз натижаси ўлароқ умумий ўрта ва ўрта махсус, касб-хунар таълимида қуйидаги анъанавий ёндашувларга асосланган дарс таҳлили кенг қўлланилиб келинаётганлигининг гувоҳи бўлдиқ.

1. Ташкилий таҳлил. Кўпроқ бевосита кузатув методига асосланган бўлиб, репродуктив метод мазмуни асосидаги ёндашувлар амалга ошади. Бу жараёнда аввало ўқувчи-талабанинг кайфиятига, руҳий-жисмоний соғлигига, ташқи кўринишига эътибор қаратилади. Навбатчи орқали йўқлама қилинади. Келмаган ўқувчи-талабанинг сабаби сўралади. Чунки бу масалада бефарқ қараб бўлмайди. Агар ўқувчи ёки талаба касаллиги туфайли ёки узрсиз равишда дарс қолдирган бўлса, келгусида мавзунини ўзлаштириши ва етказиб олиши учун қўшимча шарт-шароитлар белгиланади. Унинг ижроси мустақил топшириқ кўринишида, яъни ўқувчи-талаба қайта иш (отработка) топшириғини бажариш талаб қилинади.

Тадқиқот бўйича олиб борилган кузатувлар шуни кўрсатдики, ҳар икала ташкилий ҳолат учун ҳам ўқитувчи ўз-ўзига талабчан бўлиши, педагогик одоб қоидаларига қатъий амал қилиши лозим. Ташкилий қисмдаги талабчанлик дарснинг кейинги босқичларига ҳам ўз таъсирини кўрсатди. Ўқитувчи ўзига ва ўқувчига талабчан бўла олмаса, дарснинг савияси деярли бўш ташкил этилиши аниқланди. Яқин 40 фоиз ўқитувчилар бу масалага унчалик масъулият билан

қарамаганликлари оқибатида синфда (гурухда) тартиб-интизом анчагина бўш бўлишлиги, ўз навбатида ўқувчи-талабанинг ўзлаштиришига ҳам ўз таъсирини кўрсатиши аниқланди.

Ўқитувчининг касбий фаолият масъуллиги нуқтаи назаридан уни яна бир карра ўз-ўзига ва ўқувчига нисбатан талабчан бўлишлигини тақозо этди. Чунки айрим ўқитувчи учун синф озодалигига, хонанинг ёритилиши ёки иситилишига эътиборсиз қараши ўқувчи руҳиятига салбий таъсир кўрсатади. Бундай бефарқлик турли хил муаммоли вазиятларнинг келиб чиқишига замин ҳозирлайди. Шунинг учун ўқитувчи учун майда нарсанинг ўзи бўлмаслиги лозим. Айни пайтда ўқитувчининг ташқи қиёфаси, кайфияти, кийиниш маданияти, муомала маданиятига бўлган эътибор ҳам дарснинг ташкилий қисмидан бошланади.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎХАТИ:

1. Raximova D.N., Aripov A.N. va boshqalar. Zamonaviy menejment: nazariya va amaliyot. - Toshkent: G'ofur G'ulom ijodiy uyi, 2011.

2. Medvedeva, T.Yu.aEmail Author, Vaskina, A.V.bEmail Author, Sizova, O.A.a The problems of designing the professional development of scientific and pedagogical personnel in modern conditions Volume 34, Issue 4, July-August 2018, Pages 39-44

1.Муслимов Н.А., Муталипова М.Ж., Абдуллаева Қ.М. Бўлажак ўқитувчиларнинг коммуникатив компетентлигини шакллантириш технологияси. Методик қўлланма. –Т., 2014.

ТАЛАБА ШАХСИНИНГ ЎЗИНИ-ЎЗИ МАЪНАВИЙ-КАСБИЙ ТАРБИЯЛАШГА ИНТЕГРАТИВ ЁНДАШУВ ТАҲЛИЛИ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6597475>

Н.Б.Асилбеков

доцент, Тошкент тўқимачилик ва енгил саноат институти

Аннотация: Мақолада талаба шахсининг ўзини-ўзи маънавий-касбий тарбиялашга интегратив ёндашув жараёнини ўрганиш ҳамда унинг ўзига хос хусусиятларини таҳлили келтирилган.

Баркамол шахс, яъни шахсни ҳар томонлама камол топтириш, комил инсон муаммоси педагогик тадқиқотларнинг предмети бўлиб келган. Шунга мувофиқ узлуксиз таълим тизимида таълим-тарбия жараёни бир-бирини уйғун ҳолда тўлдириб ва такомиллашиб боради. «Таълимни тарбиядан, тарбияни эса таълимдан ажратиб бўлмайди - бу шарқона қараш, шарқона ҳаёт фалсафаси».

Тадқиқотларнинг кўрсатишича яхшилик ва эзгуликни улуғламай, мил-лий ўзликни англамай ҳамда гўзаллик туйғусини ҳис этмай туриб, тўлақонли баркамол инсонни вояга етказиш мумкин эмас.

«Интеграция» - тиклаш, ўзаро боғлаш, тўлдириш ва такомиллаштиришга қаратилар экан, демак, тизимли ёндашувни билдиради. Педагогика фанида «тизим»- яхлит, бир бутуннинг объектив шакли кўринишида ўрганилади. Шунга мувофиқ «интеграция» яхлитликка олиб келувчи, бутунликни таъминловчи бўлақлар, қисмларни бирлаштирувчи механизм вазифасини ўтайди.

Бугунги талаба-ёшлар бўлажак мутахассис сифатида ижтимоий фаоллик намуналарини кўрсатиб, лоқайдлик, боқимандалик кайфиятига берилмай меҳнат қилишга, инновацион технологиялар яратишга, чуқур билим олишга интилиб яшамоқда. Хорижий тилларни мукамал биладиган, ахборот технологияси имкониятларидан унумли фойдалана оладиган, ижодкор, иқтидорли, дунё кўрган ёшлар шаклланоқда. Замон билан ҳамнафас ёшларнинг ижтимоий, маънавий-касбий тафаккурини бир сўз билан таърифлаш қийин. Фан ва техника тараққиёти, ҳаёт тарзининг ранг-баранглиги тарбия муҳитига ўз таъсирини ўтказмай қолмайди. Тезкор даврнинг юксак талабларидан келиб чиқиб, талаба шахсини ўзини-ўзи маънавий-касбий тарбиялашида демократик тамойилларга амал қилиши муҳим вазифа ҳисобланади.

Талаба шахсини ўзини-ўзи маънавий-касбий тарбиялашига интегратив ёндашув негизида баркамол шахсни шакллантириш, комилликка интилиб

яшашнинг педагогик моҳиятини асослаш туради. Бу борадаги илмий манбалар энг қадимги ёзма ёдгорликлардан бўлмиш «Авесто»да ўзининг дастлабки ифодасини топган. Илм эгаллаш, маърифатли бўлиш, инсоний фазилатларни ўрганиш, меҳнат қилиш, маънавий-ахлоқий етук шахс бўлиш, руҳан, ақлан ва жисмонан уйғун ривожланиш учун айнан ўзини-ўзи тарбиялаш асосида эришиш мумкинлиги кўрсатиб берилган.

Инсоннинг хайрихоҳлиги, гўзаллиги, олийжаноблиги ва улуғворлигининг инсонпарварлигини билдирса, унинг руҳий мутаносиблиги ички рефлексиясини ифода этади. Инсондаги ҳатти-ҳаракат унинг руҳияти билан узвий боғлиқ. Самарадорликни таъминлайдиган руҳият унинг гўзаллиги, гўзал хулқи ва хайрихоҳлигидан келиб чиқади. Руҳан соғломлик шахснинг ўзини-ўзи маънавий-касбий тарбиялаши билан чамбарчас боғланиб кетади.

Таъкидловчи экспериментга оид кузатув ишлари ҳамда педагогик таҳлиллар шуни кўрсатдики, талаба шахсини ўзини-ўзи маънавий-касбий тарбиялашига хос интеграцияда педагогика, психология, фалсафа ва жисмоний тарбияга оид фанлар, жумладан валеология фанининг ўзаро боғлиқлиги, бири-бири билан ҳамкорлиги талаба шахсида нафақат ўқув-билувга оид топшириқларни бажариш ҳамда тегишли баҳо олиш, балки ўзига хос ижодий қобилият ва дунёқарашни вужудга келишини, воқеа-ҳодисаларга мустақил фикр асосида одатдагидан ташқари, инновацион-технологик нуқтаи-назардан ёндашиш, муайян зиддият, қарама-қаршиликлар курашини таҳлил этиш, уларни ҳал этиш йўллари излаб топишга қаратилган ёндашувлар таркиб топишини кўрсатади.

Таъкидловчи эксперимент жараёнида муаммо ечими йўналишида қуйидагиларга эътибор қаратиш лозимлиги аниқланди:

- педагогика ва валеология фанларидан намунавий дастур асосида ишланадиган ишчи дастурлар мазмунида ўзаро интегратив ёндашувларни ҳисобга олиш (айниқса семинар, амалий машғулот дарсларида);

- таълим мазмунидаги модулларни (макро ва микромодулларни ҳисобга олган ҳолда), мустақил ишлар, битирув-малакавий ишлар ҳамда магистрлик диссертациялари мавзуларини тузишда интегратив муаммолар ечимини назарда тутиш;

- барча турдаги топшириқларни бажаришда кафедралараро ҳамкорликни йўлга қўйиш;

- ўқитиладиган интегратив фанларда касбий-педагогик фаолиятнинг ўрнини белгилаш;

- талабанинг қизиқиши, хоҳиш-истаги ва қобилиятини ўрганган ҳолда интегратив-тадқиқот вазифаларини бажаришга жалб этиш;

- бу жараёнда кафедралар қошидаги илмий лабораториялар, илмий-амалий ҳарактердаги тўгараклар ва грант лойиҳаларини тайёрлашда талаба-ёшларнинг имконияти ва салоҳиятидан унумли фойдаланиш, ўзаро ҳамкорликка қаратилган истиқболли режа-дастурлар тайёрлаш;

- талабанинг назарий ва амалий билим, кўникма ва малакаларни эгаллашидаги ижтимоий фаоллигини қўллаб-қувватлаш;

- ўзини-ўзи касбий тарбиялаш асосида шаклланаётган маънавий дунёқараш ҳамда салоҳиятни такомиллаштириш;

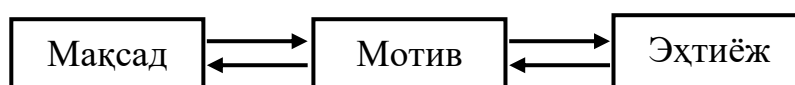
- Устоз-шогирд мактаби анъаналарини изчил ривожлантириш;

- айниқса ўзини-ўзи таҳлил этиш, ўзининг фаолиятига талабчанлик ва танқидий қарашни ривожлантириш, вужудга келган таълим-тарбиявий ҳамда касбий муаммоларни ечишга бўлган интилиш, тайёргарликни назорат этган ҳолда тегишли педагогик маслаҳатлар бериб бориш; бу жараёнга изчил ва тизимли ёндашган ҳолда талабанинг интегратив муаммоларни ҳал этишга қаратилган аналитик ва мантиқий тафаккурини ривожлантириш.

Тезкор давр ривожи ва қатор тадқиқотлар, педагогика фани олдида тор касбий билимларни эгаллашга чек қўйган ҳолда, узлуксиз таълим тизимида кенг интегратив билимларни ўрганиш зарурлигини талаб этмоқда. Бўлажак мутахассисда янгича касбий кўникмаларнинг шаклланиши ўзига хос қобилиятларни намоён этишни тақозо этади. Жумладан таълим-тарбия жараёнига замонавий педагогик технологияларни (ЗПТ) кириб келиши мутахассисдан ўқув-билув жараёнини тўғри лойиҳалашни, бунинг учун аниқ мақсад қўя олишни, иш самарадорлигини олдиндан кўра билишни ва муайян креатив қобилият эгаси бўлишни талаб этади. Бу жараён ўзига хос маънавий-касбий сифатларни талаб этади.

«Ўқитувчи-талаба», «талаба-талаба» мулоқоти мазмунида «субъект-субъект» муносабатларнинг қарор топиши бевосита ва билвосита талабанинг мустақил фикр ривожи ҳамда ижодий муҳитнинг пайдо бўлишига туртки бўлди. Бу жараён ўзини-ўзи маънавий-касбий тарбиялашга янада кенг шарт-шароит ҳозирлашга ҳамда шахс такомилнинг моделини яратишга имкон берди. Бу олим Хекхаузен томонидан яратилган ички мотивацияларнинг шахсий ва касбий моҳияти назариясининг таркибий қисмини ифода этади.

Буни мазмунида эса ўзини-ўзи маънавий-касбий тарбиялашининг эҳтиёж даражасида олиб қаралиши мақсад, мотив ва эҳтиёжнинг бир-бирига боғлиқлиги, яъни

бир-бирини изчил тўлдириши, педагогик қонуният даражасида эканлигини кўрсатди.

Талаба ижтимоий муносабатлар қуршовида таълимий ҳамда тарбиявий ҳарактердаги муаммоларга дуч келади. Унинг ечими яққа тартибда ёки жамоавий кўринишда ҳал этилади. Бу жараён ҳамиша ҳам осонгина ўз-ўзидан ҳал бўлиб кетавермайди. Бундан ташқари, талаба муайян оиланинг вакили сифатида оилавий муҳит ҳамда тарбиядан келиб чиқиб, ўзига хос муаммолардан ҳоли бўла олмайди. Инчунин, оиланинг фаровонлик даражаси, оила аъзоларининг маънавий-касбий тарбияси, ўзини-ўзи тарбиялаши жараёни билан уйғун равишда боғланиб кетади. Шахснинг маънавий-касбий тарбияси оила бюджетини, замонавий оила талабларига мос хусусиятларини ҳам белгилаб беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1.Исаев И.Ф. Профессионально-педагогическая культура преподавателя: учеб.пособие для студентов высш.учеб.заведений. - Москва: Академия, 2002. - 208с.

2.Ислом тасаввуфи манбалари (Тасаввуф манбалари ва тарихи). Илмий мажмуа.// Тузувчи, сўзбоши ва изоҳлар муаллифи фил.фан.док. проф. Х.Болтабоев. - Тошкент: Ўқитувчи, 2005. - 400 б.

3.Ишмухамедов Р., Абдуқодиров А., Пардаев А. Таълимда инновацион технологиялар (таълим муассалари педагог-ўқитувчилари учун амалий тавсиялар). – Тошкент, 2008. - 181 б.

O'ZBEK XALQINING BOY BADIY MEROSI, UNING JAHON SAN'ATI TARIXIDAGI O'RNI.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6597510>

Kurbonova Mushtariybegim

Namangan davlat universiteti magistranti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada O'zbek xalqining boy badiiy merosi, uning jahon san'ati tarixidagi o'rni, taraqqiyot bosqichlari va zamonaviy yo'nalishlarini chuqur o'rganish hamda rivojlanish istiqbollarini belgilash, milliy g'oyaga mos tadqiqotlarni amalga oshirish shu kunning dolzarb vazifalaridan hisoblanib kelinishi tahlil etilgan.*

Kalit so'zlar: *kulolchilik, qishloq, naqsh, sopol, rang.*

БОГАТОЕ ХУДОЖЕСТВЕННОЕ НАСЛЕДИЕ УЗБЕКСКОГО НАРОДА, ЕГО МЕСТО В ИСТОРИИ МИРОВОГО ИСКУССТВА.

Курбанова Муштарийбегим

Магистрант Наманганского государственного университета

Аннотация: *В этой статье рассматриваются богатое художественное наследие узбекского народа, его место в истории мирового искусства, этапы развития и современные тенденции, а также определение перспектив развития, исследование в соответствии с национальной идеей.*

Ключевые слова: *гончарство, село, узор, керамика, цвет.*

THE RICH ARTISTIC HERITAGE OF THE UZBEK PEOPLE, ITS PLACE IN THE HISTORY OF WORLD ART.

Kurbanova Mushtariybegim

Master of Namangan State University

Annotation: *The article examines the rich artistic heritage of the Uzbek people, its place in the history of world art, stages of development and modern trends, as well as the definition of development prospects, research in accordance with the national idea.*

Key words: *potter, village, pattern. ceramics, color.*

O'zbek xalqining boy badiiy merosi, uning jahon san'ati tarixidagi o'rni, taraqqiyot bosqichlari va zamonaviy yo'nalishlarini chuqur o'rganish hamda rivojlanish istiqbollari belgilash, milliy g'oyaga mos tadqiqotlarni amalga oshirish shu kunning dolzarb vazifalaridan hisoblanadi. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ham yurtimizdagi ko'plab sohalarda bo'lgani kabi, mamlakatimizdagi ma'naviyat va ma'rifat, madaniyat va shu qatori san'at sohalariga ham alohida e'tibor berib, ezgu bunyodkorlik g'oyalarini amalga oshirishga butun xalqimizni da'vat etmoqdalar. Davlat miqyosdagi katta majlislarda san'atni yoshlarimiz tarbiyasida muhim ahamiyatga ega ekanligini, inson kamoloti va millat ravnaqining asosiy omili ekanligini, milliy san'at, hunarmandchilik va tasviriy san'at turlari rivojida ijodkor rassomlarimiz, ustalarimiz, san'atkorlarimizning qilgan ulkan ishlari katta ma'naviy jasorat, buyuk qahramonlik ekanligini alohida ta'kidlab o'tmoqdalar. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev: "Bizning havas qilsa arziydigan buyuk tariximiz bor. Havas qilsa arziydigan ulug' ajdodlarimiz bor. Havas qilsa arziydigan beqiyos boyluklarimiz bor. Va men ishonaman, nasib etsa, havas qilsa arziydigan buyuk kelajagimiz, buyuk adabiyotimiz va san'atimiz ham albatta bo'ladi." Har qaysi xalq yoki millatning tafakkuri, turmush tarzi, ma'naviy qarashlari o'z-o'zidan, bo'sh joyda shakllanib qolmaydi. Ularning vujudga kelishi va rivojlanishida aniq tarixiy, tabiiy va ijtimoiy omillar asos bo'ladi. Ota-bobolarimiz ruhiy olamining tomir-ildizlari aynan shu ma'naviy zaminda, tarixda ham, bugun ham barchaning havasini tortib kelayotgan oliyanob fazilatlar asosida shakllangan. Xalq amaliy san'ati insonlarda badiiy didni o'stirish bilan bir qatorda ularda borliqni idrok etish madaniyatini va ularga nisbatan estetik munosabatni shakllantirishga xizmat qiladi. U insonlarning badiiy mayllarini amaliy jihatdan to'g'ri yo'naltirish, keyinchalik uy jihozlari, kiyim-kechaklarga to'g'ri munosabatda bo'lishiga, qadimgi va hozirgi zamon amaliy bezak san'ati asarlarining estetik mohiyatini tushunib yetishga ko'maklashadi. Bu san'at dastgoh san'atidan o'zining bevosita xalq ehtiyojlariga moslanganligi bilan farq qiladi va inson hayotida ishlatiladigan buyumlarning mazmuni bilan bog'lanadi. Amaliy bezak san'atida hayotdagi mavjud narsalar (masalan, gullar, hayotiy lavhalar va hokazolar) aks etadi. Lekin, ular mustaqil xususiyatga ega bo'lmasdan, ma'lum bir buyum mazmuni va shakli bilan bog'lanib, uni bezashga xizmat qiladi. Amaliy san'at buyumlari birmuncha erkin-ijodkor tafakkuri maxsuli sifatida yaratiladi va u tevarak-atrofga fayz kiritishga qaratilgan bo'ladi. Xalq amaliy san'ati juda qadim zamonda paydo bo'lib, xalq hunarmandchiligi tarzida rivojlanib san'atning eng qadimgi rivoj topgan va barhayot turi bo'lib kelgan. Quroqchilik shunday san'atki, u qadimiy tarixga va an'anaga ega. Mato qoldiqlaridan ishlangan qo'l mehnatining barchasi tejamkorlikning yorqin ifodasidir, turli matolardan foydalanish esa uyimizdagi tartiblilikni saqlaydi. Inson hamisha mehnat va go'zallikni qadrlaydi. Aynan bu qo'l mehnati asosida yaratilgan san'at turi dastlab kambag'allar orasida paydo bo'ldi, mato bo'laklari orqali ular uy

ro'zg'ori uchun kerakli yangi buyumlarni yarata boshladilar, chunki u paytlarda chiroyli va sifatli matolar juda qimmat va kamyob bo'lgan. Turli rang va shakldagi mato parchalaridan bezakli buyum hosil qilinadi. Masalan, ko'rpa, ko'rpacha, yostiq, gilamchalar va boshqalardir. Davrlar mobaynida mato bo'laklarini birlashtirib tikish xalq orasida ommalashdi, keyin esa qo'l mehnati sifatida hunarmandchilikning bir turi darajasiga ko'tarildi. Ba'zi manbalarda aytilishicha, quroq hunarining ilk namunasi eramizdan avvalgi 980 yili qadimgi Misr davlatida topilgan. Qovulgan buyumlar fragmenti Skif qo'rg'onlari harobalaridan topilgan. Qohiradagi Bulat muzeyida ohu terisi parchalaridan bir xil rangda quroq qilib tikilgan bo'lak namunasi saqlanadi. Eramizdan avvalgi IV-IX asrlarda "mingta Budda xarami"ga tashrif buyurgan ziyoratchilar o'z kiyimlaridan parcha tashlab ketganlar. Xaram xizmatchilari qoldirilgan kiyim parchalaridan ziyoratchilarni eslatuvchi gilam tikkanlar. Bunday gilam 1920 yilda arxeolog Artur Shteyn tomonidan topilgan. Bu tengi yo'q manzarali gilam Petsam ibodatxonasida (XIV asr) saqlanmoqda. Bu gilam Sharqning go'zal ranglari va sexrli Vizantiya naqshlari bilan bezatilgan. Yevropada esa qovulgan matolar 800 yil avval paydo bo'lgan. XVIII asrgacha qovushdan ko'p qavatli kiyimlarni birlashtirishda foydalanilgan. Qovulgan ko'rpa va yopinchiqlar asosan Fransiya janubi va Angliyada keng tarqalgan. Yengil sanoatning rivojlanishi, matolarning ko'plab ishlab chiqarilishi natijasida quroqchilik hunariga bo'lgan e'tibor bir oz pasaygan edi. Bugunga kelib bunday buyumlarga yana qiziqish ortib bormoqda. Bu buyumlar endilikda nafaqat matolarni iqtisod qilish maqsadida, balki san'at darajasida qayta tiklandi. Quroqchilik hunari bo'yicha har yili ko'rgazmalar tashkil qilinadi. Unda turli xil ro'mollar, sumkalar, ko'rpalar, choyshablar, yostiq jildlari, dasturxonlar, hatto oyoq kiyimlar ham namoyish qilinadi.

Shu jumladan, O'zbekiston hududida qadimdan shakllangan, jahonga mashhur nafis san'atlar maktablarining noyob an'alarini avaylab asrash, o'rganish, boyitib borish, milliy tasviriy, amaliy, miniatyura san'atining nodir durdonalarini dunyoga olib chiqish va targ'ib qilish, nafis san'atlar sohasidagi ilmiy izlanishlarni ishlab chiqarishga tatbiq etish, zamon talablariga mos badiiy ta'lim tizimini barpo etish, yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash, akademik ilmiy tadqiqot ishlarini takomillashtirish maqsadida O'zbekiston Badiiy Akademiyasi tashkil etildi (1997 yil 23-yanvar). "Xalq badiiy hunarmandchiliklarini va amaliy san'atini yanada rivojlantirishni davlat yo'li bilan qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi (1997 yil 31-mart) qaror milliy madaniyatni rivojlantirishda xalq badiiy hunarmandchiligi va Amaliy san'atning ahamiyatini oshirish, qo'lda ishlanadigan yuksak badiiy buyumlarni tayyorlash asriy an'alarini va o'ziga xos turlarini qayta tiklash hamda xalq hunarmandlariga davlat tomonidan madad ko'rsatishda muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbekistonda quroqchilik qadimdan ma'lum bo'lib, o'ziga xos xususiyat va an'analarga boy. O'rta asrlarda Alisher Navoiyning "Nasomiy ul-muhabbat" devonida, Imom G'azzoliyning (U hijriy 450-505-

yillar, milodiy 1058-1111-yillarda yashab o'tgan. Tus shahrida tug'ilgan.) "Kimyoi saodat" (Ruh haqiqati) hamda Husayn Vois Koshifiy (1440-yil Xurosonda tug'ilib, 1505- yil vafot etgan) asarlarida "muraqqa" (quroq to'n, janda) avliyo yoki darveshlar kiyimi sifatida eslatib o'tilgan. O'rta asr tasavvuf namoyondalari ko'pincha muraqqa yoki unga yaqin kiyimlarda tasvirlanganlar. Yuqoridagi dalillardan ko'rinib turibdiki, quroq san'ati yurtimizda XI-XII asrlarda ham mavjud bo'lib, kamida to'qqiz asrlik tarixga ega.

Ayrim adabiyotlarda mamlakatda iqtisodiy inqiroz yuzaga kelgan vaqtda ochlikdan qiynalgan xalq ro'zg'or qilish uchun quroq tikishga majbur bo'lgan deb yozilgan. Ammo, insonlarni quroq tikishga undagan asosiy kuch – bu ularning ijodkorlikka, yangilik va go'zallik yaratishga, o'z ijodiy qobiliyatini va yaratuvchanlik mahoratini yorqin tarzda ifodalashga bo'lgan intilishidir. Qadimdan yurtimiz ayollari tomonidan quroqlarning turfa xil shakllari yaratilgan va ularni qo'llab kundalik hayotda ishlatish uchun ajoyib buyumlar tikilgan. Hech bir o'zbek xonadoni yo'qki quroq uslubida yaratilgan amaliy san'at namunalaridan foydalanmasa. Xalqimiz xonadonlarida bunday buyumlarning bo'lishi va foydalanilishi o'ziga xos an'ana hisoblanadi. Chunki quroq namunalarining har biri yaxshi niyat va ezgu istaklar ramzidir. Masalan, qadimdan yurtimizda har bir qiz turmushga chiqishi oldidan kelinlik sepi uchun o'z qo'llari bilan quroq san'atidan foydalangan holda buyumlar tikishi lozim bo'lgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Sh.Mirziyoyev. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – Toshkent: O'zbekiston, 2016 yil.
2. Sh.Mirziyoyev. 2017-yil 3-avgust kunidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining mamlakatimiz ijodkor ziyolilari vakillari bilan uchrashuvda so'zlagan nutqidan.
3. Sh.Mirziyoyev. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: O'zbekiston, 2017 yil.

ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПОСЛЕДСТВИЯ ВОЗДЕЙСТВИЯ ЧЕЛОВЕКА НА РАСТИТЕЛЬНЫЙ И ЖИВОТНЫЙ МИР.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6597534>

Шахиста Халматова
Турсиной Усманова
Адахамжон Акрамов
Adakhamjon Akramov

Анотация: *Экологические знания необходимы каждому человеку, чтобы сбылась мечта многих поколений мыслителей о создании достойной человека среды, для чего надо построить прекрасные города, развить настолько совершенные производительные силы, которые смогли бы обеспечить гармонию человека и природы. Но эта гармония невозможна, если люди враждебно настроены друг к другу и, тем более, если идут войны, что, к сожалению, имеет место.*

Зеленые растения, являясь основными автотрофами на нашей планете, определяют несколько существеннейших параметров жизни: накопление кислорода в атмосфере, накопление биомассы, основное звено синтеза органики в пищевых цепях, преобразование физической энергии солнца в химическую энергию органических веществ.

В.И.Вернадский писал о значении растений так: «На нашей планете свободный кислород, находящийся на ней в виде газа или в форме раствора в природных водах, нацело создается жизнью. Мы не знаем пока ни одного случая, когда бы он выделялся в значительном количестве в результате какого бы то ни было химического процесса, независимо от жизни. Но нам известны тысячи земных химических процессов, в которых свободный кислород поглощается, переводится в новые соединения, исчезает как таковой. А между тем, количество его в биосфере не меняется, остается все тем же. Это достигается непрерывной работой зеленых растений, и это одно дает меру их значения на нашей планете, дает представление о размахе их геохимической энергии».

Космическая роль зеленых растений выражается в их влиянии на изменение условий жизни Земли и в обеспечении возникновения новых форм жизни.

Атмосфера обогащалась кислородом, уменьшалось количество углекислого газа. Имеющееся в современной атмосфере количество кислорода, равное $1,5 \cdot 10^{15}$ тонн, близко к тому количеству, которое должно было выделиться при

образовании органических запасов углерода на Земле ($6 \cdot 10^{15}$ тонн).

По современным подсчетам годовая продуктивность всей растительности Земли оценивается в миллиардов в тонн сухой биомассы.

Преобладающую роль в продуктивности наземной растительности играют леса – 28,4 миллиарда тонн, затем идут пастбища (степи, луга) – 10,4 миллиарда тонн, затем сельскохозяйственные угодья, которые дают около 8,7 миллиардов тонн сухой биомассы.

Основное же количество сухой биомассы накапливает растительность океанов и других водоемов.

Ежегодно растения поглощают из окружающей среды $2 \cdot 10^9$ т азота, $6 \cdot 10^9$ т фосфора, $158 \cdot 10^9$ т углекислого газа и $128 \cdot 10^9$ т воды, а выделяют $115 \cdot 10^9$ т кислорода.

В процессе дыхания растений окисляется $25 \cdot 10^9$ т органики, причем выделяется $34,5 \cdot 10^9$ т углекислого газа.

Весь животных мир разлагает $3,5 \cdot 10^9$ т органики с образованием $4,8 \cdot 10^9$ т углекислого газа.

За счет сжигания полезных ископаемых в промышленности и быту в атмосферу выделяется $15 \cdot 10^9$ т углекислого газа.

Леса – важная составная часть окружающей природной среды. Как экологическая система лес выполняет различные функции и одновременно является незаменимым природным ресурсом. Значение средозащитной функции леса, т.е. сохранность генофонда флоры и фауны, на порядок выше их экономического значения как источника сырья и продуктов.

Влияние лесов на окружающую природную среду исключительно многообразно. Оно проявляется, в частности, в том, что леса: являются основным поставщиком кислорода на планете, непосредственно влияют на водный режим как на занятых ими, так и на прилегающих территориях и регулируют баланс воды, снижают отрицательное воздействие засух и суховеев, сдерживают движение подвижных песков, смягчая климат, способствуют повышению урожаев сельскохозяйственных культур, поглощают и преобразовывают часть атмосферных химических загрязнений, защищают почвы от водной и ветровой эрозии, селей, оползней, разрушения берегов и других неблагоприятных геологических процессов, создают нормальные санитарно – гигиенические условия, благотворно влияют на психику человека, имеют огромное рекреационное значение, являются источником получения древесины и многих других видов ценного сырья. Из древесины производят более 30 тыс. изделий и продуктов, и потребление ее не уменьшается; а, наоборот, увеличивается. По расчетам специалистов, только в странах Западной Европы дефицит древесины к 2005 г. составит 220 млн. м³.

По своему значению, местоположению и выполняемым функциям все леса подразделяют на три группы:

первая группа – леса, выполняющие защитные экологические функции (водоохранные, полезащитные, санитарно – гигиенические, рекреационные). Эти леса строго охраняются, особенно лесопарки, городские леса, особо ценные лесные массивы, национальные природные парки, в лесах этой группы допускаются только рубки ухода за лесом и санитарные рубки деревьев;

вторая группа – леса, имеющие защитное и ограниченное эксплуатационное значение. Распространены они в районах с высокой плотностью населения и развитой сетью транспортных путей. Сырьевые ресурсы лесов этой группы недостаточны, поэтому, чтобы сохранить их защитные и эксплуатационные функции, требуется строгий режим лесопользования;

третья группа – эксплуатационные леса. Распространены они в многолесных районах и являются основным поставщиком древесины. Заготовка древесины должна осуществляться без изменения естественных биотопов и нарушения естественного экологического равновесия.

Принадлежность леса к той или иной группе определяет режим лесопользования, который должен вестись на строго научной основе с солюдением основных принципов максимального сбережения природных экосистем и рационального использования лесных ресурсов.

Животный мир – это совокупность всех видов и особей диких животных (млекопитающих, птиц, пресмыкающихся, земноводных, рыб, а также насекомых, моллюсков и других беспозвоночных), населяющих определенную территорию или среду и находящиеся в состоянии естественной свободы.

Основные понятия, связанные с охраной и использованием животного мира, формулируются следующим образом: объект животного – организмы животного происхождения или их популяция, биологическое разнообразие животного мира – разнообразие объектов животного мира в рамках одного вида, между видами и в экосистемах, устойчивое состояние животного мира – существование объектов животного мира в течение неопределенно длительного времени, устойчивое использование объектов животного мира – использование объектов животного мира, которое не приводит в долгосрочной перспективе к истощению биологического разнообразия животного мира и при котором сохраняется способность животного мира и при котором сохраняется способность животного мира к воспроизводству и устойчивому существованию.

Животный мир является неотъемлемым элементом окружающей природной среды и биологического разнообразия Земли, возобновляющимся природным ресурсом, важным регулирующим и стабилизирующим

компонентом биосферы, главнейшая экологическая функция животных – участие в *биотическом круговороте* веществ и энергии. Устойчивость экосистемы обеспечивается в первую очередь животными, как наиболее мобильным элементом.

Необходимо сознавать, что животный мир – не только важный компонент естественной экологической системы и одновременно ценнейший биологический ресурс. Очень важно и то, что все виды животных образуют генетический фонд планеты, все они нужны и полезны. В природе нет пасынков, как нет и абсолютно полезных и абсолютно вредных животных. Все зависит от их численности, условий существования и от ряда других факторов. Одна из разновидностей 100 тыс. видов различных мух – комнатная муха, является переносчиком ряда заразных болезней. В то же время мухи кормят огромное количество животных (мелкие птицы, жабы, пауки, ящерицы и др). лишь некоторые виды (клещи, грызуны – вредители и др.) подлежат строгому контролю.

Для характеристики нынешнего состояния растительного покрова и в первую очередь лесных экосистем все чаще используется термин – деградация. Леса раньше других компонентов природной среды испытали отрицательное влияние деятельности человека. Деградация лесов служит одним из проявлений глобальных изменений, происходящих на Земле, которые начались с появлением земледелия и скотоводства. Воздействие человека на леса и вообще на весь растительный мир может быть прямым и косвенным.

К *прямом воздействию* относятся:

- 1) сплошная вырубка лесов;
- 2) лесные пожары и выжигание растительности;
- 3) уничтожение лесов и растительности при создании хозяйственной инфраструктуры (затопление при создании водохранилищ, уничтожение вблизи карьеров, промышленных комплексов).
- 4) Усиливающийся пресс туризма.

Косвенное воздействие – это изменение условий обитания в результате антропогенного загрязнения воздуха, воды, применения пестицидов и минеральных удобрений. Определенное значение имеет также проникновение в растительные сообщества чуждых видов растений (интродуцентов).

Масштабное антропогенное воздействие на биотические сообщества приводит к тяжелым экологическим последствиям как на экосистемно – биосферном, так и на популяционно – видовом уровнях.

На обезлесенных территориях возникают глубокие овраги, разрушительные оползни и сели, уничтожается фотосинтезирующая фитомасса, выполняющая важные экологические функции, ухудшается газовый состав

атмосферы, меняется гидрологический режим водных объектов, исчезают многие растительные и животные виды и т.д.

Сведение крупных лесных массивов, особенно влажных тропических – этих своеобразных испарителей влаги, по мнению многих исследователей, неблагоприятно отражается не только на региональном, но и на биосферном уровне. Уничтожение древесно – кустарниковой растительности и травянистого покрова на пастбищах в засушливых регионах ведет и их опустыниванию.

Огромный вред состоянию естественных лесных экосистем наносят лесные пожары, надолго, если не навсегда, замедляя процесс восстановления леса на сгоревших площадях. Лесные пожары ухудшают состав леса, уменьшают прирост деревьев, нарушают связи корней с почвой, усиливают буреломы, уничтожают кормовую базу диких животных, гнездовья птиц. В сильном пламени почва сжигается до такой степени, что в ней полностью нарушается влагообмен и способность к удержанию питательных веществ. Выжженная дотла территория нередко быстро заселяется различными насекомыми, что не всегда безопасно для людей из – за возможных вспышек инфекционных заболеваний.

При загрязнении биотических сообществ промышленными выбросами различные токсиканты, и в первую очередь диоксид серы, оксиды азота и углерода, озон, тяжелые металлы, весьма негативно влияют на хвойные и широколиственные деревья, а также на кустарники, полевые культуры и травы, мхи и лишайники, фруктовые и овощные культуры и цветы. В газообразном виде или в виде кислотных осадков они отрицательно действуют на важные ассимиляционные функции растений, органы дыхания животных, резко нарушают метаболизм и приводят к различным заболеваниям. Так, например, под действием озона (O_3) в растениях снижается не только активность транспортной системы, но и содержание хлорофилла. Прослеживается высокая корреляция между повреждением листьев и количеством адсорбированного диоксида серы (SO_2). Высокие дозы SO_2 или продолжительные воздействия его низких концентраций приводят к сильному ингибированию процессов фотосинтеза и снижению дыхания. Таким образом, из приведенных выше примеров следует, что такие токсиканты, как диоксид серы, озон и др., могут существенно нарушать различные биохимические и физиологические процессы и структурную организацию клеток растений и приводить к их гибели.

Крайне отрицательно на жизнедеятельности растений сказываются автомобильные выхлопные газы, содержащие 60% всех вредных веществ в городском воздухе и среди них такие токсичные, как оксиды углерода, альдегиды, неразложившиеся углеводороды топлива, соединения свинца. Например, под их воздействием у дуба, липы, вяза уменьшается размер хлоропластов, сокращается число и размер листьев, сокращается

продолжительность их жизни, уменьшается размер и плотность устьиц, общее содержание их хлорофилла уменьшается в полтора – два раза (Яблоков, Остроумов, 1985).

На популяционно – видовом уровне негативное воздействие человека на биотические сообщества проявляется в утрате биологического разнообразия, в сокращении численности и исчезновении отдельных видов. По свидетельству ботаников, обеднение флоры наблюдается во всех растительных зонах и на всех, кроме Антарктиды, материках. Причем наиболее уязвимой оказывается флора островов.

Разрушение естественных природных сообществ уже вызвало исчезновение ряда растений. В недалеком будущем множество видов растений, которые сегодня сокращаются в численности, также окажутся в охране 25 – 30 тыс. видов растений, или 10% мировой флоры. Доля вымерших видов во всех странах составляет более 0,5% общего числа видов флоры мира а в таких регионах, как Гавайские острова, более 115.

Сокращение числа видов сосудистых растений, а в ряде случаев и их исчезновение ведет к изменению видового состава экосистем. По утверждению специалистов, это приводит к разрыву эволюционно сложившихся пищевых сетей и к дестабилизации экологической системы, что проявляется в ее разрушении и обедненности. Сокращение площадей, покрытых зеленой растительностью, или ее разреживание крайне нежелательны по двум причинам: во – первых, нарушается глобальный круговорот углерода в биосфере и, во – вторых, снижается интенсивность поглощения солнечной энергии биосферой в процессе фотосинтеза.

Нарушение среды обитания вследствие вырубки лесов, распашки степей и залежных земель, осушения болот, зарегулирования стока, создания водохранилищ, прокладки газопроводов, интенсивного перевыпаса домашнего скота, чрезмерного увлечения проволочными изгородями, развития сети ирригационных каналов, перерезающих естественные пути миграции животных и других антропогенных воздействий коренным образом меняет условия размножения диких животных, пути их миграции, что весьма негативно отражается на их численности и выживании.

Под *добыванием* имеется в виду как прямое преследование и нарушение структуры популяции (охота), так и любое другое изъятие животных и растений из природной среды для различных целей.

Другий причины снижения численности и исчезновения животных

– *прямое их уничтожение* для защиты сельскохозяйственной продукции и промысловых объектов (гибель хищных птиц, сусликов, ластоногих, койотов и др.), *случайное (непреднамеренное) уничтожение* (на автомобильных дорогах, в

ходе военных действий, при кошени трав, на линиях электропередач, при регулировании водного стока и т.д.), *загрязнение среды* (пестицидами, нефтью и нефтепродуктами, атмосферными загрязнителями, свинцом и другими токсикантами).

Защита растений от вредителей и болезней. Среди методов защиты растений от болезней и вредителей различают профилактические и истребительные меры. Лучшие результаты дают *профилактические меры*, а именно: надзор, карантинная служба и различные лесохозяйственные мероприятия.

Химический метод имеет отрицательные стороны (загрязнение пестицидами почвы и природных вод, накопление токсичных веществ в продуктах питания и др.) в настоящее время во многих странах мира ведутся работы по дальнейшему развитию интегрального метода защиты растений, при котором пестициды постепенно заменяются биологическими методами, изыскиваются химические средства избирательного действия, строго регламентируется применения пестицидов. Этот сбалансированный комплекс защиты растений позволяет уже на нынешней стадии разработки значительно сократить использование токсичных веществ.

Повышение эффективности использования лесных ресурсов. В комплекс мероприятий данного назначения входят перебазирование лесозаготовок и лесоперерабатывающих предприятий в многолесные районы, ликвидация перерубов в малолесных районах, сокращение потерь древесины при сплаве и перевозках и др. для сохранения численности и популяционно – видового лесовосстановительных работ с целью восстановления лесов до состояния климакса, улучшение их состава, дальнейшее развитие сети лесных питомников и разработка методов выращивания леса специальных плантациях.

Охрана отдельных видов растений и растительных сообществ. Обычно выделяют два аспекта, связанных с охраной растительного мира: 1) охрана редких и исчезающих видов флоры и 2) охрана основных растительных сообществ. К редким относят растительные виды, имеющие ограниченный ареал и низкую численность. Правительственными постановлениями взяты под защиту десятки редких видов растений. В местах их произрастания строго запрещается сбор, выпас скота, сенокошение и другие формы уничтожения растений и их сообществ.

Охрана и эксплуатация *охотничьи животных* должна предусматривать разумную добычу, но не их истребление. Если изъятие отдельных особей из популяции биологически обоснованно, то оно не только не вредит популяции, но, наоборот, способствует мобилизации ее экологического резерва, под которым понимают возможность повышения продуктивности путем увеличения

потомства и его выживаемости.

Наряду с акклиматизацией диких животных практикуется и *реакклиматизация*, т.е. расселение животных в прежние места обитания, где ранее они находились, но были истреблены.

Как показал накопленный человечеством опыт, в природе не существует абсолютно вредных и абсолютно полезных животных. Все зависит от их численности, условий существования, но были и ряда других факторов.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ahmedova D., Akramov A. USE OF MODERN TECHNOLOGIES IN THE EDUCATION SYSTEM //Конференции. – 2021.

2. Ahmedova, Dilfuza, and Adahamjon Akramov. "USE OF MODERN TECHNOLOGIES IN THE EDUCATION SYSTEM." Конференции. 2021.

3. Ahmedova, D., & Akramov, A. (2021, July). USE OF MODERN TECHNOLOGIES IN THE EDUCATION SYSTEM. In Конференции.

4. Madina G., Adakhamjon A. Conservation of flora //Asian Journal of Multidimensional Research. – 2021. – Т. 10. – №. 11. – С. 195-198.

5. Madina, Gaybullaeva, and Akramov Adakhamjon. "Conservation of flora." Asian Journal of Multidimensional Research 10.11 (2021): 195-198.

6. Madina, G., & Adakhamjon, A. (2021). Conservation of flora. Asian Journal of Multidimensional Research, 10(11), 195-198.

7. Ahmedova D., Akramov A. USE OF MODERN TECHNOLOGIES IN THE EDUCATION SYSTEM //Конференции. – 2021.

8. Ahmedova, Dilfuza, and Adahamjon Akramov. "USE OF MODERN TECHNOLOGIES IN THE EDUCATION SYSTEM." Конференции. 2021.

9. Ahmedova, D., & Akramov, A. (2021, July). USE OF MODERN TECHNOLOGIES IN THE EDUCATION SYSTEM. In Конференции.

VOLEYBOL TO'PINI UZATISHDA TANLOV REAKSIYASI AHAMIYATI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6597619>

Xabibullayeva Iroda

NamDu.jismoniy madaniyat fakulteti

Sport faoliyati yo'nalishi 2-kurs magistranti

Xodjayeva Naimaxon

Chortoq tibbiyot kolleji o'qituvchisi.

Anotatsiya. *Ushbu maqola orqali volebol o'yinida to'pni o'yinga kiritish va uzatishdagi tanlov reaksiyasi haqida muxtasar tushuncha berilgan.*

Annotation. *In this article you will get a brief overview of the reaction to the selection of the ball in the game of volleyball.*

Kalit so'zlar: *Volebol, o'yin texnikasi, volebol texnikasi, to'pni kiritish, tanlov reaksiyasi, maydon almashish*

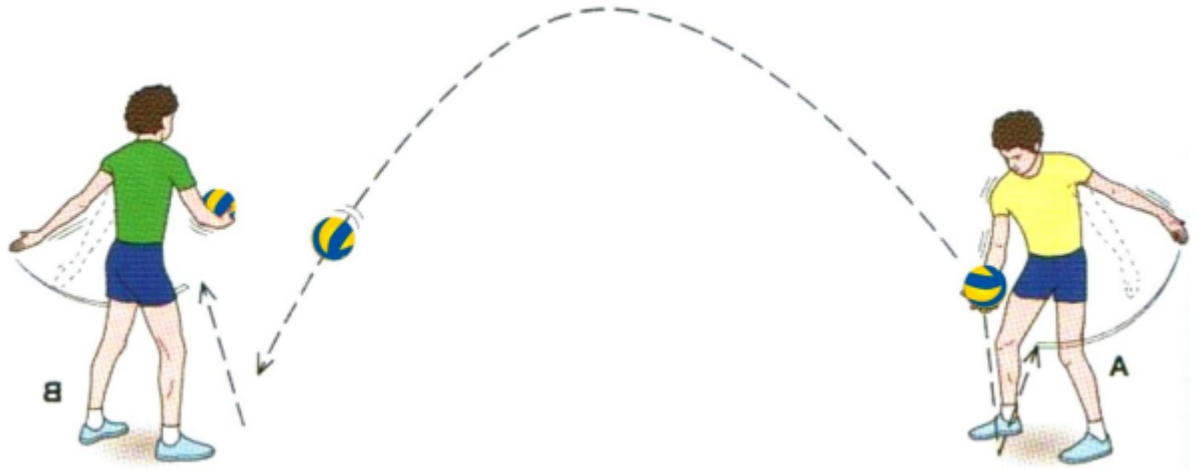
Kirishi. Voleybol 1895-yilda Amerika qo'shma shtatlarining Massachuseti shtatidagi Xoliok shahrida yosh xristianlar ittifoqini jismoniy tarbiya bo'yicha rahbari pastor Vilyam J.Morgan tomonidan yaratilgan. U volebol o'yinini oddiy, ko'p mablag' sarflamasdan tashkil etishni ko'zda tutgan

O'yin texnikasi – bu bir vaqtning o'zida ketma-ket va muayyan maqsadli tartibda ijro etiladigan ixtisoslashgan harakat yoki harakatlarning majmuasidir. O'yin texnikasi – harakatni aniq, tez, engil, vaziyatga muvofiq, kam kuch sarf etib yuqori samarada bajarishga mo'ljallangan bo'lishi lozim.

Voleybol texnikasi ikkita katta bo'lim: hujum va himoya texnikalariga bo'linadi. O'z navbatida, yuqoridagi bo'limlar ham texnik usullarning shakli va mazmuniga ko'ra bir qancha guruhlariga bo'linadi. Har bir guruhda texnik harakatlarning o'ziga xos bajarish usullari mavjud bo'ladi

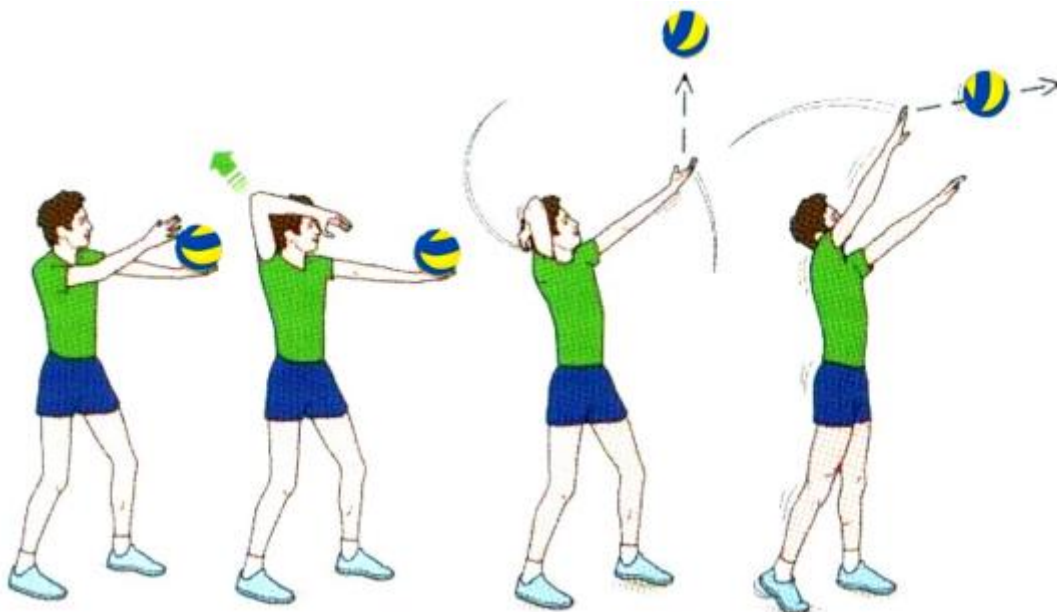
Bu texnik usul orqali to'p o'yinga kiritiladi. Bu usulning asosiy maqsadi to'pni raqib jamoasiga iloji boricha qiyin qilib berishdir. Shuning uchun bu usul hujum texnikasining vositasi bo'lib hisoblanadi. To'pni kiritish dastlabki holatdan va uchta ketma-ket fazalar: tayyorgarlik (to'pni tashlash, qo'lni silkish), asosiy (zarba berish) va yakunlovchi (qo'lni tushirish va keyingi harakat) fazalardan iborat. Voleybolda pastdan to'g'ri, yuqoridan to'g'ri, yondan yuqoridan va sakrab to'g'ri to'p kiritish usullari mavjud. Bu usullarni bajarishda to'pga zarba berish turli tarzdagi ketma-ketlikda bajariladi. Birinchi navbatda to'pga aylanma harakat berish, so'ngra aylanma harakat bermasdan to'p kiritish (birmuncha murakkab bo'lganligi sababli) usullari o'rgatiladi yoki takrorlanadi. Pastdan to'g'ri to'p kiritish. O'yinchi oldinga engashib,

oyoqlarini tizza qismida bukkan, bir oyog'ini (zarba beruvchi qo'lga nisbatan qarama-qarshi) oldinga chiqargan holatda turadi.

To'p tirsak qismida bir oz bukilgan qo'l bel barobarida ushlab turiladi. To'p gavdaga nisbatan 20-30 sm oraliqda tashlanadi. Zarba berishda qo'l keskin ravishda orqaga harakatlantiriladi. Zarba pastdan yuqoriga-to'g'riga bajariladi. O'yinchi bir vaqtning o'zida orqa oyoqni to'g'rilaydi va gavdaning og'irligini oldingi oyoqqa o'tkazadi. Zarbadan so'ng qo'l harakati to'pni «kuzatib» borish bilan tugallanadi. Pastdan to'g'ri to'p kiritish aniqligi asosiy uchta omil bilan aniqlanadi: qo'lni silkish (zamax) yo'nalishi bilan – u keskin orqaga haraktlanishi kerak; to'p tashlash balandligi bilan – u baland bo'lmasligi kerak; to'pga zarba berish – u taxminan bel barobarida amalga oshirilishi zarur.

Yuqoridan to'g'ri to'p kiritish. O'yinchi to'rga qaragan holda yuqori holatni egallaydi.

To'p ko'krak sathida ushlab turiladi, bir oyoq oldinga qo'yiladi (zarba beruvchi qo'lga nisbatan qarama-qarshi). To'p 1 m yuqoriga oldinga tashlanib, o'yinchi qo'lini

yuqoriga-orqaga harakatlantiradi va zarba beruvchi qo'l - yelkasini orqaga-yuqoriga olib boradi. Zarba to'g'ri qo'l bilan birmuncha oldinda bajariladi. Bu usul ikki xil variantda: to'pga aylanma harakat berib va aylanma harakat bermasdan amalga oshirilishi mumkin. To'pga aylanma harakat bermasdan to'p kiritish usuli birmuncha murakkab usul hisoblanadi. Bu usulda quyidagi elementlarning bajarilishiga qat'iy amal qilish zarur (11-rasm). Bular: to'pning qoq o'rtasiga zarba berish; to'p tashlashning nisbatan pastligi (0,5 m gacha); zarba beruvchi qo'lni orqaga nisbatan qisqa harakatlantirish; kuchli (tezkor) va «aldamchi» (sekin) zarbalar berish. Hujum zarbasini 2 yo'l bilan bajarish mumkin: to'g'ri (to'rga nisbatan to'g'ri turgan holda) va yon tomon bilan (to'rga nisbatan).

Yuqoridan yon tomon bilan to'p kiritish. Yuqoridan yon tomon bilan to'p kiritish usulida o'yinchi to'rga nisbatan yon tomon bilan oyoqlarini tizzadan bukkan holda turadi (12-rasm). To'p 1 m gacha balandlikda yelka ustiga tashlanadi. O'ng qo'l bilan zarba berilganda, u pastdan orqaga harakatlanadi, bunda yelka pastga tushirilib, gavdaning og'irligi o'ng oyoqqa o'tkaziladi. Zarba beruvchi qo'l orqadan-yuqoriga yoy bo'yicha harakatlantirilib, zarba amalga oshiriladi. Gavda chapga buriladi va og'irlik kuchi chap oyoqqa ko'chiriladi. Bu harakat zarbaning kuchini oshirishga xizmat qiladi.

Sakrab to'p kiritish. Hozirda sakrab to'p kiritish usuli keng qo'llanilmoqda. Bu usulning asosi orqa (himoya) zonadan hujum zarbasini berishga o'xshashligi sababli uning mohiyati quyiyoqda yoritiladi.

To'pni kiritishning hamma shaklida birinchi maqsad jamoani yangi olingan achko bilan orqada qoldirishdir. Ushbu jarayonda birinchi kiritiladigan to'p katta ahamiyatga ega, chunki u to'pning borishi raqib jamoada himoya va yangi hujumni tashkillashtirishga olib keladi. Zarb bilanyuborilgan to'pning qabul qilinishi va uni ikkinchi o'yinchiga quay yetkazishga to'sqinlik qiladiga qoida doirasidagi har qanday uzatish samarali uzatishdir.

Tanlov reaksiyasining muhim ahamiyatni kasb etishi shundaki 6 yo 1-o'yinchining to'pni zarb bilan o'yinga kiritish tartibini tanlashdadir.

Bunda jarayon quyidagicha kechadi.

Dastlab maydondagi o'yinchilarning harakatlanishi (переход) kuzatiladi va zaif tomon inobatga olinadi. Maydondagi har bir o'yinchining o'ziga xos to'p bilan munosabat xarakteri mavjud. Yuqori nufuzli musobaqalarda har qanday vaziyatni to'g'ri baholash uchun o'yinchilarning malaka mahorati va taktik-texnik tayyorgarligi o'rganiladi va o'qitiladi.

Birinchi to'pni maydonga kiritadigan o'yinchi ana shunay xususiyatlarni inobatga olib uzatiladigan to'p yo'nalishini maydonning qaysi qismiga yo'naltirishni zudlik bilan baholaydi va yo'naltiradi.

ADABIYOTLAR:

1. Айрапетьянц Л.Р., Годик М.А. Спортивные игры. // Монография. Т.: Ибн Сино, 1991.
2. Айрапетьянц Л.Р. Волейбол. // Учебник для высших учебных заведений. Т.: Zar qalam. 2006.
3. Ayrapetyants L.R., Pulatov A.A., Isroilov Sh.X. Voleybol. // Oliy o'quv yurtlari umumiy kurs talabalari uchun o'quv qo'llanma. Т.: 2009.
4. Беляев А.В. Обучение технике игры в волейбол и её совершенствование. // Методическое пособие. М.: Олимпия. Человек., 2008.
5. Бержо. Волейбол высшего уровня. // Автор перевода с французского языка Ю.Б.Чесноков. М.: Олимпия. Человек, 2007.
6. Волков Л.П. Теория и методика детского и юношеского спорта. Киев: Олимпийская литература, 2002

**MAXSUS MAKTABLARDA DUDUQLANUVCHI BOLALAR BILAN OLIB
BORILADIGAN ISHLAR TIZIMI**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6597771>

Отамуродова Дилафруз Рахматуллаевна

Қашқадарё вилояти Ғузор тумани

2-сонли Ихтисослаштирилган мактабгача

таълим ташкилот логопеди

Азимова Саодат Шербойевна

Қашқадарё вилояти Ғузор тумани

2-сонли Ихтисослаштирилган мактабгача

таълим ташкилот методисти

Отамуродова Нигора Набиевна

Қашқадарё вилояти Ғузор тумани

2-сонли Ихтисослаштирилган мактабгача

таълим ташкилот тарбиячиси

Annontatsiya: *Ushbu maqolada maxsus maktablarda duduqlanuvchi bolalar bilan olib boriladigan ishlar tizimi haqida fikr yuritilgan*

Kalit so'zlar: *Trbiya, bolalar, psixik rivojlanish, nevrotik duduqlanish, nevrosimon duduqlanish, , genetik, ijtimoiy va shaxsiy omillarfonetik, leksik va grammatik vositalar.*

Maktabgacha tarbiya yoshidagi davri shu qadar mazmundor va faol davrdirki, bu davr bolaning kelgusi o'sishida albatta o'z aksini qoldiradi. Shuning uchun maktabgacha yoshidagi davr ta'sir o'tkazish kuchi jihatidan g'oyat mas'uliyatlidir. Maktabgacha tarbiya yoshiga yetgach, uning psixik taraqqiyotida jiddiy o'zgarishlar yuzaga keladi. Chunki, xuddi ana shu davrdan boshlab bolaning mustaqil faoliyati anchagina kengayib boradi. Maktabgacha yoshidagi bola mustaqil faoliyatda bo'la olishi uchun zarur bo'lgan ikkita qudratli kuchga ega. Birinchidan ma'lum darajada o'ziga bo'ysundirilgan harakat apparatiga, ikkinchidan esa, atrofidagi katta odamlar va o'z tengdoshlari bilan bir qadar erkin munosabatda bo'la oladigan nutqqa ega. Mana shuning uchun bu yoshdagi bolalarning xulq-atvorlari, axloqiy sifatlari, xatti-harakatlari, qiziqish va ehtiyojlari ilk yoshdagi bolalarnikidan keskin farq qiladi. Bu esa, o'z navbatida, ilk yoshdagi bolalar bilan maktabgacha yoshdagi bolalar ta'lim-tarbiyasiga ham turlicha munosabatda bo'lishni taqozo qiladi.

Maktabgacha yoshdagi davrda muhit bilan bo'lgan munosabatlarida anchagina o'zgarishlarni yuzaga keltiradi. Bir tomondan, bola kattalarning doimiy yordamlaridan ancha ozod bo'lib, ulardan bir qadar uzoqlashadi, ikkinchi tomondan, kattalar bilan

bo'lgan munosabatlari murakkab, ko'p tomonlama xarakter kasb eta boshlaydi. Shuning uchun duduqlanuvchi balalar nutqini shakllantirish asosan balalar bog'chasida tarbiyachilar, logopedlar va deffektologlar tomonidan turli mashg'ulotlar orqali amalga oshiriladi. Mashg'ulotlarda bolalar yangi bilim va ko'nikmalarni oladilar, shu bilan birga umumiy va nutqiy hatti-harakat malakalarini o'zlashtiradilar va duduqlanishdan holi mustaqil nutqdan foydalanish malakalarini egallaydilar.

Duduqlanuvchi bolalarda og'zaki ko'rsatmalar va namoyish yoki namunaning namoyishsiz birgina og'zaki ko'rsatmalarga mos ravishda o'quv faoliyatini bajarish qobiliyati shakllanadi, idrok, xotira, tafakkur, bilishga bo'lgan qiziqishlari rivojlanadi va boshqaruv jarayonlari shakllanadi. Bolalar aniq va umumiy savollarga javob berishga o'rganadilar; logoped, tarbiyachining talabiga ko'ra qisqa va keng javob qaytarishni mashq qiladilar; normal tempda, atrofdagilar uchun tushunarli, yetarlicha baland, aniq, ma'noga mos ravishda javob beradilar. Mashg'ulotlarda ot, sifat va tilning boshqa bo'laklarining grammatik shakllarini to'g'ri qo'llash malakalari mustahkamlanadi.

Duduqlanish nutq buzilishlarining murakkab va ko'p uchraydigan turlaridan biridir. Bu nutq kamchiligida nutq a'zolari muskullarining tortishishi natijasida nutqning sur'at va ohangi buziladi, kommunikativ aloqa vositasi izdan chiqadi. Nutq a'zolari muskullarining ravon ishlay olmasligi, paylarni, muskul tolalarining tortishib qolishi duduqlanishga sabab bo'ladi. Xorijiy va mamlakatimiz olimlarning ta'kidlashicha, dunyo bolalarining 2 % ida tutilib gapirish nuqsoni kuzatiladi. Buyuk rus psixiatri I.A.Sikorskiy duduqlanishni –bolalar kasalligi deb atagan edi, chunki bu kamchilik 2 yosh bilan 5 yosh orasidagi bolalarda nisbatan ko'proq uchraydi. Bu davrda bolada nutq jarayoni juda shiddat bilan shakllanadi. Hozirgi davrda duduqlanish belgilari bir biriga bog'liq bo'lgan 2 ta guruhga ya'ni fiziologik va psixik guruhga ajratiladi.

Fiziologik belgilarga: nutqning hosil bo'lishida ishtirok etuvchi a'zolarining tortishishi, markaziy nerv sistema va jismoniy salomatlikning bo'shligi, zaifligi, umumiy gavda va nutq harakatlarining buzilishi kiradi. Psixik belgilarga: nutqda tutilish, his xayajon buzilishi, logofobiyalar, hayajonlanish, vohima, alamzadalik, umumiy zo'riqish, uyquda cho'chib ketish, yuzaki uyqu yuz beradi. Bolalarni nutq modellaridan foydalanib, duduqlanishsiz so'z birikmalari bilan javob berishga o'rgatish, masalan: Koptok qizil rangda. Shar dumaloq shaklda. Kuchuk yotibdi. O'rdak suzayapti. Mushuk gilam ustida yotibdi. O'rganilayotgan mavzu bo'yicha yakunlovchi mashg'ulotlarni o'tkazishda o'z javoblarida ko'rgazmalarga tayanmagan holda umumlashtiruvchi tushunchalardan foydalanishga o'rgatish.

Tarbiyachi o'z mashg'ulotlarida faqatgina bolalarni nutqni tinglashga (tushuntirish, ko'rsatma berish) va og'zaki ko'rsatmaga mos ravishda topshiriqni aniq bajarishga o'rgatadi. Bolalar tomonidan mustaqil nutqni faol qo'llashdan mustasno

holatlarda logoped roziligiga ko'ra va chegaralangan hajmda yo'l qo'yiladi. Nutqga bo'lgan diqqatini tarbiyalash. Bolalarning ishning namunasi namoyishi bilan birgalikdagi og'zaki topshiriqlarga diqqatini rivojlantirish. Predmetlarning qog'ozda joylashishi (markazda, o'ngda, chapda, tepada, pastda), ranglarning, shakllarning qo'llanilishi, predmetlarning ketma-ketligiga ko'ra topshiriqlarni esda saqlab qolish va aniq bajarish ko'nikmasini hosil qilish.

Mustaqil nutqda mashq qildirish. Mashg'ulot jarayonida (mashg'ulotga tayyorgarlik, materiallarni tarqatish, topshiriqlarni tushuntirish va bajarish, ishni xulosalash) bolalarni savollarga javob berishga o'rgatish. Turli xarakterdagi faoliyatni bir vaqtning o'zida olib borish ko'nikmasi shakllantirish: eshitish va yasash, chizish, kesish; chizish va bir vaqtning o'zida savolga javob berish. Mashg'ulot davomida qo'llanilayotgan materialni (qalam, qog'oz, kley, plastilin, qaychi va b.), tasvirlanayotgan predmetlarni, ularning qismlari, predmet rangi, shakli yoki uning qismlari, shuningdek yasash, applikasiya, chizish, qurish davomida bajarilayotgan harakatlarni bir so'z bilan nomlashda egallangan nutq namunalaridan foydalanishga o'rgatish: "Sen nimani chizayapsan?" - Olmani. "Olma shakliga ko'ra qanday?" - dumaloq. "Sen nima bilan chizayapsan?" - qalam bilan va boshqalar. Tarbiyachi mashg'ulotlarida bolalar tomonidan mustaqil nutqdan foydalanish logoped roziligiga ko'ra chegaralangan miqdorda yo'l qo'yiladi.

Xulosa qilib aytganda bolalarda bunday nuqson asosan qo'zg'alish va tormozlanish jarayonlarining muvozanati buzilishlaridan kelib chiqadi. Logoped tavsiyalarida bolaning nutqi kechikayotganini yoki tovushlarni noto'g'ri talaffuz qilayotganini, duduqlanayotganini sezganingiz zahoti mutaxassislariga murojaat qilishingiz lozim. Qancha erta murojaat qilsangiz, nutq nuqsonlari shuncha samarali bartaraf etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Lex.uz. O'zbekiston Respublikasining Prezidenti Sh. Mirziyoyev Toshkent sh., 2020-yil 23-sentabr, O'RQ-637-son.
2. L.I. Belyakova, YE.A. Dyakova —Logopediya Zaikaniyel xrestomatiya —Eksmo-Pressl, 2001
3. L.I. Belyakova, Lubenskaya A.I. Priyom uchao_yeniya straxa rechi u detey, stradayu=ix zaikaniyem J. Defektologiya, 1985.
4. Volkova L.S., Shaxovskaya S.N. Logopediya, —Vladosl. 2004.

MUHAMMAD SHAYBONIYXONNING MOVAROUNNAHRDA HOKIMIYAT TEPASIGA KELISHI VA UNING SHAXSIY SIFATLARI .

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6597837>

Sattarova Marhabo Mamatovna

*Surxondaryo viloyati Termiz shahar XTB ga qarashli
13-sonli umumta'lim maktabi tarix fani o'qituvchisi*

Annotatsiya: *XV asrning oxilari va XVI asr boshlarida Movarounnahrda Temuriylar davlatining inqirozli davri boshlanishi bilan Dashti Qipchoqda ko'chmanchi o'zbeklar hukmdori bo'lmish Muhammad Shayboniyxonning siyosiy hayotga kirib kelishi va buning natijasida XVI asr boshlarida Movarounnahrda Muhammad Shayboniyxonning istilosi natijasida Shayboniylar davlati qurilishiga zamin yaratdi. Muhammad Shayboniyxonning hokimiyat tepasiga kelishi Movarounnahrda ijtimoiy iqtisodiy hayotning barqarorlashini ta'minladi. Movarounnahr davlatchilik tarixida Muhammad Shayboniyxonning davlat arbobi sifatida olib borgan tadbirlari uning davlatchilik tariximizda o'ziga xos shaxsiy azilatli sifatlarini namoyon qilgan shaxs sifatida namoyon etadi. Mazkur maqolada Shayboniylar davlati asoschisi bo'lgan Muhammad Shayboniyxon faoliyati bilan bog'liq ma'lumotlar xronologik tartibda yoritib beriladi.*

Kalit so'zlar: *O'zbekiston tarixi, Muhammad Shayboniyxon, Shayboniylar davri, istilochilik yurishlari, siyosiy-ma'muriy boshqaruv tizim.*

Davlatchilik tariximizda o'zbek millati tarixida zalvorli o'rin egallagan Shayboniylar sulolasi asoschisi bo'lmish Muhammad Shayboniyxon kabi buyuk tarixiy shaxs hayotiga va uning sarkardalik, harbiy taktik strategiyasiga baho berish, uning qilgan tadbirlarini tasvirlash uchun ko'plab ishonchli manbalarga murojaat etishga to'g'ri keldi. O'zbek davlatchilik tarixida Shayboniylar davri ham muhim davr sifatida O'zbekiston tarixida o'chmas iz qoldirgan. O'zbekiston tarixida 1500-1601-yillarda mavjud bo'lgan Shayboniylar davlati asoschisi bo'lgan Muhammad Shayboniyxon ibn Budoq sulton ibn Abulxayrxon tug'ilganda unga turkiylar odatiga ko'ra ikki ism - Muhammad (arabcha) va Shayboniyxon (turkiycha) ismlari qo'yilgan. Abulxayrxon unga Shohbaxt deb laqab qo'ygan. Shayboniyxon g'oyat katta jismoniy kuchga, harbiy tashkilotchilik qobiliyatiga ega edi. «Boburnoma» asarida esa u «Shayboqxon», ya'ni «kuch-qudrat egasi» deb ataladi. Shayboniy yollanma qo'shin boshlig'idan xon darajasiga ko'tarilgan tarixiy shaxsdir. U nafaqat sarkarda balki, Shohbaxt, Shoyboq, Sheboni, Shohibek, Shayboniy taxalluslari bilan g'azal, ruboiylar bitgan shoir hamdir. Shayboniyxonning adabiy me'rosidan bizgacha bir nechta o'zbekcha g'azal, ruboiy va

«Bahr-ul xudo» (1508-yil 14-may Bastom, Domg'omda yozib tugallangan) nomli dostoni va 1507-1508- yillarda yozilgan o'g'li valiaxd Temur sultonga atalgan pand-nasihatlardan iborat kitobi mavjud (uning yagona nusxasi hozir Turkiyada saqlanadi). U yoshligida otasi Budoq sulton va onasi Qo'zibegimdan yetim qolgach, otasining sodiq xizmatkori Qorachabek oilasida tarbiyalanadi. Keyinchalik Shayboniyga Turkiston va O'tror hukmdori Muhammad Mazid tarxon homiylik qiladi. Shayboniy yoshligida Buxoro madrasasida ta'lim oladi. Shayboniy Dashti Qipchoqqa qaytib borib lashkar to'plashga muvaffaq bo'lgan. U buyuk davlatni tiklash yo'lida xatti-harakatni dastlab o'z qo'shini bilan temuriylarga yollanma qo'shin lashkarboshisi sifatida xizmat qilishdan boshlagan. Dastlab Shayboniy parchalangan Amir Temur davlatining shimoliy chegarasida noyiblik qilayotgan homiysi Mazid tarxondan uni o'z xizmatiga olishni so'raydi. Avvaliga bu taklifga rozi bo'lgan Mazid tarxon tezda Shayboniyni o'z hokimiyatiga xavf solishi mumkinligini anglab yetadi. Natijada, u Shayboniyni Buxoro hokimi Darvish Muhammad tarxon ixtiyoriga jo'natib yuborish orqali undan qutuladi. Chunki, Darvish Muhammad bunday yordamga muhtoj edi. Uning xizmatidan boshqa hukmdorlar ham foydalanganlar. Shayboniy o'z qo'shini bilan Mo'g'iliston, Movarounnahr hamda Xorazm hukmdorlariga xizmat qilib, ularning qo'shnilariga va ichki raqiblariga qarshi kurashdi. Bu kurashlarda Shayboniy o'zining mohir lashkarboshilik qobiliyatini namoyon qiladi. Uning bunday turmush tarzini yozma manbalarning mualliflari "qozoqlik" ya'ni " o'z xalqi va qavmidan ajralib ketgan odamlar, taxt uchun kurashda yengilsa-da, ammo o'z huquqidan voz kechmagan va o'z tarafdorlariga boshchilik qilib, muxoliflari bilan qulay fursat poylab kurashadigan sulola vakili" deb atashgan edi. Turli hukmdorlarga xizmat qilish Shayboniyga Temuriylar davlatidagi vaziyatni yaxshi bilib olishiga imkon berdi. Movarounnahr hukmdorlari va zodagonlari uning xizmatidan eng ko'p manfaat ko'rish natijasida Shayboniy Movarounnahr zodagonlari orasida mashhur bo'lib ketgan edi.

Shayboniy ko'chmanchi o'zbeklar davlatini qayta tiklash yo'lida kurash olib borgan, biroq „ o'zbek qozoq " qabilalari tomonidan kuchli qarshilikka duch kelgan. Bu qabilalar Shayboniyxonni qo'llab quvvatlagan qabilalarni asta-sekin janubga tomon siqib chiqarganlar. Shayboniy bobosi Abulxayrxon vafotidan parokanda bo'lib ketgan qabilalarni birlashtirdi va beayov qonli urushlar natijasida 1480 - yilda ko'chmanchi o'zbeklar davlatini qayta tiklashga muvaffaq bo'ldi. 1487-1488- yillarda Sayram, O'tror va Turkiston shaharlarini hamda qo'rg'onlarni egallab, Movarounnahr yaqinida mustahkam o'rnashib oldi. Bu qo'rg'onlar kelgusida unga Movarounnahrni istilo qilish uchun tayanch vazifasini o'tagan. Shayboniyxon ko'chmanchilarning jangovar an'analari bilan O'rta Osiyo shaharlarining madaniy yutuqlarini birlashtira olishi uning istilochilik yurishlari muvaffaqiyatli chiqishiga yordam berdi. Shayboniyxon 1497- yilda Movarounnahrda o'zining dastlabki yurishini uyushtirgan. U katta kuch bilan Samarqandga yurish qildi, lekin shaharni ololmasdan, Qarshi va Shahrisabzga hujum

qilib katta o'lja bilan qaytib ketgan. Shayboniyxon 1499-yildan Movarounnahrni zabt qilishni boshladi. 1499-yilda u jangsiz Buxoroni va 1500-yilda temuriylar davlatining poytaxti bo'lmish Samarqandni egallaydi va Sultonali mirzoni qatl ettiradi. 1501-yilda esa Boburni Ko'hak daryosi bo'yidagi jangda yengib, Samarqandda uzil-kesil o'rnashib oladi. U endi katta qo'shin to'plab butun Movarounnahr hududlarini egallash uchun tayyorgarlik ko'ra boshlaydi. Shayboniyxon 1503-yilda Sirdaryoning yuqori tomoniga yurish qilib, Mahmudxon, Ahmadxon va Bobur boshchiligidagi mo'gullar, ularning ittifoqchilari bo'lgan qalmoqlarning birlashgan kuchlariga duch keldi. Arxiyon shahri yonida bo'lgan shiddatli jangda ularni tor-mor keltirib, Toshkent va Shohruxiya shaharlarini ishg'ol qildi. Bu shaharlar hokimligiga amakilari Ko'chkunchi sulton bilan Suyunchxo'jani tayinladi. 1504-yil bahorida Farg'onani ishg'ol qildi. Samarqand shahri – Shayboniyxon davlatining poytaxti etib belgilandi. Shundan so'ng Shayboniyxon ishg'ol qilgan hamma viloyatlarga qarindosh urug'laridan yoki o'zbek qabilalarining yuqori tabaqa vakillaridan hokimlar tayinlaydi. Shayboniyxon Movarounnahrda o'z ahvolini yaxshilab olganidan keyin 1504-yilda Xusravshoh hukmronlik qilib turgan Qunduz shahrini bo'ysuntirdi, so'ngra Xuroson va Xorazm sultoni Husayn Boyqaro davlatini zabt etishga hozirlik ko'rdi. 1504-yilda Shayboniyxon Buxorodan Xorazmga yurish boshladi. O'n oy davom etgan qattiq va shiddatli qamaldan keyin 1505-yilning avgust oyida Urganch egallandi. O'sha yili kuzda Shayboniyxon qo'shinlari Xuroson tuprog'iga bostirib kirib Maymana va Faryobga yetib bordi. 1506-yilda esa Balxni, 1507-yil may oyining boshlarida Shayboniyxon Hirotni ishg'ol qiladi. Shundan so'ng Hirot o'zining iqtisodiy, siyosiy va madaniy markaz sifatidagi nufuzini yo'qotdi. Xurosonning bo'ysuntirilishi bilan amalda Muhammad Shayboniyxon butun mintaqani yagona bir markaz – Samarqand qo'l ostida birlashtira oldi. 1508-yil bahorida Shayboniyxon Jon ostonalarida temuriylarning so'nggi qo'shinini tor-mor keltirib, ularning O'rta Osiyodagi barcha ildizlariga barham beradi. Shu tariqa, u XV asrning ikkinchi yarmidan boshlab temuriylar amalga oshira olmagan vazifani bajara oldi. Shayboniy 1501-yilda yuz bergan «Sarapul jangi» bilan Movarounnahr taxtini olgan bo'lsa, «Marvichak urushi» bilan butun Xurosonni o'z tasarrufiga kiritdi. 1508-1509-yillarda o'zbek qo'shinlari qozoqlar ustiga hujum qilib, har gal qo'llari baland kelgan. Shunday qilib, Shayboniyxonning temuriylarga qarshi 1500-1509-yillarda olib borgan shiddatli urushlar oqibatida Movarounnahr, Xorazm va Xurosonni o'z ichiga olgan «Shayboniylar davlati» vujudga keldi. 1510-yilda Shayboniyxon Safaviylar davlatining hukmdori Ismoil Safaviydan Marv yaqinidagi Murg'ob daryosi qirg'og'ida, Tahrirobodda mag'lubiyatga uchraydi, eron safaviylari Shayboniyxonni qo'lga olishadi. Shoh Ismoil buyrug'iga ko'ra, 1510-yil 12-dekabrda uning kallasi olinib, po'sti shilinadi, po'sti ichi somon bilan to'ldirilib, Safaviylarning G'arbdagi dushmanlari bo'lmish Usmonli turklar hukmdori Sulton Boyazid II huzuriga jo'natiladi. Shayboniyxonning bosh chanog'i esa shoh Ismoil uni oltin bilan qoplab, bazm-u

jamshidlarda unga may quyib, qadah o'rnida foydalangan. Uning boshsiz tanasi Samarqanddagi Baland Sufaga dafn qilingan. Shayboniyxonning hayot tarixida e'tiborga molik uch muhim nuqta bor. U avvalo, O'rta Osiyoliklarning ichki kuchlariga tayanib yurishlar qilgan va oqibatda chegarasi Amudaryo doirasidan juda uzoqqa cho'zilgan bir mamlakatni barpo etgan buyuk sahibqironlarning oxirgisi edi. Bundan keyingi jangovar yo'l boshchilar, mahorat va hirslari qanchalik katta bo'lsada, bu boradagi baxt omadga erisholmadilar.

Ikkinchidan, bundan keyin O'rta va G'arbiy Osiyoda qabilalar urushi qat'iy tugadi. O'zbeklar Turon yaylovidan janubiy g'arbga tushgan qavmlarning eng so'ngi qabilasi bo'ldilar.

Uchinchidan, ilk Amu va Sir daryolarining narigi tarafidagi musulmonlar bilan G'arbiy Osiyodagi din qardoshlari o'rtasida juda yaqin bo'lmasada, doimiy bir aloqa bor edi. Temuriylarning inqirozi va halokatlari bilan bu aloqa tamom bo'ldi. Xususan, Safaviylarning shialikni quvvatlashlari sababli aloqa uzilishi yanada chuqurlashdi. Shayboniyning ko'chmanchi qavmlari bilan bu o'lkaning shimol tarafiga yurishi, bunda tamomila ma'lum diniy-ijtimoiy o'zgarish qilgan (shialik tarqalishi) vaqtlarga to'g'ri kelgani uchun Movarounnahr yanada tezroq mustaqil bo'lib oldi: juda qadim zamonlardagi kabi Movarounnahrning suv hududi Turon bilan Eron orasida asosiy bir chegara holini oldi.

Shayboniyxon ruhoniylariga katta hurmat, hatto bolalarcha itoat qilib, barcha urush safarlarida o'zi bilan barobar kichkina go'zal kutubxonasini olib yurar, Temur kabi bu ham Damashq va Halab ulamosi bilan diniy munozaralarga qatnashgan. Qur'onning ba'zi bir oyatlari haqida Hirotning peshqadam tafsirchilari bo'lgan Qozi Ixtiyor va Muhammad Yusufga e'tiroz bildirgan edi. Shayboniyxonning islom dini borasida yaxshi bilimga ega ekanligini hatto Bobur ham tan oladi. Shuning uchun bo'lsa kerak Shayboniyxon o'zini chin musulmonlar, ya'ni sunna mazhabidagi musulmonlarning boshlig'i va ularning ximoyachisi deb hisoblardi. Shuning uchun ham Shayboniy davrida yashagan olimlar xususan, shoir va tarixchilar uni "Xalifa ur-Rahmon" va "Imom az-Zamon" ya'ni "davr imomi" va "tangrining yerdagi xalifasi" deb ulug'laganlar. Bu nom Shayboniyxonning Hirot olingan yili (1506) berilgan.

Shayboniyxon maorif va madaniyat haqida o'z davrining ruhidan to'la xabardor va hatto maorif jihatidan oldinga Temur shahzodalarning aksaridan past emas edi. Zamonasidagi tengdosh shoirlarning aksariyatidan ortiq darajada qalam sohibi bo'lgan. Chunki uning she'rlari buyuk bir iqtidor va go'zal tabiatga molik ekanini, u ham turkiy ham forsiy ham arabiy tillardan asosli suratda voqif ekanini ko'rsatmoqda. Sulton Husayn Boyqaroning vafotidan keyin bir siqim donga muxtoj qolgan ko'pgina ulamolar Shayboniydan panoh topdilar. U ulamolarni xizmatga olib, munosib vazifalar berdi. Buxoro, Samarqand, Toshkentda masjidlar, madrasalar solishga amr etdi. Hatto harbiy yurishlarda ham o'z atrofida bir necha ulamo bo'lgan va bular unga hurmat

hamda sadoqat ko'zi bilan qarashgan. rinchidan u davlat boshqaruvida suyurg'ol tizimini joriy etdi, ya'ni zabt etilgan hududlarni bo'lgan sultonlarga topshiradi. Xususan, Balx – Sultonshohga, Hisor – Mahdi va Hamza sultonlarga, Andijon – Mahmud sultonga, Qunduz – Ahmad sultonga, Hirot – Jonvafobiyga, Marv – Qo'biz naymanga, Toshkent – Suyunxoja, Xorazm – Kepakbiy qushchiga, Samarqand va Kesh Muhammad Temurga, Buxoro va Qorako'l – Mahmud sultonga, Turkiston esa Ko'chkunchixonga taqdim etilgan.

Samarqand poytaxt sifatida xon taxtiga o'tqaziladigan joy hisoblangan. U yerda xon sharafiga xutba o'qitilgan va pul zarb etilgan. Ikkinchidan, u mamlakatda yer-suvni qaytadan taqsim qildi. Ko'chmanchi qabila zodagonlariyengilgan mahalliy mulkdorlar mol-mulkini musodara qilish, sotish, egasiz qolgan yerlarni o'zlariniki qilib olish yo'li bilan mulklarini ko'paytirib oldilar.

Uchinchidan, mamlakat ichida ijtimoiy hayotni tartibga solishga imkon beruvchi islohot ham o'tkazdi. Keyingi 10 yil ichida soliqlar og'irligidan va mulkdorlar jabr-zulmidan yer-suvlarini tashlab ketgan xo'jaliklar yerlarini ishga tushirish masalasi ko'rib chiqdi.

To'rtinchidan, Shayboniyxon 1507-yilda pul islohotini o'tkazdi. Bunga ko'ra mamlakatning hamma katta shaharlarida vazni bir xil – 5,2 gramm bo'lgan yangi kumush tangalar hamda mis chaqa pullar zarb qilinib muomalaga chiqarildi. Bu islohot iqtisodiyotni tartibga solish va savdo-sotiqni jonlantirish maqsadida o'tkazilgan edi. Ayni paytda bu islohot markaziy hokimiyatning siyosiy va iqtisodiy mavqeini kuchaytirishga, mahalliy hokimlar mavqeini esa kuchsizlantirishga, dehqonlarning soliq to'lash imkoniyatini oshirishga, davlat va xon mulkini ko'paytirishga imkon berdi.

Beshinchidan, Shayboniyxon ta'lim sohasida ham islohotlar o'tkazdi. Bu islohotning o'tkazilishiga amaldorlar guruhini vujudga keltirish va ularni jamiyatning asosiy tayanchiga aylantirish zarurati sabab bo'ldi. Xonlarga va sultonlarga barcha sohalar bo'yicha ilmi, diplomat qobiliyatiga ega bo'lgan amaldorlar zarur edi. Islohotga ko'ra, ko'p bosqichli o'qitish tizimi joriy etildi. Ta'limning qiyu bosqichi maktab hisoblandi va bolaga 6 yoshidan ta'lim beriladigan bo'ldi. Maktabda ikki yil o'qigach o'quvchilar madrasaga o'tkazilardi. Madrasada 3 bosqichli ta'lim joriy etilgan bo'lib, uning har bir bosqichida 8 yildan o'qilardi. Shunday qilib, o'qish 26 yil davom etardi. Shayboniyxon tomonidan amalga oshirilgan bu kabi va boshqa tadbirlar o'z mohiyatiga ko'ra markaziy hokimiyatni mustahkamlashga, shayboniy xonlari va beklari hukmronligi kuchayishiga xizmat qilishi zarur edi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Rustambek Shamsutdinov, Shodi Karimov. Vatan tarixi 2-qism. T. 2016.

2. O'zbekiston hukmdorlari. Farhod Sultonov, Farrux Bozorboyev, D. A. Alimova
– T.: 2007.
3. www.ziyouz.com

ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАРНИНГ СОДИР ЭТИЛИШИ САБАБЛАРИ ВА ШАРТ-ШАРОИТЛАРИНИ АНИҚЛАШ ҲАМДА БАРТАРАФ ЭТИШ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6597867>

Уринбоев Зафар Фахриддин ўғли

Ўзбекистон Республикаси

Ички ишлар вазирлиги Академияси

307-гуруҳ курсанти

Профилактика инспекторининг ҳуқуқбузарликларнинг сабаб ва шароитларини бартараф этиш фаолиятини такомиллаштириш ҳақида сўз юритилганда, бевосита ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабаблари ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларнинг таҳлилини олиб бориш масаласига алоҳида эътибор қаратиш талаб этилади. Чунки, таҳлилсиз сабаб ва шароитларни аниқлаш, қолаверса ҳуқуқбузар шахсга индивидуал ташхис қўйиш имкони бўлмайди.

Бугунги кунда Ички ишлар вазирлигининг Ахборот марказларида ҳуқуқбузарликлар (жиноят ва маъмурий ҳуқуқбузарликлар) ва ҳуқуқбузар шахслар (жиноят ва маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этган шахслар)га доир маълумотларни марказлаштирилган ҳолда ҳисобга олиш тартиби мавжуд бўлиб, ушбу тизим имкониятидан аксарият ҳолларда қилмишни квалификация қилишда аҳамиятга эга бўлиши мумкин бўлган маълумот, яъни шахсни илгари ҳуқуқбузарлик содир этган-этмаганлигини аниқлаш мақсади йўлидагина фойдаланилмоқда. Бундан ташқари, ички ишлар органларининг ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўлинмалари томонидан ҳуқуқбузарликларнинг сабаб ва шароитлари ҳамда профилактикасига доир ҳисоботлар фақат юқори турувчи органларга ахборот бериш мақсадидагина амалга оширилиб келинмоқда. Ваҳоланки, ҳуқуқбузарликлар профилактикасини ушбу соҳадаги ишлар ва кўрсаткичлар таҳлилларига таянмасдан олиб боришнинг имконияти мавжуд эмас.

Ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабаблари ва уларга имкон бераётган шарт-шароитлар таҳлилини қуйидаги ҳолатларда амалга ошириш мақсадга мувофиқ ҳисобланади:

биринчиси, илмий тадқиқот муассасалар ёки тадқиқотчилар томонидан жиноятчиликка қарши курашиш самарадорлигини оширишга йўналтирилган масала ёки мавзу юзасидан тадқиқот олиб борилаётганда;

иккинчиси, ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи амалиёт органлари ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир соҳавий (идоравий) дастурларни, профилактик чора-тадбирларни ишлаб

чиқиш, “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси куни”ни режалаштириш, ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир фаолиятни баҳолаш ва қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда ҳисоботлар беришда;

учинчиси, маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир ҳудудий дастурларини ишлаб чиқаётганда;

тўртинчиси, Вазирлар Маҳкамасининг ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир давлат дастурларини ишлаб чиқаётганда.

Демак, кўриниб турибдики, “ҳуқуқбузарликлар профилактикаси куни”ни, шунингдек профилактика инспекторларининг умумий, махсус, якка тартибдаги ва виктимологик профилактикаси фаолиятини режалаштиришда ҳуқуқбузарликларнинг сабаблари ва содир этилишига имкон берган шарт-шароитларни таҳлил қилиш муҳим аҳамият касб этади. Ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабаблари ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни бартараф этиш ҳуқуқбузарликларнинг умумий, махсус, якка тартибдаги ва виктимологик профилактик чора-тадбирларни кўриш орқали амалга оширилади.

Ушбу чора-тадбирларнинг самарадорлиги албатта, ҳуқуқбузарликлар, уларнинг сабаб ва шарт-шароитлари ҳамда ҳуқуқбузарликлар профилактикаси субъектларининг фаолиятини таҳлил қилиш ва унинг натижаларига боғлиқ ҳисобланади.

Ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабаблари ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни бартараф этишда мазкур сабаб ва шароитларни бартараф этиш юзасидан киритилган тақдимномаларнинг ўрни ва роли катта. Бироқ афсуски, амалдаги қонун ҳужжатларида ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни бартараф этиш чорасини назарда тутувчи қонун нормаси фақатгина амалдаги Жиноят-процессуал кодекси (6-бўлим) ҳамда Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексларда (196, 313-моддалар) ўз ифодасини топган.

Шу боисдан, ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни бартараф этишга нисбатан бундай ёндашувнинг олдини олиш ҳамда корхона, муассаса, ташкилот, шунингдек фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг масъулиятини янада ошириш мақсадида уларнинг бу каби хатти-ҳаракатларини ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни бартараф этиш юзасидан киритилган ёзма тақдимнома (хусусий ажрим) талабларини лозим даражада бажармаслик деб баҳолаш ҳамда ушбу қилмишга нисбатан ҳам жавобгарликни назарда тутиш талаб этилади. Бу эса, ўз навбатида, тақдимнома киритиш ва унинг ижросини таъминлаш

юзасидан ваколатли орган (мансабдор шахс)нинг масъулиятини оширишга ҳам
хизмат қилади

ABU ALI IBN SINONING ILMIY MEROSI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6597894>

Fayzullaev Asadbek

Nuriddinov Akbarali

Samarqand davlat tibbiyot universiteti

2-son davolash fakulteti, 133-guruh talabalari

Gavhar Tursunova

Ilmiy rahbar: Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrası

o'qituvchisi

Abu Ali ibn Sinoning tarjimai holi ikki qismga bulinadi. Birinchi qismini Ibn Sinoning uzi aytib bergan. Bu qism olimning hayot taqozosi bilan kup shaxarlarni kezib yurib, oxiri Eron hududida bulgan Jurjon shaxriga kelib, shu yerda istikommat qila boshlagan davrini uz ichiga oladi. Bu 980- 1012 yillarga tugri keladi. Ikkinchi kismi Ibn Sinoning Jurjondagi xayotidan boshlanib, to vafotigacha bulgan davrini uz ichiga oladi. Bu davr 1012-1037 yillarga tugri keladi. Bu qism olimning shogirdi Abu Ubayd Juzjoniyy tomonidan yozilgan. Sung Juzjoniyy bu xar ikkala kismni birlashtirib, unga «Tarix axvol ash-Shayx ar-Rais» («Olimlar boshligi (Ibn Sino) ning tarjimai holi») deb nom bergan.

«Tarix axvol ash-Shayx ar-Rais» juda qisqa yozilgan. U hammasi bulib 3 varak (6 bet) dan iborat. Unda Ibn Sinoning kup qirralli hayoti va faoliyati tuliq ifoda etilmagan. Kitobga Ibn Sinoning hayotida bulib utgan vokealarning xammasi kiritilmagan. Bu kamchilik keyinchalik usha zamonda yashagan boshqa olimlar va tarixchilar tomonidan tuldirilgan. Ular uzlari kurib, yoki kurganlardan eshitib, kerakli kushimchalar kiritganlar. Masalan, usha davrlardagi tarixchilardan Abul Xasan al-Bayxakiy (1105-1169), Ibn al- Kiftiy (1172-1248), Ibn al- Xdllikon (1211-1282) va biz yuqorida kursatib utganimiz Ibn Abi Usaybi'a (1203-1270) va boshka tarixchilar Ibn Sinoning tarjimai holiga kup ma'lumotlar kushganlar va anikliklar kiritganlar. Juzjoniyyning uzi ham «Tarix axvol ash-Shayx ar-Rais» da bergan ma'lumotlaridan tashkari Ibn Sinoning «Kitob ash-shifo» nomli asariga yozgan mukaddimasida ustoz haqida kushimcha ma'lumotlar bergan. Shunday kilib, Ibn Sinoning xayoti va faoliyati xakida ancha tulik ma'lumot tuplangan.

Ammo Ibn Sinoning xayoti va tabiblik faoliyati xakida xar xil rivoyatlar xam kuplab tukilgan. Ularning kupchiligi xech aklga tugri kelmaydigan turli afsonalar va uydirmalardan iborat bulsa, ba'zilari xaqiqatga yaqin keladigan hayotiy xodisalardir. Ibn Sinoning xayoti haqida kup asar yozgan sharkshunos - tarixchi olim A. Irisov olim xakidagi rivoyatlarni yigib 1980 yilda «Abu Ali ibn Sino xakida, afsonalar, rivoyatlar,

xikoyalar» nomli kichik bir kitob chop ettirdi. Unda yigirmaga yaqin har xil xikoyalar, rivoyatlar va afsonalar keltirilgan.

A. Irisovning kitobchasida keltirilgan xikoyalardan «Yigit kasali», «Men xukizman», «Falaj podshox», «Bir kurishda», «Kech kolibsiz», «Bir suz xam boshka emas», «Siz tilshunos emassiz» deb ataluvchi xikoyalar diqqatga sazovor. Bularda bayon etilgan xodisalar haqiqatga anchagina yaqindir. Ammo yuqorida aytganimizdek, kitobchada keltirilgan xikoyalarning kupginasi tabiatda bulmaydigan va hayotda uchramaydigan har xil afsonaviy xodisalardan iborat.

Biz Ibn Sinoning xayoti va tabiblik faoliyatini bayon etishda bunday afsonaviy uydirmalarni chetlab utdik. Tarixiy ma'lumotlarga kura Ibn Sino (Abu Ali al-Xusayn ibn Abdullox ibn al-Xasan ibn Ali ibn Sino) Buxoro yaqinidagi Afshona nomli qishloqda 980 (370 xijriy) yil safar (avgust) oyida (kuni ma'lum emas) dunyoga kelgan. Mashxur tarixchi Abu Bakr Muxammad Narshaxiyning yozishicha, Afshona bir vaktlar kattagina shaxar bulgan, sung vakt utishi bilan u uz mavkeini yukotib, kichikrok kishlokka aylanib kolgan va Isfana deb atala boshlagan. Bu kishlok xozir yana Afshona, deb ataladi.

Ibn Sinoning uzi tarjimai xolida yozishicha, uning otasi Abdullox ibn Xasan Afshonaga kushni bulgan Xurmayson (xozirgi Rometon) qishlogida ma'muriy xizmatga boshchilik qilgan. Qanday ma'muriy xizmat ekanligini Ibn Sino kursatmaydi. Kupchilik tarixchilar Abdullox ibn Xasan solik yiguvchi edi, deb yozadilar. Demak, u solik yiguvchilarning boshligi bulgan.

Xurmayson Buxoro muzofotidagi yirik qishloqlardan biri bulgan. Atrof qishloqlardan yigilgan soliklarni dastlab shu yerga tuplab, sung podshox xazinasiga topshirgan bulsalar kerak. Solik yiguvchilik daromadli ish Abdullox bu ishga boshchilik kilganligi uchun ancha badavlat kishi bulgan. U uz vazifasiga kura Xurmayson atrofidagi kishloklarga tez-tez borib turgan. Shulardan birida Afshona kishlogida bir xusndor kizni kurib, uni yoktirib kolib uylanadi va ularningoilasiga kuchib kelib, shu oilada yashay boshlaydi. Bu oilada dastlab Xusayn (Ibn Sino), sung Maxmud ismli ikki ugli tugiladi.

Abdullox ibn Xasan uz davrining ilgor fikrli, ma'rifatparvar kishilaridan bulgan. Ilm - fanni kadrlagan. Uzi xam ba'zi fanlarga (falsafa, riyoziyot, iloxiyot) kizikkan. U uz bolalarini xam ukimishli kishilar bulib yetishishlari uchun xarakat kilgan. Shu maksadda bulsa kerak, katta ugli Xusayn maktab yoshiga yetganida uz oilasini ilm uchogi bulgan Buxoroga kuchirib olib kelgan.

Ibn Sinolar oilasi Buxoroga kuchib kelganidan sung Abdullox Xusaynni dastlab, odatdagidek, shaxardagi yaxshirok xisoblangan musulmoncha diniy maktablardan biriga ukishga bergan. Bu yerda Ibn Sino arab alifbosidan savod chikarganidan sung u Kur'on va adab ilmini urganishga kirishgan. «Kur'on ilmi» ga uni yodlab olish, kiroat bilan ukish, uning suralari va oyatlarini izoxlab berish kiradi. «Adab ilmi» ga esa arab

tili koidalari, sh'er san'atini egallash, xususan ma'oniy, bayon va kofiyani tugri ishlatish kiradi. Odatda, talabalar bu bilimlarni egallash uchun yillab, xatto un yillab vaktlarini sarf kiladilar. Ibn Sino esa Kur'on va adab ilmlarini juda oz muddatda mukammal uzlashtirib olgan. Buning natijasida u yosh bulishiga karamay, xadis va tafsirda boshkalardan ancha utkirlik kilgan. U badiiy adabiyotga xam kizikkan, she'rlar yoza boshlagan. Usha vakt tarixchilarining yozishicha. Ibn Sino ukigan kitoblarini shu kadar tez va mukammal uzlashtirib olarkanki, buni kurgan odamlar xayratga tushgan ekanlar.

Usha vaktida Buxoroga Abu Abdullox an-Notiliy ismli bir faylasuf olim kelib kolgan. Ibn Sinoning otasi, uglm bu olimdan falsafa ilmini urgansin, deb an-Notiliyini uz uyigajoylashtirgan. Xusayn bu olimdan falsafa, mantik va xandasa ilmlaridan dars ola boshlaydi. Ammo kup utmay an-Notiliyning bu fanlarda unchalik kuchli emasligi ma'lum bulib koladi. Bu xakda Ibn Sinoning uzi tarjimai xolida bunday deb yozgan: «U (an-Notiliy) menga kaysi masala xakida gapirmasin men bu masalani undan kura durustrok tasavvur kilardim. Nixoyat, men mantikning oddiy masalalarini u kishidan ukidim, lekin mantikning nozik tomonlaridan u bexabar ekan. Shunday kilib, mantikka oid kitoblarni uzimcha ukishga kirishdim. Ularda bitilgan sharxlarni mutolaa kila boshladim va nixoyat mantik ilmini puxta bilib oldim. Uklidus (Evklid) kitobi xam shunday buldi. Uni bosh kismidan besh yoki oltita teoremlarni uning oldida uvidim. Kitobning kolli kismidagi masalalarni uzimcha yechishga kirishdim. Sungra «Al majistiy» kitobiga utdim... An-Notiliy bu fandan durustrok xabardor emas ekan. Men bu kitobni uzimcha uzlashtirishga kirishdim. U kishiga kanchadan-kancha shakillarni tushuntirib berardim. Shunga kadar u kishi bularni bilmagan ekan».

Ibn Sinoning yozishicha, an - Notiliy kup utmay Xorazmga ketib kolgan. Shundan sung Ibn Sino fanlarni kuprok mustakil urganishga kirishgan. Xususan, u falsafa, mantik, fikxga oid kitoblarni kup mutolaa kilgan. Tabbiy fanlarga oid kitoblarni xam ukib chikkan. Ibn Sino uzi ukigan kitoblari katorida Abu Nasr al-Forobiyning «Fusus al-xikam» («Xikmatlarning xulosalari») nomli asarini xam kursatib utgan.

Shunday kilib, Ibn Sino ancha yosh choidayok, usha zamonda ma'lum bulgan bilimlarning kupini puxta uzlashtirib olgan. U xatto katta olimlar katorida ilmiy munozaralarda xam katnasha boshlagan. Bunday suxbat va munozaralarda Ibn Sino uzining chukur ilmiy muloxazalari va mantikiy fikrlash kuchining zurligi bilan kupgina katta olimlardan ustunlik kilgan. Bu Ibn Sinoning fakatgina zur iste'dodi natijasi bulmay, shu bilan birga uning tinimsiz mexnatining maxsuli xam edi. Xakikatan, Ibn Sino bilim olishda juda xam tirishkok va sabot-matonatli bugan. Bu xakda uning uzi shunday deb yozgan: «Keyin men yana bir yarim yil ilm va mutolaaga berildim. Mantik va falsafaning xamma soxalarini kaytadan puxtalab ukib chikdim. Usha kezlarda biror kecha xam tuyib uxlamasdim. Kunduzlari xam ilmdan boshka

narsa bilan shullanmasdim. Kechalari oldimga chirok kuyib olib, fakat ukish va yozish bilan band bulardim. Ana shu zaylda xamma ilmlarni mustaqil egallab oldim».

Bu yerda Ibn Sino ilm urganishda uzining kanchalik tirishkok va sabot- matonatli ekanligini kursatuvchi kuyidagi misolni keltirgan: Ibn Sino barcha asosiy tabiat fanlarini uzlashtirib olganidan sung. Iloxiyotni urganishga kirishgan va Aristotelning «Mo ba'da at-tabia», ya'ni

«Tabiatdan keyingi fan» («Metafizika») kitobini ukiy boshlaydi. Ammo uning mazmuniga tushunolmay kayta-kayta ukiyveradi. U xatto bu kitobni kirk marta ukib chikib, tamoman yodlab oladi. Shunda xam Ibn Sino uchun bu kitobning mazmuni korongi bulib kolavergan. Fakat shundagina Ibn Sino «bu kitob tushunib bulmaydigan kitob ekan», deb undan umidini uzgan.

Ammo bir tasodifiy xodisa tufayli Ibn Sino bu kitobning mazmunini tushunib olgan. Bu xodisa shunday bulgan ekan: usha vaktida Buxoro bozorida maxsus kitobfurushlar va mukovachilar rastasi bulgan ekan. Ibn Sino u yerga tez- tez borib, yangi kitoblar xarid kilib turarkan. Bu kitob rastasi fakatgina kitob sotiladigan joy bulmay, bu yerda kupincha olimlar, faylasuflar va shoirlar yiglishib, har xil kitoblar va ularning mazmuni hakida suhbatlar, munozaralar va bahslar utkazib turisharkan. Ibn Sino ham kupincha bu yiginlarda katnashib turarkan. Bir gal Ibn Sino shu kitob rastasiga borganida bir kitobfurush chiroyli kilib mukovalangan bir kitobni unga kursatib, - buni sotib ol, juda yaxshi kitob, deb maktaydi. U Abu Nasr Forobiyning «Mo ba'da at-tabia» ga yozgan sharhi ekan. Ibn Sino bu kitob, ya'ni «Mo ba'da at-tabia» tushunib bulmaydigan asar, deb sotib olishdan bosh tortadi. Ammo kitobfurush - bu kitobning egasi pulga muhtoj, uni juda arzonga -3 dirhamga beraman, ol- deb Ibn Sinoni kundiradi. Ibn Sino noiloj kitobni sotib oladi va uyga kelib uni ukib chikib, «Mo ba'da at-tabia» ning mazmunini tushunib oladi. Ibn Sino bu vokeani shogirdi Abu Ubayd Juzjoniya aytib berib, uni kuyidagi suzlar bilan tugatgan ekan.

«Bundan men uzimda yuk xursand bulib ketdim. Tangri taologa shukur aylab, usha kunning ertasigayok kambagallarga ancha sadaka ulashdim».

Bu vokea uch muhim jihatdan guvohlik beradi. Birinchidan, Ibn Sinoning bilim yulida zur sabot- matonatligi. Ikkinchidan, bozorida «Metafizika» ning sharhidek nodir kitobni bemalol sotib olish mumkin bulgan Buxoroning yuksak madaniyati. Uchinchidan, usha zamonda yurtimizda Aristoteldek buyuk faylasufning asarlariga sharh yozish kulidan keladigan chukur bilimli olimlarning mavjud bulganligidir.

Abu Ali ibn Sino tib ilmi bilan ham ancha erta shugullana boshlagan. Bu hakda uning uzitarjimai hoida bunday deb yozgan: «Keyin tib ilmi bilan shugullangim kelib koldi va unga oid kitoblarni ukishga kirishdim. Tib uzi kiyin fanlardan emas, shu sababli kiska vakt ichida bu bilimda katta natijalarga erishdim. Endi hatto bilimdon tabiblar ham xuzurimga kelib, mendan tib ilmidan dars oladigan buldilar. Bemorlarni ham kurib turardim. Orttirgan tajribalarim tufayli men uchun davolash eshiklari

shunday keng ochildiki, buni ta'riflab berish kiyin... Bu vaktida men un olti yoshda edim».

Ibn Sino tib ilmini hakikatan tez va oson uzlashtirib olgan. Kasallarni muvaffaqiyatli davolab, Buxoro aholisi urtasida kup hurmatga sazovar bulgan. Shahardagi nufuzli kishilar ham kasal bulib kolganlarida Ibn Sinoda davolana boshlaganlar. Buning natijasida uning obrusi yana oshgan. Nixoyat, bu «yosh mu'jizakor» tabib hakidagi suzlar podshoh saroyiga ham borib yetgan. Bir kun esa Ibn Sinoni shohning uzini davolashga chorlaganlar. Ibn Sino uzining chukur bilimi va utkir mulohazalari bilan shohning kasaliga tashxis kuyish va uni davolashda saroy tabiblariga yordam bergan. Buning natijasida u shohning hurmatiga sazovar bulib, «saroyga yakin kishilar» katoriga kirgan. Bu hakda Ibn Sinoning uzi tarjimai holida bunday deb yozgan :

«Buxoroning podshohi Nux ibn Mansur edi. Ittifoko u shunday bir kasallikka duchor bulib kolibdiki, tabiblar uning kasalligi xakida bir fikrga kelisha olmabdilar. Ukishga kattik kirishganim tufayli, nomim ular urtasida mashxur bulib kolgan ekan. Podshox xuzurida mening xakimda gapirishib, undan meni xam chakirishni surashibdi. Podshox bunga rozi bulibdi. Men borib tabiblar bilan birgalikda shoxni davolashda ishtirok etdim va shu orkali unga tanildim».

Buxorodagi shox saroyida nodir kitoblarga boy katta kutubxonona bulgan. Bu Ibn Sinoga ma'lum edi. Ammo bu kutubxonadan fakat saroy amaldorlari va shoxga yakin kishilargina foydalana olardilar. Ibn Sino saroyga yakin kishilar katoriga kirganidan sung uning uchun xam kutubxonadan foydalanish imkoniyati paydo buladi. U bu yerdagi kitoblarni ukishni juda istardi. Bir kun kulay fursat topib, shoxdan saroy kutubxonasiga kirib, u yerdagi kitoblarni ukish uchun ruxsat suraydi. Xususan, Ibn Sino tibga oid kitoblar bilan tanishish zarurligini bildiradi. Shox Ibn Sino kutubxonaga kirish uchun ruxsat beradi. Ibn Sino kutubxonaga kirib, u yerdagi kitoblarning kupligi va xilma- xilligini kurib, xayratda koladi. Bu yerda Ibn Sinoga ilgari nomlari xam ma'lum bulmagan kitoblar kup ekan. Ibn Sino bu kutubxonona va undagi kitoblar xakida bunday ma'lumot bergan: «Men kup xonalardan iborat kutubxonona kirdim. Xar bir xonada kitob sandiklari turar, kitoblar esa ustma-ust taxlab kuyilgan edi. Xonalarning birida arab tiliga oid kitoblar, she'rlar, boshkasida fikxga oid asarlar turardi. Shu tartibda xar bir xonada fanning ayrim bir soxasiga oid kitoblar tuplangan edi... U yerda shunday kitoblarni kurdimki, kupchilik xatto ularning nomlarini xam eshitmagan bulsa kerak. Uzim xam ularni bundan ilgari kurmagani edim, keyin xam uchratmadim».

Ibn Sino uziga xos tirishkoklik va kunt bilan kutubxonadagi nodir kitoblarni ukishga kirishadi. Ammo u bu yerda tibga oid kandy kitoblarni kurgani va ukigani xakida xech narsa yozmagan. Lekin bunday kitoblar, albatta bulgan bulishi kerak.

Chunki usha vaktlarda yozilgan va arab tiliga tarjima kilingan kitoblar ichida tibga oid asarlar kupchilikni tashkil etardi.

Ibn Sino kitob ukishga shu kadar berilib ketadiki, kutubxonadan chikmay kechakunduz usha yerda kolib ketadi. Bundan xabardor kishilarning yozishicha, fakat shoxning uzi yoki saroy amaldorlaridan biri betob bulib kolib, Ibn Sinoni chakirtiganlaridagina u ukishdan boshini kutararkan. Shunday matonatli mexnat tufayli Ibn Sino kiska vakt ichida kutubxonadagi kitoblarning juda kupini ukib chikib, uzlashtirib olishga muvaffak buladi. Buning natijasida Ibn Sinoning bilimi tengi yuk darajada kengayadi. Bu vakt da u endigina un sakkiz yoshga tulgan ekan. Shu yoshda u usha vakt da ma'lum bulgan dunyoviy fanlarning deyarli xammasini egallab olgan edi. 997 yilda shox Nux ibn Mansur vafot etadi. Uning urniga ultirgan katta ugli Abul Xoris Mansur ibn Nux Soniy Ibn Sinoga nisbatan yaxshi munosabatda bulgan. Ilgari ular saroy kutubxonasida uchrashib, dustlashib kolgan ekanlar. Abdul Xoris Ibn Sinoni saroydagi yukorirok mansablardan biriga tayinlaydi.

Saroydagi xizmat Ibn Sinoning ancha vaktini olardi. Shuning uchun uning ilmiy-ijodiy ishlari ancha sekinlashib koladi. Buning ustiga Ibn Sinoning boshiga boshka tashvishlar xam tushadi. Kup utmay (999 yil) Abul Xoris Mansur ibn Nux Soniy saroydagi fitna natijasida uldiriladi. Uning urnini ukasi Abul Favoris Malik ibn Nux egallaydi. Bu yangi shox Ibn Sinoga nisbatan unchalik iltifot kilmaydi. Shuning uchun Ibn Sino saroy xizmatidan ketadi.

FOYDALANILGAN ADABOYOTLAR:

1. A.A.Qodirov History of medicine. Tashkent-2005, "National Encyclopedia of Uzbekistan", State Scientific Publishing House.
2. F.R.Borodulin History of Medicine, Collection of Lectures. Moscow "Medicine", 1961
3. P.E.Zabludovskiy History of Medicine, Collection of Lectures. Moscow "Medicine", 1981
4. T.G.Begmurodovna RESETTLEMENT AND LIVING CONDITIONS OF THE POPULATION EVACUATED FROM RUSSIA TO THE SYRDARYA (SECOND HALF OF THE XIX CENTURY) //Web of Scientist: International Scientific Research Journal. – 2022. – T.3. №.3.C. 800-803.
5. G.B.Tursunova Tibbiyotda ma'naviyat masalalari, shifokor ma'naviyati //Science and Education. 2021. – T.2. – №.5. – C. 790-793.

MAIN ERRORS OF TRANSLATION

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6597915>

N. F. Qosimova

*Supervisor: f.f.f.d (PhD), Docent. Bukhara State University
Translation Studies and Linguodidactics Head of the Department*

Obloqulova Zarnigor Rashidovna

*Bukhara State University, Master of the Faculty of Translation
Studies and Linguodidactics*

Annotation: *This article addresses some of the common problems that arise when translating. He also highlights the current demand for translation studies and its place in society.*

Keywords: *text, translation, vocabulary, terminology, translation problems, transformation, information.*

Introduction

Today, modern globalization and the rapid development of intercultural relations, the expansion of international relations, the development of trade, economic and financial relations between countries, the strengthening of integration processes in Europe and the world, the development of science and technology, the constant exchange of scientific and technical information. Of great importance is the importance of modern languages as factor. Also at the stage of economic, scientific, technical and cultural development, a foreign language is widely used as a means of oral and written communication between different peoples of the world.

As a result of the rapid development of knowledge and technology, translators who have acquired practical skills in translating scientific and technical texts in various fields, as well as in the changing conditions of the modern economy, covering all aspects of the life of modern society -professionals today deserve a special need. Therefore, the need for a wide range of knowledge and specialists is growing day by day.

Thanks to the development of modern technologies, today scientists from around the world have the opportunity to conduct joint research on the exchange of information, and thanks to these means of communication, modern science achieves unprecedented results. In this regard, many manufacturers significantly increase the need for high-quality translations of scientific literature. Translators, on the other hand, must be able to continually translate non-fiction into their vocabulary, improve their ability to understand terms and understand their meaning.

Therefore, when translating scientific and technical terms, the translator must first of all pay close attention to the meaning from a scientific and technical point of view, and then acquire the ability to compare scientific and technical terms

Materials and Methods

In the process of translating scientific and technical texts, the following requirements must be met: translation equivalence, translation accuracy, quality of translation data, quality of translation logic and quality of oral translation. The theory of a foreign language should include knowledge of phonetics, vocabulary and grammatical structure of the language; The practice of compiling scientific and technical texts; Linguistic knowledge (methods of translation, transformation, skills of exchanging verbal equivalents, skills of adding words, skills of terminology, etc.); It is necessary to have extralinguistic knowledge and the ability to use the content and sentences in the process of translating the text (it is necessary to have sufficient knowledge of special scientific and technical translation) One of the main problems of translation is that the translator does not fully understand what "scientific translation" is. abstracts and reviews of articles, diplomas, dissertations and monographs in manuscripts. When translating the above types of work, the following factors should be taken into account: the purpose of the translation, the method of translation, the organization of the text in the translation and the relationship between its parts.

In addition to the structure of academic texts (chapters, sections, paragraphs), there is also its subdivision. For example, in English there are many words and phrases used for various purposes to connect parts of the text, as well as to move from one phrase to another, for example: and, also, besides; although, however, in spite of, in spite of, nevertheless...);

Results and Discussion

Intertextuality is a complex erudite tool used in jotting. This is principally a textbook link within some textbook that reflects the textbook used as a link. Rather of using references from different erudite workshop, intertextuality relies on a conception, rhetoric, or testament deduced from other textbooks to be combined in a new textbook. It could be a retelling of an old story, or you could rewrite popular stories in a ultramodern environment, similar as James Joyce retelling the Odyssey in his veritably popular novel, Ulysses. Although both terms are analogous, their meanings are slightly different because the sign is a short, terse reference that the pen uses in another story without affecting the story line. Intertextuality is grounded on a link to another textbook or a full story.

Conclusion

Not so long ago, computers were considered an amazing invention. Today they are part of our daily life. The novelty of today is virtual reality. The virtual reality

system can take the user to exotic locations such as a beach in Hawaii or inside the human body.

Uzbek translation:

In the past, computers were considered a great invention. Today it is part of our daily life. One of the latest inventions is a virtual reality. The virtual reality system can take users to exotic locations, such as the beach or deep into the Hawaiian Islands.

As we can see from the example, the translation from English into Uzbek was not translated, but underwent a transformation. In other words, the original text is not translated into Uzbek. The transformational model of translation is associated with the idea of "transformational or generative grammar" by the American linguist N. Chomsky. According to this theory, the process of creating a translation is viewed as a syntactic transformation of units and structures of the original language into units and structures of the target language, including the stages and methods of the translation process. Also American-American translators K.Nide, In general, the ideas of transformational theory are one of the most important methods in translation studies in identifying structures and units that are interconnected in translation and interconnected in the process of translation of language pairs.

REFERENCES

1. Ogli, Kuvonov Zarifjon Maxsiddin. "Die vorteile und nachteile der online-bildung."Academic research in educational sciences 2.CSPI conference 2 (2021): 478-481.
2. Zarif, Kuvonov (2020). Of words borrowed from French into German structural-semantic research, 21st century linguistics and current problems of translation studies: theory, practice, innovation.
3. Kuvonov, Zarifjon (2020). Origin of words mastered in German history. Problems and perspectives of development of modern science in foreign countries Europe and Asia - XXIV International Scientific and Practical Internet conferences.
4. Murodkosimov, A., Raxmanova, D., Sanakulov, Z., & Zaripova, G. (2020). Methods of word formation in German and Uzbek (on the example of the composition method). Academic research in educational sciences.
5. Olimova Dilfuza Zokirovna. (2022). The specifics of translation actions in simultaneous interpreting. Middle European Scientific Bulletin, 22, 292-295.
6. Kasimova, N. F. (2017). Communicative functions of the interrogative sentences in English. InПриоритетные направления развития науки(рр. 59-62).

INTERTEXTUALITY IN LITERARY TEXT

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6597928>

N. F. Qosimova

*Supervisor: f.f.f.d (PhD), Docent. Bukhara State University
Translation Studies and Linguodidactics Head of the Department*

Obloqulova Zarnigor Rashid qizi

*Bukhara State University, Master of the Faculty of Translation
Studies and Linguodidactics*

Annotation: *In Russian linguistics, personal names, set phrases, sentences and texts are fixed as precedent units, familiar to some linguists, stored in their linguistic memory and often used in speech. E. A. Nakhimova evaluates precedent phenomena as a system that has been preserved in the national consciousness of the people. Precedent units in Russian linguistics are studied in biblical texts, myths, folk songs, fairy tales, anecdotes, proverbs, metaphors, phraseology, celebrity names as precedent units. Accordingly, such units as precedent names, precedent sentences and precedent texts are distinguished.*

Keywords: *Intertextuality, Interaction, Literature, Language, Genre, Form, Theme, Content.*

In the study of intertextuality by N. Pego-Gros, four precedent units are distinguished: 1. Quote; 2. Help. 3. Extract without quotes. 4. Allusion. The precedent is related to the concept of intertextuality. M. Yuldashev, who studied the linguistic and poetic features of a literary text, describes intertextuality as follows: In some studies, the precedent is noted as a kind of intertextuality. We agree with this. A precedent is one of the manifestations of intertextuality, characterized by the fact that it is well known to the main layers of native speakers and is repeatedly used in speech.⁹¹ Pay attention to the following texts: The air is soft, gentle, as the poet said - "it no longer burns, it only glows." (Erkin Azam. "Writer's" story) The most important thing is the result, the flag belongs to the winner. What is not promised under this flag? Gas will be supplied to a remote mountain village, a smooth asphalt road will be laid across the hills, the salaries of teachers and doctors will be increased several times... a vodka distillery for an uncle, a new shroud for a deceased grandmother... Is it possible not to choose such a wonderfully beautiful vault machine?! (Erkin Azam, "Choose me, choose me..." Journalistic miniature)

-
- Jung, G. C. (1968). *The Archetypes and the Collective Unconscious* (2nd ed.). translation by R.F.C. Hull. USA: Prinestone University Press.

In the first of the texts, the phrase “no longer burns, only shines” creates intertextuality. The content of this passage is generally clear to the reader. However, if the reader is familiar with the full text of the extracted poem, he will be able to better understand its content, because the author of the poem is A. Aripov in the following verses through the image of nature to the feelings of a distant youth. It is obvious that he points to:

The sun is shining in the sky
It doesn't burn anymore, it just glows.
Friends, it's already too sunny
This is love left over from a distant youth.
("Autumn landscapes")

Apparently, for a reader who is not familiar with the poem, the verse included in the text gives the impression of a picture of autumn air. The reader who is familiar with the poem will feel that through these verses there is a subtle allusion to the state of mind of the protagonist of the story, which came into his life in the fall. Earlier it was reported that the author (the protagonist of the story) "began to write a book that was born in his heart in the days of disaster." So, although the text “Does not burn, but only glows” used by E. Azamov created intertextuality, only readers who are well acquainted with the poem “Autumn Landscapes” by A. Aripov can understand the purpose for which it is used by the writer.

REFERENCES

- Harmon, W. (2005). Literary Criticism: Classic Writings on Poetry. Columbia University Press.
- Iqbal, Z. (2015). Iqbal: Poet, Philosopher, and His Place In World Literature. (On Translation). Xlibris Corporation.
- Jung, G. C. (1968). The Archetypes and the Collective Unconscious (2nd ed.). translation by R.F.C. Hull. USA: Princestone University Press.
- Kaplan, M. (2005). Kultur ve Dil. Istanbul: Dergah Yayınevi.
- Kasimova, N. F. (2017). Communicative functions of the interrogative sentences in English. InПриоритетные направления развития науки(pp. 59-62).

RAJAB TOYIB ERDOG'ANNING ISLOM OLAMIDAGI O'RNI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6597990>

Nasirova Mehribon Allamuratovna

O'zMU 1 kurs magistratura talabasi

tarix yo`nalishi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Turkiya prezidenti Rajab Toyib Erdo`ganning islom olamida amalga oshirgan harakatlari, din himoyasidagi o`rni, xalqaro maydondagi pozitsiyasi kabi masalalar muhokama etiladi.*

Kalit so'zlar: *Turkiya, prezident, Islom, sivilizatsiya, musulmon, mukofot.*

KIRISH

"Biz umrimizning oxirigacha o'qish va o'rganishni tavsiya qiluvchi dinga e'tiqod qilamiz. Islom sivilizatsiyasi - ilm -fan va bilimlar sivilizatsiyasi. Musulmonlar dunyo siyosatini boshqargan paytlarda aynan ularning o'lkasi ilm-fan va innovatsiyalar markazi bo'lgan. Musulmonlarning hayotida ilm-fan, o'qish va tadqiqotlar ikkinchi darajaga o'tib qolganda esa qoloqlik va tanazzul davri boshlangan"⁹², - degan edi Turkiya prezidenti Toyiyb Erdo'g'an Ostonadagi Islom hamkorlik tashkiloti sammiti doirasida.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Islom ahlining ilm olishi haqida gapirarkan: "Bugungi kunda islom olami aholisining 55 foizi - bilimsiz. Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (IHTT) mamlakatlarida YaIMning o'rtacha 5,2 foizi bilim olishga ajratiladi. Bizning eng bilimli bolalarimiz, eng noyob aql sohiblari G'arb mamlakatlariga ketib qolishmoqda, G'arb tashkilotlarida ishlashmoqda. Afsuski, axborot texnologiyalari sohasida biz ishlab chiqaruvchi emas, iste'molchimiz. Bu esa milliy xavfsizligimizga tahdid soladi. Kuchli mamlakat bo'lish uchun biz to'kis bilimni eng yaxshi shaklda ishlab chiqarishimiz kerak", - dedi Turkiya prezidenti 2017 yilgi IHTning Ostonadagi sammiti doirasida.

Prezident Erdo'g'an, NATO tarkibidagi davlatlarning liderlari yig'ilishida ishtirok etish uchun Angliya poytaxti Londonga borar ekan u yerda Turk fuqarolari va musulmonlar bilan uchrashuvda "Shu fursatdan foydalanib siz orqali qalblari biz bilan birga urgan osiyolik, afrikalik, turkistonlik, kashmirlik, arakanlik, yamanlik, liviyalik, suriyalik mazlumlarga salom yo'llayman. Birinchi qiblamiz Quddusni joni evaziga himoya qilgan falastinlik birodarlarimizga ham alohida sevgim va hurmatimni izhor etaman" deya gapirdi. Turkiyaning ishonchli insonlar himoyasida, xavfsiz va tinch ekanligini eslatib o'tgan Erdo'g'an so'zlari davomida,

⁹² <https://kun.uz/uz/97169446>

“Turkiya bugungi kunda 17 yil avvalgiga qaraganda yana da kuchliroq. Hech kim Turkiya ustidan bemaolol o‘yin o‘ynay olmaydi. O‘ynaganlarninig o‘yinini Turkiya buzadi. Bugungi kunda bir necha milliard dollar uchun yordam so‘ragan emas, dunyoga milliy daromadiga nisbatan eng ko‘p gumanitar yordam ko‘rsatgan dovyurak mamlakatga aylandi. Bu mamlakat 2002-yilga qaraganda iqtisodiyotini 3.5 barobarga rivojlantirdi, milliy daromadini jon boshiga 3500 dollardan 9700 dollarga ko‘tardi, eksport raqamlari bo‘yicha har yili rekord o‘rnatib kelmoqda. Endilikda qo‘shaloq yo‘llar, ko‘priklar, tezyurar poezd liniyalari, tunnellar, o‘tish joylari, ko‘priklar, dunyoning eng yirik uchta aeroportidan biri va Osiyoni Yevropaga bog‘lagan yangi ko‘priklari orqali transport infratuzilmasini tamomladi. Egeyda, Qora dengizda, Sharqiy O‘rta yer dengizida o‘z huquqini, manfaatlarini himoya qilgan Turkiya bor. Jon saqlash uchun boshpana so‘ragan 4 milliondan ortiq mazlumga quchoq ochgan, ularni yolg‘iz qoymagan Turkiya bor” dedi.

Islom so‘zining “tinchlik” degan ma‘noni anglatuvchi arab tilidagi “silm” so‘zidan tug‘ilganligini eslatib o‘tgan Rajap Tayyip Erdo‘g‘an bu haqida,

“Islom, tinchlik dinidir. Tinchlik dini bo‘lgan dinimizga aslo terror so‘zini yaqinlashtira olmaysiz va uni terrorning yonida sifat qatorida ishlatolmaysiz. Ishlatganlarni esa men ham lanatlayman. Ishlatganlardan Yangi Zelandiyada 51 nafar musulmonni namoz vaqtida shahid qilganlarning kim ekanligini so‘rash kerak. Javobi xristian lekin biz xristian terrorist deyotganimiz yo‘q. Bunga yo‘l qo‘ymaymiz ham chunki bizning dinimiz islom va bu din bunga ruxsat bermaydi. Shunday ekan keling eng avvalo dinlarimiz o‘rtasidagi aloqalarni qanday qilib to‘g‘ri yo‘lga solishni qo‘lga olaylik. Afsuski bugungi kunda dunyoning hurmatga sazovor davlatlarining e‘tiborsiz liderlari “Islom dinini terror” so‘zi bilan birga ifoda etmoqda⁹³. Bu umuman noto‘g‘ri. Buni qabul qilish imkonsiz. O‘zaro uchrashuvlarimizda ham bu ifodalarga yo‘l qo‘ymang, bizni yaralayapsiz” degan so‘zlarni aytib kelganligini qayd etdi.

2018-yildagi Quddus voqealariga nisbatan Turkiya rahbari shunday fikrlar bildirdi: "Quddus — bu shunchaki shahar emas. Bu musulmonlar uchun belgi, bu imtihon. Islom dunyosi bu imtihonni topshira olmadi. Butun dunyo ham undan o‘ta olmadi, BMT AQSh tomonidan yo‘l qo‘yilgan harakatga samarali qarshilik ko‘rsata olmadi. Biz, musulmonlar, qoralashdan boshqa hech vaqo qilmayapmiz", — deb bayonot qildi Erdo‘g‘on G‘azo sektoridagi Isroil harakatlariga qarshi Istanbulda minglab odamlar to‘plangan norozilik mitingida.

Erdo‘g‘onning so‘zlariga ko‘ra, "agar musulmonlar birdam bo‘lsa va birgalikda zulmga qarshi chiqsa, u holda Isroil noma‘qulchiligi uzoqqa bormaydi". Shu bilan birga turk yetakchisi yahudiylarni sionistlarga o‘xshatish kerak emasligini qo‘shimcha qildi

⁹³ <https://www.trt.net.tr/uzbek/turkiya/2019/12/05/prezident-erdo-g-an-islom-so-zini-terror-so-zining-sifati-qatorida-ishlatganlarni-lanatlayman-1318136>

va amerikaliklarni "AQSh rahbariyati sodir etayotgan xatoliklarga nisbatan ovozlarni balandlatishga chaqirdi"⁹⁴.

Erdo'g'on ushbu harakatlarni genotsid, deb atadi va Turkiyada uch kunlik motam e'lon qildi. Bundan tashqari, Anqara maslahatlashuv uchun AQSh va Isroildan o'z elchilarini chaqirib oldi, Isroil elchisiga esa mamlakatni tark etishni taklif etdi.

Erdo'g'on xalqaro maydonda Islom dini himoyachisidir. Fransiya prezidenti Makron 2020-yilda Islom dini haqida nomaqbul so'zlar aytganida Turkiya rahbari bunga reaksiya bildirdi. Erdo'g'anning ta'kidlashicha, «musulmonlarga nisbatan bunday huquqbuzarlik Yevropa fashizmining yangi bosqichga o'tayotganidan darak beradi».

Turkiya prezidenti Rajab Toyyib Erdo'g'an Fransiya prezidenti Emmanyuel Makron ruhiy davolanishga muhtojligini aytdi. U Makronning Islom dini to'g'risidagi so'zlariga ana shu tarzda munosabat bildirdi.

"Makron ismli bu odamning Islom va musulmonlar bilan qanday muammosi bor? O'z mamlakatidagi boshqa dinga e'tiqod qiladigan millionlab aholiga nisbatan nomaqbul munosabatda bo'lgan davlat rahbariga nima deyish mumkin? Makronning ruhiy xastaligini davolash talab qilinadi", – dedi Erdo'g'an.

U shuningdek, Berlindagi masjidlarda tintuvlar o'tkazilishi islomofobiyaning ko'rinishi ekanligini aytdi.

"Islomga nisbatan bunday dushmanlarcha munosabat Turkiyaga ham dushmanlarcha munosabat ekanligini unutmasligimiz lozim", – dedi Turkiya rahbari.

Erdo'g'anning ta'kidlashicha, "musulmonlarga nisbatan bunday huquqbuzarlik Yevropa fashizmining yangi bosqichga o'tayotganidan darak beradi"⁹⁵.

Turkiya prezidenti Rajab Toyib Erdo'g'an Amerika qit'asi Xristofor Kolumbdan qariyb uch asr avval, XII asrda musulmonlar tomonidan kashf etilganini ma'lum qildi. "Lotin Amerikasi va Islom o'rtasidagi aloqalar XII asrga borib taqaladi. Amerikani Xristofor Kolumb emas, balki 1178-yil musulmonlar kashf etgan", — dedi Turkiya prezidenti Lotin Amerika mamlakatlari musulmon hamjamiyatlari yetakchilarining Istanbul sammiti davomida qilgan telemurojaatida.

"Musulmon dengizchilar 1178-yilda Amerika qirg'oqlariga yetib borgan. Kolumb esa Kuba qirg'oqlaridagi tepalikda masjid borligi haqida yozib qoldirgan", — dedi Erdo'g'an.

Erdo'g'anning qayd etishicha, Anqara Kolumb tomonidan qayd etilgan joyda masjid qurishga ham tayyor. "Men bu masalada kubalik birodarlarim bilan gaplashishni istardim. Masjid bu tepalikka juda yarashib turgan bo'lardi", — dedi Turkiya yetakchisi.

⁹⁴ <https://sputniknews-uz.com/20180519/Islom-dunyosi-Quddus-boyicha-imtihondan-ota-olmadi-deb-bayonot-qildi-Erdogon-8256563.html>

⁹⁵ <https://kun.uz/uz/news/2020/10/24/erdogan-makronni-islom-dini-togrisidagi-sozlari-uchun-keskin-tanqid-qildi>

Tarixiy kitoblarga ko'ra, Hindistonga olib boruvchi g'arbiy yo'lni qidirgan Xristofor Kolumb 1492-yil Amerika qit'asiga qadam bosgan.

Musulmon ulamolarning kichik bir guruhi bir muddat avval Shimoliy va Janubiy Amerikaga aynan musulmonlar birinchi bo'lib borgani haqidagi farazlarni ilgari surgan, biroq qit'ada Kolumbgacha bo'lgan davrga oid Islom diniga aloqador hech narsa topilmagan.

1996-yil tarixchi Yusuf Ma'ruh tomonidan e'lon qilingan bahsli maqolada Xristofor Kolumbning kundaliklarida Kubada masjid borligi haqida qaydlar yozilgani aytilgan. Biroq AFP'ning qayd etishicha, mualliflar Kolumb hudud landshaftini ta'riflashda o'xshatishdan foydalanganini noto'g'ri tushungan.

Ma'lumot uchun, bir guruh olimlar tomonidan Amerika qit'asini Kolumbdan ham avval Sharq Uyg'onish davri vakili Abu Rayhon Beruniy kashf etgani aytiladi. U o'z hisob-kitoblariga asoslanib, qarama-qarshi tomonda ham quruqlik borligini taxmin qilgan.

XULOSA VA MUNOZARA

Turkiya prezidenti Islom olamida ko'rsatgan xizmatlari uchun qator mukofotlarga loyiq ko'rilgan. Iordaniyada joylashgan Islom strategik tadqiqotlar markazi 2018 yilning eng nufuzli musulmonlari ro'yxatida Turkiya prezidenti Rajab Toyyib Erdo'g'on eng yuqori pog'onani band etgan. Ikkinchi o'rinni Saudiya Arabistoni qiroli Salmon ibn Abdulaziz egallagan bo'lsa, Iordaniya qiroli Abdulloh II esa uchinchi o'rinni band etgan⁹⁶.

Nigeriyaning "Muslim news Nigeria" gazetasi 2020 yilgi "Global musulmon shaxsiyati" mukofotini Turkiya Respublikasi Prezidenti Rajab Toyib Erdo'g'anga topshirdi. "Prezident Erdo'g'an insonparvarlik maqsadlarini ilgari surib, dunyo sahnasida musulmonlarning huquqlarini himoya qiladi", degan gazeta muharriri⁹⁷. Ma'lumot o'rnida, "Global musulmon shaxsiyati" mukofoti 2018 yildan buyon topshiriladi. Erdo'g'an bu mukofotni avval ham uch marta qo'lga kiritgan.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. <https://kun.uz/uz/97169446>
2. <https://www.trt.net.tr/uzbek/turkiya/2019/12/05/prezident-erdo-g-an-islom-so-zini-terror-so-zining-sifati-qatorida-ishlatganlarni-lanatlayman-1318136>
3. <https://sputniknews-uz.com/20180519/Islom-dunyosi-Quddus-boyicha-imtihondan-ota-olmadi-deb-bayonot-qildi-Erdogan-8256563.html>
4. <https://kun.uz/uz/news/2020/10/24/erdogan-makronni-islom-dini-togrisidagi-sozlari-uchun-keskin-tanqid-qildi>

⁹⁶ <http://m.xabar.uz/uz/xorij/erdogan-dunyodagi-eng-nufuzli-musulmon-deb-topildi>

⁹⁷ <https://qalampir.uz/uz/news/erdogan-yana-global-musulmon-shaxsiyati-mukofotini-k-ulga-kiritdi-45781>

5. <http://m.xabar.uz/uz/xorij/erdogon-dunyodagi-eng-nufuzli-musulmon-deb-topildi>
6. <https://qalampir.uz/uz/news/erdogan-yana-global-musulmon-shakhsiyati-mukofotini-k-ulga-kiritdi-45781>

ИНГЛИЗ ВА ЎЗБЕК ТИЛЛАРИДАГИ ЗООНИМИК КОМПОНЕНТЛИ
ФРАЗЕОЛОГИК БИРЛИКЛАРНИНГ ДУНЁНИНГ КОГНИТИВ ТАСВИРИДАГИ
ЎРНИ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6598171>

З.Саминжонова

(ФаРДУ ўқитувчиси)

Аннотация: мақолада тил воситалари орқали дунёни кўриш инсоннинг дунёга бўлган муносабатини шакллантириши ва тасаввурлар турли тилда турли ифодалар воситасида берилиши шунингдек тил воситалари орқали дунёни кўришда фразеологик бирлик, метафора, ўхшатиш ва рамзлар алоҳида ўрин эгаллаши ҳақида фикр юритилган.

Annotation: *the article argues that seeing the world through language forms a person's attitude to the world and that images are conveyed through different expressions in different languages, as well as that phraseological unity, metaphor, analogy and symbol have a special place in seeing the world through language.*

Аннотация: в статье утверждается, что видение мира через язык формирует отношение человека к миру и что образы передаются через разные выражения в разных языках, а также что особое место в мировоззрении занимают фразеологическое единство, метафора, аналогия и символ. через язык.

Таянч сўзлар: фразеологик бирлик, концептуализация, лингво маданиятшунослик, лексема, прагмалингвистик, контекстуал ифодалаш.

Keywords: *phraseological unit, conceptualization, lingvo culturology, lexeme, pragmalinguistic, contextual expression.*

Ключевые слова: *фразеологизм, концептуализация, лингвокультурология, лексема, прагмалингвистика, контекстуальное выражение.*

Ҳар бир тил дунёни ўзича таснифлайди, яъни ўзининг концептуализация усулига эга бўлади. Бундан шундай хулоса келиб чиқади-ки, ҳар бир тил дунёни ўзича кўриш ва ифодалаш хусусиятига эга, яъни тил эгаси ўзи ифодалаётган жумла мазмунини шу ҳалққа мос бўлган дунёни кўриш тарзига мувофиқлаштиради. Инсон тил туфайлигина дунёни ва ўзини тушунишга қодир. Бунда сўзловчининг ижтимоий-тарихий тажрибаси ҳам умуминсоний, ҳам миллий омил сифатида иштирок этади. Миллий омил тилнинг барча қатламларида намоён бўлади. Тилнинг ўзига хослиги ана шу тилда сўзловчи шахс онгида тил воситалари орқали дунёни кўриш ва уни ифодалаш имконини беради. Тил воситалари орқали дунёни кўриш инсоннинг дунёга бўлган

муносабатини шакллантиради. Ҳар бир тил дунёни кўриш ва ҳис этишнинг муайян усулларини ташкил этиши мумкин. Бу нарса когнитив тилшуносликда концептуализация жараёни деб аталади. Бу тушунчага қарашлар тизимидаги бирлик, жамоавийлик фалсафаси ётади.

Тил воситалари орқали дунёни билиш, кўришга бўлган қизиқиш В. Гумбольдт ишларидаёқ ўз ифодасини топган. Олим шундай ёзади, “Турли тиллар, миллатлар учун оригинал тафаккур аъзоси ҳисобланади”. 20-аср охирлари ва 21-аср бошларига келиб мазкур муаммога бағишланган кўплаб ишлар яратилди. (Г. В. Колшанский, Г.А. Брутян, С.А. Васильев, В. А. Ермолаева, Н. И. Сукалёнко, Ш. Сафаров ва бошқалар.)

Дунёни кўришни дунё ҳақидаги билимга эга бўлиш деб ҳам аташ мумкин. Унинг асосидаги билим жараёни замирида индивидуаллик, ижтимоийлик ётади. Тил билиш жараёни мулоқот қилишдан ташқари бир қанча қўшимча вазифаларни бажаради. Дунёнинг концептуал манзаралари турли ижтимоий гуруҳлар, турли ёш гуруҳлари, билим соҳалари, гендер хусусиятлари ва ҳоказолар ҳисобланади. Турли тилларда сўзлашувчи одамлар дунёни кўришнинг ўзаро яқин концептига эга бўлиши мумкин. Лекин бир тилда сўзлашувчи одамларда бу турли хил бўлиши мумкин. Хуллас дунёни кўришнинг концепти умуминсоний, миллий ва индивидуал хусусиятларнинг алоқадор эканлиги аён бўлади.

Дунёни тил воситаларида кўриш инсон онгида дунёни мантиқий акс эттириш билан боғлиқ. Лекин бу тасаввурлар турли тилда турли ифодалар воситасида берилади. Масалан, инглиз тилидаги “*when pigs fly*”, ўзбек тилидаги “*туянинг думи ерга текканда*” фразеологик бирлигига мос келади. Бу мисоллардан кўриниб турибди-ки, юқоридаги мазмун турли халқлар тасаввурида бир хил образли ифодаланган бўлса-да, қиёслаш объекти сифатида бошқа-бошқа отлар танланган. Бундай танланишлар ҳар бир халқнинг турмуш тарзига боғлиқ. Тил воситалари орқали дунёни кўришда фразеологик бирлик, метафора, ўхшатиш ва рамзлар алоҳида ўрин эгаллайди. Бу лисоний воситаларни ўрганиш жараёнида концептнинг миллий-маданий хусусиятлари аниқланади. Демак, тил воситалари орқали дунёни кўриш жараёнини ўрганиш, сўзларнинг миллий-маданий хусусиятларини аниқлашга томон қўйилган қадамдир. Муайян бир нарса ёки ҳодисани коммуникатив интенция талабига кўра турлича ифодалаш учун турли халқлар ҳар хил фразеологик бирликлар, метафора, ўхшатиш ва рамзлардан фойдаланадилар. Бу масалалар 21-асрнинг бошларидан энди лингво маданиятшунослик (лингвокультурология, linguoculturology) доирасида кенг тадқиқ этила бошланди. Бунда лингвистик ҳодисалар антропологик парадигманинг ҳосиласи сифатида ўрганилади. Бу

соҳанинг асосчиси В. Гумбольдт (19-аср) бўлиб, у ўзининг тадқиқотида қуйидаги фикрларни баён этган:

- турли тиллар дунёни турлича кўриш, тушуниш ва ҳис этиш воситаси ҳисобланади;

- ҳар бир тилга хос бўлган хусусият миллатнинг менталитетига таъсир этади ;

- тилни синчиклаб ўрганиш тарих ва фалсафа фанлари билан алоқадорликда олиб борилса, инсоннинг ички дунёси билан алоқадорлиги муаммолари ҳам ҳал бўлади.

Мазкур ёндашувнинг моҳияти шундан иборат-ки, олим турли тил шаклларида тафаккур усулларидаги фарқни ва воқеликни тушунишдаги фарқни кўрган. У шундай хулосага келади: тилда маданиятнинг ўзига хос томонлари намоён бўлади. В. Гумбольдт ғояларини кейинчалик А.А. Потебня, Ш. Балли, И. А. Бодуэн де Куртене, Р.Якобсон ва бошқа тадқиқотчилар ривожлантирадилар. Бевосита В. Гумбольдтнинг ғоялари асосида шакланган назарияларни яратган Э. Сепир ва Б. Уорфни ҳам алоҳида таъкидлаш лозим. Шундай қилиб, тил ва маданиятнинг ўзаро мустаҳкам таъсири ғояси асосида тилшуносликнинг янги, мустақил йўналиши – лингвокультурология пайдо бўлди.

Миллий-маданий хусусиятлар ҳар бир тилга хос бўлиб, муайян жамиятнинг турмуш тарзини, тараққиёти ва ривожланишдаги узоқ йўлини акс эттиради.

Тилларнинг миллий-маданий хусусиятларини ўрганиш бўйича кўпгина олимлар тадқиқот олиб борганлар. Бу тадқиқотларда турли халқларнинг тилни англаш жараёнидаги концептлари қиёсий ўрганилган, чунки сўз семантикасининг миллий-маданий хусусиятларини аниқлашда турли тадқиқот методлари ва усулларидан фойдаланиш маъқулдир. Фразеологик бирликлар семантикасида миллий маданиятнинг ўзига хослиги, халқнинг миллий анъаналарига хос хусусиятлари акс этади. Шу нуқтаи назардан фразеологик бирликларда миллий-маданийликни ифодалашда тилнинг бошқа хусусиятлари ҳам ёрқин намоён бўлиши мумкин. Масалан, турли халқларда битта ҳайвонни турлича қиёслайдилар. Баъзан бир халқдаги қиёс иккинчисидagi қиёсга умуман ўхшамайди, ҳаттоки зид бўлиши ҳам мумкин, ижобий ва салбий баҳолаш ҳолатлари ҳам кузатилади.

Масалан, "**dog**" (**ит**) лексемаси кўп халқлар тасаввурида содиқликни ифодалашнинг энг кенг тарқалган оммабоп рамзи ҳисобланса-да унга муносабат турлича қолаверади. Европа маданиятида итга муносабат ҳаддан ташқари яқин бўлганлиги учун уни кўтариб юриш, уй ичига, ҳатто ётоқхонага олиб кириш, ўз идишидан овқат бериш мумкин. Ўзбек халқида эса **ит** ҳаром ҳисобланади ва у фақат кўриқчи ёки подачи ит вазифасини бажариши мумкин холос, ундан ортиғига рухсат берилмайди. Бу нарса турли халқ тилларида яратилган

фразеологик бирликларнинг шакли, маъноси ва прагмалингвистик бўёқ жиҳатларида акс этиши тайиндир. Масалан: ит ётиш мирза туриш; итга ит ўлими; итдан бўлган қурбонликка ярамас; каби иборалар ҳалқнинг бу ҳайвонга муносабатини билдиради. Тасаввур янада тўлиқ бўлиши учун қуйидаги ибораларни ҳам кўриб чиқайлик: ит боққандан сиртлон боқ, қўй олдирмас кўрадан; эл тинса ҳам ит тинмас; эл қўнмай ит тинмас; юввош ит хурмай тишлар; итдан суяк ортмас, мушукдан без;

“Fox” – тулки сўзи ҳам турли тилларда айёрлик, маккорлик, муғомбирлик рамзи бўлиб хизмат қилади. Бу нарса уларнинг онгида муҳрланиб қолганлиги учун бир қатор фразеологик бирликларнинг ясалишида “ички шакл” вазифасини ўтаган. Масалан: *A sleeping fox finds no meat; the fox falls into the trap only once; who wants to catch foxes must hunt with geese; a good fox does not eat his neighbor’s chicken; be a lion at home and a fox abroad; necessity turns lion into fox;*

Арабхалқларимаданиятида **“Camel”, туя** аёллар гўзаллигини контекстуал ифодалашга хизмат қилса, бошқа халқларнинг тасаввурида кўпол, беўхшов, хунукликни ифодалашга хизмат қилади. Масалан: *who steals an egg will steal a camel ; trust in Allah, but tie up your camel;* Мақолда айтилганидек, “агар одам тухум ўғирлашга журъат қилган бўлса, вақти келиб у туя ўғирласа ҳайрон бўлма”. Тухум бу оддийгина, арзон бир нарса. Унинг антонимии сифатида жуда қиммат нарса айтилиши керак эди, аммо бу ерда энг қиммат нарса сифатида “туя” келтирилган. Саҳройи араблар учун бутабиийдир. Иккинчи мисолда ҳам худди шу ҳолат ифодаланган. Яъни, агар араблар туя миниб олганда итдан кўрқмаса, ҳиндларда “фил миниб олганда” йўлбарсдан кўрқмайдилар. Чунки Ҳиндистонда йўлбарслар кўп. Аммо Африка филларини миниб бўлмайди. Шунинг учун араблар фил ўрнига туя ишлатган.

Юқорида келтирилган яна бир мисолда эса “ Оллоҳга ишон, аммо туяни боғлаб қўйишни унутма”, дейилади. Бу ерда туяни боғлаб қўйишамали муҳим иш сифатида келтирилади.

Араб маданияти тарқалган мамлакатларда ва Ҳиндистон халқларида ҳам туя сўзи учраган қатор мақолларни топишимиз мумкин. Масалан: *who rides a camel should not be afraid of dogs;*

“Elephant” фил лексемаси кўпгина халқларда, жумладан ўзбек халқида бесўнақайлик, кўполликни дискурсда репрезентациясини амалга оширувчи восита образ, концепт вазифасини билдирса, ҳинд маданиятида у аксинча аёллар гўзаллигини ифодалашда хизмат қилади. Масалан:

“Sheep” – қўй сўзи ўзбек маданиятида юввошликни ифодаласа, Европа маданиятида, жумладан, инглиз тилида салбий маънони ифодалайди. Масалан: *Қўй билан бўри бир овулда яшамас, Кўрқсаҳам қўй ўлади, кўрқмасаҳам қўй*

ўлади, Кўйнихам ўзоғидан осадилар, эчкинихам. Кўйчивон кўп бўлса, кўй ҳаром ўлади. (Ўзбекхалқмақоллари, Т.2012)

As well be hanged for a sheep as a lamb. (Animalistic proverbs in English c, 2014).

Инсон ташқи гўзаллиги ёки хулқ- атворини тегишли контекстда ифода этиши учун турли сўзлардан фойдаланилади, яъни эркалаш ва шунга алоқадор тушунчаларни ифодалашда. Масалан, ўзбеклар учун табиий бўлган “қўзичоғим, бўталоғим, тойчоғим” каби сўзлар инглиз маданияти учун салбий маънони ифодалаши мумкин дир.

Сўз маъноларини дискурсда воқеланиш масаласини таҳлил қилганда миллий- маданий хусусиятларни ўрганишга киришишдан олдин “миллий-маданий хусусият” тушунчасини ўзи ва у билан боғлиқ атамаларга аниқлик киритиш зарур. Лингвистик адабиётларда юқорида айтилган терминлар кенг қўлланилмоқда, лекин уларни ишлатишда айрим фарқлар ҳам йўқ эмас.

Кўпгина тилшунослар сўзнинг семантик тузилишида алоҳида маданий компонент маъноси мавжуд дейдилар. Бу компонент сўзнинг семантик структурасида турли даражада ўрин тутди ва шундан келиб чиқиб, асосий бўлмаган эксплицит ҳамда имплицит элементлар маъносини ифодаловчилар сирасига киради. Сўзнинг миллий-маданий хусусиятлари услубий коннотациялар сатҳида ҳам намоён бўлиши мумкин. Фақат мазкур коннотация сўзнинг семантик тузилишига кирадими ёки йўқми деган савол мунозарали ҳисобланади. Айрим олимларнинг фикрича, коннотация-маънонинг компоненти ҳисобланади. Баъзи олимлар эса коннотация сўзнинг семантик структурасига кирмайди деб ҳисоблайди. Тадқиқотлар шуни кўрсатади-ки, коннотатив маънолар тилнинг парадигматик сатҳида сўз семантик структурасининг асосий компонентларидан бири ҳисобланади. Акс ҳолда, бир концептни ифодаловчи ёки синонимик қатордаги сўзларнинг нутқдаги вазифаларини фарқлаш қийин бўлиб қолади. Шунинг учун ҳам “лексик синонимия” тушунчаси нисбийдир. Сўзнинг коннотатив маънолари семаларга, услубий бўёқларга боғлиқ. Айнан сўзнинг семантик структурасида денотатив ва коннотатив маъноларнинг бирикиши тилнинг диалектик бирлигини акс эттиради. Бу бирикиш номинация ва экспрессияни ифодаловчи воситага айланади. Биз бундай воситаларни тилнинг барча сатҳларидаги бирликларда кўраимиз. Жумладан, лексик сатҳда ҳам.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

- 1.Гумбольдт И. Вон. Избранные труды по языкознанию. М.: Прогресс. 1984. – 397 с.
- 2.Колшанский Г.В. Контекстная семантика. М.: Наука, 1980, 200 с

3.Потебня А. Мысль и язык. – М. : Синто. 1993. 380 с.

4.Балли Шарль. Французская стилистика. – Москва, 1961. – 192 с.

CHAQALOQLAR HIS QILOLGAN QO`SHIQ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6598194>

Xamraqulov Nuriddin G`ulomjon o`g`li

“Sayyid Muhyiddin maxdum” o`rta maxsus islom bilm yurti

4-kurs talabasi

Annotatsiya: *Kimlardur - Ehtimol bu maqolamga qo`yilgan mavzuni o`qiboq biroz tajublanar balki hayratlanar, lekin erinmay aziz vaqtini qizg`onmay maqolamni o`qir ekan , haqiqatdan bu go`zal qo`shiq Onadek aziz zotning mehr to`la qalbidan hali hechnarsani tushuna olmaydigan bu olamga endi tashrif buyurgan chaqalog`iga bu ulkan yoruq olamni eng yoqimli tushuntira olgan tabir joiz bo`lsa Onaning buyuk kashfiyoti haqidagi mavzuligini tushunib etadi. Bu kashfiyot Turkiy halqlar ichida “ONA ALLASI” nomi bilan mashxur bo`lgan.*

**Kalit so`zlar:** alla, ona, chaqaloq, bola, beshik, qo`shiq, kuylar, tarbiya, ma`naviyat, o`zbek, oila, xalq, tinchlik,

Alla – umuminsoniy qo`shiqdir. U turli tillarda aytilishi mumkin, ammo uning zamirida bir narsa onaning farzandiga cheksiz mehru muhabbati yotadi.

“Alla” deb – go`dakni uxlatishda yakka usulda, mayin ohang va past ovoz bilan aytiladigan qo`shiqdir.

Dunyodagi har bir xalqning o`z allasi bor. Turkiy xalqlar, xususan o`zbeklar ham qadim-qadimdan bolaning nafaqat tanasi, balki ruhiy olami – ma`naviyati ham sog`lom bo`lishiga alohida e`tibor qaratishgan. Ajdodlar bola ko`nglining sog`lom va toza bo`lib shakllanishida beshikdalik paytida eshitgan allasi muhim o`rin tutishini juda yaxshi bilishgan.

Jahon fani va madaniyati taraqqiyotiga ulkan hissa qo`shgan buyuk siymolardan o`rta osiyolik buyuk qomusiy olim. G`arbda Avitsenna nomi bilan mashhur. Abu Ali ibn Sino Tabobatga oid mashhur asari „Kitob al-qonun fittibb“ („Tib qonunlari“) kitobida bola tarbiyasida allaning ahamiyati to`g`risida shunday yozadi: «Bolaning mijozini kuchaytirmoq uchun, unga ikki narsani qo`llamoq kerak. Biri bolani sekin-sekin tebratish, ikkinchisi uni uxlatish uchun odat bo`lib qolgan musiqa va allalashdir. Shu ikkisini qabul qilish miqdoriga qarab bolaning tanasi bilan badantarbiyaga va ruhi bilan musiqaga bo`lgan iste`dodi hosil bo`ladi». Alla — beshik qo`shig`i, u xalq og`zaki ijodi namunalarida ham keng kuylangan. Bolani yo`rgaklash, beshikka solish, uxlatish, uyg`ongan bolani yo`rgakdan yechib olish singari mashg`ulotlar kuylar, chiroyli ohangdor so`zlar bilan bezalgan bo`ladi... Bunday dilni erkalovchi qo`shiqlar bolaga ham xush yoqqan – ana shu she`riy to`qimalar turli voqealarga, ayrim marosimlarga

bog'lab aytilgan bu qo'shiqni alla qo'shiqlari deyishgan. Alla aytishni o'rgatuvchi, badihago'y ayollar bo'lgan. Bunday ayollarga enagalar ham kiradi. Alla bola tug'ilgandan to beshikdan chiqquncha aytilgan.

O'zbek onalari tilidan aytilgan allalarda uning orzusi, to'kis odam haqidagi ideali aks etgan deyish mumkin. O'zbek allasida ona qalbining harorati, tilaklarining samimiyati va bolasiga chin insoniy sifatlar yor bo'lishini istashidagi haqqoniyat mavjud. Alla matnini chaqaloq (bola) tushunmasligi mumkin, lekin alla mohiyatiga singdirilgan ona muhabbatini, undagi shukronalik tuyg'usini ko'ngli bilan his qiladi. Allada onaning mehr-muhabbati bilan birga uning quvonchi, g'ururi, ayni chog'da dardi, alami, o'kinchi, orzu-armonlari ham o'z ifodasini topishi mumkin. Ma'lumki, har qanday ona oilasini farzandi uchun asraydi-ardoqlaydi.

Ona qalbidagi shukronalik hissi bilan unga berilgan eng oliy ne'mat – farzandi uchun

Xudodan jamiki yaxshi sifatlarni so'raydi va buni allasida mujassamlashtiradi

Alla - bolani uxlatish jarayo-nida yakkaxonlik uslubida aytiladigan qo'shiq.

Alla - beshik yoki belanchakni tebratish sur'atiga mos ravishda ijro etiladigan qo'shiq.

Alla- bulajak yigitga quvvat, qizga esa hayo va iffat bahsh etadigan qo'shiqdir.

Alla- onalar aytgan millat hotirasini asraydigan qo'shiqdir.

Alla -onaning bolaga bo'lgan mehr-muhabbati, umid va orzulari, yaxshi niyat va tilaklarini anglatish bilan birga ruhiy kechinmalarini ham ifo-dalaydigan qo'shiq.

Alla o'z davrining lirik kayfiyatdagi ruhiy ko'zgusi bolgan qo'shiqdir.

Alla – hayot madhiyasi **qo'shig'idir**.

Bir so'z bilan aytganda Alla tarbiya o'chog'i sanalgan oilaning ilk debochalaridandir.

Oilada amal qilinadigan tartib-intizom, ma'naviy-axloqiy qadriyatlar bola ulg'aygach jamiyat manfaatlari bilan uyg'unlik kasb etadi. Albatta, bunday mukammal tarbiya qanchalik erta boshlansa, samarasi shunchalik yuqori bo'ladi.

Oila tarbiya o'chog'i sifatida bolalarga ma'naviy-axloqiy tarbiya berishda asriy tajribaga ega. Bular quyidagilar:

– oilada bolalarga alla qo'shiqlari vositasida ma'naviy axloqiy tarbiya berishning o'z milliy tajribasi bor;

– oilada bolalarga alla qo'shiqlari vositasida ma'naviy axloqiy tarbiya berish muhim o'rin tutadi;

– bolalarga ma'naviy-axloqiy tarbiya berishda alla qo'shiqlari tunganmas manba;

– bolalarning ilk nutqiy ko'nikmasi alla qo'shiqlari vosiasida shakllanadi;

– oila manfaatlari jamiyat manfaatlariga mos keladi.

Aynan, oila ma'rifati bola shaxsining shakllanishida muhim rol o'ynaydi.

Allalarda onaning mehr-u muhabbati, farzandiga yaxshi tilaklari, undan kutadigan umidlari aks etadi. Bolaning ma'rifatli allalar tinglab voyaga yetishi kelgusida uning ma'naviy-axloqiy yetuk shaxs bo'lib kamol topishiga yordam beradi.

Ona kuylaydigan alla qo'shiqlarining o'z oldiga qo'ygan maqsadi, faqat bolani uxlatish emas, balki uning ruhini, qalbini, ichki dunyosini uyg'otish hamdir

Oyni olib beraymi, alla,
Kunni olib beraymi, alla,
Belanchaging boshiga, alla,
Sara gullar teraymi, alla?
Alla, deyin, o'payin, alla,
Qiyosingni topayin, alla.
Tiling chiqib «non» desang, alla,
Kunda kulcha yopayin, alla.
Oltin beshik oldiray, alla,
Kumush beshik oldiray, alla.
Bolaginam tagiga, alla,
Baxmal to'shak soldiray, alla.
Onamanu onaman, alla,
Bolam uchun yonaman, alla.
Bolam tinchlikda o'ssa, alla.
Orzularga qonaman, alla.
Qizil gul novdasidan, alla.
Kamar qilay belingga, alla.
Sochlarim tolasidan, alla,
Bog'ich qilay to'ningga, alla.
U yonimga qo'yayin, alla,
Bu yonimga qo'yayin, alla.
Guldek shirin isingni, alla,
Hidlab-hidlab to'yayin, alla.
Alla aytsam yayraysan, alla,

Kulib-kulib qaraysan, alla.
Polvon qilib o'stirsam, alla,
Bir kunimga yaraysan, alla.
Jonimning uchi, bolam, alla,
Mehrimning kuchi bolam, alla.

XULOSA: Allalarda onaning mehr-u muhabbati, farzandiga yaxshi tilaklari, undan kutadigan umidlari aks etadi. Bolaning ma'rifatli allalar tinglab voyaga yetishi

kelgusida uning ma'naviy-axloqiy yetuk shaxs bo'lib kamol topishiga yordam beradi. Oila muhitida bolalarga singdiriladigan axloq tamoyillarining asosiylari – odamlarga yaxshilik qilish, ezgu ishlar bilan nom chiqarish, dilozorlikdan yiroq bo'lishdir. Demak, ona farzandida ana shunday insoniy xislatlarni shakllantirishda pedagog vazifasini ham bajaradi.

Allalarda tinchlik bevosita va bilvosita ulug'lanadi. Ona tinchlikning qadrini, qimmatini, uning inson hayotidagi ahamiyatini oddiy so'z bilan emas, balki alla qo'shiqlarida ham ifodalaydi. Xalqimiz tinchlikni, millatlar, elatlar o'rtasida o'zaro totuvlik, do'stlikni qadrlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abu Ali ibn Sino «Tib qonunlari» kitobi
2. «Sog'lom avlod uchun» jurnali 2010.
3. Omonulla MADAYEV,
4. «O'zbek xalq og'zaki ijodi» 2010 «MUMTOZ SO'Z»,

ИНГЛИЗ ВА ЎЗБЕК ТИЛЛАРИДА ҚИШКИ СПОРТ ТЕРМИНЛАРИНИНГ ШАКЛЛАНИШ ХУСУСИЯТЛАРИ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6598208>

Umaraliyeva Muxlisa Shavkatbekovna

Andijon davlat universiteti

Xorijiy tillar fakulteti ingliz tili va adabiyoti

yoʻnalishi 2-kurs magistranti

Маълумки, умумий тилшуносликда лексик бирликларнинг ясалишида сермахсул ва каммахсул усуллар эътироф этилиб, уларнинг барчаси лингвистик ҳодиса саналади. Шу маънода, инглиз ва ўзбек тили спорт соҳасига оид терминларнинг ҳам мазкур лисоний жараёнда жадаллашиши кузатилмоқда.

А.Ғуломовнинг фикрича: “Сўз яшаш, умуман, қандай усул, қандай восита билан бўлмасин, янги сўз ҳосил қилишдир” [37; Б.23]. А.Ҳожиев ҳам шундай фикр билдирган: “Сўз яшаш, қандай усул билан бўлса-да, янги сўз ҳосил қилиш демакдир” [116; Б.59]. Тадқиқотда мазкур тилшунос олимларнинг фикрини қўллаб-қувватлаган ҳолда терминларнинг ясалиш усуллари (морфологик, лексик, семантик, синтактик) турли хил эканлигини қайд этишимиз мумкин.

Инглиз тилидаги спортга оид терминологик бирликларни ўзбек тили билан қиёсий-типологик йўсинда ўрганар эканмиз, бунда ҳар бир терминологик бирликнинг қандай узвлардан таркиб топгани ва қайси усул орқали ясалганига аниқлик киритиш мақсадга мувофиқ. Инглиз тили спортга доир терминологик бирликларининг ясалиш усуллари куйидаги турларга ажратиш мумкин:

Фонологикусул (phonological word formation)

Этимология (etymology)

Коинеж усули (coinage)

Сўз ўзлаштириш усули (borrowing)

Қўшиш усули (compounding)

Қориштириш усули (blending)

Қисқартириш усули (clipping)

Бекформация (back-formation)

Конверция (conversion)

Акронимия (acronyms)

Деривация (derivation)

Аралаш тур услуби (multiple processes) [155; Б. 51-66]

Юқорида қайд этилган сўз яшаш усуллари ҳақида батафсил маълумот бериб, уларнинг ўзбек тилидаги қиёсий таҳлилларини, асосан, Самарқанд деривацион

мактаби асосчиси профессор Н.Турниязов ва унинг шогирдлари яратган илмий манбалар асосида амалгао ширамиз [107].

Borrowing – сўз ўзлаштириш усули луғат бойлигининг кенгайиб, янада бойиб боришида муҳим ва фаол усулардан. Ўзбек тилидаги аксарият адабиётларда мазкур терминнинг ўзлашма сўзлар термини билан бевосита боғлиқ эканлигига дуч келаемиз. Бил Брайсоннинг таъкидлашича, инглиз тилидаги кўплаб лексик бирликлар айнан ўзлаштириш усули орқали кириб келган [154; Б.27]. Ўзлаштириш усули бошқа тил таркибидаги лексик бирликни миллий тил таркибига ўзлаштириш демакдир. Бунда баъзи лексик бирликларда нутқ товушларининг ўзгариши ҳам рўй беришимумкин [49]. Ўзлашма сўзлар тилимизда шуқадар кенг тарқалганки, бунинг асосий сабабларини қуйидагилар билан изоҳлаш мумкин:

1) кишиларнинг мультилингвал (кўп тилли) мулоқотга киришиш натижасида сўзнинг тилдан тилга ўтиши;

2) бир тилнинг иккинчисига нисбатан фаол қўлланилиши ёхуд дунё тиллари таркибига кириши (иқтисодий, сиёсий, маданий, диний ва ҳ.к.) натижасида;

3) глобаллашув жараёнида таълим-технология соҳасида зарур лексик бирликларга бўлган эҳтиёж натижасида;

4) бошқа тилларда кенг нуфузга эга бўлган бирликларнинг умум истеъмоли натижасида;

5) шахснинг ўзига қулай бўлган бошқа тилдаги сўздан фойдаланиши натижасида.

Encyclopedia.com манбасида, инглиз тилига бошқа тиллардан ҳеч қандай ўзгаришсиз олинган ўзлашма сўзларнинг умумий салмоғи 13683 та бўлиб, улар асосан 84 тилдан ўзлашгани қайд этилган. Тадқиқотда ушбу бирликларни Oxford ва Longman (Active study dictionary) каби луғатлар орқали инглиз тилида мавжуд бир лексемали ўзлашма бирликларни таҳлилга тортдик ва спортга оид ўзлашма қатлам бирликлари ареал хусусиятига қараб қуйидагича таснифладик:

Инглиз тилига Океания – Осеания тилларидан ўзлашган бирликлар:

Австралия аборогенлари (Australian Aboroginal) тилидан: *boomerang* (n) – эгри ёғочли қурол. Полинезия (Гавая, Маори, Тахити тиллари) тилидан: *kiwi* (n) – жамоа таркибидаги ҳарбий спортчи; *tattoo* (n) – спортчи танасидаги рамзий тасвир.

Африка тилларидан ўзлашган бирликлар:

Боертили (South African Boer): *commando* (n) – жамоа, буйруқ; *kopje/koppie* (n) – кичик тепаликли майдон (гольф); *spoor* (v) – изма-из таъқиб қилмоқ (биатлон); *springbok* (v) – сакраш (антилопа кабу); *trek* (n) – узоқ яёв юриш (альпинизм); зулу тилидан (Zulu): *bwana*– устоз, бошлиқ; *zombie* (n) – ўйинда

ўзини йўқотиб қўйган одам; фанти (Fanti) тилидан: *juke (v)* – зиг-заг усулидаги ҳаракат (тоғ чанғиси, баскетболда).

Америка – America тилларидан ўзлашган бирликлар:

Америка тилларидан ўзлашган лексик бирликлар инглиз тилига аксарият ҳолларда испан тили воситаси орқали кириб келган. Алгонкин (Algonquian) тилларига Шимолий Американинг ҳинду тил оиласига мансуб бўлган қабила ва халқлари тиллари киради. Мазкур тиллардан: *moccasin (n)* – чармли шиппак (сув спорти); *paroose (n)* – спортчи жиҳози учун халта; *toboggan (n)* – узун ва тор чана терминлари ўзлашган.

Алеут ва Инуит (Aleut and Inuit) тилларидан: *anorak (n)* – қор ва ёмғирпўшли қалпоқли куртка (альпинизм); *igloo (n)* – қаттиқ қорли чодир, пана жой (альпинизм); *kayak (n)* – каяк, бир кишилик қайиқ; *parka (n)* – шамолдан ҳимоя қилувчи кенг қалпоқли куртка (альпинизм). Араукан (Araucanian) тилидан испан тили орқали: *poncho (n)* – енгил нимча (фигуралар учиш). Аравак (Arawakan) тилидан испан тили орқали: *hammock (n)* – осма тўрли беланчак (пляж футболу, теннис). Кариб (Caribbean) тилидан испан тили орқали: *canoë (n)* – каноэ каби спортга оид терминлар ўзлашган.

Энди эса Осиё тилларидан ўзлашган спорт терминларини кўриб чиқамиз.

Осиё: Ғарбий қисм (Western part). Ғарбий Осиё тилларидан ўзлашган лексик бирликлар Европа тиллари орқали кириб келган.

Араб (Arabic) тилидан Европа тиллари орқали ўзлашган спорт терминлари: *arsenal(n)* – қурол захираси омбору (мерганлик, ўқ отиш, қиличбозлик); *assegai (n)* – камон ёки найза учи (камонда ўқ отиш, найза улоқтириш); *azimuth (n)* – чизиқли йўл кўрсаткич, компас; *cipher (n)* – шифр (моделли спорт турлари); *hazard(adj)* – қалтис, хавфли (ўйиндаги ҳаракатларга нисбатан); *magazine (n)* – спорт анжомлари ва жиҳозлари омбору; *sash (n)* – совриндорлар елкасига осиладиган белбоғ; *talisman (n)* – спорт кийимларига ёпиштирилган рамзий тасвир.

Яхудий (Hebrew) тилидан лотин ва юнон тиллари орқали ўзлашган спорт терминлари: *camel(n)* – туя (чўл пойгасида); *nard* – нарда ўйини.

Форс (Persian) тилидан Европа тиллари орқали ўзлашган терминлар: *check (n)* – шахмат ўйинидаги шоҳ фигураси; *checkmate (n)* – шахмат; Осиё тиллари орқали: *caravan(n)* – пойгач от ёки туялар карвони; *caravanserai (n)*

– меҳмон иштирокчилар учун жой; *khaki (n)* – қулай сариқ спорт кийими; *kiosk (n)* – чипта сотиш ва ўйин натижаларини билиш жойи; *maidan (n)* – майдон; *turban (n)* – бош қисмига тўла, ярим ўраладиган спорт матоси

Турквататар (Turkish/Tatar) тилларидан: *caftan/kaftan (n)* – узун халат (боксда); *saique (n)* – эшакли қайиқ ўзлашган.

Осиё: Жанубий ва Жанубий-Шарқий қисм (Southern and South- Eastern part) тилларидан ўзлашган терминологик бирликларқуйидагилардир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

- 1 Абдуазизов А. Тилшунослик назариясига кириш. – Тошкент, 2010. 73 б.
- 2 Абдуллаева З.А. Ўзбекистонда жисмоний тарбия ва спортнинг шаклланиш ва ривожланиш тарихи: Тарих фан. номз. ... дисс. автореф. Тошкент, 2009. – 32 б.
- 3 Абдурахманов Х., Рафиев А. Ўзбек тилининг амалий грамматикаси. Тошкент: Фан, 1992. – 164 б.
- 4 Арипова З.Н. Ўзбек тили мушқашунослик терминологияси: Филол. фан. номз. ... дисс. автореф. – Тошкент, 1998. – 26 б.
- Аттухфатуз закияти филлуғатит туркия (Мўғуллар давридан етиб келган, муаллифи номаълум асар). – Тошкент: Фан, 1968. – 231 б.
- 5 Ахмедов О.С. Инглиз ва ўзбек тилларида солиқ ва божхона терминларининг лингвистик таҳлили ва таржима муаммолари: Филол. фан. дри. ... дисс. – Тошкент, 2016. – 255 б.

**ТЕХНИК ТАРАҚҚИЁТ ВА ТЕХНИК ВА ДИДАКТИК ВОСИТАЛАРНИНГ
ТАЪЛИМГА КИРИБ КЕЛИШИ**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6598216>

Кучкарова Мохира Абдурахимовна

Анджон вилояти Олтинкул туманки

12-умумтаълим мактаби инглиз-тили

Ўқитувчиси.

Ҳозирги кунда мамлакатимизда чет тилини билиш ва компьютер саводхонлиги ҳамманинг диққат этиборида. Зеро Ўзбекистон Республикасининг янги таҳрирдаги “Таълим тўғрисидаги қонуни”, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 29 октябрдаги ПФ-6097-сон “Илм-фанни 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги Фармонлари асосида мамлакатимизда таълимни ривожлантириш стратегиясини белгилаб берди ва бу соҳадаги вазифалар мувофаққият билан амалга оширилмоқда. Ушбу дастур фуқароларга таълим тарбия бериш, касб ҳунар ўрганишнинг ҳуқуқий асосларини белгилайди ҳамда билим олиш учун конституциявий ҳуқуқини таъминлашга қаратилган. Ўтган даврда кадрлар тайёрлаш тизимини ташкил этиш ва бошқаришнинг тузилмавий функционал ислоҳоти амалга оширилди. Малакали кадрлар тайёрлашнинг муҳим омилларидан бири таълим сифати ва самарадорлигини оширишдир. Таълим сифати ва самарадорлигини юксалтиришда ўқитишнинг замонавий усуллари, шакл ва воситалари, ўйин технологиялари, муаммоли ўқитиш, хусусан, мустақил таълимнинг усуллари муҳим ўрин тутди. Бу эса, олий таълим муассасаларида бўлажак мутахассисларни тайёрлаш жараёни учун мустақил таълим мазмунини ишлаб чиқиш усуллари такомиллаштириш борасида илмий ҳамда педагогик изланишлар олиб боришни талаб этади.

Ҳозирги даврда тил ўрганувчиларнинг нутқий кўникмаларини ривожлантиришда Умумевропа тил кўникмаси қолипи (Common European Framework of Reference) тизими малака талаблари даражасига кўтаришда техник воситаларидан фойдаланиб ўқитишни ташкил қилишга алоҳида аҳамият қаратилмоқда. Чет тилларини, хусусан, инглиз тилини техник ва дидактик воситалар ёрдамида ўқитиш орқали таълим стандартлари, ўқув дастурлари ва дарсликларни замон талабларига мувофиқлаштириш имкони туғилмоқда.

Жамият тараққиёти ва инсонларнинг онгли ҳаракати, ўзаро муносабатида тил, нутқ ва ёзув муҳим восита сифатида алоҳида ўрин эгаллайди. Ушбу уч белги ўзаро бир-бири билан чамбарчас боғлиқ ҳолда тараққий этган. Қадимги

даврларда инсонлар учун узоқ масофаларга ўз фикрларини етказиш ёки ўзга ерларда яшаётган қардошлари билан алоқа боғлаш каби турли ҳолатларда, хусусан, илк шаклланаётган давлатлар ўртасида савдо-сотик соҳасининг юзага келиши жараёнидаги ўзаро муносабатларда ёзувга эҳтиёж туғилган. Натижада улар, аввал, нарсабуюмлардан фойдаланганлар. Чунончи, ип ва матоларни рангли бўёқларга бўяганлар, ҳар хил ипларни катта-кичик тугунларга тугиш орқали маълум бир фикрни ифодалаганлар, турли рангдаги буюмлардан, ёғоч таёқлардан, шакл-расмлардан ёзув сифатида фойдаланганлар. Ёзувнинг пайдо бўлиши ҳақида тарихий манбаларда турли хил фикрлар мавжуд. Бу фикрлар бир-бирига тўлиқ мос келмаса-да, баъзилари ўхшашдир, улар бир-бирини тўлдиради. Бу масалада кўпгина илмий манбаларда махсус фикрлар баён этилган. Улар турли шаклда баён этилган бўлса-да, мазмунан муштарақдир.

Манбаларда тарихий нуқтаи назардан бир-бирини алмаштириб келган ёзувлар уч турга бўлинади: - пиктография - идеография – фонография.

Маълумки, япон тилида қўлланилган алифбо ҳарфлари (иероглиф) идеографик ёзув шаклидadir. Идеографик ёзув эса юқорида қайд этилганидек, ҳозирги фонографик ёзувларга қараганда узоқ тарихга эга. Масалан, дастлабки ёзувнинг пайдо бўлиши пиктография (расм) билан боғланади. Шунинг учун у пиктографик (расм) ёзув деб юритилади. Пиктография атамаси латин-юнонча бўлиб, ўзбекча “чизилган” (расм) ва “ёзаман” деган маъноларни англатади. Мазкур ёзув расм (сурат)лар орқали ифодаланган бўлиб, бу суратларни пиктограммалар деб атаганлар. Ҳар бир пиктограмма маълум бир фикр ифодасини англатади. Пиктографик ёзувдан сўнг идеографик ёзув вужудга келган. Мазкур атама ҳам аслида юнонча: “тушунча” ва “ёзаман” деган маъноларни ифодалайди. Унинг бошқа бир номи логографик ёзувдир. Бу ёзувда қўлланган белгилар идеограммалар ёки унинг иккинчи номига мослаб логограммалар деб юритилган. Ҳар бир белги маълум бир сўз тушунчасини ифодалаган.

Логографик ёзув асосида иероглифик ёзув пайдо бўлган. Бу ёзувнинг номи юнонча “муқаддас ёзув” маъносини билдиради. Мазкур ёзув қадимги Хитой ва Арабистон мамлакатларида кенг тарқалган. Бу ёзув асосида секин-аста алифбо ва ундаги ҳарф тушунчаси ҳам вужудга кела бошлади. Дастлабки алифбо белгилари (ҳарфлари) шаклан михларга ўхшайди. Кейинчалик бу алифбо такомиллаша бориб, ундаги белгилар анча соддароқ ҳолга келтирилган ва натижада фонографик ёзув пайдо бўлган. “Русча ўзбекча луғат” датилшуносликда “Пиктограмма – бирор нарса ёки ҳодисани ифодаловчи сурат”, “Пиктография жуда қадимги тасвирий ёзув, символик сурат – пиктограммалар ёрдамида ёзиш усули” тарзида изоҳланган [14]. Идеограмма термини тилшуносликда – “бутун сўз ёки тушунча ифодаловчи ёзув белгиси”,

“логография – сўздан ҳарфларни олиб ташлаш ёки ўрнини алмаштириш йўли билан сўзлар яшаш” тарзида изоҳланган.

Пиктография термини (лотин. Pictus – ранглар билан ёзилган ва юнонча: “grapho”-ёзаман. Расмларга асосланган қадимги ёзув тизими) асосан расмларни схематик тасвирлашда белгилар сифатида қўлланилиб ҳодиса ва предметларни аниқ изоҳлашда ишлатилган. Бундай белгиларда муайян ахборот мазмуни бирон-бир расм ёки қатъий кетма-кет келган расмлар орқали акс эттирилган. Пиктография белгилари – пиктограммалар морфемик (товушли, ҳарфли) ёзув белгиларидан шу билан фарқ қиладики, улар аниқ тилнинг морфемик бирлигига боғлиқ эмас ва улар исталган тилда исталганча белги (расм билан) талқин қилиниши мумкин. Бир пиктограмма муайян бир сўз, унинг синоними, сўз бирикмаси, бир нечта маънога эга бўлган гап ёки бир неча гап тарзида “ўқилиши” мумкин. Аммо, вақт ўтиши билан пиктографияга хос айрим хусусиятлар ўз кучини йўқотди. Пиктографиялар кейинчалик иероглифик ҳамда фонографик ёзувларнинг келиб чиқишига асос бўлган.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Арипов А.Н, Мирзахидов Х.М, Шерматов Ш.Х ва бошқалар. Давлат бошқарувида ахборот-коммуникация технологиялар. Умумий тушунчалар. Жаҳон тажрибаси. Ўзбекистонда жорий этиш истиқболлари. –Т.: Фан ва технология, 2005й.

2. Арипов А.Н В фокусе правительства (Горизонта Узбекской почти) - М., Журн., Почтовая связь. Техника и технология, 2004г.

3. Альпатов В.М. Язык и общество.-М.: Муравей, 2003.–208 с.

4. Амирова Т.А. Функциональная взаимосвязь письменного и звукового языка. - М.: Наука,1985.–192 с.

5. Бакиева Г.Х. Узбекский язык для стран СНГ.–Москва: МГЛУ, 2012.– 120 с.

6. Бобомуродов Х.М. Алоқа корхоналарини малакали ходимлар билан таъминланганлиги таҳлили. //Инфокоммуникация доирасида иқтисод ва бошқариш муаммолари Рес.илм.амал.анж.матер. -ТАТУ Тошкент. 2004 йил 14 апрель.

7. Гадоева М.И. ва Саитова К.Х. «Инглиз тили» Тошкент – 2001 й.

8. Ишматов Қ. Педагогик технологиялари асослари. – Услубий қўлланма. Тошкент. 2010.

O'QUVCHILARGA FIZIKA FANINI O'QITISHDA INNOVATSION
TEXNOLOGIYALARDAN UNUMLI FOYDALANISH

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6598224>

Nurmatova Zamira Ummatliyevna

Namangan tuman 21-maktab

Fizika fani o'qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada fizika fanini o'qitishda pedagogik texnologiyalardan, boshqotirmalardan foydalanish va ulardan fizika darslarida qo'llash masalalari xususida mulohazalar yuritilgan.*

Kalit so'zlar: *metodika, innovatsiya, "Keyvord", "Chaynvord".*

"Jahondagi rivojlangan davlatlar tarixiga nazar tashlaydigan bo'lsak, ularda jamiyat hayotini o'zgartirishga qaratilgan islohotlar avvalo ta'lim tizimidan, bog'cha, maktab, tarbiya masalasidan boshlanganini ko'ramiz. Chunki maktabni o'zgartirmasdan turib, odamni, jamiyatni o'zgartirib bo'lmaydi. Ta'lim va tarbiyaning asosi, poydevori bu – maktab. Maktabni maktab qiladigan esa o'qituvchilardir."

SHAVKAT MIRZIYOYEV

Hozirgi tez o'zgarayotgan dunyoda o'sib kelayotgan yosh avlodni ma'naviy-axloqiy va intellektual rivojlantirishni sifat jihatidan yangi darajaga ko'tarish, o'quv-tarbiya jarayoniga ta'limning innovatsion shakllari va usullarini joriy etish asosiy maqsadimizdir. Shuningdek, uzluksiz ta'lim tizimi mazmunini sifat jihatidan yangilash va ta'lim samaradorligini oshirishda quyidagilarga e'tibor qaratish zarur.

Fizika fanini o'qitishda innovatsion metodikalar: Metodika ta'lim-tarbiyaning turli xususiy masalalarini hal qilish zarur atinatijasida kelib chiqqan va ta'lim-tarbiya metodikasi asosida ijodkor o'qituvchilarning ilg'or tajribalariga asoslanib rivojlanadi.

Innovatsiya esa yangilik yaratib, zamonaviy texnologiyalar asosida fanni o'qitish va rivojlantirish tushuniladi. Fizika fani aniq fan va aniq hisob-kitoblarga asoslangan, isbot talab qilinadigan fan bo'lganligi sababli ilg'or pedagogik texnologiyaning yaratilgan ba'zi metodlarini qo'llash biroz qiyinchilik tug'diradi. Shunday bo'lsada, "Aqliy hujum", "Kichik guruhlarda ishlash", "BBB metodi", "Klaster", "Baliq skaleti", "To'pcha" metodikabilar darslarning qiziqarli o'tishiga yordam bermoqda. Bulardan tashqari, o'quvchilar bilimini mustahkamlashda masalalar yechish metodi asosiy rol ni o'ynaydi.

Keyvord. Fizika fanida qo'llaniladigan atama va terminlarni yodda saqlash uchun bu boshqotirma qo'l keladi. Bu metodda yana bir jihati shundan iboratki o'quvchilar

bir vaqtda ham sonlar, ham fizik so'zlardan foydalanib ishlashadi. Tezkor fikrlash, jonli raqobatni yuzaga keltiradi.

KEYWORD

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15

		6			8		1 B		9
10	7	8		3	13	2 R	7	14	
		11			10	3 O		3	
		7			10	4 U		8	
	2	13			9	5 N			
15	3	9	14						
	11								
10	7	6	6	4	11	7	12	9	
	12								

Bu keyvordda 15 ta harf qatnashgan bo'lib, 5 ta harf ochilgan, qolgan 10 tasi esa yopiq turibdi. O'quvchilar keyvorddagi sonlardan foydalanib, ochiq harflarni qo'yib chiqadi va fizik atamalarni topib, qolgan sonlarda qaysi harflar yashiringanligini topadi. Masalan: 3 raqami qayerda bo'lsa shunga "O" harfini yozadi, qayerga 4 raqami yozilgan bo'lsa "U" harfini yozadi, shundan fizik so'zlar topilib qolgan sonlar qaysi harf ekanligi ochiladi.

Bu boshqotirmadan foydalanish o'quvchilarda fanga qiziqishi ortib borishiga, tushuncha va atamalarni esda tutishga xizmat qiladi, 6-sinfdan 11-sinfgacha bo'lgan o'quvchilar yoshiga mos qilib tuzilsa maqsadga muvofiq, bo'lmasa o'quvchi zerikib qoladi.

Chaynvord. Bu boshqotimali metodda fanda oid so'zlar chaqqonlik bilan topilib, ziyraklikni oshiradi.

CHAYNVORD

~~H~~	~~I~~	~~S~~	~~O~~	~~B~~	~~L~~	~~A~~	~~G~~	~~I~~	~~CH~~	L	A	M
O	V	Y	I	F	N	A	M	A	K	CH	O	P
L	E	L	E	K	T	R	R	T	E	M	T	L
T	I	Z	O	L	A	T	O	R	E	L	E	O
A	P	R	O	T	O	N	N	O	R	T	K	V
M	P	E	M	E	T	R	M	U	S	B	A	T

Chaynvordda fizikaga oid so'zlar yashiringan, bo'yiga, eniga, o'ngga, chapga qarab ketish mumkin faqat diaganaliga ketish mumkin emas degan shart bajarilishi kerak. Bu so'z o'yiniga qiziqmagan yoshni o'zi bo'lmasa kerak, har qaysi o'quvchi yoki o'qituvchi chaynvordni ichiga kirib ketganini o'zi ham bilmay qoladi buni amalda sinab ko'rganman.

Xulosa qilib shuni aytishim mumkinki, hozirga o'sib kelayotgan yosh avlodni oddiy dars qoniqtirmaydi, o'qituvchi ham o'z maqsadiga erisholmaydi. Qachonki davr bilan hamnafas ham o'quvchi ham o'qituvchi rivojlansagina ta'lim va tarbiyada yuksakliklarga erishamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1 N.Sh. Turdiyev. Fizika. Umum ta'lim maktablarining 6-sinfi uchun darslik.T.: 2017
- 2.P Habibullayev, A Boydedayev, A Bahromov, J Usarov, K Suyarov, M Yuldasheva. Fizika. Umumta'lim maktablarining 8-sinfi uchun darslik.T.:2019
- 3.Fizika o'qitish metodikasi. Ma'ruza matni
- 4.O'zbekiston milliy ensiklopediyasi - T. "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2004.

УДК:592.2

QASHQADARYO VOHA ORNITOFAUNASI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6598241>**Ruiddinov Asilbek Xusan o'g'li***Qarshi davlat universiteti, Biologiya yo'nalishi 2-kurs talabasi.***Raxmatullayev Alimardon Yusupovich***Qarshi davlat universiteti, Zoologiya kafedrasida dotsenti.***Norqobilova Zarina Boyqobil qizi***Qarshi davlat universiteti, Zoologiya kafedrasida o'qituvchisi.*

Annotatsiya: 2021 yil 7 sentyabrdan 1 noyabrgacha bo'lgan vaqt davomida Sandiqli hududi maydonlarida qushlar monitoring olib borildi. Sandiqli hududi qushlar uchun migratsiya va qishlash davrida katta ahamiyatga ega bo'lib, bu erda gidrofil qushlarning ko'pchilik turlari uchraydi. Hududda Sirdaryo kenja turkumiga kiruvchi qirg'ovul, kabutarlar va suv qushlarining 9 dan ortiq turlari mavjudligi aniqlandi. Qushlarning tur tarkibini saqlash va ularni muhofaza qilish uchun ularga qilinadigan tahdidlar tahlil qilindi.

Kalit so'zlar: Sandiqli, hudud, monitoring, qush, ornitologiya, ekologiya, tahdid, landshaft, ovchilik, tur, kenja turkum, ornitofauna, achchi, baliqchilik.

XX asr o'rtalarida ornitologiyaning yangi tarmoqlari - qushlarning ekologik morfologiyasi va ekologik fiziologiyasi ham shakllanib, asosan qushlar migratsiyasining holatini o'rganish bo'yicha ko'plab ilmiy-tadqiqot ishlari olib borildi. Ekologik morfologiya va ekologik fiziologiya sohasida qilingan ishlar filogenetik va sistematik tadqiqotlar uchun asos bo'lib xizmat qildi. Keyingi yillarda ornitologlar oldida turgan muhim vazifa "Qizil kitob" sahifalariga kirgan noyob qushlarni saqlab qolish, ularning turlar soni, individlar sonining kamayib ketishiga yo'l qo'ymaslik choralari ishlab chiqishdan iborat va bu sohada ko'plab ishlar amalga oshirilmoqda.

Hozirgi kunda yer yuzidagi barcha landshaftlar bevosita yoki bilvosita inson faoliyati ta'siriga uchragan. Hayvonlar, ayniqsa madaniy landshaftlarda asosiy bioindikatsion ahamiyatga ega qushlarni faunasini o'rganishga katta e'tibor berilmoqda.

Qushlar bog'lar, o'rmonlar, o'tloq va qishloq xo'jalik mahsulotlarni zararli hasharot hamda kemiruvchilardan himoyalaydi, o'simlik, daraxt va butalarning tarqalishiga moyillik qiladi, tuproqni o'g'itlaydi. Shu bilan birgalikda, qushlarning ba'zi turlari qishloq xo'jalik mahsulotlarini nobud qilib, salbiy ta'sir ham ko'rsatadi.

Qashqadaryo ornitofaunasi – uning tur tarkibi, tarqalishining o'ziga xosligi va ularning ekologik adaptatsiyasi yetarlicha o'rganilmagan. Ushbu muammo viloyatimiz ornitologiyasi uchun dolzarb hisoblanib, ilmiy-nazariy hamda amaliy ahamiyatga ega.

Qashqadaryo vohasi qushlarning tur tarkibi, yashash harakterini aniqlash, ayrim turlarini yashash hududlari bo'yicha miqdorini hamda mavsumiy dinamikasini aniqlash, ularning bioekologik xususiyatlarini o'rganish va muhofaza qilish chora-tadbirlarini ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir.

Yuqoridagi muammolarni e'tiborga olib, 2021 yil 7 sentyabrdan 1 noyabrgacha bo'lgan vaqt davomida Qashqadaryo viloyatining "Ovchilar va baliqchilar sport jamiyati" a'zolari bilan birgalikda, Mirishkor tumanining "Sandikli" ovchilik xo'jaligi hududida qushlarni monitoring qilish tadqiqot ishlari olib borildi.

Qushlarni hisobga olish ishlari umum zoologiyada qabul qilingan (Morozov, 1992; Priyedniyek, 1984; Priyedniyek 1986; SHernazarov va boshqalar, 2008; Enemar, 2008) uslublaridan foydalanildi.

"Sandikli" ovchilik xo'jaligi Mirishkor tumanida, Qarshi shahridan 67 km uzoqlikda, Qashqadaryoning quyilishida joylashgan. Fermer xo'jaligida o'rmonlar va botqoq erlar ustunlik qiladi. Mintaqada eng keng tarqalgan kenja turlari 9 dan ortiq qirg'ovul, kaptar va suv qushlaridir. Migratsiya va qishlash davrida qushlar uchun namlikni yaxshi ko'radigan qushlarning ko'plab turlari mavjud bo'lgan quti hududi katta ahamiyatga ega.

Aytish joizki, O'zbekistonning eng muhim ornitologik mintaqasi tarkibiga kiruvchi "Achchi" baliqchilik xo'jaligi ham shu hududda joylashgan. Baliqchilikda 99 turdagi qushlar qayd etilgan (Shernazarov va boshq., 2008). Ferma qushlarning turli ekologik guruhlari - gidrofil, dendrofil, sinantrop va boshqalar uchun urug'lanish joyi hisoblanadi.

Jadval 1

"Sandikli" ovchilik xo'jaligi hududida ro'yxatga olingan qush turlari

Qush turlari	Nazvaniye ptitsi	Soni	Tavsiya etilayotgan ovlash miqdori
Qirg'ovul	Fazan	23241	2324
Kaklik	Keklik	7652	765
G'oz	Gus	65188	5100
Yovvoyi o'rdak	Kryakva	75236	7523
Kashkaldok	Lisuxa	75281	7528
Yovvoyilashgan xonaki	Odichavshiy	148237	14823

	kaptar	domashniy golub		
	Bedana	Perepel	12781	1278
	Qorabaur	Chernobryuxiy ryabok	13577	1357
	Botqoq qushlari	Bolotnaya dich	35170	3517

Sandiqli ov massivida suv havzalari qirg'og'ida qushlar uyasi vazifasini o'taydigan qoyalar bor.

Bugungi kunda viloyatimizda qushlarning tur tarkibini saqlash va muhofaza qilish muhim ahamiyatga ega. Buning uchun ular quyidagi tahdidlardan qochishlari kerak:

- chumchuqlar va boshqa uya quruvchi qushlarni qoramol boqish orqali oyoq osti qilinishining oldini olish;
- daraxt va butalarni kesishni taqiqlash;
- Suvda qayiqlardan foydalanish. Achchiq ko'l qushlarni bezovta qilmasin;
- o'rmon va botqoqlarda yong'inlarning oldini olish;
- Brakonerlikning oldini olish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.Морозов, 1992; Н.С.Методология и методы учета в исследованиях структуры сообществ птиц: некоторые критические соображения. Успехи современной биологии, 1992, т.112, вып.1, с. 139-153.

2.Приедниекс Я.Я., Страдс М.Д.Атлас гнездящихся птиц Латвийской ССР. 1. Методика и первые результаты.- В кн.: Фаунистические, экологические и этологические исследования животных. Рига, 1984, с.129-146.

3.Приедниекс Я., Курессо А., Курлавичюс П.Рекомендации к орнитологическому мониторингу в Прибалтике. Рига, Зинатис,1986, 63с.

4.Шерназаров Э.Ш., Жуманов М.А. Рыбопрудовое хозяйство «Балыкчи»// Важнейшие орнитологические территории. Ташкент, 2008. С.121-123

5.Tomialojc L.The combined version of the mapping method. - Bird census work and nature conservation. Gottingen, 1980, pp. 92-106.

ACADEMIC INTEGRITY AND ITS IMPORTANCE IN STUDYING

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6598265>

Fayziyeva Shaxnoza Raxmatovna

Bukhara State University

Abstract: *Academic integrity is one of the most pressing issues being studied in the field of science, and this article discusses the causes of plagiarism and the situations that arise as a result.*

Key words: *academic integrity, academic dishonesty, plagiarism*

Academic dishonesty is any form of academic conduct that is deceptive, dishonest, or fraudulent. Academic dishonesty includes deception, plagiarism, and forgery.

Deception includes the following points, among others:

- Using resources not authorized by the instructor (textbooks, notes, websites, other students' work) to complete exams or other assignments
- Giving or receiving substantive information related to assignments/quizzes/tests/exams to/from others unless authorized by the instructor
- Use of unauthorized electronic devices
- Submit academic work previously submitted in another course or by someone else.

Plagiarism is the intentional or unintentional use of the intellectual creations of another source, person, or organization without proper attribution. Any direct quotation, paraphrase, or summary of a work (in whole or in part) in one's own words, and any information not generally known, must be acknowledged. Plagiarism usually takes two main forms:

- Passing off someone else's ideas or words, images or other creative works as your own; and
- Using or relying on someone else's work without acknowledging the source, even when minimal information is available to identify it for citation.

Falsification is defined here as intentionally falsifying or fabricating any information or quotation.

"Fictitious" information (e.g., measurement results) may not be used in a laboratory experiment or academic work. The actual source from which the cited information originates must be stated.

Students may not modify or resubmit previous academic work without prior approval from the instructor.

Examples of academic dishonesty include, among others

- copying during a test or allowing another student to copy during a test;
- give another student homework, term papers, or other academic work to plagiarize;
- submitting work that is not your own;
- modifying a graded work and submitting the work for re-grading without the knowledge/approval of the instructor;
- theft or improper procurement of tests or other items of assessment;
- providing false or misleading information to the instructor in an effort to obtain a postponement or extension of a test or other assignment;
- unauthorized access to someone else's computerized records or systems;

Unauthorized recording, reproduction, forwarding, or redistribution of course materials (e.g., lectures, handouts, podcasts, exams, student projects, group work, online materials, etc.); and

- providing any material or information to another person with the knowledge that such assistance could be used in any of the above violations.

Why do people commit plagiarism?

- Hope for more success
- Time management
- For the sake of simplicity
- lack of competence
- Fear of bad grades
- Environment (peer pressure)
- Denial of responsibility

Consequences:

- Problems with teachers
- Destruction of own reputation
- Demotivation of fellow students
- Referral from university
- Failing exams
- Disapprovals
- bad notes
- you don't learn anything from it.

It's not worth taking the risk if you don't learn anything from it in the end.

REFERENCES:

1. Musinovna, R. M. (2022). Xorijiy Tillar Va Akademik Halollik Tamoyillarini O'zaro Bog'liqlikda O'rganish Muammolari. *Integration of Pragmalinguistics, Functional*

Translation Studies and Language Teaching Processes, 27–29. Retrieved from <http://www.conferenceseries.info/index.php/online/article/view/33>

1. `<iframe src="https://prezi.com/p/embed/wvkuuuo8uddp/" id="iframe_container" frameborder="0" webkitallowfullscreen="" mozallowfullscreen="" allowfullscreen="" allow="autoplay; fullscreen" height="315" width="560"></iframe>`

2. <https://www.cambridgecollege.edu/student-rights-complaints-grievances/student-code-conduct>

2. Bakhtiyorovna, I. F. . (2021). Translation of linguocultural peculiarities in hafiza kochkarova's translations. *Middle European Scientific Bulletin*, 12, 247-249. Retrieved from <https://cejsr.academicjournal.io/index.php/journal/article/view/546>

3. Irgasheva Feruza Bakhtiyorovna. (2021). INTEGRATION OF LANGUAGE AND CULTURE INTO THE TRANSLATION PROCESS . *CENTRAL ASIAN JOURNAL OF LITERATURE, PHILOSOPHY AND CULTURE*, 2(1), 32-34. Retrieved from <http://cajipc.centralasianstudies.org/index.php/CAJLPC/article/view/56>

4. Irgasheva, F. (2022). Представление лингвокультур в переводе и их структурных компонентов (на примере немецкого и узбекского языков). *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.Uz)*, 8(8). извлечено от https://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/4070

5. MUXTOROVA, M. (2022). OZBEK SHE'RIYATINING INGLIZCHA OGIRMALARIDA VATANPARVARLIK GOYASI IFODASIDA SOZ TANLASH MUAMMOSI. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.Uz)*, 8(8). извлечено от http://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/4076

6. Mehmonova, Y. (2022). LEXICO- GRAMMATICAL RESOURCES OF FUNCTIONAL EQUIVALENCE IN THE TRANSLATION OF TEXTS FROM ENGLISH INTO UZBEK. *Eurasian Journal of Academic Research*, 2(2), 349–353. извлечено от <https://www.in-academy.uz/index.php/ejar/article/view/1126>

7. Mehmonova, Y. (2022). Выражение лексико-грамматические части речи в английском и узбекском языках выражающих неопределённость времён. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.Uz)*, 8(8). извлечено от http://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/4095

8. Olimova D. Z (2021) TRANSFER OF MODALITY IN TRANSLATION (MODAL VERBS AND THEIR EQUIVALENTS, MODAL WORDS) *Middle European Scientific Bulletin*, Vol.12 Pp.220-223

9. Olimova D. Z (2020) The effectiveness of implementation of ICT in learning process . *European Scholar Journal (ESJ)* Vol.1 No. 4. Pp. 9-11.

10. Olimova Dilfuza Zokirovna.(2022). The specifics of translation actions in simultaneous interpreting.*Middle European Scientific Bulletin*,22,292-295.

11. Олимова, Д. (2021). ВАЖНОСТЬ ФОРМИРОВАНИЯ НАВЫКОВ АВТОНОМНОГО ОБУЧЕНИЯ У СТУДЕНТОВ ПРИ ПРЕПОДАВАНИИ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (budu.Uz), 5(5). извлечено от https://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/2398
12. Mehmonova Yulduz. Article expression of indefiniteness meaning in English and Uzbek languages. Asian Journal of Multidimensional research 10 (10) 345-349,2021.
13. Rabiyeva, M. . (2022). THE PROBLEM OF EQUIVALENCE OF EUPHEMISMS. Eurasian Journal of Academic Research, 2(2), 354–358.

LINGUOKULTURELLE KOMPONENTEN: WORTSCHATZ. LEXIKOLOGIE. TEXT

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6598285>

Irgasheva Feruza Baxtiyorovna

BSU-Lektorin

Annotation. *Dieser Artikel befasst sich mit Themen der Linguokulturologie und spiegelt die Veränderungen wider, die sich im Studium der Sprach- und Kulturprobleme während des Studiums der Linguokulturologie ergeben haben.*

Schlüsselwörter: *Linguokulturologie, Kulturprobleme, Sprache, Phraseologie, Kulturwissenschaft*

Ende des 20. Jahrhunderts. ein neues interdisziplinäres geisteswissenschaftliches Forschungsfeld ist entstanden und entwickelt sich rasant weiter, in dessen Zentrum Sprache und Kultur stehen. Der Begriff "Linguokulturologie" entstand im Zusammenhang mit den Werken der Phraseologieschule von V. N. Teliya und den Veröffentlichungen von V. V. Vorobyov, V. A. Maslova u.a. Die neue wissenschaftliche Richtung erhielt mehrere inhaltlich ähnliche Definitionen, die sich jedoch in wichtigen Nuancen unterschieden. Kulturlinguistik ist „eine komplexe wissenschaftliche Disziplin, die das Verhältnis und Zusammenspiel von Kultur und Sprache in ihrer Funktionsweise untersucht und diesen Vorgang als integrales Gefüge von Einheiten in der Einheit ihrer sprachlichen und außersprachlichen (kulturellen) Inhalte widerspiegelt.“

Linguokulturelle Studien, die als sprachdidaktisches Analogon oder Korrelat der Soziolinguistik definiert wurden, werden als angewandter Aspekt vorgeschlagen, als praktische Umsetzung der Linguokulturologie im Prozess des Sprachunterrichts für Ausländer. Den Grenzstatus der neuen Disziplin verdeutlicht die Definition: „Dies ist eine Wissenschaft, die an der Schnittstelle von Sprach- und Kulturwissenschaften entstanden ist und die Manifestationen der Kultur des Volkes erforscht, die sich in der Sprache widerspiegeln und verankern.“

Die synchrone Ausrichtung der Linguokulturologie wird in der Definition vermerkt, wo sie als "der Teil der Ethnolinguistik betrachtet wird, der sich der Erforschung und Beschreibung der Korrespondenz von Sprache und Kultur in ihrem synchronen Zusammenspiel widmet". Ein solches Verständnis des Themas Linguokulturologie entwickelt die damals von A. A. Potebney, M. M. Pokrovsky, V. V. Vinogradov, D. S. Likhachev, N. I. Lotman, Ideen, die mit der Manifestation der kulturellen und nationalen Besonderheit der Ausdrucksmittel der Sprache verbunden sind.

Gehört die historische Phraseologie zur Ethnolinguistik, so gehört das moderne Phraseologiesystem zu den Untersuchungsgegenständen der Linguokulturologie, die „zuerst lebendige kommunikative Prozesse und den Zusammenhang der darin verwendeten sprachlichen Ausdrücke mit der synchron agierenden Mentalität der Menschen erforscht.“

Gegenstand der Linguokulturologie ist das Zusammenspiel von Sprache, die als Übersetzer kultureller Informationen fungiert, und Kultur, dem historischen Gedächtnis der Menschen. Gegenstand der Studie (als Teil des Objekts) sind die Spracheinheiten, die in der Kultur eine symbolische, referenzierende, bildlich-metaphorische Bedeutung erlangt haben und die Ergebnisse der Aktivität des menschlichen Bewusstseins zusammenfassen - archetypisch und prototypisch, in Mythen verankert, Legenden, Rituale, Rituale, Folklore und religiöse Diskurse usw.

Die Linguokulturologie konzentriert sich einerseits auf den menschlichen (kulturellen) Faktor in der Sprache, andererseits auf den sprachlichen Faktor in einer Person. Die Kulturlinguistik ist ein Teil der Wissenschaft vom Menschen, deren Schwerpunkt das Phänomen der Kultur ist. Zu den zahlreichen Definitionen von Kultur mit Hinweis auf ihre ontologischen Eigenschaften (Widerstand gegen die Natur, Evolutionscharakter und Historismus, Wertorientierung, intergenerationelle Weitergabe) wird ergänzt: Es ist „eine Weltanschauung und Weltanschauung, die semiotischen Charakter hat.“

Die Ähnlichkeit von Merkmalen, die Kultur und Sprache charakterisieren, ermöglicht es, ihr Zusammenspiel auf einer einheitlichen methodischen Grundlage zu betrachten. Schauen wir uns diese gemeinsamen Merkmale an.

1. Kultur und Sprache sind Bewusstseinsformen, die das Weltbild eines Menschen und eines Volkes widerspiegeln.
2. Sprache und Kultur stehen in einem Dialog miteinander, da das Subjekt der Sprache und ihr Adressat immer Kultursubjekte ist.
3. Beide Phänomene haben individuelle oder gesellschaftliche Existenzformen, das Subjekt von Kultur und Sprache ist immer ein Individuum oder eine Gesellschaft, eine Persönlichkeit oder eine Gesellschaft.
4. Ein gemeinsames Merkmal von Sprache und Kultur ist die Normativität.
5. Der Historismus ist eine der wesentlichen Eigenschaften von Sprache und Kultur (die Antinomie von „Dynamik“ oder „Statik“).
6. Kultur ist eine Art historisches Gedächtnis der Menschen. Sprache speichert und bereichert das kollektive Gedächtnis aufgrund ihrer kumulativen (kumulativen) Funktion.

Gleichzeitig gibt es erhebliche Unterschiede zwischen den beiden wichtigsten Merkmalen einer Person und einer Gesellschaft.

1. Die Sprache als Kommunikationsmittel ist von einer Massenadressatenorientierung dominiert, während in der Kultur Elitismus geschätzt wird.

2. Als Zeichensystem ist Kultur (anders als Sprache) nicht zur Selbstorganisation fähig.

3. Sprache und Kultur sind unterschiedliche semiotische Systeme. Ein solcher Vergleich führt Forscher zu dem Schluss, dass Kultur nicht isomorph, sondern homomorph zur Sprache ist.

Kulturelle Kompetenz deckt sich nicht mit sprachlicher Kompetenz: „Die Umwandlung von sprachlicher Kompetenz in kulturelle Kompetenz beruht auf der Interpretation sprachlicher Zeichen im Sinne des kulturellen Codes. Der Besitz einer solchen Interpretation ist kulturell-sprachliche Kompetenz.“ In Anbetracht der Beziehung zwischen zwei Weltmodellen - konzeptionell und sprachlich - warnt Y. S. Stepanov vor ihrer gegenseitigen Ersetzung: „Man kann das Sprachmodell nicht auf den Fachbereich Kultur übertragen und umgekehrt das Kulturmodell auf den Fachbereich Sprache.“ Y.S.Stepanov forderte die Entwicklung eines speziellen, allgemeineren Begriffsapparates, der sowohl auf die Sprachtheorie als auch auf die Kulturtheorie anwendbar ist. Sie bildet die terminologische, begriffliche Grundlage der Linguokulturologie.

LITERATURVERZEICHNIS:

1. Гумбольдт В. фон. О различии строения человеческих языков и его влиянии на духовное развитие человечества // Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию. - М., 1984. - С. 37-298.

2. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. - М.: Языки русской культуры, 1996. - 288 с.

3. Bakhtiyorovna, I. F. . (2021). Translation of linguocultural peculiarities in hafiza kochkarova's translations. Middle European Scientific Bulletin, 12, 247-249. Retrieved from <https://cejsr.academicjournal.io/index.php/journal/article/view/546>

4. Irgasheva Feruza Bakhtiyorovna. (2021). INTEGRATION OF LANGUAGE AND CULTURE INTO THE TRANSLATION PROCESS . CENTRAL ASIAN JOURNAL OF LITERATURE, PHILOSOPHY AND CULTURE, 2(1), 32-34. Retrieved from <http://cajlp.centralasianstudies.org/index.php/CAJLPC/article/view/56>

5. Irgasheva, F. (2022). Представление лингвокультур в переводе и их структурных компонентов (на примере немецкого и узбекского языков). ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.Uz), 8(8). извлечено от https://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/4070

6. MUXTOROVA, M. (2022). OZBEK SHE'RIYATINING INGLIZCHA OGIRMALARIDA VATANPARVARLIK GOYASI IFODASIDA SOZ TANLASH MUAMMOSI. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.Uz), 8(8). извлечено от http://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/4076
7. Mehmonova, Y. (2022). Выражение лексико-грамматические части речи в английском и узбекском языках выражающих неопределённость времён. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.Uz), 8(8). извлечено от http://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/4095
8. Олимова, Д. (2021). ВАЖНОСТЬ ФОРМИРОВАНИЯ НАВЫКОВ АВТОНОМНОГО ОБУЧЕНИЯ У СТУДЕНТОВ ПРИ ПРЕПОДАВАНИИ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.Uz), 5(5). извлечено от https://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/2398
9. Mehmonova Yulduz. Article expression of indefiniteness meaning in English and Uzbek languages. Asian Journal of Multidimensional research 10 (10) 345-349,2021.
10. Rabiyeva, M. . (2022). THE PROBLEM OF EQUIVALENCE OF EUPHEMISMS. Eurasian Journal of Academic Research, 2(2), 354–358.

AQILLI CHORVACHILIK YARATISHDAGI ILG'OR TEXNOLOGIYALARNING O'RNI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6598298>

E.S.Babadjanov

PhD, TATU DsC doktoranti

A.V.Aldebayev

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi

TATU Nukus filiali magistranti

Annotatsiya: *Aniq chorvachilik (PLF - Precision livestock farming) axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan (AKT) foydalangan holda mahsuldorlik, ko'payish, hayvonlar salomatligi va farovonligi hamda podaning atrof-muhitga ta'sirini doimiy ravishda o'lchaydigan raqamli boshqaruv tizimi bo'lib, ishlab chiqarish jarayonining barcha bosqichlarini nazorat qiladi. Chorvachilikni an'anaviy boshqarishda qarorlar asosan fermer, veterinar va ishchilarning baholashi, mulohazalar va tajribalariga asoslanadi. Mahsulotlarga bo'lgan talab va hayvonlar sonining ortib borishi odamlarning hayvonlarni hisobga olishni yoki kuzatib borishini qiyinlashtiradi. Boshqaruv uchun ishonchli audio-vizual ma'lumotlarni olish uchun inson kuniga 24 soat doimiy ravishda hayvonlarni kuzatib borishi mumkin emasligi aniq. So'nggi texnologiyalar hayvonlardan odamlarga axborot olish oqimini allaqachon o'zgartirdi. Bu esa odamlarga ishonchli ma'lumot to'plash va uni operativ qaror qabul qilish jarayoniga qo'llashga yordam beradi (masalan, ko'payishni boshqarish yoki bolalashni kuzatish). Bugungi kunda chorvachilik yangi texnologiyalardan foydalangan holda ishonchli ma'lumotlarni olish va qayta ishlash orqali kuzatilishi mumkin bo'lgan barqaror model sifatida shaffof oziq-ovqat ta'minoti zanjiri, hayvonlarning farovonligi, sog'lig'i va axloqiy talablarini birlashtirishi kerak. Ushbu sharh chorvachilikni boshqarish uchun AKT sohasidagi yutuqlar haqida dastlabki ma'lumotlarni taqdim etadi.*

Kalit so'zlar: IoT, chorvachilik ma'lumotlarini boshqarish monitoringi vositalari, aniq chorvachilik, akustik monitoring.

Kirish

Industria 4.0 inqilobidan oldin chorvachilikni boshqarish bo'yicha qarorlar asosan insonning kuzatishi, mulohazalari va tajribasiga asoslangan edi. So'nggi o'n yillikda misli ko'rilmagan darajada IT rivojlanishi natijasida "Aniq chorvachilik (PLF- Precision Livestock Farming)" nomli yangi kontseptsiya paydo bo'ldi. PLF – bu ilg'ot raqamli texnologik boshqaruv tizimi bo'lib, vaqti-vaqti bilan yoki doimiy ravishda mahsuldorlik, ko'payish, hayvonlarning salomatligi, farovonligi hamda podaning atrof-muhitga ta'sirini "har bir hayvon" yondashuvi asosida monitoring vositalaridan

foydalangan holda Internet narsalari (IoT) yordamida o'lchaydi va ishlab chiqarish jarayonining barcha bosqichlarini nazorat qiladi. PLF texnologiya - kompyuter va AKTdan foydalanishning kombinatsiyasi ishlab chiqarish zanjirini yanada samaraliroq qilish, nazoratning kuchayishi tufayli hayvonlarning farovonligini oshirish, resurslardan maqbul foydalanish va atrof-muhitning ifloslanishini kamaytirishga olib keladi. Jarayonni nazorat qilish tartib-qoidalarining joriy etilishi boshqa tarmoqlarda sezilarli yaxshilanishlarga olib keldi.

Industria 4.0 ning o'ziga xos xususiyatlaridan yana biri bu narsalar internetidir (IoT). Agentlar (masalan, mashinalar, qurilmalar va boshqalar) turli ilovalarda ma'lumot almashish uchun Internetga ulangan bo'ladi. Ushbu texnologiya ma'lumotlarni yig'ish, birlashtirish va qayta ishlash, intellektual identifikatsiya qilish va boshqaruvni faollashtirish imkonini beradi. IoT aqlli shaharlarda, aqlli ishlab chiqarishda, sog'liqni saqlashda, transportda, logistikani boshqarishda, havo ifloslanishida, robot harakatini rejalashtirishda, mahsulotlarni kuzatishda va parkovka tizimlarida amaliyotga keng tatbiq qilingan. Ushbu muhim yutuqlar tufayli insoniyat yuqori sifatli va qulay kundalik hayotdan bahramand bo'lishi mumkin.

Sensor qurilmalari, o'lchash asboblari va qabul qiluvchilar uskunalarning so'nggi yutuqlari sanoatda ham, qishloq xo'jaligida ham sezilarli muvaqqiyatlarga olib kelmoqda. Ko'plab umumiy muammolarning aksariyati qattiq chiqindi chiqaradigan va atrof-muhitni buzadigan sanoat maydonlari kabilar atrofida aylanadi. Biroq, naslchilik yoki dehqonchilikka qaratilgan tadqiqotlar kam hamda mavjud ishlar batafsil yoritilmagan. Oldinlari qishloq xo'jalikgi asosan insonlarning kuzatuvlari va tabiiy hodisalariga tayangan. Bunda, fermer xo'jaliklaridan ma'lumotlarni yig'ish tartibsiz yoki qo'lda yozish noaniq bo'lishi tabiiy hol hisoblanadi. Hayvonlarning o'sishi iqlim o'zgarishi, oziq-ovqat resurslari, fermer xo'jaligi imkoniyatlari va fermerlarning aql-zakovati bilan bog'liq. Lekin hayvonlarning o'sish davrlari yoki naslchilik rejalari haqida aniq tushuncha yo'q. Biroq, IoT ga asoslangan tizimlardan foydalanish orqali onlayn ma'lumotlar yig'ish texnikasining joriy etilishi nuqtai nazaridan bu holatni o'zgartirish mumkin. Darhaqiqat, mahalliy muhitni yaxshiroq bilish, sun'iy harakatlar va IoT kontseptsiyalarini qo'llash orqali qishloq joylarini o'zgartirishga katta imkoniyatlar mavjudligi ko'p jihatdan tan olingan. Bunday texnologiyani qo'llash yangi masalalarni keltirib chiqaradi, potentsial imkoniyatlarni taklif qiladi va yorqin kelajakni ko'rsatadi.

Elektronikada erishilgan yutuqlarga qaramay, kichik hajmdagi ma'lumotlarni yig'ishda simsiz tarmoqlar va o'rnatilgan sensorlardan foydalanish hali ham tadqiqotchilardan ko'proq e'tibor talab qiladi. Xususan, qishloq xo'jaligi kelajakidagi talablarni taxmin qilish uchun atrof-muhit parametrlari yoki hayvonot turmush tarzi haqida ko'plab ma'lumotlar to'plash kerak. Daladagi ob'ektni aniqlash uchun turli xil ma'lumotlar to'plamlari qurilgan. Bunda kameralar, yorug'lik chegarasi va masofani

aniqlash (LiDAR - Light Detection And Ranging), inersiyali o'lchash bloki (IMU - Inertial Measurement Unit), global navigatsiyali sun'iy yo'ldosh tizimi (GNSS - Global Navigation Satellite System) va radar ma'lumotlari birgalikda, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yaxshilash uchun ikki kollektorli quyosh qurilmalari, AgriLogger tarmoqlari bo'lmagan hududlar va dala mashtabida unumdorlikni izohlash uchun dehqonchilik ma'lumotlari va statistik modellashtirish integratsiyasi bilan birlashtirilgan. Oldingi ishlanmalarning mashhur xususiyatlariga statik maqsadni qat'iy belgilangan joyda kuzatish va texnik mutaxassisni jalb qilish kiradi. Murakkab usullarning kombinatsiyasi faqat akademik tadqiqotlar uchun javob beradi.

Aqilli chorvachilik masala bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar natijasida shuni aytish mumkinki, dastlab, ko'zlangan aqilli platformani ishlab chiqish uchun asosiy infratuzilma masalalarni belgilab olish zarur. E.S.Babajanov ishida mahalliy yondashuv asosida bajarilish lozim bo'lgan masalalarning ketma-ketliga quyidagilar qilib belgilangan:

1. Axborot oqimini aniqlashtirib olish;
2. Ma'lumotlar bazasini yaratish;
3. Faoliyatga qo'llanilishi mumkin bo'lgan ilg'or texnologiyalarni aniqlashtirish va ularni mahalliyashtirish;
4. Sensonlarning kommunikatsiya infratuzilmasini yaratish;
5. Dinamik ma'lumotlarni to'plash va serverga yozish;
6. Foydalanuvchilar uchun dasturiy interfeyslarni yaratish;
7. Hayvonlarning zotiga nisbatan biologik o'zgarishlar, ozuqa va mahsuldorlik kabi setkalar yoki normalarni shakllantirish;
8. Veterinariya faoliyatini avtomatlashtirish;
9. Kuzatish va qarorlar qabul qilish maqsadida ma'lumotlarni intellektual qayta ishlashning matematik-algoritmik apparati va dasturiy ta'minotini yaratish;
10. Masofaviy boshqaruv tizimini yo'lga qo'yish.

Umumiy holda mazkur vazifalarning natijaviy maqsadi shundan iboratki, unda fermer ho'jaligi faoliyatida eng kam sarf xarajat evaziga talabni qanoatlandiruvchi maksimal mahsulot (sut, go'sht kabi) olish, boshqaruv qarorlarini qabul qilishga ko'maklashishi va boshqaruvni avtomatlashtirish bo'lib hisoblanadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, chorva fermer ho'jaligidagi asosiy muammolar quyidagilar hisoblanadi:

- 1) Qoramol pasporti va mikrochiplar yordamida identifikatsiyalash;
- 2) Sut ma'sulдорligini individual va doimiy avtomat qayd qilish;
- 3) Veterinariya xizmatlarini avtomatlashtirish;
- 4) Mavjud xom-ashyodan eng optimal ratsion tuzishga ko'maklashishi;
- 5) Naslchilikda biologik parametrlarni avtomat aniqlash;
- 6) Miqriloq o'zgarishlarini avtomatlashtirish;

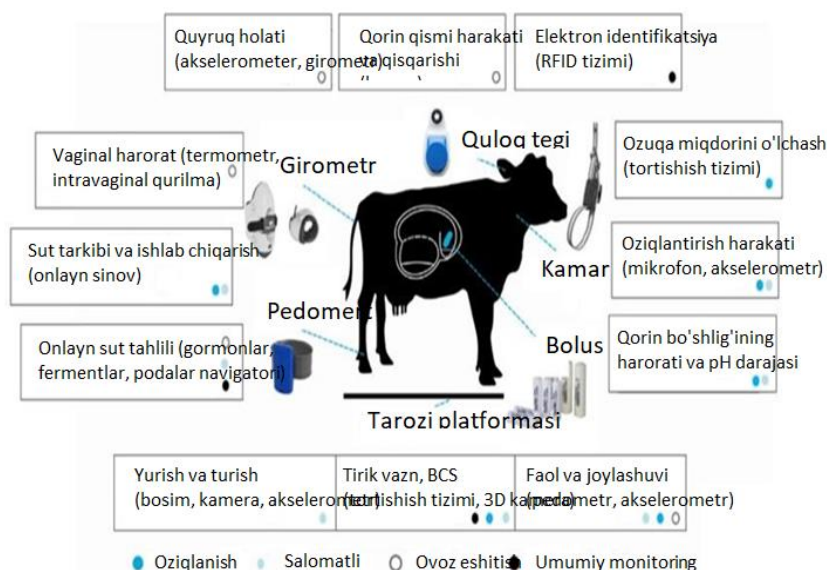
- 7) Jurnallarni elektronlashtirish;
- 8) Qarorlar qabul qilishga ko'maklashuvchi va faoliyatda ekstrimal o'g'xlantiruvchi tizimni ishlab chiqish va h.k.

Mavjud vositalar haqida umumiy ma'lumot

Endi aniq chorvachilik vositalari turli texnologiyalar yordamida kuzatish orqali to'plangan ma'lumotlarni yig'ish va boshqarish darajasida ko'rib chiqiladi.

Monitoring qurilmalari: O'zgaruvchan hayvonlarni kuzatish uchun bir nechta texnologiyalar, jumladan kameralar, sensorlar yoki boshqa qurilmalar yordamida tasvir va ovozni tahlil qilish, shu jumladan suv/oziq iste'moli, tarozilar va boshqalar qabul qilingan. Tasvirni tahlil qilish uchun uskuna/asboblarni hayvonga qo'yish/biriktirish kerak emasligi sababli ularda qo'shimcha stress bo'lmaydi. Bashorat qilish bosqichida esa yaxshi aniqlikni saqlab qolish qiyin, chunki maqsadni kuzatish va hayvonlarning oldingi qismini ajratib olish uchun ishlab chiqilgan dasturiy ta'minot turli xil murakkab tasvir omillariga bog'liq. Tasvir tahlillari vazn va semizlik, suv/ozuqa iste'moli, yurish va oqsoqlikni baholash, shuningdek kuyikish (estrus) xatti-harakatlarini kuzatishda belgilangan (markirovka qilingan) hayvonlarni aniqlash uchun ishlatiladi.

Hozirgi vaqtda bular asosan elektron taqiladigan qurilmalar, masalan, har bir hayvonlardan harorat va faollik/oziqatlanish izlari kabi ma'lumotlarni oladigan aktiv aqlli quloq teglari; faollik va chaynashni qayd qiluvchi bo'yin va oyoqqa taqiladigan bog'ichlar; kasalliklarni bashorat qilish uchun ishlatiladigan boshqa sensorlar kabilar qo'llaniladi. Bu sensorlar yakka o'zi yoki robot sog'uvchilar, avtomatik oziqlantiruvchilar va o'rnatilgan sut sensorlari bilan birgalikda keng ishlatiladi. Ba'zi fermer xo'jaliklarida maksimal samaradorlik va ma'lumotlarni olish uchun tasvir va sensorli kuzatish qurilmalari birlashtiriladi. Amaldagi tizimga ozuqa kuzatuvchi, xatti-harakatlar monitoringi, biologik parametrlar va qo'llanilishiga muvofiq tanlangan biosensor asosidagi monitoring qurilmalari 1-rasmda keltirilgan.

Rasm 1. Ilg'or texnologiyali qoramol.

Nazorat: Hayvonlar oqsilining tanqisligi global epidemiyalar sababi deb hisoblanadi. Bu hayvonlarning sog'lig'ini birinchi o'ringa qo'yib, kasalliklarning hayvonlardan odamlarga yuqishi haqida katta tashvish uyg'otadi. Boshqa tomondan, kelgusi 15 yil ichida dunyo bo'ylab go'shtga bo'lgan talab kamida 40 foizga o'sishi, 2050 yilda bu ko'rsatkich 498 tonnaga yetishi va bunga talabga mos fermer xo'jalilaridagi hayvonlar soni ortishi prognoz qilinmoqda. Binobarin, iste'molchilarning hayvonlar salomatligi, farovonligi va mikroblarga qarshi vositalardan foydalanishni kamaytirish kabi talablari veterinar va fermerlarga bosim o'tkazadi.

Dori-darmonlarni kuzatish: PLF bilan takomillashtirilgan boshqaruv oziq-ovqat ishlab chiqaruvchi hayvonlarda qo'llaniladigan dori-darmon vositalarining samaradorligini oshirish imkonini beradi. Dori-darmon faqat chorva mollarining umumiy sog'lig'i uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olgan yaxshi boshqaruv tizimiga qo'shimcha sifatida ishlatiladi. Kasallik bilan bog'liq sog'liqni saqlash parametrlarida individual o'zgarishlarni erta aniqlash va erta tashxis qo'yish, shuningdek, muvaffaqiyatli kimyoterapiya davolashda katta ahamiyatga ega. Veterinariya mikroblarga qarshi vositalardan global noto'g'ri foydalanishi bakteriyalarning xavfli darajalarga chidamliligini oshiradi va bu odamlar va hayvonlarning klinik davolanishida muvaffaqiyatsizlikka olib keladi.

Mahalliyashtirish tizimlari: Mahalliyashtirish hal qiluvchi ahamiyatga ega, chunki mahalliyashtirishning aniqligi tizimning narxi va cheklovlariga ta'sir qiladi. IPS⁹⁸ binodagi ob'ektlar/hayvonlarning joylashishini aniqlash uchun sensor va aloqa texnologiyalarini birlashtiradi. GNSS⁹⁹, INS¹⁰⁰, simsiz lokalizatsiya va atrof-muhit signallari (magnit, havo bosimi, yorug'lik, tovush) va ma'lumotlar bazasiga mos keladigan yo'nalish hisoblagichi (magnetometr, odometr), ko'rish sensorlari (kamera, yorug'likni aniqlash va diapazon-LiDAR) kabi turli xil lokalizatsiya usullari qo'llaniladi.

Xulq-atvor va/yoki biologik parametrlarni monitoring qilish tizimlari: Xulq-atvor monitoringining rivojlanishi hayvonlardan individual faoliyat ma'lumotlarini to'playdigan bo'yinbog' (transponder) yoki akselerometrlar yordamida yirik sut fermalariga tezkor boshqaruv tadbirlarini amalga oshirish imkonini berdi. Masofaviy yoki taqiladigan sensorlar stress, salomatlik va farovonlik holati bilan chambarchas bog'liq bo'lgan hayvonlarning keng doiradagi reaksiyalarini doimiy ravishda monitoring qiluvchi aqlli algoritmlar bilan unikal tarzda birlashtirilishi mumkin. Ushbu texnologiyaning g'oyasi issiqlik/nafas olish stressi, kasal/sog'lom va ijtimoiy farovonlik/qulaylik holati uchun ishonchli asosiy tezkor echimlarni ta'minlaydigan aniq o'lchovlarni yaratishdir.

⁹⁸ Indoor positioning systems - Yopiq joylashishni aniqlash tizimlari

⁹⁹ Global Navigation Satellite Systems - Global navigatsiya sun'iy yo'ldosh tizimlari

¹⁰⁰ Inertial Navigation Systems - Inertial navigatsiya tizimlari

Taklif etilayotgan yechimlar

Aniq chorvachilik uchun ochiq platforma ishlab chiqilishi kerak va zarur. Shunga qaramay, tadqiqotning aksariyati ma'lum turlar uchun o'quv algoritmlarni ishlab chiqishga qaratilgan, bu qishloq xo'jaligida qo'llashdan oldin tekshirish uchun ko'proq vaqtni talab qiladi hamda oziq-ovqat xavfsizligi esa birinchi o'rinda turishi kerak. Platforma faqat joylashuv yoki ovoz, shuningdek, ularning yashash joylari og'iz harakati orqali aniqlangan yashash joylari, sutkalik davomiyligi va tana harorati kabi individual ma'lumotlarni to'plash imkoniyatiga ega bo'lishi kerak. Elektron komponentlar osongina bozorda topilishi, oson xizmar ko'rsatish va oson o'zi alohida ishlashi kerak.

Avtomatik bajariladigan apparat ta'minot

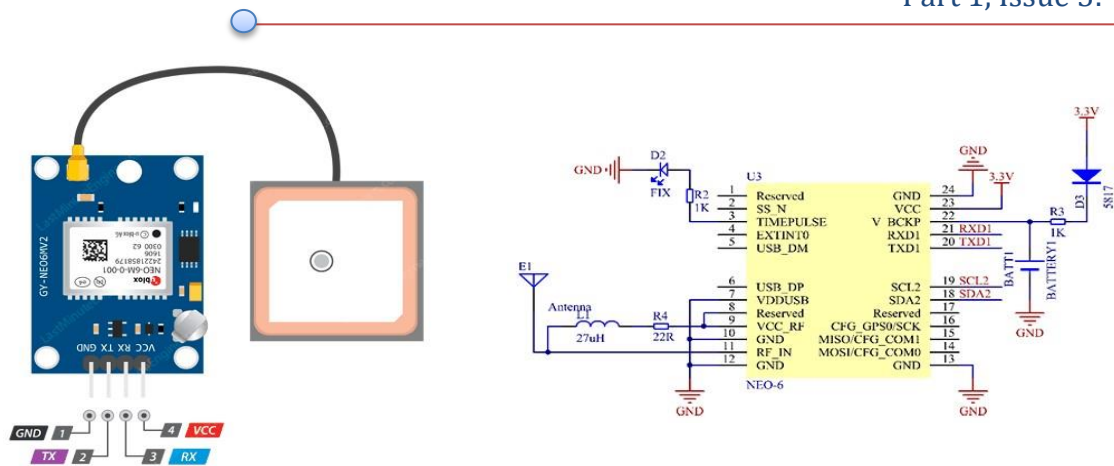
Elektron modullar bozorda muammosiz bor bo'lishi, shunda ularni oson almashtirishda oddiy simga ega va arzon bo'lishi kerak. Barcha qismlar ixcham blokda joylashtirilgan, kichik o'lchamli va bardoshli materialdan yasalgan bo'lishi hamda signal kuchini qo'llab-quvvatlashi kerak.

Tarmoq protokoli

MQTT (Message Queuing Telemetry Transport - Xabar navbati telemetriyasini tashish) IoT qurilmalaridagi nashr qilish/ulanish protokoli bo'lib, u past o'tkazuvchanlik qibilyatiga, yuqori ishonchlilikga, ikki yo'nalishga ega va operatsion tizimlar bilan deyarli mos keladi. Tarmoqlararo aloqa dagi kabi qurilgan bo'lib, unda ko'p sonli mijozlar MQTT brokeri deb nomlangan server bilan bog'lanishi mumkin (1-rasm). Har bir mijoz o'zining individual kanalini ro'yxatdan o'tkazadi va ma'lumotlarni nashr qiladi; ulanishning faollashuvi bo'lsa ro'yxatdan o'tgan hisoblanadi. Ma'lumotlar bazasi nazorat va teskari aloqa xabarlariga bo'linadi. Server tashqi qurilmalardan olingan boshqaruv buyrug'ini quyi uzellarga uzatadi. Teskari aloqada esa quyi tugunlardan uzal holati va tasdiqlash javobi serverga qaytariladi. Ushbu tarmoq protokolidan foydalanish natijasida tizim xabarlarini uzatish vaqtida ma'lumotlar yo'qolishining oldi olinadi.

Elektron komponentlar

Monitoring tizimining ajralmas funktsiyalaridan biri bu harakatlarni kuzatishdir. Ushbu vazifani qo'llab-quvvatlash uchun GPS NEO-6M V2 (2 -rasm) kabi GPS qabul qiluvchisi sun'iy yo'ldoshlardan Yerga radio signal ko'rinishidagi ma'lumotlarni oladi. Boshqa GPS modullaridan farqli ravishda u 2,5 m gorizental holat aniqligi bilan sekundiga beshta pozitsiyani yangilashi mumkin. Ayniqsa, ushbu chipning quvvatni tejash rejimi tizim quvvat sarfini kamaytirish xususiyatiga ega. O'zining ixcham konstruksiyali modulga 161 dBm sezgirlikdagi antenna o'rnatilgan. Bu turdagi qabul qiluvchilar 5 Gts chastotali yangilanish tezligi bilan 50 tagacha kanalni hamda 2,5 m gorizental holat aniqligi va asosiy protsessor bilan ketma-ket aloqani ta'minlaydi.

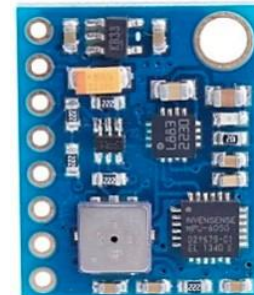

(a) (b)

2-rasm. GPS NEO-6M V2 moduli: (a) Ulanish sxemasi [52]; (b) apparat sxemasi [53].

Ethernet Thing deb nomlangan ESP32 asosidagi aloqa sensorlardan ma'lumotlarni qabul qilish, qayta ishlash va tahlil qilish uchun ishlatiladi.

Simsiz mos keluvchi mikroprotssessor 3a-rasmda keltirilgan bo'lib, u energiya tejamkor Bluetooth va ko'plab umumiy maqsadli kirish/chiqish pinlarini ta'minlaydi. Ushbu modul arzonligi (taxminan 14 USD) va kam quvvatlilik (taxminan 0,5 Vt) nuqtai nazaridan foydalidir. 2,2 V dan 3,6 V gacha keng diapazonga ega ESP32 platasi USB quvvat manbai yoki tashqi batareyadan quvvatlanishi mumkin. Ethernet Thing turli funktsiyalarga ega bo'lgan bir nechta kutubxonalarini, oddiy kompilyatorni va misollar kodini taklif qiladi.

(b) (b) (c)

3-rasm. (a) ESP32 DEVKIT V1 moduli; (b) DHT11 sensori; (c) MPU-6050 sensori.

Qoramollarning tana haroratini ko'rsatish uchun DHT11 harorat va namligining oqilona moduli ishlab chiqilgan (3b-rasmda). Uning maksimal namuna olish tezligi 1 Gts ga teng bo'lganligi nazorat tizimiga yetarlicha ma'lumot olishga yordam beradi, shu bilan birga apparatni unchalik qimmat emas. Qabul qilinadigan harorat va namlikni o'lchash aniqligi ushbu sensorlardan fermalarning IoT qurilmalarida foydalanishda qulay vositadir.

Uning maksimal namuna olish chastotasi 1 Gts bo'lishi nazorat tizimiga yetarlicha ma'lumot olishga yordam beradi, shu bilan birga u apparat jihatidan unchalik qimmatga tushmaydi. Harorat va namlik o'lchovlarining maqbul aniqligi bilan ushbu

sensor fermerlar uchun IoT qurilmalarida amalga oshirish uchun ajoyib vositadir. Mollarning jag' harakati MPU-6050 (3c-rasm) orqali saqlanadi. U juda sezgir bo'lsa-da, egilish burchagini noto'g'ri baholashi mumkin va tashqi kuchlar paydo bo'lganda tebranishga moyil bo'ladi. Shunday qilib, og'shlar (dreyf) hodisalar oldini olish uchun qo'shimcha Kalman kabi filtrlar o'rnatilishi kerak.

Ochiq boshqaruv platformasining arxitekturasi

Birinchidan, proshivka Arduino IDE yordamida mikrokontroller protsessoriga (CPU) dasturlashtirilgan. Asosiy siklda ulanishdan oldin sensor blokidagi qiymatlarni o'qiydigan bir qator buyruqlar yozadi. Kutubxonalaridagi API funksiyalari apparat vositalariga kirish uchun taqdim etiladi. E'tibor berish lozim, konfiguratsiyalarga mos kelish uchun chiqish (pin) rejimi to'g'ri ro'yxatga olinishi kerak. Batareya ko'pincha vaqt o'tishi bilan quvvati pasayish sababli, quvvat darajasini ushlab turishda kuchlanish regulyatori ishlatiladi. Bu Firebaseda simsiz tarmoq orqali ma'lumotlarni saqlash uchun bulutli server vazifasini bajaradi. Katta hajmdagi ma'lumotlar (masalan, joylashuv, harakat, tovush, harorat) tezkor uzatish va xost serverida xavfsiz saqlashni talab qiladi. Portativ qurilmalarda Android Studio tomonidan ishlab chiqilgan Android ilovasi mavjud. Ilova ma'lumotlar monitoringini, grafik ma'lumotlar va oxirgi yozuvlarni ko'rsatadi. Shaxsiy kompyuterlarda ma'lumotlarni vizuallashtirish uchun veb-sahifa ham yaratiladi.

Xulosa

Yangi texnologiyalar va informatikaning rivojlanishi PLF tizimlarini mahalliy fermer xo'jaliklariga integratsiyalashuviga butun dunyo bo'ylab talabni oshirdi. Fiziologik, xulq-atvor va atrof-muhit parametrlarini kuzatish va dasturiy ta'minotni tahlil qilish vositalari Internet narsalari atrofida rivojlanayotgan bir paytda; PLF oqilona/kamroq giyohvand moddalarni iste'mol qilish bilan tejamkor ishlab chiqarishni ta'minlaydi va nisbatan ekologik jihatdan qulayroqdir. PLF uchun IoT texnologiyalari hali rivojlanish bosqichida va axborot katta ma'lumotlar dunyosining ushbu davrida qimmatroq bo'lganligi sababli, qonunlar va qoidalar, afsuski, xavfsizlik va ma'lumotlarga egalik nuqtai nazaridan orqada. Deanimalizatsiya va tovarlashtirish PLF mavzusi atrofida muhokama qilinadigan asosiy axloqiy masalalardir. PLFni to'g'ri qo'llash orqali dehqonchilik va chorvachilikning samaradorligi va barqarorligini oshirish muqarrar; bu erda hayvonlarning farovonligi hayvonlarning sog'lig'ini aks ettiradi. Bu oziq-ovqat zanjiri va oziq-ovqat xavfsizligini kuzatish imkonini beradi.

Hozirgi kunda aqilli chorvachilik yaratish masalasi bo'yicha TATU Nukus filiali tomonidan O'zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligining 2022-2023 yillarga mo'ljallangan IL-392103072- «Chorvachilik komplekslarini elektron boshqarishning mobil ilovasini yaratish» mavzusidagi innovatsion loyiha amalga oshirilmoqda.

ADABIYOTLAR:

1. Koray Tekin, Begʻm Yurdak, Dikmen, Halit Kanca . Precision Livestock Farming Technologies: Novel Direction of Information Flow // Ankara Univ Vet Fak Derg, 68, 193-212, 2021. DOI: 10.33988/auvfd.837485
2. Ha Quang Thinh Ngo, Thanh Phuong Nguyen and Hung Nguyen. Research on a Low-Cost, Open-Source, and Remote Monitoring Data Collector to Predict Livestock's Habits Based on Location and Auditory Information: A Case Study from Vietnam. Agriculture 2020, 10, 180; doi:10.3390/agriculture10050180
3. E.S.Babadjanov, Aqli chorva fermer xo'jaliklarini tashkil qilish masalasidagi asosiy vazifalar. "Raqamli transformatsiya jarayoniga axborot texnologiyalarini joriy etishda ma'lumotlarni himoyalash muammolari va yechimlari" mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani ma'ruzalar to'plami. Qarshi-2022. 20-22 b.
4. E.S.Babadjanov, Avtomatlashtirishda chorva fermer ho'jaligining asosiy ob'ektlari va ularda axborot oqimi. "Raqamli transformatsiya jarayoniga axborot texnologiyalarini joriy etishda ma'lumotlarni himoyalash muammolari va yechimlari" mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani ma'ruzalar to'plami. Qarshi-2022. 41-33 b.
5. E.S.Babadjanov, M.A.Fayzullaeva. Ishlab chiqarishdagi RFID standartlar tahlili // "O'zbekistonda Fanlararo Innovatsiyalar va Ilmiy Tadqiqotlar" jurnali. «Best Publication». O'zbekiston 2021. 3-son. 158-164 b.
6. Babadjanov E.S. RFID texnologiyasi orqali hayvonlarni identifikatsiya qilish va ma'lumotlarni boshqarish // "Fan va ta'limda zamonaviy kompyuterli dasturlashtirish, telekommunikatsion texnologiyalarning bugungi zamon ko'rinishi va ularni o'qitishda innovatsion yondashish masalalari" Respublika ilmiy-texnik anjumanining ma'ruzalar to'plami. Nukus. 2021 yil 15-16 noyabr. 241-244 b.
7. Babadjanov E.S. RFID kontaksiz radiochastotali identifikatsiyalash tizimlarining ahamiyati // «Tabiiy fanlarni rivojlantirishda axborotkommunikatsiya texnologiyalarining o'rni» Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi maqolalar to'plami. Qoraqalpoq Davlat Universiteti 9-noyabr, 2021-yil. 230-236 b

LEXICO-SEMANTIC AND STYLISTIC FEATURES OF DIPLOMATIC

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6598313>

Matenova Feruza Maxamatali qizi

Chirchik State Pedagogical Institute

1st year master's degree of foreign languages and literature

Abduganiyeva Djamilya Rustamovna

Research Advisor: PhD

Abstract: *This article examines the texts of modern English-language diplomatic correspondence; the subject is the lexical and semantic features of the texts of diplomatic correspondence. The lexical and semantic features of diplomatic correspondence are highlighted, the main translation transformations in the translation of English-language texts of diplomatic correspondence into Uzbek are considered.*

Introduction

A common system of status-role relations that have developed in the communicative space of the social institution of diplomacy can be called diplomatic discourse. It should be viewed as institutional. Mutual communication between addressee and addressee is the core of institutional discourse.

The initial part of the diplomatic documentation of states are documents of an intradepartmental nature. A separate and, perhaps, the most important category can be attributed to documentation through which written official relations between states are made and which express their positions on a number of issues. These documents are written in "diplomatic language". As the name suggests, it is the language in which official diplomatic relations are conducted and negotiations are conducted. It contains phrases, clichés and special terms, the aggregate of which makes up the generally accepted diplomatic vocabulary. The diplomatic style should be distinguished, first of all, by simplicity and clarity. This does not mean the simplicity of the artisan way of expression, but the classical form of simplicity, which knows how to choose for each object the only word that is suitable under the given circumstances, which, for example, avoids the adjective name, when there is no absolute need for the correct transmission of thought. Diplomatic correspondence is one of the main forms of foreign policy and diplomatic activity of a state, since it is a collection of various types of documents of a diplomatic nature and official correspondence through which relations between states are carried out. It is customary to distinguish among the documents of diplomatic correspondence the following genres: personal note, memorandum, memorandum, note verbale. It is obvious that diplomatic discourse has

a kind of agent. Its specificity lies in its group character. According to the definition of diplomacy, agents of diplomatic discourse are represented in two categories. The main category includes representatives of the diplomatic corps and professional diplomats. Professional politicians, that is, senior government officials, represent the second category. The addressee of the diplomatic discourse is no less specific. As well as a rather limited circle of people, namely diplomatic workers of various ranks, and the general public, notified by the media, can act as a client. The character of the client and the agent determines the following feature of the diplomatic discourse, namely its purpose. Informing the general public, both in their own country and abroad, about the point of view of the government of the state they represent on certain international problems is the initial goal of the agent.

The severity and brevity of diplomacy, and, consequently, of diplomatic discourse, obliges the participants to strictly and systematically observe a certain space of freedom of writing. It is unacceptable here to show oneself as an individual person, since a diplomat is a representative of an institution and has a certain status. At the same time, their own opinions and personal characteristics of a person recede into the background.

The main characteristics of the official diplomatic style can be distinguished: 1) high regulation of speech (a certain supply of means of expression and ways of constructing them); 2) impersonality of lexical structures; 3) formality (severity of presentation, words are usually used in their direct meaning, imagery, as a rule, is absent, tropes are very rare). When considering this structure, two sub-styles can be distinguished: official documentary (the language of diplomacy and the language of laws) and everyday business (official correspondence, business papers)

As A.A. Leontiev: "This hierarchy is formed in the speaker on the basis of a certain orientation strategy in the described situation, which depends on the" cognitive weight "of one or another component of the situation." In other words, the presence of a single topic of communication, as well as the presence of the same goal, does not mean that the psychological structure of the situation-topic will be the same in the minds of listeners and speakers, who differ in their psychological characteristics. The linguistic personality of a diplomat stands out in the general structure of diplomatic discourse. The success of all communication is determined by the cognitive, communicative and linguistic abilities of the linguistic personality. In the language of official documents, professionalisms and terms are widely used in accordance with the subject matter and content of official documents. First of all, these are diplomatic, legal and economic terms (business proposal, export, demand, contract, etc.). Words that are mainly used in administrative and clerical speech are also often used (properly, above stated, duly, etc.). It is also a characteristic feature of the use of clerical stamps, reproducible lexicophrasological units, correlating with common concepts and frequently recurring

situations (as discussed, taking into an account, it has been issued, to submit, within reporting period etc.). Business correspondence is replete with complex aberrational prepositions expressing certain standards of content (with regard to, due to, in connection with, etc.) and nouns, namely, the names of people based on an attitude or action (supervisor, manufacturer, consumer, designer, etc.)

Business documents must be translated with great care. Translation transformations are the key to the correct translation of business documents. You need to know and be able to apply various translation techniques. The official business style of documents, in particular diplomatic ones, requires compliance with certain forms of writing a document, adopted in each country. It is necessary to follow the rules of ethics, which include polite forms of contact and the construction of proposals. This style is the most correct style in any language, therefore, deviation from the norms in the design or writing of documents will be perceived as rudeness.

Conclusion.

In the modern world, English has become the language of technology, science and business. In addition, the most important thing is that this language is used when communicating at the international level. The translator must know how to correctly and understandably translate a business document both from Uzbek into English and from English into Uzbek, so that through his fault there is no misunderstanding and incorrect perception of the translated information between business partners. To achieve good results in diplomacy, you need to know not only general English, but also a special one, in our case it is officially business English. Any text in a foreign language is a subject of linguistics study; translation of diplomatic correspondence is also within the range of interests of translators. In this case, linguists and diplomats come into contact. Some do not need to know the peculiarities, subtleties of translation of diplomatic correspondence, while others do not need to know the subtleties and complexity of linguistics.

REFERENCE:

1. Demyankov, V.Z. Political discourse as a subject of political science philology Political science. Political discourse: History and modern research [Text] / VZ Demyankov. - M.: INION RAN, 2002. - 190 p.
2. Dolgov, V.I., Lebedeva, O.V. Consular service of the Russian Federation at the present stage [Text] / V. I. Dolgov, O. V. Lebedeva. - M.: MGIMO, 2011. - 189 p.
3. Zagorskiy, A.V. Theory and methodology of analysis of international negotiations [Text] / A.V. Zagorskiy. - M.: 1999.-255 p.
4. Leontiev, A.A. Fundamentals of Psycholinguistics [Text] / A. A. Leontiev. - M.: Smysl, 2003. - 114 p.

5. Bakirova H.B. Formation of lexical skills in learning foreign language terminology in a non-language university/ Emergent: journal of educational discoveries and lifelong learning (EJEDL) ISSN 2776-0995 Vol. 2, Issue 5, 2021, Indonesia
6. Bakirova H.B. (2021) "Development of lexical competence based on content - based approach in ESP teaching, "Mental Enlightenment Scientific-Methodological Volume 2| November 2021 ISSN: 2795-739X Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching www.geniusjournals.org Page | 62 Journal: Vol. 2021: Iss. 5, Article 19. Available at: <https://uzjournals.edu.uz/tziuj/vol2021/iss5/19>
7. Bakirova H.B. Formation of terminological competence in ESP education. Novateur publications. Journal NX- A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal, ISSN No: 2581 – 4230 VOLUME 6, ISSUE 11, India.-2020. P 63.
8. Bakirova H.B. Teaching foreign language terminology at non-language universities. International journal of discourse on innovation. Integration and education. Volume: 01 Issue: 01. 2020 <http://summusjournals.uz/index.php/ijdiie>
9. Bakirova H.B. Terminological competence of the specialist in training vocabulary of specialty/ Web of scientist: International scientific research journal. ISSN 2776-0979 Vol. 2, Issue 5, 2021, Indonesia.
10. Bakirova H. Typology of methodological and linguistic difficulties in the formation of lexical competence. ACTA NUUz. 1/5/1 2021. 44p. <http://science.nuu.uz/uzmu.php>

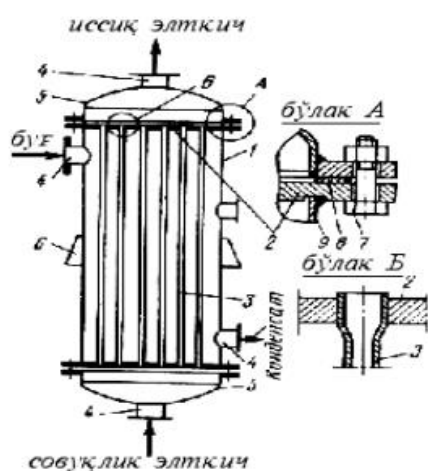
QOBIQ TRUBALI ISSIQLIK ALMASHINISH QURILMALARI**M.A.Xoshimxonova***TDTU Olmaliq filiali kat.o'qituvchi***Sh.A. Akbarova****M.A. Mahamatrafiqova****Z.A. Tursunboyeva****Ch.I. Ababakirova***TDTU Olmaliq filiali talabalari*

Annotatsiya. *Ushbu maqolada issiqlik almashinish jarayonlari va ushbu jarayonlarda qo'llaniladigan issiqlik almashinish qurilmalari, ular ichidan esa qobiq-trubali issiqlik almashinish qurilmalari haqida ma'lumot berilgan.*

Kalit so'zlar: *Issiqlik almashinish jarayonlari, issiqlik almashinish qurilmalari, qobiq-trubali issiqlik almashinish qurilmasi, truba ichida truba, isitkich, sovutkich, kondensator.*

Sanoatning turli sohalarida xilma-xil xom-ashyo va mahsulotlarni qayta ishlashda issiqlik almashinish jarayonlari va ularni amalga oshiruvchi qurilmalar juda keng miqyosda qo'llaniladi. Qobiq-trubali issiqlik almashinish qurilmalari xalq xo'jaligining turli sohalarida eng keng tarqalgan va ko'p ishlatiladigan turidir. Qobiq-trubali issiqlik almashinish qurilmalarida issiqlik eltkichlarning yo'nalishi parallel yoki qarama-qarshi bo'ladi. Issiqlik almashinish qurilmalari isitkich, bug'latkich, sovutkich va kondensator kabi turlarga ajratiladi. Konstruksiyasiga qarab ushbu turdagi qurilmalar qobiq-trubali, truba ichida truba, zmeyevikli, spiralsimon, yuvilib turuvchi, plastinali, qirrali, g'ilofli, blok-grafitli, shnekli va hokazo bo'lishi mumkin. Trubalarning qo'zg'almas teshik panjarali, bir yo'lli, vertikal va boshqa qobiq trubali issiqlik almashinish qurilmalari mavjud. Hozirgi kunda trubalarni teshikli panjaraga mahkamlashning eng zamonaviy, ilg'or texnologiyasi – bu portlatib valtsovka qilishdir. Trubalar bo'shlig'i seksiyalanishi tufayli, seksiyadagi trubalar soni butun qurilmanikiga qaraganda kamayadi. Bu esa suyuqlik oqimi harakatlanadigan ko'ndalang kesimi yuzasi kamayishiga va issiqlik eltkich tezligining ortishiga olib keladi. Biz o'rganib chiqqanimiz bo'yicha to'rt yo'lli qurilmada, bir yo'llikka qaraganda suyuqlikning tezligi to'rt marta ko'p bo'ladi. Bu hol esa trubalar bo'shlig'ida issiqlik berish koeffitsiyentining o'sishiga sababchi bo'ladi. Shuni nazarda tutish kerakki, har doim termik qarshiligi yuqori issiqlik eltkichning tezligini oshirish maqsadga muvofiqdir. 1-rasmda trubalarning qo'zg'almas teshik panjarali, bir yo'lli, vertikal qobiq-trubali issiqlik almashinish qurilmalasi tasvirlangan. Ushbu qurilma silindrsimon qobiq 1 va uning ikki chetiga isituvchi trubalar 3 mahkamlangan teshikli panjara 2 lardan tarkib topgan. Trubalar o'rami

Issiqlik almashinish qurilmasining butun hajmini ikkiga bo'ladi: 1) truba bo'shlig'i; 2) trubalararo bo'shliq. Teshikli panjara 2 lar slindrik qobiq 1 ga payvandlash usulida mahkamlangan. Qurilma qobig'iga boltli birikma yordamida 2 ta qopqoq mahkamlanadi. Issiqlik eltkichlar kirishi va chiqishi uchun slindrik qobiq 1 va qopqoq 5 larda patrubkalar o'rnatilgan. Isituvchi trubalar 3 ni teshikli panjaralar 2 da mahkamlashning eng keng tarqalgan usuli bu oddiy razvoltagevokadir. Qobiqtrubali issiqlik almashinish qurilmalarida issiqlik eltkichlarining yo'nalishi parallel yoki qarama-qarshi bo'ladi. Issiq eltkich qurilmaning yuqori qismidan trubalararo bo'shliqqa, sovuq eltkich esa pastki qismidan trubalar ichiga yuboriladi. Natijada bug' issiqligini beradi va soviydi, ya'ni kondensatga aylanadi va pastga qarab harakatlanadi. Temperaturasi ortishi bilan sovuq eltkichning zichligi kamayadi va u yuqoriga qarab ko'tariladi. Agar suyuqliklar sarfi ko'p bo'lsa, ularning tezligi ham yuqori va issiqlik almashinish jarayoni intensiv bo'ladi. Undan tashqari suyuqliklarning qarama-qarshi yo'nalishida ularning tezliklari bir xilda taqsimlanib, qurilmaning butun ko'ndalang kesimida issiqlik almashinishi o'zgarmas bo'ladi. Issiqlik almashinish jarayonining tezligini oshirish uchun 2 va undan ortiq yo'lli isitkichlar qo'llaniladi. Ikki va undan ortiq yo'lli qurilmalarda trubalarni seksiyalarga ajratish uchun yoki suyuqlikning harakat yo'li

1-rasm. Qobiq-trubali issiqlik almashinish qurilmasi

1 – qobiq; 2 – teshikli panjara; 3 – isituvchi trubalar;
4 – patrubok; 5 – qopqoq; 6 – tayanch; 7 – bolt; 8 –
qistirma; 9 – obechayka.

soniga qarab qurilmaning qopqog'i bilan truba teshikli panjarasining orasiga to'siqlar o'rnatiladi. Buning natijasida suyuqlik oqimi uchun yo'llar soni, ya'ni issiqlik almashinish yuzasi ortadi. Trubalar bo'shlig'i seksiyalanishi tufayli seksiyadagi trubalar soni butun qurilmanikiga qaraganda kamayadi. Bu esa, suyuqlik oqimi harakatlanadigan ko'ndalang kesim yuzasi kamayishiga va issiqlik eltkich tezligining ortishiga olib keladi. Masalan 4 yo'lli qurilmada bir yo'laknikiga qaraganda suyuqlikning

tezligi to'rt marta ko'p bo'ladi. Ushbu hol trubalar bo'shlig'ida issiqlik berish koeffitsiyentini o'sishiga sababchi bo'ladi. Shuni nazarda tutish kerakki, har doim termik qarshiligi yuqori issiqlik eritkichning tezligini oshirish maqsadga muvofiqdir. Trubalararo bo'shliqda suyuqlik oqimi tezligini va harakat yo'lini uzaytirish maqsadida sigment to'siqlar o'rnatiladi. Gorizontall issiqlik almashinish qurilmalarida ushbu

segment to'siqlar truba o'rami uchun oraliq tayanchlar vazifasini ham bajaradi. Odatda gorizontal qurilmalar ko'p yo'lli qilib yasaladi va ularda suyuqliklar tezligi yuqori bo'ladi. Bunday qilishdan maqsad temperatura va zichliklar farqi ostida suyuqliklarning qatlamlariga ajralib hamda harakatsiz zonalar hosil qilmasligini ta'minlashdir. Agar issiqlik almashinish qurilmasi qo'zg'almas teshik panjara tuzilishi qobiq va tempraturalarining o'rtacha farqi 50°Cdan katta bo'lsada qobiq va trubalar uzayishi har xil bo'ladi. Bu hol o'z navbatida teshikli panjarada katta kuchlanishlar hosil qiladi va panjaradagi trubalar zichlanishini, payvand choklarini buzadi va yo'l qo'yib bo'lmaydigan issiqlik eritkichlar ajralishiga olib keladi. Shuning uchun tempraturalar farqi katta bo'lganda temperatura ta'sirida uzayishini kompensatsiya qiladigan issiqlik almashinish qurilma konstruksiyalari qo'llaniladi[1]. Qobiq-trubali issiqlik almashinish qurilmalarida truba teshikli panjaraga quyidagi usullarda joylashtirish mumkin: - to'g'ri olti burchak cho'qqi va qirralari yoki teng yonli uchburchak bo'ylab; - konsentrik aylana bo'ylab; - kvadrat cho'qqi va tomonlari bo'ylab; - shaxmatli ko'rinishda (bir va har xil ko'ndalang qadamli).

Ushbu usullarda trubalarni issiqlik almashinish qurilmasida joylashtirish qurilmaning ixcham bo'lish sharti bilan belgilanadi. Undan tashqari, har bir qurilmaga iloji boricha ko'proq truba joylashtirishga harakat qilinadi. Kimyo mashinasozligida to'g'ri olti burchak tomonlari va cho'qqilarida trubalarni joylashtirish keng tarqalgan. Qobiq-trubali issiqlik almashinish qurilmalarining afzalliklari sifatida ixcham, metall sarfi kam, U-simon trubali qurilmadan tashqari hamma qurilmalardagi trubalar ichini tozalash nisbatan oson bo'lgan sifatlarni aytish mumkin. Issiqlik almashinish qurilmasining diametri quyidagi tenglamadan topiladi.

$$D = t \cdot (b - 1) + 4d_t$$

Payvandlab mahkamlashda esa:

$$t = 1,25 \cdot d_T$$

Trubalardagi tezlik bosimi:

$$\Delta p_{tez} = \rho w^2 / 2$$

Termodinamikaning birinchi qonuni:

$$Q = A + \Delta U$$

Temperaturalarning o'rtacha farqini ushbu formuladan topish mumkin:

$$\Delta t_n = Q / kF$$

Trubalarning uzunligini topish formulasi esa quyidagicha[2]:

$$l = \frac{F}{\pi \cdot n \cdot d_{yp}}$$

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Yusufbekov N.R., Nurmuhammedov X.S., Zokirov S.G., "Kimyoviy texnologiya asosiy jarayon va qurilmalari", "Sharq" nashriyot matba. Toshkent 2003 – 238-244 b,

2.Yusupbekov N.R, Nurmammedov X.S., Ismatullayev P.R. “Kimyo va oziq-ovqat sanoatlarining jarayon qurilmalari fanidan hisoblar va misollar” – 126- 127 b.

KASBGA YO'NALTIRISH JARAYONINING QO'LLANISH TEXNOLOGIYASI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6598335>

Turobova Ra'no Rustamovna

Buxoro viloyati, Vobkent tumani

*8- umumiy o'rta ta'lim maktabining
texnologiya fan o'qituvchisi*

Annotatsiya: *Kasb hunar ta'limi muassasalarida o'qitish jarayonini rejalashtirish, tashkil etish, o'tkazish hamda baholash qoidalari, shakl, metod va vositalarini o'zida mujassamlashtiruvchi fan hisoblanadi.*

Kalit so'zlar: *kasbiy ta'lim, o'qitish jarayoni, umumkasbiy, maxsus fanlar.*

Kasbiy ta'lim fanlari talabalarning pedagogika, psixolo-giya, umumkasbiy hamda maxsus fanlardan olgan bilim va ko'nikmalarini amalga tatbiq etish, kasb-hunar kollejlarda umumkasbiy va maxsus fan-lari bo'yicha dars berishning shart-sharoitlari, tashkiliy shakllari hamda metodlari, shuningdek, ularga oid rejalashtiruvchi hujjatlar mazmuni bilan tanishtiruvchi, ularni tayyorlashni o'rgatuvchi fan bo'lib hisoblanadi. U o'z oldiga har tomonlama barkamol rivojlangan, hozirgi zamon ruhida tarbiyalangan, bozor iqtisodiyoti davrida ta'lim-tarbiya ishini tashkil etish va uni amalga oshirishga oid dolzarb muammolarni ijobiy hal eta ola-digan, milliy istiqloq g'oyasi, milliy va umuminsoniy qadriyatlarimizni chuqur his etib, ularni ta'lim-tarbiya mazmuniga singdira oladigan shaxs – kasb ta'limi o'qituvchisini tayyorlash bilan bog'liq aniq maqsadni qo'yadi.

Kasbiy ta'lim fani quyidagi vazifalarni hal etadi:

- pedagogik-psixologik bilimlarni umumkasbiy va maxsus fanlarni o'qitish jarayonida tadbiq etish;
- pedagogik-psixologik bilimlar, bevosita tanlangan sohalarga va yangi pedagogik, axborot texnologiyalari asosida metodik muammolarni hal etish;
- kasb ta'limini o'qitishni tashkil etish hamda uni amalga oshirish metodikasini (har bir kasbga o'rgatishning mazmuni va o'ziga xosligini minta-qaviy xususiyatlarni hisobga olgan holda) o'rgatish.

«Kasbiy ta'lim metodikasi» pedagogika, psixologiya, odam anatomiyasi va fiziologiyasi, umumkasbiy, maxsus fanlar bilan uzviy bog'langan. Bilish jarayoni va aqliy rivojlanish psixologiyasi o'quv ustaxonalarida turli buyumlarni texnikaviy loyihalash va modellar jarayonida o'quvchilarda texnik fikrlash hamda konstruktorlik qobiliyatini shakllantirish uchun asos hisoblanadi.

Psixologiya o'quvchilarning bilimlarini o'zlashtirishi, mehnat malakalari va Ko'nikmalarini hosil qilishi, ularda mustaqillik va mehnatga ijodiy yondashish hissini rivojlantirish qonuniyatlarini ochib beradi. Bu o'quv ustaxonalarida o'quv-tarbiya ishlarini to'g'ri tashkil etishda katta ahamiyatga egadir.

Kasbiy ta'lim yo'nalishi talabaalari –Kasbiy ta'lim metodikasi fanini o'zlashtirish orqali o'zlarida kelgusi faoliyatlarida bilim, ko'nikma, malakalarini qo'llash kompetensiyasi hosil bo'ladi.

«Kasbiy ta'lim metodikasi» odam anatomiyasi va fiziologiyasi fani bilan ham uzviy bog'liqdir. Mazkur ikki fan insonning biologik mohiyati-ni tushunishda baza bo'lib xizmat qiladi. SHu sababli, kasb ta'limi darsida o'quv-tarbiya jarayonini to'g'ri tashkil qilish uchun o'qituvchi, o'quvchi organizmi o'sishi va rivojlanishining biologik qonuniyatlarini bilishi kerak.

Bu insonning ruhiy shakllanishi va rivojlanishi xususiyatlarini ochib beradigan yosh fiziologiyasi va odamning oliy nerv faoliyati fiziologiyasi kursida o'rganiladi. «Kasbiy ta'lim metodikasi» o'quv mehnati gigienasi bilan ham bog'liq bo'lib, u o'quv ustaxonalarida o'quvchilarning yosh xususiyatlarini inobatga olgan holda o'qitish hamda tarbiyalashning sanitariya-gigiena sharoitlarini o'rganadi. Har bir gigiena sharoiti yaratish (yorug'lik, ozodalik, ventilyasiya), o'quvchilarning ish o'rnini to'g'ri tashkil etishga, zarur asbob-lardan, mehnat usullaridan foydalana bilishga o'rgatish – kasb ta'limi o'qituvchisi amalga oshirishi va hayotga tatbiq etishi lozim bo'lgan asosiy masalalardir.

Kasbiy ta'lim metodikasi fanining ilmiy-tadqiqot metodlari. Har qanday fan, fan sifatida o'zining ilmiy-tadqiqot usullariga ega. Bu usullar orqali o'z mazmunini boyitib, yangilab boradi. Hayot va obektiv dunyoni bilish nazariyasidada nimani o'rganish va qanday o'rgatish kerak, kimni va qanday tarbiyalash lozim degan masalalar mavjud bo'lib, ular o'zaro uzviy bog'liqdir. Fan mazmunini boyitish va yangilash maqsadida mavjud kasbiy, pedagogik-psixologik hodisa va jarayonlarni, uning maqsadi va vazifalariga muvofiq keladigan tadqiqot usullari bilan o'rganadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Xalq pedagogikasi. O'quv qo'llanma. M.Mutalipova. –Toshkent, 2015.
2. Maxsus pedagogika. Toshkent.: “Fan va texnologiyalar” 2014.
3. Minamatov, Y. E. U. (2021). APPLICATION OF MODULAR TEACHING TECHNOLOGY IN TECHNOLOGY. Scientific progress, 2(8), 911-913.
4. Минаматов, Ю. (2021). УМНЫЕ УСТРОЙСТВА И ПРОЦЕССЫ В ИХ ПРАКТИЧЕСКОЙ ЭКСПЛУАТАЦИИ. Eurasian Journal of Academic Research, 1(9), 875-879.

5. Mamadalieva, L. K., & Minamatov, Y. E. (2021). High Efficiency of a Photoelectric Converter in a Combined Design with a Thermoelectric Converter. Middle European Scientific Bulletin, 19, 178-186.
6. Kamiljanovna, M. L. (2021). Analysis of the Results of the Study of the Thermoelectric Part of the Source Sensor. Middle European Scientific Bulletin, 19, 191-196.
7. G'ofurovich, T. X. A., & Esonali o'g'li, M. Y. (2022). Computer Using Dynamic System Modelling Environments. Journal of Ethics and Diversity in International Communication, 2(2), 9-13.
8. Minamatov, Y. E. O. G. L., & Nasirdinova, M. H. Q. (2022). APPLICATION OF ICT IN EDUCATION AND TEACHING TECHNOLOGIES. Scientific progress, 3(4), 738-740.
9. Okhunov Dilshod Mamatzhonovich, Okhunov Mamatjon Khamidovich, & Minamatov Yusupali Esonali o'g'li. (2022). DIGITAL ECONOMY: ESSENCE, FEATURES AND STAGES OF DEVELOPMENT. Academia Globe: Inderscience Research, 3(04), 355-359. <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/MFNWD>
10. Avazjon o'g'li, V. D., & Esonali o'g'li, M. Y. (2022). Prospects for the Development of the 3D Modeling Process. Texas Journal of Engineering and Technology, 7, 78-79.
11. Komiljonovna, M. L., & Esonali o'g'li, M. Y. (2022). Adjuster Synthesizing for the Heat Process with Matlab. Texas Journal of Engineering and Technology, 7, 63-66.
12. Avazjon o'g'li, V. D., & Esonali o'g'li, M. Y. (2022). Use and Importance of Three-Dimensional Images in Fields. Journal of Ethics and Diversity in International Communication, 2(2), 1-4.
13. Abdurasulovich, N. M. (2022). О 'ЗБЕКИСТОНДА ТЕРМОЕЛЕКТРИК ГЕНЕРАТОРЛАРДАН FOYDALANISH ISTIQBOLLARI. SO 'NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI, 1(1), 269-273.
14. Зокиров, С. И. У., & Норбутаев, М. А. (2021). СОЛНЕЧНЫЙ ТРЕКЕР ДЛЯ ФОТОТЕРМОГЕНЕРАТОРА СЕЛЕКТИВНОГО ИЗЛУЧЕНИЯ. Universum: технические науки, (4-5 (85)), 9-13.
15. Kamiljanovna, M. L., & Gofurovich, T. A. (2021). Technology for Manufacturing Working Substances for Thermoelements Branches and Determination of their Thermoelectric Characteristics. Middle European Scientific Bulletin, 19, 365-370.
16. Охунув, Д. М., & Охунув, М. Х. (2018). РАЗРАБОТКА МОДЕЛИ ВЫБОРА АВТОМАТИЗИРУЕМЫХ ОБЪЕКТОВ ДЛЯ РЕАЛИЗАЦИИ ПРОЦЕССОВ УПРАВЛЕНИЯ РАБОТАМИ ПО СОЗДАНИЮ И РАЗВИТИЮ ИНФОРМАЦИОННЫХ СИСТЕМ. САПР и моделирование в современной электронике, 147-150.

17. Pisetskiy, Y. V., Dusmatov, S. S., & Olimova, O. S. (2018). ADVANTAGES AND PECULIARITIES OF USING FIBER-OPTIC COMMUNICATION LINES. Scientific-technical journal, 1(2), 165-168.
18. Каримов, Ж. Х. (2021). ПРОЦЕДУРЫ ОПТИМИЗАЦИИ ГЛОБАЛЬНЫХ ЦЕЛЕЙ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ МНОГОСТАДИЙНЫМИ ПРОЦЕССАМИ. Universum: технические науки, (11-1 (92)), 48-52.
19. Kasimakhunova, A. M., Zokirov, S. I., & Norbutaev, M. A. (2019). Development and Study of a New Model of Photothermogenerator of a Selective Radiation with a Removable Slit. Development, 6(4).
20. Горовик, А. А., & Халилов, З. Ш. (2021). КОНЦЕПЦИИ И ЗАДАЧИ РАЗРАБОТКИ СИСТЕМЫ ЭЛЕКТРОННОГО ОБУЧЕНИЯ. Universum: технические науки, (1-1), 15-17.
21. Горовик, А. А., & Халилов, З. Ш. (2021). ОСНОВЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ЭЛЕКТРОННОГО ДИСТАНЦИОННОГО ОБРАЗОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН. Universum: технические науки, (12-1 (93)), 54-56.
22. Xalilov, Z. S. (2021). YIG'IM JARAYONIDA KOMBAYNLARDAN FOYDALANISH TEXNOLOGIYALARI. Scientific progress, 2(8), 906-910.
23. Korolkov, A. N., & Mamadalieva, L. K. (2022). Methodology for Conducting Practical Exercises to Study the Simulation System 3DS Max 2020. Texas Journal of Engineering and Technology, 7, 80-86.
24. Mamadilieva, L. K., & Zokirov, S. I. (2019). Automation problems of finding the optimal coordinates of a photocell in a selective radiation photothermogenerator.

ВИЗИТ ПРЕЗИДЕНТА В ФЕРГАНУ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6598338>

Комилжонов Асадбек Ахроржон огли

Bahromov Komiljon Murodjon o'gli

Muxtorov kenja Vafa o'gli

Убайдуллаев Саидакбар Сайдалиевич

Ферганский государственный университет

Студенты факультета военного образования

Аннотация: сообщалось, что Президент Узбекистана Шавкат Мирзиёев 12-13 мая посетит Ферганскую область . Как сообщает пресс-служба главы государства, визит главы государства в Ферганскую область начался с Алтыарыкского района.

Ключевые слова : На 560 га освоенных земель закладываются виноградники, высаживаются такие популярные сорта винограда, как «хусайни», «келинбармак», «ризамат», «кишмиш». В интенсивном саду площадью 300 га высаживают саженцы яблони, вишни и абрикоса.

Президентом Шавкатом Мирзиёевым семейного предприятия «Уста Юсуфжон Наккош» в Фуркатском районе Ферганской области был сделан комментарий о водителе акима Фуркатского района.

социальных сетях было размещено фото, на котором водитель акима района стоит позади главы государства. в образе резного студента. Потом ходили слухи, что еще один мастер, который говорил с президентом, был заместителем директора школы № 21 района.

По данным администрации Фуркатского района, на снимке изображен водитель хякима Фуркатского района Ильхом Ахмаджанов, который является одним из учеников народного мастера Узбекистана Мухаммадали Юнусова.

в администрации Фуркатского района . Благодаря своему интересу к резьбе и столярному делу, когда он приехал в район, он воспользовался возможностью изучить национальное искусство резьбы по дереву на семейном предприятии «Уста Юсуфжон Наккош» и начал постигать секреты профессии еще будучи студентом.

своей трудовой деятельности работал учителем труда в школе, обучая учащихся столярному делу и резьбе по дереву. В настоящее время работает заместителем директора по духовно-просветительской работе в школе №21 района на ставке 0,75 . Много лет занимается практической резьбой, работая во

второй половине дня мастером-преподавателем на семейном предприятии «Уста Юсуфжон наккош». прикреплено 10 студентов.

Хокимият также попросил связаться со службой информации хокимията для уточнения вопроса, прежде чем распространять такие сообщения в социальных сетях. «Учитывая, что во вчерашнем визите помимо мастеров, работающих на предприятии, присутствовал ряд учащихся Школы ремесел, естественно, что среди них будет и Ильхом Ахмаджанов. Следует отметить, что многие из студентов, изучающих резьбу на предприятии Мухаммадали Юнусова, имеют другие профессии и рабочие места». В зависимости от спроса на рынке выращивают перец, болгарский перец, огурцы, зелень и другие бахчевые культуры.

При участии Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева в Фергане состоялось совещание по вопросам социально-экономического развития области.

Значительные результаты достигаются благодаря предприимчивости и трудолюбию ферганцев. В частности, за последний год создано более 10 тысяч малых предприятий. Экспорт вырос на 44 процента до 801 миллиона долларов.

Завод Quartz в Кувасое инвестировал 70 миллионов долларов в производство 22 миллионов квадратных метров строительного стекла в год. Предприятие Global Textile Infiniti в Коштепе активно реализует проект стоимостью 120 млн евро по производству готовых текстильных изделий. Завод будет запущен в четвертом квартале и создаст 3000 новых рабочих мест.

Искусство, литература и спорт играют важную роль в жизни молодежи. Глава нашего государства коснулся перспективных задач по развитию этих сфер.

- В следующем году мы широко отметим 580-летие со дня рождения нашего прадеда Алишера Навои. Важно систематически обучать нашу молодежь творчеству Навои. Поэтому необходимо создавать компактные образцы произведений Алишера Навои, понятные современной молодежи, и разрабатывать различные мобильные приложения и электронные приложения, - сказал Шавкат Мирзиёев.

Президент предложил построить в Ташкенте великолепную современную библиотеку.

- Этот Дворец просвещения будет оборудован на основе последних достижений науки. Это место, где собраны самые редкие, уникальные и бесценные произведения нашей страны и мира. Верю, что он станет местом истинного просвещения, символом нашей гордости и гордости за всех наших соотечественников, в первую очередь, за вас, наши дорогие дети, которые воспеют на весь мир богатое наследие и имена наших великих предков.

Это была хорошая новость в спортивной жизни нашей страны. Согласно решению Олимпийского совета Азии, Ташкент примет Азиатские юношеские игры 2025 года. В этом соревновании молодые люди из 45 стран азиатского континента будут соревноваться примерно в 20 видах спорта.

Я очень рад встретиться с вами сегодня на Молодежном форуме Узбекистана, который впервые проводится в нашей стране.

Искренне поздравляю наших активных и предприимчивых мальчишек и девчонок, молодежь нашей страны, собравшихся в этом великолепном зале, а также сидящих в студиях городов и районов, с сегодняшней конференцией.

Каждый раз, когда я встречаюсь с нашей молодежью, я черпаю силы от вашего энтузиазма, мое сердце поднимается, как гора. Я знаю, что каждый из вас горит желанием служить нашей дорогой Родине и народу. Я высоко ценю вас как величайшее богатство и бесценное сокровище Узбекистана.

Какие бы реформы мы ни проводили в нашей стране, мы рассчитываем в первую очередь на таких молодых людей, как вы, на вашу силу и решительность.

Как вы все знаете, сегодня мы поставили перед собой большие цели. Мы начали закладывать основы Третьего Возрождения на нашей Родине.

Важнейшими звеньями будущего Ренессанса мы считаем семью, дошкольное воспитание, школьное и высшее образование, а также научные и культурные учреждения. Поэтому мы последовательно проводим радикальные реформы в этих сферах.

Еще один важный вопрос, который всегда нас волнует, – это нравы, поведение, одним словом, мировоззрение нашей молодежи. Сегодня времена быстро меняются. Молодежь больше всего ощущает эти изменения. Пусть молодежь отвечает требованиям своего времени. Но при этом пусть не забывает своих. Пусть зов того, кто мы есть и что за поколение великих существ, всегда находит отклик в их сердцах и побуждает их оставаться верными себе. Как мы этого добиваемся? Воспитание, воспитание и только за счет воспитания.

воли и мужества, всестороннее развитие нашей дорогой Родины, продолжение добрых дел в память о предках, отдавших свои жизни за сегодняшние мирные и безмятежные дни, уважение к пожилым людям в наших рядах - высочайшее человечества является критерием и вечной ценностью, присущей нашим толерантным и благородным людям, живущим так, как будто мы нуждаемся в мире и благоденствии.

Обычно мы не видим богатых людей. Мы не учитываем того, что они работали день и ночь, день и ночь. Имейте в виду, лежание дома не даст никаких результатов

Президент Шавкат Мирзиёев осмотрел строящиеся многоэтажные жилые дома в Мустакилликском районе Ферганской области, сообщает пресс-служба главы государства.

В соответствии с постановлением Мирзиёева от 11 ноября 2016 года «О мерах по реализации программы строительства и реконструкции доступных многоквартирных домов в городах на 2017-2020 годы» в прошлом году в этом районе построено и сдано в эксплуатацию пять 7-этажных домов. В них есть все необходимые условия для проживания семьи. Квартиры оборудованы котлами отопления, в коридорах установлены современные лифты.

Сегодня в районе полным ходом идет строительство 10 домов, запланированных на этот год. В 2019 и 2020 годах здесь планируется построить еще 19 многоэтажных домов. Также планируется строительство общеобразовательной школы, детского сада, торгово-бытового обслуживания, многоэтажной автостоянки.

Здесь в первую очередь была дана информация о Генеральном плане города Ферганы. Состоялась презентация проектов развития городов Коканда и Маргилана, благоустройства сетей питьевого водоснабжения и канализации региона, системы отопления многоквартирных домов в городах.

Президент одобрил проекты и дал указания по качеству строительных работ, благоустройству городских территорий, возведению нового жилья на основе достижений мировой архитектуры.

Таким образом, завершился двухдневный визит Президента Шавката Мирзиёева в Фергану.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Тожиматович А.А., Сайдалиевич У.С., Исроил оглы А.Ж. Жизнь военно-педагогического факультета // Зиенский журнал социальных и гуманитарных наук. - 2022. - Т. 8. - С. 6 -9.

2. Тожиматович, Акбаров Анвар, Убайдуллаев Сайдакбар Сайдалиевич, Абдуганиев Джамхурбек Исроил оглы. «Жизнь военно-педагогического факультета». Zien Journal of Social Sciences and Humanities 8 (2022): 6–9.

3. Тожиматович, А.А., Сайдалиевич, США, и Исроил оглы, А.Дж. (2022). Жизнь факультета военного образования. Zien Journal of Social Sciences and Humanities, 8, 6-9.

Магистр экологии, [23.05.2022 6:54]

4. Ахмедова Д., Акрамов А. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ // Конференция. - 2021.

5. Ахмедова, Дилфуза и Адахамжон Акрамов. «ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ». Конференции. 2021.
6. Ахмедова Д. и Акрамов А. (2021, июль). ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ. В конференциях.
7. Экология Устоз, [23.05.2022 6:59]
8. Madina G., Adakhamjon A. Conservation of flora //Asian Journal of Multidimensional Research. – 2021. – Т. 10. – №. 11. – С. 195-198.
9. Madina, Gaybullaeva, and Akramov Adakhamjon. "Conservation of flora." Asian Journal of Multidimensional Research 10.11 (2021): 195-198.
10. Madina, G., & Adakhamjon, A. (2021). Conservation of flora. Asian Journal of Multidimensional Research, 10(11), 195-198.
11. Экология Устоз, [23.05.2022 6:59]
12. Ahmedova D., Akramov A. USE OF MODERN TECHNOLOGIES IN THE EDUCATION SYSTEM //Конференции. – 2021.
13. Ахмедова, Дилфуза и Адахамжон Акрамов. «ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ». Конференции. 2021.
14. Ахмедова Д. и Акрамов А. (2021, июль). ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ. В конференциях.

**O'SIB KELAYAOTGAN YOSH AVLODGA VATAN, VATANPARLIK
TUSHUNCHALARINI SINGDIRISH.**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6598354>

Ochilova Munajat Djo'raboyevna

Tillayeva Nafisa Rajabboy qizi

Sirdaryo viloyati Boyovut tumani

11- umumiy o'rta ta'lim maktabining

Boshlang'ich sinf o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'sib kelayotgan yosh avlodni yuksak yetuk va mard qilib tarbiyalash va ularga vatan va vatanparvarlik tushunchalarini singdirish haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: Vatan, yoshlar, O'zbekiston, ma'naviyat.

"Bizni hamisha o'ylantirib keladigan

yana bir muhim masala –

bu yoshlarimizning odob-axloqi, yurish-turishi,

bir so'z bilan aytganda, dunyoqarashi bilan bog'liq.

O'zbekiston Respublikasi prezidenti SH.M.MIRZIYOYEV

KIRISH

Vatanga muhabbat Hayotda har qaysi insonning ezgu orzu-umidlarj bo'ladi. Ayniqsa, ozod va obod Vatanda o'sib-ulg'ayayotgan, qalbi pok his-tuyg'ular bilan to'lgan yoshlarning orzulari bir olam. Ana shu orzularning eng ulug'i ota-onaga, el-yurtga beminnat xizmat qilish, ularning oldidagi farzandlik burchini sidqidildan ado etishdir. Bu orzuga erishish uchun inson bolalikdan boshlab o'z oldiga aniq maqsad qo'yib, zarur bilim, ko'nikma va hunarlarni egallashi, ham jismoniy, ham ma'naviy jihatdan sog'lom va baquvvat bo'lishi lozim. Chunki buyuk orzular buyuk intilish va harakat, katta kuch-quvvatni talab etadi. Ana shu g'oyat og'ir va murakkab yo'lda Vatanga muhabbat hissi barchamizga madad bo'ladi. Vatanga muhabbat eng ulug' tuyg'u. Shuning uchun ham birinchi prezidentimiz Islom Karimov bu tuyg'uning inson hayotidagi o'rni haqida alohida fikr yuritib, «Tarix haqiqati shuni ko'rsatadiki, tomirida milliy g'urur, Vatan ishq jo'sh urgan odamgina buyuk ishlarga qodir bo'ladi, deb ta'kidlaydi.

Yuksak ma'naviyatning yetakchi, asosiy tarkibiy qismlaridan biri bu – vatanparvarlikdir. Shu bois vatanparvarlik tushunchasiga turli tomondan yondashadilar va talqin qiladilar. Bizningcha, vatanparvarlik deganda, insonning o'z

ona yurtini qadrlab shu ona yurt uchun, uning qanday sohasi bo'lmasin o'z kuchi va g'ayratini ayamadan sarflashidir. Bu ta'rifda vatanparvarlikning barcha qirralari qamrab olinmasa ham, ammo vatanni qadrlash so'zining o'ziga keng ma'noda yondashilsa ta'rif to'g'ri tushuniladi.

Vatanparvarlik tushunchasini yanada kengroq tushunish uchun Furqat, Fitrat, Abdulla Qodiriy, Cho'lpon, Abdulla Avloniy, Usmon Nosir, Hamid Olimjon, G'afur G'ulom, Erkin Vohidov, Abdulla Oripov asarlarini mukammal o'rganish lozimdir. Vatanparvarlik insonning qon-qoniga singgan bo'lishi lozim. Shu o'rinda birinchi prezidentimiz I.A.Karimovning: "Yurtga, Vatanga muhabbat, insonparvarlik tuyg'ulari xalqimizning qon-qoniga singib ketgan azaliy xususiyatdir. Ana shu noyob azaliy fazilatlarni asrab-avaylash va yanada takomillashtirish farzandlarimizni ozod va demokratik O'zbekistonning munosib o'g'il-qizlari etib tarbiyalash masalasi ma'naviyat sohasidagi ishlarimizning asosiy yo'nalishini tashkil etmog'i kerak", -degan so'zlari o'rinlidir. Har bir insonning o'z vatani bo'lgandagina u haqiqiy vatanparvar bo'la oladi.

MAVZUNI O'RGANLIGANLIK DARAJASI:

Vatanparvarlik, o'zi tug'ilib o'sgan yurtini, yerini, elinie'zozlash, uning iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy, madaniy, ma'naviy taraqqiyoti haqida qayg'urish, g'amxo'rlik qilish, taraqqiyotga o'zining munosib hissasini qo'shish, o'z davlati, mamlakatining mustaqilligini saqlash uchun jon kuydirishi va kerak bo'lganda unga o'z hayotini bag'ishlashidir. Vatanparvarlik tuyg'usi nafaqat dunyoviy talimotda, balki dinimizda ham ulug'lanadi. Inson ega bo'lgan narsalar ichida eng bebahosi – dini va Vatanidir. Biror inson yo'qki, Vatanini ulug'lamasa. Chunki Vatan uning kindik qoni to'kilgan, go'daklik chog'i o'tgan, ilk qadamlarini qo'ygan, yoshlik, keksalik davrlarini surgan, xotiralari muhrlangan, ota-bobolarining yurti, farzandu nabiralari ulg'aygan zamindir! Mitti chumolini ko'ring, rizq talabida qancha joylarga boradi, tepalıklarga qiynalib chiqadi. Bu ham o'z iniga – Vataniga qaytadi. Ba'zi hayvonlar asl Vatanidan boshqa joyga ko'chirilsa nobud bo'lib qoladi. Ko'ryapsizmi, hamma hazrati insondan tortib mayda hasharotlargacha o'z Vatanini sevadilar. Demak, bu mavjudotlardagi Allohning odati, chiqargan qonuni! Uni inson fitratiga Alloh solib qo'ydi. Bo'lmasa harorati oltmishga yetadigan issiq joylarda yoki harorat noldan past bo'lgan shimoliy qutblarda yoxud o'rmonlarda, har kun hayot uchun xavfli yerlarda ularni yashashga nima majbur qiladi?! Ularni bunga undagan narsa faqatgina Vatanlariga bo'lgan muhabbatdir.

Insonning Vatani oldida bir necha haq va vazifalari bor. Ularning eng muhimlari uchta: o'z Vataniga chin muhabbat qo'yish; Vatanini obod etish. Bu haqda Alloh taolo shunday marhamat qiladi: "U sizlarni yerdan paydo qildi va unga sizni obodligi uchun qo'ydi" (Hud, 61). Vatanda fasod va buzg'unchilik ishlari bilan mashg'ul bo'lmaslik. Bu haqda Qur'oni karimda shunday marhamat qilinadi: "Va isloh qilingandan keyin yer yuzida fasod qilmang (A'rof,56). Hamasr olimlardan shayx Muhammad G'azzoliy

(rahmatullohi alayh) Vatan haqida oz va soz, zarhal harflar bilan yozib qo'yadigan juda go'zal ta'rif aytgan: "Bashariyat o'z yerini undagi narsalari bilan, garchi u hech kim yashamaydigan cho'l bo'lsa ham yaxshi ko'raveradi. Muhabbati yurakka singigan, inson unda bo'lganda xotirjam, yiroq ketganda talpinadigan, hujum qilinganda asraydigan, kamsitilganda g'azablanadigan makon Vatandir". O'qituvchilarning vazifasi yosh avlodlarga Vatanga muhabbat va hurmatni, uning tarixiy o'tmishi uchun o'tishdir. Bolalarning o'z mamlakatining munosib fuqarosi bo'lishiga yordam berish va uning an'analari va madaniy qadriyatlarini asrab-avaylash va rivojlantirishga intilish lozim. Ta'lim tizimida o'quvchilarning vatanparvarlik tarbiyasi juda muhimdir. Mutaxassislar fikricha, bolalar jamiyat, tevarak-atrof, borliq haqidagi ilk tasavvurlarni 3 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan davrda qabul qilar ekan. Asosiysi, aynan shu axborotlar butun umr xotirasida saqlanib qoladi.

XULOSA

Shu bois, yoshlarimizni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash uchun ta'lim va tarbiyani maktabgacha ta'lim muassasalaridan boshlash o'z samarasini beradi. Vatanparvarlikning rivojlanishi har qanday mamlakatning asosiy vazifasidir. Vatanparvar - bu davlatning taqdiri har doim birinchi bo'lib bo'lgan shaxs. Ammo bu munosabat faqatgina ishonchli shaxs tomonidan paydo bo'ladi: uning mamlakati qiyin paytda himoya qiladi, oilaga yordam beradi. Shuning uchun qashshoqlikda omon qolganlarning vatanparvari bo'lishga majbur bo'lmasligimiz kerak, odamlarning g'ururlanadigan biror narsasi bo'lishi va ayniqsa, ularning farovonligi, ularning orqa tomonlari, yutuqlari himoya qilinishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdullayeva M.N. Milliy g'oyaning ilmiy-salsafiy asoslari.
2. Davronov Z. Ilmiy [ijod metodologiyasi](#)
3. Karimov S. Mantiq (logika)
4. Ma'naviyat. Asosiy tushunchalar izohli lug'ati.
5. Nazarov Q. Aksiologiya.

ZAMONAVIY EKOLOGIK MUAMMOLAR

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6598367>

Irsaliyeva Feruza Abdulaxadovna

Sirdaryo viloyati Boyovut tumani

11-umumiy o'rta ta'lim maktabi

geografiya fani o'qituvchisi

To'liyev Bovojon Abduqayomovich

Sirdaryo viloyati Bayovut tumani

11-umumiy o'rta ta'lim maktabining

Tarbiya fani oqituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada hozirgi kundagi global muammolardan biri bo'lgan ekologiya va uni qanday qilib tozalash va ekologiya zarar yetkazuvchi omillarni bartaraf qilish haqida ilmiy o'rganishlar olib borilgan.*

Kalit so'zlar: *Ekologiya, inson, omillar, zavod va fabrikalar, tabiat.*

KIRISH

Hozirgi vaqtda inson faoliyati ta'sirida biosferaning o'zgarishi juda tezlik bilan borayapti. Inson Yer kurrasining qiyofasini o'zgartirishda katta geologik kuch sifatida vujudga kelganini V.I.Vernadskiy tomonidan ta'kidlab o'tilgan edi. Insonning tabiiy jarayonlardan noto'g'ri foydalanishi natijasida XX asrning o'rtalarida ekologik muammolar juda avj olib ketdi. Ekologik muammo deganda insonning tabiatga ko'rsatayotgan ta'siri bilan bog'liq holda tabiatning insonga aks ta'siri, ya'ni uning iqtisodiyotida, hayotda xo'jalik ahamiyatiga molik bo'lgan jarayonlar, tabiiy hodisalar bilan bog'liq bo'lgan har qanday hodisa tushuniladi. (iqlim o'zgarishi, hayvonlarning yalpi ko'chib ketishi) tabiatdagi muvozanatning buzilishi oqibatida turli miqyosdagi ekologik muammolar shakllanmoqda.

Ularni quyidagi guruhlariga ajratish mumkin.

1 Global (umumbashariy).

2 Regional (mintaqaviy).

3 Lokal (mahalliy).

Global ekologik muammolar dunyo bo'yicha kuzatiladigan tabiiy, tabiiy antropogen va sof antropogen ta'sirlar natijasida yuzaga kelib umumbashariyatga tegishlidir.

MAVZUNING DOLZARBLIGI

Ana shunday ekologik muammolarning ba'zilarini bilan tanishamiz: Atmosferaning dimiqish xodisasi. Keyingi yillarda atmosfera tarkibidagi S02 miqdori ortib

borayotganligi ma'lum bo'lib qoldi. Natijada Yer yuzasining harorati oxirgi 100 yil ichida 0,5-1,0 gradus ortdi. Iqlimning keng ko'lamda o'zgarishi atmosferaning sanoat chiqindilari va avtotrasnportlardan chiqayotgan gazlar bilan bog'liq. Yer yuzasining global isishi, ya'ni atmosferaning dimiqishi SO₂ ning havo tarkibida ortib ketishi, o'rmonlarning kesilishi, toshko'mir va benzin kabi yoqilg'ilarning yonishidan atmosferada to'planadigan SO₂ gazi tufaylidir. Ana shu zaylda ahvol o'zgarmasa XXI asrning o'rtalarida yer yuzasining harorati 1,5-4,5 gradusgacha ortishi mumkin. Natijada: Iqlimning o'zgarishi ayniqsa, cho'llanish jarayonining kuchayishi. Yog'ingarchilikning o'zgarishi, dengiz va okeanlar satxining ortishi, muzliklarning erishi va kamayishi hamda boshqa hodisalar kuzatiladi. Respublikamizdagi eng muhim ekologik muammolarni va ularni oldini olish chora-tadbirlarini sayyoramiz kelajagi, insoniyatning taqdiri hozirgi davrda ko'p jihatdan ekologik muammolar yechimiga bog'liq bolib qoldi. Ekologik muammo keyingi o'n yilliklar davomida yana keskinlashib ketdi. Havoning ifloslanishi, ichimlik suvning o'ta taqchilligi, ona zaminning zaharlanishi, ekish va hosil olish mumkin bo'lgan unumdor yerlarning, yer osti va yer usti boyliklarining, o'simliklarning va hayvonlar nodir turlarining kamayib borayotganligi hamda atmosfera haroratining sezilarli darajada oshib borayotganligidan insoniyat behad azob chekmoqda. XX asr tugab XXI asrning dastlabki kunlarida, asrlar tutash kelgan pallada butun insoniyat, mamlakatimiz aholisi juda katta ekologik xavfga duch keldi.

Hozir sayyoramizda quyidagi global ekologik muammolar o'z yechimini kutmoqda: Ekologik muammoni hal etish barcha xalqlarning manfaatlariga mosdir. Sivilizatsiyaning hozirgi kuni va kelajagi ko'p jihatdan ekologik muammoning hal qilinishiga bog'liqdir. O'zbekiston Respublikasi dunyodagi barcha mamlakatlar, jumladan Markaziy Osiyo mintaqasidagi davlatlar bilan hamkorlik va hamjihatlikda tabiatni, atrof muhitni himoya qilish, tabiiy zahiralardan oqilona foydalanish masalalariga katta e'tibor va ahamiyat berib kelinmoqda. Buning natijasi o'laroq, atrof-muhitni muhofaza qilishni ta'minlashga qaratilgan qonun hujjatlari Respublikamizda ko'plab qabul qilingi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 50-moddasida belgilab qo'yilganidek "Fuqarolar atrof, tabiiy muhitga ehtiyotkorona munosabatda bo'lishga majburlar".

Insoniyatning kelajakdagi taqdiri hozirgi davrda mavjud ekologik muammolarni qanday hal qilishga, ekologik muammolardan aholini, tabiatni qanday muhofaza qilishga bog'liq bo'lib qoldi. Bunday deyilishida juda katta ma'no, tarixiy zaruriyat, ob'yektiv ehtiyoj bor. Chunki ekologik muammo zamirida alohida xalqlar millatlar va mintaqalarnigina emas balki butun insoniyatning kelajak taqdiri yotibdi. Asosiy muammolar bu sayyoramizning o'z-o'zini tozalash va ta'mirlash funktsiyalari bilan inson faoliyati chiqindilariga dosh bera olish qobiliyatidir. Biosfera inqirozga yuz

tutmoqda. O'zining hayotiy faoliyati natijasida insoniyatning o'zini o'zi yo'q qilish xavfi juda katta.

Shunday qilib, sodir bo'lishi mumkin bo'lgan ekologik falokatlarini oldini olish uchun aholini sonini o'sishini ongli ravishda to'xtatish, tabiiy resurslardan foydalanishni keskin kamaytirish (tejash), sanoat ishlab chiqarishini o'sishini to'xtatish, tashqi muhitni ifloslanishini oldini olish bo'yicha keskin choralarini ko'rish, oziq-ovqat mahsulotlarini ko'paytirish tadbirlarini ko'rish va hokazolar. Hisob-kitoblar shuni ko'rsatadiki, XXI asrda iqtisodiy sharoit me'yorida bo'lishi uchun yuqorida keltirilgan tadbirlar zudlik bilan amalga oshirilishi kerak, aks holda kech bo'lib, muammolar chuqurlashadi. Yuqorida keltirgan falokatlar tez sodir bo'lishi mumkin.

XULOSA

Asrlar tutash kelgan pallada butun insoniyat, mamlakatimiz aholisi katta ekologik xavfga duch keldik. Buni sezmaslik, qo'l qovushtirib o'tirish o'z o'zini o'limga mahkum etish bilan barobardir. Asrlar tutash kelgan pallada butun insoniyat, mamlakatimiz aholisi katta ekologik xavfga duch keldik. Buni sezmaslik, qo'l qovushtirib o'tirish o'z o'zini o'limga mahkum etish bilan barobardir

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekistonning o'simliklar dunyosi. Toshkent, O'qituvchi, 1997 y.
2. Yoziyev L. H. Botanika. Qarshi, 2003 y.
3. Sahobiddinov S. S. O'simliklar sistematikasi. T., 1976 y.
4. To'xtaev A., Hamidov A. Ekologiya asoslari va tabiatni muhofaza qilish. T., 1994 y
5. Ergashev A., Ergashev T. Ekologiya, biosfera va tabiatni muhofaza qilish. T., 2005 y.
6. Hamdamov I. H., Abilova S. A. Tabiiy fanlar konsepsiyasi. T., 2007 y.
7. Haydarov Q., Nishonov S. Tabiatshunoslik asoslari va bolalarni atrof-tabiat bilan tanishtirish. T. 1992 y.

ESTABLISHMENT OF A DUAL SYSTEM OF TEACHING IN PROFESSIONAL EDUCATION OF UZBEKISTAN.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6598565>

Khasanov Ravshan

Student of Bukhara Regional Law College

Abstract: *by the Cabinet of Ministers dated 29.03.2021 "Organization of dual education in the vocational education system on measures Resolution No. 163 was adopted.*

Glossary: *normative, dual education, professional, competence*

The draft resolution of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan "On the establishment of a dual system of training in vocational education of the Republic of Uzbekistan" was discussed on the portal of discussion of normative legal acts.

The document approves the Regulation on the procedure for organizing a dual system of training in vocational education of the Republic of Uzbekistan.

It should be noted that the theoretical, educational and practical part of the dual education program in a professional educational institution, the practical part related to the production of skills and competencies in the enterprise (organization).

According to the project, dual education will be established by the Ministry of Higher and Secondary Special Education of the Republic of Uzbekistan on the proposal of the Council of Ministers of the Republic of Karakalpakstan, regional and Tashkent city khokimiyats, ministries and departments.

According to the document, Dual education graduates can pursue future employment at their own discretion. In this case, the company (organization) is not obliged to hire graduates.

In accordance with the Law of the Republic of Uzbekistan "On Education", as well as in order to create opportunities to support the interest of young people in the acquisition of professions and specialties, dual education will be organized in the vocational education system from 2021/2022.

The document approved the Regulation on the organization of dual education in the system of vocational education, which provides for the following:

- organization and stages of dual education;
- the order of the educational process and internships in dual education;
- Defining the duties, rights and responsibilities of dual education participants.

The Council of Ministers of the Republic of Karakalpakstan, regional and Tashkent city khokimiyats, interested ministries and departments have been assigned the following tasks:

- By March 1, regularly study the need for mid-level staff in the relevant professions and specialties in the economy, to establish a system of dual education and identify appropriate measures to ensure the employment of graduates;
- Submit proposals to the Ministry of Higher and Secondary Special Education on organizations where dual education will be organized by April 1.

The Ministry of Higher and Secondary Special Education, as well as agencies with a system of vocational education, have been instructed to:

- Ensuring that students participate in the learning process in vocational education institutions at least two days a week and spend the rest of the working day with practical training in relevant organizations;
- Systematic control over the organization of the dual education process in vocational education institutions;
- Organize a systematic study of international best practices in improving dual education and strengthening methodological support.

Educational institutions enter into contracts with organizations that need staff. There is also a contract between the organization and the students, which provides the student with a specific job.

The tasks of the organization of dual education are:

- Linking the educational process of educational institutions with the production conditions in the enterprise (organization);
- Organize the practical part of education related to production in enterprises (organizations) and the theoretical and practical part of education in educational institutions by turning students into participants in labor activities;
- increase the investment attractiveness of the regions and improve the training of mid-level personnel, taking into account the real needs of the economy;
- Development of formats and models of cooperation between enterprises (organizations) and educational institutions;
- Competence building through the implementation of training programs in conjunction with work activities;
- Improving training programs based on the requirements of employers and their technological innovations;
- funding for training and education programs;
- Improving the forms and methods of sectoral cooperation between enterprises (organizations) and educational institutions;
- further expansion of the participation of enterprises (organizations) in the assessment of graduates;

- Meet the needs of people of different ages to acquire skills in relevant professions (specialties).

Implementing dual education involves the following key steps:

- Identification of enterprises (organizations) for dual education on the basis of proposals of the Council of Ministers of the Republic of Karakalpakstan, regional and Tashkent city khokimiyats, ministries and departments;

- Concluding a contract between the enterprise (organization) and the educational institution and the enterprise (organization) and the student;

- Identify the need for mid-level staff;

- Career guidance;

- Development and updating of educational programs;

- Organize a dual training process, taking into account the demand and supply of personnel in the labor market;

- Evaluation of personnel trained on the basis of dual education programs.

REFERENCES :

- 1) <http://Norma.uz>
- 2) <http://abt.uz>
- 3) <http://Riwiev.uz>

GOAL-ORIENTED TEACHING ENGLISH TO REFUGEES AND IMMIGRANTS

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6598584>

Gulnoza Akhmadova

Teacher at Navoi state pedagogical institute

Abstract: *English is one of international languages and it is impossible not to speak it for immigrants who moved to another country, especially, in the European Union. This presentation focuses on the educational issues connected with teaching English to refugees and immigrants, namely, how to determine their needs, adapt lessons to learners' needs, motivate them for better learning, what aspect of language should be given more emphasis on, i.e. what language structures are the most important to learn? In this presentation we are going to find out basic formula for teaching survival or everyday English to the target group of learners.*

Key words: survival language, alienation, marginalization, refugee, migrant, bilingual, andragogy, lifelong learning, target group.

Introduction

According to Wikipedia “European refugee crisis began in 2015, when a rising number of refugees and migrants made the journey to the European Union to seek asylum, travelling across the Mediterranean Sea or through Southeast Europe”.

Eurostat says, “EU member states received over 1.2 million first time asylum applications in 2015, a number more than double that of the previous year”.

At the end of 2014 the total number of forcibly placed people reached 60 million, the highest level since World War II.

All this turmoil resulted in a vast population in Europe who do not know the area language and cannot integrate into society. Inability to speak at least English in a foreign country deprives a person of social integration, self-actualisation and job opportunities. Majority of young adults who fled into Europe have a university degree and are quite fluent in English. So, as the target group for learning English in this area mostly fall children and adults. Children from vulnerable groups have English as a compulsory subject at school as their peers, therefore, I will try to investigate adults' goal-oriented learning English. In this presentation they will be referred to as 'learners'.

Goal Oriented Teaching Methodology

“In Goal Oriented Teaching, we can divide goals into Major and Minor. The Major Goal is the acquisition of English as a Second Language. The Minor Goal supports the Major Goal by employing various lessons that have fixed objectives. For example, minor

goals can focus on prepositions, articles, tenses, mood and aspect, and brevity, and other grammatical issues". (Agarwal, C., 2013, 40) The minor goals lead the learners to the major goal. Since the presentation is on adult learning let us define it scientifically. A study about adult learning is called andragogy which originated in 1950s. It is said in the *Handbook for Adult Teaching Staff (2014)*: "Andragogy assumes in adult learning the following: 1) Adults need to know why they need to learn something; 2) Adults need to learn experientially; 3) Adults approach learning as problem-solving; and 4) Adults learn best when the topic is of immediate value." That means that instruction for adults needs to focus more on the process and less on the content being taught. Techniques such as case studies, role-playing, simulations, and self-evaluation are of most help. Educators adopt a role of facilitator or resource rather than lecturer or evaluator (Kolb, 1984).

As an adult who belongs to a vulnerable social group starts a learning programme, s/he may face the following emotions:

- Fear of criticism by the rest of the group
- Anxiety and depression
- Alienation and marginalization
- Negative self-image, low self-esteem, feelings of obsolescence
- Passive or even aggressive attitude
- Discouragement

On the contrary, an adult learner may have positive feelings as well such as hope for the prospects education has to offer, optimism and high self-esteem if the mentor is supportive, has respect for their individuality and believes in their abilities (Athanasios et al, 2014, 27). These internal and external barriers may influence the learners' decision to go on with the programme or leave it. Therefore, teachers as facilitators and mentors should focus their attention not only on educational objectives, but on their learners' psychological state and behavioural patterns as well.

Rogers and Horrocks (2010, 108) claim: "... within any group of adult learners, there will be a wide variety of needs, and within each participant there will be a different mixture of needs. This mixture will be constantly changing as the learning proceeds and as the individual's life situation changes. This is why predetermined and uniform learning outcomes can never be achieved in adult learning programmes. Each adult learner will take away from any learning situation what they require; learning is unique to each learner and uncertain". As a technique to improve English course design for adult refugees and immigrants I suggest educators to conduct needs analysis where there will be illustrated students' needs, background and motivation. This way the content of the course may be adapted to the learner expectations. The English programme being a part of the so-called lifelong learning and learners' personal development will lead to their social inclusion, social integrity and economic and cultural enhancement. (Kokkos, 2011). The term of lifelong learning is defined by European Commission

(2001) as “all learning activity undertaken throughout life, with the aim of improving knowledge, skills and competence, within a personal, civic, social, and/or employment-related perspective” (Planning Bureau, 2007, 2). It is any adult’s undeniable right and cannot be neglected.

As a difference between andragogy and pedagogy Knowles (1980, 44) states that “adults are goal oriented”. Therefore, the course taught to the target group of adults should be purposeful, straight to the point and resourceful. Kokkos states (2005), emphasis should be given to skills that learners can implement to real-life situations and not to abstract concepts, because adults are more problem-centered than content-centered.

1. A Sample Three-month Survival English Course for Targeted Learners

A sample course for teaching basic survival English to adults is supposed to take three months and it is going to help the learners to become a part of the society they are living in: make phone calls, appointments, go shopping, use services, etc.

The lessons will be three times a week with at least one day interval. The purpose of lessons and skills gained will be interchangeable, i.e. if one lesson focuses on grammar, reading and writing, the next one will concentrate on listening and speaking. Here’s an example of one-month learning organization:

Lesson #	Topic	Skills	Tasks	Phrases
1	Introducing yourself	Speaking, Listening	Self-introduction	Let me introduce myself. My name is ...
2	Jobs	Reading, Writing	Reading a sample CV, writing one’s own	I work as a ..., I am looking for a job as a ...
3	Likes, dislikes	Speaking, Listening	Speaking about your likes and dislikes.	I like I don’t like ... I love/ hate ...
4	At the doctor’s	Reading, Speaking, Listening	Reading a dialogue between a patient and a doctor, making their own.	I have a problem in ... I need to see ...
5	Going shopping	Reading, Speaking, Listening	Reading a dialogue between a customer and a salesperson, making their own	How much is ...here can I find... Can you show me ...
6	At the chemist	Speaking,	Listening to	I need medicine for ...

		Listening	dialogu and making their own	Do you have any ...
7	Writing emails	Reading, Writing	Reading a sample email and writing their own	Basic structure of informal and formal email
8	Making appointments	Speaking, Listening	Listening to a phone call where a speaking is making an appointment, making their own.	Can we meet on ... Is it possible to meet ... I am free on ...
9	Writing letters	Reading, Writing	Reading a sample formal letter to the landlord and making their own	I am writing you because ... Can we negotiate the matter of ...
10	Buying groceries	Speaking, Listening	Listening to the dialogue and making their own	Can I have some ... I need some ... I cannot find ...
11	Map reading	Reading, Speaking	Looking at reading a map, asking and giving directions	How can I get to ... Where is ... Turn/go ...
12	At local school	Speaking, Listening	Listening to the dialogue between a parent and a teacher and making their own	Can we talk about my child's ... Does he/she have any problems in ...

Conclusion

Since adult teaching should be goal-oriented and straightforward, while helping adult immigrants to become an integral part of the society they are living in, the lessons should be organized thoroughly, have a clear objective and a vivid learning outcome, even though each learner takes from the lesson what they need. Nowadays people are encouraged to help refugees by different means such as donations or volunteering. For volunteering as an English trainer special qualifications or skills are not required, just being a language bearer is enough. Thus, anyone who has an

opportunity whether a teacher of English or not can make a difference in this world and help refugees and immigrants to overcome language and social barriers, occupy their own place in the society and, finally, find their home.

BIBLIOGRAPHY:

1. Agarwal, Ch. (2013) *Goal Oriented Teaching Methodology*. International journal on English Language and Literature, Volume 2, Issue 1.
2. Athanassiou, A., Dr. Baldoukas, A., Dr. Panaoura, R. (2014) *Handbook for Adult Teaching Staff: Basic Teaching Principles for Adults who Belong to Vulnerable Social Groups*, Nicosia: Frederick University Publication.
3. Kokkos, A. (2005) *Adult learning. Investigating the domain*. Athens: Metaixmio.
4. Knowles, M.S. (1980) *The modern practice of adult education: Andragogy versus Pedagogy*. New York: Association Press.
5. Kolb, D. (1984) *Experiential Learning. Practice Hall. Englewood Cliffs. New Jersey*.
6. Rogers, A. & Horrocks, N. (2010) *Teaching adults*. McGraw-Hill International.

SALAT BARGINI GIDROPONIKADA YETISHTIRISH VA QADOQLASH

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6598596>

Sharipova Maftuna Yunusbek qizi

Urganch Davlat Universiteti Bioinjeneriya

va oziq-ovqat xavfsizligi fakulteti

Annotatsiya : *Salat bargi, vitaminlar, tarkibi, foydalilik xususiyatlari, iste'mol qilinishi, o'ziga xos xususiyatlari.*

Kalit so'zlari : *bargi, poyasi, vitaminlari, foydasi, tarkibi, ekilishi, chidamliligi, sabzavotlar..*

Abstract: *Lettuce leaves, vitamins, composition, useful properties, consumption, specific properties.*

Keywords : *leaves, stems, vitamins, benefits, composition, planting, hardiness, vegetables.*

Реферат: *Листья салата, витамины, состав, полезные свойства, потребление, специфические свойства.*

Ключевые слова: *листья, стебли, витамины, польза, состав, посадка, зимостойкость, овощи.*

Salat, salat latuk (*Lactuca sativa* L.) — murakkabguldoshlar oilasiga mansub bir yillik o'simliklar turi, sabzavot ekini, 5 xili: barg S, uziladigan S, boshli S, romen yoki rim Sti va sarsabil S. Bor. Jahondagi barcha dehqonchilik mintaqalarida ekiladi. Yosh barglari, poyasi, boshchasi iste'mol qilinadi. Bargi vitaminlar (V, S, RR), karotin, kaliy, fosfor, temir tuzlariga boy. Ildizi o'q ildiz. Avval to'pbarg, gul, so'ng 60—120 sm uzunlikda sershox gulpoya hosil qiladi. Gullari ikki jinsli, mayda, sariq, ro'vaksimon to'pgulga yig'ilgan, o'zidan changlanadi. Sovuqqa chidamli, yorug'sevor, suvga talabchan. Salat bargi tarkibidagi vitaminlar majmuasi tufayli uni eng foydali sabzavotlardan biri deb atash mumkin. Sabzavotlar orasida tarkibida eng yuqori darajada kaltsiy hamda ismaloqdan keyin minerallar mavjud. Noyob tarkibi: minimal kaloriya va maksimal qiymatlar salat – bu past kalorili mahsulot (100 g tarkibida faqat 16 kkal mavjud), unga quyidagilar kiradi: vitamin C, PP, E, B1, B2, B6, B9, K, H, kolin, beta- karotin, kaliy, magniy, xlor, kaltsiy, oltingugurt, fosfor, rux, selen, temir, uglevodlar, kul, shakar, azotli moddalar, yog'lar, suv, kraxmal, oqsillar, xun tolasi. B guruhining vitaminlari.

Ahamiyati. Salat ko'p miqdorda organik kislotalarni ayniqsa olma, limon hamda aromatik moddalarni mavjudligi ishtahani yaxshilashga va ovqatni singdirilishiga imkon beradi. Uning tarkibida fitonsidlar, antibakterial xususiyatiga ega bo'lgan

moddalar bo'lib, ular oshqozon ichak yo'llarini zararsizlantirishda, organizmni yuqumli (infeksion) kasalliklarga chidamliligini oshirishda muhim ahamiyatga ega.

Ekish uchun tavsiya etiladigan navlar. Salat bargni Krupnok-achanniy, Ko'k-shox va Ayzberg kabi navlari ekiladi.

Yangi hosil qilingan marul urug'lari, boshqa ko'plab o'simliklar singari, harakatsizdir. Salat urug'larida bir yillik saqlashdan keyin uyqusizlik yo'qoladi, lekin hatto eski urug'lar ham 24 ° C dan yuqori muhit haroratida uyqu holatiga qaytishi mumkin. Urug'larning heterojen o'sishi yoki to'liq unib chiqmasligining eng ko'p uchraydigan sababi yuqori haroratdir. Havoning va substratning harorati 23

° C ga yetishi bilanoq, ishlov berilmagan urug'larning unib chiqishi pasayadi. Davolanmagan urug'lar iliq, nam sharoitda saqlanganida hayotiyiligini osonlikcha yo'qotadi. Eng yaxshi urug'lanish 20 ° C va undan past atrof-muhit haroratida erishiladi. Issiq davrlarda ishlov berilgan urug'lardan foydalanish afzalroqdir, chunki davolash urug'lar unib chiqadigan harorat oraliq'ini kengaytiradi. Biroq, eslash kerak Urug'lar ochiq qopda saqlansa va havodagi suvni o'zlashtira olsa, o'z hayotiyiligini yo'qotadi. Urug'larni paketni ochgandan so'ng darhol ekish kerak. Nihol paytida muammolarning yana bir sababi substratning notekis namlanishi bo'lishi mumkin, bu ayniqsa kasetlarda ekish paytida keng tarqalgan. Unutmangki, marul urug'lari unib chiqishi uchun yorug'likka muhtoj, shuning uchun ular ekishdan keyin substrat bilan sepilmaydi yoki ular juda nozik bir qatlam bilan sepiladi. Maxsus qoplama bilan qoplangan urug'larga yorug'lik ham kiradi, chunki qoplama uchun ishlatiladigan material ozgina namlikni yutgandan keyin bo'linadi. Nihol paytida muammolarning yana bir sababi substratning notekis namlanishi bo'lishi mumkin, bu ayniqsa kasetlarda ekish paytida keng tarqalgan. Unutmangki, marul urug'lari unib chiqishi uchun yorug'likka muhtoj, shuning uchun ular ekishdan keyin substrat bilan sepilmaydi yoki ular juda nozik bir qatlam bilan sepiladi. Maxsus qoplama bilan qoplangan urug'larga yorug'lik ham kiradi, chunki qoplama uchun ishlatiladigan material ozgina namlikni yutgandan keyin bo'linadi. Nihol paytida muammolarning yana bir sababi substratning notekis namlanishi bo'lishi mumkin, bu ayniqsa kasetlarda ekish paytida keng tarqalgan. Unutmangki, marul urug'lari unib chiqishi uchun yorug'likka muhtoj, shuning uchun ular ekishdan keyin substrat bilan sepilmaydi yoki ular juda nozik bir qatlam bilan sepiladi. Maxsus qoplama bilan qoplangan urug'larga yorug'lik ham kiradi, chunki qoplama uchun ishlatiladigan material ozgina namlikni yutgandan keyin bo'linadi.

Gidroponikaning òsish jadvallari:Havo harorati kechasi 16°, kunduzi 18-20°. Yozda kun davomida havo harorati ko'tarilishi mumkin, ammo salatingiz yaxshi xususiyatlarini saqlab qolishini istasangiz, u 25 ° C dan yuqori bo'lmasligi kerak. Oqim gidroponikasining marul liniyasida marul qishda taxminan 3 hafta turadi, keyin esa muddat kamayadi. Yozda marul soyaga muhtoj. Shamollatish haroratni pasaytirish

uchun eng ko'p ishlatiladigan va samarali vositalardan biridir. CO₂ dan foydalanish o'simliklarning rivojlanishini tezlashtiradi va boshning massasini oshiradi, lekin ba'zida marul ekinlari uchun iqtisodiy jihatdan foydali emas. Bundan tashqari, salat uchun CO₂ tarkibida aralashmalar bo'lmasligi kerak. Shuning uchun CO₂ni boyitish asosan faol shamollatish yordamida sodir bo'ladi.

Qadoqlash. Past haroratda saqlash vaqtida qadoqlash usullarining barg salatlarining sifat ko'rsatkichlariga ta'siri o'rganildi. Beshta tijorat qadoqlash turidan foydalangan holda: teshilmagan PP (polipropilen) plyonkali paketlar, PP plyonkali rulon, teshilgan PP plyonkali paketlar, PET (polietilentereftalat) tovoqlar va mikro-teshilgan LDPE plyonkali sumkalar, rangi o'zgarishi, nafas olish tezligi va vazn yo'qotish. Bargli salatlar tekshirildi. Teshilmagan PP plyonkali qoplarga qadoqlash saqlash vaqtida rang o'zgarishini va vazn yo'qotishini minimallashtirdi. Beshta qadoqlash varianti orasida teshilgan bo'lmagan PP plyonkali qoplarga qadoqlangan bargli marullar yaxshi tashqi ko'rinishga ega bo'lib, ichki bozorda eng katta savdo salohiyatini taklif qildi. Biroq, turli yo'llar bilan qadoqlangan marullarning nafas olish tezligida aniq farqlar yo'q edi. PET patnis barg salatlarini jismoniy shikastlanishdan juda yaxshi himoya qildi. Natijalar marullarning sotilishi qo'llaniladigan qadoqlash usullariga bevosita ta'sir qilishi mumkinligini ko'rsatadi va optimal qadoqlash teshilmagan PP plyonkali paketlar bo'lishi mumkin; Bular past haroratda saqlash vaqtida marullarni yangi saqlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Sheraliyev A.Sh., Umumiy va qishloq xo'jalik fitopatologiyasi, (Darslik). Talqin" nashryoti. Toshkent, 2004.
2. Xolmurodov E.A. va boshqalar. Qishlok xo'jalik fitopatologiyasi.(Darslik) "Navro'z" nashryoti. - Toshkent, 2014.
3. Sattarova R.K., Xolmurodov E.A., Xakimova N.T.,Allayarov A.N. Umumiy fitopatologiya. (Darslik) "Navro'z" nashryoti. -Toshkent, 2017.
4. George N.Agrios. plant pathology. Elsevier Academic press, Florida, 2004.qo'shimcha adabiyotlar:
5. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. Toshkent, "O'zbekiston" NMIU, 2017. – 56 b.
6. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash yurt taraqqiyoti va xalk farovonligining garovi. "O'zbekiston" NMIU,2017.- 47.

7. Mirziyoyev Sh.M. Buyo'q kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. "O'zbekiston" NMIU, 2017. – 485 b.

8. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik-xar bir raxbar

faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. "O'zbekiston" NMIU, 2017. – 103 b.

RELYATSION MODEL ASOSIDA KONTRAKT TO'LOV HISOBINI YURITISH VA NAZORAT QILISH TIZIMINING MA'LUMOTLAR BAZASINI YARATISH.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6598624>

Mengliyev Umarali O'tkir o'gli

O'zbekiston milliy unversiteti magistranti

Annotatsiya. *Ushbu maqolada relyatsion model asosida kontrakt to'lov hisobini yuritish va nazorat qilish tizimining ma'lumotlar bazasini yaratish haqidagi masalalar yoritilib unga oid formulalar keltirilgan. Relyatsion model haqida qisqacha ma'lumot va uning tarifi haqidagi ma'lumotlar ham ta'kidlab o'tilgan.*

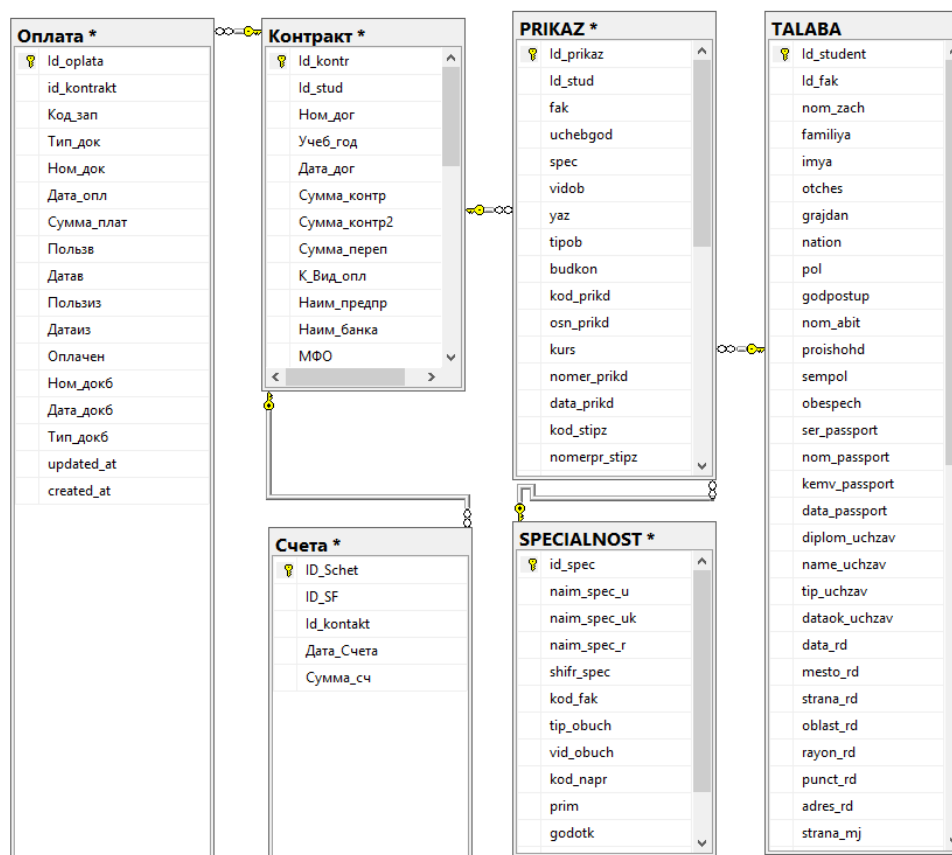
Kalit so'zlar: *relyatsion model, to'lov shartnomasi, CONTRACT-S onlayn tizimi*

Relyatsion model (inglizcha relation – munosabat) o'tgan asrning 70-yillari boshida Amerika olimi E.F.Kodd tomonidan yaratilgan. Modelning soddaligi va egiluvchanligi ma'lumotlar bazalari tuzuvchilarini e'tiborini o'ziga tortdi. 80-yillarga kelib keng taraqqiy eta boshladi va relyatsion MBBTlar sanoat standarti darajasiga ko'tarildi. [1, b.83]

Bugungi kun sharoitida masofaviy hujjat topshirish masofaviy o'qish yoki umumiy qilib aytganda, masofadan turib xizmatlarni joriy qilish muhim sanaladi. «CONTRACT-S» onlayn tizimi ham masofaviy ishlash uchun mo'ljalangan dasturlar sirasiga kiradi. «CONTRACT-S» onlayn tizimining asosiy qismlaridan bo'lgan to'lov hisobini yuritish va nazorat qilish ma'lumotlar bazasini to'g'ri tashkil qilish va jadvallar o'rtasida to'g'ri munosabatlarni shakllantirish muhim sanaladi.

Kontrakt to'lovlarini hisobini yuritish va nazorat qilish «CONTRACT-S» onlayn tizimining ma'lumotlar bazasi bir nechta jadvallardan tashkil topgan. Quyida asosiy jadvallar guruhini keltirib o'tilgan.

- **Kontrakt to'lovlari:** *contract, payment_view,*
- **To'lov tizimini boshqarish:** *payment, payment_type, document_type*
- **Talabalar bilan ishlash:** *students, faculty, command, directions, education_form, education_language, command_type ...*
- **Foydalanuvchilar:** *users, password_resets*

1.1-rasm. Kontrakt to'lovlarini hisobini yuritish «CONTRACT-S» onlayn tizmining ma'lumotlar bazasining asosiy bog'lanishlari

1.1-rasimda kontrakt to'lovlarini hisobini yuritish va nazorat qilish «CONTRACT-S» onlayn tizmining ma'lumotlar bazasining asosiy bog'lanishlari keltirib o'tilgan. Bundan tshaqri yana ko'plab jadvalar bor bo'lib, ular assosiy jdavdlarga bog'lanadi, ular quyida alohida alohida tanishib chiqamiz.

Dastur jadvallari $\{R_1, R_2, \dots, R_n\}$ ko'rinishida belgilangan. Har bir munosabatlar kamida bitta kortej (satr) va atribut (ustun)lardan iborat. Ular quyidagicha tasvirlangan: X_i - atributlar to'plami, $r_1[x_i]$ - X_i atributga mos keluvchi R_i munosabatning kortejlari. Relyasion algebradagi unar amallaridan biri bo'lgan proyeksiyalash quyidagicha tasvirlangan:

$$R_1[X_i] = \{ r_1[x_i] \mid r_1 \in R_1 \} \quad i=1, \dots, n \quad (1.1)$$

(1.1) formulalar asosida munosabatlarni yaratish orqali relyatsion hisoblashlarni bajarish imkoni yaratiladi:

SPECIALNOST - R_1 oliy ta'limdagi yo'nalishlar haqidagi ma'lumotlarni ro'yxatga olishga xizmat qiladi:

$$R_1[x_1, \dots, x_{13}] = \{ r_1[x_1], \dots, r_1[x_{13}] \mid r_1 \in R_1 \} \quad (1.2)$$

bu yerda, $r_1[x_1]$ - yo'nalish kodi, $r_1[x_6]$ - fakultet kodi va uning qiymati $r_2[x_1]$ dan olinadi, $r_1[x_1], \dots, r_1[x_{13}]$ - qolgan qo'shimcha ma'lumotlar.

FAKULTETI - R_2 oliy ta'limdagi fakultetlar haqidagi ma'lumotlarni ro'yxatga olishga xizmat qiladi:

$$R_2[x_1, \dots, x_{12}] = \{r_1[x_1], \dots, r_1[x_{12}] \mid r_2 \in R_2\} \quad (1.3)$$

bu yerda, $r_2[x_1]$ – fakultet kodi va bu o'zaro tashqi jadvalar bilan bo'g'lanadigan asosiy atribut, $r_2[x_2], \dots, r_2[x_{12}]$ – qolgan qo'shimcha ma'lumotlar.

TALABA - R_3 munosabati talabalar haqidagi ma'lumotlarini ro'yxatga olishga xizmat qiladi:

$$R_3[x_1, \dots, x_{50}] = \{r_3[x_1], \dots, r_3[x_{50}] \mid r_3 \in R_3\} \quad (1.4)$$

bu yerda, $r_3[x_1]$ – talaba kodi, $r_3[x_2]$ – fakultet kodi va va uning qiymati $r_2[x_1]$ dan olinadi, $r_3[x_2], \dots, r_3[x_{50}]$ – qolgan qo'shimcha ma'lumotlar.

PRIKAZ - R_4 munosabati talabalar o'qishga qabul qilinganlik to'g'risidagi ma'lumotlarini ro'yxatga olishga xizmat qiladi:

$$R_4[x_1, \dots, x_{32}] = \{r_4[x_1], \dots, r_4[x_{32}] \mid r_4 \in R_4\} \quad (1.5)$$

bu yerda, $r_4[x_1]$ – buyruq kodi, $r_4[x_2]$ – ta'lim yo'nalishi kodi va uning qiymati $r_1[x_1]$ dan olinadi, $r_4[x_3]$ – fakultet kodi va va uning qiymati $r_2[x_1]$ dan olinadi, $r_4[x_4], \dots, r_4[x_{32}]$ – qolgan qo'shimcha ma'lumotlar.

KONTRAKT - R_5 munosabati talabalarining to'lov kontrakti haqidagi ma'lumotlarini ro'yxatga olishga xizmat qiladi:

$$R_5[x_1, \dots, x_{29}] = \{r_5[x_1], \dots, r_5[x_{29}] \mid r_5 \in R_5\} \quad (1.6)$$

bu yerda, $r_5[x_1]$ – kontrakt kodi, $r_5[x_2]$ – talaba kodi va uning qiymatini $r_3[x_1]$ dan oladi, $r_5[x_3], \dots, r_5[x_{29}]$ – qo'shimcha ma'lumotlar.

OPLATA - R_6 munosabati to'lov shartnomasi asosida to'langan kontraktlar haqidagi ma'lumotlarini ro'yxatga olishga xizmat qiladi:

$$R_6[x_1, \dots, x_{15}] = \{r_6[x_1], \dots, r_6[x_{15}] \mid r_6 \in R_6\} \quad (1.7)$$

bu yerda, $r_6[x_1]$ – hisob kodi, $r_6[x_2]$ – kontrakt kodi va uning qiymatini $r_5[x_1]$ dan oladi, $r_6[x_3], \dots, r_6[x_{15}]$ – qo'shimcha ma'lumotlar.

To'lov shartnomasi hisobini yuritish va nazorat qilish tizimining ma'lumotlar bazasini tashkil etishda normallashtirish qoidalariga amal qilgan holda tizimning ma'lumotlar bazasini yaratiladi. Birinchi o'rinda tizimning ma'lumotlar bazasini tashkil etuvchi jadvalar yaratiladi hamda ushbu jadvalar o'rtasida o'zaro bog'lanishlar amalga oshiriladi. «CONTRACT-S» onlayn tizimining hisobini yuritish va nazorat qilish ma'lumotlar bazasi: *TALABA, FAKULTETI, Kontrakt, Оплата, SPECIALNOST, MRZP, Han_C_K, НАПРАВЛЕНИЯ* kabi assosiy jadvalardan tashkil topgan. Yuqrida keltirilgan jadvalardan tashqari yan bir qancha qo'shimcha ma'lumotlarni saqlab turuvchi jadvalar mavjud. 1.1-rasmda jadvalar o'rtasidagi bog'lanishlar ko'rsatilgan.

Нап_С_К - R_7 munosabati to'lov shartnomasi asosida to'langan to'lovlarini ro'yxatga olishga xizmat qiladi:

$$R_7[x_1, \dots, x_9] = \{r_7[x_1], \dots, r_7[x_9] \mid r_7 \in R_7\} \quad (1.8)$$

bu yerda, $r_7[x_1]$ – to'lov qilingan shartnoma kodi, $r_7[x_2]$ – o'quv yili, $r_7[x_3]$ – yo'nalish kodi va uning qiymati $r_8[x_1]$ dan oladi, $r_7[x_9]$ – to'lov summasi kodi va uning qiymati $r_9[x_1]$ dan oladi, $r_7[x_4], \dots, r_7[x_8]$ – qo'shimcha ma'lumotlar.

НАПРАВЛЕНИЯ - R_8 munosabati ta'lim yo'nalishlarini ro'yxatga olishga xizmat qildi:

$$R_8[x_1, \dots, x_3] = \{r_8[x_1], \dots, r_8[x_3] \mid r_8 \in R_8\} \quad (1.9)$$

bu yerda, $r_8[x_1]$ – ta'lim yo'nalishi kodi, $r_8[x_2]$ – ta'lim yo'nalishi to'liq nomi, $r_8[x_3]$ – ta'lim yo'nalishi qisqartirilgan nomi.

MRZP - R_9 munosabati to'lov shartnomasi asosida to'langan to'lovlarini ro'yxatga olishga xizmat qiladi:

$$R_9[x_1, \dots, x_6] = \{r_9[x_1], \dots, r_9[x_6] \mid r_9 \in R_9\} \quad (1.10)$$

bu yerda, $r_9[x_1]$ – to'lov summasi kodi, $r_9[x_2]$ – o'quv jarayonining birinchi yarim yiligidagi stipendiya miqdori, $r_9[x_3]$ – o'quv jarayonining ikkinchi yarim yiligidagi stipendiya miqdori, $r_9[x_4]$ – o'quv jarayonining birinchi yarim yiligidagi bazaviy hisoblash miqdori, $r_9[x_5]$ – o'quv jarayonining ikkinchi yarim yiligidagi bazaviy hisoblash miqdori, $r_9[x_6]$ – o'quv yili.

ЧЕТА - R_{10} munosabati to'lov shartnomasi asosida to'langan to'lovlarini xisobotlarini talabalar shartnomani shakilantirishga xizmat qiladi.

$$R_{10}[x_1, \dots, x_5] = \{r_{10}[x_1], \dots, r_{10}[x_5] \mid r_{10} \in R_{10}\} \quad (1.11)$$

bu yerda, $r_{10}[x_1]$ – to'lov xisoboti kodi, $r_{10}[x_3]$ – to'lov kontrakti kodi va uning qiymatini $r_5[x_1]$ dan oladi, $r_{10}[x_4]$ – to'lov xisoboti sanasi, $r_{10}[x_5]$ – to'lov xisoboti summasi (miqdori) va qo'shimcha ma'lumotlar.

Xulosa qilib aytganda, raqamli iqtisodiyot va elektron hukumatning rivojlanish holatini reyting baholash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari ko'rilyotgan bir davrda relyatsion model asosida to'lov hisobini yuritish va nazorat qilish tizimining ma'lumotlar bazasini yaratish haqidagi masalalar yoritish va uni yanada rivojlantirish muhim hisolanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. R.X.Alimov "AXBOROT TIZIMLARI" o'quv qo'llanma Toshkent-2013. – 228 b.
2. R.X.Alimov "MA'LUMOTLAR BANKI VA BAZALARI" o'quv qo'llanma Toshkent-2011. – 173 b.
3. www.lex.uz – Ўзбекистон қонун ҳужжатлари сайти.
4. <https://ru.wikipedia.org/>
5. <https://www.google.com/>

**TARBIYACHILARNING KREATIV (IJODIY) FAOLIYATINI TASHKIL ETISH
PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6598646>

Qurbonova Muxayyo Oltiboyevna

SamDU O'zbekiston – Finlandiya Pedagogika instituti

Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi

(maktabgacha ta'lim)yo'nalishi 1-bosqich magistranti.

Safarov Mansur Norboy o'g'li

Maktabgacha ta'lim yo'nalishi 1-bosqich talabasi.

Annotatsiya: *Mazkur maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyachilarining ijodiy faoliyatni tashkil etishga tayyorlashda yuzaga keluvchi qiyinchilik va muammolar, pedagog shaxsining o'ziga xosliklari bilan bog'liqlikda duch keladigan qiyinchiliklar, ularning faoliyatida yuzaga keladigan qiyinchiliklarni bartaraf etish strategiyalari haqida so'z yuritilgan.*

Kalit so'zlar: *ijod, ijodkorlik, ijodiy, reproduktiv faoliyat, kasbiy faoliyat, kasbiy rivojlanish.*

Аннотация: *В данной статье рассматриваются трудности и проблемы, с которыми сталкиваются воспитатели дошкольных учреждений при подготовке к творческой деятельности, трудности, с которыми они сталкиваются в связи с личностью воспитателя, и стратегии преодоления трудностей, с которыми они сталкиваются в своей работе.*

Ключевые слова: *творчество, креативность, творчество, репродуктивная деятельность, профессиональная деятельность, профессиональное развитие.*

Annotation: *This article discusses the difficulties and challenges faced by preschool educators in preparing for creative activities, the challenges they face in relation to the personality of the educator, and strategies for overcoming the challenges they face in their work.*

Keywords: *creativity, creativity, creative, reproductive activity, professional activity, professional development.*

Har bir mamlakatning iqtisodiy qudrati, ijtimoiy-ma'naviy hayot darajasining yuksalishi ta'lim tizimining raqobatbardoshligi, ilm-fan taraqqiyoti bilan belgilanadi. Shu bois, O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi ta'lim sohasini tubdan takomillashtirish, ta'lim sifatini oshirish, intellektual salohiyatli, jismoniy barkamol avlodni shakllantirish,

iqtisodiyotning turli sohalari uchun malakali mutaxassislarni tayyorlash ustuvor vazifalar sifatida belgilangan bo'lib, pirovardida bugungi davr talabiga javob bera oladigan ta'lim tizimni yaratish ko'zda tutildi.

Maktabgacha ta'lim tashkiloti pedagog xodimlaridan keng bilimdonlik, puxta amaliy tayyorgarlik, yuksak pedagogik mahorat, kompetentlik va ijodkorlik talab etiladi. Maktabgacha ta'lim jarayonida insonparvarlik omilini ta'minlaydigan ustozlarning shaxsiy sifatlariga quyidagilar kiradi: talabchanlik, haqqoniylik, halollik, mehribonlik, xushmomalalik, kreativlik. Ushbu sifatlar pedagogning ta'lim-tarbiya oluvchilar uchun ahamiyatini belgilashi kerak. Zero, shaxsiy sifatlar ta'lim va tarbiyalash mahoratiga ta'sir ko'rsatadi.

Maktabgacha ta'lim tizimida ta'lim sifati – tarbiyachi va xodimlarning kasbiy rivojlanishi tavsifi bo'lib, zamonaviy bosqichida iqtisodiy taraqqiyot talablariga mos kasbiy faoliyatni muvaffaqiyatli yurituvchi mutaxassis qobiliyati va ish faoliyati bilan belgilanishi e'tirof etiladi. O'zbekistonda maktabgacha ta'lim tizimini tubdan isloh qilishda ta'lim jarayonning barcha shakllarini eng qulay va samarali holatda tashkil etish, ularni shaxs kamoloti maqsadlari tomon yo'naltirish, tarbiyalanuvchilarda dunyoqarash, qobiliyatni shakllantirish va ularda jamiyat uchun zarur bo'lgan faoliyatga moyillik uyg'otishdir. Tarbiyachining ko'p qirrali faoliyati va uning qobiliyati, ijodkor va fidoiy bo'lishi hamda shogirdlarni barkamol insonlar qilib tarbiyalash masalasi davlat siyosati darajasidagi dolzarb masalalardan biridir. Pedagogik mahoratga ega bo'lgan pedagog tarbiyadagi qiyinchiliklarni yengishga qodir bo'lgan nufuzli rahbar, o'sib kelayotgan yosh avlodning ma'naviy dunyosini tushuna oladigan, ularning tuyg'ularini his qila oladigan, ichki dunyosi nozik bo'lgan bola shaxsiga mohirlik bilan avaylab yondashadigan, donolik va ijodiy dadillik, ilmiy tahlil, xayol va fantaziya, chuqur ilmiy tafakkurga ega bo'lgan shaxslardir.

Hozirgi vaqtda maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachilarida kreativ(ijodiy) faolligini rivojlantirish ta'lim tizimining dolzarb vazifasidir. Bizning vaqt - o'zgarishlar davri. Endi bizga nostandart qarorlar qabul qila oladigan, ijodiy fikrlay oladigan mutaxassislar zarur. Afsuski, zamonaviy maktabgacha talim hali ham bilimlarni o'zlashtirishga ijodiy bo'lmagan yondashuvni ehtiyoj sezmoqda. Yangi narsalarni o'rganish, inson o'z ongini shakllantiradi va ong tashqi dunyoni maqsadli aks ettirish, harakatlarning dastlabki aqliy qurilishi va ularning natijalarini oldindan ko'rish, shaxs tomonidan uning voqelik bilan munosabatlarini to'g'ri tartibga solish va nazorat qilishdir. So'nggi yillarda pedagogika fani ta'lim maqsadi sifatida shaxsga nisbatan kamida ikkita vazifani qo'ydi:

- 1) ijodkor shaxsni tarbiyalash;
- 2) unda o'z hayotining dizaynerini, alohida tarixiy ijod sub'ektini tarbiyalash.

Maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachilarining kreativ(ijodiy) faoliyatini tashkil etish haqida so'z ketganda, ijodkorlikning o'zi nima ekanligini aniqlash, so'ng ijodiy

faoliyatni tashkillashtirish mezonini tanlash maqsadga muvofiq. "Ijodkorlik" tushunchasi ko'pgina fanlarning tahliliy asosi sanaladi. Uning ma'nolarini aniqlashda ushbu qobiliyatning serqirra ekanligi muhim o'rin tutadi. Tushuncha o'zida "ijodiy munosabat", "ijodiy faoliyat", "ijodiy mehnat", "ijodkor shaxs", "ijodiy o'ziga xoslik" kabi ma'nolarni mujassam etadi. XIX asr oxirida ko'pgina faylasuflar tomonidan ijodkorlik tushunchasiga oid qarashlar ilgari surilgan bo'lib, har birida o'ziga xos individuallik va tafakkurning turfaligi sezilib turadi. Binobarin, ijodkorlik "ijtimoiy ahamiyatga ega yangi moddiy va ma'naviy qadriyatlarni yaratuvchi inson faoliyatidir" "Ijodkorlik – bu qarama-qarshiliklarni bartaraf qilishga yo'naltirilgan inson faoliyati ko'rinishlaridan biri bo'lib, uning uchun ob'ektiv (ijtimoiy, axloqiy) va sub'ektiv shaxsiy shart-sharoit (bilim, ko'nikma, ijodiy qobiliyat) kabilar zarur, uning natijasi yangilik va taraqqiyparvarlik kasb etadi. Insoniyat ijodiyotning sub'ekti sifatida o'zini anglashi ijodkorlik muammosi va tushunchalarini ko'rib chiqishning yangi yo'nalishlarini belgiladi. Ijodiy pedagogik faoliyatning keyingi mohiyatli tavsifi uchun "kreativlik" – ijodkorlik tushunchasiga murojaat qilish zarur, bu esa ko'rib chiqilayotgan kategoriyaning markaziy havolasi sanaladi. Kreativlik nazariyasini ishlab chiquvchilardan biri Ye.P.Torrens bo'lib, u kreativlikni muammolarga, bilimning yetishmasligi, ularning hamohang emasligi, nomuvofiqligiga nisbatan ta'sirchanlikning paydo bo'lish jarayoni sifatida belgilaydi; Dj.Gilford o'zining modeli asosida kreativlikning to'rt omilini ajratib ko'rsatadi: o'ziga xoslik, semantik moslashuvchanlik, obrazli moslashuvchanlik va semantik o'z-o'zidan yuzaga keladigan moslashuvchanlik tarbiyachilarning ijodiy faoliyatini tashkil etishga doir metodik ta'minotning yetarli emasligi; – ta'lim jarayonida muataxassisilarni ijodiy faoliyatga yo'naltirish bilan bir qatorda kommunikativ kompetentligini rivojlantirish hamda sohaga oid yangiliklarni o'zlashtirishga qaratilgan seminar-trening va master klasslarni o'tkazishga ahamiyat berilmayotganligi; – ijodkorlikka oid topshiriq va mashqlarni bajarishda axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish, elektron ta'lim resurslarini yaratish bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirishga e'tibor qaratilmayotganligi va h.k. Tarbiyachilarning ijodiy faoliyatida yuzaga keluvchi qiyinchilik va muammolarning ob'ektiv shart-sharoitlariga quyidagilarni kiritish mumkin: a) yetarli metodik ta'minotga ega bo'lmaslik; b) faoliyatini baholashdagi yuzakilik; d) ikkinchi darajali vazifalarga jalb etilishi.

Quyidagilar tarbiyachi pedagog shaxsining o'ziga xosliklari bilan bog'liqlikda yuzaga keladigan qiyinchiliklar qatorini tashkil qiladi:

– pedagogik faoliyatni amalga oshirishda ichki kuch va imkoniyatlarning yetarli emasligi;

– faoliyatini sohadagi islohotlarga uzviylik holda o'zgartirishga imkon bermaydigan o'z-o'zini yo'naltirish mexanizmining buzilishi;

– salbiy psixologik holatlar (ishonchsizlik, asabiylik, qo‘rquv, o‘z faoliyatidan qoniqmaslik va boshqalar).

Maktabgacha ta‘lim tashkiloti tarbiyachilarining faoliyatida yuzaga keladigan qiyinchiliklarni bartaraf etish quyidagi strategiyalarga asoslanishni talab etadi: 1) kasbiy rivojlanish (konstruktiv strategiya); 2) psixologik muhofaza (himoya strategiyasi); 3) kasbiy deformatsiya (destruktiv strategiya). Mahoratli pedagoglar uchun qiyinchiliklar innovatsiya to‘siqlarini yengib o‘tish bilan chambarchas bog‘liq. Pedagogik faoliyatda duch kelinadigan to‘siqlar ko‘pincha pedagog faoliyatini chegaralab qo‘yish ko‘rinishida namoyon bo‘ladi.

Tarbiyachi shaxsida ijodiy faollik ko‘nikmasining orttirilib borilishi ular tomonidan amalga oshiriladigan faoliyat turlarida aks etadi. Ijodiy fikrlash ijodiy faoliyatga yo‘naltiruvchi bosh mezondir. Talabalarda ijodiy fikrlashni rivojlantirishning asosiy komponentlarini tadqiq qilgan G.Ergashevaning qayd etishicha, “jamoadagi ma‘naviy psixologik iqlim ijodiy muhit yaratishga yo‘naltirilgan bo‘lishi, ijodga salbiy ta‘sir ko‘rsatadigan omillarni baratarf etishi lozim. Qulay psixologik muhit quyidagilar bilan tavsiflanadi: barcha talabalarda ijodiy jarayonning ortishi, stereotiplarning erkinligi, muhokamalarning noqulay bo‘lmasligi, tashabbusi va mustaqilligi, ijodiy kasbiy faoliyatga qiziqish va tayyorligi”. Albatta, bu jihatlarga e‘tibor qaratishda talabalardagi yaqqol ko‘zga tashlanadigan xususiyatlarga asoslanish, individual imkoniyatlarini ko‘zda tutish va rag‘batlantirish zarur. Bizningcha, jamoaviy ijodiy faoliyatni tashkil etishga tayyorlashda talabalar o‘rtasida sog‘lom raqobat muhitini yaratish, musobaqalashish, kuch sinashish imkoniyatini berish ularda ijodiy g‘oyalarni qo‘llab-quvvatlashga motivatsiya uyg‘otadi. Ijodkorlik natijasi faqat qandaydir mahsulotni yaratishda emas, balki ijodkor sub‘ektining o‘zini rivojlantirishida, ya‘ni insoniyat faoliyati shakllarida amalga oshiriladigan taraqqiyotida namoyon bo‘ladi. Fikrimizcha, tarbiyachining kreativligining asosi bo‘lib kasbiga nisbatan qiziqishi, mahoratini ifodalovchi ichki motivatsiyasi, iroda sohasining rivojlanganligi va tubdan o‘zgargan faoliyatga intilishi hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abduqodirov A.A., Pardaev A.X. Masofali o‘qitish nazariyasi va amaliyoti. Monografiya. – T.: Fan, 2009.

2. Mirziyoyev Sh. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat‘iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz (1-jild). – T.: “O‘zbekiston” NMIU, 2017.

3. Filosofskiy slovar [Tekst]/ pod red. I.T.Frolova. – 6-ye izd., pererab. i dop. – M.: Politizdat, 1991.

4. Педагогика: педагогические теории, системы, технологии [Текст]: учеб. для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений / С.А.Смирнов, И.Б.Котова,

Е.П.Шиянов [и др.]; под ред. С.А.Смирнова. – 4-е изд., испр. – М.: Изд. центр «Академия», 2000.

5. Загвязинский, В.И. Педагогическое творчество учителя [Текст]: пособие для студ. высш. учеб. заведений / В.И.Загвязинский. – М.: Педагогика, 1987.

6. Amirova G. Bolalar ijodiy qobiliyatini rivojlantirishning optimal yo'llari // Uzluksiz ta'lim. – T., 2015. – № 5. 8. Ergasheva G. Talabalarda ijodiy fikrlashni rivojlantirishning asosiy komponentlari // Xalq ta'limi. – T.: 2017.

ОСНОВНЫЕ ФИЗИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ ЭНЕРГОВЫДЕЛЕНИЯ В РЕАКТОРАХ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6598661>

**Хикматов Илхом Ихтиярович
Авезов Исмоил Ёшузоқ ўғли**

Аннотация: В результате данной работы получается: математическая модель объекта управления; математическая модель исполнительного механизма и алгоритм работы регулятора; моделирование системы управления перепада давления, где объект управления реализован на ПК в программе MWBridge в виде разностных уравнений, а система управления построена в среде программирования АлгоБУ.

Ключевые слова: ВВЭР-1000, АСУТП, КД, Тепловые контур, АЭС, Функциональная схема, Первичный контур, Вторичный контур.

На атомных электростанциях генерируемое тепло используется в результате деления атомов, обычно тяжелых элементов, таких как уран и плутоний, затем тепло передается теплоносителю (обычно вода) которая транспортируется в парогенератор, где образуется пар второго контура для турбинной системы.

Чтобы освободить и распорядиться энергией атома, необходимо разделить ядро, для этого должна произойти столкновение между ядром урана и нейтроном с определенной скоростью, этот процесс вызывает деление ядра, производя следующие физические феномены.

- производство продуктов деления, генерация новых атомных ядер, с меньшей массой;

- появление двух или трех новых нейтронов, которые будут сталкиваться с другими ядрами урана, производят новые события деления, вызывая так называемую цепную реакцию;

- высвобождение энергии, большая ее часть, в виде тепла.

Сумма масс продуктов деления меньше массы ядра до деления. Остальная часть массы была преобразована в энергию, согласно выражению уравнения Альберта Эйнштейна

$$E = mc^2$$

Энергетическая эквивалентность угля и урана.

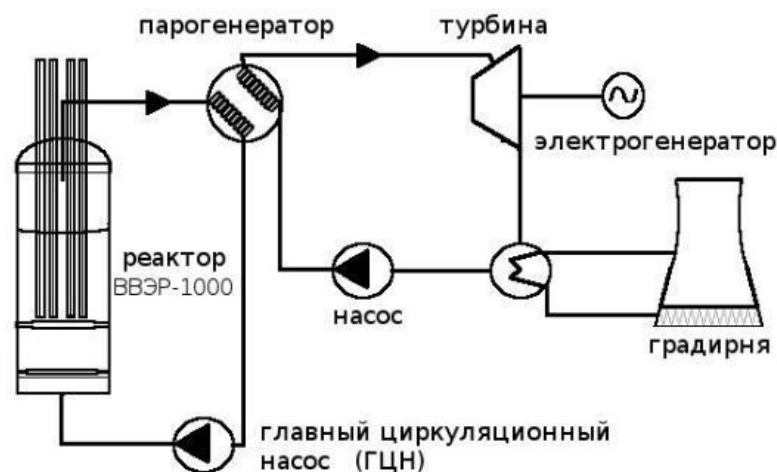
Тепловые контуры на АЭС

Обычно на атомных электростанциях, есть два-три полностью дифференцированных контура.

Первичный контур. Этот полностью замкнутый контур, содержит основные элементы атомных электростанций, реактор с его топливными элементами и управляющими стержнями, парогенераторы, главный циркуляционный насос и другие, которые зависят от типа реактора.

Вторичный контур. В этом замкнутом контуре находятся турбины, которые вращают электрический генератор.

Вода во вторичном контуре поступает в парогенератор, где она нагревается и испаряется, не вступая в контакт с водой в первичном контуре. Генерируемый пар направляется в турбины, где тепловая энергия пара преобразуется в механическую энергию, затем пар направляется в конденсатор, где он охлаждается и конденсируется для возврата парогенератора, начиная цикл снова.

Функциональная схема наиболее важных блоков в технологических контурах АЭС.

Третичный контур. Этот открытый контур, вода выбирается из источника (море, река, водохранилище и т.д.) перекачивается в конденсатор для охлаждения пара после прохождения через турбину и возвращается в исходный источник или в атмосферу (в виде водяного пара, если используются градирни).

Независимо от характеристик ядерных установок одним из наиболее важных компонентов — это компенсатор объёма, экономическая стоимость которого составляет значительную долю от общей стоимости ядерной установки. Функция компенсатор объёма заключается управлять давлением в активной зоне.

Система КД предназначена для:

- ограничения давления в первом контуре, вызываемого изменением температурного режима во время работы РУ;
- защиты первого контура от повышения давления;
- создания давления в первом контуре при расхолаживании.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. I.I.Nikmatov. O'zbekiston Elektroenergetikasining Rivojlanishi.//Involta Scientific Journal (2022) tom 1. №6 С.10-17.
2. I.I.Nikmatov. ЭЛЕКТРОПРОВОДНОСТЬ АЛЮМИНИЕВЫХ СПЛАВОВ, В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ФЛЮЕНСА БЫСТРЫХ НЕЙТРОНОВ.//Журнал Физико-математические науки. (2020) tom 1. №4 С.56-63
3. I.Nikmatov ИССЛЕДОВАНИЕ МОДЕЛИ НОВОГО ПЛАСТИНЧАТОГО ТЕПЛОДЕЛЯЮЩЕГО ЭЛЕМЕНТА.//Журнал Физико-математические науки (2020) tom 1. №4 С.66-73

QURILISH MATERIALLARI VA ULARNING KLASSIFIKATSIYASI.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6598695>

Hakimov O.Sh *t,f,d.,*

Odiljonov J.R. *mag*

(Toshkent arxitektura qurilish institute)

Annotatsiya. *Ushbu maqolada qurilish materiallari va ularning klassifikatsiyasi ularga qo'yiladigan talablar haqida so'z boragan. Bu maqolada qonun va qonun osti hujjat talablaridab to'liq foydalanilgan.*

Аннотация. *В данной статье посвящена строительным материалам и требованиям их классификации. В данной статье в полной мере использованы требования закона и подзаконных актов.*

Abstract. *This article discusses building materials and their classification requirements. This article makes full use of the requirements of the law and by-laws.*

Kirish qismi Bugungi kunda respublikamizda qurilish materiallarining turlari va xilma-xilligi juda katta. Shuningdek ularga bo'lgan talab ham juda yuqori. Qurilish materiallarining xilma-xilligi qurilish muhandisi yoki quruvchidan qurilish materiallari klassifikatsiyasini hamda ularning ishlab chiqarish texnologiyalarni va xossalarini bilishni talab etadi.

Qurilish materiallari kelib chiqishiga ko'ra ikki guruhga ajratiladi:

1) Tabiiy - bu materiallar original tuzilishi va kimyoviy tarkibini o'zgartirmasdan oddiy ishlov berish orqali tabiiy xom ashyolardan olinadi.

2) Sun'iy - inson tomonidan sintezlanadigan, tabiiy turdagi qurilish materiallariga bizning muhitimizda, qurilishda odatda faqat qo'shimcha ishlov berish talab etiladigan materiallar.

Ishlatilish maqsadiga ko'ra esa quyidagi guruhlarga bo'linadi:

Konstruksion materiallar - qurilish inshootlarida yuklarni qabul qilib oladigan va uzatadigan materiallar;

Teploizolatsion materiallar - uning asosiy maqsadi bino strukturasi orqali issiqlik uzatishni minimallashtirish va shuning uchun minimal energiya sarfi bilan xonada zarur issiqlik sharoitlarini ta'minlash;

Akustik materiallar - (tovushni yutuvchi va ovozga chidamli materiallar) - xonada shovqin darajasini pasaytirish;

Gidroizolatsion va tomyopma materiallari - Obyektni yoki binoni suv sizib o'tishidan himoyalovchi materiallar shuningdek binolarning tom qismini yopishda va tomdagi suvlarni tarqatishda ishlatiladigan materiallar;

Germetizatsiyalovchi materiallar – yig'ma konstruksiyalardagi tirqishlarni yamash uchun; pardoovlovchi materiallar – qurilish konstruksiyalarida dekorativ sifatlarini yaxshilash uchun, hamda konstruksiya, issiqlik izolyatsiya va boshqa materiallarni tashqi ta'sirlardan himoya qilish uchun;

Maxsus qurilish materiallari maxsus inshootlarni qurishda qo'llaniladigan (masalan o'tga chidamli yoki ishqorga, kislotaga chidamli).

Hozirgi kunda qurilish sohasi jadallik bn rivojlanib borayotgan bir paytda zamonaviy qurilish materiallari ishlatilish sohalari, funksional vazifalari, fizik-mexanik xossalariga ko'ra quyidagi 3 guruhga bo'lib ham o'rganish mumkin:

Birinchi guruhga taxta, temir beton plitalar kabi bevosita bino va uning elementlarini tashkil qiluvchi qurilish materiallari kiradi.

Ikkinchi - qoplama materiallari. Bino yoki binoning estetik qiyofasiga ega bo'lish va uni eng qulay holga keltirish uchun tashqi bezak uchun ishlatiladigan hamma narsa. Bunday qurilish materiallari orasida fasad qoplama plitkalar, keramik plitkalar, granit plitkalar, devor qog'ozi, kompozit paneli va boshqalar mavjud.

Uchinchi tur qurilish materiallarini belgilangan joylarda qoplovchi qorishma va aralashmalardan iborat.

Qurilish materiallari va buyumlarining xossalarini tabiatan 3 ta asosiy guruhga bo'lish mumkin –**fizik, mehanik, va kimyoviy**.

Issiqlik, olov, elektr toki, tovush to'lqini, muzlashga va nurlanishga doir xossalari, shuningdek bir qancha zararli muhit ta'sirida, ya'ni suv va muzlashning bir vaqtdagi ta'siri natijasida ashyolarning **fizik xossalari** o'zgaradi.

Materiallarning **mexanik xossalari** deganda, tashqi kuch ta'sirida ularning egilishiga, siqilishga bo'lgan qarshiligini tushunish lozim. Bunga mustahkamligi (siqilishga, cho'zilishga, egilishga, ishqalanishga, zarbga, buralishga va h.k.), shuningdek qattiqligi, egiluvchanligi, deformatsiyalanishi, mo'rtligi, yumshoqligi, oquvchanligi, siljishi, kirishishi va h.k. lar kiradi.

Materialga kimyoviy zararli muhit ta'siriga qarshilik ko'rsatishi uning **kimyoviy xossalarini** ifodalaydi. Masalan, materiallarning tuz, kislotaga, ishqor va ularning eritmaları ta'siriga chidamliligi va h.k. Bulardan tashqari qurilish materiallarining biologik xossalari, ularning zamburug'lar, mikroorganizmlar, qurt-qumrsqa va qo'ng'izlar ta'siriga chidamliligini ifodalaydi.

Qurilish materiallarining fizik xossalari.

Zichligi. Material zichligi uning tabiiy holatidagi hajm birliklari nisbati, uning o'rtacha zichligini (ρ), g'ovaklarsiz hajmi hisoblansa uning haqiqiy zichligini ifodalaydi:

Go'vakligi. Materialdagi mayda bo'shliqlar **g'ovaklar** deb ataladi. G'ovaklar havo, gaz yoki suv bilan to'yingan bo'ladi. Materialdagi g'ovaklar hajmi, uning to'la hajmiga bo'lgan nisbati, uning g'ovakliligini (F yoki ρ %) ifodalaydi. **(1.1 - jadval)**

Bino va inshootlarda ko'tarib turuvchi barcha konstruksiyalarning zararli muhitda chidamlilik muddati ulardan foydalanish davriga teng bo'lishi kerak. Ashyolarni zararli muhitda chidamlilik ko'rsatkichi **chidamlilik koeffitsienti** - K_{ch} orqali ifodalanadi:

$$K_{ch} = R_z / R_m$$

Bunda, R_z - namuna zararli muhitda n kun saqlangandan keyingi mustahkamligi; R_m - tabiiy sharoitda n kundan keying mustahkamligi.

Agar $K_{ch} < 0.8$ dan kam bo'lsa, material shu zararli muhitga chidamsiz bo'ladi va bunday ashyo ishlatishga tavsiya etilmaydi. Qurilish konstruksiyalari ularga qo'yiladigan funksional, texnik, iqtisodiy, estetik va boshqa talablarni hisobga olgan holda loyihalanadi.

Qurilish materiallari qurilishning asosini tashkil qiladi. Qurilishning qanchalik sifatli va tejamkorligi qurilish materiallari qanchalik sifatli bo'lsa qurilishning sifati ham yuqori darajada bolish extimoli yuqori. Qurilish materiallarining sifatini aniqlab berivchi ko'plab standartlar mavjud bo'lib bu standartlar qurilish materiallarining turli hil hususiyatlarini aniqlab berishga qaratilgan bo'ladi.

Bu standart namunalari quydagi ko'rinishlarda bo'ladi:

O'z DSt 881-98 «Qurilish materiallari. Nisbiy namligini aniqlash usuli.»

O'z DSt 3255:2017 «G'isht va Keramik toshlar»

ГОСТ 8736-93 «Песок для строительных работ»

ГОСТ 13996-93 «Плитки керамические фасадные и ковры из них»

ГОСТ 26302-93 «Стекло (методы определения коэффициентов направленного пропускания и отражения света»

ГОСТ 27180-2001 «Плитки керамические»

ГОСТ 30515-97 «Цементы»

ГОСТ 31189-2003 «Смеси сухие строительные»

ГОСТ 51694-2000 (ISO 2802-97) «Материалы лакокрасочные определение толщины покрытия»

Bu standart namunalari qurilish materiallarining umumiy talablarini belgilaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Qonuni — **Standartlashtirish to'g'risida** - 28.12.1993 yildagi 1006-XII-son

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni—"O'zbekiston Respublikasi Qurilish tarmog'ini modernizatsiya qilish, jadal va innovatsion rivojlantirishning 2021 — 2025-yillarga mo'ljallangan strategiyasini tasdiqlash to'g'risida" gi **20 yil 13 martdagi PF-5963**-sonli Farmoni

3. Turgunbayev U.J., Karabayev A.M. “Metrologiya, standartlashtirish va sifat nazorati” Toshkent – 2012

4. O‘zbekistonda qurilish materiallarini ishlab chiqarish sanoatining hozirgi xolati va uni rivojlantirish omillari.” NURIMBETOV R.I., TASHMUHAMMEDOVA K.S., TAQI.

5. www.standart.uz

6. www.uztest.uz

7. www.ms.uz

8. www.akredit.uz

ПОНЯТИЕ САТИРЫ В РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ XX ВЕКА

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6598712>

Халимова Нафосат Давронбек кизи

*магистрант 1 курса направления «Литературоведение:
русская литература» Узбекского государственного
университета мировых языков*

Аннотация: Данная статья посвящена изучению этапов развития сатиры в русской литературе XX века. Рассмотрена деятельность сатирических изданий, проанализированы творческие пути писателей-сатириков и объекты их сатирических произведений.

Ключевые слова: русская литература, сатира, сатирическое произведение, осмеяние, юмор, смех.

THE CONCEPT OF SATIRE IN RUSSIAN LITERATURE OF THE 20th CENTURY

Khalimova Nafosat Davronbek kizi

*1st year master's student of the direction "Literary criticism:
Russian literature" of the Uzbekistan State
World Languages University*

Annotation: This article is devoted to the study of the stages of the development of satire in the Russian literature of the XX century. The activity of satirical publications is considered, the creative ways of satirical writers and the objects of their satirical works are analyzed.

Keywords: Russian literature, satire, satirical work, ridicule, humor, laughter.

XX ASR RUS ADABIYOTIDA SATIRA TUSHUNCHASI

Xalimova Nafosat Davronbek qizi

*O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti «Adabiyotshunoslik:
rus adabiyoti» yo'nalishi
1-bosqich magistranti*

Annotatsiya: Ushbu maqola XX asr rus adabiyotida satiraning rivojlanish bosqichlarini o'rganishga bag'ishlangan. Satirik nashrlar faoliyati ko'rib chiqilgan, satirik yozuvchilarning ijodiy yo'llari va ularning satirik asarlari obyektlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: *rus adabiyoti, satira, satirik asar, kulish, yumor, kulgi.*

Сатира в русской литературе XX века пережила периоды и расцвета, и спада. Первый взлет её произошёл в начале века, когда была отменена предварительная цензура и дано разрешение на открытие собственных печатных изданий. В 1905 – 1907 годах в стране выходило более трёхсот сатирических газет и журналов. Среди них – «Плеть», «Скорпион», «Пощёчина», в названиях которых отражалось активное желание обличать, клеймить, жалить. Самым известным среди сатирических изданий был журнал «Сатирикон», основанный в 1908 году. Он сумел собрать под своей крышей многих талантливых авторов: А. Аверченко, Н. Тэффи, Сашу Чёрного и других. Целью журнала было объявлено «моральное исправление» общества средствами сатиры, при этом сотрудники издания принципиально избегали политических тем. «Весёлый гений смеха, присущий сатириконцам, сохранив в их творчестве всё самое лучшее, и ныне способен доставлять нам высокое эстетическое наслаждение своим остроумием, жизненностью и художественной выразительностью» [6]. Выдержали проверку временем сатирические фельетоны В. Дорошевича. Пробовали себя в сатирических жанрах М. Горький, А. Куприн, Ф. Сологуб и А. Блок. «Не слушайте нашего смеха, слушайте ту боль, которая за ним», – говорил А. Блок [5].

Следующий этап в истории литературы является период 20-ых годов, когда сатирические жанры бурно развивались. В это десятилетие созданы замечательные сатирические произведения М. Зощенко, А. Платоновым, Е. Зозулей, И. Ильфом и Е. Петровым, М. Булгаковым. Не все их книги увидели свет при жизни авторов, многие подверглись критике, но правда их восторжествовала. Писатели-сатирики данного периода отличались особенной смелостью и откровенностью своих высказываний. Все они являлись наследниками русского реализма XIX века.

Одним из ярчайших сатирических поэтов стал Саша Чёрный. Объектом осмеяния в его поэзии оказываются дураки, пьяницы, представители некоторых течений в искусстве и т. д. Поэт высмеивает быт и идеалы русского обывателя, пустоту жизни людей, считающихся интеллигентами. Юмор в творчестве поэта сочетается с горькой иронией и носит скептический характер. Известны такие его сборники, как «Всем нищим духом», «Сатиры», «Сатира и лирика» и т. д.

А. Т. Аверченко – крупнейший сатирик начала XX века. В 1908 году он становится редактором журнала «Сатирикон». Тема сатир Аверченко – быт города, жизнь обывателя, новые течения в искусстве. Аверченко как сатирик был скорее созерцателем, чем борцом, хотя верил, что жизнерадостный смех может исправить жизнь. Были изданы такие его сборники, как «Рассказы для выздоравливающих», «Весёлые устрицы», «Круги по воде», «Чудеса в решете».

Аркадий Аверченко был создателем собственной комической манеры повествования, он на долгие десятилетия задал вектор развития русской сатирико-юмористической прозы и журналистики.

Один из известных сатириков М. Зощенко оставил нам более тысячи рассказов и фельетонов, пьесы, киносценарии, критические статьи. Темы его рассказов разнообразны – неустроенный быт, жизнь бюрократов, обывателей, чиновников. Читая произведения Зощенко, мы отчетливо представляем себе тесные, общие кухни, где частенько разгораются ссоры, а иногда заводятся и драки. Всё его творчество свидетельствует о том, что писатель верил в народ, в его ум и трудолюбие, в способность заглянуть в себя и расстаться с тем, что мешает его историческому движению. Сатирик показывал российского обывателя изнутри. Он заговорил его голосом, посмотрел вокруг его глазами. Имя Михаила Зощенко стоит в одном ряду с такими именами в русской литературе, как А. Толстой, И. Ильф и Е. Петров, М. Булгаков, А. Платонов. Примечательно то, что у Зощенко, Булгакова, Ильфа и Петрова при различии в манере и привязанностях объекты сатиры и типы весьма похожи. Они пишут о квартирных ссорах, о бюрократах, о чиновничьих нововведениях, о пустоте жизни обывателя.

В то нелёгкое время юмор и сатира были в моде. В периодических изданиях появлялись новые сатирические рубрики, многие из которых стали впоследствии постоянными и являлись своеобразной «визитной карточкой» издания. Это была примета времени, в которой отразилась атмосфера жизни 20 – 30-х годов. Сатира начиналась с самой жизни. Жизнь предлагала сатирикам темы для статей, фельетонов, романов и рассказов. Особенно частым героем сатирических произведений того периода был бюрократ-приспособленец. Как правило, это полуграмотный мещанин, одетый в гимнастёрку и галифе, в начищенных сапогах, ловко прикрывающий свою бездарную деятельность, тормозящую прогресс, былыми заслугами. Писатели 20-30-х годов исследовали одного и того же антигероя или одни и те же явления, но под разными углами зрения, дополняя один другого. А. Платонов, который также был автором остро сатирических произведений, отмечал, что «Забавность, смехотворность, потеха сами по себе не могут являться смыслом сатирического произведения: нужна еще исторически истинная мысль и, скажем прямо, просвечивание идеала или намерения сатирика сквозь кажущуюся суету анекдотических пустяков» [2, С. 87]. Сатира была показателем силы сопротивления искусства, свидетельством находчивости и изобретательности писателей во имя сохранения независимости взглядов.

Благодаря мастерству И. Ильфа и Е. Петрова перед нами предстает целая цепочка чрезвычайно колоритных и легко узнаваемых персонажей – мещан-

обывателей. Нельзя сказать, что эта тема была новой для русской литературы: пошлость и мелочность души человека показал в своих произведениях Н. В. Гоголь, эту тему органически продолжили А. Н. Островский, А. П. Чехов, В. В. Маяковский. Нет практически ни одного сатирика, который бы отвернулся от проблемы мещанства, ведь она, к сожалению, актуальна во все времена. «Двенадцать стульев» и «Золотой телёнок» соединили в себе и юмор характеров, и комизм положений, в которые попадают герои, и остроумную манеру изложения материала. Сатира здесь направлена на уходящий мир, на то, что у людей не осталось никаких духовных ценностей.

А. П. Платонов в своём труде «Общие размышления о сатире» отмечал, что «Сатира – это исключительное искусство идеи и мысли, причем сама художественная, изобразительная способность сатирика служит лишь подсобным средством для его работы, и этой способностью он должен обладать в превосходной степени... главное в сатирическом произведении – это глубокая, могучая мысль, проникающая общественное явление до дна, до истины, и подчиняющая себе все остальное – и прелесть слова, и движение сюжета, и характеры героев» [2, С. 88].

Всплеск сатирической литературы в 20-е годы и ее спад в 30-е доказывают справедливость утверждения литературоведа С. Голубкова, что наиболее характерные сатирические книги, как правило, появляются в «откровенно застойные, неподвижные периоды отечественной истории». Не случайно в русской литературе XX века особое содержание приобретает смех, который, по теории М. Бахтина, «предполагает преодоление страха». Смех становится оружием против догм, условностей, запретов, цензуры, неким «заповедником духовности» [4, С. 121].

Попытки возродить сатирические жанры относятся уже к концу 60-х – началу 70-х годов. В 70-е годы появляются сатирическая пьеса В. Шукшина «Энергичные люди» и его сатирическая сказка «До третьих петухов». «Сатирические элементы присутствуют в творчестве многих писателей, они выполняют прежде всего оценочную функцию, нередко заменяя собой авторскую оценку. Создатели социальной фантастики часто использовали ее, особенно в 1980-е годы, конструируя разнообразные модели Вселенной. Юмористическое мироощущение свойственно и М. Успенскому, обращавшемуся, как отмечалось выше, к разным структурам для создания своих миров» [3, С. 72].

Сатира, словно прожектор, высвечивает все недостатки и пороки общества. Эпоха в произведениях сатириков вырисовывается очень ярко, хотя, несколько субъективно. Конец XX – начало XXI века вносят свои коррективы в понятие смешного. Так, например, не традиционный российский смех сквозь слёзы, а «новую странную серьёзность» сквозь смех и слёзы различают критики в голосе

В. Ерофеева. М. Эпштейн называет подобную черту «противоиронией». Суть её в отказе сразу и от патетики, и от приевшихся «готовых иронических шаблонов, осевших в общественном сознании столь же весомо, как и патетические шаблоны» [4, С. 121].

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Бахтин М. М. Собрание сочинений: В 7 т. Т. 5. – М.: «Русские словари» 1997. – 732 с.
2. Платонов А. Размышления читателя. Статьи. Общие размышления о сатире – по поводу одного частного случая. М.: «Советский писатель», 1970. – 141 с.
3. Русская проза рубежа XX–XXI веков: учеб. пособие / Под ред. Т.М. Колядич. М.: «Флинта: Наука», 2011. – 247 с.
4. Черняк М. А. Современная русская литература: учеб. пособие. – 2-е изд. – М.: «Форум: Сага», 2008. – 352 с.
5. Блок А. А. Ирония. http://az.lib.ru/b/blok_a_a/text_1908_ironia.shtml (дата обращения: 23.05.2022)
6. Бомейко И. Б. Короли смеха. Сатира и сатирики начала XX века. <http://pskovlib.ru/lektcii-obzory-m/bibliografy-o-knigakh/13107-koroli-smekha-satira-i-satiriki-nachala-xx-veka> (дата обращения: 23.05.2022)

**BOLAJAK PEDAGOGLARDA KREATIVLIK SIFATLARINI
RIVOJLANTIRISH YO`LLARI.**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6598735>

Tashmatova Shalola Ravshanbekovna

o`qituvchi

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti,
Toshkent, O'zbekiston

Abdurasulova Madinabonu Shuxrat qizi,

Salimova Saboxat Tulkunovna,

Tuxtamurodova Nodira Olimjon qizi,

Axunova Zuxra Muxamedjanovna

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti,
boshlang'ich ta'lim fakulteti, 104-guruh talabalari
Toshkent, O'zbekiston

Annotatsiya: *Ushbu maqolada bo'lajak pedagoglarda kreativlik sifatlarini rivojlantirish yo'llari, kreativlikning inson rivojlanishiga va uning shaxsiyatiga ta'siri masalalari yoritilgan bo'lib, bu masalada ko'plab olimlarning fikrlari va mulohazalari ham o'rin egallagan. Kreativlikni rivojlantirish bo'yicha takliflar keltirilgan.*

Аннотация: *В данной статье рассматриваются вопросы развития навыков творческого мышления учащихся начальных классов по математике, влияние творчества на развитие человека и его личности, а также взгляды и мнения многих ученых по данному вопросу. Есть предложения по развитию творчества.*

Annotation: *This article discusses the ways of developing the qualities of creativity in future teachers, the influence of creativity on the development of a person and his personality, as well as the views and opinions of many scientists on this issue. There are suggestions for the development of creativity*

Kalit so'zlar: *Kreativlik, ijodkorlik, turlicha fikrlash, fikrlash qobiliyatlari, ijodiy strategiyala, ijodiy yondoshish, kreativlik potentsiali.*

Ключевые слова: *Креативность, творчество, иное мышление, мыслительные способности, творческая стратегия, творческий подход, творческий потенциал.*

Key words: *Creativity, creativity, other thinking, mental abilities, creative strategy, creative approach, creative potential.*

Hozirgi zamon pedagogikasi yuqori malakali pedagogik kadrlarga ehtiyoj sezadi. Ushbu loyihani amalga oshirish quyidagilarni nazarda tutadi:

1. O`qituvchilarni ma`naviy va moddiy rag`batlantirish sistemalarini tadbqiq etish;

2. Pedagogik kadrlarni attestatsiyadan o`tkazishda qo`yiladigan talablarni yangilash;

3. Ularning malakasini oshirish;

4. Eng yaxshi o`qituvchilarning tajribalarini keng ommalashtirish. Yangi, hozirgi zamon standartlarini amalga tadbqiq etish o`qituvchidan nafaqat yuqori malakani va doimiy kasbiy rivojlanishni, balki o`z ishiga ijodiy yondashishni talab qiladi. O`qituvchining kreativligi o`z tajribasini qayta ko`rib chiqishi va yaxshilash hammaga ma`lum narsalarni o`zgartira olishi va ijodiyfoydalana bilish, sifat jihatdan yangiliklarni yaratish juda katta ahamiyatga ega bo`lib bormoqda.

Kreativlik tushunchasi (lot., ing. "create" – yaratish, "creative" yaratuvchi, ijodkor) ingliz tilidan tarjima qilganda ijod ma`nosini anglatadi. Haqiqattan esa yangi, original (o`ziga xos) yanada sayqallangan moddiy va ma`naviy bog`liqliklarni yaratishdir. Kreativlikni: ijodga intilish, hayotga ijodiy yondashish, o`ziga doimiy tanqidiy nazar solish va tahlil etish deyish mumkin. Hozirgi zamon psixologiya va pedagogika lug`atlariga asoslanib o`qituvchining kreativligi deb uning fikrlaridagi sezgilaridagi, muloqotdagi, alohida faoliyat turidagi, ijodiy yondashish, bilish darajasi deb ta`riflash mumkin. *O`qituvchining kreativligi, bu uning qat`iy, chegaralangan yoki sust chegaralangan sharoitlarda har xil original g`oyalarni izlab toppish laoyiqatidir.* Ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish quyidagi o`zaro bir-biriga bog`liq kreativlik tarkibiy komponentlarini ajratish imkoni beradi:

1. Intellektual (aqliy);
2. Ahloqiy (o`z-o`zini boshqarish);
3. Motevatsion (maqsadiy);
4. Emotsional (his hayajonli).

Kretiv layoqat quyidagi o`zaro bir-biriga bog`liq bo`lgan qismlardan iborat bo`ladi:

1. Kreativlik maqsad;
2. Ijodiy intilish;
3. Kreativ (ustanovka) qurish,
4. Kreativ yo`nalish;
5. Kreativ ifodali akt;
6. Kreativ o`z-o`zini boshqarish;
7. Kreativ faollik;
8. Kreativ intilishlar darajasi.

O`qituvchining kreativligi uning ijodiy faoliyatida paydo bo`ladi va rivojlanadi. K.Rodgers "Ijod-o`z o`zini kuchaytirish demakdir" degan asarida ijodiy shaxs uchun eng asosiy savollardan birini beradi: "Meni, mening hayot tarzim qoniqtiradimi?" yoki

to`g`ri talqin etadimi. O`qituvchining ushbu savolga javobi uning kasbiy va ijodiy cho`qqilarga intilishi yuqori ijodiy malakali va o`zini ijodiy tomondan to`la namoish etishga intilishi kreativ shaxs bo`lishi". Shunday qilib kreativlik o`qituvchining ijodiy faoliyatida ijodiy intilishi, ijodiy qobiliyati, kreativ maqsadi, yo`nalishi va o`zini boshqara olishida ko`rinadi va uni o`zini faolligi, o`zini-o`zi boshqara olishi bilan yetuk rivojlanayotgan, o`sayotgan shaxsga aylanayotganini bildiradi.

Pedagogning **kreativlik potentsiali** uning umumiy xususiyati sifatida aks etadi. U ijodiy faoliyatning dastlabki sharti va natijasi sanaladi. Mazkur sifat shaxsning o`z-o`zini namoyon qilish layoqatiga egalikni va tayyorlikni ifodalaydi. Qolaversa, kreativ potentsial negizida har bir mutaxassisning shaxsiy qobiliyatlari, tabiiy va ijtimoiy quvvati yaxlit holda namoyon bo`ladi. Kreativ potentsial bilish jarayoniga yo`naltirilgan ijodkorlik bilan chambarchas bog`liq. Pedagogning kreativ potentsiali an`anaviy tafakkur yuritishdan farqli ravishda quyidagilarda namoyon bo`ladi:

- tafakkurning tezkorligi va egiluvchanligi;
- yangi g`oyalarni yaratish qobiliyati;
- bir qolipda fikrlamaslik;
- o`ziga xoslik;
- tashabbuskorlik;
- noaniqlikka toqat qilish;

Pedagog kreativlik potentsialiga ega bo`lishi uchun kasbiy faoliyatida quyidagilarga e`tiborini qaratishi zarur:

- kasbiy faoliyatiga ijodiy yondashish;
- yangi-yangi g`oyalarni yaratishda faollik ko`rsatish;
- ilg`or pedagogik yutuq va tajribalarni mustaqil o`rganish;
- hamkasblar bilan pedagogik yutuqlar xususida fikr almashish.

Har bir pedagogning o`zini- o`zi rivojlantirishi va o`zini- o`zi namoyon etaolishi bevosita uning kreativlik qobiliyatiga egaligi bilan bog`liq. Odatda pedagoglarning kreativlik qobiliyatiga ega bo`lishlari pedagogic muammolarni hal qilishga intilish, ilmiy-tadqiqot ishlari yoki ilmiy loyihalarni amalga oshirish va o`zaro ijodiy hamkorlikka erishishlari orqali ta`minlanadi. Pedagog o`z-o`zidan ijodkor bo`lib qolmaydi. Uning ijodkorlik qobiliyati ma`lum vaqt ichida izchil o`qib-o`rganish, o`z ustida ishlash orqali shakllantiriladi va u asta-sekin takomillashib, rivojlanib boradi. Har qanday mutaxassisda bo`lgani kabi bo`lajak pedagoglarning kreativlik qobiliyatiga ega bo`lishlari uchun talabalik yillarida poydevor qo`yiladi va kasbiy faoliyatni tashkil etishda izchil rivojlantirib boriladi. Bunda pedagogning o`zini-o`zi ijodiy faoliyatga yo`naltirishi va bu faoliyatni samarali tashkil eta olishi muhim ahamiyatga ega. Pedagog ijodiy faoliyatni tashkil etishda muammoli masalalarni echish, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, shuningdek, pedagogik xarakterdagi ijod mahsulotlarini yaratishga alohida e`tibor qaratishi zarur. Muammoli masala va vaziyatlarni hal qilar

ekan, pedagogning masala echimini topishga ijodiy yondashishi unda hissiy-irodaviy sifatlarning rivojlanishiga yordam beradi. Pedagog o'z oldiga muammoli masalalarni qo'yish orqali mavjud bilimlari va hayotiy tajribalariga zid bo'lgan dalillar bilan to'qnash keladi. Buning natijasida o'z ustida ishlash, mustaqil o'qib o'rganishga nisbatan ehtiyoj sezadi.

O'qituvchilar darslarda bo'lajak pedagoglarning erkin fikr yuritishlarini ta'minlay olishlari kerak. Xuddi shu holatdagina ularning fikrlari kreativlik kasb etadi. "Kreativlik darslarida bo'lajak pedagoglar birgina "to'g'ri" javobni izlash o'rniga o'zlarini erkin va xotirjam sezishlari va yuzaga kelgan muammolarga turli echimlarni izlab topishlari maqsadga muvofiqdir. Qancha ko'p g'oya va fikrlarni o'rta tashlasalar, shuncha ko'p g'oyalar kreativ bo'ladi (Simonton, 1999). O'qituvchilar "Aqliy hujum" metodidan foydalanganlarida noaniqlikka duch kelishlari mumkin. Bo'lajak pedagoglarni to'g'ri yo'lga yo'naltirish va keyinchalik ularni mustaqil "sayohatga" qo'yib yuborish ularda kreativ va hattoki noaniq bo'lsada, turli g'oyalarni o'ylab topishga bo'lgan intilishni kuchaytiradi. Chak Djons aytganiday "Qo'rquv hissining yuzaga kelishi kreativlikka asoslangan har qanday ishda mavjud; havotir kreativlikning xizmatkoridir" (Goleman, Kaufman, & Ray, 1992). Bo'lajak pedagoglarni yo'naltirish, o'qituvchiga bog'liq bo'lib qolmay, ularda avtomatik ravishda harakat qilish ko'nikmasini shakllantiradi. Yuqori sinf o'qituvchilari yoki yuqori kurslarning malakali bo'lajak pedagoglari jarayonni kichik alohida qism va bosqichlarga bo'lib, yosh va tajribasiz bo'lajak pedagoglarni ruhlantirib, bu esa o'z o'rnida kreativlik ko'nikmasining shakllanishiga o'z ta'siri o'tkazadi (Amabile, 1998). O'qituvchilar bo'lajak pedagoglarni manbalar bilan ta'minlash, maslahat berish, yo'l-yo'riq ko'rsatish, ularning progress va muvafaqqiyatini aniqlashda mezonlarni ishlab chiqishda murabbiy sifatida xizmat qiladilar. Shuningdek, yuqori kurs bo'lajak pedagoglari nafaqat ichki kreativlikni shakllantirish, balki kichik guruhlarda ishlash, kreativlik va sharhlar berishga qiziqтира oladilar. Kreativlik potentsialiga ega pedagog o'zida quyidagi malakalarni namoyon eta oladi:

- bajariladigan vazifaning mohiyati va ahamiyatini belgilay bilish;
- masalaning qo'yilishini tahlil qila olish;
- masalani hal qilish rejasini tuzish;
- masalani hal qilishda samarali metodlar (analiz, sintez, induksiya, deduksiya, taqqoslash va b.) ni qo'llash;
- masalani hal qilish usullarini tanlay olish;
- qabul qilingan qarorning to'g'riligini asoslash va qayta tekshirish;
- masalani hal qilishda kichik tadqiqot (izlanish)ni olib borish;
- masalani hal qilish sharoiti, jarayonning borishi va masala echimi yakunlarini

umumlashtirishga oid dalillarni rasmiylashtirish. Pedagogning kreativ potentsiali quyidagi tarkibiy asoslarni o'z ichiga oladi: **Maqsadli-motivli yondashuv** (ijodiy

faoliyat qadriyat sanaladi va u pedagogning qiziqishlari, motivlari, faoliyatni tashkil etishga intilishida ko'zga tashlanadi); **Mazmunli yondashuv** (o'zida pedagogik, psixologik, maxsus va innovatsion xarakterdagi BKMni aks ettiradi); **Tezkor-faoliyatli yondashuv** (o'zida ma'lum fikriy-mantiqiy fikrlashga doir harakatlar, shuningdek, amaliy (maxsus, texnik, texnologik) faoliyat usullarini ifodalaydi);

Refleksiv-baholash (bunda shaxsiy ijodiy faoliyat mohiyatini anglash, o'zo' zini tahlil qilish va o'z-o'zini baholash ko'zga tashlanadi); Pedagogning ilmiy-tadqiqot ishlari va ilmiy yoki ijodiy loyihalarni amalga oshirishi unda kreativlik potentsialini yanada rivojlantiradi. Natijada pedagog:

- ijodiy fikrlashga odatlanadi;
  - ilmiy-tadqiqot faoliyatini olib borish ko'nikmalarini puxta o'zlashtiradi;
- pedagogika yoki mutaxassislik fani yutuqlari hamda ilg'or tajribalardan foydalanish imkoniyatlarini mustaqil tahlil qiladi;
- pedagogik jamoa tomonidan olib borilayotgan ilmiy tadqiqot va ijodiy loyihalarni bajarishda faol ishtirok etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ishmuhamedov R, M.Yuldashev. "Ta'lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar." (ta'lim tizimi xodimlari, metodistlar, o'qituvchilar, tarbiyachi va murabbiylar uchun o'quv qo'llanma) Toshkent-2017, 366 bet.
2. Jumayev M.E. "Matematika o'qitish metodikasi." (OO'Y uchun darslik). Toshkent. "Turon iqbol" 2016 yil. 426 bet.
3. Ro'ziyeva D., Usmonboyeva M., Holiqova Z. "Interfaol metodlar: mohiyati va qo'llanilishi" / Metodik qo'llanma -T.: Nizomiy nomli DTPU, 2013.-115b.
4. Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking and problem soving). - Alexandria - Virginia, USA: ASCD, 2014.

OT SO'Z TURKUMI MODALLIK KATEGORIYASI VA UNING LISONIY TAHLILI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6600533>

Odiljonova Sarvinoz

Gavharoy Isroiljon qizi

Andijon davlat universiteti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada o'zbek tilida modallik kategoriyasining turlari va otlarga xos modal ma'noning ifodalanishi misollar asosida yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *modal ma'no, subektivlik, ob'ektivlik, morfologik vositalar.*

Аннотация: *В данной статье на примерах описаны виды модальных категорий в узбекском языке и выражение модального значения, характерного для лошадей.*

Ключевые слова: *модальное значение, субъективность, предметность, морфологические средства.*

Annotation: *This article describes the types of modal categories in Uzbek and the expression of modal meaning specific to horses on the basis of examples.*

Keywords: *modal meaning, subjectivity, objectivity, morphological means.*

Gapda ifodalangan fikrning voqelikka munosabatini ko'rsatuvchi modallik kategoriyasi har bir gapning muhim konstruktiv belgilaridan biri hisoblanadi. O'zbek tilida modal ma'no bir qancha yo'llar bilan – ot, fe'l, ravishlarning ayrim shakllari bilan, shuningdek, yuklama, va modal so'zlar bilan ifodalanadi. Ayrim ot va ravish shakllari orqali xohish, istak, zaruriyat, imkoniyat, mumkinlik kabi ma'nolar, yuklamalar orqali esa gumon, taxmin, faraz kabi ma'nolar ifodalanadi.

Ozbek tilida voqelikka munosabatni ifodalash uchun xizmat qiluvchi so'zlar barchasi modal so'zlar deb yuritiladi. Modal tushunchasi asli lotincha so'zdan olingan bo'lib, "modus" – "usul", "o'lchov" ma'nolarini bildiradi.

Modallik gapning asosiy belgisi, gap mazmuning eng muhim qismlaridan biri sanaladi. Tilshunoslikda olimlarimiz modallikni sub'ekt bilan bilan bog'liqlik jihatidan kelib chiqib ikki guruhga ajratadilar:

1) Ob'ektiv modallik, 2) Subyektiv modallik.

Bunda birinchi ob'ektiv modallik bilish akti yo'naltirilgan ma'lum bir vaziyatdagi mavjud ob'ektiv aloqalar harakterini aks ettiradi(mumkinlik, haqiqiylik, zaruriylik kabi)

Subyektiv modallik esa bu aloqalarni bilish darajasiga so'zlovchining munosabatini ifodalaydi.

Ob'ektiv modallik gapning sintaktik bo'linish sathida o'z ifodasini topadi:

Olimlarimiz ularning shakily ko'rsatkichlarini quyidagicha ifodalaydi: 1) fe'l mayllari; 2) maxsus modal fe'llar; 3) leksik vositalar. Bu ko'rsatkichlar qatoriga otalrni modal ma'nosini o'rganish mobaynida 4) morfologik vositalarni kiritish mumkinligi sezildi.

O'zbek tilida ot so'z turkumi ma'nolari turlicha bo'lib, ularning har biri o'zgacha grammatik xususiyat kasb etadi. Ularning son kategoriyasiga ko'ra ko'plik va birlik shakllariga bo'linadi. Otlarda ko'plik *-lar* qoshimchasi, sonlar, miqdor ravishlari orqali ifodalanadi. O'zbek tilida faqat birlikda ishlatiladigan otlar ham mavjud bo'lib, ularga mavhum otlar, donalab sanalmaydigan otlar, asli o'zi juft, yakka holda uchraydigan otlar, atoqli otlar, jamlovchi(*xalq, o'rmon*) va jamlik (*soch, kiprik*) otlari kiradi. Shuningdek, ma'lum soha, kasb-hunar otlari (*tilshunoslik, zagrlilik, o'qituvchilik*) ham ko'plikda qo'llanmaydi. Bunday otlarga *-lar* affiksi qo'shilganda ko'plikdan boshqa ma'no ifodalanadi. Bu ma'no otlarga xos modal ma'no deb yuritiladi. Grammatik son affiksi asosida ifodalanadigan modal ma'nolar quyidagilardan iborat:

1. Atoqli otlarga *-lar* qo'shilganda sulola, avlod, oila, guruh, jamlik ma'nosi ifodalanadi: *Temuriylar, Boburiylar sulolasi, Salimovlar, Akramovlar oilasi kabi*, Masalan matnlarda quyidagicha uchraydi: *Gulchehralarnikida hech kim uning chaqirayotganini bilmasligi kerak.* (O'lmas Umarbekov, Odam bo'lish qiyin. 25-bet) Misoldan anglashiladiki, Gulchehra atoqli otini ko'plik shakl olishi jamlik, oilaning jamligi ma'nosini aks ettirmoqda. Atoqli otlarning bir turi bo'lgan geografik nomlarga qo'shilganda esa, shu joy anglatgan hududning barcha qismi anglashiladi: *Samarqandlarni aylanmoq, Toshkentlarni tomosha qilmoq kabi.*

2. Mavhum otlarga *-lar* affiksi qo'shilganda ma'no kuchaytiriladi: *uyqularim qochib ketdi, ko'ngillarim ozdi, hayollarim to'zg'idi kabi. Qani hozir o'sha za-*

monlar qaytib kelsa. (O'tkir Hoshimov, Ikki eshik orasi. 204 -bet) Xuddi shunday modal ma'no asli o'zi bitta yoki juft holda bo'ladigan otlarga hamda jamlik va yakkalik tushunchalarni ifodalovchi otlarga *-lar* qo'shilganda ham ifodalanadi: *ko'zlarim toldi, qo'llari og'rib ketdi, yuraklar orziqdi, sochlar to'zg'idi kabi. Oxiri qo'llarim kuya-kuya tirik gulxanni qorga bosib o'chirdim.* (O'tkir Hoshimov, Ikki eshik orasi. 209 -bet)

3. Donalab sanalmaydigan otlarga *-lar* qo'shilganda tur, nav ma'nosi anglashiladi: *suvlar (gazlangan, gabsiz), yog'lar (paxta yog'i, sariyog', zig'ir yog'i), kabi. Magazinga unlar keldi.* Misolda sanalmaydigan ot un so'zining ko'plik olishi ko'plik ma'nosini emas, navlarini bildirish uchun qo'llanilmoqda.

4. Qarindoshlik, yaqinlik ko'rsatuvchi otlarga egalik qo'shimchasidan keyin *-lar* affiksi qo'shilganda hurmat ma'nosi ifodalanadi: *bobomlar, akamlar, amakimlar kabi.* Agar *-lar* affiksi egalik ko'rsatkichidan avval qo'shilsa bunday otlar ko'plik, shuningdek, boshqa modal ma'nolarga ega bo'lishi ham mumkin. Masalan: *Ushbu xatim go'zal Toshkentning No'g'ayqo'rg'on qishlog'ida sog'-salomat o'ynab-kulib yurgan dadamlarga, oyimlarga, Robiyaxonga tezda yetib, ma'lum bo'lsinki, o'g'lingiz Kimsandan deb bilursiz.*

(O'tkir Hoshimov, Ikki eshik orasi. 202 -bet) Bu misolda hurmat ma'nosini anglatib kelmoqda. Shuningdek, hurmat ma'nosida ishlatilgan otlar bilan qaratqich kelishigi vositasida birikkan ba'zi narsa-buyum otlariga egalik qo'shimchasidan avval -lar affiksi qo'shilganda ham hurmat ma'nosi anglashiladi: *Dadamlarning mashinalari, akamlarning uylari, opamlarning sirg'alari*.

5. Shaxs otlariga (shuningdek, olmoshlarga) -lar qo'shilganda, ba'zan piching, kesatiq ma'nosi ifodalanadi: *Tojixon o'zlaridan ibrat olsa, kamina kuyovlaridan ibrat olsam, turmushimiz yaxshi bo'lib ketsa, ajab emas. (A. Qahhor)[2.91]*

Xulosa qilsak, modal ma'nolar turli so'z turkumlarida ham o'z aksini topib gap qurilishida, gapning kommunikativ maqsadlarini amalga oshirishda o'z o'rniga ega. Demak, tilshunoslikda ularni o'zganishning dolzarb vazifalaridan biri bo'lib qolaveradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Нурмонов А, Махмудов Н. ва бошқалар: Ўзбек тилининг мазмуний синтаксиси. – Тошкент: 1995.
2. Turniyozov N, Rahimov A. O'zbek tili. – Samarqand: 2006.
3. Tursunov U va boshqalar. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: 1992.

WAYS TO IMPROVE THE REGULATORY FRAMEWORK FOR HUMAN CAPITAL MANAGEMENT IN IMPROVING THE QUALITY OF EDUCATION

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6600578>

Ostanov Akmal Yorievich

Tashkent State University of Economics

Annotation: *The importance of efficient use of human resources is growing in today's modern market economy, where science is advanced, the digital economy is becoming more widespread, information technology is covering all areas, and competition is developing. In particular, today the task of improving the current regulatory documents on improving the structure and dynamics of human capital to improve the quality of education and their effective use in the reform of the education system is becoming increasingly important.*

Key words: *human capital, higher education system, regulatory documents, labor market, human resources, competition, market economy, intellectual potential.*

Human capital management is carried out through the search, selection, development, training, evaluation, certification, motivation, labor incentives, organizational development and career management as organizational measures aimed at meeting the needs of the organization for its own resources. After all, “we need to nurture a new generation of knowledgeable and qualified personnel who will emerge as enterprising reformers, think strategically. In order to raise the level of knowledge not only of young people, but also of all members of our society, first of all, we need knowledge and high spirituality. »¹⁰¹.

Indeed, human capital is not only the sum of knowledge, skills and abilities possessed by man, but it is: first, the accumulated stock of knowledge, skills and abilities. Second, it is such a reserve that it is spent on social processing by man in one or another environment and allows for an increase in labor productivity as well as production. Third, the purposeful use of the accumulated stock of knowledge, skills and abilities leads to an increase in the wage of the worker at high productivity of activity. Fourth, the increase in income motivates and motivates a person and accumulates a reserve of new knowledge and skills, which can be used effectively in the future.

In a market economy, the training of highly qualified specialists in countries will increase competition in the market of higher education services. Competition affects

---

¹⁰¹ Shavkat Mirziyoyev: “The path of democratic reforms is the only and most correct way for us», **FROM THE APPEAL of the President to the Senate and the Legislative Chamber of the Oliy Majlis.** 28.01.2020. [HTTP://PAXTAKOR29.UZ](http://PAXTAKOR29.UZ) > ..

the quality of training of highly qualified specialists. This, in turn, requires the continuous development of the general education system to train highly qualified competitive professionals and the transition to the concept of personal development of qualified professionals. According to the data, the demand for higher education in the world is growing, for example, in 2000 there were 97 million students, and by 2025 this figure could reach 262 million¹⁰².

Improving the quality of education and improving the effectiveness of training competitive personnel will be achieved through the improvement of current regulations on human capital management. Defining priorities for systemic reform of higher education in the Republic of Uzbekistan, raising the process of training highly qualified personnel with modern knowledge and high moral and ethical qualities to a qualitatively new level, modernization of higher education, development of social and economic sectors based on advanced educational technologies targeted.

In particular, it shows that in advanced developed countries such as Germany, Sweden, Scotland, the United States, there are models of development in which the labor market is interrelated with the market of higher education services. While the Swedish labor market model is based on stimulating supply and demand based on various developed programs, the Scottish labor market model examines the social services that occur between labor resources producers and consumers by the Scottish Qualifications Board.

The Scottish Government evaluates the qualifications department by scientifically studying the producers and consumer services of higher education services and, in collaboration with experts, develops the content and method of assessing professional qualifications in collaboration with employers.

The U.S. model develops different programs to regulate different higher education services and labor markets (Technical Preparation for a Work-Class Work Force)¹⁰³. A "Tech Prep" consortium has been formed to implement this program. Its main purpose is to prepare vocational training and image of the workplace, as well as to develop new areas of professionalism. There are no laws regulating labor relations in the United States, but labor agreements are made with the employer and the union that are hiring. Public services have been established in the United States, the United Kingdom, Australia, Canada, Germany, Finland, and Japan to provide employment. There are national banks of jobs in public service organizations, which are responsible for collecting data on jobs, occupational and psychological unemployment and disseminating the collected information on a computer basis. Employment bureaus use this information through a dedicated terminal.

¹⁰² Katsarova I. Higher education in the EU approaches, issues and trends. European Parliamentary Research Service. Members' Research Service March 2015 — PE 554. 169. p 3. <http://www.eprs.ep.parl.union.eu>

¹⁰³ Migranova L.I. Sovershenstvovanie mehanizma vzaimodeystviya rynka truda i rynka obrazovatelnyx uslug. Institute of State Management, Law and Innovative Technologies (IGUPIT) Internet-journal «SCIENCE» №1 2013. 4 c.

The main problem in the current context is that the relationship between higher education services and the labor markets is a non-compliance with the requirements of the law of supply and demand, the basic economic law of a market economy.

In order to ensure that higher education in our country does not lag behind world higher education, it requires the effective use of the positive experience of international higher education. It is also necessary to take into account the socio-economic characteristics of our country when applying their experience in our country.

In conclusion, in the current context of improving the quality of education, it is necessary to constantly diversify their activities in higher education institutions and improve management processes. At the same time, it determines the relevance of the assessment of human capital by employees of higher education institutions as an important economic resource.

It is directly related to investments in science and higher education as a key component in improving the quality of human capital. It is necessary to ensure the interconnected development of higher education services and labor markets and improve the system of regulatory documents. It is also necessary to further improve the skills and practical experience of students in the development of the education system in our country in accordance with the requirements of the labor market. Employment should be based on the experience of the United States, the United Kingdom, Australia, Canada, Germany, Finland and Japan.

It is expedient to develop public-private partnership in the country, to establish technoparks, to develop and gradually introduce a legal framework for training by qualified personnel in public and sectoral or employer enterprises.

REFERENCES:

1. Shavkat Mirziyoyev: "The path of democratic reforms is the only and most correct way for us." FROM THE APPEAL of the President to the Senate and the Legislative Chamber of the Oliy Majlis.28.01.2020.

[Http://PAXTAKOR29.UZ](http://PAXTAKOR29.UZ) >..

2. Katsarova I. Higher education in the EU approaches, issues and trends. European Parliamentary Research Service. Members' Research Service March 2015 — PE 554. 169. p 3. <http://www.eprs.ep.parl.union.eu>

3. Migranova L.I. Sovershenstvovanie mehanizma vzaimodeystviya rynka truda i rynka obrazovatelnyx uslug. Institute of State Management, Law and Innovative Technologies (IGUPIT) Internet-journal «NAUKOVEDENIE» №1 2013. 4 p.

VORTEILE DER VERWENDUNG DER HANDBÜCHER BEIM DEUTSCHLERNEN

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6600589>

Shahnozabegim Yokubjonova

Student des Samarkand State Institute of Foreign Languages

Abstrakt: *Deutschkenntnisse sind im Alltag und im Beruf von Vorteil. „Deutsche Sprache, schwere Sprache“, wie das Sprichwort auf Deutsch sagt, bedeutet „deutsche Sprache, schwere Sprache“. Geben Sie daher niemals auf! Ein kurzes Wörterbuch mit den wichtigsten Wörtern und Sätzen ist sehr nützlich für Personen, die die Sprache nicht sprechen. Die meisten anständigen Buchhandlungen haben umfassende Wörterbücher und Lehrbücher sowie CDs und Kassetten. Deutschunterricht kann auch einzeln oder mit anderen Schülern für Einzelpersonen genommen werden, die fachkundige Unterstützung suchen. Dieser Artikel konzentriert sich auf die wichtigsten Merkmale dieses Lernstils.*

Schlüsselwörter: *Handbücher, Lehrbücher, nützliche Ressourcen, Wortschatz, fortschrittliche Technologie.*

EINLEITUNG

Das Lesen von kurzen, fesselnden Geschichten oder Artikeln zu Themen, die Ihnen Spaß machen, wird Ihre Sprachkenntnisse erheblich verbessern und Ihnen helfen, ein umfassendes Verständnis des deutschen Wortschatzes und der deutschen Syntax zu erlangen.

In diesem Artikel gebe ich Ihnen einige Hinweise, wie Sie mit dem Lesen der deutschen Sprache beginnen können, ohne sich in unbekanntem Begriffen und komplizierter Grammatik zu verzetteln. Kommen wir also gleich zu den Buchempfehlungen.

HAUPTTEIL

Natürlich möchten Sie als Anfänger oder Fortgeschrittener nicht mit dem Lesen von Büchern deutscher Philosophen beginnen. Versuche es stattdessen mit Kurzgeschichten und anderer einfacher Literatur. Sie sollten immer noch Hindernisse darstellen, aber nicht bis zu dem Punkt, an dem Sie sie nicht mehr verstehen können. Darüber hinaus sollten Geschichten ansprechend zu lesen sein und interessante Erzählungen haben. Je mehr Sie sich in der Geschichte verlieren, desto mehr achten Sie auf die Bedeutung als auf die Syntax oder unbekannte Begriffe.

Aus diesem Grund habe ich eine Liste mit einigen der besten deutschen Märchenbücher für Personen zusammengestellt, die etwas zum Lesen suchen. Wenn Sie in den folgenden Büchern durch die Geschichten vordringen, die für Anfänger und Fortgeschrittene gedacht sind, werden Sie das Gefühl haben, etwas erreicht zu haben.

1. **“Deutsche Kurzgeschichten für Anfänger”.**

Ich glaube so fest an die Kraft des Erzählens und des Lesens als Lernwerkzeug, dass ich beschlossen habe, meine eigene Sammlung von Kurzgeschichtenbüchern zusammenzustellen! Dieses Buch hat 280 Seiten mit einzigartigen deutschen Kurzgeschichten, die für die Niveaus A1-B1 geeignet sind. Jede Geschichte in dem Buch ist so konzipiert, dass sie unterhaltsam und fesselnd ist und dennoch genau die richtige Menge an neuem Vokabular bietet. Um Sie auf Ihrem Weg zu unterstützen, habe ich regelmäßig Verständnisfragen und Zusammenfassungen bereitgestellt. Die Sprache ist umgangssprachlich und natürlich, und die einfachen Kapitel des Buches, gepaart mit einer geduldigen Einführung in die neue Grammatik, werden Sie von Anfang an auf Deutsch lesen lassen.

Mit dem Start meines Kurses Deutsch Uncovered habe ich diese Märchenidee noch weiter getragen. Sie steigen vom Anfänger zum Fortgeschrittenen in Deutsch auf, indem Sie in eine interessante Geschichte eintauchen, anstatt Lehrbücher und Grammatikregeln zu studieren.

Jahrelanges Sprachstudium und Experimentieren haben zu dieser natürlicheren Methode des Sprachenlernens geführt. Und jetzt habe ich in German Uncovered mein ganzes Wissen zusammengestellt, damit Sie auch durch Geschichten lernen können. Schauen Sie es sich hier an.

“Jedes Mal, wenn Sie ein Uber nehmen, Fernweh verspüren oder einen Bagel bestellen, verwenden Sie deutsche Wörter. Aber Sie brauchen mehr als das, also sind wir hier, um Ihnen zu helfen. Wir haben eine Liste mit den besten Büchern zum Deutschlernen für Anfänger, Grammatikbücher, die dich nicht zu Tode langweilen, Hörbücher und hilfreiche Tipps. Komm schon!” (Anna-Karin Sager, 2020);

2. **“Emil und die Detektive”.**

Dies ist ein klassisches Buch für Deutschlernende auf Anfänger- und Mittelstufe. Es ist ein bekanntes deutsches Kinderbuch über einen kleinen Jungen, der seine Kleinstadt verlässt, um nach Berlin zu ziehen, das erstmals 1929 veröffentlicht wurde. Während der Weimarer Republik enthält die Geschichte realistische Charaktere und Beschreibungen der Welt des Verbrechens, der Kunst und des Kabarett. Dies ist ein Muss für jeden, der Deutsch lernt.

3. **“Die unendliche Geschichte”.**

Dieses Buch von Michael Ende mit dem englischen Titel “The Never Ending Story” erzählt eine Fantasy-Geschichte, die viele von uns bereits kennen. Das Lesen von Büchern mit bekannten Geschichten kann Ihnen helfen, Ihre Deutschkenntnisse zu verbessern. Wenn Sie sich für Fantasy-Literatur interessieren, ist dieses Buch eine großartige Möglichkeit, einige der am häufigsten verwendeten Begriffe des Genres zu lernen.

Normalerweise studieren wir Informationen sorgfältig, wenn wir aus Lehrbüchern lernen, Sätze lesen und erneut lesen, wobei der Schwerpunkt auf dem Verständnis liegt.

Intensives Lesen ist der Fachbegriff dafür. Der Schwerpunkt liegt darauf, jedes Detail zu studieren und den Inhalt vollständig aufzunehmen. Beim Lesen in unseren Heimatsprachen wenden wir jedoch eine grundlegend andere Strategie an.

Um ein Gefühl für die Geschichte zu bekommen, können wir sie überfliegen oder Wörter überspringen. Normalerweise verbringen wir nicht viel Zeit damit, über jedes Wort oder jeden Satz nachzudenken, sondern konzentrieren uns lieber auf die Bedeutung: die Handlung der Geschichte oder die Argumentation des Autors.

Das nennt man **umfangreiches Lesen**. Wir können riesige Textmengen schnell überfliegen und die relevantesten Fakten und Gedanken extrahieren. "Interessantes und niveaugerechtes Lesematerial kann Ihnen helfen, engagiert und motiviert zu bleiben, während Sie sich mit gesprochenem und geschriebenem Deutsch auseinandersetzen." (Olly Richards, 2022);

FAZIT

Wenn wir anfangen, Deutsch zu lernen, insbesondere als Zweitsprache, gewöhnen wir uns an, viel zu lesen. Wir trauen uns nicht zu, die gleichen Lesekürzel zu verwenden, die wir auf Englisch verwenden würden. Auf lange Zeit macht diese Strategie das Lesen ungenießbar. Wir verlieren den Überblick, wenn wir uns darauf konzentrieren, jedes einzelne Wort, das wir nicht kennen, nachzuschlagen und die Grammatik jedes Satzes zu studieren.

VERWEISE:

1. Anna-Karin Sager, December 8, 2020; 20 Best Books to Learn German for Beginners & Beyond;

2. Olly Richards, 2022; Deutsch lernen durch Lesen: 7 deutsche Bücher für Anfänger, um Ihren Wortschatz zu erweitern und Ihre Sprachkompetenz zu verbessern;

3. <https://learnlanguagesfromhome.com/books-to-learn-german/> ;

4. <https://storylearning.com/learn/german/german-tips/learn-german-by-reading> ;

**BOLA TARBIYASI VA UNING YETUK SHAXS SIFATIDA SHAKLLANISHIDA
OILANING ROLI.**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6600597>

Gulchehra Durmonova Dusiyarovna

Surxondaryo viloyati XTXQTUMOHM

“Pedagogika, psixologiya va ta’lim texnologiyalari”

kafedrasi katta o’qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada ota – onalar bolada insonning ko’rki va ziynati hisoblangan o’zbek xalqiga xos bir qator noyob xislatlarga: rostguylik, inoqlik, tantilik, vijdonlilik, mehmondo’stlik, ota – onalar va kattalarga hurmat, samimiylik, qadr – qimmatni saqlash, mehr – oqibatli bo’lish, o’zaro yordam kabi yaxshi fazilatlariga oila tarbiyasida ko’proq e’tibor berishlariga qaratilgan.*

Kalit so’zlar: *Bola tarbiyasi, yetuk shaxs sifatida shakllanishida, milliy qadriyatlarimiz, milliy xarakter, oilaviy ta’sir, yosh avlod, ta’lim – tarbiya jarayoni, maktab tarbiyaviy ishlarida milliy an’analar.*

Аннотация: *В данной статье родители рассуждают о ряде уникальных качеств узбекского народа, являющихся красотой и украшением ребенка: честность, сплоченность, вежливость, добросовестность, гостеприимство, уважение к родителям и взрослым, искренность, достоинство, доброта - к плате больше внимания в семейном воспитании к хорошим качествам, таким как работоспособность, взаимопомощь.*

Ключевые слова: *Воспитание, в формировании взрослого человека, наши национальные ценности, национальный характер, влияние семьи, подрастающее поколение, воспитательный процесс, национальные традиции в школьном воспитании.*

Annotation: *In this article, parents discuss a number of unique qualities of the Uzbek people, which are the beauty and adornment of the child: honesty, solidarity, courtesy, conscientiousness, hospitality, respect for parents and adults, sincerity, dignity, kindness - to pay more attention in family upbringing to good qualities such as efficiency, mutual assistance.*

Keywords: *Child upbringing, in the formation of an adult, our national values, national character, family influence, the younger generation, the educational process, national traditions in school education.*

Farzandini har tomonlama kamol topgan haqiqiy inson qilib tarbiyalash har bir ota – onaning ezgu niyatidir. Chunki, aqlan va axloqan barkamol bo’lgan kishi ona yurti

oldidagi xizmatlari uchun doimo xalq orasida hurmat e'tiborda bo'lgan va e'zozlangan. Shu bois o'zbeklar insoniylik fazilatlarini poydevorining faqatgina oilada qo'yilishini, ya'ni odob – axloqning avvali oiladan boshlanishini azal – azaldan sezishgan va oila tarbiyasiga alohida e'tibor bilan qarashgan.

Inson dunyoga kelishi bilanoq voqeylikdagi narsa va hodisalar bilan o'zaro munosabatga kirisha boshlaydi. Odamning qanday shakllanishi narsa va xodisalarning, avvalo qaysi tomonini (yaxshi – yomon, ijobiy – salbiy, foydali – zararli, va boshqalar) o'zlashtirishiga ko'p jihatdan bog'liqdir.

Shunga ko'ra dastlab ota – onalar bolada insonning ko'rki va ziynati hisoblangan o'zbek xalqiga xos bir qator noyob xislatlarga: rostguylik, inoqlik, tantilik, vijdonlilik, mehmondo'stlik, ota – onalar va kattalarga hurmat, samimiylik, qadr – qimmatni saqlash, mehr – oqibatli bo'lish, o'zaro yordam kabi yaxshi fazilatlariga havas, yomon illatlarga esa nafrat uyg'otib borishlari alohida ahamiyatga ega. Buning uchun ajdodlarimizdan meros bo'lib qolgan bola tarbiyasiga bog'liq milliy qadriyatlarimizdan oqilona foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Bola tarbiyasi va uning yetuk shaxs sifatida shakllanishida oilaning roli nihoyatda kattadir. Oilada bolaning aqliy faoliyati kamol topadi, dunyoqarashi,

tafakkuri shakllanadi, kishilarga nisbatan mehr – oqibat hissi tarbiyalanadi. Bolaning bilimi, qobiliyati va malakalarining shakllanishi aynan oila va oilaviy tarbiyaga bog'liqdir.

Ajdodlarimiz o'z nasllarini umumbashariy tuyg'ular, o'lmas sharq falsafasi, milliy qadriyatlarimiz ruhida tarbiya qilib kelganlar. Ota – bobolarimiz asrlar davomida tilimizni, dilimiz va dinimizni, o'zbekning o'zligini har tomonlama asrab – avaylab, barkamol avlodlarni voyaga yetkazdilar. Bunday fazilatlar asl e'tiboriga ko'ra bizning zahmatkash xalqimizga munosibdir va bu bilan har qancha g'ururlansak arziydi.

Kishilik jamiyati paydo bo'lgandan boshlab oila masalasi, shaxslararo munosabat ayniqsa oilada bolalar tarbiyasi dolzarb masalalardan biri bo'lib kelmoqda.

Har bir millat o'ziga xosligi, milliy madaniyati, milliy adabiyoti, milliy tili va shu millatning ruhiy tarzining majmuasida, ya'ni milliy ruhiyatida o'z ifodasini topadi. O'zbek xalqining o'z ruhiy qiyofasi, milliy xususiyati, milliy xarakteri, milliy tuyg'usi, temperamenti, xulq – atvori, axloqi, didi, ta'bi alohida ajralib turadi. O'zbek millatining bilish jarayonlari, qobiliyatining aniq yo'nalishga qaratilganligi ehtiyoji va qiziqishi, milliy ongi o'ziga xos xususiyatlarga egadir.

O'zbek xalqining tarixiy an'analari, urf – odatlari, udumi, marosimlari, axloq me'yori, turmush tarzi, ma'naviy qadriyatlari, shaxslararo munosabati, muomala maromi va xususiyati boshqa qardosh xalqlarnikidan ma'lum darajada tafovutlanadi.

Masalan, o'zbek xalqi xarakterida andishalilik, xushmuomalalik, shirinsuhanlik, mehmon kutishdagi qo'li ochiqlik va sahiylik odatlari mavjud.

Milliy xarakter muayyan millat fazilatlarining o'ziga xos xususiyatlarining majmuasidan iborat bo'ladi. Milliy xarakter o'z ichiga irodaviy sifatlarni (mustaqillik, chidamlilik, o'z - o'zini tuta bilish, qat'iylik, matonat va shu kabilarni) va axloqiy xislatlarni (poklik, intizomlilik, samimiylik, haqqoniylik, insonparvarlik, vijdonlilik, or - nomuslilik va boshqalarni) qamrab oladi. Shuningdek, milliy xarakter odamlarga bo'lgan munosabatlarni (yaxshilik, mehribonlik, talabchanlik, takabburlik) mehnatga bo'lgan munosabatlarni (mehnatsevarlik yoki yolqovlik, mas'uliyatlilik yoki mas'uliyatsizlik) narsalarga bo'lgan munosabatlarning (ozodalik, ifloslik, tejamkorlik, isrofgarchilik, ayash yoki ayamaslik) va odamlarning o'z - o'ziga bo'lgan munosabatlarni (izzat - nafslilik, shuhratparastlik, mag'rurlik, o'zini katta olish, dimog'dorlik, kamtarinlik) kabi xususiyatlarni ifodalaydi.

Xalq o'rtasida hukm surib kelayotgan „ Sut bilan kirgan - jon bilan chiqadi” degan naql hamisha ham to'g'ri bo'lavermaydi. Chunki hech qanday inson zoti onadan o'g'ri, diyonatsiz, beburd, berahim bo'lib tug'ilmaydi. Aksincha, milliy xarakter xislatlari oila, jamoatchilik, maktab muhiti ta'sirida shakllanadi va inson shaxsi ijtimiylashib boradi. Xuddi ana shu boisdan inson shaxsining kamolati uchun aqliy taraqqiyot emas, balki axloqiy barkamollik o'zak vazifasini o'tashi lozim.

Axloqiy masala insoniyat yer - yuzida paydo bo'lgan daqiqadan tortib, hozirgi davrgacha o'z dolzarbligini saqlab kelmoqda. G'ayriodatiy hatti - harakatlar yuzaga kelmasligi uchun axloq tarbiya negizi bo'lib qolmog'i shart.

Oilaviy ta'sir (oila turmush tarzi, ota - ona nufuzi, oilada shaxslararo munosabatlar maromi), milliy til muhiti, ma'naviyatga intilish, qiziqish, turmushdagi qarindosh - urug'chilik rishtasi yordamida o'z - o'zini anglash namoyon bo'ladi. Milliy o'zini - o'zi anglashning qator ob'ektiv va sub'ektiv

omillari mavjud. Ana shu omillarning pishib yetilishi maskur jarayonni jadallashtiradi.

Milliy tuyg'u, g'urur, iftihor shaxslararo munosabat jarayonida, hissiy ta'sirlanishda yuksak ma'naviy ichki tuyg'ularda, ijodiy g'oyalar tug'ilishida

milliy zavq va shavqda, kayfiyat, shijoat, xush kurish, yoqtirmaslik kabi ichki kechinmalarda aks etadi.

Milliy kuy - xalq his - tuyg'usi va kechinmalarining uyg'un bir maromdagi tovushlar orqali ifodalanishidir. Binobarin, milliy san'at, adabiyot, rasm, tasvir, me'morchilik o'zining jilosi, maromi, gavdalanishi, milliy ruhi, ohangdorligi va monandligi bilan betakrordir.

Hatto o'zbek millatining qomad tutishi keyinishi, ibosi, imo - ishorasi, o'z harakatlari, tabassumi, hayolati, ta'zimi, marosimlari, xalq ijodiyoti - folklori, ta'bi,

didi, ochiq qbligi, ijtimoiy – tarixiy shart – sharoitlari maxsuli sifatida yorqin gavdalanadi.

Milliy yurish turish tarzi kishilarning milliy xususiyati to'g'risida goh oqilona, goh holis bo'lmagan taxminiy fikr yuritishga olib keladi. Bunday murakkab holat millatlarning o'zaro tushunishlarini qiyinlashtiradi. Ayrim holda muloqatga kirishishda ijtimoiy to'siq vazifasini o'taydi. Shuning uchun xalq va elatlarning barqaror xulq atvorini atroflicha o'rganmasdan turib millatlararo tenglikni o'rnatish mumkin emas.

Binobarin xalq va elatlar ma'naviyati va ruhiyatini yosh avlodga singdirish uchun, avvalo, ishni oiladan va maktabdan boshlash kerak. Qolaversa, milliy xarakter, milliy o'zini – o'zi anglashning shakllanish qonuniyatlarini tatqiq qilish ayni muddaodir.

Shuni unutmash kerakki, hatto o'zbek xalqining qo'shiqlari va raqslari ham milliy turmush tarzi, mashg'ulot turini aks ettiradi. Ular sho'h va o'ynoqiligi, g'amgin va vazminligi, murakkabligi va laparga o'xshash qalblarga oson yengil kirib borishligi, marosimbobligi bilan ajralib turadi.

Bizningcha, milliy maktab, dastavval, o'zining tashqi ko'rinishi bilan: birinchidan, maktab binosi milliy uslubda, xalq me'morchilik an'alariga rioya qilgan holda qurilishi, ikkinchidan, maktab tomoqasi milliy bog'dorchilikka uyg'un bo'lishi, uchunchidan, maktabning sport maydonlari ham milliy jilolarga hamohangligi bilan ajralib turishi kerak. Maktab binosining ichki qismi milliy naqsh va ganch o'ymakorligi namunasi bilan bezatilishi, koridorning yaxlit manzarasida milliy tuyg'u hokimlik qilishi, yog'och va ganch o'ymakorligi bezaklari o'z aksini topmog'i sharq afsonalariday tarannum etilmog'i lozim.

Ta'lim – tarbiya jarayonida respublikaning tarixi, madaniyati, uzoq ajdodlarimizdan yetishib chiqqan jahongashta kishilar, ilm – fan arboblari, buyuk mutafakkirlar, qomusiy olimlar, ma'rifatparvarlar to'g'risida bilim urug'ini sochish o'quvchilarda g'urur va iftihor tuyg'usini vujudga keltiradi. O'zbekistonning fan va tehnikasi, unumdor ona tuprog'i, sahiy va zahmatkash xalqi, foydali qazilmalari, jahon va umumxalq bozoridagi paxtasi, ipagi, qorako'li salmog'ining ochib berilishi – o'quvchilarda milliy ongni o'stiradi, milliy o'z –o'zini anglashni takomillashtiradi. Ijtimoiy faollikni jadallashtiradi, ularni ijodiy izlanishlar sari yetaklaydi, bilimga qiziqishini oshiradi.

O'qitishda o'zbek milliy ta'li usullaridan, topishmoqlaridan unumli foydalanish o'quvchilar talabalar aqliy faoliyatini rivojlantiradi, aqlni peshlash mashqlari vazifasini bajaradi.

Maktab tarbiyaviy ishlarida milliy an'analar, marosimlar, rasm – rusumlar, bayramlar ma'lum darajada o'z o'rnini topsa, o'quvchilarga eng samarali ta'sir o'tkazadi. Maskur ishlarda o'quvchilarning ijtimoiy qatnashivi ularda faollikni orttiradi, har bir shaxs o'z qobiliyati va uquvini sinab ko'radi. O'quvchilarning bunday

faoliyatlarda ishtirok etishlari mustaqillik, tashabbuskorlik singari sifatlarni tarkib toptiradi.

O'quvchilar o'rtasida milliy orastalik va kiyinish madaniyati vorislik mas'uliyati, milliy ta'b, milliy didga muvofiq ravishda ish yuritish haqida maslahatlar, ko'rsatmalar berish, amaliy o'quvlar bilan qurollantirish yuqori samara beradi. Milliy kiyimning iqlim sharoitiga mosligi, mavsumbobligi yuzasidan bildirilgan fikrlar bolalarda iliq kechinmalar hosil qilishi mumkin.

Ota – bobolarimizdan xalqimizga meros qolgan sahiylik, mehmondo'stlik, rostguylik, tantilik, sadoqatlik, poklik, odoblilik fazilatlarini milliy xarakterning eng muhim jihati hisoblanadi. Ushbu xislatlarni ta'lim – tarbiya jarayonida yosh avlod ongida shakllantirish, ular ruhiyatini xalq durdonalari bilan boyitish, milliy qadriyatlardan oqilona foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Axloq va odobli bo'lish, ota – onalar va kattalarga hurmat, samimiylik, inoqlik, qadr – qimmat, vijdonlilik, iffatlilik, o'zaro yordam kabi insoniy hislatlar o'zbek xalqi ma'naviyatining ramzi sanaladi. Tug'ishganlarga, avvalo, ota – onaga nisbatan milliy tuyg'udagi munosabat, qon – qardoshlik rishtalari ham milliy ruhiyatni aks ettiradi. Bu narsalarning barchasi xalqning boy madaniyati, tili, adabiyoti, obidalarida o'z ifodasini topadi. Ana shu sababdan milliy – ma'naviy boyligimizni o'quvchilar chuqur egallashlari uchun uning bebaho durdonalarini keng ko'lamda namoyish qilishimiz, bular to'g'risidagi bilim ma'lumotlarni talabalar ongiga singdirishimiz zarurki, ular ko'p asrlik milliy qadriyatlarimizni anglab yetmog'i kerak. Zotan, bularning barchasi o'zbek maktablarida milliy tuyg'uning keng ko'lamda quloq yoyishi uchun puxta zamin hozirlaydi.

Agarda o'quvchilar o'rtasidagi munosabat, shaxslararo muloqat, milliy xarakter, milliy o'z – o'zini anglash, milliy tuyg'u, milliy xulq – atvor tarziga asoslanib amalgam oshirilsa maktab jamoasida hamjihatlik, iliq psixologik iqlim hukum suradi. Shuni unitmaslik kerakki, hatto „go'zallik“ tushunchasi ham milliy xususiyatga ega. Eng muhimi bu milliy psixologik tuyg'uni baynalmilal his bilan uyg'unlashtirish tarbiya samaradorligini oshiradi, millatlararo do'stlikni mustahkamlaydi.

Milliy urf – odatlar va marosimlarning barqaror bo'lishi yangi mazmun, yangi mohiyat kasb etadi. Mehmondo'stlik, insonparvarlik, do'stlik, bolajonlik, mehnatsevarlik kabi xislatlar azal – azaldazn O'rta Osiyo xalqlarida mavjud bo'lgan ular ayniqsa, endilikda yangicha ma'no kasb etmoqda.

Xalqimizda oilaviy turmushda sodir bo'layotgan voqealarni, unitilmas damlarni nishonlashga intilish, o'z navbatida yangi an'ana va morosimlarni – tug'ilgan kun, maktabga borish, balog'atga yetish, nikohdan utish, yangi

mehmonni qutlash, armiyaga ketishni kuzatish kabilarda bevosita ishtirok etish bolalar, o'smir va o'spirinlar oldiga yangi talablar qo'yadi, ijtimoiy kamolatga yetishiviga xizmat qiladi.

Milliy an'analar, milliy urf – odatlar, udum va marosimlar shaklida namoyon bo'ladi. Urf – odat muayyan hatti – harakatlarning aynan takrorlanib turishini, unga to'la amal qilinishini taqozo etadi, shuningdek, u ijtimoiy madaniyatning o'ziga xos amaliy ifodasi hisoblanadi. Marosimlar esa urf - odatlarning barqarorlashgan shaklini bildirib, ichki yaxlitlikka, shaklan bejirimlikka ega bo'ladi. Marosimlarning eng muhim xususiyatlaridan biri – bu xalq nazokati, latofati, nafosati, ruhiyatini aks ettirishdir. Ota – onalarga hurmat, keksalarga ehtirom kabilar o'zbek va O'rta Osiyo xalqlarining eng asosiy urf – odatlari hisoblanadi.

Xalq rasm – rusumlari, marosimlar va urf – odatlar doirasiga mansub bo'lib, ularning o'zaro munosabatini anglatadi. Rasm – rusumlar marosimlar va urf – odatlarning namoyon bo'lishi shakli tariqasida tasnif qilinadi. Masalan, to'y, mehmon kutish, dafn bilan bog'liq urf – odatlar va marosimlar umumiy jihatlar bilan bir qatorda, o'zbek millatida so'z va harakatlar bilan ajralib turadigan o'ziga xos mahalliy xususiyatlarga ega.

O'zbek xalqining an'ana va urf – odatlari mohiyatiga ko'ra inqilobiy, jangovarlik va mehnatsevarlik xususiyatiga ega bo'lib, umumiylik, xalqaro, baynalmilal va miliylikni o'zida aks ettiradi. Masalan, atoqli kishilarning tavallud topgan sanalarini nishonlash, Navro'z bayrami, Xotira qadrlash kunini, Mustaqillik bayrami, Ustoz va murabbiylar kunini, hosil bayramlarini nishonlash kabilar milliy xususiyat kasb etadi.

Hozirgi davrda chaqaloqlarni tantali ravishda ro'yhatga olish, yosh gudakka ism qo'yish, o'n olti yoshga yetgan o'spiringa passport topshirish, maktablarda birinchi qo'ng'iroq, so'ngi qo'ng'iroq, yeigitlarni harbiy xizmat safiga kuzatish tantanalari, yoshlarni turli kasb – korlar safiga qabul qilish, mehnat faxriylarini nafaqaga kuzatish, „kumush to'y“, „oltin to'y“, „hovli to'yi“ kabilar yangi an'analar qatoriga kiradi. O'zbeklar oilasida chaqaloq qulog'iga azon aytish, kelin – kuyovga diniy nikoh o'qitish, aqiqa, beshik va sunnat to'ylari kabi marosimlar ham o'tkazib kelinmoqda. Bularning mohiyatini ota – onalar va ta'lim – tarbiyachilar aniq dalillar keltirib bolalarga tushuntirib berishi kerak.

Xalq urf – odatlari, an'analari va marosimlari katta tarbiyaviy ahamiyatga egadir. Ular odamlarni bir – biriga yaqinlashtiradi, do'stlik, birodarlik his – tuyg'ularini rivojlantiradi. Bular o'z navbatida bolalar va yoshlar uchun ibrat na'munasini o'taydi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Alisher Navoiy. Mahbub – ul – qulub. T: O'qituvchi. 1983.
2. Azarov Yu.P. Oila pedagogikasi. T: O'qituvchi. 1988.
3. Uzoqov H, G'oziyev E, Tojiyev A. Oila etikasi va psixologiyasi. T: O'qituvchi 1992. 128 b.
4. Jumaboyev Y. O'rta Osiyo etikasi tarixi ocherklari. T: O'zbekiston. 1980.

5. To'raqulov E, Rahimov S. Abu Rayhon Beruniy ruhiyat va ta'lim – tarbiya haqida T: O'qituvchi. 1992.

МАКТАБГАЧА ЁШ ДАВРИДАГИ БОЛАНИ МАКТАБГА ПСИХОЛОГИК
ТАЙЁРЛАШ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6600616>

Г.Д.Дурманова

*Сурхондарё вилояти халқ таълими ходимларини
қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини
ошириш ҳудудий маркази “Педагогика, психология ва таълим
технологиялари” кафедраси катта ўқитувчиси*

Турдиева Мухлиса

Термиз шаҳри 32-МТТ Муסיқа раҳбари

Аннотация: Ушбу мақоламизда мактаб амалиётчи психологлари томонидан болаларни биринчи синфга қабул қилиш жараёнида мактабга интеллектуал (ақлий) тайёрлигининг яна муҳим кўрсаткичларидан бири бу улардаги образли тафаккурнинг олий даражада ривожланганлиги ва она-оналарнинг болани мактабга тайёрлаши таҳлил қилинади.

Калит сўзлар: Мактаб амалиётчи психологлари, мактабга тайёрлаш, етакчи фаолият тури, интеллектуал, таълим жараёнида, бола имкониятлари, ўқитувчи, она-она, ўз темперамент хусусиятлари, ақлий фаоллик.

Аннотация: В данной статье одним из важнейших показателей интеллектуальной подготовленности детей в процессе приема детей в первый класс школьными психологами-практиками является высокий уровень развития образного мышления и анализ подготовки родителей детей к школе.

Ключевые слова: школьные психологи-практики, подготовка к школе, ведущий вид деятельности, интеллектуальный, образовательный процесс, возможности ребенка, педагог, родитель, особенности их темперамента, умственная деятельность.

Annotation: In this article, one of the most important indicators of intellectual readiness of children in the process of admission of children to the first grade by school practicing psychologists is the high level of development of figurative thinking and analysis of parents' preparation of children for school.

Keywords: School practitioner psychologists, school preparation, leading activity type, intellectual, educational process, child opportunities, teacher, parent, their temperament characteristics, mental activity.

Мактабнинг бола шахсига қуядиган асосий талабларидан бири психологик тайёргарликдир. Боланинг психологик тайёрлиги унинг жамиятдаги ижтимоий

мавқеини ўзгариши ва кичик мактаб ёш давридаги болалар ўқув фаолиятининг ўзига хослиги билан узвий боғлиқ.

Шуни таъкидлаб ўтиш жоизки, мактабда психологик аниқ бир мазмун доимий хисобланмайди, балки у доимо ўзгариб бойиб боради. Психологик тайёрликнинг таркибий жиҳатлари: интеллектуал (ақлий), маънавий ва иродавий тайёргарликдан иборатдир.

Аксарият холларда боланинг ақлий ривожланганлик даражаси ҳақида гапирилганда унинг сўз бойлиги захираси билан аниқланадиган ақлий билимлари миқдорига кўпроқ эътибор берилади. Ота-она, хатто айрим ўқитувчилар ҳам бола қанчалик кўп билса, у шунчалик ривожланган бўлади, деб ўйлайдилар. Аслида эса ундай эмас, фан-техника, оммавий ахборот воситаларининг кенг тарқалганлиги туфайли бугунги кун болалари гуё маълумотлар уммонида сўзиб юргандек бўлмоқдалар. Бу эса улардаги сўз бойликларнинг кескин ўсишига асос бўлмоқда, лекин бу уларнинг тафаккури ҳам шундай жадалликда ривожланаяпти, деган гап эмас.

Мактабда амал қилинаётган ўқув дастурларини ўзлаштириш боладан нарсаларни таққослай билиш, таҳлил қилиш, умумлаштириш, мустақил хулосалар чиқариш каби билиш жараёнларининг етарлича ривожланган бўлишини тақозо этади. Шунинг учун ҳам хозирги кунда мактаб амалиётчи психологлари томонидан болаларни биринчи синфга қабул қилиш жараёнида кенг фойдаланилаётган психодиагностик воситалар, тестлар, суровномалар, асосан болада юқорида келтириб ўтилган хусусиятнинг ривожланганлик даражасини аниқлашга мулжалланган методикалардан иборатдир.

5-7 ёш боланинг мактабга интеллектуал (ақлий) тайёрлигининг яна муҳим кўрсаткичларидан бири бу улардаги образли тафаккурнинг олий даражада ривожланганлигидир. Буларга таянган холда бола атроф-муҳитдаги нарса-ҳодисалар ўртасидаги энг муҳим хусусиятларни, муносабатларни фарқлай олиш имкониятига эга бўлади. Бу ўринда болалар чизмали тасвирларни шунчаки тушунибгина қолмай, балки улардан муваффақиятли фойдалана оладиган бўладилар.

Бироқ уларнинг тафаккури умумлаштириш ҳислатларига эга бўла борсада, предметлар ва уларнинг (тафаккури) ўрнини босувчилар билан аниқ хатти-ҳаракати образлилигича қолаверади.

Мактабгача ёш давридаёқ бола кичик мактаб ёш даврида етакчи фаолият тури бўладиган – ўқув фаолиятига тайёрланган бўлиши лозим. Бунда болада маълум бир тегишли масалаларнинг шаклланган бўлиши муҳим аҳамиятга эга. Бундай малакаларнинг асосий хусусиятларидан бири боланинг ўқув топшириғини ажратиб олиши ва фаолиятни мустақил мақсадга айлантира олишидир. Бундай жараёнлар биринчи синф ўқувчиларидан топшириқда ўзи

белгилаган ўзгариш, янгилик аломатларини қидириб топа билиш ва улардан хайратланишни, қизиқишни талаб қилади. Бундай топшириқлар амалий ишларга айлантирилса ёки ўйин тарзида бажарилса, осонроқ кечади ва бола ўзлаштиради.

Юқорида тухталиб ўтганимиз интеллектуал тайёрлик боланинг мактабда мувофақиятли ўқиб кетиши учун ягона замин эмас.

Агар бола зарур малака ва кўникмалар захирасига эга бўлса, унда интеллектуал ривожланганлик даражаси ҳам юқори бўлса-ю ўқувчиликнинг ижтимоий ҳолатига шахсан тайёр бўлмаса, мактабда ўқиб кетиши қийин кечади. Агар ўқитувчи ёки ота-она уни ўқишга қизиқтира олмасалар, ўқув вазифаларини зурма-зураки, сифатсиз, қул учида бажарадилар. Бундайларда зарур натижаларга эришиш қийин бўлади.

Энг ёмони, бу ёшда мактабга боришни ҳохламайдиган болалар ҳам учраб туради. 5-7 ёшли боланинг мактабга боришдан бош тортиши асосан уни тарбиялашда ота-оналар томонидан йўл қўйилган хатонинг оқибати ҳисобланади. Айрим ота-оналарда мактабгача ёш давридаги болани мактаб билан қурқитиш холлари ҳам кузатилади.

- Иккита гапни эплаб гапира олмасанг, мактабда қандай ўқийсан?
- Санашни билмайсан-у, мактабга қандай борасан?
- Мактабга борсанг, ўртоқларинг бу қилиғингдан кулишади!
- Хеч нарсани билмайсан, мактабга борсанг бизни уялтирасан!

Каби таъна-дашномлар, болада мактабдан қурқиш, ундан хавфсирашнинг шакилланишига асос бўлиши мумкин. Шундай қурқув билан мактабга борган болаларнинг мактабга бўлган муносабатини ўзгартириш, уларда ўзига нисбатан ишонч уйғотиш учун хаддан зиёд куч, вақт, меҳнат, сабр-тоқат, чидам, эътибор зарур бўлади. Бу эса болада олдиндан мактабга нисбатан ижобий муносабатни шакллантиришга қараганда шубҳасиз, мураккаб жараён дир.

Болани биринчи синфда ўқитишда юзага келадиган қийинчиликларнинг сабаби катталарнинг бола билан бўладиган мулоқотлари шакли у ёки бу вазиятга боғлиқ бўлмаган ҳолда, шахсий аҳамиятга эга бўлиши муҳим аҳамиятга эга. Бундай мулоқот боланинг катталар эътиборига ва ҳамдардлигига бўлган эҳтиёж ва эҳтиёжларни катталар томонидан қондирилиши билан характерланади. Мулоқотнинг бу шаклига эришган болалар учун катталарга эътибор, улар мурожатини тинглаш ва тушунишга интилиш ва катталар томонидан ҳам уларга нисбатан шундай эътибор кўрсатилишига бўлган ишонч хос дир. Бундай болалар катталарнинг турли вазиятларда (кўчада, уйда, меҳмонда, ишхонада) ўзларини қандай тутишларини фарқлай оладилар. Катталарнинг бундай хулқни англаш эвазига болалар ҳам катталарга, ўқитувчиларга, шу вазиятга мос равишда муносабатларни намоён қилади. Агар

болада катталарга нисбатан бундай муносабатлар шаклланмаган бўлса, унга мос равишда катталарга нисбатан ҳам тегишли муносабат юзага келмайди, бу эса албатта бола билан олиб бориладиган таълим жараёнини мураккаблаштиради.

Таълим жараёнида бола имкониятларининг намоён бўлиши маълум даражада наслий омиллар билан ҳам боғлиқдир.

Болалар ўз темперамент хусусиятларига кўра ҳам бир-бирларидан ажралиб турадилар:

- Хушчақчақ, сергап, қувноқ, хаётнинг ўзгарувчан шароитларига тез мослаша оладиган болалар – сангвинник темпераментга мансуб бўладилар.

- Кўпинча нохуш кайфиятда юрадиган, таъсирчан, камгап, суст болалар – меланхолик темпераментга кирадилар.

- Хотиржам, бефарқ, кам ҳаракат, нутқи суст болалар – флегматиклардир.

- Жаҳлдор, бетоқат, серзарда, ҳаракатчан болалар – холерик хисобланадилар.

Болалар катталарнинг ёрдамига муҳтож бўлишига қараб ҳам бир-бирларидан фарқ қиладилар. Баъзи болалар бирор хатти-ҳаракатни бажаришни бир неча марта кўрсатиш, тушунтириш, кетидан эргаштириш керак. Бошқа болаларга эса бажариладиган иш бир маротаба кўрсатилса етарли бўлади. Шундай болалар ҳам борки, улар берилган вазифани мустақил бажарадилар.

Болалар ўзларини қизиқувчанлик, ақлий фаолликларига қараб ҳам бир-бирларидан ажралиб турадилар. Баъзи болалар кўп савол берадилар ва ҳаракатчан бўладилар, баъзи болаларни эса ҳеч нарса қизиқтирмайди.

Ота-оналар болаларидаги ўзига хосликларни қанчалик чуқур билсалар, уларга ўргатишни мувоффақиятли ташкил қила оладилар.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. М.Расулова, Д.Абдуллаева, С.Охунжонова, «Болаларни мактабга психологик тайёргарлиги» Тошкент-2004 йил.
2. Ш.Шодмонова, «Мактабгача таълим педагогикаси» Тошкент-2003.
3. Ф.Юсупова, «Мактабгача тарбия педагогикаси» Тошкент-1994 йил.

“DONISHMAND SIZIF” ROMANIDA MIFOLOGIK OBRAZLAR

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6600646>

Aliyeva Dilshoda

TerDU 1-kurs magistranti

Annotatsiya: *Maqolada romanning turlari qatorida rivojlanayotgan roman-mif haqidagi qarashlar ilgari surilgan, mifopoetik qarashlar ildiziga nazar solingan. Roman-mif na'munasi sifatida X.Do'stmuhammadning "Donishmand Sizif" romani tahlilga tortildi, Sizif obrazlar genezisi atroflicha o'rganilgan.*

Kalit so'zlar: *Roman, roman-mif, mif, poetika, mifopoetika, Sizif, Sizif mehnati, obraz, majoz, sayyor sujet, ramz.*

Annotation: *The article puts forward views on the evolving novel-myth among the types of novels, looks at the roots of mythopoetic views. As an example of a novel-myth, H. Dostmuhammad's novel "The Wise Sisyphus" was analyzed, the genesis of Sisyphus's images was studied in detail.*

Key words: *Novel, novel-myth, myth, poetics, mythopoetics, Sisyphus, Sisyphus labor, image, metaphor, planetary subject, symbol.*

Roman janri millat badiiy tafakkurining taraqqiyot darajasini namoyon etadi. Roman janriga xos belgilarni tayin etish borasida o'zbek adabiyotshunosligida ham ancha ishlar qilingan. Agar dastlabki tadqiqotlarda hajmning kattaligi va mavzu janrining asosiy belgilari sifatida qaralgan bo'lsa, keyinchalik romanning mohiyati o'zga unsurlardan ham qidirila boshlandi. Chunonchi, adabiyotshunos professor Dilmurod Quronov: "... asarda qo'yilgan muammolar ko'lami janr xususiyatlarini belgilovchi unsur sifatida olinishi mumkin. Bu jihatdan... roman dunyo-yu davrni bilish maqsadiga qaratilgan bo'lsa, qissa markazida qahramon xarakteri, hikoyada esa konkret hayotiy voqea turadi... Ko'ramizki, roman, qissa, hikoya janrlariga mansub asar qahramonlari asarda tutgan mavqei, ahamiyati, vazifasi jihatidan farqlanadi. Roman muallifi uchun qahramon vosita – dunyoni anglash (bunisi maqsad) vositasi, qissanavis uchun qahramonning o'zi maqsad (voqea-hodisalar vosita), hikoyanavis uchun voqeaning o'zi maqsad bo'lib qoladi".¹⁰⁴ Olimning roman dunyo-yu davrni bilish maqsadida yaratiladi va uning qahramoni ana shu jarayonning vositasi degan fikri ayniqsa o'rinlidir. Hozirgi kitobxon uslubiy-kompozitsion voqeebandlik, an'anaviy syujet tuzilishi va izchil tahlil, tasvirning maksimal aniqligidan ko'ra borliq ijodkor qalb prizmasidan o'tkazilib hissiy qabul qilingan, fikr-tuyg'ular tasvirida zamon va

¹⁰⁴ Куронов Д., Мамажонов З., Шералиева М. Адабиётшунослик луғати. – Тошкент: Академнашр, 2010. – Б. 59. 41

makon kengligi, muammolar gormoniyasi aks etgan asarlarga ko'proq qiziqmoqda. Adabiyotshunos H.Boltaboevning yozishicha: «Bu uslubiy hodisaning ildizlari Sharq adabiyotining qadimgi lirizmga boyligi, yuksak romantik talqinda aks ettirilgan xalq ijodi namunalari va boshqalarga borib taqaladi».¹⁰⁵ Bu fikrga qo'shimcha ravishda, o'zbek kitobxonni badiiy didiga G'arb va jahon adabiyotidagi tajribalarning ta'sir etishi ham muayyan rol o'ynamoqda, deb ta'kidlagan bo'lar edik. Aksariyat adiblar romanlarda og'zaki adabiyot an'analari afsona, rivoyat, ertaklarga xos jihatlardan, shartli usul va vositalardan unumli foydalanmoqdalar. Badiiy tasvir tizimidagi shartli obrazlilik, majoz va ramz vositalaridan foydalanib yozuvchi niyatining badiiy asarga ko'chirilishi muhim uslubiy belgidir. U inson ruhiy olamining teran qatlamlarini kashf etish, hayotiy muammolar mohiyatini ifodalashda ulkan ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, mifologik obrazlarning romanlarga ko'chishi natijasida poetikaning tarmog'i sifatida mifopoetika elementlari ham ko'zga tashlana boshladi. Ayrim romanlarda diniy motivlari, mifik obrazlarning to'g'ridan to'g'ri tasviri berilsa, ba'zi asarlarda Xizr, Azroil, shayton kabi an'anaviy obrazlarga murojaat qilish orqali yozuvchi o'z badiiy niyatini amalga oshirishga erishadi. Zamonaviy mavzuga bag'ishlangan romanlarda bunday shayton va inson munosabatlarining tasvirlanishi asar syujet qurilishiga afsona va rivoyatlarning olib kirilishi bilan bog'liqdir. Noreal voqealarning bayon etilishi va folklor motivlarining qo'llanilishi bevosita muallif nutqi orqali ham asarga kiritilishi mumkin. Jumladan, Ulug'bek Hamdamning "Isyon va itoat" romanidagi Odam Ato va Momo Havoning taqdiri to'g'risidagi afsona-mif muallif nutqi orqali asarga singdirilib boriladi. Bu afsona asarning kompozitsion qurilishida muayyan o'rin tutib, qahramonlar hayoti va taqdiriga qiyosan falsafiy mohiyat kasb etadi. Tahlil qilingan zamonaviy romanda biz mif elementlari salmog'ining oshganligini yaqqol ko'rishimiz mumkin. Asar poetikasini tahlilga tortganda mifopoetika elementlari nuqtayi nazaridan yondashishimiz lozim. Ammo so'nggi yillarda shunday romanlar ham yaratilyapdiki, bunday romanlarni to'g'ridan to'g'ri roman-mif deyishimiz mumkin. X.Do'stmuhammadning «Donishmand Sizif» romanini aynan ana shunday asarlardan biridir. Asarni «roman-mif» deyishga badiiy voqelikning genezisi, epik sujet va motivlar silsilasining shakllanish yo'sinlari hamda obrazlar tizimi asos bo'lgan. Roman yunon folklor sujet tizimiga mansub «Sizif mehnati», «Sizif toshi» haqidagi epik sujetning o'zbek romani doirasiga transformatsiyalanish jarayoni natijasida yaratilgan. Bu romanda kutilmagan voqealar, antiqa holatlar, g'aroyib obrazlar o'ziga xos shakllarda, ko'rinishlarda namoyon bo'ladi. Bir qarashda ulardagi voqealar bizning hayotimizga xos emasdek, qahramonlar, obrazlar bizga notanishdek, ularning xatti-harakatlari ajabtovurdek taassurot uyg'otadi. Lekin bu asarlarni o'qib, ularni chuqurroq anglaganingiz sayin hayotimizning turli qirralari, zamondoshlarimizning turfa xarakterlari, insonlarning g'aroyib xislatlari yuz ocha

¹⁰⁵ Болтабоев Х. Наср ва услуб. –Тошкент: Фан, 1992. 15 б-бет 265

boshlaydi. Ularga darddosh, qalbdosh bo'lib qolasiz. Ularning orzu-o'ylari, ezgu maqsadlari sizga ham yuqadi. Yozuvchi Xurshid Do'stmuhammad Gesiodning "Teogeniya", Gomerning "Illiada", "Oddiseya", Ovidiyning "Metamarfozalar", "Qahramon ayollar" singari dostonlarni ishtiyoq bilan o'qib o'rgandi. Biroq yozuvchi Sharq mentaliteti va islom tafakkuri ta'sirida ulg'ayganligi sababli bu asarlarning turlicha jahoniy talqinlari adibni qanoatlantirmadi. Aynan shu sababdan, mabud Zevs va Sizif munosabatlari bilan bog'liq an'anaviy mavzuni avval chuqur o'rgandi. Yunon afsonalariga qayta-qayta murojaat qildi hamda afsonalarga tayangan holda mutlaqo yangicha poetik tahlil va tadqiq qilishga qo'l urib, "Donishmand Sizif" nomli roman yaratdi. Romanda adib milliy folklor, mumtoz adabiyot an'analari, jahon adabiyoti badiiy ifoda usullaridan keng foydalandi. Bu tasvir usullarining barchasida sharqona e'tiqodiy asoslarni inobatga oldi. Ma'lumki, yunon dramaturglari Gomer, Esxil, Sofokl, Yevripid asarlarida Sizif obrazi tasvirlangan. Ammo ular bizgacha saqlanib qolmaganligi tufayli ma'lumotga ega emasmiz. Yangi davr adabiyotida Sizif obraziga qiziqishlar ortdi. Nasrda A.Kamyu, F.Merl va tasviriy san'atda Titsian o'z asarlarida bu obrazga murojaat qildi.¹⁰⁶ Yunon afsonalarida Zevs oliy xudo, barcha xudolar va odamlar hukmdori sifatida talqin qilinadi. U Kronos va Reyaning o'g'li bo'lib, afsonaviy mabudlarning uchinchi avlodiga mansub. Zevs Tartarda otasi va ko'plab titanlarni yengib, Olimp tog'ida hukmronlikni o'z qo'liga oladi. Shundan so'ng butun olamni qayta tuzishga kirishadi. Jumladan, bir qancha mabudlarni yaratadi. Qonunlar chiqaradi va tartib o'rnatadi. Fan va san'at, axloq me'yorlarini joriy etadi. Talqinlarga ko'ra, Zevs dahshatli jazolovchi kuch hamdir. Qizig'i shundaki, u bir emas, bir necha marta odam zotini butkul yo'q qilib, undan mukammal inson yaratishga urinadi. Yunon mifologiyasida shamol mabudi Eolning o'g'li sifatida tilga olingan Sizif (Sisif lotincha Sisyphus)-bunyodkor shaxs. U toshlardan Korinf shahrini qurib, unga o'zi shohlik qilgan. Vafotidan so'ng, yer osti zulmat dunyosi- Aidga surgun qilinib, mashaqqatli mehnatga mahkum etilgan. Ilohiy hukmga ko'ra Sizif og'ir xarsangtoshni dumalatib tog' tepasiga chiqarishi lozim edi. Biroq har gal cho'qqiga yetay deganida, yumaloq xarsang pastga yumalab ketaveradi. Mavjud talqinlarga ko'ra, Sizif g'oyatda og'ir, tunganmas va mutlaqo besamar yumush, ya'ni tunganmas azob-uqubatga giriftor etilgan. Shu boisdan, "Sizif mehnati", "Sizif toshi" iborasi ko'pincha mashaqqatli ish va azob-uqubatni anglatadi. Sizif nima uchun bunday azobga mahkum etilgani sababi haqida miflarning turli xil versiyalari saqlanib qolgan. Ularning ayrimlarida Sizif mabudlar sirini oshkor qilib qo'ygani aytiladi. X.Do'stmuhammad romanda shu versiyaga asoslangan. Ya'ni u Olimp mabudlari, xususan Zevsning Sizifga bo'lgan munosabatini dialogik yo'sinda aks ettirgan. Shuningdek, Qadimgi yunon rivoyatlarida Sizif dumaloq toshni tog' cho'qqisiga olib chiqishga intilgan inson sifatida tasvirlanadi. Lekin u harchand urinmasin toshni cho'qqiga olib chiqolmaydi. Rivoyatga ko'ra, toshni

¹⁰⁶ O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.- Toshkent: O'zbekiston ME, 7-jild, 2004.-B.608

cho'qqiga olib chiqishga urinishning o'zi bema'nilikdir. Yozuvchi xuddi ana shu holatni asari asosiga oladi. Sizifning tosh dumalatishtek be'mani harakatlaridan ma'ni topishga urinadi. Asar qahramoni Sizif har gal pastga qulagan toshni cho'qqi tomon qayta olib chiqar ekan, hayotning mohiyatini yangicha inkishof etadi, idrok qiladi, insonning insoniylik qudratini anglaydi. Shu tariqa oddiy Sizifdan donishmand Sizifga aylanadi. "So'zlash – o'tib borayotgan hozirning sharpalari bo'lsa, sukut – boqiylik, mangulik timsoliga aylanardi uning nazarida. Bamisoli gap sotsa – hozir bilan, sukut saqlasa – abadiyat bilan muloqotga kirishayotgandek sezardi o'zini Sizif. Mulohazalar shuni ko'rsatadiki, X. Do'stmuhammadning Sizif obrazi o'zigacha bo'lgan Sizif obrazlaridan farq qiladi. Gomer Sizif obrazini tasvirlaganda unda ayyorlik, munofiqlik sifatleri yaqqol ko'zga tashlanadi, ya'ni uni ramzan "Ayyor Sizif" deyishimiz mumkin. Kamyuning Sizif qahramoni taqdirga itoat etmay isyon qiladi, uni "Isyonkor Sizif" deb qaraymiz. X.Do'stmuhammad talqinida Sizif obrazini esa donishmand deyishga asos beruvchi fazilatlar birinchi o'ringa chiqqan: a) mashaqqatlardan cho'chimay, Korinf shahrini bunyod etish va mamlakat xazinasini boyitish; b) odamlarni o'lim vabosidan qutqarib, shodlik ulashish; v) isrofgarchiliklarga barham berish; g) har qanday mushkulotni tafakkur kuchi va yaqin mahramlar maslahati bilan oqilona hal etish; g) ezgulik va nurga talpinish; d) qat'iyatlilik, zukkolik va kuchli iroda. Aynan shu xislatlar Sizifni donishmand ekanligini yana bir bor isbotlaydi. Umuman olganda, Xurshid Do'stmuhammad romanlari ana shunday chuqur xulosalarga ega ekanligi bilan ham bugungi adabiy jarayonda o'z o'rniga egadir. Adib hayotda ilm-fanni yuksak qadrlaydigan, boshqalarni ham shunga undaydigan, inson kamoloti, aql-idroki, tafakkuri kitobxonlikda, qiroatxonlikda deb biladigan ijodkor. Adibni adabiyotimizning, jurnalistikamizning donishmand Sizifi deb atasak menimcha mubolag'a bo'lmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Қуроноу Д., Мамажоноу З., Шералиева М. Адабиётшунослик луғати. – Тошкент: Академнашр, 2010. – Б. 59. 41
2. Болтабоев Ҳ. Наср ва услуб. –Тошкент: Фан, 1992. 15 б-бет 265
3. О'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.- Toshkent: O'zbekiston ME, 7-jild, 2004.- B.608

ALISHER NAVOIYNING “HOLOTI SAYYID
HASAN ARDASHER” ASARIDA QO‘LLANGAN KO‘CHMA MA’NOLI BIRLIKLARNING
LINGVOKULTUROLOGIK XUSUSIYATLARI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6600653>

G.Z. Rozikova

FarDU dotsenti, f.f.d (DSc)

F.Abdusamadova

lingvistika (o‘zbek tili) yo‘nalishi magistranti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Alisher Navoiyning “Holoti Sayyid Hasan Ardasher” asarida qo‘llangan ko‘chma ma’noli birliklarning lingvokulturologik xususiyatlari haqida tahlillar berilgan.*

Kalit so‘zlar: *madaniyat, tilshunoslik, madaniyatlararo muloqot, nutq, til, lingvokulturologiya, lingvomadaniyat.*

Annotation: *This article discusses lingua-culturology, a modern branch of linguistics. Alisher Navoi's “Holoti Sayyid Hasan Ardasher” provides an analysis of the linguocultural features of mobile units.*

Keywords: *culture, linguistics, intercultural communication, speech, language, linguo-culturology, lingua-culture.*

Аннотация: *В данной статье рассматривается лингвокультурология, современная отрасль языкознания. Алишера Навои «Холоти Сайид Хасан Ардашер» приводится анализ лингвокультурных особенностей мобильных отрядов.*

Ключевые слова: *культура, языкознание, межкультурная коммуникация, речь, язык, лингвокультурология, лингвокультура.*

Lingvokulturologiya – tilshunoslik va madaniyatshunoslikning o‘zaro aloqa va bog‘liqliklaridan paydo bo‘lgan fan bo‘lib, u xalq madaniyatining so‘zlashuv tilida ifodalanishi va mujassamlanishini tadqiq etadi. Tilshunoslik va madaniyatshunoslikning o‘zaro bog‘lanishi oddiy bog‘lanish emas, balki bu yangi ilmiy asoslangan yo‘nalishning vujudga kelishidir. Shuning uchun bu hodisa tilshunoslik va madaniyatshunoslikning vaqtincha bog‘lanishi bo‘lmasdan, u fanning sistemalashgan tarmog‘i sifatida o‘zining mustaqil maqsad, vazifa, metod va tadqiqot obyektiga ega bo‘lgan fandır.

Professor D.Ashurovaning fikricha, lingvokulturologiyaning eng muhim vazifalaridan biri – metodologik shart-sharoitlarni aniqlashtirish, tadqiqotlarning konseptual qonun-qoidalari hamda madaniyat nuqtayi nazaridan ajratib olingan til

birliklarini (lingvokulturemalar) tizimga solish va tasniflash muammolarini ishlab chiqish hisoblanadi.

Lingvokulturologiya tilshunoslikdan ajralib chiqqan mustaqil yo'nalish sifatida XX asrning 90-yillarida vujudga keldi. Tadqiqotchilarning qayd qilishicha, "lingvokulturologiya" (lot. lingua "til"; cultus "hurmat qilish, ta'zim qilish"; yunon. "ilm, fan") atamasi V.N.Teliya boshchilik qilgan Moskva frazeologik maktabi (Y.S.Stepanov, A.D.Arutyunova, V.V. Vorobyev, V.Shaklein, V.A.Maslova) tomonidan olib borilgan ilmiy tadqiqotlar bilan bog'liq ravishda paydo bo'lgan. Ushbu sohaning paydo bo'lishi va shakllanishi haqida deyarli barcha tadqiqotchilar Vilgelm fon Gumboldtga borib taqalishini ta'kidlaydilar [3.286].

XXI asr boshiga kelib lingvokulturologiya dunyo tilshunosligidagi yetakchi yo'nalishlardan biriga aylanib ulgurdi. Lingvokulturologiya tilni madaniyat hodisasi sifatida o'rganuvchi fan bo'lib, uning predmetini o'zaro aloqadorlikda bo'lgan til va madaniyat tashkil etadi. Jumladan, V.N. Teliya bu haqda shunday yozadi: "Lingvokulturologiya inson omili, aniqrog'i insondagi madaniy omilni tadqiq etuvchi fandır. Bu esa shuni bildiradiki, lingvokulturologiya markazi madaniyat fenomeni bo'lgan inson tog'risidagi antropologik paradigmaga xos bo'lgan yutuqlar majmuasidir". V.V.Vorobyev "lingvokulturologiya – sintezlovchi toifadagi kompleks ilm sohasi bo'lib, u madaniyat va til o'rtasidagi o'zaro aloqalar va ta'sirlashuvlarni o'rganadi. Bu jarayonni yagona lisoniy va nolisoniy (madaniy) mazmunga ega birliklarning yaxlit tarkibi sifatida mazkur jarayonni zamonaviy nufuzli madaniy ustuvorliklarga (umuminsoniy me'yorlar va qadriyatlar) qaratilgan tizimli metodlar yordamida aks ettiradi", – deb ko'rsatadi. Ushbu tushunchalarning o'zaro farqli jihatlarini professor O.Yusupov quyidagicha izohlaydi: «Lingvokulturema – o'z semantikasida (ma'nosida) madaniyatning biror bo'lagini aks ettiruvchi til yoki nutq birligi»[2.21].

Madaniyatshunoslik insonning tabiat va jamiyat sohalarida o'z-o'zini anglash xususiyatini, dunyoqarashini o'rgansa, tilshunoslik fani tilda dunyo lisoniy manzarasining aks etishini o'rganadi. Lingvokulturologiyaning asosiy tadqiqot predmeti esa o'zaro aloqada bo'lgan til va madaniyat hisoblanadi.

Insonning hayot kechirishida kerakli predmetlar hamda yuzaga keladigan voqea-hodisalarni madaniyat vositasi deb fikr yuritsa ham bo'ladi. Masalan, shamolga jahon xalqlari madaniyatida turli tushunchalar anglatuvchi so'z sifatida qaraladi. *Shamol* so'zi lotin tilidagi "ventus" so'zidan olingan bo'lib, "zarba berish" ma'nosini anglatadi.

Shamol - qayta tiklanadigan energiya manbaidir. Qadim zamonlardan beri shamol tegirmonlari orqali elektr energiyasi ishlab chiqarilgan. Bugungi kunda shamol energiyasi shamol generatorlari orqali ishlab chiqarilmoqda, ular o'z navbatida elektrni taqsimlash uchun tarmoqlarga ulangan.

“Shamol” so‘zi atash ma‘nosidan tashqari, mifologiya, xalqlar madaniyatida, jumladan, yunon mifologiyasida “eoliya” deb nomlanadi va bu atama yunon shamol xudosi bo‘lgan Egolni anglatadi. Sharqiy slavyanlar orasida shamol xudosi dushmanlarni va turli yovuzlarni yo‘q qilish qobiliyati uchun ham sharaflangandi. Dastlab Yapon mifologiyasida shamol xudosi tumanni tarqatib yuborib, quyoshning issiq nurlarini yoritgan, hayot bergan afsonaviy xudodir. Hindlarda va sharqning boshqa xalqlarida hozir ham sigir, ilon, ot kabi hayvonlarga, olov, tog‘, shamol, suvga sig‘inish mavjud.

“Ohista suzib yuruvchi shamollar” iborasi omad, baxt va farovonlik bilan ishlarning yaxshi ketayotganligini ko‘rsatish uchun ishlatiladi. Bu dengizchilardan olingan ifoda, dengizda qayiq, kemalar orqasidan esib, manzilni topishda yordam berayotgan shamolning yaxshi alomatini ko‘rsatadi. Shu kabi shamolga munosabat o‘zbek xalqiga ham mansub ekanligini alohida ta‘kidlash lozim. Chunki o‘zbeklarda shamol tabiat hodisasi, tezkorlik ramziga emas, xabar yetkazuvchi vosita sifatida ham qaraladi:

Lutf aylabon, ey nasimi quds osor,
Bir qatla fano gulshaniga ayla guzor.
Ahbobg‘akim toptilar ul yerda qaror,
Mendin yer o‘pub arzi niyoz et zinhor.

(A.Navoiy, “Holoti Sayyid Hasan Ardasher”, 1-bet)

Ushbu to‘rtlikda qo‘llanilgan “quds” – arabcha “poklik, tozalik, muqaddas” demakdir. Nasimi quds – poklik shabadasi. Bu yerda shoir undan avval o‘tgan do‘stlar, suhbatdoshlar yotgan joyga borib, yer o‘pib, salom yetkazgil, deya iltijo qiladi.

Jahon xalqlari madaniyatida ramziy ma‘nolar tildagi ko‘chma ma‘nolar, o‘xshatishlar orqali hosil qilinadi. O‘xshatish – badiiy tasvir vositalaridan biri bo‘lib, hodisani obrazli, ta‘sirchan, ixcham ifodalash xususiyatlari bilan ajralib turadi.

San‘atkor qahramonlarni tasvirlashda, ularning o‘ziga xos individual xususiyatlarini ochishda, ruhiy holatlarni aks ettirishda, tabiat manzaralarini tasvirlashda o‘xshatishlardan foydalanadi. Ularni bo‘rttiradi. Kitobxonning diqqatini obrazning ko‘z ilg‘amas tomonlariga jalb qiladi, asarning g‘oyasini ochishga yo‘naltiradi.

Tadqiqotlarda metaforalar ongning universalialari sifatida belgilangan. Zamonaviy psixologlar dunyoni metaforalar asosida ko‘rishni insonning genezisi va madaniyati bilan bog‘lashga harakat qilishadi. Bobo tilning metaforik xususiyatga ega bo‘lgani, protokommunikatsiyaning esa metaforalar darajasida amalga oshirilgani haqida taxmin qilinadi [4.31].

O‘zbek tilshunosligida 70-yillardan boshlab, ko‘p ma‘nolilik va so‘zlarning ko‘chma ma‘nolarini tadqiq qilishga bag‘ishlangan qator asarlar maydonga keldi.

Faxri Kamol o'zbek tili leksikasining rivoji, uning tarixiy qatlamlari, unda umumturkiy, o'zbek, fors-tojik, arab, rus va boshqa tillarga doir so'zlarning o'rni

haqida dastlabki ma'lumotni bergan bo'lsa, o'zbek tili leksikasining tarixiy qatlamlari va har bir qatlamni o'rganishga bag'ishlangan maxsus tadqiqotning vujudga kelishi o'zbek leksikologiyasining takomillashuvida katta ahamiyatga ega bo'ldi. Shuningdek, Faxri Kamol so'zlarning ko'chma ma'nolari haqida boshlang'ich ma'lumot bergan bo'lsa ham, lekin ko'chma ma'no turlari, ularning hosil bo'lish yo'llari yoritilmagan edi. Ana shu muammoni yoritishga M. Mirtojiev va T. Aliqulovlar bel bog'ladilar.

M. Mirtojievning «O'zbek tilida polisemiya» va I. Shukurovning «O'zbek tilida troplar» asarlarining yaratilishi bu muammoni yoritishda katta voqea bo'ldi. Shuningdek, ko'chimlarning u yoki bu turlarini tadqiq etishga bag'ishlangan alohida tadqiqotlarning dunyoga kelishi o'zbek tili leksemalarining ko'chma ma'nolarini chuqurroq o'rganish, metafora, metonimiya kabi hodisalarning lingvistik mohiyatini ochib berish uchun katta xizmat qildi[1.185].

2-kurs akademik litsey talabalari uchun chiqarilgan "Hozirgi o'zbek adabiy tili" darsligida faqatgina metafora, metonimiya, sinekdoxa, vazifadoshlik kabi ko'chim turlari berilgan, ammo manbalarda boshqa ko'chim turlari (kinoya, tag ma'no) ham borligi aytib o'tilgan. R. Sayfullayevaning "Hozirgi o'zbek adabiy tili" o'quv qo'llanmasida ham ular quyidagicha tasniflanadi: "Hosila ma'no bir necha yo'l bilan vujudga keladi: metafora, metonimiya, sinekdoxa va vazifadoshlik kabi. Hosila ma'no to'g'ri, bosh ma'nolar asosida paydo bo'ladi"[2.253].

Alisher Navoiyning "Holoti Sayyid Hasan Ardasher" asarida ko'chma ma'noli birliklardan va uning lingvokulturologik xususiyatlaridan unumli foydalanilgan. Jumladan, ***"Bu hamida xisol va pisandida af'ol jihatidin yaxshi va yamon ahli zamon qoshida aziz-u mukarram va muhtaram bo'lur ermishlar."*** ("Holoti Sayyid Hasan Ardasher", 2-bet). Asarda keltirilgan ***"ahli zamon qoshida" birikmasi metonimiya hodisasini hosil qilgan bo'lib, "xalq orasida, e'tibor markazida" degan ma'nolarda qo'llanilgan***. Metonimiya – yunoncha so'z bo'lib, "qayta nomlash", "nomni o'zgartirish", "yangi nom qo'yish" degan ma'nolarni anglatadi. Narsa va hodisalar o'rtasida makon va zamondagi o'zaro aloqadorlik asosida birining nomi ikkinchisiga ko'chishi metonimiya deyiladi. Masalan, quyidagi misralarda "lola" so'zi "ko'z yoshi" ma'nosida, "olam" so'zi esa "xalq, el" ma'nosida ***qo'llanilgan***

Furqatingdin   za'faron   uzra   to'karmen   lolalar,
Lolalar ermashki, bag'rimdin erur pargolalar. ("Holoti Sayyid Hasan Ardasher" 2-bet).

Badiiy adabiyotda ham keng qo'llaniluvchi ko'chim turi metafora hisoblanadi. Lutfiy qalamiga mansub g'azalga Alisher Navoiy tomonidan bitilgan quyidagi taxmining bir baytini tahlil qilsak:

Laylat ul-me'rojning sharhi sochi tobindadur,

Qoba qavsayn ittihodi qoshi mehrobindadur.

(“Holoti Sayyid Hasan Ardasher”, 2-bet).

Matla’dayoq ma’lum bo’ladiki, g’azalning lirik qahramoni go’zallikda tengsiz yor. Uning tunde k qora sochi Laylat ul-me’roj kechasiga o’xshatilib, uning zamiriga me’roj kechasining sharhi yashiringan, mehrobgga qiyoslangan qoshi esa qoba qavsayn – ikki yoy oralig’idagi masofani yodga soladi. Bu o’rinda shoir yor tasviri asnosida payg’ambarning me’roj tunida Xoliq huzuriga ko’tarilishi va Yaratgan bilan rasul orasidagi masofa ikki qosh oralig’idek yaqin bo’lganligi hodisasiga ishora qiladi. G’azalning keyingi baytlari ham yor go’zalligi ta’rifi bilan davom etib, uning shirin va jonbaxsh labidan salsabil (jannat bulog’i) sargardon, Xizr va Iso Masihlar xijolatda ekanligi ta’kidlanadi. Shu tariqa g’azal baytlari yor ta’rifu tavsifi metaforalar asosida davom etadi.

Navoiy Sayyid Hasan xarakteridagi bir qirrani bo’rttirib ko’rsatib o’tadi. U katta-kichikka barobar, qo’lidan kelganicha birovga yaxshilik qilishga intiluvchi, boshqadan esa hech narsa ta’ma qilmaydigan shaxs bo’lganligini aytib o’tadi:

O’zidin elga daryo — qatra oso, Vale eldin o’ziga qatra — daryo.

(“Holoti Sayyid Hasan Ardasher” 2-bet).

Navoiy Sayyid Hasanning nihoyatda yumshoq ko’ngilli bo’lganini, dardli so’zdan g’oyat g’amgin tortib, nazm va kuydan g’oyat ta’sirlana bilishini alohida ta’kidlab o’tadi.

Sinekdoxa yunoncha so’z bo’lib, “birgalikda anglash”, “nazarda tutish” degan ma’noni bildiradi. Bu ko’chim turida bo’lak orqali butunni yoki butun orqali bo’lakni ifodalash tushuniladi. Quyidagi misolda butun orqali qismni bildirgan “ilik” ya’ni qo’l so’zi sinekdoxani hosil qilgan:

*Labing ko’rgach iligim tishlaram har dam tahayyurdin,
Ajab holatki, tutmay bolni barmoq yalaydurmen.*

(“Holoti Sayyid Hasan Ardasher” 4-bet).

Shubhasizki, Alisher Navoiy adabiyot va san’atning muhim quroli so’z ekanligini yaxshi anglagan. Shuning uchun ham xoh tazkirasida bo’lsin, xoh risolasida bo’lsin, xoh dostonlarida, adabiyot va san’at ahlining madhiyalarida so’zning nozik qirralariga alohida e’tibor qaratadi, so’zning ma’nolaridan mahorat bilan foydalanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Нурмонов А. Ўзбек тилшунослиги тарихи –Тошкент: Ўзбекистон, 2002.
2. Сайфуллаева Р.Р., Менглиев Б.Р., Боқиева Г.Х., Қурбонова М.М., Юнусова З.Қ., Абузалова М.Қ. Ҳозирги ўзбек адабий тили. Ўқув қўлланма. – Тошкент, 2009.

3. Телия В. Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты.-М.: Школа «Языки русской культуры». 1996.
4. Usmanova Sh. Lingvokulturologiya (Darslik). – Тошкент, 2019.
5. Rozikova, G. Z. (2019). SEMANTIC FEATURES OF LEXEMES BELONG TO THE GROUP OF NAMES OF PERSON APPLIED IN “DEVONU LUGOTIT TURK”. Scientific Bulletin of Namangan State University, 1(12), 136-141.
6. Gulbakhor, R. (2020). Expression of temporality and locality through noun lexemes in Mahmud Kashgari's “devon”. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 10(11), 1648-1653.
7. Roziqova, G. (2020, December). MAHMUD KASHGARI'S" DEVONU LUG'OTIT TURK" NAMES OF HOUSEHOLD ITEMS USED IN THE WORK EXPRESSIVE SYNONYM LEXEMAS. In Конференции.
8. Yusupova, S. T., & Anvarova, F. A. (2020). Linguoculturological investigation of zoonyms in English and Uzbek. ISJ Theoretical & Applied Science, 11 (91), 78-80.
9. kizi Yusupova, S. T. (2019). STUDY OF RELIGIOUS FUNCTIONAL STYLE IN THE WORLD LINGUISTICS. Scientific Bulletin of Namangan State University, 1(12), 173-178.
10. Qizi, Y. S. T. (2020). Religious speech and phonetic interference. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 10(6), 679-683.
11. Rozikova, G. Z., & Yusupova, S. T. (2021). METAPHOR AS A LINGUOCULTUROLOGICAL PHENOMENON. Theoretical & Applied Science, (12), 1086-1088.
12. kizi Yusupova, S. T., & Sayidrahimova, D. S. (2022). ABOUT THE CLASSIFICATION OF RELIGIOUS TEXTS. Eurasian Journal of Academic Research, 2(2), 63-65.

CONTINUITY AND DISCRETENESS OF SIMULTANEOUS INTERPRETING.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6600664>

Olimova Dilfuza Zokirovna

A lecturer of the department of Translation Studies and Language Education at Bukhara State University, Uzbekistan

Simultaneous translation dialectically combines two opposite features: continuity and discreteness.

The continuity of simultaneous translation lies in a high degree of connectivity permeating the entire process from the beginning to the end. The objective basis of the continuity of the translation process is the unity, integrity and continuity of the speech that the translator translates.

Continuity can be traced in simultaneous translation in all processes. In the process of orientation in the source text, continuity is expressed in the continuity of extraction and accumulation of information regarding goals, topics, semantic content and lexical and grammatical organization of the speaker's statements, constant development and refinement of the hypotheses put forward and in continuous promotion new hypotheses regarding the development and outcome of the speaker's speech.

In the process of searching or selecting translation solutions continuity is expressed in close links between successive translation solutions, so how each of them is a continuation and development previous ones and leads to subsequent solutions.

Continuity receives additional support at this level due to the operation of RAM on the accumulation and retention of information about earlier decisions.

In the process of implementing translation actions continuity is expressed in the continuity of speech generation in the target language. Implementation of the following one after another translation actions are combined also the need to keep in memory and perform grammatical commitments taken at generation preceding components of statements.

The continuity of simultaneous translation is ensured, in addition, by the cohesion of all three processes. Along with continuity in the structure of activity

simultaneous interpreter, regular discreteness is clearly traced. Discreteness of simultaneous translation becomes most obvious when elucidating the patterns of interaction between the processes of orientation in the source text, search or selection of translation solutions and their implementation. All three processes that make up the activities of a simultaneous interpreter proceed in successive steps and give out their "production" in successive portions, quanta. Stepping character

of these processes is explained by the need to translate source text as it is spoken by the speaker.

The decisive role in quantizing the results of the processes that make up the activity of a simultaneous interpreter is played by the intonation-semantic articulation of speech by the speaker, the syntactic structure of the original statements and some individual features of the interpreter's speech-cognitive abilities (Shiryaev A.F., 1974).

Usually, the next step of the translator when orienting in the speech of the speaker is to orient in the next intonation-semantic unit, structural-syntactic block or other segment.

Results of this step orientation process allows you to proceed to the next step within the process of searching and making translation decisions, which, in turn, allows you to proceed to the direct generation of the next semantic link in the target language.

In time, the orientation step in the speaker's speech, the step search and decision-making and the step of implementation are located in a "ledge". All three steps together make up the translation action - one step of the entire translation process.

The step-by-step nature of simultaneous translation is especially noticeable at a slow pace of the speaker's speech.

Articulation of steps in the process of activity occurs differently depending on the pace of the speaker's speech and the individual characteristics of the interpreter. All diversity options for articulating steps is located between two extreme options, which are described below.

At the slow pace of the speaker's speech, the steps follow one after the other in a HHsimple sequence: next step begins to be executed either after the end of the previous step, or a few moments before its end, and the orientation link is only partially overlaid goes to the phase of the implementation of the previous action.

At a fast pace of the speaker's speech, when the pauses between units of orientation become smaller, the interpreter's steps are superimposed on one another: as soon as the development of one step approaches its middle, it begins to take another step. Orientation link and link search and decision making one step at a time in time for the implementation phase of the preceding step. Therefore, at each individual moment, the translator simultaneously implements the solution of one action and orients or searches for a solution to the next action. The degree of overlap of one step on the other depends on the pace of the speaker's speech, the size of the pauses, and as well as on the individual characteristics of the translator and his professional training.

REFERENCES:

1. Russell, Debra (2002b). Reconstructing our views: Are we integrating consecutive interpreting into our teaching and practice. In Laurie Swabey (Ed.), *New Designs in Interpreter Education: Proceedings of the 14th National Convention of the Conference of Interpreter Trainers* (pp. 5–16). St. Paul, MN: Conference of Interpreter Trainers.
2. Seleskovitch, Danica (1978). *Interpreting for International Conferences: Problems of Language and Communication*. Washington, DC: Pen and Booth.
3. Olimova, D. (2021). ВАЖНОСТЬ ФОРМИРОВАНИЯ НАВЫКОВ АВТОНОМНОГО ОБУЩЕНИЯ У СТУДЕНТОВ ПРИ ПРЕПОДАВАНИИ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.Uz), 5(5).
извлечено от https://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/2398
4. Shlesinger, Miriam (2000). Interpreting as a cognitive process. In Sonja Tirkkonen-Condit & Riitta Jääskeläinen (Eds.), *Tapping and Mapping the Processes of Translation and Interpreting: Outlooks on Empirical Research* (pp. 3–15). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
5. Ширяев А. Ф. Синхронность синхронного перевода. «Труды Института. Иностранные языки». М., ВИИЯ, 1971, № 7.
6. Ширяев А. Ф. О некоторых особенностях ориентирования в тексте в условиях синхронного перевода. «Теория перевода и научные основы подготовки переводчиков. Материалы Всесоюзной научн. конф.». Ч. I. М., 1975.
7. Штайер Б. О механизме синхронного перевода. «Тетради переводчика». М., 1975. Шумихин А. Прогнозирование на уровне предикации. «Тетради переводчика». М., 1971
8. Olimova D. Z (2021) TRANSFER OF MODALITY IN TRANSLATION (MODAL VERBS AND THEIR EQUIVALENTS, MODAL WORDS) *Middle European Scientific Bulletin*, Vol.12 Pp.220-223
9. Швейцер А. Д. О преподавании синхронного перевода в специализированных группах переводческого факультета. «Метод, сборник». М. 1-й МГПИИЯ. Перевод, фак. Ч. I. 1969.
10. Olimova Dilfuza Zokirovna.(2022). The specifics of translation actions in simultaneous interpreting. *Middle European Scientific Bulletin*, 22, 292-295.
11. Gulchekhra Khamraeva, Dilfuza Olimova .BENEFITS OF USING ROLE PLAYS IN TEACHING LANGUAGES .Научная дискуссия: инновации в современном мире, 97-101, 2017

12. Фейгенберг И. М. Вероятностное прогнозирование и преднастройка к действиям. «XVIII Международный психологический конгресс. Симпозиум 2. Кибернетические аспекты интегральной деятельности мозга». М., 1966.
13. Ц в и л л и н г М. Я. Синхронный перевод как объект экспериментального исследования. «Тетради переводчика». М., 1966
14. Рецкер Я. И. О закономерных соответствиях при переводе на родной язык.— В кн.: Вопросы теории и методики учебного перевода. М., 1950.
15. Рецкер Я. И. Теория перевода и переводческая практика. М., 1974.
16. Сладковская Е. Н. Прогнозирование на уровне цели высказывания. «Тетради переводчика». М., 1971
17. Смирнов А. А. Проблемы психологии памяти. М., 1966.

МАҲМУД ЗАМАХШАРИЙНИНГ “АЛ-УНМУЗАЖ ФИ-Н-НАҲВ” АСАРИДА
ФЕЪЛГА ЎХШАШ ЮКЛАМАЛАР ТАҲЛИЛИ.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6600693>

Бобур Исмоилов

Ўзбекистон Миллий Университети

Ўзбекадабиётшунослик кафедраси

ўқитувчиси, Тошкент, Ўзбекистон.

THE ANALYSIS OF PARTICLES WHICH SIMILAR WITH VERBS IN MAHMUD
ZAMAKHSHARIY'S "AL-UNMUZAJ FI-N-NAKHV".

АНАЛИЗ ГЛАГОЛЬНЫХ ПРЕДЛОГОВ В «АЛ-УНМУЗАДЖ ФИ-Н-НАХВ»
МАХМУДА ЗАМАХШАРИ .

Аннотация. Мақолада феълга ўхшаш юкломалар (ئُ) ва унинг биродарлари) нинг “Ал-унмузаж фи-н-наҳв” асаридаги таҳлили баён этилган. Ушбу юкломаларнинг хусусиятлари шундаки, гапнинг эгасини насб ҳолатда келишини талаб қилади. Лекин қуйидаги ҳолларда эгага таъсири йўқолиши мумкин: ئُ нинг енгиллашган шакли اِنَّمَا، اِنِّ – нинг ما си، لَكِنَّ нинг енгиллаштирилган (тахфиф) шакли لَكِنَّ، كَانْ нинг енгиллаштирилган шакли كَانْ.

Калит сўзлар: Ҳарф сўз туркуми, юкломалар, сарф, наху, феълга ўхшаш юкломалар, “инна ва унинг биродарлари”, фатҳа.

Абулқосим Маҳмуд ибн Умар Замахшарий илм – фаннинг турли соҳаларини, жумладан араб тилининг сарфу наҳвини, адабиёт, луғатшунослик, аруз, тафсир илмларини мукаммал билган. Замахшарий араб тилида назм ва насрда битилган 60 дан ортиқ асарлар муаллифи ҳисобланади. Унинг араб тили грамматикасига оид “Ал-муфасал” асари араб тили наҳву сарфини ўрганишда йирик қўлланма сифатида ғарбда ҳам шарқда ҳам шуҳрат қозонган.

“Унмузаж фи-н-наҳв” эса “Ал-Муфассал” асарининг ихчамлаштириб мухтасар ҳолатга келтирилган асаридир. Асарнинг тили бироз мураккаб, чунки унда грамматикага оид маълумотлар қисқа жумлалар орқали баён этилган.

Мазкур мақолада, “Унмузаж фи-н-наҳв” асарида ҳарф сўз туркумига кирувчи “феълга ўхшаш юкломалар” (инна ва унинг биродарлари) таҳлил доирасига тортилади.

Асардаги ҳарфлар бобида дастлаб ҳарф сўз туркумига оид қуйидаги таъриф

келтирилган:

وهو ما دل على معنى وجد في غيره.

Ҳарф – ўзи мустақил маънога эга бўлмай, ўзидан бошқа сўз билан бирга маъно англатадиган сўздир.

وأصنافه: حروف الإضافة والحروف المشبهة بالفعل وحروف العطف وحروف النفي وحروف التثنية وحروف النداء وحروف التصديق وحروف الاستثناء وحرفا الخطاب وحروف الصلة وحرفا التفسير والحرفان المصدريان وحروف التحضيض وحرف التقريب حروف الاستقبال و حرفا الاستفهام وحرفا الشرط وحرف التعليل وحرف الردع واللامات وتاء التأنيث الساكنة والنون المؤكدة وهاء السكت.

Унинг (ҳарфнинг) турлари қуйидагилар: Предлоглар, феълга ўхшаш юкламалар, боғловчилар, инкор юкламалари, огоҳлантирувчи юкламалар, нидо юкламалари, тасдиқ юкламалари, истисно юкламалари, хитобнинг иккита юкламаси, боғловчилар, иккита тафсир (тушунтириш) юкламалари, масдар ўрнига ишлатилувчи икки юклама, ундаш - даъват юкламалари, яқинлаштирувчи юклама, келаси замон юкламаси, иккита сўроқ юкламалари, иккита шарт юкламалари, қатъий инкор юкламаси, ломлар, муаннас жинсининг сукунли “т” си, кучайтирувчи нун, сактали “ҳ”.

Биз ушбу келтирилган юкламалардан феълга ўхшаш юкламалар таҳлилига тўхталамиз.

الحروف المشبهة بالفعل

Феълга ўхшаш юкламалар

"إن" و"أن" للتحقيق و"الكن" للاستدراك و"كأن" للتشبيه و"اليت" للتمنى و"العل" للترجي.

"أَيْت" – тилак учун, "كَأَنَّ" – ўхшатиш учун, "أَكِنَّ" – чеклаш учун, "إِنَّ" و"أَنَّ" – такидлаш учун, "أَعْلَى" – орзу қилиш учун.

Изоҳ: Асарда *إِنَّ* ва аховатуҳани феълга ўхшаш юкламалар деб келтирмоқда.

و"إن" المكسورة مع ما بعدها جملة. و إن المفتوحة مع ما بعدها مفردة. فاكسر في مضان الجمل فافتح في مضان المفردات نحو: إن زيدا منطلق وعلمت أنك خارج.

إِنَّ (алифнинг ҳаракати) касрали – у одатта жумла билан келади, *أَنَّ* (алифнинг ҳаракати) фатҳали - у одатта битта сўз билан келади.

Бутун бир жумла бўлса касралиси яъни *إِنَّ* қўйилади, биронта сўз бўлса фатҳалиси яъни *أَنَّ* қўйилади.

Изоҳ: Мазкур юкламалар гапнинг эгасини тушум келишигида яъни фатҳа ҳолатда келишга мажбур қилади. " *إِنَّ* " гапнинг бошида унга боғланиб келиб, “албатта, ҳақиқатда, ҳақиқатан” каби маъноларни, яъни таъкидни билдиради. " *أَنَّ* " эса тўлдирувчи эргаш гапли қўшма гапни, бош гапга боғловчи вазифасини бажаради ва у “ки...” юкламаси маъносида келади.¹⁰⁷

Масалан: *إن زيدا منطلق وعلمت أنك خارج* Албатта Зайд кетувчи ва билдимки сен чиқувчисан. Ушбу мисолда *إن* юкламаси гапнинг бошида *زيدا منطلق* - Зайд кетувчидир

¹⁰⁷ Н. Иброҳимов. М. Юсупов. Араб тили грамматикаси.-Тошкент.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” давлат илмий нашриёти, 1997.-Ж.1, -Б.343-345.

жумласига боғланиб келмоқда. *كَنْ* эса *أَنَّ* -сен эгалик қўшимчасига боғланиб, жумланинг ўртасида келмоқда.

إذا عطفت اسما على المكسورة بعد ذكر الخبر جاز في المعطوف الرفع والنصب نحو: إن زيدا منطلق وبشر أو بشرا حملا على اللفظ والمحل. وكذلك "لكن" إذا عطفت دون غيرها.

Агар "إِنَّ" нинг исмининг уюшган бўлаклари (маътуфи) бўлиб, у хабари (кесими) дан кейин турса, иккинчи уюшган исми (эгаси) ни бош келишиикда ҳам, тушум келишигида ҳам қўйиш мумкин. Масалан: *إِنَّ زيدا منطلق وبشرٌ أو بشرًا* – Албатта Зайд (башар) кетувчидир. Ушбу қоида лафзда ҳам ёзувда ҳам мумкин. Бу ерда “башар” сўзи “Зайд” сўзининг уюшган бўлаги бўлиб, уни *بشرٌ* яъни раф ҳолатда ҳам, *بشرًا* яъни насб ҳолатда ҳам қўйиш мумкин экан.

Тўлдирувчи эргаш гапларда, бош гапнинг кесими *قال* - демоқ фелидан иборат бўлса, *أَنَّ* юкламаси маносида *إِنَّ* юкламаси ишлатилади.¹⁰⁸

Шунингдек "لَكِنَّ" нинг уюшган эгаси бўлса ҳам бундан бошқача бўлмайди. (худди шу қоида бўлади).

ويبطل عملها الكف والتخفيف ويهيناتها للدخول على القبيلتين نحو: إنما زيد منطلق وإنما ذهب عمرو إن زيد لكريم و إن كان زيد لكرима و بلغني إنما زيد منطلق و إنما ذهب عمرو وبلغني أن زيد أخوك وبلغني أن قد ضرب زيد. ولكن أخوك قائم ولكن خرج بكر وكان ثدياه حقان وكان قد كان كذا.

إنَّма - нинг *ما* си “инна ва ахаватуҳа”нинг маъносини ўзгартирмасида эгага таъсирини бекор қилади. Масалан: *إنَّما زيدٌ منطلقٌ* - Албатта Зайд кетувчидир. Бунда қўриб турганимиздек *إِنَّ* га *ما* қўшилгани учун жумланинг эгаси яъни *إِنَّ* нинг исми фатҳа бўлади деган қоида амал қилмайди домма ҳолатда бўлаверади. *وإنَّما ذهب عمرو* - Албатта Амр кетти. Ушбу феълий жумлада ҳам юқоридаги сингари юкламанинг эгага таъсирини йўқотади.

"إِنَّ" нинг енгиллашган шакли *إِنْ* бўлиб, унга *ما* қўшилмаганда ҳам эгага таъсири бекор бўлади. Масалан: *إن زيدٌ لكريمٌ* - Албатта Зайд карамлидир (исмий гап) Бунда *إِنْ* нинг бир шакли ҳисоблансада эгани фатҳа ҳолатда эмас домма ҳолатда келтирмоқда. *و إن كان زيدٌ لكريمًا* – Албатта Зайд карамлидир (феълий гап) ушбу феълий жумлада ҳам шундай.

Куйидаги мисолда *أَنَّ* га *ما* қўшилиб унинг ҳам эгага таъсирини йўқотган: *بلغني أنَّما* (феълий гап) *بلغني أنَّما ذهب عمرو*, (исмий гап), *زيدٌ منطلقٌ* – менга етиб келдики, Зайд кетувчидир (исмий гап), (феълий гап).

أَنَّ нинг тахфиф (енгил) ҳолати *أَنْ* бўлиб, унинг ҳам эгага таъсири бўлмайди. Мисол: *بلغني أنَّ* – менга етиб келдики, Зайд сенинг акангдир (исмий гап), *بلغني أنَّ* – менга етиб келдики, Зайд урди (феълий гап). Бунда ҳам юқоридаги сингари “инна” га тегишли қоидалар амал қилади.

لَكِنَّ -лекин, аммо, бироқ каби маъноларни англатади¹⁰⁹. Ва бу юклама зидлов боғловчиси ҳисобланади. Ушбу юклама ҳам уз исмини яъни жумланинг эгасини

¹⁰⁸ Ўша манба. -Б.345.

¹⁰⁹ Ан-Найм –ул-кабир. Арабча-ўзбекча луғат-Н.: Наманган нашриёти, 2014. –Б.632.

фатҳа ҳолда келтиради. Масалан: كل طلاب ذهبوا الي الجامعة و لكنّ زيدًا لم يذهب - Барча талабалар университетга боришди, лекин Зайд бормади.

كُنْ нинг енгиллаштирилган (тахфиф) шакли كُنْ бўлиб, у ҳам феълий ва исмий гапларда эгага ўз таъсирини йўқотади. Масалан: لَكِنْ أَخُوكَ قَاتِمٌ - лекин сенинг аканг қоимдир (исмий гап), لَكِنْ خَرَجَ بَكْرٌ - лекин Бакр чиқди (феълий гап). Мазкур жумлаларда эга домма ҳолатда келган.

كَانَ - гўё, гўёки, эмишки маъноларини билдиради¹¹⁰. Ва у ҳам إِنَّ каби хусусиятга эга юклама ҳисобланади.

Масалан: كَانَ زَيْدًا أَسَدٌ - худдики Зайд шер кабидир.

كَانَ нинг енгиллаштирилган шакли كَانُ бўлиб, у ҳам эгага ўз таъсирини йўқотади. Масалан: كَانُ قَدِ كَانَ كَذَا (исмий), كَانُ نَدِيَاهُ حَقَانٌ (феълий гап).

والفعل الذي يدخل عليه "إن" المخففة يجب أن يكون مما يدخل على المبتدأ والخبر نحو: إن كان زيد لكريما وإن ظننته لقائما و"اللام" لازمة لخبرها.

Ташдидсиз "إن" юкламаси билан келган феъл, эга ва кесимга тегишли бўлиш керак. Масалан: لَكْرِيْمًا زَيْدٌ كَانُ (бунда كَانُ феъли ва زَيْدٌ га тегишли).

Қуйидаги мисолдаги "лом" кесимга тегишли (қўшилиши) бўлиши керак: لَقَائِمًا ظَنَنْتُهُ - уни турувчи деб ўйладим.

ولا بدل "أن" المخففة المفتوحة من أحد الحروف الأربعة إذا دخلت على الأفعال وهي: "قد" و"سوف" و"السين" وحرف النفي نحو: علمت أن قد خرج زيد وأن سوف يخرج وأن سيخرج وأن لم يخرج.

Агар ушбу туртта "لم" и "السين" юкламаларидан бири феълларнинг олдидан келса, ундан олдин енгиллаштирилган фатҳали "أَنَّ" керак бўлади.

Масалан: علمت أن قد خرج زيد وأن سوف يخرج وأن سيخرج وأن لم يخرج

билдимки, Зайд аллақачон чиқиб кетган экан.

билдимки, у энди чиқаркан

билдимки, у чиқмабди.

Хулоса: "инна ва ахаватуҳа" юкламалари ўзидан кейинги исмга ва феълга ўз таъсирини ўтказиб уларни насб ҳолатда келтиради. Қачонки уларга юкламаси қўшилса ёки улардаги "ташдидли нун" ларнинг тахфиф (суқунли нун) шакли қўлланса ўз таъсирини йўқотади.

Агар "إن" нинг исмининг уюшган бўлаклари (маътуфи) бўлиб, у хабари (кесими) дан кейин турса, иккинчи уюшган исми (эгаси) ни бош келишииқда ҳам, тушум келишигида ҳам қўйиш мумкин. Масалан: إن زيدا منطلق وبشر أو بشرًا - Албатта Зайд (башар) кетувчидир.

"إن" юкламаси билан келган феъл, эга ва кесимга тегишли бўлиш керак. Масалан: لَكْرِيْمًا زَيْدٌ كَانُ (бунда كَانُ феъли ва زَيْدٌ га тегишли).

¹¹⁰ Ўша манба.-Б.583.

АДАБИЁТЛАР:

Н. Иброҳимов. М. Юсупов. Араб тили грамматикаси.-Тошкент.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” давлат илмий нашриёти, 1997.-Ж.1, -Б.453.

2. Ан-Найм –ул-кабир. Арабча-ўзбекча луғат-Н.: Наманган нашриёти, 2014. – Б.805.

3. М.Ҳасанов. Араб тили. –Тошкент.: Наврўз нашриёти, 2018. – Б.359.

4. Гранде Б.М. Курс арабской грамматики в сравнительно –историческом освящении. –М., 1998. -593с.

5. Antuon El-Dahdah. A dictionary of universal Arabic grammar. Arabic – English. Liban. 1992.-250p.

6. الدكتور حسنى عبد الجليل يوسف. شرح الأنموذج في النحو للعلامة الزمخشري بشرح الأردبيلي جمال الدين بن عبد الغني. مكتبة الآداب. القاهرة. 1990. ص. 231.

7. عباس حسن. النحو الوافي. دار المعارف. القاهرة. 1967. ج 1-4. ص. 712.

8. فؤاد نعمة. ملخص قواعد اللغة العربية. نهضة مصر. 1973. ص. 214.

9. مصطفى غلاييني. جامع الدروس العربية. بيروت. 1995. ص. 331.

10. محمود الزمخشري. المفصل في النحو. مصر ، 1323 هـ. 1987م. ص. 408.

EMPIRICAL LEVEL OF SCIENTIFIC KNOWLEDGE

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6600699>

Nurova Oliy Salomovna

Karshi Engineering Economic Institute, Uzbekistan, Karshi

Annotation. *In the structure of scientific knowledge, first of all, there are two levels of knowledge - empirical and theoretical. They correspond to two interrelated, but at the same time specific types of cognitive activity: empirical and theoretical research. Empirical and theoretical are philosophical and general scientific categories that describe the main forms and levels of scientific research. The empirical degree is the knowledge gained as a result of experience and associated with the processing of the properties and relations of the object in question.*

Key words: *empirical, figurative thinking, rational, scientific category, object, abstract, philosophical, principle, analysis, synthesis.*

The empirical level of cognition is knowledge obtained directly from experience and associated with the processing of the properties and relations of the object under study. It always provides a level of theoretical knowledge. Theoretical is knowledge obtained through a stepwise system of thinking. At the empirical level, figurative thinking (emotional cognition) predominates; rational method and its forms have the following meaning. Therefore, the object under study is mainly reflected in its external relations and phenomena, it is convenient for thinking and expresses internal relations.

Empirical research is directed directly (without intermediate connections) to its object. Using such techniques and means as comparison, observation, measurement, experimentation, he processes the object in artificially created and controlled conditions (including mental ones), assimilates it through analysis, induction, etc.

The theoretical level of scientific knowledge is characterized by the superiority of the rational moment and its forms (concepts, laws and other aspects of thinking). Theoretical knowledge reflects events and processes from the point of view of their internal connections, understood through rational processing of empirical cognitive data. This processing is carried out with the help of abstract systems of a "higher order" - concepts, conclusions, laws, categories, principles, etc.

Empirical and theoretical levels of knowledge differ in the subject, means and methods of research. In fact, these two layers of knowledge constantly interact and are organically linked. Their interaction is based on the practice of expanding all aspects

and levels of cognitive activity, combining its various aspects as a result of new knowledge.

The generally accepted classifications of empirical and theoretical methods of scientific knowledge are given in Table. 1.

The growing role of science in social development, its penetration into all spheres of people's lives, the quality of training of future specialists depend on the direction of research in the educational process. An important aspect of it is the formation of research skills in a future specialist, which necessitates the formation of an approach to life, profession, and self-knowledge among students.

Methods of scientific knowledge

Table. 1.

Empiricist	Theoretical
<p>Observation – is a purposeful and organized perception of objects and phenomena related to the solution of a specific scientific problem.</p> <p>An experiment – is a method of scientific knowledge in which real events are investigated under controlled and controlled conditions.</p>	<p>Analysis – is the division of the object of study into its component parts.</p> <p>The combination of elements obtained as a result of synthesis-analysis.</p> <p>Comparison is the determination of the similarity or difference of objects.</p> <p>Abstraction – is a mental separation of the main properties of the observed object.</p> <p>Modeling (as an activity and result) is a mental or material system that reflects the object of study.</p> <p>Induction – is an individual output.</p> <p>Deduction – is the transition from the general to the particular.</p> <p>Analogy – is a method of comparing knowledge about one object with another.</p>

From the point of view of our study, the analysis of the experience of higher educational institutions allowed us to draw the following conclusions: the complication and mastery of new types of educational activities is a key element of the educational process, which determines the personal growth of the future professional, his formation as a specialist;

- to prepare a student for research activities, professional and personal qualities are necessary, which are formed in the process of integrated learning;
- the system of research skills determines the self-education of the personal qualities of a specialist, necessary for effective professional activity.

The formation of research qualities plays a leading role in the overall process of professional training of a future specialist, and their adequate self-assessment determines the professional orientation and competence of the individual. The first one consists of the following motives: purpose, understanding the value of the profession, the need for high-quality professional training, interest in research activities. Professional competence implies the consistency of professional knowledge and skills, methodological knowledge as the basis of scientific training and a set of research skills.

Let's look at the definition of "ability". In the psychological and pedagogical literature there is no uniform interpretation of it. The pedagogical encyclopedia contains the concept of "ability" given by E.N.Kabanova-Meller: ability is described as "performing an action (activity) in accordance with the conditions under which it is necessary to act" [1]. M.A.Danilov and B.P.Esipov define abilities in the pedagogical dictionary as "readiness for practical and theoretical actions that must be performed quickly, accurately and consciously on the basis of acquired knowledge and life experience" [1].

In the pedagogical dictionary, the concept of "skill" is defined as "an action characterized by a high level of skill, at the stage of which the action becomes automated" [2].

Ya.Zimnaya believes that skill is "a set of actions leading to perfection as a result of repeated purposeful exercises" [3].

The foregoing clearly articulates conflicting views on various aspects of the problem of skills and competencies that exist in science. We agree with the views of the authors who studied the concepts of "ability" and "skill", showing their commonality. The commonality of skills and competencies lies in the fact that they include both conscious and subconscious components and play a certain role in human activity. The difference between abilities and skills lies in the suitability of the skill for a conscious purpose.

Thus, the ability can be understood as the ability to effectively perform a certain activity in accordance with the goals and conditions of its implementation.

Skill (in our understanding) is a method of action (operation) characterized by a high level of skill.

The research skills discussed in our study are related to teaching skills. In pedagogy, pedagogical skills are grouped into two main groups: special and general education.

The skills of special training are formed within the framework of one academic discipline, and the skills of general professional training are formed in the system of most academic disciplines. Our study and analysis of the literature makes it possible to emphasize that the research skills formed in students in the process of teaching general education subjects are general educational skills.

Ability - the readiness of the individual for specific actions or processes in accordance with the goals set on the basis of existing knowledge and the conditions for its implementation (Yu.K.Babansky [11], M.A.Danilov [39], B.P.Esipov [41], V. A.Slastenin [127], A.V.Usova [140], N. M.Yakovlev [158]).

Before considering the issues of effective organization of teaching students of engineering specialties in general education subjects, it is necessary to highlight the basic concepts that describe the process of developing research skills.

Different encyclopedic dictionaries give two definitions of the concept of "education". In the dictionary of S.I.Ozhegov, "education is 1) giving completeness to a certain form; 2) creation, organization [96, p. 844]. Development is understood as "the process of transition from one state to another, the transition from the old to the new" [9]. In our study, we found that these two processes run in parallel to each other.

Scientific research is the process of mastering new scientific knowledge, which is one of the types of cognitive activity. Scientific research is characterized by objectivity, reproducibility, evidence, accuracy (understood differently in different fields of science) [2].

In the psychological and pedagogical dictionary, "research" is described as the result of scientific activity aimed at obtaining socially significant new knowledge about the structure of pedagogical processes and patterns, the mechanism of education, theory and history of pedagogy, methods of organizing education, its content, principles, methods, organizational forms. The method of research in teaching is a method of involving students in independent and direct observations, on the basis of which connections between objects and phenomena are established, conclusions are drawn. The inclusion of elements of research in teaching contributes to educating students in activity, initiative, curiosity, and develops their thinking [9].

The principle of research activity involves the organization of such an educational process in which students get acquainted with new research methods used in the disciplines they study, master the existing elements of the research methodology, independently acquire new knowledge by studying natural and social phenomena.

The application of the principle of research contributes to the development of cognitive abilities, increases interest in mastering scientific knowledge and methods of scientific and cognitive activity. The advantage of the research principle in teaching is that the teacher can direct students to selectively study the subject necessary for the formation of their research skills [101].

I.Ya.Lerner and M. N. Skatkin emphasize that the research method, which has long been used in pedagogical practice, is necessary for the simultaneous assimilation of creative activity, knowledge and skills” [6]. a way of organizing the research, creative activity of students by decision” [6].

M.I.Makhmutov believes that the research method of teaching (training) is one of the most effective ways of organizing problem-based learning, providing a high level of knowledge of students, independent activity” [7].

The research method "provides the mastery of scientific methods of cognition, forms the characteristics of creative activity, provides quick and flexible cognition" [9]. The research method of P.I. Pidkasist "is designed to ensure the creative application of knowledge. Students master the methods of scientific knowledge, the experience of their research activities is formed" [9].

In her dissertation research, T.N.Shipilova [155] argues that research skills are “the ability to conduct scientific and empirical research in various fields. Empirical research ensures the effectiveness of the formation of research skills through the use of invariants of educational activity.

V.V.Uspensky considers research ability as "the ability to make independent observations, experiments obtained in the process of solving research problems" [0]. The author also claims that “the ability of a researcher is the ability to compare, analyze, distinguish, generalize, highlight important features” [4].

Pedagogical research ability was studied in detail by N.M. Yakovlev. The author characterizes them as “observation and analysis of pedagogical phenomena (facts) from dialectical materialistic approaches and the formation and solution of pedagogical tasks on this basis: hypothesis; development and implementation of the experiment; processing and summarizing the results of the experiment; implementation, use of achievements in the field of pedagogy” [5].

S.P.Arsenov defines research ability as a conscious ability of a set of processes that are ways to perform mental or applied research actions (organization of research activities), the formation and success of their formation depend on previously acquired skills and abilities [9].

P.Yu.Romanov gives the following definition of research ability: “research ability is the ability of a student to effectively perform actions corresponding to the content of each level of the educational system, to solve a problem in accordance with the logic of scientific research. based on existing knowledge and skills” [8].

After analyzing these definitions and relevant studies, we note that research skills have a specific content. They consist of individual terms formed on the basis of relevant knowledge and skills. The views of scientists on the structure of research ability are very diverse in terms of 1) highlighting certain abilities as part of research ability and 2) analyzing various classifications.

Yu.K.Babansky analyzes the organization of educational activities, determines its content and divides research abilities into three groups: 1) the ability to choose goals; 2) the ability to choose your own path; 3) the ability to apply the acquired knowledge in the practical implementation of the study [12].

Many authors note that research activity by its nature is divided into theoretical and empirical. In the process of theoretical research, hypotheses or principles are put forward, and the theory is used to explain and predict events. In the course of empirical research, cognitive efforts are made to comprehend the results of practical activities, observations and experiments to collect empirical data [144].

Empirical object - these are properties, connections, relations of phenomena found in the process of practical activity, observations, experiments. A characteristic feature of an empirical object is its existence for sensory perception" [4].

REFERENCES

- 1.M.N.Skatkin. "Metody obuchenija" 2022g.
- 2.M.A.Danilov i drugie; "Obshhie osnovy pedagogiki" 2006 g.407 str.
- 3.Ju.K.Babanskij " Izbrannye pedagogicheskie trudy".Izd."Pedagogika".1989 g M.
- 4.M.R.Kudaev. "Metodologija i 'etodika".
- 5.I.A.Zimnaja."Pedagogika" Uchebnoe posobie".Rostov-naDonu; Izd-vo "Feniks".1997 g.10

WHAT IS BLENDED LEARNING? WHAT ARE THE BENEFITS OF BLENDED LEARNING?

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6600711>

Togaeva Madina Yusuf kizi

Author:

Chirchik State Pedagogical Institute of Tashkent region

Faculty of Tourism Foreign Language and Literature English

Maksudova Hilola Ferdinantovna

Stage 1 master

Supervisor:

Annotation: *This article discusses the concept and characteristics of blended learning, as well as the many consequences, consequences, and future prospects of blended learning in higher education in a world where information and communication technologies (ICTs) are increasingly interconnected reviewed the directions. In terms of effectiveness, the authors argue that access to blended learning is combined around success and students' perception of the learning environment. Success and exit rates for face-to-face and online courses are comparable to mixed education courses because they interact with minority status.*

Key words: *education, blended learning, traditional education, online education, independent learning, hybrid learning, traditional face-to-face learning and online distance learning.*

The subject of upbringing a physically healthy, educated, spiritually mature, mature person has been deeply studied by oriental scholars. It is no coincidence that in the works and theoretical teachings of such great scholars as Aristotle, Ibn Sino, Bakhovuddin Nakshbandi, Najmiddin Kubro, great importance is attached to the development and upbringing of the young. From time immemorial, our intelligent ancestors not only preserved their nationality and spiritual wealth, but also aspired to such noble ideas as goodness, knowledge, enlightenment and independence

Undoubtedly, every nation wants its children to be harmonious. In fact, perfection is a very broad concept. The glossary of our language describes perfection as follows: "physical and mental maturity, maturity, fluffy state of perfection, etc." Life itself requires a teacher who educates such people to have deep knowledge, high moral and ethical qualities, pedagogical skills, to teach science effectively using modern pedagogical technologies and interactive methods. This is a requirement of the period.

There are many types of education available to the younger generation. In the age of science and technology, the process of education is developing accordingly. One such type of education is blended learning. Blended education is emerging as one of the most promising learning practices in educational institutions. Blended learning basically combines two learning environments: traditional face-to-face learning and online distance learning.

Therefore, a wide range of opportunities is being created in our country. In particular, there is a growing interest in foreign languages in our country, especially in English.

At a time when the role of blended learning in the global pandemic is becoming increasingly important, it is also important for higher education institutions to teach traditional lessons in conjunction with online lessons in the process of teaching on the basis of credit module education. It is no exaggeration to say that blended learning has become a turning point in modern education.

What is blended learning? What is its essence?

In the research literature, the terms “blended learning”, “hybrid learning”, “technology-mediated learning”, “web-enhanced learning” and “mixed-mode learning” are often interchangeable is applied.

Definition of Blended Learning.

There are many definitions of blended or hybrid learning. Graham defined blended learning systems as a combination of face-to-face with computer-mediated instruction. Ross and Gage differentiated between web and technology-enhanced courses that incorporate online supplementary components within traditional courses without reducing face-to-face time and hybrid courses where in class time is replaced by online course work [1; 2]. Picciano described blended learning as a method of instruction that combines online with face-to-face learning activities that are integrated in a "planned, pedagogically valuable way and where some of the face-to-face time is replaced by online activities [3]. According to Allen, Seaman, and Garrett a blended course has anywhere between 30 to 79% of online content delivery with the remaining content delivered in a non-web based method such as face-to-face instruction [4]. Just as there are many definitions of blended learning, there are many reasons why blended learning is becoming increasingly popular. Institutions of higher education are using blended instruction to improve pedagogy, increase access to and the flexibility of learning environments, and improve cost-effectiveness, but the most common reason is to improve pedagogical practices [1, 5]. Major reasons for faculty adoption of the blended technique are to increase student engagement and involvement in the learning process and to improve student learning [5; 6; 7; 8; 9]. Student-reported satisfaction with blended.

instruction has generally been very positive with convenience and controlling the pace of learning considered to be the major benefits of the blended approach [8; 9; 10].

One of the advantages of blended learning is that it can educate a wide audience at the same time. In addition to traditional education, online classes are organized with students, and independent education is used for students to study independently.

Blended learning also allows teachers to spend less time conducting whole classroom lessons and more time with students to help them solve individual concepts, skills, questions, or learning problems individually or in small groups will give. Or "translated instruction" is a form of blended learning. Blended learning can also allow schools to enroll more students more efficiently at a lower cost if the student is in school and higher education. As students are required to use digital and online technologies in a mixed learning environment, they will naturally gain more technological literacy and greater confidence using new technologies. Some proponents may also argue that the blended learning approach is more similar to modern workplaces, in that employees can work largely independently to achieve specific goals, only occasionally with their supervisors and can check with their mentors to give them updates or ask for help.

In this case, students learn skills such as self-discipline, self-motivation, and organizational habits that are needed in adult life.

In general, blended learning creates a lot of opportunities, which in many ways depends on the quality of designing and implementing a particular blended learning model. In traditional education, students are taught, and in blended learning - they are taught to read, to organize independent activities. In this case, students learn skills such as self-discipline, self-motivation, and organizational habits that are needed in adult life.

THE LIST OF USED LITERATURE:

1. Graham, C., Blended Learning Systems: Definition, Current Trends, and Future Directions. In: Bonk, C., and Graham, C. (Eds.), The Handbook of Blended Learning: Global Perspectives, Local
2. Ross. B., & Gage, K., Global Perspectives on Blending Learning: Insight from WebCT and Our Customers in Higher Education. In: Bonk, C., and Graham, C. (Eds.), The Handbook of Blended
3. Picciano, A.G., Blended Learning: Implications for Growth and Access. Journal of Asynchronous Learning Networks 10(3): 95-102 (2006).

4. Allen, L.E., Seaman, J., & Garrett, R., Blending In: The Extent and Promise of Blended Education in the United States, Needham, MA: Sloan-C, 2007.
[http://sloanconsortium.org/publications/survey/pdf/Blending In pdf.](http://sloanconsortium.org/publications/survey/pdf/Blending%20In.pdf)
5. Reynard, R. Hybrid Learning: Maximizing Student Engagement. Campus Technology (2007).
[http://campustechnology.com/articles/48204.](http://campustechnology.com/articles/48204)
6. Kaleta, R., Skibba, K., & Joosten, T., Discovering, Designing and Delivering Hybrid Courses. In: Picciano, A. and Dziuban, C. (Eds.), Blended Learning: Research Perspectives, Needham, MA: Sloan Center for Online Education (SCOLE), 111-143, 2007.
7. Dziuban, C., Hartman, J., Juge, F., Moskal, P., & Sorg, S., Blended Learning Enters the Mainstream: In: Bonk, C., and Graham, C. (Eds.), The Handbook of Blended Learning: Global Perspectives, Local Designs, San Francisco, CA: John Wiley & Sons, Inc., 195-208, 2006.
8. Garnham, & Kaleta, R. Introduction to Hybrid Courses (2002).
[http://www.uwsa.edu/ttt/articles/garnham.htm.](http://www.uwsa.edu/ttt/articles/garnham.htm)
9. Vaughan, N. Perspectives on Blended Learning in Higher Education. International Journal on E-Learning (2007).
[http://www.thefreelibrary.com/_/print/PrintArticle.aspx?id=159594390.](http://www.thefreelibrary.com/_/print/PrintArticle.aspx?id=159594390)
10. Tabor, S. Narrowing the Distance. Implementing a Hybrid Learning Model for Information Security Education. The Quarterly Review of Distance Education 8(1): 47-57 (2007).